

VIII. 92.7.

SZÁZADOK

A

MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

KÖZLÖNYE

XLVI. ÉVFOLYAM.

A VÁLASZTMÁNY MEGBIZÁSÁBÓL SZERKESZTETTÉK

I—IV.

DR. BOROVSZKY SAMU
TTKÁR.

V—X.

DR. GOMBOS F. ALBIN
VÁLASZTMÁNYI TAG.

SZ
7

1912. ÉVI FOLYAM.

BUDAPESTEN, 1912.

KIADJA A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT.

A „GYŐRI OLVASÓEGYLET”
KÖNYVTÁRA

51593

TARTALOM.

	Lap
FEST ALADÁR	
Fiume a XV. században. I., II., III., IV., V., VI., VII. és befejező közlemény	170, 249, 328, 409, 489, 569, 649
KARÁCSONYI JÁNOS	
A horvát történetírás zátonyai	1
KRAJNYÁK EDVARD	
Egy cseh történeti folyóirat. I., II. és befejező közlemény	279, 362
NYÁRY ALBERT br.	
Az utolsó magyar trónkövetelő. I., II. és befejező közlemény	32, 89
SZEGEDY REZSŐ	
Az illyrismus és Gaj Lajos levelezése. I., II., III., IV., V., VI., VII. és befejező közlemény	265, 345, 424, 505, 585, 662, 748
TAKÁTS SÁNDOR	
A török-magyar lesvetés módja	729
THOMAŠIVSKYJ ISTVÁN	
Adatok II. Rákóczi Ferencz és kora történetéhez. I., II., III. és befejező közlemény	113, 192, 758
WERTNER MÓR	
A turóczi monostor 1252. évi alapítólevele hamisítvány	598
Kisebb közlemények.	
<i>Angyal Dávid</i> : Az aradi »véres« országgyűlés színhelyének megállapítása	773
<i>Dománovszky Sándor</i> : Az aradi »véres« országgyűlés színhelyének megállapítása	774
<i>Erdélyi László</i> : Az aradi »véres« országgyűlés színhelyének megállapítása	777
<i>Fest Sándor</i> : Régi angol költemények Thököliről	680
<i>Hajnóczy Iván</i> : Martinovics Ignác állítólagos arczképe	53
<i>Huszár Imre</i> : Hazánkra vonatkozó külföldi ujsághírek a XVI—XVII századból	517
<i>Karácsonyi János</i> : Az erdélyi székelyek első hadjárata 1210-ben	292

*

	Lap
<i>Karácsonyi János</i> : Az aradi »véres« országgyűlés színhelyének megállapítása	779
<i>Kemény Lajos</i> : Bikapézn	53
<i>Kerekes György</i> : Kassa árúmegállító jogának felújítása és kihirdetése (1672—88)	132
<i>Kont Ignác</i> : II. Rákóczi Ferenc utolsó emlékirata a francia udvarhoz	207
<i>Márki Sándor</i> : Az aradi »véres« országgyűlés színhelyének megállapítása	779
<i>Sörös Pongrácz</i> : Dobozi halála helyének megállapítása	782
<i>Szekulics Géza</i> : Beatrix királyné emléke a délszláv népköltészetben	607
<i>Szentpétery Imre</i> : Középkori időszámításunkhoz	441
<i>Téglás Gábor</i> : Egy téves adat kiküszöbölése Dácia történetéből	128
<i>Wertner Mór</i> : »De Fuscio« bíboros Hunyadi Mátyás »rokona«	521
<i>Zsinka Ferenc</i> : Adalék Rozsnyai Dávid életéhez	605

Történeti irodalom.

<i>Arányi Erzsébet</i> : Fertőző betegségek Magyarországon 1600—1650. Ism. Perepatits István	466
<i>Baranyai József</i> : A csallóközi aranymosás. Ism. Ortvay Tivadar	149
<i>Bártfai Szabó László</i> : A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi család története. Ism. Horváth Sándor	378
<i>Bártfai Szabó László</i> : Észrevételek Horváth Sándor bírálatára	531
<i>Bártfai Szabó László</i> : Válaszom Horváth Sándornak és Friedreich Istvánnak	785
<i>Békefi-Emlékkönyv</i> : Irták tanítványai. Ism. —y. —s.	614
<i>Berger Albert</i> : Das Verhältnis von Bistritz zu dem Moldauer Woiwoden Peter Rares. Ism. Dékányi Kálmán	617
<i>Berret Paul</i> : Le Moyen Age dans la Légende des siècles et les sources de Victor Hugo. Ism. Gulyás Pál	65
<i>Biró Venczel</i> : Erdély belügyi fejlődése a fejedelemség megalakulása korában. Ism. Lukinich Imre	147
<i>Császár Elemér</i> : Besenyei akadémiai törekvései. Ism. Kováts Antal	784
<i>Csomor Lajos</i> : A kolozsmonostori benezés apátság és birtokai (1556-ig). Ism. Srs.	527
<i>Csűrös Ferenc</i> : A debreczeni városi nyomda története. 1561—1911. Ism. Hellebrant Árpád	54
<i>Czóbel Ernő</i> : Heltai Gáspár dialogusa a részegségről és tobzódásról. Ism. Hóman Bálint	530
<i>Ferenczi Zoltán</i> : Rimay János (1573—1631). Ism. Kováts Antal	524
<i>Forster Gyula br.</i> Gizella királynénk sírja. (Válasz Ambrózy Ferencz cikkére)	
<i>Friedreich István</i> : A Széchényi-monographia kérdéséhez	713
<i>Fueter Eduard</i> : Geschichte der neueren Historiographie. Ism. Botár Imre	307
<i>Gedeon Gyula</i> : A hitújítás terjedésének okai hazánkban 1541-ig. Ism. Perepatits István	464
<i>Ghidin A.—Balan J.</i> : Monografia oraşului Caransebeş. Ism. Gagyi Jenő	70
<i>Gille Hans</i> : Die historischen und politischen Gedichte Michel Beheims. Ism. Gálos Rezső	447
<i>Gyárfás Tihamér</i> : A brassói ötvösség története. Ism. —yr.	688
<i>Hain Gáspár</i> : Iőcsei krónikája. Ism. Iványi Béla	58

	Lap
<i>Harkó Gyula</i> : A pénz története Magyarországon. 1526—1608. Ism. Lukinich Imre	628
<i>Horváth Sándor</i> : Még egyszer a gróf Széchényieknek a Zách-nemzet-ségből való származásáról. (Válasz Szabó László észrevételeire) ..	690
<i>Huffelmann A. M.</i> : Clemenza von Ungarn, Königin von Frankreich. Ism. Várnai Sándor	622
<i>Károlyi Árpád</i> : Emlékbeszéd Huber Alfonz k. tag felett. Ism. —s.	784
<i>Kiss István</i> : Az utolsó nemesi felkelés. Válasz Viszota Gyula bírál- latára	224
<i>Kutschera, Hugo Freiherr von</i> : Die Chasaren. Ism. Scherer Ferencz	62
<i>Kuzelya Jenő</i> : Korvin Mátyás magyar király a szláv népköltészet- ben. Ism. Szémán István	138
<i>Lakatos Dénes</i> : A toposkói ezisztzerzi apátság története az Árpádok korában. Ism. Perepatits István	464
<i>Magyari István</i> : Az országokban való sok romlásoknak okairól. Ism. —nb.	298
<i>Mitrofanov, Paul von</i> : Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeiten. Ism. Szekfű Gyula	298
<i>Munkás László</i> : A királyi magyar posta története. Ism. Szádeczky Lajos	389
<i>Nagy László</i> : Magyar fegyverek 1630—1662. Ism. Perepatits István	466
<i>Nyáry Albert br.</i> : A bécsi udvar a XVIII. század végén. Ism. Márki Sándor	60
<i>Palatinus József</i> : Vasvármegyei nemes családok története. Ism. Iványi Béla	151
<i>Sipos Sigmund</i> : Borzsova monographiája. Ism. Tárczy Károly	144
<i>Stern, Ludwig</i> : Die Varnhagen von Ense'sche Sammlung in der König- lichen Bibliothek zu Berlin. Ism. Kregár Mária	458
<i>Szádeczky Béla</i> : I. Apafi fejedelem udvartartása. I. k. Bornemisza Anna gazdasági naplója. (1667—1690). Ism. Lukinich Imre	214
<i>Szegő Pál</i> : Végváraink szervezete a török telepedésétől a tizenöt éves háború kezdetéig. Ism. Perepatits István	465
<i>Szendrei János</i> : Miskolc város története és egyetemes helyirata. Ism. —ó.	295
<i>Sztripszky Hiador és Alexics György</i> : Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbéli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra. Ism. Gagyai Jenő	220
<i>Tichy Margit</i> : A francia forradalom hatása szellemi életünkre Kazinczy Ferencz levelezése alapján. Ism. Perepatits István	466
<i>Váczy János</i> : Kazinczy Ferencz levelezése. I—XXI. Ism. Dénes Lajos	683
<i>Veress Endre</i> : Fontes rerum Transylvanicarum. (Erdélyi történelmi források.) Ism. Karácsonyi János	218
<i>Viszota Gyula</i> : Felelet Kiss István válaszára	228
<i>Vörös István</i> : A mezőtúri czéhek élete. Ism. Perepatits István	463
<i>Zibrt Csenyék</i> : Bibliografie České Historie. Ism. Krajnyák Edvárd ..	619

Kisebb könyvismertetések.

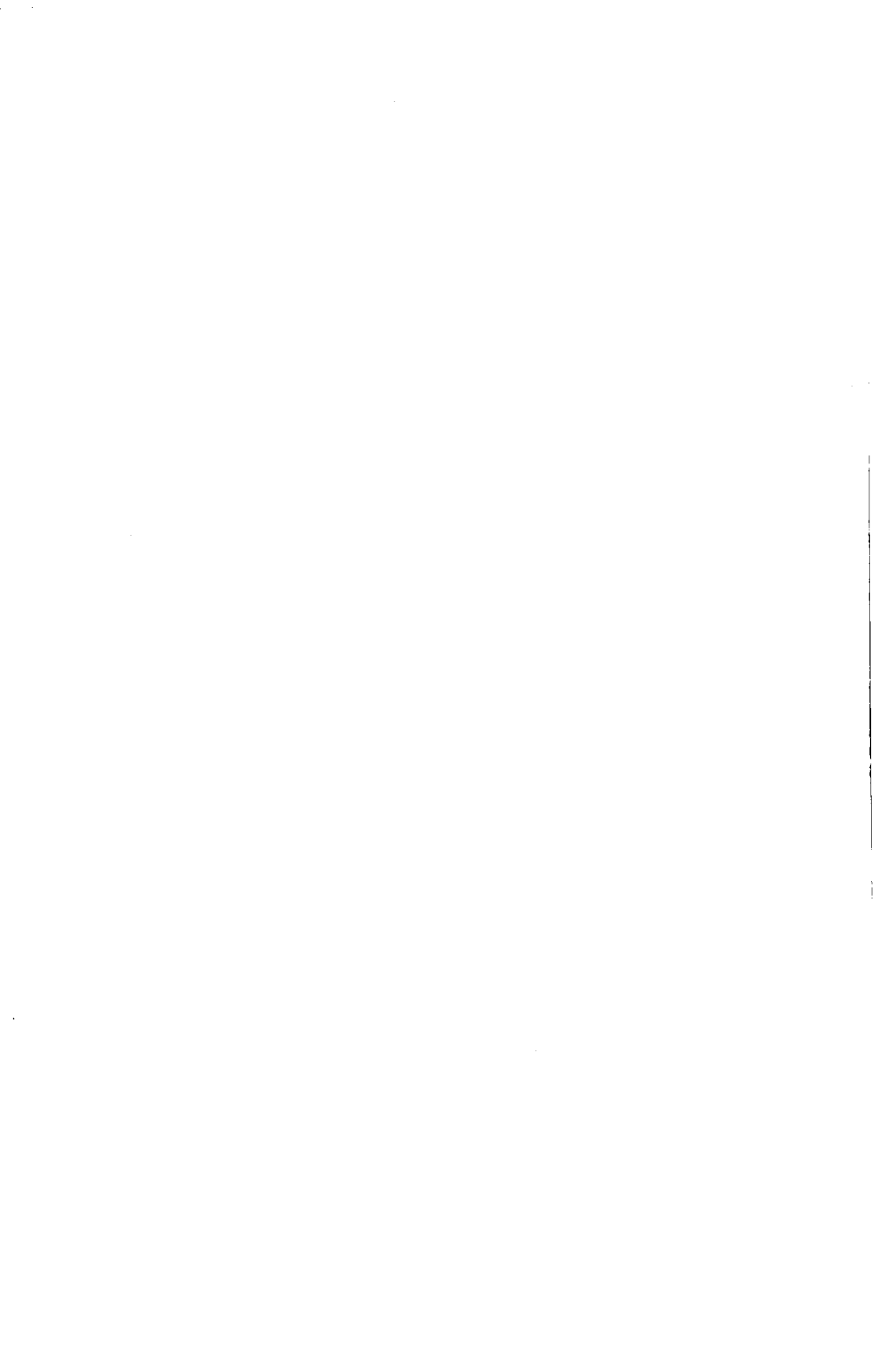
<i>Apor Péter br.</i> : Lusus mundi. Fordította Szász Ferencz	637
<i>Bálint Ernő</i> : A királyi trón betöltésének módja Magyarországon ..	556
<i>Brandsch Henrik</i> : Az erdélyi szászok falusi iskolái 1600-ig	483
<i>Csiple Sándor</i> : A mármarosai püspökség kérdése	556
<i>Éble Gábor</i> : Az eesedi százéves úrbéri per története	484

	Lap
<i>Fekete Péter</i> : Mária királynő sírja	557
<i>Ferber Mihály</i> : A pozsonyi czéhek története a XVI. században	638
<i>Fölföldy Sándor</i> : A franczia forradalom és a magyarok	638
<i>Gyöngyösi Irodalmi Társaság Évkönyve</i> . II. kötet 1909—1912.	724
<i>Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma</i> 1911. évi működéséről és állapotáról	483
<i>Hanuy Ferencz</i> : A jegyesség és házasságkötési forma kifejlődése a Ne temere decretumig	483
<i>Hóman Bálint</i> : A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége ..	484
<i>Kiss Ernő</i> : Dávid Ferencz	484
<i>Kreszta Riza</i> : A magyar verses legenda története	639
<i>Laurentzi Vilmos</i> : Magyarország oknyomozó története hetvenöt kérdésben	724
<i>Lehoczky Tivadar</i> : Adatok hazánk archaeológiájához, különös tekintettel Beregmegyére és környékére. II. kötet. Az őskortól a magyarok bejöveteléig	557
<i>Madarassy László</i> : Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon ..	557
<i>Mágocsy-Dietz Sándor</i> : Emich Gusztáv 1843—1911. Élet- és jellemrajz	483
<i>Márki Sándor</i> : A történelem magyar szelleme	557
<i>Márki Sándor</i> : Száz esztendő	725
<i>Mateiu</i> : Pretimea românească-ardeleană in veacul al XVII-lea. (Az erdélyi román papság a XVII. században.)	558
<i>Schematismus</i> clerici archidioecesis Colocensis Bacsianensis ad ann. 1912.	558
<i>Seress László</i> : Kossuth, Görgey és Szemere	484
<i>Stolcz Altonz</i> : A hiteles helyek és azok jelentősége a középkorban Magyarországon	639
<i>Szemere Miklós</i> : Gentry	725
<i>Sztripszky Hador</i> : Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyvtár cz. munkájának I—II. kötetéhez. Pótlások és igazítások. (Kézirat gyanánt száz példányban készült.)	725
<i>Vasile Parvan</i> : Contributii epigrafice la istoria crestimizmului Daco-román	558
<i>Velics László</i> : Vándorelőadásaim az egyházi művészetről	726
<i>Wagner Lajos</i> : Báró Prónay Gábor (1748—1811) pozsony-tankerületi kir. főigazgató és unokája, báró Prónay Gábor (1812—1875) ev. egyetemes egyházi és iskolai felügyelő	558
<i>Závodszy Levente</i> : Báró Pongrácz Imre egri kanonok római útja és iskolázása	726

Táreza.

<i>Ambrózy Ferencz</i> : Gizella királynénk sírja	629
<i>Arday Pál</i> : Palatics György	476
<i>Borovszky Samu</i> †	394
<i>Fekete Péter</i> : Mária vagy Beatrix királyné sírja ?	311
<i>Forster Gyula br.</i> : Magyarországi Klementina sírszobra Sz. Denisben	804
<i>Földrajzi Társaság</i> jubiláris közgyűlése	232
<i>Fraknoi Vilmos</i> : Magyar kultúrtörténeti tervezgetés az Atlanti-óceánon	468
Jelentés a Magyar Történelmi Társulat 1911. évi működéséről	315
<i>Lukinich Imre</i> : Bethlen Péter külföldi iskoláztatásához	475
<i>Mangold Lajos</i> †	544

	Lap
<i>Mika Sándor</i> †	398
Nagyszében városa és a szász egyetem levéltára	77
<i>Szekulics Géza</i> : Dóczy Péter a délszláv költészetben	717
<i>Srs.</i> : Benyovszky Móricz gróf körözése	545
<i>Thaly Kálmán alapítványa</i>	72
Történelmi és rokontársulatok	317
Történetíróink munkássága	78
Vécsey Tamás †	397
<i>Viszota Gyula</i> : Széchenyi és az első közlekedésügyi költségvetés ..	153
<i>Vegyes közlemények</i> 79, 157, 234, 318, 400, 477, 547, 631, 721, 805	
<i>Hazai hírlapok repertoriuma.</i> Összeállította	
<i>Mangold Lajos</i>	87, 161, 321, 401, 559, 646
Helyreigazítás. Írta Horváth Sándor	808
Hivatalos Értesítő	165, 236, 326, 405, 565,
Könyvészet	82, 159, 484, 640, 726
Pályázat-hirdetés	88, 164
Történetirodalmi szemle	479, 548, 632, 722, 806
Új könyvek	79

A HORVÁT TÖRTÉNETÍRÁS ZÁTONYAI.

Szent Pál apostol, midőn kénytelen volt a maga védelmére pár szót szólni, ezen ízléstelen és fölösleges dolog miatt ekként menti magát a korinthusiak előtt: »Factus sum insipiens? vos me coëgistis!«

Ezt mondhatom én is ez írásom elején horvát testvéreinknek.

Alig jelent meg ugyanis Tomašić művéről írt bírálatom, hírlapjaik telelármázták a világot, hogy én nem is értek Tomašić művéhez, mert hiszen nem tudok horvátúl! Nemrégiben pedig a horvát történeti folyóirat, a *Vjesnik*, ismétli ez állítást, és lehetetlennek mondja, hogy én olvastam volna Tomašić művét, mert saját nyilatkozatom szerint nem tudok sem horvátúl, sem más szláv nyelven! Sőt azt is kisüti, hogy nem tudok francziául és csodálkozik hogy ez év elején Tomašić művéről írt bírálatom francziául is megjelent!

Micsoda gyarló és tudományos vitához méltatlan kifogások ezek!

Igaz, hogy azt mondtam, nem tudok horvátúl beszélni! De nem mondtam, hogy nem tudok olvasni! Vagy nincs horvát grammatika? Nincs horvát szótár? S ha nekem kétszer, háromszor annyi időbe kerül egy horvát könyv olvasása, mint annak, a ki folyékonyan beszél e nyelven, kinek mi köze hozzá? S ha nem tudok francziául, hát nincs fordító?

Tomašić maga mindenesetre másként gondolkozott rólam, mert 1910 elején sajátkezű ajánlatával küldte meg nekem könyvét. Már pedig minek küldte volna, ha engem képtelennek tart egy horvát könyv megértésére?!

Mennyire megértettem Tomašić művét, világos bizonyíték reá az, hogy lefordítottam belőle a 116—118. lapokon levő, hét végső következtetést és, sajnos, senki sem kifogásolta fordításomat!

Bár csak annyira tudna magyarul Gruber Dániel zágrábi egyetemi tanár és Tomašić művének a *Vjesnik* 1911 I—II. füzetének 76—113. ll. védelmezője, mint én horvátul! Akkor nem sorozna engem is a sovinszta magyarok közé, mert irodalmi munkálkodásomból tudná, hogy én a magyarok között is épp úgy utálok a történeti hazugságot, mint a horvátok közt! Tudná, hogy én éppen úgy megtámadtam a székelyekről szóló mesét, vagy a Szent-István nevéhez kötött hamisítványokat, mint most a horvát ócska és tarthatatlan meséket! Tudná, hogy engem semmi más nem vitt reá arra a nagy és áldatlan munkára, hogy Tomašić művét végig olvassam, mint a történeti igazságnak az a nagy szeretete, a mely már 20 év előtt a Szilveszter-bulla koholásának kimutatására és a hamis oklevelek jegyzékének elkészítésére össztönzött!

Személyes gyűlölet sem vezeti tollamat e vitában, mert hiszen én azokkal a horvátokkal, a kikkel ifjúságomban együtt nevelkedtem, jó barátságban voltam. Az 1910. évben pedig Zágrábban mind az egyházi férfiak, kezdve az érsektől, mind a világi tudósok oly szives jósággal fogadtak és irányomban annyi előzékenységet tanúsítottak, hogy én azokra mindig hálával és örömmel gondolok!

A ki előtt a történeti igazság becses, sőt roppant értékű kincs, az nem veheti rossz néven fölszólalásomat és megjegyzéseimet, mert hiszen, ha én a horvát nemzet multjának tisztázásához valamivel hozzájárulok; nem szolgálatot teszek-e a horvát testvéreknek?

De most már igazán térjünk a dologra!

Az 1091-ik év mindenestre páratlan fordulópont a horvát nemzet történetében. Megszűnt önálló királysága, kiszabadult a kelet-római birodalom és a keleti műveltség kötelékéből, a magyar királysághoz és ezzel a nyugati művelődés köréhez került!

Hogy ez esemény jelentőségét és lefolyását a horvátok tisztán lássák, annak sok és nagy akadályai vannak.

I. Ilyen először is Tamás spalatói főesperest műve: a »Historia Salonita« eredeti néven: »Memoriale Thomae archidiaconi«.

Maguk a horvátok (Rački, Kršnjavi) is elismerik, hogy Tamás főesperest erős olasz volt, a horvátokat nem szerette, sőt azoknak ellensége volt és így azok multjával nem nagyon törődött.

A spalatói egyház okleveleiből ismerte egy pár régi horvát király nevét, fel is sorolja azokat, de nem teljesen. Egyszóval a XIII. század előtt történt dolgokat nagyon kevésé tudja, sőt sokszor határozottan és nagy dolgokban téved. Nevezetesen a XIII. fejezetben Dalmát- és Horvátország határait egész a Dunáig terjeszti ki, pedig az odáig sohasem nyúlt; a XV. fejezetben Szent-Istvánt Dabral érsek kortársának mondja, pedig Szent-István előbb meghalt; a XVI. fejezetben Szvinimirt a horvátok utolsó királyának írja s a XVII. fejezetben is azt állítja, hogy Szvinimir halálával az egész királyi család kihalt, pedig oklevelekből kitűnik, hogy ez nem igaz; Dalmácia meghódolását (a spalatói hamis oklevelet látván) 1103-ra teszi, pedig két évvel később történt; a XVIII. fejezetben Crescencius spalatói érsek utódját, Manassest egyszerűen clericus-nak nevezi, pedig már akkor zágrábi püspök volt.

Már most az egyedül a történeti igazságot kereső ember így okoskodik: mivel e főesperest a XI. század végétől nagyon távol élt és nagy hibákat követ el, a XI. századbeli állításait nem fogadom el, mert inkább kevesebbet tudjak, mint hibásat.

Csakhogy a horvátok ez egyszerű világos okoskodást nem fogadják el, mert épp az itt idézett fejezetek között van a XV. fejezet s abban az a híres és hibás mondat, hogy a horvát püspök joghatósága Tinnintól (Knintól) egész a Dráváig terjedt. Itt van továbbá a XVII. fejezet, a mely szerint Szent-László tulajdonképen csak a Dráva—Száva között a Vasashegyekig (Alpes ferreae) foglalta el és így az igazi Horvátország nem került a magyarok kezébe.

Már most azután hiába mutatunk reá, hogy a főesperest a XV. fejezetben önmagával ellentmondásba keveredik, mert ha Horvátország Knintól kezdve egész a Dráváig a horvát püspök egyházmegyéje volt, hogyan tartozhatott akkor Korbava és a Vasashegyeken túl levő rész egész Zágráb határáig a spalatói megyéhez?

Hiába hivatkozunk Porphyrogeneta Konstantinra, pedig annak a régi Horvátországról nagyon pontos ismeretei voltak és azt csak Modrus vidékéig terjedőnek mondja; hiába hivatkozunk magára a *Vjesnik*-ben közölt nyilvánvaló adatokra, hogy Zágrábmegyének a Kulpán túl eső részét is csak 1550 táján

kezdtek nevezni Horvátországnak (*moderno tempore regnum Croatiae appellatur*)¹ a török hódítás elől oda menekülő horvátokról, a horvát írók ezt mind oly süketségre veszik, mintha Abessiniáról szólnánk, mert nekik a XI. századra nézve annyira tudatlan Tamás főesperest akkora zátony, hogy azt kikerülni nem tudják.

Pedig, ha félretesszük a főesperest művét éppen úgy, mintha nem is olvastuk volna, az egykorú adatok egész világosan beszélnek.

Maius zárai főesperest 1091 végén írt oklevelében határozottan írja: »Anno . . . millesimo XCI. Kyri Alexio Constanti-nopoleos imperante, tempore, quo Vladislavus, Pannoniorum rex, Chroatie invadens regnum, domnum Almun, suum nepotem, in illo statuit regem.«²

Teljesen egykorú, érdektelen tanú csupán pontosabb időjelölés kedvéért ír meg itt egy teljesen befejezett eseményt (László, magyarok királya 1091-ben betört Horvátországba és unokaöcscsét, Álmost tette ott királylyá). Mivel Chroatiae regnumot s annak 1040—91-iki kiterjedését pontosan ismerjük, nem lehet szó a Dráva—Száva közti Tótországról (Szlavoniáról).

Nincs ezzel ellentétben, hanem ellenkezőleg teljesen megerősíti ez adatokat Szent-László királynak a monte-cassinói apáthoz írott levele s annak a tétele: »Vicinus iam agere possis, quia Sclavoniam iam fere totam acquisivi«. Csak két dolgot kell tudnunk. Az egyik az, hogy a levelet olasz ember írta és az olaszok a régi Horvátországot Sclavoniának hívták. A másik az, hogy e levél a hadjárat teljes befejezése előtt kelt. A levélben ugyanis világosan jelenti Szent-László, hogy a pápa hozzá követet fog küldeni. E követ Teuzó bíboros, mint azt a somogyvári apátság leveléből biztosan tudjuk, 1091-ben Beneventóból csakugyan eljött Magyarországra, résztvett a somogyvári apátság felavatásán és még ez év őszén visszatért Olaszországba és a pápát Alatriban találta.³ Ebben az időben Beneventóból Somogyvárig és vissza utazni hónapokba került, tehát Szent-László e levelet még a hadjárat befejezése előtt 1091 április vagy május havában

¹ Vjesnik zemaljskogo arkiva. God. IX./93.

² Rački: *Documenta historiae Chroaticae* 154 l.

³ Fraknoi: *Szent László levele a montecassinói apáthoz*. 14.

írta. E levél írása után még volt ideje, hogy egész Horvátországot meghódítsa és kormányzását öcscsére, Álmosra bízza.

Az, hogy Szent-László az olaszországi szomszédságnak annyira örül, mutatja az egyik okot, miért kellett Szent Lászlónak az akkori politikai állapotok szerint Horvátországot elfoglalnia?

Szent-László — mint e levélből is látszik — VII. Gergely pápának és utódának buzgó pártolója volt. Csakhogy 1086-tól kezdve roppant nehézségekkel kellett küzdenie, ha IV. Henrik császár ellenében a pápai udvarral vagy a nyugati keresztény országokkal akart érintkezni. Csehország kezdettől fogva, az osztrák örgrófság 1085 óta, a passauai püspökség 1086 óta, az aquilejai pátriárkaság és vele együtt Friaul 1086. óta mind-mind IV. Henrik párthíveinek birtokában voltak. 1090-ben Eppenstein Henrik, IV. Henrik buzgó híve kapta az egész Karantán (karinthiai) herczegséget Krajnával és az istriai örgrófsággal együtt.¹ Magyarország ekként teljesen el volt vágva a nyugati országokkal való összeköttetéstől. Szent-Lászlónak tehát el kellett foglalnia Horvátországot, hogy így birodalma a tengeren át érintkezhesék a külfölddel. Ha Horvátországban akkor olyan király lett volna, a kit mindenki elismer és a ki ott békét, nyugalmat tart, természetesen erre nem lett volna szükség, mert ezzel szövetségre léphetett volna. A horvát zavaros állapotok tehát magától érthető dolognak mutatják, hogy Szent-Lászlónak ott fegyveres erővel hódítónak kellett fellépnie.

II. Második nagy zátony, a melyen a horvát történetírás fennakadt, a XI—XIII. századbeli Dalmátországnak összekavarása Horvátországgal. Pedig hát *distingue tempora et concordant loca!* Most is Klaić Vjekoslav nagyon csinos és érdekes értekezést írt a *Vjesnik* 1911. évi második füzetében »Regnum Croatiae et Dalmatiae« címmel és ebben azt akarja bebizonyítani, hogy 1059-től kezdve 1357-ig az azelőtt pontosan megkülönböztetett Dalmát- és Horvátországot mint egységes birodalmat tekintik és jelezik.²

A régi Horvátország és Dalmácia területei oly szorosan érintkeznek és annyira egymásra voltak utalva, hogy rendes körül-

¹ Huber-Baróthy: *Ausztria története* 214. l.

² *Vjesnik*. XIII. 114—127. l.

mények között csakis reálunió volt köztük czélszerű, s mivel a király, később a herceg vagy a bán egy volt, egy regnumnak, vagy egy ducatus-nak vagy banatus-nak nevezték. De azért voltak időközök, mikor mégis különváltak egymástól pl. 1116-tól 1124-ig, mert akkor Dalmácia a velenceiek és Horvátország a magyarok hatalmában volt. Sőt mikor egy királyságot, vagy egy hercegséget, illetőleg bánságot alkottak is, akkor is a Dalmáciában lakó olaszok nem csupán nyelvre és műveltségre, hanem jogi állásra nézve is teljesen külön részét tették a királyságnak, illetőleg a későbbi hercegségnek. Francziára fordított értekezésemben hirtelenében csak úgy odavetőleg idéztem erre nézve 2 példát. Ezek közül Gruber kikapja az egyiket, az 1166-ikét és mivel ezt az akkor Velencéhez tartozó Zarában állították ki, azt akarja vele bizonyítani, hogy az itt említett szlávok (horvátok) nem nyelvre, hanem csupán politikailag különböztek a záraiaktól, mert a magyar király alattvalói voltak.¹

De hát ez csak szemfényvesztés. Porphyrogeneta Konstantin és Tyrusi Vilmos nagyon jól értesült írók világosan mondják, hogy az ő korukban a X—XI. században Zára, Spalató, Trau Arbe lakosai olaszok (Romani, Latini) voltak.² De maguk a horvát levelek is mutatják ezt.

1080-ban Zvonimir (vagy Szvinimir) uralkodott, mind Spalatóban, mind környékén és mégis a spalatói jegyző ezt írja: »Plurimi Spalatinorum Chroatorumque virorum«.³

1129-ben Spalató és környéke a magyar király hatalmában volt és mégis a spalatói Szent-István monostor apátja »quidam Sclavi« (olaszra fordítva: alcuni Schiavoni)-nak nevezi a szomszéd horvátokat.⁴

1171-ben mind Dalmát, mind Horvátország a görög császár uralkodása alatt állott, tehát politikai különbség köztük nem lehetett, mégis a jegyző felsorolva egy csomó olasz tanút, hozzáteszi »de Sclavis, qui ibidem interfuerunt, Priban etc«.⁵

¹ *Vjesnik*. XIII. 105.

² Rački *Documenta* 401., 462.

³ U. o. : 127.

⁴ Smičiklas: *Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*. II. 39.

⁵ U. o. II. 131.

Ugyancsak a görög császár uralkodása idején, 1176-iki oklevelében olvassuk: »quidam Sclavi Adrianiki videlicet Predanus cum parentibus suis Sclavis et quidam Latini«¹ Tehát itt a horvátok és olaszok már egész határozottan szemben állottak egymással.

1189-ben nem volt más úr Dalmát-és Horvátországokban, mint III. Béla magyar király és mégis a Trau mellett levő klobucsecki monostor apátja »consilio fundatorum monasterii tam Sclavorum quam Latinorum« határozza meg a monostor birtokait, tehát itt a traui olaszok a horvátoktól szintén meg vannak különböztetve.

1188-ban Zára és környéke is csupán a magyar király uralma alatt állott, tehát politikai különbség nem lehetett a záraiak és a vidéken lakók között és mégis a zárai jegyző azt írja egy beiktatásról: »hii nobiles affuerunt testes: Boricius, Martinus, Trunzonus, Gaudius, Grubessa et multi alii tam Sclavi, quam Latini.«² 1189-ben a zárai bíróság egyik levele így hangzik: »Acta sunt quidem hec et definita coram Damiano comite Jadre, Dimitrio Sclavo et Petroni Cucille iudicibus, Micha Strigule, Boricio Michaelis, Michaela Subbe, Nicolao Segerlussi, Gregorio Cilumbuli, de Sclavis autem fuerunt hii: Vilcani etc.«³ Tehát világosan megkülönbözteti a jegyző a horvátokat a záraiaiktól, pedig ezek közt Horvát Demeter és Borics nevéek is fordulnak elő.

Nem szükséges tehát Tamás főesperestre hivatkozni s az ő művéből kimutatni, hogy a dalmát városok olaszai mindig szorosán megkülönböztetik magukat a horvátoktól, a XI—XII. századbéli oklevelek világosan bizonyítják ezt. Hogy a városokba kerültek be horvátok is, az természetes. De látjuk azt is, hogy ezek gyorsan olaszokká váltak. Itt-ott előforduló szláv nevekből tehát éppen úgy nem lehet következtetni az ő nemzetiségükre, mint akár ma, a mikor Horvát István vagy Horvát Boldizsár a legerősebb magyarok, ellenben Strossmayer és Gruber a legdühösebb horvátok.

Kétségbeesett kapkodás tehát Grubertől egyik-másik szláv

¹ Smičiklas i. m. 143.

² U. o. 218.

³ U. o. 234. Részletesen tárgyalja e kérdést Jireček: Romanen I. Denkschriften der Wien. Akademie. 48.)

hangzású névből azt következtetni, hogy az egész város szláv volt. Hiszen még ma sem a név teszi a nemzetiséget, (pedig most könnyű azt változtatni), mert akkor I. Napoleon nem volt francia, Strossmayer nem volt horvát (sőt talán maga Gruber sem az). A mit pedig Trau város emlékeiből idéz, mintha az olaszszal és a szlávval szemben csakis a magyar lett volna ott »lingua extranea«, az merő tévedésen alapszik, mert hiszen »ligna extranea«-t kell abban az oklevélben olvasni, azaz idegen hajókat! (Lignum a dalmát és velencei olaszok nyelvén nagyobb hajókat jelentett).

Hogy az igazságszolgáltatás és az adó terén nagy különbség volt a horvátok és a dalmát városok között, azt annak, a ki végig fut a XII—XIII. századbeli okleveleken, nem kell bizonyítani.

Hadügyi tekintetben sem voltak teljesen egyek, mert ugyanakkor, a mikor a magyar királyi udvar az exercitus chroaticus-t említi (1193), a záraiak 1188-ban említik külön a maguk seregét »exercitus totius nostri districtus.«¹

A XII. századbeli Dalmátország nagysága világosan megállapítható az 1115—16-iki háboru eseményeiből. A velenceiek először elfoglalták Arbe-t, azután árulás útján Spalatót, egyezkedéssel Traut és a szigeteket. A következő évben június hó 30-ika után elfoglalták Zára, Belgrád városát és Szebenikot. Ez volt a velencei krónikás szerint akkoriban »tota Dalmatia«² Ez körül volt véve a régi Horvátország területével, tehát idegeneknek méltán tűnhetett fel akként, mint Horvátország része. De még sem volt vele teljesen egy, hanem legalább is teljesen egyenlő rangú része az egy bánságnak.

A velencei krónikás tudósításában legérdekesebb azonban az, hogy 1115-ben már »urbs Belgrad« Dalmátországhoz és nem Horvátországhoz tartozott.

Ezt eddig nem is méltatták figyelemre a horvát történetírók és magam sem vettem észre.

Pedig, hogy mennyire igaz, kitűnik a következő adatokból: 1059-ben »in civitate Belgrado Dragaslao priore et Theodosio

¹ V. ö. Smičiklas i. m. 262, 224. II.

² *Vjesnik* I. 233. Idézi különben Pauler is: *A magyar nemzet története* II. kiadás I. 230, 472.

episcopo absolutonis et libertatis cartula facta est.¹ Tehát e várost akkor már a dalmát városok szokása szerint prior kormányozta.

1069-ben Belgrád priorja András volt.²

1072-ben ugyan e priorról az oklevél mondja : »Item testes latini : Drago prior (Jadrensis) Andreas prior.«³ Tehát Andrásról világosan megmondja, hogy olasz volt.

1076-ban Belgrád városa Spalatóval, Trauval és Zarával együtt szövetségre lép Velenczével és ekkor főbb emberei »prior de Belgrado Justus Veneticus, Gregorius frater episcopi, Drago de Chrastina, Michael de Utica, Prestantius, Petrigna Anastasii, Michael de Diachviro.«⁴ Tehát már Velenczéből hoztattak maguknak priort és főbb embereik között csak egy van horvát származású s azonkívül kimondják, hogy a ki ez ellen vét »iudicetur erga Romanam legem.«⁵ Ugyanezen Justus Veneticust említi egy másik 1076 októberben kelt levél is. »Dominico Justo Belgradi priorante« szavakkal.⁶

1091-ben e Belgrádot nem foglalta el Szent-László, hanem a többi dalmát városokkal együtt megmaradt a görög császár főuralma alatt álló Velence szövetségében, mert 1095-ben Bonus Belgrád püspöke jelen van Zarában a dalmát püspökök ott tartott zsinatán.⁷

1125-ben Belgrád lakosai a magyarokkal tartottak a velenceiekkel szemben és azért a velenceiek iszonyú bosszút állottak rajtuk és városukat földig rombolták.⁸

De megmaradt a város mellett a Szent-János monostor. Ennek szerzetesei 1166-ban ekként adták elő a monostornak földrajzi helyzetét : »Monasterium sancti Johannis in finibus Dalmatie situm, in urbe, que quondam, dum in suo statu existeret, Alba vocabatur« és kérték a királyt, hogy erősítse meg a monostort

¹ Rački : *Documenta* 51.

² U. o. 74.

³ U. o. 93.

⁴ U. o. 102.

⁵ Rački : *Documenta* 102.

⁶ U. o. 109.

⁷ U. o. 159.

⁸ Pauler i. m. 233. Smičiklas II. 154.

azon birtokokban is, melyeket a monostor »in diversis locis per Chroatiam« bír.¹ 1229-ben is a spalatói érsek e monostort »in Dalmatia«, Dalmátországban fekvőnek mondja.²

Igy tehát, a kik legjobban tudták, határozottan állítják, hogy Belgrád-Alba, melyet különben már 1070-ben is és 1097-ben is Albának neveznek.³ Dalmátország határán belül volt. Ellenben a monostor birtokai részben Horvátországban feküdtek. Kétségtelen tehát, hogy bár 955-ben Porphyrogeneta Konstantin idejében Belgrád még a horvát városok közé számíttatott, mégis egy század mulva elszakadt Horvátországtól és a dalmát városok közé állott.

Csekélységnek látszik e történeti átalakulás megállapítása, de látni fogjuk, hogy fontos dolgokra vet világosságot.

III. Az eddig ismertetett zátonyokat azonban idővel bizonyára felismerte és kikerülte volna a horvát történetírás, ha nem akadt volna fenn még nagyobb zátonyon, a Tamás főesperest művéhez, a Memoraliéhez ragasztott s a horvátok egyezkedéséről szóló toldalékon (appendicula).

Ez aztán a nagy akadály! Bizonyos tekintetben nem is csodálkozhatunk rajta, ha nem ismerték fel horvát testvéreink, mert hiszen nálunk is egy század telt bele, míg kitűnt, hogy Béla király Névtelen jegyzőjének műve tulajdonképen csak szép mese s a Névtelen éppen a honfoglalásra vonatkozó történetből nem tud semmit.

A horvátok pedig részletesen még csak nem is kutatták, vajjon szavahihető-e a toldalék?

Eleintén megnyugodtak abban, hogy ez is Tamás főesperest műve. Mikor pedig kisült, hogy ez tarthatatlan állítás, azt vitatták, hogy Tamás főesperesttel egykorú, vagy legalább is közelkorú író készítette, még pedig a főesperest művében látható hiány pótlására.

Mivel pedig ekként bebizonyult, hogy legalább is 2 század választja el e toldalék készítőjét az állítólagos, 1102-iki eseményektől és így arról a készítőnek személyes tudomása nem lehetett, sőt

¹ Smičiklas i. m. II. 106.

² U. o. III. 311.

³ Rački i. m. 86., 478—79.

még dédapjának sem lehetett, ahhoz a fogáshoz nyúlnak, hogy e todalék készítője a horvát főuraknak adott kiváltságleveleket olvasta és annak alapján írta tudósítását.

Mikor Tomašić művét bíráltam, csak úgy odavetőleg tettem egy pár megjegyzést e todalék készítőjének tudatlanságára. Akkor még nem is véltem, hogy e megjegyzések annyira erősek. Csak most Gruber védekezéséből látom, hogy azok egész döntő bizonyítékok, mert 7 kifogásom közül csak az volt alaptalan, hogy a horvát királyok nem nevezték a főembereket comiteseknek.

A többi kifogás azonban megdönthetetlen. Nevezetesen elárulja a todalékkészítő tudatlanságát azzal, hogy Kálmán királyt Szent-László fiának írja. Lám az 1091-ben élő zárai főesperest nagyon jól tudja, hogy Álmos, Kálmán testvére, neposa és nem filiusa volt Szent Lászlónak! Hogyan van tehát, hogy az eredeti oklevelekből és némi feljegyzésekből dolgozó todalékkészítő ezt nem tudta? Az ellenség is tudja és a jóbarát ne tudná?! Hiába igyekszik ezt Gruber tollhibának minősíteni és egész sereg példát idézni, hogy az oklevelekben is fordulnak elő tollhibák.

Csakhogy nagy különbség van az időrendi és a tárgyi hibák között.

Gruber idézetei közül mintegy 16 csupán időrendi hiba és az is mind kései átiratokban! Az idézett tárgyi hibák közül Kreszimir levelei azért írják IV. Román görög császárt »tertius«-nak, mert I. Roman Lakapenos-t, mivel nem származott császári vérből és csak gyámja volt Porphyrogeneta Konstantinnak, nem számították valóságos császárnak. András herczegnek azon 1198-ra tett levele, melyben atyja »secundus Bela«-nak van írva, hamisítvány (kitűnik ez a kancellár és a főurak neveiből). Lukács fia Deta azon 1234-re tett végrendelete, melyben Andrást »tertius«-nak írja, kései másolatban maradt fenn és alkalmasint hamisítvány. II. Andrásnak a spalatói egyház számára adott levelében ezen szavak: »patres nostri videlicet Geyza rex et Stephanus« nem hiba, mert itt a patres szó praedecessores: elődeink értelemben van használva, mint ez a bibliában gyakran használatos. Mindössze tehát egy valódi hibát tud felemlíteni Gruber s ez az, hogy IV. Bélának 1243-iki levelében Joachimus bán van írva Dyonisius

helyett. Ámde ez az oklevél sem maradt reánk eredetiben, hanem V. István kancellárjának 1272-iki átiratában és így azonnal láthatjuk, hogy ez is inkább időrendi hiba, mert a másolónak a maga korabeli bán neve csúszott a tolla alá.

Nem való tehát, hogy a középkorban oly ügyetlenül és rosszul írták volna az eredeti okleveleket. Ha pedig a todalékkészítő — mint a horvátok szeretnék — eredeti oklevelekből, vagy történeti feljegyzésekből dolgozott volna, akkor nem követett volna el ily nyilvánvaló hibát. De meg nem veszi észre Gruber, hogy a todalékkészítő nem is egyszer, hanem két ízben nevezi Kálmánt Szent-László fiának »Colomannus filius Vladislavi regis Hungrie« és »stans in regno loco *patris* sui«, tehát itt szó sem lehet tollhibáról. Tudatosan írta ő e hibákat, mert így volt meggyőződve. De éppen ezzel árulta el, hogy roppant távol állott az 1091—1105 események tudásától.

Mivel azt szeretné elhíttetni a horvát történetírás, hogy a todalékkészítő eredeti oklevelekből dolgozott, azért hirdeti, hogy a todalék három kézírata közül a traui a legrégebb. Ámde ez hiábavaló erőlködés. A palaeographia, ha kell, ezer példával megmutatja, hogy a traui kézirat csak a XV. századból származik. Hiszen olyan rövidítések vannak benne, mint a minők az incunabulum-nyomatványokban láthatók (például: c = con; 3 = m). Azonkívül, ha a spalatói kézirat készítője előtt ott állott volna a traui kézirat, lehetetlen, hogy kihagyta volna a világosabb és jogokat jobban biztosító: »*possessiones et bona cum omnibus suis*«, továbbá »*censum seu tributum*« szavakat.

De nem is lehet, hogy a todalékkészítő maga előtt Kálmán korabeli leveleket, vagy történeti feljegyzéseket látott volna! Hiszen akkor legalább egyet az 1091—1110-iki horvát főurak közül felsorolna! De nem tud említeni egyet sem és Gruber hiába igyekszik egyeztetni a todalék képzelt neveit az egykorú okleveleken emlegetett horvát főurakkal. Pl. a todalékkészítőtől költött Kačić Gurra személyt csak akkor lehetne egy személynek venni az 1076—78. években kormányzó Jura nonai ispánnal, ha vagy a todalék-készítő kiírta volna Gurra hivatalát, vagy a 1076—78-iki kancellár kiírta volna Jura ispán nemzetségnevét.

A toldalékban felsorolt Jamomet Iván, Szvačić György, Csudomiri Pribiszló és Polity Pribiszló sem azonosíthatók a Szent-László korában élő Iván, Juraj és Pribiszló urakkal, mert az 1091 táján élt horvát főuraknak ismerjük a hivatalát, vagy legalább birtokát, a toldalékkészítő ellenben ezekről hallgat.

Maga Gruber is szolgáltat csattanós példát arra, mily nagy eltérés van a toldalékkészítő képzelt világa és a valódi élet között! Igazolván ugyanis, hogy a XI. század végén a Gussich nemzetség már virágzott, felsorolja annak akkor még élő tagjait: Pribinát, Andrást, Prvanegó fiát, továbbá Nosimir-t és Tesat. És íme a négy Gussich közt éppen a toldalékban említett Pál nem fordul elő!

Biztonság okáért még egyszer végig néztem a XI. század vége felé és a XII. század elején írt és horvát főurakat említő okleveleket. Hogy bárki is könnyen meggyőződhessek, mennyire nem ismerte a toldalékkészítő a XI. század végén levő horvát állapotokat, felsoroljuk itt időrendben a tisztviselő, vagy földbirtokos horvát urakat.

Kezdjük az 1083 évnél, mert ezek még élhettek 1102-ben és végezzük 1110-ben, mert ezek már részt vehettek az ország sorsának intézésében 1102-ben.

1083-ban: Masica postelnic, Vissa ubrusar.¹

1086-ban: Petrus Cerni possessor, Bogdan, Rach testes, Dragonego dvornic, Juray setnic.²

1087: Petrus chroatensis episcopus, Firminus Nonenis episcopus.³

1089: Jacobus morsticus (jupanus), Lubomir tepçi, Stresigna breberisticus, Visen zetinsticus, Dragoslav zagorsticus, Vratina polsticus, Osrina dridisticus (jupani), Desimir ubrusar, Tolemir tepkica, Dobroslav filius Gorbine (testis), Dominicus postelnic, Budimir filius Beridragi.⁴

1090: Ludinus filius Miroslav eiusque parentes: Vilcan, Degoyneg, Braniza, Vekemin, Jeroslav, Slavizo possessores in Belay. Volen iudex Clissensis, Vlcina de Stresazza, Tessen de

¹ Rački: *Documenta*: 139.

² U. o. 144.

³ U. o. 145.

⁴ U. o. 149., 151.

Sittimir, Tomidrug filius Naiesda, Dimitrius filius Slocolle testes, Tomizay, Sbina, Vilemir, Preda possessores, Vilcana, Theodorus Pudisini, Savida, Cernugun testes.¹

1085—95 körül: Thesa Gussich, Gurgi filius possessor, Pribina filius Boroë, Juranna, Budinna, filii Petri testes, Petrus filius Semivit possessor in Lessan, Juranna, Musan, Lisiçai, Milo-grad testes.

Chalinna, Jurassa possessores.

Desinna possessor in Narach, Simolli dvornich, Chalinna, Petrus, Dilgaca, Çudinna testes.

Stresinna berberisticus (jupan) et quinque sui milites, et Stresata, avunculus Svinimiri regis.

Svinidrag possessor in Nabrese, Chruchonna postiuppus, Vitalis, gener postiuppi et Pecchai testes.

Thasa filius Jurra possessor in Elcan, Radoslaus, Stephanus frater Radoslai et Verdata filius Apriçonis testes.

Zovinna et frater eius Juvaça possessores, Vechedrag filius Chroatini, Bosithecha de Coquichin, Andreas comercarius, Dabriça testes.

Jacobus filius Privaneg et Thechenna filius Verdenna possessores in Sidraga, Pribinna et frater suus Tholimir testes.²

1096 körül: Prodan filius Dragoneg.³

1106 táján: Nobiles Chroatenses: Ponesa presbiter, frater eius Bebzo, Prodan dvornig, Clemens presbiter de Srenina.⁴

1107: Stephanus *Drisceviz* filius Desimir possessor in Bravizo, Bratina dvornic, Sdebor Petrinna *Driscev*, consanguineus Stephani, Nosdronna starisenna, Radovan filius Drusen, Desinna filius Vidomir subdiaconus testes.⁵

1110 körül: Radozlaus filius Petri juppani, Saracin filius Slovizi iupani, Climin filius Desinnae iuppani, possessores. Miros-lavus psacensis comes — Slavizus, Radoslaus, Saracin, Jacovus Geronnus, Pribinna testes.⁶

¹ Rački i. m. 152—3.

² U. o. 171—73. II.

³ U. o. 177.

⁴ Smičklas: *Codex diplomaticus* II. 17.

⁵ Smičklas i. m. II. 18.

⁶ Rački i. m. 93.

Ime tehát itt látjuk az 1090—1110-iki Horvátországnak java-résztét. Itt vannak a királyi tisztviselők, a zsupánok (jupani) és azok helyettesei (postiuipo), a bírák és a birtokosok Spalatótól egész Zaráig. Csak azok a személyek hiányzanak, a kiket a todalékkészítő mint legelőkelőbbeket, legokosabbakat említ! Itt a Driszevity (Drisceviz)-nemzetség, a melyről a todalékkészítő megint nem tud semmit, a mint nem tud semmit a még előbb említett Mgorovity (Mgoroviz) nemzetségről sem! A Murity nemzetséget ugyanis a Mgorovity nemzetséggel azonosítani nem lehet, hisz akkor például a Marich és Marinovich, Musics és Mutavdjics, Miksics és Mikanovics stb., stb. családok is mind egyik volnának, mert hisz M-mel kezdődnek és cs-vel (ty-vel) végződnek!

Hiába igyekszik Gruber azt, hogy a todalékban éppen az 1089—1110-ig élő emberek nem fordulnak elő, mentegetni és a kormányváltásokkal magyarázni. Mert, igaz, letűnik a kormányváltásokkal az előző kormány embere, de midőn az egész nemzet fenmaradásáról vagy meghódolásáról van szó, a nemzetek félreteszik a maguk belügyeit és a nemzet legjobb fiai előállanak, hogy mentsek a hazát. S íme, a todalékban nincs egyetlen XI. századbeli főúr, nincs ott az egész nemzet lelki vezetője, a horvát püspök! Nem lehet ennek más oka, mint az, hogy a todalékkészítő semmit sem tudott a horvát nemzet XI. századvégi állapotairól.

Mindezeket látva, tudva, kénytelen vagyok megváltoztatni azon előbbi véleményemet, hogy e todaléket valami bús horvát írta 1330 körül, és kimondani, hogy még csak nem is horvát, hanem valamelyik olasz jegyző, vagy kanonok írta ott Spalatóban, a ki még a horvát nemzetségeket sem ismerte jól. Kitűnik ez abból is, hogy olaszosan és rosszul írja a horvát neveket: a cs (ö) hangot ç-vel jelzi; a K hangot ch-vel (például Chacitt); Chuchac-orumot írt Chucharorum helyett, Subbitorumot ír Subitorum helyett! Rosszul írja a Liznicsity nemzetség nevét Laçnicithorumnak, a Politchorum is hibás Poletcit helyett.

E hibák egyúttal mutatják, hogy dalmát-olasz ember volt a szerzője e todaléknak és éppen azért fogja fel a horvát nemzet meghódítását akként, mintha csak egy olasz város egyezkednék a királylyal. Itt van a nyitja annak is, hogy az egyezkedésre a pacta

ordinare szavakat használja, mert hiszen a Velenczével oly szoros összeköttetésben álló dalmát olaszok mást nem is hallottak.

Érdekes összehasonlítani a toldaléket egy a selői Szent-Péter monostorban élő szerzetestől a XIII. század végén írt nagyzoló feljegyzéssel. Eszerint valaha Horvátországhoz tartoztak volna Durazzó-tól kezdve egész a Szerémségig és a Drávaig nyuló országok és 7 bánságra lett volna felosztva (többek közt albániai és pozsegai bánságokra), e 7 bánt azután a 6 előkelőbb nemzetségből választottak volna, a zsupánokat (comites) pedig a másik 6 nemzetségből. Maga Rački is beismeri, hogy e feljegyzés gyöngye hitelű s bizonyos, hogy az igaz állapotokkal hadilábon áll (csak 1273-ban volt 7 bán, de a magyar királyságban!), de azt el kell ismerni, hogy a 6 előkelőbb nemzetség nevét jól írta le: Kacigi, Cucari, Svacigi, Cudomirigi, Mogorovigi, Subigi-nak. Az is bizonyos, hogy említ oly horvát főurakat, a kik a XI. században csakugyan éltek, például Saruba-t a jupant és a Szvinimir idejében élő Péter bánt. — Látszik ebből, hogy a feljegyző átnézte legalább a maga monostorának a régi leveleit. Nem követett volna el tehát a hirhedt toldalékkészítő sem oly számos, nyilvános hibát, ha a Horvátországra vonatkozó okleveleket olvasta volna és nem az újjából szopta volna az egész elbeszélést.

Mivel a toldalékkészítő dalmát-olasz volt, rátalálunk a nyitjára annak is, miért teszi a horvátok állítólagos meghódolását 1102-re.

Már Tamás főesperestet félrevezette a spalatói egyház jogának és birtokainak védelmére készült és 1103-ra tett hamisítvány. Ő azért helyezte Dalmátország meghódítását 1103-ra. De írja azt is, hogy Horvátország (Selavonia) meghódítása előbb történt. Tehát a toldalékkészítő egy évvel ezt előbbre tette.

Ez a nyitja annak is, hogy a toldalékkészítő úgy fogja fel Horvátország elfoglalását, mint egy jól megerősített olasz városét. A középkori olasz városok a megerősített falak mögül persze szépen alkudozhattak és olyan király, a kinek serege nagyobbrészt lovasokból állott, természetesen alkudozásokkal igyekezett az ilyen várost megnyerni. Az ilyen városokat a hódító először felszólította, mely feltételek alatt adják meg a várost és ez esetben a követek megjelenése már egyúttal a meghódolás jele, a kiket szívesen kell fogadni, békecsókra bocsátani és csak azután tárgyalni.

De gyermekes és mesébe illő felfogás az, hogy ez így történt volna az 1090—1110 között élő horvátokkal. Bolondok is lettek volna azok a horvát követek, ha egy teljesen idegen hódítóval szemben úgy viselkedtek volna, mint a toldalékkészítő azt képzei. Mert azt írja a toldalékkészítő: »Venientes ad dominum regem ei *debitam* reverentiam exhibuerunt. Dominus vero rex ad osculum pacis eos recipiens et honorifice eos tractans ad talem concordiam devenerunt«. Tehát e mese szerint előbb egy idegen királynak már megadták volna a köteles tiszteletet és a király is békecsókra eresztette és megvendégelte volna őket és csak azután tárgyaltak volna! De hogyan lehet olyannak, a kit még el sem fogadnak uralkodójuknak, már »köteles« (debita) tiszteletet adni? Hogyan lehet a feltételek megállapítása előtt már békecsókot nyerni? Hiába igyekszik Gruber a *honorifice eos tractans* szavakat így értelmezni: tisztos módon tárgyalt velök, mert a középkori latinban, ha tárgyalás az értelmé a *tractare* igének, akkor az ablativussal jár, tehát *tractare cum eis* és nem *tractans eos*. Tessék csak megnézni a záraiak 1204-iki meghódoló levelét! Ott van ebben világosan: »si contingerit dominum ducem vel successores suos Jadre applicare, recipient eum Jadratini, honorifice tractabunt et nuntios suos similiter.«¹ Világosan megvendégelés az értelmé itt a *honorifice tractare* kifejezésnek és nem alkudozás.

A középkori városok meghódolásánál, ha a követek meggyeztek az adóra nézve a királylyal, egyszerre el volt intézve az egész dolog, mert a nemét és beszédését azután a város tanácsa határozta el. A toldalékkészítő egész Horvátországra nézve így intézi el az adóügyet. Szerinte a 12 nemzetség és emberei nem fizetnek semmiféle adót, csakis katonáskodnak. Grubernek azon állítása, hogy csak a nyestadóra vonatkozik e tétel, hogy »non teneantur solvere census«, megdől mindjárt a toldalékkészítő következő szavaival: »nisi tantum ire debent adminus cum decem armigeris equitum« (helyesen *equitibus*). Ha a hadi kötelezettségen kívül semmi adót sem fizettek, akkor bánzsolozsmát, bírságot, vámot adni sem lettek volna kötelesek.

De hát mit csináltak azok, a kik nem tartoztak a 12 nemzet-

¹ Smičiklas i. m. III. 46.

séghez és az ő embereihez? Teljesen biztos, hogy e gaczkai lakosok (pedig ezek már Porphyrogeneta Konstantin idejében Horvátországhoz tartoztak) egész 1218-ig fizettek bánzsolozsmát és egyéb rájuk kivetett adókat.¹ Csakis tudatlan képzelődő írhatja tehát azt a képtelenséget, hogy Horvátországban a magyar királynak senki sem fizetett adót, hanem csupán katonáskodással róttta volna azt le.

Nem tehet tehát a horvát történetírás egy lépést sem az igazság megismerése felé, míg a toldalékot egészen el nem veti és csupán az egykorú szavahihető tanúk után nem indul.

Szégyen az egy művelt, tanult nemzetre, ha ilyen vak vezetőre, tudatlan meseíróra bízta magát.

IV. A legnagyobb és igazán vészthozó zátony a horvát történetírásra nézve a zárai apácák ügyészétől készített, 1102-re tett és Kálmán király nevére költött irat. Figyelmeztették ugyan e veszedelmes zátonyra a horvát történetírókat már többen, egy pár okot én is odavettem, de ők e tekintetben annyira közellátók és vaksik, hogy a maguk védelmének elégtelenségét, a hamisítást bizonyító okok erejét észre nem veszik.

Kénytelen vagyok tehát lehetőleg röviden és világosan rámutatni az irat hamis voltára.

Ez irat eredetiben nincs meg, hanem csak a zárai apácák későbbi oklevéllajstromában.

Ez oklevéllajstromban, — mint maguk a horvát történetírók is beismerik² — legalább 3 hamis vagy gyanus levél található. Megvan tehát a lehetősége, hogy az 1102-re tett is hamis!

Ez irat az 1102-iki évszámot mutatja, pedig maguk a horvátok is elismerik, hogy Kálmán király csak 1105-ben foglalta el Zárát.

Ez mindenestre gyanut kelt.

Hogy nem csupán gyanus, hanem hamis is, e jelek határozottan mutatják.

A király megtiltja alattvalóinak, hogy a monostor ingóságaiiban kárt okozzanak. De azon időben a monostornak csakis a város falain belül voltak ingóságai, ott pedig Kálmán király 1102-ben

¹ Smeičklas: *Cod. Dipl.* III. 175.

² Maga Sišić is. *Kralj Koloman i Horvati godine* 1102. 80. 1.

nem parancsolt. Hiába mondják a horvátok, hogy e rész csupán a monostornak Horvátországban eső birtokaira vonatkozik. Mert először is az apáczáknak csak a város területén és kerületében voltak ingatlanaik s nem Horvátországban, másodsor pedig ezekben sem voltak ingóságok. Gruber ugyan azt hiszi, hogy a falakon kívül eső birtokokon voltak berendezett, talán még be is bútorozott lakások apáczáik vagy az ő gazdatisztjeik számára, de ez olyan korban, mikor még a királyok is csak sátrakat vittek magukkal útra, álmódosítás.

Ez oklevél a dalmát oklevelek mintájára készült ugyan, mégis ez van a végén: »Et hoc confirmamus nostra sigillatione istorumque comitum«, holott a dalmát oklevelek végén éppen azért sorolják fel a tanúkat, mert nem volt szokásban a királyi pecsétnek döntő erőt tulajdonítani. Azért nem is fordul elő Kálmán 1108-iki, II. István 1124-iki, II. Gyécse 1142-iki okleveleinél. Az 1185-iki spalatói zsinat határozatait már megpecsétlik és 1190-ben Zára város pecsétjének használatát is említik. A megpecsételést tehát a dalmát mintájú oklevelekben III. Béla király korából származik és így ez 1102-re tett irat is csak 1190 körül készült.

Mivel Kálmán király Dalmátországot csak 1105-ben foglalta el s 1102-ben abból még csak az egy Belgrád városát bírta, világos, hogy 1102-ben nem koronáztathatta magát dalmát királylyá. Ámde Belgrádban horvát királylyá sem koronáztathatta magát, mert Belgrád nem volt Horvátország fővárosa, sőt mint fentebb bebizonyítottuk, 1059-óta nem is tartozott Horvátországhoz. Világos tehát, hogy a hamisító hallott valamit arról, hogy a magyar királyokat (Székes)Fejérvárt, azaz szláv nyelven Belgrádon szokták koronázni, de földrajzi ismerete nem terjedt tovább Dalmáciánál s mivel ott is talált Belgrádot, az 1102-iki állítólagos koronázást odatette.

Ez iratban Kálmán király nem csupán Magyar- és Horvátország, hanem egyszersmind Dalmátország királyának is nevezte. Ámde 1102-ben Kálmán még nem nevezhette magát annak, mert Belgrád várost kivéve, nem is volt ura Dalmátországnak. Nem nevezhette magát dalmát királynak azért sem, mert 1097-ben esküvel megerősítve elismerte a velencei dogét legalább is Dalmátország hercegének. Ha pedig 1102-ben már felvette volna a dalmát

király nevet, akkor ellenséges, háborús állapot lett volna Magyarország és Zára, illetőleg Velence között. De idegen és hozzá még ellenséges királyhoz hogyan mertek volna fordulni a zárai apácák? 1177-ben csak egyszerű egyházi zsinatra kellett volna mennie a zárai érseknek Spalatóba és mégis azt írja, hogy mindenfelől nagy szorongatásban van, mert, ha hajón megy, a velenceiek, ha szárazon, a horvátok és magyarok fogják el.¹ Mennyivel inkább veszedelmesebb volt a helyzet 1102-ben. Ha béke volt, akkor ez 1102-iki írásra nem volt szükség, mert az 1097-iki békekötés a zárai apácákat is teljesen védelmezte! Ha háború volt, nem lehetett nekik a magyar királyhoz folyamodni, mert monostorukat feldúlták volna a záraiak és velenceiek.

Nyilvánvaló tehát, hogy ez 1102-re tett irat hamisítvány és csak 1190 körül készült.

Hamisítványra pedig hivatkozni nem szabad! Kivált nem szabad az döntő, államjogi kérdésekben, mert teljesen felforgatjuk a fejlődés rendjét!

A horvátok persze legalább a koronázást szeretnék megmennteni e hamisítványból és nem bírják elképzelni — pedig hát a képzelet máskor sebesszárnyú sas náluk — miért tette volna bele a hamisító ez állítólagos eseményt a hamisítványba, mikor anélkül is megszerkeszthette volna a levelet? De hát nem is képzelni kell azt, hanem tudni a többi hamisítók szokását. Egyszerűen a hamisítónak okát kellett adnia a szabadalomlevél keletkezésének. Mint ahogy Zára városa 1091 körül a templomfelavatást használta fel okul a városi szabadság megadására, királyi levél kiadásáról lévén szó, a hamisító legegyszerűbbnek találta egy bemutató (és nem felavató) koronázás és azt követő tanácskozás felemlítését a királyi szabadság megadására. Ez 1190 táján még oly közönséges és természetes volt, hogy egy bíró sem ütközhetett meg rajta. Hogy történetileg nem volt igaz, azzal a hamisító nem törődött, jogi szempontból a bírónak sem volt köze hozzá és így benne maradt.

De mi, a kik immár teljesen érdektelenül nem a zárai apácák adómentességét, hanem csupán a történeti valót keressük, kell, hogy elveszük azt, mint a történeti igazság kiderítésének nagy

¹ Smičiklas : *Cod. Dipl.* II. 149.

akadályát, mint a víz színe alatt lappangó éles szirtet, melyen a horvát történetírás hajója tönkre megy!

Ezen zátonyok miatt a horvát és részben a magyar történetírók nem tudtak haladni azon esemény felismerésében, hogyan lett Horvátország a magyar királyság állandó, összeforrott része.

Ezek miatt nem ismerték fel először is a trauí kiváltságlevél »ad vos coronandus venero« szavak valódi értelmét. Nem is gondoltak másra, mint felavató koronázásra. Pedig olvashatták volna Szent-Gellért életrajzában Aba királynak 1044-iki, uralkodása harmadik évében, Csanádon történt, bemutató koronázását.¹ Olvashatták volna, hogy Salamon a székesfejérvári felavató koronázás után Pécsét húsvét ünnepén megkoronáztatott és a pécsi székesegyházba nagy dicsőséggel bevitetett.² Sőt magának Tamás főesperestnek művéből is láthatták volna, hogy az ilyen ünnepies, de nem felavató, hanem csupán bemutató koronázás Dalmátországban is szokásos volt, mert hiszen ő írja, hogy 1256-ban IV. Béla király »Spalatum ingressus cum multa exhibitione, sicut rex, *regalia gerens insignia magna cleri et populi exultatione susceptus est*«. ³ E világos adatok nyíltan mutatják, hogy a coronandus szó nem jelent semmiféle külön dalmát, vagy horvát királylyá való koronázást, hanem csak koronával való bemutatkozást és hódolatfogadást.

Ha meg nem rekednek a horvátok mindig a külön horvát koronázás keresésében, nem botlottak volna meg abban, hogy II. András az ő hercegsége idején elhagyja a coronandus szavakat, mert hiszen mindjárt észrevették volna, hogy e levél eredetije nincs meg. Azt csak Farlati látta és közölte belőle annyit, a mennyit ő jónak látott.⁴

Töredékes oklevélből okoskodni annyi, mint tört palaczkról azt állítani, hogy ép korában sem lehetett benne 1 liter bor, mert most nem fér bele annyi.

Mivel az említett hamisítványok és kései mesék megállították a horvát történetírás hajóját, nem bírják felfedezni, hogy éppen a XII. századbéli adatok szerint nem lehetett külön, független horvát

¹ Batthyány: *Acta et scripta s. Gerardi* 344.

² *H. Hung. Fontes Dom.* II. 169.

³ *Memoriale, másként Historia Salonitana* cap. L.

⁴ Smiëklas: *Cod. Dip.* II. 338.

királyság és politikai értelemben vett külön horvát nemzet, mert azok csakis az egységes magyar királyságról beszélnek.

Nevezetesen 1096 végén, midőn már Kálmán király birtokába vette Horvátországot, így ír e király a velencei dogé-nak: »totius regni voluntate nos nostrumque regnum vestro vestrorumque amori indissolubili vinculo necti desiderare«. Pedig, ha külön horvát királyság és nemzet maradt volna, akkor »regnorum voluntate nos nostraque regna« szavakat kellett volna a jegyzőnek írnia.¹

Hogy a római pápa kancellárja 1137-ben a spalatói érsek kinevezése ügyében csupán »Bela Hungariae rex«-et nevezi meg közbenjáróul,² már említők. Hasonlóképen 1181-ben is a spalatói érsek megválasztása ügyében egyedül »Ungarie regi« írt.³ 1184—85-ben megerősíti a templomosokat Signye (Szén, Zeng) birtokukban, a melyet »Bela illustris Hungarie rex« adott nekik.⁴ Már pedig a római pápa udvara csak ismerte a XII. század államjogi viszonyait s ha Horvátország külön királyság és önálló politikai nemzet lett volna, bizonyára ez ügyekben II. és III. Béla királyokat mindig »Croatiae rex«-nek írta volna.

De meg maga a horvát püspöki kar sem tud semmit arról, hogy külön horvát királyság lett volna. 1181-ben a scardonai püspök »dominus meus rex Ungarie«-t emleget. 1185-ben az egész spalatói zsinat elismeri, hogy e zsinat »domino Bela III. Hungarie regnum gubernante« tartatott.⁵ Pedig, ha külön, független Horvátország lett volna, ezeknek már csak oda úgy kellett volna írniok: »regna Hungarie, Croatie, Dalmatie«. Nemsokára 1185 decz. 12-én a spalatói érsek kéri a pápát, hogy »consuetudinem deferendi crucem per totum regnum Hungarie« erősítse meg és ezt meg is kapta.⁶ Már pedig ha a regnum Hungarie-ba nincs belefoglalva Croatia és Dalmatia is, akkor az a képtelenség állott volna elő, hogy a spalatói érsek éppen a maga joghatósága alatt álló területen nem vitethette volna maga előtt a keresztet! Világos tehát, hogy mikor a spalatói érsek e kérelmét előterjesztette, akkor csak

¹ V. ö. Smičiklas Cod. Dip. II. 1—2.

² Smičiklas: Cod. Dipl. II. 48.

³ U. o. 175.

⁴ U. o. 191.

⁵ U. o. 192.

⁶ U. o. 198.

egy regnum Hungarie volt, melynek csak része (pars), de nem önálló és Magyarországgal csak personal-unióban álló állam: Croatia atque Dalmatia. Nyilván mutatja ez azt is, hogy éppen akkor, midőn III. Béla fia, Imre, az új horvát történetírók állítása szerint már meg lett volna koronázva horvát királylyá, 1193—1194-ben Horvát- és Szlavonország csak »ducatu«.¹

De továbbá, ha önálló politikai nemzet és független királyság lett volna Horvátország a XIII. században, akkor csakis horvát bíróság ítélkezhetett volna Horvátországban. És íme, ha végig nézzük az okleveleket, azt találjuk, hogy 1181-ben Zára mellett »Farcasius comes palatinus regis Ungariae et cum eo Flasconus Tinientis episcopus ac Machareus comes et plures nobiles viri Sclavonie diffiniere« hoznak ítéletet.² Tehát Horvátország igazságszolgáltatásába 1181-ben beleszólt Magyarország nádora is. 1189-ben pedig a scardonai püspök így keltezteti leveleit: »temporibus domini nostri Bele gloriosissimi regis Ungarie, Dalmatie, Croatie, Rameque, necnon Galicie et Macharii, curialis comitis, eius vice bani« (és nem mint helytelenül olvassák eius vicebani) tehát a magyar király udvari bírása akkor egyúttal bán is volt, illetőleg királyi helytartó is volt Horvátországban.³ Már pedig ez a független horvát királysággal és külön horvát nemzettel meg-egyezhetlen.

Ezzel szemben mindaz, a mit Gruber Horvátországnak a XII. századi függetlenségére most mint félig-meddig új dolgot felemlít, mind csak túlzás, félreértés, súlyos tévedés és Magyarország középkori alkotmányának meg nem értése.

Igy II. Gyécse 1142-iki levelének ezen részében »sceptra paterni regni scilicet Hungarie, Dalmatie, Chroatie, Rameque iure hereditatio optinens« a sceptra szó, feltéve, hogy Farlati helyesen olvasta sceptrának és nem sceptrum állott a régi elveszett eredetiben, nem jelent semmi más mellérendelt, különben független királyságot, mert hiszen akkor utána mindjárt a paternorum regnorumnak kellene következnie s íme éppen nem az következik, hanem egyes számban »paterni regni« vagyis az egységes ország

¹ Smičiklas Cod. Dip. II. 260, 263.

² U. o. 172.

³ U. o. 234.

kormányzásának különböző (hadügyi, törvényszerzői, bírói) ágait akarja jelenteni a *sceptra* szó. Lám Kreszimir horvát király 1069-iki levelében szintén így nyilatkozik: »Crescimirus Chroataie atque Dalmatie *iura* gubernans . . . patrisque *habenas regni retinens*«,¹ és mégis a horvát történetírók az *iura* és *habenas* szavakból nem következtetik, hogy Kreszimir országa két, egymás mellé rendelt, független királyság volt, hanem Klaić éppen most is azt bizonyítja, hogy egységes ország volt.

Péter érsek 1192-iki levelének keltezését is csak félreértésből lehet a külön horvát királyság mellett bizonyítékúl felvetni, mert hiszen nem így kell azt pontosni: »apostolatus Celestini III. anno secundo, Gregorio de Sancto apostolo tunc fungente legationis officio, in regno Hungarie serenissimo rege Bela eidem Hungarie necnon Croatie, Dalmatie, Rameque feliciter imperante«,² mert hisz akkor nincs kitéve a levélben, hogy Gregorius hol volt követ, pedig ez már csak szükséges, elkerülhetetlen kellék volt! Hanem így kell pontosni: »apostolatus Celestini III. anno secundo, Gregorio de Sancto apostolo, tunc fungente legationis officio in regno Hungarie, serenissimo rege eidem Hungarie necnon Croatie, Dalmatie, Rameque feliciter imperante«, mint a hogy ezt már Farlati és Fejér *Cod. Dipl. II. 281.* pontozták. Így olvasva pedig kisül, hogy Gergely apostoli követ, mikor Trau-ban ítélte és döntött, akkor is »in regno Hungarie« volt követ, mert Trau Magyarországbán benne volt.

Mint egy hajótörött vagy megfeneklett hajón levő utas, éppenséggel nem lát messzire Gruber, midőn azzal is igyekszik Horvátország önállóságát igazolni, hogy a horvát nemzet gyakran egyedül, a magyar nemzetre való tekintet nélkül emelt trónra és koronázott meg királyokat, mint pl. I. Károlyt (1301), Durazzói Kis Károlyt (1385) és Nápolyi Lászlót (1403)! Mert hiszen I. Károlyt Esztergomban az esztergomi érsek koronázta meg s az 1301—07. években Ujlaki Csák Ugron volt gondviselője, Aba Amadé és a Barsa nemzetség tették őt úrrá, a horvátok pedig Subich Pálhoz és Mladenhez állottak! Kis Károly párthívei közül a Horváthyak mint Horváti falu földesurai csak viselték a

¹ Rački i. m. 72.

² Smičiklas: *Cod. Dip.* II. 255.

Horváthy nevet, de nem voltak horvátok és a többi főemberek, a Laczkfyak, Szécsyek, Kanizsayak bizony mind olyanok, hogy a horvátok hiába igyekeznek őket magukhoz számítani. Hogy Nápolyi Lászlót kik emelték fel trónra, nagyon szépen megírja egy florenczi jegyző és szemtanú ott lenn Zárában, érdemes ezt elolvasnia Grubernek a *Monumenta Vaticana* I. t. IV. 614—15. lapjain. Nincs biz azok közt horvát, ha csak Hervoja bosnyák főurat magukénak el nem fogadják.

Nem ismerik Magyarország középkori történetét, hanem csak egy kicsiny szegletből nézegetnek körül a horvát történetírók, midőn a kormányzás, bírászkodás, adózás és hadakozás terén Horvát- és Dalmátországoknak adott kiváltságokból és a csupán ezen területekre czélszerű intézkedésekből külön horvát királyságra vagy önálló nemzetre gondolnak. A magyar király a XI—XIV. századokban teljes hatalmú volt. Ő a maga királyságából akkora területet, a mennyit jónak látott, akkora joggal, a minő czélszerű volt, átadott fiának, testvérének, rokonának, esetleg helytartójának, de az, a ki ily területet kapott, azért nem volt a magyar királytól független, külön uralkodó. 1047-től 1106-ig Magyarország keleti fele, 1226—35 Erdély, 1259—70 Magyarország keleti fele állandóan külön hercegség volt, de nem volt külön állam! Még Nagy Lajos is előbb a Szepességet, azután Erdélyt adta oda hercegségül öcscsének, István úrnak és csak utoljára Szlavon- és Horvátországot. A szlavon és horvát hercegeknek adott területet is a király tetszése szerint nagyobbította 3—4 dunántúli vármegyével, vagy kisebbítette. De ez mind a király hatalmából, engedelméből volt, nem pedig holmi nemzetközi szerződésből. Erdélyben 1110—1526-ig mindig más volt a kormányzás, más a törvényszerzés, más az adózás, más a hadakozás módja, mint a Meszesen innen, de azért nem volt független királyság.

Nem tehetek róla, de mivel a horvát történetírók nem akarják észrevenni, kénytelen vagyok felhívni figyelmüket II. Andrásnak azon kiváltságlevelére, a melyet 1224-ben a szebenvidéki szászoknak adott.¹ Tessék nyugodtan elolvasni! Éppen azon kiváltságokat

¹ Fejér: *Cod. Dip.* III/1 441. *Urkundenbuch zur Gesch. des Deutschen in Siebenbürgen* I. 34—35.

adja a király 1224-ben, a melyeket a XIV. századbéli toldalék-készítő a horvátok részben elért, vagy elérendő kívánságainak tüntet fel. Csak egy, a királytól kinevezett ispánjok volt (mint a horvátoknak bánjok), az alispánokat pedig ők maguk és maguk közül választhatták (mint a horvátok a zsupánokat). Egy összegben fizették az adót. Az ország határán túl viselt háborúhoz ők is kevesebb katonát adtak (mint Bertalan a modrusi megyei birtokok fejében). Csak a szebeni ispán ítelt fölöttük (mint a horvátoknál a bán). A censust és tributum-ot nem fizették (mint állítólag a horvátok), földjeiket a király senkinek el nem ajándékozhatta (mint a hogy a horvátok óhajtották). De vajjon azért a szász nép külön királyság volt-e? külön politikai nemzet volt-e?

Mindenkinek, a ki a középkori történettel foglalkozik, tudnia kell, hogy a középkori műnyelv, terminologia, nem mindig pontos. Egyes oklevelek, mikor csak egy területről van szó s az nincs összehasonlítva más terület jogi állásával, nevezik ugyan Dalmátiának és Croatiát regnum-nak, de, hogy Magyarországgal szemben csak provincia, azaz a magyar királyságnak csak egy része volt, más oklevelek és írók világosan megmondják. Így a pápai kancellária, pedig a középkorban az országok egymáshoz való viszonyát ez ismerte legjobban, 1245-ben »ecclesiarum prelatibus per regnum Hungarie, et Istrie, Sclavonie, Croatie et Dalmatie *provincias* constitutis« ír a ferenczrendűek érdekében kibocsátott levelében.¹ Tamás főesperest is, midőn a maga koráról és nem a régi horvát királyok korszakáról beszél, csak »provincia Chroatiae«-t említ.²

De azt, hogy mennyire megfeneklett a horvát történetírás hajója s mennyire nem képesek a rajtaülők Horvátországnak Magyarországgal való egyesítését felismerni, legjobban mutatja Grubernek az invado szóról kigondolt értelmezése. Maius, zárai főesperest, 1091-ben világosan írja, hogy »Vladislaus Chroacie invadens regnum«, tehát erőszakkal, fegyverrel foglalta azt el. Ámde Gruber most etymologizálni kezd s azt szeretné kisütni, hogy invado csak annyit jelent, hogy bemegy. Pedig nem a szó etymonját keressük egy történeti okiratban, hanem annak akkori

¹ Smičiklas IV. 280.

² *Memoriale*, másként *Historia Salonitana* XXXIII. fejezet.

értelmét. Invado mind a Szentírásban, mind az akkori latin nyelven csakis erőszakos támadást jelentett. Tessék megtekinteni csupán a *Codex Diplomaticus Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*-ben az 1198, 1199-iki okleveleket.¹ Egymásután háromszor is erőszakos megtámadást jelent ott az invasio.

Ha ennyire haladnak a ferdítésben a horvát történetírók, akkor utoljára úgy fognak védekezni, mint az a bizonyos zsidó, a ki ekként igazolta, hogy nem ő törte el a kölcsönkért fazekat : először is nem kértem kölcsön ; másodsor, mikor kölcsön kaptam, akkor már el volt törve, mikor pedig én visszaadtam, egészen ép volt.

Pedig ha nem tartaná őket vissza a történeti igazság kutatásában az a pár kései mese és hamis oklevél, talán már rég rájöttek volna, hogy tulajdonképen a magyar királynak nagyon is erős, hatalmas joga van Horvátországhoz és a horvát nemzet a magyar királysággal való egyesítésnek nagyon sokat köszönhet.

Lássuk csak !

Régóta ismeretes a horvát történetírók előtt is a magyar Képeskrónikának ezen adata : »rex Zolomerus rex Dalmatie, qui sororius Geyse erat« követeket küldött Salamon királyhoz és Gyécse herceghez, hogy őt személyesen segítsék meg az ő ellenségei, a karantánok ellen, mert ezek akkor Dalmácia határszélét elfoglalták. A király és a herceg tehát összegyűjtve seregüket, elmentek Dalmáciába és az elvett részt a dalmát királynak visszaadták, ez pedig a királynak és a hercegnek királyi ajándékokat, értékes palástokat, aranyat és ezüstöt ajándékozott. Visszatértükben Atha nádor kérte a királyt és herceget, hogy a zselizi Szent-Jakab monostor felszentelésén legyenek jelen és ez meg is történt.²

Meg is tették ez adat alapján a horvát történetírók e Zolomér királyt Szvinimirnek, vagy Zvonimirnek, Gyécset pedig e Szvinimir vagy Zvonimir sógorának. Senki sem vette észre, hogy hisz ez nem lehet. Hiszen Szvinimir csak 1076-ban lett horvát-dalmát király, Salamon pedig már 1074 márcziusában megbukott. Sőt Salamon már 1072-ben annyira összeveszett Gyécse

¹ Smičiklas II. 296, 318, 327. u.

² *Hist. Hung. Fontes Dom.* II. 170.

herczeggel, hogy közös vállalatra többé nem indultak. A horvát-dalmát király megsegítése tehát 1063—71 között történt.

Mivel azonban ez adat teljesen megbízható, mert hisz a Szent-Jakab egyház felszentelésekor történt feljegyzésen alapszik, ki kell igazítani a horvát király »Zolomer« nevét. 1063—72. években a dalmát-horvát király Kreszimir Péter volt. Ennek nevét ferditették tehát a magyar leírók a sok másolás útján Zolomér-ra.

Azonban e II. Kreszimir abban az időben már sokkal idősebb volt, hogysen II. Gyécse herczeg sógora lehetett volna. Tudjuk, hogy Gyécse legidősebb nővére, Zsófia 1062-ben még alig 15—16 éves volt, midőn politikai okokból Ulrikhoz, a karantán herczegséghez tartozó isztriai és krajnai őgrófhhoz férjhez adták. Ki kell tehát a Képeskrónika azon szavát, hogy »sororius Geyse erat« ekként »socerus (a középkorban így is írják a socer szót) Geyse erat«. Ez már nagyon összeillik mind Gyécse herczeg korával, mind a politikai viszonyokkal. Gyécse ugyanis 1061-ben 20—21 éves ifju volt, atyjának pedig szüksége volt, hogy a Német-birodalom ellen mindenfelől szövetségesei legyenek, tehát elvettette fiával II. Kreszimir lányát.

Egyezik ez azután a valódi horvát történettel is. Biztos, hogy II. Kreszimirnek volt ugyan fia, de nem ő következett utána, hanem egy teljesen új horvát főúr Szlavicz (magyarosan Szalócz). Ezt elfogta egy hatalmas normann gróf és így következett Szvinimir s végre nagynehezen trónra jutott 1088-ban II. Kreszimirnek addig kolostorban rejtőzködő fia : István.

Nagyon hihető tehát, hogy II. Kreszimir 1073-ban nem természetes halállal halt meg, hanem erőszakos módon. Már most a XIV. században feljegyezte egy lengyel krónikás, hogy egy magyar király (ő Attilának nevezi, mert a félelmes hun király neve leghamarább eszébe jutott és ő húnt, magyart mind egynek vélt) megbosszulta II. Kreszimir halálát, a kit a horvátok rútol elárultak és megöltek. Mondja továbbá, hogy e fejedelem a szlávok fejedelmének leányát vette el és ettől született fia : Kálmán.¹

Bármily sok sületlen dolog van e lengyel krónikásnak innen-

¹ Ketrzynski : *O kronice Węgiersko-polskiej*. Krako 1897. 11. Endlicher : *Monumenta Arpadiana* 64.

onnan összeszedett adataiban, annyi azonban bizonyos, hogy ez adata nagyon összeillik Gyécse herczeg, később I. Gyécse király életével és ha hozzávesszük a magyar Képeskrónika adatait: történeti bizonyossággal mondhatjuk, hogy Gyécse első felesége II. Kreszimir leánya volt és ettől született fia, Kálmán és Álmos.

Ez teszi mindjárt érthetővé, miért kívánta II. Kreszimir, hogy Salamon és Gyécse 1065 táján személyesen »in propria persona« menjenek a karantán, helyesebben isztriai és krajnai örgróf ellen. Mivel ugyanis Gyécse, Ulrik örgrófnak sógora, neki pedig veje volt, biztosra vehette, hogy békés uton is sikerül nekik Ulrikot rávenni, hogy a Horvátországból elvett részt visszaadja.

Ez, hogy Gyécse felesége útján veje volt II. Kreszimirnek, Kálmán és Álmos pedig unokatestvérei voltak Kreszimir fia Istvánnak, teszi érthetővé II. Gyécse és Szent-Lászlónak magaviseletét Horvátországgal szemben. Míg ugyanis a törvényes örökös élt, nekik nem volt érdekük beleszólni a horvát belviszályokba, mert hiszen unokaöccsüket nem foszthatták meg országától; de amint 1090-ben II. Kreszimir fia István meghalt és így a régi horvát királyi család kihalt, Szent-László mindjárt fellép női ágon örökös unokaöccse érdekében és midőn elfoglalja Horvátországot, nem magát, hanem azt, a kinek anyja után ahhoz joga volt, Álmost teszi meg királylyá.

1091—95 július 29-ig tehát Álmos horvát király volt, de ekkor a sokkal dúsabb és gazdagabb magyar herczegség kedvéért arról lemondott és így Kálmán nem csupán magyar király lón, hanem egyúttal, mint anyja után örökölt országot, Horvátországot is az ő királyságához csatolta, sőt 1096 második felében lemenvé, Dalmátország meghódítását is elkezdte Tenger-Belgrád meghódításával. A többi dalmát városok ekkor szövetségre léptek a velenceiekkel¹ és így Kálmán szemben találta magát mind Velenczével, mind Dalmáciának akkoriban még névleges főúrával a görög (keletrómai) császárral. Békét kötött tehát Velenczével (s erről szól ma is fenmaradt Michieli Vitalis velencei dogé-hez intézett levele) 1097-ben. 1104-ben szövetségre lépett a görög

¹ Rački i. m. 178, 179.

császárral és ekkor e szövetség fejében szabadságot nyert az összes dalmát városok elfoglalására. Lement tehát 1105-ben és legyőzte a záraiakat, a többiek pedig meghódoltak neki és így lőn ő már nem csupán Horvátországnak, hanem a dalmát városoknak is ura.

Ez Horvát- és Dalmátországoknak Magyarországgal, a magyar királysággal való egyesítésének az eredeti oklevelekből és régi biztos adatokból összeállított története.

A magyar király tehát nem csupán a fegyver jogán, hanem mint női ágon horvát királyi vérből származott teljes joggal egyesítette e hajdan félig-meddig különálló, de akkor is a kelet-római, majd a pápa főhatalma alatt álló országokat Magyarországgal. Nem fogadhatta el sem Kreszimir koronáját, mert az a kelet-római császártól, sem Szvinimir koronáját, mert az a római pápától mint földesúrtól való függést jelentette volna. Nem volt szüksége a horvát nép részéről sem választásra, sem holmi szerződésre, mert hisz e terület anyai jogon úgyis őt illette! Ő adott kiváltságokat, s a magyar urak megígérték és meg is esküdtek reá, hogy ezek megtartására a királyt buzdítják, de ez a király hatalmi cselekedete, s nem nemzetközi egyezkedés volt.

A horvát nemzetnek különben nem vált kárára a magyar királyságba, illetőleg államba való beolvasztása; mert a magyar király szüntette meg köztük az örökös — őket a IX. században is felére olvasztó — belvillongásokat, a magyar befolyás s részben a magyar származású püspökök erős felszólalásai alapították, vagy legalább is rendezték a horvátok közt a skardonai, knini, korbavai és széni (zengi) püspökségeket. Ezek vonták be aztán azokat a horvátokat, a kiknek elvadulásáról az 1096-iki keresztetek oly szomorú képet festenek, a nyugati műveltség hatáskörébe és így megmentették a teljes elpusztulástól.

Mindezeket és még sok más egyéb történeti igazságokat is felfedezhetett volna a horvát történetírás, ha meg nem reked a kései mesék és hamisítványok zátonyán. Észrevették volna, hogy nem a történetíró, hanem Lucius műveit már ismerő, s a Tamás főesperest művéhez csatolt toldalékot magáévá tevő politikus beszél az 1712-iki horvát-szlavon rendi gyűlés főjegyzőjéből, midőn a horvátok önkéntes és a magyar királynak, nem

pedig az egységes magyar királyságnak való meghódolásáról beszél. Észrevehették volna, hogy így örökös *fata morgana*kat látnak, mert, ha hamisítványt vagy kései mesét történeti forrásokul használnak, akkor még a valódi eseményeket is eltakarják szemük elől és a többi bajok mellé még az a szerencsétlenség is éri őket, hogy a történeti igazság helyett a hazugságokat hirdetik és terjesztik.

KARÁCSONYI JÁNOS.

AZ UTOLSÓ MAGYAR TRÓNKÖVETELŐ.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Miután III. Napoleon eltiporta Franciaország szabadságát, hogy cselekedetéről elterelje a közfigyelmet, autokrata társaira támadt, s idegen népek felszabadításával akarta kiengesztelni a sorsot. A megalázott orosz csár után az osztrák császár következett. Sokszor idézték ez időbeli kijelentését, hogy a Habsburgok nagy hatalmát törölni kell Európa térképéről. III. Napoleon nem örökölte a trónnal együtt nagybátyjának katonai lángeszét is, s bár mindig győzelmes háborúkról ábrándozott, tulajdonképen tehetségét csak mint diplomata tudta érvényesíteni. Miklós csár ellen európai coalitiót vezetett, s Ferencz József is csak szövetségesek társaságában látta ellentáborban a francia császárt. Italia és Magyarország voltak ezek a szövetségesek.

Ausztriának ez a két sebezhető oldala volt, s mind a kettő örömmel hallotta Napoleon szabadságot ígérő szavát. Olaszország még nem rázta le teljesen magáról a Habsburgok súlyos kezét, Magyarország pedig növekvő bizalommal érezte visszatérni fáradt karjaiba az erőt, s próbálgatta meg-megrázogatni bilincseit. Viktor Emanuel is, Kossuth is megszabadítóját látta Napoleonban, s készek voltak a szövetkezésre. De Napoleon genialis diplomata létére minden ponton biztosítani akarta magát, s nem elégedett meg a szardíniai király és a magyar kormányzó ígéreteivel. Szókása szerint minden factort szövetségesévé akart tenni, s mikor ilyenek után kutatott, közvetlen közelében, saját fővárosában talált reá egy ilyenre. S Napoleon, a kinek trónja a jogtalanságon épült fel, mindenkor örült, ha a jogra hivatkozhatott. Crouy-Chanel herczeg pedig a leszármazási jog alapján lehetett trónkövetelő Magyarországon is, Italiában is.

Máskor alkalmunk lesz talán bővebben foglalkozni magával az anynit tárgyalt Crouy-kérdéssel, ezúttal ebbe nem mélyedünk bele. Nem kutatjuk, hogy a család joggal II. vagy III. Endrétől, valamelyik Bélától, vagy Gézától származik-e, csak azt állapítjuk meg, hogy a Crouy-Chaneleket a közvélemény, az uralkodók és a bíróságok mindig az Árpádok vérének tekintették. Ők maguk

II. Endre fiától, Posthumus Istvántól vezetik le származását. Istvánnak fia volt III. Endre, az utolsó Árpádházi király, a kinek két felesége nem adott férfi utódot a trónra. Ámde a Crouy-okmányok szerint III. Endrének, mikor még csak velencei Endre herceg volt a neve, mikor még nem vágyott másra, csak az estei olasz hercegségre, s e miatt is folyton bujdosnia kellett, volt már egy felesége Cumani Sibilla, egy velencei patriciusnak a lánya, akitől két gyermeke is származott, Márk és Félix s akiket félve rejtegetett egy franciaországi uradalmon, a melyet rokonától, Jolanta arragoniai királynétól kapott ajándékba, hogy legyen hol kipihennie a bujdosás fáradalmait. III. Endre minden csepp italban mérget sejtethetett, a melyet neki, vagy családjá bármely tagjának nyújtottak. Az Anjouk nagyon türelmetlenül várták trónra jutásukat Magyarországon. A családi okmányok szerint a III. Endre fiai oly ifjú korukban haltak el, hogy őket talán már ideje sem lett volna behozni a királynak birodalmába. Az élete delén levő király már nagyapa volt, de trónját unokájának sem adhatta át, talán mikor éppen erre készült, nem tudva elkerülni végzetét, vigyázatlanul kiitta az orgyilkos nyujtotta serleget. Az idegenben magára maradt unoka részére nem volt a ki érvényesítse a jogokat, s az ország nem is tudva létezésükről, belenyugodott abba a tudatba, hogy a most elhalt király utolsó volt Árpád férfi sarjai között.

Nem tartozik feladatunk körébe, hogy most azon okiratok hitelességét bizonyítgassuk, melyek a felsorolt adatokat bizonyítják, s egyszerre az 1790-ik évre ugrunk át, a mikor február 23-án Chanel János Claudius és Ferencz Miklós a grenoblei Chambre des Comptes elé 60 okmányt terjesztve be, kimondani kérték, hogy törvényes leszármazói az Árpád-házi királyoknak. Erre a lépésre azért volt szükség, mert éppen ezen időben Franciaországban nagyon elharapódtak az álnemesek, a kik a legkalandosabb, koholt családfák alapján igyekeztek előjogokat élvezni. A bíróság az előtte fekvő okmányok alapján, a szokásos szigorú vizsgálat után a Crouy-Chanel-családot jogos címerez nemes familiának mondotta ki, s megállapította a kérdéses királyi származást is. 1820-ban ugyanezen törvényszék egy új, érdekesebb pör tárgyalásába becsátkozott be. Crouy-Chanel Claudius Ferencz és Ferencz Claudius Ágoston bepanaszolják a Croy d'Havré és Solre hercegi családokat, mert ezek eddigi 7 vörös-fehérpólyás címereiket elhagyva, a 8 pólyásat kezdték használni, a mi pedig idáig kizárólag a Crouy-Chaneleket illette meg. Ezek egyszerű nemesek voltak csak, a kik különös tekintélyre egy generatio alatt sem tudtak szert tenni, s mégis előjogaikat féltik akkor, midőn a két hatalmas hercegi család, a melyek bibornokokat,

tábormokokat szültek, velük teljesen egy címert akarnak használni. Igaz, hogy nincs nagy vagyonuk, nincs főrangú címük, de ősi címük azonos a III. Endréével, s ezt a címet nem engedik másoknak használni, még ha szét is kell tépniök e miatt azokat a régi kötelékeket, a melyek századokon át összekötötték őket a hatalmas dynastákkal. A megsértődött két hercegi család viszont a Crouy-Chaneleket támadják meg azért, mert szerintük a Crouy nevet önkényesen csatolták hozzá az őket egyedül megillető Chanel névhez. A megtámadottak természetesen erőiesen védekeztek. S az első császárság, a mely az emigratióból visszatérő nemességet különös szeretettel istápolta, már a dauphiné-i grenoble-i vizsgálat alapján, a mikor az összes családi okiratok megbírálás alá kerültek, nemcsak a névhez való jogosultságot ismerte el, hanem az okiratban Crouy-Chanel de Hongriának és grófnak nevezte az alperest, Claudius Ferenczet, s a császár személye körül levő kevés számú kamarás közé osztotta be. Ezt a kegyet azzal érdemelte ki, hogy ő az elsők közé tartozott, a kik megbékéltek a helyzettel, s nemes társaikat is igyekeztek rábeszélni a császárság elismerésére. Visszatérte után Ferencz már állandóan a marquis címet használja.

Ennek a Napoleonista Crouy-Chanelnek nagybátyja, a család ifjabb ágából származó szintén Claudius Ferencz az emigratio alatt Poroszországba vonult, s a Rajna melletti Duisburgban a Bagel d'Urfé Máriával kötött házasságot. Ő ellentétben nagybátyjával engesztelhetlen royalista maradt, s nem tette be addig Franciaországba lábát, míg a trónra a legitime király nem lépett.

Külföldön, Duisburgban született 1793 december 31-én idősebb fia Ferencz Claudius Ágoston, az utolsó magyar trónkövetelő. Atyja tüntetésből az akkori szokás szerint mint csecsemőt már a külföldön állomásozó Nobel Dauphinoise Armée de Bourbon-ba véteti föl, majd a Legion de Mirabeau Armée de Condé-ba iratta át. 1805 márczius 7-én angol tényleges szolgálatba lépett a gyermek, mint alhadnagy »dans un regiment colonial a passé à L'Ile Ste Lucia.« 1807-ben hadnagy lesz, de egy év múlva Franciaországba megy, nem mint a császársággal megbékélt, hanem egyszerűen iskolai tanulmányokat folytatni, a nélkül, hogy magát a politikába beártani akarta volna. Grenobleban Ralliane abbé keze alatt végzi az akadémiát, 1813 január 22-én pedig már a párisi Université Imperiale állítja ki számára a Diplome de Bachelier en Droit-ot. Ez az idő összeesik már a nagy császárság alkonyával, s a legelső között Ágoston is jelentkezik a megalakult hirályhú csapatba, a Garde du corps compagnie Gramont-ba való fölvételre. Ők fogadták a határon a királyt. A csapat parancsnoka Gramont marquis 1815 május 3-án írásban adja ki Ágos-

tonról, hogy mindig hű szolgája volt a királynak. Ennek a bizonyítványnak a jóhiszeműségét bizonyítja ennek az utolsó csepp vérig royalista katonának benső vonzódása Crouyhoz, a minék akkor adta legfényesebb tanújelét, mikor vejének fogadta. Maga Bourbon Louis Joseph, a Condé herczeg fia, 1816-ban írásban állítja ki számára a restauratio jutalmazásaihoz szükséges bizonyítványt.

Mert XVIII. Lajos igyekezett kimutatni háláját a hozzá hűen maradtakhoz. Állást, czímet bőven osztott ki a szárműzetésből trónja köré sereglők között, s sok millióra rúgott az az összeg is, a melyet kárpótlás czímén osztott ki hívei között a forradalom alatt szenvedett káruk és a császárság confiskálása fejében. Crouy-Chanel Ágostonnak atyja is siet visszatérni hazájába, s a neki jutott kárpótlási összegből a coussie-i és laon-i birtokot szerezte meg. De királyának kegye nemcsak a kárpótlásban nyilvánult meg, hanem megtette őt a grenoble-i kerületi erdők és vizek főfelügyelőjének, érdemrendet tűz a mellére, s a Cavallerie Noble Dauphinoise-ban kapitányi rangot ad neki.

Az atya azonban nem vágyott szereplésre, s igyekezett a maga érdemeit is Ágoston fia számára gyümölcsöztetni, a ki csakugyan oly gyorsan emelkedik, a mint az csak egy kivételes korban történhetik. 1816 szeptember 8-án egyszerre ezredesi rangot nyer a gyalogságnál, szolgálati éveinek 1814-től való számítása mellett.

Ugyanazon évnek jul. 16-án a Szent Lajos-renddel decorálja a király, mint »régí tisztet«, miután márcz. 16-án már a maltai keresztet is mellére tűzhetette. E rendnek genealogiai bírása Villeville és az ország akkori első geneologusai Pavilet, Lacroix, Saint-Pont a szokásos szigorú módon újra átvizsgálták a családi okmányokat, s végre hitelesítve a családfát, felhatalmazást kaptak a familia összes férfi tagjai a rendkereszt viselésére II. Endre király azon kikötése alapján, hogy családja minden tagja bírja majd a rend jelvényét azon 500 ezüst márka évi jövedelmet adó alapítvány ellenében, a melyet a rend kórháza alapjára letett. Rövid időre tényleges katonai szolgálatot kezd a fiatal marquis a Garde du Corps du Roiban, de már a következő évben külföldi útra indul, s bejárja Európa nagy részét, mindenütt éles szemmel figyelve meg az uralkodó viszonyokat.

1821-ben katonai rang nélkül a görög szabadságharczba keveredett bele, s ettől kezdve nyugtalan vére, nagyratörő tervei, s bizonyos, a tényleges állapot iránti gyűlölete egyik országból a másikba, kalandról kalandra úzik. »Élete valóságos Odyseea« — mondja találóan egyik ellenfele.¹

¹ B. de Coston : Crouy—Chanel et leurs adulateurs 4. l.

A görög függetlenségi harcz okozta hevülés és a saját, untalan megnyilatkozó szabadságszeretete egy manifestatiót iratott vele, a melyet Richelieu herczeghez, a tanács elnökéhez intézett. A fiatal marquis egy egészen új politikai tervet ajánlott a francia kormánynak, a melynek gerinczét a szent szövetség ellen való erőteljes oppositio képezte volna. Richelieunek felkeltette érdeklődését a levél, nagyon melegen meg is köszönte a jó tanácsokat, de — nem követte. Az volt a nézete, hogy Franciaországnak minden áron békére van szüksége, hogy a múlt sok vér- és pénzvesztését kipótolhassa. Nem mert tehát fellépni a szent szövetség ellen, a melynek keresztet tartó ökle alatt nyögött egész Európa.

Látva, hogy mit sem tehet a görögök érdekében, kedvetlenül hagyja el Hellas földjét s 1823-ban már Spanyolországban találjuk, a hol a királynak, VII. Ferdinandnak a trónját éppen ez időben francia sereg védte a népszerűtlenség ellen. Ágoston marquisnak csakhamar feltűnt az ország természetadta gazdagsága és a tényleges nyomor közötti ellentét. Bizonyos eszméket vetett fel Erro pénzügyminister előtt, s tervei annyira megnyerték a spanyol államférfit, hogy felhatalmazást adott a marquisnak arra, hogy próbálkozzék meg az ország pénzügyeinek rendbehozatalával. Az első lépés egy nagy államkölcsön volt, a melyre piacot Párisban keresett Crouy. Rábeszélő képességével és diplomata simaságával a Ghebart és Pictet céget tudta megnyerni, hogy pénzét Spanyolországba vigye, s sikerült kijátszania a francia kormány éberségét, a mely meg akarta hiúsítani a nagy összegnek idegen országba való kivitelét, ha kell még az által is, hogy megakadályozza az alkudozó feleknek érintkezését. Három nap alatt a Madridba vitt bankárok megkötötték a nagy kölcsönügyletet, s Ágoston marquis 999.000 frank tiszteletdíjat kapott közbenjárásáért. Mai értékben legalább háromszor annyi volna. A marquis egyszerre gazdag emberré lett. De megjavult anyagi helyzete csak további munkára serkentette. És a szellemi munkálkodásnak, nagy terveknek bő tere nyílt Spanyolországban. A Madridból tett egyes kirándulásai új és új eszméket vetettek fel Crouyban, hogy miként lehetne befektetések útján fellendíteni az elpusztult országot. Erro minister az első siker után mindenben segítségére akart lenni a marquisnak, s elsősorban az állami posztógyárákat ajánlotta figyelmébe, a melyek Guadalaxaban voltak s óriási tőkét képviselve további anyagi erő híján, csaknem semmi jövedelmet sem hajtottak. Ágoston marquis, tett számításai alapján, csakugyan úgy látta, hogy nagy befektetések mellett nagy jövedelmet is hoznának az elhanyagolt gyárok, concessiót kért tehát azokra, s megint Párisba sietett, hogy financirozza

a vállalkozást. Befektette az üzletbe ő maga is egész vagyonát, s egy consortiumot alapított a gyárak új üzembe való hozatalára.

Párisban a Vendôme terén levő fényes szalonban Crouy-Chanel Ágostonnál gyűlt össze ezen időben nap-nap után a főváros színe-java, s egy olyan pénzügyi geniének tartották a marquist, a ki rövid idő múlva működési körébe fogja vonni a fél világot. Voltak azonban sokan jó barátai között, a kik túlságosan merész és bizonytalan vállalkozásnak találták olyan nagy vagyont a kiszámíthatatlan Spanyolország üzleteibe fektetni be. S a kik így gondolkodtak, nem csalódtak.¹

Ekkorában állott a marquis szerencséje tetőpontján. Diadalmasan sikerült 1830-ban befejezni azt a küzdelmet, a mely a címér-usurpálás miatt még 1790-ben indult meg a többi Croy nevű család ellen. 1820-ban a rajnai törvényszék elutasította Ágoston marquist ezen keresetével, s a királyi udvari bíróság sem mondotta ki a címérbitorlást. Most végre sikerült a marquisnak kicsikarni azon nevezetes ítéletet a francia bíróságtól, a mely a belga Croy d'Havre, de Solre és d'Ulmen hercegi családokat a Crouy-Chanelekkel szemben nem Árpád-utódoknak mondotta ki. Az ítéletet, a melyet a Moniteur közölt ápr. 9-én, az érdekelt felek nem felebbeztek meg.

A sikerektől elkapatva a nagy pénzügyi vállalkozások közt másra, nagyobbra tört Ágoston marquis. Ferencz infansnak a mexicói trónt akarta megszerezni. A zsarnok VII. Ferdinand uralmától szabadulni óhajtó herceg szívesen ment bele a kalandos tervbe, s 1827-ben generalis meghatalmazást adott Crouynak, hogy nevében eljárhasson az ügyekben s azonkívül ajánló levelet adott az angol ministerekhez, a kiknek támogatása szükséges volt a vállalkozás kiviteléhez. A terv már annyira részletesen meg volt állapítva, hogy kész ministeri lista volt a marquis zsebében, a melyen csupa francia főnemes neve szerepelt. A spanyol kormány azonban gyanut fogott a sok utazgatás, titkos tárgyalás láttára s a király rövidesen tudomást nyert az actióról, s egyszerűen megparancsolta Ferencznek, hogy nagyravágyó tervéről tegyen le. És a gyenge infans készséggel hajolt meg a parancs előtt. Ettől kezdve megszakadt volna minden összeköttetése Crouyval, ha kölcsönt nem remélt volna általa szerezhetni. Ám mielőtt ezen ügy dűlőre juthatott volna, elfogták a közöttük folyó egész levelezést, s az infans nem mert többé szóba állani a marquisval, a ki éppen ekkor különben is teljesen elvesztette Spanyolországban a talajt lába alól.

¹ Germ. Sarrut : Les Droits des Árpád 45.

A zsarnok VII. Ferdinand kiszámíthatatlan rendelkezései annyira aggasztották a francia tőkepénzeseket, a kik az állami posztógyárakba fektették pénzüket, hogy egyszerre elvonták a további pénzfolyósítást s a nagyszerű vállalat rövidesen csődbe került. A felszámolásakor jóformán már csak maga Crouy volt érdekelve, s úgy látszott, hogy 16 millió passívával mintegy 21 millió activa áll még szemben, mire azonban lebonyolódott az ügyek, a marquisnak egész vagyona elveszett.

Agoston marquis most a szomszédos Portugaliába ment, a hol természetesen Don Miguel herczegnek ajánlotta fel szolgálatait, mert hisz ő képviselte a zsarnoksággal szemben az ellenzékot, s az angol lapok már nyíltan írták, hogy a trónra jutott Miguelnek Crouy-Chanel marquis a kijelölt ministerelnöke, de mire a hír valónak bizonyult volna, a politikai helyzet a trónpraetendens ellen fordult, s a marquis megint más országba mehetett új terveket építeni.

Rómában jöttét már megelőzte híre, a mely az egész Európát bejárta, s a pápa és a szent collegium nagy várakozással fogadták, tőle remélve, hogy a pápai állam pénzügyi és közgazdasági ügyeit rendezni fogja. Hogy a helyzetet tisztábban lássa, néhány rövidebb utat tett Italiában, aztán Párisba tért vissza, hogy Róma és a francia tőkepénzesek között megcsinálja a összeköttetést. A nagy conceptiójú tervek éppen megvalósulás előtt állottak, mikor az egész, nagynehezen felépített vállalkozást dugába döntötte egy szerencsétlen véletlennek közbelépése. A X. Károly trónját csak az imént elfoglalt Lajos Fülöp féltve még meg nem szilárdult uralmát, egész kémrendszert léptetett életbe, s a conspirálással meggyanusítottak között ott volt Crouy marquis is. Ez időben már csakugyan fennállott összeköttetése Napoleon Lajos herczeggel, a kivel egy közös nagy ideája volt, az I. Napoleon régi eszméjének megvalósítása, a francia-orosz szövetség.¹ Ám az érintkezés rugóját nem ismerte a rendőrség, s hogy a veszedelmes embert lehetetlenné tegyék, különös módot eszeltek ki. Üzleti ügyei sok emberrel hozták össze, a kiket ellenőrizni nem tudhatott s így bizalmába férközött a rendőrség egy fizetett embere is, a ki előzetes megállapodás szerint hamisított utalványokat adott át a marquisnak a Banque de Francenál való beváltás végett, s mikor ezeket a chequeket gyanutlanul bemutatta, elfogták oly bűn miatt, a mely ha reá bizonyúl, életével fizetett volna érte. Szerencsére sikerült kitisztázni magát, de behörtönöztetésének ideje éppen elégséges volt arra, hogy az olasz pénzügyi manevre ezalatt kudarcot valljon.

¹ Sarrut: Les Droits des Árpád 87.

A leczke erős, de hathatós volt. Crouy-Chanel Ágoston 1832-től 1838-ig nem foglalkozott a politikával. Még a Napoleon Lajos strassburgi csínjében sem volt része. Miután azonban látta, hogy Lajos Fülöp szintén a reakciós uralom elvei szerint kezd lassanként kormányozni, Arenbergben felkereste Lajos herceget, a ki türelmetlenül lesett új alkalmat, hogy beavatkozhassék Franciaország ügyeibe. A herceg kifogyhatatlan volt a szabadelvű phrasások hangoztatásában, s a marquis nemcsak ezeket hallgatta gyönyörűséggel, hanem még mindig főnnállott közöttük a kapocs a külpolitikai közös programjuk alapján is. E fölött 1839-ben Londonban tárgyaltak újra együtt. Alig tért innét vissza Crouy, november havában nemcsak őt, hanem feleségét is börtönbe hurcolták azon levelek miatt, a melyeket éveken keresztül Lajos hercegtől kapott, s a melyeket egy házkutatás alkalmával lakásukon megtaláltak. Lajos Fülöp kormánya fokozott éberséggel figyelt meg mindenkit, a ki a Napoleon Lajossal való összeköttetés gyanuja alatt állott, a mióta a Capitol szerkesztőjének, Durandnak asztalából Miklós császár levelei kerültek elő, a melyekben a Lajos herceg iránti sympathiájának adott kifejezést. A fogság, éppen mivel nejét is magával rántotta oda, nagyon elkeserítette a marquist, s nemcsak franciaországi barátait kereste meg, hogy segítsék elő kiszabadulását, hanem Lajos herceget is levélben kérte, hogy szolgáltatson igazságot egy nyilatkozat által, s vegye le róla a conspiratorság vádját.

Kiszabadulása után nem volt többé panasza királyának reá. Lassanként bizalmasává lett Lajos Fülöpnek a sokszor meggyanusított Crouy, különösen mióta a király eszes és nagy befolyású nővére, Adelaide hercegnő megkedvelte. Ez a királyi kegy mentette meg bizonyára attól is, hogy mikor az idősebb Crouy-ág Ferenczben 1844-ben kihalt, s Ágoston marquis felvette a hercegi czímet, mint az elhunytól reá szállottat, senki sem tette fel a kérdést, hogy vajjon kitől kapta maga Ferencz a hercegi méltóságot? A Crouy-Chanelek született hercegeknek tartották magukat, a kik viselhetik a czímet, a nélkül, hogy azt újabb uralkodó adományozta volna számukra. Ez a vélekedés törvényes formát is nyert a grenoblei törvényszék 1790-iki ítélet ezen soraiban: . . . et de jouir par eux et leurs descendants en ligne directe des droits, honneurs et privilèges de noblesse, et armoires et autre résultants des dits titres, — a mi alatt a királyi ház hercegi czímét méltán tarthatta a maga részére megadottnak Ágoston. Lajos Fülöp maga is így vélekedett, mert leveleiben az 1847. év folyamán állandóan princenek nevezi Ágostont, kegyének az iratok minden sorában kifejezést adva. Több ízben járt el Ágoston herceg a király parancsára egészen bizalmas természetű

küldetésekben, s a saint-cloudi kastélyban gyakorta volt hosszasan nyúló audientiákon. Különösen emlékezetes ezek között az 1847 szept. 12-iki, a mikor részletesen el kellett mondania családjának az Árpádoktól való leszármazásának regényes történetét. Abból, hogy Páris és Róma között gyakorta tette meg ez időben az utat, az gyanítható, hogy a király és a pápa között ő közvetítette az érintkezést.

A pápának iránta való különös jóindulata is ezen szolgálattal magyarázható meg. Ritka módon nyilatkozott meg ez azon okiratban, a melyben »Ágoston magyar hercegnek, Crouy-Chanel párisi marquisnak« leányait, Erzsébetet és Francziskát, római polgárnőkké fogadta, felruházva őket az itteni születés minden kiváltságával, s megígérve, hogy gondoskodni fog sorukról. Ágoston hercegnek első nejétől, Louise Remond de Monmorthtól született leánya, Eugenia talán már nem volt életben, a római hercegnőkké fogadott hölgyek második nejének, a portugál születésű Cornelié Mendez de Costanak voltak gyermekei. Közülök egyik felvéve a fátyolt, a »l'Ordre religieux des Filles de Sion«-ba lépett, a másikat pedig Ferrieres Sauveboef marquis mátkázta el. IX. Piusnak ezen 1848 jan. 28-án kelt okmánya volt az első, a mely hivatalos okirat formájában hercegnek ismerte el Ágostont. A pápai kegy febr. 23-án újra besugározta Crouyt. IX. Pius a Nagy Szent Gergely-Rend középkeresztjével tüntette ki. Az erre vonatkozó brevét néhány nap múlva átadja a római francia nagykövetségnek legalizálás végett, ámde ezen kérvény csak 13 év múlva nyert elintézését. Lajos Fülöpöt utólérte végzete, a mit az éleslátású Ágoston herceg már előre látott: a februáriusi forradalom elsöpörte Franciaország királyi trónusát.

Az események történetekor Crouy éppen Rómában tartózkodott, s a bekövetkezett eseményekbe csak annyi beleszólása volt, hogy tagja lett annak a comiténak, a melyet a római francziák választottak, a kik az első pillanatra örömmel nyugodtak bele az újonnan declarált köztársasági kormányformába s azonnal kitűzték a követségre a republica zászlaját. A pápa is rövidesen elismerte a status-quot az improvizált bizottság előtt Ágoston herceg útján, a ki mindaddig, a míg a köztársaság új követet nem küldött a Vatikánhoz, ellátta a követi teendőket.

Különös, hogy Crouy-Chanel Ágoston, a kit a pápai udvar mindenkor kitüntető figyelemmel halmozott el, hugenotta anyától származott, a kit a laoni prefect nem akart protestáns ritus szerint eltemetni engedni, míg csak Crouy-Ágoston erőteljes fellépéssel nem kényszerítette az engedély megadására. A X. Károly alatti sötét reactio történetének egy lapját képezi ez az eset is.

Lajos Fülöp detronizálása megsemmisítette azon remények realizálását is, a melyek több, Italiában építendő vasútvonalra vonatkoztak, a melyeknek Ágoston herczeg volt a tervezője, a ki lelkiismeretesen foglalkozott a kérdés műszaki részével is, s ezen tanulmányai alapján lett tagja a »Société de statistique, d'agriculture et d'encouragemet«-nek is.

Crouy-Chanel Ágoston herczeg életének egy új fejezete kezdődik 1848-ban, a melynek minden sora régi benső barátja Napoleon Lajos herczeg további sorsával van összeforrvva.

Az éppen annyira eszes, mint agilis herczeg sok meghiusult kísérlet után végre, mint Páris városának választottja, betehette lábát a képviselőtestületbe, s energiájával rövidesen kiszorította maga mellől minden versenytársát. A népszavazás a köztársaságnak minden erőfeszítése ellenére is feltűnő többséggel mellette nyilatkozott meg, s mint elnök átvette Franciaország kormányzását. A mint a hatalomra került, azonnal megemlékezett Crouy herczegről is, a ki börtönbüntetéssel tett tanúságot iránta való hűségéről, s 1851 óta a rossz anyagi viszonyok közé került Ágoston nyomasztó helyzetén évi nyugdíjjal igyekezett segíteni, a melyet később gyakorta szemére hánytak a herczegnek. A mindössze 3000 francot kitevő összeg a Napoleon Lajos privat kasszáját terhelte, de valószínű, hogy a nyugdíj csak alapjában volt ennyiben megállapítva, s a mint Napoleon nagyobb anyagi javak fölött rendelkezett, felemelte kegyencének járadékát is.

III. Napoleon, trónralépte után való merész tervezetései között, bizonyára bevonta tanácskozásába Crouy-Chanel herczeget is, a kinek nemcsak éles eszét ismerte, hanem a kinek ősrégi származása is tiszteletet gerjesztett. Azokban az ipari, kereskedelmi, mélyreható újításokban, a melyek a III. Napoleon uralkodása első évtizedében annyira anyagi gyarapodására váltak Franciaországnak, kétségkívül nagy része volt az Ágoston herczeg éles eszének és bő tapasztalatainak is, s az ezekben való elmélyedésben töltötte idejét az alatt, míg uralkodója a krími győzelmes háború hálátlanságával fizetett Miklós csárnak iránta való jóindulatáért. Ilyen vége lett az »Idées Napoleones«-ban felvetett eszmék között főszerepet játszó francia-orosz szövetkezésnek! De Napoleon, meggyőződése ellenére is kénytelen volt a czárral való összeütközést provokálni, hogy a köztársasági elnökből lett császár a népszabadság védelmezőjének látszatát tudja kelteni.

A háborút befejező 1856-iki párisi congressuson a tisztelgő és barátságkereső hatalmak között Ausztria is sietett jelentkezni, mintha érezte volna, hogy rövidesen reá kerül a sor. És csakugyan, III. Napoleon hadi sikerétől elragadtatva, mikor fegyvereinek új harczteret keresett, természetesen a Habsburgok birodalmát

találta legalkalmasabbnak a megtámadásra. Az absolutismus itt nehezedett egész súlyával a népekre, a melyeknek segélykiáltásaitól régtől fogva visszhangzott Európa. Könnyű győzelmet remélhetett tehát a császár ezek szövetségében bízva, s mikor mégis habozni látszott a háború megkezdésével, az Orsini gróf bombája figyelmeztette azon ígéretére a császárt, a melyet még mint szegény, hazátlan herczeg tett az olasz, lengyel és a többi nemzetiségű forradalmároknak. »Megsegítelek titeket, ha hatalomra jutok !« Elérkezett hát ennek az ideje, s Napolen csakugyan még 1858 nyarán találkozóra hívta Szardínia lángeszű miniserét Cavourt, s megkötötte vele Ausztria ellen a véd- és dacszövetséget, ezen jelszó alatt : Unita Italia ! Az idő éppen alkalmasnak látszott a támadásra. Velence, Lombardia, Parma, Toscana, Modena egyaránt megszabadulni óhajtottak a Habsburg-dynastiától, Ausztria másik oldalán pedig Magyarország várta egy külső invasió betörését, hogy ennek nyomán újra fellobbanjon a forradalom lángja.

A császár különösen nagy súlyt helyezett Magyarország szövetségére, s mihelyt elhatározott dolog volt, hogy megindítja az olasz háborút, azonnal kereste az érintkezést az emigratióval, a mely a magyar ügyeket képviselte. Teleky állandóan Párisban tartózkodott, s személyesen is bírta a császárnak rokonszenvét. Ennek a kifolyása volt az, hogy egy hosszú, bizalmas tanácskozás befejezéseként azon felszólítást intézte hozzá III. Napolen, hogy vegye át a magyar ügyek vezetését, s kilátásba helyezte neki, hogy az olasz kérdéssel kapcsolatosan Magyarország sorsa is elintézés alá fog kerülni. A grófot a váratlan ajánlat nagy zavarba hozta, de tiszta, hazafias érzülete azonnal ajkára adta az egyedül helyes választ. A méltányosságtól eltekintve is, nem érezhetett elég erőt magában, hogy a magyar kérdés vezetéséhez, megoldásához Kossuth nélkül hozzá merhetne fogni. A császár ingerülten kérdezte meg a grófot : hogy nem tudja-e, mennyire kevésé rokonszenves előtte Kossuth, a ki az angol sajtóban levő nagy hatalmát folyton ő ellene használja fel, s támadó czikkei legtöbbször egyénileg is sértők szoktak lenni. Teleky biztosította Napoleont, hogy a hazáját mindennél jobban szerető Kossuthnak eddigi véleménye azonnal meg fog változni a császárról, mihelyt ennek Magyarország iránti rokonszenvét látni fogja. Napoleon hosszas rábeszélés után végre hajlandónak nyilatkozott arra, hogy személyes tárgyalásokat kezdjen meg a kormányzóval, de a császár azért soha sem tudta elfeledni egészen a személyes hiúságán ejtett sebeket, s terveit amúgy is mesterileg tudva rejtgetni, azon szavak között, a melyeket Kossuthtal váltott, csak nagyon kevés volt az őszinte. Ezen körülményekből magyarázható

meg aztán az a különös jelenség, hogy Kossuth előtt egészen más politikai perspectivákat mutatott, mint azoknak, a kik nem voltak egészen szorosan hozzákapcsolódva a kormányzóhoz, a kiknek mindig bizalmasabb és fesztelenebb volt az érintkezése az udvarral, mint magának Kossuthnak.

Természetes, hogy sem a császár, sem Jeromos herczeg nem szólottak arról Kossuthnak, hogy a személye bevonásán kívül egyidejűleg egy másik egyén is az ő megbízásukból kezd actiót, hogy a magyarok bizalmát megnyerje a császár részére. Crouy-Chanel Ágoston herczeg mint magán ember indult útnak, hogy trónokat szerezzen magának, de egyenesen a francia császár biztatására és utasítására. Szava azért lepte meg a világot, mikor Magyarországra és Estére bejelentette igényeit, mert érezte mindenki, hogy a trónkövetelő nem áll egyedül, mikor a nagy harczot megkezdi. Csak Kossuth kicsinyelte folyton a vállalkozást. Egy ember személyes ügyének tekintette, a mely a világtörténelemre semmi jelentőséggel nem bír. És nem látta, mert nem akarta látni az actio növekedését, szélesedését, még akkor sem, mikor már csak a véletlen szerencsétől függött, hogy nem sikerülhet-e. Kossuth sokkal jobban érezte a maga személyének súlyát, sem hogy lehetségesnek tartotta volna, hogy nélküle Magyarországon korszakalkotó kérdés eldőlhessen. Mikor tehát kimondotta, hogy ő a Crouy-féle actiót nem pártolja, egyúttal már elintézettnak tartotta az ügyet, a melyre felesleges szót is vesztegetni többé.

Teljesen ugyanazon időben, mikor Napolen megkezdte tárgyalását Telekyvel, Kossuthal, indult útnak Crouy-Chanel herczeg, hogy érvényesítse származás-adta jogait.

Az utóbbi évek csendes emberré látszottak tenni az örökké nagy politikán, nagy pénzügyi műveleteken dolgozó herczeget. Békén élt Párisban.

De 1847-ben már úgy látszik lehetett szó közötté és Napoleon között az ő magyar trónra való jogáról, s a Párisban megjelent »La Noblesse et les Titres Nobiliaires dans les sociétés Chretiennes« című röpirata már az ősök trónját kereső herczeg megnyilatkozása. A művecske tartalmáról a mottó azonnal tájékoztat. »La Liberté, c'est la Vie, L'Egalité c'est la Mort.« Erősen vallásos alapon fejt ki nézeteit a szabadságról és az egyenlőségről, s míg azt az élet nélkülözhetetlen alapfeltételének mondja, az egyenlőségről az a véleménye, hogy az nemcsak káros, veszélyes és lehetetlen, de egyenesen ellene szól magának a vallásnak is, a felettünk levő Isten fogalmának és a krisztusi tanításoknak. Egyben előadja azokat a bizonyítékokat, a melyek az ő királyi származását igazolják, hogy megértsék belőle, miért nem lehet ő egyenlő a többi halandókkal. Végül III. Napoleont állítja Nagy Konstantin,

Nagy Károly és I. Napoleon mellé, mintegy előre köszönetet mondva neki azért a támogatásért, a melyben bízva indul a nagy küzdelembe.

1859-ben pénzben bővelkedve, egyszerre egészen megváltozott viszonyok közt indul útnak Ágoston herczeg. Turinban nagy feltűnést keltett fényes megjelenése, pedig itt akkor, mint Olaszországnak fővárosában elég mozgalmas volt az élet. A szerény anyagi körülmények között levő Kossuth, a ki, hogy közelebb legyen a bekövetkezendő eseményekhez, Londonból éppen most tette át ide lakását, illő tisztelettel fogadta herczegi vendégét, s végig hallgatta mondanivalóját és származásának történetét, a melyre emlékezett abból az időből még, mikor 1844-ben a magyar országgyűlés tárgyalta az ügyet.

Néhány szóval szükséges kitérni erre a dátumra, mely nemcsak azért fontos, mert akkor történt az első érintkezés a magyar nemzet és a Crouy-Chanel-család között, hanem azért is, mert az országgyűlés olyan határozatot hozott, a melyre később a herczeg jogainak hangoztatásakor, méltán hivatkozhatott.

Ágoston herczegnek egyetlen fiútestvére Henrik gróf volt, a ki 1799 máj. 22-én született Duisburgban. 1821-ben Tschischakoff orosz admiralis leányával, Juliával kelt egybe, s e házasságból több gyermek született. Henrik gróf több külföldi útjában hűséges kísérője volt bátyjának, s több nagy terv kivitelénél bizalmas munkatársa. Aztán Londonban telepedett meg, a honnan 1844-ben Magyarországra költözött, s Péczelen nemesi birtokot vásárolt magának. Mint magyar birtokos aztán 1844-ben a vármegyékhez fordult, hogy ismerjék el az Árpádoktól való származását, s adjanak honfiúsítást neki. Szept. 29-én a komáromi kerületi gyűlés sürgeti az ügyet, okt. 27-én pedig a kerületi Rk. Crouy-Chanel Miklós Henriket indigenává választották. Ugyanezen kérelmét egyidejűleg az országgyűlés elé is előterjesztette. József nádor az instantiát a hivatkozott oklevélmásolatokkal együtt Fejér Györgynek adta ki tudományos véleményadás végett, a ki a belé helyezett bizalomnak megfelelően, nem ismerte el a kérelem jogosságát. Komárom vm. azonban a legmelegebben pártját fogta a grófnak, s azt kérelmezte az országgyűléstől, hogy gróf Crouy-Chanel Henriknek ne csak honosságot adjon, hanem mondja ki, hogy neki és családjának öröklött joga legyen a felsőházi tagságra. Ezen terjedelmes emlékiratot az okmányok felhasználásával Pusztay Sándor csinálta, a ki valószínűleg szerzője volt az 1829-iki Tudományos Gyűjteményben megjelent cikknek is.¹ A nélkül, hogy Henrik

¹ Tud. Gyűjt. X. 61. l. A Coryi nemzetségnek Árpád vére férfiúi ágazatából egyenes mai ideig leszármaztatása hiteles-e?

gróf kérelme nagyobb emótiót keltett volna, letárgyalta az alsóház az ügyet, s két szó ellenében a Komárom vm. indítványa értelmében döntött.¹ A törvényjavaslat bezikkelyezve soha nem lett, mert a felső házban nem ment keresztül. Rajasics püspök volt a leghevesebb ellenzője. Megakadt egyszerűen az egész ügy, bekövetkezett a szabadságharczot megelőző mozgalmas diéta, s elfeledkeztek honfűsítani »23 magyar király leszármazóját« őseinek birodalmában. Az esetnek akkor nem tulajdonított semmi fontosságot Kossuth, s most, mikor ugyanazon leszármazási adatokat hallotta elmondani, megint igyekezett kitérni az egyenes válaszadás alól. Nem vakították el a hercegnek büszke fellépése, pénzbeli ígéretei az emigratio felsegélésére, ha ez elismeri a magyar trónhoz való jogait. »A magyar koronának két ura is él jelenleg, — felelt a kormányzó, — én, ha igérnék is, csak egy ember vagyok, forduljon a herceg egyenesen a nemzethez magához.« — Crouy kiérezhette a fagyos feleletből, hogy rossz helyre fordult, s itt nincs többé mit keresnie. Ám erre a jelenetre talán el is volt készülve. Kossuth elvben, bár kényszerűségből tiltakozott is ellene, köztársasági volt, ha pedig már alkudnia kellett a korona fölött, akkor a józanság politikája azt követelte, hogy ezt olyanak segítsen megszerezni, a ki bármi formában hasznára lehet nemzetének. A kinek külső körülményei, tekintélye, befolyása garantiát nyujtson arra, hogy Magyarország, ha trónra ülteti, védelmet, segítséget várhat tőle. A Crouy hercegektől pedig mindezt nem remélhette. Ilyen helyzetben a kormányzó még csak foglalkozni sem mert azzal a kérdéssel, hogy a hercegnek mennyire jogosak az igényei Magyarországhoz.

Ágoston herceg nem az az ember volt, a kit kitűzött céljától az első sikertelen lépés képes volna eltéríteni, s haladéktalanul Svájcba siet, hogy ügyének Klapkát nyerje meg. A tábornok nem volt Genfben, s a türelmetlen herceg nem várva be visszatértét, Párisba utazik utána. Klapka a császári udvar részéről, a melylyel gyakori és szoros összeköttetése volt, bizonyára informatiót kapott már a herceg intenióra nézve, s a nyert bizalmas felvilágosításokhoz mért készséggel fogadta a herceget, a kinek egyénileg is lekötelező modora, érdekes egyénisége teljesen megnyerte a tábornokot, s egy manifestatio formájában nagyon hasonló nyilatkozatot tett ahhoz, mintha ő feltétlenül elismerné a Crouy-Chanel-féle jogigényt a magyar trónra. Beleegyezett abba, hogy a herceg Turinban, a magyar emigratio székhelyén telepedjék le, a honnan szervezhesse a maga

¹ Kápolnai: Az Árpádok élnek még 18. l.

ügyének propagandáját, a melyhez való csatlakozásra Klapka, mint magán ember hajlandónak nyilatkozott, a döntést azonban ő is a nemzet részére tartotta fenn, mint a melynek egyedül van joga a saját koronájáról rendelkezni. Ez a nyilatkozat teljesen fedi a herczeg által folyton hangoztatott népsouverainitási elvet. A magyar emigratio részére felajánlott anyagi segítséget elfogadta Klapka, azt azonban óvatosságból kikötötte, hogy ha valamikor Magyarország érdeke és a nagy politika úgy kívánná, s Crouynak Turinban létele ártalmára lenne az ügynek, úgy a herczeg tegye át tartózkodási helyét más városba.¹ Ágoston herczegnek a Klapka állásfoglalása volt az a bástya, a mely mögött megvethette lábát. A nyilatkozatot proclamatio alakjában tette közzé a herczeg, s ennek a fénytől beragyogva tartotta bevonulását Turinba, a melyet viszont Kossuth hagyott el.

Crouy-Chanel a »Hotel de Bretagne«-ban rendezte be egy valóságos trónkövetelőhöz méltó udvartartását. Hogy a magyarok bizalommal közeledtek hozzá, azt elsősorban Klapkának köszönhette, a kinek az emigránsok között igen sok személyes híve volt, a kik a tábornok állásfoglalása után hívei lettek a herczegnek is. Ezek közé tartozott elsősorban Pulszky, a ki 1860 közepétől éppen Turinban képviselte a magyar érdekeket. Mindennapos vendége volt a herczegnek nemcsak ő, hanem egész családja is. A harmadik, a ki mindjárt eleinte komolyságot adott az udvarnak, báró Nyáry Albert volt, a ki azon zaklatások miatt tartózkodott Olaszországban, a melyeknek a magyar szabadságharcban való részvétele miatt volt kitéve. Idealista rajongó volt, lelkesedett mindenért, a mi szép és a mi igazságos, s mikor történeti kutatásai alapján azt a meggyőződést merítette magának, hogy Ágoston herczeg csakugyan vérszerinti leszármazottja az Árpádoknak, egy perczig sem habozott, hogy annak az oldala mellé álljon, a ki e jogon a magyar korona felé nyújtotta ki kezét. A tiszta hazafiságtól és első uralkodó családunk iránti tiszteletből vezéreltetve, felajánlotta szolgálatait a herczegnek. A viszony annyira meleggé fejlődött ki közöttük, hogy később egészen a herczeg ügyének szentelve magát, mellette secretáriusi tisztet töltött be, hűségesen kitarva oldalánál egészen odáig, míg csak az öreg herczeg minden reményétől megfosztva Párisba nem vonult vissza. Nagyobb szabású ember volt azonban, sem hogy munkálkodása irodai teendőkre szorítkozott volna. Ő az Ágoston herczeg udvarában nemcsak a magyar aristokratiát képviselte, hanem tudományos készségével és vasszorgalmával az emigrationalis össze-

¹ Kossuth: Irataim az Emigratióból III. 724. 1.

köttetések vezetésén kívül ő állította össze az egész peranyagot, a mely a nagy estei örökségi kérdésnek alapját képezte. A tulajdonképeni titkári teendőket egy Portalupi nevű volt őrmester végezte.

Magyarország meglehetősen közönnnyel vett hírt a Crouy-féle ügyről, csak a még mindig felderítetlen Almásy-féle mozgalom vonta be talán tervei körébe az Árpád-utódot. Általában az ország nem is volt tulajdonképen tájékoztatva a kérdés felől. Szinte csodálatos, hogy Magyarországon, a hol annyi trónkövetelő joga került döntés alá, a Crouy-Chanelek létezéséről alig tudtak valamit. Szinte megmagyarázhatatlan, hogy a család annyi évszázadon keresztül nem jelentkezett az országban, a mely többször volt olyan válságos helyzetben, hogy abból valósággal mentőként szabadíthatta volna ki egy Árpád-ivadék.

Az első, a ki nálunk bővebben ismertette a Crouyak létezését és leszármazását, Koppi Károly, a pesti egyetem tanára volt, a ki 1790-ben egy kis könyvecskét adott ki Bécsben.¹ Ő is rosszúl járt vele. Nem jelentette be könyvének megírását, s dynastiaellenesnek minősített munkája miatt hosszú és sok üldöztetésnek, mellőztetésnek lett kitéve. Schwartner Márton felsőbb rendeltre mindjárt a következő évben czáfolatot írt,² a mely a részleteiben hiányos Koppi-féle mű felett némi tudományosabb színezettel bírt. 1848-ban Érdy János akad. r. tag kelt a család hitelességének védelmére,³ mire Fejér György, a ki már 1829-ben hozzászólt a kérdéshez, egy gunyoros czimű és tartalmú bírálatban⁴ kimutatni igyekezett ugyan, hogy a család III. Endrétől nem származhatik, de a Crouyak és az Árpádok közti valóságos rokonságot megállapíthatónak vélte lány ágon. A leszármazás jogosságát védték Timon Sámuel, Szegedy, Palma, Katona, gr. Majláth,⁵ Holéczy,⁶ Kereszturi, ellene nyilatkozott pedig Pray. A vitatkozások akadémikus értékűek voltak, s egyik munka sem volt olyan, a mely a közhangulatot felrázni tudta volna, érdekeltséget keltve a szereplők iránt.

Az ország tájékozatlan volt abban is, hogy miért tartja szükségesnek gróf Crouy-Chanel Henrik az 1857 szept. 30-iki

¹ Jus electionis quondam ab Hungaris exereitum historia Stirpis Arpadianae.

² Martini Schwartner: De gente Croviaca (Hungariae Regum Stirpis Arpadianae hereditario successioneis juri non adversa). Pestini 1791.

³ Magyarországi Crouy-nemzetségnek története, nemzedékrende és oklevéltára.

⁴ A Crouy-nemzetségnek III. András királyunk Felicius nevű fiától származtatása. Historiai gyom. Gyomlálta Fejér György 1848.

⁵ Crouy-nemzetségnek az Árpádház fiágából származásáról. Nemzeti Ujság 1844. II. 57.

⁶ Croy-család. Holéczy. Tudományos Gyűjtemény 1835. X. 29.

»Magyar Sajtó«-ban nyilatkozni, hogy egyedül az ő ága jogosított a Crouy-Chanel de Hongrie származási megjelöléssel élni.

A két testvér ezen jogból más-más conclusiót vont le magának, a mennyiben Henrik gróf bátyjának jogutódlási és trónpraetendensi aspiratióit soha sem tette magáévá. E nézeteltérés a két testvér között bizonyos feszültséget is szült, s a herceg leveleiben szemrehányásokkal halmozza el öccsét, a miért antidynastikus irányzatát még elvben sem támogatja.

Hogy a Crouy-féle actiónak az országban olyan kevés visszhangja kelt, az az akkori idők szellemének is betudható. Magyarország közvéleménye éppen nagy átalakulás processusán ment keresztül. A Deák-féle kiegyezési irányzat mindinkább tért foglalt, s azok, a kik egy új forradalomnak, egy esetleges új uralkodónak örültek, éppen olyan mértékben fogytak. Részint kibékölttek a helyzettel, részint elfáradtak a hosszú küzdelemben. A magyar lapok jóformán egyáltalán nem tudósították az országot a Crouy-féle mozgalom miként való állásáról. És ennek természetesen megvan a maga magyarázata. A herceg mellett írni illoyalis lett volna, ha ugyan egyáltalán megkerülni lehetett volna a censurát, s a példákön okulva, martyrt senkinek sem volt kedve magából csinálni, ellene szólni pedig talán kegyeletlenségnek tartották az Árpád-házi királyok árnyai ellen, a kiket tanúként hívtak perbe Ágoston herceg a maga igaza mellett.

Annál nagyobb érdeklődést keltett a Crouy-Chanel turini megjelenése az olaszországi emigránsoknál, a kik képviselték a meglevő állapotokkal elégtelen Magyarországot. Az elnyomott Magyarország általuk szólott a külföldhöz azon menekültek útján, a kik, hogy saját hazájuk feltámadását előkészítsék, idegen nemzet felszabadulásáért ontották vérüket. Ez a »magyar legio« szinte fogalom lett az olaszok előtt, s mindenikük büszke és boldog volt, ha magyar tiszt vezérlete alá juthatott.¹

Ennek a magyar legionak igen változatos a sorsa, s mivel szoros összefüggésbe került a Crouy-ügygyel, szükségesnek tartom néhány szóval ismertetni a történetét.

1848-ban Turinban b. Splényi Alajos volt a magyar kormány képviselője, s ő felhívást intézett az olaszországi ezredeken szolgáló magyar katonákhoz, hogy desertáljanak s siessenek hazájuk védelmére. 1849 jan. 12-én száz szökött katona van már együtt, a kiknek élére az osztrák gyalogságnál hadnagyi rangban szolgált Türr állott, főhadnagyi ranggal. Novara után azonban alig néhány hónapi élet után az első legiót feloszlatta a piemonti kormány.

¹ A magyar legio Olaszországban. Vértesy. Emich H. K. Naptár 1862.

A magyar csapat másodszor sokkal nagyobb számmal verődött össze, ezúttal már emigransokból, s volt idő, a magentai győzelem után, mikor 6000 útra kész katona várta, hogy Napoleon francia zászlót adjon a kezébe, s engedje meg, hogy nevének hangoztatásával törhessen be Magyarországra. Napoleon azonban erre nem volt hajlandó, mert már maga is sokalta a győzelmeket, s sietett megkötni a villafrancai békét, mire a reményében csalódott Kossuth Londonba, Teleky Párisba, Klapka Genfbe mentek. Az olasz kormánytanács fenn akarta tartani a legiót, de a Nemzeti Igazgatóság, mivel nem volt kilátás közeli háborúra, a legióra bízta, hogy határozzon sorsa fölött, s ennek az lett a következménye, hogy a túlnyomó rész a Magyarországra való visszamenés mellett határozott, s így feloszlott a második legio is. A kik bíztak a jövőben, Olaszországban maradtak, s várták a háború folytatását, a melynek reményük szerint, át kellend majd csapni Magyarországra is. A volt legio egy részéből a híres piacenzai huszárokat szervezi Bethlen Gergely, a többi leginkább Garibaldi körül csoportosúl, a tisztek egy része pedig a rendes olasz hadseregbe lépett. A legváltozatosabb sorsa a Garibaldista magyarságnak lett. A sicíliai és nápolyi harcokban a diktátor a magyarokból egy legiót szervezett, a mely előbb a Türr dandárához tartozott, aztán a 15-ik divisio Éber által vezetett 2-ik brigádjához, Mogyoródy ezredes parancsnoksága alatt. Mikor az annexio után Garibaldi letette a dictatorságot, a legio nem oszlott fel, a mint az a Garibaldi-féle többi szabadcsapattal történt, hanem a kormány engedelmével fennmaradva, a Comité rendelkezése alá jutott, a mely Vettert rendelte annak élére. A hivatalosan »Legione Ausiliaria Ungharesek-nek nevezett csapat nemcsak a hazának, zászlónak, igazgató bizottmánynak esküdött hűséget, hanem kötelezte magát, hogy addig, »míg a Haza érdeke kívánja, katonáskodik külföldön, Viktor Emanuel, Olaszország lovagias királyának szolgálatában«. Az új legionak további története egybekapcsolódik a Crouy-Chanel-féle actióval, úgy hogy csak ezzel együtt tárgyalható.

Az eleinte csak 400 főből álló új magyar legio lett a Crouy trónkövetelési ügyének legexponáltabb támogatója. A tisztek egymás után tettek látogatást nála, s a ki csak egyszer is megfordult a herczeg társaságában, az már mint igaz barát tért oda legközelebb vissza. Leginkább mégis azzal kapcsolta magához az emigratiót, hogy ígéretéhez képest, soha sem utasított vissza kérelmet. Pálóczy hálálkodva köszöni meg Brémából, a mit érte a herczeg az olasz ministeriumnál tett. Schneider és más emigransok állandó napi segílyt húztak tőle, s egész családok az ő kenyere téték. Így nagyon sokan a lekötelezettek kategóriájába jutot-

tak. És a magyar legióban, mely 1861 elején már 2000 főből állott, s általán a magyar emigránsok között a míg egyre nőtt a befolyása Ágoston hercegnek, ugyanolyan mértékben csökkent a Kossuth Lajosé. Mind nyilvánvalóbbá lett a kormányzó állásfoglalása Crouy-Chanel herceggel szemben, s a kicsinylés, a melylyel róla mindenkor megemlékezett, csak növelte a hívek ragaszkodását. Ő maga, mint többször ismételte, a kérdés ezen oldalával nem foglalkozott soha, a mi, tekintve a Kossuthnál megszokott alaposágot, a mélybe látni vágyást, csak azzal magyarázható, félt belebocsátkozni a kérdés tanulmányozásába, nehogy meggyőzetni legyen kénytelen magát. Ő eleye kimondotta, hogy nem áll a herceg oldala mellé, hát csak vaskövetkezetességét akarta documentálni azzal is, hogy ha önmagán kell is erőszakot tennie, de ellenfele marad Crouynak.

Az olaszországi emigratio a Nemzeti Igazgatóság tagjai közül legszívesebben Klapkával érintkezett, a ki különben is a legnagyobb szakértelemmel foglalkozott közülök a katonai kérdésekkel, míg Kossuthot inkább a nagy politika foglalta el. De nagyban hozzájárult a Klapka népszerűségének növekedéséhez az, hogy nem csinált titkot a Crouy herceggel való barátságos viszonyából. Gyakorta meglátogatta az öreg herceget, s nem egyszer találkozott nála Pulszkyn kívül Bethlen Gergelylyel, Türrrel és másokkal, a kik a régiebb gárdából valók voltak. A legiónak tisztjei lassanként sorban megfordultak nála. Csak Vetter ignorálta az ő szokott feszes, hideg modorával, de ebben nem követték még a saját vezérkarában levő tisztetek sem, a kik közül Teleky Oszkár a legelső között volt, hogy kijelentette a Crouy-féle mozgalomhoz való csatlakozását. A Vetterrel, az ő rideg katonai szigora miatt különben is elégtelen tisztetek teljesen elhidegítette a parancsnoknak a Kossuth álláspontjára való helyezkedése. Nyáry a különben tehetséges és jóhiszemű Vetter vaskalapossága ellen azon találó megjegyzéssel protestált, hogy »ő kardos polgár és nem czopfos vitész«. Különösen a szabadságharcban részt vett tisztetek kezdtek zúgolódní az oktalanúl nagyra növelt fegyelem miatt, s egyszerre csak proclamációk földték a pólai házak falait, a melyek Gaál Sándort mondják is nemcsak a magyar legio vezérének, hanem egész Magyarország fővezérének. Gaál ismert jó katona, 48-as ezredes volt, a kinek tábornoki kinevezése éppen publicálásra várt, mikor a világosi fegyverletétel történt, de azért mindenki csak mosolygott azon, hogy bizony mégis elvetették itt a sulykot. Ám az idők jele volt ez a proclamatio mégis. Tudta mindenki, hogy Gaál élénk öszszeköttetésben áll Crouy herceggel. Klapka a helyett, hogy a renitenskedő tisztikart felelősségre vonta volna, hogy kiengesztelje az elégteleneket, személyesen ajánlotta fel

Gaálnak a legio parancsnokságát. Compromissum azonban nem jött létre, mert Gaál hivatkozva arra, hogy neki már készen állott a tábornoki kinevezése, csakis tábornoki ranggal volt hajlandó elfogadni a parancsnokságot, s semmiképen sem akarta elismerni maga fölött a Türr felsőbbtségét, a mihez viszont a Comité ragaszkodott. Vetter maradt tehát, a míg ellene nyílt lázadás nem tört ki, s egy reggeli felállásnál, mikor Vetter szokás szerint át akarta venni a jelentést, Figyelmessy alezredes az ezred frontja előtt megtagadta neki az engedelmességet, árulással vádolva meg. Vetter látva, hogy a legio a maga egészében ellene fordult, s egy hang sem emelkedik mellette, szótlanul haza lovagolt a gyakorlótér-ről, és beadta lemondását.

Crouy híveinek teljes volt a diadala. Palóczy, Várady, b. Nyáry, gr. Teleky eltávolították a legio éléről a herczeg ellenségét. A katonai fegyelem ilyen megsértése azonban nem maradhatott minden megtorlás nélkül. Szinte páratlan eset, hogy egy egész hadtest, mert hisz keretekben több ezredből állott már a magyar legio, felmondja a parancsnokának az engedelmességet. A vizsgálat megejtése végett Türrt küldi a Comité, s itt megint a Crouy-befolyás érvényesül, mert csak Türrtől, a herczeg személyes barátjától lehetett várni, hogy nem fog szigorúan ítélni olyan bűn miatt, a melynek indító okát ő maga méltányolta legjobban. A büntetés csakugyan váratlanul enyhe volt. Sréter ezredes, a ki hallgatva túrta a lázadást, 6 heti, Figyelmessy alezredes 2 havi fogságot kapott, a többi tisztet pedig Aquiba küldik, hogy e félreeső helyen töltsenek több-kevesebb időt. 1861. jul. 2-án már Farkas őrnagy, mint a III-ik osztályparancsnoksághoz tartozó Magyar Tiszti Telep feje felszólította őket, hogy nyilatkozzanak, kik, és hova akarnak a telepről eltávozni, hogy az útjegyek ki- eszközölhetők legyenek a ministeriumnál. Csak Vetter nem kapott elégtételt, s azon váddal, hogy a legiót az olasz kormánynak szándékozott a kezére játszani, önkéntes száműzetésbe Londonba távozott. A legio parancsnoka pedig Ihász lett, a Kossuth egyenes kívánságára.

Az Aquiba internált tisztetek nem voltak megelégedve az új parancsnokkal sem, s tüntetően látogatták az Alessandriában fogoly Srétert és Figyelmessyt, a kiknek a lehető legnagyobb szabadságot engedélyezte az állomáshely parancsnoka Krivácsy, a ki nagyon sok tekintetben egyetértett a lezajlott mozgalommal. A gyakori érintkezés, a mely a látogatni járó tisztetek és a parancsnok között létrejött, rövidesen odáig fejlesztette a Krivácsy iránti sympathiát, hogy az ezredes hajlandónak nyilatkozott az elégtelennek további actiójának élére állani. Ebben az elhatározásában kétségkívül nagy része volt Pulszkynak, a kire mindenkor

nagyon hallgatott Krivácsy, és éppen a Pulszky-féle interventio volt a zálog arra nézve, hogy az ezredes a legio törekvéseinek egyik végeredményét a Crouy-féle sikerben látta.

Ezt a várható sikert az 1861. év folyamán három irodalmi mű volt hivatva biztosítani. Germain Sarrut, a herczegnek régi odaadó híve és barátja, »Les Fils d'Arpad« című művét adta ki, a melyben a népszavazás alá kívánja bocsátani azon kérdést, hogy akarja-e Magyarország Ágoston herczegnek nyújtani a koronáját, a kinek ősei annyi dicsóséggel viselték azt, s azon kijelentéssel végzi Sarrut művét, hogy »le prince de Crouy-Chanel pourra bien déclarer Candidat, le cas échéant, mais jamais Prétendant.«¹ Ezen brochure egy nagy irodalmi harczot indított meg, a mely a Crouy-féle jogigény körül néhány éven keresztül elkeseredetten folyt. A nagyközönségnek szánt, élénk, tartalmas füzet nagy feltűnést keltett, de Magyarországból természetesen alig lehetett meg a visszhangja, idegen nyelvűsége miatt. Több hatásra számíthatott Érdynek füzete, a melyben a Fejér-féle, még 1848-ban közölt támadással foglalkozva,² több új adat felhozása mellett igyekezett bizonyítani a Crouy-család XIII. századbéli okmányainak hitelessége alapján a leszármazás igaz voltát. Kossuth szintén szükségesnek tartotta minden lekicsinylése mellett is a kérdésnek más irányba való fordítását, s Irányival egy támodó cikket íratott a legitimitás ellen, a mely azonban csekély tudományos értékénél fogva nem nagy súlylyal nehezedett az igazság mérlegébe.

DR. BÁRÓ NYÁRY ALBERT.

¹ Germ. Sarrut : Les fils d'Arpad. Etude Historique Paris 1861.

² Az újonnan megbírált magyarországi Crouy-nemzetség négy ckiatának időszámítása. Vizsgálta dr. Érdy János.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

BIKAPÉNZ.

Kassa város 1636-ik évi október hó 2-án kelt jegyzőkönyvében a bikapénz fizetéséről van szó: »Jakus János supplikál, lennének gratiával az vétkejért, kiben esett, az feleségének idő nap előtt gyermeke levén, ne büntetnék annyira, mint az ministerium kívánja, hogy bikapénzt fizessen nekünk és mind minket egyenként s mind őket is singillatim megkövesse. Deliberatum: Megengedik depositis deponendis fl. 40. és kövesse meg az nemes tanácsot s az ministeriumnak is keresse kedvét.« Megjegyezzük, hogy a pozsonyi városi múzeumban egy csengetyün e felirat van: »Ex bikapénz«.¹

KEMÉNY LAJOS.

MARTINOVICS IGNÁCZ ÁLLÍTÓLAGOS ARCZKÉPE.

A *Vasárnapi Ujság* 1881. évfolyamában érdekes fölfedezés jelent meg: Martinovics Ignácznak, az 1795-ben lefejezett szabadelvű szászvári apátnak addig ismeretlen arczképe. A kísérő czikk részletesen elmondja a kép fölfedezésének történetét. Hatása alatt — melyet egyaránt támogathatott a kép fölfedezőjének: Strobl Alajosnak és fölismerőjének: Fraknói Vilmosnak tekintélye — a képről köz tudattá vált, hogy Martinovics arczképe. Mint ilyen jelent meg képes magyar történelmi munkáinkban: a Szalay-Baróti-féle IV. kötetének 313. lapján, a Szilágyi-féle VIII. kötetének 557. lapján, az Acsády-féle II. kötetének 598. lapján, sőt legutóbb a Műveltség Könyvtára Marczali-féle magyar történelme 599. lapján is, valamint e korról szóló képes monographiáinknak szinte mindenikében. Senki- ben sem keltett gyanut az állítólagos XVIII. századvégi apátnak sem bajusza-szakálla, sem bíborvörös selyem galléra, sem az, hogy a kép egyáltalában nem hasonlít Kazinczy *Pályám emlékezete*-beli leírásához.

¹ *Arch. Értesítő* 1877. évf. 261. l.

Pedig műtörténettel is foglalkozó historikusaink könnyen rájöhetnek volna, hogy a kép egyáltalában nem Martinovics Ignác arczképe, hanem Antonio *van Dyck* festményének : Guido *Bentivoglio* *bíbornok* arczképeének másolata. Csak két elterjedtebb műtörténeti munkára hivatkozom, a melyek e kép hasonmását közlik, s a melyekkel való összehasonlítás révén a föntírt tény kétségtelenül megállapítható. Az egyik Adolf Philippi : *Die Blüte der Malerei in Belgien*. Leipzig u. Berlin, F. A. Seemann, 1900. 159. lap ; a másik : *Klassiker der Kunst*. Band 13 : Van Dyck, von Emil Schaeffer. Stuttgart u. Leipzig, Deutsche Verlagsanstalt, 1909. 209. lap. A mi történeti tudatunk is e szerint igazítandó helyre : Martinovicsról, mint e korbeli történelmünk sok más szereplőjéről is, hiteles képünk nincsen.

DR. HAJNÓCZI IVÁN.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Csűrös Ferencz dr. A debreczeni városi nyomda története. 1561—1911, Debreczen, 8-r. 504 l.

500 lapra terjedő hatalmas kötet fekszik előttünk, melyben a debreczeni nyomda történetét írta meg dr. Csűrös Ferencz, kollégiumi tanár. Háromszázötven éve, hogy e nyomda létesült. Mint a XVI. század 25 nyomdája, úgy ez is a reformáció szülötte. A nyomda megalkotója Huszár Gál volt, a ki Kassáról menekültében magával hozott sajtóját Debreczenben állította fel. Buzgó támogatója Meliusz Péter debreczeni lelkész volt, a ki maga látta el a nyomdát munkával, a mennyiben saját vallási munkáit itt nyomatta ki. Igy 1561-ben Szt. Pál apostol a Colossabeliekhez írt levelének magyarázatát bocsájtotta sajtó alá. Ez tekintendő a legelső debreczeni nyomtatványnak, jóllehet sem a nyomtatás helye, sem a nyomdász neve nincs a mű címlapján feltüntetve. De hogy debreczeni nyomtatvány, azt valószínűvé teszi Meliusznak ajánlása, melyet a »Döbrötzöni Tanács«-hoz intézett »Pünkösöd havanac első napian ennyi esztendőben 1561.« Huszár Gál másfél esztendeig működött Debreczenben, s ez idő alatt öt munka került ki műhelyéből. A mű mind Meliuszé. 1562 októberében már Révkomáromban találjuk mint lelkészt. Nyomdáját valószínűleg Debreczenben hagyta, mert mint szerző írja, a későbbi nyomtatók sokáig Huszár Gál betüanyagát használták. 1562 nyarán már Török Mihály neve szerepel a debreczeni nyomtatványokon. Hogy a nyomda már ekkor a város tulajdona volt, arra nincs döntő bizonyíték. De ha tekintetbe vesszük, hogy a városnak a hódoltság korában házi kezelésben voltak bormérései, boltjai és szállásházai, szerző valószínűnek tartja, hogy a nyomda is Huszár Gál távozása után a város birtokába került. Nem a mai értelemben véve volt a tulajdona; hanem mint későbbi jegyzőkönyvi följegyzésekből kitűnik, olyan lehetett a viszony, hogy a város meghatározott összegért egyszersmindenkorra rendelkezésére bocsájtotta a sajtót és felsze-

relést, valamint a helyiséget valamely tanult nyomtatónak. Ily viszonyban lehettek a várossal a későbbi nyomtatók, a kik közül egyik-másik nyomdai tekintetben valóságos művészettel állította ki kiadványait. Ezek közül a legkiválóbb Hoffhalter Rafael (1565). A város nyomtatói sorrendben következők voltak a XVII. század végeig: Komlós András (1575), Hoffhalter Rudolf (1577), Csáktornyai János (1590), Lipsiai Rheda Pál (1596), Rheda Péter (1620), Fodorik Menyhért (1632), Karancsi György (1661), Rosnyai János (1677), Töltési István (1683), Kassai Pál (1686), Vincze György (1697).

A XVI. század hatvanas éveinek végén a nyomda már hanyatlott, a XVII. század háborús viszonyai pedig éppenséggel nem voltak kedvezők a nyomda fejlődésére. De a nyomtatók között is voltak olyanok, a kik nem emelték a debreczeni nyomda hírnevét, de a magokét sem. Karancsi György idejében pedig a nyomda a legmélyebb hanyatlást mutatja. Kiadványai minden kritikán alóliak, úgy hogy egyik nyomdász-nemzedék a másikkra hagyta a szálló igévé vált Karancsi-betűk emlékezetét. A nyomda fejlődése hullámvonalhoz hasonlít. Átlagos szintje a XVII. század végén ugyanaz, a mi volt a keletkezés időszakában. A nyomdai kiállítás, a betűk milyensége, a papiros minősége, a díszítések ízléses volta, egyszóval a könyvek nyomdai elkészítése dolgában a XVII. század nyomtatói nem szárnyaltak túl a XVI. századéit, sőt a két Hoffhaltert utólérni nem is tudták. Még a két Rheda leginkább igyekezett a nyomda hírnevét megtartani.

Az 1705-ki labanczdulást szintén sokáig sínylette a nyomda. Egész a szatmári békéig nem is volt olyan éve Debreczennek, melyben a város vezetősége foglalkozhatott volna a nyomda helyreállításával. 1715-ben a másfélszáz esztendőn át követett rendszer is megváltozott. Eddig a nyomtató bérbé vette a várostól a nyomdát. Lefizette a városnak a nyomda vezetése jogáért a bért, azontúl szabad keze volt. Haszon és kár egyaránt őt illette. Ha ügyes, szorgalmas, élelmes üzletember volt, maga látta hasznát; sőt szép haszonra is tett szert a könyvek eladása útján. 1723-tól kezdve már közüzemmé vált. Ez időtől kezdve a városnak saját üzlete volt, a mely mindennemű kiadást a maga jövedelméből tartozott fizetni. A megmaradt összeget pedig a nyomda élére állított provisor a város pénztárába tartozott beszolgáltatni. Innentől kezdve a nyomda élete is egyhangúbbá vált. A XVIII. század nyomdász-egyénségei sem olyan jellegzetesek, mint voltak a XVI. és XVII. századbeliek. A szatmári béke előtti idők nyomtatói magok is tudós emberek voltak, kik deákéveiket valamelyik külföldi egyetemen töltötték.

A XVIII. század nyomtatói már egyszerű mesteremberekké lettek. A debreczeni tanácsban sem ültek többé oly széles látókörű emberek, mint Komáromi Csipkés György, a »nagy« Martonfalviak, Köleséri, a tudós debreczeni papok.

A nyomdai ügykezelés változása mellett a XVIII. században a censura is hatással volt a nyomda életére.

A nyomda a XVIII. század küzdelmei daczára bármily szerényen, bármily szűk viszonyok között, de mégis fenn tudott maradni s meg tudta tartani fennállása folytonosságát annyi elnyomó törekvéssel szemben a XIX. század számára, mely azután a technikai föllendülés rohamosságával pótolta a XVIII. század mulasztásait. Első sorban olesóságra s nagy példányszámra törekedett. Ezért nincsenek kiváló díszmunkák. Ez időben (1778-ban) jelent meg az első katalogus a debreczeni kiadványokról Margitai István nyomtatótól. Érdekes volna ennek egy példányát megtalálni. Tanulságos adalékul szolgálna bibliographiánkra.

Ha végig lapozzuk Szabó Károly *Régi Magyar Könyvtárát*, azt látjuk, hogy a debreczeni nyomda a XVI. században leghibebben szolgált a szülőjét, a reformácziót. A XVI., de még a XVII. században is a vallásos iratok voltak legkiválóbb termékei. Bibliafordítások, prédikácziók, polemikus iratok, énekes könyvek kerültek ki a debreczeni sajtó alól. 1574-től már elbeszélő költészetünk legérdekesebb s legjelentősebb termékei láttak napvilágot. Így Csengeri András, Idari Péter, Ilosvai Péter (Toldija 1574-ben itt jelent meg Bod szerint először), Istvánfy Pál, Kákonyi Péter, Nagybányai Mátyás, Ráskai Gáspár, Sztárai Mihály, Valkai András, Varsányi György, Csanádi Demeter, Dézsi András, Huszti Péter, Batizi András verses munkái, ha mind nem is első kiadásban, de utánnyomásban Debreczent vallhatják terjesztőjökül.

Jelentős volt a nyomda, mert ha figyelembe vesszük Szabó Károly munkáját, azt látjuk, hogy a XVI. és XVII. század magyar nyelvű nyomtatványainak számát tekintve, a debreczeni nyomda második helyen áll az ország nyomdái között. 1711-ig napvilágot látott 1789 nyomtatvány közül 262 Debreczenben nyomtatott.

Mint látjuk, a debreczeni nyomda a multban mindenkor számottevő tényező volt, s ezért méltán megérdemelte, hogy a város az ország emez egyik legrégebb művelődési intézményének méltó emléket állítson.

A munka szerzője ennek a feladatnak nagy lelkesedéssel felelt meg. Nemcsak a nyomda szellemi munkásságával ismertet meg, hanem nagy fáradsággal összegyűjtött adatok alapján a

nyomda külső történetét is feltárja előttünk különböző korokon keresztül.

Szerzőt munkájában kettős cél vezérelte, s ennek megfelelően e könyv is voltaképen két részre oszlik. Egyrészt lehetőleg eleven, a száraz adatszerűséget kerülő előadásban igyekezett feltárni a nyomda fejlődésének menetét. Ez munkájának első része, a tulajdonképeni nyomdatörténet. A másik részben okmánytár formájában összeállította mindazon okirati adatokat, melyek a debreczeni városi nyomda történetére nézve fontosak, de egyszersmind forrásjellegűek. Nagyobb részletességet találunk a nyomda XVI. és XVII. századbeli fejlődésének megírásánál. Legérdekesebb korszaka is ez a nyomdának. A XVIII. és XIX. század kidolgozása már vázlatosabb. Ez utóbbi korszakban a levéltári adatok már bővebben álltak rendelkezésére, s a részletezést inkább a rájuk való utalással pótolta. Az előző korok tárgyalásánál sokszor csak föltevésekkel dolgozhatott, melyeknek megokolását nem mellőzhette. Elismeréssel kell adózni szerző fáradozásáért, bár nem egy állítását vonhatnók kétségbe. Ezzel két megjegyzést akarok tenni cikkem befejezéseként. Az egyikben helyre kell igazítanom műve 9-ik lapján levő azon állítását, hogy Geréb László állította fel Budán az első nyomdát. Ez téves. Fraknoi már 1898-ban kimutatta, hogy a budai nyomda felállítására Karai László hívta meg Hesz Andrást. A másik megjegyzésemben pedig azon óhajomnak adok kifejezést, hogy szerző annyi fáradság mellett, melylyel e művét megírta, nagy szolgálatot tett volna a bibliographiának és a nyomda történetéhez hasznos adalékot nyújtott volna, ha összeállította volna a debreczeni nyomda termékeinek könyvészetét. Az irodalomtörténet nagy hasznátlátta volna.

HELLEBRANT ÁRPÁD.

Hain Gáspár Lócsei Krónikája. A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter és a M. Tud. Akadémia támogatásával sajtó alá bocsátja a Szepesmegyei Történelmi Társulat. A társulat megbízásából kiadták: *Bal Jeromos, dr. Förster Jenő és Kauffmann Aurél.* I. Rész. Lócse, 1910.

Felsőmagyarország történetére nézve fontos és nagyon becses adatokkal telt hatalmas nagy quartalaku kötet hagyta el ismét a sajtót.

Sietünk is, mint örvendetes jelenséget, azt a körülményt, hogy szaktudományunk terén egyik becsesebbnél becsesb anyaggyűjtemény a másik után jelenik meg, megrögzíteni. Városok, vidékek,

családok, egyes intézmények oklevéltárai, krónikák, naplók, feljegyzések, számadáskönyvek stb. stb. kiadása egymást éri. De még nagyobb örömet fog kelteni a hazai történettudomány minden művelőjében és kedvelőjében az, hogy immár nemcsak a Magyar Tudományos Akadémia, nemcsak a magyar tudományosság központja, hanem vidéki focusok is örvendetesen kezdenek résztvenni ebben a munkában, a mi egyrészt helyes is, mert egy kis tudománybeli decentralizálás senkinek és semminek sem fog megártani. Ebben a — mondjuk — mozgalomban, a vidéki történelmi társulatok közt mindig a legelső sorban járt és ott van ma is, a Szepesmegyei Történelmi Társulat. Igaz elismerést és bámulatot kelt bennünk, hogy ennek az aránylag nem nagy megyének intelligens eleme a magyar történettudomány előmozdítása érdekében milyen áldozatokra képes és hogy a mai czikornyás észjárású világban mennyi türelemmel, fáradozással, kitartással és *a tárgy iránti bensőséges szeretettel* dolgozik buzgón azon, hogy földjének, szűkebb hazájának a Nagy-Magyarországgéval szervesen és szorosan összefüggő multját kiemelje az ismeretlenség éjszakai homályából és közkinccsé tegye, elértárja azoknak, a kiket a régmúlt idők még érdekelnek, sőt mi több, tán még lelkesednek is érte.

Bár az előttünk fekvő kötet első sorban helyi vonatkozású adatok becses halmaza, mégis a hazai művelődés-, jog-, közigazgatás-, ipar-, kereskedelem-, gazdaság-, egyház-, mű-, köztörténet, topographia, ethnographia, sőt genealogia stb. nem egy becses és érdekes documentumát találjuk benne.

A kétszáz lapra terjedő első részben a volt lőcsei bíró először elmondja, hogy milyen források után írta meg krónikáját, azután bevezetésképpen Lőcse városának rövid leírását adja, majd a szepesiek és a Szepesség keletkezéséről értekezve, 744-el, a magyarok honfoglalásával kezdi meg krónikáját.

A X. évszázadból egy, a XI.-ből három évszámos adatot sorol fel, majd áttér a XII. századra, a mikor — szerinte 1108-ban — a Szepesség magyar birtokká lőn. 1190-ben a lőcsei apáczakolostor megalapítását említve, áttér a XIII. század tárgyalására, a melyben néhány nevezetes kolostor alapításán kívül elmondja a tatárjárást és Lőcse város alapítását. A XIII. és XIV. századokból sok érdekes és történelmileg is igazolható adatot sorol fel a szomszédos földrészek, így pl. Bártfa, Eperjes történetét illetőleg.

Szélesebb vonalakban a XVI. század második évtizedével indul meg a krónika, a mikor természetesen forrásai, mint pl. Sperfogel Konrád, szintén már bőbeszédűebbek. Minél inkább közeledik a krónikaíró a saját korához, annál bővebb lesz elbeszélése, úgy, hogy a XVII. században már majdnem napról-napra feljegyzi az eseményeket.

1642-vel záródik le az első rész, melyet — úgy halljuk — nemsokára követni fog a második.

A sajtó alá rendezők, a felvidék ismertnevű historikusai, a következőképpen osztották meg maguk közt a szövegközlés nehéz, fárasztó és gondos körültekintést igénylő munkáját: Bal Jeromos a másolás revideálását, összeolvasását és a szöveg szakszerű jegyzetekkel való ellátását vállalta, dr. Förster Jenőnek jutott a szerkesztés, sajtó alá rendezés és a latin szövegek lefordításának sok szaktudást megkövetelő munkája, végül a szöveg másolását Kauffmann Aurél végezte.

Mindannyian, legjobb tudásukkal, lelkiismeretes és derék munkát végeztek, a miért csak dicséret és elismerés illeti meg őket.

A mi a munka technikáját illeti, a krónika szövege, a mely német és latin, ez utóbbinál hasábosan a magyar fordítással jelent meg, figyelemmel a laikus olvasóközönségre. A lapszálon mindenütt rövid tartalmi kivonatokat találunk, a mely a szöveg áttekintését lényegesen megkönnyíti. Végül nem lehet megemlítés nélkül hagyni, hogy a munka a vallás- és közoktatásügyi ministerium és a Magyar Tudományos Akadémia anyagi támogatásával jelenik meg, a miért nemcsak a szepesiek, de mi is tiszteletteljes hálával és elismeréssel tartozunk.

DR. IVÁNYI BÉLA.

A bécsi udvar a XVII. század végén. (Lovina Ignác naplója.)
Irtta dr. báró *Nyáry* Albert. Budapest, 1912. A Pallas kiadása. 8r.
222 lap. Ára 6 kor.

Lovina Ignác 1655 táján nemes családból született. Franciaországban végzett tanulmányai után nagyobb utakat tett a külföldön, több nyelvet megtanult s különösen a földrajzot szerette. 1687 november 14-én a bécsi Szent István-templom egyik káplánja, majd 1693 márczius 14-én Károly főhercegnek, I. Lipót császár és király fiának praeceptora lett. Állásában alkalmasint mindaddig megmaradt, míg tanítványa Spanyolországba nem ment a királyság elfoglalására. *Lovina* 1711 januárius 2-án a sebenicói püspökséget, 1711 februárius 21-én az aiskai prépostságot és 1718-ban — a sebenicói helyett — a neustadti püspökséget kapta jutalmúl. Ismeretlen időben húnyt el. Nevét 1698. évi naplója tartotta fenn, a mely napról-napra számot ad tanítványának tetteiről, mondásairól, írásbeli dolgozatairól. Báró *Nyáry* ennek a birtokában levő és 389 oldalra terjedő kéziratnak alapján jellemzi a bécsi udvari életet; még

pedig oly élénken, hogy könyve sok helyütt egy regény érdekességével hat. Tudományosan nem is lehet azt forrástanulmánynak nevezni, de mégis hálásak vagyunk szerző iránt, ki a napló alapján világos képet festett az 1698. évi bécsi udvari életről.

Báró Nyáry annyira nem törődik az évszámokkal, hogy, a 19. lapon, elbeszélését is az évnek említése nélkül kezdi, mert fölteszi olvasóiról, hogy mindig a napló iratásának évére, 1698-ra gondolnak. De ugyanazon oldalon egy évszám, a temesvári ütközet ideje, mindjárt sajtóhibával áll ottan: 1897, de nem 1697, hanem 1696 helyett, mert Ágost szász választó két hétig akkor ostromolta Temesvárt. A könyvnek különben nincsenek személyes magyar vonatkozásai azon az egy adaton kívül, hogy a főherczeg az ebersdorf-szigeti vadászaton 1698 januárius 3-án találkozott az erdélyi követség tagjaival, s hogy Batthyány Boldizsár grófot ismerte; de a gróf *horvát* nyelven ajánlotta neki egy *latin* bölcsészeti értekezését. A leendő magyar király a magyar történelemből annyit tanult, a mennyit Happeliusnak a magyar fölkelésről írt latin munkájából s a Troubles d'Hongrie-ből, vagy Lovina magyarázataiból tanulhatott. Lovinától legtöbbet különösen a földrajzból tanult s erre nézve különösen becses adatok vannak a könyvben, a mely hű képet nyújt egy Habsburg-főherczeg neveltetéséről.

Próbb hibái közé tartozik, hogy egy fejezetben szól Károly vallásosságáról és szórakozásairól, holott ezt a kettőt nemcsak a tárgy természeténél, hanem az anyag nagyságánál fogva is külön kellett volna választania. És az igazság rovására megy, hogy a 102. lapon Szűz Mária s a 103-on a csodatevő kép *imádásáról* beszél, vagy hogy a 107. oldalon az esteli completoriumot hálaadó misének mondja, holott délután és este nincs mise; s ha máshonnan nem, éppen kiadójának, a Pallasnak Nagy Lexikonából is meggyőződhetett volna arról, hogy a »completorium annyi mint befejező részlet, a kath. papoktól mindennap mondandó imádságnak utolsó, 7-ik, befejező része, mely tartalmánál fogva az esti imának felel meg«.

A könyv stílusának vannak ugyan fogyatkozásai s az, ismétlések is elég gyakoriak, de tartalma és előadása valóban érdekes, helyenként lebilincselő. I. Lipótot mint atyát, III. Károlyt pedig mint fiút, testvért és tanulót nagyon rokonszenvesen állítja elének, bár nem egyszer bánt bennünket Károlynak merevsége, szertartásos magaviselete. Nyáry külön fejezetekben ismerteti az udvar politikáját, Lipót császárt és családját, az udvari életet, a vallásosságot és a szórakozásokat; majd jellemzi a főherczeget, bemutatja környezetét, vázolja neveltetésének módját. Külö-

nösen tanári és iskolai könyvtárakban van tehát helyén ez a könyv, melyet azonban mindenki tanulsággal és élvezettel olvashat el.

MÁRKI SÁNDOR.

Die Chasaren. Historische Studie von Hugo Freiherrn von Kutschera. Ein Nachlass. Wien. Adolf Holzhausen. 1909. 271 l.

A kazárok első sorban minket, magyarokat érdekelnek, mint rokonainkat és egykori szövetségeseinket; örömmel fogadunk tehát minden olyan munkát, mely újabb fényt vet rájuk. Nem közvetlen maga a kazár nép ragadta meg Kutschera figyelmét, s nem ennek következtése ez a vaskos kötet, mert szerzőnk csak egy hypothesisének bizonyítása végett foglalkozott velük.

Már Fejér György igyekezett *A kazárok* című munkájában nyomozni a kazárok maradványait. Szerinte a napkeleti kazárok megmaradtak a Kaspi-tenger partjain. A napnyugatiak közül a kabarok 889-ben a magyarokhoz csatlakoztak, később pedig még hét nemzetségük egyesült a magyarokkal és települt le velük ebben a hazában.

Kutscherának is az volt a főtörekvése, hogy nyomozza a kazárok maradványait birodalmuk fölbomlása után. Míg Fejér a kazárok maradványainak nagy részét hazánk területére hozza, addig Kutschera valamivel odább északra viszi őket, föl Lengyelországba, honnan — ha hypothesis megáll — csak *mostanában* szívárognak be hazánkba.

Művének előszavában Kutschera felállítja azt a tételt, a melyet munkájával bizonyítani akar: »*A lengyel zsidók* nagyobb része nem a héberektől származik, hanem utóda egy finn-török népnek, a kazárnak, mely nép a kereszténység kezdetétől fogva a keresztes háborúk idejéig a Fekete- és Kaspi-tengerek között lakott és, azon idők történetíróinak bizonyossága szerint, nagy tömegben tért a zsidó vallásra«. Mielőtt azonban hypothesisének bizonyításához fogna, szükségesnek tartja a kazárok történetét, szervezetüket, szokásaikat és életmódjukat ismertetni, mert — a mint maga mondja — a tudós körökön kívül alig van valaki, a ki tudná, hogy a középkor elején a Don és Volga partjain jól szervezett zsidó állam állt fenn.

Az I. fejezet történeti áttekintést nyújt. Mivel az ókori írók a Pontus és Kaukázus vidékén sokszor említik a kumanokat, szerzőnk megállapíthatónak véli, hogy ennek a vidéknek őslakói török népek voltak. Valószínűleg ősatyái azoknak a kúnoknak, kik, a kazárokkal szemben, alárendelt helyzetben éltek, de a kazár birodalom felbomlása után rettegett névre tettek szert. A kazárok a IV. században a hún uralom alá jutnak. A VIII.

században kiterjesztik fenhatóságukat a bolgárokra és magyarokra, továbbá a szláv törzsekre, úgy hogy hatalmuk a Kárpátokig és Orel vidékéig terjed. Majd felhagynak a nomád élettel, védelmüket zsoldosokra bizzák s ettől fogva hanyatlik hatalmuk, míg végre utolsó királyuk, *Szenacherm*, megadja magát, mert nem tud ellenállni az egyesült orosz és bizanci seregeknek.

A II. fejezet a kazárok eredetével, lakóhelyükkel és vallási viszonyaikkal foglalkozik. A kazár nemzet valószínűleg egy északról lefelé vándorló finn nép és a török őslakosság keveredéséből keletkezett. A chakan közvetlen uralma alatt álló területet délen a Kaukázus, északon a Manücs mélyedés határolta. Fővárosuk a Kuma torkolatánál lehetett. Vallás tekintetében igen türelmesek voltak s a közöttük elterjedt három vallás hívei szépen megfértek egymás mellett.

A III. fejezetben szerzünk a tatárjárás következményeivel foglalkozik. A tatárok elől a kazárok épp úgy vándoroltak nyugat felé, mint a kúnok. Ettől fogva a kazárok mint nemzet, eltűnnek és még csak a zsidó vallásúakat lehet felismerni.

Vége a *IV. fejezetet* hypothesisének bizonyítására szenteli szerzünk. Ezeket a bizonyítékokat csoportosítani és vizsgálni fogjuk majd a nélkül, hogy a mű egyéb részleteibe belemélyednénk.

A bizonyítékokat a következőképen csoportosíthatjuk :

1. A szórványos történeti adatokból megállapítható, hogy a korai középkorban a Kaspi-tenger partján *zsidó királyság* volt. Uralkodójuk és a lakosság nagyobb része zsidó, bár a többi felekezeteket is megtűrik. Ezek a zsidók nem Palesztinából vándoroltak oda, hanem *zsidó hitre térített kazárok* voltak.

2. Ha a kazár állam meg is semmisült a népvándorlás viharában, mégis az egyes individuumokat ismét összehozta az a *vallás*, mely oly élesen megkülönböztette őket környezetüktől. Hitközségekbe verődve, ha egyebet nem is, de vallásukat és faji sajátságukat átörökítették utódaikra.

3. Kazária bukása után a XI. században nagy számmal költözködnek onnan Orosz- és Lengyelországba. Főtömegük azonban csak a tatárjáráskor menekül ide.

4. Mai napig is ebben a két országban van relative a leg-sűrűbb zsidó lakosság, holott a történelem nem tud arról, hogy Európa nyugati részeiből bevándorlás történt volna ide.

5. A *lengyel zsidók* zöme nem vándorolhatott be Németországból, mi ellen az sem bizonyít, hogy ezek az északi zsidók német-zsidó jargont beszélnek. Ez egyszerűen úgy magyarázható, hogy a kisebb csoportokban bevándorló zsidóság az akkori időben teljesen német lakosságú városokban telepedett meg, s így elnémetesedett.

6. Egyrészt az Orosz-, Lengyel- és Németországban lakó, másrészt a Földközi-tenger medenczéje köré elhelyezkedő zsidóság között nemzeti ellentét van.

7. Az északiak *askenazim* nevet viselnek, mely név a Kaukázus vidékére utal. A talmudban t. i. Askenasz olyan országot jelent, a mely a Fekete-tenger és a Kaukázus vidékén terül el.

8. Vogt Károly anthropologus szerint az északi és déli zsidóság között *faji ellentét* van, melyet a klimával magyarázni nem lehet.

Mindenekelőtt az *első pontot* kell tisztáznunk, mert ezen alapszik Kutschera egész hypothesis; hogy t. i. valóban zsidó hitre térített kazárokról van-e szó Kazáriában, vagy pedig bevándorolt szemitákról. Erre vonatkozólag szerzünk maga nyujt támasztékot és (ellenmondásban az első pontban tett állításával) elismeri, hogy igenis nagy számmal vándoroltak a zsidók Kazáriába. Így a 149. lapon, georgiai évkönyvek alapján, azt állítja, hogy már Juda bukása után vándoroltak Palesztinából zsidók a Kaukázus népeihez és hogy ez többször megismétlődött. Különösen nagy számmal vándoroltak szerinte a zsidók *Heraklios* bizanci császár idejében a Kazár-birodalomba, mert a császár kegyetlen üldözésekkel állott bosszút birodalma zsidóin azért, hogy I. Kozru (Chosroes) perzsa királyhoz csatlakoztak. Továbbá nagy volt a bevándorlás a Kazár-birodalomba *I. Romanosz* idejében is, ki arra kényszerítette a zsidókat, hogy vagy térjenek a kereszténységre, vagy pedig vándoroljanak ki.

De nemcsak *Kutschera* ismeri el, hogy zsidók vándoroltak be a Kazár-birodalomba, hanem határozottan állítja ezt *Massudi* is: »A kazár király *Hamu-er-Rasid* uralkodása alatt tért át a zsidó vallásra, a mikor is a moszlim tartományokból s Rum birodalmából felesszámú zsidók özönlöttek a kazárokhoz.«¹

Ezeknek alapján kimondhatjuk, hogy igenis vándoroltak be szemita zsidók Kazáriába.

Nagy kérdés, csakugyan zsidó volt-e Kazáriában a lakosság nagyobb része, a mint azt *Kutschera* állítja. *Gurdézi* és *Ibn-Roszeh* adataiból az tűnik ki, hogy csak a király és az előkelők voltak zsidók. Ugyanezek a kazároknak két városáról tesznek említést, melynek lakosai, szerintök, csak mohamedánok. Annál fontosabb az, a mit az arab írók a kazár városok lakosairól mondanak, mivel a zsidók mindig városokban laktak. A szerzőtől idézett *Bakui* és *Jakut* arab írók a kazár városokban szintén csak mohamedán lakosságot említenek. *Ibn Foszan* a kazár főváros lakosai között a mohamedánokat emeli ki. *Istakhri* szerint Szemender városának lakosai moszlimok.

¹ A Magyar Honfoglalás kútfői, 255. l.

Mindez azt bizonyítja, hogy a zsidók még a városokban sem voltak többségben. Hogy azonban voltak zsidók ottan, azt *Ibn Haukal*, *Massudi* és *Dimiski* bizonyítják. Az utóbbi szerint: »A kazároknak két osztálya van: az egyik katonai, a mely moszlim, a másik a polgári elem, a mely zsidó.«¹ *Ibn Foszan*, *Iszakhri* és *Ibn Haukal* határozottan kimondják azonkívül, hogy a kazárok között — bár a király és a főurak zsidók — a legkevesebben a zsidók vannak. *Massudi* pedig határozottan állítja, hogy a Kazár-birodalomban a moszlimoké az uralkodó elem.

Mindezen irodalmi adatok alapján kimondhatjuk, hogy a zsidóság egyáltalán nem volt túlnyomó Kazáriában s hogy zsidók nagy számmal vándoroltak be oda külföldről. A kazárok közül csak a király és a főurak tértek a zsidó hitre.

Ingatag és megdönthető tehát az az alap, melyre Kutschera felépítette hypothesisét, s nem is szükséges, hogy többi bizonyítékával foglalkozzunk. Kutschera faji különbséget vett észre az északi és a déli zsidóság között, a mit legkönnyebben a kazárokkal vélt megmagyarázni.

Azt elfogadhatjuk, hogy a lengyel zsidók legnagyobbrészt keletről jöttek, de ezek igazi szemiták voltak. Ezt bizonyítja az orosz annalistáknak azon tudósítása is, melyet szerzőnk a 197. lapon hoz fel. E szerint Oroszországban már 1114-ben nagy zsidóüldözés volt, mire a zsidók nagy vagyonukkal és az uzsorával szolgáltatottak okot. Ez a jellemzés az igazi szemita zsidókra illik, nem pedig a kazárookra.

Túlsgába viszi Kutschera azt az elvet is, a melynek értelmében a népek nem semmisülnek meg még birodalmuk felbomlása után sem és mindig vannak »maradványaik«. Ez mindenestre igaz, de talán mégis sok, hogy ezek a maradványok milliószámra rugjanak.

A mi a bizonyítékok anthropologiai részletét illeti, ahhoz majd a hivatottak szóljanak; különben történeti érvekkel is eléggé bebizonyítotttnak látjuk Kutschera hypothesisének tartatlanságát.

DR. SCHERER FERENCZ.

Berret Paul: Le Moyen Age dans la Légende des siècles et les sources de Victor Hugo. Paris. É. n. H. Paulin et Cie. 8° 444, 4 l. Ára 10 fr.

A források kimutatására törekvő összehasonlító irodalomtörténész alig vállalkozhatik hálásabb feladat megoldására, mint

¹ A Magyar honfoglalás kútfői. 245. l.

Victor Hugo legnagyobb szabásu epikai műve: a *Légende des siècles* forrásainak földerítésére. Az emberi nem mondai és történeti multjának e nagyszabású, bár sokszor elnagyolt s még többször elferdített rajzában — mely Brunetière szerint ¹ úgy viszonylik a valódi époszhoz, mint Voltaire *Essai sur les moeurs*-je a valódi történethez — rendkívül sok olyan tárgyi anyag van felhalmozva, a melyet Hugo okvetlenül máshonnan merített s a melynek eredetének kiderítése egyúttal a költői képzelet működésének mechanikájához is adalékokat szolgáltat.

E feladatot szerzőnk a *Légende des siècles* középkori részére vonatkozólag szerencsésen meg is oldotta hatalmas kötetében, melynek aprólékos részletezéséről fogalmat adhat az a külső körülmény is, hogy 23 költemény tárgyalása — Hugo legendái közül mindössze ennyi esik a középkorra — közel ötödfélszáz sűrűn nyomott nagy oktáv lapot vett igénybe.

Berret vizsgálataiból, — melyekhez V. Hugo egykori könyvtárának fogatékos jegyzéke s a Guerneseyben ma is őrzött kis bibliothekája szolgált kiinduló pontul — kiderül, hogy azokhoz a jobbára történeti nevekhez, és sokszor történeti tényekhez, melyek Hugo e költeményeiben oly színdús legendákká szövődnek, főforrása Moréri *Dictionnaire historique*-ja volt, a melyből valóban két kézzel merített. Az innen, valamint egyéb történeti olvasmányaiából — a melyek közt első helyen állanak La Vicomterienak a forradalom párttusái közt készült férczmunkái: *Les crimes des papes* és *Les crimes des rois*, továbbá Pffeffel németországi története — kiböngészett személy- és helynevekkel, köz- és művelődéstörténeti tényekkel azután végtelenül szabadon bánt, magára vállalva azt a beolvasztó, nivelláló szerepet, melyet a naiv éposz történeti anyagának kialakulásánál az elméletírók sokáig a tömegek évszázados, öntudatlan munkájának tartottak.

»A kivitelnél alkalmazott részletek mindegyike, önmagában tekintve, igaz, de a részletek folytonos eltolódása helyben és időben, a hallatlan tévedések tömegére vezet. Tény, hogy volt egy Fraxinet nevű szaracén erőd; tény, hogy a szaracének előzőnlötték a Dauphinét; tény, hogy voltak Humbert nevű dauphinek. De az már történeti képtelenség, hogy a Fraxinet-erődítmény szaracénjai veszélyeztették volna Humbert dauphint. Badarság azt képzelní, hogy egy Fabrice ismerhette Requesenst és Chandost, Orcagna kísérteteiről beszélni Othon, vagy a Sorbonneról Nagy Károly idejében.« E néhány példát, mely oly meggyőzően illusztrálja azt a költői szabadságot, melylyel Hugo a történeti morzsákat egyetlen mozaikba illeszti, a Ratbertre vonatkozó négy

¹ L'évolution de la poésie lyrique II² 102.

románzból vette a szerző, de műve fonalán majd minden tárgyalt költeményből idézhetnénk hasonló eseteket. Csak azt a néhány magyar vonatkozású sorát idézzük, melyben a lausitzai őrgrófok őseit sorolja fel:

Ils ont pour père Antée, ancêtre d'Attila ;
De ce vaincu d'Aleide une race coula ;
C'est la race, autrefois payenne, puis chrétienne,
De Lechus, de Platon, d'Othon, d'Ursus, d'Étienne,
Et de tous ces seigneurs des rocs et des forêts
Bordant l'Europe au nord, flot d'abord, digue après.

Voici Geth, qui criait aux slaves : Avançons !
Mundiaque, Ottocar, Platon, Ladislaus Cunne,
Welf, dont l'écu portait : »Ma peur se nomme Aucune«.
Zultan, Nazamastus, Othon le Chassieux ;
Depuis Spignus jusqu'à Spartibor aux trois yeux,
Toute la dynastie effrayante d'Anthée.

(*Eviradnus.*)

Mint Berret is megemlíti, e nevek közül Moreri szótárának Csehországról szóló cikkelye szolgáltatta a Ladislas, Nezamysk (Nazamustus), Spigne (Spignus), Ottocar neveket; a Magyarországól szóló cikk adta viszont a Zultan, Mundiaque, Etienne neveket; de téved, a midőn azt állítja, hogy Lechus is ebből a cikkből való. Mi a Pologne című alatt akadunk rá Leschus formájában, továbbá Lechus című alatt is és ez utóbbi helyen ezt olvassuk róla: »Sorti du Bosphor, il se rendit maître de la Pologne vers 550 et eu fut le I. Duc«. A Boszporusz vonhatta maga után Platon nevét — Moreri egy ily nevű konstantinápolyi patriarchát ismer — épp úgy, mint Attila neve Antheusét, a ki Moreri szerint régi szittya király volt s a kit Hugo a classikus mythologia hasonló nevű hőisével zavar össze. Lusace című alól került ki — a melyet Berret csudálatosképen teljesen figyelmen kívül hagyott — Ursus és Othon.

Hugo kéziratai lépten-nyomon igazolják, hogy mennyire nem veszi komolyan az ekként összeböngészett történeti neveket. Fölös számmal találunk bennük helyeket, a hol ugyanaz a szereplő két-háromszor is változtatja elnevezését s mindig valami egészen külsőleges — leginkább rithmikai — ok kedvéért. Így az idézett genealogiában a »három szemű« hóst először Balambernek, majd Ratibornak nevezte el s csak azután lett belőle véglegesen Spartibor.

Középkori tárgyú költeményeinek leíró részleteiben bő sze-

repet juttat Hugo saját úti élményeinek is. E költemények közül azok, melyek színtere Spanyolország, gazdag descriptiv részletekkel tűnnek ki, melyek elemeit Hugo 1843-iki spanyol útjáról készített albumaiból kölcsönözte. Sokkal halványabb a *couleur locale* olaszországi darabjaiban, melyekben rajnai útján szerzett s *Le Rhin* cz. művében egyszer már feldolgozott úti emlékeit eleveníti fel. Saját benyomásait néhány Baedeker-szerű útleírásból: pl. Richard, *Guide aux Pyrénées* vagy Schreiber, *Manuel des voyageurs sur le Rhin*, vett vonásokkal egészíti ki.

Végül, a hol csak lehetett, Hugo önmagát is kiaknázza és bőven merített régebbi műveiből: első sorban *Les Burgraves*-ből, *Le Rhin*-ből és — *Les châtiments*-ből. Különösen ez utóbbi verskötet satirico-lyrai témáit veszi fel újra meg újra a *Légende des siècles* középkori darabjaiban, főleg az olaszországiakban és *Eviradnus*-ban, melyeket a zsarnokság és a szabad gondolatot elnyomó papság izzó gyűlölete, mely a *Les châtiments*-t is sugallta, hat át.

Mint igazi lyrai költő, Hugó ez epikai énekekben sem nyomhatja el a maga énjét s az egykorú események reá gyakorolt hatását. A *Cid exilé* a guernesey-i száműzött mása; Rathbert lényét III. Napoleon alakja teszi érthetővé; *Fabrice* az államcsiny áldozatának átkozódásait ismétli; a *Les quatre jours d'Elciis*-ben pedig az 1859. olasz hadjárat eseményei tükröződnek.

Aránylag keveset használta fel, ekkor is csak másodkézből, a középkor gazdag epikai anyagát. Pedig azok a költemények vagy részletek, melyeket ebből a forrásból merített, nemcsak korfestés, de költőiség szempontjából is a legértékesebbek. *Aimerillot*, *Le mariage de Roland* s *L'aigle du casque*, a melyekben az Arany János által oly sokra tartott »epikai hitel« a legteljesebb mértékben érvényesül, a *Századok legendája* középkori darabjai közt a legtökéletesebbek. Mint mondtuk, e költeményeket Hugo nem a középkori emlékekből, hanem modern kivonatokból, tartalmi összefoglalásaiból merítette, átvéve közvetítője tévedéseit, sajtóhibáit is. Éppen ez a körülmény tette lehetővé a közvetlen forrás megállapítását. Így derítette ki szerzőnk, hogy a fent említett három költemény főforrása Jubinalnak a *Journal du dimanche*-ban közölt cikkei voltak, a melyekben ez a fáradhatatlan népszerűsítő a *Chanson d'Aimeri*-t, a *Roman de Girart de Viane*-t és *Raoul de Cambrai*-t kivonatolta.

Természetesen Hugo bámulatos költői érzéssel válogat a forrásában talált elemek között. A *Mariage de Roland* tömören elbeszélte epizódját például ügyesen választja ki a *chanson de geste* bonyodalmai közül s az egész érdeklődést a bajvívó hősök: Roland és Olivier személyére összpontosítja. A Jubinal önkényes kivonatában túltengő természetfölötti elemeket lehetőleg kerüli s viszont

több vonást visz be Ariosto *Orlando furioso*-jából, melyet *Le petit roi de Galice* cz. darabjánál is felhasznál.

Sokkal szorosabban tartja magát Jubinal elbeszéléséhez *Aimerillot*-ban, a melynek cselekvénye jóval közelebb áll Jubinalhoz, mint a népszerűsítő kivonata az eredetihez.

A legtöbb szabadsággal bánt el a *Raoul de Cambrai*-ból kiszakított epizódokkal, melyeket Skóciába ültetett át s egy, a feudális világban mindennapos eseményből az egész középkor barbárságának jelképévé léptetett elő. Céljához képest megváltoztatta a véres párviadal előzményeit is, melyekben nála a skót klanok vetélkedésének halvány emléke dereng s a csodás befejezést, a melyre Hugót alighanem a *Debbrett's peerage*-ben látott állatokat ábrázoló sisakdíszek vezették.

Összefoglalva Berret tanulmányának tanulságait, legyen szabad egy-két tévedésére is rámutatnom. Az egyik, szinte megfoghatatlan, tévedése a Montfaucon e sorához :

Et leur ventre effrayant se fend comme un fruit mûr
írt jegyzet : Comparaison fréquente : cf. *Châtiments* : Nuit du 4 août :

Avez-vous vu saigner la mûre dans les haies ? (71. l.)

Az érett gyümölcsöt és a vérpiros málnát egy képnek venni — alapos Leiter Jakab.

A 280. lapon Berret hibásan mondja el, mint kell az új lausitz-i őrgrófnak Corbus kastélyában tölteni az éjet. Nem lehet átvirasztott éjtszakáról beszélni, valamint az sem áll, mintha Joss és Zéno öntenének bájitalt a szép Mahaud borába. Hugo világosan leírja a szokást :

Au seuil de la forêt, un clerc lui donne à boire
Un vin mystérieux versé dans un ciboire,
Qui doit, le soir venu, l'endormir jusqu'au jour.

(*Eviradnus.*)

Végül furcsán fest, a mikor írónk a 373. l. egy jegyzetében ekként leczkézteti a költőt : L'orthographe de Moreri est Fium. Art. Égypte. V. Hugo a écrit Fiume par confusion sans doute avec la ville d'Italie.

Talán mondanunk sem kell, hogy az e fajta apróbb botlások miben sem szállítják le Berret könyvének értékét. Becses adalék az Hugo költői képzelete megértéséhez s történeti tudásának értékeléséhez.

GULYÁS PÁL.

A. Ghidiv — J. Bălan : Monografia oraşului Caransebeş. Karánsebes, 1909.

E közel 400 lapnyi vaskos kötet történeti része a leglaikusabb szempontból is értéktelen tákolmány, s említést csak azért érdemel, mert mintegy első természetű tekinthető annak a nagy történelmi felbuzdulásnak, melyben oláh nyelvű honfitársaink a hazai oláhlakta föld minden községének történetét ismertetni akarják. A »Transilvania« hozott is már néhány monographia-vázlatot — Törösvár, Nagyilva, Segyiste története — s ezek a dolgozatok, jóllehet kicsiny, ismeretlen, történeti szerepet alig játszott helyekről szólnak, a maguk nemében jóval sikerültebbek a gazdag multu Karánsebes város monographiájánál.

A szerzők Pesty Frigyes és Millekker Bódog munkáiból leközölnék jól-rosszul néhány adatot, feleresztve saját phantasiájokból, ez volna a város általános történelme; eredeti, de hiányos kutatás eredménye az egyház és iskolatörténeti rész.

Az első adatot Pesty a városról 1289-ben találta IV. László király István és Pál mesterek részére kiadott oklevelében; a szerzők szerint ezek Ubul sebesi várnagynak leszármazottjai, a ki oláh volt, mint a név *ul* végzete mutatja. Ez az Ubul őse a Kállay családnak is, mely a szomszédos Kálva községről vette nevét, valamint az oláh Joul családnak is, de Pesty ezt tagadja, mert elfogúlt Hunfalvysta.

Azt hiszem, mutatóványnak ennyi is elég történetírói kvalitásukról; lássuk inkább, mi hiányzik a munkából! Hiányzik: a XVI. századbeli nagy reformációnak még megemlítése is, pedig éppen e vidék kiváltságos oláh lakossága faluszámra áttér a kálvinista hitre, s ahhoz úgy ragaszkodik, hogy a XVIII. századi gör. katolikus térítés csak börtönnel és fegyverrel tudja őket eltántorítani tőle. Itt indul meg az oláh nyelvű kálvinista irodalom is, röviddel a szászok alapvető kísérletei után, tehát intelligensebb papsága van. Hercse István karánsebesi református oláh prédikátor segítőtársa Tordosi Mihály püspöknek az 1582. évben Szászvároson kiadott Palia-fordításban. Hogy a hivek magyar nyelvi és kulturális hatás alatt álltak, mutatja a Sztripszky-Alexics kiadásában minapában megjelent »Todorezsku-töredék«, a hol a Szegedi Gergely és Dávid Ferencz Zsoltárainak oláh fordításához a magyar verskezdetet teszik ki »ad notam«-nak.

Az erdélyi fejedelemség idejében nagy szerepe volt Karánsebesnek: Székely Mózes, Bethlen Gábor és a többi bujdosó ide menekül s innen indítják felszabadító harczukat Básta ellen. Később Barcsay Ákos bán itt állít oláh tanítóképzőt, az elsőt az egész oláhságban. Mindennek hírért sem hallották a szerzők, hanem a

városra vonatkozó oklevelek felsorolása után rohamléptekkel sietnek a határőrvidék felállításának valamivel rendszeresebb tárgyalására, s az erődítési munkálatokról néhány eredeti okmányt is közölnek. Végül megemlítik, hogy a határőrvidék megszüntetése óta megint visszatért Karánsebes 1503. évi régi pecsétjéhez. Az egész vaskos könyvben csak a néprajzi rész érdekes és értékes.

Ha a monographia-mozgalom csak ilyen műveket termel oláh testvéreinknél, kik közt mellesleg mondva, alapos tudású egész történetírói gárda működik, nem sok hasznot hajt e felbuzdulás a történettudománynak.

GAGYI JENŐ.

TÁRCSA.

DR. THALY KÁLMAN ALAPÍTVÁNYA.

Ügyrendi szabályzat.

(Megállapította az igazgató-választmány 1911. évi december hó 7-iki ülésén.)

A Magyar Történelmi Társulat néhai nagyérdemű első-alelnöke, *dr. Thaly Kálmán* végrendeletileg tett 50,000 koronás hagyományáról a következő, kormányhatóságilag is jóváhagyott alapítólevelet alkotta:

Alapítólevél. Mi a Magyar Történelmi Társulat Igazgató Választmánya adjuk tudtul mindazoknak, a kiket illet:

Hogy Alsószabláton 1909. évi szeptember hó 27-én elhalt *dr. Thaly Kálmán*, Ő Felsőge valóságos belső titkos tanácsosa, Szent István vitézi rendjének kiskeresztese, országgyűlési képviselő, a Magyar Tudományos Akadémia tiszteleti tagja és osztály-elnöke, a Magyar Történelmi Társulat első alelnöke stb. Pozsonyban 1899. évi június hó 27-én kelt végrendeletében a következő hagyományt tette:

»A Magyar Történelmi Társulatnak — mint annak egyik alapítója, sok éven át volt titkára és most másod-elnöke — hagyok emlékezetemért nevemet viselendő alapítványul 50,000 koronát . . . Az emlékezet okáért nevemet viselendő ezen ötven-ezer koronás alapítvány kamatjövedelmeiből írassa meg a Magyar Történelmi Társulat három évenként megjelenendő kötetekben (de ne aulicus, ne clericalis, ne reactionarius: hanem tiszta magyar nemzeti és szabad szellemben) a magyar nemzet függetlenségi törekvései és küzdelmei történetét az 1505-ik évi rákosi országgyűléstől kezdve a szatmári békekötésig, ideértve még a Rákóczi-emigráció tüzetes történetét is, annak kihalásáig. E 10—12 kötetre terjedő nagy mű majdani befejezése után az akkori igazgató-választmány intézkedjék az alapítvány s jövedelmeinek további rendeltetéséről, úgy azonban, hogy az egyéb mint magyar történelmi czélokra soha ne légyen fordítható.«

Ezen hagyomány a pozsonyi királyi járásbíróság 1910. évi márczius hó 20. napján kelt 1909. Ó. 316/35. számú végzésével 50.000 korona névértékű értékpapirban adatott át a Magyar Történelmi Társulatnak.

A hagyatéki tömeg felosztását a pozsonyi királyi járásbíróság 1910. évi augusztus hó 10-ik napján kelt 1909. Ó. 316/43. számú végzésével akkép vette tudomásúl, hogy a Magyar Történelmi Társulat javára 5 darab egyenként 10.000 korona névértékű 4%-os 10.203, 10.204, 10.205, 12.101. és 12.102. számú magyar földhitelintézeti záloglevelet, mindegyiken 1911. évi január hó elsején esedékes szelvényekkel — továbbá a hagyomány 1909. évi október hó 1-től december hó 31-ig járó kamata fejében a közalapítványi ügyigazgatóság költségeiből reá eső rész levonása után fenmaradó 469 korona 71 fillér, s az 1910. évi június hó 1-én esedékes volt beváltott szelvények fejében 1000 korona, összesen 1469 korona 71 fillér készpénz bírói letétbe helyeztetett.

Hogy néhai alelnökünk ezen nagyilekű alapítványával kitűzött célét megvalósíthassuk, Budapesten 1910. évi október hó 20-án tartott ülésünkben a Magyar Történelmi Társulat nevében a következő alapítólevelet adtuk ki:

1. Az alapítvány czíme: »Néhai doctor Thaly Kálmán alapítványa magyar történelmi czélokra«.

2. Az alapítvány rendeltetése magyar történelmi czélok előmozdítása. Az alább részletezett 10—12 kötetes nagy mű befejezéséig az alapítványi tőke kamatjövödelmei csupán ezen célra fordíthatók, jogában állván a Magyar Történelmi Társulatnak az alapítvány kezelésének költségei fejében évenként a kamatjövödelem 5%-át levonni.

Az alapítványi tőke kamatjövödelmeiből köteles a Magyar Történelmi Társulat megírtni három évenként megjelenendő kötetekben (de ne aulicus, ne clericalis, ne reactionarius: hanem tiszta magyar nemzeti és szabad szellemben s a történelmi igazságnak megfelelően) a magyar nemzet függetlenségi törekvései és küzdelmei történetét az 1505-ik évi rákosi országgyűléstől kezdve a szatmári békekötésig, ideértve még a Rákóczi-emigratio tüzetes történetét is annak kihalásáig. E munka 10—12 kötetnyi terjedelmű legyen s befejezése után a Magyar Történelmi Társulat akkori igazgató-választmánya fog határozni s intézkedni az alapítvány s jövödelmeinek további rendeltetéséről, úgy azonban, hogy azok egyéb, mint magyar történelmi czélokra soha ne legyenek fordíthatók. Ez az intézkedés az alapítvány s jövödelmeinek rendeltetése felől időleges vagy esetről-esetre szóló is lehet.

3. Az alapítványi vagyon áll 5 darab egyenként 10.000 korona névértékű 4°/_o-os magyar földhitelintézeti záloglevélből. Az 1910. évi június hó 1-ig lejárt s beváltott szelvények 1469 korona 71 fillér értéke az alapítvány jövedelmét képezi és az alapítvány céljára felhasználható. Az alapítványi tőkét képező 50.000 korona névértékű 4°/_o-os magyar földhitelintézeti záloglevél kötvényezés által biztosítandó s a Magyar Történelmi Társulat nevében az igazgató-választmány által kezelendő akkép, hogy az mint »Néhai doctor Thaly Kálmán alapítványa történelmi czélokra« a Magyar Földhitelintézet pénztárában a Magyar Történelmi Társulat letéteként őriztessék. Az 1469 korona 71 fillér készpénzkamat, valamint az ez után lejáró kamatszelvények értéke a Magyar Történelmi Társulat pénztárába utalandók. A már lejárt időközi kamatokból 469 korona 71 fillér a hagyomány lebonyolítása és kezelése költségeire fordítható, a további kezelés költségei fejében a Magyar Történelmi Társulatnak évenként a mindenkori évi kamatjövdelem 5°/_o-a jár. A kisorsolt záloglevelek pénzértékén új óvadékképes értékpapírok vásárolandók.

4. A 2. pontban körülírt 10—12 kötetes művet az igazgató-választmány megbízás vagy pályázat útján iratja meg.

Az egyes köteteknek legalább 3 évenként kell megjeleníteniök.

A megbízás közelebbi feltételeit, a melyek írásba foglalandók s a megbízott által aláírandók, a Magyar Történelmi Társulat igazgató-választmánya állapítja meg.

A pályázat vagy pályázatok részletes feltételeit, nevezetesen lejárat határideit, a pályadíj vagy pályadíjak nagyságát, a pályaművek elbírálásának módozatait, a pályabírák számát az igazgató-választmány állapítja meg, ugyanő küldi ki a pályabírákat, itéli oda ezek jelentései alapján a pályadíjakat s a pályázatok eredményéről a közgyűlésnek jelentést tesz.

Úgy megbízás, mint pályázat esetén az igazgató-választmány határoz és intézkedik a mű kiadásáról, s joga van a kiadás költségeit is az alapítvány jövedelmeiből fedezni. Hogy kit illet a szerzői jog, már a megbízás vagy pályázat feltételeiben meghatározza.

5. A 3. pontban részletezett alapítványi vagyon kezelését a Magyar Történelmi Társulat elvállalja, azt igazgató-választmánya által gyakorolja s kijelenti, hogy a kezelésért a vagyoni felelősséget viseli.

6. Az igazgató-választmány a kormányt illető felügyeltie jog gyakorolhatása végett az alapítvány jövedelmeinek mikénti felhasználását megismertető számadási kivonatot minden 3. év végével, a 10—12 kötetes mű befejezésével pedig évenként a

magyar királyi vallás- és közoktatásiügyi miniszter úrhoz fel fogja terjeszteni.

7. Az alapítványt peres és perenkívüli jogügyekben a Magyar Történelmi Társulat mindenkori elnöke képviseli.

8. Ezen alapítólevél két eredeti példányban állíttatott ki, az egyik a Magyar Történelmi Társulat, a másik a magyar királyi vallás- és közoktatásiügyi miniszterium irattárában őriztetik.

Kelt Budapesten, a Magyar Történelmi Társulat igazgatóválasztmányának 1910. évi október hó 20-án tartott üléséből. Dr. Csánki Dezső s. k. ügyv. alelnök. Dr. Borovszky Samu s. k. titkár.

Helybenhagyatott a Magyar Történelmi Társulat 1910. évi december hó 1-én tartott rendkívüli közgyűlésében 66. jegyzőkönyvi pont alatt. Dr. Csánki Dezső s. k. ügyv. alelnök. Dr. Borovszky Samu s. k. titkár.

19.592. szám. Jóváhagyom. Budapest, 1911 február hó 18. A miniszter meghagyásából: Madách s. k. miniszteri tanácsos.

A Magyar Történelmi Társulat ez alapítólevél értelmében az egymásután megírandó feladatokat ekképen állapítja meg:

1. *A rákosi országgyűléstől a mohácsi vészig. 1505—1526.* (Bevezetésül Albert király trónraléptétől a rákosi országgyűlésig.) — (1912—1914.)

2. *A mohácsi vésztől Miksa haláláig. 1526—1576.* — (1915—1917.)

3. *Rudolf trónraléptétől a bécsi békéig. 1576—1606.* — (1918—1920.)

4. *A bécsi békétől Bethlen Gábor haláláig. 1606—1629.* — (1921—1923.)

5. *Bethlen Gábor halálától a vasvári békéig. 1629—1664.* — (1924—1926.)

6. *A vasvári békétől Thököly Imre fölléptéig. 1664—1678.* — (1927—1929.)

7. *Thököly Imre kora. 1678—1699.* — (1930—1932.)

8. *II. Rákóczi Ferenc kora a szatmári békéig. 1699—1711.* —

9. *(1933—1938.)*

10. *A Rákóczi-féle emigratio története.* — (1939—1941.)

A tíz kötet egységes műnek van tervezve, mihez képest az egyes korszakok, illetve kötetek közt hézagok nem lehetnek, s mindenik úgy a végrendelet kívánsága, mint a dolog természete szerint a magyar nemzeti eszme alapján kialakult Magyarországnak vagy magyar birodalomnak más országokkal, hatalmakkal, vagy az uralkodó családdal szemben való önállóságáért vagy függetlenségeért folytatott küzdelmét tárgyalja.

Az egyes kötetek megírására a Társulat nyílt pályázat útján hívja fel a szakférfiakat. A nyílt pályázatra való jelentkezés határideje az első kötetre nézve 1912. február 29-ike; a többi kötetre nézve pedig legkésőbb a *hároméves* ciklust megelőző év október 31-ike. Az ajánlkozások tervrajz és lehetőleg mutatóvány kíséretében a Társulat titkári hivatalába küldendők be. A beérkezett ajánlkozások fölött a választmány egy, e célra kiküldött bizottság jelentése alapján határoz. A pályázat eredménye, illetőleg a megbízás a márcziusi közgyűlésen hirdettetik ki.

A tiszteletdíj, beleértve az írói díjat és a nyomtatási költséget, kötetenként mintegy 5500 korona. Ebből az összegből tartozik a megbízást nyert szerző egy-egy kötetet megírni és legalább 500 példányban kinyomtatni. E tiszteletdíj csak akkor fizettetik ki a szerzőnek, ha a munka egészen ki van nyomtatva. Előmunkálatokra, kellő biztosíték mellett, az igazgató-választmány az esedékes kamatoknak legfeljebb egyharmadát kiutalványozhatja.

A pályázó tartozik művét az illető évkör utolsó évének december 31-ikéig sajtó alá teljesen elkészítve benyújtani. Egy-egy kötet terjedelme körülbelül 25—30 nyomtatott ív. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munkák kívántatnak. A tulajdonjog a szerzőé marad.

Az olvashatóan vagy géppel írott kézirat megbírálására az igazgató-választmány három társulati tagot küld ki. Ha ezek a művet egyértelműleg elfogadásra, illetőleg kiadásra ajánlják, a kézirat a szerzőnek kinyomtatás végett visszaadatik; ha ellenben a bírálók nem tudnak megegyezésre jutni, az igazgató-választmány határoz arra nézve: hogy új bíráló bizottságot küld-e ki vagy a kéziratot kiadásra nem fogadja el. Ez utóbbi esetben újabb nyílt pályázat hirdetendő a feladatra, s ha a megbízást nyert, de elutasított szerző esetleg előleget vett föl, azt visszatéríteni tartozik. A pályázat egy-egy feladatra mindaddig ismétlődő, míg tudományos becsű munka nem érkezik be.

A bírálóknak az alapítvány időközi kamataiból és a kamatmegtakarításokból az igazgató-választmánytól esetről-esetre megállapítandó tiszteletdíj jár.

Az ezen alapítványból kiadandó munkák belől kettős címlappal látandók el; az egyikben, a baloldalon levőn ez a szöveg foglal helyet: »*A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségeért vívott küzdelmek története az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigratio kihaltáig. Dr. Thaly Kálmán alapítványából kiadja a Magyar Történelmi Társulat. Első, második, harmadik . . . stb. kötet.*». A másikon, a jobb oldalin a kötet tartalmát feltüntető cím, az író neve, s a hol szükséges, a kötettségjelzése lesz. A köteteket ajánlani nem szabad.

Szerzőnek szabadságában áll művét bármely nyomdával kiállíttatni; de hogy az egész gyűjtemény külső alakjára nézve egyforma kötetekből álljon, a formát, a papir- és betűfajtát az igazgatóválasztmány állapítja meg.

Minden egyéb kérdésben az alapítólevél szelleme és elvei mértékadók.

NAGYSZEBEN VÁROSA ÉS A SZÁSZ EGYETEM LEVÉLTÁRA.

Müller György, Nagyszeben városa és a szász egyetem agilis levéltárnoka nagyhorderejű javaslatot terjesztett az egyetem és a szász hét bírák egyik legutóbb tartott közgyűlése elé. A terjedelmes és széles látókörre valló tudományos készültséggel megírt javaslatnak két ága van. A levéltári hivatal belső reorganisatiója mellett a tisztikar szakszerű kiképeztetéséről való nézetének kifejtése után, egy külön beadványban a történelmi kutatás és vizsgálódás céljából tudományos intézetté fejlesztendő levéltár munkakörét állapítja meg.

A mi a levéltári szakképzettséget illeti, ezt a pályázó a m. kir. orsz. levéltárnál teendő fogalmazói vizsgálatlalt, vagy a bécsi történelmi szemináriumban, esetleg valamely más német egyetemen kiállandó vizsgálatlalt köteles igazolni. Ezenkívül tekintettel a levéltár román, bolgár és török nyelvű anyagára, a szász nemzet speciális történetének és jogtörténetének, továbbá nemzetgazdaságtanának ismerete mellett az említett nyelvek philológiájában rendszeres szakvizsgálattal, esetleg doctoratussal igazolt jártassággal kell bírnia. A 6—8 félévre terjedő levéltári és philologiai szakképzettség a bécsi *Institut für oesterr. Geschichtsforschung* mellett szervezett levéltári szaktanfolyamon, esetleg a német egyetemek valamelyikén volna megszerezhető, mely idő alatt a növendékeket a szász egyetem évi 2000 kor. ösztöndíjjal látná el.

A szakszerűen és tudományosan képzett tisztikar legelső teendője gyanánt az *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen* folytatólagos kiadására vonatkozó munkálatok megkezdését jelöli meg, tekintettel a levéltárban található mohácsi vész előtti latin, német és ó-szláv (román-bulgár) okleveleken kívül az 1526 utáni időből való latin, német, magyar, ó-szláv és török nyelvű oklevelekre és a hazai és külföldi levéltárakból összegyűjtendő okleveles anyagra is. Ide tartozik egy városi és csehoklevéltár, a krónikák, országgyűlési iratok és egyházszerkezeti szabályok kiadása.

Végül a levéltár anyagának köz- és jogtörténeti, továbbá német, török és román-bolgár philologiai szempontból való feldolgozása szintén a tisztviselői karra vár.

Nagy, hosszú időt és számos kipróbált munkaerőt igénylő feladat alapelvei vannak lefektetve az előttünk fekvő magvas előterjesztésben. De bízunk a testvér százsz nemzetnek saját múltja alapos kikutatása iránt eddig is tanúsított áldozatkészségében és tudósainak szívós kitartásában s lankadást nem ismerő munkaszeretetében, hogy ezen nagy vonásokban megrajzolt munkatervnek hazánk története szempontjából is gyümölcsözőleg való megoldása — ha lassan is — előbb-utóbb valóra fog válni. Úgy legyen!

TÖRTÉNETÍRÓINK MUNKÁSSÁGA.

DR. GRAGGER RÓBERT tagtársunk a német felvilágosodás irodalmának hatását kutatja hazánkban. A monographikus feldolgozást megelőzőleg az eddig kiadatlan anyag kiadását készíti elő, különösen németországi levéltárakból.

GAGYI JENŐ tagtársunk az »Asociațiunea pentru literatura română și cultura poporului român« közlönye : a Transilvania 1911. I., II., III. számában »Regulatio diocesis Transilvanicae disunitae anno 1805.« czímen közölte a II. Józseftől 1786-ban elrendelt, de csak 1805-ben foganatosított gör. kel. egyházrendezés actáit. Az oláh nyelvű bevezetésben ismerteti az erdélyi gör. kel. egyház XVIII. századi állapotát, Novákovics és Nikitics püspökök reformáló törekvéseit s a jegyzőkönyvek alapján az 1805-ben kiküldött vegyes politikai és egyházi bizottság munkálatait. A rendezésnél két főszempont érvényesült : 1. hogy a szegény nép nyakán tömegesen élősködő praevaricator papoktól az egyházat megszabadítva, rendes administratiót hozzanak be a községek nagyságához képest megállapított számú rendes pappal, 2. az esperességek határai összeessenek a törvényhatóságok határaival, hogy a politikai hatóság ellenőrzése eredményesebb legyen. A jegyzőkönyvekhez csatolt községenkénti összeírás, melyben a g. kel. családok, a templomok és papok száma, utóbbiak neve, felszentelési éve és helye, valamint az egyház és pap állandó jövedelme táblázatosan ki van mutatva, a mi igen becses anyag az oláhság történelmével foglalkozónak. Futólagos áttekintéssel is láthatjuk, hogy a fiatalabb papi nemzedék már mind Nagyszebenben, Temesvárt, Aradon és Budán szentelteti magát fel, az oláh fejedelemségekből bevándorolt öregebb nemzedékkel szemben. Hogy milyen nehézségekkel járt a rendezés, mutatja a számtalan jegyzet, melyek szerint sok papot praevaricálásért, bigamiáért, kóborlásért, botrányos életmódért, engedetlenkedésért, írni-olvasni nem tudásért csap el a bizottság. A rendezéssel a 30 törvényhatóságban (a Partium és a két oláh határőrezred beszámításával) 32 esperesi kerület keletkezik 1112 templom-

mal és 130,222 család hívóvel. Egész Erdélyben csak Csík, Gyergyó és Kászsónszékben, a mai Csík vármegyében nincs egyetlen gör. kel. egyház, sőt filia sem

VEGYES KÖZLÉSEK.

IRODALOMTÖRTÉNET czímmel új havi folyóirat fog megjelenni 1912-től kezdve. Szerkeszti *Pintér Jenő* tagtársunk, kiadja a *Magyar Irodalomtörténeti Társaság*. Az új Társaság célja a magyar irodalomtörténetnek és segédtudományainak művelése. Tagja lehet a magyar irodalomtörténet minden barátja, a ki tagsági díj fejében évi tíz koronát vagy alapítványképen egyszersmindenkorra kétszáz koronát fizet le. Ennek fejében minden tag megkapja a Társaság folyóiratát és részt vehet a felolvasó-üléseken. Intézetek, iskolák, könyvtárak, társaskörök évi tizenöt korona előfizetési díjért rendelhetik meg a folyóiratot. A Társaságnak, melynek élén *Beöthy Zolt* elnök, *Décsi Lajos*, *Négyesy László*, *legifj. Szász Károly* és *Zoltvány Irén* alelnökök állanak, már eddig is közel hatszáz tagja van. Új tagok egy levelező-lapon tudathatják belépési szándékukat *Horváth János* társulati titkárral (Budapest, I. ker., Ménesi-út 11. szám.)

A SZÁZADOK 1867—1902. évfolyamai teljes példányban megvételre kerestetnek. Ajánlatok a társulat titkári hivatalához (Budapest, V. Akadémia-utca 2. sz.) intézendők.

ÚJ KÖNYVEK.

A PANNONHALMI SZENT BENEDEK-REND TÖRTÉNETE című nagy vállalatból, melyet a hazafias rend a magyar kereszténység, királyság és a Benczés-rend fennállásának kilencz százados emlékére ad ki s tudós tagtársunk, dr. *Erdélyi László* kolozsvári egyetemi tanár s akad. levelező tag szerkeszt, most jelent meg a XI. kötet. A pazar kiállítású hatalmas kötet a tihanyi apátság történetének II. részét foglalja magában jeles tagtársunk, *Sörös Pongrácz* szakavatott szerkesztésében. A könyvhöz, melynek részletes ismertetésére még visszatérünk, függelék gyanánt oklevéltár is csatlakozik.

DR. MÁRKI SÁNDOR nagyérdemű tagtársunk, történetirodalmunk egyik legtevékenyebb munkása ismét egy nagy és alapos munkával gazdagította hasznos történeti kézikönyveink számát. *Az újkor és legújabb kor története* ez, mely az Athenaeum »A műveltség könyvtára« című ismeretterjesztő vállalatában most jelent meg, rendkívül gazdagon illusztrálva. Márkinak ez a műve is, mint általában valamennyi, keze alól megjelent könyv, minden részében önálló,

eredeti alkotás s a mi szintén eléggé nem dicsérhető előnye, hogy előadása választékos és kifogástalanul magyaros. A becses munkát bővebben is ismertetni fogjuk.

A SZENT-FERENCZRENDIEK NYITRÁN czímen becses kis monographiát állított össze e rend egyik érdemes tagja, *Czeizel Gábor* s Nyitra város régi képevel ellátva kézirat gyanánt kiadta. A levéltári adatokon épült munka egyháztörténeti irodalmunknak határozott nyeresége.

DR. THALLÓCZY LAJOS nagyérdemű tagtársunk *Frammenti relativi alla storia dei paesi situati all'Adria* című becses dolgozatában közzéteszi azokat a kiadatlan adatokat, melyeket a mantuai, velenzei, milanói állami, urbinói levéltárakban, továbbá a barcellonai levéltárban az adriamelléki tartományok történetére vonatkozólag összegyűjtött. A XV. és XVI. század történetére igen becses adatokat foglal magában ez a kiváló gonddal összeállított és sok ismeretlen kincsre utaló adatgyűjtemény, mely egyébként különlenyomat egy Triesztben megjelenő olasz történeti folyóiratból.

MUNKÁS LÁSZLÓ m. kir. posta- és távirafelügyelő eredeti levéltári okmányok alapján megírta *A királyi magyar posta történetét* 1528-tól 1715-ig. Ily munka hiányát eddig nagyon érezte szakirodalmunk s úgy látszik, e hézag pótlására vállalkozott a szerző. Mily sikerrel, annak elbírálását a mű beható ismertetésére bizzuk. A könyv ára 2 korona.

KONTRASZTY DEZSŐ kegyesrendi tanár »Történelmi összefoglalások« czímen hasznos segédkönyvet állított össze az érettségire készülő ifjúság számára. Ára 2 korona.

Soós ELEMÉR nagyérdemű tagtársunk, a hazai régi várak hangyaszorgalmú felkutatója és ismertetője, újra két régen elpusztult várunknak emlékét eleveníti fel. E két vár: Bene (Gyöngyös mellett) és Hatvan. Nemcsak a történetüket írja meg, hanem egykori képüket nagy szaktudásra valló, sikerült restructiókban be is mutatja.

DR. CLAPARÉDE SÁNDOR, a genfi ref. egyház főgondnoka, hazánk lelkes barátja újra két becses kis füzetkében tesz tanúbizonyságot Magyarország iránti rokonszenvéről. Mindakettő a magyar protestáns egyháztörténet körébe vág s czímük: *La Protestantisme en Hongrie* és *La conférence de l'Alliance presbytérienne universelle en Hongrie*.

A PÁPAI REF. FŐISKOLA ÉREMGYŰJTEMÉNYÉNEK LEÍRÁSA című katalógusból, melyet *Borsos István* főgymn. tanár szakavatottan szerkeszt, vettük a II. kötetet; ez a görög, barbár és római érmek sorozatát adja. A negyedfél ezret megközelítő gazdag gyűjteményben egész rakás egyetlen példány található.

SZEGEDI GERGELY ÉNEKESKÖNYVE XVI. SZÁZADBRLI ROMÁN FORDÍTÁSBAN czímen nagyjelentőségű munkát adtak ki dr. *Sztripszky Hádor*

és dr. *Alexics György* tagtársaink. Ebben azzal az énekeskönyvtöredékekkel foglalkoznak, melyet dr. Sztripszky fedezett föl egy 1601-ben bekötött Diodorus Siculus kötéstáblájában s onnan kiáztattott. E régi nyomtatványt bekötési táblájával együtt dr. Todoreszku Gyula szerezte meg s a belőle kikerült töredéket a fölfedező az ő nevééről nevezte el. A nagy erudícióval és irodalmi készütséggel írt könyv tulajdonképp egy kimerítő kommentár s eddig nem sejtett perspektívát nyit meg arra nézve, hogy a magyarországi protestantizmus mindjárt első fellépése korában mekkora súlylyal gyakorolt hatást a hazai románságra. Terünk itt nem engedi, hogy eléje vágjunk e nagyjelentőségű irodalmi fölfedezés beható méltatásának; ezt majd ahhoz értő szakember fogja helyettünk elvégezni. Ezúttal csak őszinte örömmel üdvözljük a szerencsés fölfedezőt s jeles társát, hogy a hazai kulturtörténelmet sikerült egy új lappal gazdagítaniok s a románság XVI. századi nyelvészeti, néprajzi és egyháztörténeti viszonyaira egészen új világot deríteniök.

NEMESI IRATOK ÉS CZÍMERES PECSÉTEK NÓGRÁD VÁRMEGYE LEVÉLTÁRÁBAN czímen *Simon István*, e vármegye levéltárnoka hasznos jegyzéket állított össze a genealogiai irodalom munkásai számára. A jegyzék mintegy 1600 nevet foglal magában. Ára 2 korona.

A KÉT MOESIA LEGHOEMLÉKEINEK JELENTŐSÉGE ALSÓ-PANNONIA HADTÖRTÉNETÉBEN czímen *Téglás Gábor* tagtársunk különnyomatban is kiadta azt a becses dolgozatát, mely eredetileg a Hadtörténelmi Közlemények 2. füzetében jelent meg.

DR. BRUCKNER VIKTOR, Szepes vármegye múltjának egyik szorgalmas kutatója, *A szepesmegyei lövészcéhek élete* című dolgozatában e Németországból behozott intézmény legrégebb nyomait deríti ki s egyúttal szervezetét és történetét is megírja. Egy német nyelven megírt füzeté pedig *Késmárk és a Thököly-család* viszonyát tárgyalja.

SZEREMLEI SÁMUEL veterán tagtársunk most bocsátotta közre *Hód-Mező-Vásárhely története* című nagy monographiájának IV. kötetét, mely a közművelődés történetének (1526—1848) első részét foglalja magában. A bámulatos szorgalommal szerkesztett könyv tömördek ismeretlen adatot ölel fel s lapjain sűrűn váltakoznak a néprajzi szempontból is becses illusztrációk. A munkát részletesen is ismertetni fogjuk.

ERDÉLYI KÁPTALANI TIZEDLAJSTROMOK czímen *Barabás Samu* tagtársunk különnyomatban is kiadta azokat a nagybecsű összeírásokat, melyek eredetileg a Történelmi Tár múlt évi folyamában jelentek meg. Ugyane füzetben közli a gyulafejérvári káptalani levéltár egykori rendezőjének, Huszti Andrásnak levelét 1749-ből, melyet levéltári ügyekben br. Kemény Ádámmal intézett.

DR. MANGOLD LAJOS tagtársunk, ki a magyar történeti irodalom külföldön való ismertetésével évről-évre nagy szolgálatot tesz, a

»Jahresberichte der Geschichtswissenschaft« múlt évi folyamában közel négy ív terjedelemben korszakokra osztva ismerteti az 1908. év historiai termékeit.

NAGYKÖPCSENYI GRÓF LISTIUS LÁSZLÓ életével és műveivel foglalkozik az a füzet, melyet *dr. Pintér Jenő* tagtársunk, a magyar irodalomtörténeti ifjú gárda egyik jeles munkása bocsátott közre. Különösen verseinek forrásait igyekszik kideríteni.

A SÁROSPATAKI REF. FŐISKOLA METSZETGYŰJTEMÉNYE czímen műtörténéseket érdeklő katalogust állított össze *Harsányi István* főiskolai főkönyvtárnok-helyettes. Ára 3 korona.

PETROV ELEK hazánkfia, szentpétervári tanár, ki évek sora óta a magyarországi oroszok történetéhez gyűjti az adatokat, összegyűjtött anyagáról újra egy kötetben számol be МАТЕРИАЛЫ ДЛЯ ИСТОРИИ УГОРСКОЙ РУСИ című gyűjteményes munkája során. Ez már a gyűjtemény VI. kötete s legnagyobb részt az itthoni levéltárakban eszközölt kutatások eredménye. A munkához mellékelve vannak a kisoroszok elterjedését feltüntető vármegyei térképek is.

KÖNYVÉSZET.

ANTAI GÉZA. A gályarabszabadító De Ruyter Mihály. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 32 l. Képekkel. (Egyházunk nagyjai. XII.) Ára 30 fill.

AUBERMANN MIKLÓS. Katholikus egyháztörténet felsőbb leány- és polgári iskolák IV. oszt. számára. IV. kiadás. Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 90 l. 18 lapnyi képmelléklet. Ára 1 kor.

AUBERMANN MIKLÓS. Katholikus egyháztörténet felsőbb leány- és polgári iskolák IV. oszt. számára. V. kiadás. Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 90 l. 18 lapnyi képmelléklet. Ára 1 kor.

BAGOSSY BERTALAN. A szatmármegyei gazdasági egyesület története 1860—1911. Szatmár-Németi, 1911. Pázmány-sajtó. 8-r. 58 l.

BAINTNER HUGÓ. Emlékbeszéd gróf Széchenyi István fölött. Kassa, 1910. Szent Erzsébet könyvnyomda. 8-r. 12 l.

BARABÁS JÁNOS. A magyar költészet legújabb iránya. Czellődömölk, 1911. Dinkőreve Nándor kny. 8-r. 67 l.

BARCSI JÓZSEF. Váli Ferencz életrajza. Pápa, 1911. Főiskolai kny. 8-r. 6—29 l. (A dunántúli ref. egyházkerület pápai főiskolájának 1910—11. évi értesítője.)

BAROS GYULA. Adatok Barcsay Ábrahám levelezéséhez. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 32 l.

BAROS GYULA. Arany János és Tisza Domokos. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 30 l. Egy képpel. (Különlenyomat az »Uránia« 1911. 6—8. sz.-ból.)

BARTHA JÓZSEF. A magyar nemzeti irodalom története. Olvasókönyvvel. I. köt. III. javított kiadás. Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 376 l. Ára 3 kor. 20 fill.

BERECZKY SÁNDOR. A keresztyén egyház rövid története. Polgári és középiskolák III. osztálya számára. VII. kiadás. Budapest, 1912. Buschmann F. utódai kny. 8-r. 128 l. A szöveg közé nyomott képekkel. Ára 80 f.

BODÁNYI ÖDÖN. Szombathely város fejlődése 1895—1910-ig és műszaki létesítményei. Budapest, 1910. Pátria kny. 8-r. 225 l. Képekkel és mellékletekkel. (Különlenyomat az »Építőipar« 1910-iki évfolyamából.)

BOKUR, IGNYAT. Die Entwicklung der serbisch-nationalen konfessionellen Volksschulen und Bildungsanstalten für Lehrer und Lehrerinnen in Ungarn und Kroatien-Slavonien von 1848—1906. Inaugural-Dissertation. Ujvidék, 1911. »Natosevics« kny. 8-r. 8, 133 l.

BOLDINI REZSŐ. A lébenyi önk. tűzoltó-egylet emlékkönyve. 1881—1911. Magyaróvár, 1911. »Mosonvármegye« kny. 4-r. 1 l. képekkel.

BOROVSKY SAMU. Nógrád vármegye. Szerk. — (Magyarország vármegyéi és városai.) I. Nógrád vármegye.

BOROVSKY SAMU. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye. II. Szerk. — (Magyarország vármegyéi és városai.) I. Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye.

BOTTO, JULIUS. Michal M. Hodža. Životopisný nákres. Turócszentmárton, 1911. Turócszentmártoni kny. 8-r. 66 l. egy műmelléklettel. (Postpolité éitanie. 2. füzet.) Ára 50 fill.

BÖRÖCZFFY KÁLMÁN. Felvilágosodás és irodalom a XVIII. században. Eger, 1911. Dobó kny. r.-t. 8-r. 37 l. (Az egri magy. kir. állami főreáliskola értesítője az 1910—1911. i. kolai évről.)

BÖRZSÖNYI ARNOLD. Rómer F. óris F. rencz. Győr, 1911. Győregyházmegeyi kny. 8-r. 40 l. Négy képpel. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend győri főgymnasiumának 1910—11. évi értesítője.)

BUDAY ÁRPÁD. A szolnokdobokai római táborhelyek jelentőége. Kolozsvár, 1911. Stief Jenő és tsa. kny. 8-r. 16 l. Rajzokkal. (Különlenyomat az erdélyi muzeum-egyesület 1910-iki dési vándorgyűlésének emlékkönyvéből.)

CICERO, MARCUS TULLIUS. De imperio Gnaei Pompei oratio ad quirites pro lege Manilia. Iskolai használatra magyarázta Zsámboki Gyula. IV. kiadás. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 83 l. Két képpel. Ára 1 kor. 20 fill. (Jeles írók iskolai tára. XXVII.)

CSUDAY JENŐ és LÉTMÁNYI NÁNDOR. Az új Magyarország. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 32 l. (»Uránia« magyar tudományos egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 49.)

CZEIZEL GÁBOR. A szent-ferencz-rendiek Nyitrán. Kézirat gyanánt. Nyitra, 1911. Huszár István kny. 8-r. 175 l. Egy műmelléklettel.

DERA, GYORGYE. Kornelije Tacit, rimszki velikan filozof-isztorik i nyegovi pogledi na szvet. Ujvidék, 1911. Ivkovic György kny. 8-r. 256, 11 l. (Knyige Maticze Szrpszke. 43. szám.)

DESSEWFFY MIKLÓS barbár pénzei. II. (1910—1911. évi szerzemények.) Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. (A Numizmatikai Közlöny külön melléklete.)

EBNER GUSTAV. Geschichtliches und Sagenhaftes über 25 Burgen Ungarns. Budapest, 1911. Ifj. Kellner Ernő kny. 8-r. 159 l.

EMLEKKÖNYVE, az erdélyi múzeum-egyesület Désen, 1910. október 8. és 10. napjain tartott ötödik vándorgyűlésének —. Szerkesztette Szádeczky Gyula. Kolozsvár, 1911. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 64 l. Két műmelléklettel.

ENDRÓDI SÁNDOR. Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842—1849 Budapest, 1911. Kunossy Vilmos és fia kny. 8-r. 543 l. 10 melléklet. (Petőfi-Könyvtár. XXIX—XXX.)

ÉRTEKEZÉSEK, Művelődéstörténeti —. 54. sz. I. Vörös.

ESZTERHÁZY SÁNDOR emlékezete. Kassa, 1910. Szt. Erzsébet kny. 9-r. 47 l.

FERENCZI ZOLTÁN. Petőfi eltűnésének irodalma. Budapest, 1910. Kunossy Vilmos és fia kny. 8-r. 160 l. (Petőfi-Könyvtár. XXIV.)

FESTSCHRIFT zum 50-jährigen Stiftungsfest des kronstädter sächs. Turnvereines 1861—1911. Brassó, 1911. Göttl fia kny. 8-r. 102, XXXI l. IX. melléklet.

FESZELI BÉLA. A budapesti hentesipartestület huszonöt éves története. 1886—1911. Budapest, (1911.) Buschmann F. utóda kny. 8-r. 94 l.

FIZÉLY, ÖDÖN. Wessel Gansfort. Eine dogmengeschichtliche Untersuchung. Dissertation für die Erlangung der Licentiatwürde der Theologie. Der hochwürdigen theologischen Fakultät zu Göttingen vorgelegt. Léva, 1911. Nyitrai és társa kny. 8-r. 87 l.

FÖGEL SÁNDOR. Adatok az idegenszerűségek történetéhez. (Báróczi meg Kazinczy.) Miskolcz, 1911. Klein és Ludvig kny. 8-r. 45 l. (A miskolczi kir. kath. főgymnasiumnak az 1910—1911. iskolai évről szóló értesítője.)

FÖLDES BÉLA. Kautz Gyula ig. és r. tag emlékezete. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 53 l. arcképpel. (A magyar tud. Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XV. köt. 5. sz.)

GABÁNYI JÁNOS. A hármasszövetség államainak történeti fejlődése. Kassa, 1911. Vitéz A. utóda kny. 8-r. 47 l.

GÁLFFY IGNÁCZ. A miskolczi m. kir. állami felső kereskedelmi iskola 25 éves történetének vázlata. (1886—1911.) Miskolcz, 1911. Klein és Ludvig kny. 8-r. 66 l. (A miskolczi m. kir. állami felső kereskedelmi iskola 1910—1911. évi értesítője.)

GÁLOS REZSŐ. Lukács István költeményei. Életrajzi vázlattal közli —. Temesvár, 1911. Uhrmann Henrik kny. 8-r. 57 l. (A temesvári felső kereskedelmi iskola értesítője az 1910—1911. iskolai évről.)

GERÉB JÓZSEF. Szemelvények Herodotos történelmi művéből. Görög-ből fordította és magyarázta —. IV. kiadás. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 176 l. A szöveg közé nyomott képekkel. Ára 1 kor. 80 fill. (Jeles irók iskolai tára. LXXII.)

GOMBOCZ ENDRE. Adatok az újkor magyar botanika történetéhez. Budapest, 1911. Pallas kny. 8-r. 28 l. (Az országos nőképző-egyesület Veres Pálné leányiskolájának értesítője az 1910—1911. iskolai évről.)

GOMBOS F. ALBIN. A legújabb kor története a francia forradalomtól napjainkig. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l. (»Urania« magyar tudományos egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 142.)

GULOVICS TIVADAR. Az ungvári kir. kath. főgymnasium érem-régiség-tárának ismertetése. Harmadik közlemény. Éremtár. Ungvár, 1911. Földesi Gyula kny. 8-r. 9—74 l. (Az ungvári kir. kath. főgymnasium értesítője az 1910—1911. iskolai évről.)

GULYÁS PÁL. Balzac és a heraldika. (A Comédie humaine címerkönyve.) Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 36 l. (Különlenyomat a »Turul« 1911. 2. füzetéből.)

GYÖRI VILMOS. Pozsony története. Pozsony, 1911. Angermayer Károly kny. 8-r. 104 l. Képekkel és térképekkel. (Különlenyomat a m. kir. állami polgári fiúiskola 1910/11. évi értesítőjéből.)

HARMOS SÁNDOR. Arany János Toldijának keletkezéséhez. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 129—142 ll. (Különlenyomat az Irodalomtörténeti Közlemények XXI. évfolyamából.)

HAUER FERENCZ. Katona István emlékezete. Kalocsa, 1911. Jürsö Antal kny. 8-r. 79 l. Egy képpel és egy facsimilével. (A kalocsai érseki kath. főgymnasium 1910—1911. évi értesítője.)

HEINRICH JÁNOS. Egy kevésbé ismert fejezet a német nyelvtörténetből. Keszthely, 1911. Sujánszky József kny. 8-r. 67 l. (A keszthelyi kath. főgymnasium értesítője az 1910—1911. tanévről.)

HERPAY GÁBOR. A magyar és erdélyországi reformatio története 1564-ig. I. Sinay Miklós.

HITTRICH ÖDÖN. C. Sallusti Crispi bellum Jugurthinum ; I. Sallustius Crispus.

HORVÁTH BALÁZS. Kazinczy Ferencz kassai szereplése. Felolvasatott a kassai Kazinczy-kör 1909. évi október 24-én tartott emlékünnepején. Kassa, 1910. Szt. Erzsébet kny. r.-t. 8-r. 13 l. (Különlenyomat a jászóvári premontrei kanonokok kassai főgymnasiumának jelentéséből az 1909—1910. iskolai évről.)

JÁSZAI REZSŐ. Magyarország története a mohácsi vésztől a legújabb időkig. A középiskolák IV. osztálya számára. II. kiadás. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 162. l. Képekkel és térképpel. Ára 2 kor. 40 fill.

JELENTÉS a muzeumok és könyvtárak országos főfelügyelőségének 1910. évi működéséről. Szerkesztette Mihalik József. Budapest, 1911. Stephaneum kny. 4-r. 55 l.

JUHÁSZ VINCZE. Desericzky Incze élete és művei. Magyaróvár, 1911. A »Mosonvármegye« nyomdája. 8-r. 31 l. (A kegyes tanítótrendiek magyaróvári gymnasiumának értesítője az 1910—1911. iskolai évről.)

KABDEBŐ GYULA. A gyulafehérvári székesegyház. Budapest, 1911. Pátria kny. 4-r. 15 l. képekkel.

KÁDÁR GÉZA. A keresztyén egyház rövid története. Polgári iskolák növendékei számára. II. kiadás. Zilah, 1911. Seres Samu kny. 8-r. 94 l.

KAPOSI JÓZSEF. Dante Magyarországon. Dante in Ungheria. Budapest, 1911. Buschmann F. utódai kny. 8-r. 8 l.

KARÁCSONYI JÁNOS. Biharmegye központi járásának ismertetése 44 községe történelmének áttekintésével ; I. Nagy.

KEREKES GYÖRGY. Történelem felső kereskedelmi iskolák számára. I. kötet. 6. jav. kiadás. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 248 l. 98 képpel és 3 térképpel. Ára 3 kor. 40 fill.

KEREKES GYÖRGY. Történelem felső kereskedelmi iskolák számára. I. köt. 6. jav. kiadás. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 248 l. 98 képpel és 4 térképpel. Ára 3 kor. 40 fill.

KÉRÉSZY ZOLTÁN. Széchenyi és a nemzeti politika. Kassa, 1910. Szt. Erzsébet kny. 8-r. 28 l. Ára 40 fill.

KOLLÁNYI FERENCZ. Emlékbeszéd Knauz Nándor t. tag felett. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 111 l. Arczképpel. Ára 2 kor. (A magy. tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XV. köt. 4. szám.)

KOLLER ISTVÁN. Darwin élete, tana és hatása. Nietz che bölcselete. Két értekezés. Budapest, 1911. Botschar Tivadar kny. Besztercze. 8-r. 45 l. Ára 1 kor.

KONRÁD FERENCZ. A régi görögök lakomái és társas multságai. Nyitra, 1911. Huszár István kny. 8-r. 58 l. (Különlenyomat a nyitrai róm. kath. főgymnasium 1910/11. évi értesítőjéből.)

KÜHAR ISTVÁN. A Szent Ágoston-egyesület ötvenéves története. 1861—1911. Szombathely, 1911. Egyházmegyei kny. 8-r. 119 l.

LÁSZLÓ FERENCZ. Négyezer éves kultúra emlékei Háromszék vármegyében. Sepsiszentgyörgy, 1911. Jókai kny. 8-r. 27 l.

LÁZÁR BÉLA. Courbet et son influence à l'étranger. Budapest, 1911. Pallas kny. 8-r. 95 l. 16 műmelléklettel.

LENKEY HENRIK, Kont Ignác, Baróti Lajos, Kőrösi Albin, Vikár Béla és Vera. Petőfi a világirodalomban. Budapest, 1911. Kunossy Vilmos és fia kny. 8-r. 295 l. Több arczképpel. (Petőfi-Könyvtár. XXVII—XXVIII.)

LÉTMÁNYI NÁNDOR. Az új Magyarország. I. Csuday Jenő.

LIPTAI ALBERT. Baross Károly élete és működése 1865—1905. Budapest, 1911. Pátria kny. 8-r. 30 l. Ára 1 kor. (A »Magyar szőlősgazdák országos egyesületének« kiadása. XVIII. könyv.)

LISZT FERENCZ levelei báró Augusz Antalhoz 1846—1878. Kiadja Csapó Vilmos. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 227 l. egy arcképpel és két facsimilével. Ára 6 kor.

LISZT'S, FRANZ — briefe an baron Anton Augusz 1846—1878. Herausgegeben von Wilhelm von Csapó. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 233 l. egy arcképpel és két facsimilével. Ára 6 kor.

SUPROVICS GYÖRGY. A magyar rendi országgyűlések 1608—1848-ig. Kassa, 1911. Szt. Erzsébet kny. 8-r. 54 l. (A kassai kir. jogakadémia hallgatóinak tudományos dolgozatai. I. füzet.)

MÁRKI SÁNDOR. A magyarok története kapcsolatban az egyetemes történet főbb eseményeivel. A polgári leányiskolák IV. osztálya részére átdolgozta Pallós Albert. Budapest, 1909. Hungária kny. 8-r. 175 l. képekkel.

MARKUSOVSKY BÉLA. A magyar országos tűzoltó-szövetség története. I. köt. Budapest, 1911. Ifj. Kellner Ernő kny. 8-r. VIII, 291 l.

MAYER ENDRE. Vandrák András, az eperjesi ev. kollegium tanára. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 91 l. A szöveg közé nyomott képekkel és egy műmelléklettel. (A Luther-társaság LXX. kiadványa.) Ára 1 kor.

MIHALIK JÓZSEF. Háromszáz év a pozsonyi ötvösség történetéből. Muzeumi és könyvtári értesítő. V. évf. 2—3. füzet. 85—155 l. Budapest, 1911. Stephaneum kny. 4-r.

MIKA SÁNDOR. Magyar történelmi olvasókönyv. I. rész. Magyarország történelem a mohácsi vészig. II. kiadás. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. VIII, 248 l. A szöveg közé nyomott képekkel. Ára 3 kor.

MYSKOVSKY ERNŐ. A magyar szobrászat története. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 18 l. (»Uránia« magyar tudományos egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 143.)

NAGY MÁRTON. Bihar vármegye központi járásának ismertetése 44 községi történelmének áttekintésével. A történelmi részt felülvizsgálta és kibővítette Karácsonyi János. Gyoma, 1910. Kner Izidor kny. 4-r. 81 l. egy térképpel.

NATIONALMUSEUM, Ungarisches — Führer in der Alterthumsabteilung. Budapest, 1911. Dugonics kny., Szeged. 8-r. 194 l. 79 képpel.

NÓGRÁD VÁRMEGYE. Az országos monographia szerkesztő-bizottságának felügyelete alatt és a Nógrád vármegyei helyi munkatársak közreműködésével szerkesztette Borovzky Samu. Budapest, 1911. Wodianer F. és fiai kny. 4-r. XI. 748 l. 360 képpel, ezek között 23 egész oldalas autotypia, továbbá két térképpel és 70 címerrajzzal.

NOVOTH ISTVÁN. 50 év. A bajai polgári olvasóegyesület története. Baja, 1911. Nánay Lajos kny. 8-r. 34 l.

OSZTOJICS TICHOMIR. Zsivot Dosziteja Obradovicsa. Ujvidék, 1911. »Natosevics« kny. 8-r. 76 l. (Knyiga za narod.)

ÓVÁRY LIPÓT. Emlékbeszéd Malagola Károly k. tag felett. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 61. Arcképpel. Ára 20 fill. (A magy. tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XV. köt. 6. szám.)

PÁLFY JÓZSEF. A keresztyén anyaszentegyház története a magyar protestáns egyház részletesebb történetével. Protestáns középiskolák, tanítóképzők és felsőbb leányiskolák számára. Átnézte Bereczky Sándor. VIII. kiadás. Budapest, 1912. Buschmann F. utódai kny. 8-r. 157 l. Ára 2 kor.

PALLÓS ALBERT. A magyarok története kapcsolatban az egyetemes történet főbb eseményeivel; I. Márki Sándor.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

(1908. jan. 1. — jún. 30.)

VEGYES.

A debreczeni levéltárból. (Fodoich Menyh. kibérli a városi nyomdát. 1633-ban.) Budap. Hirl. febr. 16.]

A legrégebb újság. (Ráth M. Hirmondója.) Váradi Antal. Egyetértés jan. 22.

Egy régi feminista költő. Budap. Hirl. 1908. ápr. 11. (Gf. Teleki László, Bessenyei tanítványa; életrajzát megírta Voinovich Géza az Irodalom-történeti Közleményekben 1898.)

Kazinczy és Oeser. Bayer Józ. Művészet 1907. 382. s k. l. (Oeser Ármin Frigyes neves pozsonyi festő [1717—1799.]. Kazinczyval elfogatásáig [1794] levelezett.)

Anyos Pál költészete. Császár Elemér. Magy. Állam 1908. ápr. 19.

Aus dem Leben eines Dichterpaares. (Bacsányi és neje.) Horánszky I. műve nyomán. Wertheimer Ede. N. Freie Presse 1908. ápr. 26.

Bajza és Lessing. Patai J. Philolog. Közl. 1908. jan.

A sárosi rom. Petőfi verse (?). Irodal. tört. Közlem. Magy. Hirl. jan. 18. Oláh Gábor. Petőfi verseinek több újabb kiadásában fellelhető költemény. »A sárosi vár« nem tőle, hanem Kósa Barnától való.

Petőfi ismeretlen művei. (Bírálat a Kéry és Ferenczy által felfedezett új Petőfi-versekről.) Ligeti Jenő. Pesti Hirl. febr. 5.

Tompa Mihály származása. M. Simon István. Magyarország febr. 9.

Vörösmarty-czikkek (a szoborleleplezés alkalmával). Az 1908. máj. 24. számokban. Váradi Antal cikke az Egyetértésben (24-én), Dóczyé a N. Pester Journal-ban (24.). Beszélgetés Gyulai Pállal Az Újságban; Beöthy Zsolt cikke a Pester Lloyd-ban (24-én), Kacziányi Géza: Vörösmarty kiadatlan irataiból Alkotmány máj. 24. Ugyanott: Ki kezdte tk. a szoborra való gyűjtést? (Pintér Kálmán piarista tanár.)

Ein Plagiat Nestroys. Császár Elemér. Pester Lloyd 1908. márcz. 23. (Császár azt a vádat emeli Nestroy ellen, hogy 1857. kiadott »Umsonst« cz. bohózatát Szigligetinek Liliomfi-jából plagizálta.)

Magyar tudósok. Jancsó József. (1812 óta nagyenyedi természettanár és feltaláló.) Szilády Zoltán. A Kor 1908. 381—3. 1.

Ungarische Journalisten in früherer Zeit. Porzó. Pester Lloyd 1908. ápr. 2—3. (Helmecczy Kár., Török Ján., Kemény Zs., Úrházy Gy., Falk, Pompéry, Tóth K., Vadnay.)

François Coppée és a magyarok. P. Napló 1908. máj. 31.

Gyulai Pál. Írói arckép. Dr. Oláh Gábor. Budap. Hirl. 1908. ápr. 19.

Szana Tamás. Nekrologok a febr. 12. és 13. számokban. P. Hirl. febr. 13.; Egyetértés febr. 18.

Szomaházy és Bródy Sándor. Alkotmány márcz. 12.

Bodnár Zsigmond. Irod. Közlem. 1908. febr. — V. azonban össze: Kath. Szemle 1908. 468. 1.

Der ungarische Urrhythmus. Gábor Gy. művét ism. Mohácsi Eugén a Pester Lloyd-ban 1908. ápr. 12.

Régi magyar tolvajnyelv. (1782.) Összeállította Hajdúbüszörmény gyűlésén Jablonczay János kerületi jegyző, közli Moenich Károly. Budap. Hirl. 1908. ápr. 14.

A dohány magyarországi történetéből. Budap. Hirl. 1908. ápr. 28. (Először Apafi Mih. említi 1663., a ki a budai pasától kapott dohányt ajándékkul. 1851. monopollá tették.)

Kié volt az első magyar biztosítási társaság eszméje? P. Hirl. márcz. 15. (Joó János egri tanár indítványozta a dolgot 1848. júl.)

Felső Magyarország kereskedelmi útjai a Középkorban. Gárdonyi A. Közgazd. Szemle 1908. febr.

Metrologia hungarica medii aevi. Finály Henrik hátrahagy. művét (1908) ismert. a Numizmat. Közl. 4. sz.

Adórendszerünk történeti fejlődése. Németh A. Udvarhelyi Híradó 1908. (Czikksorozat.)

Temesvár sz. k. város gazdaságtörténeti leírása. Lendvay J. Közgazd. Szemle 1908. jan.—ápr.

Hajóépítésetünk multjából. A Magyar Lakatosmesterek Lapja nyomán Budap. Hirl. febr. 27. (Szól nevezetesen a fenállott lakatos és hajó-lánckovácsok czéhéről, a milyenek Budán, Pozsonyban és Szegeden léteztek. 1845. épült nálunk az első, vasból való uszályhajó.)

100 év előtti repülőgép. Vasárn. Ujság 1908. 12. sz. (Dégen Jakab bécsi gépész 1808. elkészült gépének ábrájával.)

Pályázat-hirdetés.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatra:

A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története a rákosi országgyűléstől a mohácsi vészig 1505—1526. (Bevezetésül Albert király trónraléptétől a rákosi országgyűlésig.)

Az ajánlkozás, a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatvány kíséretében, a Társulat titkári hivatalába (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) 1912 február 29-ikéig küldendő be. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizettetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. A 25—30 nyomtatott ívre terjedő mű elkészítésének határideje 1914 december 31-ike. Forrástanulmányon alapuló, önálló tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad. A megbízás az 1912 márcziusban tartandó évi közgyűlésen hirdettetik ki.

(L. a részleteket a *Századok* ezen füzetének 72—77. lapjain.)

A titkári hivatal.

AZ UTOLSÓ MAGYAR TRÓNKÖVETELŐ.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

1861 nov. 10-én megszólalt maga Ágoston herceg is, s jelentette a magyar ügyekbe való beavatkozását I. Ferencz József császárnak egy levélben, a melyet expedálás után a sajtó által is sietett közölni. A hang, a melyet a levélben használt, nagyfokú önérzetről tanúskodik, s az ellenfelek meg is rótták érte a herceget, a ki iránt a minden conflictust kerülni óhajtó császár bizonyos előzékenységet tanúsított alig egy év előtt is, a mikor a Crouy Henrik gróf fiának, Vilmosnak, a ki cs. kir. főhadnagy volt, azon kifejezéssel engedte meg a Szt. János (maltai) lovagrend keresztjét viselni, hogy ez »örökölt joga« szerint történik.

De ha most elfogulatlanság nélkül nézzük az akkor történeteket, könnyen érthetőnek fogjuk találni a herceg önérzetének ilyen valóság megnövekedését. Mindinkább kezdte érezni súlyát, s a népszerűséget, a mely olyan könnyen mámorossá teszi az embert. Nyilvánosan hercegnek ismerte el III. Napoleon azon okiratban, a mely 1860 jun. 12-ről keelve megengedi neki a még 48-ban kapott pápai Szt. Gergelyrend középkeresztjének hordhatását, a világsajtó pedig állandóan híreket hozott, a melyek leginkább rokonszenvesen emlékeztek meg róla. A sajtónak ez a barátsága bizonyára tekintélyes összeget emésztett fel az évek alatt, de hisz Ágoston gond nélkül és bőkezűen szórta az aranyakat. Ennek a csengése visszhangzik abban a hymnusban is, a melyet az 1861 szept. 15-iki »Journal de Turin«-ben Lagard írt, »Le Chant du Reveil Hongrois« cím alatt, a Crouy tiszteletére, s a melyet Adam Adolph meg is zenésített. Megszólal a bérczes Dauphiné is, a hol a Crouyak bölcsői nemzedékeken keresztül ringottak, s megismerjük szájhagyományait annak a helynek, a hol »a magyarországi Crouy név még ma is költői fényt vet a hegyormokra, a mennyiben azokkal jeles és fényes tetteit hozza összeköttetésbe a családnak, mely ama hegyek között tiszteletreméltó menhelyet és tökéletes rokonszenvet nyert.«¹ Egyik lap, a »Gazette de

¹ Guide dans les Alpes du Dauphiné, par le dr. Niesse, Grenoble 1861. Kápolnay: Az Árpádok ének még!

Verone« »Auguste sans terre«-nek nevezi Ágostont, a kinek hívei ügyesen a herczeg előnyére használják fel az igazi, vérből származó herczegnél használatos ezen régi kifejezést, és büszkén fogadják el az elnevezést a Crouy herczeg számára.

A trónkövetelő turini udvara mindinkább nyer fényben, ki-terjedésben. Már nemcsak a magyar emigránsok voltak a mindennapi vendégek a dús lakomáknál, hanem az olasz, francia és lengyel elégületlenek is népesítették a herczeg körötti állandó gárdát. A városban mindenki ismerte a »Principe Unghareset«, a ki barátságos, leereszkedő, bőkezű volt mindenkivel szemben. A fekete lovak által vont hintó előtt tisztelettel emeltek kalapot, ha abban az ősz herczeg ült, carnevalkor pedig az ő lakosztályának nyolcz balkonja volt virággal, gyümölcsökkel, czukorkákkal leginkább telve, hogy a konfetti színes csillagocskái, meg a serpentinek kígyózó szalagjaival együtt repüljenek az ujjongó tömeg közé. Maga a jólelkű herczeg gyermekes örömmel dobálta ajándékait a népnek, örülve, hogy másoknak is örömet csinálhat velük.

De nem sütkérezett az öreg herczeg a népszerűség sugarai között tétlenül, hanem dolgozott, fáradt, pihenést nem ismerve maga is. Tervezett, tárgyalt, czikkeket írt, levelezett, a mint azt a szükség megkívánta. Gyakorta egész váratlanul Párisba kellett sietnie, ha a császár, vagy a »vörös herczeg« beszélni óhajtottak vele. Aztán itt voltak leányai is, a kiknek sorsáról gyakran kellett személyesen meggyőződnie. Mintha nem is hetven év súlya nyomta volna már! Nem félt a fáradalomtól, mert hisz még egészen fiatalnak tartotta magát atyja, nagyatyja és többi ősei mellett, a kik között igen sok érte meg a nyolczvanadik születése napját. Különben is nagyon sok gondot levett vállairól b. Nyáry, a ki éppen ezen időben már állandóan mellette tartózkodott, s olyan önfeláldozással, buzgalommal intézte a herczeg dolgait, s vigyázott ennek minden érdekére, mintha nem is titkára, hanem gyermeke lett volna. Nyáry végezte a bizalmas levelezést, tartotta fenn az összeköttetést a párthívekkel, s toborozta az új barátokat. Ezek közül Kápolnay P. István 1862-ben egy nagyon kis alakban nyomtatott füzetet írt,¹ a melynek előszavában tiltakozik ama feltevés ellen, hogy ő a herczeget, mint trónkövetelőt akarná bemutatni, mert ez ellen a népsouverainitást hangoztató és valló Ágoston maga tiltakoznék legelső sorban, de hiszi, hogy »ha egykor azonban a beláthatatlan gondviselés a magyar nemzetet oly viszonyba hozná, hogy az a szent koronájával szabadon rendelkezhetnék, az új király általános szavazás útján lenne választandó, mely alkalommal »Árpád egyenes leszármazója« minden esetre

¹ Az Árpádok élnek még. Irta: Kápolnay István, Turin 1862.

mint királyjelölt jogszerűen léphetne fel, e jogszerűséget azonban mindig a Magyar haza kívánalmi és a nép souverainitásával azonos alapokra fektetvén. A munkácska kedvező formája segítségével sok ezer példányban átlépte az ország határát is, s ebből tájékozódott némiképen legelőbb Magyarország a Crouy-kérdés miben állásáról. A családi legnevezetesebb bizonyító okmányokat is szösz szerint közölte itt a szerző. Röviddel utóbb Nyáry Albert hasonló alakban, hogy alkalmas legyen az átcsempészésre, egy újabb füzetet adott ki,¹ a mely a családi leszármazás mellett különösen a királyi jog deductiójára fektette a fősúlyt, s azon kérdéssel végezi munkája utolsó lapját, hogy »ha pedig megjövend az idő, midőn a trón felett szabadon rendelkező magyar közsavazatra sereglend össze, kik követelhetik jogosabban az első trónjelöltségi helyet, mint az Árpádok ?«

Pedig éppen ezen munkák megjelenésének ideje nem látszott biztatónak arra nézve, hogy a magyar rövidesen a szabad királyválasztás helyzetébe juthasson. 1861-re várta nemcsak Itália, nemcsak az emigratio, nemcsak Magyarország, hanem az egész Európa a francia-olasz-osztrák háború újból való kitörését, és a hadviselés váratlanúl elmaradt. III. Napoleon megállott felszabadító munkájában a félúton. Szerencse, hogy a lavina már megindult, s az olaszoknak elegendő volt a segítség a félútig is, képes volt eldobni már kezéből a mankót, s ment már egyedül is tovább — a győzelemig! Az olasz szabadsághősök sikerei azonban nem nyújthattak reményt ahhoz, hogy ezekből a győzelmekből a magyar szabadság virága is kifeszülhessen. Garibaldi ugyan nem volt a tervtől idegen, s mikor tétlenségre volt kárhozthatva, folyton azon tervvel foglalkozott, hogy vagy a lengyelnek, vagy a magyarnak visz önkénteseivel segítséget. Az emigránsok nagy része tüntetésből a magán levelezésben olyan papirokat használt, a melyen a dictátornak apró arczképe volt beprésvélve. Türr és Pulszky egyenes ígéretet is vettek tőle, s volt egy idő, a mikor kevés volt az idegen hatalom pandurja, hogy börtönbe hurczolhassa mindazokat, a kik azt énekelték, hogy : »Majd hoz Kossuth tisztát, Türr Pista meg puskát. Éljen Garibaldi !«

Napoleon herczeg kijelentése a senatusban, hogy : Metternich ama meghatározása, hogy Olaszország csak geographiai fogalom, most Ausztriára illik, ugyan ébren tartotta a reményt, hogy a gondviselés mégis csak fog valami kedvező fordulatot hozni a magyarok számára, de bizony titokban mindenki érezte, hogy mikor emez eshetőségekről beszél, csak magát, és a másikat igyekszik áltatni.

¹ Az Árpádok jogai. Irta : Bárány Albert, Turin 1862.

Ez a tétlenség aztán az emigratio meghasonlását fejlesztette tovább. A »Nemzeti Igazgatóság« két tagja, Kossuth és Klapka között mind nagyobb nézeteltérések támadtak. Kossuth a francia hitegetésekbe vetette reményét, s Cavourban bízott akkor is, mikor ez már meglehetősen nyíltan kifejezést adott annak, hogy únja a folytonos magyar kéréseket, a mikor ők maguk, az olaszok sem tudnak rendbe jönni; ¹ Klapka pedig Magyarország részére segítséget csak Cavour halálos ellenfelétől, Garibalditól remélt. Egy esetleges vörösinges invasio nyomása alatt megszülető új Magyarországon aztán az Árpád-házi dynastia feléledése nagyon stylszerű lehetett volna, s éppen mivel ez a két eshetőség így harmonizált egymással, nem segítette elő a kormányzó azon törekvését, hogy alkalmas jelöltet keressen a magyar korona számára az uralkodó családok tagjai között. Még a Napoleon herczegféle combinatiót sem fogadta nagy elragadtatással. Viszont Kossuth állhatatosan megmaradt azon álláspontja mellett, hogy a Crouy-féle trónkövetelés csak compromittálja az emigratiót, és a magyar kérdést. Kitartott ezen álláspontja mellett akkor is, midőn a herczeg szerencse-csillaga legjobban ragyogott, s már-már egy napnak a fényével kezdett ragyogni.

A kormányzó általa előre nem sejtett mértékben látta növekedni a Crouy herczeg táborát. És a kit egyszer ebben a táborban látott, annak a nevét kitörülte szívéből. Nyáry egészen a Magyarországon való tartózkodás utolsó napjáig mellette volt, mint hadsegéd, és mégis azonnal megszakította vele az érintkezést, a mint a trónkövetelő ügyének védőjévé lett. De meghasonlott benső barátjával, Pulszky Ferenczcel is, a kit a Turinból szerte repülő megbízhatatlan, rosszakaratú hírek az Ágoston herczeg nádorjelöltjének kürtöltek, míg Nyáry e források szerint a kancellárságra pályázott. ² Mindezt az osztrák politika hívei terjesztették, de elérték vele azt, hogy eltávolíthatatlanul odaszögezték a rágalmak által az éket Kossuth és kipróbált két hű embere közé. Mert a kormányzó csak ritkán tudta szétválasztani az egyéni barátságot a politikától. A ki nem követte őt minden önálló gondolkodás nélkül a politikában, azt nem tűrte meg többé barátai között. Annál nemesebb lelkületű volt, sem hogy volt barátja ellen ily tekintetek miatt bármikor is ellenségképen lépett volna föl, de elhidegülését érezte vele, egészen megváltozott viszonyok között évtizedek múlva is. Talán nagyságának egyik forrását is képezte ez a megalkudni, kiengesztelődni, feledni nem tudás.

Bízva a régi baráti viszonyban, s mindenkor tanúsított hű-

¹ Pulszky: Életem és korom. II. k.

² Crouy-Chanel trónkövetelő, Tarka Világ 1869.

ségben, olyan kívánalmakkal lépett fel Pulszkyval szemben a kormányzó, a melyeket ez végre is, mint teljesíthetetleneket, a legtisztellettjelesebb formában, de határozottan visszautasított. Tudta jól Pulszky, hogy bármit tesz, hibát csak azért talál működésében a kormányzó, mert az Ágoston herczeggel való barátságos viszonyát nem tépi széjjel. Pulszkynak már erősen megingott a szabadságharcz megújíthatásában való hite, kezdett nem bízni a külső segítségben, hiú ábrándnak tűnt fel előtte nem egyszer a szabad királyválasztás napja, de nem látott okot arra, hogy egyszerre, parancsszóra elhagyja az öreg herceget, a kit egyénileg a legnagyobb mértékben kedvelt. Igazságtalannak tartotta a kormányzó ebbeli követelését, s a milyen makacsul követelt Kossuth, olyan makacsul mondott ellent a kívánalomnak Pulszky, s meg-történt közöttük a szakítás.

Mikor a kormányzó látta, hogy barátait harc nélkül, egyenként veszíti el, elhatározó lépésre szánta el magát. Alkalmat adott neki a kérdés felvetésére a »vörös herczeg«-től kapott bizalmas nyilatkozat, a mely a francia udvar politikájának változását mutatta, vagy pedig Jeromos herczegnek hajlandóságát a magyar trónhoz, a melynek első feltétele a Crouy-Chanel herczeg visszavonultatása vagy letörése volt. Lehetséges, hogy Jeromos herczegnek azon felszólítása, hogy ne engedjék nevetségessé tenni a trónkövetelő által a magyar ügyet, a császár által nem látmozott személyes véleményt fejezett csak ki, de Kossuth kapva kapott rajta, s sietett örömmel közölni azt Klapkával is, hozzátéve intésül, hogy elvárná tőle, a mint az Pulszkytól is illet volna, hogy azonnal szakítsa meg az érintkezést Crouyval annak az elvnek az alapján, hogy közülök egyik se szövetkezzék olyannal, a ki iránt valamelyikük ellenszenvvel viseltetik. Már pedig ő többször kifejtette kifogásait a herczeggel való együttműködés ellen. A tábornok, a kit a Nemzeti Igazgatóság nyüge sokszor nyomott már, mikor ellenkező politikai véleményben volt, mint az Igazgatóság elnöke, Kossuth, olyan választ adott, a mely éppen nem nyugtatta meg a kormányzót. Egyéni rokonszenvnek minősítette a Crouyhoz való viszonyát, s kijelentette, hogy erre nézve senkinek irányítását el nem fogadhatja.¹ Hogy Napoleon Jeromos herczegnek mi volt a véleménye az emigratio és a Crouy közötti viszonyról, arra nem éppen sokat adott, mert hitét a császárban is régen elvesztette már.

Kossuth még egy kísérletet tett, hogy Klapkát magához fűzze, de ez a kísérlet éppen akkor történt, mikor a tábornokot arra hívta fel Ágoston herczeg, és a környezetét képező emigransok,

¹ Kossuth: Irataim az Emigratióból, III. k. 724. l.

hogy »vegye át a magyar emigratio ügyeinek kizárólagos igazgatását«.

Ez a levél az emigratio teljes kettészakadását jelentette. Az egyik — és az elenyészőben kisebb — rész kitartott Kossuth mellett, a másik, a különben is agilisabb rész pedig nyíltan a herceg pártjára állott. Mielőtt a szakadás megtörtént volna, Sarrut, mint teljesen párton kívül álló személy, felkereste a kormányzót, hogy kísérletet tegyen, nem tudná-e megnyerni mégis a Crouy-féle jelöltségnek. Természetesen a kísérlet kudarcot vallott, s a visszautasítást azzal akarta szépíteni a herceg bizalmas barátja, hogy Kossuth javíthatatlan köztársasági, a kit teljesen lehetetlen a monarchia barátjává tenni. Ez a hiresztelés igen kellemetlen volt a kormányzóra nézve, a ki a magyar korona felől immár többekkel tárgyalt, a helyett, hogy a Sarrut-féle látogatás némileg áthidalta volna a herceg és a kormányzó közötti űrt, azt még csak mélyebbé tette. A helyzetet azonban végleg tisztázta, s a Crouy párthívei belátták, hogy ha sikert akarnak elérni, ezt egyenesen csak a Kossuth megtámadásával és legyőzésével tehetik. Gyors elhatározásra szánták hát el magukat. Egy »Nyilatkozatot« szerkesztettek, a melyet megküldtek az emigratio mindazon tagjának, a kire számíthattak, a melyben, ha valaki azt aláírta, arra kötelezte magát, hogy elismerve a Crouy-Chanel Ágoston herceg magyar királyi vérből való származását, vezérének úgy az emigrationalis ügyekben, mint általában a bekövetkezhető megváltozott magyar helyzetben közvetlen fellebbvalójának egyedül Klapkát tekintti. Mikor máj. 2-án a Nyilatkozatot Nyáry elküldötte Gaal Sándornak, már azt jelenthette neki, hogy a törzstisztek közül idáig 70 írta alá csatlakozását.¹ A Nápolyban tartózkodó Gaal alá is írta a nyilatkozatot, a mi nagy horderejű lehetett volna a mozgalomra nézve,

¹ Nyáry levele másolatban. Az aláírt okmány eredetije a herceg hagyatékából így szól: Nyilatkozat. Magyarország törvényes hercege Árpád Ágoston Crouy-Chanel felszólítására mi alólírottak ezennel elismerjük, hogy ennek véleményében teljesen osztozunk az iránt, miszerint haladéktalanul szükségesnek tartjuk: hazánk függetlensége és szabadsága mielőbbi visszanyerhetése végett a dictatori hatalmat egy ember kezében összpontosítani. Ezen dictatori hatalommal pedig kitűnő és nagybecsült Klapka György tábornokunkat felruházva látni magunkat mindnyájan szerencséseknék tartandjuk, s neki engedelmeskedni hazánk végfelszabadulásáig büszkék leendünk. Turin, apr. 28. 1862. Az aláírók között 3 ezredes neve van, a Krivácsy, a Kupa és a Zsurmayé, kívülök még 39 tiszts és a Konstantinápolyba utazott 9 tiszts helyett pedig köztük volt Bangya százados is, a későbbi török basa. Egressy írta az ívet. Ez a Nyilatkozat valószínűleg a herceg számára készült, és a Klapkához küldött, mint láttuk még teljesebb aláíró névsorral mehetett el. Apr. 2-ikről egy másik ilyen Nyilatkozatot is ismerünk, a melyen még csak 10 aláírás van.

mert az eredesnek kiváló katonai kvalitásait még ellenfelei is elismerték, s aztán egy olyan forradalmi tisztnek a csatlakozását jelentette, a kinek tábornoki kinevezését csak Világos akasztotta meg. A levélben, a mely a hozzáküldött Nyilatkozatot kísérte, a herceg és pártja egyenesen Erdély és a Székelység hősiess classicus földjének érdekében — a melynek szülőtte volt az ezredes — azért kérte Gaalt a nyílt színvallásra, mivel »a terv kiviteléhez csakis még egy fontos, egy országra nézve döntő befolyással bíró férfi hibázik, s ez Ön, Tábornok úr!« Egyben hivatkozik a felhívás arra, hogy ezt a politikai irányt »magasabb helyen jelölték ki«. Gaal már néhány nap múlva aláírva küldötte vissza a Nyilatkozatot, s késznek jelenti magát az ügyet és a herceget szolgálni, egyelőre csak szellemileg, de ha kell és vállaltait rövidesen sikerrel tudja lebonyolítani, anyagilag is, mert hogy fiasco ne legyen a dologból, főképen pénzre lesz majd szükség. Karját és kardját egyébként, tekintélyes haderő élén, bármikor harcra készen találja minden bekövetkező esemény. Egyben kijelenti, hogy most, miután »az emigratio nagy többsége egy zászló alatt egyesült, szükséges egy talpra esett Program, mely a haza minden ajkú népeinek igényeivel összevág«¹ A proclamatioszerű program nem jelent meg, de hogy az emigratio tagjainak túlnyomó része csakugyan nyíltan lekötötte magát a herceg mellé,² azt bizonyítja az a felhívás, a melyet Crouy az emigratio nevében és megbízásából intézett Klapkához, s a melyről már fentebb megemlékeztünk. Hogy a tiszteket egyöntetű eszmének megnyerni sikerült, az főképen Nyáry és Kápolnay érdeme volt, a kik rá tudták venni még Gaalt is arra, hogy Klapkának rendelje alá magát, holott tudvalevő dolog volt, hogy Türr fellebbvalóságát csak nem régiben igen mereven utasította vissza, s hogy neki idáig egy kitőrendő új szabadságharczban fővezéri ambíciói voltak.

A tábornokot, a ki éppen Londonban tartózkodott, méltán lepte meg a dolgok ilyenétén való fejlődése. A titokban készült pucscsról nem volt előzetes tudomása, s higgadt megfontolás után nem adhatott más választ a felhívásra, mint visszautasítót. Bármennyire óhajtott is a herceg törekvéseinek sikerét, nagyon kockázatosnak tartotta ilyen formában egészen lekötöni magát, melléje tudva azt, hogy ha a kísérlet kudarczczal vég-

¹ Gaal levele b. Nyáryhoz, ennek hagyatékában.

² Sárrethy ezredes szintén szükségesnek tartja — talán Krivácsyhoz (?) — intézett levelében, hogy tekintve az emigratio fejeinek lemondását, a hónapok óta tartó nyomasztó helyzet és a fenyegető feloszlás veszedelmének elhárítása okából »ő hercegségét Crouy-Chanel Árpádot« kéni fel, hogy vegye atyai oltalmába az emigransokat.

zódik, ő hosszú időre szintén lehetetlen, lejárt emberré vált. Viszont érezte félszeg helyzetét Kossuthal szemben, s látta azt, hogy az ő reményt tápláló magatartása vitte az elégtelenséget a kormányzó iránti engedelmesség megtagadására. Ebből a bonyodalomból csak egy út volt kifelé, levonni a consequenciákat. És a tábornok csakugyan ezt az utat választotta. Londonból válaszol az emigratio tisztjeinek. »Honfitársaim! Az Aquii eseményeket tárgyzó emlékiratuk, továbbá Crouy herczeg által az emigrationalis érdekek vezetését illető kívánataik kezembe jutottak. Az ide mellékelt levélmásolatokból, melyeknek egyikét Kossuth Lajos úrnak, másikat Crouy herczegnek küldém, meglátandják Önök véghatározatomat. Lemondottam minden részvétről a magyar ügyek vezetésében a külföldön... Azon ajánlatukat illetőleg, hogy az Emigratio élére álljak, kénytelen vagyok Önöknek válaszolni, hogy bár nagy köszönettel tartozom a személyembe helyezett nagy bizalomukért, keblemet mégis nagy bú árasztja el, tekintve a közöttünk ragályként uralkodó meghasonlásra. Változatlan szándékom, hogy ha nem járulhatok semmivel az egyetértés helyreállításához, úgy bizonyára én a jelt egy nagyobb megszakadásra nem fogom adni soha, a mivel egész eddigi multamat is megtagadnám. Nem fogadhatom tehát el ajánlatukat, de ellenkezőleg azon hazafiui tanácscsal fordulok kegyetekhez, hogy vagy a kibékülés ösvényére térjenek, vagy pedig visszavonván magukat, személyes polgári érdekeik után nézzenek...«¹ Ugyanezt hozta tudtára Ágoston herczegnek is, míg Kossuthnak bejelentette, hogy a történetek után kilép a Nemzeti Igazgatóságból, hogy ez által is elejét vegye a további meghasonlásnak.²

Az összeesküvést tehát váratlan kudarcz érte a tábornok hazafias és realis magatartása következtében. A hiba nem a vállalkozás kivitelében történt, hanem a megtervezésében. Kihagyták a számításból magát Klapkát, a kire pedig maga az egész terv épült. Annyira biztosra hitték a tábornok velük való feltétlen szövetségét, hogy elfelejtették előzetesen megbeszélni vele a nagy horderejű ügyet. Vagy félve a habozástól, egyszerűen a kényszerűség elé akarták állítani, nem számítva arra, hogy inkább kész lesz visszavonulni, mint velük menni előre a bizonytalan homályba. Pulszky egy márcz. 7-én kelt levelében óvta attól a herczeget, hogy idő előtt nyilvánosságra hozzanak egy olyan fontos tervet, mint a minő a Klapka diktátorsága volt, bárha azt elvben egészen helyeselte is részéről, s abban a nézet-

¹ Klapka eredeti levele máj. 30-ról.

² Kossuth: Irataim az Emigratióból, III. 724.

ben volt, hogy egy szabadságharcz csak akkor sikerülhet, ha a polgári és katonai hatalom egy kézben egyesül. Máskép levere-téssel végződik, mint a velencei, szicíliai és a magyar felkelés.

Ágoston herczeg és hívei nem nyugodtak bele a tábornok ezen »véghatározatá«-ba, s maga Crouy vállalkozott rá, hogy személyes találkozáson tesz kísérletet, hogy újra megnyerhesse Klapkát. A nála megszokott fiatalos elhatározottsággal Londonba utazik tehát, s onnan arról küld értesítést,¹ hogy az emigratiónak memoireját átadta a tábornoknak, a ki Párisból fog arra vála-szolni nekik. Úgy látszik, hogy Klapka, mielőtt csakugyan ily elhatározó lépésre szánná magát, szükségesnek tartotta, hogy az iránt tájékozódjék, hogy a francia udvar milyen állást foglal el a herczeg irányában újabban, a kinek nyilatkozatai a császári párt-fogásról merőben ellenkeznek a Kossuth által közlött adatokkal. Egyelőre tehát olyan se meleg, se hideg választ adott. Az infor-matio, úgy látszik, aligha lehetett egészen kielégítő, mert ezután a Klapka nevét nem viszi többé a küzdelembe a herczeg, bár még ezután is folyton számítanak reá, a mit Palóczynak a herczeghez intézett egy 1863-ban kelt levele biznyít, mely arról ad hírt, hogy várják a tábornokot. Megemléskszik e levél az emigratióval való elhidegült viszonyról is, s erre nézve azt írja, hogy az olasz magasabb körökben Klapkát azzal gyanúsítják, hogy »gyengé-debb viszonyok miatt hanyagolja el honfitársai ügyeit«. Ők azonban nem hisznek ennek a mende-mondának.

Ugyanezen levélben értesíti a herczeg Nyáryt arról, hogy Párisból meg fog érkezni Sarrut, s kéri, hogy legyenek teljes biza-lommal annak öreg tapasztaltsága iránt: »Végre legyünk bizalom-mal Istenben, a ki minket megsegít, hazánk szabadságáért«. Sarrut éppen ezen időben fordította le sietve b. Nyáry munkáját francia nyelvre,² s ahhoz a sikerhez jött gratulálni, a melyet a mű Franciaországban keltett. Szeptemberben már második kiadás-ból küld maga a herczeg 250 példányt, egy Párisból küldött értesítés kíséretében.³ Ezen második kiadáshoz már azt az érde-kes hírt fűzi az »Utószó«-ban hozzá, hogy az emigratio fejé-nek fogadta és proclamálta Crouy herczeget. Röviddel utóbb Rakovszky Lajos jelenti,⁴ hogy a Crouy-kérdésről egy német nyelvű röpirata már sajtó alatt van. A füzet a Kápolnay és Nyáry-féle munkáknak csekély módosításokkal való átdolgo-

¹ Crouy levele jun. 6-ról Nyáryhoz.

² Les Droits des Arpad par A. Nyary Baron de Nyaregyhaza membre née de la Haut-Chambre de Hongrie. Traduit du Hongrois par A. Sarrut Paris 1862.

³ Crouy levele szept. 10-ról Nyáryhoz.
Rakovszky levele nov. 11-ről Nyáryhoz.

zása volt. Érdekes, hogy a szerző a németországi kiadók közül egyet sem bírt a mű megjelentetésére megnyerni, s végre is egy svájci kiadót tudott vállalkozónak beugratni. Rakovszky Luzernben lakó emigrans volt, a ki kenyerét csupán laptudósításokkal kereste, s éppen ezért, nehogy felkeltse az osztrák consul gyanuját maga iránt, röpiratát nem is merte a saját neve alatt kiadni.¹ Olyannál, a ki üldöztetés esetén megélhetését veszélyeztette, az elővigyázat igazán ajánlatos is volt. Magyarországon Pálffy Móricz kanczellár a Nyáry-féle röpirat ellen szigorú rendszabályokkal intézkedett, s felhívásokat intézett a hatóságokhoz, hogy a »kézhez jutandó példányok szoros lefoglalása mellett azon személyeket haladéktalanul nevezék meg, a kik ellen a bűnvádi eljárás gyorsan fogamatba veendő.«² Annál nagyobb örömmel fogadta a kormány Bottka Tivadarnak, a Budapesti Szemléhez még febr. hóban bebüldött cikkét,³ a melyben azt a véleményét mondja ki a szerző, hogy a sokat vitatott rokonság nem egyéb üres ábrándnál.

Az osztrák kormányt ez a biztatás sem nyugtatta meg, s félelem váltotta föl azt a százalmas mosolyt, a melylyel a herczegnek első fellépését fogadta. Mert Crouy-Chanel Ágoston sokkal erősebb ellenfélnek bizonyult, mint a minőnek a bécsi udvar hitte. Olaszországban már valóságos hatalommá nőtte ki magát, a ki az egész világsajtót foglalkoztatta. A »Le Journal de Nationalites« című lapot, a mely a munkásérdekek képviselője volt, a szó szoros értelmében megvette magának a herczeg, s ez az ujság éveken keresztül az ő privát szócsöve volt. Általában csak a »Moniteur de Crouy-Chanel« név alatt ismerték ez időben, s gondoskodott róla a herczeg legszűkebb környezete, hogy a párthívek pontosan megkapják azokat a számokat, a melyek valami nevezetesebb hírt tartalmaztak az ügyre vonatkozólag. Az év utolsó hónapjában azonban egy másik lap, a »Gazetta Officiale del Regno d'Italia« lepte meg a világot egy sensatiós hírrel, hogy Crouy-Chanel herczegnek, mint III. Endre utódjának jogai kiterjednek az estei örökségre, s így a modenai nagyherczegségi trón legitim birtoklására is.

Báró Nyáry Albert volt az, a ki ezt a nagyfontosságú kérdést nemcsak napirendre hozta, hanem tudományosan fel is dolgozta. A magyar trónkövetelés és az estei örökség kérdése mint

¹ Das legitime Recht der Arpaden, oder die Anwartschaft den Prinzen Crouy-Chanel auf den ungarischen Königsthron. Von einem Magyaren. Chur 1863.

² Sarrut : Les fils d'Arpad 81.

³ Él-e Árpád fiága ? Irta : Bottka Tivadar. Budapesti Szemle 1862. XLVI., XLVII. füz.

két láncszem kapcsolódott egymásba. Ha a Crouy-Chanelek csakugyan Árpád-ivadékok, azon leszármazási alapon, a mint azt ők vitatták, akkor történeti joguk csakugyan kétségtelen az estei herczegséghez is. II. Endrének fiát Istvánt, a posthumust, nagybátyja VII. Azzo estei órgróf neveltette udvarában. A trón jogos örököse, az órgróf egyetlen fia Rinaldo volt, a ki azonban mint III. Frigyes császár politikai túszá fiatalon halt el, távol hazájától. Az Este-háznak nem volt más élő férfitagja már az uralkodón és István herczegen kívül. A trón azonban még sem reá szállott, hanem Azzo elhunyt fiának törvénytelen gyermekét, Obizzót jelölte ki utódjának, a ki elől menekülnie kellett Istvánnak. Obizzo egy új dynastiának lett a megalapítója, a melynek fényes tehetségű sarjai hírükkel, dicsőségükkel beragyogták egész Italiát, s régi birtokaikhoz megszerezték a modenai és a ferrarai herczegségeket is, a mely czimek és javak aztán a család utolsó tagjának, Máriának kezével I. Ferencz császár harmadik fiára, Ferdinandra szállottak át.

V. Ferencz 1859-ben elveszté ugyan trónját, de azért megmaradt Italia mesés gazdagságú földesurának, s megtartotta czimeit is. Legújabbban olyan hírek kerültek forgalomba, hogy a Habsburg-ház eladni készül az estei vagyont, de a megegyezési alap nehezen található meg, hisz a Habsburg-dynastiára nézve többet jelent az eladás, mint egy nagy földbirtoktól való megvállást, lemondás is volna az egy fentartott jogigényről. Ezt az óriási vagyont és jogigényt támadta meg Ágoston herczeg azon az alapon, hogy a Habsburgok csak egy törvénytelen, becsempezett családtag útján jutottak az örökség birtokába, míg a Crouy-Chaneleknek törvényes leszármazási joguk van arra. A századokon keresztül tartó tényleges birtoklást nem ismerte el Ágoston elbirtoklásnak, s 1863 október 12-én beadta a modenai törvényszékhez az exherczeg ellen való pörét.

Az egész peranyagot báró Nyáry szedte össze az olasz levéltárakból és a régi írók munkáiból. Külön Budapestre jött csak azért, hogy Eötvöstől egy ajánlást nyerjen az Akadémia részéről, a mely előtt könnyebben nyíljanak meg a levéltárak. A turini, nápolyi, modenai összes, e kérdésre vonatkozó okiratokat felkutatatta s összeállította, úgy hogy a herczeg a jogtudósok elé teljesen kész képet tárhatott megbírálás végett. Olaszország leghíresebb ügyvédeit kérte fel a herczeg a véleményadásra: Mancinit, a ki több ízben volt minister, Cassinist, a ki szintén viselt már tárczát és Tecchiót, a képviselőház volt elnökét. Az akkori Italia eme legnagyobb törvénytudói, igazságosnak találták a Crouy-féle igényt, s készséggel vállalkoztak arra, hogy képviseljék az ügyet a modenai herczeg ellen. A világot a »Le Messager de Midi« 1863

október 7-én megjelent száma értesítette arról a hírről, hogy Crouy-Chanel herceg állítólag pert kezdett, nem elégedve meg már Magyarországgal, hanem Modena után is kinyújtja kezét.

A per óriási feltűnést keltett, mert valóban szokatlan dolog, hogy egy trónt bírói úton akarjon valaki megítéltetni magának. A trónkövetelés ezen használatban nem levő módja azonban szemmel láthatólag hatalmas védőkre támaszkodott. Abból, hogy három, annyira exponált politikus vállalta el az ügyet, a kik a kormányval folytatnák a legbensőbb érintkezést tartották fenn, nyilvánvalóvá lett, hogy a per az olasz kormány beleegyezésével, annak intenciói szerint indul meg, s támogatására számíthat. A Habsburg-dynastiát minden ponton lehetőleg gyengíteni, még mindig a jelmondata volt Viktor Emanuelnek is, Napoleonnak is, és erre feltétlenül alkalmasnak látszott az ily támadás, a mely hogy tervszerű és a diplomacia által jóváhagyott volt, legjobban bizonyítják Ágoston hercegnek nyilatkozatai, a melyeket pörének megindulása és folyama alatt tett. Nem győz eléggé tiltakozni azon feltevés ellen, hogy ő mint trónkövetelő indítja meg perét. Legyen tisztában mindenki azzal, hogy ő nem önálló herceg akar lenni Italiában, hanem győzelmével a modenai herceg fölött inkább elősegíteni akarja Olaszország egyesülését, tudva azt, hogy ezzel a magyar szabadságot is elősegíti. Az »Unita Catholica«-ban nyíltan kijelentette, hogy nincsen más vágya, a mit a pör által elérni akar, csak az, hogy továbbra is a függetlenség egyszerű katonája maradjon, de a tőle jogtalanul elvitatott — Marchese d'Este név alatt!

Hogy a pört milyen komolyan vették, annak bizonyossága az a széleskörű irodalom, a mely a kereset körül hihetetlen gyorsan keletkezett. Legelsőbb Manzini ismertette a kérdést, egy olasz nyelvű könyvecskében,¹ aztán V. Ferencz főügyvéde, Veratti tette meg a maga észrevételeit,² a melyekre Nyáry válaszolt egyes levelek alakjában,³ s a melyek megint a Veratti észrevételeit hívták ki az »Il Difensore« ujságban, majd különlenyomatokban sokszorosított cikkekben, aztán önálló füzetekben.⁴ Mihelyt

¹ Quistione di Diritto sul titolo di Marchese D'Este fra il Principe Francesco Augusto Crouy-Chanel d'Ungheria e Francesco V Exduca di Modena Publicati da Luigi Manzini Modena 1863.

² Sopra alcune quistione genealogique relative alle case D'Este e D'Arpad. Lettera storico-giuridica de Car. Bartolomeo Veratti Modena 1863.

³ Confutazione dell'opuscolo sotto il titolo »Sopra etc.« lettera Del Barone Alberto Nyáry diretta di signori Commendatori Ca' sinis, Mancini e Tecchio. Modena 1863—64.

⁴ Intorno ad »alcune quistione« etc. Risposta de Cav. B. Veratti al sig. Alb. Nyáry di Nyaregyháza. Modena 1864.

Nyáry egy új munkával lépett fel,¹ Veratti néhány nap múlva már kész volt a válaszzsal.² Báró Nyáry később egy nagyobb munkában tárgyalta a pörvesztés után az egész kérdést.³ Hogy Sarrut ellensúlyozza, tollat fogott b. Coston is Franciaországban,⁴ hogy a modenai herczeg védelmére siessen. Bár ne tette volna! A csak 80 számozott példányban megjelent könyvecskének a öreg Sarrut olyan ifjú tűzzel ment neki,⁵ hogy hovatovább tiszta személyeskedés lett közöttük a vitatkozásból, s Costonnak replikájára⁶ az újabb válasz⁷ már egyáltalán nem tekinthető tárgyilagosságnak álló vita termékének. Hogy ez a válasz milyen lesz, az már előre sejtethető volt a Sarrut tüzes temperamentumáról, s elkészítette reá Crouy is híveit,⁸ kérve, hogy ne lepje meg őket, a mint hogy ő maga sem fog az új Sarrut-féle győzelmes, erős válasz stylusa fölött megütközni. Közben beleszólt az élénk fegyvercsörgésbe Leone apát is,⁹ a ki az Ágoston herczeg általunk már ismertetett művével, a La Noblessel is foglalkozva, a Crouy-Chanel-féle követelés jogosságát ethikai alapon igyekszik bizonyítani. A pör felől még több kisebb röpirat és kivonat¹⁰ ismertette a lázas kíváncsisággal érdeklődők közvéleményét, a mely határozottan a herczeg mellett nyilvánult meg, olyannyira, hogy Coston szükéségnek tartotta, hogy különösen a sajtó állásfoglalása ellenében azt jegyezte meg, hogy a politikai lapok többsége nem mindig a nemzeti kívánságot tükrözi, s emlékeztetett arra, hogy 1848-ban $\frac{9}{10}$ része a francia lapoknak Napoleon Lajos ellen nyilatkozott. Ez egyszersmind egy oldalvágás is akart lenni, a mely a császárt érje, a kinek titkos támogatása nélkül a pör ilyen nagy hullámokat nem verhetett volna föl. Coston különben nagyon meg volt elégedve a Veratti védelmével, a melyet logikusnak, tárgyilagoss-

¹ Obizzo II D'Este. ¶

² Di alcuni documenti relativi ad Obizzo II D'Este e sopra il metodo confutatorio de Sig. B. A. Nyary. Saggio di osservazioni del Cav. Veratti Modena 1864.

³ La questione Arpad Estense studio storico-araldico del B. A. Nyáry di Nyaregyhaza Torino 1865.

⁴ Les Arpad et Les Crouy-Chanel par M. le Bon de Coston Montelimar (év nélkül).

⁵ Les fils D'Arpad et leurs d'tracteurs, par A. Sarrut Turin, 1864.

⁶ Les Crouy-Chanel et leurs adulateurs, par le Bon de Coston Montelimar.

⁷ La lutte les fils d'Arpad par A. Sarrut Turin 1865.

⁸ Grouy levele Milanóból 1864 aug. 18-ról Nyáryhoz.

⁹ Gli Stati Uniti D'Europa o la Barbarie Considerationi del Abate Jacopo Leone Torino 1864.

¹⁰ Documenti a giustificazione della domanda del Principe di Crouy-Chanel D'Ungheria contro l'ex Duca di Modena Francesco d'Austria innauzi il Tribunale Circondariale di Modena Torino 1864.

nak, mérsékeltnek talált, ellentétben az attaque hevességével.¹ Ugyancsak dicsérte a modenai Il Difensore újság szerkesztőit, a kik nem hagyták magukat megijeszteni az ellenfelek száma által. Erre a lapra, a mely nagyon is lelkiismeretesen és kíméletlenül szolgálta a modenai herczeg érdekeit, maga a herczeg is erősen panaszzkodott. A külföldi lapok közül kifejezetten Crouy-párti volt: a »Presse de Londres«, a »Levant«, a »Nord«, a »La France libre«, a »La Nation«, s csak nagyon kevésben tudták Verattiék elhelyezni czikkeiket. Ha pedig valahol, p. o. a »Gazette«-ban mégis megjelenik egy-egy támadó sor is, az egész világsajtót figyelemmel kísérő herczeg azonnal felelt azokra. Nyáry, Kápolnay, Óváry, Geöcze lelkiismeretesen gondoskodtak arról, hogy a külföld lehetőleg olyat tudjon csak meg, a mi a már két trón követelőjének sikerét hirdeti.

A modenai pör állott most előtérben, s e mellett a magyar kérdés szinte háttérbe szorult a herczeg előtt. Az emigránsok szívből örültek annak, hogy vezérük tekintélye megint ilyen nagy mérvben megnövekedett, s szívesen állottak azon álláspontra, a melyet a herczeg szokott hangoztatni, hogy az estei és a magyar kérdés szoros összefüggésben vannak egymással, s egyiknek a sikere a másik megvalósulhatását segíti elő. Az emigratio tagjai csak úgy fáradtak az estei ügyben, mintha az közvetlen Magyarországára vonatkozott volna. Sajnos, volt idejük bőven. A magyar legio teljes tétlenségre volt kárhozzátva. Elmúlt már az az idő, a mikor a harczokra vágyakozó, mint közlegény is szívesen szolgált benne, csakhogy alkalma legyen kitüntetni magát. Gróf Bethlen Gábor és báró Bánffy Zoltán egy évnél tovább közemberkedett a legióban. Annak a reménye egyre halványabban csillogott, hogy hadi tényező legyen újra valaha. Pedig új erők is felfrissítették a legiót. Az 1862-iki országgyűlés után Komáromy György és gróf Csáky Tivadar kérték föl vételüket. 1863-ban új parancsnokot is kapott Kupa Gümír személyében, a kit Beruzzi hadügyminister a Klapka ajánlatára nevezett ki az emigratio előljárójává. Kupa ezredes idáig Turinban lakott, s teljesen az Ágoston herczeg személyes híve volt, s hozzászegődött megérkezése után Csáky Tivadar és Komáromy is. Ebben a pillanatban csakugyan el lehetett mondani, hogy az emigratio egységes volt, s vezéréül Crouy herceget tekintette. Kossuth teljesen elvesztett minden hatalmat felette, s 1863-ban ő maga írta Pálóczy Tamás őrnagynak, hogy már egy év óta »a Magyar segédsereggeli minden hivatalos kapcsolatot megszakítván, annak, s általában az emigratióknak ügyeibe bele nem avatkozva, gondjaival, műkö-

¹ Coston Les Crouy-Chanel et leurs Adulateurs 7. l.

désével s összeköttetéseivel a magas politikai érdekek körére szorítkozott«. Különben Pálóczy is azon tisztek közé tartozott, a kik a kormányzó elleni állásfoglalást egészen a megbotránkozott szélsőségbe vitték, s az ezredes egy olyan durva levélben szólította fel egy szolgálati ügy kedvező elintézésére, hogy a kormányzó az igazságos felháborodás hangján azzal utasítja vissza a gyanusítást, mintha a vélt mellőzésben az ő keze volna benne, hogy idáig még csak a híret sem hallotta, s kétszeresen fáj neki a nagy emlékü Pálóczy nevét egy ilyen minősíthetetlen levél aláírásában látni viszont.¹ Kossuth szükségtelennek tartotta a köteles tiszteletet annyira megsértő tisztnak tudomására hozni, hogy igenis ő volt az, a ki Pálóczyt az igazságos előléptetésre ajánlotta, s semmi része nem volt abban, hogy mégis mellőztetett.

Crouy herczegnek már nem volt alkalmá ki is használni ama győzelmét, hogy az emigratiónál a vezetést sikerült a kormányzó kezéből kivennie. Ezen a szűk körön kívül rohamosan fejlődtek hátrányára a körülmények. Nagy szerencsétlenség volt reá nézve, hogy Magyarországon mind erősebben előtérbe nyomult a nyugalom, a béke utáni vágy, s már Deák kezdte átvenni a közvélemény vezetését. Hiába jelentette már a herczegnek 1863-ban gróf Teleky Oszkár, hogy a Crouy-ügy állásának minden nevezetesebb mozzanatáról értesíti magyarországi és erdélyi rokonait, »a kik a legnagyobb részvétel vagynak a Herczeg iránt. A napokban kaptam atyámtól levelet — írja — melyben tudósít, hogy Erdélyben is általánosan az a vélemény, hogy ha változásnak kell történni, akkor minden értelmes ember, különösen a birtokos osztály szívesen csatlakozik a Herczeghez, kinek már történeti múltja is van, és ez által a kalandorok, avanturiék uralma meg leend buktatva, kik csak a proletariusok előtt bírnak rokonszenvvel, hogy a hazát veszedelembé döntsék«. ² Mindez csak akkor következnie be, ha változásnak »kellene« történni. Az Almássy-összeesküvés volt az egyetlen tanúbizonysága annak, hogy voltak még sokan, a kik szívesen fogadták volna ennek a »kellene«-nek a bekövetkezését. Hogy az 1865-ben oly szomorú véget ért összeesküvés és Ágoston herczeg között mennyi és milyen mérvű összeköttetés állott fön, ma már annál kevésbbé állapítható meg, mert magának az összeesküvésnek a története sincs máig még kellően ismeretve. Kovács Ernő szabadságharczi őrnagytól hallomás útján arról értesültünk, hogy a mikor őt is belevonni igyekeztek az összeesküvésbe, sok szó esett közöttük beszélgetés közben a magyar

¹ Kossuth válasza Pálóczyhoz másolatban.

² A. Teleky levele Nyáryhoz Locarnóból 1863 febr. 21.

trónkövetelőről, de hogy végcélül azt tűzték-e ki az elégtelennek, hogy őt ültessék a trónra, azt nem tudja, mert az összeesküvésben való részvételt azonnal visszautasította. Maradt azonban egy A. Schneider Colonel által Pesten 1863 máj. 15-én francia nyelven írt levél, az Ágoston herceg hagyatékában, a mely valósággal a magyar haza és Árpád leszármazóinak tett hűségeskü, a kiket egyedül ismer el Isten után Magyarország urainak. Schneider, a kit Nyáry »il povera«-nak nevez levelében, a következő évben már Turinban a Klapka és Gaallal való érintkezések vezetője. Az ő esküje és az Almássy-Nedeczky titkos társasága között kétségkívül kell összefüggésnek lenni, s Schneider valószínűleg az összeesküvők közül való s nem az egyetlen volt, a ki letette az esküt az Ágoston herceg kezébe. Lassanként azonban azok kezdtek már többségben lenni, a kik únták már a passiv resistentiát, s nem láttak semmi biztatót a jövőben akkor sem, ha a Habsburgok trónját egy nem remélt véletlen felborítaná. Egy kelet nélküli levélben Klapka arról tudósítja a herceget, hogy a magyar arisztokratia sem nem tesz, sem nem akar tenni semmit, a többi osztály pedig képtelen a cselekvésre. Előttük van a lengyelek szomorú példája. Klapka sem képes lelket önteni az elcsüggedt nemzetbe.

A másik nagy baj pedig az volt, a mi aztán alapjában támadta meg az egész Crouy-Chanel-féle actiót, hogy III. Napoleonnak egész külpolitikája nagy változáson ment keresztül, s már nem hogy trónjától akarta volna megfosztani a Habsburg-dynastiát, hanem merően ellenkező irányba indult, arra az útra, a mely a mexicói pünkösdi királysághoz vezetett.

A francia udvar színváltása egyszerre lehütötte a Crouy-cultust Italiában. Tegnap még dalokat énekelt a népség, nyilvános imákat mondott, a melyekben azt kérték az Istentől, hogy minél hamarább támadjon fel újra az Árpád-uralom, s mikor a színházban egy Szt. Istvánt személyesítő darabot játszottak, szinte mámorosan tört ki a lelkesedés: ma meg már egyszerre kerülni kezdik az Ágoston herceg háza táját, s közönyösen hallgatják meg szavait, a melyekben a panasz, a reménykedés és a könnyörgés vegyül össze. Senki sem tudott biztosat róla, de azt a hírt terjesztették, hogy Crouy-Chanel Henrik gróf idáig tekintélyes segélypénzt kapott, s hogy nagy özszegek gyűltek össze annak a dómnak az építésére, a mely az Árpádok sírboltját képezte volna, s a hová az összes exhumált ősoket tervezte eltemetni Ágoston herceg.¹

Ennek a regényes híreszteléseknek alapja az a levél lehetett, a melyet a herceg még 63-ban a primáshoz intézett a III.

¹ Coston Les Arpad 57. l.

Béla király tetemeinek eltemetése ügyében. »Mint leszármazó ága tiltakozik az ellen, hogy a szent hamvak már 1849 óta hányódnak«, s felajánlotta, hogy az ünnepélyes eltemetés költségeit is meg fogja téríteni. A heczegprimás válaszában megnyugtatta Crouy Ágostont, de biz a nagy király hamvainak eltakarítása csak a jobb időkre maradt.

Az alkonyuló nap fényénél még egy levelet ír a modenai herceghez, 1864 febr. 2-án, a melyben szemébe vágja V. Ferencznek, hogy ő éppen olyan törvénytelen a trónon, mint Ferencz Jósef a magáén. Nem kíván mást, mint népszavazást, s ő biztos hiszi, hogy igazat fog neki adni »la voix des peuples, voix qui est, qui fut et qui sera éternellement la seule voix de dieu.«¹ Máj. 4-én Napoleon császárhoz intéz egy levelet, a melyben tiltakozik az ellen, hogy ő a modenai hercegséget akarja, nem, csak az estei marquis czímet követeli vissza, a bitorló Habsburgoktól; s ne tekintsék őt trónkövetelőnek, mert csak egyszerű polgár óhajt lenni, szabad polgár, szabad hazában. A modenai herceghez küldött levelét a »La Monarchia Italiana« közölte, a »Le Panaro«-ban pedig a villafrancai béke ellen tört ki, mint a melyiknek lehet köszönni a legitimitás kérdésének felfüggesztést.

1864 máj. 9-re tűzte ki a bíróság a nagy pör tárgyalását. A hercegnek mind a három jogi tanácsadója részt vett a tárgyaláson, V. Ferenczet pedig Castelbolognesi képviselte. A tárgyalás lefolyásáról egy nyomtatott ismertetés is jelent meg.² Előzőleg még egyszer csaknem egyhangulag felszólalt a herceg mellett a sajtó. A Gazette Officiale de Regno d'Italia máj. 21-én szóról szóról közli az ügyvédek classikus periratát. Általában az egész sajtó szenvedélyesen azt hirdette, hogy Napoleonnak is, Viktor Emanuelnek is szüksége van az Ágoston herceg győzelmére. Sajnos, nem igen hitt már ebben a szükségességben senki, talán magán a hercegen és a vele együtt érző benső barátain kívül. A két uralkodó magára hagyta teljesen, éppen a legválságosabb perczben a herceget, Ily körülmények között aztán természetesen az következett be, a mit várni lehetett. A bíróság a jun. 9-iki ítélet-hozatal alkalmával nem utasította ugyan keresetével el Crouy-Chanel Ágostont, de illetéktelennek jelentette ki magát az ítélezésre. Az ítélet után gúnyolódva jegyezte meg könyvében Coston báró, hogy a herceg bizonyára az osztrák bíróságnál fogja ezek után igazát keresni. Jul. 16-án a »Gazette des Tribu-

¹ A. Sarut: Les fils D'Arpad 22.

² Relazione dell'udienza tenuta il A. Maggio 1864 in Modena nauti il Regio Tribunal di Circondario nella causa del Principe A. Crouy-Chanel et contro l'ex Duca di Modena Francesco V d'Austria. Stenografata da Mendel e p eceduta de Alcune osterazioni per C. D. T. C. Modena.

noux« ismertette a modenai ügyet, jul. 16-án pedig a »Journal des Debat«, hódolva a győztes modenai herczegnek, ezen kíméletlen szavakban örvend az eredménynek: »Ilyen százalomra méltó vége lett az exaltáltak és impostorok összeesküvésének, a mely a kalandos Crouy-Chanel érdekében történt, a ki az estei trónt és a magyar koronát követelte.«

Azt lehetne hinni, hogy az öreg herceget a kedvezőtlen eredmény nagyon lesujtotta, s bizonyára megfosztotta idáig méltán csodált energiájától. Pedig nem így történt. Unokahugával, Saint Marsannéval, a ki a herceg közelében Costigliolében lakott, csak annyit közöl táviratilag, hogy: a védelem kitünő volt, az ítélet nyomoruságos. Leveleiben, a melyek az ítélelhozatal után keltek, nyoma sincs a desperatióknak, s csüggedetlenül ragaszkodik ábrándképeihez, és az annyira éles eszű herceg csak bírói tévedésnek tekinti az ítéletet, a melyet corrigálni lehet, s nem veszi észre, hogy az ő pályája azon a napon lezárult, s hogy neki vissza kellene vonulnia a szerepléstől, mert ezt kívánja tőle a világrend, ezt a tőle elpártolt fejedelmi patronusok. Van valami mélyen megható az aggastyán további küzdelmében. Idáig két uralkodó istápolta, latba vetve érte tekintélyüket, egy ország várta tőle felszabadulását, körülállotta egy lelkes csapat, a mely bármely perczben érte tűzbe menni kész, s rendelkezett annyi pénzzel, a mennyi külsőleg is annak mutatta, a minek ő maga tartotta magát, s az ellenségeivel szemben mindenkor mutatott vas elszántsága mellett mindig volt aranya elég a barátok számára. Most elhagyták a hatalmasok, megfélemedtek róla az ellenfelével megbékülő ország, megkevesbedtek oldala mellett barátai, a kiknek nem igen volt mit remélniök már többé az ősz hercegtől, a ki maholnap maga sem tudja, miből fogja fődözhetni mindennapi szükségletét.

Aug. 24-én már sürgetve kéri Nyáryt, hogy a felelbeszés szövegét, közönséges papirosra másolva küldje el neki Milanóba. Az appelláló ügyvédek már nem a régiek voltak, helyüket Raisini és Benucci foglalták el, s ők nyujtották be a felelbeszést aug. 25-én. Hogy az exponált politikusok, a három régi védő, kivonták magukat a perből, legjobban bizonyítja, hogy a Crouy-féle pör többé nem a legfelsőbb hely jóváhagyó beleegyezésével és pártfogásával folyt. A »Panaro« külön mellékletképen adta olvasóinak a kezébe a felelbeszés egész szövegét, a melyet a hercegtől Manzini kért áttekintés végett, hogy jogi tanácsokkal szolgálhassa legalább mint jóbarát, Crouy-Chanelt, ha már a védelméről le kellett monadnia. Ugyanekkor felajánlotta szolgálatait Manzini is, a ki tolát már egyszer rendelkezésére bocsátotta a herczegnek, s leveléhez mindjárt két 3600—3600 francos váltót csatolt, melyeket alá-

írni kért, ha szüksége van ő rá Crouynak. A zsaroláshoz hasonlatos eljárás bosszantotta Ágoston herceget, s a kapzsi jóbarátot »miserable difensore«-nek nevezi, de azért jószívűen hajlandó újra lekötelezni azt az embert, a ki egyszer már segítségére volt, de a váltók aláírásától félt, nehogy a kétértékű irodalmi segítség fejében ellenfeleinek új fegyvert adjon maga ellen. A pénzforrások bedugultak már tehát, de a herczeg girója úgy látszik hogy a csapások első idejében még jó volt a bankártárczáokban. Szept. 26-án a genuai Hotel Federból, a hol már néhány nap óta tartózkodik, ír érdekes ujságokat, p. o., hogy Garibaldi visszavonta lemondását, és hogy ennek folytán Delucát nem nevezte ki a király az ő helyére stb. A genfi látogatás Klapkának szólt, a kivel az actualis körülményeket beszélte meg. Okt. 28-án Párisban van, a hol azon fáradozott, hogy az anyagiakat előteremtse, a melyekkel fel lehessen állítani a győzelmes új ütegeket. A jó, öreg herczeg remélte, hogy egy hónap múlva visszatérhet, s hogy addig rendezheti az új attaquehoz szükséges pénzügyeket. Mennyi naiv hit! Mennyi bizalom! Csak azon panaszkodik, hogy semmi hírt sem hall a védőköről és az ügy állásáról, a miből azt a gyanut meríti, hogy az ő működésük nem is egészen komoly talán. De nyomban felcsillanó reményeire tér át aztán.

Ekkortól kezdve elveszítjük a nyomokat, a melyek további életét jelzik. Még egy levele maradt fenn Castiglioleból 1866 jun. 29-ről keltezve. Ebben panaszkodik, hogy fájldalmi még mindig nem szüntek meg, de azért reményli, hogy 3—4 nap alatt Turinban lehet, jul. 5. vagy 6-án pedig Florenczben. Nyáry már ebben az időben nem lakott Olaszországban. Visszatért hazájába, nem lévén már semmi, a mi őt az idegen országhoz kösse. Az Árpádok új uralmának szép szappanbuboréka szertefoszlott már, s a herczeg is visszatért Párisba, a csendes elfeledettségben ragyogó emlékeinek élve. Hogy pöre ítélet alá került-e másodsor is, azt nem tudjuk, csak ebből az olaszországi utazásból lehet sejteni, hogy igen. Fontosabb ok nélkül sem ő nem hagyta volna el Párist, sem Nyáry a magyar fővárost, hogy Turinban adjanak egymásnak találkozót. Oda várták gróf Csáky Tivadart is, s a herczeg arra kérte a grófot, hogy ha előbb érkeznek, várja be őt, de okvetlen látogassa meg a villában. A másodfokú ítélet csak az elsőnek megerősítése lehetett. Az ő ügye már az első ítélet előtt elveszett.

Élete végső éveiről nincs megbízható forrásunk. Az bizonyos, hogy Párisban élte le azokat, miután Napoleon ide rendelte vissza. A herczeg tudta, hogy a mint elhagyja Olaszországot, egyszerre nem számító, halott ember lesz belőle, nem is szívesen tett eleget a parancsnak, s makacsúl halogatta is az utazást. De

vége is kénytelen volt reagondolni magát, mert hitele, mihelyt jövője kilátástalanná vált, rövidesen teljesen kimerült, a császártól meg talán ígéretet kapott, hogy napjairól kellő gondoskodás fog történni.

Olyan hamarosan megfélekedezett mindenki a jó öreg herczegről! Legtöbbsnyire közömbösen fogadták azokat a híreket, a melyek róla szárnyra keltek. Hogy teljesen sanyarogva tengeti életét Párisban, aztán hogy az adósok börtöne adott szállást neki, majd, hogy életének utolsó stációja a fegyházban játszódott le, a hová valami csalás, vagy más bűnügy miatt küldötte a fenyítő bíróság. Mindez akár meg is történhetett a magára hagyatott öreg herczeggel. A ki éveken keresztül olvasatlanul engedte ki kezéből az aranyakat, annak nehéz lehetett megszokni egyszerre abból a néhány ezer franc kegydíjből tengődni, a melyet a császár folyósított neki, az adósok börtöne pedig akkor még el nem éviült intézmény volt Franciaországban. Aztán a herczeget könnyű volt belevinni különféle vállalatokba, a melyek realitásáról talán nem győződött meg elég alaposan. Odaadta talán a nevét a mások manipulációihoz. Így kerülhetett összeütközésbe a paragraphusokkal. Egyébként semmi esetre sem. Mert Crouy-Chanel Ágoston maga képtelen lett volna becstelenné cselekedetre! A legutolsó értesítés szerint a herczeg kikerülte a fegyházat, mert a császár egykori barátját és pártfogoltját a büntetés elől egy »maison da santé«-ba helyezte el, s a testben, lélekben megtört szerencsétlen herczeg itt fejezte be életét.

Ezekkel a hírekkel szemben a legmegbízhatóbb értesítés úgy szól, hogy a herczeg perének elveszte után teljesen a hitelezők kezébe került, s az ezek által való szorongattatások között mohón kutatott új pénzforrások után. Ily körülmények között jutott érintkezésbe 1867-ben Dupray de la Malliere-rel, egy tipikus kalandorral és egy Berthome nevű vasúti pénztárossal, a ki valami remények által kecségtetve önkényüleg nagyobb összeget adott kölcsön a herczegnek. Természetesen Ágoston nem volt azon helyzetben, hogy fizethetett volna, a dolog nyilvánosságra került, s a vasút perbe fogta úgy a pénztárnokot, mint a közvetítőt és az adós herczeget is. Azok a lapok, a melyek csak nemrég éig emelték a herczeget, most siettek az ő rovására kiszínezve világgá kürtölni az eseményt, s a botrány hírére a császár felhívta Crouyt, hogy a pör lefolyásáig vonuljon teljesen magányba. A kihallgatáskor a herczeg arra hivatkozott, hogy ő mitsem tudott a neki kölcsön adott pénz eredetéről. Az ítéletet nem ismerjük, de egy bizonyos, hogy Crouy-Chanel Ágoston herczeg egy perczig sem volt foglya a büntető igazságszolgáltatásnak. Elég tragikus volt a sorsa, hogy a bíróság ítélkezik felette, mikor

éppen a magyar nemzet örömujjongása között teszi a fejére Szent István koronáját I. Ferencz József. Vejénél, Sarrazin grófnál Abbeilben, összetörve, elfeledve 1873-ban halt meg s Dauphinében, az allevardi családi sírboltban pihen, a melyre egy piramis alakú építmény borúl. A bejáratot két cherub őrzi, a kripta tetején pedig a koronás III-ik Endre vigyáz a nyugvók csendes álmára.

Az események Kossuthnak adtak igazat, a ki egy Crouy-Chanel herceget nem talált alkalmasnak arra, hogy Magyarország függetlenségét általa lehessen kivívni. Most nem volt elég a jogcím a magyar koronára, elég erősnek kellett volna lennie azt megszerezni is tudni, s ha kell, meg is védeni. Ágoston herceg nem lehetett ez a kiválasztott. Addig, a míg szüksége volt rá Napoleon császárnak, hogy sakkban tartsa vele az osztrák császárt, annyi pénzt bocsátott rendelkezésére, hogy annak csillogása közt egy valóságos trónkövetelő szerepét tudta játszani. Mihelyt azonban változott a helyzet, másként alakultak a viszonyok, a politika nagy sakktáblájáról hirtelen kiütött figura lett a szegény, bizakodó, öreg hercegeből. És egyszerre operette-alak vált az emigratio reménységéből. Olyan, a minőnek Kossuth az első percztől fogva tartotta, s a milyennek lefestette azok előtt, a kik nem hittek már vakon az ő látnoki voltában, s készek voltak meghasonlani a trónkövetelő végett a kormányzóval.

A Klapkával, Pulszkyval, Nyáryval való szakítás sok fájdalmat okozhatott Kossuthnak, s valami mélyen megható van abban, hogy évtizedek után, mikor rég koporsóban pihent már a volt ellenfél, miként nyilatkozik Kossuth a hercegről. Nyáry Albert halála alkalmából így ír: ¹ »Méltóságod levele feleleveníttette a bánatos megilletődést, melyet fivére halálának híre lelkemben felkeltett. Ide künn, idegen földön keveset érintkeztem vele azon meghitt viszony miatt, melybe Crouy-Chanel herceggel lépni jónak látta volt, kinek az emigratio által képviselt magyar ügybe keveredését én politikailag ártalmasnak itéltem, s a vele való viszonyba lépést pedig compromittálónak tartottam, mely felfogásomat nagyon is igazolta a herceg magánéletének szomorú befejezése.« Az »Irataimban« még kíméletlenebbül emlékezik meg Ágostonról.² Régi álláspontjához híven, hogy nem volt soha semmi komolyabb alapja a Crouy-mozgalomnak, egy aránylag rövid jegyzetben végez az egész ügygyel, s nem magát a kérdést tárgyalja, hanem nagyrészt a herceg személyével foglalkozik. S ez a megemlékezés keserű is, ellenszenves

¹ Kossuth levele b. Nyáry Jenőhöz 1886 máj. 24.

² Kossuth: Irataim az Emigratióból. III. 724.

is. »Elhúnyt emberek magánviszonyai, kivált midőn azok bírói hatalom közbelépésével kellemetlenül végződnek, kíméletet kívánnak, nem is tartoznak munkám keretébe. — Egy világosan állott előttem, hogy ha mi ilyen apparentiákkal fellépett úri emberrel együttműködési viszonyba lépünk, nagyon sajnos balmagyarázatokra adunk alkalmat, a barátságos hatalmaknak hazánk ügye iránti jóakarátát compromittáljuk, s Magyarország függetlenségi zászlaját, melynek, távoltageván azt minden kalandorsági színezettől, rokonszenvet s tiszteletet sikerült biztosítanunk, azon veszélynek tesszük ki, hogy nevetségessé legyen az egész világ előtt.« A többi kortársak közül egyiknek sem ismerjük a hercegről való nyilvánosságnak átadott véleményét. Pulszky az »Életem és Korom«-ban egy szóval sem emlékezett meg Crouyról, s csodálatos ügyességgel tudott átsiklani fölötté azokon a lapokon, a melyek az olaszországi ügyeket tárgyalják. Talán utólag restelte már a benső, meghitt viszonyt, a melynek melege oly sok kellemes órát szerzett neki . . .

Crouy-Chanel Ágostonnak kétféle arczképét ismerem. Mind a kettő a hetven éven túl levő herceget ábrázolja. Az egyiket keresztbefont karokkal, hátravetett fejjel tekint reánk, szakálla rövidre nyírt, s összehúzott szemöldjei alól szemei fiatalos tüzzel látszanak csillogni. Öltözete valami régi szabású szalonkabát. Ilyen volt a herceg, mikor ellenségeivel állott szemben. A másikon fátyolozott, merengő a tekintete, szelid légység ömlik el arcán, s szája körül valami fájdalmas mosoly játszik. Hófehér szakálla ráomlik mellére, s megroskadt természetét vállravetett fekete mente és atilla fűdi. Ez a kép a jóbarátok számára készült. Mert valóban ilyen volt ő az életben is. Csodálatos kétlelkű ember. A legkíméletlenebb ellenfél, a ki igazát a késhegyig kész védeni, s élet-halál harcztot vív egyszerre két fejedelmi személyiséggel abban a korban, a mikor mások már régen sírban pihennek, vagy elfáradva a béke és csönd után vágódznak. Más oldalról a világ legfigyelmesebb, legudvariasabb embere, hálás minden vett szolgálatért, a ki soha sem feledkezik meg semmi neki tett jóról, szinte a naivsáig önfeláldozó hű barát, a kinek gyermeketeg jó szívét számtalanszor zsákmányolta ki az önző számítás. E mellett egy született nagyúri allureökkel rendelkező szellemes, vidám, nyílt francia herceg volt, ha kellett, speculativ üzletember, nagyszabású gründoló, vagy síma diplomata. Világlátott, éles tekintetű ember is volt, a ki sokat tapasztalt, tanult életében, s a ki csodálatosképen mindig a szabadságot védte, s e mellett az uralomra tört. Egész életén keresztül conspirált, a hatalmasok ellen küzdött, szédítő magasságokra emelte fel a forgandó szerencse, s a siker mindig akkor siklott ki a kezéből, a mikor már

csak a kezét kellett volna rátennie. S annyi csalódás, fájdalmas tapasztalat, küzdelem nem volt képes megtörni bizalmát a sorsban. Ha elbukott, talpra esett mindig, s a másik perczen tovább folytatta a küzdelmet. Ezt az erőt két dolognak köszönhetette. Mindig hitt a maga igazában, s soha sem szünt meg bízni az Istenben!

A magyarok közül, a ki csak egyszer érintkezett is vele, csaknem igaz barátja volt mindenki. Valami csodálatosan vonzó, lebilincselő volt egyéniségében. Különösen a Dante Alighieri szabaddkőművespáholy volt a legerősebb támasza, a mely leginkább magyarokból állott. És e mellett a Vatikán igaz barátságával dicsekedhetett. Híveinek külön jelvénye volt, egy kis ezüst, gomblyukba kapcsolódó érmecke, melyen a Crouyak jelmondata futott körbe: »Sangvis Regum Hungariae«, a középen pedig a nyolcz vörös-fehér pólyás Árpád-czímer. Névjegyein, az akkor divatos fényes kis lapocskákon az egész mostani magyar czímer állott, a Crouyak zárt hercegi koronájával, körötte fönt a latin jelmondat, alatta pedig a név: »Le Prince de Crouy-Chanel.« Levelezése, s általában írásai francia nyelvűek voltak, de ismerünk egy fényképdedicatiót, a mely így szól: »Árpád utóda Ágoston, Crouy-Chanel herceg, küldi ezen arczképet, Kápolnai Pauer István által, fiatal honfitársának, Geócze de Szendró Istvánnak.« A szavak bizonyára vagy diktálás nyomán íródtak, vagy nyelvtan és szótár segítségével maga fordította le a saját francia szövegét a herceg, legalább erre mutat az idegen szórend. A betűk kétségtelenül az öreg Ágoston herceg charakteristikus erőteljes vonásai, mintha egy régi, jó táblabíró írta volna. Csupa gyöngédségből írt magyarul, a mely nyelvet megtanulnia nem volt alkalma fiatalabb korában, egy »honfitárs« részére. Általában a figyelmes gyöngédségekben kifogyhatatlan volt. Mikor Óváry újszülött leánya keresztapaságát az első kérőszóra örömmel elfogadta, csakhogy a kis Arpadinát a keresztvíz alá tarthassa, örömmel tette meg az utat Turinből Nápolyba. Nyáryt szeretett fiának szólította mindig, s »atyai érzelmének melegével ölelte«.

Crouy-Chanel Ágostont nem lehet egyszerűen kalandornak fogni föl. Aggastyán volt, mikor jogainak érvényesítése végett fellépett, s addig az időig, a míg a véletlen nem sodorta őt olyan helyzetbe, hogy történelmi szereplő legyen, bizonyára olyan életet kellett élnie, a mely nem volt foltokkal tarkítva, mert ha szenny tapadt volna hozzá, a császár nem állíthatta volna annyira előtérbe, az emigransok olyan kiváló férfiai nem vették volna annyi tisztelettel körül, s végül okvetetlen rámutattak volna ezekre a foltokra politikai ellenfelei, hogy lehetetlenné tegyék, mint a

hogy még halála után is azonnal siettek világgá kürtölni a róla elterjedt szerencsétlen híreket.

A magyar lapok közül csak némelyik említette meg röviden halála hírét, pedig megérdemli tőlünk a távol idegenben porladozó herczeg, hogy emlékét szájalommal és szeretettel említsük, mert reá valóban ráillik egy hosszú élet küzdelmein keresztül Tacitusnak a nagyokat jellemző sora : *Parcere subiectis, debellare superbos.*

DR. BÁRÓ NYÁRY ALBERT.

ADATOK II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS KORA TÖRTÉNETÉHEZ.

(Dr. Márki Sándor monographiája kapcsán.)

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Régóta tünt fel előttem különösnek az a körülmény, hogy a magyar történet azon fontos korszakának, a mely Rákóczi Ferencz névéhez fűződik, oly sokáig nem volt még meg teljes monographiája. Az egyes részletek feldolgozásai és a kézikönyvek ennek a szükségnek nem felelhettek meg. Egy részük már elavult, másrészüknek meglehetősen compilativus jellege van és egyik sem foglalja magába a forrásoknak és irodalomnak egész anyagát, a mely az utolsó évtizedekben jelent meg. Még kevésbbé kielégítő Kronésnek régi, a maga idejében értékes munkája. Sokáig élt az a gondolat magyar irodalmi körökben, hogy annak az időnek első teljes történelme, a mely a magyar nemzeti eszme fejlődésében az első helyet foglalja el, Thaly Kálmánnak, az érdemes tudósnek tolla alól fog kikerülni. Mindazonáltal, bár nem talá-lunk elég szót arra, hogy az ő érdemeit ezen a téren kellőképpen méltányolhassuk, nagyon sajnálkoznunk kell, hogy ennek a tárgynak legigazibb szakembere tudománybeli teremtő erejét részletekre fecsérelte el, a melyek a dolog természetéből folyólag nem helyettesíthetik a tényeknek, embereknek és időnek képét a maguk teljességében. Ezért igazi örömmel kell mindenkinek fogadnia az első nagyobb méretekre szabott Rákóczi-monographiát, a mely Márki Sándor professor tolla alól került ki, a Magyar Történelmi Társulatot pedig csak az elismerés szava illetheti a munka szép kiállításáért.¹ A munka első haszna az, hogy lehetőségét nyújtja annak, hogy számot tudunk adni az 1703—1711-ig tartó szabadságharczokra vonatkozó anyagról és tudományos kutatásának eredményéről. Ebből a számadásból nyilván ki fog tűnni, hogy e kor-

¹ Dr. Márki Sándor: *II. Rákóczi Ferencz*. I. k. 1676—1707. Bpest, 1907. 8. 646. lap. (*M. Történelmi Életrajzok*, XXIII. évf. 1—5. füzet, 1907.) A könyv tényleg 1908 tavaszán jelent meg.

szaknak mely részei ismeretesek teljességükben, melyek hiányosak források és kritikái földolgozás dolgában és hogy mely irányban kell a további kutatóknak haladniok, hogy ezeket a különbségeket kiegyenlítsék. Érthető, hogy mily akadályokkal kellett megküzdenie a szerzőnek munkája megírásában, a mikor annyi problémát kellett nekie legelsőnek megoldania. Márki professor tollszerint való társainak nemcsak az a kötelességük, hogy elismerésüket fejezzék ki a nagy munka elkészítéséhez, hanem az is, hogy használják is fel és a dologi megjegyzéseknek, pótlásoknak és esetleges javításoknak egész sorával álljanak elő. Ilyenformán a munka második kiadása az eddigi tudományos eredményeknek legmagasabb synthesisévé válhatik. A magam részéről szabad legyen a jelzett munkának első lépéseit megtennem, noha meg kell valanom, hogy korántsem uralkodom oly annyira, mint a szerző az óriási anyag fölött és ezt csak egyoldalúlag ismerem. De talán éppen az engedi meg nekem, hogy egyet-mást megláthassak, a mit a szerző a személyeknek és a tényeknek tömkelegében forgolódva nem vett észre. Nagyobb áttekintés kedvéért nem nagyocska adalékaimat néhány kérdésre és tényre tagolom. Ha az idegenből jövő ezen tudományos érdeklődés helyet találna a magyar irodalomban, igyekezni fogok a második és harmadik kötetre nézve hasonlókkal szolgálni.

I.

(1701—1706-ig.)

A bibliographiához. Márki professor nem közli ugyan a használt forrásoknak és munkáknak jegyzékét, mindazonáltal az elbeszélés rendjében pontosan adja a könyvészeti hivatkozásokat. Ezekkel a szerző csakugyan imponálhat is az olvasónak, akkora a gazdagságuk. Némi segítséget nyújthatott ebben neki a Rákóczi-bibliographia, a melyet évekkkel ezelőtt Baranyai állított össze e lapok hasábjain, de csak némileg, — mondom — mert ez a könyvészet messze van a teljességtől és a szerzőnek könyvében ez jóval gazdagabb. Mindazonáltal csodálkoznom kellett, hogy Baranyainak némely forrását szerző hallgatással mellőzte, kiváltképpen pedig azokat, a melyek némi újat foglalnak magukban Magyarországnak a külfölddel 1706 előtt való összeköttetésére vonatkozólag. Így például teljesen mellőzte Bonac francia követ emlékiratait,¹ a melyekben néhány nagyon érdekes följegyzést találunk Bercsényinek és Rákóczinak lengyel földön való tartóz-

¹ Ch. Schefer-Mémoire du marquis de Bonac sur les affaires du Nord de 1700—1710. (Revue d'histoire diplomatique, 1889. p. 388—401.)

kodását illetőleg. Hasonlóképen érdemes lett volna megemlíteni a francia követeknek, kiváltképen pedig a lengyelországbelieknek adott utasításokat is.¹ Viszont azonban több olyan könyv van, a melyeket Baranyai nem ismer, ezeket a szerző hasonlóan felhasználatlanul hagyta. Ilyen pl. a történetirodalomban általánosan ismert Legrelle-féle munka a francia diplomatiáról és a spanyol örökösödési háborúról.² Ebben az akkori magyar viszonyokra vonatkozóan elég bő anyag van. Zaluski Rákóczi-korbéli lengyel püspöknek levelei szintén tartalmazzak a magyar dolgokat illető vonatkozásokat.³ De az eddigi magyar történelmi irodalomnak legnagyobb hibája abban van, hogy még a mai napig sem ismeri a svéd Cygnaeusnak régi könyvét, a melyben pedig igen sok tudósítást olvashatunk a magyar fölkelésnek 1703 folyamán Lengyelországban folyt szervezéséről és 1704-ben történt segélynyújtásairól.⁴

Ebből az alkalomból egy lengyel historikust is megemlítünk, a ki Rákóczival foglalkozott. Jaroehowski Kázmér volt ez, a ki II. Ágostról írott monographiájában⁵ a magyar dolgokra is kiterjeszkedik és ugyanerről a témáról külön tanulmányt is írt.⁶ Igazán szólva, ezeknek a munkáknak majdnem semmi tudományos értékük sincs, tele vannak hibákkal, hamis dolgokkal és a dolog nem ismerésével. Némileg, bár nem sokban, mégis értékes az a része, a mely a száműzött magyaroknak Lengyelországban 1711—1717-ig való sorsáról szól; erről későbbben szólunk. Az ukraino-rutén irodalomban csak egy, a Rákóczi-családról szóló vázlat van minden nagyobb tudományos igény nélkül.⁷

Ezek a legfontosabb adatok, a melyek az 1701—1706. évek könyvészetére tartoznak.

A Rákócziak rokonsága a lengyelekkel. Arról, hogy II. Rákóczi Ferencznek a lengyel urak között rokonai voltak, a fejedelem

¹ Recueil des instructions données aux ambassadeurs de France, t. IV. (Pologne I.)

² Legrelle, La Diplomatie française et la succession d'Espagne, I—IV., deux. ed. Paris, 1898—1903.

³ A. Ch. Załuski, Epistolae historico-familiares, III. Brunsbergae, 1711.

⁴ Bidrag till de nordeuropeiska folkslagens historia utgifna af Fredr. Cygnaeus. Första delen. Helsingfors, 1848.

⁵ Kazimierz Jaroehowski, Dzieje panowania Augusta II od wstąpienia Karola XII na ziemię polską aż de elekcji Stanisława Leszczyńskiego (1702—1704.), Poznań, 1874, p. 270—277.

⁶ Epizod Rakoczoj w dziejach panowania Augusta II, od roku 1703—1717. (Z czasów saskich, spraw wewnętrznych polityki i wojny, Poznań, 1886, p. 187—327.)

⁷ Rodná Rákočých v zamku Munkackim, istorýčna povýstka Vasylja Czerneckoho (Djilo, 1892, No 52, 53, 56—58, 65, 66, 73, 75, 77, 78.)

maga is beszél önéletrajzában. Márki ezen a kérdésen nem sokat idózik, hanem csak egyszerűen annyit ír: »Maga Rákóczi büszkén hivatkozott a Báthoryak királyi és fejedelmi családjára... a lengyel Kosztkák, Radzivillek, Zagreszkyek, Szienievszkyjek rokonságára...«¹ Pedig jó volna szemébe nézni közelebről is ennek a büszke hivatkozásnak. Mindenekelőtt Rákóczi maga sehol sem hivalkodik sem a Radzivillel való rokonságával, sem a Zaksevszkiekkel való atyafisággal (helyesen írva: Zakrzewski, és nem Zagreszki, a hogy Márki írja), noha erről az utóbbi atyafiságról bizonynyal tudomása volt. A Radzivillel való rokonságot csak Thaly K. bizonyítgatta, a mikor Rákóczinak arról való elbeszéléséhez fűzött kommentárt, hogy miképen erősködött vele szemben egy lengyel mágnás.² Erről alább még megemlékezünk, most pedig csoportosítsuk egybe mindazt, a mit az említett magyar és lengyel családok atyafiságos vonatkozásairól tudunk:³

a) *Rákócziak* :

Zsigmond († 1608)

I. György († 1648)

II. György († 1660)
n. Báthory ZsófiaI. Ferencz
n. Zrinvi Ilona

II. Ferencz

b) *Báthoryak* :

István († 1584)

István († 1586) Kristóf († 1581) András
n. *Jagello* AnnaGrizeldis István
f. *Zamojszki* János n. *Kosztka* ZsófiaAndrás
von *Fehn*, *Zaksevszki* AnnaZsófia († 1680) Hedvig
f. I. Rákóczi Ferencz f. *Lyupsztovszki* ?c) *Kosztkák* :

Sztaniszlaw

Kristóf († 1599)

János (1581)

Zsófia
f. Báthory IstvánAnna
f. *Osztrovszki* Sándor
hercegKatalin
f. Adam Jeromos
*Szienyevszki*¹ I, 19.² Önéletrajz 140; Thaly, Bercsényi II, 453.³ Lásd: Nagy Iván I, X; Żychliński, Złota księga szlachty polskiej XXX; Niesiecki, Herbarz VI, X.

A mi Báthory Hedviget, Lyupsztowszki nejét illeti, ez a dolog némileg homályos. Nagy Iván őt Hedvig apáczának, a lengyel gróf Lup(sz)towszky özvegyének mondja,¹ viszont Niesiecki lengyel genealogus azt írja, hogy Lubstowski, illetőleg Lupstowski de genere Leszczye (herbu Leszczyc) felesége Zakrzewski Anna volt, később Báthory Andrásnak a felesége, leányuk pedig Benedekrendi apáczta volt.² Ebből tehát az következik, hogy Hedvig nem édes leánya volt Báthory Andrásnak, hanem mostoha leánya. Ezt az ellentétet egyelőre megoldatlanul kell hagynunk.

A Visnyovjeczki (Wiszniowiecki)-ekkel való állítólagos rokonságról alább leszen szó.

Bercsényi Lengyelországban. Márki tanár mellőzi Bercsényinek lengyel földön a fejedelem megérkezése előtt való tartózkodását és működését. Nem mondom, hogy az elbeszélésnek ilyen megrövidítése csak azon dolgokra vonatkozólag, a melyekben a fejedelem személyesen lép fel, jó volt. A szerző feladata nem az ember Rákóczi életrajzának megírása volt, hanem az ő politikai tevékenységéről, mint történeti alakról való képnek a megfestése. Ezért felhasználjuk az alkalmat és néhány helyreigazítást adunk arra vonatkozólag, a mit Bercsényinek lengyelföldön való dolgairól Thaly Kálmán írt.

Mindenek előtt az a kérdés, miféle volt az a *Kalvária*, a hol Bercsényi lengyelföldön legelőször menedékhelyre talált? Thaly azt állítja, hogy ez a híres Csensztochová (Częstochowa) volt,³ pedig ez a vélekedés egészen hibás. Rákóczi azt írja, hogy ez monasterium quoddam Calvariae a perigrinis undique frequentatum,⁴ máshelyütt pedig ez a hely mont Calvaire, pélerinage célèbre et peu éloigné des frontières néven szerepel, lakóinak neve pedig les religieux réformés de St. Francois.⁵ Mindössze ennyi az, a mit erről a Kalváriáról tudunk. Nyilvánvaló, hogy ez Częstochowa nem lehet, mert ez: 1. nem a peu éloigné des frontières (t. i. a magyartól), hanem ellenkezőleg elég messze, mert 150—160 km. 2. Nem francziskánusok laktak benne, hanem paulinusok. Ezzel szemben azonban a magyar határ mentén két valódi Kalvária is volt: egyik az ú. n. Zebzsydovszka (Kalwarya Zebzydowska) Kraków közelében (25—30 km. a határtól), a másik pedig az ú. n. Paclavszka (Kalwarya Paclawska) Perymsl (Przemysl) közelében, mintegy 60 km. a magyar határtól.

¹ I. 55.

² VI. 172—173.

³ Bercsényi család II. 353.

⁴ Önéletrajz 134.

⁵ Histoire des révol. de Hongrie I. 161.

Az elsőnek lakói Bernardinusok, a másikei pedig Francziskánusok. Kettőjük közül tehát melyikbe jutott el Bercsényi? Abból következtetve, hogy a zsolnai szoroson keresztül menekült (per passum Zolnensem; par le passage de Zeolna), azt kell hinnünk, hogy ez a K. Zebzsydovszka volt (mert valóban erre volt útja a legrövidebb); viszont pedig ha a Francziskánusokról szóló híradáshoz ragaszkodunk, akkor ezt a dolgot a K. Paczlavszka-hoz kell fűznünk. Ezt a dolgot tovább nem bolygatjuk.¹ Annyi azonban bizonyos, hogy ez nem Czensztochova volt.

Azt a helyet, a hol Bercsényit Ágost király titkos kihallgatáson fogadta, *Biali* alakban említi a fejedelem emlékirata.² Ilyen nevű hely sohasem volt Lengyelországban, Márki prof. pedig még át is alakította Biala névre,³ még hibásabban. A kihallgatás Bjelyane (Bielany)-ban folyt le, Warszawa közelében, a hol a Kamalduli kolostor volt s a hol a lengyel király gyakrabban tartózkodott. Hogy ez alkalommal Ágost Bercsényinek, a koronajavakból bizonyos jószágot adományozott haszonélvezetre Lithvaniában,⁴ a hogy a források említik, nagyon is kétséges. Valószínűleg csak afféle ígélet volt ez és nem valóságos adományozás.

A Bercsényi ellen Strattmann keze által történt ismeretes *merénylet* bennünk hasonlóképpen némi kétségeket és bizonytalanságot támaszt. Thaly erről a fejedelem emlékiratában⁵ foglalt elbeszélés alapján írt, a melyet ném iváltoztatással a magyar forradalmak ismeretes története szintén megismétel.⁶ Thaly könyvének megjelenése után még egy elbeszélés jelent meg ugyanerről a dologról, Bonac emlékirataiban,⁷ a ki ezt magától Bercsényitől hallotta 1703 június közepe táján és 1710-ben jegyezte fel. Ez a változat jelentékenyen különbözik az előbbiektől. Mindenekelőtt arról szól ez, hogy maga Bercsényi kért a kiráytól utazásaiban védelmet, hogy őt ugyanaz a tiszt tartóztatta le, a ki vele együtt utazott, t. i. Bretschneider; hogy a merénylet Rawa körül, Warszawától 12 mérföldnyire történt; hogy Bercsényi a szomszéd papnál 2 napig rejtőzött stb., stb. Mindebből minden bizonynyal ki kell

¹ A Paclawi Kalvária mellett még két dolog szólhatna: 1. A Meçinskiék szomszédsága, a kiknek Dukla körül birtokaik voltak: 2. az a szóbeszéd, hogy a menekülő Bercsényi sokáig rejtekezett a magyarországi ruthének között, ezeknek népviseletébe bujdatva. Ez azonban még nem elegendő a kérdés eldöntéséhez. (V. ö. Magyar- és Lengyelország a XVIII. század elején ec. dolgozatomnak 89—90. l.)

² 135. l.

³ I. 211.

⁴ Thaly II. 362.

⁵ 136. l.

⁶ Hist. des révol. I. 162.

⁷ Revue d'histoire diplomatique, III., p. 391.

hagyni Betschneidernek a nevét; azt a katonatisztet, a ki Bercsényire támadt, egész bizonyosan Briknernek hívták (mint ahogy ezt a forradalmak története előadja), mert Bonac ezt avval a szász katonatiszttal téveszti össze, a ki 1702-ben Du-Héron francia követet Ágosttal szemben tanúsított renitentiája miatt fogta el. A többit azonban komolyabban kell fogadni.

Mi azonban ugyanerről a dologról még két jelentést ismerünk magának a merényletnek hősétől — Briknertől. Ez a Joannes Josephus Brykner, születésére nézve lengyel, régebben az osztrák császári hadseregben hadnagy volt, 1702 tavaszán a Hofkriegsrattól kapitányi rangot, ugyanazon év nyarán pedig Kaunitz hercegtől védelmet kért a lengyeleknek ezen merénylet miatt hozott ítéletével szemben. Mind a két esetben az egész dolgot beszéli el, csak hogy mind a két ízben kissé másképpen.¹ A merényletnek az ő előadása szerint való fontosabb új részletei ezek volnának: Bercsényi elfogatására a megbízást legelőször Wilderhahn kapitány nyerte, a mi azonban neki nem sikerült s e miatt Lengyelországból menekülnie kellett; a merénylet Warszáwától 12 mérföldnyire történt, 5 (!) napi utazás után; Bercsényi a Brikner szerén és ennek kocsisával ment; Bercsényit Mencinszkiek szolgálja mentette meg avval, hogy Briknerre rálőtt, a miért a szolgát meglötte (az első levél szerint mintegy megölte) Briknernek a bátyja és hogy a Brikner emberei között lengyelek is voltak és nem lengyel ruhába bujtatott dragonyosok, mint a hogy Thaly gondolja; ² Mencinszki bevádolja a merénylet vezetőjét a lengyel bíróság előtt és evvel arra kényszerítette, hogy Lengyelországból meneküljön. Minden valószínűség szerint a merényletről még egy leírásnak kell még lennie valamelyik lengyel bíróság aktái között: Brykner egyhelyütt a castrum Cracoviense-t említi, de én ott ilyen aktát nem találtam. Ennek a piotrkóvi törvényszéknél kell valahol rejtezkednie, ha éppen valahogy időközben el nem vészett, mert az egész pör a diplomatia fondorlataiban elsikkadt. Ha éppen hitelt lehet adni Brykner elbeszélésnek (pedig nyilván kétségbevonható adatok vannak benne), a legfontosabb az volna benne, hogy Bercsényit nem lélekjelenléte mentette meg, hanem lengyel szolgálójának a segítségével, mint a hogy ezt magának Bercsényinek elbeszélése is részben mondja. Itt említem meg, hogy az egész merényletet Strattmann és a Hofkriegsrat készítette elő. Ezen dolog előkészítésének nyomai mai napig is megtalálhatók a bécsi hadi levéltárban: Wilderhahn-on és Brykner-en kívül ilyen irányú

¹ Részleteket mind a két levélből eredeti szövegükben közöltem »Magyar- és Lengyelország« 92—94. lap.

² II. 400.

útasítást kapott még Hasslingen tábornok is, ez Strattmannhoz küldötte gr. Auersperg alezredest és Brandt kapitányt, az előbbi volt úgy látszik az a királyi biztos, a ki Bercsényivel együtt utazott.¹

Melyik helyen történt a merénylet? Rákóczi önéletrajzában az van, hogy ez akkor történt, dum Petricovia urbe excessissent. A magyar forradalmak történelme homályosan szól róla: en arrivant dans les bois de Petricow. A Bonac-féle változat Rawa községet említi s ezzel megegyezik Brykernek egyik elbeszélése is (a másik általánosságban beszél), a mely szerint ez a dolog Warszáwától 12 mérföldnyire történt. Hogy ez nem Piotrkówon túl volt, erről meggyőz bennünket maga a távolság is: őszi időben lehetetlen két nap alatt az ideig való eljutás. Továbbá annak a községnak neve, a hová Bercsényi elmenekült — *Studenna* — nyilván Piotrków ellen szól. Ez csakis a Rawa melletti Studzianek lehet, és nem Tuszyn, a hogy Thaly magyarázza.² Tuszynból lehetetlen egy nap alatt Warszáwába jutni.³ Mindebből tehát az következik, hogy a merénylet Rawa mellett történt. Szerzőnk ugyancsak szükségtelenül megismételte Thalynak azt a poétikus elbeszélését, hogy a mikor Rákóczi Kraków-ból Warszáwába ment, Częstochowa közelében dragonyos csapattal találkozott.⁴ Ennek semmiféle alapja sincsen.

Rákóczinak Lengyelországban való tartózkodása. — Márki prof. a fejedelemnek Warszáwába való érkezését 1701 november 24-re, teszi,⁵ mindazonáltal a fejedelem önéletrajzának megfelelő helyéből következtetve úgy gondolom, hogy Warszáwában november hó 25-ike előtt már néhány napot töltött, vagyis ide vagy 21-ikén, vagy 22-ikén érkezett meg, minthogy Krakówból november 15-én indult el.⁶

Lowiczban a kardinálisnál való tartózkodása után a két magyar menekült a december hónapot Męcinski palatinusnak várában töltötte *Mińskben*. Márki prof. téved, a mikor ezt a helyet egészen Litvániában keresi, »mely a Berezínába ömlő Szvizzlóc-

¹ Mindezeket a tőlem közlött adatokat a bécsi Kriegsarchiv jegyzőkönyveiből írtam ki s idézett munkám 91-ik lapján közöltem.

² II. 404.

³ Du-Héron francia követ a merényletről már november 17-én olyan toldásokkal emlékezik meg, a melyek arra engednek következtetni, hogy Bercsényi XI/16-án tért vissza, a mi azt jelenti, hogy a merénylet XI/15-én történt és nem 16-án, mint Thaly akarná. (II. 400.) Márki prof. itt tévedésben van, a mikor azt írja, hogy Bercsényi csak XI/20-án beszélt Warszáwában Du-Héron-nal (I. 210.).

⁴ I. 200. Thaly II. 411.

⁵ I. 210.

⁶ Önéletrajz 130—131.

nál fekszik, elég közel (?) Varsóhoz¹ Maga a fejedelem világosan mondja: castellum Minks paucis Warsovia milliariibus distans,² holott a litvániai Mińsk Warszawától több mint ötszáz kilométernyire fekszik! Warszawa mellett tényleg van egy másik Mińsk (Nowomińsk) mintegy 40 kilométernyire kelet felé, a hol Męcinski tényleg menedéket adott a magyar uraknak.

Rákóczi és Bercsényi deczember hó végén átmentek Sienawskinak *Moscianicza* (Mostenitza) nevű orosz földön levő birtokára. Se Thaly, se Márki nem jelölik meg közelebről azt, hogy hol fekszik ez a falu. Ez tényleg a mai Galicziában van, Jaroslawtól északkeletre, közvetlen az orosz határon.³ Moscsanicza közelében fekszik Dzików (Dykiv) nevű falu, a hova a menekülők februárius elején mentek által, a mikor megtudták, hogy Strattmann leselkedik rájuk. A történetírók ennek a falunak sem jelölik meg közelebről a helyét, annál is inkább pedig, minthogy helytelenül *Drikó* alakra van elferdítve.⁴

A többi helyekre vonatkozóan, a hol Rákóczi 1702—1703-ig tartózkodott, a magyar történetíróknál hasonló bizonytalanságot tapasztalunk. 1702 februárius vége (de nem márczius vége) felé Sienawski átvitte mindkét vendégét nagyobb biztosság kedvéért tovább keletre, *Brzezaniána arca*, *Breżan*, *Brejan* nevű várába. Thaly ezt a helyet jól határozza meg⁵ — ez a mai Brzeżany (Berzsáne), Lemberg-től délkeletre a Zolota Lipa folyó mellett; Márki prof. azonban, nem tudni miért, Lemberg és Jaroslaw közé teszi.⁶ Ez nyilván tollhiba . . .

Berezsániban 1703 májusáig tartózkodott Rákóczi. Június kezdetén Bercsényivel együtt már Lembergben találjuk őt, aztán pedig még két másik helyen. Az első *Holesitze*, *Holesicz*. Ide Rákóczi július első napjaiban érkezett meg Sienawski feleségéhez. Egyik magyar történetíró sem mondja meg pontosan, hol volt ez. Ez Oleszyce (Olesycsi) volt, Lubaczew mellett fekvő kis városka, Jaroslawtól északkeletre, Dzików közelében. A másik hely *Drozdowitza*, *Drozdowicze* volt. Itt Rákóczi rövid ideig tartózkodott Kałsi krakkói vojvodánál. Drozdowicze (Drozdovicsi) falu Premislétől délre fekszik a Vihar (Wiar) patak mentén. Valószínűleg ugyanezt a községet kell látnunk a Bercsényi levelében

¹ I. 216.

² Önéletrajz 138.

³ Du-Héronnak 1702. I. 26-iki sürgönyéből (Thalynál) az következtethető, hogy Moscsanicából Bercsényi Warszawa-ba érkezett, mindazonáltal ez nem valószínű.

⁴ Önéletrajz 138—139.

⁵ II. 442.

⁶ I. 221. Drohobycz a határtól különben sem esik 7—8 kilométerre, hanem legalább is 70-re. (I. 252.)

Dražď alakban említett helynévben (Bercsényinek levele 1703 VI. 24.)¹ mert ilyen nevű falu a régi Lengyelországban soha sem volt.

Rákóczi lengyel barátai. — Úgy Thaly, mint Márki sok tévedést követtek el, a mikor a magyar menekülteknek menedéket adó és őket későbbben is segítő lengyel urakról beszélnek. — Végig vesszük azokat, a kik Rákóczival és Bercsényivel szorosabb összeköttetésben állottak az 1701—1703. évek folyamán.

Męcinski (olv. Menczinszki) Pálnak, a lengyel hadsereg ezrede-sének Kálvária közelében valami kicsiny birtoka volt; első volt ez, a ki Bercsényinek menedéket adott és későbbben rokonának és nem édes testvérének, Męcinski Kázmérnak a Wjeluni sztarosztának (capitaneus) a kezére adta át, (és nem Wilnai gubernátor, a hogy Thaly írja; Wieluń nem messze a sziléziai határtól a Warta folyó mellett fekszik), Nagy-Lengyelországnak egyik leggazdagabb embere, a Warszawa mellett Novomińsk tulajdonosa. Bercsényit Ágost királynak is figyelmébe ajánlotta, valamint minisztereinek és a francia Du-Héronnak és mindenféleképpen kezére járt. Erre a starostára vonatkoznak Rákóczi önéletrajzának következő szavai: habebat en'im comes B. patentes literas eas ad omnium bonorum suorum gubernatores sonantes, quibus mandabatur, uti illum ubique recipiant et interteneant.² — Nála töltötte a két magyarmenekült 1701 decemberét a minszki várban. Ez a protector nemsokára meg is halt. Utódjai későbbben pört indítottak a Cszasztchovi convent ellen »Rákóczi drágaságai« tekintetében, a melyeket a fejedelem állítólag zálogba adott a starostának a tőle kölcsönzött 160.000 lengyel arany fejében s a melyek letét gyanánt a nevezett conventnek adattak át.³ — Miféle drágaságok voltak ezek? — Valószínűleg ugyanazok, a melyeket Rákóczi anyja küldött volt Stryjbe?⁴

Radziejowski hercegprimás csakis azért rokonszenvezett a magyar urak dolgával, mivel hogy a francia politikának és saját hugának, lencsiczai (Łęczyca) palatinusnének rabszolgája volt. Ez igen önző, nagyratörő, fősvény és általában jellemtelen ember

¹ Thaly II. 517—518.

² Conf. 138. Thaly hibásan adja ezeket a szavakat Sieniauwskiné szájába.

³ Zychlinski: Złota księga szlachty polskiej I. 168.; v. ö. dolgozatom 136. l.

⁴ Századok 1879. 171—172. Vesd össze ezt a jegyzetet a bécsi Kriegsarchiv 1703 júliusára vonatkozó következő följegyzésével: Lindner Gottfried comdt zu Hust erindert novellen von Ragozi und dass er eine kisten voll gold von Reiss-Lemberg, welche noch seine mutter aldorten gehabt in einem kloster depositirt mit sich in Hungarn gebracht habe, auch dass er von denen polacken verfolget worden (Exp. 1703. VII. No. 269.).

volt, mint ember és mint politikus is. — A magyar történetírók túlon-túl tisztelik meg. Honnan tudja szerző, hogy »a primás nagyon udvarias volt« hozzá akkor, a mikor Rákóczi és Bercsényi őt Lowiczban meglátogatták?¹ Hasonlóképpen rosszul írja Thaly, hogy »párnapi ottlétük alatt Rákóczi a primás rokonszenvét annyira megnyeré, hogy a hadfogadásra szükséges első nagyobb összeget ezen egyháznagy kölcsönözte utóbb számára.«² Valami személyes barátságról a kardinális és a fejedelem között szó sem lehetett; az a pénzbeli segítség pedig, a melyet a primás 1703-ban adott a fejedelemnek, egészen más indokokból történt, mint a hogy azt a magyar történetírók gondolják. Erről különben még alább beszélni fogunk.

Szienyavszki (Sieniawski)-val való ismeretségük 1701 végén kezdődik, ezért is az, a mit Thaly állít, hogy Bercsényi a Sieniawskiakat már megelőzőleg is ismerte, teljesen alaptalan dolog. Annyi bizonyos, hogy az összes lengyel urak közül a Sieniawskiak tettek legtöbb szolgálatot a magyar ügynek, mindazonáltal korántsem ideális indítékból. A bełzi palatinusné Rákóczinak két okból adott segítséget: az egyik az, hogy ő sokáig volt a francia diplomatiának ágensnöje Lengyelországban és a francia parancsok szerint dolgozott, a másik pedig az, hogy közte és a fejedelem között szerelmi viszony keletkezett. Mindazonáltal a mikor Rákóczi a legnagyobb bajban volt, nem valami nagyon sietett a segítséggel; Bercsényit fel kellett küldenie Warszáwába Bonachoz és tőle kérnie a hercegnőhöz szóló ajánló leveleket és ez csakis akkor állított Rákóczinak rendelkezésére egy csapat katonát. — Hasonlóképen később, a mikor XIV. Lajos kijelentette, hogy a Bonactól kiállított váltókat kamatostól téríti meg, nála mindjárt akadt 15.000 tallér a magyar ügy számára. A mint láthatjuk tehát, a hercegnőnek arra való készsége, hogy kedvébe járjon au roisoleil, nagyon közel állott az »üzlet«-csinálás gondolatához. Az igazat megmondva az akkori Lengyelországban (és úgy tetszik egész Európában) az emberek szörnyen pénzéhesek voltak, s e miatt Sieniawskiné is mondhatta Rákóczinak: szeretkezzünk mint a szerelmesek, és úgy számoljunk mint a zsidók. Ezért is nagyot vétett Thaly, a mikor azt írta róla: Annyi tény, hogy e naptól kezdve (t. i. Karácsony ünnepétől 1701) ezen eszes és nagy befolyású előkelő hölgy lőn a lengyel főnemesség köréből a magyar ügynek s Rákóczinak legbuzgóbb és legállandóbb barátjává, mondhatnók: ügynökévé... s ő és férje valának 1707-ben legmelegebb szószólói a Rákóczi lengyel királyságának.«³

¹ Márki I. 215.

² Thaly II. 417.

³ II. 427.

A dolog ugyanis úgy áll, hogy Sieniawskiné nemcsak hogy nem volt híve a Rákóczi lengyel trónhoz való jelöltségének, hanem egyenesen ellenzője; a koronát ugyanis — magának és urának kívánta!

Mindazonáltal mégsem lehet kicsinyelni azokat a szolgálókat, a melyeket a hetmánné a magyar ügynek tett. Ezek csakugyan jelentékenyek. Megértette ezt a bécsi kormány is, a mikor 1705-ben Rákóczinak barátja ellen merényletet szándékozott elkövetni. 1705. őszén u. i. Sieniawskiné a sziléziai Bielitzbe készült. A bécsi Hofkriegsrat, Tiepolt báró császári követ Warszawán által megtudva a dolgot, Vilcsek (Welzek) ezredesnek elrendelte, hogy fogassa el és internálja Sieniawskinét a glatzi várba. A tervből azonban semmi sem lett: a palatinusné nem érkezett meg Bielitzbe, valószínűleg figyelmeztette valaki és Krakkóiban megszakította útját.¹ Későbbben, 1711-ben az osztrák kormány, mint látni fogjuk, egészen másképpen bszélt vele.

Rákóczi ezzel a lengyel előkelő hölgygyel igen élénk levelezésben állott, a melyből azonban mind a mai napig semmi sem ismeretes. Én abban a szerencsés helyzetben vagyok, hogy a fejedelemnek Sieniawskinéhez írott 40 eredeti levelét fedeztem fel, a melyek az 1704—1712. évekből valók. Ezeket a magyar olvasóközönség rendelkezésére fogom bocsájtani annak a viszonynak a jellemzésével együtt, a melyben Rákóczi és Sieniawskiné állott.

Még kevesebb idealismusnak kellett lennie Rákóczi iránt Sieniawskiné hugában, *Malachowska Anna de Lubomirskiben*, a póseni (poznańi) palatinusnéban, a ki későbbben ugyancsak élénk összeköttetésben állott Rákóczival.²

Maga *Sieniawski Ádám Miklós* engedelmes ura volt feleségének és egyéb semmi! Vendégül látta magánál a magyar urakat, barátságot színlelt irántuk, mindazonáltal nyilvánvalóan nem szerette őket és sorsuk iránt nem igen érdeklődött. — Nem is említve magának Rákóczinak némely czélzásait, a melyek Sieniawski jellemére vonatkoznak,³ más jeleit is látjuk annak, hogy Rákóczi iránt barátságtalan volt. 1703-ban örömét fejezi ki, hogy lerázta nyakáról a vendégeket,⁴ a királyválasztó 1707-ik

¹ Bécsi Kriegsarchiv. Reg. 1705. X., No. 51/2.; Exp. 1705. X., No. 262, 530.; XI. 145.

² Arch. Rák. első oszt. I. k. 453 és 511. II. k. 81.

³ Praetermitto recensere hic. quaedam quae ... contra me molita fuerant ut ex arce omeverer; sed quia hic eventus quoque *alium concernit*, qui ex debilitate animi, non ex malitia consenserat, praetermittendum censui (Conf. 140.).

⁴ Magyar- és Lengyelország a 18-ik század elején című dolgozatomban (127. és 158. l.) töredékeket közöltem Sieniawskinak 1702 és 1703-ban

évben egyenesen ellensége volt Rákóczinak, 1711-ben pedig elárulni is kész volt vendégét és a császári bérenczeknek kezére játszani. — Tehát nagyobb óvatosságot az ő nemes voltát illető dícséreték dolgában!

Nem hagyhatjuk szó nélkül a palatinusnak viselt hivatalaira vonatkozó zürzavart. — 1702 első feléig semmi egyéb nem volt ő, mint egyszerű belzi vojvoda; akkor úgynevezett koronai tábornoknak léptették elő (hetman polny koronny, Kronfeldhauptmann), mai kifejezés szerint Feldmarschalleutnant, régiesen pedig le petit général Unterkronhauptmann, vagyis altábornagy; mert csak 1706-ban lett koronai nagyhetmanná (hetman wielki koronny, le grand général, Oberkronhauptmann, mai nyelven táborszer-nagy, Feldmarschall). Ezért Márki prof. hibásan nevezi őt 1701-re vonatkozólag nagyhetmannak és az ország tábornokának.¹

A Rákóczi-főklelések történetében gyakran találkozunk a kiowi palatinus nevével. *Potocki József* volt ez és nem Mihály, mint a hogy az Archivum Rákócziánumhoz adott névmutató mondja.² 1702 előtt még nem volt ő kijovi vojvoda (palatinus), hanem csak egyszerű halicsi sztarosztja, kapitány.³ 1703-ban vendégül látta Lembergben Rákóczit, későbbben pedig hadakat fogadott számára. Mindazonáltal ez sem történt ideális indokokból, hanem pusztán üzletszerűségből, mert rettenetesen pénzéhes ember volt ökelme! Legszebben beszélnek erről saját szavai, a melyeket Bonachoz írt.⁴ Nos és hogyan tette csúffá a fejedelmet 1710-ben, általánosan ismeretes.

Kątski Márton, egyike Rákóczi legönzetlenebb lengyel barátainak, podoliai generális (nem kormányzó) és kijovi vojevoda 1702-ig, későbbben krakkói vojvoda és castellanus. Ha hitelt lehet adni Du-Héron ama táviratának, a melyet XIV. Lajoshoz 1702. I. 26. intézett, a magyar uraknak tűzértséget ígért.⁵ Mikor aztán a dolog későbbben tette került, ez a jó barát, jó tanácsokon kívül semmit sem adott Rákóczinak. Valószínűleg Bonacnak Bercsényi által 1703 júliusában neki átadott ajánlólevele sem

feleségéhez írott 4 leveléből, a melyekben semmiféle nyoma sincsen valami nagylelkűségnek.

¹ I. 215, 216, 217. stb. hasonlóképen Thalynál II. 355.

² X. 190. Potocky Mihály más volt — volnyi vojevoda, a kit hasonlóképen többször emleget Bercsényinek levelezése. Ennek a Mihálynak bátyja egy másik Potocki József volt »straznik koronny«, a kit szintén emleget és a kit hibásan azonosít az index a kijovi vojvodával.

³ Ezért Du-Héronnak 1702. I. 26-iki sürgönyében a kijovi vojevodának megemlézése nem Potockira vonatkozik, a hogy Thaly írja (II. 433.), utána pedig Márki (I. 218.), hanem a podoliai tábornokra, Kątskira.

⁴ Lásd dolgozatom 154. l.

⁵ Thaly II. 433. Szerző hibásan vonatkoztatja ezt Potockira.

ért el semmi eredményt : nincsen ugyanis semmi nyoma, hogy a vojvoda valamiféleképen anyagilag is hozzájárult volna Rákóczi sikereihez.

Mint a hogy ismeretes, Rákóczi kétszer is említ önéletrajzában egy lengyel urat,¹ a ki állítólag Sobieski Jakab fölbujtására a fejedelmet el akarta fogni Berezsánban és Lembergben is, később pedig az ellenségből a legjobb barátjává lett. Ki volt ez? Thaly úgy gondolja, hogy ez a Radziwillek valamelyike volt;² Márki szerint pedig valamelyik Lubomirski György volt. (Ilyen nevű úr kettő is volt akkor.)³ Az én véleményem szerint ez a mágnás sem Radziwill, sem Lubomirski nem volt. — Rákóczi barátai között ugyanis nem szerepelt sem az egyik, sem a másik, mert az összes Lubomirskieiek nyílt ellenségei voltak. Ennek valamelyik másíknak kellett lennie. Mindabból, a mit Rákóczi erről a névtelen úrról említ, itten csak annyi a fontos, hogy a családját megjelöli, mert valamennyi egyéb dolgot akármelyik lengyel úrra bátran rá lehet alkalmazni. Ez a mágnás állítólag *magnae prosapiae* ember volt, a fejedelemnek vérszerint való atyjafia, ezenkívül Potockinak, a kijovi vojvodának rokona és Sobieski Jakab királyfinak benfentese. — Ha végigrostáljuk az akkori lengyel családokat, legnagyobb valószínűséggel mondhatjuk, hogy Rákóczi valamelyik *Wisnyowjeczki* (Wiśniowiecki) hercegről beszélt itten. A magyarokkal szoros érintkezésben volt mind a két Wiśniowiecki testvér, Mihály a litván altábornagy (hetman polny) és János (Janusz) a vilnai kastellánus. — Minden valószínűség szerint ez a János volt a névtelen mágnás. A Rákóczi-családdal való atyafisága fictiv volt és pedig a Zamojski-család révén, a kikből János, a kancellár és nagykoronai hetman, a gyermektelen Báthori Grizeldának volt az ura. — Wiśniowiecki János Potocki Józseffel sógorságban volt : mind a kettőnek felesége Leszczyński (olv. Lescsinyszki) leány volt. A Sobieskiekkel annyi atyafisága volt, hogy az öregapja mostoha fivére volt a Sobieski királyfiúk öreganyjának. — Ilyenformán, mint látható, egészen megfelel ez az úr annak a szerepnek, a melyben őt maga Rákóczi vázolja. Igaz ugyan, hogy egy dolog ellentmond ennek : az tudniillik, hogy Rákóczi Wiśniowieckit barátai között sorolja fel a lengbergi találkozásról szóló elbeszélés előtt.⁴ Ez azonban véleményem szerint a dolgon nem változtat, mert Rákóczi önéletrajzában a tények sorrendje, a melyet ő 16 évvel utóbb tett papírra, nem teljesen megbízható ; ez nem napló, hanem emlékirat.

¹ Önéletrajz 139—140, 143—144.

² Thaly II. 453, 473.

³ Márki I. 225, 234.

⁴ Önéletrajz 142.

Még egy fontos körülmény: az összes lengyel mágnásoktól jövő segítségért, még a Sieniawskinétől jövőért is, Bonac francia követ kezeskedett; egyedül Wiśniowieckit nem találjuk abban a jegyzékben, a melyet a francia követ a hitelezőkről állított össze — vagyis ennek a segítsége más úton jött, mint a többieké, előre nem volt megígérve, hanem csak későbbben, a fölkelésnek egészen a kezdetén nyilvánult meg. Mindezekből tehát az következik, hogy a lengyel névtelen mágnásban senki mást nem lehet látni, mint Wiśniowieczki Jánost.¹

Kikkel ismerkedett meg még közelebről Rákóczi és Bercsényi Lengyelországban 1701—1703 években, nem tudjuk bizonyossággal. Mindaz, a mit Thaly Bercsényinek 1701. évbeli ismeretsegeiről és Rákóczinak 1702. évbeli összeköttetéseiről mond, túlnyomólag fictiv dolog.² Nem tudunk ugyanis semmit sem arról, hogy ismerte-e Rákóczi avagy Bercsényi a Sobieski királyfiak valamelyikét, a Jablonowski hercegeket, Oginskit, Tomaszewski sztarosztát(?), Tarło diplomatát (?) stb. Nem kevésbé hibásan emlegeti két magyar történetírónk a többi lengyel urakat is, a kikről Du-Héron sürgönyeie emlékeznek. — A fentebb felhozottakon kívül megemlíthetem még azt, hogy a »grand general« kifejezés az 1701. X. 27.-iki és 1702. III. 26. sürgönyben nem Lubomirskit jelenti,³ hanem Jablonowski Stanislaw herceget, krakkói castellanust és nagykoronai hetmant; hasonlóképpen »le grand et le petit général de la couronne« alatt a francia követnek 1701 november hó 30-ikán küldött sürgönyében⁴ nem Lubomirski és Sieniawski, hanem Jablonowski és Potocki Felix rejtőzik; ha az 1702. III. 3-iki sürgönyben tényleg a krakkói vojvodáról van szó,⁵ úgy ez nem lehetett az ifjú Jablonowski herceg, russiai vojvoda, hanem csakis a már említett Potocki Felix; az 1702. IV. 8-iki sürgönyben említett⁶ krakkói castellanus és nagykoronai hetmannak ugyanennek a Potockinak kellett lennie; az ekkori altábornagy (polny hetman) ugyanis Lubomirski Stanislaw volt, 1702 júliusától pedig nagy hetman; helyébe pedig altábornagynak Sieniawski lépett elő. A hibákat nyilvánvalóan átvette Márki professor is.

DR. THOMAŠIVSKYJ ISTVÁN.

¹ Ezt a Jánost emlegeti Bercsényi 1707. IV. 23-iki levelében (Arch. Rák. V. 408.): Nekem is ír Janus... A levelek kiadója egészen hibás magyarázatot fűz ehhez: »sajátkép Jahnus, liber baro ab Eberstett, lengyel tábornok«. Hiszen ez a Janus nem is lengyel tábornok volt, hanem százsz, későbbben pedig muszka generális!

² II. 355, 429.

³ Thaly II. 386, 441.

⁴ Thaly II. 421.

⁵ Thaly II. 441; úgyszintén II. 446.

⁶ Thaly II. 449.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

EGY TÉVES ADAT KIKÜSZÖBÖLÉSE DÁCZIA TÖRTÉNETÉBŐL.

(A LEG VI H képzeleti bélyege.)

Dácia adattárában érthetetlen módon egy olyan legiobélyeg örökösödhetett meg, a melynek megfelelő legio soha meg sem köze-
líthette a római birodalom eme szélső tartományát. A legio VI
Hisp(ana)-ról van itt szó, melynek LEG · VI · HIS állítólagos bélyeg-
nyomatát az udvarhelymegyei *Szentmihályfalvára* (ma Székelyszent-
mihályfalva) utalólag *Neigebauer* Dacien-je¹ vezette be először 1851-ben
az irodalomba. Itt aztán *Ackner Mihály*² újabb közlésével annyira
begyökerezett, hogy Mommsen³ a Corpus Inscr. Latinurum III-ik
kötetébe felvételre méltatá, jöllehet 1857-ben Müller Frigyes⁴
udvarhelymegyei tanulmányútja már a bélyegmásolat téves voltá-
nak nyitjára is rámutató észleleteket eredményezett s maga Mommsen
sem tartotta feleslegesnek arra a legiobélyeg bemutatásánál illetén-
képp rámutatni: *Errone sic lectam esse existimat Fr. Müller (Mitth.
der Centralcom. vol 3. a 1858 p 262) accipiendamque potius de
cohorte aliqua Hispanorum, probiliter, cum nec ulla exhiberet
legio VI Hispana et cohortem Hispanorum IV constet castra
habuisse eo ipsó loco quo lateres hi reperti sunt (v. p. 179).*

¹ *Neigebaur*, Dacien Kronstadt (Brasso) 1851. 257. l.

² *Michael Ackner*, Die römischen Alterthümer und deutschen Burgen
in Siebenbürgen. Jahrbuch der k. k. Central-Commission zur Erforschung
und Erhaltung der Baudenkmale. Wien 1856. I. 19. l. U. ö. Decennialfor-
schungen der archaeologischen Funde 1845—1855. Mittheilungen der k. k.
Central Commiss. I. 1856. 131. l.

³ Corpus Inscriptionum Latinarum. Berolini MDCCLXXIII. p.
258. n. 1632. CIL. III rövidítjük.

⁴ Friedrich Müller, Die Ruinen aus Firtos in Siebenbürgen. Mittheilun-
gen der k. k. Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung. Wien,
III. 1858. 262. l.

S a nagyon is találó észrevétel daczára a LEG · VI · HIS a CIL III. supplementumában is 8069 szám alatt ott kísért. Nehogy tehát még tovább zavarhassa a történetírókat, szükségesnek látjuk helyrajzi kutatásaink alapján annak jogtalan szereplését felderítve, törlésének halaszthatatlanságát beigazolni.

Neigebauer sehol egy szóval sem emlékezik meg közvetlen megfigyeléseiről s Firtos-Várallyánál is feltűnő helyrajzi tévedését árulja el, a mikor szomszédosnak hirdeti a Bodoki hegységgel, mely a valószínűségben innen jókora távolságba esik és a Hargita-lánczolat kettős nyúlványával, t. i. a Rika és Baróti hegység által ugyancsak el van különítve. Minthogy pedig az általa meglátogatott pontoknak sohasem mulasztja el ottjártának napját és körülményeit is felemlíteni, világos : hogy Segesváron jártában nyerhette a Fejér-Nyikó völgyre vonatkozó téves értesülését.

Ackner Mihály, Dácia felirattárának másik lelkes munkása, szintén nem jutott el a Hargita aláig, hanem Gross Victor nevű ág. ev. lelkész másolatából közölte 1856-ban azt a két Jupiter-oltárt,¹ melyek mindenikét egy-egy praef(ectus) coh(ortis) IIII Hisp(anorum) hagyta reánk. Müller Frigyes² 1858-ban még azt a harmadik Mars-oltárt is befoglalal útinaplójába, melyet Tarcsafalván Pálffy Dénes udvarházában talált volt Ackner³ másolója ; de a melyet javaslatomra onnan 1894-ben Ugron János alispán Székelyudvarhelyre, a vármegyehezához szállíttatott be. Müller Frigyes a mint ez oltárokat szemtől szemben láthatta, azonnal tisztába jött azzal is : hogy a *Neigebauernül* jelentkező LEG · VI · HIS az első Jupiter-oltáron CoH · IIII · HISP alakban feltüntetett *cohors* jelzés felvételével okozkodhatta ki az ismeretlen másoló. Vélekedése azonban nem nyerhetett kellő érvényesítést, jóllehet pár év múlva Orbán Balázs⁴ a *Székelyföld* cz. munkája érdekében patrisalva, *Enlakon* ráakadt az COH · IIII · HISP ama Diana-oltárára is, melynek segítségével Torma Károly⁵ a nyert információk segítségével a cohors castellumát odautalhatta.

¹ Ackner, Mitth. der Central-Commiss. I. 1856. 131. l. CILIII. 946 és 947.

² Müller Fr. Mittheil. der Central-Commiss. III. 1858. 262. l.

³ Ackner, Ausflüge bei Gelegenheit der Fahrt nach Sächsisch-Reen zur Generalsammlung des Vereins für siebenbürgische Landesunde vom 14. bis 28. August 1857. Transilvania. Beiblatt zum siebenbürger Bote. Hermannstadt (Nagyszeben) 1857. 42. szám, 165. l. Majd közvetlen szemléletből: Müller, Mitth. der Central-Commiss. III. 1858. 260. l. Gerhard, Archaeol. Anzeiger 1859. 127. l. CIL III. n. 948.

⁴ Orbán Balázs, A Székelyföld leírása történelmi, régészeti, természetrajzi s népismereti szempontból. I. kötet. Udvarhelyszék. Pest, 1868. 107. l.

⁵ Torma Károly a Corpus Inscr. Latin. III. 179. l. n. 945 közzétett oltárkőhöz adott jelentésében.

Ily módon a *Szentmihályfalván* is tévesnek bizonyult LEG · VI · HIS bélyegének törlését várhatjuk vala a Corpus III. rectificatoraitól. Minthogy azonban a CIL · III Supplementumának Illyricum című kötetében 1891-ben Domaszewski Alfréd, a kötet szerkesztője 8069 szám alatt tovább is érvényben hagyta a hibás bélyeget, 1894 nyarán, a mikor Ugron János, Udvarhelymegye monographiájának érdekében az én véleményemet is jónak látta kikérni, kötelességemnek ismerém a helyszínére ellátogatva, az ügyállást végérvényes döntéshez segíteni.

A Müller által még szabadonállónak talált és Orbán idejében már az unitárius templom falába került oltárpárt a templom renoválása közben a torony aljára helyezék s érthetetlen okból vastag mészréteggel vonták be, úgy hogy néhai Solymossy Endre tanártársam segítségével alig kaphattuk azt meg. A mészburkolat lekopogtatása után ismét felszínre hozott két oltárból a CIL III 946 alá foglalt s a torony alatt balra álló példányt észleletünk szerint pár betű híján helyesen másolta volt le Müller. A leglényegesebb eltérés az, hogy a kezdő sorban D · O · M áll I · O · M helyett. A 4-ik sor számjelzése teljesebb s az ötödik sor kezdetén EQ áll,¹ a mint azt már Mommsen² kiegészítette.

Ennél sokkal szerencsétlenebbül másolódott le a második oltár, sőt tíz évvel utóbb, a mikor Torma Károly arról egy teljesebb másolatot kapott, a helyi viszonyokkal való tájékozatlansága következtében azt az új torony harmadik leletéül iktattatá be a CIL · III 6257 száma alá. A két szöveget egybevetve, legkevésbé sem csodálkozhatunk ezen a tévedésen, mert hisz a Müller Frigvestől eredő első másolat *hét* sorosnak jelzi a *8 sort* számító oltárt s a *hét sort* is annyira téves és hézagos szövegezéssel adta, hogy Torma teljesen új oltárnak vehette a hozzájuttatott másolatból terjedelmesebb szövegűnek tetsző oltárkövet.³

A tévedés lehetőségét a párhuzamos bemutatás legjobban érthetővé teszi.

¹ Téglás Gábor, A Limes dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete. Archaeol. Közlemények XIX. köt. 37. 1. 3. szám alatt közöltem :

D · O · M	<i>D(eo) o(p)timo m(aximo)</i>
C · IVL · IVLIA	<i>C. Jul(ius) Julia-</i>
NVS PRAEF	<i>nus praef(ectus)</i>
CoH IIII HISP	<i>coh(ortis) IIII Hisp(anae)</i>
EQ · DOM · RoM	<i>eq(uitatae) Dom(o) Rom(ae)</i>
V · S · L · M	<i>v(otum) s(oluít) l(ibens) m(erito).</i>

² CILIII. 946. 5. sorában : Eq. DOM · RoM.

³ Téglás G. A Limes dacicus két Küküllő és Olt közötti részlete. Arch. közl. XIX. 37. 1.

Ime a CIL III 947 oltára

Ugyanaz a CIL III 6257

Müller szerint :

Torma másolatában :

I · O · M

D < O < M

T · VETTIUS

COH IIII HISPA

EVERVS

EQ · CVI PRAE

PRAEF · CoH · I

EST · P · DIVIVS

5. / / / / / / /

5. ITALICVS PRAEF

V · S

DOM MAVRE

L · M

TANIA CAESA

RENS · V · S · L · M

Látnivaló, hogy Müller másolata a valóságból mit sem tüntet fel. A Torma másolata tehát a sikerültebb, mely az eredetitől csak annyiban tér el, hogy a kezdő sorban I(om) helyett D(om)ot találunk itt is, minek következtében a kiegészítést következőleg esz-közölhetem :

D(eo) o(ptimo) m(aximo) | coh(ors) IIII Hispa(na) | equ(itata) cui prae est | P. Divius | Italicus prae(ectus) | Dom(o) Maure | tania Caesa | rens(i) V(otum) s(oluit) l(ibens) m(erito).

Ily módon ismét csak kettőre redukálhatjuk a ma Székelyszentmihályként szereplő udvarhelymegyei kis község unitárius templomtornya alá falazott oltárok számát. A közet anyaga alapján pedig határozottan konstatálhatjuk, hogy mindkét oltár a Nyikó és Kőrispatak, illetőleg a Nagy- és Kis-Küküllő vízválasztóján, Szentmihálytól jó 20 km. ÉK eső *Énlakának* híres castellumból ered, a honnan a templomépítők más faragott kövekkel együtt a mult század elején azokat leszállították.

Szentmihályfalva tehát még cohors castellumként sem szerepelhet Dácia évlapjain s még kevésbé bitorolhatja annak a legio VI Hispanának a nevét, mely a Julius-ház idejében az első század derekáig Hispaniában feküdt s onnan Vespasianus rendeletére Germania inferiorba helyeztetett. Ezt a tartományt nem is hagyta el a legio VI Hispana egész Hadrianusig, a ki Britanniába osztotta azt végleg.¹

Egy legio VI Herc(ulia) Alsó-Pannoniának a Drávafok közelében úgy fel-, mint lefelé, különösen a Fruska-Gora-alji castellumokban, mint Begecs,² Banostor,³ Cerevic,⁴ megörökíté magát. Ugyan-

¹ Cagnat, legio cikke Dictionaire des antiquites grecques et romains. Dahremberg et Saglio III. 2. 1083. l.

² CILIII 10.665 ad n. 3754 (cf. p. 1043 et Eph. II. n. 771) a N. Múzeumban Budapesten s a CILIII. 151.387 alatt tévesen Uj Futtakra sorozott ama felírártörredék, melyet A. ch. Értesítő XX. 1900. p. 76. közöltünk.

³ CILIII. 10.665. b. c. Domaszewski a földmiveseknél találta.

⁴ CILIII. 10.665. Ljubie Viestnik X. p. 59. LÉGVIN.

ezzel találkozunk Eszéken (Mursa), honnan Katanchich már 1782-ben megörökíté a LEG·VI H bélyegformát.¹ A Drávatorkolaton felül Vörösmartról Valens érmeivel² s Kis-Kószegről (Batina)³ kerültek elé még ilyen bélyegnyomatok.

Mommsen Tivadar a Drávatorokból még csupán Katanchich adatát ismervén, azt is a székelyszentmihályfalvai téves másolat igazolásul alkalmazá, külön is kiemelvén a CILIII n. 3754 fűzött észrevételében a legio VI H(ispana) vexillatioinak a két lelet által való beigazolását. Mindez azonban önként hatályát veszíti most, a mikor Szentmihályfalvára nézve nem csupán a tévedés mikéntjei igazolhatók be, de egyúttal bizonyosságot szerezhetünk arról is: hogy ott egyáltalában *semminemű római castellum* nem létezett s következőleg sem a *legio VI Hispana*, sem bármely más római csapat jegyét nem kereshetjük.

De a Mommsen által Eszékre (Mursa) megállapíthatónak vélt legio VI H(ispana) azóta ott a hiteles czáfolatát nyerte, mert a *Vörösmarton* előforduló *ΛΕΥΘΗ* s még inkább a Bánostornál előforduló LEG·VI HRC X bélyegnyomatok már formáikkal meghusztítják a *legio VI Hispana*-féle téves olvasást s kétségtelenné teszik a Dácia elbukása után az Alduna mellé osztott *leg(io) VI Herc(ulia)* odavaló szereplését.

Igy állván a dolog, Filow Bogdának⁴ a szentmihályfalvi téves legio VI Hispana bélyegre támaszkodó ama feltevését, mintha a legio VI Hispana vexillatioi Dácia occupatiójánál és betelepítésénél munkások lettek volna, s velük együtt Alsó-Germania legioi is képviselve lettek volna itt, azt hisszük, czáfolni is felesleges.

Nehogy tehát más kutatók is ilyen tévedésekre ragadtassák magukat, talán nem vala felesleges mindezt hazai történetíróink és tanítóink okulására itt nyilvánosságra hoznunk.

TÉGLÁS GÁBOR.

KASSA ÁRÚMEGÁLLÍTÓ JOGÁNAK FELÚJÍTÁSA ÉS KIHIRDETÉSE (1672—88).⁵

A középkori városok fejlődésüket elsősorban azon kiváltságoknak köszönhették, a melyeket szépszerével, áldozatokkal vagy küz-

¹ Math. Petrus Katanchich, *De columna miliaria Romana in Eszekum reperta*. Ed. I. Eszék, 1782. p. 96. Editio 2. Zagrabiae 1794. Innen CILIII. 3754.

² Fröhlich Róbert, másolata a beg-cesi jegyzőnél. CILIII. 10.665. h.

³ A N. Múzeumban Budapesten Battináról jegyezve. CILIII. 10.665 i.

⁴ Bogdan Filow, *Die Legionen der Provinz Moesia*. Klio. Erster Ergänzungsband 1906. 58. l.

⁵ Az árúmegállító jognak a németeknél fejlett irodalma van. A Szá-

delemmel elnyertek. Ily kiváltságok voltak, pl. hogy czéheket alkothattak, bíraskodtak, vásárt tartottak stb. Ritkább, de igen becses kiváltságuk volt az árúmegállító jog, a mely abban állott, hogy e joggal felruházott városokba az arramenő kereskedők tartoztak bemenni, árúikat ott egészben vagy részben elárúsítani. Eleinte a kezdetleges forgalomban e kiváltság inkább hasznos, mint káros volt. A vásárló közönség az illető városban és polgáraiban biztos piacot és eladókat nyert. A város pedig az ideterelt forgalom következtében föllandult, pl. Bécs egyenesen e jogának köszönheti nagy felemelkedését. A XIII. század óta (1221.) a nyugati és keleti árúcsere központja lett.

Nálunk (1244.) *Buda*, (1271.) *Győr*, (1402.) *Pozsony* és *Sopron* nyert ily jogot. Kelet felé *Brassó* és *Szeben*, észak felé *Kassa* tartoztatta fel a kereskedőket. Kassa 1347-ben Nagy Lajostól nyerte az árúmegállító jogot, mely nemcsak a belföldi, hanem kivált a lengyel és orosz kereskedőkre terjedt ki, a kik hazánkkal ez időben élénk forgalomban állottak. És a forgalom főhaszna e jognál fogva Kassáé lett, mert a lengyel és orosz árúkat csak Kassa adhatta tovább hazánkban és az északkeleti, kifelé törekvő árúkat is csak Kassáig hozhatták a mi kereskedőink, innen tovább csak a kassaiak vihették.

Természetesen ily merev alakban e jog alig volt keresztülvihető, különösen a mint az árúcsere egyre növekedett és a mint az illető vidéken más városok is emelkedtek. E városok és kereskedők e rendelkezést kijátszani, enyhíteni, megszüntetni törekedtek. Vagy legalább is szintén részesedni e jogból. Különösen a török hódoltság és a nemzeti fölkelések zavarai akadályozták e jog gyakorlását. De más oldalról a kedvező alkalmakat igyekeztek más városok is megragadni e kiváltság elnyerésére. Kassa mellett 1599-ben *Eperjes*, *Lócse*, *Bártfa*, *Késmárk* is gyakorolják az árúmegállító jogot, sőt mint »filiálék« *Homonna*, *Varannó*, *Sztropkó* is.

Kassa azonban sokszor tett kísérletet, hogy e jog csakis az övé legyen. De a bécsi udvar a kiváltságok fentartását és adományozását, vagy pedig megvonását politikai eszközül használta. A nemzeti fölkelések korában Kassát ellenzéki szerepe az udvar kegyeitől gyakran megfosztotta. Különösen I. Lipót korában volt kitéve sokféle zaklatásnak, mivel a Wesselényi-féle összeesküvés és a protestáns elégedetlenség szálai ide is elnyúltak. A város azonban, a hogy lehetett, védelmezte jogait, követei egyre járták Bécsset, jogorvoslást, a jogok helyreállítását kérve. 1672 márczius havában Feya Dávid

zadok XLV. évf. I. füzete ismerteti a *Das Stapelrecht* cz. munkát. Nálunk Kassa város árúmegállító jogáról (e czímen) dr. Farkas Róbert irt a város titkos ltára alapján. A jelen közlemény a városi jegyzőkönyvek adatai alapján készült s mintegy folytatása a Farkas Róbert munkájának.

a hat szabad királyi várossal együtt követül járt Bécsben ő felségénél. Visszajöve márcz. 22-ikén a tanács ülésén referál: A locus depositionist (árúlerakó jogot) is sollicitaltam (sürgettem) és annyira vittem, hogy ő felsége méltóságos esztergomi érsek által kegyelmesen resolválta magát (kijelentette), hogy igenis akarja és kívánja, hogy előbbeni állapotába állíttassék vissza s a nemes városa ruháztatott. Csakhogy midőn méltóságos cancellárius urunkat expeditiója (kiadatása) végett búsitottam, nem akart annualni expeditiójának (kiadásába beleegyezni), hanem ha azon dolog mégegyszer publice (nyilvánosan) az egész tanács előtt proponáltatik (előterjesztetik). Mivel érsek urunknak ő felsége akkor csak privatim resolválta magát (nem hivatalosan jelentette ki). Szükséges consideratiora (összeülésre, tanácskozásra) való dolog is lévén, hogy az egész consiliáriusok (tanácsosok) hírvél legyen. Mely dolgot ő nagysága üdörül-üdőre, napról-napra halogatván, mentetgven is magát a sok publicum (köz) dolgokkal, ottlétemig nem proponálta (terjesztette elő). Ajánlotta mindazonáltal jóakarátját, hogy ott nem létemben is nemcsak proponálni fogja első alkalmatossággal ő felségének, de egyszersmind promoveálni (előmozdítani) is.

Általában azonban Feya uram bocsánatot kér, hogy bár sokat fáradozott, jobb resolutiot (végzéseket) nem hozhatott, de erővel semmit sem vehetett.

Hónapok teltek el, de bizony a leirat csak nem érkezett meg. Alázatos levéllel fordultak tehát a kancellárhoz, a kiról Feya jelentette korábban, hogy rajta mult a dolog. A városbíró 1672 decz. 29-ikén előterjeszti a senatusnak, hogy kancellárius ő nagysága irt csak magának bíró uramnak, hogy mivel Eperjes városa a mostani rebelliok alkalmatlanságával fölötte impignált (megtántorodott) ő felsége ellen (t. i. Eperjes és Kisszeben megnyitotta kapuit a bujdosók előtt) most volna ideje a régi Locus depositum (árúmegállító jog) kérését megújítani, hogy itt legyen. Atyai szokott kegyelmességét ajánlja.

Kegyelmességét alázatosan kell venni s a jó alkalmatosságot el se kell mulatni, lévén extra locum depositionis s egyéb instantiák is lévén, tisztújítás után követeket küldünk ő felségéhez.

El is mennek a követek. Kassa a németektől lévén megszállva, ha akart volna is eltántorodni a hűségtől, nem tehetette. Éppen e hűsége jutalmául az udvar kegyét éreztette is a várossal. 1673 jul. 6-iki tanácsban publicaltatott, hogy ő felsége elengedte a taxa restantia (adóhátralék) két részét, megtekintvén a város hűségét.

Pár nap mulva (1673 júl. 15-ikén) az ő felségétől visszajött követ-atyafiai maguk referálnak az eredményről: Sokat futkostak ide-oda, de nem igen sokat értek el. A locus depositionisra a méltóságos aulica kamara úgy resolválta magát, lehetetlen, hogy ő felsége

az szkladot (tótul-lerakodó helyet) Eperjestől transferálhassa és az mi városunknak conferálhassa. Hanem az nemes város igaz, tökéletes hűségét kegyelmesen respektálván, az taxa restantiának, úgymint 16.000 frtnak két részét elengedte és relaxálta. A többi diffikultást, a repartitiót és accist ő felsége a bellicumra bízta, hogy azokat remediálják ő nagyságok, kiknek expeditióját nem várhatván követ uraimék, az nemes tanács intimatiója szerint, ágensre (ügynökre) bízták. Hermanus Gabriel, Velekernek hívják, az ki nagy örömet szolgál a városnak, csak érthesse a tanács akaratját. Pozsonyban pedig Potthmar uram ajánlotta jó akaratját, hogy ott a gubernium előtt örömet segíti a város dolgait.

De a város semmit elérni nem tudott, sőt Spankau és Strassoldo rémuralmát volt kénytelen nyögni. Ez aztán Thököly felé hajlította, ki 1682—1685-ig a város ura lett. Az árúmegállító jogot a hűségben megmaradt Lőcse kapta. Alig állott azonban helyre Kassán is a császári katolikus restauratio, már visszareklamálja magának ősi kiváltságát.

1688 június 7-ikén terjeszti elő a bíró ő felsége mandátumát, melyben rendeli, hogy Kassa álljon el attól a protestatiótól, a melyet a lőcseiek ellen tett, hogy a niderlag Kassát illetné meg a régi királyoktól nyert privilégium szerint. De egyébként ő felsége megtekintve Felsőmagyarország romlott állapotját és sokbeli pusztulását, elrendeli, hogy a vitélző rendek semmifélevél ne terheljék az ország lakosait.

A tanács kimondja, hogy a királyi parancsot a legközelebbi közgyűlés elé terjeszti.

S íme, a dolog kedvező fordulatot vesz. Már egy hó mulva (1686 július 11-ikén) jelenti a bíró, hogy Makolany uram ő kegyelme Bécsből Carove által bizonyos biztató írásokat produkál a niderlag dolgában. Minthogy pedig ez kedveskedés nélkül nem mehet, rendel neki a tanács fáradozásáért bizonyos praesentumokat (ajándékokat), szőlőjébe karókat, valami finom jó bort.

Sőt újra egy hó mulva (1686. augusztus 19-én) a bíró azt terjesztheti elő, hogy már expeditióban (útban) van a niderlag. A költségeihez való 200 arany és 200 tallér fedezésére a kereskedők ajánljának, elsősorban őket érdeкли, de tudva, hogy a jelenegi szűk időben annyit nem adhatnak, erre készek kölcsönt felvenni.

Azonban csak két évi huza-vona után van abban a helyzetben a város, hogy mint az árúmegállító jog tulajdonosa, ezt a szomszéd városokkal tudassa. Az 1688. máj. 29-iki tanácsülés után itt marasztván bíró uram az kereskedő és öreg asztal mellett lévő uraimékat, jelenti, hogy a niderlagnak publicálása (árúmegállító-jog kihirdetése) a lőcsei és késmárki sokadalmakkor szükséges, arra való költség honnan telhetik ki, hanemha a kereskedők succurálnak (hozzájárul-

nak) költségből. És hogy az sokadalmakban a külső kereskedőket miként kell idehajtani, minemű modalitással (módon). Az Bruderschafttól (a kereskedők társulatától) kell kölcsön 50 frtot kérni költségére és azután bortisztból (a város borbevételéből) adatódják meg.

Ki is küldenek ez alkalommal a Bruderschaft közül két böcsületes embert, úgymint Hluboky István és Prettel János uraimékat Eperjesre pro prohibitione (intelemért), hogy az baraszlai kereskedők ne merészljék lerakni marhájokat, hanem idehozzák ad locum niderlag és hogyha nem obtemperálnak (engedelmeskednek) solemniter protestáljanak (ünnepélyesen tiltakozzanak) ellene.

De igyckeznek szép bánásmóddal is megnyerni a baraszlai kereskedőket, kimondják (1688 jun. 13.), hogy egy itallal kell kedveskedni és más ételrevalóval is nekik.

1688 jun. 2-ikán bízzák meg Hluboky István és Prettel János kereskedő uraimékat, hogy az eperjesi sokadalomra a kereskedők admonitiójára (figyelmeztetésére) az locus depositionis iránt instructióval (az árúlerakó jog ügyében utasítással, ellátva) menjenek fel. Velök ment a város vicanótáriusa, Lichy Sámuel is.

A kiküldöttek jún. 10. már itthon voltak s jelentést tettek küldetésükről: Megérkezvén Lichy Sámuel az niderlag iránt járván, az eperjesi commendans (katonai parancsnok) igen pártjokat fogja és tuelálta (védte) az eperjesieknek és baraszlaiknak részeket. Az eperjesiek protestálván, hogy sinistra informatióra (téves jelentésekre) adott ő felsége inhibitorium mandatumot (tiltó rendeletet). Hlubokyval Nigrelli az eperjesi commendansnak levelet küldött.

Lichy a commendansnak előadt aaz eperjesi bíró, Szikszay Pál ezen mondását: ha én tudtam volna, hogy ő felsége csak olyan inclinatioval (hajlandósággal) leszen városunkhoz, én úgy, mint Szikszay Pál, nem engedtem volna ő felsége mandátumát itten publikáltatni (rendeletét kihirdetni). Az mely szókat Pretell János és Hluboky István előtt a kapu között mondotta.

Lócsére is kiküldöttek két embert, ú. m. Jászay László és Lichy Sámuel uraimékat az ő felsége prohibitorium mandatumuma promulgálására az niderlag iránt, a kik 1688 júl. 28-án tőnek ily relatiót: Lócsére érkeztvén, mindjárt a lócsői bíróhoz mentek s a nemes káptalanból jelen levő becsületes személyekkel együtt köszöntvén elsőben is bíró uramat, jelenték ő felsége kegyelmesen conferált donatióját (adománylevelét) és hogy annak módja s rendi szerint akarják világosan publikálni. Azon nap lócsői bíró uram, minthogy magától választ nem adhatott, halasztotta ő kegyelme másnapra. Együtt lévén ő kegyelmek, a nemes tanács előtt proponáltak credentionálisok mellett, előadták megbizatusukat ő kegyelmek, melynél ő kegyelmek protestáltak solemniter mind magok detentioi (feltartóztatások)

íránt s mind költségek íránt, hanem vagy léssen válaszok vagy nem, ő kegyelmek, de holnap reggel eljárnak ő felsége parancsolatjában. Másnap felhivatván a n. tanács és község ő kegyelméket, solemniter protestáltak azon, miért vádolta a város Lócsét, mintha az kereskedőket tartóztatták volna.

Igenis, megengedik a publicálást. Allanda uram mondotta: Kegyelmetek publicáljon és protestáljon, de jó nekünk az jövedelmet szednünk. Trombitást instáltak ő kegyelmek. Hanem az város közepe táján asztalt terítették ő kegyelmek, az város trombitási és dobosa, az kik ő kegyelmekkel voltak, háromszor megfúván a trombitát, aztán dobszó alatt kimenvén az asztalhoz, leülvén, nemes lőcsei deputatusok is jelenlívén, nótárius Lichy Sámuel uram kezdvén mind deákul, németül s magyarul ő felsége donatióit olvasni. A mint elolvasá, a lőcseiek újabban protestáltak, hogy sinistre (tévesen) informáltak a felséges udvar. Jászay László uram contraprotestált, hogy igazán informáltak és hogy az nemes káptalanbeli becsületes személyek pro testimonio ne acceptáltassanak (bizonyásglevelet ne adjanak), mivel nem tartoznak vele, nem ő kegyelmek instantiájára exmittáltatván (küldetvén ki).

Szebenben is publicálván magok szebeni trombitási mellett semmiben protestatió, contradictio nélkül hasonlóképpen in loco publico s úgy megindulván, jöttek ő kegyelmek haza.

Nemzetes bíró uram és az tanács nevével köszöni ő kegyelmek fáradozását.

KEREKES GYÖRGY.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

*Korvin Mátyás magyar király a szláv népköltészetben (néphagyományban).*¹ (Kuzelya Zeno könyve, Lemberg, 1906. Kiadta a Sevcsenkó-Társulat.)

Kuzelya Zeno dr., a csernoviczi egyetemi könyvtár óre szorgalmas kutatás alapján egy majdnem 10 íves (nagy 154 old.) munkában foglalkozik themájával s a Mátyás nevével összefüggésben élő költői motívumokat bonczolgatja. A könyv 11 fejezetre oszlik s mivel tárgya reánk nézve becses s forrásai is figyelemre méltók — röviden összefoglaljuk a könyv egyes fejezeteinek tartalmát.

*

I. *(Bevezetés. Történeti háttér.)* Azon történeti személyek között, a kik a nép különös rokonszenvét nyerték meg s költői alkotóerejének tárgyává lettek: Korvin Mátyás magyar királyt is ott találjuk. Nemcsak a magyar nép tud róla, hanem mindazok a népek, a melyek az ő országának a szomszédságában laktak. Ott van a szerbek és horvátok hőskölteményeiben, a szlovének a hősiességnek és titokzatosságnak oly nymbusával vették körül, a milyen csak a nemzeti hősöknek jut. Dicsősége eljutott és ma is él az ukrainai, galicziai és magyarországi kisoroszoknál, valamint a cseheknél és morváknál is.

Korvin Mátyás történeti személy s így érdekes kérdés az, hogy életének mely mozzanatai hagytak nyomot a nép költészetében. Ennek megértésére legalább nagyjából kell ismernünk Magyarországnak és Szerbiának akkori helyzetét s azokat a személyeket, a kiknek küzdelmei némiképen befolyással voltak arra, hogy Mátyás a népköltészet tárgyává lett.

Mátyás nemcsak a maga érdemeiért lett oly népszerű. Népszerűségének első előmozdítója atyja, Hunyadi János, a ki nem-

¹ Zenon Kuzelya: *Uhorszkij koroly Matvij Korvin v szlavjanszkij usztnij szloveszoszti.*

csak Magyarországon, de az egész Balkán-félszigeten dicsőséget szerzett nevének.

Ezután Hunyadi életét, küzdelmeit ecseteli hűen.

Hunyadi élete nagyon is alkalmas volt arra, hogy a nép lelkében mélyebb nyomokat hagyjon. A töröknek engesztelhetetlen ellensége volt s ez elég volt ahhoz, hogy egész ének-cyklusok fűződjenek nevéhez, hogy fénye a népköltészetben másokat elhomályosítson, hogy az egész délszláv epikának sok régibb motívuma kiszoruljon, feledésbe menjen.¹

A törökök ellenségének: a szerbek, horvátok, bolgárok nemzeti hősvé kellett lennie.

(Hunyadi halála, a Cilleiek ármánykodása, Mátyás trónralépése, Brankovichhoz való viszonya, Mátyás szerb-politikája, népszerűsége, harczeit vannak jellemezve még az I. fejezetben.)

II. (Mátyás népszerűségének okai.) Mátyás élete is magyarázza népszerűségét: küzdelmei, vitézsége, jó szíve egyszerre megnyerték a nép alsóbb rétegeinek rokonszenvét. Ezenkívül atyjának dicsősége is rászállott.

(Itt Bonfini, Toldy: *Gesch. d. ung. Lit. im Mit., Handbuch der ung. Poesie*, Schwicker: *Gesch. d. ung. Lit., Szalay: Gesch. Ungarns*, Stefanović Vilovsky: *Die Serben stb. művek* alapján Mátyás egyéniségét rajzolja meg s ezek alapján mondja, hogy nem csoda, ha a nép ajkán megszületett ez a közmondás: »Megtalt Mátyás király — oda az igazság.«)

A magyar néppel versenyez a horvát, az is azt mondja: »Pokle kralj Matijaž spi, nikakve pravice ni«² értelme egyezik a magyar közmondásával.

A szlovének közt híre ma is így él: »Té je bia pri-nas en kral, ki so ga zvali kral Mátjaz. On je bia jako *dober kral*« stb.³ Mátyás itt a »jó király«, a ki alatt a népnek jó dolga van: »Te 'de kmetič lelko kmetiiva.«

A magyarországi ruthén nép pláne a magáénak vallja Mátyást.⁴

Az általános tárgyalás után aztán részletezi a tételt s a következő fejezetekben arról tárgyal, hogy az egyes népek phantasiája miképen alkotta meg Mátyás alakját költészetében.

A III. fejezetet: »Matvij Korvin u Uhriv (Madjariv)« — »Mátyás a magyarokról« czímen Bonfini, Toldi művei, Thuróczy: Chron.

¹ Dr. T. Maretich: »Kosovski junaci i dogodjaji u narodnoj epici« 115. oldal.

² Klaić: »Porjest Hrvata« Zagreb 1904.

³ J. Treuensfeld: *Narodno blago s Stajerskega* II. 141. Kres 1884.

⁴ Etnogr. Zbirnik, IV. 173. old. V. ö. *Szémán J.*: »Mátyás a magyarországi ruthén népmondákban« *Ethnographia* 1911. 4. füzet.

Hungarorum« s a Székely : »Kronika ez Világnak jeles dolgairól« alapján jellemzi Mátyást, a magyar népköltészetben és sikerült kisorosz fordításban közli a »Mátyást mostan választotta« egykorú népének-töredéket. Mátyást olyannak tekinti a magyar nép szemében, mint Králevič Markót a szerb és Mikola Subič Zrinszki-t a horvát nép költészetében. Megemlíti, hogy számos monda őrzi, a melyek leginkább az ő igazságosságát, a nép között való gyakori megjelenését, leereszkedését tárgyalják. Ebben a részben forrásai : Pulszky : Die Renaissance und König Mathias 1890., Sagen und Novellen. Aus dem Magyar. übers. v. Georg. v. Gaal Wien 1834., I. Gebhardt : Oesterreichs. Sagenbuch Pest 1863.

IV. (Korvin Mátyás a szerbeknél és a horvátoknál.) A magyar népköltészetben csak néhány költői töredék őrzi Mátyás emlékét, a szerb-horvát népköltészetben azonban egy népepos-cyklusba kerül bele. Mátyás kora és vonatkozása szerbekhez és horvátokhoz — megmagyarázza ezt a jelenséget. Mátyás a szerb-horvát népköltészetben egyre több nemzetiségi vonást vesz föl, a mire jó példa már a Szibinyáni Jank dal-cyklus is, a melyben a nép őt valósággal szerbnek tartja. Sok ének őrzi Hunyadi fogságának, valamint Mátyásnak, különösen az ő Brankovics Vuk-hoz való viszonyának emlékét. Vuk tartózkodása Mátyás udvarában, az ő házassága, halála mind nyomot hagy a szerb népköltészetben. Mátyás lakodalmá Katalinnal és Beatrice-vel, a »budai királyné magtalanlansága« (ez kétségtelenül Beatrice-re vonatkozik), Sabác megvétele — csupa themája a szerb-horvát népköltészetnek.

(Az ugrin, madjarszka zemlya stb. kifejezések is gyakoriak a szerb, bosnyák s hercegovinai népköltészetben, a mi mindenestre csak azt bizonyítja, hogy ezek a fogalmak kedves emlékeik őrzik a százados érintkezésnek.)

Bár Mátyás király életének legtöbb mozzanata themául szolgált a szerb-horvát népköltészetnek, de azért ő még sem olyan központja annak, mint atyja.

(Ebben a fejezetben még az egyes énekeket is elemzi, varian-saikat hasonlítgatja össze. Ebben a részben főbb forrásai : A. Soersen : »Beitrag zur Geschichte der Entwicklung der serb. Heldendichtung«, Bogisić : »Narodne pjesme iz sztarijich najbise primorszkih zapisza.« Biohrad 1878. Petranovics : »Srzpszke narodne pjeszme«, Milutinovics : »Pjivianija cnohorszka u hercegovacska«, Popovics : »Szibinyanin Janko u nar. peszmana«, Novaković : »Die serbischen Kosovolieder über die Kosovo-schlacht«, stb.)

V. (Mátyás választására és koronázására vonatkozó énekek és mondák.) A szerb-horvát népköltészetben többféle változat-

ban él ez a thema. A legnépszerűbb és legelterjedtebb a repülő korona motívuma. Ez a motívum nemcsak a szerbeknél és horvátoknál ismeretes, hanem az ukrainai, lengyel, cseh, német néphagyományban is. — A szerb motívumhoz legközelebb állanak a magyarországi és galicziai ruthének közt élő mondák motívumával¹: 1. Mátyás szolgál, 2. csodálatos módon jut tudomására a jövő, 3. a koronázás s a koronadobás, 4. Mátyás harcza Pogandzicsi török császárral, 5. a török háborúk, 6. Mátyás fogsága. Történeti dolog Mátyás személyén kívül alig van ezekben a mondákban, legfeljebb a török háborúkra való vonatkozás. — A koronázási mondák egy része sz. István királylyal zavarja össze Mátyást, ő róla is majdnem ugyanazt mondja. Lehetséges az is, hogy egy kész monda tapadt így Mátyás legendás személyéhez.

VI. (Korvin Mátyás a szlovéneknél.) Egészen más karakterök van azoknak a szlovén nép-balladáknak, a melyek Mátyás személyéhez fűződtek. — Maga a ballada csak átszármazott a szlávokhoz nemcsak formája, hanem sokszor motívumai is idegenek, — mind a mellett a Stiriában, Karinthiában, Krajnában lakó szlovéneknél mai napig is énekelnek, regélnek Mátyásról, mint az ő nemzeti hősről.

Mátyás itt is elvesztette nemzetiségét s az ő nemzeti hősiükké lett, pedig távolról sem volt olyan szoros vonatkozásban a szlovénekkel, mint például a szerbekkel és horvátokkal. Ezek az énekek onnan eredhettek, hogy Mátyás nem volt ismeretlen a szlovének előtt, már atyja idejében sok szlovén volt a török ellen viselt háborúban, a kik magyar, szerb vezérek alatt szolgáltak. Hunyadi és Mátyás alakja tehát úgy vésődött be azok emlékezetébe mint nagy hőské, a kiknek dicsőségéhez nem egy elfeledett szlovén hős dicsősége is hozzájárult. Mátyás maga is gyakran fordult meg a szlovén határokon s ez is erősítette az ő cultusának növekedését. (I. Parapat: *Turški boji v XV'm XVI veku s posebnim zirem na Slovence* 1871, S. Rutar: *Kralj Matijaz v slovenskih narodnih pesmih in Pripovedkah*. Zvon. Na Dunaji 1878.)

VII. (Balladák Mátyásról. Főképen: »Mátyás megszabadítja feleségét a török fogságból.«) Ez a szlovén ballada, valamint a többi rokontárgyú szláv balladák nyugat-európai hatás alatt keletkeztek. Olasz (Ilmor Soracino), francia, katalán válfajai főbb motívumaikban megegyeznek a szláv balladákkal. Legközelebb állanak egymáshoz a szerb-horvát és a szlovén balladák. Valamennyinek főbb motívumai: a férj háborúba megy, távolléte alatt az ellenség (majd mindegyikben a

¹ Szémán J.: »Mátyás a magyarországi ruthén népmondában« *Ethnographia* 1911. 4. füzet.

török) elrabolja a feleségét, a férj megtudja s keresésére indul s hogy munkáját megkönnyítse, török ruhába, vagy barát-csuhába öltözik, ál-öltözetében beférkőzik az ellenség házába, felesége megismeri s boldogan térnek haza. Mátyás életében (sem Hunyad, sem Cillei Ulrich életében) nincs történeti alapja ennek a balladának. Rutar úgy magyarázza Mátyásra való vonatkozásukat, hogy valószínűleg Beatricenek Italiából Magyarországra való veszélyes utazásának hatása alatt keletkeztek, a mennyiben lépten-nyomon török csapatoktól kellett félnie. Ez a magyarázat nem valószínű, sokkal valószínűbb, hogy a Kralevics Markóról szóló ballada analogiájára keletkezett, a mihez a Mátyás álruhában való utazásairól szóló s a nép körében nagyon is elterjedt szájhagyomány is hozzájárult.

VIII. (A szlovén balladák folytatása, különösen: »Mátyás a török császár lányának segítségével megszabadul a fogságból.«)

Háromszor harczolt már szerencsésen Mátyás a törökök ellen, negyedszer azonban fogságba esett és sötét börtönbe került. A császár legifjabb lánya benéz az ablakon (Naj mlajsi hči Margetica. Ga v okenci zagledala . . .) és szabadulást ígér neki, ha őt feleségül veszi. Mátyás nem teheti, mert otthon felesége s három fia van. (Doma imam svojo ženko, Tri mlade sinke imam ž njo . . .) A lány mégis megszabadítja s Mátyás megígéri neki, hogy öcséséhez adja majd feleségül. Ez a ballada Krajnából s Görzből ment Istriába a horvátokhoz és így tovább. Ennek a balladának történeti alapját is megtalálhatjuk. Hunyadi fogsága jut eszünkbe, a ki megígér, hogy fiát Brankovics szerb despota lányával házassítja össze. Később egészen Mátyásra ment át az ének jelentése. Az a föltevés is lehetséges, hogy ennek a balladának keletkezésére Mátyásnak a prágai fogságból való visszatérése és Katalinnal való eljegyzése volt befolyással. — A szerb népköltészetben Kralevics Markóról van teljesen hasonló ének. Ezen énekek motivumai már a régi bizanci költészetben is megvannak Digenis Akritas történetében (Krumbacher: »Geschichte der byzantinischen Litteratur, München 1897.), sőt Angliában, Dán, Norvégországban is ismeretes ez a thema.

(J. Child: »The fair flower of Northumberland — A northumberlandi szép virág.)

Az említett balladák történeti alapja némiképen kimutatható, él azonban Mátyásról a szlovének között olyan is, a mely tisztára legenda s csak Mátyás neve történeti benne:

Mátyás meg akarja szabadítani anyját (egy másik változatban — kedvesét) a pokolból s az Isten azt tanácsolja neki, hogy vegyen egy sárga hegedűt és muzsikáljon a pokol előtt. Mátyás úgy tesz s úgy megijeszti az ördögöt, hogy megengedi

neki, hogy egy lelket kiszabadítson. Csakhogy anyja (kedvese) nem tudja nyelvét fékezni, átkozza a poklot s így ismét visszakerül bele.

Egy cseh variánsban Mátyás helyett Dávid király van. Maga a thema különben a szláv népköltészetben mindenütt ismeretes.

IX. (Mondák az alvó Mátyásról s visszatéréséről.)

Stiriában az a monda él, hogy Mátyás a szent hegyen, a hol a villik tartózkodtak, ki akarta vágatni az erdőt, de katonái nem akartak hozzáfogni a munkához, akkor Mátyás az egyiknek a kezéből kivette a fejszét s maga vágott bele egy fenyőfába. Erre hatalmas villámok cikáztak, a föld megnyílt s Mátyás katonáival együtt elnyelte.

Görzben Mátyás halálát úgy adja elő egy monda, hogy nagy esze elragadta s hadat indított az ég ellen. Akkor sz. Illés, Isten parancsára, villámokat szórt seregére. A katonák megfutamodtak s Mátyás szégyenében a föld alá sülyedt.

Egy stíriai monda szerint Mátyás az alatt a szent hegy alatt nyugszik, a mely Budánál van s katonáival addig fog ott aludni, a míg ideje le nem telik. Néha (főképen szegény és ártatlan!) emberek is eljutnak hozzá s Mátyás boldogokká teszi őket. Egyszer egy szegény árva lány is eljutott oda s egy kis szénát hozott onnan, a hol a katonák aludtak s a széna otthon aranyná változott. Felébredésének idejét jóformán mindegyik monda más időre teszi: egyik azt mondja, hogy az Antikrisztus idejében jön el védeni a katolikus hitet, a másik szerint akkor, a mikor szakálla őt háromszor körül éri, egy harmadik szerint, a mikor valaki az ő kardját kihúzza (Če se kdo meča dotakne, in ga le malo iz nožnic poteque, se res svet strese, in vojaci se probudijo).

Ezek a mondák rokontárgyúak a II. Frigyesről szólókkal, a melyek szerint egyszer ő is visszatér. (Schrödter: Die deutsche Kaisersage, Heidelberg 1893.) Az alvó lovagok legendája pedig úgyszólván Európa-szerte ismeretes.

Mátyás váratlan s szinte hihetetlennek látszó halála könnyen adott impulsust ennek a legendás történetnek.

X. (Korvin Mátyás a tótoknál, cseheknél »Mátyás női ruhába öltözve, megejti a hozzáférhetetlen lányt«.)

Mátyás a tótoknál és cseheknél igen nagy népszerűségnek örvend. Sokszor időzik a tótok között, beszél a nyelvöket. (Vlček: »Dejiny literatury Slovenske 1890. szerint: v roci 1483 pise Matvij po ceszky do Trnavi.) Fraknói is bizonyítja, hogy Mátyás több szláv dialectust ismert. Leereszkedése, humora, a néppel való közvetlen érintkezése (gömöri tartózkodása!) alkalmat adnak arra, hogy a jól ismert motívumból az ő sze-

mélyéhez fűzenek egy mulatságos történetet. Az olasz: La falsa monaca, a német: Zeit bringt Rosen, a szerb-horvát: Vojvoda Janko i mlada Andjelija című románczok mind rokonai az említett tót románczoknak.¹

XI. A tizenegyedik fejezetben néhány — a néphagyomány alapján készült e szláv irodalmi terméket sorol fel a szerző.

Ez a rövid ismertetés is mutatja, hogy a szerző fáradtságos, nagy szaktudással és szorgalommal összehordott adatgyűjteményével igen becses munkát végzett, a mely reánk nézve különösen is értékes, mert egy nagy királyunkat igyekezett bemutatni a néplélek tükrében.

SZÉMÁN ISTVÁN.

Borzsova monographiája. Irta: Dr. Sipos Zsigmond, rendőralkapitány. Beregszász, 1910. Minden jog fenntartva. Beregszász, 1911. 290 l. Ára 10 K.

A történetírással való foglalkozás nem egyesek privilégiuma, de kétségkívül kell hozzá bizonyos szakismeret, bizonyos gyakorlat, éppen úgy, mint az élet bármelyik más foglalkozásához. Ezzel tisztában kell lennie annak, a ki a nagyközönség kritikája elé lép egy könyvvel, s tisztában kell lennie azzal is, hogy e téren — ha komoly figyelemre reflektál, — az amatőrösködére való hivatkozást nem fogják mentségül betudni. Ez az általános megjegyzésünk a jelen munkáról, melynek az ismertetésébe bocsátkozunk. A szerző nemes czélt tűz maga elé, midőn »a multa világosságot vetítő« okleveleket, a melyek birtokába kerültek, akarja a feledéstől megóvni, s a végén mégis az őskortól kezdve Borzsova monographiáját írja meg, a nélkül, hogy ezen eltűnt vármegyének, illetve területnek a történetét, és a kérdés irodalmát ismerné vagy felhasználná. Így azután nem csoda, ha panaszkodik »az adatok gyér volta« miatt, s nem csoda, ha »nagyon természetesen« találja, »hogy tökéletes munka e téren nem várható, hisz a cím már magában rejti a tökéletlenség fogalmát«. (?!) Ennek daczára, »eredeti céljától eltérőleg (?) a nagyközönség szemléletére és bírálata alá« bocsátja munkáját, a nélkül, hogy eredeti céljáról felvilágosítana.

Érezte, hogy a temérdek érdekes és értéktelen adat egymásra halmozása szárazzá és élvezhetetlenné fogja tenni munkáját, s ezért a »mai kor igényeinek megfelelően úgy igyekezett a

¹ A sárosi tót népköltészeti termékek között is több ilyen fajta történet maradt fenn Mátyás királyról. V. ö. Szémán I. »Sáros vm. népköltészete«. Pályanyertes mű, az eperjesi Széchenyi kör tulajdona.

szárazságán segíteni«, hogy »társadalmi tudományok körébe eső dolgokat szótt itt-ott bele, és az egyhangúságot az adatoknak különböző szempontok szerinti csoportosításával óhajtotta eloszlatni«! Ehhez szakember előtt nem kell sok kommentár. Az előző még megemlíti, hogy forrásúl az okleveleit, Lehoczky T. Beregvármegye monographiáját, a beregvármegyei és ref. egyházmegyei levéltárt használta. Ennek azonban az egész munkában nyoma sincs. Polgár Mihály várii tanító feljegyzéseit nem is sorozza forrásai közé, pedig ezt, a mint művéből látszik, egészében felhasználta. Adatokra nincs utalás sehol, s így, mind az első részben, mind »az Árpádkortól kezdődőleg« előadott genealogiai résznél teljesen ellenőrizhetetlenek az adatai.

Tájékozatlansága, s a történetirodalomban való járatlansága lépten-nyomon a legnagyobb botlásokra vezet. Végérvényesen eldönti, hogy a »magyarok nem csorda módjára, s nem egy szoroson jöttek be«. (8. l.) Könnyen elbánik Anonymusszal, a kinek 903-as évét a honfoglalás végének jelenti ki (9. l.) s nem kételkedik abban, hogy »Szent István alkotta meg a borzsovai várispánságban a főispánságot«, a ki a síkon alakult ispánságot, és a mai Bereg vármegye hegyvidékét magában foglaló krajnai határörvidéket igazgatta.« (11. l.)

Önálló új véleményt ad a városok keletkezéséről, (8. l.) állítja, hogy »Borzsován a XVIII. század elején is használták a régi magyar írást, melynek nyomai a paplak mestergerendáján láthatók« (126. l.). Egy adott esetből a legmesszebbmenő következtetést vonja le a jobbágyság történetére nézve (42. l.); elfogadja, hogy II. Endre 200,000 vitéze emelte a szépasszony dombját (19. l.) s mindezt önálló véleményként szögezi le, mert minden állítása : »tény«, »bizonyos«, »biztos következtetéssel megállapítható stb.« (12—14, 15—42. l.)

A chronológiával még könnyebben végez. Századot ugrik át sokszor egy mondatban. Egyszerre beszél »a honfoglalásnál jóval előbbi, de sokkal utóbbi« időről; gyakori az ilyen meghatározása, mint »a XIX. század kezdete körüli években«, (44. l.) s pl. Borzsova eredetét egy ref. egyházmegyei író emlékkönyvére hivatkozva, egyszerűen a »Szarmata« világba helyezi, (5. l.) sőt azt sem tartja kizártnak, hogy a szláv Borzsovát megelőzőleg két (!) százzal, mint római telep már létezik. (5. l.) Azzal kezdi, hogy : »mint minden a középkorban vagy előbb keletkezett városnak, úgy ennek is eredetét a várszerkezetben kell keresnünk,« s aztán akadémikus kijelentésekkel folytatódik tovább az egész, a mint fentebb felsoroltam, egymás mellé rakott kikezdésekkel, cím és fejezetek nélkül 48 oldalon keresztül. Hogy Nikápolynál nem vettek részt a beregiek, azt Polgár tanító nyomán állítja, de a ref. em-

lékkönyv szerzője már »alaposan téved«, mikor Zengorban Zalán utolsó hadnagyát látja, mert Zengort, azaz Szent Györgyöt csak úgy magyarázhatjuk meg, ha őt nem a szláv, hanem a magyar világból valónak tartjuk«. (13. l.) Minden átmenet nélkül átszap a Borzsovay család történetére, s itt is a legellentmondóbb kikezdek következnek a legkülönbébb adatokkal, a melyek közt az eligazodás szinte teljes lehetetlenség.

Lapszámra következnek egymást követő évekből nemesi összeírások, majdnem azonos névsorral, (33. l.) s mindezek után a 47-ik oldalon fog csak bele a Borzsova név etymológiájába, holott az 5-ik lapon szlávnak mondta, s a 16-ikon már kijelentette, hogy e név helyébe a Vári elnevezést használják.

Minden többi része, s így az ezután következő »közigazgatási és jogtörténeti« is sokat ígérő bevezetésekkel kezdődik. Pl. »Az ősi kádári és kádarcsi (!) hivatalokat az államrendezés eltüntette.« (51. l.) S az egész nem egyéb, mint néhány csekély jelentőségű peres eljárás és tisztviselői sablonos eskü hosszú lére eresztett elbeszélése. (51—70. l.)

A cigányokról az 1767-iki helytartótanácsi rendelettel kapcsolatban egész értekezést tart, mely actualis megjegyzéseivel beillenék egy vezércikknek. (68. l.) A »Hegyközség« (90—95. l.) és »Malomközség« (96—102. l.) egy értéktelen adathalmaz. Jellemzésül csak a legelső sorokat közöljük. »A szöllőt a mai Magyarország megalapítása előtt már művelték e vidéken. E tényre ugyan biztos nyomok nincsenek, de feltétlen bizonyossággal megállapítható.« (90. l.)

A földrajzi, statisztikai, néprajzi, mondai rész, 3—4 oldal. Ez utóbbiban két ismert mondát ír le, meglehetősen nehézkes előadásban, bár így kezdi: »Vidékünk mondákban gazdag —« s bár ő maga (42. l.) említi, hogy a táltosról is kering pogány monda a nép ajkán. (Említi ezt még egyszer 129. l.) Általában az egész egy rendszertelen anyag, s ha csak egy jóhirű monographiát megnézett volna a szerző, akkor nem csoportosította volna adatait ilyen képtelen fejezetekbe.

A Borzsován élt, vagy birtokolt nemes családokról szól a II. rész az előszó szavai szerint »Árpádtól kezdődőleg, genealógiai táblákkal«. Az elmondottak után erre már nem terjeszkedünk ki, csak annyit jegyzünk meg meg, hogy a könyvhöz csatolt tárgymutató sem pontos. Találomra pl. a Futak (129, 116. l.) szót néztük meg, s az idézett oldalakon nem fordul elő. Éppen úgy heraldikailag nem helyes egyetlen egy czimerpaizsnak a leírása sem, mert pl. a paizsnak foszladékát — nem »repkény«-nek hívják. (pl. 275 stb. l.)

Legérdekesebbek azonban a facsimilében mellékelt oklevelek, illetve levelek. Ezek így, minden kísérő szó, utalás és szövegköz-

lés, vagy fordítás nélkül absolute semmit sem érnek, pedig valószínűleg ezek drágítják meg ez igénytelen könyvet 10 koronára. Természetesen ehhez diplomatikai előtanulmányokat kellett volna végeznie.

A stílusa igazán kritikán aluli. Magam is érzem, hogy súlyos szavakat használok, s ezért kénytelen vagyok egy pár mondatát bemutatni :

»Ennek megfelelőleg elég hézagos, s néhol nem egészen összefüggő gondolatmenetem az adatok közt mutatkozó intervallumoknak megfelelőleg.« (Előszó.) . . . »az 1787-ben kiadott vármegyei körrendelet igen értékes jogtörténeti (!) és közigazgatási szabályokat tartalmaznak, miért is kimerítően foglalkoznom vele szükségesnek látszik.« (64. l.) »A Thököli-féle mozgalom, a Rákóczy mozgalomban folytatódik, bár itt a cél nemesebb, tisztább, minden utó és mellékgondolattól menten lett volna megvalósítandó.« (33. l.)

»A rabló kalandozások korát felváltó békésebb polgári foglalkozás után való nézés . . .« (9. l.) Azok a népek, melyek a mai Magyarország területére jöttek . . . a várost végleg meg nem semmisíthették, . . . csak a földfeletti részt . . ., a földalattit — a városi lakók lelkében élő tudatot és ösztönt . . . nem (5. l.) Ott, hol névösszeírásokkal egyáltalán nem találkozunk, mint 1400, 1500 1600. években, az adatok gyér volta, és így az egy bizonyos időpontban élő nemesség névbeli előfordulásának hiányos, valószínűtlen volta következtében a 10 év alatt ott élőknek jelzetek nevei vétettek alapul, illetve tekintettek feldolgozásnál fentebbi években előfordultaknak. (124. l.) . . . a regőczök ajkain szárnyra keltek . . . a misztikus, allegorikus képek, melyek a csüggedt s még titokban mindég őshitökhöz szító népeket a remény gyér világgával éltették. (129. l.) A tárgy szárazságát így akarja talán elensúlyozni.

Mintha a XV. század valamelyik krónikáját olvasnók. Nem is említve a »belterjes« ipart (8. l.) a »kolompért«, a »pacsitot«, a mely patics stb.

Valóban példa lehet e könyv arra, hogyan nem szabad könyvet, pláne történeti monographiát írni.

DR. TÁRCZY KÁROLY.

Erdélyi belügyi fejlődése a fejedelemség megalakulása korában. 1541—1571. Irta dr. Biró Venczel. Kolozsvár. Stief J. és társa. 1911. 8-r. 50 l.

Az erdélyi fejedelemség megalakulásának területi és belügyi vonatkozásai az egykorú írókon kívül (Brutus, Forgách, Istvánffy, Szamosközy stb.) újabb történetíróink figyelmét is lekötötték. Él-

tekintve Szádeczky Lajos, Huber Alfonz és Veress Endre értekezéseitől, melyek az I. Ferdinánddal folytatott diplomatiái tárgyalások részleteire derítenek világosságot, elég utalnunk gr. Mikó Imre, Jakab Elek és Szilágyi Sándor tanulmányaira, főleg azonban az utóbbtól szerkesztett Erd. Orsz. Emlékek idevágó kötetekre, melyek Erdély belügyi fejlődése történetének mindenkor legértékesebb forrásai. Túlnyomóan az Erd. Orsz. Emlékekben foglalt adatokat dolgozta föl Barthos Kálmán (Erdély pénz- és hadügyi János Zsigmond korában. Kolozsvár. 1902. *Ism. Századok* 1905. 370—71.), Szilárd Katicza (Az erdélyi fejedelem jogköre. 1556—71. Budapest. 1910.), Várady Erzsébet (Adatok Erdély művelődéséhez János Zsigmond korában. Budapest. 1910. *Ism. Századok* 1911. 374. l.) és Lám Károly (Az erdélyi országgyűlés szervezete. 1541—1848. Kolozsvár, é. n.). Önkéntelenül felmerül tehát a kérdés: haladást jelent-e Biró Venczel értekezése az előzőkhöz képest, vagy sem?

A dolgozat tulajdonképen a fejedelemség területi megalakulásának rövidre szabott történetével kezdődik (5—9. ll.). Ez a rész azonban már a felhasznált források elégtelensége miatt sem lehetett pontos. Így a János király joghatósága alá tartozó országrész nyugati határát nem lehet akként megjelölni, hogy »a Duna vonala az ő birtoka«, mert tudvalevő, hogy 1536 óta Török Bálint átpártolásával Zala-, Somogy- és Veszprémmegyek is nagyrészt elismerték János fenhatóságát. (Bethlen Farkas: II. tom. I. p. 235. V. ö. az 1540-i dicalissal. *M. Nemz. Múzeum. Fol. Lat.* 1008. I.) Ismeretes, hogy a Dunántúl Jánospárti várai (Visegrád, Tata, Székesfehérvár stb.) csak 1540 őszén jutottak Ferdinand birtokába (Verancsics: II. 45.), de azért itt még 1541-ben is jelentékeny volt János Zsigmond joghatósági területe. (1541-i dic. *M. Nemz. Muz. Fol. Lat.* 1008. II.) A területi elhelyezkedés kérdésében Budavár bukása tekinthető fordulópontnak; ekkor lesz ugyanis a szultáni utasítás következtében a Tiszántúl, Erdély és Kassa vidéke az északkeleti felfölddel együtt János Zsigmond birtoka, a nélkül azonban, hogy az így megjelölt határokon belül Ferdinánd joghatósága megszűnt volna. Az 1541 október 18-iki debreczeni, de főleg az 1544 augusztus elején tartott tordai országgyűlés óta a Temesvidék és a Maros-Körösmenti megyék Erdélyhez csatlakoznak ugyan, de — eltekintve Magyarországtól — 1570-ig az északkeleti felföldön és a Tiszántúl északi megyéiben állandó a joghatósági határok ingadozása. Szerző ezen változásokat túlságos rövidséggel adja elő, s a vonatkozó diplomatiái tárgyalások teljes mellőzésével néhány hadjárat eredményeként, csak bevégzett területi elhelyezkedést említ fel. 1570-től fogva Erdélyhez nem csu-

pán Máramaros-, Középszolnok-, Kraszna- és Biharmegyék tartoztak, mint azt szerző Forgách után adja, — hanem Lugos-Karánsebes kerülete és Zarándmegye is, mely 1571 óta állandóan képviseltette magát az erdélyi országgyűléseken. Természetes azonban, hogy szerzőnek a török hódoltság területi elhelyezkedését is figyelembe kellett volna vennie, ha a fejedelemség nyugati határait megközelítő pontossággal akarta feltüntetni.

Erdély alkotmányáról, a fejedelem jogairól, az országgyűlésről és hatásköréről az Erd. Orsz. Emlékek alapján ír, de Szilágyi Sándor hasonló tárgyú értekezésénél (Századok. 1876. 36—48. ll.) kevesebbet nyújt. A pénz- és hadügyről szóló fejezetek anyagát csaknem kizárólag az országgyűlési emlékek adataiból meríti, de e tekintetben Barthos említett dolgozata jóval részletezőbb; a két szerző feldolgozása közt mindössze annyi különbség észlelhető, hogy Biró az erdélyi fejedelemségnek Bornemisza Pál és Werner György királyi biztosoktól összeállított jövedelmi kimutatását is felhasználta (1552-ből. Kiadva Engelnél: II. 22—42. és III. 6—31. ll.), s ezzel az egyes jövedelemforrások összegéről is tájékoztat, a mi szerző részéről feltétlenül helyeselhető törekvés volt. Az igazságszolgáltatás, valamint az ipar és kereskedelem kérdésében Várady Erzsébet dolgozata kimerítőbb és adatokban gazdagabb, mint szerzőé; a vallásügyről szóló fejezetben is csak a vonatkozó országgyűlési tárgyalásoknak rövid összefoglalását adja, s így továbbra is Zsilinszky és Pokoly munkáira vagyunk utalva.

Szerző dolgozata tehát az említett idevágó értekezésekhez viszonyítva, egészben és részleteiben nem tüntet fel haladást s ezért megírása is indokolatlan. Kétségtelen írói készsége és tárgyilagos felfogása alapján azonban kevésbé feldolgozott és talán szűkebb körű kérdések kielégítő megoldását jogosan várhatjuk a tő ekvő szerzőtől.

DR. LUKINICH IMRE.

Baranyay József dr.: A csallóközi aranymosás. Komárom, 1911. A szerző kiadása. Különlenyomat a Komáromi Lapok 1911. évfolyamából.

Nagyon helyesen cselekedett szerző, mikor a nép ajkán máig élő hagyományokat, népmeséket, közmondásokat összeszedte, hogy ezek világánál is szemünk elé állítsa azt a kenyérkereseti ágat, mely »aranymosás« néven még nem nagyon régen a Csallóközben szerepelt. Ha más szerzők ugyanannyit szedtek volna össze e kenyérkereseti ősfoglalkozást illetőleg országunk más folyómosott vidékein, akkor remélhetnők, hogy az *aranymosás történelét* sikeresen meg lehetne írni. Annyi bizonyos, hogy ma még távolról sem ismerjük a nemzet napszámóainak azt a mun-

káját, melyet a nemzeti ipar e terén évszázadokon át kifejtettek.

Szerző abban a véleményben van, hogy az aranymosás igazi megindító motivuma az emberi *kapzsiság* s hogy a munka kezdeteit a *legősibb korban* kell keresnünk. Kétségtelen, hogy a kapzsiságnak nagy része van az aranymosás munkájának megindításában, de éppen ezért abban a vélekedésben vagyunk, hogy az aranymosásban mi nem láthatunk oly ősfoglalkozást, melynek kezdeteit az emberiség legősibb szakába kellene visszavezetnünk. A legősibb időszakban az embert nem a kapzsiság, vagyis a szükségeken túl terjedő bírási vágy, hanem csakis a *szükségletek* kielégítése ösztönözte. Minél messzebbre megyünk vissza az emberiség történetében, annál kevesebbek lesznek a bizonyítások, hogy az *arany* azon bűvös szer lett volna, mely az emberek phantasiáját felcsigázta és dolgozó izmait megfeszítette volna. Az őshajdanban az arany mint *termékJém* nagy mennyiségben állott szabadon az ember rendelkezésére és íme mégis házieszközeit inkább kőből, csontból, fából, bronzból készíti, semmint aranyból. Mert a kő, csont, fa, bronz alkalmasabb anyag volt szerszámainak előállítására, semmint a puha arany. Ezt legfellebb díszül alkalmazta, de a legrégibb időben díszül sem igen. A díszítés későbbi szükséglet, mert a megélés legelső követelése : az életfentartás.

Mi azért azt valljuk, hogy az aranymosás, mint ősfoglalkozás már jóval későbbi időkből való, oly időkből, mikor az emberiség civilizatiója már előhaladottabb volt. Az *aranykor* csak kölsoi phrasis. A *kőkor* valóságos történeti kor, mely abban a mértékben fogyatkozott meg, a mely mértékben a bronz és a vas erőre kapott, és előhaladásra készített. Az aranymosás is, mint munka, abban a mértékben fogyatkozott meg, a mely mértékben azt a civilizatio és a technikai előhaladás feleslegessé tették.

Nagy érdemének tudom be a szerzőnek, hogy fáradságot nem kímélve mindenfelé s mindenkihez fordult tárgya adatainak beszerzésében. Ugyan nagyon lazán s így rendszerileg tudománytalanul fűzte össze az adatokat, de azért még így is mint összegyűjtötteket hasznos anyagúl megmentette a történetírás számára. Kétséget sem szenved, hogy a történetírás előbb-utóbb az aranymosás történetét is meg fogja írni nemcsak helyi, de országos és egyetemes vonatkozásában is. Mint iniciáló munka a szerző érdemeit szaporítja s majd szívesen és hálásan fognak rája hivatkozni azok, kiknek módjukban lesz a hazai aranymosás monographiáját pragmatikai összefüggésben és rendszeres alaposágban megszerkeszteni.

Annál szívesebben üdvözljük műve révén szerzót, mert

ugyancsak művéből értjük meg, hogy ő Komárom vármegye elpusztult, eltűnt községeinek és pusztáinak történetét is kilátásba helyezi, valamint Komárom megye régi vízrajzát és a régi Csallóköz történetét. Ezek mindegyike becses adalékul fog szolgálni egyetemes gazdaság- és kulturtörténetünk megírásában.

ORTVAY TIVADAR.

Palatinus József: Vasvármegyei nemes családok története. Nemes családok. I. rész I. kötet. A—Cz. — Kiadja a Vasvármegyei Nyomdavállalat. Szombathely, 1911.

Elegáns kiállítású gyűjteményes vállalat indult meg a Vasvármegyei Nyomda kiadásában, a mint azt az előttünk fekvő I. kötet bizonyítja.

Az újabb időkben a genealogiai gyűjteményes munkák kiadásának virágkorát éljük. Minden demokratikus áramlat ellenére egyik nemesi almanach, megyei nemes családok névsora, »Nagy Iván«-szerű Magyarország nemes családai stb. a másik után jelenik és indul meg, illetve megjelenő félben van. Mindenesetre csak örvendetes az, hogy ennek a sok kiadványnak mindig akad olvasó, használó, de sőt — és ezen van a hangsúly — vevő közönsége, a mely a mindinkább tért foglaló demokratikus irányzattal, a történelmi érzék lassu hanyatlásával szemben még mindig inkább a szép, mozgalmas, regényes múltra, mint a remény nélküli, bizonytalan és sivár jövőre kíváncsi. Ez a körülmény is hozzájárulhatott ahhoz, hogy a »Vasvármegye Nyomda-Vállalat« Palatinus József hírlapíró és genealogust megbízta »a Vasvármegyében napjainkban élő és birtokos nemes és főnemesi családok« történetének megírásával.

Az I. kötetben összesen húsz család, névszerint : az Agusztich, Ajkay, Ajkas, (beódi és béri) Balogh, Barthodeisky, Bárdossy, Bátsmegyey, Beiczzy, Békássy, Béry, Bertha, Bertalanffy, Berezsenyi, Bezerédj, Boda, Bogdány, Boross, Chernel és Czeke családok rövid történetét adja a szerző, színes vagy színjelzéses címmerképekkel és hatalmas leszármazási táblákkal kapcsolatban.

Az adatok helyességét természetesen nincsen módunkban ellenőrizni (de meg ezen folyóiratban nincs is hely erre a célra), azt azonban látjuk, hogy a szerző legalább a kiadott forrásokat idézi becsületesen, a mi elvégre a történetírás újabb módszerét, a »betűhív másolást« követőkkel szemben — eredmény.

A mi a levéltári adatok idézési módját illeti, — azzal t. i. hogy a szerző egy-egy család történetét tárgyaló fejezet után csak úgy per tangensem megemlíti, hogy az Országos Levéltárból,

a királyi könyvekből, a vasvár-szombathelyi káptalan levéltárából stb. veszi adatait, — nem értünk egyet, sőt hibáztatjuk, következtetve ebből azt is, hogy szerző az idézett levéltárak anyagának átkutatásával nem nagyon fáradozott, azonban figyelemmel arra, hogy könyve inkább népszerű, mint szigorúan tudományos irányú, nem vesszük a dolgot nagyon szigorúan.

A könyv ízléses és elegáns kiállításáért, a címerek szép reprodukálásáért, meg magáért a vállalkozásért is mindenesetre dicséret és elismerés illeti meg a Vasvármegyei Nyomdavállalatot.

DR. IVÁNYI BÉLA.

TÁRCZA.

SZÉCHENYI ÉS AZ ELSŐ KÖZLEKEDÉSÜGYI KÖLTSÉGVETÉS.

Az első magyar felelős ministeriumnak legsürgősebb teendői közé tartozott a költségvetés egybeállítása és az országgyűlés elé terjesztése. Erre természetesen idő kellett s az egyes szakministerek csak Kossuth Lajos pénzügyminister június 17-iki hivatalos sürgető felszólítására adták be előirányzataikat.

Széchenyi hivatalos válasza fogalmazványban (Széchenyi-múzeum 1164. sz. irata) reánk maradt s érdekes világot vet kezdő állapotainkra. — Válasza a következőképen hangzik :

Kossuth — Június 18. 848. Pest.

Igen sajnálom, hogy Önnek f. hó 17-ikén ^{853.}_{P. M.} jegy alatt költ hivatalos felszólítására még most sem vagyok képes a kidolgozandó Budget dolgát illetőleg tárczámra nézve kimerítő és részletes kimutatást adni be.

Miután azonban sürget az idő, némi általjánosságban im ezeket van szerencsém előterjeszteni.

A közmunkák és közlekedések tárczáját tekintve, én azt hiszem, pénzügyileg négy külön ág az, melly számba veendő.

1° Az állandó személyzet és szükséges mérnöki gépek, műszerek.

Ide tartoznak a rendes fizetmények, de továbbá a napidijak fizetései, valamint a kiküldetési költségek is, mellyek, több-kevesebb munkával, változnak ; — ugy hogy, szoros számot e részben most még ki tenni lehetetlen ; lehetetlen pedig legfőképp még azért is, mert csak ezen tul az új szerkezet forgása közt fog bebizonyodni, milly számu és milly fizetésü személyzet lesz szükséges, ha anyagi kifejlése a Honnak szoros lánczolatban egy központbul veendi lendületét, irányát 's az ellenörködést.

2° Segélyadás az Ország külön részeiben, rögtön elő fordul eseteket tekintve.

Addig is, míg gyakorlatilag rendszeresítve lesznek azon munkatételek, mellyek egyes községek, a municipiumok és az ország által lesznek végbevendőek, igen sokszor meg fog történni, hogy a vidéken úgy mint eddigelé tüsténti pénz segélyre lesz szükség, mint például, elszakadt hidak pillanati kijavítására sat.

3° Vasutak és vízszabályozások.

Mennyire szükség, hogy Buda Pestről több vasuti sugár induljon ki, hahogy külberohanástul meg akarjuk óvni a hazát, nem szorul bébizonyításra. —

Honunk róna, nyílt léte minden ellentállást vagy lehetetlenné vagy leg alább minden esetre igen nehézé tesz. Ezen egyedül vasuti sugárok segíthetnek, mert csak ezek által vethetni rövid idő alatt az Ország egy részéről a másikra tetemesb erőt.

4° Buda Pestnek biztosbá, lakhatóbbá, kellemesbbé tétele. —

Ha valóban hazát akarunk alkotni, mindenek előtt szükséges, hogy Buda Pest mint a haza színe iránt, legnagyobb gondunk legyen.

Ha Buda Pesten uralkodik valódi rend, százzorta könnyebb a hon leg távolabbi vidékein is rendet tartani fen, mi fő feltétele nemcsak ki fejlődésünknek, de még fen maradásunknak is.

Buda Pestre napra több ember fog össze tódulni, ekkép szükséges már most olly javításokat tenni e két város határában, mellyek nélkül sem igazi rendőrzetet, sem azon lakhatási kellemeket nem fejthetni ki, mellyek Fővárosnak elkerülhetlen kellekei és mellyeket, Buda Pest rendes lakosa nem viselhet saját úgy is eléggé igénybe vett erejével, mint a millyen például, a két város körül húzandó rendőri tekintetben olly szükséges körvonal; a Duna partok vizáradás elleni megóvása; — Buda várában felette szükséges új kocsi-feljárás sat., mik a közmunka Ministeriuma alá helyzendők és azon viszony, mellynek e Ministerium és Buda Pest városainak helyhatóságai közt léteznie kell, törvény által elhatározandó.

Ezeket előre bocsátva ide mellékelem e tárcza költségeinek kimutatását egy évre, melly 127000 * ftra rugó összeget állít elő.

Megjegyzendőnek vélem itt, mikép e 127000** f. legnagyobb részben productiv kiadás, melly tulajdonkép igazi tehernek nem tekinthető.

*

A ministerek jelentései alapján Kossuth egybeállította ministeri jelentését az országos pénzügy iránt, a mely nyomtatásban megma-

* E számot idegen kéz írta be a fogalmazványba.

** Eredetileg 6, később 12,000.000 volt s ugyanaz, a ki a fenti számot írta, törölte Széchenyi jegyzését s 127.000-et írt, mi nyilván tévedés, e helyett: 12,700.000 frt.

radt a képviselőház könyvtárában. (Az 1848-ik évi képviselőházi jegyzőkönyv mellékletei 12.153/1908. száma.) Ebben a jelentésében Kossuth 1848 július 18-iki kelettel kimutatja

a) az országos pénzügy kezelési kimutatását 1848 ápr. 11-étől június végeig,

b) a jövedelmi kimutatást és költségvetést július 1-étől december végeig.

A költségvetés B) melléklete mutatja, hogy az összes bevétel e félévre 10,126.730 frtra, a kiadás 28,845.507 frtra volt tervezve s a hiányt hitel útján fedezték.

A kiadások g. melléklete »A közmunka és közlekedési minster által 1848 júl. 1.—decz. 31-ig járó félévre tervezett kiadásainak és ezekre vonatkozó jegyzeteinek összevont kimutatását« tartalmazza a következőképen :

1. A hivatalos személyzet fizetése :		
a) Mostani rendes díjak egy évre	58.330	frt.
b) Az újonan rendszeresített szándékolt középponti műosztályok személyzete	56.620	»
c) Kerületi mérnökök fizetései, napi díjak, kiküldetések s'a't. egy évre	30.000	»
	összesen egy évre	144.950
	esik tehát félévre	72.475
2. Gépek, műszerek, minták, könyvek s egyéb mind irodai, mind műszaki kellékek és segédszerek, hivatal szállások, butorok sat.		15.000
3. Folyamatban lévő közmunkáknak, mint p. o. az aldunai partiút s'a't. bevégzésére az 50.000 frtnyi öszvegből jelen félévre		25.000
4. Megyék s egyéb közhatalóságoknak segélyadásra		50.000
5. Budapesten körvonal, csatorna, alagút, duna-part rendezése, följárás a budai várba s'a't.		250.000
6. Vízszabályozásokra		500.000
7. Központi vasútra		1,000.000
8. Egyéb vasútakra		2.500.000
		<u>4,412.475</u>

Jegyzetek.

1. Idő rövidsége miatt kimerítő és részletes kimutatást adni lehetlen.

2. A személyzetnek rendszerítése csak a munkálatok folytában létesíthető, mert a munkáktól függ, milly számú és minő fizetésű személyzetre lesz szükség.

3. A' 4-ik ponthoz. Míg gyakorlatilag rendszeresítve lesznek azon munkák, melyek egyes községek, municipiumok, és az ország által létesítendőik, igen gyakran fog történni, hogy a vidéken, valamint eddig is történt, rögtöni pénzsegélyre lesz szükség, p. o. elszakadt hidak pillanati kijavitása.

4. Szükséges, hogy Budapestről több vasúti sugár induljon, mert országunk róna nyílt léte minden ellenállást vagy lehetlenné, vagy legalább igen nehezzé teszi, és e bajon csak vasúti sugárok segíthetnek, mi által rövid idő alatt, az ország egyik vidékéről a másikra tetemes erőt lehet szállítani.

5. Budapestnek biztosbá, lakhatósbá, kellemesbé tétele szükséges. Ha valóban hazát akarunk alkotni, mindenek előtt szükséges, hogy Budapest, mint a haza szíve iránt legnagyobb gondunk legyen.

Ha Budapesten valódi rend uralkodik, százsorta könnyebb az ország legtávolabbi vidékein is a rendet föntartani, mi főfeltétel, nem csak kifejlésünknek, de még fenmaradásunknak is.

Budapestre napról napra több ember fog összetódulni s így szükség már most oly javításokat tenni e két város határában, melyek nélkül sem igazi rendőrzetet, sem azon lakhatási kellemeket nem fejthetni ki, melyek fővárosnak nélkülözhetlen kellékei és melyeket Budapestnek rendes lakosa nem viselhet saját, ugy is eléggé igénybe vett erejével, minő p. o. a két város körül húzandó, rendőri tekintetből oly szükséges körvonal; a dunapartoknak vízarádása elleni megóvása; Budavárba fölötte szükséges egy új kocsi följárás. Mindezek a közmunka ministerium alá helyezendők, és azon viszony törvény által meghatározandó, mellynek e ministerium és Budapest helyhatóságai közt léteznie kell.

6. Megjegyzendő, miszerint $3\frac{1}{2}$ millió egyenesen productiv kiadás, melly tulajdonképen tehernek épen nem tekinthető.

Láthatjuk e pénzügyministeri jelentésből, hogy ez Széchenyi jelentésének majdnem szó szerinti közlése. A számadatok azonban nem egyeznek, mert úgyszólván csak $\frac{1}{3}$ részét teszik. Ennek magyarázata abban rejlik, hogy sok volt a költség s a többi $\frac{2}{3}$ -ot a pénzügyminister 1849-iki költségvetés-tervezetébe vette fel, a melyet 1848 aug. 1-ei kelettel terjesztett a képviselőház elé.

Itt a közmunka és közlekedési ügyek tervezett kiadásai már Széchenyi István nevealírásával tétettek közzé (gg melléklet), ugyanoly sorrendben és jegyzettel mint az 1848-inál, csak a számadatok változtak s végeredményükben 8,799.950 frtra rugtak. (Fontosabb tételek: vízszabályozások 1, központi vasút 2 és egyéb vasutak 5 millió.)

Igen érdekes képet mutatnak az 1848, 1849, 1867 és 1912-iki költségvetésben e tárcza számadatai (csak milliókban kifejezve):

1848	1849	1867	1912
4·4 millió frt	8·8 millió frt	21 millió frt	430 millió K*

Az sem érdektelen, mennyi volt Magyarország összes kiadása 1848., 1849-ben 1912-vel egybehasonlítva :

	1848	1849	1912
	28·8 mill. p. frt	62·2 mill. p. frt	1580·3 mill. K
ebből hadügy	16·5 »	39 »	kb. 150 »
vallásügy	0·8 »	3 »	95 »
pénzügy	1·5 »	2 »	249 »
nemzetőrség..	2 »	3·3 »	62 »

E számok némileg mutatják azt is, mennyire fejlődött Magyarország.
DR. VISZOTA GYULA.

VEGYES KÖZLÉSEK.

FRANKÓI VILMOS püspök, nagyérdemű tagtársunk, a ki 17 évvel ezelőtt Rómában magyar történetbúvárok részére házat épített, tekintettel arra, hogy nem sikerült az intézetet biztos alapra helyezni, visszalépett az intézet vezetésétől. Ezt az elhatározását a Magyar Tudományos Akadémiának levélben bejelentette és egyben értesítette az Akadémiát, hogy a római levél- és könyvtárakban végzendő történeti kutatások előmozdítása céljából az Akadémiánál 50.000 koronás alapítványt létesít. Levele így szól :

»Tisztelt Akadémia! Azon óhajtástól vezérelve, hogy miután Rómában az összes művelt nemzetek történeti intézeteket létesítettek, soraikból a magyar ne hiányozzék, ilyen intézet céljaira 1894-ben házat építtettem. Ezen alkalommal azon kérelmet intéztem a tisztelt Akadémiához, hogy az intézetben egy helyet évről-évre a magyar történelem egy munkásával betölteni méltóztassék. Ajánlatomat a tisztelt Akadémia elfogadván, ügyrendjébe iktatta és az intézetet évek során át megtisztelte azzal, hogy történetbúvárokat küldött oda, a kik könyv- és levéltárakban végzett kutatásokkal eredményes munkásságot fejtettek ki. Mivel egészségi állapotom és előrehaladott korom nem engedik, hogy Rómában tartózkodjam és az intézetet vezessem, ismételten megújított kísérleteim pedig, a melyek az intézet biztos és állandó megalapítását célozták, sikertelenek maradtak : azon fájdalmas kényszerűség előtt állok, hogy az intézet fentartásáról le kell mondanom. Midőn ezt a tisztelt Akadémiának bejelentem, egyszersmind ezennel 50.000 korona névértékű 4%-os földhitelintézeti záloglevelet (1912 július 1-től kamatozó

* Ebből vasútra 306 millió, postára 79 millió. De meg kell jegyezni, hogy a bevétel felülmúlja a kiadást.

szelvényekkel) bocsátok rendelkezésére, azon kéréssel, hogy ezen értéket, mint a római könyv- és levéltárakban végzendő kutatások elősegítésére és eredményeik közzétételére hivatott alapítványomat kezelésbe venni méltóztassék és kiküldendő bizottsága velem egyetértőleg az alapítvány szabályzatát elkészítse.

Mély tisztelettel, Budapest 1912 január 20. Fraknói Vilmos s. k.»

Az Akadémia jan. 29-én tartott összes ülése mély köszönettel vette a nagyjelentőségű adományt s bizottságot küldött ki, mely a nemeslelkű alapítványtevővel egyetértőleg állapítsa meg az alapítvány ügyrendi szabályzatát.

TILESÍUS LEONHARDUS körmöczbányai senator és jegyző a XVI. század végén egy becses pénzérték-átszámítási tabellákat tartalmazó kéziratot hagyott maga után, mely egyetlen e nemű emléke a régi magyar pénzverésnek s eddig felhasználatlanul hevert a körmöczbányai városi levéltárban. A M. Tud. Akadémia Történelmi bizottsága, hogy a magyar művelődéstörténet munkásainak hozzáférhetőbbé tegye a kéziratot, pontos mását vétette s az eredetihez híven *Jakubovich* Emil múzeumi könyvtárisztellel lemásoltatta. Tilesius ezt a kéziratát, úgy látszik, Mossóczy Zakariás váci püspök utasítására készítette s részletesen feltüntette benne az akkori pénznemek közt levő különbségeket. Érdekes benne pld. az 1580 körül feldolgozott ezüstnek aestimatiója bécsi és körmöczi mérték szerint.

IRODALOMTÖRTÉNET. Pintér Jenő szerkesztésében most jelent meg a Magyar Irodalomtörténeti Társaság havi folyóiratának, az *Irodalomtörténet*-nek legelső száma. Terjedelme 96 oldal. Tartalma : Lampérth Géza : Bessenyei és társasága a gárdában. Horváth János : Komjáthy Jenő. Prónai Antal : A Zrinyiász főgondolata. Kéki Lajos : Arany János Utolsó magyarja. Vértesy Jenő : Gyulai Pál írói tervei. György Lajos : Verseghy Ferencz Természetes emberének forrása. Tolnai Vilmos : Arany-magyarázatok. Galamb Sándor : Két kurucz dal. Wéber Arthur : A Halotti beszéd egy angol munkában. — Az irodalomtörténetben : Legifj. Szász Károly, Riedl Frigyes, Gaghy Dénes, Király György, Marczinkó Ferencz, Szóts Gyula, Endrei Ákos, Ágner Lajos, Vönház István, Benedek Marcell, Lengyel Miklós, Lehel István, Borbély István, Bittenbinder Miklós, Perepatits István, Pintér Jenő, Baros Gyula, Balassa József és Verő Leó bírálatai. — A folyóiratok Szemléjében a Budapesti Szemle, Egyetemes Philologiai Közlöny, Nyugat, Uránia irodalomtörténeti czikkeinek ismertetése. — A Figyelőben a M. I. Társaság megalapításának története s az eddigi ülések jegyzőkönyve. — A folyóirat a Társaság tagjainak 10 korona évi díj fejében jár. Nem tagok 15 korona előfizetési árért rendelhetik meg. Egyes szám ára 1 korona 50 fillér. Megrendelhető a szerkesztő címén : I. ker. Várfoke-utca 8.

KÖNYVÉSZET.

PARÁDI FERENCZ. Egy vidéki kórház múltjából. A szolnokdombokamegyei Rudolf közkórház jegyzőkönyvei alapján. Kolozsvár, 1911. Stief Jenő és társa kny. 8-r. 8 l. (Különlenyomat az erdélyi nemzeti muzeum 1910. évi vándorgyűlésének emlékkönyvéből.)

PATEK BÉLA. Septimius Severus római császár élete. Nagykároly, 1911. Kőlcsey kny. r.-t. 8-r. 41 l. (Különlenyomat a nagykárolyi m. kir. állami polgári fiúiskola 1910—1911. tanévi értesítőjéből.)

PAULI SZENT VINCZE. Az irgalmas nővérek társaságának alapítója. Nyitra, 1911. Neugebauer Nándor kny. 8-r. 19 l. (A nyitrai róm. kath. állami felsőbb leányiskola 1910/11. évi értesítője.)

PÁZMÁNY, PETRUS. Epistolae collectae. Editae a senatu academico regiae scientiarum universitatis Budapestinensis. Collectionem et recensione accurante Francisco Hanuy. Tomus II. (1629—1637.) Budapest, 1911. M. kir. tud. egyetemi kny. 4-r. XVI, 790 l. 9 hasonmásoldal.

PEST-PILIS-SOLT-KISKUN VÁRMEGYE. II. Az országos monographia szerkesztő-bizottságának felügyelete alatt és a Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyei helyi munkatársak közreműködésével szerkesztette Borovszky Samu. Budapest., 1911. Légrády testvérek kny. 4-r. 577 l. 287 képpel, ezek között 41 egész oldalas autotypia.

PETROVICZ PÁL. Ujkori apostolok és vértanúk. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 54 l. (A Luther-társaság XXX. kiadványa. 60.) Ára 10 fill.

PONYICZKY ZOLTÁN. Szarvas város települése és építkezése. Budapest, 1911. Fritz Ármin kny. 8-r. 29 l.

POPPER, LADISLAUS. Die Entwicklung des ungarischen Kreditwesens. Budapest, 1911. Kállai Armin kny. 8-r. VII, 83 l.

PRÓNAI ANTAL. A magyar irodalom története olvasókönyvvel. II. rész. A középiskolák VIII. oszt. számára. Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 448 l. Ára 4 kor. 40 fill.

REÖTHY VLADIMIR. Harmincz év a lipótszentmiklósi m. kir. állami polgári fiú- és leányiskola múltjából. 1881—1911. Lipótszentmiklós, 1911. Löw Dezső kny. 8-r. 104 l. két melléklettel. (Különlenyomat a lipótszentmiklósi m. kir. áll. polgári fiú- és leányiskola 1910—11. tanévi értesítőjéből.)

ROSENZWEIG MÓR. Emlékirat a lugosi ipartestület 25 éves fennállása alkalmából. 1886—1911. Lugos, 1911. Sziklai Lajos kny. 8-r. 45 l. (Magyar, román és német nyelven.)

SALLUSTIUS CRISPUS, C. Bellum Jugurthinum. Magyarázta Hittrich Ödön. III. kiadás. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 146 l. Egy térképpel. Ára 1 kor. (Jeles írók iskolai tára LI.)

SCHÜTZ ANTAL. Katholikus egyháztörténelem. (Katholikus vallástan, III. rész). Középfokú iskolák számára és magánhasználatra. Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. VIII, 179 l. Ára 1 kor. 80 fill.

SILBERFARB, MOSES. Die Verwaltung der jüdischen Gemeinden in Russland. Historisch und dogmatisch dargestellt. Pozsony, 1911. Alkalay Adolf és fia kny. 8-r. 77 l.

SINAY MIKLÓS. A magyar- és erdélyországi reformatio története 1564-ig. Latinúl és magyarúl. Magyar nyelvre fordította Herpay Gábor. Debreczen, 1911. Városi kny. 8-r. 249 l.

SIMKÓ ENDRE. A sopronvármegyei általános tanítóegyesület tíz éves története. 1901—1911. Sopron, 1911. Röttig Gusztáv és fia kny. 8-r. 50 l.

SIMON LÁSZLÓ. Cicero egy ismeretlen philippicájának nyomai. Budapest, 1911. Brózsza Ottó kny. 8-r. 22 l.

ŠKULTÉTY, JOZEF. Slovenské memorandum roku 1861. Turóczszen-
márton, 1911. Turóczszenmártoni kny. 8-r. 58 l. (Pospolité čítanie. 1.
füzet.) Ára 40 fill.

SZABÓ ALADÁR. Külmissziói kalauz. A keresztyenség elterjedése a
világban. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 303 l. képekkel.
(Házi Kincstár XXII. kötet.)

SZABOLCSI LAJOS. Nagy Ignác vígjátékai. Adalék a magyar dráma
történetéhez. Bölcsésztdoktori értekezés. Budapest, 1911. Jókai kny.
8-r. 82 l.

SZALAY IMRE. Az Erzsébet királyné emlékmuzeum. III. kiadás.
Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 87 l.

SZEGHALMI GYULA. A magyar nemzet története. Kapcsolatban a világ-
történelem főbb eseményeivel. A népiskolák V—VI. oszt. számára. 8-r.
144 l. Térképekkel és számos a szöveg közé nyomott képpel. Ára kötve
90 fillér.

SZÉLIG JENŐ. A kassavidéki róm. kath. néptanítók egyesületének
huszonötéves története. 1885—1910. Kassa, 1911. Szent Erzsébet kny.
8-r. 31 l.

SZEMELVÉNYEK. P. Cornelius Tacitus műveiből. Szerkesztette Gyomlay
Gyula. III. kiadás. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 285 l. egy
nemzetségtáblával.

SZENDEY BÉLA. A »Neptun« budapesti evezős-egylet története. 1885—
1909. Budapest, 1911. Id. Poldini Ede és társa kny. 8-r. 28 l.

SZILÁDY ZOLTÁN. Benkő Ferencz, az első magyar mineralogus. Buda-
pest, 1911. Pesti Lloyd-társulat kny. 8-r. 13 l. egy arczképpel. (Külön-
lenyomat a »Természettudományi Közöny« 525. füzetéből.)

SZINNYEI FERENCZ. Novellairódalmunk Jósikáig. Budapest, 1911.
Athenaeum kny. 8-r. 46 l. (Különlenyomat az »Irodalomtörténeti köz-
lemények« 1911. évfolyamából.)

SZTRIPSZKY HIADOR és ALEXICS GYÖRGY. Szegedi Gergely énekes-
könyve XVI. századbéli román fordításban. Protestáns hatások a hazai
románságra. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 232 l.

SZTRIPSZKY HIADOR. Sztojka püspök újonnan fölfedezett antimenti-
onja és az irhozei monostor. Ungvár, 1910. Unio kny. 8-r. 16 l. egy mű-
melléklettel.

TITZ ANTAL. Bibliai történetek. II. rész. Az Új-szövetség története
a középiskolák III. oszt. számára. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny.
8-r. 139 l. Képekkel és egy térképpel. Ára 2 kor.

TORCOLETTI, LUIGI MARIA. Scrittori fiumani. Fiume, 1911. Mohovich
E. kny. 8-r. 130 l.

TUCHTAR, ST. E MITTNER, Z. Cenni storici e biografici riferentisi alla
nuova nomenclatura delle vie, piazze, ecc. di Fiume. Fiume, 1911. Mohovich
E. kny. 8-r. 74 l. Ára 4 czent.

VAJDA GYULA. Magyar irodalomtörténeti olvasókönyv. I. rész. Irály-
tan. Felsőbb és polgári leányiskolák III. osztálya számára. III. kiadás.
Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 239 l. Ára 2 kor. 50 fill.

VÁRKONYI SÁNDOR. Az egyesült szekszárd-tolnamegyei nőegylet 50 éves
története 1861—1911. Szekszárd, 1911. Molnár-féle kny. 4-r. 27 l. Több
arczképpel.

VÉGH MIHÁLY. A szabadság, egyenlőség, testvériség nagy apostola
Kossuth Lajos emlékezetére Kispesten állított állószobornak története.
Kispes, 1911. Fischhof kny. 8-r. 50 l.

VESZERLE JÓZSEF hátrahagyott érmészeti táblái. Szöveggel bővített
második kiadás. I. köt. Képes táblák. Budapest, 1911. Pallas kny. 4-r.
165 tábla.

VÖRÖS ISTVÁN. A mezőtúri czéhek élete. Szentgotthárd, 1911. Wellisch Béla kny. 8-r. XVI, 88 l. (Művelődéstörténeti értekezések. 54. szám.)

WINDISCH HILDA. Budafok és környéke az őskorban és a történelmi kor elején. Lugos, 1911. Sziklai Lajos kny. 8-r. 42 l. (A budafoki m. kir. áll. polgári fiu- és leányiskola értesítője. 1910—1911. tanév.)

ZÁVODSZKY LEVENTE. A Héderváry-Lorántffy per. Budapest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 13 l. (Különlenyomat a »Turul« 1911. 2. füzetéből.)

ZSÁMBOKY GYULA. Marci Tullii Ciceronis de imperio Gnaei Pompei oratio ad quirites pro lege Manilia; I. Cicero.

A ZSASSKOVSZKYAK emlékezete. Kegyeletük jeléül kiadták az utódok. Eger, 1911. Érseki liceumi kny. 8-r. 58 l. Négy drb. mummellékettel.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

(1908., különösen júl. 1. — decz. 31.)

AZ ŐSKORTÓL 1526-IG.

Az őskori ember kezdetleges művészetének eredete. Gorka S. Természett. Közl. 1908. nov. füz. V. ö. Verworm cikkét a Budap. Hirlapban nov. 14.

Az ősemlék. Dr. Klaatsch nyomán. M. Szó. 1908. okt. 4. (Krapinai lelet.)

Az ősemlék táplálkozása. Ortway Tiv. ily cz. tanulmányát ismert. Kath. Szemle 1908. 478. l. (Stöhr G. J.) és Uránia 203. l. (Juba dr.)

A Földközi tenger művelődésének hatása újabb kőkori temetkezéseinkre. Roska Márton. Erdélyi Múz. 1908. 112 és 162 s. k. l.

Prähistorische Wohnstätten in Ödenburg. (Die Grabungen am Burgstall.) Grazer Tagblatt. 1908. aug. 20.

A Lopós-halom. (Arad vm.) Domonkos J. — Arch. Értes. 1908. 55—78. l. (Őskori lelhely.)

Orsovai leletek. Mihalik J. Múz. Könyvt. Értes. 1908. 8—20 l.

Leletek Szeged környékéről. Móra F. — Arch. Értes. 1908. 361—71. l.

Újabb dorozsmai ősemlékek. Tömörkényi I. Arch. Értes. 1908. 286. s. k. l.

Őskori temető Apahidán. Orosz E. Erdélyi Múz. 1908—256. l.

Bronzlelet Zadován. Gubitza K. — Arch. Értes. 1908. 262. l.

Szécsény-Pinkahegyi leletek a bronzkorszakból. Nyáry Alb. b. Arch. Értes. 1908. 424. l.

Bronzsobrocaska Szt.-Vidről (Vas vm.). Miske K. b. — Arch. Értes. 1908. 266. Ugyane szaklap (266. l.) ismerteti Miske németül megjel. nagy művét: *Die prähistorische Fundstätte bei Velemsszentvid.* (Bécs, Konegen, 70 korona.)

Ásatások az Anka-szigeten. (Rábé m., Torontál vm.). Tömörkényi S. — Arch. Értes. 1908. 287. l. (Bronz- és rézleletek.)

Szkitha sírlelet Gyöngyösről. Márton L. Arch. Értes. 1908. 37—54. l. (Az eddigi úgyn. szkitha-leletek áttekintésével.)

Altertümlische Funde bei Sopron. P. Lloyd. 1908. aug. 23. (A Bella Lajos által a Burgstallon folytatott ásatások eredménye. Egy őskori telepítvény helyén talált leletek, elkezdve a kőkorszaktól egészen a La Tène korszakig.)

Leletek a vaskorszakból. (Munkácsról.) Lehóczky Tivad. — Arch. Értes. 1908. 251—60. l.

Kelta pénzverde Szalacsán (Somogy vm.). Darnay Kálmán. — Arch. Értes. 1908. 137—48. l.

- Kalauz Aquincumban.* (5. magyar és 3. német kiadás. Bpest, 1908.)
Ismert.: P. Lloyd okt. 11.; Philolog. Közl. 1908. 723. l. (Láng.)
- Aquincumi séta. A kereszténység hajdani versenytársa.* (A Mithras vallás.) Brigetensis. Pesti Hirl. 1908. nov. 8.
- A leányvári castellum.* (Izsa közelében.) Tóth Kurucz János. Komárom vm. Múz. Egyes. Évk. 14. (1908). 46. l.
- Az 1908-iki ásatások Dunapentelén.* Mahler Ede. Arch. Értes. 1908. 343—50. l.
- Hermes-Toth-szobrocška.* Hekler A. Arch. Értes. 1908. 189. s k. l.
- Márványfej és bronz-álarcz.* Hekler A. Arch. Értes. 1908. 119—33. l.
(A Duna fenekéről kerültek a Nemz. Múzeumba.)
- Római bronzszekrényke* (Intercisa-ról). Engelmann R. — Arch. Értes. 1908. 238. s k. l.
- Római sírkő Somlyóvásárhelyen.* Lukcsics J. Arch. Értes. 1908. 359. l.
- Fund eines römischen Grabsteins in Pettau.* Grazer Tagespost. 1908. 359. s k. l.
- Római leletek és maradványok Dunántúl.* Börzsönyi A. — Arch. Értes. 1908. 183. l.
- Császárérmek a M. Nemz. Múz. gyűjteményében,* (melyek nincsenek leírva Cohen-nál). Gohl Ödön. Numizm. Közl. 1907. és 1908. évf. 6 cikk.
— Ugyanott (1908. 110—115. l.): *Három római éremlelet.* Harsányi P. és Gohl Ö.
- Király Pál, Decebalus.* Hunyad vm. történ. és régész. Társulat Évkönyvében 1—17. l.
- Schwartz P., Der erste Dakerkrieg Traians.* Festschrift d. Pädagog. Putbus 1908. Ismert. a Deutsche Lit. Zeit. 1909. 16. sz.
- Sánczvonalak Háromszék és Brassó megyékben.* Roediger L. — Arch. Értes. 1908. 85 s k. l.
- Ásatások Apulumban 1904. nov.—1907. szept.-ig.* Cserni B. Alsó Fehér vm. Tört. és Rég. Egyes. 14. Évkönyv (1908). Ismert. Századok 42. köt. 933. l.
- Porolissumból.* Évi jelentés. Buday A. Erd. Múz. 1908. utolsó és 1909. I. füz.
- Thráciai lovasemlékek Sarmizegethusában.* Téglás G. — Arch. Ért. 1908. 82—85. l.
- Interessante Funde. Völkerwanderungskunst in Intercisa.* Supka G. — N. Pester Journal. 1908. nov. 12.
- Temető a korai Középkorból* (Gyórnél). Börzsönyi A. Arch. Értes. 1908. 208—30. (V. ö. az 1902. és 1904—1906. évf.)
- Újabb néprándórláskori lovassírokról a Bácskában.* Gubitza Kálmán. Arch. Értes. 1908. 419. l.
- Avar sírok Dunapentelén.* Dr. Hekler Antal múzeumi őr. P. Lloyd 1908. aug. 6. — *Avarische Reitergräber.* (Mahler ásatásai.) N. Freie Presse. 1908. aug. 6.
- Sírmező Gombosnál.* Pogány J. Arch. Értes. 404—15. l. (66. sír, többny. avar lovassír.)
- Újabb (avarkori) lovassír-leletek a Bácskában.* (Dávod és Bácsfeketehegyen.) Gubitza K. Arch. Ért. 419—21. l.
- Liutprandi Antapodosis.* (886—949). Kiadta és magy. ford. Jurkovich E. [Középkori krónikások. Szerk. Gombos A. VI.—VII. köt.] Ismert. Alkotmány. 1908. decz. 6.; Századok. 42. 569. l.; Budap. Szemle 1909. márcz.; P. Hirl. 1908. decz. 13.; Kath. Szemle 1909. 329. l. (Lukcsics.) [V. ö. *Becker I. Textgeschichte Liutprands von Cremona.* München, Beck, 1908. 2. M. 50. Ismert. t. között a berlini Philologische Wochenschrift 1909.]

A magyarság eredete és nyelve. Pröhle Vilmos. — P. Napló máj. 5. 108. sz. — (V. ö. Melich Ján. megjegyzéseit, Századok, 1908. 750. l.)

A honfoglalók és a turkok. Nagy Géza. Ethnogr. 1908. 65. és 257. s k. l. (Keresi annak okát, hogy miért nevezik a bizanczi írók a magyarokat turkoknak, míg a szláv és nyugati írók ungrok-nak hívják. A honfoglalók vezérnemzetségei altjai turkok voltak; a 7 magyar törzs ezek fenhatósága alá tartozott és a bizanczi meg török kútfók őket on-ugor néven ismerik, mely népnév etymologice »tíz ogurt« jelent. Ezen eredetileg ugor-finn nép hazája a közép-ázsiai pusztaság vala, a Kubántól a Jeniszeig.)

Krohn. A finn-ugor népek pogány istentisztelete. Magy. ford. Bán A. (Bpest, 1908.). Ism. Katona Lajos. Budapest. Szemle. 1909. ápril.

Osztják nyelvtanulmányok és rokon cikkek. Pápay Józseftől. Nyelvtud. Közl. 111. és 313. l.

Pogány csuvaszok közt. Mészáros Gyula, Budapest. Hirl. 1908. 128. sz. — Mészáros másik rokon tanulmányát l. Ethnogr. 126. és 227. l.

Esemény a nyelvtudomány terén. Simonyi Zsigmond. Magy. Nyelvőr 1908. nov. (Le Coq és Pischel előadása a kopenhágai congressuson. V. ö. A tochar nyelv (mely a magyar nyelvre emlékeztet). Pesti Napló nov. 20. (V. tov. ö. Schrödernek a Deutsche Liter. Zeitung 1908. nov. 21. számában idézett értekezését.)

Das Denkmal der Ungarnschlacht auf dem Lechfeld. N. Freie Presse. 1908. aug. 11. (A Königsbrunn faluban emelt templom és a falán látható freskókép a csatáról.)

Hedank K., Einige Bemerkungen über die Ungarnschlacht im J. 955. — Festschrift für Prof. Delbrück. (Berl. 1908.)

A »Hadúr« első említése. Erd. Múz. 1908. (Csak Székely S. és Vörösmarty hozták e kifejezést divatba. Sajátságos, hogy egy német költő, Schreiber Al. Vilm. (megh. 1841) egyik versében (1817) Hadúr-nak nevezi hősét.)

Őseink csatakiáltása. Bpesti Hirl. 1908. okt. 24. (Nem: hajrá!, hanem »huj-huj!« és »hujrá!«)

Kean. Nagy G. Arch. Értes. 1908. 133. s k. l. (Tán Sámuel bolgár legyőzött fiával azonos, a »Keán« pedig csak a »fejedelmet« jelentő »Kagan« korumpált alakja.)

Szt. István koporsója a raguzai domonkosok templomában. Havass Rezső dr. A Nap. 1908. 13. sz. (Talán IV. Béla vitette oda 1241-ben.)

Pisapia E., San Emerico d'Ungheria. (Ariano 1908.) Ismert. Kath. Sz. 1909. 438.; Alkotmány 1909. márcz. 7.; Religió. 1909. márcz. (Az olasz szerzőt Zandt Ödön pozsonyi prépost-kanonok támogatta e biogr. megírásában.)

A magyar Bismarck. Fodor Viktor. Független Magyarország. 1908. szept. 24. (Párhuzam Bismarck és Szt. Gellért püspök közt.)

Salamon király sírköve. (Polai műemlékek.) Vasárn. Ujs. 1908. febr. 2.

Kálmán király aranygyűrűje. Hampel J. Arch. Értes. 1908. 11. l. (Bévésett szavak jelentése szerint a gyűrű talizmánul szolgált a köszvény ellen.)

A Bárczaság az erdélyi szászok betelepítése előtt. Fischer E. Korresp. Blatt d. Ver. für siebenb. Landeskunde. 1908. 65—70. l.

Ungarische Königskinder in Spalato. (IV. Béla leányainak hamvai, új nyugóhelyük és emléküik.) Znidarčić F. — Pester Lloyd. 1908. szept. 24.

Magyarország nyugati határa 1254-ben. Inkey Béla. Földrajzi Közlem. 1908. okt.

A bazini és Szentgyörgyi grófok története. Wertner Mór. Adler (Bécs) 1907. és 1908. évf.

Smičiklas T., Codex Diplomaticus regni Croatiae, Dalmat. et Slavoniae.

Vol. VI. Diplomata. 1272—1290. (Zágráb, 1908.) Ism. Šufflay M. Századok. 1910. 333. l.

Ladamér esztergomi érsek származása. Wertner Mór. Turul. 1908. 86—87. l. (III. Endre hű embere a Henneyi-család sarja volt. Atyja valószínű. H. Lőrincz.)

Újabb genealogiai tanulmányok. Wertner Mór. Turul. 1908. 122—137. l. (Szól t. k. a Keán (Kán) családokról, melyből több erdélyi vajda, így László vajda is származott.)

Az Árpádház királyi csontereklyéi. Székesfehérvár és Vidéke. 1908. nov. 14. (Elpanaszolja a Henszlmann által talált kir. hamvak pusztulását.)

Die heil. ungarische Krone. Marozali Henrik. Pester Lloyd. 1908. decz. 25.

Asatások a Templomhegyen Ötömösnél (Szeged). Móra F. Arch. Értes. 1908. 369. s k. l. (63 sírlelet az Anjouk korából. Éremleletek is.)

Radul vajda gyűrüje. (Radul 1375—85-ig uralkodott Havasalföld fölött.) Magyarország és más lapok 1908. nov. 24. (Ez a gyűrü sok viszontagság után nemrég a pesti rendőrség kezébe került.)

Jorga N., Geschichte des osmanischen Reiches. I. köt. 1451-ig. (Gotha, 1908.) Ismert. Liter. Centralbl. 1908. 25. sz. (Brockelmann); Deutsche Lit. Zeit. 1909. 24. sz. (Gerland); Histor. Vierteljahrschrift. 1908. és Századok 1909. 673. (Mangold).

Škorpül és Dimitrov (bolgár) értekezései a várnai csatáról és I. Ulászló haláláról. L. Századok 42. évf. 85. és 465. l. (Melegdi.)

Kapisztrán János egy levele : Budap. Hirl. 1908. jan. 10. (Nem ismeretlen).

Összeállította: DR. MANGOLD LAJOS.

Pályázat-hirdetés.

A Magyar Történelmi Társulat dr. Thaly Kálmán alapítványából nyílt pályázatot hirdet a következő feladatra :

A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségéért vívott küzdelmek története a rákosi országgyűléstől a mohácsi vészig 1505—1526. (Bevezetésül Albert király trónraléptétől a rákosi országgyűlésig.)

Az ajánlkozás, a szerző megnevezésével, tervrajz és lehetőleg mutatvány kíséretében, a Társulat titkári hivatalába (Budapest, V., Akadémia-utca 2. sz.) 1912 február 29-ikéig küldendő be. A munka tiszteletdíja, beleértve az írói díjat és a nyomtatás költségét, 5500 korona, mely akkor fizettetik ki, ha az egész munka ki lesz nyomtatva. A 25—30 nyomtatott ívre terjedő mű elkészítésének határideje 1914 december 31-ike. Forrástanulmányon alapuló, önálló, tudományos becsű munka kívántatik. A tulajdonjog a szerzőé marad. A megbízás az 1912 márczius 14-én tartandó évi közgyűlésen hirdettetik ki.

(L. a részleteket a *Századok* 1912. januári füzetének 72—77. lapjain.)

A titkári hivatal.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1912 évi január hó 11-én d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső első és dr. Fejérpataky László másod-alelnökök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Bleyer Jakab, dr. Császár Elemér, dr. Dézsi Lajos, dr. Dóry Ferencz, dr. Gombos Albin, Horváth Sándor, dr. Komáromy András, dr. Lukcsics József, dr. Reiszig Ede, dr. Szabó László, dr. Váczy János vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, dr. Bathó Béla ügyész, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyv-hitelesítőkül dr. Komáromy András és dr. Dóry Ferencz vál. tagokat kéri fel.

1. Titkár felolvassa a tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak *200 koronás alapító-tagul :* Gyömörey Gáspár földbirtokos eddig évd. r. tag Zalagógánfán (aj. a titkár) ; *évdíjas r. tagokul 1912-től :* Auner Mihály főgymnasiumi tanár Bécsben (aj. Eckhart Ferencz), dr. Balkay Béla ügyvéd Budapesten, dr. Basch Loránt ügyvéd Budapesten, dr. Bánszky János magyar földhitelintézeti főügyész Budapesten, dr. Boschan Samu ügyvéd Budapesten, dr. Csécsi-Nagy Miklós uradalmi jogtanácsos Budapesten, dr. Csengey Gyula ügyvéd Budapesten, dr. Fellner Frigyes, a magyar agrár- és járadékbank igazgatója, egyetemi m. tanár Budapesten, csíkesatószegei és szentimrei dr. Gyórfy Gyula ügyvéd, orsz. képviselő Budapesten (mind a nyolczat aj. az elnökség), dr. György Zsigmond reáliskolai tanár Verseczen (aj. a titkár), Huszár Dezső főszolgabíró Adonyban (aj. Sárközy Imre), dr. Keppich Gyula ügyvéd Budapesten (aj. az elnökség), kereszturi Tóth József tanárjelölt Budapesten (aj. Szabó Dezső), dr. Král Vilmos ügyvéd Budapesten (aj. az elnökség), Nagy Sándor okl. tanár, könyvtári gyakornok Bécsben (aj. Eckhart Ferencz), dr. Péterffy Lajos főgymnasiumi tanár Kisujzálláson (aj. Karácson

Béla), Relković Davorka székesfővárosi tanárnő Budapesten (aj. Relković Néda), dr. Schmidt Gusztáv kir. ítélőtáblai bíró Budapesten (aj. az elnökség), Szánthó István a székesfővárosi hirdető vállalat igazgatója Budapesten (aj. a titkár), Zsinka Ferenc tanárjelölt Budapesten (aj. Angyal Dávid).

Megválasztatnak.

2. Dr. Kornis Gyula r. tag felolvassa: *W. Dilthey* cz. tanulmányát.

A nagyérdékű felolvasás köszönettel fogadtatik.

3. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1911 évi december havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 23,571 kor. 94 fill. összes kiadás..... 20.711 » 87 »
maradvány 2.860 kor. 07 fill.
Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő..... — kor. 51 fill.
követelést, 1911. decz. 31-én összesen..... 2.860 kor. 58 fill.
készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatol-tatik.

4. Titkár az 1911 évi 70 jk. p. a. hozott vál. határozat kiegészítéséül jelenti, hogy néhai Kámánházy Béla végrendelete értelmében a társulat köteles lett volna a *Századokat* az örökhagyó özvegye halála után a Nyitrán lakó Kámánházy Ferenc legidősebb fiörökösé-nek is megküldeni. Azonban a nevezett város polgármesterének 1911. decz. 16-án kelt magánlevele szerint Kámánházy Ferenc fiai is elhalván, ezzel a társulatnak a végrendeletből folyó kötelezettsége is jogilag megszűntnek tekintendő.

Jóváhagyólag tudomásul vétetik.

5. Felolvassa a társ. pénztárnok előterjesztését, mely szerint a Bay Ilona úrnótól a Thaly-plakette-alapra adományozott 200 koronát, az 1911 évi 65 jk. p. a. kelt vál. határozat megváltoztatásával, az eddig szokásos módon folyószámlán javasolja elhelyeztetni.

A javaslat elfogadtatik.

6. Olvassatik dr. Bathó Béla társ. ügyész levele, melyben a Thaly Kálmán-alapítvány ügyének lebonyolítása körül kifejtett odaadó buzgalma elismeréséül kiutalványozott 500 koronáért a vá-lasztmányoknak hálás köszönetét nyilvánítja.

Tudomásul szolgál.

7. Következik a f. évi r. közgyűlés napjának és tárgysorának a megállapítása.

A folyó 1912 évi r. közgyűlés a jövő márcz. hó 14-én d. u. 5 óra-kor tartatik meg. Tárgyai: 1. Elnöki megnyitó beszéd. 2. Az 1909—1911 évi cyclus lejártával az ig. választmányból szabály szerint kilépő hús, illetőleg ebből s az 1910—1912-iki évköriből egy-egy elhalt (Pór Antal és Emich Gusztáv), összesen huszonegy vál. tag helyének a betöltése. 3. Felolvasás, melyre nézve titkár a jövő febr. havi ülésen fog javaslatot tenni. 4. Jelentés a társulat mult 1911 évi munkásságáról. 5. Az 1911 évi zárszámadás és 1912 évi költségvetés bemutatása.

Az ig. választmányból Áldásy Antal, Békefi Remig, Bleyer Jakab, Boncz Ödön, Császár Elemér, Domanovszky Sándor, Erdélyi Pál, Gombos Albin, Hodinka Antal, Horváth Sándor, báró Nyáry Jenő, Šufflay Milán, Szádeczky Lajos, id. Szinnye József, Thallóczy Lajos, Váczy János, Vécsey Tamás, gróf Vigyázó Ferencz és gróf Zichy Nándor lépnek ki ez alkalommal.

8. Titkár jelenti, hogy Irányi Géza eperjesi kir. törvényszéki bíró, mint a néhai Irányi Dániel örököse, a társulatnál elhelyezett Irányi Dániel-féle csomagot kiadatni kérte az elnökségtől. Az elnökség azonban, hivatkozva az ig. vál. 1896 évi 3 jk. p. a. kelt határozatára, a csomag kiadását megtagadta, ellenben megígérte, hogy nevezett törvényszéki bírót óhajtásához képest az 1914-ben felbontandó csomag felbontása napjáról idejekorán értesíteni fogja.

Helyeslőleg tudomásul vétetvén, Irányi Géza a csomag felbontásáról annak idején értesítendő lesz.

9. A Thaly Kálmán-alapítvány alapító-levele 2. szakasza és ügyrendi szabályzata értelmében javasolja, hogy *A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségeért vívott küzdelmek története az 1505-iki rákosi országgyűléstől a Rákóczi-emigráció kihalásáig cz.* tízkötetes mű első kötetére a pályázat a *Századok* f. évi januári füzetében hirdettessék ki.

Továbbá, hogy az *eredeti alapító levél* s a Magyar Földhitelintézetnek a 4%-os intézeti koronás záloglevelekbe fektetett 50.000 koronás alapítvány átvételéről és elhelyezéséről szóló 1911 évi 17.607. és 18.784. sz. levelei, az utóbbihoz csatolt *járadék-kötelezvény* nyel együtt helyeztessenek el.

A kétrendbeli javaslat elfogadtatik, megjegyeztetvén, hogy a járadékkötelezvény szerint az 50.000 kor. alapítvány öt darab 10.000 korona névértékű, 10.203., 10.204., 10.205., 12.101., 12.102. számú s január és július hó 1-én esedékes 4%-os magyar földhitelintézeti záloglevélből áll.

Zárt ülésen

10. a tagdíjhátralékosok,

11. a társ. tagok létszáma,
12. a Tört. Életrajzok,
13. a szerzői korrekturek,
14. a Zichy-Okmánytár ügyében határozott a választmány.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.,
elnök.

Barabás Samu s. k.,
jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Komáromy András s. k.,
vál. tag.

Dr. Döry Ferencz s. k.,
vál. tag.

FIUME A XV. SZÁZADBAN.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

1. A „Liber Civillium“.

Fiume város középkori képét megközelítő pontossággal rajzolhatjuk meg azon bőséges adatok alapján, melyeket a városi levéltárban található úgynevezett *Liber Civillium* őrzött meg számunkra.

Ez a könyv tartalmazza ugyanis az akkori fiumei »császári felhatalmazású« közjegyző (*imperiali auctoritate notarius*), — a *modenai* származású *de Reno Antal* — hivatalos följegyzéseit, az 1436. évtől az 1461. évig.

A közjegyzői intézmény. E »császári« jegyzői intézmény megfelelt a mi középkori hiteles helyeink s némiképp a modern királyi közjegyzők intézményének. Ez intézményt nálunk *Nagy Gyula* írta le először az Akadémia 1893. április 17-én tartott osztályülésén előadott székfoglaló értekezésében, melyet előzetes tájékozásúl főbb vonásaiban itt ismertetünk.¹

A *notariatus* sajátságos középkori intézmény. Már a régi Róma forumain mint *tabellionatus* veszi kezdetét. Itt a pápák uralma alatt is fenmarad. Később az olasz földön, majd onnan Európa minden államában többé-kevésbé elterjed; végül pedig az egyes államok modern közjegyzői intézményévé válik.

Már a római *tabellio*, bár nem köztisztviselő, mégis bizonyos mértékig közhitelű személy (*persona publica*). Állami felügyelet és pártfogás alatt áll, midőn magánfelek megkeresésére

¹ *Akad. Értesítő* IV. évf. (1893.) 393—8 l.

mesterségszerűleg főkép szerződések (*contractus*), beadványok (*libelli*) és végrendeletek (*testamenta*) szerkesztésével foglalkozik. Neve a bizanci uralom alatt a *forensis* jelzővel bővült; megfelelve azon követelménynek, mely a későbbi *publicus notarius*-okra nézve is több helyen sokáig érvényben volt: hogy t. i. mindenkor a köztéren, nyilvánosan, mindenek szeme láttára és füle hallattára kellett működni.

Ez intézmény elterjedése Európa országaiban együtt haladt a római és kánoni jog elfogadásával. Ezért elsöben csak olasz földön és Franciaország déli részeiben gyökeresedett meg; késöbb azonban, a kánoni és római jog közönséges érvénye folytán, majdnem mindenütt elterjedt. Egyetemes jellegét a középkori élet két leghatalmasabb tényezőjétől: a pápaságtól és császárságtól nyerte. Az első ugyanis a kánonjog, — a másik a római jog egyetemes uralmát képviselte (*ius utrumque*).

Ebből eredt az a felfogás, hogy közhitelű s a törvény előtt bizonyító erejű okirat (*instrumentum publicum*) csak olyan lehet, mely vagy a pápa, vagy a császár által arra felhatalmazott kéztől (*manu publica*) származik. Viszont a *sacra apostolica* vagy *imperiali auctoritate* kinevezett közjegyzőnek oly széles hatásköre volt, hogy helyhez nem kötve, jegyzői tisztét bárhol jogérvényesen gyakorolhatta hiteles okiratok kiállításával.¹

A közjegyzői tiszt gyakorlása természetesen bizonyos minősítéshez volt kötve. Hogy ehhez mily fokú tudományos képzettség kívántatott meg, arról elég bő felvilágosítást nyújt az »*ars notaria*«, — a jegyzői mesterség — középkori irodalma. A bolognai egyetem híres jogtudósai — kivált *Rolandinus Passagerius* — e mesterséget tudományos színvonalra emelték. Rolandinusnak »*Summa artis notariae*« című kézi könyve mint általános érvényű szabályzat mindenfelé elterjedt s még a XVIII. században is használatban volt.²

A közjegyzői gyakorlatra a jogosítványt a császár nevében kezdetben a pfalz-grófok (*comites palatini*) adták meg. A XIII. századtól kezdve azonban mind sűrűbben osztogatták a császárok

¹ Ezt látni fogjuk a fumei közjegyzőnél is.

² Idézve Sarti M.: *De claris archigymnasii Bononiensis professoribus*. Bononiae, 1888. I. 505. és köv. l.

a jegyzők kinevezésére jogosító *comes palatinus* címet, még pedig két külön fokozatban: *comitiva maior* és *comitiva minor*. Az előbbi fokozat oly messze menő jogot adott viselőjének, hogy az általa kinevezett közjegyzőt más. újabbak kinevezésére is feljogosította.¹ — A pápák meghatalmazottai e részben a szentszéki legátusok s a püspökök voltak; ezek is neveztek ki nyilvános jegyzőket, — *apostolica auctoritate*.

A nyilvános jegyző az általa kiállított okiratok megszerkesztésénél mindig állandó, előírt formákat és kifejezéseket használt. Ezek a tárgy, hely és idő különfélesége, az ügyek változó természete s a jegyző egyénisége szerint némi eltéréseket mutatnak ugyan, de lényegükben mégis mindig egyformák. (A fumei közjegyző által használt rendes formulákat e fejezet függelékében fogjuk bemutatni.)

Ily nyilvános jegyzők voltak Magyarországon is. Hozzánk ez intézmény a szentszék révén lassanként szintén eljutott, de mindig idegen, szokatlan maradt. A közhitelű káptalanok és konventek hasonló hatásköre és működése meglehetősen fölöslegessé tette; az országos törvényhozás pedig, a mennyiben foglalkozott vele, elterjedését inkább korlátozni, mint előmozdítani igyekezett.

Fiumei közjegyzők. — Fiumében ellenben ez intézményt a XV. század folyamán már teljes virágzásban látjuk. Ily császári közjegyzők voltak itt már a bevezetésben említett *de Reno Antal* előtt is. Az általa kiállított okiratokban ő maga hivatkozik néhány hivatalbeli elődjére. Ilyenekül említvük: 1418-ból *Christoforus quondam Magistri Artvici de Buleis*;² 1422-ből: *Ser Guido*

¹ *Venturinis János* »comes palatinus« Rómában egy zágrábi egyházmegyei klerikusnak, miután őt arravalónak és alkalmasnak találta, a szentírásra tett esküje után, mely szerint a császárhoz és tisztséghez hű leszen, *tabellionatust* ad. Személyesen felavatja az investitio szokásos jelvényeivel (*gyűrű, toll, kalamáris, pergamentap*) s a *kegyelem csókjával*. Felhatalmazza, hogy mindazt, a mi tisztséghez tartozik, mindenütt békével és szabadon végezhesse; továbbá, hogy Magyarország és Szlavónia területén *tizenkét arra való egyént*, ugyanazon módon, mint maga is felavattatott, minden ezzel járó joggal és szabadsággal *közjegyzővé nevezhessen*. (1407-iki oklevél. Orsz. Ltár dipl. oszt. 9336. — Közli: Nagy Gyula i. h. 397.)

² *Liber Civilium*, 1441. év, 276. l.

quondam Comucii de Spilimbergo (Spilimbergo friauli községből) — ez későbbben (1441) — Zengben gyakorolja a közjegyzői tisztet;¹ 1429-ből: *Ser Jacobus de Spilimbergo*;² 1434-ből: *Ser Dominicus quondam Christofori de Colalto*;³ bizonytalan időből: *Ser Petrus de Tergesto* (Triesztből), *olim cancellarius dicte terre fluminis*. — *De Reno Antal* után pedig 1488-ban *Ser Domitius de Albona* töröl egy 1459. évi aktát a »*Liber Civilium*«-ból, a következő bejegyzéssel: »*per me Domitium Albonensem Cancellarium de mandato Jacobi Bachini Vicecapitanei . . . 1488 die X aprilis*«. ⁴ — Ezenkívül de Reno hivatalos könyvéből megtudjuk azt is, hogy — bár hivatásszerűen nem gyakorolta — ily közjegyzői képesítéssel bírt *Vidonich Mór* fiumei tanácsúr és tekintélyes polgár is; — ugyanis de Reno távollétében 1442 augusztus 28-án a hivatalos könyvbe ő vezet be egy okmányt, melynek végén »*publicus Imperiali auctoritate notarius*«-nak nevezi magát.⁵

Neveikről és származási helyeikről ítélve (*Modena, Spilimbergo, Trieszt, Albona*) ezek a császári közjegyzők mind olasz emberek voltak, s képesítésüket valószínűleg mindannyian a bolognai vagy padovai egyetemen szerezték. Fiume községe hosszabb-rövidebb időre mint *városi kancellárokat* szerződtette; ily minőségükben vezették a községi ügyeket is: megírták a tanács jegyzőkönyveit, a község hivatalos iratait, és mint a község ügyészei és jogtanácsosai működtek. *De Reno Antalról* olvasuk, hogy 1457 májusban lemondott hivataláról, mert fizetését a tanács le akarta szállítani;⁶ azonban — úgy látszik — később mégis megegyeztek, mert még 1461-ben is hivatalban van. E községi hivataluk mellett azonban folytatták a közjegyzői általános praxist is.

A császári közjegyzőhöz fordúlt az akkori idők embere, ha bárminemű fontosabb okmányt akart megszerkeszteni. Az ő közbejöttével, az ő szövegezésében írtak meg a szerződések,

¹ Lib. Civ. 1438. év V. 14.

² Lib. Civ. 1459. év 672. l.

³ Lib. Civ. 256. l.

⁴ Lib. Civ. 678. l.

⁵ Lib. Civ. 278. l.

⁶ Lib. Civ. 631. l.

árverési tárgyalások, meghatalmazások, egyességek, kötelezők, elismervények, kereskedelmi kötések és végrendeletek, melyeket egyidejűleg bevezetett hivatalos anyakönyvébe, a »*liber civilem*«-ba, vagyis a *polgári ügyiratok könyvébe*; — keltük szerint, a legtarkább egymásutánban. Ide iktatta be, a többi ügyirat közé, a tanácsülések jegyzőkönyveit s a polgári perekben hozott ítéleteket is.

A fiumei császári közjegyző tekintélye és ügyköre akkora volt, hogy nemcsak a város polgárai s az ott megforduló idegenek, hanem az egész szomszédos környék lakói is igénybe vették működését. Sokszor kiszállott a környező helységekbe — így *Castuába*, *Lovranába*, *Tersattóra*, *Zenggbe*, *Hreljinbe*, sőt még a távoli *Velenczébe* is, — hogy ott különböző okmányokat állítson ki és azokat hitelesség okáért bevezesse mindenfelé magával hordott hivatalos könyvébe. Ez a könyv tehát, 25 évi időközre terjedő körülbelül 3000 okmányával, kimeríthetetlen tárháza Fiume és környéke azon korbeli köz- és magánéletére vonatkozó értékesnél értékesebb adatainak. Eddig csak a kereskedelmi viszonyokra vonatkozó adatok vannak rendszeresen és részletesen feldolgozva.¹

Érdekesek magának e hivatalos könyvnek viszontagságai. Mintegy száz esztendővel megírataása után először 1544-ben hozta rendbe *Tranquilli Guerino*, fiumei városi kancellár; ezután sok ideig elhanyagolva és elfelejtve, valahogyan elkallódott s csak 1849-ben került ismét napfényre — a volt jezsuita iskola-épület egy kályahalyukából, a hol különböző periratok halmaza között hevert. Mindezeket a dolgokat maga a könyv címlapja mondja el. Közel fekszik az a föltevés, hogy valamely tudós jezsuita atya vette ki annak idején tanulmányozás végett a város levéltárából, s aztán valami ok miatt (betegség, halál vagy hirtelen áthelyezés) nem ért rá, vagy elfelejtette visszaadni.

Mind eme viszontagság daczára a könyv csaknem teljesen

¹ *Fest Aladár*: Fiume kereskedelme a középkorban. A Magyar Gazdaságtörténelmi Szemle 1895. évi folyamában. Különnyomata: Budapest, Pátria ir. váll. 1895. Olasz fordítása: »Il commercio di Fiume nel secolo XV.«, Fiume, Mohovich, 1900.

ép és jól olvasható. Csak első 24 lapja veszett oda (a régi számozás a 25. lappal kezdődik), a többi mind megvan. Még tárgymutatóval is el van látva, mi a tájékozást tetemesen megkönnyíti. Érdekes címlapját egész terjedelmében ide iktatjuk függelékül, valamint a könyvben állandóan használt néhány fontosabb okirat-mintát is.

Függelék az 1. fejezethez.

A) *De Reno Antal hivatalos könyvének teljes címe.*

*Liber Civilium
sive Notificationum*

qui complectitur complura acta Comunitatis Terrae Fluminis Sti Viti, Archidiaconatus, et Capituli fluminensis, Sententias Episcopi polensis, Sententias Iudicum, privilegium nundinarum S. Johannis Baptistae a Dominis *De Valsa (Walsee)* concessum, fassiones testium, testamenta, contractus, protestationes, compromissa, arbitratorumque sententias, aliaque acta pro iurisdictionibus Terrae fluminis S. Viti, Castuae, Lovranae et Moscheniczae ac de subditis Tersati, Grobnicii, Buccari, Hrelini, Segniae, Vegliae, Crepsae, Albanae, —

Ab a. 1436-to usque a. 1461-um

per *Antonium Francisci de Reno* mutinensem,
publ. imperiali auct. Notarium et Terrae flum. S. Viti Cancellarium
conscriptus
iniuria temporum sepositus, et anno 1544-to per *Guerinum Tranquilli*
tunc temporis Cancellarium flum. collectus
subinde neglectus et
diu ignotus

tandem circa finem 1849-mi, millesimi octingentissimi quadragésimi noni, inter acta processualia antiqua, quae in fornice domus scholarum fluminensium osservantur, cura Iudicum rectorum flum. repertus, compositus, lecturaque assidua, factoque rerum memorabilium iudice, oblivioni ereptus, materiam pro historia urbis populi que flum. daturus.

B) *Okirat-minták De Reno Antal fumei közjegyző hivatalos könyvéből.*

1. *Kötelező kölcsönvett pénz után vagy átvett árúk fizetésére.*

(Kelet és tanúk.) *Ibique (az adós vagy vevő neve)* sponte, libere, ex certa sua scientia non per errorem, non vi nec metu inductus, pro se suisque heredibus et successoribus fuit contentus et confessus, se iuste teneri et dare habere (*eladó vagy hitelező neve*) pro se suisque heredibus et successoribus stipulanti, ducatos . . . boni auri et iusti ponderis et hoc pro (*ferro, oleo etc.*) quod dictus (*vevő*) habuit a prefato conducente. Quam pecunie quantitatem dare et solvere promisit dictus debitor prefato creditori usque ad (*határidő*) sub pena quarti, qua soluta et non rata maneant omnia supra-scripta.

2. Árúeladási és vételi szerződés kijelölt határidőre.

Anno . . . die . . . mensis . . . in presentibus testimoniis ad hoc vocatis et rogatis. Ibiq̄ue (*eladó neve*) dare et consignare promisit (*vevő neve*) milliaria 8 ferri boni et bollati de Auspergo ; scilicet 3 milliaria in ratione ducatorum 12 pro singulo milliari, pro quibus habere debet denarios contatos (*készpénz*), et 5 milliaria in ratione ducatorum 13 pro singulo milliari, pro quibus recipere debet oleum pro illo precio, quo tunc vendetur ab aliis mercatoribus etc.

3. Elismervény törlesztett adósságról.

A. 1437. Die (15-a) mensis (*julii*) in (*terra fluminis S. Viti in publica platea*) presentibus (*judice Nicolao qm. Antonij et Tonsa qm. Nicolai, ambobus habitatoribus dicte terre fluminis et Yoanne Cernoz de Crainburch*)¹ tes tibusad hoc vocatis et rogatis. Ibiq̄ue (*Georgius Soch de Locha*)² per se suosque heredes et successores fuit contentus et confessus, se habuisse et manualiter recepisse a (*d. Castellino qm. Johannis de Pensauero*,³ *habitatore dicte terre fluminis*) pro se suisque heredibus et successoribus stipulante, omnem et singulam quantitatem pecunie, quem ipse (*D. Castellinus*) dicto (*Georgio*) tenebatur usque ad presentem diem etc.

4. Meghatalmazás követelések behajtására.

(1436. — Die (VII.) mensis (*Madij*) in (*publica platea terre fluminis in statione infrascripti Martini*) presentibus (*Dominis Stefano blaxinich de dicta terra fluminis, Martino aurifice de Segna*,⁴ *Antonio de Monteabodo*,⁵ *ambobus mercatoribus in dicta terra fluminis*) testibus adhuc vocatis et rogatis et aliis.

Ibiq̄ue (*Antonius dominus Santipaterno de Pensauero*)³ omni via, modo, iure et forma, quibus magis scivit et potuit, fecit, curavit, constituit et ordinavit (*Ser Colam Antonii Luce de Pensauero*) presentem et infrascriptum, mandatum sponte suscipientem, suum verum et legitimum actorem, factorem et certum nuncium specialem presertim ad exigendum et recuperandum a (*quacunq̄ue persona*) sibi dare debenti in (*terra Fluminis, Segne Castue et ubiq̄ue locorum*) omnem et singulam pecunie quantitatem et res et quecumq̄ue alia — tam cum cartis, cirographis⁶ et instrumentis, quam sine — et de per eum receptis finem, transactionem et pactum de ulterius non petendo cum solemnitatibus necessariis faciendum ; et ad comparendum, si opus fuerit, coram quacunq̄ue regimine et iudiciis, tam ecclesiasticis, quam secularibus ; ad agendum, petendum et recipiendum libellos, et petitiones dandum et recipiendum ; terminos et dillationes (sic) petendum ; testes, instrumenta alia iura sua producendum ; sententias audiendum et eas executioni mandare faciendum ; et generaliter ad omnia alia et singula dicenda, gerenda et procuranda, que in predictis ac circa predicta et quelibet predictorum duxerit facienda, et necessaria ac utilia videbuntur ; que et quemadmodum ipse constituens facere posset si adesset. Dans et concedens eidem procuratori suo in predictis et circa predicta

¹ Krainburg.

² Laak v. Bischoflaak, Krainában.

³ Pesaro, az ancona-ravennai olasz parton.

⁴ Zengg.

⁵ Montalboddo, Sinigaglia mellett.

⁶ (sic !)

et quelibet predictorum *plenum arbitrium et generale mandatum*, cum plena libertate et generali amministrazione (sic) agendi et exercendi omnia suprascripta. Promittens eidem procuratori suo et mihi notario infrascripto, *tamquam publice persone*, omnia suprascripta rata et grata habere.

2. Kormányzat és önkormányzat.

Állapítsuk meg mindenekelőtt a fent ismertetett nagybecsű hiteles forrás alapján városunk akkori hivatalos nevét, a mint e rengeteg mennyiségű okmány keltezésénél következetesen használtatott. Ez: *terra Fluminis Sancti Viti*; helylyelközzel csak: *terra Fluminis*; — birtokviszonynyal, mint a hogy magyarul is mondjuk ilyképen: Szeged városa, Győr városa. A *terra fluminis* tehát = *terra, quae dicitur Flumen*. — Igen ritkán, csakis egy-két olasz nyelven beiktatott okiratban találni egyszerűen úgy mint most is, olaszúl: *Fiume*.¹ Azonban az ünnepiesebb szövegezésű olasz oklevelekben — még századok múlva is — a város teljes hivatalos címzése: *Fedelissima, libera, maritima e commerciale Città e Portofranco di Fiume Santo Vito*, — a középkori latin *terra Fluminis Sancti Viti*-vel egyezően.² Szent Vida, — *Sanctus Vitus* — a mint tudva van, *máig is a város védőszentje*.

A *Walsee* grófok. — A *terra* jelzés azt mutatja, hogy Fiume akkor még nem szabad város, nem *civitas*, hanem földesúri hatóság alatt álló község, a mely nem tartozik közvetlenül a fejedelem joghatósága alá. Tényleg ez időszakban a *Walsee* grófok voltak földesurai, a kik 1399-ben örökölték az akkor kihalt, velük sógorsági viszonyban álló *Duinói* lovagi családtól, a duinóiak egyéb birtokaival együtt. Ez az egész nagy duinói uradalom a következő birtokokból állott: *Duino* vára, a család ősi fészke, a Trieszti öböl északi csücskén, tengerbe nyúló sziklán, a Monfalconei öböl bejáratánál; *Prem*, *Senosetsch* és *Gutenegg* várak Krajnában; *Fiume*; ennek környékén még: *Castua*, *Veprinaz* és *Moschenizze* községek. Duinón kívül mind e birtokok a *Carsia* vagy *Crassia* (Karszt, Karsztbirtokok) gyűjtő néven foglaltattak össze s így a duinói lovagok címe: *Domini Duini* (vagy *Divini*, — németül *Thybein* —) *et Carsiae* (*Crassiae*).

A *Walsee* grófi család, e jelentékeny uradalom örököse, a XV. században egyike volt Ausztria leggazdagabb és leghatal-

¹ Lib. Civ. 1443. év, 279.

² Kobler Márk fiumei polgárrá felvételéről szóló okiratban 1801-ből.
— Kobler Giovanni: Memoire per la storia di Fiume. Fiume, 1896, előszó.

masabb nemzetségeinek. Hatalma és befolyása alig volt csekélyebb a híres *Cillei* grófokénál. A család tagjai a legmagasabb udvari méltóságokat, a legfőbb kormányzati tisztségeket viselték; sógorsági viszonyban állottak a hatalmas *Rosenberg*-ekkel, a *Lichtenstein*-ekkel, *Schaumburg*-okkal, *Stahremberg*-ekkel. Őseik, *Eberhard* és *Ulrik*, sváb földről még *Habsburgi I. Alberttel* jöttek Ausztriába s azóta is a legszorosabb viszonyban maradtak az uralkodóházzal. Az osztrák ág továbbfolytatója, *Eberhard*, I. Albert herceg nevelője volt s már ő viselte a következő címeket és tisztségeket: a sváb nemzet titkára, császári főtanácsos, udvarnagy, Felső-Ausztria kapitánya.¹ Utódainak nagy kiterjedésű birtokai voltak mindenfelé az osztrák alpesi tartományokban; e birtokok a duinói örökséggel elérték egész a tengerig.

A *«liber civilium»* adatai által felölelt korszakban *Walsee IV. Reinprecht (Rambertus)* volt Fiume földesura, 1450-ben bekövetkezett haláláig; — utána elsőszülött fia, *Wolfgang (Bolfinus, Farkas)* követte Fiume birtokában. Ez 1465-ben végrendeletileg *III. Frigyes* császárt nevezte ki általános örökösévé; nemsokára ezután, 1466 és 1468 között meghalt, s ezzel Fiume a fejedelem közvetetlen birtokába kerülve, jobbágyi helyzetéből felszabadult.²

Fiume kormányzata. A tárgyalt korszakban a *Walsee* grófok duinói származású birtokai továbbra is külön complexumot alkottak, mely a duinói várkapitány főigazgatása alatt állott. A duinói helytartó (*vicedominus*) fenhatósága tehát Fiuméra is kiterjedt. Forrásunkban fel van jegyezve, hogy *Reichenburger János* (krajnai bárói családból),³ — *«spectabilis et generosus miles, honorabilis Capitaneus Duini et Crasae, necnon Pisini* (Pisino városa Isztriában) *et eius comitatus, ac Vicedominus potentis et magnifici domini de Valsee»*, — 1437-ben Fiumében is törvényt lát castuai és moschenizzei lakosok pöreiben. Szintígy 1438-ban is *Obernburger János* premi kapitány társaságában; később ismét 1441-ben, a premi, guteneggi és fiumei kapitányokkal együtt; 1446-ban újra.⁴ Utódául említve van *Lueger (de Foramine) Miklós*, *«capitaneus Divini et Crassie»*, a ki 1456 áprilisban szintén személyesen ítélkezik Fiumében, — az urasági kastélyban vagy az az előtti térségen (*in palatio és ante palatium Illustrium dominorum nostrorum*) — a fiumei, senosetschi és guteneggi kapitányok tár-

¹ Crollanza: *Memorie storiche e genealogiche della stirpe di Waldsee-Mels*, Pisa.

² Kobler: *Memorie stb.* II. 23—29.

³ Dimitz: *Geschichte Krains*, Laibach. 1875. IV. 88.

⁴ *Lib. Civ.* 1437. XII. 17.; 143., 255.; 287. II.

sságában, — ezekkel együtt mintegy úriszéket alkotva.¹ Egy 1452 ben hozott tanácsvégzés pedig egyenesen kimondja, hogy a fiumei és trieszti polgárok egymás között való pereiben a *duinói* kapitányokhoz történik a felebbezés.²

Fiumei kapitányok. A duinói kapitány főkormányzata alatt Fiumében külön *kapitányok* voltak, a kik itt a földesúri hatalmat képviselték. Ilyenül említették még a duinói lovagok idejéből (egy 1371-ből való okmányban) egy *Raisberger* vagy *Ramberger*; ³ a Walsee grófok idejéből (1421) *Aycher Miklós* és (1435) *Rayn Máté*, mindketten krajnai lovagok.⁴ Az itt tárgyalt korszakban 1436-tól 1452-ig Fiume kapitánya *Raunacher Jakab* krajnai nemes, a Prem és Sankt-Peter közötti út mellett emelkedő *Raunach* várából. Utóljára 1452 november 28-án történik róla említés, mint hivatalban levő kapitányról, a mikor még egy községi tanácsülésen elnököl; 1453 január 18-án már mint *olim capitaneus terre fluminis* említették.⁵

A Raunacher-család a XIV. század elején tűnik fel Krajnában; 1313-ban erősítik meg Raunach várát, a melyről nevüket vették.⁶ Jakab fiumei kapitány sógora volt a hivatalbeli közvetlen elődjéül említett Rayn Máténak.⁷ A *Liber Civiliun* sok helyen említi a *nobilis et egregius vir, Capitaneus terre Fluminis, — generosus vir, — spectabilis vir, — spectabilis et generosus* megkülönböztető címzésekkel. Tizenhat évi kormányzása jelentékeny nyomokat hagyott Fiume közéletében és fejlődésében.⁸

Utána rövid *interregnum* következik Fiume kormányzásában; 1453 április 5-én már *Ellacher Tamás senosetschi* kapitány jár el helyette a fiumeiek pöreiben. Nevezetesen a *Donadovich Máté* és *Vidonich Mór* tanácsurak között felmerült differentiában négy bizalmi férfit rendel ki döntésre, kiket azonban Donadovich nem fogad el döntő bírakül — nyilván el nem ismerve Ellacher ideiglenes hatáskörét.

Az új fiumei kapitányról először még ugyanazon hónapban, április 16-án történik említés (*scoram domino capitaneo*), név nél-

¹ Lib. Civ. 600.

² Lib. Civ. 481.

³ Kobler i. m. II. 131. — Talán inkább helyesen *Rabensberger*; ily nevű krajnai lovagi családot említ Dimitz i. m. IV. 87.

⁴ Kobler u. o.; Dimitz i. m. IV. 86. és 90.

⁵ Lib. Civ. 479., ill. 482.

⁶ Dimitz i. m. I. 221.

⁷ Kobler II. 131.

⁸ 1436-ban már kapitány; Lib. Civ. 1446. év 254. — Említve még: 1438. V. 18., X. 31.; 1443. év 144.; 1446. év 248.; 1449. év 365. stb.

kül;¹ csak egy május 28-iki okmányból tudjuk meg nevét: *Andreas de Foramine*.²

E név latinos alakja a *Lueger* vagy *Luogar*³ névnek. Viselői a krajnai lovagi rendhez tartoztak; családjuk a *Piuka Planina* egy barlangjában, Adelsbergtől nem messze fekvő *Lueg* várától vette eredetét.⁴ A családnév latinos változata nyilván a családi kastély barlangjától származik; a *foramen* szó ugyanis nemcsak általában lyukat, hanem sziklaüreget is jelent.⁵ *De Foramine* tehát körülbelül a. m. *Barlangvári*.

A Lueger-család a magyar történelemben is érdekes szerepet játszik. A család utolsó sarja, *Lueger Erasmus*, 1483-ban *Mátyás* király pártjára állt *III. Frigyes* császár ellen, és támogatta azt a 2000 emberből álló magyar csapatot, mely Triesztet akarta meglepetésszerűen elfoglalni.⁶ Ez a kaland azonban nem sikerült; a megtámadott Trieszt kapitánya pedig, *Rauber Miklós*, parancsot kapott, hogy Luegert élve-halva kézrekerítse. Ostrom alá is vette sziklába vájt barlangvárában, de sokáig sikertelenül. Lueger csak gúnyt űzött vele, a várból még élelmi szereket is küldözgetett neki; de végül saját komornyikja egy ily alkalommal elárulta, s megjelölte az ostromlóknak azt a helyet, a hol bombáik urában kárt tehetnek. A megjelölt helyre irányzott bomba egy lerepesztett szikladarabbal ki is oltotta az utolsó Lueger életét.⁷

Elődje, az előbb említett *Lueger András*, 1458-ig többször van említve Fiume kapitányaként.⁸

Alkapitány, kapitányi bíró. Fiumében találunk alkapitányokat is, kik a kapitányt távollétében helyettesítik. Raunacher Jakab kapitány mellett többször van említve (öccse vagy fia?) *Raunacher Márton*, »*generosus miles*, — *strenuus miles*, — *circumspectus miles*«, mint *vicecapitaneus*.⁹ Ha az alkapitány sem volt jelen, a kapitány távolléte idejére a bírák egyikét bízták meg helyettesítésével, az úgynevezett *iudex capitaneus*; így 1446-ban Raunacher Jakab kapitány *Micholich Miklós bíró*.¹⁰

¹ Lib. Civ. 484.

² Lib. Civ. 494.

³ Így Pichler i. m. 246.

⁴ Kobler i. m. II. 131. — Umlauf: Die öst.-ung. Monarchie, Wien, 1876. 663. l.

⁵ Georges: Deutsch-lat. Wörterbuch: »*Foramina terrae*«, Lucr. és Ovid.; »*profundum terrae foramen*«, Justin.

⁶ Trieszt elfoglalásának tervéről Fraknoi is tud; e kísérlet idejét Bécs megvívása utánra teszi (1485). Fraknoi: Mátyás király, 306.

⁷ Dimitz i. m. I. 292.

⁸ Lib. Civ. 294., 518., 600.

⁹ Lib. Civ. 1439. XI. 1.; 1440. VII. 21.; 73., 75. l.

¹⁰ Lib. Civ. 248.

Vámszedő. A kapitány mellett másik bizalmi embere és főtisztviselője a földesuraságnak Fiumében: a *vámszedő* (*daciarius*). Ez 1441-ben és 1446-ban is az elébb említett *Micholich Miklós* bíró, tekintélyes nagykereskedő, a ki valamivel később (1450) birodalmi nemesi rangra emelkedik. Mint a Walsee grófok fiemei vámszedője 1441-ben felhatalmazást ad *Frank János constanzi* kereskedő részére, hogy *Roth János nürnbergi* kereskedőn 3 arany vámilletéket behajtson.¹ Utódjául említették 1447-ben az idegen *Burfl Albert*; ² ez után a fiemei *Jurlinovich Bálint* (1451-ben halt meg; ez évben ugyanis anyja, *Mattea*, kötelezvényt állít ki 700 aranyról, mely összeggel elhalt fia a szedett vám beszállításánál hátralékban maradt).³ 1456-ban ismét fiemei ember a vámszedő: *Toncovich Grisan* tanácsúr; ⁴ 1458-ban a trieszti *Pelegrin Máté* (*Mateus de Pelegrin de Tergesto*).⁵

Adószedő. A míg a Walsee grófok Fiumében a vámon kívül *adó*t is szedtek (1444-ig), a vámszedők mellett *adószedő*ket is látunk szerepelni. Ilyenül van említve 1438-ban, mint *exactor collecte magnifici Domini: Teodorus quondam Dominici*; ⁶ 1444-ben *Glavinich Péter*, fiemei polgár.⁷

Várnép. Ez alsóbb rangú uradalmi tisztviselőkön kívül a kapitányt, ki a grófok fiemei várkastélyában (*castrum, palatium*) székel, nagyszámú cselédség környezte: fegyveres szolgák és mindenféle mesteremberek. Mint ily kapitányi cselédek (*famuli domini capitanei*) említvék a *«liber civitium»* okmányaiban *Zichover János (miles)*, *Pernauser Boldizsár*, *Moderspacher János*,⁸ *Stupich Grgely*; *Péter* iródeák (*scriba*); *Ottó* és *Rasar Péter* szabók (*sartores*); *Vorichus* kalapos (*capelarius*). E nagyszámú várnép egyik-másik embere később állandóan megtelepszik Fiumében és itt polgárjogot nyer. Így *Vorichus* kalapos (*famulus domini capitanei*), a kit a tanács 1439 május 8-án vesz fel a polgárok sorába, tíz évi adómentességgel és azzal a kedvezmény-

¹ Lib. Civ. 94.

² Lib. Civ. 335.

³ Lib. Civ. 442.

⁴ Lib. Civ. 608. és 621. közt.

⁵ Lib. Civ. 641.

⁶ Lib. Civ. 693.

⁷ Lib. Civ. 719.

⁸ Ezek a kapitány németjei valószínűleg mind katonák voltak. Az említett Zichover kifejezetten annak említették. Moderspacher valami előkelőbb katonai fokozatban lehetett; azt olvassuk róla, hogy 1449-ben 127 aranyat ad kölcsön Vidonich Mór bírónak. (Lib. Civ. 384.) A többiekéről említés: Lib. Civ. 1439. V. 8.; 311., 367., 369., 384., 388., 420., 427.

nyel, hogy semmikép se lehessen a község által levélhordói postaszolgálatra vagy hírvivői szolgálatra kötelezhető.¹

Más kapitányok. A Walsee grófok duinói (ügynevezett karszti) uradalmának egyéb birtokaiban is kapitányok vezeték az igazgatást; néhányukról már eddig is esett szó. A Krajnában fekvő *Prem* kapitánya 1437-ben és 1444-ben is *Obernburger János* (krajnai bárói családból);² *Senosetsch* kapitánya, *Ellacher Tamás*, krajnai lovag³ 1444-ben, 1453-ban és 1456-ban is (később, 1467-ben már Duino kapitánya); *Gutenegg* kapitánya 1437-ben és 1441-ben *Ungerspach Ulrik*, 1456-ban *Obernburger Henrik*.⁴ Míg ezek rendszerint a krajnai nemesi rendből valók, addig a Fiumével szomszédos *Castua* kapitányi hivatalában fumei embereket is találunk. *Castuai kapitány* 1437-ben és 1439-ben nemes *Misuli Bertalan*, *Misuli János* fumei bíró (*nobilis vir*) fia; 1444-ben *Mateievich Bertalan* (a ki szintén *nobilis vir*); 1446-ban és 1447-ben *Belli Péter* (*nobilis vir*); 1455-ben *Gaiman Henrik*.⁵ Mindezek a kapitányok — a mint láttuk — (a kisebb rangú castuai kivételével) koronként összegyűlnek Fiumében törvényt látni a különböző birtokok lakóinak egymásközi pereiben, mintegy kormányzótestületet képezve és úriszéket tartva a Walsee grófok nevében, kik birtokaikra 1450-ben a pallosjogot is megnyerték.⁶ Fiuméra nézve tehát a Walsee grófok itt székelő kapitánya képviselte a földesúri hatalmat; helyette esetleg az alkapitány vagy a megbízott kapitányi bíró. Felsőbb fóruma a duinói helytartó volt, a földesúr nevében. A földesúri hatóság alatt levő községnek azonban van már bizonyos autonómiaja, ellenértékéül az általa viselt hűb'ri t rheknek.

Adó. A földesúrral szemben csak vám, tized és adó fizetésére volt kötelezve a község. A vámon és tizeden kívül a tárgyalt korszak elején még érvényben volt a földesúrnak járó *adó* kötelezettsége (*collecta domini* v. *collecta marcharum*); 1437-ben még a *collecta domini* czimén járó adóhátralék miatt elárverezik *Lovranai Simon* fumei házát; 1441-ben *Vida* szabótól két évi hátralék fejében 2 lírát, *Agantich Agost*-tól egy évi hátralék fejében 20 soldót, *Zárai Demjén* bírótól 4 lírát és 1 soldót, 1444-ben

¹ Lib. Civ. idézett kelet.

² Dimitz i. m. IV. 85.

³ U. o. IV. 90.

⁴ Lib. Civ. 67., 176., 273., 488. 600.

⁵ Lib. Civ. 1437. IX. 8.; 1437. XII. 13.; 264., 284., 290., 347.

⁶ Pichler i. m. 262.

pedig *Srignei Péter* fián, *Radoján* 55 soldót követel a gróf adószedője.¹ Azonban a község kérelmére és Reichenburger duinói helytartó hathatós közbenjárására Walsee Reinprecht 1444-iki nagy kiváltságlevelében a *collecta marcharum*-nak nevezett adót egsyszer s mindenkorra elengedi és eltörli.²

Vám. Megmaradt azonban a földesúr fő jövedelmi forrásául a *vám*, melyből igen nagy hasznot húzott. A fentebb említett kiváltságok szerint megmaradt a *régi* — vagyis 2½ arany. Ezt kétségtelenül százaléknak kell érteni, — minden 100 arany érték után. Az akkori Triesztben is ennyi volt a vám aránya : 100 után 2½⁰/₀; vagyis az árú értékének egy *negyvenedrész*e (*quarantesimo. negyvened*).³

Az akkori fiumei vámjövdelem nagyságáról régebbi adatokból megközelítő fogalmat alkothatunk magunknak. Már a megelőző század elején *Duinói Hugó* lovag, Fiume akkori birtokosa, pénz dolgában megszorulván, 1304-ben 8000 líra kölcsönt keres Velenczében; — biztosítékul felajánlja a fiumei vám jövedelmét. Ez ügyben *Máté* fiumei bíró járt el a velencezi tanácsnál, mint a lovag megbizottja. A Signoria szerzett is hitelezőt *Alberti Nicolò* személyében, kinek a lovag — mivel a kölcsönt visszafizetni addig sem bírta — 1312-ben hat évi időtartamra fiumei összes vámjövdelmeit átengedte.⁴ E szerint a vám jövedelme hat év alatt már akkor kétségtelenül kitett legalább 8000 lírát; — valószínűleg sokkal többet, mivel a hitelező bizonyára busás kamatokra tartott igényt sokáig meg nem térült pénze után.

A Walsee grófok idején — száz évvel később — e vámjövdelem már sokkal nagyobb lehetett. Fiume forgalma ez időben igen élénk volt; csak egy-egy olajszállítmány értéke felment 1500—1700 aranyig is, a mi 37½—42½ arany vámot jelentett minden egyes szállítmánynál.⁵ A földesúrnak tehát nagyon is érdekében állott a csempészetet lehetőleg megakadályozni. Az említett 1444-iki kiváltságlevelél ki is mondja, hogy a vámszábályt kijátszó kereskedők, a kik az árút nem fiumei területen

¹ Lib. Civ. 1437. XII. 2. ; 719.

² 1444. május 27. — »Supra scriptam franchisiam et immunitates obtinuerunt mediante favore, auxilio et suffragio circumspecti et generosi militis Reichenburger«, Sz. Mihály naptól (szept. 29.) kezdődő hatálylyal. Lib. Civ. 175.

³ Lib. Civ. 175. — V. ö. Kandler : Storia del Consiglio de' Patrizi, 46.

⁴ A vonatkozó okmány eredetije (Kelt Cividale, 1312. VII. 12.) a bécsi császári levéltárban. Közli Pichler i. m. 165.

⁵ V. ö. Fest A. : Fiume kereskedelme a középkorban. 23. l.

veszik át és úgy csempészik a városba, bírságul az árú minden mázsája után 5 aranyat tartoznak fizetni.¹

Vámmentességet csak ritkán engedélyez a gróf egyeseknek. Csak egy esetet találunk említve: 1449-ben a nápolyi eredetű *de Barnis Miklós*, a Frangepán grófok zenggi helytartója (*vica-rius*) abban a kedvezményben részesül, hogy Fiuméből az általa vásárolt olajat és fűgét vámfizetés nélkül viheti ki.² Általános vámmentesség csak a Keresztelő János napi szabad vásár hetére volt engedélyezve, a mikor is az árúk vám nélkül voltak behozhatók és kivihetők. Azonban ekkor is kivétettek az általános mentesség alól a legfontosabb és legtöbb jövedelmet adó fő forralmi czikkek: a vas, az olaj, a nyers és cserzett bőrök.³

Tized. Jelentékeny jövedelmet szolgáltatott még a földesúrnak a *tized*; — első sorban a *bor*, azután a gabona és a bárányok után. A gabona- és báránytized ugyan nem sokat jövedelmezhetett; — hisz gabonaföldek akkor sem voltak Fiume területén, s juhnyájak sem igen lehettek nagy számmal. Főtermesztmény mindenestire a bor volt. Ennek tizedéből a hűbéruraság már régebben átengedett egy negyedrészt a székesegyházi társas káptalannak; a XIV. században pedig még az említett Duinói Hugó lovag egy másik negyedrészt a fiumei ágostonrendi klostornak engedte át. Az eljárás ez időben az volt, hogy előbb az egész terméstized összegyűjtetett; egyik fele megmaradt a földesúrnak, a másik fele pedig két egyenlő részre osztva átadatott a káptalan és a klostrom megbizottainak.⁴ Egy 1456-iki okmányból megtudjuk, hogy a laibachi származású *Rompler György* fiumei polgár, valamint felesége és nővére együttesen tartoznak bortized fejében Toncovich Grisan vámszedőnek, mint a »*Balsse*« (Walsee) urak képviselőjének 275 lírával; »*et hoc pro modis 91 et cagnicis 22 vini decime illustrium prefatorum dominorum*«.⁵

Egy 1444-iki tanácsvégezés szerint a korcsmai bor elárusításánál az elsőség az uraság tizedborát illetve, az egyházi tizedborral együtt.⁶ Csak ezután következett a fiumei szőlőbirtokosoké és legvégül az importált idegen (olasz és dalmát) bor.

¹ Lib. Civ. 173.

² Lib. Civ. 365.

³ Lib. Civ. 175.

⁴ Kobler i. m. II. 65. (La decima in Fiume cz. fejezet.)

⁵ Lib. Civ. 608—621. l. közt.

⁶ Quando vinum illustrium Dominorum nostrorum vel ecclesie debet vendi ad tabernam, quod aliqua persona non audeat vel presumat post proclamationem factam ponere sive vendere vinum ad tabernam. — Bírság: 8 líra s a bor elkobzása. Lib. Civ. 168.

Kölcsönök. E direkt haszonélvezeteken kívül a földesúr még más módon is hasznát vette pénzes fiumei alattvalóinak. Pénzbeli zavaraiból nem egyszer segítette ki egyik-másik gazdag fiumei polgár. Az 1443. évnél feljegyezve találjuk, hogy néhai *Zuanich Quirin* volt vámszedő annak idején 200 aranyat adott kölcsön az utolsó Duinói Hugó lovagnak, melyet azonban vissza nem kapott. Jogutóda, *Zuanich Vida* bíró e régi kölcsönt *Raunacher Jakab* kapitány közbenjárásával *Walsee Reinprecht* grófon próbálja behajtani, mint Duinói Hugó örökösén.¹ Egy 1446-iki okmány pedig arról értesít, hogy maga *Walsee Reinprecht* is adósa 600 arannyal *Donadovich Máté* bírónak, a ki erre az adósságra hivatkozik, mikor *Micholich Miklós* vámszedő vám fejében 80 aranyat követel rajta.²

Ily kölcsönüzleteket nemcsak a földesúr, hanem kapitányai is kötnek fiumei lakosokkal, vagy azok közvetítése mellett idegen kereskedőkkel is. Igy 1440-ben *Antonius Bucii* és *Jacobus Cole Renati*, *Ortona* olasz kikötővárosból való kereskedők 400 arany kölcsönt adnak *Raunacher Jakab* kapitány kezéhez *Reichenburger János* duinói kapitány részére annak fejében, hogy a mondott *Jacobus*-nak megbocsát elkövetett vétkeért (*pro fallo commisso*), — a mi alkalmasint valami csempészeti kaland lehetett).³ A kapitányok viszont néha adtak is kölcsönt a fiumei kereskedőknek. Igy 1440-ben *Ung rsz pach Ulrik* guteneggi kapitány nemes *Misuli János* tanácsúrnak 40 aranyat;⁴ 1452-ben pedig *Raunacher Márton* fiumei alkapitány ad kölcsön 225 aranyat *Donadovich Máté* tanácsúrnak.⁵

Községi statutum. E hűbéri kötelezettségek mellett Fiume községe elég szabadon fejlődhetett. Igen valószínű, hogy már akkor voltak írott *jogszabályai*. Hisz a Frangepán grófok szomszédos *vinodoli* kerületének (néha megyének is nevezik) már 1280-ban voltak statutumai, melyek egyforma érvénnyel bírtak e kerület vagy uradalom összes községeiben. (*Novi, Ledenice, Bribir, Grižane, Drvenik, Hreljin, Buccari, Tersatto és Grobnik.*) E horvát nyelven, glagolit betűkkel írt jogszabálygyűjtemény máig fenmaradt a novii székes káptalan levéltárában.⁶ A régebbi fiumei statutumok ugyan nem maradtak fenn; de mikor a város 1526-ban megszerkeszteni készült új statutum-könyvét (mely

¹ Lib. Civ. 144. — Hogy mily sikerrel, arról nem szól a krónika.

² Lib. Civ. 300.

³ Lib. Civ. 1440. év.

⁴ Lib. Civ. 67.

⁵ Lib. Civ. 465.

⁶ Kobler I. 203.

1530-ban szentesítést is nyert), a fiumei kapitány oly értelemben ír át a trieszti tanácshoz, engedné át pár napra kölcsön az ottani statutumokat az általa e célból megbízott *Gonfalonneri Gottfried* trieszti nemesnek, hogy azoknak és a már meglevőknek segítségével az új municipális törvényeket összeállíthassa.¹ A »már meglevők« (*de li altri quai avemo*) említésével minden valószínűség szerint a régi községi statutumokra történik utalás.

Ha ezek nem is maradtak fenn, a »*Liber Civilium*« bőséges adataiból, egybevetve azokat a későbbi statutum intézkedéseivel, jóformán minden lényeges részében rekonstruálhatjuk a község régi önkormányzati szerkezetét.

A tanács. A községi önkormányzat legfőbb szerve a *tanács*. Ennek összetételéről és működéséről elég világos képet adnak a közjegyző hivatalos könyvében megőrzött tanácsülési jegyzőkönyvek. Ezeknek alapján megkíséreljük az akkori tanácsot lehető élethűséggel olvasóink szeme elé állítani.

A mi először is a tanács tagjainak *számát* illeti, arra nézve megállapított szabályt nem ismerünk. Tudjuk, hogy a szomszéd *Albona* isztriai községben, mely municipális szerkezetét a római időkig vezethette vissza, 24 tagból állott a tanács.² Valószínű, hogy Fiumében még ennél is csekélyebb számú volt. A tárgyalt korszak legelején, 1437 augusztus 29-én tartott tanácsülésen az elnöklő kapitányon és a behívott főesperesen kívül 15-en vannak jelen: a 2 hivatalban levő bíró és 13 tanácsos. Minthogy a tanácsosok nemcsak ez ülésen, hanem más üléseken is, és azonkívül egyes okmányokban is címzésük megjelölésével szerepelnek a közjegyző hivatalos könyvében, kiírtam és jegyzékbe foglaltam az 1436—7. közigazgatási évben (1436 november 11-től 1437 november 11-ig) szereplő összes tanácsstagokat. Ez eljárásra azért volt szükség, mert nem minden ülésen találjuk őket névszerint felsorolva. A kiírást folytattam a következő éveknél is, s ha az okmányokból valamely tanácsstag haláláról nyertem értesülést, a halálzási évszámot is neve mellé jegyeztem. Így sikerült összeállítani az ezen korszakban szerepelt összes tanácsstagok teljes

¹ Fiume, 1526. IX. 11. — »... pregamo quella [Magnifica comunitá] voglia degnarsi di conceder et prestar al dito messer Gomfredo per qualche giorno uno de li vostri statuti sopra li quali possiamo veder et cognosser quello fosse per nui, adeiò mediante quelli et *de li altri quai avemo*, la nostra municipal lege compilar possiamo.« Dr. Kandler: »Antiche leggi municipali di Fiume« nyomán: Tomsich, Notizie storiche sulla città di Fiume; — Fiume, 1886. Mohovich, 87. l.

² 1483-ból való adat. Marino Sanudo »Itinerario«-jában. Idézi Kobler I. 292.

névsorát, minek alapján a fölvetett kérdésre csaknem teljes pontossággal megfelelhetünk.

Az 1436—7. közigazgatási évre ily módon megállapított névsor a következő:

1. *Barulich Vida* (»nobilis vir«).
2. *Blasinich (néhol Blasonich) István* (»nobilis vir«).
3. *Blasinich Ivacius*¹ † 1439. IV. 13.
4. *Cresolich (néhol Crisolich) Ambrus*.
5. *Cresolich (néhol Crisolich) Pál*.
6. *Glavinich Bertalan* † 1441.
7. *Glavinich Márk*.
8. *Micholich Miklós* (nobilis vir, 1460 óta bírodalmi nemes).
9. *Misuli (néhol Misulich) János* (nobilis vir) † 1444.
10. *Pagoi (de Pago) Márton* (quondam Gregorii) † 1438.
11. *Rosso* (quondam Matchi) *Vida*.
12. *Russovich (néhol Rusevich) István* † 1449.
13. *Vidonich Mór*² † 1458.
14. *Zárai (de Zara) Demjén* (quondam Matei) † 1446. VIII. 16
15. *Zuanich (Zovanich, Suanich) Vida*.
16. *Ser Tonsa quondam Ser Nicole* (»nobilis vir«, Tonsa — Tamás? — úr, néhai Miklós úr fia).³

Már a névsorból is többféle tanulságot meríthetünk. Összesen tizenhat tanácstagot találunk. Több nem is igen volt.⁴ A későbbi évek feljegyzéseiben ugyan találunk új neveket, de ezek viselői minden valószínűség szerint az időközben elhalt tanácsurak helyébe léptek. Továbbá látjuk azt, hogy a *Blasinich*, *Cresolich* és *Glavinich* (mindenesetre régi és tekintélyes) családok két-két taggal vannak a tanácsban képviselve. Ezek ősi fiúmei családok lehettek; ellenben *Pagoi Márton* és *Zárai Demjén* tanácstagoknál a keresztnév származási helyükkel lévén közelebbről meghatározva, ezek kétségtelenül bevándoroltaknak tekinthetők. A nevek jobbra horvát hangzásúak. *Rosso* Vida neve azonban tiszta olasz; *Zuanich* neve olasz eredetre vall, mert a János név velencei nyelvjárási változata *Zuane* (Giovanni); *Zuanich* tehát annyi mint: *Zuane* fia; apja tehát olasz (velencei) ember lehetett. A *Ser Tonsa quondam Ser Nicole* névmeghatározás (más formájában nem találtuk) szintén olasz származásra vall:

¹ Talán János; horvátul *Ive*, latinus továbbképzéssel *Ivacius* (Ivanus, Ivanulus).

² Képzett ember: imperialis auctoritate notarius. Lásd 000. l.

³ A névsor megállapítása nem járt nehézség nélkül; mert a névhasználat akkor még igen ingadozó. Családnév helyett sokszor csak az atya neve, vagy a származási hely szerepel a keresztnév mellett.

⁴ Esetleg 18; ez a szám is a hatnak többszöröse, mint az albonai 24.

Nicola fia (nem : Miklós fia, mert az a latin okmányokban így állna : *filius quondam Nicolai.*) A velencei területről beszármazott *Zárai Demjén* és *Pagói Márton* kétségtelenül szaporították az olasz elemet. Tehát már a XV. századbéli fiumei tanácsban megtaláljuk azt a jellegzetes olasz-horvát keveréket, a mely napjainkig fenmaradt.

A következő évben 1438 június 18-án tartott tanácsülés jegyzőkönyve név szerint örökíti meg a jelenvoltak neveit. Összesen csak *tizen* vannak. Fel vannak sorolva *Raunacher Jakob* kapitány és *Máté* főesperes (archidiaconus) mellett a fentebb közölt névsorból *Barulich*, a két *Cresolich*, *Micholich*, *Misuli* (itt *Misulich*), *Pagói Márton*, *Russovich*, *Vidonich* és *Ser Tonsa* ; azonkívül még *Radolich Kozma* : új név, de bár az előző actákban említve nincs, mindenesetre régebbi tanácsstag, mert a *iudex* címmel említették, mely csak bíróságviselt tanácsstagoknak járt. Kettő közülük : *Vidonich Mór* és *Cresolich Pál* mint *ad praesens iudex* (hivatalban levő bíró) legelül van említve ; a többi e kettő után nem betűrendben, hanem — úgy látszik — kor vagy hivatali idő szerint. Valamennyi a *iudex* címmel van jelölve, tehát bíróságviselt tanácsos, — a legutolsó helyen említett *ser Tonsa* kivételével, a ki még fiatal tanácsos lehetett s így be kellett érnie a *ser* (*messer*, — úr) címzéssel. Az ezen gyűlésről elmaradt *Blasinich István* sem bíró még (tehát csak *ser*) ; alkalmasint fia az öreg bíróviselt *Blasinich Ivaci*usnak, a ki 1439-ben már meg is halt.

A tanács tagjai előkelő állású, vagyonos emberek. Öten közülük : *Barulich Vida*, *Blasinich István*, *Micholich Miklós*, *Misuli János* és *Tonsa Ser Nicole* a *nobilis vir* jelzéssel zerepelnek az okmányokban, tehát *nemes emberek*. *Micholich Miklós*ról tudjuk, hogy 1460 ban *Walsee Wolfgang* gróf közbenjárására német birodalmi nemességet nyert.¹ Minthogy a többivel együtt már előbb is szerepel mint *nobilis vir*, azt kell feltennünk, hogy birtokaikon a *Walsee* grófok — mint nagy hűbéresek és birodalmi főméltóságok viselői — szintén osztogattak kisebb érvényű nemességet. Föltehetőleg volt ilyen előjoguk ; hiszen a pallosjogot is megszerezték.² Azt nem igen gondolhatjuk, hogy a közjegyző közhitelű okirataiban csupa udvariasságból tituláljon nemeseknek oly polgárokat, kiket e jelzés meg nem illet.

A tanácsstagok közül többen gazdag nagykereskedők ; e

¹ Cedice diplomatico istriano. 1460. VIII. 24. — Közli Pichler i. m. 263.

² Ezt már fentebb említettük. L. Pichler i. m. 262. Analogia : A grohovái fiumei alközségi *Marsanich-család* *Zrinyi Péter* bántól nyert nemességet. Az okmányt magam láttam.

téren kiválnak közülük *Micholich* Miklós, *Vidonich* Mór s a később beválasztott *Donadovich* Máté. A *Micholich* Miklós czége volt az első ügy a vas-, mint az olajkereskedésben. Követelései és összeköttetései voltak szerte az olasz adriai partvidéken (*per totum regnum Apulie et per totam Marchiam*),¹ sőt még Szicziáliában is²; üzleti összeköttetései vannak egyenesen a velencei Signoriával³; a mint tudjuk, egy ideig a Walsee grófok vámszedője; saját költségén épített egy kápolnát a székesegyház közelében.⁴ — *Vidonich* Mór-ról tudjuk már, hogy nagy képzettségű ember, ki a *publicus imperiali auctoritate notarius* képesítést megszerezte. Az Anconából ideszármazott *Donadovich* (olasz nevén *Calleli*) *Máté* ugyancsak tekintélyes nagykereskedő. *Misuli* János bíró nemes ember; fia *Bertalan*, a mint láttuk, ez időben (1437) már Castua kapitánya.⁵

Az 1436—7. hivatalos év után az okmányokban évről-évre új tanácstagokra bukkanunk, a kik sorjában az elhalt tagok megürült helyére beválasztottak. A régi tagok sorjában így dőltek ki: *Pagoi Márton*, † 1438; *Blavinich Ivacius*, † 1439; *Glavinich Bertalan*, † 1441; *Misuli* János, † 1444; *Cresolich Pál*, † 1446; *Zárai Demjén*, † 1446; *Russovich István*, † 1449; *Vidonich* Mór, † 1458. — Összesen tehát *nyolczról* tudunk, a kik ez időszakban elhaltak.

Az újonnan beválasztottak pedig, a kikről értesülést nyerrünk, ugyancsak *nyolczan* vannak. A két szám tehát teljesen egyezik. Az új tagok névsora a következő:

1. *Donadovich (Calleli) Máté*, először említve : 1439.
2. *Matronich Vid* » » 1444.
3. *Glavinich Quirin* » » 1445. († 1447)
4. *Micholich Jakab* » » 1446.
5. *Glavinich Grisan*⁶ » » 1447.
6. *de Grimani Quirin* » » 1447.
7. *Russovich György*⁷ (nobilis vir) először említve : 1449.

¹ A »regnum Apulie«: nápolyi királyság; a »Marchia«: a pápai márká, Marca Anconitana. Lib. Civ. 1456. év 598.

² 1441-ben öcsését, Jakab papot Siracusába küldi egy hajórakomány átvételére. Lib. Civ. 100.

³ 1456-ban Jakab öcsescse üzlettársával együtt felhatalmazzák Colonna Nanot »ad concordandum eos cum Serenissimo ac Ducali Dominio Venetiarum sive eius ducali domini quovis officio aut officialibus«. Lib. Civ. 601.

⁴ Lib. Civ. 643.

⁵ Lib. Civ. 1437. IX. 8.; 1437. XII. 13.

⁶ Valószínűleg az 1441-ben elhalt Glavinich Bertalan fia.

⁷ Az 1449-ben elhalt Russovich István fia (»filius quondam iudicis Stefani«).

8. *Derveniki Jurko*¹ (*Jurcus*), először említve 1449. (†1457)
 9. *Glavinich György*² » » 1450.
 10. *Toncovich Grisan*³ » » 1457.

E névsorban ugyan tizen vannak, de minthogy ezek közül

az 1445-ben beválasztott Glavinich Quirin már 1447-ben, az 1449-ben bejutott Dorweniki Jurko pedig 1457-ben elhalálozik, a régiek helyére tulajdonképp csak nyolczan lépnek.

Ez adatok egybevetéséből kitűnik, hogy a tanács tagjai élethosszigan választottak. A huszonöt éves korszak elején hivatalban levő 16 tanácsstag közül 8, tehát épp a fele hal meg ez időszak végeig, valamennyi mint tanácsstag. A megüresedett helyek betöltésénél fő tekintettel vannak a tanácsbeli családok ifjabb tagjaira. Az elhalt Russovich István bíró helyére egyenesen fia, György lép, még ugyanazon évben; a Glavinich- és Micholich-családok is új tagokat hoznak be a tanácsba.

Egy tanácsülési jegyzőkönyvből megtudjuk, hogy a tanács választás útján maga egészíti ki magát új tagokkal. Az 1447 január 4-én tartott tanácsülésen ugyanis — kétségtelenül az 1446-ban elhalt *Cresolich Pál* és *Zárai Demjén* helyére — két új tag beválasztása volt napirenden. Négy polgár kérelmezte volt beválasztását; — a jelölteknek tehát maguknak kellett jelentkezni. A jelentkezők ezek voltak: *de Grimanis Quirin*, *Glavinich Grisan*, *Glavinich Péter* és *Pesaroï Castellino* (Ser Castellinus de Pensauro). A jelöltekre 11 szavazat adatott be (*golyókkal*). Beválasztottak *de Grimanis Quirin* 9, — *Glavinich Grisan* 7 szavazattal. *Glavinich Péter* és *Pesaroï Castellino* csak 2—2 szavazatot kaptak.⁴

Ezt a választási jogát a tanács féltékenyen őrizte — még hatalmas földesurai, a Walsee grófok ellen is. A mikor 1437-ben Walsee Reinprecht felszólította a tanácsot, vegye fel kebelébe *Pesaroï Castellino* urat, ez »egyhangulag és közakarattal, senki közülök más véleményen nem lévén, elhatározta, hogy nem veszi fel, mert idegen.«⁵ Sőt, a mint fentebb láttuk, a kevés népszerű-

¹ A Vinodolban fekvő Drvenik községből származott ide; innen keresztnevének szlávós formája: *Jurko*, latinosan: *Iurcus* = György, Georgius. — Meghalt 1457. V. 27.

² Ez is a törzsökös fumei Glavinich-családból.

³ Meghalt 1460. VIII. 18. Zárai Demjén báró fia.

⁴ Lib. Civ. fenti kelet: »fuerunt ballotati (golyóztattak) infrascripti quatuor, qui rogaverunt, quod deberent accipi in consilium« stb.

⁵ »Ibique cum lecta fuisset litera Magnifici et potentis domini, domini Ramperti de Valse, in qua rogabat dictos consiliarios, quod recipere debeant in consilio suo *Ser Castellinum de Pensauro* et ipsum habere in consiliarium unanimiter et concorde, nemine eorum in aliquo discrepante, deliberarunt

ségnek örvendő polgárt még tíz év múlva sem vette fel kebelébe, mikor felvételét újra kérelmezte ; ez alkalommal is csak két szavazatot tudott kapni a tizenegyből.

Az újonnan beválasztott tanácsstagok hűségesküt tettek úgy a földesúrnak, mint a községnek.¹ Ennek utána pedig tartoztak a tanács régi tagjait illendően megvendéglenni. E felavatási lakoma annak rendje és módja szerint való megtartására a fiumei tanács nagy súlyt helyezett. A fentebb leírt 1447-iki választás után két héttel — 1447 január 19-én — tartott tanácsülésen kimondatik : »Hogy a régi jó szokások veszendőbe ne menjenek, hanem inkább épségben tartassanak, úgy a mint elődeink jónak látták : rendeljük, hogy valamennyien és minden egyes, a kik a tanácsba felvételtek, s a kik annak rendje és módja szerint a tanácsurakat még meg nem vendégelték, — cselekedjék meg s adják meg az áldomást a legközelebbi húshagyó keddig. És a ki meg nem adná, ne jöhessen el a tanácsba, a míg a tanácsurak bocsánatát meg nem nyerte.«² E szigorú határozatra nyilván az adott okot, hogy az újonnan beválasztott *de Grimaniis Quirin* és *Glavinich Grisan* tanácsosok e nagy költséggel járó kötelezettségnek nem igen igyekeztek eleget tenni.

A tanács üléseit rendszerint a község nyitott törvénycsarnokában, a »*loggiá*«-ban tartotta, mely (a város későbbi látóképei szerint) a város kapuja előtti nyílt téren volt, a tengerparton. Itt folyt az ítékezés is.³

A kisdud községi tanácsnak hatásköre már akkor mindenben megfelel a mai városi képviselőtestület autonóm jogkörének ; egyben-másban még meg is haladja. Maga választja az új tanácsstagokat (ebben nagyobb a hatásköre) s a bírakat meg a tisztviselőket. Az új polgárokat maga veszi fel ; ezt a jogot

ipsum non recipere in consilio, nec ipsum habere in consiliarium et sic omnes fuerunt contenti, quod non recipiatur in consilio, quia esset foris.« — Lib. Civ. 1437. VIII. 19. V. ö. Pichler i. m. 263.

¹ Az 1442. évben a bírák és tanácsosok egy ügyben mint tanúk valának : »interrogati per sacramentum quod fecerunt magnifico Domino de Valse et dicte terre fluminis«. Lib. Civ. 119.

² . . . »ut consuetudines bone antique non anichilentur (*sic*), sed potius manuteneantur, prout successoribus nostris placuit : ordinamus quod omnes et singuli, qui accepti sunt in consilio, qui non fecerunt prandium consiliariis ut moris est, debeant illud facere et dare usque ad carnisprivium proximum futurum. Et qui non dederit, elapso dicto termino non debeat ingredi, quousque non invenerit gratiam consiliariorum«. Lib. Civ. 318.

³ Lib. Civ. 1437. VIII. 29. — »Sub *lobia* comunitatis, *ubi ius redditur*, consilio *more solito* congregato, ubi interfuerunt consilarii, quorum nomina inferius sunt notata.«

Walsee Reinprecht gróf már említett 1444-iki nagy szabadságlevelében kifejezetten a kapitányra és tanácsra ruházta.¹ A polgárjogot el is vehette s a vétkes polgárokat számúzhette. Végzéseiben olvashatni rendőri intézkedéseket, büntető határozatokat. Felelbbviteli fóruma a bírák által hozott ítéleteknek. Sőt, mint a fiumei egyház kegyura, egyházi ügyekbe is beleavatkozhatik.²

A tanács végzéseit a községi kikiáltó (*publicus preco*) hirdette ki szokás szerint a meghatározott nyilvános helyeken (*exclamavit in locis assuetis ut moris est*).³

Magától értetik, hogy a kapitány, a ki különben is maga elnökölt a fontosabb üléseken, mint a földesúr hatalmának képviselője, a végzéseket felfüggeszthette vagy megsemmisíthette.⁴ Erre azonban nem találunk példát. Arra ellenben már találtunk példát, hogy a községtanács nyíltan ellene szegül a földesúr kifejezett akaratának. (A Pesaroi Castellino tanácstaggyá való jelölésének esetében.)

Népgyűlés. — Igen fontos ügyekben, midőn a földesúrtól fontosabb kedvezményeket akarnak kieszközölni, a tanács *népgyűlést* hív össze, még pedig a székesegyházban (*Duomo*). Igy 1439-ben volt ily »*plenum et generale consilium, totius populi terre fluminis*«, a mely a vásárjog megadását és egyéb kiváltságokat, nevezetesen a borbehozatal eltiltását Szent György napig kérelmezte.⁵

¹ Lib. Civ. 176.

² A tanács mint felelbbviteli fórum: Lib. Civ. 1453. év 481. A továbbiakban különben mindezekre fogunk látni példákat.

³ Lib. Civ. 1439. V. 8.; 1443. év, 135.

⁴ Elméleti vétő-joga a mostani kormányzóknak is van; 1874-iki statutum, 90. §.

⁵ Lib. Civ. 1439. XII. 18.

ADATOK II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS KORA TÖRTÉNETÉHEZ.

(Dr. Márki Sándor monographiája kapcsán.)

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Du-Héron és Bonac Lengyelországban. — A magyar történet-írókban, sajátlagosan pedig Thalynál gyakran találkozunk hibás kitételekkel Du-Héron francia követre vonatkozólag. Mindenekelőtt jellemzését illetőleg túlzás az, hogy »hazája érdekeit jól felismerő, széles látkörű, éles tekintetű, eszéyes diplomata« stb. »becsületes lovagias francia őrgróf, a derék követ« stb. lett volna.¹ Mind a két történetíró teljes hitelűnek fogadja el azt, a mit a *Histoire des révolutions* szerzője állít, hogy tudniillik Du-Héron 1701 nyarán Ágost királynak kegyében élt,² mind a kettő azt hiszi, hogy a követnek elfogatása és Lengyelországból való kitűtásítása inkább a bécsi udvar intrikái következtében történt, mintsem a svédekkel folytatott tárgyalásai miatt;³ végül mindketten nem tudják, mikor történt az elfogatás, azt gondolván, hogy ez 1702. őszén ment végbe.⁴ Mindez tévedések halmaza.

Du-Héron nem volt sem jó diplomata, sem pedig nem jól értette Franciaország érdekeit. Ezt legjobban abból lehet látni, hogyha összehasonlítjuk őt a többi, akkori francia követtel, és ha végigtekintünk az ő diplomatai munkájának eredményén az 1700—1702. években. Ez nemcsak hogy semmiféle eredmény sem volt, hanem egyenesen ártott Franciaországnak. Még a Du-Héronnal barátságban levő Bonac is azt írja róla: »un homme vif, rempli de zèle pour le service de roi et qui, per envie de bien faire et par persuasion qu'il faisait bien suivait plutôt dans le services qu'il rendoit son tempérament que de justes principes.«⁵ Ez pedig nyilvánvalóan nem hízogó bók egy diplomata számára.

¹ Thaly II. 357, 407, 465 et passim; Márki II. 216.

² Hist. des rév. I. 162.

³ Thaly II. 451; Márki I. 224—225.

⁴ Thaly II. 51.

⁵ Mémoires sur les affaires du Nord.

Ha Ágost királynak Du-Héronhoz való jóakarataról szó lehet, úgy ez csak az 1700-ik évre vonatkozhatik. — Már 1701 elejétől kezdve feszült volt közöttük a viszony és pedig a követ hibájából.¹ Ezért is nem sokat lehetett építenie Bercsényinek az ő támogatására a lengyel király előtt. Az elfogadás okaiiban nem kell keresni a bécsi intrikát. Hogyha egy idegen követ valamely állam belső ügyeibe avatkozik, a mikor szövetségre lép a királyellenes ellenzéki párttal, a mikor abban igyekszik, hogy a királyt detronizálja és forradalmat indítson, a mikor az ellenséggel tárgyal — mindezt pedig majdnem nyíltan cselekedte Du-Héron² — úgy nincs mit csodálkozni azon, hogy az ilyen diplomatát elfogják és kiutasítják. Ez megtörténhetett volna a huszadik században is. Du-Héron elfogatása 1702 november 10—11. éjjelen történt, ennél fogva jóval később, mint a hogy Thaly gondolja,³ E szerint tehát Du-Héronnak április 14-iki sürgönye éppen nem volt utolsó üzenete a magyar ügyben.⁴ A magyar ügyek szerepelnek Du-Héronnak még 1702. május 26. és június 19-iki jelentéseiben is. valamint XIV. Lajosnak ezekre június 22-ikén és augusztus hó 24-én érkezett válaszaiban hasonlóképpen.⁵ Mindezt meg kell igazítanunk, mert noha Du-Héron nem kevés szolgálatot tett a magyar ügynek, a magyar történészek rajzában nem tünhet ő fel sem másképen, sem szebben, mint a milyen tényleg volt.

Amiképpen egyik részről Du-Héron alakja túlságosan szépitve van és igazságtalanul magasra becsülik az ő jelentőségét a magyar felkelés tekintetében, más oldalról ugyanezek a történetírók sérelmet követnek el a másik francia követet illetően, Bonac marquisra nézve t. i., a kiról nagyon is sovány és a mellett igazságtalan jellemzést adnak. Pedig ez az ember sokkal szebb és jobb politikus volt, mint Du-Héron és a magyar ügyekre nézve százszor többet tett amannál.

Mindenekelőtt a Rákóczi emlékirata nyomán úgy Márki, mint Thaly »danczkai követnek« nevezik Bonacot.⁶ Miért? Hiszen Bonac francia követ volt a svéd udvarban és csak később, 1700 nyaratól tartózkodott Danczigban.⁷ Bonac Warszáwába, a melyet Ágost elhagyott, 1702 december közepén érkezett meg és itten augusztus közepéig tartózkodott. Ezért tehát

¹ Az okot megmondja Bonac említett emlékiratában.

² Erre nézve lásd Bonac emlékiratait és a Recueil des instructions aux ambassadeurs bevezetésében. Pologne I.; lásd dolgozatomat is 138. lap.

³ L. dolgozatom 138. l.

⁴ Thaly II. 450, 451.

⁵ Legrelle, op. cit. 130; v. ö. dolgozatom 126. l.

⁶ II. 451. I. 226.

⁷ Erre nézve v. ö. Bonac említett emlékiratát.

tévedt Thaly, a mikor azt mondá, hogy Rákóczi Bonachoz 1703 III. 17-ikén Danczigba írt levelet.¹ A mikor a fejedelem Magyarország elleni támadásához pénzt kért, Bonac fölkérte, hogy vagy maga jöjjön Warszáwába, vagy küldje oda Bercsényit.² Rákóczi elküldte Bercsényit. Ez elindult 1703 június elején Lembergől és Warszáwába június 10-én reggel érkezett meg. Itten június 15-ig tartózkodott, átnyujtotta neki emlékiratát és kevés pénzzel és néhány, a követtől Sieniawskihoz, Potockihoz és Kałtskihoz szóló ajánló-levéllal elutazott.³ Így tehát nagyon téved mind a két történetíró abban a tekintetben, mintha Bercsényi nem találta volna Bonacot Warszáwában és emlékiratát Danczigba küldte volna.⁴

A mikor Bercsényit Warszáwába hívta Bonac, abban reménykedett, hogy Radziejovszki cardinálístól pénzt kölcsönözhet, a ki ezt neki régebben megígérte; mindazonáltal Bercsényi megérkezése után a cardinális kitérő választ adott, de pénzt nem. — Bonac adhatott Bercsényinek néhány ezer tallér. — De azután későbbben Danczigba való elutazása előtt sikerült a követnek a cardinálístól nagyobb pénzösszeget is keríteni a magyar ügy számára.⁵ Bonac utánjárásai nélkül Rákóczi egyetlen lépést sem tehetett volna egész 1703 év folyamán, de későbbben is mérhetetlen nagy szolgálatokat tett a magyar szabadságharcznak.

Agost király szerződése a császárral. — Rákóczi emlékirataiban azt olvassuk: dum ablegatus Jordan Parisiis tractatum cum ministris Gallicis subscripsit, rex eius eo plane tempore suum cum Imperatore conclusit.⁶ Ennek állítólag még 1701 őszén kellett volna történnie és a Bercsényi elleni merényletre vonatkoznék. Ennek ilyen értelmezését olvassuk Thalynál⁷ és utána Márkinál.⁸ A dolgok illetén összefüggésének néminemű igazolását csakugyan látjuk Du-Héronnak 1701 XI. 17-iki sürgönyében,⁹ mindazonáltal 1701. őszén ez a szerződés még nem történt meg. Ezt csakis későbbben, 1702 I. 16-án kötötték meg,¹⁰ a »lázadókról«

¹ II. 465.

² Mémoires sur les affaires du Nord.

³ Mindezekre vonatkozólag lásd Bonac levelezéseit kiadva Cygnaeus-tól, valamint dolgozatom 150—152. l.

⁴ Thaly II. 504; Márki I. 245.

⁵ Erről részletesen szoltam Magyar- és Lengyelország a XVIII. század elején című dolgozatom 154—157. lapjain, főképen Bonac levelezése alapján, a melyet Cygnaeus adott ki.

⁶ 135. l.

⁷ II. 383—384, 389, 298.

⁸ I. 209, 214.

⁹ Thaly II. 407.

¹⁰ Feldzüge des Prinzen Eugen v. Savoyen, IV. 640; Recueil des instructions IV., intr. LXI.; v. ö. munkámnak 118. s. kv. lap.

szóló titkos cikket pedig még későbbben adták hozzá, még pedig I. 23-án,¹ de az osztrák kormány erre nem igen nagy súlyt fektetett.² Ez azt jelenti, hogy 1701 őszén II. Ágost nem mondott igazat Du-Héronnak abban a tekintetben, hogy ő kötelezve volna a politikai vétkesek kiadására. Ebben az időben legfeljebb előleges tárgyalások folyhattak ebben az ügyben.

Rákóczi ellen tervezett merényletek. Arról, hogy az osztrák kormány Rákóczit többször akarta kézrekeríteni, önéletrajzából értesülünk. Ezenkívül az osztrákoknak hasonló szándékáról még a következő adatokat hozhatom fel. Fischel-nek Schierendorf Keresztélyről írott monographiájában, a ki a XVIII. századnak igen érdekes alakja volt s II. Ágost lengyel királynak diplomáciai ügynökéként élt a bécsi udvarban, Rákóczi ellen kovácsolt merényletnek a tervéről szintén olvashatunk, a melyet valamelyik mágnás és pedig valószínűleg a Lubomirskýék egyike Schierendorf segítsége mellett volt hivatva végrehajtani. Csak az nem bizonyos, hogy 1702-höz tartozik-e a dolog vagy 1703-hoz? (A szerző 1702-ről beszél.)³ Hogyha ez 1703-ra vonatkozik, akkor Bonac francia követnek egyik sürgönye még egy érdekes apróságot árul el erről a tervről. 1703 augusztus közepén megjelent Warszáwában valamiféle kém és a fejedelem után tudakozódott az alatt az ürügy alatt, hogy a fejedelemmel való talál-

¹ Im egy mutatóvány a szerződésnek I. fejezetéből: Beide hohe Konföderirte einander in rechten Vertrauen meinen, mit Rat und Tat diesfalls festiglich beieinander halten, einer des andern Bestes befördern, Schaden und Nachteil aber warnen und wehren, über alle Begebenheiten, woraus Unruhe und Gefahr entstehen, wie auch was zu deren Abwendung gereichen könnte fleiszig und getreulich kommunizieren und konsultieren, auch diesfalls mit einander alles konzertieren und gleichmäszige *mesures* nehmen . . . Az általános kötelezettségeket pontosabban határozza meg a titkos szakasz: Demnach art, I. deutlich enthalten, alsz ist in specie durch diesen secretarticul solches auf die rebellen extendiret und diesfalls stipuliret worden, dasz selbige von beyderseits nicht sollen geduldet, noch ihnen einiger schutz und geleite, unter wasz von paetext es auch seyn möchte, gestattet werden, nie denn in sonderheit Ihre König. Mt. ze solchem ende sich dahin erklären, dasz sie diejenigen, so aus Ungarn in das königreich Pohln sich retiriret und darinnen sich aufhalten möchten, so viel an ihnen nicht dulden lassen, sondern zu deren auslieferung an I. K. M. allen möglichsten vorschub und beförderung thuen wollen . . . (Haus-Hof- und Staatsarchiv, Saxonica; ezt a titkos szakaszt nem nyomtatták ki; v. ö. munkámnak 99, 118. l.)

² Az 1702. II. 6. és 9-én Bécsben tartott miniszteri tanácson ezt mondták: Auf den articulum secretum wurde wenig reflexion gemacht. weilen man persuaddirt ist, dasz wann auch der könig diszfahls viel verspreche, er es doch nicht praestiren und also von sothanem articulo schlechter nutzen gehoffet werden könne. (H. H. und St. Archiv. Saxonica.)

³ Fischel, Studien zur oester. Reichsgesichte, 153—156. V. ö. munkámnak 100. l.

kozást akar előkészíteni; mindazonáltal rögtön gyanusnak tűnt fel ez az alak. Bonac 1703. VIII. 22. azt írta királyának: »On m'a détaché de lá un espion qui evoit servy M. le maréchal Villars. Il m'est venu trouver quelques jours avant que je quitasse Varsovie, pour tacher de découvrir où étoit le P-ce Ragoczy et le faire enlever sous prétexte de luy faire avoir un rendezvous avec la Princesse sa femme, de la part de qui il disoit être envoyé. Je soup çonnay d'abord le dessein de l'espion et l'ayant fait suivre au sortie de chez moy, on le vit entrer chez l'amb-r de l'Empereur. J'ay averty le P-ce Rag., afin, qu'il se tient sur ses gardes.«¹ Nyilvánvalóan semmi sem lett ebből a tervből és pedig nem azért, hogy Bonac a fejedelmet megintette, hanem azért, mert ő már nem volt Lengyelországban. Az osztrák politikusoknak egyáltalában nem sikerültek a merényletek sem Rákóczi, sem Bercsényi ellen, az osztrák ügynökök rendesen ügyetlenek voltak és mint egyáltalában az osztrák politika, elkésve érkeztek. Mindazonáltal ezek az első balsikerek nem vették el az osztrák kormányköröknek a kedvét újabb merényletek tervezésétől. Próbáltak ilyeneket a háború idején, de még inkább a harcok lezajlása után, újlag Lengyelországban. Ezekről még beszélni fogunk.

Rákóczi és II. Ágost király. A mikor a menekülő Rákóczi 1701 november közepén Warszawába érkezett, nyilvánvalóan nem kereshetett közelebbi érintkezést a lengyel királyi udvarral, attól félvén, hogy ugyanaz a sors éri, a mi kevéssel azelőtt Bercsényit. Csak későbbben, a mikor Du-Héronnak és Sieniawskinak gondoskodása folytán biztos menedékhelyre talált Brzezanyban, kísérelte meg a királyiaval való összeköttetést. Levelet írt a királyhoz, a melyet még eddig a történet-irodalom nem ismer, bizonyára általános tartalommal, de választ erre sokáig nem kapott. Csak a mikor Rákóczi nyilvánosan tett előkészületeket a magyar szabadságharcz megindítására, kezdett érdeklődni a király és 1703 VI. 13-án levelet írt neki mintegy válaszképpen az ő múlt évi levelére. Ezt a levelet sem ismerjük és nem is fogjuk ismerni, mert a király úgy rendelkezett, hogy a levelet elolvasása után azonnal el kell égetni.² Rákóczi a királyi levelet valamikor július elején kaphatta meg, mert 1703. VII. 9-én újabb levelet intéz Ágosthoz a polenai táborból, a melyet a történet-irodalom eddig szintén nem ismer s a melyet én a Czartoriskiek múzeumában Krakówban fedeztem fel.³ Levelében Rákóczi panaszkodik az ellene 1703

¹ Cyganeus, 175.

² Lásd munkámnak 158. lapját.

³ Teljes szövegét lásd munkámnak 159. lapján. A levél keltezése ez: Au camp deux lieu(e) devant Mukacs a Polena, ce le 9 de juillet 1703. Mint ismeretes, július 8-iki levelet ismerünk Bercsényi tollából is ilyen

IV. 30-án kiadott ítélet ellen »contre aux lois et justice de ma patrie«, megmagyarázza az okokat, a melyek őt arra kényszerítették, hogy a felkelés élére álljon és biztosítja a királyt személye iránt való mély tisztelete felől. Ezekkel a levelekkel kettőjük között az érintkezés hosszú időre megszakadt. Ágost király Rákóczihoz való viszonyában semmiféle elvekhez nem ragaszkodott. A mikor Strattmann császári követ elibe terjesztette a magyar fölkelőknek adott segítség ellen tett emlékiratát,¹ a melyet a lengyel mágnások mint magános urak nyújtottak a magyar szabadságharczosoknak, akkor a király nyílt parancsot adott ki, hogy Rákóczi lengyelországi barátjai vegyék vissza a felajánlott hadakat és a jövőben senki se merészkedjék segíteni a magyarokat.² De ez a rendelet nem volt őszinte : maga a király ugyanabban az időben adott el jó pénzért Sieniawskinének 2000 muskétát . . . Rákóczi számára,³ három hónappal pedig később Bécsemben felajánlotta a maga és a lengyel urak segítségét a magyarok ellen.⁴ Ebből a tervzetből azonban semmi sem lett s így a lengyel király 1704 őszén ismét kaczerkodni kezdett Rákóczival. Ez akkor történt, a mikor II. Ágostnak detronisatióját hirdették ki az egész országban ; a király nyilvánvalóan segítséget igyekezett biztosítani magának XIV. Lajosnál. De ez az út nagyon is távoli volt s a reménység is hiába való vala.⁵

keltezéssel : Polyánkai táborhelyünkben 8 july 1703. (Századok 1873. 21.) Polena és Polyánka nyilvánvalóan egy és ugyanaz. Thaly Polyánkát Loza-Polyánkának gondolja Ugocsa határán (a mai Füzesmező), de hát nehéz elhinni, hogy Rákóczi már ottan lehetett akkoriban. A fejedelemelek közötti eredeti levele arra vall, hogy ez a Pinye folyó mellett levő Polenát jelenti, Szolyvától északra, Beregvármegyében.

¹ Memoriale ad serenissimum regem legati caesarei 6. sept. 1703 (Zaluski, Epistolae historico-familiares, III. 543—545). Ezt az emlékiratot a magyar történetírók nem ismerik, noha majdnem 200 esztendeje, hogy nyomtatásban megjelent.

² Litterae universales ad civitates limitaneas, Varsaviae 9. sept. 1703. (Zaluski, III. 545.) A bécsi kormány által kiadott nyomtatott példányokban, a melyeket a magyar történészek is ismernek (Szalay VI. 116.), a kiáltvány hibásan van szeptember 8-ról keltezve. Az eredetiben (bécsi hadi-levéltár : Exp. 1703. XI. No 340.) a keltezésnek ez az alapja : VIII. szept. vagyis : szeptember 9. A bécsi kormány ezt a kiáltványt egész Magyarországon szétszórta annak a bizonyosságául, hogy Rákóczinak és Bercsényinek a lengyel segítséget illető dicsekedése alaptalan. (Lásd munkámnak 164. lapját.)

³ Cygnaeus 190.

⁴ Arch. Rák. 2. oszt. I. No 51. V. ö. munkámnak 164. lap.

⁵ Mint ismeretes, Rákóczi elbeszéli emlékirataiban, hogy 1703-ban Ágost király egy tisztet küldött hozzá az alatt az ürügy alatt, hogy szökevényeket cseréljenek ki, biztosítván egyúttal őt jóindulatáról (Mém. 32). Ez a dolog azonban 1703-ra mégsem tartozik, legfeljebb valami visszaemlékezésforma lehet ez a fentebb említett levélre. E helyett azonban 1704 évről csakugyan van rövid híradásunk II. Ágostnak a fejedelemmel

Kaminski Petronius. Kaminskinak a magyar ügy érdekében tett politikai szolgálatáról maga Rákóczi beszél emlékirataiban és pedig olyanformán, hogy követi minőségben szolgálta őt a muszka czárnál.¹ Az általunk eddig ismert forrásokban semmi féle híradás nincsen Kaminskinak a muszka czárnál való diplomatiái szolgálatairól; mert Kaminskinak csakis a lengyel cardinálshoz, Radzejowskihoz, 1704 elején történt követségéről van tudomásunk. Ennek a követségnek célja az volt, hogy a magyar ügy számára megnyerje a lengyel respubicát (a svéd pártot). És általa a svéd királynál segítséget eszközöljön ki.² Ebből mindazonáltal semmi sem lett, noha a svéd udvarban levő francia követ, Bonac, nagyon reménykedett abban, hogy a magyar urakat Lengyelország meg fogja segíteni; lépéseket tett arra nézve, hogy a trónjáról letaszított II. Ágost helyére Conti francia herceget juttassa a lengyel trónra, a ki aztán a magyar fölkelést sikeresen támogathatta volna. De hát az új királyválasztás másképen ütött ki.

Rákóczi jelöltsége a lengyel trónra 1704. Mindaz, a mit a szerző Lengyelországnak 1704. évbeli állapotáról mond, arra mutat, hogy a dolgok igazi állapotáról nagyon hiányos ismeretei vannak.³ A warszawai confederatio II. Ágostot nem január 24-én detronizálta, hanem februárius 14-én, a reá vonatkozó actust pedig 1704 április 19-én hirdették ki. A svéd király jóvoltából trónjelöltként Sobieski Jakab egymagában szerepelt egyelőre, de a mikor II. Ágost ötlet és Konstantin bátyját elfogatta, trónjelöltnek Sobieski Sándor királyfi lépett föl. Ámbátor magának Sándornak sem volt nagy kedve a koronához, rokonszenvre sem talált a

való összekötteséről. Bonac azt írta királyának 1704. IV. 30.: »Le roy de Pol. a fait passer un espèce d'envoyé auprès du p-ce Rag., sous prétexte de luy demander les bons offices de V. M.; il y a une négatiation chachée la-dessous donl le s. Maron rendra compte, parcequ'elle passe par les mains de m-e la palatine« vagyis Sieniawskiné. (Cygnaeus 243.)

¹ Mém. 13.

² Bonac azt írta Kaminski felől urának 1704. II. 27.: Un moine Kaminsky avait une commission pour m. le cardinal pour luy demander son conseil sur l'état present des affaires d'Hongrie, et a sonder si la Republique ne pourrait pas secourir les Hongrois, et si parce moyen le roy de Suede ne pourrait leur etre favorable. Il n'a en sur tout cela que de réponses vagues. On luy a promis de s'expliquer d'avantage a son retur. Je seray informé de ce qu'il luy aura dit par le pere Kaminsky ou par m. Monmejan et j'en rendray compte à V. M. Je luy diray par avance que rien ne pouvait etre plus favorable aux Hongrois que se quisse passe en Pologne. C'est un exemple qui semble fait pour eux et qui ne pouvait venir plus à propos. Je les excite a le suivre et j'espère que m. le cardinal qui a enfin levé le masque leur fera parler la-dessus de la maniere la plus convenable (Cygnaeus, 200).

³ I. 309—312.

lengyel urak között, mindazonáltal XII. Károly egészen 1704 május végéig erősködött az ő jelöltsége mellett és csak június első napjaiban foglalt határozott állást Leszczyński Szaniszló jelöltsége érdekében, a melytől többé el sem állott. Magának a svéd királynak jelöltségéről a lengyel politikai körökben szó sem volt. és maga a király ennek még a gondolatát sem engedte meg sem magának, sem másnak. Viszont azonban a lengyel primás körül csoportosuló urak körében más trónjelöltek is kerültek szóba: Bonac francia követ Conti herceget hozta javaslatba, a ki Ágostnak 1697-ben volt már ellenfele s a primás hajlott is erre a gondolatra, de XII. Károly előtt ez a jelöltség elfogadhatatlan volt. A másik jelölt Lubomirski Jeronim nagy koronai hetman volt, a kinek azonban nem sok támogatója volt s Leszczyńskinek megválasztása után ismét II. Ágosthoz pártolt át. A harmadik jelölt Pieniążek János sieradz-i vojvoda volt, az akkori lengyel slachtának »legokosabb« tagja, de erről is letett a svéd király. Beszélték végül még Rákóczinak is a jelöltségéről, csakhogy ez valamennyiök között a legkevésbé volt aktuális, már csak azért is, mivelhogy XII. Károly a lengyel trónra csakis Piastot, azaz lengyelt akart ültetni.

Mikor és ki vetette föl Rákóczi trónjelölt éjét? Nehéz erre megfelelni. Mindenesetre seni Sieniawski nem volt ez, sem pedig a felesége, mint a hogy ezt Márki gondolja,¹ mert ezek az Ágost-ellenes confederatiohoz nem tartoztak. Úgy látszik tehát, maga a cardinális volt ez. A maga jószántából tette-e ezt, vagy a más indítására? Valószínűleg a maga jószántából, mert Bonac ennek ellene szegült volna, minthogy ez a francia politikának nem volt érdekében. A mi Rákóczi trónjelöltségének idejét illeti, téved Márki prof. akkor, a mikor azt hiszi, hogy »februárius elején a primás Rákóczinak ajánlotta fel a koronát«; ez legfeljebb valamikor április végén vagy május elején történhetett, a mikor nyilvánvalóvá lett, hogy Sobieski Sándor vonakodik a lengyel korona elfogadásától.² Mi tudjuk, hogy ebben az időben a cardinális felajánlotta volt a lengyel koronát még a bajor választófejedelemnek, valamint a neuburgi és lothringeni hercegeknek is. Rákóczi-

¹ I. 595.

² A fejedelem emlékirataiban határozottan olvassuk: »Le cardinal Radzieousky primat du royaume de Pologne, m'avait envoyé secrettement une personne affidée pour m'informer qu'en vertu de son autorité primatiale il avait publié l'interregne; et que les affaires de royaume tendoient a l'election d'un roi; que lui primat et le grand-general de la couronne Lubomirsky, sans opposition de roi de Suède, visioient a reunir les sufrages en ma foveur etc... (312)« ebből nyilván az következik, hogy az előterjesztés április-19-ike után történt és nem előtte.

nak esetleges jelöltségéről már azelőtt is volt szó és pedig 1704 február havában, de ez csak afféle discussio volt a lengyel körökben a warszawai confederatio idejében.¹ Azt hisszük, nem tévedünk, ha azt mondjuk, hogy a fejedelemtől annak az alkalomnak kapcsán kezdettek beszélni, a mikor Ráday és Okolicsányi követek a svéd udvarba menet a lengyel urakkal érintkezésbe jutottak, a kik magukkal hozták a híres Recrudescunt-kiáltványt, a mely annyira rokonszenves volt II. Ágost ellenségei előtt. Egyidejűleg Kaminszki is járt a fejedelem érdekében a primásnál s ez aztán valószínűleg azt a gondolatot ébresztette a körmönfont bíborosban, hogy olyan embert ültessen a trónra, a ki neki le van kötelezve . . .

Mindezekre való tekintettel nem sikerült combinációnak kell neveznünk Márkinak azt a nézetét, hogy a Ráday-Okolicsányi-féle követség a fejedelemnek tagadó választát vitte volna a felajánlott lengyel koronára vonatkozólag. Abban az időben, a mikor ezek a követek Lengyelországban és XII. Károlynál jártak, Rákóczinak jelöltségéről formálisan még nem volt szó. Különbösen is összes értesüléseink, a melyek erre a követségre vonatkoznak, semmiféle határozott dolgot nem tartalmaznak ebben a tekintetben.² Rákóczi jelöltsége ellen nemcsak a svéd király lépett föl, hanem Bonac, a francia követ is, a ki attól félt, hogy a fejedelem megválasztásával a magyar diversiónak a császár ellen való terve el találna esni; ezen felül maga is támogatta Conti jelöltségét, a ki szerinte a magyar ügyek számára a legalkalmasabb ember lett volna. Valószínű tehát, hogy Rákóczi lemondása nem történt meg Bonac nélkül.³ Okmányos bizonyosságunk arról, hogy Rá-

¹ Bonac már febr. 20-án jelentette urának a Conti hg. és Rákóczi-féle jelöltség lehetőségét. XIV. Lajos márcz. 13-iki válaszában határozottan elvetette a Conti combinációját, minthogy czélja la continuation des troubles de Pologne volt. Rákóczira vonatkozólag azt írta: »je doute que les Polonais veuillent élire le Prince Ragotzy: ils craindraient de s'engager par cette élection a soutenir ses affaires d'Hongrie. Peut étre que le P-ec Rag. n'aurait plus le meme empressement pour les intérêts de son pays s'il devenait roy de Pologne. (Cygnaeus 225.)

² Lásd Cygnaeus 200, 216, 223, 242—243; Nordberg, Gesch. Karls XII., I. 505—506.

³ Bonac 1704. IV. 9-én ezeket írta urának: »J'ay empêché, autant que j'ay pu, qu'on parlât de Prince Rag., dans la pensée qu'étant impossible de réussir pour luy par bien des raisons, on ne le détournât par cette vue de ses desseins, que l'empereur même, pour se défaire d'un ennemy si incommode, n'y donnât les mains, et enfin qu'on ne jetât des sujets de mefiance entre luy et le roy de Pol. et celui qu'on élirait, ce qui pourrait luy étre très préjudiciable. J'ay vu depuis avec plaisir dans les lettres de ce prince, qu'il ne s'était point laissé flatter a ce que ses amys luy en avaient écrit, et qu'il préférerait le service de sa patrie à tante autre chose.« (Cygn. 226—227.)

kóczi a jelöltségről lemondott, egyáltalában nincsen, azon kívül, a mit az emlékirataiban olvasunk. Mindenesetre nem ez a visszautasítás vagy lemondás volt az oka, hogy lengyel királylyá Leszczyński Szaniszlót választották meg, mint a hogy Márki elbeszéléséből következtetni lehet.¹

Három levél 1703 júniusából. Ezekben két levelet közlünk teljes szövegükben, egyet pedig töredékesen, a melyek a kuruczoknak első mozdulatairól beszélnek. Eredetijük a bécsi Hofkriegsratban található :²

In minden kívánta jokkal algya megh kdet kívánom.

Levelét kigyelmednek becsülettel vettem, melyből értem az híreknek alapottját, kerem azért továbbis ha mi hrei lesznek kigylnk tudositani ne terheltecsék. Enis emberemet az hert az Munkácsy Krajnya magunkeval öszve szakad vigyázásnak okaert küldöttem vala oda, ki is megh térvén az Munkacsy Ploska nevü faluban volt, mely falutul tisz mely földnyire innen az Bészködén vagon tizen hett zaszló allya katona, mely az élest és bort Rakoczy taborara, mely is túl az Bészködén Kornicza nevü helyben vagon kisiri, melyet maga szemeivel latott ezen emberem, tudakozodván azon Postán lakozo krajnyiktul hogy hova vizik azon élest az vallota mégh neki több statioakra is az dispositio miként legyén mégh berelni néki hogy ott tudni illik azon Kornycza nevü helyben feles Török és Tatár ugy Moska is volna véle, nemet had is de mi nemzett nem tudgya. Bercsény pedigh Zamboron vagon litvanus Moldvay és havas alföldi haddal, erre nézve mivel k. ugy latom correspondentiaja vagon Orosz György urammal, jo volna eő kgmenek azon Ploska nevü helyben az Munkácsi krajnyara küldeni vagy is épen az taborra Kornyczára ugy lehetlen volna hogy bizonyost nem erthétnék kegelym. azért dispositio is mégh teven, tovabis engemet tudosicsón.

Ezzel ajánlom jo akaratyaban magamot

Igaz jó akaró szolgálja Zichy Péter.

Datum Homonnae die 9. junii anno 1703.

1. Zichy Péter levele Krucsay Mártonhoz Homonnáról 1703 VI. 9.³

¹ Azt hiszem, hogy ez csupán sajtóhiba, hogy Leszczyáskinek válasza 1704. II. 14-én volt; mert tényleg ez 1704. VII. 14-én történt. A föntebb említett összes dolgokra vonatkozólag lásd Załuski III. IV.; Nordberg I.; Lamberty III. theatrum Europ. 1704.; Jaroehowski—Panowanie Augusta II.; Cygnaeus és egyebeket.

² Hofkriegsrat, Exped. juni, No 46.

³ Kívül: Perillustri ac generoso dno Martino Krucsay inelyti cottus Szabolcsensis vicecomiti dno mihi obssmo Kisvardae.

2. Mikolaiski János levele Sweltychhez, az ungvári várparancsnokhoz, Zsupanyeről, 1703 VI. 22.¹

W. Zupany 22. VI. 1703. Wielmożny Mosci Panie komendancie ungwarski, moi wielce Mosci Panie i Bracie! Przy oddany unizonosci moi oboigu WMPanstw. Podług słowa przyobiecanego stanąwszy w szafasie swoim oznaimuie, co mi dostało sższec: Iż xziąże Rakoczi zaciągnął sobie iakes woisko w Polsce, takze suckurs od Francuza mając idzie rekta pod Mukaczow z iedną partią ludzi, z drugą partią ludzi idzie Berszeni pod Ungwar. Co mi się dostało sższec, to defero WMP. A teras nie bawiać tilko się braterski zaleciwszy Tascę zostawam WMP. zyczliwy brat y unizony sżuga — Jan z Drzewiecz Mikołaiowski. Imosci WMP. unizonosc nasze oboie zasiłamy. P. S. Krucow tam iest około tysiaca ludzi, ktorzy na Ragocego czekają, a ma byc na niedziele.

3. Töredék a munkácsi várparancsnoknak Nigrelli grófhöz írott leveléből 1703 VI. 19.: »Vorgegangenem sambstag von allen seiten die Rosnacken zu ihme (Rogozzi) gekommen, ihme zu füßen gefallen und alle assistens versprochen haben sollten«.

Tarpay Pál vallomása. A Rákóczi-féle mozgalomnak legelső kezdetei, a melyek magyar földön folytak le, nem nagyon ismertek; a fejedelem emlékirata ezekről nagyon általánosságban beszél. Thaly ezt a körülményt meglehetősen gazdag okmányos anyagal világosította meg, a melyet a *Századok* 1873. évfolyamában és a *Bercsényi* monographiában tett közzé, mindazonáltal erre nézve még nagyon kívánatos volna bármiféle újabb adalék, a mely alkalmassá válnék az akkori eseményeknek teljesebb vázolhatására. Tekintettel az újabb adalékoknak ezen fontosságára, az alábbiakban közöljük Tarpay Pálnak, Rákóczi egyik neves kuruczának és küldöttjének vallomását, a kit június 18-án Ungváron letartóztattak és Kassán 1703 június 20-án kivallattak.² Ezt az iratot a lécsi hadi-levéltárban találtam.³

Auf gnädigen befehlich Ihro Hochgräflichen Excellence Herrn Herrn Generalen Grafens de Nigrelli (plen. tit) von uns endsgefertigten über Paulum Tarpai in peto als Ragocischen beygewohnten adhaerenten den 20. juni 1703 vor- und aufgenommenes examen.

Interrogatoria :

Responsoria :

¹ Kivál: Perillustri ac magnifico dno Francisco Godefrido a Sweltyh et Gessetau s. c. r. m. unius liberae companiae pedestris praepositus capitaneus et commendans in Unguar, domino mihi observandissimo.

² Ez ugyanaz, a ki a fejedelemlnek levelét Vajda Jakab ungvári tiszttartóhoz vitte. (Thaly, Bercsényi II. 502—504.)

³ Hofkriegsrat Exped. 1073. juni, No 46.

1. Wie inquisitus heise ?
Paulus Tarpai.
2. Wie alt er seye ?
Gegen 30 jahr.
3. Was für einer religion ?
Calvinischer religion.
4. Ob er verheyrahtet seye ?
Ja, habe ein weib und 5 Kinder.
5. Was er vor ein profession habe ?
Kaine, hätte sich von der bauern arbeith erhalten.
6. Wo er wohnhaft ?
Zu Tarpa.
7. Wie lang er aldorten ?
Von jugend auf.
8. Ob er nihemahlen in kay. diensten oder ein husar gewesen ?
Nihemahlen.
9. Warumb er in arrest khomen ?
Weil er mit Ragocischen brieffen gangen.
10. Vonwemb und wo er in arrest genohmen worden ?
Von einen edlman gleich bey Ungvar, welcher ihn also baldt gefragt, woher er khome ; deme er geanthwortet, er seye von dem Ragoci geschickht, so nit weith von Szent Miklos 3 meihlen von Mungatsch, m t einen brieff.
11. An wemb er dise brieff hätte bringen sollen ?
An den Vaida Jacob den abgesetzten provisor vom Percsini.
12. Wer ihme den brieff gegeben ?
Der Rakozi selber.
13. Wohin er disen brieff gethan und wie versichert zu tragen ?
Der Rakozi hätte ihm solchen brieff bey seinen Rakozi tisch selbstn eingenähet in presentia eines edlmans Maios Janos, gebürtig von Maramarosch und wohnhafft zu Siegett.
14. Zu was studt und tag der Ragozi ihme disen brieff gegeben ?
An verwichnen sambstag als den 16. juni umb 10 uhr mittags.
15. Was der Rakozi mündlich zu ihne gesagt, wie er den brieff eingenähet ?
Er solle disen brieff obbemelten Vaida Jacob überbringen.
16. Ob der Rakozi ihme geldt geben, oder versprochen und wie vill ?
Er hätte ihme 2 polnische sechsgroschner geben, versprochen weiter nichts. (Welche er auch bey sich gehabt und zu handten der lob. deputierten commission gegen beschechener auswechslung gelegt.)
17. Ob er den edlman, so ihne angeredet den brieff freywillig oder mit gewaldt geben ?

Hätte dem edlmann den brief frey willig geben, darauf gebunden und fortgeführt worden.

18. Wo er den brief hergeben ?

Gleich als sye in der vorstatt Ungvar ankommen.

19. Wo er den brief gehabt und wer ihn aus der müzen genohmen ?

Er habe den brief selbst aus der müzen gedrähnet und dem edlman geben.

20. Wer noch weiter beym Rakozi gewesen und wer selbe sein ?

Kostian Mathias, der vorhers über die Rakozi'schen gütter zu Mungatsch provisor gewesen und vor pfingsten, so ihme (inquisiten) selbst wissendt, dem Rakozi'schen anhang victualien hinausgeliffert, nemblich an den polnischen granizen, wo er (Rakozi) campiert, sambt andern seinen bedienten, die er nit kenne, noch zu nehmen wisse.

21. Was der Rakozi mit ihnen geredet und wer mit dem Rakozi discutirt habe ?

Es wahren unterschiedliche rosnäckische pauren mit allerley victualien, als lämbl, hienner, schmalz etc. zum Rakozi hkommen, ihme solche zurehren ; warauf (!) der Rakozi gefragt, ob sye herumbstehende glaubten das der Rakozi selbst da wähe und nacher Munkatsch khomen werde, worauf dise leith geantworthet, dass sye es gehort, dass der Rakozi nacher Munkatsch anzukhomen willens wähe, den sye aber für todt hielten ; worauf der Rakozi gemeldet : er seye selbst derjenige und stehe ahier ; sodan dise leuth animirt mit ihme zu halten und zu gehn.

22. Ob er den Rakozi gekhennet, als er ihme den brief geben ?

Nein, er habe ihne niemahlen gekhennet, als wie er ihme den brief geben, welchen er (inquissit) nit annehmen wollen, sondern vor ihne nidergekhnit und gebetten, dass er ihne nit mit dem brief schickhen wolle und damahls hat er sich zu erkennen geben, dass er der Rakozi seye.

23. Was der Rakozi für klayder angehabt ?

(Sagt :) Einen schwarzen teutschen rockh und lange stiftl, einen huert mit goldner huetschnuer, eine liechtfarbe parroggen und dergleichen, franz. barth, von leib seye er corpulent und rothbrächtigt von angesicht.

24. Was er an dem Rakozi für seithengewehr gesehen ?

(Sagt :) Es wähe er (Rakozi) gleich bey seiner (inquisiten) ankunfft vom pferdt gestigen, da habe er alsdann das pferdt mit pistollen und einem pälläsch behengter gesehen, wie nit weniger in des Rakozi zimmer auf dem tisch pistollen, vergolte säbl und pälläsch gelegen wären.

25. Ob und wievill er handtpferdt gehabt und ob sye auch mit gewehr bekhlaidet gewesen ?

Handtpferdt habe er 9 gesechen, 4 mit rotten und 5 mit schwarzen handtdeckhen, auf teutsche arth, deren jedes mit 1 par pistollen, 2 aber auch mit pälläsch versechen gewesen.

26. Wie des Rokozi (!) bedienten gekhlaydet ?

Hätten weise teutsche khlayder mit blauen mäntlen.

27. Was er (inquisit) sonsten für leith aldorth gesechen ?

(Sagt :) Ungefähr 10 polnische edlleuth, roth gekhlaydet, mit sauber polnischen müzen, so den Ragozi aufgewarthen und vorhero zu pferdt gewesen, sodann ungefähr 1500 teutsche mann, so sich schweden nehmen, teutsch mündiert, mit pistollen und carbinern zu pferdt. Auch 500 mann, so sich Tartarn nehmen, auch zu pferdt mit tartarischen mündierung, nit angehengten höhern von pfitscheffeillen. Ferners hätte er gesechen 500 hungarn zu ross und fües, thails mit pistollen, thails mit carbiner, säbl und unterschiedlichen gewehr, wie dergleichen leuth zu führen pflegen.

28. Wer dises volckh commandieret ?

Esze Thomas seye von Rakozi erwöhlet 1000 mann zu commandieren, davon aber nur 500 de facto beysamben, maistens Rosnäckhen und Hungarn.

29. Ob er (inquisit) bey diser manschafft und disen commando nit selbsten gestandten ?

Ja, er seye auch darunter gewesen.

30. Wie und auf was weis er dorzue khommen ?

(Sagt :) Wie Esze Thomas aus Pohlen gekhomen und des Rakozi patent publiciert und denen leuthen einen schreckhen dahin eingiagt, so fern sye sich nit zu dem Rakozi schlagen und mit ihme halten werden, dass die Türckhen und Tartarn, so bey ihme (Rakozi) albereith schon seindt, sey alle nidermachen und gefangen nehmen werden ; worauf er (inquisit) sich auch dahin begeben müssen.

31. Ob er khein Rakozech gelt zur unterhaltung bekhommen, auch kheine mündierung ?

Nein, nichts ausser den vorigen.

32. Wie lang er bey disem corpo gestanden ?

Gleich nach Pffingsten ist er darzuekhomen und dabey bis dahero verbliben.

33. Was sonsten für officiers bey den hung. trouppen sein und wie sye heissen ?

Der andere nach obigen Esze Thomas ist der Kisch Albert von dem dorff Sapp aus dem Percker comitat worbey auch Papp Mihal und der vorangemelte Maios Janos, gewester provisor zu Mungatsch, dise aber bis dato ohne charge.

34. Ob und wievill dise trouppen fähnlein haben ?

Ja, vorhero wahren 4 fähnlein, als sye aber bey Tolhaj in Mara-

marosch geschlagen worden, hätten sye 3 alldorten verlohren, also nur eines mehr, von andern wisse er nichts.

35. Ob er (inquisit) nit auch bey diser action gewesen ?

Nein, weillen er in die dorffschafften damahls umb provision geschickht worden.

36. Was für officiers und leith damahlen gebliben ?

Gegen 200 gemeine todt, etliche gefangen, officier sein bliben : Nagy Marton, ein edlman von Pereker comitat als capitan, 2-do Varga Istvan, vicecapitan von Zathmarischen comitat, 3-tio Boros Janos als corneth, auch aus den zathmarischen comitat ein edlmann, die übrigen hatten sich in das gebürg verloffnen, gugen Pohlen, wo sye 4 tag ohne broth sein müssen und gehrn nach ihren hausern gangen wähen, wan sye sich getrauet hätten.

37. Ob und wi sye sich widerumb zusamben gezogen ?

(Sagt :) Auf den pohlnischen granizen hätten sye sich widergesamblet, da sye dann der Esze Thomas und Kisch Albert, so sich auch verloffnen, angetroffen, und sye den Rakozi zu erwarthen vermahnet, bis er mit andern trouppen ankommen, als dann seye er (inquisit) auch mit ihme (Rakozi) bis Semiklos, wo er aniezto(!) (lauth seiner aussag) stehet, mitgangen.

38. Was sye nach diser action ihnen eingebildet und zu thun gedenckhet haben ?

Sye wähen ganz consterniert und resolviert gewesen nach haus zu gehn und umb pardon zu bitten ; es hätten aber der Esze Thomas und Gitsch Albert sye ni gelassen und sye den Rakozi zuerwarthen angehalten mit vorwenden, wan er ia nit khomen solte, seye jedem verlaubt alsdan nach haus zu gehn ; sie aber wolten danach in andere länder gehen.

39. Ob er (inquisit) vom Rakozi oder seinen schon vorbenenten adhaerenten kheine mündliche post zu einen geistlichen, edlman etc. gegen Mungatsch, Caschau, Eperies etc. auszurichten gehabt und was ?

Nein, nichts anders als das brieffl zu tragen habe er in commissis gehabt, in übrigen seye ihme nichts anbefolchen worden.

40. Ob er oder die andere adhaerenten des Rakozi zu einen fähnlein geschworen ?

(Sagt :) Ja, dass sye dem Rakozi treu dienen wollen.

41. Ob auch und die schweden für fahnlein führen ?

Wisse bey seinem gewissen von kheinen fahn, hätte khein gesehen, als den alleinig, so noch bey den hung. trouppen von jüngster action übergeben.

42. Was für officiers bey den Schweden und Tartarn sein und wie sye heissen ?

Er kenne kheinen und wais kheinen zu nehmen.

43. Ob dise schweden und Tartarn kheinie stückh morssl oder ander grobsgeschüz oder amunition mit bey sich haben oder nachführen?

Absolute nichts gesehen und wisse nichts davon.

44. Was des Rakozi vornehmen oder wohin er mit seinen trouppen zu gehen willens und was er davon gehört.

Es seye sein vorhaben, der gemein rede nach, grad nacher Mungatsch und von danen weiters in Hungarn zu gehn.

45. Ob er vom Rakozi mit dem brieff alleinig oder auch mit einen andern cameraden abgeschickht worden, wer diser seye, wo wohnhafft und wie weith er mit ihme gegangen, was sye mit einander geredet zeit wehrend weegs.

Es seye ein pauer vom dorff Kostian, dem vorbenennnten Kostian Mathias befreundt, so etwas von provision in des Rakozi lager gebracht mitgangen, deme er vom Rakozi bis Ungvar zu gehen mitgeben worden, aus ursach er (inquisit) kheinen weeg gewust; hatten nichts miteinander reden khennen, weilen er alleinig hungarisch und der paur schlawakisch geredet.

46. Was ihme sonsten in disen sachen bewust, soll sich besinnen und es redlich bekennen.

Weillen er alles in der guthe bekennet und ein mehrers gehrn aussagen wolte, allein seye ihme in der wahrheit nichts mehr wissend, welches er dan mit weinenden augen also ausgesagt und betäuert, was er hierinfahls gefehlet haben möchte.

Nach disen ist er sodan widerumb entlassen und nach den stockhauss geführet worden.

Actam us supra. Praeses: Jacob Baron Dusart de Harre.

Christof Moritz von Mühler.

Heinrich Tittel, haubtmann.

Antonius Kyrchler, kay.

gralats auditor alhier. 4 pecsét.

Nigrelli tábornok benyujtván ezt a jegyzőkönyvet, a Hofkriegsratnak, annak a véleményének adott kifejezést, hogy Tarpay szándékosan nem mond igazat, minthogy a fejedelem erre előre kitanította, és e miatt kínzásnak kellene alávetni őtet.¹ Nem tudjuk, hogy mit beszélt Tarpay a kínpadon, de úgy tetszik, semmi más egyebet nem mondott, mint a mit azelőtt. Vallomásából csak úgy árad a paraszti naiv őszinteség és az általa elbeszélt dolgok teljesen egyeznek a más forrásokban találhatókcal. Csak egyetlen túlzás van az ő nyilatkozatában (27. pont) — és pedig a Rákóczi² hadseregének számára vonatkozó állítása. Mindazon-

¹ Kassai jelentés 1703. VI. 21.

által ő ezt bizonyynyal jóhiszeműleg mondotta, a fejedelemtől vagy társaitól szándékosan tévesen informáltan (minthogy a felkelőknek érdekükben állott azt hirdetni, hogy nagy erővel rendelkeznek), de Tarpay vallomásának mindjárt a következő pontja (28) más, és pedig igazi számot ad a Rákóczi hadairól.

Végül még néhány megjegyzés. Teljesen helytelen, hogy a lengyel senatus Bercsényi terveit elfogadta volna. (I. 213.) Erről tájékozva se volt. Érthetetlen, hogy honnan vette szerző azt a pénzt, a melyet Sobieski a Rákóczi elfogatásáért ajánlott volna (I. 225.); holott nekünk csak magna pecuniae summáról van tudomásunk (Önéletr. 140.). Rákóczinak névtelen lengyel ellenfele nem 50—60 fegyveressel szokott járni, mint ahogy szerző gondolja, hanem mindig quingentorum plus-minus militum mane comitatus szokott megjelenni.

* * *

Ezzel be is fejezem Márki prof. kiváló könyvének első kötetére vonatkozó megjegyzéseimet. Én csak azt érintettem, a mi okvetetlen helyesbítést kíván, vagy a mi új dolgot tudtam hozzá magam is adni. Igaz, tudnék én elég megjegyzést fűzni a monographia egyéb részleteihez is, az egyes tényekre vonatkozóan más nézeteknek egész sorozatával is rendelkezhetném, a melyek a dolgok analysisére és szerkezetére vonatkoznak, mindazonáltal ezek nagyobbára történeti módszertanhoz tartozó dolgok s e miatt a munkának ezt a részét Márki prof. földie számára hagyom, tollszerint való társainak.¹

¹ Az olvasó több controversiát is találhat »Magyar- és Lengyelország a XVIII. század elején« című dolgozatomban.

DR. TOMAŠIVSKYJ ISTVÁN.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

II. RÁKÓCZI FERENCZ UTOLSÓ EMLÉKIRATA A FRANCZIA UDVARHOZ.

Márki Sándor nagyszabású Rákóczi életrajzának III. kötetében (566 s köv. lap.) behatóan ismertette azt az emlékiratot, melyet a fejedelem 1722-ben intézett Dubois biboroshoz, s melyet Fiedler a Petrovics-féle másolatok nyomán közölt a párisi külügyi miniszterium levéltárából (Aktenstücke II., 502 s köv. lap.) Petrovics párisi tartózkodása óta a *Hongrie* cz. gyűjtemény egy vaskos kötettel gyarapodott, melynek több okmánya Rákóczi utolsó éveire vonatkozik s a francia udvarhoz való viszonyát világítják meg. Ezen okmányok egyik legfontosabbika az, melyet a fejedelem röviden halála előtt a francia udvarhoz juttatott, midőn remélte, hogy az európai bonyodalmak révén Magyarországra jöhet egy nagy sereg élén. A históriai tényeket Márki »Az utolsó háborús tervek« (III. 661—681.) cz. fejezete eléggé bőven fejtegeti, s így az emlékirat, melynek teljes szövege itt jelenik meg először, nem szorul hosszabb bevezetésre.

RAISONNEMENT SUR LA GUERRE PRÉSENTE.

(Du mois de février 1735)¹

Le Roi très chrétien a commencé la guerre sans vue d'acquérir, mais uniquement pour soutenir le roi son beau-père sur son trône.² Les rois, ses alliés ont également ressenti l'injuste procédé de l'Empereur³ à l'égard de ce Prince. Ils ont pris les armes, tous, pour mettre de justes bornes à la puissance et à la fierté autrichiennes. Les armes des alliés ont été partout victorieuses, mais le Roi très chrétien bien loin d'approcher de son but, de tous les avantages que ses armes ont remporté, rien n'a rejailli sur le Roi, son beau-père. Un autre usurpe son royaume ; il est hors de sa patrie. Les Polonais sont des confédérations, jurent et parjurent, mais ils laissent faire les Moscovites ; ils aiment mieux vivre pour la liberté qu'exposer leurs vies pour elle.

¹ Külügyi minisztérium, *Hongrie*, 18. kötet, 392 s köv. fol.

² Leszcsinszky Szaniszló, XV. Lajos ipja.

³ Az osztrák császár.

L'Empereur a été dépouillé de ses États d'Italie, mais il ne paraît pas être ébranlé. Son conseil connaît ce que coûte la guerre à la France et à l'Espagne en hommes et en argent, et il est à craindre qu'il ne réussisse à la longue dans son dessein, si on ne prend pas des mesures pour rendre la guerre plus onéreuse et plus sensible à l'Empereur, qu'elle n'a été jusqu'à présent.

Il n'est plus temps de raisonner s'il n'eût pas été mieux pour l'intérêt des Alliés d'agir avec toutes leurs forces en Lombardie, et d'attendre tomber les Deux-Siciles, en ôtant à l'Empereur tout moyen de les secourir par mer. Il est tard de relever les fautes que les généraux ont fait peut-être, pour n'avoir pas poursuivi les avantages obtenus par la bataille de Parme, après laquelle la tête avait tourné aux Allemands. De tout ce qu'on a vu qui s'est passé depuis en Italie, on serait porté à croire que les tempéraments des nations sont changés, puisque jusqu'à présent on croyait que les Français étaient plus propres à une guerre offensive et les Allemands pour la défensive, cependant ceux-ci sont devenus hargneux et les autres paraissent être cunctateurs.

Selon les gazettes on songe toujours à augmenter les forces du Roi très chrétien pour soutenir la supériorité du nombre sur l'ennemi, mais n'est-il pas évident qu'on ne fera par là qu'épuiser le royaume d'hommes et que par là même on épuise les finances. On croit qu'il y aura une armée de cent mille hommes en Lombardie ; que ne coûteront pas les vivres et leurs transports ?

Je suis persuadé que l'Empereur laissera agir le Duc de Wurtemberg avec le corps germanique comme il pourra, et qu'il assemblera toutes ses troupes en Italie, dont l'entretien ne lui coûtera pas la moitié de ce qu'il en coûte aux Alliés. La Hongrie lui fournira presque pour rien la viande et les bestiaux pour les voitures, ainsi que le pain par les bâtimens des côtes de l'Adriatique.

Le Roi très chrétien augmente à ce que l'on dit ses forces sur le Rhin, ce qui ne peut être qu'en vue de pénétrer en Bavière, puisque cet Electeur continue à s'armer et à donner des ombrages à l'Empereur, mais il est à craindre que cette démarche n'attire l'inimitié de quelque puissance, puisque à la dernière guerre on a vu que l'armée des Anglais n'est marché au secours de l'Empire que dans le temps que deux armées françaises sous les maréchaux de Martin et de Tallard étaient en Bavière. Cette remarque mérite attention. Peut-être vaudrait (-il) mieux profiter autrement de la bonne disposition de l'Electeur de Bavière.

Si on tourne de nouveau les réflexions sur l'Italie, il est encore à remarquer que non-obstant que les rois alliés soient unis par les liens du sang et de l'intérêt, leurs sujets s'nt d'humeur et naturel bien différens. La jalousie des généraux et des troupes peuvent donner lieu à bien de réflexions.

Les Espagnols se sont rendus maîtres des Deux-Siciles, mais sont-ils maîtres des esprits et des cœurs ? pourront-ils refondre les deux peuples pour les mettre d'accord. Tout le monde se souvient encore avec quelle facilité les Allemands ont conquis Naples dans la dernière guerre. Et dans tout ceci a grand lieu l'axiome qui dit, qu'il ne faut pas moins de vertu pour conquérir que pour garder les conquêtes. Quel moyen de pourvoir à cet incon vénient, et pour affermir le trône du nouveau roi de Naples. Si on met de fortes garnisons dans les places, le secours des Espagnols sera assez médiocre en Lombardie. Il serait même dangereux d'y laisser la personne du Roi sans troupes, tandis que les ports de Trieste et de Fiume ne seront pas détruits ; tandis que l'Empereur possédera les côtes

de Croatie et de Dalmatie, il pourra toujours fomenter des factions dans le royaume de Naples et soutenir les espérances des mal-intentionnés.

Tout ceci bien digéré, personne ne disconvient peut-être qu'il serait de l'intérêt commun des Alliés de faire à l'Empereur une diversion en Hongrie, diversion qui avait été si utile, et qui avait si peu coûté la dernière guerre, mais qui a été par cette même raison si funeste à la nation et à moi. Il est certain que la disposition de la nation est telle aujourd'hui qu'elle avait été alors. Ses griefs étaient plâtrés d'abord, mais après la paix de Passarowitz tout a été remis sur l'ancien pied. Je ne suis pas moins zélé pour ma patrie, et je suis encore engagé par des serments à soutenir la liberté et le droit de ma principauté. Mais l'expérience passée m'a appris qu'on pourrait bien étourdir les ennemis par un mouvement subit, mais qu'on ne saurait soutenir cette entreprise sans le secours d'un corps de troupes quand il ne serait que médiocre. Il faut des armes pour armer celles de la nation désarmée depuis la dernière guerre. Il faut des officiers pour mettre à leur tête, et de l'argent pour les payer. Les espèces sont extrêmement rares dans le pays; les impôts et exactions faites surtout au commencement, rendraient l'entreprise odieuse. L'Empereur n'a dans tout le pays que deux régiments espagnols de cavalerie qu'il n'a osé faire sortir, crainte de désertion. La garnison des places est fort au-dessous du nécessaire. J'ai des officiers connus et accrédités sur les frontières. Un pourrait entrer par l'angle que forment la Silésie et la Pologne; ces peuples quoique fort voisins d'Autriche, sont des montagnards toujours prêts à remuer. L'autre pourrait entrer par le duché de Makovitz, l'autre par celui de Munkatz et un autre dans la Transylvanie. Chacun de ces officiers trouverait des Polonais, des Moldaves, enfin des gens des frontières, et après avoir tout concerté avec les chefs bien intentionnés, en y entrant tous au temps destiné y causeraient une incendie générale. Ce ne serait qu'un feu de paille qui serait bien dangereux pour moi, et qui causerait une dépense inutile, si on n'établissait pas une communication pour fournir par la suite les secours dont on a parlé. Si j'ai soutenu la guerre presque neuf ans, ce n'a été que par le moyen de la monnaie de cuivre dont on a été si dégoûté à la fin que des billets de banque en France, et on ne pourrait plus songer à l'introduire.

Comme les intérêts des Alliés se trouveraient unis dans cette entreprise, ainsi qu'il a été représenté, l'Espagne pourrait fournir les troupes et l'embarquement; les galères de France serviraient d'escorte, une escadre de vaisseaux combinés de France et d'Espagne pourrait bombarder Trieste et ensuite Fiume, pendant que les Espagnols s'empareraient de Buccari et s'y fortifieraient pour en faire une place d'armes. On ne transporterait dans cette expédition que trois ou quatre mille hommes d'infanterie pour bien garnir cette place, et quelques centaines de dragons démontés qu'on pourrait remonter dans le pays, pour pouvoir les envoyer reconnaître autour de la place. Il serait nécessaire d'envoyer avec ces troupes le sieur Ratki,¹ maréchal de camp, puisqu'il est fort apparenté et accrédité dans le pays entre la Drave et le Danube. Il y serait comme de ma part pour prendre possession de cet héritage. Le général espagnol publierait d'abord dans le pays, que son roi n'avait pas dessein de faire des conquêtes dans un royaume libre, comme est la Croatie; que son dessein n'a été que pour mettre en possession de son héritage le Prince Ragotzi, Prince de Transylvanie, le seul et unique rejeton des illustres familles de Zerini (Zrinyi)

¹ Rátkit Rákóczi még 1711 előtt ajánlotta volt XIV. Lajosnak. l. *Hongrie*, XI. köt. 213 fol.

et Frangipani, autrefois les plus forts piliers et soutiens des libertés de la Nation ; qu'ainsi bien loin d'exercer quelqu'inimitié, ils seront toujours prêts, eux-mêmes, à soutenir les Droits et libertés des nations de Croatie et Dalmatie.

Voilà comme il faudrait d'abord sonder les esprits des habitants que le Sieur Ratki sait fort bien ménager. Les fortifications achevées, on établirait des magasins, et on augmenterait ou diminuerait les troupes selon que l'on jugerait à propos de faire jusqu'au temps dont on parlera, car les Allemands ayant pu être informés par Bohn¹ de mon projet, tandis que je serai en Turquie, ils ne seront pas sur leurs gardes de ce côté-là.

Cette expédition ainsi faite, le Roi très chrétien enverrait un ambassadeur, homme de guerre, à la place de Monsieur de Villeneuve,² qui représenterait les raisons de cette entreprise pour dissiper les ombrages que les ennemis pourraient donner à la Porte, comme si le roi de Naples voudrait faire des conquêtes sur leurs côtes. Il demanderait en même temps l'agrément du Grand Seigneur pour mon retour sur les vaisseaux du Roi.

Mon départ donnerait occasion à mes officiers d'aller en Pologne et Moldavie sous prétexte de plus grande facilité de vivre ; car je connais assez combien les Turcs appréhendent les Allemands, pour être convaincu qu'ils n'accorderont jamais le passage, ni à moi, ni à eux jusque sur les frontières, puisqu'il est stipulé par la Paix que je sois tenu éloigné de Hongrie et de Transylvanie.

Après l'heureuse réussite de cette expédition, les ports de l'Empereur détruits, de toute communication avec Naples coupée, le roi Charles pourrait venir avec toutes ses forces en Lombardie, ne laissant que des troupes du pays dans Capoue et Gaëte. Par ce moyen les Napolitains à eux-mêmes, en inspirant aux grands l'envie de l'accompagner par principe d'honneur et de gloire, il n'aurait rien à craindre d'eux, mais au contraire si le Roi voulait rester à Naples, comme il ne le pourrait sans troupes espagnoles, celles-ci causeraient toujours quelque mécontentement à la longue.

On pourrait me dire que s'il arrivait quelque malheur en Lombardie, le moindre détachement que les Allemands feraient, pourrait occuper tout le royaume, qu'on aurait laissé sans roi et sans troupes. C'est de quoi je ne disconviens pas, mais la personne du Roi avec peu de troupes n'empêcherait pas cette Révolution, et il serait bien embarrassé, s'il s'y trouvait en personne. Les Allemands qui entreraient, resteraient toujours coupés, et les affaires rétablies en Lombardie, rétabliraient celles de Naples.

Le port de Buccari est si bon, que je crois que le roi d'Espagne y pourrait établir ses galères dans le petit port d'el-Ré et si on apprivoisait les habitants, la chiourme serait aisée à trouver. Les peuples accoutumés à ces sortes d'expéditions, ne trouveraient pas tant de difficulté que dans l'entreprise d'Oran.

La contenance des Allemands ferait d'abord voir ce que l'on pourrait espérer de la suite de cette entreprise, et lorsqu'il faudrait entamer la guerre en Hongrie, entreprenant les opérations d'une manière différente de celle que j'avais proposée, dix mille hommes d'infanterie et quatre mille de cavalerie suffiraient pour agir en côtoyant les frontières turques. Je ne demanderais que quelque centaine de Français pour m'en faire une garde. La France fournirait l'argent, les armes et des officiers. J'évitais toute action générale avec ces troupes, et je ne m'en servais que pour enlever

¹ Bohn áruulásáról Rákóczi az 1734. év végén értesült. Az elfogatásáról szóló okmányokat l. a *Revue de Hongrie* 1910. jan. és febr. számában.

² A francia nagykövet a Portánál.

les bicoques qui sont le long de la Save. On agirait comme on pourrait pour fatiguer les Allemands avec les troupes du pays.

Si l'ennemi entreprenait le siège de Buccari, ce qui lui serait bien difficile, cette place toujours ouverte du côté de la mer et secourue par les galères, pourrait devenir un Ceuta pour eux. Et enfin dans une nécessité absolue, la garnison pourrait toujours être sauvée. Je suppose ce siège avant mon trajet, car après, je ne crois pas qu'il leur (serait) praticable, ayant derrière eux une armée en campagne.

Il faudrait aussi que les Alliés donnassent des assurances aux Vénitiens que le roi d'Espagne ne prétend pas s'établir pour toujours dans ce port, mais qu'il me le remettra en effet, la guerre finie.

Le reste, je pourrai le concerter étant en France, pour fixer subsides et le nombre des armes. Je m'accommoderai en tout aux convenances des couronnes alliées, auxquelles il est nécessaire que la Cour fasse la proposition de ce projet, s'il lui convient.

Ma situation actuelle est si triste que je ne puis pas suivre l'idée que j'ai pour l'intérêt du roi Stanislas, faute d'argent. J'aurais envie de faire espérer à l'Electeur de Saxe la couronne d'Hongrie en échange de celle de Pologne avec son roi. Son père avait goûté ma proposition là-dessus et connaissant personnellement l'Electeur son fils, je crois que je pourrais hasarder cette proposition par des voies indirectes ; mais il faut d'abord fournir pour le moins pour un an de subsides à ceux que j'envoyais, car il n'y a pas moyen de leur en faire tenir.

La gazette m'avait appris la mission du Sieur L'Estang en Moscovie ; je ne sais pas ce qu'il a fait, mais il y a bien de choses que je pourrais aussi entreprendre dans ce pays-là, si je n'étais pas abandonné que je le suis.

Közli: KONT IGNÁCZ.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

I. Apafi Mihály fejedelem udvartartása. A M. Tud. Akadémia tört. bizottsága megbízásából szerkeszti dr. Szádeczky Béla. I. k. *Bornemisza Anna gazdasági naplója (1667—1690.)* Budapest. Akadémia. 1911. 8-r. XX, 722 l.

Az ismertetendő kiadvány az »I. Apafi Mihály udvartartása« cz. gyűjtemény első kötete, mely Bornemisza Anna fejedelem-asszony gazdasági naplóját tartalmazza 1667-től fogva. A tervezet szerint a második kötet a fejedelmi udvar különféle szolgálatokat teljesítő alkalmazottainak schematismusszerű jegyzékét, járandóságai táblázatos felsorolását, s az inkább bizalmi természetű hivatalok és tisztségek viselőitől bevett esküleveleket (reversalis) tartalmazná; a harmadik kötetben a külső udvari életet, a fejedelmi gazdaságot jellemző emlékek anyaga lenne közlendő, köztük a fiscalítások, harminczadok, bányák, dézmák stb. nagy fontossággal bíró jövedelmi kimutatásai; végül a negyedik (esetleg az ötödik) kötet a fejedelmi udvar költekezéséről, az ékszerek, öltözetek stb. leltárszerű feljegyzéseinek különféle emlékeiről, továbbá a fiscalis jószágok inventariumairól és összeírásairól stb. adna számot. E változatos tartalmú s a fejedelmi udvartartás összes vonatkozását kimerítő gyűjtemény egyes kötetei tehát szerves összefüggésben állanak egymással s így külön-külön inkább csak adalékokként tekinthetők a czímbeli kérdés ismeretéhez.

Erdély, mint ismeretes, 1660-tól kezdve valósággal élet-halál harcot folytatott a hódoltsági pasákkal, kik a Piri-féle deffer alapján Erdély nyugati felének rendszeres behódoltatását sürgették s azt részben végre is hajtották; a hagyományok erkölcsi hatása alatt szerepet követelt magának a magyarországi elégületlenek, az ú. n. interessatusok politikájának irányításában is; a felszabadító török háborúval kapcsolatosan viszont a katonai beszállásolások kérdése, majd a portától való elszakadás kierőszerelésével a királyi fenhatóság elismertetésének bonyodalmas diplomáciai vonatkozásai nyomulnak előtérbe, s ezek követke-

tében Apafira nézve a belügyi és gazdasági administratio személyes intézése jóformán lehetetlenné vált; innen van az, hogy az államjövödelmek kezelése 1667 januárius elseje, de bizonyára az előző évek óta is, Bornemisza Anna fejedelemasszony kezében összpontosúl.

Történetíróink előtt a fejedelemasszonynak az I. kötetben kiadott gazdasági naplói részben eddig sem voltak ismeretlenek. Így *Thallóczy Lajos* azok 1680—85. és 1686—91. évekre terjedő két kötetét már 1878-ban ismertette és kidolgozta. (I. Apafi Mihály udvara. Századok. 1878. 413—31. és 510—32. ll.) Ezekhez járulnak a Szádeczky Bélától újabban megtalált és az 1667—72. és 1673—79. évekre vonatkozó naplókötetek, melyek alapján I. Apafi uralkodása huszonnégy esztendejének gazdálkodási rendszerébe nyerhetünk bepillantást, sőt pl. a fiscalitások történeti fejlődését és nyersát is figyelemmel kísérhetjük. A fiscalitások 1650-iki rendezése alkalmával tudvalevőleg kincstári uradalmakként és jószágokként a következőket állapították meg: Fejérvár, Kővár, Görgény, Gyalu, Kolozsmonostor, Huszt, Szamosújvár, Fogaras, Várad, Zalatna, Déva, Enyed, Borosjenő, Lugos és Karánsebes, mint uradalmi középpontok, számtalan tartozékkal. (Erd. Orsz. Eml. XI. 105—112. ll.) Közülök Várad, Borosjenő, Lugos és Karánsebes 1658—60-ban török kézre jutván, ettől fogva Erdélyre nézve jövedelmi szempontból fontossággal nem bírtak; Kővár a fejedelemség nyugati és északi részeiben egyidejűleg végbement területi változások kapcsán végvárrá lett, s mint ilyen, hódolatlan tartozékainak jövedelmét a vár fentartási költségeinek fedezésére kellett fordítani; végül 1657 óta Enyed városát sem tekintették fiscalitásnak. A fiscalitások, vagyis az államjövödelmek csökkenése, másrészt a fejedelemségre rótt terhek egyidejű aránytalan növekedése, feltétlenül a megmaradt kincstári uradalmak jövedelmezőségének fokozását tette szükségessé; innen van az, hogy 1667-től kezdve belterjes gazdálkodási törekvés lép előtérbe, minek bizonyosságaként pl. a fogarasi fiscalitásban idővel három uradalmi középpont fejlődött ki: Fogaras, Porumbák és Komána.

Bornemisza Anna gazdasági naplói azonban nem csupán a fiscalitások, hanem a fejedelmi család magántulajdonát tevő uradalmak (Ébesfalva, Balázsfalva, Erd. Orsz. Eml. XIII. 371.) jövedelmezőségéről is nyújt felvilágosítást, sőt a harminczad-, sóbánya-, dézma-, árendabevételeket stb., szóval az összes akkori államháztartási jövedelemforrásokat is felöleli, bepillantást engedvén ezzel a szűk határok közé szorított fejedelemség évi költségvetésébe. *Thallóczy* (i. m. Századok. 1878. 416. l.) az összes bruttójövedelmet 5—600 ezer koronára teszi, mely ma mintegy

3 millió koronányi jövedelemnek felelne meg; középszerű összeg még az akkori viszonyokat tekintve is, hiszen Thallóczy kimutatása szerint Apor István végrendeletileg 120 ezer forintot hagyhatott csupán jótékony célokra. Erdély 1660 óta valóban állandóan pénzügyi nehézségekkel küzdött, sőt 1683-tól, midőn t. i. a fejedelemség nyugati részeit időnként német zsoldosok tartották megszállva, teljes gazdasági kimerülés fenyegette. E tekintetben elég azon hanyatlásra hivatkoznunk, mely 1660 óta a Partium jövedelmezőségében beállott, holott Várad bukásáig éppen a magyarországi részek voltak a fejedelemség elsőrendű gazdasági erőforrásai.

A somlyai kapitánytól kezelt *székelyhídi* uradalomnak jövedelme 1666 óta állandóan ingadozó és hiányos; 1668 januárius 20-tól 1672 aug. 13-ig, az 1666 óta elmaradt hátralékokkal együtt, ténylegesen 6084 frt. 90 d. folyt be; 1673 márczius 1-től 1679 ápr. 20-ig, beleértve az 1672-iki hátralékot, 9812 frt. 80 den. és 643 tallér, pedig pl. egyedül az 1673-ra előírányzott adóösszeg 1910 frt. volt. 1680 febr. 9-től 1685 márczius 14-ig 5191 frt. 11 denár. 1686 januárius 21-én 199 frt. Ettől fogva az uradalom semmit sem jövedelmezett, mivel királyi zsoldosok tartották megszállva. *Kővár* 1667 óta egyáltalában nem hajtott jövedelmet. Rhédey Ferenczné Bethlen Drusiánna halála után, 1670-től fogva *Huszt* is fiscalitás; jövedelmét főleg a sókamaráktól nyerte; így 1673-ban készpénzben 7106 frt. 82 den., 1674-ben 3495 frt. 24 den., 1675-ben 1412 frt., 1676-ban 2994 frt. 76 den. folyt be; de már 1685-ben mindennemű jövedelme csak 998 frt. 70 denárra rúgott, mivel a *szigeti* uradalom, mely 1680 óta külön kezelés alatt állott, a jövedelem nagyobb részét innen elvonta. Innen van az, hogy 1685-ben Sziget külön 3866 frt. 37 denárt hajtott. *Szilágy-cseh* csak 1688 óta szerepel külön uradalomként, de jelentősége alárendelt volt, jövedelme 1688—90-ben mindössze 896 frt. 71 denár. A részek *bányahelyei* közül említhetők a *kapnikbányái* arany-ezüst és a *máramarosi* sóbányák. Az előbbi évi jövedelme átlag csekély; 1666—1673-ig pl. 273 gira 34 nehezéket hajtott, a mi az akkori beváltási ár szerint körülbelül 3826 frt. 76 denár értéket képviselt; ugyanazon idő alatt azonban az üzemköltség 1892 frt. 76 denár volt. 1673-tól az ércztermelés javult ugyan, de nagyobb jelentőségűvé az üzemfentartási kiadások miatt nem lehetett. A máramarosi sóbányák a múlthoz viszonyítva kisebb és mindig ingadozó jövedelmet hajtottak. 1673-ban pl. 7085 frt. 77 denár, 1674-ben 3495 frt. 40 denár, 1676-ban 4194 frt. 76 denár folyt be stb. A török hódoltság térfoglalása következtében a Partium *harminczadhelyei* is veszendőbe mentek; így a *körösbányái*, mely 1667-ben 200 frtot, 1668-ban 117 frt. 87 denárt, 1669-ben

122 frtot, 1670-ben csak 20 frtot hajtott, a Halmágy-vidék behódolásával véglegesen megszűnt; ezen a területen 1686 óta csak a *brádi* harminczadhely működött. Ezeknél jóval jelentősebbek voltak a *mármarosi* (Sziget, Visk) harminczadok, mert a Felsőmagyarország és Lengyelország felé irányuló erdélyi kereskedelem útvonalába estek. A szigeti pl. 1668-ban 671 frt. 81 denárt, 1669-ben 958 frt. 24 denárt, 1670-ben már 2485 frt. 74 denárt, 1671-ben 2144 frt. 67 denárt jövedelmezett, míg a viski fiókharminczad 1668-ban 12 frtot, 1669-ben 47 frt. 62 denárt, 1670-ben 221 frt. 39 denárt, 1671-ben 84 frt. 95 denárt hozott. A mármarosi harminczad bérlete, az ahhoz tartozó dési, láposi és viski fiókokkal együtt 1675-ben évi 6000 frt. volt. A délkeleti harminczadok (Törösvár, Verestorony) stb. és a védettebb helyeken fekvő uradalmak jövedelmezősége a belterjes gazdálkodás következtében, természetesen emelkedést mutat, de a nyugati részekben szenvedett veszteség kiegyenlítésére mégsem voltak elégségesek.

Bornemisza Anna gazdaságtörténeti értékű naplói az erdélyi államháztartás minden részletébe és vonatkozásába betekintést nyújtanak; igaz ugyan, hogy akár az egyes uradalmak, akár a többi jövedelemforrások jövedelmezőségének rendszeres összeállítását nélkülözzük, s így az áttekintés a több tekintetben észlelhető következtelen bejegyzési rendszer miatt meg van nehezítve, de ezen a hiányon a következő kötetek segíteni fognak.

A kiadvány pontosan és aprólékos részletekre is kiterjeszkedő gonddal van szerkesztve. Néhány észrevétel elől azonban nem zárkozhatunk el; így hiánynak tartjuk azt, hogy Szádeczky sem a mértékek és pénzek akkori értékét, sem mostani értékát-számításukat nem adja, holott ezt a 716. lapon közölt jegyzékben megtehetette volna. Kevés a tárgyi magyarázó jegyzet is, főleg a kiadványban előforduló helynevek földrajzi meghatározásában. De a görög kereskedők görög nyelvű nyugtatványainak facsimilés, átírással, helyreállított és kijavított szövegű közlései és végül magyar fordításai feleslegesek, mert azok sem tartalmi, sem philologiai szempontból nem bírnak értékkel. Azt azonban semmiesetre sem szabad belőlük következtetni, hogy e nyugták »az udvar görög kereskedelmi összeköttetéseinek... igen értékes« emlékeiként tekinthetők (482. l. jegyzet), mert csak arról tanúskodnak, hogy a kereskedelem a zsidókon és örményeken kívül nagyrészt görög kézben volt. A 104. lapon a szigeti harminczad jövedelmét feltüntetető két összeg nem egyezik; a 463. lapon nem linkai, hanem lonkai malomról lehet szó; a 467. lapon a székelyhidi proventus felsorolásánál előfordul a lázi adó is »így« megjegyzéssel. A helység neve Láz (Vámosláz) lévén, a megjegyzés félreértésen alapul. Ugyanott a terebesi, közepesi és várvizi

adóban egyenként 96 frt. értékű vaj is szerepel, bizonyára 96 denár helyett, mint az a terjei és darnai adónál helyesen feltüntetve található.

A kiadványt kimerítő tárgymutató fejezi be.

DR. LUKINICH IMRE.

Fontes rerum Transylvanicarum. (Erdélyi történelmi források.) Tomus I. Epistolae et acta Jesuitarum Transylvaniae temporibus principum Báthory. (1571—1613.) Collegit et edidit dr. Andreas Veress. Volumen primum 1571—1583. — *Az erdélyi jezsuiták levelezése és iratai a Báthoryak korából.* 1571—1613. Gyűjtötte és közrebocsátja dr. Veress Endre. I. kötet 1571—1583. Hét hasonmással. Ára 10 korona. Budapest, 1911.

Éppen most, midőn a Történelmi Tár megszűnt, indul meg bőkezű s hazánk nagy multja iránt érdeklődő férfiak jóvoltából egy hatalmas vállalat Kolozsvárt s ez, ha sikerül, halommal adja azt, legalább 1551-től kezdve, a mit a Történelmi Tár füzetenként feldarabolva adott.

Veress Endre a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával mintegy 20 év óta gyűjti hazánk s a külföld különböző levéltáraiból az adatokat Erdély és Magyarország külföldi vonatkozásaira és a mit 20 évi fáradságával összegyűjtött, 50 k.-ben óhajtja közrebocsátani. Nagyobb történelmi kútforrást nyitna meg ezzel, mint annak idején Fejér a Codex Diplomaticussal, csakhogy természetesen más korszakra nézve.

E nagy vállalat első kötete jelent meg az itt ismertetett műben s az erdélyi jezsuiták levelezését tartalmazza 1571-től 1583-ig. Dr. Hirschler József kanonok és kolozsvári prépost hozott áldozatot annak kinyomtatásával régi elődei és buzgó nevelői emlékének.

Éppen 100 levelet és iratot tartalmaz e kötet, s ebből alig 10 volt eddigelé ismeretes és azok sem a legérdekesebbek! Világos tehát, hogy e kötet az 1571—83. évek vallási, iskolai történetére tömérdek új adatot tartalmaz. Különösen megragadják figyelmünket, érdeklődésünket és bámulatunkat két nagy léleknek, Báthory Istvánnak és Szántó Istvánnak nyilatkozatai. Erős, lángoló buzgalom szól hozzánk e levelekből Magyarország és a kath. vallás iránt!

Szántó István volt az a tüzes magyar és buzgó kath. lélek, a ki először írt Báthory Istvánhoz és sürgette, hogy kath. hit-hirdetőket és tanítókat alkalmazzon. Erre Báthory azzal felelt, hogy meghívta mindjárt a tanácsadót, Szántó Istvánt, hithirdetőül. Ez összeköttetés azután a jezsuiták és a nagy fejedelem

(utóbb lengyel király) között mindinkább erősödött s az eredménye az lón, hogy Kolozsvárt egyetemi ranggal bíró akadémia és e mellett főnevelőintézet keletkezett.

A ki a XVI. század neveléstörténete iránt érdeklődik, a ki tudja, hogy a XVI. században az elméket leginkább a vallási viták mozgatták és érdekelték, az előre is tudhatja, hogy dr. Veress Endre ezen gyűjteménye sok érdekes adattal bővíti ismeretünket. Nem is csalatkozik, ha e kötetet végig olvassa, mert kivált a 29-ik számú levéltől kezdve, mind tele vannak e levelek a XVI. század utolsó tizedeinek iskolai és vallási viszonyaira fényt derítő adatokkal.

Még azt sem lehet mondani, hogy csupán egyoldalú dicséretet lehet e kötetben olvasni, mert ott vannak Szántó Istvánnak 1581-től kezdve írt levelei. Megír ebben ez a tüzes magyar mindent, mondhatni kíméletlenül, saját társairól is, mert neki nem volt semmi se jó, ha nem volt magyar, vagy legalább is nem a magyar szája íze szerint való. Ott vannak továbbá Possevino Antalnak, a híres és nagy műveltségű követnek levelei s azokban teljes higgadtsággal, nem hallgatva el semmit, mondja el javaslatát az iskolák és a nevelés előmozdítása ügyében.

De természetes, hogy tele van e kötet azonkívül köztörténeti, irodalomtörténeti, műveltségtörténeti adatokkal is, sőt a kolozsmonostori uradalom részletes leírásával gazdaságtörténetünknek is szolgálatot tesz. Az oklevelek közlése pontos, a rövidítések föl vannak oldva, csupán a megszólítások annyiszor ismétlődő és a közlést nagyon megnyújtó formulái maradtak meg. A szöveget mindenütt jó utalások és magyarázatok kísérik s így érthetőbbé teszik.

Mindenesetre szép zsengéje ez az »Erdélyi Történelmi Források« nevű nagy vállalkozásnak és ha lesznek bőkezű adakozók, akár egyesek, akár társulatok és a tervezett kötetek megjelennek, akkor a magyar történetírók előtt gazdag bánya nyílik meg. A gróf Korniss-család levéltára, a b. Sennyey-család levéltárának kivonatai, a moldva-havasalföldi vajdaságokra vonatkozó iratok, a 15 éves magyar-török háborúra vonatkozó levelek stb. mind olyanok, hogy kiemelkednek az erdélyi részek történetének színvonalából és minden hazánk multja iránt érdeklődőben azt az óhajtást keltik, bár mielőbb közkinccsé lehetnének.

KARÁCSONYI JÁNOS.

Szegedi Gergely énekeskönyve XVI. századbeli román fordításban. Protestáns hatások a hazai románságra. Irták dr. Sztripszky Hiaodor és dr. Alexics György. (Budapest, 1911. 8° 232 lap.)

Két irodalom történetére is fontos felfedezésről számolnak be e könyvben a szerzők. A »Beköszöntő«-ben Sztripszky elmondja, hogy egy 1516-ban nyomott könyv 1601. évbeli kötésében több más könyvészetileg érdekes töredék közt egy magyarból fordított protestáns oláh énekeskönyvdarabot talált, melyet jelenlegi tulajdonosáról Todoreshku-töredéknek nevezett el. E töredéket közlik fényképhasnomásban és átírásban, hasábosan mellékelve hozzá a magyar eredetét is.

A lelet és a könyv nemcsak bibliographiai és philológiai becsű, a szerzők oly gondos és széleskörű feldolgozást adnak hozzá, hogy a magyar, sőt keleteurópai művelődéstörténetben is számottevő munkának tekinthető. Végig vezetnek a görögkeleti egyház egész történetén, ismertetve szervezetét, világnézetét s az idők folyamán vele érintkezésbe kerülő vallási és kultúrhatásokat: a bogumilismust, a hussitismust, a reformatiót, a katolicizmust. A magyar irodalomban csak Jancsó Benedek hatalmas munkája: »A román nemzetiségi törekvések története« foglalkozik, tudtommal, behatóan e kérdéssel, mely magyar szempontból — ezer éves érintkezésünket tekintve — nagyon is fontos.

A szerzők biztos kézzel rajzolják a közel rokon oláh és ruthén ethnikumot: e barangoló pásztornép a Kárpátok lejtőjén él legrégibb történelmi emlékeink keltekor, kis csoportokban húzódik be, magával hozván keleti vallású kulturátlan papjait; egyházilag nem szervezik, az uralkodók nem törődnek vele, a keleti egyház pedig önmagától nem tud szervezkedni: nem ismeri a munkamegosztást, a mi a nyugati egyháznak világalmat szerzett; nem tanít, nem nevel, fegyelmet nem gyakorol, tizedet nem szed, tehát híveit nem is tartja számon, tanult papságot nem nevel, tehát a merev szertartási formákat megtartva, a babona külön magánvallássá fejlődik kebelében. Papjai családos emberek, rendes jövedelmük nincs, ezért a babonát kamatoztatják, ők nyúzzák mindenféle czímen a népet, mint a püspökök őket; az egész egyházi szervezet a szimonián alapszik. Ez elem későn kerül be, a mikor a kulturéletre alkalmas területeket a magyar és szász elfoglalta, az erdők közt húzódik meg, városalapításra sem tehetősége, sem szükségé nincs, s mire a háborúkban kipusztult magyar és szász helyére levonul a hegyekről és nomádból földművelővé válik: akkora kulturkülönbség van közte s a régi lakosok közt, hogy ez máig sem egyenlítődhett ki. A nyugati népeket civilisálta az egyház, őket éppen ez zárta el a mások civilisatójától is.

Érdekesen, színesen mutatják be a szerzők ezt a sajátos ethnikumot, meggyőzvé az olvasót róla, hogy e népről le kellett pattanni minden nyugati hatásnak, mert nem találhatott utat lelkéhez : saját találmányuk, a bogumil hit csak a babonát növelte, a husziták hatása csak socialis mozgalmakat okozott, s a reformatio sem eszmei tartalmával győzött, abból is végeredményben egyházszerkezeti újításokon kívül csak az anyanyelv egyházi használatát fogadták el, ezt is csak fejedelmi parancsra és országos nyomásra.

A 81 lapos történeti bevezetés után külön fejezetekben tárgyalják a lutheri és kálvini reformatio térítő munkásságát az oláhok közt, megállapítva, hogy a jóval előbb megindult szász térítés minden fáradozása mellett is sikertelen maradt, mert német voltát nem tudta megtagadni, a kálvinista magyarok azonban sokkal nagyobb eredményt értek el, mint a hogy ma a köztudat tartja. A Karánsebes, Lugos, Hátszeg és Fogaras vidéki kiváltságos oláh, az ú. n. boérság, mint katona, világlátott, iskolázott, magyar kulturalis hatás alatt élő elem volt, s mint ilyen, megnyerhető az új hitnek. Valószínű, — a mit a szerzők azonban nem említenek — hogy ez az oláh nemesség nem is keleti vallású volt már az áttéréskor, elég adatunk van rá, hogy — legalább is az előkelőbbje — már előzőleg katholizált. A térítés itt olyan sikeres, hogy saját kebelökből kikerült művelt kálvinista papság vezetése alatt külön egyházközségekbe szervezkednek, s számukra még Coresivel Brassóban 1664-ben kiadatja Háportoni Forró Miklós a Molitevniket, ezt a homiliáriumot követi a Geszti Ferencz zászlósúr költségén 1586-ban Szászvároson kiadott Palia. Az előbit (agenda) Heltaiból fordítják, az utóbbit (ó-szövetség) zsidó, görög és szerb nyelvből ; ennek fordítói Tordosi Mihály, az erdélyi oláhok választott püspöke, Hercse István karánsebesi prédikátor, Zákán Efraim ugyanodavaló tanító, Pestisel Mózes lugosi prédikátor és Akirie vajdahunyadi esperes.

Lehetetlen, hogy e gyülekezeteknek énekeskönyvük is ne lett volna, hiszen a reformatio a biblia után rögtön ezt adta a hívek kezébe, s hogy az áttérés korán megindult, mutatja az 1566. szebeni országgyűlés végzése, midőn már van egy György nevű választott püspökük, ennek utóda Tordosi Pál (1569—1577), ezé Tordosi Mihály, a bibliafordító. Most végre előkerült az énekeskönyv is, ha csak töredékben is ; de rekonstruálható Agyagfalvi Sándor Gergely 1642. évi kéziratoss énekeskönyvéből, melyben a most felfedezett darabok mind megvannak. A szerzők kitérnek erre is, valamint a Viski János 1697. évi gyűjteményére, mely 15 újabb Szegedi-féle éneket és Szenczi Molnár Albert dicséreteinek fordítását is tartalmazza. Az utolsó fejezetben a töredék

nyelvi sajátosságairól számolnak be, összehasonlítván a Molitevnikkel és a Paliával.

Nagy fáradsággal összeállított rész a töredék korának, nyomtatási helyének és forrásainak meghatározása. Itt akad már kifogásolható is. Pl. érthetetlen a 127. lapon levő okoskodás : a könyvtáblában a Todoroszku-töredéken kívül még 7 nyomtatvány volt, mind a Heltai műhelyéből való, a legrégebb 1564, a legújabb 1586-ban kelt, tehát azt kellene hinnünk, hogy az 1586—1601. évközből való. Miért kellene ezt hinnünk? Itt csak annyit lehet hinni, hogy a kötés 1601-ből való lévén, a töltelék okvetlenül régebb. A többi »hinni valóra« nézve igazat adok a szerzőknek : csakugyan azt hisszük, hogy Heltainál nyomtatták s valószínűleg az ő zsolnárait fordították. Az utóbbi pontra vonatkozólag mind a 10 ének forrását kimutatják az 1566. évi váradi énekeskönyvben és Dávid Ferencznél. A nyomdára nézve sem kételkedhetünk, mert ha nem Heltainál nyomták Kolozsvárt, akkor csak Hofhalternél lehetett Nagyváradon abban az időben (1570—3 közt); a betű-typus és tükör is teljesen egyezik egyéb Hofhalter-féle nyomtatvánnyal, de nem a Heltai-félékkel. Szerzőknek vált alkalmuk ez összehasonlítást megtenni, nekem nincs, s így kénytelen vagyok elfogadni bizalommal állításukat, de sehogysem értjük azt, hogy kerül egy Nagyváradon nyomott ív Kolozsvárra makulaturának : a nyomdász egyúttal könyvkötő is volt akkor, s templomi haszdálatra, forgatásra készült könyvet fűzve nem árult, ilyen kelendő árút csomagolásra is aligha használtak; mindenesetre leírhatták volna a szerzők a talált ív külsejét : látszik-e kötés nyoma rajta, akkor esetleg egy széthullott könyvből kerülhetett a makulatura közé. Más magyarázatot nem tudok elgondolni.

Hogy ki fordította ezeket az énekeket, nagyon mellékes; fő az, hogy konkrét bizonyítékunk van róla, hogy nemcsak formailag a'akultak kálvinista egyházak az oláhoknál, s nem a XVII. században fejedelmi kényszerre, hanem jó 70 esztendővel előbb maguktól; református istentiszteletet tartottak, melyen református dicséreteket énekeltek anyanyelvükön, de hogy magyarul is tudtak, mutatja az, hogy minden ének fölött ott van a magyar eredeti első sora, s az azonos szótagszámú fordítás is mutatja, hogy ugyanazon dallamra énekeltek, mint magyar hitsorsosaik; a prédikáció a nemességnél magyarul hangzott.

A szerzők foglalkoznak az énekefordító személyének meghatározásával is; elvárják azonban, hogy előbb egymás közt állapodjanak meg erre nézve, mert furcsa hatást tesz egy tudományos műben, ha ilyeneket olvasunk : »... magyar eredetű protestáns psalmusoknak és dicséreteknek magyar embertől készített... fordítása...« (1. l.)

A 96—7. lapon idézik Veress Endre véleményét, hogy Forró Miklós nemcsak kiadója, hanem fordítója is a Molitvevniknek.

»A magyarrá és kálvinistává lett román értelmiségből... kerültek ki az első fordítók.« (112. l.)

»Ki lehetett a román ének fordítója? Annyi bizonyos, hogy románul is tudó magyar ember volt.« (137. l.)

»Ezek szerint hát a román énekek fordítója csakis románul a nép hiányos nyelvén tudó magyar ember lehetett.« (140. l.)

»Vélekedésünk szerint tehát aligha járunk messze a valóságtól, a mikor a kálvinista román énekek fordítóját Tordosi Pál püspökben sejtjük.« (144. l.)

»Ha e három fordítás (t. i. Molitvelnik, Palia, Todoroszku t.) nyelvét összevetjük, nyilvánvalóvá lesz, hogy a szóalkotásban, hangtanban és magyarosságban fedik egymást; továbbá, hogy mind a három nyelvemlék a bánáti román dialectus bélyegét viseli magán. Mind a három nyelvemlék fordítói tehát bánási s hunyadmegyei románok.« (225. l.)

Mi igaz hát? Magam részéről a legutolsó kijelentést fogadom el, a nélkül, hogy kizártnak tartanám a Tordosi szerzőségét; egyik szerző ugyan éppen magyar fordítót keresve bukkant Tordosira, de nem gondolta meg, hogy Tordosi szabad és candidációmentes választásból az erdélyi református oláhok püspöke; képzelhetjük-e, hogy magyar papot választottak volna erre az állásra, mikor vele egyidejűleg görög, zsidó, szláv és magyar nyelvet tudó, irodalmilag képzett, kétségtelenül oláh származású papokkal találkozzunk: Pestisel Mózes, Zákán Efraim, Akirie? Tordos községről vehette nevét magyar és oláh egyformán, vegyes lakosságú oláh környezetben fekvő község lévén. Még kevésbé hihetem el, hogy magyar ember fordított volna akármit is abban az időben oláh nyelvre; még ma is, midőn e nyelv kiművelődött, gazdag irodalma s minden fogalomra megfelelő szava van, aligha akadna egész Erdélyben magyar ember, a ki verseket tudna oláhra fordítani. Forró Miklósnak sem igen jutott valaha eszébe, hogy ágendát fordítson; hanem mint buzgó református kiadatta valamelyik hunyadvidéki, magyar iskolát végzett oláh prédikátor fordítását. Az, hogy a fordítás tele hungaricizmussal, nem bizonyít semmit: az irodalmi használatban, egyházi ténykedésben, tanult emberek nyelvén nem forgó oláh nyelven mindenestre nehezen tudta a magyar szöveg értelmét visszaadni a fordító, s lehet, hogy öntudatosan is vett át, nem csak kényszerűségből, magyar szókat és kifejezéseket, lehet, sőt valószínű, hogy különben is éltek ezek a nép ajkán, de semmi esetre sem gyanúsíthatjuk a Molitvelnic fordítóját azzal, hogy oláhul rosszul tudó magyar ember lett volna; Veress Endre éppen önmagát czáfolja meg, mikor »ulium

eredintja (= hitet vallunk) féle kifejezésekkel akarja ezt bizonyítani, mert a ki az oláh nyelv hangtanát annyira ismerte, hogy nem a kínálózó »valuim«-ot, hanem az áthasonított »luim«-ot írja, az tud úgy oláhhúl, hogy nem a nyelv nembíráásából szed át idegen kifejezéseket.

Különben felesleges a bizonyítgatás, mert a magyar szerzői elmélet csak a Tordosi püspök kedvéért kerülhetett a könyvbe, de ha őt elfogadjuk szerzőnek, akkor a fentiek alapján magától megdől. Magyar név nem mindig jelentett és jelent magyart, különösen helységnév, s én még Viski Jánost sem tartom magyarnak (190. l.), Visk Mármarosban van, s a miért ma van magyar Viski-család, kérdés, hogy ezelőtt kétszáz egynéhány esztendeje a boldogfalvi pap Hunyadmegyében magyar volt-e. Kájoni-nak is magyar a neve, ferenczes barát is volt, mégis magát Valachusnak írta.

A teljesség kedvéért fel lehetett volna venni a történelmi részben a házasság tárgyalásánál, a mit már Jancsó megemlít, hogy t. i. az első oláh fejedelmi ház: a Basszarába, mohamedán vallású kún vagy bessenyő volt, s a többnejűség és laza erkölcs felülről, valamint a sok beolvadt kún révén terjedt.

Két bosszantó sajtóhiba is van a kötetben: a 93. lapon: »a XV. század végén irogató mohácsi Popa Grigorie« (talán Grigorie pópa?), holott ez 1590—1618 közt másolt és »1661. evangelium« (95. l.) 1551 helyett.

Meg kell még külön elismeréssel említenem a könyv eleven hangját, stílusa szépségét, mely nem szakember olvasóknak is élvezetessé teszi a vele való foglalkozást.

GAGYI JENŐ.

AZ UTOLSÓ NEMESI FELKEELÉS.

Válasz Viszota Gyula úr bírálatára.¹

Nem akarok visszaélni az olvasók szíves türelmével; azéit lehető röviden reflectálok Viszota Gyula úr néhány megjegyzésére.

Bírálnak és könyvismertetőnek első kötelessége a vonatkozó irodalom és a szerző által felhasznált forrásanyag lehető teljes ismerete. Ezekből kell megállapítania: *α)* mennyiben nyújt újat az új munka? *β)* hogyan használta fel s mily előadásba önté szerző forrásanyagát?

Viszota úr elárulja, hogy ismerte Kisfaludy Sándornak az Ellenőrben, majd Minden munkáiban megjelent leveleit és Bodnár István cikkét. Szerinte ezekből *teljesen* tájékozottak voltunk az

¹ L. *Századok* 1911. évf. 650. l.

utolsó nemesi felkelésről. E kijelentése után nem csoda, ha munkámat — mint feleslegeset — nem vizsgálja az α) szempontból.

Nagy hálára kötelezett, hogy ezek után még a β) alatti szempontból figyelmére méltatott. Itt azonban oly módszer szerint jár el, a mitől eddig távoltartották magukat e komoly folyóirat munkatársai.

1. Nevezetesen interpolál és oly állítást tulajdonít nekem megrovásával tetézve a dolgot, melyet én nem tettem. Azt írja, hogy én megszólaltatom »az ezredek egykorú naplóit, a *parancsnokoknak a megyékhez írt jelentéseit*«, azt állítván azokról, »*hogy nem a nyilvánosság számára készültek s így az eseményeket minden tendentia nélkül, őszinte egyszerűséggel adják elő*«.

Ebből az állításból csak az nem az enyém, a mi tudatlanságra vall! Én, ki a megyei életet ismerve, tudom, hogy a parancsnokok jelentését *nyilvános* közgyűléseken felolvasták, jegyzőkönyvbe iktatták (hiszen azokból használtam!), ily nyilatkozatot nem tehettem. Ha a szíves olvasó munkám I. k. 172. lapját megtekinti, szíves lesz ilyen lappangó vád alól felmenteni. Felelősséget csak azért vállalok, a mit írtam és Viszota úr kifogásával szemben is állítom, hogy az ezredek naplóit, melyek nem a nyilvánosság, hanem a jól értesült fővezér, a nádor számára készültek, általában hitelesnek kell tekintenünk. Viszota úr le akarja rontani ezek hitelét. Kérem, olvassa át azokat és azután ítéljen!

2. Hogy éppen valamit elismerjen, elismeri, hogy nagy lelkesedéssel — most megint jön egy veszedelmes idézete! — *vagy a mint egy helyen érintem, a szeretet szenvedélyével* tárgyalom az eseményeket. Bár én ezt nem érintem sehol, mégis felhasználja ezen insinuatíóját arra, hogy kegyes tanításban részesítsen: a történetírónak nem szabad se gyűlölni, se szeretni! Ezt a tanítást, mely annyi bájos újdonságot tartalmaz, talán velem együtt megköszönik e folyóirat olvasói is. De minthogy Viszota úr a szemérmes hajdankor dicséretes szokásával szakítva, a kifogásolt részletek lapszámát — ő tudja miért? — nem idézi; az olvasó nem is győződhetik meg arról, hogy valójában úgy van-e a dolog? Én magam is soká kerestem könyvemben, míg ráakadtam az ominosus *szeretet szenvedélyére*. A 206. lapon fordul elő és szól ekképen: »A szeretet szenvedélye — még ha akadna is közöttünk oly ember, a ki történelmi kérdéseknél azt megtagadni nem tudja...« Ebből állapítja meg azt, hogy én elismerem, hogy a szeretet szenvedélyével tárgyalom az eseményeket. Ezt nem ismerem el; de elismerem valami egyebet. A szeretet szenvedélyével, egészségem rombolásával, önemésztő buzgósággal gyűjtöm az anyagot és foglalkozom a magyar történelemmel. Nem szabad

szeretni és gyűlölni a historikusnak? de igen is! — gyűlölöm a hazugságot és szeretem az igazságot!

Rettenetes, lázító hazugsággal szennyezték be az insurrectiót; az én munkám vitairat ennek ellenében, a vitairat minden tulajdonságával. Ezt nem vette észre az én bírálóm. Én csak azt szeretném, állapítsa meg valahol, hogy én az insurrectio javára, vagy — nem tudom: kinek kárára? — az igazságot elferdítettem!

3. Állítja, hogy az objectivitás nem egyszer hiányzik művemben. Kérek rá példát! De ne olyant, mint I. Ferencz jellemzése, melyet felhoz, azt állítván, hogy *én nem tudom megbocsátani, hogy Ő Felső németnek született* és azért elfogultan, igen szigorúan jellemzem. Ez igazán érdekes! Én jellemzésemben a császár környezetében élő emberek, különösen felesége és testvérei nyilatkozatait vettem alapul, sőt vettem át csaknem szóhűséggel; azt pedig Viszota úr megengedi, hogy ő nekik volt okuk kegyesen elnézni és megbocsátani a császár azon bűnét, hogy — bíráló úr szavaival élve — *németnek született*. Kíváncsi volnék egy kedvezőbb, *de mégis igaz* jellemzésre!

4. Következik egy közhely: *Ha a király hibázott, a felelősség megoszlik közte és tanácsosai között*. Gyönyörű mondás; de csak közjogi munkában, vagy a parlamentben méltóztassék ismételni és ilyen elveket a historiába be ne csempészni. Minálunk ugyanis nincs politikai és anyagi felelősségről szó, sőt egyáltalában *felelősségről* sincs; mi csak megállapítunk némely igazságokat. Oh, mi historikusok is tudjuk, hogy a mint a fogfájást simulaló Csokonay V. Mihály oly bájosan bebizonyítja, a legkisebb emberkétől fel az uralkodóig, körül vagyunk véve tanácsadóktól; még pedig jó és rossz tanácsadóktól. A parlament közjogi és politikai moral szerint — ha ugyan! — a tanácsadókat ragadja üstökön; mi pedig látván, hogy mily sok, nagy dolog fordul meg az uralkodók személyén, bátrak vagyunk felvetni azt a kérdést is, hogy épeszű uralkodó választhat a jó és rossz tanácsosok, a jó és rossz tanácsok között. Lélektani szempontból éppen az a jellemző s történeti szempontból az a tanulságos, hogy melyik király milyen tanácsadók befolyásának engedett. Ezért bocátjuk előre a királyok jellemzését!

Csak ezután következnek a kárpitok mögött bujkáló égerkék! Azt nem mondhatja, hogy nem terjesztettem ki rájuk is figyelmet; hogy nem adtam képét az udvari pártok tülekedésének s a legfontosabb fordulatokat nem éppen abból magyaráztam meg. Csodálatos egy mulasztás: nem vontam őket felelősségre! Szerencsére elvégezte azt helyettem Viszota úr; így a gyengébb igények és politikai mores is kielégítést nyertek. Hiába, közjogi nemzet vagyunk!

5. Ugyancsak az én objectivitásom tagadására az insurrectio vezényleti nyelvét péczézi ki és bizonyítja, hogy a királyra *mások* hatottak a német vezényszó elrendelésénél.

Csakhogy végre egy véleményen vagyunk! Mert hát én is azt vitatom, a mit Viszota úr megghiányolt. És nem is egykönnyen figyelmen kívül hagyható néhány sorban, hanem genesisét is adva az egész ügynek a 259. laptól elég bőven.

6. Megrója munkámat azért is, mert a források egy részét beszöttem előadásomba. Bár lett volna módom arra, hogy ebben. a végén is elég fontos kérdésben, az összes forrásokat kiadhassam!

Kifogását oly alakban teszi meg, hogy azzal szemben hangsúlyoznom kell, hogy ez részemről nem újítás; hogy a mióta tudományos történetírás van, azóta mindig gyakorlatban volt a forrásoknak a szövegbe olvasztása, illetve közlése.

Tagadhatatlan, hogy újabb időben ritkán találkozunk e szokással; de nem holmi módszertani, vagy aestbetikai szabály hatására, hanem egyszerűen azért, mert kevés ember érti meg a források eredeti nyelvét. Erre vonatkozólag ugyanis csak egy szabály létezik: válaszszon ki a historikus szövegközötti közlésre oly részleteket, melyek jellemzőek, könnyen megérthetők és félremagyarázhatatlanok a módszertanban járatlan közönség előtt is. Erről elszórva olvashat igen jeles kézikönyvekben, még oly újdonságban is, mint *E. Fueter*: *Geschichte der neueren Historiographie* cz. most megjelent munkájában, a melyet szakszerű ismertetések megjelenéséig is figyelemre méltathat, mert jó firma alatt, a *Handbuch der Mittelalterlichen und Neueren Geschichte* vállalatban jelent meg.

Módszeresen képzett historikus tehát nem azon ütközik meg, hogy sok forrást szöttem a szövegbe, — hanem azt nézné, hogy *mit és hogyan?* Elismerem, hogy egy igen jogosult kifogást tett e nembem: *van olyan adat is, melyet előttem már közöltek.* Nekem azonban ilyen fényűzéshez is lett volna jogom két czímen: először, mert munkámat saját költségemen adtam ki és másodsor, minden adatot eredeti után közlök, a régi közlők hibái nélkül. Óvatos ember, ha éppen kifogást akar tenni, összehasonlíttja előbb a két szöveget. Ha ezt teszi Viszota úr, talán rájött volna arra, hogy éppen az a manifestum, a melyre czéloz, — bár magyarul jelent meg 1809-ben, — de a közlő úr szörnyű stylusával mégis *németből* fordította magyarra és beadták ezt a publicumnak Kisfaludy Sándor zengzetes nyelve czímén. Mert ám érdekesek az emberek, — néha rejtélyesek is!

DR. KISS ISTVÁN.

FELELET KISS ÚR VÁLASZÁRA.

1. Az ezredek hivatalos naplóiról bírálatomban így szóltam : »Kiss megszólaltatja 18 lapon át az insurrectiók ezredek egykorú naplóit, a parancsnokoknak a megyékhez intézett jelentéseit s ezekről azt állítja, »hogy nem a nyilvánosság számára készültek s így az eseményeket minden tendentia nélkül, őszinte egyszerűséggel adják elő«.

Kiss úr válaszában azt írja, hogy »a parancsnokoknak a megyékhez írt jelentéséről« ő nem nyilatkozott s így én interpoláltam neki olyasmit tulajdonítva, mit nem mondott. Igaz, Kiss úr nem mondja, hogy e naplók egyúttal jelentések is voltak. Ezt én mondom Kiss úr állításának helyreigazítására. S ennek bizonyítására szolgál az, mit el fogok mondani Gosztonyi János *Tekintetes Pest vármegyei nemes felkelő lovasezred napi könyve* cz. művéről, a melyből Kiss úr többször és sokat idéz. Gosztonyi János vezérfőosztásamester 1810 jan. 7-én levelet írt (lásd Pestmegye levéltára 1810. év 11. fasciculus), melyben köszöni a megyének kiküldetését. Levelében így ír : »a kormányzásom alatt előforduló Hadi-Történeteknek Naplókönyvét is, mennyire t. i. azon Történetek a Nemes Ezredet érdeklik, Számadásképpen Nagyságtoknak tartozó kötelességgel alázatosan benyujtom.« A megye 1810. évi jegyzőkönyvének 4. pontja szerint felolvasták egy gyűlésen a nádor búcsúlevelét és Gosztonyi levelét, a melyben Gosztonyi »bemutatta mindezek után mintegy számadásképpen a Nemes Ezrednek vezérlése alatt előfordult Hadi történeteinek nappaló könyvét.« Erre a rendek meglegedésüket fejezték ki Gosztonyinak és tisztársainak, mert »az ő vezérléseknek köszönhetik . . . a megyebeli nemes ezred szép nevét és örökké tartó vitézi hírét«. Ezután elrendelték, hogy a nádor levele és Gosztonyi naplókönyve kinyomattassék és minden résztvevőnek kiadassék. A kinyomatás költségeire pedig gyűjtés történt s néhány adakozó neve ismeretes. Gosztonyi naplókönyve kéziratban ott van a megye levéltárában. Azt, hogy kinyomattatott-e tényleg, nem tudom. De bizonyos ebből, hogy a naplókönyvek beszámolóok voltak s így forrásként óvatossággal használhatók. Bizonyos, hogy mivel aprólékos részletekre s általában kedvező eseményekre terjeszkednek ki, Kiss úr műve áttekinthetőségének rovására vannak s mint nem elsőrangú források Beckers, Maretich és Kisfaludy művei mellett a 18 lapnyi (s előbb 27 lapnyi) idézet felesleges. Gosztonyi e napló könyvét elsősorban a megyének küldte s csak azután a nádori hivatalnak. Kiss úr nem terjesztette ki figyelmét a pestvármegyei levéltára s innen van, hogy e körülményt nem tudja.

Szabadjon ezután azt kérdezni, ki »vall itt tudatlanságot« ? Én-e, vagy a megyei életet ismerő Kiss úr? Ime, kép arról, milyen Kiss úr módszere, hogyan tudja a forrásokat értékelni. Ez a szeretet szenvedélye.

2. Kiss úr művéről úgy nyilatkoztam, hogy »a szerző nagy lelkesedéssel — vagy mint egy helyt maga érinti — a szeretet szenvedélyével« tárgyalja az eseményeket és védi az insurrectiót. Kiss úr műve 206. lapján azt írja, hogy a szenvedély nem fogja az igazságtól elragadni, de megjegyzi, hogy »a szeretet szenvedélye — még ha akadna is közöttünk oly ember, a ki történelmi kérdéseknél ezt megtagadni nem tudja, képesebb a tisztánlátásra . . . mint a gyűlöleté«. Kiss úr miért veti fel itt művében a szenvedélyt? Miért érinti itt a szeretet szenvedélyét? Érezte, hogy védekeznie kell. Az a »szeretet szenvedélye« kifejezés Kiss úr tárgyalására nagyon ráillő.

3. Igaza van Kiss úrnak, az insurrectiót annak idején többen és újabban Zwiedineck osztrák író (mert az ő munkáját is ismerem!) nagyon bántóan támadták, de azt nem lehet eltagadni, hogy Kisfaludy Sándor, újabban pedig Wertheimer, Gömöry (az ő munkájukat is ismerem!) és különösen Bodnár, a győri ütközetet nagy alaposággal tárgyalták és megvédték igazunkat. Ezek teljesen tájékoztattak, úgy hogy a győri ütközet dolga tisztázva volt. Kiss úr az előzményeket és a győri ütközet utáni eseményeket is tárgyalja, azért műve nem felesleges, — mint ő mondja — de helyesen cselekedett volna, ha aprólékos bizonyítgatás és már ismert beszédek, levelek, proclamatiók elősorolását mellőzve, tömörebben vázolja az eseményeket.

4. Igen, Kiss úr a szeretet szenvedélyét nem tudja megtagadni. Ez pedig az objectivitas rovására van. Megmaradok az idézett példánál, I. Ferencz jellemzésénél. Az igazságot megmondhatta volna róla a nélkül, hogy nevetséges színben tüntette fel. Igaz, ingadozó volt elhatározásában, de a nagy veszély napjaiban, a mikor a dynastia és az ország sorsáról volt szó, ezen nem csodálkozhatunk. Ludovika Máriára meg ne hivatkozzék Kiss úr, mert ránehezedik a felelőség egy része, hogy férje ily ingadozó volt. József nádor naplója, a leghitelesebb, legobjectivebb forrás e kérdésben, mutatja — s ezt érintettem József nádor és az 1809. nemesi felkelés cz. értekezésemben, jelen folyóirat 1909. évi októberi füzetében, hogy a békealkudozások ideje alatt a háborúpárt feje a császárné volt s kivüle csak Ferencz fhg. és Baldacci tábornok izgattak a háború folytatása mellett. A békepárt feje József nádor volt s mellette állottak Károly, Lajos, sőt később János főherczeg, Lichtenstein herczeg és Bellegarde. A békekötés tárgyában sokszor folytak tanácskozások a király elnöklete alatt,

míg végre sikerült József nádornak Mária Ludovika, Stadion és Metternich diplomaták ellenére I. Ferenczet meggyőzni, hogy a béke hasznosabb a háborúnál, mert kívánja a hadsereg, a nép. Ilyen volt a hangulat 1809 augusztusában. Nyitrában pl. megkérték a primást és a nádort, hassanak közre mint az ország első tisztviselői, hogy az uralkodó kösse meg a békét. Még családi tanácskozás is volt s ezen a főhercegek a béke mellett döntöttek s mégis szeptember havában Mária Ludovika még egyszer kísérletet tett a háború folytatása mellett. Mint fentidézett cikkem mutatja, megkérte a legbefolyásosabb főherceget, a nádort, mondjon ellen a békekötésnek, de a nádor nem vállalkozott arra, hogy meggyőződése ellen beszéljen. Ilyen körülmények között nem lehet a felelősséget teljesen I. Ferenczre hárítani. Megoszlik ez, igenis, közte és összes tanácsadói, környezete közt. Kiss úr pl. azt állítja (258), hogy I. Ferencz Lichtenstein herceget fővezérnek téve, a rangidősebb nádorral szemben »a kényes kérdést igen szellemesen oldá meg, hogy ő (I. Ferencz) tulajdonképen az összes hadak fővezére, alatta tehát a nádor az insurrectio vezére maradhat«. Evvel szemben a tény az, hogy maga József nádor kérte a felséget, bízta rá az eleinte Mecsérynek szánt elővédartalék parancsnokságát, mert ott az insurrectio többségben van.

Eppígy nem egyedül I. Ferencz terhelni a felelősség az insurrectio német vezényletének elrendeléseért, mert ezt azon czímen, hogy a magyar vezényszavak hosszúak, nem nyomatékosak, a legénység csak kis része érti, az insurrectióhoz vezényelt tiszteknek előbb meg kell tanulniok, Davidovich és Hadik parancsnokoknak kérésére a király megengedte, de megváltoztatta, mihelyt a nádor felterjesztésében bebizonyította az okok ellenkezőjét s kifejtette, hogy az ország törvényeivel ellentétben volna a rendelkezés.

5. A források beszövése nézve fentartom állításomat, »hogy szerző sok idézetet alkalmaz, többször olyat is, mely már megjelent s a mely nem szükséges (pl. országgy. beszédek, az ins. kihirdetésének parancsa, a nádor kiáltványa)«. Kiss úr külföldi tekintélyt idéz védelmére. Erre nincs szükség, mert módszeresen képzett historikusok nálunk is beszönek műveikbe forrásokat, de csak ismeretlen forrásokat vagy ismertekből kisebb jellemző részeket. Úgy hiszem, a külföldön is így járnak el.

En igenis óvatos voltam, midőn állításomat leírtam. Igenis összehasonlítottam a proclamatiót. Ez megjelent 1809-ben külön íveken, az újságokban, de megjelent 1885-ben Balogh Gyula : »Az 1809. évi insurrectio és francia megszállás Vasmegyében« cz. mű 125—7. lapjain 5 szó kivételével teljesen úgy, mint Kiss úr közli.

Most is elismerem, hogy Kiss úr »nagy lelkesedéssel«, »bátor hangon tárgyalta a szorgalommal egybegyűjtött anyagot«, de a kelleténél jobban haragszik és jobban s'et művében, főlösegesen idéz és így hosszadalmasabb egyes helyeken, mint kellene.

Bírálatomban mindenütt nyugodt hangon tárgyaltam. Kiss úr válaszában haragos, a »mi historikusok« magaslatára áll s onnan szórja a tudatlanság és insinuatio-féle kifejezéseket. Erre az éppen nem ízléses térre egyáltalán nem vagyok hajlandó Kiss urat követni, de rámutatok, hogy éppen ilyféle az a hang, mely egyes helyeken, pl. I. Ferencz jellemzésénél, művében előfordúl s a mely nekem visszatetsző volt.

VISZOTA GYULA.¹

¹ Ezzel a vitát folyóiratunkban befejezzük. *A szerk.*

TÁRCSA.

A FÖLDRAJZI TÁRSASÁG JUBILÁRIS KÖZGYŰLÉSE.

A Magyar Földrajzi Társaság márczius hó 7-én délután tartotta negyvenedik jubiláris közgyűlését a régi képviselőház termében. A jubileum alkalmából a társaság tagjai és a vendégek nagy számban jelentek meg. Az elnöki asztalnál Vámbéry Ármin tiszteletbeli elnök, Lóczy Lajos elnök, Havass Rezső és Déchy Mór alelnökök, Cholnoky Jenő szerkesztő, gróf Teleki Pál főtitkár és Halász Gyula titkár foglaltak helyet. Társulatunkat gróf *Teleki Géza* elnök és dr. *Csánki Dezső* első-alelnök képviselte.

A közgyűlést Lóczy Lajos, a társaság elnöke nyitotta meg. A Magyar Földrajzi Társaságnak — úgymond — ma van a negyvenedik rendes közgyűlése. A társaságot 1873-ban alapították és az alakuló közgyűlésen a még életben levő Vámbéry Ármin, a társaság első elnöke tartotta a megnyitó beszédet.

Ezután Vámbéry Ármin emelkedett szólásra. Nagyhatású beszédének befejező része ekképen hangzott: »Midőn negyven évvel ezelőtt e helyről a megnyitó beszédet tartottam, többek között utaltam a kötelességekre, a melyek bennünket először mint a külföld földrajzi kutatásainak terjesztőit s másodsor mint e kutatások gyakorlati részeseit terhelnek. Szó szerint azt mondtam: »Bizonyára nem áltatom magamat hamis reménnyel, ha azt hiszem, hogy a földrajzi ismeretek terjesztése hazánkban épp oly termékeny talajra fog találni, mint a művelt nyugati országokban mindenütt«. Úgy vélem, reményemben nem csalatkoztam, mert ha magam mellett látom Lóczy Lajosnak kitűnő munkáját a Balatonról s megfontolom azt a kedvező bírálatot, melyben ezt a munkát a szakvilág részesítette, akkor valóban büszke vagyok jóslásomra. Nem kevesebb örömmel tekintek gróf Teleki Pálnak »Atlasz a japáni szigetek chartographiájának történetéhez« című remekművére, a melyről a bírálat nagy elisme-

réssel adózott, s a melyről egy magasabb állású japán azt írta nekem : »Mi valóban hálásak vagyunk a magyaroknak ezért az értékes aján-dékért«. Remélem, hogy épp ily bőséges eredménye lesz azoknak a tanulmányoknak is, a melyek Cholnoky Jenő vezetése alatt a Nagy Alföld felkutatására folyamatban vannak. Negyven évvel ezelőtt már idézett megnyitó előadásomat a következő szavakkal fejeztem be : »Még hatáskörünk nagyon is csekély, nagyon is szerény, semhogy törekvéseinket megfelelő siker koronázza. Nem fáklyát gyújtunk mi, melylyel a messze távont akarnók megvilágítani, melylyel fényleni és tündökölni volna szándékunk, társulatunk csak szerény lámpa, melynek világa hazánk szűk körének van szánva és mi egészen meg lehetünk elégedve, ha itt sikerül némi fényt terjesztenünk«. Midőn ezeket mondtam, akkor várakozásaimat igazán nem terjeszthetem ki jobban. Ma megváltozott a helyzet. Nagyszabású földrajzi felfede-zésekre még ma sem gondolhatunk, de a földrajzi tudományt gyakor-latilag értékesíteni jogunk és kötelességünk. Öröömre szolgál, hogy Havass Rezső, Thirring Gusztáv és gróf Teleki Pálnak egy »Gazdasági Földrajzi Szakosztály« alapítására irányuló törekvésében ennek a célznak az elérését a közel jövőben üdvözölhetem. Elmúlt időkből a nemzet őstörténetének nagy rejtélye a magyar lelkesedést Ázsiába csábította. Ma gazdasági célok lebegnek szemünk előtt és a »stengerre magyar« jelszava mellé a »keletre magyar« jelszava sorakozik. A Mad-zsar nevet az egész mozlím keleten, egész Afghanistanban belsejében hal-lottam említeni, minket ott jobban ismernek, mint Európa többi népeit s valóban örök kár volna, ha ezt az előnyt kereskedelmünk és iparunk érdekében nem tudnók kellően kihasználni. Csak a magasabb kultúra képes a gazdasági célokat idegen országokban előmozdítani. Nyugaton Magyarország a versenyben nem érhet el sokat s ezért első-sorban Ázsiára kell vetnie a gazdasági földrajznak tekintetét. E tekin-tetben az új iránytól, melyet Társaságunk kezdeményezett, még sokat várhatunk. Négy évtizednek első cyklusa mindenesetre reményekre jogosít Társaságunk további sikerei iránt. Remélhetőleg osztály-részem lesz, hogy a félszázados jubileumot is erről a helyről ünne-pelhessem«.

Az éljenzés és taps csillapultával Teleki Pál gróf felolvasta a társasághoz érkezett üdvözlő iratokat. Majd Teleki Géza gróf a Történelmi Társulat részéről, Lengyel Béla a Természettudományi Társulat nevében, Fröhlich Izidor a tudományegyetem nevében, Sebestyén Gyula a Néprajzi Társulat képviselőjében, Strausz Adolf az Otthon Írók és Hírlapírók Köre megbízásából, Thirring Gusztáv a Magyar Turista-Egyesület nevében, Littke Aurél a tudományegye-tem földrajzi intézete nevében és Balkányi Kálmán dr. a Magyar-Bosnyák Gazdasági Központ igazgatója, üdvözölték meleg szavakkal a társaságot jubileuma alkalmából.

Ezután Teleki Pál gróf főtitkár terjesztette elő évi jelentését. A főtitkári jelentés után Róna Zsigmond a pénztárvizsgáló bizottság nevében, Thirring Gusztáv pedig a könyvtári bizottság nevében tette meg jelentését. Havass Rezsó a gazdasági földrajzi bizottság működéséről, majd Lóczy Lajos a Balaton-kutató bizottság működéséről számolt be. Ezután Cholnoky Jenő az alföldi bizottság most kezdődő működéséről tett jelentést.

Végül a társaság tíz választmányi tagot választott meg.

Az ünnepélyes közgyűlést az elnök néhány lelkes szóval rekesztette be.

A közgyűlést megelőző választmányi ülésen a választmány a következő határozatot hozta :

A Magyar Földrajzi Társaság negyvenéves fennállása alkalmából, Lóczy Lajos elnöknek, a magyar világhírű geographusnak tanítványai és tisztelői Lóczy-alapot létesítettek, a melynek célja, hogy kamataiból földrajzkutató utazókat segítse. Elsősorban segélyben részesülnek azok, a kik a minket közelről érdeklő Balkánon, a rokon török népek lakta Keleten tudományos kutatásokat végeznek.

A felhívást még aznap kibocsátották és e szerint adományok a társaság pénztárához (VIII., Főherceg Sándor-utca 8. sz.) küldendők. A választmány tagjai nyomban megkezdték a gyűjtést, a mely a 3000 koronát máris meghaladja.

VEGYES KÖZLÉSEK.

Dr. THALLÓCZY LAJOS illustris tagtársunkat ő cs. és apostoli kir. Felseje f. évi február 24-én kelt legfelsőbb elhatározásával valóságos belső titkos tanácsosává nevezte ki. A kiváló férfiú, kit a sors kora ifjúságában elszakított tőlünk s a külföldön jelölt ki számára előkelő positiót, nemcsak a kormányzat terén kifejtett sikeres működésével, hanem történetírói tollával is dicsőséget árasztott a magyar névre. Előkelő állásában is első sorban mindig magyar volt s ezzel az érzelmével büszkén kérkedett mindenütt. A hazai történetírás terén szerzett érdemei elévülhetetlenek ; nem csupán azért, hogy históriánk számára olyan forrásokat nyitott meg, melyek addig teljesen ismeretlenek voltak, hanem azért is, mert dolgozataiban és munkáiban a történeti előadás nagymesterének bizonyult. Legfelsőbb kitüntetése nem kizárólag a nagyszabású állami tisztviselőnek szól, hanem az elsőrendű tudósnak és európai színvonalú történetírónak is. Örömmel küldjük bécsi otthonába legőszintébb üdvözetünket s hazai történetírásunk érdekében is szívbéli óhajtással várjuk azt az időt, a mely őt nekünk egészen vissza fogja adni.

HADTÖRTÉNELMI PÁLYÁZATOK. A »Hadtörténelmi Közlemények« szerkesztősége a következő pályázatokat hirdeti :

Irassék meg :

1. Valamely magyarországi régi vár története, hadi és műleírása.

2. Fogarasi Nádasdy Ferencz gróf tábornagy, a Mária Terézia-rend nagykeresztes vitézének élet- és jellemrajza, katonai pályafutásának beható, részletes ismertetésével.

3. A magyar történelemnek a honfoglalás korától Mária Terézia koráig terjedő időszakából vett valamely szabadon választandó hadtörténelmi eseménye.

4. Valamely magyar csapat, fontosabb hadi vállalatának, vagy harcának az újkori katonai tudomány színvonalának megfelelő és vázlatrajzokkal kísért részletes leírása, melynek tárgya választható Mária Terézia vagy I. Napoleon korszakának háborúiból ; a XIX-ik századi olaszországi hadjáratokból, vagy az 1864, 1866, és 1878/9. évi háborúk idejéből.

5. Megírandó a kaszárnyák számára szánt s a magyar hadtörténelemből vett tárgyú két fali kép tervezete, mely magyar harcosok hősiességét felemelő és nevelő célzattal tüntesse fel. Az illető hadtörténelmi események részletes leírása mellett gondosan egybe gyűjtendő a festő számára szükséges adatok, mint az általános harc-helyzet az esemény színhelyének rajzai és felvételei, a szereplő személyek, az akkori felszerelés, egyenruházat és fegyverzet képei, vagy pontos leírása s a tárgyra vonatkozó történelmi források és irodalom.

A két kép tárgya a 3. és 4. szám alatti pályázatok korából veendő.

Minden egyes pályamű jutalma a *M. kir. honvédelmi miniszter úr adományából 500—500 korona. Határidő 1912 szeptember 30.* A pályamunkákat a M. Tud. Akadémia hadtörténelmi bizottsága kebeléből kiküldött bizottság bírálja meg. A jutalmazott pályaművek a Hadtörténelmi Közleményekben adatnak ki, s a pályadíjon kívül ezen folyóiratnál szokásos díjazásban is részesülnek. A beérkezett pályamunkák közül esetleg a nem jutalmazottak is kiadatnak a Hadtörténelmi Közleményekben, ha a bírálóbizottság azokat megfelelőknek találja. A pályamunkák lehetőleg írógéppel, vagy idegen kézzel, könnyen olvasható írással, félvekre, törtoldalakra s a papirosnak csak egyik lapjára írva, jeligével és az író nevét rejtő ugyanazon jeligével ellátott lepecsételt boríték melléklésével a Hadtörténelmi Közlemények szerkesztőségéhez küldendők be. Álnév alatt pályázóknak a jutalom ki nem adatik. Ha a jeligés levél felbontása után kitetszenék, hogy a munka saját kézírása a szerzőnek, műve a jutalomtól elesik.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1912 évi febr. hó 15-én d. u. 5. órákor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak : Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső ügyv. első és dr. Fejérpataky László másod-alelnökök, dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Boncz Ödön, Dedek Crescens Lajos, dr. Domanovszky Sándor, dr. Gombos Albin, dr. Illés József, dr. Karácsonyi János, dr. Komáromy András, dr. Lukcsics József, dr. Mika Sándor, dr. Ortway Tivadar, dr. Reiszig Ede, dr. Szabó László, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitván, jegyzőkönyvhiteljesítőként dr. Ortway Tivadar és Dedek Crescens Lajos vál. tagokat kéri fel.

15. Titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánltatnak 200 koronás *alapító tagúl* : Gyóni Halász Péter földbirtokos Budapesten (aj. a titkár) ; *évd. r. tagokúl 1911-től* : dr. Kováts Ferencz kir. akad. jogtanár Pozsonyban (aj. Csánki Dezső) ; *1912-től* : dr. Alszeghy Zsolt áll. főgymn. tanár Budapesten (aj. Császár Elemér), Benczúr Jenő kir. törvényszéki bíró Nagykikindán (aj. Szontágh Hugó), dr. Erdélyi Lajos egyet. m. és paedagogiumi r. tanár Budapesten (aj. Tagányi Károly), dr. Györe Pál ügyvéd Budapesten, Kozma Gyula kir. curiai bíró Budapesten (mindkettőt aj. a társ. elnöksége), Lukáchy Endre Nyitrán (aj. Tóth László), dr. Sulicã Szilárd m. nemz. muz. könyvtári segédőr Budapesten (aj. Melich János), a szabadkai áll. tanítónőképző intézet igazgatósága (aj. a jegyző).

Megválasztatnak.

16. Relković Neda dr. r. tag *Képek a felsőmagyarországi hét alsó bányaváros életéből* cz. alatt részleteket olvas fel egy széleskörű kutatásokon alapuló nagyobb dolgozatából.

A nagy gonddal kidolgozott s mindvégig odaadó figyelemmel hallgatott és élénk tapssal jutalmazott érdekes felolvasás köszönettel fogadtatik.

17. Titkár előterjeszti a pénztárnok 1912 évi január havi kimutatását, mely szerint összes bevétel volt 7891 kor. 31 fill. összes kiadás 1377 » 79 «
 Maradvány 6513 kor. 52 fill.
 Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztár-Egyesületnél folyószámlán levő..... 729 kor. 50 fill.
 követelést, 1912. jan. 31-én összesen..... 7243 kor. 02 fill.
 készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a múlt évben tett alapítványokból és hagyományokból fenmaradt 175 kor. 60 fill., illetőleg a Szentmáriay Dezsőtől és Gyömörey Gáspártól befolyt 220 kor. alapítvány, összesen 395 kor. 60 fill. tőkésítendő volna.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatik.

Az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 395 kor. 60 fill. összegben vásároltasson 400 kor. n. é. 4 %-os magyar koronajáradék-kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

18. Olvastatik Cserhalmi Sámuel társ. pénztárnok beadványa, melyben a Pesti magyar kereskedelmi banknak múlt évi decz. hó 28-án a társulathoz intézett megkeresésével kapcsolatban javasolja, hogy a Terray-féle kötvény a nevezett bankból, a dr. Thaly Kálmán-alapítvány 50.000 kor. névértékű kötvényei pedig a Magyar földhitelintézetétől kivétetvén, azok őrzése és kezelése bízassék a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesületre.

A javaslat kiadatik az elnökségnek azon kéréssel, hogy a jelzett ügyben a legközelebbi vál. ülésen véleményes jelentést tenni szíveskedjék.

19. Soron van a múlt 1911 évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság 1912. jan. hó 27-én kelt jelentése.

A vál. a jövő márcz. hó 14-én tartandó évi r. közgyűlés elé terjesztendő jelentést jóváhagyólag tudomásul veszi s ennek alapján a bizottság javaslatára Cserhalmi Sámuel pénztárnoknak a múlt 1911 évi számadásokra nézve a szokásos felmentvényt, a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával megadja.

A jelentés a vál. ülés jegyzőkönyvével kapcsolatban mellékelteivel együtt a *Hivatalos Értesítő*ben megjelenik.

Végül a vál. dr. Reiszig Ede és dr. Illés József bizottsági tagoknak fáradságos munkájukért jegyzőkönyvileg köszönetét nyilvánítja.

20. Következik a gazdasági bizottságnak a társulat 1912 évi költségvetése tárgyában febr. hó 10-én tartott üléséből kelt véleményes javaslata.

A vál. a két folyóiratra (*Századok* és *Magyar Tört. Életrajzok*) nézve egyesített társulati 1912 évi költségvetést a javaslat értelmében 36.102 kor. 12 fill. bevétellel, 35.989 kor. 23 fill. kiadással és így 112 kor. 89 fill. mutatkozó látszólagos felesleggel, a bizottsági jegyzőkönyvhöz csatolt alakjában megállapítja, mely jóváhagyás végett a jövő márcz. hó 14-én tartandó közgyűlés elé fog terjesztetni.

A költségvetés megállapítása után a gazdasági bizottság javaslatára a) a *Századok* indexe, b) a *Tört. Életrajzok* 1912 évi folyamata és c) a szerzői correcturák ügyében határozott s végül a bizottságnak szakavatott munkálkodásáért jegyzőkönyvi köszönetet szavaz a választmány.

21. Titkár jelenti, hogy a jövő márcz. hó 14-én tartandó évi r. közgyűlésen dr. Fest Aladár r. tag *Fiume nemzetiségi és nyelvi viszonyai a középkorban* cz. alatt fog felolvasást tartani.

Helyeslőleg tudomásul vétetik.

22. A dr. Thaly Kálmán-alapítvány ügyrendi szabályzata értelmében hirdetett pályázatra beérkező munka-tervek, illetőleg mutatványok megbírálására bizottság kiküldését javasolja.

A munka-tervek és mutatványok megbírálására elnök javaslatára egyhangúlag dr. Angyal Dávid és dr. Domanovszky Sándor vál. tagok kéretnek fel azzal, hogy véleményes jelentésüket f. évi márcz. hó 12-ig a társ. titkárnál benyújtani szíveskedjenek.

23. Bemutatja a *Turáni Társaság* elnökségének a társaság megalakulásáról szóló értesítését, melyben egyúttal az általa kitűzött társadalmi és közgazdasági czélok megvalósításában társulatunk közreműködését és támogatását kéri.

A vál. a társaságot megalakulása alkalmából melegen üdvözlí s a magyar nemzettel rokon európai és ázsiai népekkel szorosabb társadalmi és közgazdasági kapcsolat létesítésére irányuló munkálkodásában a történettudomány terén minden lehető támogatását készséggel felajánlja.

24. Jelenti, hogy a Székács-szoborbizottság körlevelében az egyházi és világi téren szerzett kiváló érdemekben gazdag Székács Józsefnek Orosházán emelendő szoborra adakozásra hívja fel a társulatot.

A társ. tagjai felkéretnek, hogy a nemes czélra szánt kegyves adományait a társ. titkári hivatalához küldeni szíveskedjenek.

25. Bemutatja Mangold Lajos dr. vál. tag levelét, melyben a vál. ülésekről való távolmaradását huzamos idő óta tartó betegeskedésével mentegeti.

Részvételtjes tudomásul vétetik.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.,
elnök.

Barabás Samu s. k.,
jegyző.

Hitelesítjük :

Dr. Ortway Tivadar s. k.,
vál. tag.

Dedek Crescens Lajos s. k.,
vál. tag.

AZ 1911. ÉVI SZÁMADÁSOK MEGVIZSGÁLÁSÁRA KIKÜLDÖTT BIZOTTSÁG JELENTÉSE.

Tisztelt Közgyűlés!

Az igazgató-választmány m. é. decz. hó 5-én tartott ülésében alólírottakat bízta meg, hogy a Magyar Történelmi Társulat 1911. évi számadásait és pénztári készletét megvizsgáljuk.

Van szerencsénk ennek következtében jelenteni, hogy megbízásunkban az alólírt napon a következőkép jártunk el:

Ezidén is felkértük *Strömpl János* ministeri számtanácsos urat, hogy mint szakértő, a pénztárnok által vezetett könyveket, a számadásokhoz mellékelt utalványokat, nyugtákat és számlákat, a magy. kir. postatakarékpénztár, valamint a Pesti hazai első takarékpénztár értesítéseit és számlakivonatait tételről-tételre vizsgálja át és eljárása eredményéről tegyen jelentést.

Strömpl János számtanácsos úr e kérésünknek eleget tevén, tapasztalatairól az 1. alatt mellékelt jelentésben számolt be.

E jelentés alapján a f. é. január hó 27-én, a nevezett szakértő úr támogatása mellett, megvizsgáltuk a Társulat pénzkezelését.

Működésünket a pénztári főnapló vizsgálatával kezdtük meg.

Az 1911. egész évi bevételt 47.502 korona 30 fillérben, az egész évi kiadást 46.901 korona 18 fillérben állapítottuk meg. A főnapló szerint tehát a készpénzmaradvány 1911. évi decz. 31-én 601 korona 12 fillér volt, mely összeg a postatakarékpénztárnak 1912-ik évi jan. hó 1-én kelt 1. számlakivonata szerint 391 korona 85 fillér pénzmaradvánnyal és az ugyancsak 1912. évi jan. hó 16-án kelt 14. számlakivonathoz csatolt 2. sz. befizetési lap szerint 209 korona 27 fillér betéttel, összesen 601 korona 12 fillérrel fedezve van, szóval az 1911. évi 601 korona 12 fillér pénzmaradvány a postatakarékpénztárban tényleg gyümölcsötetőleg van elhelyezve.

A törzsvagyon főkönyvét átnézve, meggyőződünk, hogy a törzsvagyon összege 134.400 koronát tesz ki.

Ebből a Pesti hazai első takarékpénztárnál letétben van 133.400 korona névleges értékű értékpapír.

Igazolja ezt a nevezett pénztintézetnek hitelesen kiállított és 2. alatt csatolt letét számla-kivonata. A többi 1000 korona alapítvány a társulati pénztárnoknál őrizett 3 darab kötelezvény nyel van fedezve és igazolva.

Ugyancsak a törzsvagyonkönyv szerint 1910. év folyamán a Társulat birtokába került Terray István úr adománya következtében egy darab Pesti magyar kereskedelmi bank részvény az 1912—1920. évi szelvények nélkül.

Ez a részvény azonban felerészben a Régészeti Társulat tulajdona és a Pesti magyar kereskedelmi banknál van letétbe helyezve, minek hitelül 3. alatt csatoljuk a nevezett bank letétjegyzékét, melyben a részvény névértéke vagy tőzsdei ára megnevezve nem lévén, azt ezúttal mi sem mutathatjuk ki számszerinti értékben.

A számadások felülvizsgálása alkalmával utasítottuk a pénztárnok urat, hogy a Pesti magyar kereskedelmi banktól, az értékpapír névértékére nézve felvilágosítást kérjen. Felemlítendőnek tartjuk, hogy a törzsvagyon 1910. évi decz. hó 31-ike óta, nem számítva a Pesti magyar kereskedelmi bank imént említett részvényét, 3700 korona szaporodást mutat. (Az 1910. év folyamán 1500 koronával apadt a törzsvagyon.)

A szaporodás oka az, hogy az 1911. év folyamán befizetett 1388 korona alapítvány és a Gelléri Szabó János nem alapítványi jellegű 2189 korona 99 fillérnyi hagyatéka, összesen 3577 korona 99 fillér tőkésítettén, ezen az összegben 3700 korona névértékű 4%-os magyar koronajáradék-kötvény vásároltatott.

A Pesti hazai első takarékpénztár egyesület a nála elhelyezett törzsvagyonon kívül, a társulat javára takarékpénztári betétkönyvben (5 darab) tőkében és 1911. évi decz. hó 31-ig tőkésített kamatokban a már említett és 2. alatt csatolt letétjegyzék szerint 4169 korona 48 fillért, továbbá a pénztárnok 1000 korona biztosítékát és egy millenáris aranyérmét őriz.

A tőkék, a melyeknek külön rendeltetésük van és a Társulat vagyonához nem tartoznak, az 1911. év végéig tőkésített kamataikkal a következők :

1. Várnai emlék alap	211.84 K.
2. Szilágyi Sándor alapítvány	2300.30 »
3. Gróf Nádasdy-féle Árpád sírja alap	1646.07 »
4. Zichy Codex-alap	11.27 »

Összesen..... 4169.48 K.

Ezen öt letétén kívül még öt alapot kezelt folyószámlákon a Pesti hazai első takarékpénztár és a Magyar földhitelintézet a Magyar Történelmi Társulat javára.

Első a gróf Zichy Jenő 100 darab arany pályadíjának alapja, melynek 1911. évi decz. 31-iki egyenlege 1926 korona, miről a 4. alatt megvizsgált és helyesnek talált folyószámla-kivonat ad számot.

Második a Teleki-oklevéltár alapjáról vezetett folyószámla-kivonat, melyet rendben találván, 682 korona egyenleggel lezártunk. Igazolásul mellékeljük az alapot kezelő Pesti hazai első takarékpénztárnak erre vonatkozó folyószámla-kivonatát.

Harmadik a Teleki Mihály levelezésének kiadására szolgáló alap, melynek fentartására a gróf Teleki-család és a Magyar Tudományos Akadémia 2000—2000 koronával járul. Ez az alap 1911. évi decz. hó 31-én 13.123 koronát mutat, a miről a megvizsgált és helyesnek talált számlakivonatot 6. alatt csatoljuk.

Negyedik a megvizsgált és helyesnek talált Thaly-alap számadása, melyet 3190 korona egyenleggel lezártunk, miről a számlakivonatot 7. alatt csatoljuk.

Ötödik a »néhai dr. Thaly Kálmán alapítványa történelmi célokra« című folyószámla a Magyar földhitelintézetnél. Ez a folyószámla 1911. év végén 1011 korona egyenleget tüntet fel, mely azonban a titkár úrnak, a pénztárnok úrhoz 1912. évi jan. 20-án kelt levele szerint most már a Pesti hazai első takarékpénztárhoz van átutalva. Miről a számlakivonatot 8. sz. alatt csatoljuk.

Ezek után a társulati folyószámla-ellenőrzőkönyvet egybevetettük a Pesti hazai első takarékpénztár folyószámla-kivonataival és azt helyesen vezetettnek találtuk. A könyvet 151 korona egyenleggel lezártuk, melynek igazolásául 9. alatt csatoljuk az illető folyószámla-kivonatot.

Az 1911. évi zárszámadást 10. alatt mellékeljük. E számadás minden tétele most is a leggondosabb ügyvitelről tesz tanúságot; az előirányzat és a tényleges eredmény között a következő eltérések mutatkoznak:

A »Magyar Történelmi Társulat« számláján az idegen pénzt az előirányzatból és az eredményből is kihagyván, 176 korona 68 fillér hiány irányoztatott elő 1911-re, s az eredmény 2328 korona 49 fillér felesleg, vagyis az eredmény az előirányzatnál 2505 korona 17 fillérrel kedvezőbb.

Ennek a kedvezőbb eredménynek az oka az, hogy előirányzat nélkül kaptunk a vallás- és közoktatásügyi ministeriumtól 2000 korona segélyt, a Gelléri Szabó János hagyatékából pedig 2189 korona 99 fillért s a többi rovatokban 626 korona 61 fillérrel volt kedvezőbb a bevételi eredmény az előirányzatnál.

A kiadásoknál is az egyes rovatokban 887 korona 19 fillérrel volt

kedvezőbb az eredmény, a Bányai Elemér részére előirányzott 1000 korona pedig kifizetésre nem került.

Tehát az eredmény 6703 korona 79 fillérrel volt kedvezőbb.

Ellenben 1117 korona 38 fillérrel kevesebb bevételünk is volt az előirányzatnál. A tagdíjak rovatában a keveslet 929 korona 15 fillér, ezzel szemben 3081 korona 24 fillérrel több kiadás is merült fel, ám ebből 2402 korona 39 fillér az alapítványok tőkésítése rovatban merült fel, tehát a vagyont növeli.

Végeredményben kedvezőtlenebb volt az eredmény 4198 korona 62 fillérrel, kedvezőbb 6703 korona 79 fillérrel, tisztán kedvezőbb az eredmény 2505 korona 17 fillérrel mint fentebb mondtuk. A Magyar Történeti Életrajzok számláján 2439 korona 18 fillér hiány irányoztatott elő 1911-re s az eredmény csak 661 korona 49 fillér hiány, vagyis az eredmény az előirányzatnál 1777 K 69 fillérrel kedvezőbb.

Ennek a kedvezőbb eredménynek az az oka, hogy a »Magyar Történeti Életrajzok« 1911. évfolyama az előirányzott 40 ív terjedelem helyett csak 30½ ívnyi terjedelemmel jelent meg, vagyis a Magyar Történeti Életrajzok 1911. évfolyama 2148 korona 63 fillérrel kevesebbe került az előirányzott összegnél. Ellenben a bevétel 352 K 80 fillérrel kedvezőtlenebb az előirányzatnál és az 1910. évfolyam szétküldése is 18 korona 14 fillérrel többbe került, mint a hogy számítottuk.

Szóval kedvezőbb az eredmény 2148 korona 63 fillérrel, kedvezőtlenebb 370 korona 94 fillérrel, tisztán kedvezőbb 1777 korona 69 fillérrel mint fentebb mondtuk.

Azonban sietünk e helyütt megjegyezni, hogy azt nem állapíthattuk meg pontosan, hogy a Magyar Történeti Életrajzok kiadása mennyi veszteséggel járt 1911-ben. A bevétel 8447 korona 20 fillér, a kiadás (9108 korona 69 fillér — 457 korona 32 fillér + Ferenczy előlege 500 korona) 9151 korona 37 fillér, a veszteség 704 korona 17 fillér volt a mai napig, de hátra van még a végleges nyomdai számla.

A »Történelmi Tár« számláján 1651 korona 79 fillér hiány irányoztatott elő s az eredmény csak 914 K 88 fillér hiány, vagyis az eredmény ez előirányzatnál 736 korona 91 fillérrel kedvezőbb.

Ennek a kedvezőbb eredménynek az az oka, hogy a Történelmi Tár 1911. évfolyamának 4. füzeté még a mai napig sem jelenvén meg, a kiadás 861 korona 21 fillérrel kevesebb az előirányzatnál, viszont az előfizetésekből is 124 korona 30 fillérrel kevesebb folyt be.

Azt, hogy a Történelmi Tár mérlege, pontosan számítva, mekkora veszteséggel fog zárulni, még nem lehet megállapítani. A mai napig a veszteség (bevétel 4875 korona 70 fillér, kiadás 5438 korona 79 fillér) 563 korona 9 fillér.

Ámbár már eléggé próbára tettük számításainkkal a tisztelt közgyűlés türelmét, még mindig nem feleltünk arra a kérdésre, hogy

a Társulat három irodalmi vállalatát egybefoglalva, mi a gazdasági eredmény a három irodalmi vállalatból együttesen.

1911. évre összesen 4267 korona 65 fillér hiány lett előirányozva, viszont az eredmény (2505 korona 17 fillér, 1777 korona 69 fillér, 736 korona 91 fillér) 5019 korona 77 fillérrel kedvezőbb s így az 1911. év végén 752 korona 12 fillér készpénz maradt.

Már most az a kérdés, — s ezzel eljutottunk a végső kifejtéshez — hogy a 752 korona 12 fillér maradványból fedezhető lesz-e a »Magyar Történeti Életrajzok« végleges számlája, a Történelmi Tár 4. füzetének írói tiszteletdíja, ennek szétküldési költsége, végül a tárgymutató tiszteletdíja?

Végezetül 11. alatt ide foglaljuk a Társulat törzsvagyonáról szóló, a múlt évi hasonló kimutatással egybevett jegyzéket:

1. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevél 4·5%-os....	1910 decz. 31. 6.000	1911 decz. 31. 6.000 K
2. Magyar jelzáloghitelbank záloglevele 4·5%-os.	50.200	50.200 »
3. Magyar koronajáradék-kötvény 4%-os	31.700	35.400 »
4. Pesti Hazai Első Takarékpénztár Egyesületi kötvény 4%-os	27.800	27.800 »
5. Magyar jelzáloghitelbanki záloglevél 4%-os	14.000	14.000 »
6. Magánkötelezők a kézipénztárban	1.000	1.000 »
7. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvénye (közös a Régészeti Társulattal)		

Összes törzsvagyon 130.700 134.400 K.

Az értékpapírok állagában előállott 3700 korona szaporodás onnan ered, hogy a Társulat 3700 korona névértékű 4%-os magyar koronajáradék-kötvényt vásárolt, az 1388 korona alapítványon és Gelléri Szabó János 2189 korona 99 fillér nem alapítványi jellegű hagyatékából.

Eljárásunk során meggyőződünk arról, hogy a pénztárnok a pénztárt a legalaposabban kezeli és a számadásokat a legnagyobb rendben tartja. Kérjük ugyanazért a t. közgyűlést, hogy *Cserhalmi Samu* társulati pénztárnok úrnak 1911. decz. hó végéig, a felmentést a szokásos fentartással, megadni méltóztassék.

Kiváló tisztelettel maradtunk a t. közgyűlésnek

Budapesten, 1912. jan. hó 27.

kész szolgálai

Dr. Reiszig Ede s. k.,
számvizsg. bizottsági tag.

Dr. Illés József s. k.,
számvizsg. bizottsági tag.

Kimutatás a M. Történelmi Társulat törzsvagyonáról 1911. év végén.

	1910	1911
	decz. 31-én:	decz. 31-én:
1. Kisbirtokosok orsz. földhitelintézeti záloglevele 4.5 ^o / _o -os	6.000.—	6000.—
2. Magyar Jelzáloghitelbank záloglevele 4.5 ^o / _o -os	50.200.—	50.200.—
3. Magyar koronajáradék-kötvény, 4 ^o / _o -os	31.700.—	35.400.—
4. Pesti Hazai Első Takarékpénztár-Egyesületi kötvény, 4 ^o / _o -os	27.800.—	27.800.—
5. Magyar jelzáloghitelbanki záloglevél, 4 ^o / _o -os	14.000.—	14.000.—
6. Magánkötelezők a kézipénztárban	1.000.—	1.000.—
7. Pesti Magyar Kereskedelmi Bank részvénye (közös a Régészeti Társulattal).....	—.—	—.—
Összes törzsvagyon.....	130.700.—	134.400.—

A Magyar Történelmi Társulat 1911. évi zárszámadása.

I. Bevételek.

	Előirányzat 1911-re	Eredmény 1911-ben
A) Magyar Történelmi Társulat.		
1. Pénztári maradvány 1910-ből	52.32	52.32
2. Tagdíjakból 1300 tag és 50 előfizető után és tagdíjhátralékokból	14.000.—	13.070.85
3. Az alaptőke utáni kamatok	5.519.—	5.559.—
4. A forgótőke utáni kamatok	250.—	393.86
5. A Századok, ennek indexe és egyéb kiadványok eladásából	1.100.—	920.15
6. A P. H. E. T. és az E. M. Á. B. T. adománya	400.—	400.—
7. Előre nem látható bevételek	50.—	41.62
II. Rákóczi Ferencz szövetségleveléért	—.—	54.75
A vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól segély	—.—	2.000.—
Gelléri Szabó János hagyatéka	—.—	2.189.99
8. Alapítványok: Péter Andrástól 200 K, dr. báró Madarassy-Beck Gyulától 200 K, n. Horváth Lajostól 600 K, n. Kámánházy Bélától 208 K, Szentmáriay Dezsőtől 180 K	1.000.—	1.388.—
9. Idegen pénzek	1.000.—	493.78
A gróf Teleki-családtól a Teleki Mihály leveleinek kiadására	—.—	6.320.—
Ludányi Bay Ilonától a Thaly-alaphoz	—.—	200.—
10. Az 1902-ben tőkésített 10.000 K megtakarított pénznek a már 1909. és 1910-ben elköltött 2.129 K 90 f. és 3.309 K 58 f. levonása után fenmaradt részéből a 4.267 K 65 f. hiány törlesztésére	176.68	—.—
A) összesen	23.548.—	33.084.32

<i>B) Magyar Történeti Életrajzok.</i>	Előirányzat 1911-re	Eredmény 1911-ben
11. M. T. É. előfizetéseiből	4.500.—	4.147.20
12. M. T. É. 1911. évi segélye az Akadémiától	1.000.—	1.000.—
13. M. T. É. 1911. évfolyamáért az Athenaeumtól	3.000.—	3.000.—
14. M. T. É. clichéért 1911-re az Athenaeumtól	300.—	300.—
15. Az 1911. évi hiány fedezésére az 1902-ben tőkésített 10.000 koronából	2.439.18	—.—
<i>B) összesen.....</i>	<i>11.239.18</i>	<i>8.447.20</i>

C) Történelmi Tár.

16. Történelmi Tár előfizetéseiből	1.500.—	1.375.70
17. Történelmi Tár 1911. évi segélye az Akadémiától	3.500.—	3.500.—
18. Az 1911. évi hiány fedezésére az 1902-ben tőkésített 10.000 koronából	1.651.79	—.—
<i>C) összesen</i>	<i>6.651.79</i>	<i>4.875.70</i>
<i>A), B), C) összesen</i>	<i>41.438.97</i>	<i>46.407.22</i>

II. Kiadások.*A) Magyar Történelmi Társulat.*

1. A tisztviselők tiszteletdíja	4.220.—	4.220.—
2. A Századok 1911. évi nyomdai és expeditiós költségei (50 ív)	10.000.—	9.421.07
3. A Századok 1911. évi írói tiszteletdíjai	3.200.—	3.505.60
4. A szolgák díjazására	538.—	588.—
5. Irodai költségekre	700.—	590.65
6. A takarékpénztáraktól felszámított díjak, jutalékok stb.....	400.—	394.—
7. Az Athenaeumnak, egyetemi nyomdának stb. különféle nyomtatványokért	200.—	343.65
8. A kiadványoknak 1910. évi raktári kezeléseért	240.—	253.82
9. Tagok gyűjtésének költségeire	250.—	232.40
10. Postai megbízások költségeire	450.—	421.71
11. Remélhető új alapítványok tőkésítése	1.000.—	3.402.39
12. Bányai Elemérnek a Tárgymutató II. kötetének tiszteletdíjából	1.000.—	—.—
13. Előre nem látott kiadások	350.—	202.98
Dr. Lánczy Gyulának, Karácson Imrének, Pór Antalnak, Emich Gusztávnak koszorúk	—.—	165.78
14. Idegen pénzek	1.000.—	493.78
A gróf Teleki-családtól a Teleki Mihály levelezéseinek kiadására.	—.—	6.320.—
Ludányi Bay Ilonától a Thaly-alaphoz	—.—	200.—
<i>A) összesen</i>	<i>23.548.—</i>	<i>30.755.83</i>

B) Magyar Történelmi Életrajzok.		Előirányzat 1911-re	Eredmény 1911-ben
15. M. T. É. 1911. évi nyomdai számlája (40 ív)		6.000.—	5.411.42
16. M. T. É. 1911. évi írói tiszteletdíja (40 ív)		2.000.—	1.088.—
17. M. T. É. 1911. évi illusztrációinak költségei		2.000.—	1.351.95
18. M. T. É. 1911. évi szerkesztői tiszteletdíja..		800.—	800.—
19. M. T. É. 1910. évfolyamának szétküldési költsége		439.18	457.32
<i>B) összesen</i>		11.239.18	9.108.69
C) Történelmi Tár.			
20. Történelmi Tár 1911. évi nyomdai költsége..		4.000.—	3.448.29
21. Történelmi Tár 1911. évi írói tiszteletdíjai..		1.500.—	1.190.50
22. Történelmi Tár 1911. évi szerkesztői tiszteletdíja		800.—	800.—
23. Történelmi Tár 1910. évi 4. füzetének szétküldési költsége és az index írói tiszteletdíja		351.79	351.79
<i>C) összesen</i>		6.651.79	5.790.58
Kiadás <i>A), B), C)</i> összesen		41.438.97	45.655.10
Bevétel <i>A), B), C)</i> összesen		41.438.97	46.407.22
Maradvány		—.—	752.12

A Magyar Történelmi Társulat 1912. évi költségvetése.

I. Bevételek.

A) Magyar Történelmi Társulat.	Eredmény 1911-ben	Előirányzat 1912-ben	
1. Pénztári maradvány 1911-ből	52.32	752.12	
2. Tagdíjakból 1300 tag és 50 előfizető után és tagdíjhátralékokból	13.070.85	13.000.—	
3. Az alaptőke utáni kamatok	5.559.—	5.700.—	
4. A forgótóke utáni kamatok	393.86	300.—	
5. A Századok, ennek indexe és egyéb kiadványok eladásából	920.15	950.—	
6. A P. H. E. T. E. és az E. M. Á. B. T. adománya	400.—	400.—	
7. Előre nem látható bevételek	41.62	300.—	
II. Rákóczi Ferencz szövetségleveléért	54.75	—.—	
8. A vallás- és közoktatásügyi miniszteriumtól segély	2.000.—	2.000.—	
Gelléri Szabó János hagyatéka	2.189.99	—.—	
9. Remélhető új alapítványokból	1.388.—	1.000.—	
A gróf Teleki-családtól a codex-alaphoz	6.320.—	—.—	
10. Idegen pénzek	493.78	400.—	
Ludányi Bay Ilonától a Thaly-alaphoz	200.—	—.—	
11. Az 1912-ben tőkésített 10.000 K megtakarított pénznek a már 1909. és 1910-ben elköltött 2.129 K 90 f és 3.309 K 58 f levonása után fennmaradt részéből	—.—	2.000.—	
<i>A) összesen</i>		33.084.32	26.802.12

B) Magyar Történeti Életrajzok.	Eredmény 1911-re	Előirányzat 1911-ben
12. Magyar Történeti Életrajzok előfizetéseiből..	4.147.20	4.000.—
13. Magyar Történeti Életrajzok 1912. évi segé- lye az Akadémiától	1.000.—	1.000.—
14. Magyar Történeti Életrajzok 1912. évfolya- máért az Athenaeumtól	3.000.—	1.200.—
15. Magyar Történeti Életrajzok clichéért az Athenaeumtól	300.—	300.—
16. Az 1912. évi hiány fedezésére ide áthozatott az A) főszámla 17 rovatáról fedezetként..	—.—	2.800.—
B). összesen	8.447.20	9.300.—
A) és B) összesen	41.531.52	36.102.12

II. Kiadások.

A) Magyar Történelmi Társulat.

1. A tisztviselők tiszteletdíja	4.220.—	4.220.—
2. A Századok 1912. évi nyomdai és expeditio- nális költségei (50 ív)	9.421.07	9.500.—
3. A Századok 1912. évi írói tiszteletdíjai	3.505.60	3.500.—
4. A szolgák díjazására	588.—	588.—
5. Irodai költségekre	590.65	600.—
6. A takarékpénztáraktól felszámított díjak, jutalékok stb.	394.—	400.—
7. Az Athenaeumnak, egyetemi nyomdának stb. különféle nyomtatványokért	343.65	350.—
8. A kiadványoknak 1911. évi raktári kezeléseért	253.82	300.—
9. Tagok gyűjtésének költségeire	232.40	250.—
10. Postai megbízások költségeire	421.71	500.—
11. Remélhető új alapítványok tőkésítése	3.402.39	1.000.—
12. A »Századok név- és tárgymutatójának kiadá- sára szánt alap« képzésére	—.—	1.000.—
13. Előre nem látott kiadások	202.98	450.—
Dr. Lánczy Gyulának, Karácson Imrének, Pór Antalnak, Emich Gusztávnak koszorúk	165.78	—.—
14. A Történelmi Tár 1911. évi 4. füzetének vég- leges számlája	—.—	389.23
15. A Történelmi Tár 1911. évi 4. füzetének írói honoráriumai	—.—	320.—
16. A Történelmi Tár 1911. évi 4. füzetének név- és tárgymutatójáért írói tiszteletdíj	—.—	122.—
17. A Magyar Történeti Életrajzok 1912. év- folyamának kiadásánál felmerült hiány fedezésére	—.—	2.800.—
18. Idegen pénzek	493.78	400.—
A gróf Teleki-családtól a T. codex-alaphoz	6.320.—	—.—
Ludányi Bay Ilonától a Thaly-alaphoz....	200.—	—.—
A) összesen	30.755.83	26.689.23

B) Magyar Történeti Életrajzok.	Eredmény 1911-ben	Előirányzat 1912-ben
19. Magyar Történeti Életrajzok 1912. évi nyomdai számlája (30 ív)	5.411.42	5.500.—
20. Magyar Történeti Életrajzok 1912. évi írói tiszteletdíja (30 ív)	1.088.—	1.500.—
21. Magyar Történeti Életrajzok 1912. évi illusztrációinak költsége	1.351.95	1.500.—
22. Magyar Történeti Életrajzok 1912. évi szerkesztői tiszteletdíja	800.—	800.—
<i>B) összesen</i>	<u>8.651.37</u>	<u>9.300.—</u>
<i>A) és B) összesen kiadás</i>	39.407.20	35.989.23
<i>A) és B) összesen bevétel</i>	<u>41.531.52</u>	<u>36.102.12</u>
Maradvány	2.124.32	112.89

FIUME A XV. SZÁZADBAN.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

A bírák. — A tanács élén a kebeléből választott két bíró állott. Címük: *ad praesens iudices, honorabiles iudices.* (Az egyszerű *iudex* címet hivataloskodási évüknek letelte után is megtartották.) Ez a római duumviri intézménynek megfelelő szokás változatlanul maradt fenn 1848-ig; csakhogy 1776-ban Mária Terézia alatt a két bíró mellé még egy harmadik (*assessor*) is járult, ki a kisebb pörökben ítélkezett, míg a másik kettő csak közigazgatási ügyekkel foglalkozott.¹

Az említett 1530. évi statutum szerint a bírák minden év november 11-én léptek hivatalba. Egyiküket a kapitány nevezte ki a tanácstagok közül (ez volt az ú. n. kapitányi bíró, — *iudex capitanealis*); a másikat a tanács választotta a maga kebeléből (ez volt a nép bírása, — *iudex populi*).²

Csaknem teljesen bizonyos, hogy ezek a későbbkori statutáris intézkedések csak a megelőző XV. századi régi állapotokat tartják fenn. A »*Liber Civilium*« ugyan ily bíróválasztásról nem ad számot; de minden évben változva rendszerint kettő fordul elő az okmányokban és jegyzőkönyvekben; — a nevek rendszerint november 11-ike után változnak meg, s az egyik bíró néha a kapitány helyettese (*iudex capitanealis*), — a mint fentebb is láttuk, a kapitányi tisztség ismertetésénél.

Érdekes és egészen római vonás, hogy a tárgyalt korszakban még az éveket is a bírák nevével jelölik, mint a rómaiak a consulokéval. Egy panasztéví 1454-ben így határozza meg az időt: »mintegy 12 éve, Tekintetes Raunacher Jakab úr kapitánysága, és Vidonich Mór meg Barulich Vida bíró urak bíraskodása idején.«³

¹ Kobler i. m. II. 146.

² 1530-iki statutum, Lib. Civ. I. Rubr. 4.

³ »Sunt anni duodecim vel circa, tempore capitaneatus viri domini Jacobi Raunacher et iudicatus iudicis Mauri Vidonich et iudicis Viti Barulich.« Lib. Civ. 1454. év, 293. — Az időmeghatározás helyes; 12 évvel előbb, 1442-ben csakugyan ezek voltak a bírák.

A forrásunkból kijegyzett adatok lehető gondos összeállítással meg volt állapítható a bírák névsora ez egész korszakon végig. Közli e névsort *Kobler* is, többször idézett művében;¹ azonban sorrendje nem lehet teljesen hű, mert naptári és nem közigazgatási évek szerint halad. Kiírtuk a kelteket az összes okmányokból, melyekben a működő bírák említve vannak, s ezzel ellenőriztük hivataloskodásuk idejét. Megjegyzendő, hogy a bírák olykor más tanácstagokat bíztak meg helyettesítésükkal (így 1437-ben Micholich Miklós Barulich Vidát,² 1438-ban Vidonich Mór és Cresolich Pál is egy-egy esetben Micholich Miklóst),³ s ez a kutatót olykor félrevezetheti. A bírának így megállapított sorrendjét a bizonyítékul szolgáló okmányok megjelölésével a fejezet végén függelékül közöljük.

A körülbelül 200 okmány egybevetéséből, melyekben a hivatalban levő bírák megnevezvék, a következő általános normákat lehet megállapítani:

Következtesen keresztülvitt elv, hogy a bírák két vagy több közzvetlen egymás után következő évben nem maradhatnak hivatalban, sőt rendszeren két vagy több év telik el, a míg újra megválaszthatnak. E tisztség tehát sorra jár, s mivel a megkülönböztető *iudex* cím a volt bírának is megmarad, alig van valaki a tanácsban (hacsak nem a legfiatalabbja), ki a bírói titulust ne viselné. — A tanács tagjainak csekély száma mellett, s mivel minden évben két-két új bírót kell választani, a sor így is elég gyakran rákerül ugyanarra a személyre. E negyedszázad ideje alatt pl. *Donadovich* Máté, az Anconából ideszármazott *Calleli* Donát fia, tízszer, — *Barulich* Vida nyolczszor, — *Vidonich* Mór ötször választatik a bírói székbe. A többi is rendszerint többször éri el a bírói méltóságot, — kivéve azokat, a kik hivataloskodási évük után korán elhalnak, vagy csak az időszak vége felé jutnak a tanácsba és első ízben a bírói székbe.

Egész biztosan megállapítható, hogy a bírák hivatalos évének kezdete nem esik egybe a polgári év kezdetével. Ez utóbbi egyébiránt Fiumében ez idő szerint amúgy sem esett, úgy mint most, január 1-ére; — hanem *december 25-ére*, Krisztus urunk születése napjára. (*Annum Nativitatis Domini.*) Ezt a napot használták akkor hivatalos évkezdetül a pápák (*cursus, mos v. stylus ecclesiae Romanae*); ezt követték *Milanoban* és *Genovában* is, míg *Velenczében* a pogány római kalendárium hagyományai

¹ II. 147.

² Lib. Civ. 259.

³ Lib. Civ. 1438. IV. 12., VII. 20.

szerint márczius 1-étől számították az új évet.¹ A fumei közjegyző hivatalos könyvében az 1444. év december 23-ával záródik; az utána közvetlenül bevezetett okmány már 1445 december 30-áról van keltezve. Megelőzőleg az 1443. év utolsó okmánya ugyancsak december 23-án van bevezetve, míg az utána következő okirat 1444. december 27-ének dátumát viseli. A közvetlen átmenetet (1443 decz. 24-ről 1444 december 25-re) nem találhatjuk meg a könyvben, mert olyankor az ünnepek miatt a jegyző nem vezetett be okmányokat. Így is bizonyos azonban, hogy Fiume községe *nem a velencei, hanem a pápai időszámítást használta.*

Az 1530-iki statutum — a mint láttuk — november 11-ét² határozza meg az általános tisztújítás s a bíróválasztás napjával. A tárgyalt korszakban is rendszerint ezen napig találjuk ugyanazt a két bírót hivatalban. Kivételesen geszik, hogy hivataloskodásuk e napon túl elhúzódik; két ízben hivatalban találjuk a régi bírakat még november 24-én és 25-én is.³ De ez csak arra mutat, hogy nem mindenkor ment símán a választás; lehettek heves nézeteltérések, melyeket nem sikerült mindig a rendes határnapig kiegyenlíteni. Nagyobb zavarok is fordultak elő, melyek valóságos forradalmi állapotokat tükröztenek vissza. Az 1440—41. hivatalos évre megválasztott bírák (Barulich Vida és Vidonich Mór) 1441 november 11-én túl hivatalban maradnak egészen 1442 január 21-ig; ugyanez év január 22-én már más bírót találunk (Barulich Vida), de csak ez egy napon említve; csak május után találunk két más újat (Tonsa ser Nicole és Cresolich Ambrus), a kik még 1442 novemberen túl megmaradnak 1443 ápriliséig, a mikor is őket csak egy bíró⁴ váltja fel a hivatalos év leteltéig. Innentúl azonban (feltehetőleg a pártvillongások lecsendesülésével) ismét helyreáll a rendes állapot, s a bírák ismét szabályosan s a megszabott időben váltják fel egymást. Csak az fordul még elő két ízben, hogy a hivatalos év elején megválasztott két bíró helyére (mindkét esetben május körül) más kettő lép; — nyilván, mert az előbbieket valami ok miatt leköszöntek. Minthogy a tanácsurak többé-kevésbé kereskedéssel foglalkoztak, a közülük választott bírák is sokat utaznak, s több ízben vannak mint távollevők (*absens*) említve, a mikor is — a mint fentebb láttuk, — valamint betegség esetén is, valamelyik tanácstagot bízzák meg a bírói teendőknél nekikben való vég-

¹ Knauz N. Kortan, 89.

² *Szent Márton* napját.

³ 1439. XI. 25. (Rosso Vida); 1444. XI. 24. (Donadovich Máté.)

⁴ Russevich István.

zésével. Az okmányokban a bírák néha együtt, de legtöbbször külön-külön szerepelnek ; a kapitányi bíró s a nép bírója között nincs különbség téve.

A bírák hajtják végre a tanács végzéseit, a kapitánynyal együtt ítélnek is a lakosok pöreiben, és a közjegyző mellett közbenjárnak mindenféle magánjogi ügyekben. Egy 1440-iki tanácsvégzés szerint a bíró előtt kötött *egyezségek, ígéretes, kötelezővények* szorosan betartandók, »mert igazságos és méltányos, hogy a hatóság (*regimen*) előtt kötött ügyletek biztosak és érvényesek legyenek, a hatóság kiválósága folytán, mely nagyobb tekintélyű és méltóságú, mint más személyek.«¹

Egyéb tisztviselők. — A bírák végrehajtó hatáskörükben rendelkeznek még más tisztviselőkkal, kik a tanács által megválasztva nekik segítségükre vannak. Ezek 1. a községi jegyző (*cancellarius*), a ki egyúttal közjegyző is (*publicus notarius*) ; 2. a százados (*satnicus*) ; 3. a hadnagy (*vicesatnicus*) ; 4. a tisztek (*officiales*) ; 5. a becselők (*estimatores*) ; 6. a földmérő (*mensurator*) ; 7. a kikiáltók (*publici precones*). A tisztségek természetéről a következőket tudjuk meg a közjegyző hivatalos könyvéből (adatait összevetve a későbbi városi statutum határozmányjaival) :

A jegyző. — A Fiumében ez idő szerint működő császári közjegyző, a mint láttuk, egyúttal szerződött községi jegyző is volt. Mindkét hatáskörét az előbbiekből már eléggé ismerjük. Kiegészítésül ide iktatjuk még, a mit a községi jegyző (*cancellier del comun, cancellarius communitatis*) teendőiről és kötelességeiről az 1530-iki statutumban írva találunk.² E szerint a községi jegyző, vagyis kancellár »tartozik az összes iratokat, úgy a községeit, mint a magánfelekéit, a községi kancelláriában jó őrizet alatt tartani ; — a tanács tagjairól törzskönyvet vezetni ; — a tanácsüléseken névsorukat felolvasni ; — a távollevőket feljegyezni és jegyzéküket az előirt bírság behajtása végett a századosnak átadni ; — az összes periratokat minden év végén összegyűjteni és átnézetes időrendi egymásutánban elrendezve, a községi kan-

¹ »Nam iustum et equum estat (*olaszosan : exstat helyett*) ut acta coram regimine gesta firma et valida sint propter preminentiam regiminis, quod est maioris auctoritatis et dignitatis, quam alie persone.« — Lib. Civ. 1440. év 111.

² Az 1530-iki statutum hivatalos (*Jabochetti Jakab* vicarius és utódai által használt) olasz példánya, (1622-ik évi átírat) a fiumei állami főgymnasium történeti szertárának tulajdonában van, kitűnően konzervált állapotban. Egy másik példány a szerző magántulajdona.

czelláriában elhelyezni.«¹ Tehát ő egyúttal a község *levéltárosa* is. — Községi jegyző ez egész korszakon át: *de Reno Antal*.

A százados. — E tisztséget a közjegyző okmányaiában következőesen a *satnicus* névvel találjuk jelölve. *Satnik* horvát szó; tényleg szószerint *századost* jelent. Az 1530-iki statutum már latinúl a *miles communitatis*, — olaszúl a horvátból faragott *satnico*, vagy a correctebb *cavalier del comun* elnevezéssel jelöli; teendőit és kötelességeit a következőekben sorolja fel: Rája van bízva a város őrizete úgy éjjel, mint nappal. Éjtszakának idején ellenőrzi az öröket, helyükön vannak-e; ha hiányoznak, másokkal helyettesíti. Végrehajtja az összes ítéleteket a kapitány, annak helyettese, a bírák vagy számvevő meghagyásából, — úgy tárgyakon, mint személyeken. Behajtja az összes bírságbüntetéseket s a községi vámot; a behajtott összegekről számot adni köteles a számvevőknek. Behajtja továbbá a község mindennemű követeléseit az adósokon. Minden három hóban kiadja alárendelt tisztjeinek fizetését. Czivakodások, verekedések, hatóság elleni ellenszegülés esetén maga is vethet ki bírságot, melyet azonban a büntetőbírósnak bejelenteni köteles.²

A »*Liber Civilium*« okmányaiában ily tisztségviselők — mindig csak *satnicus* néven — több helyütt fordulnak elő. Így *Matronich Vida*, a kit ckmányaink 1436-tól 1444-ig többször említenek

¹ »Il quale cancelliere sia obligato tener tutte le scritture, si de esso Comun, quanto de persone private, sotto buona custodia nella cancellaria Della Comun . . . Item tener un libro ovver memoriale di tutti i Consiglieri, . . . e nel tempo che si congregherà il Consiglio, . . . sia tenuto . . . nominatamente chiamarli; se alcuno mancarà, notar i; cosi notati consegnarli al Satnico del Comnu, acciocché si possano punir secondo la forma dello Statuto . . . [a 14. rubrika szerint 5 soldo bírsággal]. Item sia tenuto esso Cancelliere tutti i processi Civili e Criminali collegere insieme finito l'anno quelli riponer in Cancellaria con la sottoscrizione del Millesimo, acciocché più facilmente si possano ritrovare.« — Statutum, L. Civ. I. Rubr. 6.

² Stat. L. I. Rubr. 7. »Debba haver custodia detto Satnico della terra di Fiume così di giorno come di notte; . . . nel tempo di notte esser presente alle guardie et inquire come gli parerà . . . et metter in loco de quei che vi mancano un altro. — . . . Item . . . fare tutte le esecuzioni, cosi reali, come personali contra ciascuna persona de mandato però del Clarissimo Sig. Capitano avvero Sig. Vicario o Cameriere del Comun . . . e dei Signori Giudici . . . Item . . . riscuotere il Dazio del Comun e tutte le pene criminali; . . . e delle cose riscosse render buona ragione al Daziario . . . e alli predetti Camerieri. . . . Item . . . tutti i debitori del Comun esigere. — Item . . . a tutti gli Officiali del Comun pagare i suoi Salarii ogni tre mesi. — . . . Item . . . possa . . . nelle risse e questioni . . . esso presente metter pena come gli piacerà, . . . ovvero . . . alle persone . . . che contradicessero ovvero impedissero le esecuzioni reali e personali, e de tal pena per lui messa . . . denunziare alla Corte del Malefizio.«

mint századost.¹ (1444-ben beválasztják a tanácsba; 1445-ben már bíró.) Egy ideig viseli e tiszteet *Glavinich György*² (1450-ben jut be a tanácsba); 1449-ben *Melcherich Bertalan*;³ 1458-ban *Cigantich Ferencz*.⁴ A mint látjuk, elég előkelő tisztség; útat nyit a tanácsba s a jobb családok fiai is pályáznak rája.

A százados mellett csak egy ízben találtuk említve a *hadnagyt* (*vice-statnicus*); ilyenül szerepel egy okmányban *Zatanni Márton*.⁵

Tisztek. — A közjegyző hivatalos könyvének egy 1446. évi okmányában mint »*officialis*«-okat találjuk említve *Grohovaz Máté* és *Oslich Simon* fiumei polgárokat. Hivataluk természetéről és ügyköréről nem találunk közelebbi útbaigazításokat. *Ducange*-nak a középkori latinság szótárában az *officialis* szónak következő magyarázatait találjuk: *administrator*, *apparator*, *procurator*.⁶ Ezek a kifejezések azonban nem adnak kielégítő magyarázatot. Itt is az 1530-iki statutum vezet nyomra, a melyben az *officialis* szó synonymjául használtatik a *capitano di contrada* szónak.⁷ A *contrada* pedig: városrész, városnegyed. Ezek szerint az *officialis*, *capitano di contrada*, vagy rövidebben *capocontrada* a. m. *negyedkapitány*, fertálymester. A statutum szerint e négy *officialis*-nak, vagyis fertálymesternek megválasztása rögtön a századosé (*satnicusé*) után következik, kinek alárendelt közegei. A statutum I. könyvének 11. szakasza következőleg határozza meg hatáskörüket: A negyedkapitányok társai (*compagni*) a századosnak; neki — épp úgy, mint a bírónak — engedelmeskedni tartoznak, kiki a saját negyedében felügyel az éjjeli őrökre s ha ezek kötelességüket nem teljesítik, a mulasztókat feljelenti a századosnak, hogy zálogot vehessen rajtuk. Mindeniküknek gondja legyen arra, hogy saját negyedében az utcák hetenként egyszer, szombati napon kisöpörtessenek; — kivéve ősszel és télen, a mikor is belátásuk szerint söpörtethetnek, de legalább is *egyszer* minden *húsz* napon belül.⁸ Felügyelnek a köztisztaságra s e tisztükből kifolyó-

¹ Igy 1437. XII. 2. és más helyeken. Lib. Civ. idézett kelet.

² Lib. Civ. 1438. IX. 9.

³ Lib. Civ. 726.

⁴ Lib. Civ. 629.

⁵ Lib. Civ. 1445 körül.

⁶ *Ducange*: *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, Niort, Favre, 1886.

⁷ Stat. Lib. I., Rubr. 6. »*Election delli quatro officiali*. Doppo sia fatta, l'elction de *quatro Capitani delle quatro Contrade* della Terra di Fiume.« A czimben tehát *officialis* áll, melynek a szövegben megfelel a *Capitano di Contrada*.

⁸ »Item siano tenuti haver custodia che le loro Contrade siano scopati ogni settimana, cioè nel giorno del Sabbatho di cadauna settimana, eccetto i

lag 40 soldóig terjedő bírságot vehetnek azokon, a kik tiszta vagy szennyes vizet öntenek vagy szemetet dobnak az utczára. A kapitányhelyettes vagy százados megbízásából végrehajtják a polgári és büntető ítéleteket, minek fejében felét kapják az e czímen a századost illető végrehajtási díjnak.

Az előzőkből kétségtelen, hogy a tisztség már a XV. században is megvolt, a későbbi statutum szerint fent körvonalazott hatáskörrel.

Becsűsök. Becsűsök vagy becslő biztosok (*estimatores dicte terre fluminis*) említettnek egy 1446-iki okmányban.¹ A tisztséget fentartotta az 1530-iki statutum is, mely két ilyen állást rendszeresít. (A XV. században is ketten lehettek, mert többes számban említettnek.) A későbbi statutum szerint tisztük: eskü alatt felbecsülni a házakat s minden egyéb ingatlan vagy ingó jószágot, — akár magánfelek, akár a bírák megkeresésére, titoktartás kötelezettsége mellett. Minden ily eljárásuk után megfelelő díjazásban részesülnek.²

Földmérő. — Mint *mensurator comunitatis* említettik 1449-ben *Kozarich (Coxarich)* János.³ Ez tehát községi tisztviselő. Efféle külön hivatalról az 1530. évi statutum nem tesz említést. A *mensurator* szó nem hagy fenn kétséget az iránt, hogy feladata volt a község nevében és megbízásából hiteles méréseket eszközölni: felmérni telkeket, szőlőket, földeket; esetleg ellenőrizni a kereskedők által használt mértékeket. Egyebet e tisztségről nem mondhatunk.

Kikiáltók. — A kikiáltók vagy városi hajdúk (*publici precones*) lépten-nyomon említvék az okmányokban. Ők hirdetik ki a tanácsvégezeseket s a csődöket (*crida*) a szokásos helyeken (*in locis assuetis, ut moris est*), hangos és hírnöki szóval (*alta et preconia voce*). Tisztükről megemlékszik a későbbi városi statutum is, mely szerint teendőjükhöz tartozik: a bűnösök elfogása és börtönre vetése s a törvény elé idézés. Az árveréseknél mint kikiáltók szerepelnek. Kötelesek a város törvénycsarnokát és piaczat (hetenként egyszer, szombati napon) kisöpörni és kitisztítani. A tanácsüléseknél mindig kéznél kell lenniök.⁴ — Az 1530-iki

mesi dell'Autuno, et dell'Inverno, ne i qualli tempi si mondino come ad essi Capitani parerà, purchè non passano giorni XX.« Id. h.

¹ Lib. Civ. 265. (Neveiket, sajnos, nem jegyeztem ki.)

² Stat. Lib. I., rubrica 11.: »si debbano eleggere due stimatori, buoni, sufficienti e pratici, i quali habbino da estimare tutte le case, così stabili come mobili d'ogni sorte e qualità, ogni volta che saranno richiesti da alcuno o gli sarà imposto per gli Giudici della terra di Fiume« etc.

³ Lib. Civ. 388.

⁴ Stat. Lib. I., Rubr. 13.

statutum szerint alkalmazható egy vagy több, évi 20 apró líra fizetéssel;¹ de már a XV. században is rendszerint kettővel találkozunk egy-egy évben; — több, úgy látszik, nem is volt, Rendszeren csak keresztnévükön említvük, mint afféle szolgasoron levők. (1437-ben: *Jurjus* (Imre, Georgius); 1438: *Mateus*; 1439-ben: *Georgius* és *Mateus* — nyilván az előbbieket, együtt² —; 1440: ismét *Mateus*; 1441: megint *Mateus*; 1443: *Georgius*. Eddig tehát mindig csak e két névvel találkozunk. 1445-ben már újak: *Johannes* és *Bosichius*; 1447: *Mateus* és *Bosichius*; 1452: *Valentinus*.)

Az 1530-iki statutumban már több oly tisztséget és hivatalt találunk, melyeknek e XV. századi okmányokban még nincs nyoma. Ilyenek: a kapitányhelyettes, egyúttal büntető bíró — (*vicarius, iudex maleficiorum*; *vicario, giudice de' malefizi*); a városi számvevők (*camerlenghi* — *camerieri* ovvero *ragionati del comun*); a csöszök vagy mezőőrök (*saltarii*); a közigazgatási bírák (*sindici*), kiknek tisztük volt az összes városi tisztviselők, még a bírák felett is, hivataloskodási évük elteltével vizsgálatot tartani, becsülettel feleltek-e meg hivataluknak. — A XV. században e tisztségek — úgy látszik — még nem voltak szervezve, különben a nagyszámú okmányokban valami említést lehetne róluk találni.

Mielőtt a régi Fiume autonómiájáról szóló fejezetet lezárnók, szólnunk kell két olyan kiváltságáról, mely a fejlődő községnek megadta a városi jelleget és mai fontos közgazdasági szerepére mintegy predestinálta. E kiváltságok: a vásárjog és az árúmegállító jog.

Vásárjog. — Ezt az 1439-ben, január 18-án a székesegyházban tartott népgyűlés (*plenum et generale consilium totius populi dicte terre fluminis*) kérelmezte a plébános indítványára (*«quod fierent nundine singulo anno semel, libere et franche»*). E jogot a község meg is nyerte Walsee Reinprecht gróf 1444-iki nagy szabadságlevelével, melyben az eddig szedett hűbéradót is elengedte. A szabad vásár (*nundine franche*, — *fiera franca*) e szerint keresztelő sz. János ünnepéhez igazodott (junius 25); egy egész hétig tartott: kezdődött három nappal az ünnepelőtt (22—24) s utána még három napig tartott (junius 22—28). E napokon az árúk vámmentesek voltak, — kivéve a *vasat*,

¹ »Egli è statuito ed approvato che il precone del Comun, uno o più che saranno deputati a tale officio per il signor Capitano, giudici e Consiglio, debba haver il salario de lire 20 de piccoli, a ragion dell'anno«. Id. h.

² Lib. Civ. 697., 705.

olajat, nyers és cserzett bőröket. A vásáridő előtt és annak elmúltával a többi árucikkek is vámkötelesek maradtak.¹

Árúmegállító jog. A fiumeiek a XV. században árúmegállító jogot vindikáltak maguknak a Quarnerón a városuk előtt elhaladó hajók rakományaira nézve, úgy az általunk tárgyalt korszak előtt, mint azután is. Valószínű tehát, hogy ez időszakban is (1436—1461) állandó gyakorlatban volt. Ezt a következő esetekből tudjuk:

A XV. század legelején (1404-ben) egy Jánosnak nevezett velencei kereskedő, miután hajóját *Fano* kikötőjében (az *Ancona* és *Rimini* közt elhúzó tengerparton) borral és kelmékkel megrakta, onnan a Quarnerón keresztül *Zengg* városa, a Frangepán grófok kikötője felé tartott, hogy ott rakományát eladja. A fiumeiek azonban két jól felszerelt hadi naszáddal utána indultak, utól is érték és vámot követeltek rajta. Mivel a kereskedő ezt megtagadta, erővel támadtak a hajóra, az ellenálló kereskedőt *megölték*, hajóját a rakománnyal együtt elkobozták s diadallal vitték be a fiumei kikötőbe. — A velencei kormány, miután edolgot megtudta, levelet intézett Fiume város községéhez (*universitatis terre fluminis*), melyben a várost eléggé síma és mérsékelt hangon, — de megtorlással is fenyegetőzve — felszólította: adja ki az elkobzott hajót és rakományát hiány nélkül a megölt tulajdonos fivérének és járjon el szigorúan a vétkesek ellen, mivelhogy a fiumeiek által követelt vám »az igazság és minden szokás ellen vagyon«. ²

Egy más hasonló eset jóval későbből, 1611-ből való s így mindenesetre százados gyakorlatra mutat. Ez évben (1611) egy velencei hajós, névszerint *Antonio Michele Selva*, egy evezőrakománnyal érkezett *Buccariból* Fiume partja elé. Mivel azonban elmulasztotta magát a fiumei kikötőben bejelenteni s a *szokásos* illetéket lefizetni, — a fiumeiek lefoglalták hajóját, magát a tulajdonost pedig letartóztatták. A velencei Signoria erre fenyegető hangon követelte az elfogott velencei alattvaló szabadonbocsátását; — egyúttal pedig, hogy követelésének kellő nyomatékok adjon, Zarában közhírré tétette, hogy a fiumeieket ez eset miatt eltiltja a tengeren való hajózástól, tizenkét évi gályarabság terhe alatt; egyebekben pedig törvényen kívül helyezi őket. A fiumei tanács elvégre is engedni volt kénytelen és foglyát szabadon eresztette.³

¹ Lib. Civ. 175.

² Velencei levéltár: Missi XLVI., 141. — Közölve: Mon. S'av. Mer. VI. 41.

³ Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain, IV. 559.

A két hasonló esetet 207 évi időköz választja el egymástól ; a mi mindenestre azt mutatja, hogy Fiumében hagyományos felfogás volt a város előtt elhaladó hajóktól, ha itt nem akartak rakodni, legalább vámot követelni. Ez pedig lényegében nem más, mint árúmegállító jog. Hogy erre írott kiváltsága volt-e a városnak, arról nem tudni ; de látjuk, hogy ily jogot tényleg gyakorolni iparkodott. Azon időkben csak oly városok lehettek kereskedelmi empóriumokká, a melyek e joggal élhettek,¹ ezt ambitionálták maguknak a régi fiumeiek is.

Függelék a 2. fejezethez.

Fiume községi bírának sorrendje 1436—1461.

(Felül zárójelben Kobler János meghatározása, naptári évek szerint,² alul helyesbítve, közigazgatási évek szerint, az alapul szolgáló okmányok megjelölésével.)

[1436. Ambrogio qm Marco — Damiano qm Matteo.]

1435—6. *Cresolich*³ *Ambrus* (1436. VII. 2.).

*Zárai*⁴ *Demjén* (1436. VII. 2.).

[1437. Bortolo Glavinich — Nicolò qm Antonio.]

1436—7. *Glavinich Bertalan* (1437. III. 5. ; VIII. 4., 7., 27. ; IX. 1., 8. ; XI. 8.).

*Micholich*⁵ *Miklós* (1437. III. 5. ; VIII. 18.).

[1438. Mauro Vidovich — Paulo qm Marco.]

1437—8. *Vidonich*⁶ *Mór* (1437. XII. 8. ; 1438. I. 31 ; II. 13 ; III. 19., 21. ; V. 2., 12., 15. ; VI. 29. — helyette Micholich M. VII. 20. — ismét maga VIII. 30.).

Cresolich Pál (1437. XII. 13. ; 1438. I. 29. ; II. 3. ; III. 22. — nevében Micholich M. IV. 12. — ismét maga VI. 29. ; VII. 3. ; VIII. 5., 16. ; XI. 2.).

[1439. Vito di qm Matteo — Giovanni Mikulich.]

1438—9. *Rosso*⁷ *Vida* (1438. XI. 16. ; 1439. II. 4., 5. ; III. 8., 22. ; IV. 13. ; V. 8. ; VI. 29. ; VII. 2. ; VIII. 26. ; IX. 2. ; X. 15. ; XI. 9. ; 23., 25.).

*Misuli János*⁸ (1439. I. 27. ; III. 8., 26. ; V. 13. ; VII. 17. ; VIII. 26. ; IX. 10. ; X. 2. ; XI. 2., 10.).

[1440. Ambrogio Cresolich — Matteo di qm Donato.]

¹ V. ö. Demkó: A felsőmagyarországi városok életéről. 61.

² I. m. II. 147.

³ Tényleg Márk fia. Cresolich Ambrussal való személyazonosságát a többi okmány igazolja. A névhasználat még ingadozó ; hol a családnév, hol csak az atya, hol a foglalkozás, hol a származási hely, hol valami ragadványnév határozza meg a keresztnévén jelölt személyt közelebbről.

⁴ Tényleg Máté fia.

⁵ Tényleg Antal fia.

⁶ Így az összes okmányokban, nem Vidovich.

⁷ Tényleg Máté fia.

⁸ Néhol Misulich, de sohasem Mikulich.

- 1439—40. *Cresolich Ambrus*, II-szor [l. 1435—6.] (1440. I. 8., 24.; II. 26.; IX. 30.).
*Donadovich*¹ *Máté* (1439. XI. 30.; XII. 1., 17.; 1440. II. 14.; III. 30.; IV. 2.; VII. 29.; VIII. 9.; X. 4.).
 [1441. Vito Barulich — Mauro Vidonich.]²
 1440—42. *Barulich Vida* (1440. XI. 13.; 1441. I. 18.; V. 15., 18.; 1442. I. 21.).
Vidonich Mór II. [1437—8.] (1441. I. 22.; II. 14.; V. 15.; 18. 1442. I. 21.).³

Itt valami zavar állott be a bíróválasztás rendes menetében. Az 1440—1-iki hivatalos évre választottak még 1442 január 21-én is hivatalban vannak. Utánuk említettik:

- [1442. Ambrogio Cresolich — Tomaso di qm Nicolò.]
 [1443. Stefano Ruzevich — Ambrogio Cresolich.]
 1442—3. *Barulich Vida*, II. (1442. I. 22.) csak egyszer; aztán *Ser Tonsa qm Ser Nicole* [(1442. V. 8.; VI. 21.; VII. 29.)]; és még *Cresolich Ambrus* III. (1442. VIII. 3.)

A két utóbbi hivatalban marad 1443. áprilisig, félévig a rendes időn túl; ezután csak egy bíró szerepel;

1443. *Russevich István* (1443. V. 9.; IX. 11.; X. 28.).
 [1444. Stefano Blasinich — Matteo qm Donato.]
 1443—4. *Blasinich István* (1443. XII. 14., 28.; 1444. III. 11.,; V. 26.; VII. 10.; VIII. 5.).
Donadovich Máté, II. [1439—40.] (1443. XII. 1., 27., 28.; 1444. V. 2., 26.; IX. 20.; XI. 5., 19., 24.)
 [1445. Vito Matronich — Ambrogio Cresolich.]
 1444—5. *Matronich Vida* (1444. XII. 4., 23.; 1445. III. 5., 8., 27.; IV. 9.; V. 14.).
Cresolich Ambrus, IV. (1445. III. 19., 27.; IV. 9.)
 [1446. Mauro Vidovich — Quirino Glavinich.]
 1445—6. *Vidonich Mór*, III. (1445. XI. 24.; XII. 1., 9., 24.; 1446. I. 14.; II. 9.; III. 21.; helyette Rosso Vida V. 14.).
Glavinich Quirin (1445. XI. 24.; XII. 24.; 1446. I. 14.; V. 14.).
 Május 14-ike után újak:
Rosso Vid., II. (1446. V. 18.; IX. 24.; XI. 3.)
Donadovich Máté, III. (1446. V. 18., 20.; IX. 24.; XI. 3.)
 [1447. Vito Barulich — Vito Matronich.]
 1446—7. *Barulich Vida*, III. (1447. I. 19., 24.; VII. 19.)
Matronich Vida, II. (1447. II. 14.; III. 14.; absens VII. 15.; helyettese Tonsa ser Nicole VII. 28.).
 [1448. Nicolò Mikulich — Matteo Donatovich.]
 1447—8. *Mikolich Miklós*, II. (1448. III. 28., XI. 12.)
Donadovich Máté, IV. (1448. III. 28.; absens, helyettese Barulich Vida VII. 6.; VIII. 21.; VIII. 8.).
 [1449. Giacomo Mikulich — Vito di qm Mattio.]
 1448—9. *Micholich Jakab* (1449. I. 10., 13., 18., 25.; II. 8.; helyettese Micholich Miklós VII. 22.; XI. 1.; Vidonich Mór X. 1.; XII. 1.).

¹ Tényleg a. m. Donát fia.

² A bíróválasztás valami ok miatt januárig elhúzódott.

³ Kobler szerint Nicolò fia Tamás; mi úgy hagyjuk, a hogy az okmányokban mindig találjuk.

- Rosso Vida*, III. (1449. I. 7., 10., 18., 25., 31.; helyettese Donadovich Máté IV. 18.)
[1450. Matteo Donatovich — Vito Barulich.]
- 1449—50. *Donadovich Máté*, V. (1450. II. 24.; III. 6.; IV. 2., 20., 27.)
Barulich Vida, IV. (1450. II. 21., 24.)
Az év második felében:
Blasinich István, II. (1450. VIII. 10., 17.; IX. 7.; X. 7.; 13.)
Tonsa ser Nicole, II. (1450. VIII. 10., 17.)
[1451. Vito Matronich — Matteo Donatovich.]
- 1450—51. Az első felévben:
Barulich Vida, V. (1450. XII. 8.)
Micholich Jakab, II. (1450. XII. 11.)
A második felévben:
Matronich Vida, III. (1451. V. 2.; VII. 6., 16., 24.; IX. 16.; XI. 16., 25.)
Donadovich Máté, VI. (1451. VII. 6., 16., 24.; XI. 25.)
[1452. Mauro Vidonich — Vito Barulich.]
- 1451—2. *Vidonich Mór*, IV. (1452. I. 9., 18.; II. 8., 23.; III. 6., 21.; V. 27.; VII. 1.; VIII. 16.; IX. 1., 20., 25.; X. 3.)
Barulich Vida, VI. (1452. I. 11., 18.; II. 8., 23.; V. 27.; VI. 25.; VII. 29.; VIII. 18., 29.; IX. 25.; X. 3.)
[1453. Stefano Blazinich — Matteo Donatovich.]
- 1452—3. *Blasinich István*, III. (1453. I. 11., 15., 18.; III. 14., 23.; IV. 17., 18.; V. 29.; VIII. 17.; X. 27.)
Donadovich Máté, VII. (1453. III. 12., — helyette Matronich Vida I. 11. — 14.; IV. 18.; VI. 7.; VIII. 17.; X. 27.)
[1454. Vito Barulich — Giorgio Ruzevich.]
- 1453—4. *Barulich Vida*, VII. (1454. I. 11., 15.; II. 2., 24.; IV. 12.; VI. 25.; VIII. 19.)
Russevich György (1454. I. 11.; VI. 25.; VIII. 28.)
[1455. Tomaso qm Nicolò — Giorgio di Drevenico.]
- 1454—5. *Tonsa ser Nicole*, III. (1454. XI. 16., 18., 20., 25.; XII. 7.; 1455. I. 12.; VII. 30.; VIII. 19., 21.)
Drvniki Jurko (1454. XI. 20. — helyettese Vidonich M. XI. 25. — maga XII. 7.; 1455. VI. 28.; VII. 4.; VIII. 8.)
[1456. Mauro Vidonich — Matteo Donatovich.]
- 1455—6. *Vidonich Mór*, V. (1455. XI. 21.; XII. 7.; 1456. II. 17., 20., 28.; III. 2.; IV. 1., 5.; V. 22.)
Donadovich Máté, VIII. (1456. III. 2.; VII. 7., 28.; VIII. 4.; IX. 13., 17.; X. 7.)
[1457. Vito Barulich — Grisano di qm Martino.]
- 1456—7. *Barulich Vida*, VIII. (1457. I. 31.; II. 3., 16., 18.; III. 21.; IX. 3.)
Második bíró nines az okmányokban említve.
[1458. Grisano di qm Marino — Tomaso di qm Nicolò.]
- 1457—8. *Toncovich*¹ *Grisan* (1457. XI. 26.; 1458. II. 10., 18.; VIII. 23., 31.)
Tonsa ser Nicole, IV. (1457. XI. 17., 25.; XII. 22.; 1458. I. 5.; X. 10.)
[1459. Matteo Donatovich — Giovanni Mikulich.]
- 1458—9. *Donadovich Máté*, IX. (1458. XI. 18.; 1459. I. 11., 20.; III. 7.; IV. 11., 25.; V. 25.; IX. 21.)

¹ Tényleg Pagoi Márton bíró fia.

*Micholich Jakob*¹ III. (1458. XII. 11., 16.; 1459. IV. 11., 13., 25.; VIII. 17.)

[1460. Kobler nem említ.]

1459—60. Az okmányokban nincs említve.

[1461. Kobler nem említ.]

1460—61. *Donadovich Máté*, X. (1461. I. 3.)

Második bíró nincs az okmányokban említve.

3. A középkori város („terra Fluminis”) külső képe.

Fiume középkori életéről teljesen hű fogalmat csak úgy alkothatunk magunknak, ha mindig szem előtt tartjuk annak *külső keretét*: azt a falgyűrűvel övezett, bástyákkal és árkokkal védett, kapukkal elzárt kis várost, mely lényeges vonásaiban még mindig előttünk áll a mai *ó-városban*, — a »*città vecchia*«-nak nevezett legrégibb városrészben.

A körfal már rég eltűnt, de a leomlott falak mentén húzódó fő utcák: a *Corso*, *Via del Municipio*, *Via del Castello*, *Via Gaetano Bedini* és *Via del Fosso* még mindig pontosan adják meg a régi város keretét.

A lakosság növekedése folytán a város idők jártával túlnőtt falgyűrűjén. A falakon túl a XVIII. században új városrészek keletkeztek s e század második felében az elválasztó falöv is leomlott, hogy helyet adjon a Corso s a többi szegélyző utca házsorainak. A régi város körül húzódó árkot 1782-ben boltozták be, s ezzel teljesen megszűnt az ó-város elkülönített jellege.²

A fallal körített régi város hajdani állapotát számos egykorú látókép őrízte meg. A legrégibb látóképek a XVI. század második feléből valók s a közös hadügyministerium bécsi levéltárában található. Néhai *Hajnal Antal*, a fiumei tengerészeti hatóság műszaki tanácsosa s a fiumei kikötő megépítője ezeket legnagyobb részt lemásoltatta s e másolatok gyűjteménye megvan a fiumei tengerészeti hatóság műszaki osztályában. E képek egyike — 1579-ből — egyszerű tervrajz, mely csak a falak irányát meg a várkastélyt jelzi és a Tersattora vezető lépcsőket.³ A másik, körülbelül egykorú, — évszám jelölése nélkül — már sokkal részletesebb. Mutatja a város főkapuját, a várkastélyt, a bástyákat, felvonó-hidat, sánczárkot, a főbb épületeket és templomokat, a kikötő-hidat, hajó-építő helyeket, a Fiumara-kikötőt a benne levő hajókkal és révész-komppal; azonkívül még Tersatto várát s bucsújáró klastromát, sőt még a Martinschizzai öblöt is. Régi-

¹ Nem János.

² Kobler: *Memorie per la storia di Fiume* II. 42, 47. l.

³ Kriegs-Archiv, Inner-Österreich, Croatica No. 2 p. 150. — Említi Kobler i. m. II, 35. l.

ségére vall, hogy a városfalakon belül még igen sok kert és üres telek van feltüntetve.¹

A XVII. századból Fiumének három látóképe ismeretes. Az egyik 1650-ből való; közölte *Suttinger*, Belső-Ausztria (Inner-Österreich) leírását tárgyaló munkájában.² A másik fiumei embertől, *Genova Györgytől* való fametszet; 1671-ben adta ki Velenzében *Stefano Scolari*. A harmadik közel egykorú, 1689-ben jelent meg *Valvasor: Die Ehre des Herzogthums Krain* című művének III. kötetében.³

Mind e látóképek jóformán teljesen egyeznek a körvonalakban. A különbség csak abban van, hogy a XVII. századbeliék már jóval sűrűbben beépítettnek mutatják a várost, mint az elébb említett XVI. századbeli látókép.

Csaknem teljes bizonyossággal állítható, hogy Fiume külső falkerete már a XV. században is egészen ugyanaz volt, mint a XVI. és XVII. században. A középkori városokat a falgyűrű megakadályozta a terjeszkedésben. A falakon kívül a XVIII. századig nem volt szabad építkezni.⁴ A városok külső képe, arculata ennél fogva századokon át változatlan maradt; a népesség növekedésével csak az utcák szűkültek meg, s a házak emelkedtek mind magasabbra. Minden talpalatnyi teret ki kellett használni, be kellett építeni a falakon belül. A város vízszintesen nem terjeszkedhetvén, függélyes irányban volt kénytelen fejlődni.

A XV. századi Fiumének falkerítése tehát, épp úgy, mint később a XVI. és XVII. században, a mostani *Corso* mentén húzódott a még mindig fenmaradt *Órás-Torony*-től (*Torre dell'Orologio*) nyugatnak, egészen a mostani *Piazza Dante*-ig

¹ Másolata megvan a fiumei tengerészeti hatóságban, a fiumei állami főgymnasiumban s a városi múzeumban. Ez utóbbiról közli Kobler i. m. II, 34. l.

² Említi Kobler i. m. II, 35. l.

³ A *Genova*-féle látókép mását közli Kobler i. m. 34. l. Felírása: »Questa e La città di Fiume S. Vito in Liburnia Ereditaria della Augustissima Sempre Casa di Austria Fatta da Giorgio Genova Fiumano Fedelissimo della Patria li 9 marzo 1671.« — A *Valvasor*-féle látókép felírása: »Statt S. Veith am Pflaum vulgo Fiume oder Reka«. Dedicatiója: »Dem Wollgebornen Herrn Herrn Johann Peterm von Argento Freiherrn zu Silberberg in Bellveder und Herrn zu Freihaus, Röm. Kais. Majest. 9. Regiments Rath und Hauptmann zu S. Veith und Tersatt; dann Denen Besten Edlen Ehrensamben Weissen Herrn Richtern und Rath der Statt S. S. Veith um Pflaum Fr. Weichard Valvasor L. B.

⁴ Még akkor is csak bizonyos megszorításokkal. Így mikor *Marotti Miklós* 1742-ben a város falain kívül a mai *Via del Municipion* túl házat akar építeni, reversálist kell adnia, hogy azt háború esetén lebontatja. — Ez okmány megvan a bécsi hadügyministerium levéltárában. — Kobler i. m. II, 47. l.

(régebben: *Piazza Adamich*), és keletnek a *Piazza Andrassy*-ig, a *Corso* végéig. A hol a *Corso* a *Piazza Dantét* eléri, derékszög alatt meghajolva északra vonult fel a bástyafal a *Via del Municipio* lejtőjén a kormányzói palota előtt levő térig, a múlt évben lebontott puskaporos-toronyig (*Polveriera*), mely az időben *Turris Slogin* név alatt sarokbástyát alkotott. Innen ismét derékszög alatt fordúlva húzódott keletnek a mai *Via del Castello* mentén a régi várkastélyig, — a melynek helyén 1905 óta a királyi törvénytörvény-szék palotája emelkedik. A várkastélytól keletnek aláereszkedve a régi jezsuita épületek (most állami főgymnasium) és a hozzájuk csatlakozó benczés apáczaklastrom külső falai irányában húzódott a városfal egészen a *Via Gaetano Bedini*¹ által jelölt sánczárookig, melynek iránya a mostani *Via del Fosso*-ban (= *Árok-utcza*!) folytatódik, visszatérve ismét a *Piazza Andrassy*-n át egészen a *Corsóig*.²

Hogy a város középkori kiterjedését annyi idő múltán ily pontosan meghatározni tudjuk, azt a Fiumében fennállott (első közleményünkben bőven ismertetett) közjegyzői intézménynek köszönhetjük. A fiumei közjegyzőnek működése ugyanis ambulatórius volt; nem volt irodához kötve, mint manapság. Legtöbbször ő kereste fel a feleket ügyes-bajos dolgaikban, nem ezek őt. Ennélfogva okmányai keltezésénél a legapróbb részletekig terjedő pontossággal s a legtarkább változatossággal határozza meg a helyiséget, a hol megírja. Hivatalos könyvében így efféle keltezéseket találunk: »Kelt a Fossombronci Ráfel háza előtt bolthajtás alatt«; — »a fiumei várkastély szobájában«; — »Sz. Vida templomában«; — »Zuvanich Vida bíró pinczében«; — »Miklós bíró tornyában«; — »a Fiume város előtt álló nyárfa alatt«; — »a Szűz Mária templomának harangtornya mellett«; — »Sz. Ágoston nagy kapuja előtt«; — és így tovább.³

¹ Régebben ez az utca folytatása volt a *Via del Fosso*-nak, vagyis *Árok-utczá*nak s így nevében is feltüntette, hogy a régi sánczárook mellett vonult. Az utca eme szakaszát 1910-ben keresztelték át néhai *Bedini* Kajetán fiumei plébánosról.

² Az árokban a vizet részben a Fiumarától a városfalig ásott csatorna szolgáltatta, részben pedig a (nemrég beboltozott) *Lesnyák*-patak, mely a várkastély alatt, a jezsuita-kollégium tövében — érte el a falat. A két vízfolyás a mai *Via G. Bedini* végén állott sarokbástya tövében egyesült s innen végig folyt a falak mentén a *Via Bedini*, *Via del Fosso* és *Corso* hosszában a mostani *Piazza Dante*-ig, a hol a tengerbe ömlött. A *Via del Municipio* és *Via del Castello* mentén a várkastély aljáig mély száraz árok vétele a várost.

³ »Datum sub volta ante domum Rafaelli de Fossambruno« (1444. XII. 20.); — »in stuba Castri terre Fluminis« (1446. X. 27.); — »in ecclesia S. Viti« (1449. I. 22.); — »in canipa iudicis Viti Zuvanich« (1449. III. 19.); — »in turri iudicis Nicolai« (1449. IV. 19.); — »sub arbore populea.

E szabatos keltezésekből nemcsak azt tudjuk meg minden kétségen felül, hogy Fiume már a XV. század elején falakkal, bástyákkal, árokkal körülvett és fellegvárral bíró igazi város volt, hanem arról is egészen világos képet nyerünk, milyen volt akkori alakja és kiterjedése.

Hogy a város *fallal volt kerítve*, azt világosan mondja egy okmány, mely a városfalat (*murum terre Fluminis*) kifejezetten említi.¹ A város körül húzódó *sánczárkot* (*fossa v. fossatum terre Fluminis*) számos okmányban találjuk megnevezve.² Hogy a város fala lóréses felső folyosóval, úgynevezett *barbakánnal* volt ellátva, biztosan tudjuk: mert a közjegyző egy ízben ezen is állít ki egy okiratot.³ Ráakadunk az okmányokban már arra a két városkapura is, melyet a későbbi látóképek feltűntetnek: a tenger felé néző *alsó kaput* (*porta ad mare*), a mai Órás-Torony-nak még meglevő kapuját, s a *felső kaput* (*porta superior*), a mai S. Vito templom mögött. Ez utóbbinak *felvonóhidjáról* is találunk említést; egy okmány épp ezen a hídon kelt.⁴

ante terram Fluminis« (1456. VII. 24.); — »iuxta campanile ecclesie S. Marie« (1456. VII. 24.); — »ante portam magnam S. Augustini« (1437. XII. 28.).

¹ »Domus iuxta murum t. Flum.« (L. C. 439. 1.).

² »Ortum positum iuxta fossam labentem circa dictam terram Fluminis« (L. C. 739. 1.); — »ortus positus prope fossas dicte t. Fl.« (1437. (VIII. 23.); — »ortus iuxta fossam terre fluminis eundo ad fluvium« (L. C. 583. 1.); — »ortus iuxta fossatum terre fluminis iuxta fluvium« (L. C. 599. 1.)

³ »in barbacano terre fluminis« (1441. I. 18.).

⁴ »ante portam terre Fl. ad mare« (1437. VIII. 23.); — sub porta t. Fl. ad mare« (1438. II. 7.); — »sub arbore que est in littore maris ante portam t. Fl.« (1438. VII. 31.); — »sub arbore ante portam t. Fl. S. Viti a mari (sic! 1439. VII. 21.); »super ponte porte superioris« (1437. VI. 26.); — »ortus ad portam superiorem« (L. C. 607. 1. 1456. év.)

AZ ILLYRISMUS ÉS GAJ LAJOS LEVELEZÉSE.

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

I. Gaj Lajos élete és levelezése.

A zágrábi Délszláv Tudományos Akadémia, mely alakulásának első éveitől kezdve egyik legfontosabb feladatának tekintette, hogy a délszláv népek irodalmi emlékeit gyűjtse és kiadja, miután a régi horvát írók műveiből 21 kötetre terjedő kritikai kiadást¹ közrebocsátott, az újabb irodalom körébe vágó adalékokra is irányította figyelmét és *Grada za povjest kniževnosti Hrvatske* (Adalékok a horvát irodalom történetéhez) című sorozatban a XV. századtól 1860-ig terjedő kor irodalma körébe tartozó, figyelemre méltó emlékeket közöl. Az 1897-ben megindított sorozat 6. könyve 1909-ben jelent meg; címe: *Pisma pisana Dru Ludevitu Gaju i neki negovi sastavci 1828—1850.* (Dr. Gaj Lajoshoz intézett levelek és néhány saját fogalmazványa.) A levelezés kiadását rendezte és előszóval ellátta Dr. Dezelics Velimir, a zágrábi egyetemi könyvtár helyettes igazgatója.

Már a címbe felvett évszám is jelzi, hogy a kiadás nem kapcsolja fel a Gaj Lajoshoz intézett összes leveleket; hanem csak az 1828—1850. évekből, azaz az illyrismus korából valókat.

Ezen levelezés bátran számíthat a magyar történet iránt érdeklődők figyelmére, hiszen Gaj Lajos az illyr mozgalom vezetője, az illyrismus pedig a délszláv népek, főleg a horvátság politikai és kulturális önállóságának eszméje, küzdelme minden idegen, főleg pedig a magyar befolyás ellen; a mozgalom eredménye Horvát-Szlavonország mai politikai helyzete és mai kulturális állapota, melynek néhány ágában, főleg pedig az irodalomban, ha régibb korára tekintünk, a magyar kulturhatás elvesztett területét látjuk.

A közölt 341 levél értékes politikai és művelődéstörténeti adatokat tartalmaz. Rövidre fogott ismertetésüket nagyon meg-

¹ *Stari pisaci hrvatski.*

nehezíti azon körülmény, hogy tudományos irodalmunkban az illyrismust eddigelé csak politikai oldaláról találjuk ismertetve,¹ a délszláv népeknek csakis azon törekvését láttuk benne, hogy a magyar, osztrák és török jármot lerázva, önálló délszláv államot alapítsanak. A leveleknek a mozgalom kulturális törekvéseire való vonatkozásainak méltatása szükségessé teszi ezen törekvéseknek legalább nagy vonásokban való rajzát. Azon körülmény pedig, hogy ezen figyelmünkre méltó levelezés nagyrészt oly nyelven folyt, melyet nálunk kevesen értenek, indokoltá teszi, hogy ne elégedjünk meg a figyelemnek reája való rövid irányításával, hanem behatóbb, helyenként tartalom szerinti méltatását is nyújtsuk.²

1910 jul. 8-án ünnepelték a zágrábi kulturális intézmények Gaj Lajos születésének századik évfordulóját; ezen ünnepeléshez járult a Délszláv Tudományos Akadémia az ünnepelt levelezésének kiadásával.

A kiadás történetével beszámol Dezsélics a mű előszavában (VII—IX.)

Az 1872-ben elhalálozott Gaj Lajos könyv- és irattára fiára, Velimirre maradt, ki ezt 1874-ben a horvát kormánynak kínálta megvételre. Az ajánlatot a közoktatásügyi osztály vezetősége, Racski Ferencz, a Délszláv Tudományos Akadémia akkori elnöke, valamint a szábor (1874 jan. 15-iki ülésén) a kormány figyel-

¹ Horváth Mihály: *Huszonöt év Magyarország történetéből* 1823—1848-ig. Ezen munkából veszik a későbbiek az illyrismusra vonatkozó adataikat.

² Az illyrmozgalom kulturális és politikai törekvéseinek első behatóbb rajzát Kulakovszki Platon, orosz tanár nyújtotta *Illirizám* (Varsó, 1894) cz. művében; beható tanulmányon alapuló munkát írt róla Zdiechowszki M. lengyel tanár *Odrozenie Chorwacy w wieku XIX.* czímen. A horvát irodalomtörténeti kézikönyvekben és nagyobb szabású irodalomtörténetekben (pl. Surmin Gy. *Povjest knji-ževnosti hrvatske i srpske*, Zagreb, 1898) ez a legbehatóbban rajzolt kor; horvát történeti és irodalomtörténeti monographiák (pl. Smiciklas Tádé: *Život i djela Vjekoslava Babukića*, Zagreb 1876. — Miletics Iván: *Hrvati od Gaja do 1850.* Zagreb 1878) megragadják az alkalmat, hogy ezen mozgalomról behatóan szólnak. Legrészletesebb ismertetésére Surmin György vállalkozott: *Bilježka za hrvatski preporod*, majd *Hrvatski preporod* című, 3 kötetre tervezett művében, melynek 1. kötete 1903-ban, 2.-a pedig 1904-ben jelent meg. Ezen munkának rövidke ismertetését találjuk az *Égyet. Phil. Közöny XXX.* évfolyamában (751. lap); az ismertető: Hajnal Márton, érezte, hogy a magyarságot ily közelről érintő nagy-munkáról nem elegendő néhány rövidke megjegyzést nyújtani és máskorra behatóbb ismeretést ígér. A szerkesztő megjegyzéseiből megtudjuk, hogy Hajnal Márton vissza is kérte ezen rövidke ismertetést, de meghalt, mielőtt visszakapta és behatóbbat nyújthatott volna; a szerkesztő pedig kegyeletből közli a czikkecskét.

mébe ajánlották, különösen kiemelve, hogy az értékes hagyatékot sürgősen kellene megszerezni, nehogy valami külföldi intézmény megelőzze a horvát kormányt és ezen »nemzeti kincs« külföldre vándoroljon. A kormány nem sietett, a »nemzeti kincs« sem vándorolt külföldre; 1892-ben azonban az egyetemi könyvtár igazgatóságának kérelmére, miután Smiciklas Tádé történet-író, egyetemi tanár és a Délszláv Tudományos Akadémia elnöke, ezen könyv- és irattár értékéről nyilatkozott, elhatározta a kormány, hogy megveszi belőle azt, a mi Gaj működésével szoros kapcsolatban van. — Gaj Velimir ki akarta venni az irattárból atyjának levelezését, az egyetemi könyvtár igazgatósága pedig szívesen ragaszkodott ahhoz, hogy ezen levelezés is átmenjen a vásárló birtokába, a mi azonban csak Gaj Velimir halála után történt meg. A könyvtárban őrzött kéziratok alapján készült ezen levelezésnek kiadása.

A kiadás nem mondható olyannak, hogy a tudományos igényeket kielégítené; a levelezés olvasásába elmerülő óhajtja megismerni Gajnak válaszait is; ezeket a leveleket — a menyire csak lehetséges — össze kellene gyűjteni vagy a tulajdonos birtokában lévő eredetinek másolatát beszerezni s közzétenni. A kiadó indokolja, hogy miért szorítkozott csupán az 1828—1850. évekből való levelekre: csak ezeknek tulajdonít fontosságot, mert az absolutismus korában Gaj Lajos egyénisége elveszíti nagy jelentőségét; vezető szerepet játszó egyének már alig leveleznek vele, s ha itt-ott akad egy-egy kiemelkedő férfi levele, ez is csak magánügyről szól. Azt tartom, hogy oly férfinak, minő Gaj volt, még magánügyei is számíthatnak érdeklődésre. De a kiadó még az illyrismus korából valókat is megrostálja s csak azokat karolja fel, melyeknek közlését »a mai viszonyok megengedik.« Nem találjuk itt azokat, melyek legközelebből érdekelnének, t. i. az Oroszországból érkezettek; hiszen a magyarság körében folyton hangoztatták, hogy Gaj az orosz propaganda szolgálatába szegődött, a mit nemcsak Gaj hívei tagadtak, hanem a mozgalomnak szláv ismeretői is tagadnak. A kérdést Gaj levelezése elintézhethé. Mindenesetre feltűnő, hogy — mint maga Dezsélics is kiemeli, — Gaj sűrűn levelezett orosz vezető politikusokkal; azon egy levélben is, melyet a kiadás felkarolt, t. i. a Pavlivscsev Miklóstól való, arról tanúskodik, hogy Gaj az oroszokkal való levelezésében álnévet (Ivanovié István) használ,¹ feltűnő az is, a mivel a kiadó ezen levelek hiányát indokolja, t. i., hogy Gaj 1853-ban, mielőtt Bécsbe vizsgálati fogságba hurczolták, elégette mindazon ira-

¹ *Pisma* . . . 159. levél.

tokkal, melyek őt kompromittálhatnák, az Oroszországból érkezett leveleket is. Így ezek reánk nézve mindenkorra elvesztek.

A felkarolt levelek közlésének sorrendje lexikonszerű: az író nevének kezdőbetűje szerint halad a sorozat Agjicstól Wiesnerig (összesen 333 levél), azután következnek Gaj Lajosnak azon levelei és folyamodványai, melyeknek fogalmazványát Dezselic az irattárban találta (8), majd az 1833. évi bécsi útjáról szóló naplótöredék, egyik levelének facsimileje, végül függelék gyanánt 1849. febr. 24-én Jelacsics bán kineveztetése évfordulóján mondott ünnepi beszéde. Ha valamely írónak több levelét közli, azokat időrendbe állítja Dezselic. Túlnyomó részüknek nyelve horvát, közbe-közbe akad német, cseh, tót, olasz, orosz és latin nyelvű is. A cseh, tót, orosz és olasz leveleknél kivánatos lett volna a horvát fordítás is, mert nem tétélezhető fel, hogy azok, kiknek a könyv szánva van, a horvát, latin és német nyelv mellett a fentebb felsorolt nyelveket is értik. De ennél sokkal nagyobb hiánya a könyvnek az, hogy a kiadó éppen csak közli a leveleket, magyarázatot pedig sem a levélíróra, sem pedig a levelekben érintett ügyre vonatkozólag egyáltalában nem nyújt, noha ily útbaigazításra sokszor még a horvát történetben és irodalomtörténetben jártas egyén, sőt szakférfiu is van utalva. Így sokszor teljesen homályos az ügy, melyről az illető levél szól, pl. a nézeteltérés, mely Babukics Alajos és Gaj között támadt s melyről Babukicsnak 1841 ápr. 2-án írt levele szól,¹ avagy a vád, melylyel Obrenovics Milos, a trónjától megfosztott s 1848-ban ennek visszanyerése érdekében ármánykodó szerb fejedelem illeti Gajt s melyre Gajnak Jelacsics bánhoz 1848 jun. 11-én írt levele vonatkozik.² Mily célhoz akarja Kulmer Ferencz báró segíteni Gajt, s mik azok a szolgálatok, melyeket tőle 1848 nov. 18-án írt bizalmas levelében követel.³ Sajnosan nélkülözzük benne az utalást arra, hogy a felkarolt levélre való válasz megtalálható-e valahol nyomtatásban vagy valamely levéltárban, nyer-e a levélben érintett ügy pl. Gaj lapjaiban, a megyei, a horvát tartomány- vagy pedig a magyar országgyűlésben valamelyes elintézés. Ily puszta leközlés nézetem szerint nem méltó a tudományos akadémiához, mely a könyvet kiadta; a magyarázatok nélkül éppen csak »Aufschlagbuch«-ot nyertünk, mely az érintett ügyek iránt érdeklődőnek munkáját éppen csak annyiban könnyíti, hogy nem kell Zágrábba utaznia és ott az egyetemi könyvtárból a kéziratot kikérnie.

¹ U. ott 10. levél.

² U. o. 347. lap.

³ U. ott 108. levél.

Mindezen hiányok mellett is becses szolgálatot tett Dezselic a levelek kiadásával: az illyrismus körében sok ügy, melyet a horvát értelmiség már iskolai tanulmányaiból ismer, sok más apróbb kérdés, mely a szájhagyományban él (hiszen Gaj néhány egykori munkatársával napjainkig érintkezhetünk; egyik lelkes híve, Trnszki Iván 1910 június havában halt meg), sok adat, melyet szakmunkák felkarolnak, ezen levelekben behatóbb, közvetlen megvilágítást nyer; több téves, a szájhagyományban átalakult adat kiigazodik; szakmunkákban talált, elfogultságban gyökerező nézet megczáfolódik, végül sok értékes adat a feledés vagy a titok homályából kiemelkedik. A legnagyobb szolgálatot kétségtelenül annak tett, ki Surmin Györgynek az illyrismus történetére vonatkozó munkáiba, főleg a *Biljeske za hrvatski preporod* és a fentebb említett *Hrvatski preporod* címűbe elmerül. Surmin ezen beható tanulmányon alapuló, a horvát nemzeti törekvéseket az evolutio szerinti alakulásukban megkapóan kiszinező munkáiban felkutatott mindent, a mihez csak juthatott, így áttanulmányozta Gaj levelezését is, melyre több ízben hivatkozik, de sajátos, hogy ezen levelek áttanulmányozása mellett is szembehelyezkedik Horváth Mihállyal (kinek munkáját a német fordításban idézi)¹ és a korabeli magyar hirlapokkal (melyekre csak Gaj hirlapjai útján hivatkozik); midőn Gajnak és az illyr mozgalomnak Oroszországból való támogatását tagadja, a bécsi udvarnak az illyrismusra való befolyását erősen redukálja s a mozgalomnak összes törekvéseit tisztán a horvát viszonyokból akarja magyarázni. Miként látni fogjuk, a levelezés, hiányossága mellett is, igazol sok mindent, a mit a magyar történetíró és a magyar hirlapok hirdettek, természetesen leszámítván a küzdelem hevével járó túlzásokat.

A levelezés kiadásának említett hiányait nem pótolja Gaj Lajos életrajza, melyet Dezselic az előszó után és a levelek előtt nyujt (IX—XLV.), noha ennek több helyén utal is egy-egy levélre.

Az életrajzíró maga is kiemeli, hogy Gaj Lajos egyéniségéhez és nagy hatásához méltó életrajzot eddigelé még nem nyert: Kulakovszki, Zdiechovszki, Murko,² Surmin s mások szép ismertetései az illyrismusról korántsem nyujtják Gajnak valamennyire teljesnek mondható életrajzát; sok gyanítható adat még felderítve sincs; ő maga sem tart igényt arra, hogy életrajzát Gaj egyéniségéhez és hatásához méltónak tekintsük,

¹ Michael Horváth: *Fünfundzwanzig Jahre aus der Geschichte Ungarns. Aus dem Ungarischen übersetzt von Joseph Novelli.*

² *Deutsche Einflüsse auf die slavische Romantik.*

hanem beéri nagy vonásokkal, leginkább azt karolva fel, »a mi a levelek megértéséhez vezet«. — Bár tenné valóban! Nézetem szerint annak, ki Gajnak méltó és csak némileg teljességre számító életrajzát meg akarja írni, mindenesetre a magyar hirlapokban, röpiratokban és tudományos művekben található idevonatkozó adatokra is ki kell terjeszkednie.

Ha Gaj Lajos életét csak néhány nagy vonással is akarjuk nyújtani, Dezsolics főbb adatait ki kell egészítenünk Gajról szóló más művekből vett mozzanatokkal.

Gaj Lajos 1809 jul. 8-án született a regényes Krapinában, abban az évben, mikor Napoleon megalkotja az Illyr királyságot, abban a városkában, melynek várromjaihoz fűzi a néphagyomány a Cseh, Leh és Meh testvérek mondáját.¹ A monda, melyet még gyermekkorában a nép fiaitól hallott, mélyen vésődött lelkébe, ifjúkorában is sokat foglalkoztatta és fogékonnyá tette lelkét a panszlavizmus eszméinek befogadására oly korban, mikor a horvátság nagy része ily eszmék iránt még érzéketlen volt.

Atyja, Iván, krapinai gyógyszeráros, a szegény népek jótevője, a francia háborúk idején a sebesültek számára saját költségén kórházat rendezett be s önfeláldozással gyógyítja őket, a miért a városka 1815 máj. 15-én elismerő okiratot állít ki számára. Édesanyja, Schmiedt Julia, német műveltségű, környezetét elbájosító nő, kit ismerősei különösen 7 gyermeke közül a legkisebbhez, Lajoshoz való viszonyában Goethe anyjával szerettek összehasonlítani. Az anya is részvéttel tekint a szegény jobbágy sorsára és ennek bajai iránt fogékonnyá teszi

¹ Ezen monda szerint, melynek egyes foszlányait Dalemil, XIV. századbéli cseh krónikás (*Fontes rerum Bohemicarum* III. 6.), Hajek XVI. századbéli író, Rátkai (*Memoria regum et banorum regnorum Dalmatia, Croatiae et Slavoniae*, Viennae 1652) Janresics (*Lexicon Latinum interpretatione Illyrica, Germanica et Hungarica locuples*, 1742. 486. l.) és I. Ch. de Jordan (*De originibus Slavicis*, Vindebonae 1745) említik és mely Kulakovszki szerint (*Illicam* 19—20.) Csehországban még a XVIII. században is a nép ajkán élt, Krapina sziklái három vár emelkedett; egyikének, melynek ősi neve Krapina, romjai most is láthatók; a másíknak, mely a ferencziek templománál volt, Pszar, a harmadíknak, a mostani uradalmi malomnál épültek pedig Sabac volt a neve. A várak urai, Cseh, Meh és Leh királyi vérből származott testvérek voltak és le akarták rázni a római igát. De huguk, Vilina, beleszeretett a római helytartóba és elárulta neki a testvérek tervét. Az összeesküdt testvérek ezt megtudva, hamar megölték a helytartót, mire Vilina Laibach vidékére menekült. Róma hadat küldött a lázadó testvérek megfékezésére; ezek pedig látva, hogy a római sereggel meg nem küzdhetnek, embereikkel elhagyták leigázott hazájukat, a Dráván és Dunán átköltöztek és ott elváltak egymástól: Cseh lett a mai Csehország, Leh Lengyelország, Meh pedig Moszkva megalapítója. Ők és népük a szlávok ősei. (Surmin: *Hrvatski preporod* I. 117—118. s jegyzetek 25. lap.)

dédelgetett fiát is. Ez tette Gaj Lajost képessé arra, hogy befogadja a demokratikus eszméket oly korban, mikor ezek iránt a horvátság még teljeseen érzéketlen.

A rokonszenves modor, mely későbbi működésében oly fontos, anyai öröksége.

A szülői házban sokat hall Napoleon Illyriájáról s azon férfiakról, kik a nemzetet öntudatra akarják kelteni; atyjának barátai ápolják a fiúban a nemzeti érzést, a rokonszenvet a szláv testvérek iránt: Pobor Pál lelkész sokat beszél neki az oroszokról, kik Napoleon erejét megtörték, s az orosz birodalom nagyságáról; Csehországban járva, megismerkedik egy volt kozákkal, kit Gaj Ivánnak háziszolgául ajánl. Kurelac Ferencz szerint, ki Gaj sírjánál mondott emlékbeszédet,¹ ezen Pobor Pál plántálta Gaj lelkébe a panslavismusért való lelkesedést. Atyjának egy másik barátja, Rebics Jenő ferenczrendi szerzetes, el-elvezeti a gyermeket a klastrom könyvtárába és mutat neki könyveket, melyek Cseh, Leh és Meh mondáját említik.

Gymnasiumi tanulmányait Varasdon kezdi, Zágrábban folytatja és Károlyvárosban fejezi be. Az írói hajlam, melyet anyjától, ki szorgalmas levélíró volt, örökölt, korán jelentkezik benne. *Slenski* barátának a krapinai könyvtárban őrzött s Krapina történetéről és környékéről szóló kézírata alapján gymnasiumi V. osztályú tanuló korában állítja össze első zsengejét: *Brevis descriptio loci Krapinae*, melyet ki akar nyomtatni, de a zágrábi censor, Klohammer jezsuita, jogakadémiai tanár, megszidja és elutasítja: »Deákgyerek tanuljon és ne akarjon könyvet írni!« A károlyvárosi gymnasiumban Hoermann Aurél tanár, bajor születésű francziskánus, censor, nagyon megkedveli a szorgalmas deákot, ki megmutatja kéziratát; Hoermann rábeszélésére lefordítja németre s kiegészíti a város környékének természetrajzi leírásával; így jelenik meg első műve: *Die Schlösser bei Krapina sammt einem Anhang von der dortigen Gegend in botanischer Hinsicht von Ludwig Gay, Hörer der zweiten Humanitätsklasse*, Karlstadt 1826. — Károlyvárosi tanuló korában ír horvát és német nyelven költeményeket és prózai elbeszéléseket.²

Károlyvárosi éveiben sok oly impressiót nyer, melyek

¹ *Slovo na grobom Lj. Gaja*, Zagreb 1872.

² Német költeményei, melyeket a zágrábi egyetemi könyvtárban őriznek (*Poetische Versuche des Ludwig Gay*), kéziratban maradtak; De selics szerint, ki azokat az *Ilustrovani Obzorban* (1909. 418—440. *Gaj kao niemački pjesnik*) ismertette, jobbak, mint ezen korból való horvát költeményei. Egyik, német nyelven írt elbeszélése: *Kowotska, der Räuberhauptmann*, 1826-ban Ebersberg *Die Freistunden der Jugend*, Wien cz. vállalatában jelent meg.

mélyen vésődnek lelkébe : oly tervekről hall itt, melyeket később ő valósít meg. Itt ismerkedik meg Lopasics Mirkóval, kinek hazafias énekeit városszerzte magasztalják és kit később a horvát megújhodás előfutárának tekintenek, a mennyiben Napoleon Illyriájáért lelkesedett és egyesítve szerette volna lá'ni mindazon délszlávokat, kik az Adriától és Cetine folyótól a Drináig és Dunáig laknak,¹ ott ismerkedett meg Sporer-Matics Györggyel, kerületi orvossal, ki már 1816-ban nyert engedélyt egy horvát hírlap kiadására, 1823-ban pedig *Illyr Almanach*jában a délszlávokat egybefűző irodalmi nyelv szükségét hangoztatta, mint első feltételét annak, hogy a horvátság körében tudomány, kultúra fejlőd-hessék ; a kor szomorú viszonyai, az érzéketlenség a nemzeti törekvések iránt, lehetetlenné tették, hogy tervét : nemzeti fiaiak egyesítését, a nemzeti nyelv és művelődés emelését, meg is valósítsa.² Itt ismerkedik meg Mihanovics Antallal, ki 1818-ban nyert engedélyt egy horvát nyelvű hírlap, az *Oglasnik Ilirski* szerkesztésére, de tervét előfizetők hiányában nem valósíthatta meg ; 1825-ben pedig röpiratot adott ki, melyben a latin nyelv kiszorítása és a nemzeti nyelv emelése érdekében emelt szót.³ A korkülönbség miatt bizonyára csak ritkán érintkezhetik ezen férfakkal, de sokat hall róluk és tisztelettel tekint terveikre. Itt olvassa Kacsics Andrásnak, a XVIII. század legnépszerűbb horvát költőjének verses históriáját,⁴ melyben az összes délszláv népek hősi küzdelmeit, jegyzetekkel is kísérve, magasztalva találja.

1826-ban indul meg Zágrábban Stauduar és Rosenau szerkesztésében az *Agramer Zeitung* és ennek szépirodalmi melléklete, a *Luna*, mely néha-néha horvát költeményt is közöl. Gaj is fordúl horvát költeményeivel a szerkesztőkhöz, de mint önéletrajzában mondja, csak akkor sikerült ezeket felvételnie, mikor fenyegetőzött, hogy ha Rosenau nem közöl továbbra is horvát költeményeket is, akkor az ifju horvát írók horvát lapot fognak indítani és elvonják a német lapnak horvát érzelmű előfizetőit. Így juttatja a *Luna* augusztus 5-iki számába egyik akrostich költeményét, melyben a verssorok kezdőbetűi a *Hrvatzka* szót adják ; 1829-ig közöl Gaj ezen német szépirodalmi folyóiratban horvát költeményeket.⁵

¹ Ezen óhaját említi Gajhoz Károlyvárosból 1835 decz. 30-án írt levelében is, l. *Pisma* 114. levél.

² Erről szól 1839 febr. 25-én Gajhoz intézett levele ; l. u. ott 211. levél.

³ *Reč domovini od hasnovitosti pisanja u domorodnom jeziku.*

⁴ *Razgovor ugodni naroda slavinskoga.*

⁵ A nehézségekről, melyekkel az ifjaknak meg kellett küzdeniök, hogy horvát költeményeik, horvát szépirodalmi folyóirat híján, ezen német

Főiskolai tanulmányokra Bécsbe megy, hol 1826 nov. 18-án iratkozik az egyetemre és pedig bölcséleti és jogi studiumokra. Szorgalmasan eljár a tudományegyetem könyvtárába, hogy megírandó horvát történetéhez adatokat gyűjtsön. Bécsbe nemcsak az egyetem hírneve vonzotta, hanem azon körülmény is, hogy a nyugateurópai mozgalmak híre, melyek iránt már Károlyvárosban ébredt érdeklődése, többnyire csak idáig jutottak el, a miért is jó ideig Bécs volt a cseh, a szerb és a magyar hírlap-irodalom központja. Délszlávok itt már 1813-ban kört is alapítottak, melyben Kopitar Bertalan, a kiváló slavista, udvari könyvtáros, Mihanovics Antal, Davidovics Dömötör szerb hírlapíró s mások oly eszmékkel foglalkoznak, minőkről Gaj már Károlyvárosban hallott. Mindamellett itt sem tud elhelyezkedni: a korkülönbség távol tartotta a nevezett férfiaktól, honvágy is gyötri, meg is betegedik s az orvos tanulmányainak félbeszakítását ajánlja. 1827 elején Grácza megy, hol sokkal jobban érzi magát: tanáraival sokkal közvetlenebbül érintkezhetik, mint Bécsben; Muhar Albertnek, a kiváló philologusnak megmutatja horvát történetét, melyet a gráci egyetemi könyvtárban gyűjtött adatok alapján állított össze és ki akar adni, de tanára lebeszélte; vesse tüzre! — mondta Muhar — ily munkához gazdag, alapos tanulmány kell; törekedjék inkább arra, hogy maga művelődjék és bírja társait is hasonló törekvésre; vessék meg a horvát nemzeti irodalom alapját, mert arra nagy szükség van. Waringer tanár is, a Johanneum könyvtárosa, arra serkentette a délszláv ifjakat, hogy elevenítsék fel nemzeti nyelvüket, alapítsanak majd tudós társaságot, kulturális intézményeket s hassanak oda, hogy hazájukban az ifjuság a nemzeti történetet nemzeti nyelvén tanulhassa. Itt Gráczaiban már 1810-ben alakult meg a *Societas Slavonica*, melyet *Ilirski Klub* vagy *Srpska Vlada* néven is emlegetnek. Ezen társaságban ismerkedik meg Gaj Karadzsics Vuk Stefanovics szerb népköltési gyűjteményével¹ és ennek hatása alatt maga is kezd közmondásokat és népdalokat gyűjteni.² Itt irányult figyelme a cseh nemzeti kulturális mozgalmakra, melyek II. József germanizáló törekvéseinek visszahatásaként jelentkeznek s a cseh irodalom második virágzását s a szlavisztika fellendülését vonják maguk után. Itt kötött barátságot Kurelac Ferenczcel, Demeter Dömével, Vraz Stankóval és Murkóval, kik később az illyr moz-

lapban megjelenjenek, szól Demeter Döme, Gaj egyik lelkes hívének, ki később a horvát színműirodalom terén nevezetessé válik, 1828 szept. 26-án írt levele. (*Pisma* . . . 39. levél.)

¹ *Srpske narodne pesme* I—IV. Bécs és Lipcse 1824—1833.

² *Skup provincialskih horvatskih postlovic* (1827—8) és *Provincialske horvatske poveljke*, a zágrábi egyetemi könyvtárban.

galomban tevékeny munkatársai lesznek. Sokat vitatkoznak itt a horvát helyesírás kérdéseiről és annak a sokféleségnek, mely ezen a téren uralkodik. megszüntetése módjáról: Kurelac szerint Gaj ajánlotta Murkónak, hogy szlovén szótárában¹ a cseh helyesírást használja; így tehát már ott találta meg Gaj az egységes horvát helyesírás kolumbusztozását.² Itt ismerkedett meg Kuharszki Andrással, a lengyel tudóssal (1795—1864), ki beutazta a szlávoklakta vidékeket s sokat tárgyalt Gajjal, kinek még nagy jövőt jósolt, a szláv népek irodalmáról, nyelvtani és orthographiai kérdésekről.³

Úgy látszik, a gráci könyvtárban nem talált elegendő anyagot a horvát történet megírásához. Wartinger tanár Pestre figyelmeztette, a hova II. József császár a bezárt horvát kolostorok és rendházak könyvtárait vitette. Ezen figyelmeztetésre Gaj tanulmányainak folytatására Pestre megy. Itt látja a magyar nemzeti törekvések eredményeit, melyek már azt az aggodalmat keltik benne, hogy a horvátság könnyen elmagyarosodik; ennek meggátlását pedig csakis hasonló, de horvát nemzeti irányú törekvések szűrésétől várja. Idejének nagy részét az egyetemi és múzeumi könyvtárakban tölti. Pesten való tartózkodásának legjelentősebb és későbbi működésére leginkább kiható mozzanata a megismerkedés és barátkozás Kollár Jánossal, a pesti ev. egyház tót predikátorával, a szenvedélyes pánszláv izgatóval, ki 1824-ben adta ki Budán *Slávy dcera* (Szláva — tót istenasszony — leánya) czímen 150 szonetszerű költeményét, melyeknek száma a következő (1832-iki) kiadásban már 600-ra emelkedett. A magyarság szemében hirhedtté vált könyv a szlávok egykori dicsőségét zengi, siratva a jelen súlyedségét, jósolgatva eljövendő nagyságukat és hatalmukat, izzó gyűlölet lehelve mindenre, mi ezen eljövendő nagyság, hatalom és dicsőség útjában áll. A dicsőség kivívására szerinte az összes szlávok testvéries egyesülése vezet, s ezen testvéries egyesüléssel elnyomhatnak és kulturában túlszárnyalhatnak minden más európai népet. A gyűlölet heve leginkább a magyarok, mint a tótok elnyomói ellen irányúl, kik az északi és déli szlávok közé ékelődve, megnehezítik az egyesülést. Ezt a szlávok iránti rajongó szeretetet és más nemzet, főleg pedig a magyar elleni gyűlöletet nemcsak a költészetben hirdeti, hanem jelentkezik az tudományos színezetű munkáiban is,⁴ melyekben épp oly tüzes lélekkel és

¹ *Slovenski Slovar*. 1828.

² Erről tanuskodik Matijaszius Györgynek Pettauból 1829 aug. 23-án Gajhoz írt levele. (*Pisma* . . . 127. levél.)

³ Surmin: *Hrvatski preporod* I. 130. s jegyzetek 27. lap.

⁴ *Dobre vlastnosti slovenskeho*. Pest, 1822. — *Razprava o jemeniach počatkah i starožitnosteh narodu slavianskiho*. 1830.

nem több alapossággal és tárgyilagossággal révedez a történeti ábrándok világában, mint méltó ellenfele, ki csak a gyűlöletben nem éri el: lelkes Horvát Istvánunk; de Kollár naivabb lelkekre, sanguinistikusabb vérmérsékletű fajra hatva, nemcsak az ifjúságban, hanem meglelt férfiakban is buzgó hívókre találva.

Pesten hallgatja Gaj Horvát Istvánnak előadásait is; révedéseit helyesen ítéli meg s azt említi róla, hogy tanítványai — rajta (t. i. Gajon) kívül — szentírásnak vették mindenik szavát.¹

Kollártól tanulta Gaj a cseh nyelvet, Kollár útján lépett levélbeli érintkezésbe Safaříkkal, kinek a szláv nyelvek és irodalmak történetéről szóló munkája² új kiadásához szolgáltatta a horvát nyelvre és irodalomra vonatkozó adatokat.³ Kollár biztatására írta 1830-ban már az illyrismus körébe vágó első dolgozatát: *Ueber die Vereinigung der in den altillyrischen Distrikten wohnenden Slaven zu einer Büchersprache* című kis munkáját és adta ki a horvát egységes helyesírás alapvető művét: *Kratka osnova Horvatsko-Slavenskoga Pravopisaña polog mudrolobneh, narodneh i prigospodarneh temelov izrokov. Od L. o. G. — Kurzer Entwurf einer kroatisch-slavischen Orthographie nach philosophischen nationalen und ökonomischen Grundsätzen von L. v. Gay. Vu Budimu, iz tiskarnice kraljevskoga Vseučilišća. 1830.*

1831-ben befejezi egyetemi tanulmányait, Zágrábba megy, majd végleg ott telepedik meg és megkezdí az illyrismus terén való tevékenységét,⁴ melyet rendkívüli tevékenységgel az absolutismus koráig folytat: maga köré gyűjti az ifjúságot, melynek Kollár panszlavisztikus eszméit hirdeti, majd az illyrismus teendőit kifejti; 1832-ben január havában a báni széknél jegyző, szeptemberében ügyvédi irodában joggyakornok; de ily munkához nincs kedve; már ezen év márczius havában tesz lépéseket, hogy horvát hírlap szerkesztésére engedélyt nyerjen; a helytartótanács nehézségeket támaszt, mire Gav 1833 máj. 29-én személyes kihallgatást kér és nyer az uralkodónál; a biztató válaszra Lipschébe siet, hogy doctori címet szerezzen és ezen, akkor Horvátországban eléggé ritka cízzel hírlapírói nevének tekintélyt is kölcsönözzön; 1834 jul. 20-án leteszi a szigorlatot; ezen év október havában megkapja az engedélyt politikai hírlap és szépirodalmi melléklet kiadására; 14-én kibocsátja az előfizetési felhívást, 1835 jan. 6-án megjelenik a politikai hírlap, a *Novine Horvatzke, Slavonzke y Dalmatinske*, 10-én a szépirodalmi melléklet,

¹ Surmin i. m. I. 128.

² *Geschichte der slawischen Sprache und Literatur nach allen Mundarten.* Ofen. 1826.

³ Erre vonatkozó levelét l. *Pisma* . . . 337. lap.

⁴ Ennek méltatását az illyrismusról szóló fejezetben nyújtjuk.

a *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinska* 1. száma, mely lapok az illyrismus organumaivá lesznek; ezekkel terjeszti az új, egységes, ú. n. *illyr* helyesírást, az egységes délszláv irodalmi, az ú. n. *illyr* nyelvet, továbbá a délszláv egységes ú. n. *illyr* cultura eszméit, 1837 jun. 7-én engedélyt nyer nemzeti sajtó s bibliographiai intézetnek, a *Narodna Tiskara* alapítására; 1840-től kezdve sokat utazik szlávoklakta vidékeken: Német-, Lengyel-, Oroszországban, Dalmáciában, Montenegróban és Szerbiában, hogy élőszóval, személyes érintkezések útján is propagálja az illyrismus eszméit; a 40-es években a politika terére is viszi az illyr mozgalom tevékenységét s az illyr pártnak a megyei és tartománygyűléseken kivívott sikereiért őt ünneplik a mozgalom hívei nemcsak Zágrábban, hanem a távolabbi megyékben is. 1847-ben Pozsonyban és Pesten jár, hogy a magyar politika vezetőembereivel való személyes érintkezése útján előmozdítja a horvátok érdekeit. 1848-ban ő vezeti a horvát küldöttséget Bécsbe, hol a szláv congressuson ő képviseli a horvátok érdekeit; ő hívja egybe a zágrábi nemzeti gyűlést, mely Jelacicsot kiáltja ki bánná. A mozgalom vezetésében érvényesülnek lelkének rokonszenves vonásai, melyeket anyjától örökölt, finom tapintata és kiváló gyakorlati érzéke: szívesen érintkezik bármily fajta emberrel, nem restell szöba ereszkedni a munkással a műhelyben, bátorsággal és határozottsággal lép államférfiak, ministerek és uralkodók elé; ellenfelei a vele folytatott társalgás után hiveivé is lesznek; hívei 1847-ben Kossuth Lajossal, Deákkal és Szentkirályival való személyes érintkezésétől várnak a horvátságra kedvező eredményeket.¹ Kossuth megkedveli egyéniségét, Deák Ferencz vendégül hívja, Kulmer Ferencz báró és Strossmayer József püspök a legbizalmasabb levelezésbe bocsátkoznak vele;² Gavrilovics János, a *Društvo Srbske Slovestnosti* elnöke tőle kér ajánlást, mikor Belgrádban rokonszenves, művelt, ügyes és türelmes kath. plebánost óhajtanak;³ nem esik meg nagyobb lakoma, melyen nem hangzanék el Gajra mondott köszöntő;⁴ szélhámosok az ő rokonainak mondják magukat, hogy lelkes illyreknél szíves fogadtatást találjanak és házi gazdájukat kifoszszák;⁵ ha esetleg hirtelenségében valakit megsértett, a megbántott nem haragszik reá sokáig,⁶ mert rokonszenves vonásai mellett hajlandó a bántást elfeledni. Nem volt tudományos képzettségű, mélyreható

¹ L. Galac Károlynak 1847 nov. 27-én írt levelét (*Pisma...* 70.)

² U. ott 108. és 216. levél.

³ U. ott 76. levél.

⁴ U. ott 59. levél.

⁵ U. ott 253. levél.

⁶ L. Babukics A. 1841 ápr. 2-án írt levelét, u. ott 10.

gondolkodású férfit s Berlics Iván, ki később a glagolica egyik legkiválóbb ismerőjévé s a zárai szemináriumban ennek tanára lesz, bizony hiába fordul még theologus korában hozzá, hogy Kopitar és Vestokov lengyel tudósnak egyes glagolit jegyekre vonatkozó eltérő magyarázataiban döntő szót mondjon;¹ hiába kutat a bécsi, gráci és pesti könyvtárakban, tudományos értékű munkát nemalkothats hogy *Nagy-Illyria története* című két kötetre tervezett munkája csak kéziratban maradt, azzal — mint Margalits Ede is kiemeli² — a tudomány mit sem veszített; sőt még kiváló stilisztá sem volt s munkatársai vallják, hogy annak, mi az ő neve alatt jelent meg, ő nagyrészt csak alapgondolatait adta, de ők írták meg; az elbeszélések és regények tehát, melyek a 30-as és 40-es évek rajzát nyújtva, nem rajzolják meg Gaj hű képét, ha őt egyúttal mint tudóst is magasztalják.³ Nem tudós volt ő, hanem a szó nemesebb értelmében kiváló agitátor: mint apostol jelenik meg a zágrábi ifjúság körében, mely minden szavát áhitattal hallgatja; ügyes elbeszélő, kiváló szónok, lélekjelenlétét soha el nem veszítő improvisator, genialis inspirator; csodás, magnetikus erővel nyeri meg a kedélyeket; akaratereje törhetetlen; a mit mások terveznek, de tervük megvalósításának akadályaitól visszarettennek, azt ő keresztülviszi, tapintattal megoldja a csomókat, melyeket mások megoldhatatlanoknak gondolnak. Több hozzá intézett levél szépen világítja meg hatását az ifjúságra: Smodek Mátyás 1832 nov. 13-án Zágrábból azt írja, hogy Gaj néhány napi távolléte már türelmetlenné teszi az ifjúságot; körében csak azt hallani: Hol van Gaj? Nincs még itthon? Nem jött még vissza? Mit csinál ott? Mikor jön már vissza? Őmaga (a levél írója) minden nap elmegy Gaj lakására kérdezősködni. Tenni szeretne valamit az ifjúság a nemzeti ügy érdekében, de Gaj nélkül tanácstalanul áll.⁴ Trnszki Iván, a nem rég elhunyt költő, 1832 decz. 13-án Gráczból írt levelében említi, hogy a Gajjal való érintkezés tette őt lelkes honfiúvá, keltette benne a törekvést, hogy a közügyet szolgáló, derék férfiúvá legyen.⁵ Kollár János úgy nyilatkozott róla: ha a szlávoknak Pantheonjuk lenne, mint a rómaiaknak volt, vagy a francziáknak van, ő abban a legfeltünőbb helyre állíttatná Gaj szobrát és homlokát virágkoszorúval díszítené.⁶ Dicsősége 1848-ban

¹ U. ott 20. levél.

² *Horvát történelmi repertorium* II. 2.

³ Ilyen pl. Gjalski Xav. Sándor *Osvitja* (Derengés) és *Za materinski jeziki* (Az anyanyelvért) cz. regénye.

⁴ *Pisma* . . . 186. levél.

⁵ U. ott 262. levél.

⁶ *Pisma* XXXVII.

emelkedik tetőpontjára, mikor Bécsből való visszatérése valószínű diadalút. Ezen időtől kezdve rohamosan alászáll: az absolutismus egy időre kijózanítja a horvátokat az illyrius politikai mámorából, sőt kulturális működését is akadályozza; a nemzet pedig elfordult az ünnepektől Gaj Lajostól, kire 1853-ban a szerbekkel és oroszokkal való régiebb érintkezései folytán hűtlenség, hazaárulás és felségsértés vádjá nehezedik; fogságba is kerül, melyből csak nagy nehezen, csak súlyos áldozatok árán szabadul ki. A nemzet egykori vezére, kinek élete az absolutismusig fáradhatatlan tevékenység volt, most tétlenségre van kárhóztatva; anyagi bajokkal küzdve él visszavonultan Mirogojban, melyet sok költséggel gyönyörű ligetté alakít, hogy bánata a természet szépségeiben keressen és találjon enyhülést, de legsűrűbb látogatói itt a hitelezők; itt értesül a politikai és kulturális élet újabb mozzanatairól s bosszankodik azon, hogy az ügyek nem úgy folynak, a hogyan ő szeretné vezetni; legmélyebben sújtja az a hír, hogy szlavisták és egykori illyr hívei is kimutatják, hogy a mit a 30-as és 40-es években az illyrekről, mint a délszlávok őseiről hirdettek, merő ábránd; nem látja, hogy az ősökre való hivatkozás tévedései mellett is termékeny magvakat hintett el, melyek közül sok a cultura termékeny talajára is esett; a tudományos kritika eredményeivel szemben babonában, egy Krapina romjai közt talált háromköves gyűrűben, egy félholdas és csillagos pénzdarabban keres bizonyítékot ahhoz, hogy a szlávoknak Cseh, Leh és Meh az ősei, hogy az ókori illyreknak utódai a délszlávok. Vissza-visszavágyódik egykori dicsőségére s bízik, hogy lesz még idő, mikor ismét ő lesz a nemzet bálványozott vezére. Így éldegél 1872-ig, mely év április hava 20-án d. u. 1. órakor a *Narodne Novine* szerkesztőségében szívszélhűdés vet véget életének.

Ekkor tért vissza dicsősége: temetése ápr. 22-én királyi pompával ment végbe: a nemzet hódolata, a temetés fénye, egykori társának, Kurelac Ferencznek emlékbeszéde hirdették, hogy a horvátság, noha az illyrismus politikai törekvései célhoz teljesen nem is vezettek, már átérzi, hogy kulturális haladása az illyr mozgalomban gyökerezik, melynek vezére Gaj Lajos volt.

DR. SZEGEDY REZSŐ.

EGY CSEH TÖRTÉNETI FOLYÓIRAT.¹

— ELSŐ KÖZLEMÉNY. —

Hogy a cseh történeti irodalom az utolsó időben jelentékeny fejlődésnek indult, azt a tisztán történeti vagy nagyjából történeti tartalmú folyóiratok nagy száma igazolja. A szóban levő folyóiraton kívül még 27 időközi kiadvány van, legalább nagyjából, a történeti irodalomnak szentelve. Első helyen áll közöttük a »Cseh Történeti Folyóirat«, a mely a Történeti Kör költségén jelenik meg, s melynek kiváló belső értékét jeles munkatársak egész sorozata biztosítja. A többi tudományos egyesületek készség-gel ajánlják hasonló kiadványok mintája gyanánt.

A mi a folyóirat belső berendezését illeti, az értekezések után apróbb cikkeket közöl, jelentékeny részt juttat az irodalmi rovatnak, azután kivonatokban ismerteti a többi történeti folyóiratokat, majd egyes közleményeket ad. Az egyes füzetekhez tárgyi szempontból rendezett történeti, bibliographiai jegyzéket csatol a mű közelebbi adataival.

Az értekezések sorát *Heidler János* nyitja meg »A hegelizmus befolyásáról Palacký Ferencz történeti bölceletére és politikai programjára« cz. hosszabb cikkével, a melyben azt iparkodik kimutatni, hogy Palacký a maga bölcelettörténeti nézeteit a hegelizmus, mint akkor legelterjedtebb bölceleti rendszer befolyása alatt fejlesztette ki. Hegel előzői között felemlíti Humboldt Vilmost, Herdert és Fichtét. Már a francia forradalom előtt hirdették a francia bölcelők, hogy a történeti események bizonyos oki viszonyban állanak, de csak a forradalom után vették észre Franciaországban Comte (St. Simon), Németországban Hegel, hogy az események egész halmazában van bizonyos törvényszerűség s hogy az életben minden alá van vetve a változás, fejlődés törvényének. Erre alkalmazta az utóbbi a polaritásról szóló tant s a dialektikai methodus segítségével kifejtette a fejlődés törvényét. Két nép, két idea áll egymással szemben

¹ *Český Časopis Historický*. (Cseh Történeti Folyóirat.) Kiadják Goll J. és Pekár J. XVII. évfolyam 1—4. füzet. Prága, 1911. A Történeti Kör kiadványa.

mint logikai ellentétek. Egymással harczra kelnek, egymást áthatják, míg el nem vesznek, de nem teljesen. Belőlük mindkettőnek kiegyenlítésével új idea keletkezik, új nép, de már magasabb fokú.

A Hegel-féle »történetbölcselet« rendszere egy ideig egyedül uralkodott, de nemsokára s önállóan fejlődött ki Franciaországban Comte rendszere s csak később Angolországban Spenceré. Németország csak a hatvanas években kezdett szabadulni a hegelizmus uralmától.

Természetes, hogy Palacký, a kinek alapos bölcseleti képzettsége volt, szintén a hegelizmus hatása alatt állott; erre vall történetbölcseleti tárgyalásának módja. Heidler azután azt kutatja, mennyire vette át a hegelizmus főtételeit és methodusát, s állításait Palacký műveiből vett idézetekkel támogatja. Palacký az egyetemes és cseh történet megvilágításában felhasználta azt a dialektikai módszert, a melylyel Hegel a történeti eseményeket fejtegette, de csak történeti bölcseletében, magában a »történetében« semmiesetre sem.

Szabadelvűségét, a melyet szintén az ifjú Németországból merített, csakhamar jelentékenyen megmásította s a nemzetiségi eszmével váltotta fel, a mely nála e jelszóban nyilatkozott meg: »Szabadságot minden nemzetnek« s a melyet 1876-ban ily alakban mintegy örökségül hirdetett, mikor a szláv ember természetét úgy jellemezte, hogy »nem akarván sérelmet szenvedni más fajbeliektől, sohasem gondol arra, hogy nekik sérelmet okozzon«.

Hegelnek azt a tételét, hogy a szellem diadalmaskodik az anyagon, mert magasabb, fölötte áll, s hogy a szellem egyesíti s felszabadítja az emberiséget, átvette Palacký is, a mint azt műveiből vett több idézet bizonyítja. A szellem nála is az egyesítő ész, a melynek ellentéte a természet, az anyag, a dolgok véghetetlen különfélesége. Ez Hegelnek alapvető triadája.

Palacký cseh történelmében dialektikailag jár el. Csehországban két törzset állít egymással szembe, mint két főlv képviselőit: a szlávokat, a békés, földművelő, demokratikus népet, s a németeket, a hódító, feudális néptörzset. Ezek egyszermind két kulturát képviselnek, a melyek egymással harczban állva, századokon keresztül áthatják egymást. E harczból vezeti le cseh történetét s azt hiszi, hogy e verseny kibéküléssel fog végződni. E küzdelem folytán a csehek sokat vesztek szín-szlávágukból, a nyugati kultúra áthatotta őket, természetük megaczelosodott. Ezt Palacký tán sajnálja kissé, de megnyugszik benne avval a magyarázatával, hogy a csehek csak így tudták magukat fenntartani, míg az elbemelléki szlávok elpusztultak.

A másik esemény, a mely Palackýt cseh történetében leginkább megragadta, a reformáció volt. Ennek felfogásában a

Hegel-féle dialektika szerint jár el. Az egyház ellen fellépett a reformáció, az egymás ellen vívott harc okot szolgáltatott egy magasabb elv, a tolerantia létrejöttére, a mely mind a kettőt magába foglalta. A mi a XVI. és XVII. században az egyház és vallás eszméje volt, az a mi századunkban a nemzetiségi eszme.

»Vajjon — kérdi Palacký — a nemzetiségi eszme is hasonló, hosszadalmas vérontáshoz vezessen, a melynek kezdete tényleg 1848-ban volt?« Ez hegeli okoskodás. Hegel szerint minden elv, minden eszme különféle fokozatokon át fejlődik, míg betölti hivatását, azaz felkelti ellentétét s a küzdelem után vele kiegyezkedik.

A cseh reformáció keletkezésének fejtegetése igen hasonló a német reformáció Hegel-féle magyarázatához, de még nagyobb az egyezésük a reformáció bölcséleti alapjának előadásában. Palacký azt állítja, hogy Husz a pápai tekintélyvel szembe az »írást« (az Isten ígését) és az észet, mint annak magyarázóját állította. Hegel pedig Lutherről azt mondja, hogy ugyanezen tekintélyvel szembe az írást és az emberi szellem bizonyosságát állította. Magyarázatuk különbözik a márczius előtti liberalismusétól, Rotteckétől, a kinek a szemében a reformáció az ész és a tekintély harca volt, holott Husz és Luther szerint ez két tekintélynek volt a harca az igazi tekintélyért. Azonban Palacký nem következetes a huszitismus felfogásában; többször elfogadja a német szabadelvűek magyarázatát.

A mi Palacký politikai bölcséletét illeti, minden alkalommal teljes határozottsággal azt hangoztatja, hogy a politikus ember egész ténykedését az államunk utolsó korának »történetét mozgó erők« ismeretére alapítsa. Maga így járt el minden nagyobb politikai iratában vagy beszédében s a maga politikai nézeteit ismét dialektikai módszer alapján alakította ki.

Politikai bölcséletében abból indult ki, hogy a »világsszellem« az emberiséget egységre vezeti, létesíti a világcentralisatiót. A történeti centralisatio magyarázatában nem világos. Tulajdonképpen két centralisatiót különböztet meg: a világcentralisatiót, az emberiségnek a tudomány haladása útján való közeledését és az állami centralisatiót. A kettő közt a különbség az, hogy míg a világcentralisatio még nem érte el delelő pontját, az állami azt már régen túllépte . . . A polaritás törvénye szerint a világcentralisatio »eszméjével« szembeszáll a nemzetiségi eszme, a mely ellene működik s kiegyenlítésre készíti. Azonban más helyen másképp állítja fel tételét: Az állami centralisatio ellen működik a közvélemény és a nemzetiségi eszme, a mely, ugyanazon polaritási törvény szerint, belőle fejlődött. Az »Osztrák Állam eszméjében« (1865) mindjárt megszabja az útját, meg-

adja az irányítást is, hogyan egyenlítendő ki a két eszme. Ez az ő foederalistikus programja, a mely a monarchia népeinek önállóságot akar adni, a mellett azonban a monarchiának is meg akarja adni mindazt, a mire mint nagyhatalomnak szüksége van. Egy nemzetnek sem szabad uralkodnia, egynek sem szolgálnia. Innen származik Palackýnak szélső harca a dualismus ellen s lelkesedése a nemzetiségi autonomia elvéért, a melyet egész életén át védelmezett, a melynek kész volt feláldozni a történeti cseh államjog continuitását. Ezen áldozat oly messzeható valami, hogy ama bölceleti magyarázat nélkül nehezen érthető meg. Ezen bölceleti alap megmagyarázza azt a »doktrinaerismust«, a melyet Denis annyira a szemére hány Palackýnak. E Hegel-féle dialektikai módszer, a mely a valóságban a történeti fejlődésnek igen könnyelmű egyszerűsítését jelenti, ártott Palackýnak.

Palacký nem volt hivatásos bölcselelő, s bölcselelő történeti elmélkedése eredményének a legnépszerűbb s akkor Németországban kizárólag uralkodó alakot adta. Ha ez a hegelismus átment volna teljesen a vérébe, történetét egészen másképp írta volna meg, mint a hogy megírta, ő azonban a Hegel-féle előszavai ellenére kitűnő genetikus történetet írt, a melynek tartós bece volt, míg bölceleti felfogása nem állotta meg a helyét, azért, mert Hegel-féle volt, a melyet környezete légköréből szítt volt magába. Politikai alapelve a nemzetiségi egyenlőség elve, a cseh politikai program alapja lett, a mely a nemzetiség felette mély felfogásából fejlődött. Az akkor valami új dolog volt; a népek többségénél még szunnyadozott, a kormányok nem tudták kellőleg megbecsülni. Azonban Palacký sejtette, hogy a nemzetiség az osztrák politikai fejlődés tengelye lesz, s azért akarta, hogy a nemzetiségi eszme az egész monarchia alkotmányos szervezésének alapja legyen. Ez tagadhatatlanul nagy tett volt.

Urbánek Rezső a podjebradi György királyra vonatkozó »Cancellaria regis Georgii« néven ismeretes okmánygyűjteményről értekezik. Kiemeli, hogy György király korának tanulmányozásánál nagy akadály az a sajnálatos tény, hogy a nevezett király nem talált író, a ki elég közel állt volna hozzá, hogy terveiről és tetteiről jól értesüljön s a ki annyi írói képességgel rendelkezett volna, hogy a király személyiségének és törekvéseinek jól kidomborított képét hagyja az utókorra. Az egykorú idegen krónikások többsége pedig sokkal távolabb élt tőle, semhogy e feladatnak eléggé megfelelhetek volna.

E hiány pótlását és kiigazítását az egykorú okmányokban és levelezésekben találjuk. Ezek közül jelentőségével s tartalma bőségével első helyet foglal el az Eschenloer-féle breszlai gyűjte-

ményen kívül a »Cancellaria regis Georgii« című gyűjtemény, a mely több kéziratban van meg. A legrégebb s alapúl szolgáló szöveget a prágai Lobkovicz-féle *A* kézirat tartalmazza. A *B* kézirat szintén a lobkoviczi könyvtárban, a *C* kézirat a gersdorfi könyvtárban (Bautzen) található. Dudik (Mährens Geschichts-Quellen) még két, *D* és *E* betűkkel jelzett, s a brünni országos levéltárban található kéziratokra figyelmeztetett. Urbánek e gyűjtemény kéziratainak sorsáról s egymás közti viszonyairól értekezik; azután az összes kéziratok főrészét, a tulajdonképpeni »Cancellaria«-t veszi vizsgálata tárgyául s alapjául a *B* kéziratot használja. Tartalma elválaszthatatlanul össze van kötve Heimburk Gregor, a jeles jogtudós és politikus nevével, a ki György királyt a római kúriával való viszálykodásában ékesen védelmezte. A gyűjtemény bevezető darabja György királynak Mátyás királyunkhoz intézett ünnepies kiáltványa (1466, 7. 28.) — Heimburk prágai tevékenységének első eredménye — és utolsó száma Mátyásnak kiáltványa (1468, 4. 8.), a melylyel igazolja György elleni hadjáratát.

Heimburk azon törekvése, hogy megnyerje Mátyás királyt a cseh-magyar, tulajdonképp a cseh-magyar velencei szövetség részére, nem volt személyi, phantastikus terv, hanem megfelelt a cseh politikának, szükséges követelménye volt, mert az akkori helyzetben a római kúria erélyes fellépésének csak Mátyás király adhatott súlyt és erőt, azért Heimburk főtörekvése oda irányult, hogy megőrizze a békét Mátyással. Erre vonatkozik a »Cancellaria«-ban foglalt 1466—68. évi cseh-magyar levelezés. A többi oklevél csak közelebbről világítja meg azt a nagy küzdelmet, a melyet György király a római kúriával vívott.

Csak Palacký aknázza ki először érdemlegesen e gazdag okmánybányát történeti műve megírásánál, azonkívül hozzáfogott az okmányok kiadásához. Teleki az ötvenes években majdnem az egész cseh-magyar levelezést (59 darabot) kiadta a »Hunyadiak kora Magyarországon« cz. munkája X. és XI. kötetében. Egy részét (20 darabot) Fraknoi adta ki »Mátyás király levelei« (1893.) cz. művében, alkalmasint azért, mivel Teleki műve nehezen hozzáférhető. Kár, hogy Fraknoi műve csak azokat a leveleket tartalmazza, a melyeket Mátyás maga írt, vagy a melyeket hozzá írtak, míg a cseh-magyar levelezés egyéb darabjai érintetlenek maradtak. Összesen 82 darab került kiadásra, míg 149 még várja a kiadását.

Krofta Kamil majdnem 57 lapra terjedő tanulmányt közöl e czímen: »A sub utraque-szentszékért (consistoriumért) az 1562—1575. években lefolyt harczok s ezeknek történeti alapja«.

Azon vallásháborúk történetében, a melyek a XVI. században s a XVII. elején a cseh földön folytak le, nagy jelentősége van a sub-utraque-szentszék körül vívott küzdelemnek, a mely az akkori felekezeti pártokra mintegy jelentős és értékes hagyomány gyanánt szállott a huszitismus után. A husziták mindjárt az 1420. évi nagy győzelmeik után, mikor maga Konrád érsek hozzájuk csatlakozott, külön egyházi szervezetet alkottak. A legfelsőbb egyházi igazgatást administratorokra bízta, a kik eredetileg az érsek mellett, később az ő helyén állottak; kezdetben többen voltak, későbbben egy vagy kettő, s melléjük segítségül a sub una-szentszéktől (úgynevezett »felsőbb szentszéktől«) való megkülönböztetésül egyházi bizottságot (consistorium) adtak, mely később »alsóbb szentszék« néven volt ismeretes. Ezen egyházi szervezetet sokáig ideiglenesnek tartották, mert a husziták nem akartak tartósan elszakadni az egyetemes egyháztól s meg is kellett volna szűnnie, mihelyt a husziták a compactata-k alapján kibékültek az egyházzal. Azonban semmi sem mutatja jobban e béke tökéletlen s nem őszinte voltát, mint az, hogy azután sem szűnt meg a sub utraque-párt önálló egyházi szervezete, hogy a huszitáknak azután is voltak saját administratoraik s külön szentszékük.

A Husz-féle egyház e tekintetben igazi nemzeti egyházzá lett, tényleg Rómától független volt, a melyre a nemzet politikai képviselői egyetemben a papság helyettesítőivel ügyeltek fel. Fejlődésének csak az állott útjában, hogy a huszitáknak nem volt elszántságuk arra, hogy teljesen szakítsanak Rómával, mindig újból kísérleteket tettek arra, hogy vele kibéküljenek, különösen azért, mert azzal, hogy megmaradtak az apostoli egymásra való következés (successio apostolica) elvén; papjaik felszentelésénél idegen katolikus püspökök kegyelmére voltak utalva.

Mikor a Luther-féle újítások Csehországba behatoltak, a viszonyok alaposan megváltoztak. Luther tanításai a sub utraque-pártnál számos követőre találtak.

E radikálisabbak, a Lutherhez hajló új utrakvisták, késelem nélkül megkísérelték magukhoz ragadni a legfelsőbb hivatalt a huszita pártban. E törekvésükben szembeszállott velük a királyi hatalom, a mely 1526-ban I. Ferdinánd erős kezében volt.

Az első nyílt támadást a szentszék megújításánál 1562-ben intézte ellenük, de csak fia, Miksa alatt fejeződött be e harcz hosszú időre a királyi hatalom javára.

Ezen tanulmány célja az, hogy e harcz mibenlétét, lefolyását, eredményét előadja.

Markus Antonin »Az 1618. évi rendi apologiák« czímen 58 oldalra terjedő tanulmányt közöl, melyben részletesen ismerteti

a cseh felkelés vitairódalmát. Mihelyt Csehországot a vallás-különbség pártokra szakította, mindjárt napvilágot láttak ilyen vitairatok. A »cseh testvérek« a XVI-ik században több ilyen apologiát adtak ki, hogy a nagyközönséget hitük igaz voltáról felvilágosítsák és magukat támadóik ellen védelmezzék.

A cseh rendek teljes tudatában voltak a magukra vállalt felelősségüknek s szükségét érezték annak, hogy magukat igazolják nemcsak a császár, hanem a nagyközönség előtt is. Kiadtak tehát egy rövidke cseh nyelvű apologiát, a melyet más nyelvekre is lefordítottak. Ez »első vagy kisebb apologia« néven vált ismertté. Ebből azután vita támadt, a melyre a directoriumi kormány-nak két kiadvánnyal is válaszolnia kellett, közülök a második, vagy »nagyobb apologia« emelkedett nagyobb hírre. E vitairódom, publicistika közelebbi ismertetése a czélja és tárgya Markus tanulmányának.

Mindenekelőtt a forrásokat kutatja, a melyek a cseh felkelés korára vonatkoznak. Csak kevés kiadott forrásmunkára akadt. Ilyenek gyanánt említi a Khevenhiller-féle »Annales Ferdinandeí«, a Londorpius-féle »Acta publica« és »De statu bohemico perturbato« cz. műveket, továbbá a Palmától kiadott »Acta publica der schlesischen Fürsten und Stände« cz. gyűjtemény munkát.

Ilyenek hiányában a szerző kénytelen volt a levéltárakhoz fordulni. Legtöbb adatot talált a cseh országos levéltárban. Fényt derítenek az apologiák szerzőire az elfogott directoroknak Liechtenstein bírói széke előtt történt kihallgatásáról felvett jegyzőkönyvei (6), Lobkovic Zdenko főkanzellárnak a raudnici hercegi levéltárban talált feljegyzései. Ez ugyanis feljegyezte a vádlottak ellen felhozott vádakát s hozzáírta az általa indítványozott büntetéseket. A védelmi publicistikának gazdag forrására akadt a Zibr-féle »a cseh történet bibliographiája« cz. monumentális mű III. kötetében.

A szerző azután 8 oldalon felsorolja a cseh rendeknek cseh, német, latin, holland és francia nyelven megjelent védelmi iratait.

A Cseh Történeti Folyóirat 2. füzetében Markus folytatja a cseh apologiák kérdését: mikor s milyen nyelveken adták ki, kiknek küldték és mely országokban terjesztették el.

Ez a kisebb apologia igen heves mozgalmat támasztott a katolikus oldalon. Megjelenése után nemsokára szenvedélyes hangú ellenirat látott napvilágot, a mely csak kéziratként forgott közközen; júliusban pedig a bécsi udvar hivatalos felelete jelent meg a szerző és hely megnevezése nélkül. Ennek első részében az udvar ismerteti a cseh eseményeket a defenestrációtól kezdve.

Az első rész a másodiknak, a tulajdonképeni »Informatiónak« a bevezetése.

A mint a cseh rendek apologiájának, úgy az udvari »Informatiónak« is az volt a célja, hogy a külföldet a dolgok igazi állásáról felvilágosítsa. Ezt nemsokára követi »Kielégítő evangélikus magyarázata a cseh apologiának« cz. füzet, a melynek szerzője bizonyos protestáns párttöredék szószólójának vallja magát, a császár magatartását igazolni törekszik, a rendekre hárítja a felelősséget s más úton, de ugyanazon következtetésre jut, mint az »Informatio«, hogy t. i. a cseh rendek lázadók, a kiknek a vallás csak köpenyegül szolgál politikai céljaik eltakarására.

Az 1618. év őszén adta ki Tanner Ádám jezsuita »Apologia pro societate Jesu« czímen védőiratát, a melyben rendjét a kiutasítási parancsban foglalt vádak ellen védelmébe veszi.

Az ellentét Bécs és Prága között napról-napra mind jobban kiélesedett s az egyezkedések, alkudozások csak azért folytak tovább, hogy az ellenfelek időt nyerjenek erőgyűjtésre, fegyverkezésre. A cseh rendek szükségét érezték annak, hogy kiadják az ígért nagyobb apologiát. A kész kézirat kiadását azért halogatták, hogy kompromittáló oklevelek közzétételével az alkudozások további folytatását meg ne akadályozzák, a mint azt a szász és pfalzi választófejedelmek politikája követelte. A mikor azonban a sziléziai rendek követsége Prágában megjelent, hogy a kölcsönös vádak valódiságáról meggyőződjék, a directorium tagjai vádjait 12 fejezetben összefoglalva, kétségkivül átadták a Prágában időző követség tagjainak. Midőn pedig a kisebb apologiára folyton szaporodtak az elleniratok, a rendek augusztus elején »Rövid jelentés« czímen nyilvánosságra hozták a császár vádjaira feleletüket. Ezen iratnak jelentékeny hatása volt nemcsak a sziléziai rendekre, a melyek aztán csatlakoztak Csehországhoz, hanem a választófejedelmekre is.

Mindazonáltal nem bizonyult teljesen kielégítőnek, s a rendek még részletesebb apologia megírásán dolgoztak. Annyi meggyőző anyagot hoztak össze, hogy szívesen engedtek betekintést a kéziratba idegen országok, így a morva rendek kiküldöttjeinek, a pfalzi követnek, hogy őket ügyüknek megnyerjék. Midőn azonban a Bécs és Prága közt kitört ellentétnek annyira elmérgesedtek, hogy már alig hitt valaki az alkudozások békés eredményében, a protestáns közhangulat nyomása alatt a directorium végre 1618. deczemberében beleegyezését adta abba, hogy a sokáig halogatott nagyobb apologiát kinyomassák. Az első kiadás hamar elkelt, a következő év elején megjelent a második kiadása s egyidejűleg lefordították idegen nyelvekre, mindenek előtt németre, hogy annál inkább elterjedhessen a külföldön.

A második apologia két részből áll: a szövegből és melléletekből. A szöveg tartalmilag két különböző részre oszlik. Az első fele tulajdonképen a kisebb apologiának bővített átdolgozása. Mindjárt az elején kitűnik a cél, a melyet a cseh rendek az apologiával elérni akarnak, t. i. kimutatni, hogy 1. mindazt, a mit a rendek ezen ügyben elhatároztak, a túrhetetlen vallási sérelmeiktől kényszerítve tettek, hogy nagyobb bajokat elkerüljenek; 2. ő Felsége kir. méltóságának csorbítására irányuló újításokra soha senki sem gondolt. A huszita kortól kezdve akarja az irat a cseh egyház történetét rajzolni. Azonban részletesebben csak a Rudolf-féle felséglevél kiadása után ecseteli az egyházi és politikai állapotokat s felsorolja a protestánsok elszenvedett sérelmeit, a melyek ellen hasztalanul szólaltak fel. Mikor az 1618. évi országgyűlés megnyitása előtt megjött a császári levél, a mely a »védőket« lázadóknak nyilvánította ki, nem maradt egyéb hátra, mint hamar cselekedni s erélyesen fellépni mindennek legfőbb szerzői, Slavata és Martinic ellen. Az apologia most terjedelmesen ezek ellen fordul, feltárva hosszú bűnlajstromukat. A defenstratiót »ősrégi szokásnak« mondja, a melyre példákat találni az izraelitáknál, Rómában s más népeknél; a büntetést pedig a bűnösök megérdemelték.

Az apologiának már irodalmi értéke is jelentékeny, a mennyiben megírásában Budovec Venczel, a híres »cseh testvér« is részt vett; de nagyobb a történeti jelentősége. A bevezető rész a leggyengébb, történetileg értéktelen. Nagyobb jelentőségre csak ott emelkedik, a hol Rudolf utolsó éveire és Mátyás uralkodásához jut. Itt észre lehet venni az írónak azt a törekvését, hogy Rudolfnak türelmességét Mátyással szemben kiemeljék.

Markus ítéletét ezen apologiáról e szavakba foglalja össze: Úgy látszik, hogy a protestánsokon elkövetett minden sérelem ellenére el kell ismerni, hogy ezek nem voltak oly jellegűek, hogy azokat nem lehetett volna mérsékletesebb úton megszüntetni, mint véres forradalommal. Bármennyire mentegeti is az apologia a rendek tettét, s járul hozzá az ő megértéséhez, mégis csak nehezen lehet állítani, hogy tetteleg igazolja is. Néhány vezér kezében a rendek többsége pusztá báb és politikájuk eszköze volt. A mi a rendeket igazolta, az inkább tragikus sorsuk volt, mint az apologia. A directorok abban bizakodtak, hogy az apologia harczol értük a külföldön, avval a reménnyel biztatták magukat, hogy hatalmas barátokat szerez nekik, holott azok, a kiknek szánva volt, egyáltalán nem is olvasták.

Az apologiák felette későn jelentek meg, oly időben, mikor a küzdelem már teljesen kifejlődött, mikor a felek már teljes határozottsággal szétváltak. A külföldi olvasó nem találta bennük

azt, a mit keresett. A protestánsokon elkövetett sérelmek, a melyeket az apologiák felhoznak, nem voltak szokatlan dolgok, csak keresztültvitele a : »cuius regio, eius religio« elvének. A külföld közvéleménye nyugodt maradt. A cseh ellenállás tényleges jelentőségének a tudatára csak akkor ébredt a külföld, mikor a cseh szikrától európai tűzvész támadt.

A második apologia kiadásával a cseh rendek nem tartották védelmi irataik kiadását befejezettnek, ellenkezőleg terjedelmes publicistikai munkára készültek. Így a Budovec-féle »1609. évi acták« kiadására gondoltak, továbbá minél előbb egy harmadik apologiát akartak kiadni. E szándékuk sem teljesült. Mátyás elhalálozásával a cseh felkelés más jelleget öltött: a vallási indokok háttérbe szorultak, most főleg az a kérdés foglalkoztatta az elméket, vajjon a cseh rendeknek volt-e joguk arra, hogy visszautasítsák Ferdinándot s más királyt választásának. Ebből magyarázható a bécsi udvar teljes hallgatása. Csak a jezsuiták emelték fel szavukat a második apologia ellen. Tanner Ádám jezsuita megváltoztatott s bővített alakban német nyelven adta ki »apológiáját«, a melyben a rend ellen felhozott új kilencz vádat iparkodik megcáfolni.

Bidlo Jaroslav rövid cikket közöl »a szlávtság egyetemének történetéről«. Annak az okait kutatja benne, miért viselkedik a történeti kutatás és synthesis részint kétkedéssel, részint egyenesen elutasítólag az iránt, a mire a szláv renaissance korában a fiatal szláv tudomány s általában cultura főképviselői (Rakowiecki, Maciejowski, Safárik, Kollár, Sfúr, Mickiewicz, Chomjakov, Konstantin Aksakov stb.) vállalkoztak, hogy t. i. kialakítják a szlávtság multjának teljes képét. A főokok egyike, a miért elhagyták azt az utat, a melyen a renaissance-kori szláv tudomány megindult, mindenesetre nagyrészt az a kudarcz volt, a melyet a nagyszabású tudományos tervezések, az anyag és az előkészítő munkák hiánya miatt mindjárt kezdetben vallottak. Jellemző bizonyítéka ennek különösen a Safárik-féle »Szláv Régiségek« cz. munka, a melyet szerzője eredetileg a 4 kötetes »Geschichte der slavischen Sprache und Literatur« második kiadásának bevezetéseül tervezett. A szakemberek előtt ismeretes, mily nehézségekkel kellett »Szláv Régiségeinek« megírásánál küzdenie. Azt lehet mondani, hogy a Safárik-féle »Szláv Régiségek« óta a szlávtság egészének történeti tanulmányozása ott akadt meg, a hol Safárik tartott, t. i. a legrégebbi korban.

A szláv történet e korszakának tanulmányozására feláldozták majdnem összes tudományos erejüket, a mely erők a szláv világ egyetememes történetéhez fordultak, úgy hogy rendkívül terjedelmes

irodalom fejlődött ki, a mely a további lépéseket inkább feltartóztatja, mint gyorsítja.

Csak az irodalomtörténet terén történt néhány kísérlet arra, hogy valamennyi szláv nemzet irodalmi fejlődésének egyetemes képét feltüntesse.

A szláv történet tudományos, alapos forrástanulmányokon alapuló képének a hiányát a renaissance-kor napi szüksége historiosophiai képpel, a szláv történet bölcséletével, pótolta, a mely a Herder—Fries—Hegel-féle német bölcséleten alapult, tőle függött.

Az a kudarcz is, a mely a szlávoknak a Kollár-féle kölcsönösség gondolatán alapuló politikai együttműködését érte, az afféle csalódás, a minő az 1848. évi szláv congressust követte, bizonyára szintén lelohasztotta a szlávok multja iránt táplált lelkesedést. Végre a tudományos munka elégtelen szervezése a legújabb időig akadályul szolgált e tekintetben. Az úgynevezett szlavisztika az orosz egyetemeken csak szláv philológiával és régiségtannal van képviselve. Csak a kelet-európai és szláv történeti studium két kiváló képviselőjének, Vaszilyevszkyj és Lamanszkyj tanároknak személyes befolyása és példája alatt került ki az orosz egyetemekből néhány szlávista, a kik a szláv nemzetek történetét szakszerűen egyetemes szláv szempontból ápolják. Tanítványaik, különösen Lamanszkyjéi, főleg az egyes szomszéd szláv nemzeteknek, mindenekelőtt a balkániaknak kölcsönös érintkezéseit méltatják figyelmükre. Hasonló eljárást követ a lengyel és cseh historiographia.

A szláv világ mélyebb megismerésének szükségessége az újabb időben nemcsak Oroszországban, hanem nyugaton is, jelesen Németországban mutatkozik, a hol a gazdasági érdekeken kívül a történeti tanulmányozásnak új látóhatárokra, új ösztönökre, új összehasonlításokra van szüksége, különösen mikor mindjobban napfényre kerülnek a Kelet erős, tevékeny részvételének nyomai a nyugateurópai középkori cultura fejlődésében. A nemrég meghalt Krumbacher K. byzantolog és Goetz L. tanár felemelték szavukat szláv tanszékeknek német egyetemeken való rendszeresítése érdekében. A bécsi egyetemen nemrég a kelet-európai történet tanulmányozására seminariumot alapítottak, Csehországban a neoslavismus nevű mozgalom megérlelte a szláv nemzetek multjának mélyebb, tudományos vizsgálatának szükségességét, hogy megkeressék a megújított kölcsönösség sikerének előfeltételeit vagy zálogait.

Bernheim »Lehrbuch der historischen Methode« cz. jeles könyvében arra utal, hogy a történetírók figyelme több okból a fejlődés oly oldalai felé fordult, a melyek a régibb kutatók szemé-

ben nem voltak fontosak. Így pl. annak megismerése, hogy mily befolyásuk van a gazdasági tényezőknek a jelen politikára, új történeti szaknak, a gazdaság történetének megalapítására vezetett. A nemrég lezajlott orosz forradalom hathatósan folyt be az újkori orosz történet mély, kritikai és sokoldalú tanulmányozására. Így el lehet várni, hogy a neoslavizmus néven ismeretes mozgalom a szláv kölcsönösség gyakorlati keresztülvitele körül tett kísérletek, egyetemben a tudományos szükségletekkel, újra megérielik azt a törekvést, hogy kialakítsák a teljes szláv multnak tudományos képét és felállítsák a szláv történet új bölcséletének rendszerét.

Mielőtt Bidlo megfelelné azon feltett kérdésére, vajjon egyáltalában s ha igen, mennyire lehetséges tudományos szempontból a szlávtság egészének történetét megírni, szükségesnek tartja, hogy megemlékezzék két munkáról, a melyek már néhány évvel ezelőtt megfeleleltek e kérdésre és iparkodtak periodizálás alakjában az egyetemes szláv történet tervezetét adni. Az egyik Höfler »Epochen der slavischen Geschichte bis zum Jahre 1526« cz. műve, a másik Budilovics orosz tudósnak »Néhány észrevétel a szláv történet tudományos állásáról (Jurjev 1898)« cz. munkája.

Midőn Bidlo súlyt fektet az összehasonlító történeti tanulmányokra, nem zárja ki annak lehetőségét, hogy a szláv történet teljes képe kialakuljon, a mire a szláv történet-tudomány mai állása sokkal megbízhatóbb alapot nyújt, mint száz évvel ezelőtt. Hogy ehhez néhány szaktudós közös erővel hozzájárasson, azt nemcsak gyakorlati, hanem tudományos szükség is követeli.

Novotný Venczel egyetemi tanár két »adalékok« közöl »Csehország régiebb történetéhez«, a melyek elseje (a szalonikii hithirdetők és Róma) minket közelebből érdekelhet, mert Cyrill és Method egy ideig hazánk földjén is Kocel udvarában tartózkodtak. A szerző nem akar beavatkozni a szláv apostolok körül folyó vitába, a mennyiben az Cyrill vagy különösen Method igazhitőségét, Phociushoz való viszonyukat, a »Filioque«-val szemben való álláspontjukat illeti, egy tény azonban tagadhatatlan, az t. i., hogy bár Cyrill és Method keletről jöttek s a kelethez bizonyára különös kötelekek számai kapcsolták őket, mégis Rómával kötik össze a szlávokat, nem a kelettel. Habár a tényen magán kételkedni nem lehet, de a mód, a hogyan az történt, nem oly kétségtelen. Novotný e cikkében ki akarja mutatni, hogy ezen összeköttetés, az első római látogatás az esetlegesség bélyegét viseli magán. Állítását magukra a két testvérről szóló legendákra alapítja. Az itáliai legenda szerint, melynek szerzőjeül Novotný Gauderichot, a velletri-i püspököt

tartja, Miklós pápa meghívta Rómába a két testvért. A meghívó levél azonban már nem találta őket Morvaországban. A két testvér, Konstantin (Cyrill) egyházi tervekkel s avval a szándékkal, hogy segédeket szerez új tanítványok felszentelésével, Method pedig kolostori béke (az olympusi kolostor) után való vágyból Konstantinápolyba indultak Velenczén át, a honnan tengeren akartak tovább utazni. Útjukban felkeresték Pannóniában Kocelt, a kinél bizonyára hosszabb ideig időztek, ha e látogatásuk oly mély nyomokat hagyott maga után, a minókról biztos tudomásunk van. Útjukat bizonyára nem szakították volna félbe oly hosszú időre, ha ezen időben már kezükben lett volna a pápa meghívó levele. Itt, vagy tán csak Velenczében, a hová útjuk vezette, kézbesítették nekik a pápa levelét, a mely megváltoztatta utazási tervüket. Konstantinápoly helyett — Rómába fordultak. Erre könnyen ráállott Konstantin, az egész vállalat lelke, mivel így Rómában könnyebben s gyorsabban érhetne el célját — a további missiót, mint a konstantinápolyi hosszú utazással.

KRAJNYÁK EDVÁRD.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

AZ ERDÉLYI SZÉKELYEK ELSŐ HADJÁRATA 1210-BEN.

Az országos levéltárban őrzik IV. Bélának egyik, Győrött 1250 június 23-án (Nono Kl. Julii) uralkodásának 15-ik évében kelt és szerfelett érdekes oklevelét. Szerfelett érdekes ez oklevél nem csupán azért, mert IV. Béla leányának, Erzsébetnek férjhezadásáról szól benne, hanem még inkább azért, mert ha nem is szóról-szóra, de mégis bőven átírja benne atyjának, II. Andrásnak azon oklevelét, melyben a király elmondja, miféle érdemekért adta oda Türje Joachim nevű kedves hívének a mai Varasdmegye területén eső Szolvona, most Szlanye birtokot.

Ez érdemek egyikét így írja le az oklevél: »Cum Ascenus Burul imperator quondam Bulgarorum auxilium a patre nostro (II. András) contra infideles suos de Budino ex amicitiae fiducia implorasset, rex ipse Iwachinum comitem Scibiniensem associatis sibi Saxonibus, Olacis, Siculis et Bissenis in subsidium transmisit, eum in ductorem exercitus preferendo. Qui cum supra fluvium Obozi pervenissent, tres duces de Cumania ipsis occurrentes cum eis prelium commiserunt, quorum duobus occisis tertium, nomine Karaz, comes Iwachinus vinctum transmisit ad regem. Perveniens ad castrum Budin viriliter pugnando exercitum sibi subditum in facto prelii laudabiliter confortando, ita quod duas portas civitatis igne combussisset, tandem post forte prelium ibi commissum, licet equo, cui insidebat occiso sub eo, ipse acceptis letalibus plagis vix vivus remanserit, tamen quattuor cognatis et aliis militibus suis ibidem per Bulgaros occisis castrum Budin ad manus eiusdem Burul Asceni restituit«¹

Először is állapítsuk meg ezen hadjárat idejét. Mindjárt a hadjárat után említi még a király Joachimnak abbeli szolgálatát, hogy részt vett azon háborúban, melyben Igorevics Román orosz vezért lefejezték. Ez pedig 1211-ben történt.² Ez tehát arra mutat, hogy a

¹ Hibás év zámmal és kihagyásokkal közli Kukuljevics is valami régi másolatból. *Starine* XXVII. 28.

² Pauler: *A magyar nemzet története az árpádházi királyok alatt* II. 51.

Bulgárországra küldött segédcsoport 1210-ben vette be Bodont (Widdint).

De nem mindig bizonyos ám az, hogy az oklevelek szoros időrendben adják elő az eseményeket. Néha itt-ott az eseményeket jelentőségük szerint csoportosítják.

Azonban, hogy a Szolovnáról szóló oklevélben a királyi kancellária az időrendet tartotta szem előtt, azt a rendes szokáson kívűl egyéb adatok is igazolják.

Legnevezetesebb ezek közül az, hogy a bolgár császár, a ki II. András királytól segítséget kért, Burul nevet viselt. Már pedig *Burul* (I. Ascen unokaöccse) nevű bolgár császár csak az 1207—17. években uralkodott. E Burul-lal II. András király csakis az 1208—12. években volt barátságban, mert 1212-ben már ő is ellene fordult és Nándorfejérvárt meg Barancs várát egész vidékével együtt elfoglalta.¹ 1215-ben pedig II. András a latin császár unokahúgát vévén nőül, egészen a bolgárok ellenségei sorába lépett.

A hadjárat kiinduló pontja Nagyszében volt. Innen Bodon (Widdin) felé legrövidebb, legtermészetesebb út az Olt mentén menni Nikápolyig és onnan a Duna mentén Bodonig; ekként a podgyaszt hajókon vihették magukkal. Hogy a seregnek valóban is ez volt az útja, kétségtelenné teszi az, hogy útközben az Obozt folyóhoz értek és ott kemény csatát vívtak. Ez Obozt folyó nem más, mint a ma is meglevő Ogoszt. Ez Ogoszt a Balkán hegyekből ered s Rahova felett szakad a Dunába. Nikápolyból Bodon felé menet ezt okvetlenül érintenie kellett a magyar seregnek, s viszont a mai Krajova környékéről egy pár kún csapat csakugyan elébe vágthatott a Bodon felé menő seregnck. De Joachim erősen összetartotta embereit, azokkal mindenütt győzött és Bodont elfoglalta.

A hadjárat vezére — mint az oklevél mondja — Joachim szebeni ispán volt, s mivel a sereg szászokból, oláhokból, székelyekből és besenyőkből állott, világos, hogy ezek mind az akkori szebenmegyei lakosokból állottak ki. Miért lehetett Szebenmegyéből egész kis sereget összeállítani? megmagyarázza az, hogy 1210-ben, mielőtt a Barcaságot a német lovagrendnek a király átadta, Szebenmegye nagyon jelentékeny határmegye volt és így sok határőr is lakott benne. Ezek közé tartoztak a Kerz vidékére telepített oláhok és besenyők. Maguk a szászok is akkor nagyobb hadi kötelezettséget vállaltak még magukra, mint 1224-ben, mert ettől kezdve külföldre menő ispánjaikkal csak 50 katonát voltak kötelesek küldeni.

De kik voltak azok a székelyek, a kik nem külön ispán, hanem a szebeni ispán vezérlete alatt harcoltak?

¹ Jireček : *A bolgárok története* 228—32 l. Pauler i. m. 47.

Ha, a mint biztosnak látszik, a királyi kancellária számszerint sorolja fel Joachim seregének egyes részeit, akkor e székelyek számszerint a 3-ik helyen állottak és náluk csak a besenyők voltak kevesebben. Bajos tehát a telegdi (maros- és udvarhelyszéki) székelyekre gondolni, mert azok bizonyára túl tettek volna számban a szászokon is.

Ha ehhez hozzáadjuk még azt, hogy a bihari hadnak még 1217-ben is külön székely századja volt, azt kell feltételeznünk, hogy Szeben várához is tartozott külön székely század és ezek követték Joachim ispánt Bolgárországba. Teljesen bizonyossá teszi e feltevést az, hogy az 1224-ben II. András híres kiváltságlevele a szászok számára világosan említi a szászsebesi székelyek földét. De meg azonkívül a régi szebeni szék keletéről határos volt a mai Szászkézd környékével. E Kézd környékén a helynevek világosan magyar vagy szláv eredetűek és így nem a később odatelepedett szászoktól, hanem a régebben ott lakott szlávoktól és magyaroktól származnak. S valóban van is nyomuk, hogy itt valaha, 1264 előtt székelyek laktak, mert az aranyosszéki székelyek levelei világosan mondják, hogy az aranyosszéki székelyek először Kézd vidékén laktak s csak V. István, bizonyára a feketehalmi várban tett hűséges szolgálatukért adta nekik a sokkal nagyobb területű Aranyosszéket.¹

Ezen szebenmegyei, Szászsebes és Szászkézd környékén lakó székelyek voltak tehát azok, a kik 1210-ben Bodon elfoglalására indultak és ez az erdélyi székelyek első ismert hadjárata.

KARÁCSONYI JÁNOS.

¹ Szabó K. *Székely oklevéltár* I. 23—26 ll.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Miskolcz város története és egyetemes helyirata. Irta dr. Szendrei János, a Magy. Tud. Akadémia tagja. Negyedik és ötödik kötet. Miskolcz város története 1800—1910. Kiadja Miskolcz város közönsége. Miskolcz, 1911. Nagy 8-adrét. 938 és 699 lap.

1886-ban jelent meg első kötete Miskolcz városa történetének, 25 év elteltével, 1911-ben a művet befejező ötödik kötet. E munka első kötetét a Magyar Történelmi Társulat bírálata indította útnak azzal az azóta bevált jövendőléssel, hogy írója avatott munkása lesz szülővárosa történetének. Ez a kötet azonban még csak részben volt történelem; »Helyirat és természeti viszonyok. Egyetemes fejlődési történet Kr. e. 1000-ig« a címe. A szerző dolgozási módjának természetes folyományaképpen négy évvel később, 1890-ben hagyta el a sajtót az »Ckleveltár Miskolcz városa történetéhez 1225—1843.«. Tizennégy év multával látott napvilágot Miskolcz város igazi történelme: »Miskolcz város története 1000—1800.« Újabb hét év leforgása után ismét két kötetet kaptunk a szerző tollából, címük egyaránt »Miskolcz város története 1800—1910.«.

Csodálatra méltó az a buzgalom és kitartás, melylyel Miskolcz városa történetének írója életének 25 évét e nagy munka megírására fordította. Pedig folyvást más és más nehézségek tornyosultak eléje vállalkozása keresztülvitelében. A milyen akadály volt az 1800-ig menő rész megírásában az anyag felkutatásának nehézsége, éppen olyan nagy akadály az 1800-tól 1910-ig menő részben az anyag bősége. Talán ez az, a mi itt kissé elragadta a szerzőt. A mint alkalma nyílt pár vonással rajzolt kép helyett részletes kidolgozást adni, nem bírt ellenállani annak a vágnak, hogy mindent elmondjon arról a városról, a melynek ő is szülötte és a melyhez való ragaszkodását munkája minden részében igyekszik megmutatni. Nem lehet ugyan azt állítani, hogy a »városunk« elnevezés következetes használata a történetíró objec-

tivitást lehetetlenné teszi, de mindenesetre az író szubiectivitásának előtérbe állítása.¹ Az is természetes dolog, hogy különös természeti tünemények nagy érdeklődést keltenek egy nem egészen nagy város történetében, de nem mernénk állítani, hogy egy nem ezen városbeli születésű író is felemlítésre méltónak találta volna őket.

Mert hiszen e nélkül is van elég följegyezni való egy olyan városnak életében, mint a milyen Miskolcz is.» Mindig a hadak útjában levő városunk, mint az előző korszakban, úgy a legújabb kor háborúinak küzdelmeiben, csapásaiban és terheiben is bőven osztozott«, mondja az igazi történeti részt bevezető fejezet első mondata. Ez a fejezet a francia forradalomtól kezdve a magyar szabadságharcz leveréséig hűségesen számot ad arról, milyen részt vett Miskolcz város e két nagyjelentőségű háborúban. Különös részletességgel tárgyalja a munka Szemere Bertalannak felsőmagyarországi kormánybiztosságát és az orosz interventiót, majd a muszkák bevonulását. A muszkákra nézve szinte mindenapról van följegyezve valami adat. A harcok korszakára következett a béke ideje. Az alkotmányosság helyreállításával a város azonnal megkezdi a küzdelmet azért, hogy régi kiváltságainak folytatásaképen külön törvényhatóságot szerezzen magának. 1868-ban az igazságügyministeriumhoz beadott kérvénnyel kezdődik ez a törekvés és az 1907. december 14-én szentesített 1907 : LIV. törvényzikkkel végződik, mint a mely 1909 jan. 1-től kezdődőleg törvényhatósági joggal ruházza fel a várost.

Ez a tulajdonképeni általános történelme Miskolcz városának, melyet részletes ismertetése követ az intézményeknek. Szóba kerül Miskolcz város egyházi életének, iparának, kereskedelmének (IV. kötet), színészetének és irodalmáival története (V. kötet). A legnagyobb fokú részletesség ezekben is jellemzője marad a munkának, de talán egy kissé túlzott localpatriotismussal. A színészetéről és az irodalomról szóló fejezet kisajátítja Miskolcz városa számára mindazokat, a kik vagy ott születtek, vagy egy ideig ott éltek, a nélkül azonban, hogy egész működésük színhelye ez a város lett volna. Így kerülnek szóba Déryné, Egressy Gábor, Jókainé és mások is. Külön fejezet állítja egybe Miskolcz íróit, a mi csak teljesebbé kívánja tenni a XIX. századbeli Miskolcznak képét.

¹ E subiectivitas az elbeszélésben néha kissé különös mondatokban nyilvánul. Pl. »Már a XVIII. század végén megindult francia háborúk hatása alatt 1767-ben kaszárnját és katonai istállókat, 1883-ban pedig »lóiskolát« építettünk az újavárosra.« Pedig az író erre az időre nézve nem kortárs.

Befejezésül a város életére vonatkozó azon újabb adatok közlését kapjuk, a melyekre az előbbeni kötetek megjelenése óta bukkant a szerző.

A mint e tartalmi felsorolásból is látszik, a két kötet egyes részei nem teljesen azonos értékűek. Az ötödik kötet néhol azt a benyomást kelti, mintha csak a nyers anyag közlése lenne, levelek, leírások közöltetnek, a melyek néha csak közvetve függenek össze magával a munkával. A negyedik kötetben ez nem látszik meg; az áprólékosságig menő összeállítása Miskolcz élete minden nyilvánulásának a XIX. század folyamán és mint ilyen, mindig értékes forrás marad a város történetére nézve.

A kútfőül felhasznált anyag is többféle. Igen sok egykorú leírás, vagy egykorúaknak későbbi elbeszélésén kívül egykorú jegyzőkönyvek és egyéb hivatalos írások szolgálnak szerzőnek forrás gyanánt. Kútfőileg a miskolczy írókról szóló rész nyújtja a legkevesebb új dolgot, mert ez, a mint a szerző is kiemeli, Szinnyeynek »Magyar írók élete és művei« című munkája után készült.

Kétségtelen, hogy a XIX. század történetének megírásánál az anyag nagy bősége komoly nehézségek elé állítja az író. E nehézségek valószínűleg megkétszereződtek a szerzőre nézve, a ki maga is miskolczy ember lévén, semmit el nem akar hagyni abból, a mit kedves szülővárosának multjáról elmondhat. Ennek hatása látszik a művön. Megvan ugyan a csoportosítás az anyag felosztásánál, de az egyes fejezetekben igen erősen nyomulnak előtérbe olyan jelenségek, a melyek az annaleseket jellemzik. Vannak a munkában ilyen mondatok: »1843. márczius havában különös alakú üstökös tünt fel az égen.« (IV. 36.); »1810-ben egy újonnan építendő katonai strázsa-ház munkálataival Kún János kőművesmestert bizta meg a tanács.« (IV. 58.); »ez évi (1852.) farsangon a csizmadia-bálon a legényeknek heves összekocczanása volt a zsandárokkal.« (IV. 276.) Ezeknek elhagyása — úgy hiszszük — semmi veszedelemmel nem fenyegette volna a művet az anyag teljessége szempontjából.

A most ismertetett két kötettel teljes Miskolcz városa multjának elbeszélése. Ha az öt vaskos kötetre gondolunk, lehetetlen nem gratulálnunk a városnak ahhoz, hogy olyan szülőttei vannak, a kik szülőföldjüktől távol is arra fordítják minden igyekezetüket, hogy városuk ügyét méltóan szolgálják.

—ő.

Magyari István. Az országokban való sok romlásoknak okairól. Sárvár, 1602. Kiadta Ferenczi Zoltán. Budapest, 1911. [Régi Magyar Könyvtár 27.] 278. l. Ára 5 korona.

Az ellenreformáció korának irodalmában protestáns részről Magyari műve foglalja el az első helyet. Valóban nagy hiányt pótol a vállalat szerkesztősége e történeti szempontból is nagyjelentőségű, nehezen hozzáférhető munka kiadásával.

A két íves bevezetésben Ferenczi — a tőle megszokott lelkiismeretes pontossággal aknázva ki minden felkutatható forrást — Pázmány nagy ellenfelének életét, műveit és a vele foglalkozó irodalmat ismerteti. A kiadott munka tartalmának vázolója mellett a vitairat gondolatmenetét, vezéreszméit és kortörténeti jelentőségét világítja meg. Ezenkívül röviden foglalkozik Pázmány Feleletével és Magyarinak Nádasdi felett tartott prédikációjával.

Maga a kiadás a mű összes ismert nyomtatott és kézirati példányának összevetésével készült. Tekintve, hogy mind a négy eredeti nyomtatvány csonka, Ferenczi voltaképen az egyetlen teljes Magyari-kiadással ajándékozta meg irodalmunkat. Csaknem phototypiai hűséggel adja az eredeti kiadás másolatát, megőrizve annak typographiai sajátosságait és sajtóhibáit is. A lelkiismeretes munkának szinte túlzásba vitele a könyv utolsó lapja, melyen a sajtóhibáknak valamennyi példányban csonka (vagy hiányzó) jegyzékét nagy fáradsággal töredékeiből állította össze a kiadó.

—nb—

Mitrofanov, Paul von: Joseph II. Seine politische und kulturelle Tätigkeiten. Aus dem Russischen ins Deutsche übersetzt von V. v. Demeliö. Mit einem Geleitwort von Dr. Hanns Schlitter. Wien u. Leipzig, C. W. Stern, 1910. XXV+870 l. 2 részben.

A bevezető sorok írója, Schlitter, maga is neves művelője a két utolsó század Habsburgjai történetének, annak okát keresi, miért hanyagolta el a modern történetírás II. József korának megismerését azon nagystílusú feldolgozáshoz képest, melyben anyja, Mária Terézia uralkodása leginkább Arneht munkássága révén részesült. Ezt az okot Schlitter abban látja, hogy a II. Józseftől felidézett küzdelem vezető eszméi azóta, egész a mai napig állandóan hatottak Ausztria politikai és műveltségi életére. Az osztrák liberális történetírók visszariadtak a josephinismus pontosabb megismerésétől, nehogy a liberális császárról való legendát szét kelljen tépniök. Ugyancsak a subiectív elvekhez való hűség tarthatta vissza a conservativokat a conservativ

visszaéléseket oly világosan felismerő császár korától. A császárral foglalkozó irodalom egész a legújabb időkig igen alacsony színvonalon mozgott. Valóban alig találunk még egy oly korszakot, mely a történetírói objectivitásnak büszke követelményét annyira illusoriussá tette volna, mint II. József kora. A *sine ira et studio* kothurnusban járó törvényén mosolyognunk kell, ha a császárral foglalkozó irodalmat csak főbb, jobb képviselőiben is elvonultatjuk magunk előtt. A császár után száz évvel író liberálisok és conservativok ugyanoly röpirati hévvel, gyűlöléssel és irigy szeretettel, dogmatikus meggyőződéssel írnak a rég letűnt korról, a milyen elfogultságot az 1780—90-es évek pamphletistáinál találunk. Mintha a történetírás a pamphletirodalom egyenes utóda volna. *Bidermann* és *Lustkandl* demokrata panegyrisekben éneklik a császár érdemeit, s ebben semmivel sem állanak tudományosabb alapon, mint *Gross-Hoffinger* négykötetes liberális pamphletjében. A klerikális *Brunner*¹ nehéz helyzetében, hogy a Habsburg császár személyét ne kelljen támadnia, a császárt a szabadkőművesek jóindulatú, félrevezetett eszközüvé teszi, s ily módon II. József történetét néhány önző és gyűlöletes szabadkőművestől rángatott bábjátékká egyszerűsíti. A mint a II. József ellen irányuló reactióban az egyházi és rendi elemek testvéries egyetértésben közreműködtek, hasonlóan siránkozik száz év múlva a parlamentáris Ausztriában élő egyházi ember a szegény rendeknek II. Józseftől szenvedett elnyomásán. Mivel azonban a Józseftől felkavart eszmék harcza valóságban ma is él, érthető, hogy csakis a legmagasabb szempontokra emelkedő írók voltak képesek II. József személyét és korát, mint elmúltat, a jelentől elszakított *történetet* tekinteni. Mert ilyen írók sem hiányoztak, a kik azonban magas álláspontjukról nem részletes kutatást végeztek, hanem a császár történetét általánosabb viszonyok keretébe illesztették. Közük, mint egyebütt is, legvilágosabb és legnagyobb *Ranke*. Bár idevonatkozó művében a német birodalom története kereteibe szorítja be II. József működését, mégis ő formulázza szilárd tömbbé a császárról azóta érvényben maradt felfogást: József az újító eszmékkel szövetséges souverénitásként volt leghatározottabb képviselője, s ennek lett vértanúja is.² A császár magyarországi ténykedését illetőleg *Marczali* alapvető munkája ugyanezen ítélethez jutott, hasonló-

¹ Sebastian *Brunner*: Die theologische Dienerschaft am Hofe Joseph II. 1868. Die Mysterien der Aufklärung in Österreich 1770—1800, 1869.

² *Ranke*: Die deutschen Mächte und der Fürstenbund. Deutsche Geschichte von 1780 bis 1790. Die Souveränität mit den Ideen der Nuerung verbündet hat nie einen entschiedeneren Vertreter gehabt als diesen Monarchen. Er ist gewissermassen ihr Märtyrer geworden.

képpen *Schlitter* vizsgálódásai az egyházi reformok és a belga mozgalmak terén.

Az orosz író végső eredménye elhagyta a Ranke-féle ítéletet, s már ezért is érdemes munkáját közelebbről megtekinteni, melyen nyolcz éven át az elsőrangú kútfők felhasználásával dolgozott. A röpirodalom osztrák, magyar és belga termékeit átnézte, s a levéltárakat: a berlinit, drezdait, darmstadtit, párisit, gráczit, a budapesti Orsz. Levéltárat és Nemzeti Múzeumot, valamint a bécsi belügyi és városi levéltárat szorgalmasan kiaknázta. Az inkább bevezetésnek nevezhető Első Részben érdekes megjegyzéseket tesz a kútfők természetét és használhatóságát illetőleg. Egymásután jellemzi e szempontból II. József személyes levelezését, kormányrendeleteit, a hatóságok hivatalos levelezését, a külföldi követek jelentéseit, a mémoires-irodalmat, a hírlapokat és végül a röpiratokat. Legrészletesebben a követjelentéseket, melyek közt a francia, porosz, szász, hesseni udvarok bécsi képviselőinek jelentései jönnek leginkább tekintetbe. A francia és porosz jelentések rosszindulatú voltát és hiányos értesültségét felismeri és tanulságosan részletezi, annál inkább feltűnő, hogy ezen elfogúlt források adataira lépten-nyomon hivatkozik, ott is, a hol sokkal jobb és közelebbi források állnak rendelkezésére. A magyar rendektől felajánlott *don gratuit* visszautasításáról a francia követ, Noailles jelentéséből értesül; ugyancsak Noailles-ra támaszkodik mértéken felül az osztrák hangulat általános jellemzésénél. A hivatalnoki életet a hesseni követ jelentéseiből vett színekkel eseteli, mivel ez a követ »a középosztálylyal érintkezett«. Az ilyen színek persze kissé halaványak. A követjelentések ilyen túlságos megbecsülésére könnyen csábíthatja az írókat az a szerencsés körülmény, hogy a két utóbbi századról e jelentések nagy tömegekben maradtak fenn és irodalmi feldolgozásuk még a kezdet kezdetén van. Kívánatos lett volna azonban, hogy ha már oly sokat épít a József udvarában élő követek jelentéseire, az érem másik oldalaként a Józsefhez küldött osztrák diplomáciai jelentéseket is felhasználta volna és nem elégedett volna meg *Arneht*, *Ranke*, *Beer* munkáiban talált feldolgozásokkal. Az osztrák követjelentések — köztudomás szerint — az osztrák állami kancellária volt levéltárában, a mai házi, udvari és állami levéltárban vannak, a melynek anyagát Mitrofanov nem tanulmányozta. Mint látni fogjuk, ez a hiány munkájának partikuláris jelleget adott.

A bevezetés után röviden, mint maga mondja, az előző kutatásokra támaszkodva, II. József egyéniségét és külpolitikáját rajzolja meg magas irodalmi álláspontból és finom műveltséggel. Majd fejezetekre osztva jön a tulajdonképeni történet, a reformok

története : a közigazgatási, katonai, pénzügyi és gazdasági, igazságszolgáltatási reform, a rendek reformja, egyházi viszonyok, az iskolák és a censura története. Mindegyik fejezetben előbb József rendeleteit adja, s utána tartományok szerint az ellenmozgalom működését : a német és szláv örökös tartományokban, Belgiumban, Magyarországon, az olasz provinciákban. Marczali tervrajzával ellenkező beosztás ez. Mitrofanov ismeri és becsüli — bár nem használja — Marczali háromkötetes munkáját, melynek második kötete József reformjairól, a harmadik az oppositioról egységesebb képet ad, mint ezt Mitrofanovnak beosztása engedi. Nem szabad azonban felejtenünk, hogy a magyar történetíró érdemlegesen csakis a magyar viszonyokkal foglalkozik s Mitrofanovnak igen természetesen ajánlkozott a tárgyi beosztás az annyira kiterjedt és oly kevéssé homogén monarchia életműködése rajzánál. Az állami élet egyes területein József rendeleteiből és a rendek ellenzéséből kifejlődött hullámzó mozgalomnak Mitrofanov fejezetei kikerekített, világos képét adják, úgy, hogy minden téren szinte műszerekkel mérlegelhetőleg áll előttünk, mit akart a császár, mit a rendek, s végül mit ért el mindkét fél. Ez a szempont minket, magyarokat, különösen érdekel.

Az úgynevezett osztrák birodalmi történetek íróinak régi szokása, hogy a mai Ausztria területét tévő territoriumok történeténél a magyar birodalom történetét s a többi tartományé mellett, egyenlőrangú fejezetekbe osztva tárgyalják. A Magyarország és az örökös tartományok története közti összeköttetés azonban tisztán külsőleges, az ilyen kisebb, de elterjedt *Reichsgeschichtékben*. A mire ily munkaterv mellett joggal kíváncsiak lehetnénk : az örökös tartományoknak Magyarországra gyakorolt gazdasági, alkotmányos, politikai, kulturális hatásáról, ugyancsak keveset találunk bennük. *Bidermann*-nak tendentiosus munkáját nem számítva, első ilyenmű tervszerű és tudományos kísérlet — időbelileg szűkre határolt területen — Mitrofanov jelen vállalkozása. A József-féle reform egyes, tárgyilag megkülönböztetett területein szemlét tart a magyar, belga, ausztriai, tiroli, lengyel, olasz oppositio ténykedése felett, s előadásából igen szemléltetőleg kitűnik, hogy a magyar rendek politikai és alkotmányjogi szempontból mily közeli rokonságban voltak a belga, tiroli, lengyel rendekkel. A brabanti herczegség rendjeinek küzdelme József absolutistikus törekvései ellen a herczegség privilegiuma, a *Joyeuse-Entrée* törvényes alapján történt, épp úgy, a mint a magyar rendek oppositiojának a »históriai alkotmány«, az aranybulla és a Hármaskönyv érvénye nyújtottak alapot. Mitrofanov éles szemmel látja meg a belga, magyar, cseh, lengyel ellenzékben egyaránt a tiszta feudális elemeket. Néhány kisebb egyezés

szinte meglepetést kelt az olvasóban. Így a felsőausztriai rendek 1790-ben II. Lipóttól az alkotmány visszaállítását, a reformok hatályon kívül helyezését kérik, s szó szerint következőként írják: *das Land ob der Enns benötige eine eigene Verfassung, die sich von derjenigen der übrigen Erblände unterscheiden müsse.* Kinek nem jut eszébe az 1791-iki törvénynek *non vero ad normam aliarum provinciarum* büszke rendelkezése? A conscriptió, a házzámozás ellen folyt tiroli küzdelemnek vonásai teljesen megegyeznek a magyar ellenzéki életnek Marczalitól rajzolt hasonló processusával. Az egyes országokban jelentkező ellenmozgalom ezek szerint csakis mennyiségileg, energiája magysága által különbözött egymástól s ily értelemben a magyar oppositio általános európai fontosságát illetőleg a belga után következik. A belga ellenzék valóban elérte célját: a forradalmat és a Habsburguralom megszüntetését. Ránk nézve Mitrofanov eljárása igen tanulságos. A magyar eseményeknek a nyugateurópai mozgalmak közé való tervszerű és következetes sorozása világosan mutatja, mennyi érintkező pont, kapocs köti össze a hazai fejlődést a nyugattal, mikre eddig nem voltunk eléggé tekintettel. Egyhelyütt megjegyzi azonban a szerző, hogy II. József reformjai Magyarország viszonyaira javulást, Belgiuméra viszont hanyatlást jelentettek. A megjegyzés ily formában igen általános, bár egyik része támogatására a szerző Marczali könyvének gazdaságtörténeti részében számos adatot találhatott volna. Rankenek van egy sokkal finomabb megkülönböztetése, melyet kár volt Mitrofanovnak elejteni: a belga mozgalom inkább II. József egyházi reformgondolatai ellen, a magyar pedig ugyanennek politikai ideái ellen irányult.¹ Talán nem tévedünk, ha ezen megkülönböztetés alapjának a műveltségi különbséget tekintjük. Magyarország akkor még nem érte el azt a kulturális fokot, a melyen egy, a belgáékhoz hasonló *kulturkampf* létrejöhetett volna s ezen szellemi küzdelemből az egész népet megmozdító forradalom válhatott volna. Nálunk nem annyira József felvilágosodott reformjai ellen folyt a harc, hanem absolutismusa ellen, azaz József támadásai — a magyar rendek szempontjából — egyenes folytatását képezték azoknak, melyek ellen a Bocskayak, Bethlenek, Rákócziak védekeztek.

Az anyagnak említett beosztása alapján létrejött fejezetek adják meg Mitrofanov munkájának igen magas értékét. Mindazt

¹ Ranke id. m. 2, 157.; v. ö. még u. itt 142. An sich verschieden, trifft doch die ungarische Bewegung hiedurch (a népfelség kérdésében) mit der niederländischen nahe zusammen. Sie ist insofern noch stärker, als die Nationalität, die in den Niederlanden nur vorausgesetzt wurde, in Ungarn in lebendiger Kraft bestand.

elmondja, a mi a reformokból és az ellenzék működéséből általános európai érdeklődésre számot tarthat, s mindezt nagy írói képességgel, emelkedett műveltségi álláspontról adja elő. A különböző közigazgatási és kormányzási ágakban végbement reformmozgalom jellemzése után azonban hiába keressük azon egységes szempontokat, melyek e mozgalmakat megindították és vezették. Sehol sem találunk összefoglaló áttekintést, a mely mutatná, hogy e reformok egyetlen pontból indultak ki, újakban következetesen haladtak és mindnyájan II. József lelki folyamatainak egységes kifolyásai voltak. E kérdések megoldására két út kínálkozott volna. Az egyik II. József lelki életének pontos analysise, a másik a rendeleteket fogalmazó és kiadó legfőbb hatóságok működésének figyelemmel kísérése. Az egyik mód a josephinismus pszichikai központját, a másik annak láthatólag jelentkező, hivatalokká nevezett kiindulópontját vizsgálta volna.

Mitrofanov magas írói kvalitásai kifejtésére az *első* méltó térként kínálkozott volna. Arreth és Marczali egyaránt panaszkodtak, hogy II. József lelki életére, indító okai pszichikai háttere megismerésére nincs elég anyag: a császár elméleti nyilatkozatokat nem tett, uralkodása alatt olvasni sem volt ideje, annál kevésbbé bölcsészeti művek fogalmazására. Actaszerűleg még az sem állapítható meg, milyen állást foglalt el kora szellemi mozgalmaival szemben, hitt-e Voltaire tanaiban, avagy Rousseauéiban, vagy az encyklopaedistákban. A pozitív kereszténységhez való ragaszkodást fel lehetett ismerni nála. Mitrofanov kételkedés nélkül kijelenti, hogy a császár nem volt szabadgondolkodó, nem volt felvilágosodott ember, s újításait nem elvi belátásból, hanem tisztán zsarnoki, absolutistikus, központosító törekvésből hozta létre. A felfogás nem új, de ily következetes és ily tudományos készültségtől támogatott megvilágításban még nem részesült. Ranke említett nézetével szemben Mitrofanov könyvének végző eredménye, hogy II. József nem volt josephinista.

Ha pontosabban nézi a császár lelki életét és a kor eszméinek az emberekben nyilvánuló módját, aligha jut ily eredményre. Nem említjük itt Józsefnek az encyclopaedisták dogmatismusát is megszegyenítő kifakadásait a hagyományok, a százados erkölcsi nézetek, pozitív vallási berendezések ellen. Mindez külsőség lehet. A külsőség azonban igen nagy szerepet játszott a felvilágosodás mutatkozásában. Az akkori szabadgondolkodók közt, a hivatásos bölcsészeket kivéve, igen kevésről lehet actaszerűleg kimutatni, hogy lelkileg, tudatosan, visszatérés lehetősége nélkül szakított a hagyományokkal és a visszavonulás hídjai felégetésével csat-

lakozott az új irányhoz.¹ A felvilágosodás ragadós divat volt, mely az embereket magával sodorta, a nélkül, hogy régi nézeteiket megsemmisítette volna. Szavakban nyilvánult elsősorban; félenkebb, halványabb szóból temperamentumos embernél könnyen jött színes, erélyes kifejezés, a melyet aztán tett váltott fel. Mária Terézia többször kárhóztatta fiának beszédét, melyben *fatras d'ironie, volubilité de la diction, bon-mots, dictions spirituelles* a vezető elemek, s ezek mutatják a beszélőt rosszabbnak, szabadgondolkodónak, pedig valójában nem az. Féltette fiát, hogy jó szívét az ily külsőségek észrevétlenül megváltoztatják.² Az anyai tanácsok nem tudták e külsőségek hatását megakadályozni. A fiúban mindvégig megmaradt vallásos mag körül szélesen lerakódott a felvilágosodás szelleméből táplálkozó és azzal egyenlő összetételű réteg, melynek egyéni színezetet a trónralépés pillanatától kezdve a császári hatalom és vele a korlátlan tudata adott. Ilyen megmondolás mellett nem fogadhatjuk el Mitrofanov összehasonlítását II. József és Nagy Péter között, a mint a *Lorenztől* felállított analogia József és II. Fülöp közt sem állta meg sokáig helyét. Nagy Péter csakugyan despotá lehetett, a ki egy patriarchalis államot tisztán hasznossági szempontból alakított át. II. József ha nem is philosophus, de korának műveltségét magába vett kulturember volt, a ki nemcsak saját autokratá gyönyörűségére, hanem az emberi életviszonyok javítása érdekében újított. Egyszer a morvaországi protestánsok elnyomott helyzetét panaszolta anyjának: a kormányintézkedések szerinte »sont si fort opposés à tout ce que l'on a de tout temps reconnu être les principes qu'exige notre religion et une bonne administration, je dirais plus même le bon sens.«³ Ez a legjellemzőbb nyilatkozat, nemcsak a császárra, hanem egyúttal a század tipikus művelt emberére is. A vallási és állami szempont még mindig uralkodik, de határozatok hozásánál, a cselekvést megelőző megmondolásnál mégis csak a nemrég megtalált józan ész dönt. Mitrofanov a despotikus indítóokok mellett a közjó, az állam java szempontját tartja a császár legkevésbé önző mozzgatójának, miután a felvilágosodás elveit már előbb kizárta közülök. Ugyanazon, nagyon elterjedt gondolatok e téren is ugyanoly formában jelentkeztek. XIV. Lajos és Nagy Frigyes hatása alatt divattá vált az állam javát emlegető

¹ Igen jellemző *Fessler* lelkiállapota a bécsi kapuczinusoknál pontifikáló pápa látásakor: bárha tudja, hogy az egész csak »magasztos színművészet«, mégis könnyei folynak meghatottságában. (*Marczali*, 2, 97.).

² *Arneth*: Maria Theresia's letzte Regierungszeit és Maria Theresia u. Joseph II. *passim*.

³ *Arneth*: Maria Theresia u. Joseph II., 2, 160.

utilitarius színezetű szójárások használata is. E divatot megerősítette az uralkodó nemzetgazdasági iskolák piaczi lármája, mely minden téren az államnak szemmel látható, kézzel tapintható javát hangoztatta, s ebben a XVII. század cameralistikus tudománya igaz fiának mutatta magát. Mikor József megnyitotta a bécsi polgároknak a Prátert, a velencei követ érdemesnek tartotta kiemelni, hogy ezen rendelkezés folytán az államjövedelmek emelkednek, mivel a bécsi nyárspolgárok nagyban fogyasztják ott az élelmiszereket.¹ A mennyire világos, hogy e megjegyzéssel ugyan nem találta el a velencei követ József célját a vadaskert megnyitásában, — hisz természetes, hogy ebben csak emberbaráti szempontok vezethették, — azonképpen téved Mitrofanov is, mikor szerinte József a zsidókat csak azért emancipálta, hogy ezek szabadabb életmódjukban gyorsabbá tehessék az állam javához szükséges pénzforgalmat. Ha maga a császár mondja is ezt, még sem szabad e divatos megjegyzésből a császár belső indítóokaira következtetnünk.

Ha már azonban lemondott a szerző II. József lelkivilága önálló felfogásáról és pontos rajza elkészítéséről, a reformmozgalom egységesebb szempont alá juttatása érdekében rendelkezésére állott volna a másik út: a központi hatóságok, a József személye körül levő legfőbb rangú tanácsosok működésének vizsgálata. A császár néhány tanácsosáról mindenki tudta eddig is, hogy nem egy fontos kérdésben ők vezették a látszólag teljesen önállóan haladó Józsefet. Schlitter igen világosan kimutatta, hogy az egyházzal szemben való állásfoglalásnak épp a legváltóságosabb percekben egyedül Kaunitz adott szilárd támasztékot: az ő közbelépése nélkül József nem tudott volna ellenállni VI. Pius személye varázsának. Kaunitz mellett igen nagy szerepük volt a reformok keresztülvitelésében, de nem egyszer kigondolásában is az államtanács tagjainak. A monarchia minden magasabb hatósága, a tartományok központi hivatalai, — Magyarországot sem véve ki — a különböző kancelláriák, kamarák, commissiók, bizottságok minden fontos ügyben döntésüket az államtanács jóváhagyása alá terjesztették. Az államtanács volt az egész Habsburg-monarchia kormányzásának, belügyi igazgatásának igazi középpontja. Ennek a bécsi házi, udvari és állami levéltárban levő actáit Marczali igen nagy haszonnal dolgozta fel munkájában, annál csodálatosabb, hogy Mitrofanov az acták helyett megelégedett *Hock-Bidermann* műve felhasználásával. A cseh-osztrák és a magyar kancellária iratait igen pontosan

¹ Grande è il consumo de' commestibili con profitto del Reggio Erario, *Arneh*: Maria Theresia's letzte Regierungszeit I, 527.

átnézte, de az államtanácssal, mely pedig *tényleg* mindezek felettes hatósága volt, nem törődött. Így esett meg, hogy a reformok kiindulópontjáról olyan keveset beszél és munkája inkább a tartományokban lefolyt reformküzdelemről ad — mint láttuk — igen értékes képet.

A kancelláriák akkor, kevés kivétellel, József legszélső törekvéseivel szemben, még bizonyos rendi álláspontot képviseltek. A levéltárunkban megmaradt anyagnak egyoldalú felhasználása folytán Mitrofanov néhol félreismeri — *a rendiség javára* — a helyzetet. Ez annál könnyebben megtörténhetett, mivel az orosz író — úgy látszik — a korábbi századok alkotmányos és politikai viszonyait nem tanulmányozta oly behatóan, hogy idegen létére teljesen beleélhette volna magát a monarchia bonyolult viszonyaiba. A részletek nem ismerése folytán néhol hibásan általánosít. Az igazságszolgáltatás állapotáról Ausztriában azt mondja, hogy olyan volt József reformjai előtt még, mint a középkorban, azaz nem vett tudomást a két előző század Habsburgjainak annyi javító törekvéseiről. A magyar közigazgatás berendezését inkább csak a vármegyék felterjesztéseiből tanulmányozta s így a királyi praerogativa kiterjedését néhol kissé összeszorítja. Igazi sérelemnek tartja, hogy a horvát bán nem választatik! Az államtanács tagjai személyiségéről a rendek panaszai alapján nyilatkozik, s így Izdenczyről annyit tud, hogy tisztességtelen ember volt! Az egyes reformok kiindulópontjai megadásánál is megbosszulja magát, hogy sem József egyéniségével, sem az államtanácssal nem foglalkozott behatóbban. A gazdasági és igazságszolgáltatási reform kezdetinél teljes elvtelenséget iparkodik megállapítani, — másutt elismeri, hogy József demokrata volt, ismét másutt positiv nemzetgazdasági iskolázottságáról beszél. A hivatalnoki kar jellemzésénél nem tesz különbséget a régi, rendi emberek és az újak, a felvilágosodottak között. Azokról a kitűnő férfiakról, kik szolgálataikat Magyarországon a császár rendelkezésére bocsátották, semmit se hallunk, ismét azért, mert túlnyomóan rendi eredetű levéltári anyagot használt fel. Ranke érdemesnek tartotta József reformjai kiindulópontjai meghatározására olyan részletkérdések vizsgálatát, vajjon egy-egy rendelet fogalmazványa Kaunitz vagy más kezétől származik-e. Ilyen finomságokra Mitrofanovnak nincs alkalmja, mivel a reformok kiindulópontjának kutatását elejtette.

A mit azonban nyújt, a tartományokban lefolyt küzdelem leírása, annál tanulságosabb, s külön ki kell emelnünk, igen élvezhető és a művelt közönség is olvashatja. Legyen szabad még megemlítenünk, hogy a magyar politikai kérdésekkel szemben

teljesen hideg, objectiv álláspontot foglal el, a mit tőle idegen történetírók mintául választhatnának.¹ Munkája szép és okos könyv, hiányai is olyanok, melyek nem az író felfogása vagy módszere folytán jöttek létre, hanem a használt anyag minőségéből szükségszerűen következtek.

SZEKFI GYULA.

Eduard Fueter : Geschichte der neueren Historiographie. Verlag von R. Oldenbourg, München und Berlin, 1911. 626 lap. Ára 16 márka.

Fenti cím alatt jelent meg a »Handbuch der Mittelalterlichen und Neueren Geschichte« című vállalatnak legújabb kötete. Ezt a vállalatot pár év előtt indították G. Below és F. Meinecke jőnévű német történészek, a freiburgi egyetem tanárai s körülbelül 40 kötetre tervezik. Tanúbizonyosága e vállalat a németek azon törekvésének, hogy a részletkutatások mellett az anyagot össze is foglalják. Tekintet nélkül arra, hogy van még a speciális kutatásnak elég tennivalója, az eddig összehordott anyagot feldolgozzák s így a vállalat egyes kötetei encyklopaedikus jellegűek. A vállalat természetesen nemcsak a politikai történetre szorítkozik, hanem a történettudomány egész körére kiterjed (megjelent már benne pl. A. Schaube-tól: »Handelsgeschichte der romanischen Völker«), valamint a segéttudományokra is (megjelentek pl.: K. Kretschmer, *Historische Geographie*; W. Erben, *Urkundenlehre*). A szóban levő munka a gyűjtemény 11. köteteként jelent meg.

É. Fueter munkájának célja az, hogy a történetírás fejlődését a humanismustól a jelenig feltüntesse. Nem foglalkozik a történetphilosophusokkal, hanem csak a tényleges történetírókkal, mert, mint helyesen jegyzi meg, pl. a dráma történetéről szóló munkában is csak azokkal az írókkal foglalkoznak, a kik valóban írtak drámát, a kik ellenben csak a dráma elméletéről írtak, azokat a dráma történetéről szóló munkában nem tárgyalják. Különben is van a német irodalomban egy kitűnő összefoglaló munka, a mely a történetírás bölcséletével és kritikájával foglalkozó valamennyi jelesebb író rendszeresen ismerteti, t. i. a Paul Barth műve. (*Die Philosophie der Geschichte*, Leipzig 1897.). Persze így is óriási anyagot kellett Fueternek feldolgoznia, mert nem egy nemzet újkori történetíróit ismerteti, mint az eddigi munkák, hanem valamennyit — illetve rendszeresebben azon nem-

¹ Jellemző *H. Kretschmayr* bírálata róla: die Darstellung der ungarischen Verhältnisse ist nicht ganz unberührt von magyarischen Chauvinismen geblieben (*Öst. Rundschau*, 1911, decz. 1.).

zetekéit, a melyeknek történetírása az újkor valamely időszakában vezetett, irányt jelölt. Így tehát különösen a francia, angol, olasz és német történetírást tárgyalja behatóbban, a többi országok történetírásáról csak elvétve emlékszik meg. Mégis úttörő munka, mert eddigelé csak az egyes nemzetek történetírásáról szóló művek jelentek meg, tudományunk egyetemes fejlődését Fueter műve tárgyalja először.¹

A munka hat könyvre oszlik. Az első ismerteti a humanista történetírást Olaszországban (1—135. l.), a második a humanista történetírás elterjedését Európaszerte (136—245. l.). A harmadik könyvben a humanismustól független történetírást a XVIII. századig tárgyalja, ide tartoznak az egyháztörténeti, a jezsuitáktól írott politikai történeti művek stb. (246—333. l.). A negyedik könyvet a felvilágosodás történetíróinak szentelte (334—414. l.). Az ötödik könyv a romanticizmus és a liberalizmus korának, vagyis a XIX. század első felének történetíróit tárgyalja (415—528. l.). A hatodik és utolsó könyvben a romantikus történetírás elleni reactiót és a szocziális mozgalom hatását a történetírásra tárgyalja, tehát a XIX. század második felét, de csak 1870-ig megy el (529—606. l.).

Eljárása az, hogy először általánosságban jellemzi az egyes korok történetíróit, kimutatja viszonyukat a megelőző időkhez, méltatja érdemeiket, valamint rámutat az általuk képviselt irány hiányaira is. Azután tér át a korszak íróira egyenként, külön-külön ismerteti munkásságukat és jellemzi azt, valamint életrajzi és bibliographiai adatokat nyújt róluk. Természetesen nem *lexikon* a munkája s így nem *minden* historikusról esik szó.

Miután e pár sorral mindössze az a czélom, hogy a figyelmet erre a minden történést érdeklő munkára felhívjam, nem szándékozom részletesebben ismertetni, csupán néhány vonással óhajtok rámutatni a mű jelentőségére, hogy lássuk, milyen régóta érzett hiányt pótol.

Fueter műve az újkor kezdetén Olaszországból kiindult humanista történetírás jellemzésével kezdődik. Hogy mily kevésbé ismerjük a renaissance történetírását, mily felületesen foglalkozik vele pl. Voigt, e kor irodalmának egyik legalaposabb ismerője, bámulatos. Fueter idézi (16. lap) Voigt egyik munkájából² a humanista történetírók jellemzését. Voigt idézett sorai szerint a humanista történetírók csak az ókorral foglalkoztak, a középkor nem érdekelte őket. Fueter ezzel szemben kimutatja, hogy a humanista történetírók rendszerint valamely fejedelem vagy

¹ O. Lorenz munkái tudvalevőleg nem rendszerek.

² Enea Silvio II, 309. l.

város megbízásából írtak s megbízóik elsősorban családjuk vagy városuk multja iránt érdeklődtek; így éppen ellenkezőleg áll a dolog, mint Voigt hirdeti: a humanista történetírók majdnem kizárólag a középkor történetét tárgyalják. Hiszen gondoljunk csak a legismertebbekre: Macchiavelli, Jovius, Guicciardini stb. nem az ókorral, hanem hazájuk, városuk multjával foglalkoznak.

A renaissance-szal foglalkozó tudósok másik kitűnősége, Burckhardt sem szentelt kellő figyelmet a humanista történetésnek. Burckhardt művében (A renaissance műveltsége) az 1. könyv 8. fejezete szól »A latin értekezés és a történetírás«-ról, de mindössze nyolcz oldalra terjed. Pár sor általános jellemzés, egy-két író (mint Blondus) részletesebben tárgyalva — ennyi az egész. Egyes írókkal, módszerük és hitelességük szempontjából, csak újabban kezdtek foglalkozni olasz történetírók. Így az ő monographiáik, valamint a saját kutatásai alapján tudta Fueter összeállítani a szép és terjedelmes első két fejezetet a humanista történetírásról. Ezért e résznek, mint első kísérletnek, esetleges hiányait meg kell bocsátanunk. Mert magyar szempontból mindenestre nagy hiánya a második fejezetnek, a mely az Olaszországból kiindult humanismus európai elterjedéséről szól, hogy Magyarországgal 4½ sorban végez (243. lap). Csupán Bonfini-t említi, a XVI. század magyar humanistáiról, még Istvánffy-ról se tud semmit. Igaz, hogy így bánik el Portugalliával, Lengyelországgal is s azzal okolja meg eljárását, hogy ez országok humanista történetírásának ugyanolyan tyikus sajátságai vannak, mint azon országokénak, a melyeket művében már bővebben tárgyalt s ezért ő azokat nem is ismerteti. De miért részletezi akkor annyira Francia-, Németország stb. humanista történetírása után pl. a kis Svájczt, a hol még egyes városok (Bern, Genf, St. Gallen) krónikáit is felemlíti? Bizonyára csak azért, mert szerzőnk zürichi egyetemi tanár létére Svájc történetírását jól ismeri; ellenben tanulmányai körétől távolabb eső néhány kisebb országgal nem akart bővebben foglalkozni s ezért azzal az elvi kijelentéssel elintézhetőnek vélte a dolgot.

Töretlen úton kellett haladnia szerzőnknek akkor is, midőn az újkori történetírásnak azt a másik nagy irányát jellemzi, a melyet a XVIII. század felvilágosodása hozott létre. Nagyon becsesnek tartom azt az összefoglalást (334—349. l.), a melyben a felvilágosodás történetírásának az irányát mutatja be, sok tekintetben megczáfolja azokat a vádakokat, a melyek ezt az irányt egyenesen történetellenesnek bélyegezték. Beállítja ezt az iskolát a fejlődés menetébe, összeveti előzőivel s így kiderül igazi érdeme. Különösen Voltaire-t tárgyalja alaposan s annak Siècle de Louis XIV. cz. munkáját, mert ezt tartja történelmi szempontból a leg-

fontosabbnak. Kimutatja, hogy téves az a felfogás, a mely szerint Voltaire történetírói munkásságának angol írók jelöltek volna irányt, mert mikor Bolingbroke műve (*Letters on the Study and Use of History*) megjelent (1752), akkor Voltaire műve XIV. Lajos koráról már be volt fejezve. Éppen úgy Hume történeti munkáit is megelőzte a Voltairé.

A XIX. század történetírásához érve, sorban ismerteti azokat a nagy írókat, a kiket e század oly bőven termett. Thierry, Michelet, Carlyle, Macaulay, Niebuhr, Ranke, Curtius több apróbb csillaggal egyetemben mind sorra kerülnek. Hogy felfogása egyik-másik történetíróról minden részletében vajjon elfogadható-e, e rövid ismertetés keretében nem akarom vita tárgyává tenni. Csupán azt a hiányt konstatalom, hogy a nagy nemzetek íróinak méltatása után azt a néhány sort is elhagyta az »Übrige Länder«-ről s így Magyarországról is, a melyet a humanismus korszakáról írván, még nekik juttatott. A XIX. század második felében megjelent művek tárgyalása közben elemzi mindazon hatásokat, a melyek egy Taine, Buckle, Renan, Fustel de Coulanges stb. munkáiban nyilvánulnak, vagyis kifejti a természettudományok és a szociológia hatását a történetírásra. Ezzel be is fejeződik műve. A legújabb irodalomnak — 1870-től — irányát mindössze néhány vonással ecseteli, kiemelvén még a közlekedés tökéletesebbülésének és ezáltal az ethnographiai kutatások lehetőségének óriási jelentőségét. Rámutat, hogy mindezen tényezők miként hatottak az emberek gondolkodásának átalakítására s ezzel kapcsolatban egyúttal a történetírás irányára. A könyvet kimerítő név- és tárgymutató zárja be.

E könyv talán egyes nemzetek történetírásáról szóló speciális művekkel a teljes anyag tökéletes feldolgozása tekintetében nem versenyezhet; de először mutatja be világosan a kölcsönös hatásokat, a mik a különböző nemzetek történetírása között fennállottak. Ezáltal pedig — s ez a legfőbb érdeme — az egyes nemzetek speciális kutatása számára *tudományos alapot* teremt.

BOTÁR IMRE.

TÁRCZA.

MÁRIA VAGY BEATRIX KIRÁLYNÉ SÍRJA?

Az *Archaeologiai Értesítő* f. évi első számában¹ közöltem volt azt a véleményemet, hogy a nagyváradi vár belső udvarán az elmúlt 1911. év okt. 26-án feltalált sír Mária királynőé, Zsigmond király és császár első feleségéé volt. Ugyanott² Gyalokay Jenő ugyanezt a sírt I. Károly királyunk második felesége: Beatrixénak mondja. Abban tehát mindketten megegyezünk, s ez kétségtelen is, hogy az említett közleményeinkben leírt sír királyi sír, melyet 1755 júl. 11-én a vár udvarán használatlan állapotban bár, de ma is meglévő kút ásása alkalmával találtak és bontottak fel először, s melyből Canon de Ville marquis tábornok a benne talált királynői ékszereket Bécsbe küldte fel jelentés kíséretében. Egyéb tekintetben Gyalokay Jenő azon feltevését, hogy a szóban forgó sír nem Máriáé, hanem Beatrixé lett volna, el nem fogadhatom, felsorolt bizonyítékait sem a maga feltevésének igazolására, sem az én állításaim czáfolatára. az alább felsorolandó okok miatt elegendő nyomósaknak nem tartotom.

Gyalokay Jenő hivatkozva dr. Márki Sándor levelére, a krónikák szavait említi, mely szerint Máriát »Szent László lábaihoz« temették, s később Zsigmondot is melléje helyezték. Ha tehát ez a sír Máriáé volna, úgy mellette Zsigmondénak is elő kellett volna kerülnie. Ismételve megjegyzem, hogy e kifejezést: »Szent László lábaihoz« physikai értelemben venni nem lehet; ez csupán képletes kifejezés, mely a szent király nyugvóhelye közelébe való temetkezést jelent. Hiszen mint közleményemben kimutattam, akkor Zsigmond sírját is ugyanott kellene keresnünk; már pedig az 1883. évi ásatások tanúsága szerint³ Zsigmond sírja éppen ellenkező oldalon feküdt, Szent László sírjától nyugatra és pedig Szent Lászlónak nem a lába, hanem feje fölől, tőle mintegy 12 méter távolságra. Maga Márki Sándor is azt.

¹ Mária királyné sírjáról 90—92. l.

² Beatrix királyné sírjáról 83—90. l.

³ Bunyitay: *A váradi püspökség története*. III. k. 167. l.

mondja,¹ hogy Zsigmond sírja Mária sírjától aránylag nem messze, a székesegyház főbejárata táján feküdt, tehát elismeri, hogy nem voltak egymás mellé temetve.

Sőt tovább megyek s idézem Gyalokay Jenő szavait, mely szerint »Szent László koporsója akkor, mikor Máriát temették (1395), már 203 év (1192) óta nem a sírboltban, hanem a székesegyház egyik oltárán állott. Nem lett volna tehát semmi értelme, hogy Máriát egy üres sírbolt végéhez temessék«... »ott állhatott az a ciboriumos oltár, melyre szentté avattatása után Szent László koporsóját helyezték. Ebből aztán az is világos, hogy közvetlenül az ő lábaihoz senkit sem temethettek, vagyis a *krónikáknak ezt az agyoncsépeelt phrasistát szó szerint vennünk nem szabad.*«² Így írt Gyalokay Jenő 1911 nov. 7-én; hogy miért veszi most már szó szerint az »*agyoncsépeelt phrasistát*«, — az előttem megfejthetetlen tálány!?!... Csak talán nem a Márki Sándor levele következtében?!... Hiszen én Márki Sándornak még saruja megoldására sem tartom magamat méltónak, de azt mégis kénytelen vagyok megjegyezni, hogy ő itt a helyszínén az ásatásokat nem látta, azok eredményét, a sírok fekvését, elhelyezését közvetlen tapasztalatból nem ismeri s így az ásatások eredményére kevésbé támaszkodva, inkább a régi feljegyzések alapján kénytelen véleményét megalkotni. Ellenben Gyalokay Jenőnek, ki az ásatások minden phasisát közvetlen tapasztalatból ismeri, ezekre az adatokra kellene inkább támaszkodnia, annival is inkább, mert jól tudja ő, hogy a váradi székesegyházról sok mindent írtak olyat, még Henszlmann is, a mit az ásatások éppen nem igazoltak s már nem is igen van rá remény, hogy igazoljanak. Ha Mária és Zsigmond sírját Gyalokay Jenő szerint egymás mellett kellene keresnünk és pedig »Szent László lábainál«, akkor még azt is állíthatnók, hogy Zsigmondot egyáltalában nem is a váradi székesegyházban temették el, mert sem Szent László physikai lábainál, sem másutt a székesegyházban olyan kettős sír, vagy mondjuk, két sír egymás mellett, mely királyi nyugvóhelyül szolgált volna, egyáltalában nincs.³

Azt írja továbbá Gyalokay Jenő, hogy Beatrix 14 éves korában lett I. Károly király feleségévé s mivel egy évig élt még ezután, 15 éves korában halt meg. Ezzel szemben hivatkozom az Anjouk történetének alapos ismerőjére: Pór Antalra, ki azt mondja, hogy János cseh király nővérei közül sem az idősebb Mária, sem az ifjabb Beatrix 1318 nyarán még nem érte el kora tizennegyedik évét.⁴ Így tehát a fiatalabb Beatrixot 12 évesnél többnek nem igen tarthatjuk, mikor

¹ Márk S.: *Mária Magyarország királynéja*. 152. l.

² Gyalokay J.: *Szent László székesegyháza*. Nagyvárad cz. napilap 1911. 255. sz.

³ Bunyitay: i. m. végén lásd az 1883. évi ásatások térképét.

⁴ Szilágyi S.: *A magyar nemzet története* III. k. 107. l.

Károly felesége lett s következesképen házassága után egy év mulva 13 éves korában halt meg. — Viszont Mária királynő, ha 24—25 éves volt is, de gyenge testalkatú, gyenge testű nő volt,¹ kit a mellett állandóan betegeskedőnek mondanak a történetírók. Márki Sándor ugyan e betegeskedésbe vonja, de én éppen az által látom igazolva, mert folyton utazgatott és pedig gyógyhelyekre ; hol a Magas-Tátrába megy, hol Diósgyőr gyógyforrásokkal megáldott vidékére ; hol pedig Váradon, a váradvelencei klarisszák zárdájának vendége és pedig több ízben, mert e helyet is különösen alkalmasnak tartja »kedélyének szórakozásra, gyenge testének üdülésére.«² Így tehát a sírban talált csontok 15—17 éves volta éppen úgy megfelelhet a gyenge testi szervezetű Mária királynő életkorának, mint a hogy nem felel meg Beatrixénak.

De tovább megyek : a csontokat nem is fogadom el feltétlen bizonyítéknak. Először, mert mint megbízható helyről : a váradi káptalan tagjaitól nyert értesülés szerint Vay mondja,³ a sírban talált csontokat 1755-ben szintén Bécsbe vitték ; ha pedig elvitték a csontokat, akkor bizonyára mind elvitték s a sírban most talált csontok idegen csontok, melyek nem másként, mint a sír keleti végének beszakadása folytán a törmelékfölddel kerültek a sírba. Ezt mindenki elfogadhatja, ha látja, hogy a várudvar talaja a mostani felszíntől még egy méternél kisebb mélységben is már tele van a legtöbbször rendetlenül szétszórt emberi csontokkal. Az is fontos körülmény, hogy mikor történhetett a sír keleti végének beszakadása, és a sírnak több mint felényire, törmelékkel való megtelése ? Szerintem ez csak 1755 után történhetett, mert 1755-ben nemcsak a sír felbontói, hanem az éjjeli rablók is, a sírban ékszert találtak és kerestek s bizonyos, hogy a sírból a beomlott törmelékét is kiszedték volna, ha t. i. lett volna benne, hogy a közt is keressenek értéktárgyakat. Átkutatták, kitakarították azt a sírt 1755-ben s nem hagytak abban semmit ; a mit most találtunk benne, tehát a csontok is, azután kerültek bele az azután történt beomlás következtében.

Nagy csodálkozással olvastam Gyalokay Jenőnek a Beatrix eltemetésére vonatkozó elméletét. Kétségtelen, hogy Beatrixot a királya ellen lázadó és sólyomkői várának elfoglalása után kivégzett Kopasz nádor által emelt oltár előtt temették el.⁴ Tehát bármennyire volt is a német-római császár leánya, nem kapott a főhajóban helyet, hanem csak az oldalhajóban. Hogy aztán e sírből kivették volna, s a főhajóba temették volna el, arra semmi néven nevezendő bizonyíték nincs s ok reá nem is volt. De miért is ne temették volna, ha

¹⁻² Márki S. : i. m. 143. l. s másutt is.

³ Br. Vay L. : *Német hívség* 722. l.

⁴ Szilágyi S. : i. m. 108. l.

akarták volna, mindjárt a főhajóba, hiszen ott hely volt bőven ? ! . .
S ha a kegyeletüket akarták kifejezni a főhajóba való áttemetésnél, annak a kegyeletes érzésnek erősebbnek kellett lenni az elhalalozáskor, mint 30—50, vagy ki tudja hány esztendővel később ! De meg-
hogyan gondolja azt Gyalokay Jenő még el is, hogy egy magyar király-
nét, a német-római császár leányát, a cseh király testvérét át-
temetnek egy díszesebb sírhelyre, s akkor a sírját részben be sem fedik,
részben hulladék, és kimustrált épületkövekkel fedik be. Hiszen ha
ma egy egyszerű polgármeber holttestét új sírba teszik át, még annak
is becsületos koporsót csináltatnak és tisztességesen eltemetik, be-
földelik. Egy olyan áttemetést nemcsak a munkásoknak a templom-
építésnél való elfoglaltságával (ez is ok egy királyi temetésnél ?)
nem lehet menteni, hanem egyszerűen fel sem szabad tétélezni.

Nincs is annak a sírbefödésnek Beatrix eltemetéséhez semmi köze ;
mint közleményemben már jeleztem is, azokat a rossz épületköveket
1755-ben a sír befödésekor helyezték a sírra, kegyeletből még az akkor
már üres sír iránt is, hogy ne hulljon mindenféle szemét és törmelékföld
abba a sírba, melyből csak most vették ki egy királynő holttestemét.

Hogy azok a fedőkövek a székesegyház kövei lehettek, az való-
színű, s a kút ásásakor kerülhettek elő. Hogy ezeket a köveket az
1755-iki kútásók helyezték a sírra, bizonyítják az egyik kövön levő
felosztó vonalak, t. i. a kútépítéshez akarták előzőleg már felválni.
A kút körülbelül olyan nagyságú kövekből van rakva, mint a milye-
nek lettek volna e darabok, ha csakugyan felvágják őket.

De ismétlem, hogy ugyanazon a niveau-n, melyen Mária királynő
sírja fekszik, s a sírtól nem messze, I. Lajos egy ezüst denárát találtuk.

Felemlítem, hogy e niveau-n talált egy másik sírt éppen Gyalokay
Jenő minősített I. Lajos korabelinek.¹

A mi pedig a sír tégláit illeti, arra nézve megjegyzem, hogy azok
teljesen megegyeznek az itt talált más sírok tégláival s megfelelnek
e kor téglatypusának.

1775-től az elfogadható bizonyítékok alapján minden történet-
tudósunk Mária királynő sírjának tekintette e sírt s a benne talált
ékszereket az ő ékszereinek. Mária királynő volt az a nő, kit Magyar-
országon az Anjou-liliomos királynői korona a legtöbb joggal megillet ;
így a nagyváradi vár belső udvarán 1755. évi júl. 11-én felbontott
s 1911. évi okt. 26-án általam újra feltalált királynői sírban csak ő
nyugodhatott ; ő aludta ott tragikus, sok szenvedéssel telt rövid éle-
tének hosszú, de legalább csendes éjtszakáját. . . .

H. FEKETE PÉTER.

¹ Gyalokay J.: *Szent László székesegyháza*.

JELENTÉS A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT 1911. ÉVI MŰKÖDÉSÉRŐL.

Tisztelt Közgyűlés !

Bizonyára alig van tagtársaink közül csak egy is, a ki ne tudná, hogy Társulatunk a mai modern, alkotmányos Magyarországgal egyidős. A kiegyezés évében jött létre akkor élt legkiválóbb történetíróink buzgólkodásából s így legrégebb tudományos társulataink között foglal helyet.

Öt esztendő múlva, 1917-ben fogja ünnepelni félszázados fennállását. Ez alatt a hosszú idő alatt meggyarapodhatott, sőt meggadagodhatott volna, ha mindenféle bajok és csapások nem érték volna. A 90-es évek elején egyik hűtlen sáfárja kezén elkallódott vagyonának nagy része s alig hogy a súlyos csapást kiheverte, a társadalmi bajok ezerféle nyomorúsága érezttette s éreztteti vele még ma is hatását.

Sajnos, szegények vagyunk s a magunk erejéből nem tudunk már megélni. És bár hálás elismeréssel emeljük ki a nagymélt. vallás- és közoktatásügyi m. kir. minister úrnak és Budapest székesfőváros tanácsának nemes áldozatkészségét, melylyel — jelentékeny évi segély megajánlásával — pénzügyi bajainkon segíteni iparkodnak, mindazáltal a hallatlan mértékben emelkedő nyomdai árak szinte túlságos takarékosagra kényszerítettek bennünket.

Kizárólag a nyomdai áremelkedésnek az eredménye, hogy egy valósággal hézagot pótló folyóiratot, a *Történelmi Tárt* kezünkből ki kellett bocsátanunk, az oly közkedveltségű *Magyar Történelmi Életrajzok* című vállalatunk ívszámát az idén már le kellett szállítanunk, sőt hivatalos közlönyünk, a *Századok* terjedelmét is összébb kellett szorítanunk. Az a körülmény pedig, hogy folyóiratunk külső alakjára nézve sorvad és zsugorodik, nem pusztán tagtársainkra és olvasóközönségünkre van deprimáló hatással, hanem a szerkesztő kezében felgyülemelő becses dolgozatok közlését is évekre elodázza.

Kétségtől kivül a bajon ez időszert másként alig segíthetünk, mint ha háztartásunkat minden lehető módon korlátok közé szorítani iparkodunk. A költségvetési egyensúly fentartása, ha mindjárt Társulatunk működésének megbénításával jár is, elsőrendű feladat s éppen a jobb jövő reményében ez elől nem szabad kitérnünk.

Egyébként Társulatunk nemcsak irodalmi organumaival igyekszik alapszabályszerű hivatásának megfelelni, hanem tudományos felolvasásaival is. A múlt évben is hat felolvasó-ülést tartottunk, melyeket szépszámú közönség látogatott. A felolvasások sorrendje ez volt : Január 12-én *Czimer Károly* r. tag : »Az Árpádkori várkatonáság beolvasása a bandériumos seregbe«, február 16-án dr. *Thallóczy Lajos* vál. tag : »Pauler Gyula emlékezete«, április 6-án dr. *Gombos Albin* vál. tag : »Észrevételek Péter király uralkodásához«, május 18-án

Zákonyi Mihály r. tag : »A Buda mellett volt Szent Lőrincz pálos kolostor története«, október 19-én dr. *Váczy János* vál. tag : »Kazinczy Ferencz ősei«, december 7-én dr. *Ecsedi István* r. tag : »A rézmetszés mestersége a debreczeni ref. collegiumban. A debreczeni rézmetsző deákok«.

Társulatunk elnöksége kiváló gondot fordít arra, hogy tagjaink számát szaporítsa. Egész rendszeres taggyűjtési programot állapított meg s ennek évről-évre meg is van az eredménye. A mult évben péld. az ügyvédi és bírói karhoz intézett bizalmas felhívást s fáradozását, mint azt a választmányi üléseken tett tagsági bejelentések bizonyítják, elég szép siker koronázta.

Mindazáltal tagjaink számának gyarapodása nem áll arányban a veszteségekkel, melyek kilépés és elhalálozás útján Társulatunk tagjainak létszámát csökkentik. A lefolyt évben a halál számos jeles férfiút ragadott ki tagtársaink sorából. Alapító tagjaink közül kidőltek : báró Bánffy Dezső, Bende Imre, Horváth Lajos, Lánczy Gyula, Lippert István, báró Mednyánszky Dénes, Pór Antal, Rakovszky Géza, báró Vay Béla, gróf Zichy Nep. János. Az évdíjas rendes tagok sorából : Asbóth János, Bejczy Sándor, Bencsik József, Bittó Béni, Domokos Bálint, Emich Gusztáv, gróf Forgách Károly, Förster Ottó, Horváth Ignác, Karácson Imre, Kenessey László, Linner Bertalan, Mangold Samu, Scholcz Frigyes, Sebestyén Gyula, Steinhöfer Gyula, Szabó Dezső, Szemere Lajos. Legyen áldott emlékezetük !

Tisztelt Közgyűlés ! Megvallom, nem valami vigasztaló és örvendetes képet tár elő jelentésem, melylyel a mult év működéséről számot adok. A társadalmi bajok ellen hiába próbálnánk meg küzdeni; azokon sem egyesek, sem egész társulatok egyhamar nem változtathatnak. Lassu forradalom ez, mely utóvégre is megtisztult viszonyokat hoz majd létre s eloszlatja a most élő nemzedékre ránehezedő borút.

Társulatunkra nézve fő dolog, hogy addig is, míg az idők megváltoznak, legyenek az élén férfiak, a kik érdekei szívükhöz hordozzák s hivatásának betöltésében minden erejükkel fáradozzanak. Ha a Társulat vezetőit lelkes buzgóság és az önfeláldozás érzete hatja át, ez megnyugvással tölt el mindenkit, fokozza a tagokban a bizalmat s nemcsak bent erősíti positionkat, hanem szélesebb körökben is nagy hasznára válik ügyünknek.

Kérem a t. Közgyűlést, méltóztassék e jelentésemet szíves tudomásul venni.

Budapest, 1912. márczius 14.

Dr. Borovszky Samu, titkár.

TÖRTÉNELMI S ROKONTÁRSULATOK.

Az ERDÉLYI MÚZEUM-EGYESÜLET márcziusi választmányi üléséről két nagy családi levéltár örökös letétbe helyezéséről kapunk hírt. Az utolsó tíz év alatt Kolozsvárt sikerült szerencsés agitációval közel ötven erdélyi családi levéltárat részben adományúl, örökös letétül közgyűjteménybe, a szabad kutatás számára összpontosítani. A gyűjteményben Erdély legelőkelőbb családainak levéltárai képezik az anyag zömét, mely számra meghaladja a negyedmilliót s az új egyetemi könyvtár második emeletét csaknem teljesen megtölti. Ezt a becses anyagot gyarapította most két újabb nagy családi levéltár deponálása. Egyik a gönczruszkai gróf *Kornisoké*, a másik a tinkovai *Matskássyaké*. Gróf Kornis Károly cs. és kir. kamarás azzal az óhajtasával ajánlotta fel a gönczruszkai gróf Kornis-család levéltárát örök letétül az Erdélyi Nemzeti Múzeum könyvtárának, hogy az a levéltári anyag, melyet ezelőtt három esztendővel küldött be szentbenedeki kastélyából, egyesíttessék vele. A most átadott törzslévélár 126 dobozt, a régebbi 20 dobozt foglal el. E levéltár jelentőségét fokozza, hogy a Kornisok köztörténeti érdekű levelezésének egy része Kemény József és Mike Sándor gyűjteményeiben félszázada tulajdona az Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltárának, s hogy a gróf Bánffy-család levéltárával oda került a tudós gróf Kornis Mihály és felesége levelezése is. Ily módon alig van az országban családi levéltár, mely aránylag ily teljességben került volna együvé. A Kornis-levéltárnak most átvett részében 38 Mohács előtti (1337—1526 közti) eredeti oklevél van, de a levéltár jelentőségét köz- és művelődéstörténeti anyagának gazdagsága adja meg. Fentmaradt benne majdnem valamennyi Kornis ingóságainak jegyzéke, a két Kornis-gubernátor levelezése, továbbá Kornis Zsigmond 1683-iki ismeretes emlékiratának eredetije és sok oly más adat, mely a már négy század óta Erdélyben élő főúri családra és vele Erdély történetére eddig ismeretlen, becses köz- és művelődéstörténelmi anyagot szolgáltat a tudomány számára. A levéltár második fele 50 dobozban a dévai uradalom 1740—1829 közti teljes levéltárát tartalmazza. Ez a birtok egyik Haller-leánynyal került a Kornis-család tulajdonába s bár az uradalom maga később a kincstár birtokába ment át, levéltára a család kezén maradt és oly becses, hogy Hunyadmegye monographusa nélküle a megye történetét soha teljesen meg nem írhatja. A másik a tinkovai *Matskássy*-család levéltára, Matskássy István és Pál letétéből két ládában jutott az Erdélyi Múzeum levéltárába. Anyaga főleg birtokügyi, de mivel e család Karánsebes vidékéről került Erdélybe, levéltáruk hazánk egy olyan részéről nyújt kiadatlan, ismeretlen adatokat, mely eddig az Erdélyi Múzeumban kevésbé volt képviselve. A családból többen vittek Erdélyben jelentékeny szerepet, előkelő családokkal voltak rokonság-

ban s így levéltárak ezekre s főleg hunyadmegyei községek történetére gazdag anyagot tartalmaz. A Kornis-levéltár anyaga közbecsű részének kiadásáról a család dr. Veress Endre *Erdélyi Történeti Forrásaiban* gondoskodott. Kívánatos volna, hogy az Erdélyi Múzeum többi családi levéltáraiból is minél többet láthatnánk, bár csak regesztákban is, kiadva.

VEGYES KÖZLÉSEK.

RÓMAI MAGYAR TÖRTÉNELMI INTÉZET állami költségen leendő felállítása tárgyában intézett fölterjesztést a M. Tud. Akadémia elnöke, *Berzeviczy Albert* f. évi márczius hó 11-én gróf *Zichy János* vallás- és közoktatásügyi m. kir. ministerhez. »Ismeretes Excellentiád előtt, — úgymond a fölterjesztés, — hogy Róma régi culturájának erejével, történelmi, műtörténeti és archaeologiai kimeríthetetlen kincseivel nagy mértékben vonzza ma is Európa és Amerika tudományos törekvésektől áthatott szakköreit, és hogy főleg attól az időtől kezdve, hogy XIII. Leó pápa a Vatikánnak és más egyházi testületeknek levéltárait a történelmi kutatás számára valódi liberálissal megnyitotta, egyik culturállam a másik után létesít az örök- városban tudományos intézeteket, melyek kutatásaikkal s ezek eredményének közzétételével a tudományosságnak nagy szolgálatot tettek. A nemzetek e versenyében előljár az École Française de Rome, mely már 1873 óta működik. 1881-ben, abban az esztendőben, mikor a pápai levéltárak a tudomány közkincsévé lettek, létesült az osztrák történelmi intézet, előbb a nagyérdemű Theodor Sickel, jelenleg a pápaság nagy történetírójának, Ludwig von Pastor-nak vezetése alatt úgy szervezetében, mint működési körében egyre nagyobb arányokat öltve. Kapcsolatban állanak ez intézettel, mint tudományos központtal, a cseh tartományi gyűlés, a krakkói tudományos akadémia és az osztrák Leó-Társaság részéről létesített historiai állandó expedíciók, külön-külön tudományos feladatokkal. 1888-ban kezdte meg működését a porosz történelmi intézet, melynek ma 75.600 márka az évi dotatiója. Németország ezenkívül már korábbi időktől fogva Rómában még egy külön archaeologiai intézetet tart fenn. 1888-ban létesült a bonni Görres-Gesellschaft római intézete is, főleg egyháztörténeti kutatásokra és a régi keresztény archaeologia tanulmányozására. 1895-ben az északamerikai Egyesült-Államok is alapítottak Rómában intézetet archaeologiai, műtörténeti és classika-philologiai tanulmányok céljaira. Angolország 1910-ben nyitotta meg a »British School at Rome«-ot; legújabbban Hollandia és Belgium is, külön-külön gondoskodtak arról, hogy szervezett intézetekben rendszeres kutatás történjék hazájukra vonatkozólag Róma levéltáraiban.

Elérkezett az idő, hogy a kulturnemzetek e nemes törekvéséből Magyarország is kivegye a maga részét. Hazánkban már a XVI. században felismerték azt, hogy Magyarország történetének tisztázására a szentszék levéltárai megbecsülhetetlen értékű anyagot őriznek. A XVI. században Báthory István erdélyi fejedelem igyekezett a Vatikán levéltárából nagybecsű másolatokat megszerezni; nagyban buzgólkodtak e téren e században s a következőnek folyamán a Jézus-társaságnak Rómában időző magyar tagjai, köztük első sorban Inhoffer Menyhért, azután a XVII. század végén Cseles Márton, majd a XVIII. század folyamán Hevenessy Gábor, Batthyány Ignác erdélyi püspök. A XIX. században a magyar püspöki kar támogatásával különösen Theiner Ágoston gazdagította nemzeti multunk történetének ismeretét nagyszabású kiadványaival. A pápaság különböző levéltárainak nemzeti multunk ismerete érdekében leendő kiaknázását tette céljává az 1884-ben megindult *Monumenta Vaticana Hungariae* nagy vállalat, mely magyar főpapok és egyházi testületek áldozatkészségéből eddig tizenegy kötetnyi nagybecsű történeti anyagot tett ismertté. A Fraknoi Vilmos tagtársunk vezetése alatt létrejött vállalat, mely a legelsőők között igyekezett kiaknázni a XIII. Leó pápa elhatározása következtében létrejött kedvező helyzetet, hálára kötelezte a magyar nemzeti mult minden kutatóját. Ugyane társunk már 1895-ben nyitotta meg az általa e célra épített díszes házban a római magyar történeti intézetet. Azok a kísérletek és tervek, melyeket mondott tagtársunk ez intézet állandósítása érdekében illetékes tényezők elé terjesztett, sajnos, valóra nem válhattak; de megérlelték a nemzeti cultura és tudományosság fejlődése iránt melegen érdeklődő körökben azt a meggyőződést, hogy egy római magyar történeti intézet létesítése első sorban állami feladat, melynek megvalósítása a jelenlegi kedvező körülmények között az állam részéről nagyobb áldozatokat nem igényel.

A létesítendő magyar történelmi intézetnek célja volna úgy a római mint általában a magyar történelem forrásaiban szintén rendkívül gazdag olaszországi levéltárakat és könyvtárakat, a magyar történelem szempontjából mennél szélesebb körben rendszeresen átkutatni s a kutatások eredményét időről-időre külön kiadványokban közzétenni. E mellett az intézet módot és alkalmat nyújtana önálló régészeti és műtörténeti tanulmányokra, kutatásokra és ezek eredményeinek közzétételére. Hogy ez a tudományos és kulturális törekvés mennél jobb eredményekre nyújtson kilátást s hogy az alapítandó intézetnek a többi nemzet hasonló intézményei között megfelelő tekintélye és súlya legyen, első sorban szükséges volna ahhoz ő császári és apostoli királyi Felségének legmagasabb védnökségét kieszközölni, a ki ezt azután diplomáciai képviselője útján gyakorolná.

Az intézet állandó helyisége is biztosítva van Fraknoi Vilmos

tiszteleti tagtársunk újabb áldozatkészsége által, ki is hozzá intézett kérdésemre azt a választ adta, hogy Rómában a történelmi intézet céljaira épült házát készséggel hajlandó minden ellenérték nélkül az államnak átengedni és így ezáltal az államra csak az intézet fentartásának költségei hárulnának. E fentartási költségeket is nagy mértékben alább szállítja néhány rendelkezésre álló alapítvány, melyeknek kamataiból Rómába küldendő 2—3 kutató költségei fedezetet nyerne. Ilyenek: Fraknoi Vilmos akad. tiszt. tagnak az Akadémiánál legújabbban tett 50.000 koronás alapítványa, melynek kamatai római történelmi kutatások előmozdítására és a gyűjtött anyag kiadására fordíthatók. Hasonló természetű ugyanezen tagtársunknak a Szent István-Társulatnál szintén legújabbban tett 100.000 koronás alapítványa, továbbá báró Forster Gyula akad. tiszt. tagnak az Akadémiánál Scitovszky János hercegprimás emlékére tett 30.000 koronás alapítványa, melynek 1914. évig lekötött kamatai ez év után az alapító hozzájárulásával szintén római kutatások céljaira szolgálhatnak. Excellentiádnak is módjában volna a törvényhozás által külföldi ösztöndíjak céljaira meghatározott összegből az állami költségvetés minden különös megterhelése nélkül néhány ösztöndíjat Rómában végzendő, főleg régészeti és műtörténeti tanulmányok céljaira lekötöni. Az intézet évi fentartásának költségeire nézve irányadóul lehet venni az osztrák történelmi intézet dotációját, a mely a folyó 1912. évtől kezdve 33.230 koronára rúg, mely összegbe azonban az intézet helyiségének bérösszege is belé van tudva; a magyar történelmi intézet saját házában lévén elhelyezve, annak fentartása még ennyit sem venne igénybe. Előzetes hozzávető számítás szerint a magyar intézet évi költségvetése (igazgató, titkárkönyvtárnok, gazdasági tisztviselő, házmester, továbbá két stipendiumi hely és dologi kiadások stb.) nem haladná meg a 30.000 koronát s ez mindenesetre csekély áldozat azon nagy szellemi nyereséghez képest, hogy ezzel hazánk tudományos tekintetben is államiságának teljes kidomborításával azon kulturnemzetek sorába léphet, a melyek Rómában önálló tudományos intézetet tartanak fenn.

Tisztelettel kérném Nagyméltóságodat, hogy az elmondottakat figyelmére méltatni, egy római magyar történelmi intézet létesítését elvileg elhatározni, ahhoz Ő Felsége legmagasabb védnökségét kieszközölni s Excellentiád ebbeli elhatározásának az 1913. évi állami költségvetésben e célra legalább 30.000 koronányi összeg beillesztésével kifejezést adni méltóztassék. Abban az esetben, ha Excellentiád a Magyar Tudományos Akadémia nevében tett javaslatomat magáévá tenni méltóztatik, a római magyar történelmi intézet szervezeti ügyeinek, valamint a Magyar Tudományos Akadémiával való kapcsolatának megállapítására és a további részletekre nézve teljes készséggel ajánlom fel Akadémiánk közreműködését.»

IGAZGATÓ-VÁLASZTMÁNYUNKAT a f. évi márczius hó 14-én tartott közgyűlés három új taggal frissítette föl. Megválasztotta ugyanis dr. *Fináczy Ernő* udvari tanácsost s budapesti egyetemi ny. r. tanárt, társulatunk régi érdemes tagját, ki a hazai közoktatásügy történetének intensív művelése körül szerzett elévülhetetlen érdemeket; dr. *Iványi Béla* orsz. levéltári fogalmazót, ki mint a hazai oklevéltan szorgalmas munkása különösen Bártfa sz. kir. város levéltárának mintaszerű regesztázásával tette nevét ismertté s végül dr. *Hóman Bálint* budapesti tudományegyetemi könyvtártisztet, ki alapos középkori dolgozataival méltán keltett feltűnést. Mindhárman régi buzgó munkatársai e folyóiratnak, melynek színvonalát nagybecsű dolgozataikkal és könyvismertetésekkel emelni segítettek. Kívánjuk, hogy dolgozataikkal a jövőben is mennél hosszabb ideig és mennél többször szerencséltessek lapunkat.

I. ULÁSZLÓ KIRÁLY SÍRJA. Folyóiratunk megemlékezett arról a mozgalomról, a melyet a Várnai régészeti társaság indított I. Ulászló király sírja felkutatására (vö. 1909 : 699, 1910 : 435. és 1911. évi folyam). E mozgalom történetéről, az elért eredményekről egy összefoglaló mű jelent meg *Grabowski* Tad. Stan. tollából Varsóban. A mű címe : *Sprawa grobu i szczątkow Władysława Warneńczyka. Przeglad źródeł, materyalów i pamiątek. W. Warszawie 1911.* — Jelentés a »várnai«-nak nevezett Ulászló sírjáról és földi maradványairól. A források, adatok és emlékek átnézete. Varsó. Az előttünk fekvő mű épp úgy, mint az e tárgyban közölt régebbi jelentések, a melyeket a várnai Régészeti Társaság adott ki, nem tudtak bennünket meggyőzni arról, hogy itt bármilyen irányban is még a legcsekélyebb pozitív eredményről lehetne szó.

—*ch.* —*s.*

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

(1908., különösen júl. 1. — decz. 31.)

AZ ŐSKORTÓL 1526-IG.

Kemény Simon sírja. Teleki Samu gróf. Erd. Múz. 1908. 401. l. (Vajjon az 1825. Gáldon talált, páncezélba öltöztetett csontváz a fali felirat szerint tényleg Kemény Simon maradványaival azonos avagy Kemény János fiáé [K. Simoné], kérdéses.)

Beatrix királyné. 1457—158. *Berzeviczy A.* művét (1908.) ismertették : Századok 43. köt. (Csánki), P. Lloyd. 1909. jan. 15. (Hevesif); Kath. Szemle 1909. 324. (Sörös); Bpesti Szemle. 1909. jun. (Angyal D.); Az Újság 1909. márcz. 7., Bpesti Hirl. 1909. febr. 14. (Takáts S.); N. Pester Journal szept. 12. (Peisner); N. Freie Presse 1909. nov. 28. (Wertheimer);

Liter. Centralblatt. 1909. 10. sz. (Jónás); Histor. Jahrbuch 1910. 888. I. és Jahresber. d. Gesch. Wiss. 1909. évf. III. rész, 330. I. (Mangold).

Art et artistes italiens en Hongrie à l'époque de Matth. Corvin. Berzeviczy Alb. de. Revue de Hongrie II. 1908. 29—41. I.

Erkölcsök és szokások Magyarországon a renaissance korában. Bruckner Győző. Prot. Sz. 1908. 669. I.

Két Corvina-kézirat. Varjú E. Magy. Könyvsz. 1908. 1—26. I. (A bécsi udv. könyvtár tulajdona.)

Oklevelek a Magyarország és Sankt Pölten közötti viszony történetéhez. 1482—1552. Közli Iványi B. — Történ. Tár 1908. 150—160. I.

Reste des Palastes des Königs Matthias. Supka Géza. — N. Pester Journal 1908. 182. és 187. sz. (Márványszobrok töredékei, geniusz-szobra a bőség szarvával stb.)

Verbőczy István és szobra. (Donáth műve.) Vasárn. Ujs. 1908. 52. sz.

A mohácsi csata képe. XVII. századi török miniature után. Vasárn. Ujs. 1908. 35. sz.

Brodarics érsek levelezése. 1508—38. Közli Kujáni G. Tört. Tár. 1908. 258. és 321. s k. I.

1526-TÓL 1848-IG.

A helytartótanács történetéből. I. Ferdinand korából. Kiss István műve nyomán. Bpesti Hirl. 1908. okt. 18.

Bánffy János panaszos levele Ibrahim pasához. (1531.) Kármay Öd. — Történ. Tár. 1908. 317. I.

Czecey Lénárd. Takáts Sándor. Budap. Hirl. 1908. decz. 31. (Kassa kapitánya, a császári hadvezérek elszánt és ügyes ellenfele.)

Dobó István a magyar politikában. Bodola Gy. művét (Kolozsvár, 1908.) ismert. a Phil. Közl. 1909. 376.

Spanyol kolonisták Magyarországon. Sömjén G. — Budap. Hirl. 1908. szept. 2. (Szól azokról a spanyolokról, a kik nálunk a törökök ellen harcoltak. Így Perez A., Castelluvio G., Villandrado Rodriguez és Mendoza Diego, a kik Losonczy István oldalán küzdöttek Temesvárott. — Aldana Bernátot ellenben, ismeretes, többszörös gyávaóság miatt hadi törvénytelennek el kellett állítani és csak Miksa király neje eszközölt ki számára kegyelmet.)

I. Ursu, Die auswärtige Politik des Peter Rares, Fürst der Moldau. (Bécs, 1908.) (Ursu I. Ferdinand és Szapolyai korában Erdély birtokára áhítozott.) Ismert. : Histor. Viertelj. Schrift. 1908. (Mangold); Korr. Blatt siebenb. Landeskunde 1909. 89. Századok 1910. 850. (Lukinich).

Adatok Sámbock János életéhez. Kóssa Gyula. Irod. tört. Közl. 1908. 366—75. I.

Vor 300 Jahren. P. v. Balogh. P. Lloyd. 1908. decz. 25. (Rudolf kora.)

Vezir Kalajköloz Ali, budai pasa. Takáts Sándor. Bpesti Hirl. 1908. okt. 27. (Kalajköloz Ali 1580 óta volt budai pasa, a megfojtott Musztafa utóda; valószínűleg magyar származású, levelei pompás magyarsággal írvák; jól ismerte a magyar végeken uralkodó szokástörvényt, barátja volt a bajvívásoknak és a bornak. Ügyes diplomata. A portának péld. azt jelentette, hogy Magyarországon mindenki Báthory István lengyel királyt óhajtja királlyá, Bécsben meg a törökverő Zrínyi Györgyöt tüntette fel trónkövetelő képében (1586.). Budán pedig örömet elmulatott a magyar urakkal és ajándékaikat szívesen viszonozta. De ha haragra lobbant, zsarnok módjára kegyetlenkedett ő is. 1583-ban visszahívták, de 1586-ban újra Budára került, a hol 1587-ben rejtélyes halállal kimúlt.)

Péter oláh vajda koronája. 1585. Gyárfás Tihamér. Alkotmány 1908. nov. 22. (Azonos-e a Bocskai koronájával? Maga Péter vajda a Héttoronyba került és ott meg is halt.)

Egy havasalföldi vajda élete. Gyárfás Tihamér. Alkotmány 1908. 280. sz. (nov.). Pótlék Pap Józseftől a 285. számban. (Csercsel vagy Cserecsel Péter másék. Radolovics Péter vajda története, kit 1590-ben a Boszporuszba fojtottak, mert kath. hitre akart áttérni. Gyulafi Lestár is írt róla.)

A bosnyák korona. (Bocskai koronája.) Dudás Gyula, Magyarország 1908. nov. 15.

Bethlen Gábor történetéhez. (Oklevelek 1620—1626.) Lukinich J. Tört. Tár. 1908. 227. s k. 1.

A. Wendland, Die Heirat der Prinzessin Henriette Marie von der Pfalz mit dem Fürsten Sigm. Rákóczi. Neue Heidelberger Jahrbücher 14. évf. 241—279. l.

A történeti 100 hársza Zborón. — P. Hirl. 1908. jan. 29. és febr. 6.

Andrássy Gyula gj., Zrínyi Miklós a költőről. (Mutatvány Andr. könyvéből.) P. Napló 1908. jubil. szám.

Evlia Cselebi Bécsben. Budapest. Hirl. 1908. nov. 22. (A Karácson Imre által kiadott »Magyarországi Utazásai« II. kötete (1664—66.) nyomán. 1664-ben Evlia a ruméliai beglerbéget, Mohammed basát, a kit a vasvári békekötés ügyében mint követet Bécsbe küldött a szultán, oda elkísérte. Evlia érdekes párhuzamot von könyvében németek és magyarok között.)

Zrínyi és Frangepán kivégzésének helye és emléktáblája. Kisfalusi István. Bpesti Hirl. 1908. szept. 17. (Az emléktábla a régi kolostor [a jelenlegi sörfőzde] folyosóján egy sötét zugban van befalazva. Sok horvát feliratú koszorú volt ott elhelyezve.)

Az eperjesi vértanúk műemlékének keletkezése. Meyer E. — Eperjesi kolleg. programjában. 1907/8. 163—218. l.

Az eperjesi vértanúk emléke a kollegium falán. Vas. Ujs. 1908. 25. sz.

A magyar gyalogság megalakulása. Takáts Sándor ily cz. művét ismert. Budapest. Hirl. 1908. decz. 4. (Balogh Pál); Alkotmány nov. 4. (Göröcsöni); P. Hirl. decz. 6.; P. Napló decz. 16. (Seress L.); Századok 43, 425. (A. E.). Takáts replikája 43., 598; A. E. duplikája: 690. — Végszó: 692. l.

A magyar katona. Takáts Sándor. (Mutatvány.) P. Hirl. 1908. júl. 3. *Conti herczeg Ujvár ostrománál. 1685.* Karl L. — Tört. Tár 1908. 312. l.

Egy kurucz-korbelti verses pasquillus. Lampérth G. — Irod. tört. Közl. 1908. 479. l.

Az Apaftak sírja Almakereken. Az Ujság 1908. okt. 11. (V. ö. Szádeczky Lajos jelentését: Századok 1909. 185. és 273. l.) — *Az Apaftak sírjelele.* (2. czikk.) Bpesti Hirl. okt. 11.

Az Apaftak testerekllyéi és Kolozsvár városa. P. E. Pesti Hirl. nov. 11.

Sachs von Harteneck. (Zabanius szász comes. 1691—1703.). Seraphin. Fr. W. Die Karpathen. 1908. aug. 1. és 15.

A vitéző Rendek Tisztalankodásai. 1701. — M. Szó. 1908. okt. 16.

II. Rákóczi Ferencz börtöne Bécsújhelyben. Kisfalusi István. Budapest. Hirl. 1908. szept. 17. (A tömlöcz-szoba, a katonai akadémia baloldali toronyépületének I. emeletén ma is jókarban van.)

Egy kurucz-temető feltárása. (Kis-Kun-Halason. Bpesti Hirl. 1908. nov. 12. Az 1703. okt. 4-iki ütközetben elesettek maradványai. Deák Ferencz kuruczkapitány és b. Globitz ezredes állottak ott szemben.)

Az áruló Bezerédj Imre. (1704.) P. Hirl. 1908. szept. 27.

Heiszter generális kudarcza 200 évvel ezelőtt (Érsekújvár alatt). Farkas Emód. P. Hirl. okt. 11. — *Érsekújvár ünnepe.* Krónikás. Egyetértés okt. 11.

Kurucz portyázások Liptó vármegyében. Thaly Kálmán. Tört. Tár. 1908. 400—431. l.

II. Rákóczi Ferenc a magyar költészetben. Barabás Ábel. — Az Arany János-társaság könyveiben. III. köt. 255—264. l.

A Rákóczi-síremlék pályázatra beérkezett szobrok. Vasárn. Ujs. 1908. 8. sz.

Thököly Imre sírja a késmárki templomban. Vas. Ujs. 1908. 49. sz.
Temes vmegye és a cenzúra (a 18. században). Berkeszi István nyomán Budapest. Hirl. 1908. decz. 6.

Régi levelekből. Vay Sándor gróf, Magyarország nov. 24. (Mária Terézia levelei leánya, Mária Antoinette eljegyzéséről. Vejétől, a későbbi XVI. Lajostól vajmi kevéssé volt elragadtatva. Czikkirő homályos célzást tesz a főhercegnőnek régebbi viszonyára valamelyik Pálffy gróffal.)

Der Gatte Maria Theresias. (Zum 200. Geburtstag). Budapest. Tagblatt. 1908. decz. 10.

Kriegstagebuch eines ungarischen Offiziers. Ismert. Hevesi Lajos a P. Lloydban. 1908. márcz. 25. (Speidel bécsi kritikus hagyatéka között akadt Hevesi Dobai Székely Samu kapitány latin és magyar feljegyzéseire, melyek az osztrák örökösödési háborúra vonatkoznak. Dobai 1742-ben lépett mint hadnagy a Szirmay-gelegezredbe és résztvett nevezetesen 1745-ben az Orlic folyó menti ütközetekben. Érdekes dolgokat közöl az élelmelés és fuvarozás bajairól, a német és osztrák kolostorokról, a hol beszállásolták, a bécsi ill. schönbrunni udvarról stb., Meglátogatta *Kolinovics* történetírót, szerette a klasszikusokat forgatni. A magasabb műveltségű, vidéki magyar nemes ember típusa. 1753-ban nyugalomba vonult.)

Mészáros András mezővári főjegyző diariumából. (1747-től kezdve). Lencz Géza. Budapest. Hirl. nov. 10. (Szentanúk nyomán írta le Pero lázadását.) — E diariumból Lencz Géza már 1884. aug. 24-én is közölt részletet, Törő Pál esetére vonatkozólag 1753.)

Adalékok a Hóra-lázadás történetéhez. Sámuel A. Történ. Tár. 1908. 460. l. (Szabó Pál reform. lelkész elbeszélése Abrudbánya pusztulásáról).

Emlékkérmek a Hóra-zendülésről. Numizm. Közl. 1908. 3. füz.

Berzeviczy Gergely. (Az 1790/1. évi országgyűlés történetéhez.) Harákányi Eduárd. P. Lloyd. 1908. júl. 26. (»De commercio et industria Hungariae« cz. művének méltatása.)

Über Frauenbewegung in Ungarn. Ein historisches Dokument im Ungar. National-Museum. Schwimmer Róza. N. Pester Journal. 1908. nov. 6. (Ismert. az 1791. megjel. és ismétre ford. »Ungarische Mütter an die im Reichstag versammelten Magnaten u. Rätthe gestellte demüthige Bitte.« Ebben politikai jogokat kérnek).

Az utolsó nemesi fölkelés 1809-ben. (A hadkerületek hivatalos listájával.) Ghyczy K. — Fővárosi lapok 1908. okt. 25.

Francziák Magyarországon. Vas. Ujs. 1908. 473. l. (A Pécssett elhalt megsebecsült francziák emlékére állított szobor leleplezése alkalmával.)

I. Napoleon katonái emlékoszlopa Pécssett. Vas. Ujs. 1908. 23. sz.

Die Tagebücher Kübeks. Das J. 1809. Pester Lloyd. 1908. decz. 13. (V. ö. a Századok 1910. 171. l. közölt részleteket.)

I. Sándor cár és a szent Szövetség. Marczali Henrik dr. Revue de Hongrie 1908. decz.

A szerelmes Metternich. Junius (Hanoteau: Lettres du prince de M. à la comtesse de Lieven nyomán 1817—27. Az Ujság 1908. decz. 29., N. Freie Presse nov. 1.); Deutsche Lit. Zeit. 1910. 33. sz. (Stern A.).

Az osztrák imperialismus törekvései és Magyarország függelensége. 1791—1848. Horváth J. — Függetl. Magyarország. 1908. április 19.

Kazinczy levelezése. 18. köt. 1822—23. Kiadja Váczi János. Ismert. Alkotm. 1908. decz. 10.; Akad. Értes. 1908. 555. l.

Rendjel nők számára. Áldásy Ant. Turul. 1908. 166—174. l. (Balassa Fer. gf. tervezte Ferencz király emlékére.)

Adalékok az 1825—48-iki országgyűlések történetéhez. Irta Kumlik Emil. (Pozsony, Stampfel 1908.) Ismert. a pozsonyi helyi lapok 1908. máj. és a Histor. Jahrbuch. 1909. 421. l.

Az első nemzeti dal. Eötvös Károly. P. Hirl. 1908. nov. 1. és köv. szám. (Sorozat.) (Szól az 1825. országgyűlésről, annak vezérférfiairól, Vay Ábrahám, Ragályiról), a Ragályi-nóta (»Ragályi nem ment föl követnek« eredete és szerzőjéről. Szövegét egy lelkes névtelen ifjú költötte. (1832—36?); zenéje megvan Káldy gyűjteményében.)

Kossuth Lajos kiadatlan levelei a Ráday-könyvtárban. Molnár Antal. Vas. Ujs. 1908. 730. l. (Szemeréhez intézve. 1835—36-ból.)

Az 1830. évi Európa szerepe. Nordau Max. P. Lloyd. 1908. szept. 20.
Lajos főherceg politikai szerepe. 1835—48. Balla Mihály. Vas. Ujs. 1908. 570. l. (Friedjung: Österreich von 1848. bis 1860. I. köt. nyomán).

Gf Aurel Dessewffy. N. Pester Journal 1908. júl. 25.

Ujabb Széchenyi-irodalom. Összeállította Hellebrant Árpád. Philol. Közl. 1908. 524—5. l.

Gf. Tullio Domokos olasz történetíró (1801—70.). »Reminiscenze e fantasie« cz. műve. (1841. 2. köt.). Alkotmány. 1908. szept. 19. (Gf. Tullio elbeszéli ott ismerkedését Széchenyi Istvánnal, kivel a pozsonyi hajón találkozott. (1840. szept. 1.) és kit meg is látogatott. Széchenyi elpanaszolta a munkáskéz hiányát, a nemzetiségi kérdésben gyökeredző nehézségeket, a pörösztyál elmaradását.)

A népképviselési rendszer Magyarországon. Seress László. P. Napló. 1908. jubileumi szám.) (Különösen 1842. óta; Eötvös Reformja. 1846; Kossuth és Deák eleintén nem igen lelkesedtek érte.)

Összeállította : DR. MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTESÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1912 évi márcz. hó 14-én d. u. 3/45 órakor tartott rendkív. vál. ülésének
JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Fejérpataky László másod-alelnök, dr. Áldásy Antal, Dedek Cr. Lajos, dr. Domanovszky Sándor, dr. Gombos Albin, dr. Komáromy András, dr. Lukacsics József, dr. Melich János, dr. Mika Sándor, báró Nyáry Jenő, dr. Ortway Tivadar, dr. Reiszig Ede, dr. Szabó László (bártfai) vál. tagok, dr. Borovszky Samu titkár.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvhitelesítőként dr. Domanovszky Sándor és dr. Komáromy András vál. tagokat kéri fel.

26. Titkár előterjeszti a dr. Thaly Kálmán-alapítványból hirdetett pályázat ügyében kiküldött bizottság jelentését, mely szerint *A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségeért vívott küzdelmek története a rákosi országgyűléstől a mohácsi vészig, 1505—1526.* (Bevezetésül Albert király trónraléptétől a rákosi országgyűlésig.) czímen hirdetett pályakérdésre két pályázó jelentkezett, ú. m. Reininger László, a ki tervrajz helyett csak fejezetcímekeket és forrásokot sorolt fel, és dr. Szabó Dezső tanár, a ki részletes tervrajzában vázlatosan kiterjeszkedik a korszak főbb problémáira is, a mely szerzőnek némely eseményre nézve hibás felfogása mellett is a feladat teljes ismeretéről tanuskodik.

A vál. a bizottság javaslata értelmében a munka megírásával dr. Szabó Dezső tanárt megbizza.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső s. k. Dr. Gombos Albin s. k.
elnök. felkért jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Komáromy András s. k. Dr. Domanovszky Sándor s. k.
vál. tag. vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1912 évi márcz. hó 14-én d. u. 5 órakor tartott évi r. közgyűlésének
JEGYZŐKÖNYVE.

Elnök: Dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök.

A nagy számban egybegyűlt társulati tagok és díszes közönség jelenlétében elnök, a betegsége miatt távollevő gróf Teleki Géza elnökről való részvételtjes megemlékezés után, a f. évi rendes közgyűlést megnyitván, jegyzőkönyvhiteljesítőként dr. Mika Sándor vál. és dr. Hóman Bálint r. tagokat kéri fel.

27. Dr. Borovszky Samu titkár felolvassa a társulat mult 1911 évi munkálkodásáról szóló jelentését.

A jelentés tudomásul vétetvén, a *Századok*ban ki fog adatni.

28. Soron van az ig. választmányból az 1909—1911. évkör lejártával szabály szerint kilépő husz, illetőleg az ezen, és az 1910—1912. évkörből a mult év folyamán elhalt Pór Antal és Emich Gusztáv, összesen huszonegy vál. tag helyének a betöltése, mire nézve dr. Csánki Dezső elnök a szavazást elrendeli és dr. Áldásy Antal vál. tag elnöklete alatt a szavazatszedő-bizottság tagjaivá dr. Szabó Dezső és dr. Holub József r. tagokat felkérvén a közgyűlés tagjait felszólítja, hogy szíveskedjenek szavazataikat huszonegy vál. tagra beadni. Egyúttal a szavazás idejére a közgyűlést felfüggeszti.

A beadott szavazatoknak a mellékteremben való összehesám-lálása alatt, —

29. Dr. Fest Aladár r. tag felolvassa *Fiume nemzetiségi és nyelvi viszonyai a középkorban* cz. nagyértékű tanulmányát.

Az érdekes és mindvégig osztatlan figyelemmel hallgatott magvas fejtegetések nagy tetszéssel fogadtatnak és a *Századok*ban közzé fognak tételni.

Időközben a szavazatszedő-bizottság munkálatával elkészülvén, —

30. Áldásy Antal bizottsági elnök a bemutatott szavazó-lapok összefoglaló jegyzéke alapján jelenti, hogy a huszonegy vál. tagra beadott ötvennyolcz érvényes szavazatból általános többséget Áldásy Antal, Békefi Remig, Bleyer Jakab, Boncz Ödön, Császár Elemér, Domanovszky Sándor, Erdélyi Pál, Gombos Albin, Hódinka Antal, Horváth Sándor, báró Nyáry Jenő, Šufflay Milán, Szádeczky Lajos, id. Szinnyi József, Thallóczy Lajos, Váczy János, Vécsey Tamás, gróf Zichy Nándor, Iványi Béla, Fináczy Ernő és Hóman Bálint, összesen huszonegyen nyertek.

Az abszolút többségen alúl legtöbb szavazatot nyert gróf Vigyázó Ferenczen (21), báró Nyáry Alberten (18) és Madzsar Imrén (13) kívül 1—7 szavazat még tizenkét társ. tag között oszlott meg.

Elnök kihirdeti a választás eredményét, mely szerint ig. váltagokká az 1912—1914-iki évkörre dr. Áldásy Antal, dr. Békefi Remig, dr. Bleyer Jakab, dr. Boncz Ödön, dr. Császár Elemér, dr. Domanovszky Sándor, dr. Erdélyi Pál, dr. Gombos Albin, dr. Hodinka Antal, Horváth Sándor, báró Nyáry Jenő, dr. Šufflay Milán, dr. Szádeczky Lajos, id. Szinnyi József, dr. Thallóczy Lajos, dr. Váczy János, dr. Vécsey Tamás, gróf Zichy Nándor, dr. Iványi Béla és dr. Fináczy Ernő, az 1910—1912-ikire pedig dr. Hóman Bálint választattak meg.

A közgyűlés a szavazatszedő-bizottságnak munkálkodásáért jegyzőkönyvi köszönetét nyilvánítván, a szavazó-lapok alapján készített összefoglaló jegyzékek a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak.

31. Titkár jelenti, hogy a dr. Thaly Kálmán-alapítványból *A magyar nemzet önállóságáért és függetlenségeért vívott küzdelmek története a rákosi országgyűléstől a mohácsi vészig, 1505—1526.* címen hirdetett pályakérdésre a kitűzött időig jelentkezett két pályázó közül az ig. vál. a közgyűlést megelőzőleg tartott rk. ülésén, a kiküldött bíráló-bizottság javaslata értelmében a jelzett időszak történetének megírásával dr. Szabó Dezső tanárt bízta meg.

Tudomásúl vétetik.

32. Előterjeszti a f. évi febr. hó 15-én tartott vál. ülés 19 jk. p. a. hozott határozatát, mely szerint a mult évi számadások megvizsgálására kiküldött bizottság javaslata alapján Cserhalmi Sámuel társ. pénztárnoknak az 1911 évi számadásokra nézve a szokásos felmentvényt, a közgyűlés utólagos jóváhagyásának fentartásával megadta.

Helybenhagyatik.

33. Előadja, hogy a mult febr. 15-iki vál. ülés 20. jk. p. a. hozott határozat szerint a két folyóiratra (*Századok* és *Magyar Tört. Életrajzok*) nézve egyesített társulati 1912 évi költségvetés a gazdasági bizottság javaslata értelmében 36.102 kor. 12 fill. bevétellel, 35.989 kor. 23 fill. kiadással és így 112 kor. 89 fill. mutatkozó látszólagos felesleggel megállapított.

Jóváhagyatik.

Több tárgy nem lévén, elnök a közgyűlést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Dr. Mika Sándor s. k.
vál. tag.

Dr. Hóman Bálint s. k.
r. tag.

FIUME A XV. SZÁZADBAN.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

A mai törvénytörvénykezési palota helyén ott emelkedett már akkor fellegvár gyanánt a *Wallsee* grófok várkastélya, a mely csak 1905-ben bontatott le, öt századnál hosszabb fennállás után. A középkori közjegyző okmányaiban sűrűn szerepel kelet felé; hol mint »*Castrum terre Fluminis*«, hol mint »*palatium excelsi domini nostri de Valse*«; az okiratokat hol valamelyik szobájában (*stuba*), hol a nagy teremben (*sala magna*) állítja ki.¹

Hogy a város terjedelme már akkor teljesen azonos volt a mai Óvárosnak (*Città vecchia*) nevezett városrész területével, azt teljes határozottsággal azért állíthatjuk, mivel ez okmányok keletkezésében feltaláljuk mind ama peripherikus épületeket, melyek a mostani Óváros szélső pontjait meghatározzák. Ezek: a *tengeri kapu*, mely most a Corsóra néz (Torre dell'Orologio); nyugat felé a mostani *városháza*, akkor ágostonrendi klostrom, a hozzátartozó templommal (*S. Girolamo*);² az északnyugati szélső ponton a már említett »*turris Slogin*« sarokbástya, később puskaropos torony; északra a *várkastély*; alább a régi *S. Vito templom* (a mostaninak helyén);³ a keleti szélső ponton a Szűz Máriához címzett *székesegyház* (Duomo), a mellette akkor elterült temetővel.⁴

Az ezen szélső pontok által meghatározott terület teljesen azonos azzal, melyet a város XVI-ik és XVII-ik századbeli látóképei feltűntetnek.

Igy meghatározva a város középkori kiterjedését, kísértsük már most meg a belsejében való tájékozódást. A tenger felőli

¹ »in Castro t. Fl.« (1445. IV. 26.); — »in stuba Castri t. Fl.« (1446. X. 27.); — »in palatio excelsi domini nostri de Valse« (1440. IX. 29., 1448. IX. 29.); — »süpra sala magna palatii excelsi et magnifici domini domini Ramperti de Valse« (1437).

² »in ecclesia S. Augustini« (1437. VIII. 20.); — »ante portam magnam S. Augustini« (1437. XII. 28.)

³ »in ecclesia S. Viti« (1449. II. 22.).

⁴ »ecclesia S. Marie« (1442. VIII. 1.); — »iuxta cimiterium S. Marie« (L. C. 529. l. 1454. év.).

főkapun, a mostani Torre dell'Orologio kapuján belépve, egy térre jutunk: jelenleg *Piazza Giovanni Kobler*, tavalyig még *Piazza delle Erbe* (zöldséges piac). Bizonyosan ez volt a középkori városnak főtere, mely a közjegyzői okmányokban mint *publica platea* (köztér) van említve.¹

E köztérnek a kapuval épp szemben álló legfelsőbb kétemeletes háza századokon át (1835-ig) *városháza* volt.² Az volt-e már a XV-ik században is, arra pozitív adatunk nincs; de központi fekvése a főpiacon, más városok analógiájára, valószínűvé teszi. Előtte volt bizonynyal, s mindenesetre a köztéren, a *törvénycsarnok*, nyílt, oszlopos tornác (*lobia comunis v. comunitalis ubi ius redditur*«, olaszul: loggia), hol a város bírái minden munkanapon egy órán át törvényt láttak. Az 1444. évben a tanács kimondotta, hogy a másutt hozott ítéletek semmisknek tekintendők.³

Sőt azt is tudjuk, hogy a *tanácsüléseket* is rendszeren a törvénycsarnokban tartották (talán csak kedvező időben): *Sub lobia comunitalis ubi ius redditur consilio more solito congregato* (1437., VIII. 29.).

A XVI. századtól kezdve a törvénycsarnok már a városon kívül volt, a tengerparton. *Raviza* városi kancellár hivatalos könyvének egy okmánya 1531-ben mint *extra portam terre fluminis* létezőt említi.⁴ Genova XVII. századi látóképe »*Lozetta*« (*loggetta*, a loggia diminutivuma) jelzéssel épp a tengeri kapuval szemben a tengerparton ábrázolja.⁵ Van azonban egy kétségtelen adatunk, mely szerint a loggia még 1484-ben is belül volt a városon. Ez évben ugyanis a város akkori kapitánya, *von der Dürr Boldizsár*, a fiemei ágostonrendi zárdának ajándékozza egy városi házát, mely »*a törvénycsarnok mellett áll*«, — valószínűleg a főpiacon: »*Unam eius domum sitam in Terra Fluminis apud Logiam.*«⁶

A loggia közelében, kétségtelenül ugyancsak a köztéren, annak közepe táján állhatott az okmányokban említett *pellengér* is (*berlina*).⁷

E főtérről nyíltak a főutcák is minden irányban. Ezek közül

¹ »in publica platea« (1437. VIII. 20.) — Genova 1671 évi látóképén is egyszerűen mint *Piazza* szerepel; más tér nincs is rajta feltüntetve.

² Kobler i. m. 32. l. Ma *mozi* van benne. Habent sua fata domus.

³ »sententie . . . dari debeant per ipsos Judices solum in Lobia comunis, aliter nullius sint valoris«. (L. C. 207. l. 1444. XII. 23.)

⁴ U. o. 110. l. Idézi Kobler i. m. II, 41. l.

⁵ Facsimiléje: Kobler II, 35. l.

⁶ Az okmánynak kőtáblába vésett szövege a hajdani ágostonrendi templom udvarfolyosóján bealazva. Később bővebben lesz róla szó. — Kobler i. m. 41. l. ugyancsak azt véli, hogy a XV. században a loggia a városon volt a városháza közelében, de bizonyítékot nem hoz fel.

⁷ »debeat stare in berlina tribus diebus« (1442. VI. 20.).

csak a két legfőbbet jegyezzük fel. Egyikük a Mária-utcza (*Contracta S. Marie*), valószínűleg a Szűz Máriáról nevezett főtemplomhoz vezetett; ez lehetett a későbbi *Via del Duomo* (ma már *via dei Canapini*). Mint más ilyen főutcza (*contracta*, olaszul *contrada* vagy *strada*, szemben a kisebb utcákkal: *via*) említetik az okmányokban a *Borbála-utcza*, *contracta S. Barbare*; ez valószínűleg az előbbivel párhuzamosan haladt keletnek a tenger felőli fal mentén, a merre most a hasonló nevű kis tér van (*Piazza Santa Barbara*),¹ a hol 1787-ig egy hasonló nevű kis templom állott.²

E nagyobb főutczákról nevezték el nyilván a mellettük elterülő városnegyedeket is, melyek fölött a fertálmesterek örködték. (*Capi delle contrade*, *capicontrada*, maig is létező tisztség). Sőt valószínű, hogy a negyedek elébb kaptak nevet, mint maguk az utcák. Valószínűleg a környék templomának védőszentjéről (ez esetben Mária és Borbála) nevezték el. A kis városban való tájékozódásra nem volt még szükség sem utczanevekre, sem házsámokra. A házakat egyszerűen csak a tulajdonos nevével határozták meg, a mint Fiumében még napjainkig szokásban maradt. (*Casa Minach*, *Casa Jugo*, *Casa Terzy* stb.; a házsámokat még ma sem igen veszik figyelembe.) A szomszédos *Susákon* még csak tíz évvel ezelőtt is az utcák egyáltalán nem bírtak elnevezéssel s a házak sem voltak megszámozva. Másképp, mint a tulajdonos nevével, egy házat sem jelöltek meg. A közelebbi helymeghatározás aztán valami közismert középülethez, templomhoz, toronyhoz stb. vagy természeti tárgyhoz: folyó, fa, szikla, tengerpart stb. fűződhetett.

A középkorban, mikor még a személynevek sem voltak a keresztnéven kívül teljesen megállapodva, ez az állapot még természetesebb volt. Ellenben a városrészeket már csak közigazgatási szempontból is pontosan el kellett különíteni.

Ilyen városrészül találjuk még említve a maig is úgy nevezett *Gomilát*, mely a főtérről északnyugatra a kormányzói palota felé húzódik odáig, a hol tavalyig a *puskaporos torony* (*Polvericra*) állott. Az okmányok kivétel nélkül a »*vranjeva*« jelzővel említik, így: *Vragneva Gomila*.³ A *gomila* szó horvátul kőhalmot, kőrakást jelent. Lehet, hogy e városrész eredetileg köves, sziklás talajon

¹ *Contracta S. Marie*; itt volt Vidonich Mór bíró háza, melyre 52 arany adósságot táblázott be 1438. január 1-én. Említve még 1453 év, 490. l. — »in penu quod tenet infrascriptus creditor in contracta S. Barbare« (1438. I. 10.); más helyütt: *contr. S. Barb.* (L. C. 763. l. 1439 év.).

² Kobler i. m. II, 43. l.

³ »ortus in *Vragneve Gomile*« (1446. 722. l. és 1449, 374. .l.); — »stal-lum cum orto na *Vragneva Gomila* (1439. 702. l.).

épülvén, a régi nevet megtartotta. A »*vranjeva*« — ma már nem használt — jelző jelentése *sötét, fekete*.¹ Maig is a szegényebb köz-nép lakja, az úgynevezett *gomilárok*.

Ezenkívül említve van még (talán szintén városrészül) a *Zuecha*.² E név azonos a velencei *Giudecca* (népies kiejtéssel: *Zudecca* v. *Zueca*) szigeten fekvő városrész nevével; mint amaz, lehetett eredetileg zsidók által lakott negyed vagy ghetto.³ Az épületesoportot (vagy tán csak egy nagy szállást) később — úgy látszik — raktárul használták, mert egy 1534. évi feljegyzés már így említi: »*magazinum sive Zudaicam*«. ⁴ Ezzel a feltevéssel szemben azonban meg kell jegyeznünk, hogy az egész XV. század folyamán nem találunk említve Fiumében állandóan megtelepedett zsidó lakosokat. Ehez képest arra kell következtetnünk, hogy a *Zuecha* csak a városban koronként megforduló zsidók részére kijelölt szállás volt. Arra már van adatunk, hogy *olasz zsidók* Fiuméba eljutottak, nevezetesen *Pesaro* városából, a honnan sok keresztény kereskedő is származott át Fiuméba állandó lakosul. Így *Angolello fia*, *Ábrahám*, és *Simon fia*. *Bonaventura* — »*ambo judei et habitatores Pensauri*« — 1441 augusztus 6-án 30 arany kölcsönt vesznek fel Fiumében a fermói *Piermarinótól*, — kötelezve magukat, hogy az összeget Fermóban fizetik vissza; más 30 aranyat *Donadovich Máté*, ismét további 33 aranyat *Vidovich Mór* bírótól kapnak kölcsön. Ugyanaz nap egy harmadik társuk, *Salamon fia*. *József*, ugyancsak zsidó, 40 aranyat vesz kölcsön az anconai *Vidulini Jánostól*.⁵ Alig hihető, hogy az akkori világban ezek keresztény családnál nyertek volna ellátást; bizonyára a *Zuechában* voltak megszállva és elkülönítve.⁶

A falak közé szorult városi terület még nem volt oly sűrűn beépítve, mint a későbbi századokban, mikor a szaporodó lakosság már minden talpalatnyi felhasználható telket házakkal rakott meg. A XV. században a falakon belül még jócskán vannak

¹ *vran*, -a, -o hollófekete; *vran konj* holló, v. bogárfekete ló; *vrana* (-e) holló. A *Vranjeva Gomila* e szerint annyit is tehet, mint *Hollód mb*, *Varjúdomb*.

² »*domus iuxta Zuecham*« (1458. VIII. 2., 1458. 746. 1.).

³ »*Giudecca* o *Zueca*. Vuolsi che a quest'isola derivato sia il nome dai giudei che ivi presero stanza al Coro primo venire a Venezia.« *Enciclopedia Geografica*, Venezia, 1850.

⁴ Raviza városi kancellár hivatalos könyvéből idézi Kobler i. m. II., 43. l.

⁵ L. C. 109., 110., 112. l. (1441. VIII. 3. és 16.)

⁶ Kobler szerint a »*Zueca*« ott volt, a hol később a jezsuita klostrom és szeminárium (ma főgymnasium) épültek: »nella località detta delle Zudeche, ove in oggi sono le scuole« i. m. I, 108. l.

kertek és mezők (»orti«, — »rura«).¹ A Gomilában a kerteken kívül nagy számmal vannak ólak is (»stabula, stalla«).²

Falakkal kerített üres telkek is vannak még nagy számmal, melyeket az okmányok »muralea« (v. ö. olasz *muraġlia*) néven említenek.³ A házak pedig még *udvarokkal (curia)* vannak ellátva, a minők ma már csak egész kivételesen találhatók az óvárosban.⁴

Mindemellett az *utczák* már ekkor igen szűkek. Mivel a régi Fiumében, sőt az egész tengerparton soha kocsiközlekedés nem volt, szélesebb utczákra nem is volt szükség. Rendes kocsiközlekedés az óvárosban még ma sem lehetséges a szerfelett szűk utczákon. Erre nézve jellemző a következő adat: 1446-ban *Russevich István* bíró éléskamrájához (*penus*) falat épít szomszédjának, *Malivani Fülöpnek* kapuja előtt. Ez a tanácsnál e miatt panaszt emel, mert — úgymond — a kijárása annyira megszűkült, hogy — ha valakije elhalna — még a *koporsót sem lehetne a kapun kivinni*, sőt még a kenyérsütő teknőket (*cunculos ad panem*) sem tudja beszállítani.⁵ Jellemző erre nézve a Fiumében maig is hagyományos ama házépítési szabály, mely szerint az újonnan épülő háznak csak annyira szabad a mellette levő régiebb házhoz közel jutnia, hogy az *ablakot ki lehessen nyitni*. Érdekes és jellemző a mai napig fennmaradt szokás, hogy az újonnan épülő ház felhasználja a szomszéd ház tűzfalát s azon az oldalon egyáltalán nem bír saját tűzfalal; a mi igen gazdaságos és helykimélő építkezés.

A nagyobb házak már akkor is többnyire *kőből épültek*. Az építéshez való anyagot bőven szolgáltatta a környék karszti mészköve. Tudjuk egy okmányból, hogy a főtemplom magasabbra emelése alkalmával 1442-ben ehhez a tengerparton levő kőbányából szállították a terméskövet. Az építőmesternek adott utasítás úgy szól, hogy a köveket a partmenti bányában kell

¹ »Domus posita in contracta S. Barbare iuxta rura Guidonis Scalabrinich et murum terre fluminis« (L. C. 703. l.); — »muralea cum orto« (L. C. 712. l.).

² »Ortus in Vragneva Gomila« (L. C. 374, 722. l.); — »stallum cum orto na Vragneve Gomile« (L. C. 702. l.); — »stabulum na Vragneve Gomile« (710. l.). — Érdekes, hogy a jegyző a latin szövegben a *na* horvát helyragot használja.

³ »muralea supra quam edificavit domum Georgius Contovich« (727. l.); — »domus et muralea« (741. l.); — »muraleák« még említve: 479, 691, 692, 696, 711, 718, 724. l. — »terrenum vacuum iuxta turrim Slogin« (748. l.).

⁴ »Domus cum Curia et muralea« (746. l.); — domus iuxta Gasturum cum stabulis et curia et ortis contignis« (560. l.).

⁵ L. C. 255. l.

fejtenie és kifaragnia.¹ Minden valószínűség szerint a magánosok is a tengerpart szikláiból fejtették az épületköveket, már csak a könnyebb szállítás szempontjából is; nem lévén kocsiközlekedés, a nagysúlyú kőrakományokat célszerűbb volt bárkákkal vízen szállítani. Mint a hogy most is a kikötőépítkezéshez való kőanyagot a partmenti *prelukai* és *zurkovói* kőbányák szállítják erre a célra épült külön dereglyéken.

A kőházakat már akkor is *cseréptéglákkal* fedték. Mikor *Glada György tímár* 1439-ben házat épít, a fedésére szükséges 6 ezer darab cseréptéglát 33 lira költségen szállíttatja magának *Pagoi Prodan* kereskedővel; a vitelbért külön fizeti.² A szállítás bizonyosan bárkán történt, talán Istriából vagy Olaszországból. A kőházak mellett találunk azonban faházakról, deszkából összerótt bódékról is említést (*domus de lignamine, domus de assidibus*). Ily faházban lakott egyebek között *Peták György* eszmadiamester 1459-ben.³

A kőházak már akkor is többnyire emeletesek lehettek, lépcsőkkel, tornáczokkal, és erkélyekkel. A XVI. századbeli látóképen már többnyire ilyeneket látunk. Van néhány adatunk, a mely a mellett szól, hogy már a XV. században sem volt ritka az emeletes ház.⁴ Kitűnik ez egyebek közt amaz 1460-ban kelt egyezségből, melyet *Russevich György* bíró és *Samburich György* olajkereskedő szomszédos háztulajdonosok kötnek egymással. A bíró házának erkélytornácza (*exedra*) oly közel ért a Samburich háza tetejéhez, hogy arról bárki átmászhatott a tetőre és vizont. A bíró tehát megegyezik szomszédjával, hogy az az alkalmatlan tornáczot oly módon alakíttassa át szűkebbre, hogy onnan a háza tetejére, vizont a tetőről a tornácra ne lehessen jutni; ha pedig házát emelni (vagyis felsőbb emelettel ellátni) akarná, akkor a tornáczot be is falaztathatja, valamint még az esetben is, ha az más módon kárára volna.⁵

¹ »Lapides debet fodere et preparare iuxta mare ubi est fovea«. (L. C. 129. l.)

² 1439. IX. 20.

³ »muralea in terra fluminis supra qua edificavit Georgius cerdo dictus Petachus, domum de lignamine« (7481); más helyütt: »domus de assidibus« (L. C. 739. l., 1456 év).

⁴ Egy ízben találunk említve határozottan emeletes házat: »nam domum solaratam«, már 1437-ben. — *Solaio, solaro* olaszúl: »quel piano che serve di palco alla stanza inferiore e di pavimento alla superiore« (Fanfoni-Rigutini, Vocabolario, Napoli, 1882.). »Domus solarata« tehát: menyetzes, emeletes ház.

⁵ »Dominus Justus debeat tantum restringere exedram que aspicit supra tectum domus dicti Justi, quod aliqua persona non possit ingredi nec egredi ipsam exedram. Et si d. Justus vellet elevare suam domum . . .

Hogy más házakon is voltak *erkélyek*, arra van még egy adatumunk. Egy okmányunk ugyanis Donadovich Máté bíró lakóházának *alsó* erkélye mellett kelt (*iuxta inferiorem balconum in statione iudicis Matei*);¹ tehát volt a háznak *felső* erkélye is. Az emeletes házak földszintjét a város kereskedelmi jellegének megfelelően a kereskedésnek szánt *boltok*, *raktárak* és »*pincczék*«-nek nevezett borrhaktárak foglalták el.

A boltok az okmányokban még különbség nélkül »*apotheca*« néven szerepelnek; nemcsak a gyógyszertárakat nevezik így, noha ilyenek is voltak már Fiumében a XV. században (egyúttal borbélyüzletek). Így a piac téren (*publica platea*) a Sz. János-társulatnak van ily *apotheca*-ja, mely azonban 1441-ben *Vidotich Justus* borbély hibájából üresen áll.² Egy másik borbélynak, *Vidotich Pálnak*, — a ki egyúttal seborvos is — szintén van említve *apothecája*, a melyben valószínűleg orvosszereket is árul.³

A míg azonban a magyarban az apotékából *apatika* vagy *patika* lett, orvosságos boltra korlátozott jelentéssel, addig az olaszban »*bottega*« lett belőle, mely általában jelent bárminő elárúsító helyiséget, vagyis boltot. Ily tágabb értelemben használják okmányaink az *apotheca* latin-görög szót is. Megtudjuk például egy okmányból, hogy *Ser Antonio Pertusano* (*de Veneciis*, tehát velencei származású fiumei lakos), különben *fakereskedő*,⁴ a káptalantól bérel egy *apothecát* (aligha gyógyszerét) évi 13 aranyért; de e bért 1440-ben már nem akarja továbbra is megadni, vagyis: felmondja a helyiséget.⁵ A következő évben aztán ennek fia, *Pertusano Péter* (»*Ser Petrus Pertusanus ser Antonii*«) a boltot átadja a fermói⁶ Piermarinónak (*Petrus Marinus quondam Rimidii de Firmo*),⁷ a kiről tudjuk, hogy olajjal és vassal kereskedett.⁸

Sackmann János német származású szatócs (*Johannes mercarius de Alemannia, dictus Sacomannus*) szintén bérel apothékát

possit et valeat ipsam exedram claudere. Et si ex dicta exedra fieret aliquod damnum praefato Justo, quod tunc ipse Justus possit predictam exedram claudere absque alicuius contradictione«. (L. C. 684. l.)

¹ L. C. 504. l. 1453. év.

² L. C. 122. l.

³ L. C. 355. l., 1448. év. — Mint seborvos, ugyanez a *Vidotich Pál* 1440-ben szerződésileg vállalkozik, hogy *Crismani Marino* két fejsebét hat arany fejében »bene és diligenter« kikúrálja. L. C. 77. l.

⁴ L. C. 1437. X. 2.

⁵ L. C. 83. l.

⁶ Fermo város, a volt pápai állam adriai partvidékén.

⁷ L. C. 100. l.

⁸ L. C. 1440. VI. 20.

— éppen jó ismerősüinktől, de *Reno Antal* közjegyzőtől, — de a bolt béréből (*»pro affictu apoteze«* — sic!), $6\frac{1}{4}$ arannyal hátrálékban marad az 1449-ik évben.¹ A megszorúlt rövidárúsnak boltját sem igen gondolhatjuk gyógyszerháznak.

Boltja van még a castuai származású *Spinzich Quirinnek*, a kiről ismét tudjuk, hogy bőrrel és gabonával nagyban kereskedik; ² fia, Márton, 1452-ben 20 aranyat követel a vegliai *Belamama Miklóstól*, — bolti árúkért (*»pro rebus apotece ab ipso habitis.«*)³

A boltokon kívül többször találunk említve *raktárakat* is (*magazinum*); ezek közt nem egy igen dús felszerelésű, nagy értéket képviselő, a legkülönbözőbb cikkeket tartalmazó valószínűs *árúház* volt. Ily gazdag tárháza volt akkor Fiumében az apuliai *Sanseverinoból* ide származott de *Barnis Miklósnak*, a ki előbb Zenggben a *Frangepán* grófok helytartója (*vicarius*) volt s 1448-ban telepedett Fiuméba nagyszabású üzletével. A kereskedésre saját hajói voltak; ⁴ a hajókat maga építtette s el is adott belőlük; ⁵ nagyban kereskedett vassal,⁶ bőrrel,⁷ fával⁸ és finom selyemkelméssel.⁹ Hogy mekkora értékeket képviseltek a raktárában felhalmozott árúk, az kitetszik a következő adatokból: 1453-ban e raktárból *ezernégyszáz* arany kölcsön fejében zálogba ad a *florenzi de Fantonis Domokosnak* megfelelő értékű, részben arannyal átszótt, részben egyszerű selyemkelmét; még ugyanaz évben 550 arany kölcsön fejében zálogba vet a *grácsi Slemperger Boldizsárnak* két vég arannyal átszótt selyemkelmét (*»duas pecias panni sirici laborati cum auro«*). Bennünket érdeklő s a fiumei kereskedelem azonkori terjedtségét illusztráló körülmény, hogy a grácsi kereskedő kötelezi magát a fiumei kereskedővel szemben, hogy a zálogba kapott selyemkelmét *Budára* — Magyarország fővárosába — viszi vagy küldi eladás végett, a hol az ily cikkeknak nyilván jó kelete lehetett (*»quas dictus creditor mitti sive portari facere promisit Budam.«*)¹⁰ Ugyanez alkalommal *Micolich Miklós* fiumei bírónak és nagykereskedőnek is zálogba vet 601 arany fejében egy egész láda selyemkelmét (*»unam cap-*

¹ L. C. 374. l.

² L. C. 529. l. 1454. év és még sok más helyen.

³ L. C. 476. l.

⁴ L. C. 630. l. 1457.

⁵ L. C. 415. l. 1450.

⁶ L. C. 388. l. 1449.

⁷ L. C. 532, 535. l. 1554.

⁸ L. C. 452. l. 1452.

⁹ L. C. 501. l. 1553.

¹⁰ L. C. 536. l.

sam cum pannis de sirico intus.») ¹ A mikor de *Barnis Miklós* (1457-ben) meghalt, a közjegyző közbejöttével leltárba veszik a raktár egész készletét : a felsorolásban szerepel bor, olaj, épületfa és hajófelszerelés (*»lignamina parata pro constructione navis quam prefatus dominus facere intendebat, et omnia et singula dicte navi spectantia*«). ² A de *Barnis* raktárán kívül említve találjuk még a fossombronei ³ Ráfael vaskereskedő ⁴ raktárát (*»datum in magazzino Rafaelis de Fossambruno*«), ⁵ és másokat is.

Az okmányokban lépten-nyomon találkozunk *pinček* említésével (*»canipa*«). Ez elnevezésen azonban nem földalatti pinczehelyiségek értendők. Ilyenek máig sincsenek a fiumei házakban a részben sziklás, részben vizenyős talajban. De szükség sincsen s nem is volt rájuk ; mert tengerpartunkon épp úgy, mint egész Olaszországban a bort még ma sem tartják el több esztendeig ; mást, mint idei bort ott nem isznak és nem is ismernek. A *canipák* tehát bolthajtásos, hűvös földszinti helyiségek voltak a hordók elhelyezésére, melyek egyúttal korcsmahelyiségekül is szolgáltak a borkimérés idején ; — a milyeneket még ma is találunk az óvárosban. ⁶

A házak építéséhez és bővítéséhez már akkor is hatósági engedély kellett. Így *Vidotich Pál* borbély és seborvos 1455-ben a tanácstól kér és kap engedélyt arra, hogy házához kívül négy ujjnyi magas kőlépcsőt rakhasson. ⁷ — Ugyancsak a tanács 1446-ban lebotatni rendeli azt a falat, melylyel *Russevich István* — ki 1442/3-ban a bírói tisztet viselte — szomszédja kapuját elzárta. ⁸

A városi hatóság ügyelt fel a házak tisztántartására is ; — néha drákói szigorral, mint a következő eset mutatja. Az említett gazdag és tekintélyes de *Barnis Miklós*, a Frangepánok volt zenggi helytartója, nemes ember (*»regregius miles*«) ⁹ a Sz. Mária-társulat (*Fraternitas Sancte Marie*) házában vett ki lakást Fiuméba települése alkalmával 1448-ban. Miután panaszt emelt a városnál, hogy e házban az illembe'y gondozatlan és túrhetetlen bünt áraszt, a város századosa 50 líra büntetés terhe alatt hagyja meg a társulat gondnokának (*gastaldio*), *Satanni*

¹ U. o.

² L. C. 630. l.

³ Fossombronc város a pápai márkában, az Apennin tövéten, a Metauro folyócska mellett, közel a tengerparti Fano városhoz.

⁴ L. C. 71, 72. l. 1440 év ; 1439. IV. 17. (szerződéses vásárúk vételeiről).

⁵ L. C. 533. l. 1453. év.

⁶ »datum in canipa iudicis Viti Zovanih« (1449. III. 19.).

⁷ L. C. 553. l. 1455.

⁸ L. C. 255. l. 1446.

⁹ L. C. 364. l.

Mártonnak, hogy azt haladéktalanul tisztíttassa ki; addig is más, ideiglenes lakásról kell gondoskodnia de Barnis számára a társulat költségén.¹

Az okmánygyűjteményünkben található nagyszámú házadás-vételi szerződésekből megtudjuk az akkori házak *átlagos értékét*, hol aranyokban, hol lírákban kifejezve (1 arany=6 líra; a könnyebb összehasonlítás kedvéért az értékeket lírákban is adjuk). — A házak akkor még rendkívül olcsók. Az egész időszakban két ház értéke haladja meg a 100 aranyat, vagyis 600 lírát. Az egyik valódi palota lehetett a többiekhez képest, mert a vevő, a fermói származású *Vanni Krizosztóm négyszáz aranyat* (2400 lírát) adott érte előbbi tulajdonosának, a Castuából való Spinzich Quirin bőr- és gabonakereskedőnek.² Ugyanez a Spinzich Quirin elad egy házat 1442-ben, a mely előbb a már említett velencei *Pertusano Péter* fakereskedő volt, 120 aranyért (vagyis 720 líráért) *Jurlinovich Bálint* vámszedő fiának, Gáspárnak (*Gasparlinus*).³

A többi házak már jóval csekélyebb értékűek. — 1458-ban egy ház árverésre kerül 458 líra (89 arany) kikiáltási árban.⁴ *Contovich György* hajótulajdonos háza 1450-ben 426 líra (84½ arany) kikáltási árban kerül dob alá. A Drvenik vinodoli községből beszármazott *Jurko* (1449-ben tanácsstag,⁵ 1454/5-ben bíró)⁶ a fermoi Piermarino olajkereskedőnek 420 líráért (70 aranyért) adja el házát.⁷ Mikolich Miklós többszörös bíró, az akkori Fiumének de Barnis mellett leggazdagabb és legtekintélyesebb polgára, egy házát 240 líráért (60 aranyért) adja el.⁸ Egy néhai Lukács özvegyének nevezett Ágnes asszony egyik házát 1438-ban Japrei Mátyás (*Matiasius de Japre*) polgárnak adja el 180 líráért (30 arany) és száz darab *deszkáért*; másik házát 1440-ben 171 líráért (28½ aranyért) *Labutich Lőrincz* szőlősgazda veszi meg. Tudunk még egy házról, mely 1447-ben 120 lírába (20 aranyba) került.⁹

De voltak még ennél olcsóbb házak is. Vida szabónak (*Vitus sarctor*) háza árverésen dob alá kerülvén 1448-ban, 83 lírán maradt a legtöbbet ígérő Zuanich Vida bíró kezén. Ugyanettől

¹ 1448. VI. 6., 353 l.

² L. C. 525. l. 1454. év.

³ L. C. 717. l. 1442.

⁴ L. C. 746. l.

⁵ L. C. 1449. I. 35 (Jurcus de Dervenico).

⁶ L. C. 1454. XI. 20., 1455. VI. 28.

⁷ L. C. 240 l. 1445.

⁸ L. C. 631. l. 1457.

⁹ L. C. 338. l.

a Zuanich Vida bírótól 1438-ban 70 líráért vesz egy házat *Cersato Máté* halászmester.¹

Még csekélyebb értéket képviselnek a *stuba* néven szereplő, valószínűleg csak egy helyiségből álló vityllók. Néhai Zárai Demjén bíró (*Damianus de Iadera*) *stubája* pl. árverésen 60 líráért (tíz aranyért) kelt el.² Egy más ilyen *stuba* (*»stuba iuxta domum«*) 1446-ban 34 líra adósság fejében köttetett le zálogul.³ Egy *deszkaház* pedig (*»domus de assidibus«*) 35 líráért cserélte gazdát 1456-ban.⁴

Természetesen még csekélyebb értéke volt az *istállóknak*. Egy istállónak a *Gomila* nevű városrészben 7 líra és 20 soldo volt a vételára.⁵ Egy másik gomilai istálló 4 líra adósság fejében jut a hitelező kezére.⁶ Ugyane városrészben levő egy istállót (*»stabilulum na vragneve gomile«*) 2 líra kölcsön fejében köt le zálogul a tulajdonos.⁷

Megfelelően alacsony a telkek ára is. A legolcsóbb üres telek (*terrenum vacuum*), melyről tudunk, 20 soldó (1 líra) követelés fejében megy át árverésen a hitelező tulajdonába;⁸ egy másik ugyanígy 31 soldó fejében.⁹ Más, fakerítéses telkek (*muralea*) már értékesebbek: ezek 4, 9, 12, 18, 27, 28, 34, 45, 50, 60 lírán kelnek.¹⁰ *Vitéz Zichover János* (*miles Johannes Zichover*), a Walsee grófok fiumei kapitányának fegyveres szolgája, 120 líráért ad el egy fallal kerített telket *Modrusi* (*de Modrussa*) *Imre* lakatosmesternek.¹¹

Az okmányaink között sűrűen előforduló bérleti szerződésekből ismerjük az akkori *házbérek*et is, melyek természetesen arányban állanak a házak csekély értékével. *Egész házak* évi bére ez időszakban 9½, 13, 19, 36, 48, 60 líra;¹² tehát kerekszámokban 10 és 60 líra értékhatár közt mozog. Így a szóban forgó időszak (1436--1461) elején *Zuanich Quirin*, Zárai Vida bírónak fia, a zárai *Albertini János* mesternek bérbe ad egy emeletes házat (*»unam domum solaratam«*) a hozzátartozó telekkel (*terrenum*) tíz esztendőre évi 35 líráért.¹³ Ez időszak vége felé pedig *Jakab*

¹ L. C. 725. l.

² L. C. 734. l. 1454.

³ L. C. 722. l.

⁴ L. C. 739. l.

⁵ L. C. 711. l. 1440.

⁶ L. O. 692. l. 1438.

⁷ L. C. 711. l. 1440.

⁸ L. C. 690. l. 1437.

⁹ L. C. 727. l. 1450.

¹⁰ L. C. 748, 479, 712, 736, 691, 721, 715, 719, 714, 737 l.

¹¹ L. C. 437. l. 1454 év.

¹² L. C. 378, 612, 240, 681, 144, 560, 140 l.

¹³ L. C. 1437-ben.

prelukai (vagyis abbaziai) *apát* a fiumei nagy piaczon — tehát előkelő központi helyen — álló házát kiadja Zárai Antal szabónak évi 36 líráért.¹ — *Glavinich György* bíró 1449-ben a piac mellett fekvő házát évi 9½ líráért adja bérbe a velencei *Sperono Antalnak*.² Évi *nyolcz* aranyért, vagyis 48 líráért már oly házat lehetett bérelni, melyhez melléképületek, istálló, udvar és kertek is tartoztak, a várkastély mellett. (*Donadovich Máté* bíró bérlé *Zichover Zsigmond*tól, a kapitány fegyveres szolgájától, azzal a kikötéssel, hogy a háztulajdonost, valahányszor Fiuméba jön, tartozik a házban elszállásolni.)³

Aránylag drágábban fizetik már akkor is a kereskedésnek szolgáló boltokat, mint üzleti helyiségeket. Egy-egy boltnak a bérelete többé kerül, mint egy egész házé. A káptalan egy boltját (*apotheca*) évi 13 aranyért (78 líráért) adja bérbe a velencei *Pertusano Antal* fakereskedőnek — igaz, hogy ez drágálja is és felmond;⁴ — *Sackmann János* német vegyeskereskedő pedig 6¼ arannyal (37¼ lírával) adós *de Reno Antal* közjegyzőnek bérhátrálék fejében.⁵

Ennyit tudunk a magánházakról. A mi a *középületeket* illeti, jóformán csak a *templomok* jöhetnek szóba. Az okmányokban már ekkor előfordúlnak a következő templomok: 1. A mai székesegyház, a *Duomo*, mint *Ecclesia S. Marie*, néha: *Ecclesia maior*;⁶ 2. a város védőszentjéről elnevezett *S. Vito* templom, — a *régi*, mely a jezsuiták által a XVII. században épített mai templom helyén állott;⁷ 3. A *Sz. Jeromos* temploma (*Chiesa S. Girolamo*), az ágostonrendi klostrom (most városháza) mellett, akkor mint *Sz. Ágoston* temploma említve;⁸ 4. A *Sz. Borbála* temploma (*Ecclesia S. Barbare*), a mai hasonló névű téren, ma már lebontva;⁹ 5. A *Sz. Mihály* temploma, szintén a hasonló névű téren (*Piazza S. Michele*), ugyancsak lebontva;¹⁰ 6. A *Sz. Lőrincz* temploma, a melyről nevével egyebet nem tudunk; ma már nem áll fenn.¹¹ Ezekon kívül van még említés egy akkor épülő templomról,

¹ L. C. 681. l. 1459-ben.

² L. C. 378. l.

³ »Domus iuxta castrum cum stabulis, domibus et curia et orti contiguus« 560. l. 1455 év.

⁴ L. C. 83. l. 1440.

⁵ L. C. 374. l. 1448.

⁶ Igy l. c. 666. l.

⁷ Ecclesia S. Viti, 1449. I. 22.

⁸ »ante portam magnam S. Augustini« 1437. XII. 28.; — »in ecclesia S. Augustini« 1437. VIII. 20.

⁹ »datum ante ecclesiam S. Barbare« 1457. IX. 5.

¹⁰ »eccl. S. Michaelis« 740. l. 1456.

¹¹ »eccl. S. Laurentii« 118. l. 1441. év.

melynek építéséhez 1458-ban fogott *Micolich Miklós* bíró a saját költségén.

Ezeket kívül van még a mai óvárosban a *Sz. Rókus* temploma, mely azonban csak a XVII. században épült.¹ Ugyanott látható még a *Sz. Fábán* és *Sebestyén* kis temploma, mely szintén igen régi; Kobler szerint már megvolt a XV. században; ² okmányainkban azonban nem találtuk nyomát s még most is létező kapufelírása szerint: »*ad laudem Dei divique Sebastiani fraternitas feri fecit tempore Joannis Dotich Castaldi 1562* ;« — tehát a XVI. század második felében épült (vagy épült újra.)

A legsűrűbben természetesen a *főtemplomot* találjuk említve mely ez időszakban többféle javításon ment át s a tanács állandó gondoskodásának tárgyát képezte. Tudjuk, hogy koronként még népgyűléseket is rendeztek benne; így 1439-ben tartatott e templomban egy »*plenum et generale consilium totius populi terre fluminis*«. ³ A tanács 1442-ben elhatározta, hogy tizenkét lábbal magasabbra emelteti s e munka végrehajtását szerződésileg bízza Zárai György kőművesre, Demeter fiára, akkor *arbei* lakosra.⁴ A szerződés értelmében a mesternek az építéshez való követet a tengerparton számára kijelölt kőbányában magának kellett fejtenie és faragnia. Kötelezte magát arra, hogy a tetőt levezető-csatornával is ellátja. Az építkezést 14 hónap alatt be kell fejeznie. Az egész munka kikötött bére 200 arany; külön a munkások számára még 40 arany. Foglalóul kézhez kap a szerződés megkötésekor 10 aranyat; más 15 arany előleget, a mikorra visszajő a szerszámaival; további 25 aranyat karácsonykor (a szerződés 1442 augusztus 1-én kelt); Sz. György napkor (április 24.) újból 50 aranyat; más 50 aranyat július hóban; a fenmaradó utolsó 50 aranyat a munka végeztével.⁵ Három évvel utóbb ugyanez építőmester, kit ekkor már *Arbei Györgynek*, Zárai Demeter fiának nevez a közjegyző, *Micolich Miklós* bíró megbízásából és költségére szerződési kötelezettséget vállal, hogy a Mária-templom egy kápolnájához lépcsőt készít, a kápolna padlóját vörös és fehér *arbei* kővel mozaikszerűleg, »*halgerincz mintára*« (ad spinapese)⁶ szépen kirakja; oltárt is épít hármasközlépcsőn emelkedő talapzaton. A lépcsőmunkához szükséges követ, homokot és meszet

¹ Kobler i. m. I., 139. l.

² Kobler i. m. I., 141. l.

³ L. C. 1439. XII. 18.

⁴ *Arbei* lakos 1445-ben: L. C. 244. l.

⁵ L. C. 129. l.

⁶ A tengerparton máig is divatos padló-mozaik alakzat: *spinapese*; a jegyző nem tudja latinra fordítani.

a megrendelő adományozó bocsátja rendelkezésére; azonkívül fizet neki az egész munkáért 60 aranyat.¹

A templomra való felügyeletet a tanács külön gondnokokra, *gastaldiókra* bízta.²

A főtemplom *belső felszereléséről* is találunk adatokat a közjegyzői okmányokban. Így 1442-ben a község az egyházat új *szezségházzal (tabernaculum)* látja el, mely a német származású *Belsterfer János* fiumei ötvösnek készítménye és 14 márka és 6 uncia súlylyal bír. Ez új szezségházat *Raunacher Jakab* kapitány az egész városi tanács élén ünnepesen adja át *Cresolich Gáspár* plébánosnak, a főesperes (archidiacon) és *Melcherich Vida* kanonok jelenlétében, a templom sekrestyéjében.³

Sőt egy okmányból teljes részletességgel ismerjük meg a székesegyház *teljes felszerelési készletét* arany- és ezüst tárgyakban, miseruhákban és könyvekben. Miután ugyanis a fentemlített *Cresolich Gáspár* plébános, *Ambrus* bíró fia, 1457-ben meghalt, a főtemplom összes ingóságait részletes leltár mellett adta át a kapitány — a bírák és a tanács jelenlétében — *Vidazich Sándor* újonnan választott plébánosnak, *Vida* szabó fiának.⁴ A közjegyző által felvett átadási okmány egész teljességében megőrizte számunkra a templom akkori leltárát; s ezt különösen érdekessé teszi az a körülmény, hogy *olasz nyelven* van a latin szövegbe iktatva, még pedig *velencei nyelvjárásban*. Ebből az okmányból tudjuk meg, milyen volt a fiumei közbeszéd nyelve a XV. században s meglepődve látjuk, mily kevéssé tér el a most is dívó nyelvjárástól, mely ugyancsak velencei jellegű.

Bár egy kissé eltérít tárgyunktól, Fiume külső képétől, a leltárt érdekességénél fogva már itt közöljük magyarul és az eredeti olasz szövegben. A nyelvi és nemzetiségi tanulságokra majd a következő fejezetben térünk vissza.

A fiumei székesegyháznak leltára tehát 1457 december 29-én a következő tárgyakat foglalta magában:

»20 ezüst serleg, arany lemezzel befuttatva (*Vinti calaxi de arzeno sopraindorati con le patene*).

2 aranyozott ezüst ámpolna (*Doe ampolete de arzeno sopraindorate*).

¹ L. C. 243. l. 1445. XII. 17.

² Ilyenekül említve *Maurich Simon*, »*gastaldio S. Marie*« (L. C. 639. l.); *Satanni Márton* (L. C. 353. l.).

³ L. C. 307. l. 1446 november 21-én.

⁴ Az okmány csak *Alexander* parrochusnak nevezi. Azonban más okmányokból tudjuk, hogy csak egy ily nevű pap volt Fiumében. 1443-ban mint diakon van említve *Alexander filius Viti sarctoris*, 1445-ben már kanonok (1445. XI. 25.); 1445-ben — nyilván apja keresztnéve után — már mint *Alexander Vidazuh* említetik. (L. C. 516. l.)

1 aranyozott ezüst szelencze Krisztus teste (asz. ostya) számára, kristály tálczával (*Uno bussulo dal corpo de Xpo de arzeno sopraindorato con lo mucioło¹ de Crestallo*).

Továbbá 2 szelencze Krisztus teste számára, egyik ezüsből, a másik sárgarézből (*Item bussuli dui dal corpo de Xpo uno de arzeno ed uno de otono*).

2 nagy aranyozott ezüst fej (*Doe teste grande de arzeno sopraindorate*).

5 ezüst kereszt (*Cinque croxe de arzeno*).

1 kis kereszt, benne Jézus Krisztus sírjának fája (*Una croxeta piccola in laquale e lo legno del sepulchro de Yhu Xpo*).

1 ezüst füstölő (*Uno turibulo de arzeno*).

111 db kendő (facioli Cento e XI).

3 egyházi karing (tri *piviali paramenti . . fornidi*).

5 fő miseruha (*paramenti cinque prinzipali*).

8 dalmatika (*dalmatiche oto*).

1 oltár eleje, aranyból való alakokkal (*Uno avanti altare con figure doro*).

1 gyöngy ékszer (*Una zoia de perle*).

4 nagy és 2 kis gyöngysor (*Fili quatro grandi e dui pizoli*).²

7 jó misekönyv (*missali septe boni*).

3 régi misekönyv (*missali tre vechy*).

4 gyöngyös fejsüveg, dalmatikához való (*Quatro coperture da capo de perle da dalmatica*).

1 gyöngyös stóla (*Una stolla de perle*).

1 gyöngy korona (*Una chorona de perle*).

1 latin misekönyv, új, vörös (uno *messalz latino novo rosso*).

1 szentek történetének könyve (uno *libro de la istoria de santi*).

3 breviarium (*item Briviary tri*).

1 breviarium, a mely Larzizago uramnál van (uno *Briviaro el quale ha messer Larzizago*).

2 responsoriumos könyv (*Do libri da responsi*).

3 zsoltáros könyv (*Salteri tri*).

9 királyok könyve (*Quaderni nove regum*).³

20 szentek könyve (*Item quaderni vinti de li santi*).⁴

¹ *Mucioło* nyilván = latin *modiolus* = táleza, csésze.

² Minthogy feljebb gyöngyékszerről van szó, ezeket is gyöngysoroknak gondolom; a szokásos *filo di perle* helyett itt röviden: *filo*, többesben *filí*.

³ Nem tudom, helyes-e a fordítás? Feltűnő az olasz szövegben a *regum* latin többes genitivus, a míg latinos alak más helyen nem fordul elő; de csak így lehetett kibetűzni. (A kéziratban *regu* áll.) — A *quaderno* szó a modern olasz nyelvben füzetet, irkát jelent; a középkori olaszos latin nyelvben így nevezhették a kéziratot könyveket is.

⁴ L. C. 634 l.

E leltár után itélve nem igen találhatjuk dúsgazdagnak a káptalani székesegyház templomkincsét. Színaranyból csak az előoltár néhány kis szobrocskája van; a többi tárgy ezüst, itt-ott aranyozással. A ruhakészlet (3 karing, 5 miseruha, 8 dalmatika) sem mondható gazdagnak. A főtemplom maga is igen egyszerű és kisméretű háromhajós bazilika, keletnek forduló apsis-szal, oszlopok helyett pillérekkel. Fejlettebb stílű gazdagabb architektónikus d szítésnek semmi nyoma se kint, se bent.

Csekély művészeti értékkel bíró *harangtornya* (a *campanile*), melynél sokkal kisebb városok (pl. Arbe) sokkal díszesebbeket mutathatnak fel, már a XV. században külön állott a főkapu előtt.¹ Ajtaja felett az 1377 évszám olvasható. A templom mellett terült el a *köztető* (*cimiterium S. Marie*).²

A többi templomról már nem nyerünk ily részletes adatokat. Inkább csak keletezéseknél, helymeghatározásoknál szerepelnek az okmányokban. Többször előfordúl a *S. Vito* temploma.³ a melyet 1638-ban bontatott le a fumei jezsuita rendház, hogy helyén megépítse a mai *S. Vito* templomot. *Bauzer Márton* jezsuita szerzetes, a ki 1638-ban a fumei rendház főnöke volt és jelen volt az új *S. Vito* templom alapköve letételénél, azt írja a régi templomról, hogy a maig is meglevő csodatevő feszület a régi templom *előcsarnokában* állott;⁴ tehát előcsarnokos, tornáczos templom volt. Egyebet nem tudunk az alakjáról. Ez a templom különben, mint a város védőszentjének temploma, igen nagy tiszteletben állott s Fiume diplomatikus egyháza volt. Koronként ünnepies tanácsuléseket is tartottak benne. Az 1530. évi városi statutum szerint itt iktatták be ünnepiesen az újonnan kinevezett császári kapitányokat, a mely alkalommal esküt tettek a statutum megtartására.

FEST ALADÁR.

¹ »iuxta Campanile ecclesie S. Marie«. L. C. 607. l. 1456.

² L. C. 529. l., 1554. év.

³ »Datum in ecclesia S. Viti«. 1449. l. 22.

⁴ Idézi Kobler i. m. l. 135. l. — *Bauzer Márton* megelőzőleg 1632-ben és 1633-ban a fumei jezsuita gymnasium praefectusa volt (*Hist. Collegii Fluminensis soc. Jesu.* az illető éveknél). Kéziratban maradt munkája *Rerum Noricarum et Foro-Julensium Narratio*, Görzben található.

AZ ILLYRISMUS ÉS GAJ LAJOS LEVELEZÉSE.

— MÁSODIK KÖZLEMÉNY. —

II. Az illyrismus és antimagyarismus ébredése.

A délszlávság, melyhez Krajnától a mostani török birodalomig és az Adriától a Fekete-tengerig a lakosság legnagyobb része tartozik : egy törzs, egy nép, egy nyelvet beszél ; ezen nyelvterület egyes vidékeinek nyelvjárásai között az eltérések távolról sem akkorák, mint a német nyelv dialektusi különbségei. De ezt az *egy* népet a vallási és politikai viszonyok annyira feldarabolták, hogy itt apró nemzetek keletkeztek, melyek erőiket sem politikai, sem pedig kulturális küzdelmekben nem egyesíthették és így jelentőségre nem emelkedhettek. Jellemző ezen szétदारaboltságra, hogy az illyrismus koráig az egyes délszláv vidékek nyelvét mind külön nyelveknek tekintik s beszélnek külön szerb, szlapon, horvát, szlovén, bosnyák, dalmát, montenegrói stb., sőt külön raguzai nyelvről is. Minden vidék nyelve érezteti egykori vagy akkori politikai hovatartozásának és a szomszéd nép nyelvének hatását : a tengerparton sok az olasz, az örökös tartományok délszláv lakóinál sok a német, a tulajdonképpeni horvátok nyelvében (kajkavština) sok a magyar szó ; a szlavoniai és szerb vidékek nyelvében csakúgy hemzseg a török szó. Az írók is az illyrismus koráig tájszólásukat használják s minden vidéken más-más írásmód s helyesírás terjed el : a keleti egyházhoz tartozók ragaszkodnak a cyrillicához, a római katolikusoknál a latinica kiszorítja az egykor használt glagolicát, de a latin nyelvben nem talált, sajátos délszláv hangok jelölésére használt jegyekben minden vidéken más nép írásmódjának követése válik érezhetővé : a dalmátok az olasz, a szlovének a német, a tulajdonképpeni horvátok a magyar írásmódot követik. Ezen szétदारaboltság rányomja a bélyegét a szellemi életre is és vonja maga után azt a sajátos, nehézkes beosztást, mely a délszláv irodalomtörténetekben első pillanatra szinte meglepi az olvasót : az irodalomtörténetíró az egész délszlávságot csupán a népköltészet általános vonásainak ismertetésénél veheti tekintetbe ; mihelyt műköltészetet méltat, nem haladhat korok, hanem csak vidékek szerint : hiszen nem talál eszmét, törekvést, mely valamely korban az egész délszlávságot áthatná, mert minden vidéken más

és más a műveltek lelki világa ; külön beszél a szerb irodalomról, melynek a görög keleti egyház papjai adják meg sajátos jellegét, s külön a horvátokról ; no, de itt sem halad korok szerint : szinte külön világ a dalmát, és ennek körében a raguzai irodalom, mely mindvégig az olaszok hatását érezteti ; ismét más világ a boszniai irodalom, melyben a bogumil törekvések játszanak nagy szerepet, míg a tulajdonképpeni horvát irodalomban a magyar élet és mozgalmak visszhangját halljuk. Hasonlóképpen nehéz a délszláv politikai küzdelmeinek egységes áttekintése, nemcsak a történetírónak — mit felesleges hangsúlyoznom, hanem a költőnek is ; ott van pl. Kacsics Miosics Andrásnak már említett *Razgovor*-ja, melyben a költő verses krónikában meg akarja énekelni a délszláv népek történetét, s nem rajta mult, hogy munkájában nincs egység, hogy nem emelkedik ki sehol sem egy, az egész délszláv-ságot vezető, közös célra egyesítő eszme, törekvés, hanem csak egyes királyokról és hősookról énekelhet, kik csak egyes eseményekre csak kisebb tömeget csoportosíthatnak maguk köré.

Ezt a szétdaraboltságot és az ebben rejlő erőtelenséget fájlalja az illyrismus ; a szétdarabolt népet egységes irodalommal, közös irodalmi nyelvvel és helyesírással, egységes közös kultúrával egyesíteni, kulturális és politikai életében idegen befolyásoktól függetleníteni, önállóvá tenni, heves küzdelemre bírni minden ellen, mi ezen célnak útjában áll, lesz az illyrismus jellegzetes törekvése ; a Kollár-féle panslavismushoz hasonló ezen törekvés, csak hogy kisebb körre, a szláv-ságnak csupán déli ágára szorítkozik. Minthogy magyar fennhatóság alatt álló, a magyar kultúra befolyását érző vidéken jelentkezik és erősödik akkor, mikor a magyarság nemzetiségének kifejtésén munkálkodik s a horvátság megmagyarosodásnak indul, antimagyarismussá lesz, mely a horvátok körében nagyobb erővel csak ezen kortól kezdve található.

Figyelemre méltó ennek lassú alakulása 1790-től s hirtelen emelkedése Gaj fellépése idején.

1790-ig alig ütközik meg valaki azon, hogy a horvát és szlapon megyéket magyar megyék módjára kezelik, közömbösen veszik, hogy *partes subjectae*, *partes annectae* vagy *regia socia* néven szerepelnek-e ; a szlapon megyéknek Magyarországhoz vagy Horvátországhoz való szorosabb tartozásának kérdése nem ver fel hullámokat ;¹ senkit sem bánt a magyar írásmód átvétele, az irodalomban érvényesülő magyar hatás.

Magyarországban irodalmi életről csak a könyvnyomtatás s reformátio korától kezdve lehet szó ; hasonlóképpen Horvát-

¹ L. Pesty Frigyes : *Száz levél Horvátországról*. Budapest, 1885.

országban is, melynek irodalma a magyarnak csak visszhangja. Ennek is a XVI. században a reformátio ad lendületet, mely itt nagyrészt magyar munka : a Zrinyiek és Ungnadok terjesztik s megnyerik számára az előkelő horvát családokat : a Petacsics, Stancsics és Matkovics családot, melyek ezen vallásra vezetik jobbágyaikat is. A reformátio ott is nemzeti nyelven, az iskola és sajtó útján hódít. Eleinte külföldön, Tübingában, nyomatják a Zrinyiek és Ungnadok a reformátio ügyét szolgáló horvát könyveket, majd Csáktornya közelében, Nedelyistván alapítanak könyvsajtót, melyet később Varasdra helyeznek át; ebből kerül ki a reformátiót terjesztő sok könyv mellett 1574-ben Werbőczy *Tripartitumá*-nak horvát fordítása, melyet Pergovics István készített. A XVII. század itt is az antireformátio százada; megindítója Erdődy Tamás, a nádorjelölt, kit határtalan türelmetlensége miatt nem emeltek a magyar rendek ezen méltóságra; ez 1608-ban hívja be a jezsuitákat; legtevékenyebb terjesztői Pázmány Péter tanítványai, kik tüzzel-vassal pusztítják a tübingai, nedelistyei és varasdi nyomda termékeit, olyannyira, hogy ezen sok könyvből alig egynehány marad az utókorra. A nemzeti nyelvű vallási irodalom egyidőre elhallgat, az áttért Zrinyiektől támogatott jezsuiták eleinte latin nyelven írnak s példájukat követi a világi papság is; de mikor már Pázmány környezetéből jönnek ide jezsuiták és világi papok, akkor ezek ismét Pázmány példájára a nemzeti nyelvet karolják fel. Pázmány nagyszombati köréből való Petretics Péter, a zágrábi püspök, ki a Vulgata evangéliumainak horvát fordításáról gondoskodik¹ és figyelmezteti papjait, hogy a nép szívéhez a nép nyelvén igyekezzenek férközni. Krajacsevics Miklós, ki Pozsonyban és Nagyszombaton is működött, 1640-ben Pázmány példáját követve, horvát imádságos könyvet bocsát közre, melynek bevezetésében épp oly hévvel fakad ki a népnek »erkölcstelen« szerelmi dalai ellen, mint mestere prédikációiban a virágénekek ellen.² Eszterházy Magdolna horvátra fordítja Esterházy Pál nádornak *Aétatosságai*-t.³ A világirodalomnak egyik legkedveltebb tárgya magyar esemény : Szigetvár eleste, mely Karnarutics Bernát négy énekes éposától kezdve (mely gr. Zrinyi Miklós feldolgozására is hatással volt)⁴ napjainkig a horvát irodalom-

¹ *Sveti evangéliumi* 1651. Grác; 1694. Nagyszombat; a bevezetésben említi, hogy a fordítás alapjául a latin és magyar szöveg szolgált.

² *Molitvine knjizice vsem Kristuševem vernem slovenskoga jezika pristojne i hasno vite.*

³ *Sobotni kincs B. D. Marie* 1696.

⁴ Greksa Kázmér : *A Zrinyiász és viszonya Tasso-, Vergilius-, Homeros- és Istvánffyhoz.* Székesfehérvár, 1890.

ban igen sok feldolgozást nyert; ezekből a XVII. századra kettő esik: Zrinyi Péter, a magyar költő öcscse, 1660-ban kiadja bátyja eposának horvát szabad fordítását, mely munkára őt — mint az előszóban olvassuk — a horvát nemzet iránti szeretete és a horvát vitézek hősieles elszántsága készítette;¹ a másik Vitézovics Pál feldolgozása.² Nem magyar munka hatása alatt keletkezik, de a magyarság iránti rokonérzés gyakran nyilatkozik meg Kacsicsnak népszerűvé vált *Razgovor*-jában; szerzője Budán végezte theologiai és philosophiai tanulmányait, jól ismeri és fel is karolja a magyar történetnek is azon eseményeit, melyekben szlávoknak is volt szerepük, így pl. IV. Béla menekülését, Hunyadi János harczeit, a mohácsi vészt, Szigetvár ostromát, Kőszeg viadalmát, a kurucz mozgalmat stb.³ A XVIII. század, miként nálunk, úgy Horvátországban is a tespedés százada, csak hogy míg nálunk Bessenyeinek és társainak, majd a politikai mozgalmaknak sikerült a nemzetet felrázniok, addig ott eredménytelen marad Reljkovics Antal Mátyás törekvése, bármily népszerűvé is lett az ezen czélből írt *Satir*-ja.

A szunnyadás Horvátországban oly mély volt, hogy sem II. József germanisatiója, sem a francia forradalom eszméi nem kavargák fel a lelkeket; alkotmányvédelem iránti érzék ide csak a magyar országgyűlésből sugárzik, de a demokratikus eszmék iránt itt az 1840-es évekig fogékonyság nélküliek a lelkek; a magyar alkotmány védőszárnyai alá húzódnak s a horvát bán a nádor parancsainak végrehajtója. Mikor a magyarság II. József törekvései ellen a nemzeti viselettel tüntet, akkor Horvátországban is terjed a magyar mente és csákó, sőt a horvát nők is magyar nemzeti viseletet öltenek s a nemesség legfőbb erénye az lesz, hogy a magyarsággal karöltve küzdjön a bécsi önkény ellen. Hogy Horvátország megyéi nem *partes subjectae*, nem is magyar megyék, hanem *partes adnectae*, sőt Horvátország, Szlavónia és Dalmácia *regia socia*, melyeknek némi különállóságát municipális jogok biztosítják, erre csak akkor gondolnak, a mikor reformok megvalósításáról, a magyar nyelv ügyéről van szó, de nem fakadnak ki ellene oly gyűlölséges hangon, mint később az *illyrek*; nem azért helyezkednek szembe a magyar rendek óhajjaival, hogy hazájukban a horvát nyelvnek vívják ki azon jogokat, melyekhez a magyar rendek a magyar nyelvet akarják

¹ *Adrianskoga moru Sirena*, Velence, 1660.*

² *Odilenje sigetko*. Bécs, 1684.

³ A *Razgovor*-ból néhány ily énekét lefordított Radics György, I. *A magyar történelem alakjai a délszláv költészetben*, Zombor, 1883. és a zombori áll. főgymn. *Értesítője* 1882/3.

juttatni, hanem csupán azért, hogy — Bécs óhajára — a régi állapotok számára megmentsenek egy területet.

Az 1790. országgyűlésen a rendek a magyar nyelvet teszik a tanácskozás nyelvévé, csupán ezen a nyelven akarják a naplót is vezetetni; óhajtják, hogy idővel minden téren, melyre II. József a német nyelvet vitte, a magyar korona országaiban a magyar nyelv lépjen a német, illetve latin helyébe. Ezen óhajjal szemben a horvát követek ragaszkodnak a latin nyelvhez. Bedekovics József kifejti, hogy Horvátország közigazgatásában szívesebben látná ugyan a magyar, mint a német nyelvet, de ragaszkodik a latinhoz, mert nyolcz századon ez volt az alkotmány nyelve. Az ekkor keletkezett vita folyamán hangoztatják a horvátok, hogy a magyar országgyűlés nem erőszakolhatja Horvátországra a magyar nyelvet, mert ez épp oly önkény lenne, minővel II. József Magyarországra erőszakolta a németet; szept. 4-én Erdődy Balázs János bán azt hangoztatja, hogy Horvátország Magyarországnak nem alárendelt, hanem mellérendelt királysága; így egyik királyság nem erőszakolhat a másikkra nyelvet, törvényeket. Hasonló módon nyilatkozott Vrhovac Miksa zágrábi püspök.¹ A hosszú vita eredménye az lett, hogy a horvát követek ezentúl is latin nyelven szólalhattak fel és az országgyűlési naplót magyar és latin nyelven szerkesztették, de a magyar szöveget vették az eredetinek és a latint fordításnak tekintették. Most a horvátok megbizásából Bedekovics Ferencz és Skerlecz Ádám kifejtették a horvátok álláspontját a *Declaratio ex parte nunciorum regni Croatiae, quoad introducendam Hungaricam linguam* cz. iratban, melyben arra hivatkoznak, hogy a latin nyelvhez ragaszkodnak, mert az megkönnyíti a magyarság és horvátság érintkezését, mert az az alkotmányos hivatalos nyelv; ellenzik a magyar nyelvnek a hivatalokba való bevitelét, mert szlávoklakta vidéken a lakosságnak nagyon csekély része érti ezt a nyelvet; horvát családok önszántukból taníttatják gyermekeiket a magyar nyelvre, mert ezen nyelv ismerete gyakorlati tekintetben hasznos; de magukra ráerőszakolni nem engedik; ily erőszak oly elkeseredést szülne Horvátországban, mint a minőt II. József rendeletei támasztottak Magyarországnak.²

Ezen *Declaratio* azonban korántsem tolmácsolja az egész horvátság hangulatát, hiszen Varasd megye 1790 ápr. 14-én kelt utasításában azt az óhaját hangoztatja, hogy a katonaságnál

¹ Smičiklas Tádé (*Rad jugoslov. akad.* LXXX. 19—20.) a magyar országgyűlési naplónak, melybe a horvátok felszólalásait nem akarták bejegyezni, ezen hiányait Orssich gróf emlékirataiból pótolja.

² Marczali Henrik: *Az 1790—1791-iki országgyűlés* I. 362. s köv. 1.

a német szolgálati nyelv helyébe a rendek bölcs belátása szerint vagy a latin, vagy pedig a *magyar* lépjen.

Saját nemzeti nyelvükért vajmi keveset tesznek. 1791-ben a zágrábi szaborban felmerül ugyan a gondolat, hogy a horvát nyelvet a gymnasiumokban és a jogakadémián kellene tanítani, de visszhangot az eszme nem kelt.¹ A lelkesedés nemzeti nyelvükért csak lassan fejlődik, és pedig első sorban a francia háborúk hatása alatt.

A francia háborúk súlyos helyzetet mértek a Habsburgokra ; hogy a magyar országgyűlés megszavazza a kért pénzt és katonaságot, az uralkodó engedékenynek mutatkozott a rendek kívánásaival szemben, a kik a magyar nyelvet a magyarországi iskolákban rendes tárgygyá teszik, a horvátországiakban azonban csak rendkívülivé lehet. A forradalom eszméi Magyarorszában terjednek, Horvátországban már nem ; míg nálunk a Martinovic-féle összeesküvésben ott találjuk az íróknak nagy részét, addig Horvátországban csak egy emberre irányul a részesség gyanúja, Vrhovac püspökre, de ennek is csakhamar kiderül teljes ártatlansága. Az 1805-iki országgyűlésen a pénz- és véráldozatok ellenében új területet nyer a magyar nyelv : a legtöbb hivatalból kiszorítja a latint. Ekkor hangoztatják a horvát követek, hogy Horvátországra nézve ily jog illetné a horvát nyelvet, de mit sem tesznek ily jog érvényesítésére ; az alsótáblán ugyan nem akadályozhatják meg, hogy a rendek a magyar nyelv ezen jogának Horvátországra való kiterjesztését el ne határozzák, a felsőtáblán azonban Vrhovac ráveszi a nádort, hogy a határozatnak Horvátországra való kiterjesztését megakadályozza ; ő is emlegeti a horvát nyelv természetes jogait, de a tartománygyűlésen nem akadnak az eszmének hívei ; itt továbbra is a latin nyelvhez ragaszkodnak, mint a mely a régi alkotmányynal összeforrott. A vita megismétlődik az 1807-iki országgyűlésen, melyen ismét Vrhovacnak sikerült a határozat erejét Horvátországra nézve megakadályozni.

A francia háborúk folyamán délszlávok lakta vidékek kerülnek Napoleon fennhatósága alá, kinek intézkedései ott a nemzeti szellemet fejlesztik, melytől országait nem félti, de a Habsburgok politikájának kellemetlenkedhetik. Az 1805-iki pozsonyi béke Napoleonnak juttatja Dalmáciát, melynek felvirágoztatásához lát ; hivatalos lapját : *Il Regio Dalmata — Kraljski Dalmatin* olasz és horvát nyelven adatja ki, Spalatóban gazdasági, ipari s kereskedelmi akadémiát alapít, a jobbágyot földje urává teszi, élénk kereskedelmet fejleszt s mindenben érezteti, hogy

¹ Kukuljevics: *Jura Regni Croatiae* . . . Zágráb 1862. II. 261.

itt a horvát az uralkodó nemzet. Az 1809-iki schönbrunni béke Horvátországnak a Száva jobbpartján Jasenovactól az Adriáig terjedő részét engedi át Napoleonnak, ehhez még Isztriát, Krajnát és Stájerország egy részét. Ezeket egyesíti Napoleon az ú. n. *Illyr királyság*-ban és felvirágoztatásukhoz lát; nemzeti iskolákat, horvát gymnasiumokat alapít, két egyetemet is, egyet Zarában, egyet pedig Laibachban; a királyság számára új hivatalos lapot rendel, a *Télégraphe officiel*-t, mely francia, olasz, német és szlovén nyelven jelenik meg.

Míg Napoleon *Illyriá*-jában a nemzeti nyelv mindegyre több téren érvényesül, addig a magyar országgyűlés a magyar nyelvet igyekszik a szlapon megyékben és a Habsburgok alatt maradt Horvátországban terjeszteni. Az 1811-iki országgyűlésen a rendek 10 évi terminust tűznek ki a magyar nyelvnek a horvátországi hivatalokba való bevezetésére; a horvát követek ugyan ellentállást fejtenek ki, de engedékenységre is hajlandók; megengedhetővé akarják tenni a magyar beadványok elfogadását, mennél több alkalmat akarnak nyújtani a horvát ifjaknak a magyar nyelv tanulására, de a latin nyelv kiszorításába nem nyugodnak bele. Számos intézkedésükből kiviláglik az az aggodalmuk, hogy végre is nem fejthetnek ki elég ellentállást. Vrhovac püspök Zágrábban tanácskozik egyházi és világi vezetőférfiakkal s 1811 decz. 8-án azt határozzák, hogy legalább a theologiai és philosophiai tanulmányokban biztosítják a latin nyelvet. A magyar rendek egyelőre Szlavóniában akarják realizálni a magyar nyelvre vonatkozó határozatokat, de most kezdenek a horvátok kardoskodni a mellett, hogy miként Horvátország, úgy Szlavónia sem tekinthető magyar megyéknek. Ellentállásuk most újból megmentette Horvátországra és Szlavóniára nézve a latin nyelvet.

Az Illyr királyság 1813-ban megszűnik s az egyes tartományok hovatartozásában visszaáll a régi rend. De annak emléke, hogy itt valamikor a nemzeti nyelv természetes jogait élvezte, élénken foglalkoztatja egyesek emlékezetét.

13 évi szünet és önkényes kormányzás után a király végre 1825 júl. 3-iki decretumával összehívja az országgyűlést. A bécsi önkény elleni küzdelemben egyesülni akarnak a horvátok a magyar rendekkel, de a nyelvkérdésben ismét elválnak. A magyar rendek Horvátországban és Szlavóniában is a magyart akarják tenni a hivatalok és a közoktatás nyelvévé; teljes hónapig húzódik a horvát követekkel, főleg az Ozsegovics Istvánnal és Kukuljevics Antallal való vita, melyet elmérgesít a horvátoknak a magyarországi tót megyék ügyeibe való beavatkozása, mikor azt hangoztatják, hogy a nyitrai és lipitói tótokra sem lenne sza-

bad oly nyelvet ráerőszakolni hivatalos nyelvűl, melyet a lakosság nagy része nem ért (mintha a nyitrai és lipitói tót megértené a latint, melyért a horvátok kardoskodnak !); hangoztatják továbbá, hogy ők municipális jogaiknál fogva iskoláikból akár teljesen is kiszoríthatják a magyar nyelvet. A magyar követek szemükre lobbantják a horvátoknak, hogy az alkotmány védelmében kivívott eredményekben mindig szívesen osztozkodnak, hálátlan-ságnak bélyegzik ezt a küzdelmet a magyar nyelv ellen; kívánatosnak mondják, hogy az egyforma jogokat élvező országokat közös hivatalos nyelv kapcsolja egybe, mely most már nem lehet más, mint a magyar; nehézség nincsen; hiszen ha II. József korában a horvátországi hivatalokban három év alatt teljesen meghonosodhatott a német nyelv, miért ne honosodhatnék meg ott 10 év alatt a magyar. A horvát küldöttek az alsó- és felső-táblán kijelentették, hogy ők nem akarják a horvát ifjúságot elidegeníteni a magyar nyelvtől, hiszen jól tudják, hogy ezen nyelv nélkül Horvátországban sem tölthetni be magasabb hivatalt és az együttes országgyűlés tárgyalásaiban való részvétel is kívánja ezen nyelv ismeretét, csak abban nem nyugodhatnak meg, hogy törvény ereje kényszerítse őket a magyar nyelv befogadására, hogy a magyar országgyűlés szabja meg nekik a hivatalok és a közoktatás nyelvét, a mi municipális jogaikkal ellenkezik.

Folytatódik a küzdelem 1827-ben, a mikor a magyar rendek Horvátország iskoláiban rendes tárggyá akarják tenni a magyar nyelvet. A bán tanácskozássra hívja a horvát küldötteket, de ezek nem akarnak a megyék utasításai nélkül határozni. Ellentállásuk sikerét a kormánynak köszönik, mely nem szívesen látta a magyar nyelv folytonos térfoglalását.

De a horvátországi megyék és a tartománygyűlés felkarolják a magyar nyelv érdekeit, itt nem küzdenek az ellen, hogy a magyar nyelv iskoláikban rendes tárggyá legyen, sőt kívánják. Zágráb megye 1830-ban részletes utasítást dolgoz ki a magyar nyelvnek a horvátországi iskolákban való szerepére vonatkozólag: a gyermekek már az elemi iskolákban tanulják a magyar nyelvet s tanítónak ne lehessen olyan, a ki nem tud magyarul; a latin iskolákban a magyar nyelv kötelező tárggyá legyen s adassék alkalom arra, hogy ezen iskolák tanárai a zágrábi jogakadémián megtanulhassák a magyar nyelvet, miért is az ott eddig működő két magyar tanár mellé még hat rendeltessék ezen tárgy tanítására; gymnasiumi tanár a jövőben ne lehessen olyan, ki nem taníthatná a magyar nyelvet is; a magyar nyelv tanulása legyen kötelező a felsőbb osztályokban is.¹ A mit Zágráb megye kezdett,

¹ *Acta com.* a Horvát Országos Levéltárban.

azt Varasd folytatta; utasításaiban a magyar nyelvet Horvátországban is a hivatalok és a közoktatás nyelvévé akarja tenni; Kőrös megye utasításaiban szintén rendes tárgynak óhajtja a magyar nyelvet a horvát iskolákban. S hogy az 1830: VIII. t.-cz. szerint a »kapcsolt részek« a 4. pontnak — mely szerint közhivatalt nem viselhet oly egyén, a ki nem tud magyarul — és az 5. pontnak — mely szerint ügyvédi oklevél magyarul nem tudó egyénnek ki nem adható — hatálya alól kivételnek, az nem a horvát megyék óhaja szerinti intézkedés, hanem a conservatív kormánynak intézkedése, mely ismét legalább ezen kapcsolt részekben akarta megmenteni a régi állapotokat.

Mikor a horvát megyékben a magyar nyelv térfoglalása ügyében ily engedékenység, sőt lelkesedés is mutatkozott, megírja Kusevics József *De municipalibus jurebus et statutis regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae* (Zagrabiae, 1830) cz. röpiratát, hogy figyelmesse a megyéket, mily veszélybe döntik az engedékenységgel, a magyar nyelv felkarolásával autonomiájukat, és magyar megyékké teszik hazájukat.

De a politikai állapotoknál is jobban mutatják az irodalmiak azt, mennyire érzéketlen volt Horvátország 1830-ig a nemzeti szellem iránt. A zágrábi censor, Nagy Antal, panaszkodik, hogy nyolcz év alatt (1810—1818) egyetlen egy horvát kéziratot nem kapott áttekintés czéljából. Azok a férfiak pedig, a kik a külföldi viszonyokat ismerve a horvátságban nemzeti öntudatot akartak ébreszteni, elszigetelten állanak s szavuk hatástalanul hangzik el. Vrhovac Miksa, a nagyműveltségű zágrábi püspök (1788—1827) arra buzdítja seminariuma növendékeit, hogy német drámákat fordítsanak horvátra és adják elő a farsang idején; nyomdát is alapít Zágrábban, de azt rövid idő múlva beszünteti; nyilvános könyvtár alapítását tervezi, ezért vásárol és gyűjt könyveket; összeköttetésbe lép a slavistika atyjával, Dobrovoszky Józseffel és érdeklődik a szláv irodalom iránt; 1810-ben a Szentírás horvát fordítását tervezi s érzi, hogy ezt oly nyelven kellene fordítani, melyet a katolikus délszlávok közös irodalmi nyelvévé lehetne tenni; 1813-ban körlevelet intéz papjaihoz, melyben felszólítja őket, hogy gyűjtsék a nép ajkán élő dalokat, mondákat, közmondásokat; küldjék be neki, ha valahol találnak, a régi horvát könyveket és kéziratokat, figyeljék meg és jegyezzék fel a nép szokásait.¹ 1814-ben jun. 26-án Bécsben meghívja Kopitar Bertalant, hogy vele az egységes horvát irodalmi nyelv és helyesírás alapjának megvetéséről tárgyaljon. És ezen gazdag

¹ A körlevelet közli a *Danica* III. évf. 93—96. l. és a *Kolo* 1853. IX. f. 43—46. l.

tevékenység eredménytelen marad. Mihanovics Antal, Herder és Schlegel Frigyes buzgó tanítványa, ki személyes összeköttetésben állott János főherczeggel, a gráci Johanneum és múzeum alapítójával, 1825-ben közrebocsátott röpiratában,¹ mint első emeli fel szavát a latin nyelv ellen, melynek a tudományban és közéletben való használata elnyomja a nemzeti nyelvet, holott ily kihalt nyelv már nem alkalmas arra, hogy a jelen élet szükségleteit szolgálja. S a horvát követek mindamellett a latin nyelvet akarják fentartani. 1818-ban engedélyt nyer a már említett *Oglasnik ilirski* szerkesztésére, de okt. 1-én kibocsátott felhívására egyetlen egy előfizető sem jelentkezik. Nagy Antal censor 1813-ban horvát naptárt bocsát ki, de példányai nem kelnek el. Miklousics Tamás, zágrábi jogakadémiai tanár, kit Vrhovac a Szentírás fordításának munkájára kiszemelt, az egyetlen lelkes, kit Vrhovac említett körlevele tevékenységre bír; 1821-ben kibocsát kis horvát encyklopaediát,² melyben a horvátságot többek közt nemzetisége, nyelve, irodalma fejlesztésében a magyar példára figyelmezteti; a horvátok őseit az ókori illyrekben keresi; a régi horvát irodalom áttekintését is nyújtja, a mi arra készítette Safarikot, hogy a szláv népek és irodalmak történetét méltató, fentebb említett munkájához tőle kérjen a horvát irodalomra adatokat. Sporer-Matics György 1823-ban kiadja *Almanak ilirski*-ját, melyben hangoztatja, mily szükséges lenne a horvát irodalom fellendítésére az egységes délszláv irodalmi nyelv, melynek alapjául a legelterjedtebb tájszólást kellene venni s melyet *illyr nyelv*-nek kellene nevezni. Gyurkovecski József, samaricai plebános, 1826-ban kibocsát egy horvát grammatikát,³ melyben purismust hirdetve, ki akar vetni a horvát nyelvből minden idegen szót; egyesülésre hívja fel az összes délszlávokat, akár a római, akár a keleti egyházhoz tartoznak, hogy használjanak az irodalomban *egy* nyelvet, közös helyesírást, alkossanak *egy* népet. Csupa oly eszmék, melyeknek megvalósítása Gaj Lajos feladatává lesz. Akad néhány drámaíró és fordító is (Jandrics Mátyás, Brezovacski Titusz, Lovrenovics Jakab), a kiknek munkái részint kéziratban maradnak, részint pedig kinyomtatva olvasatlanul hevernek könyvtárúok polczain vagy a szerzők lakásán.

Kusevics József röpiratára fordulat áll be a nemzeti érzésben: a megyei és a tartománygyűlések útmutatónak tekintik; hatása alatt Stoos Pál allegorikus költeményt ír: *Kip domovine*

¹ *Reč domovini od hasnovitosti pisanja vu domorodnom jeziku.* Bécs.

² *Izbor dugonánjeh vszako veztnéh za haszen. Vu Zagrebu.*

³ *Jezična hrvatsko-slavinska,* Pest.

vu početku leta 1831. (A hon képe 1831. nyarán.) A hon anyja, ki egykoron fényes koronát viselt, sötét éjjel, gyászruhában jön a Száva partjára; hívja fiait, de hívó szavára nem hangzik válasz; elmegy dicső csaták színhelyére, de itt sem találja fiait; szemének hulló könnyei áztatják a vérmosta mezőket; keverve a panasza: más nemzeteknek felderült a dicsőség napja, büszkék hazájukra, de az ő földjére homály borúl, őt kerülik gyermekei, a kik elfelejtették anyanyelvüket és idegent tanulnak. De végre jön egyik fia Zágráb felől s vigasztalja, hogy ott lelkesedik az ifjuság, mely meg fogja védeni anyanyelvét és nemzetiségét.

Kusevics röpirata, Stoos allegóriája és az ifjuság lelkesedése előkészítették a talajt Gaj Lajos számára, a ki Zágrábba jött, hogy hozzálasson Kollár Jánossal szőtt terveinek megvalósításához. Maga köré gyűjti az ifjuságot és hirdeti neki a *Slávy dcera* eszméit és a horvátság legközelebbi feladatát: a szétdarabolt-ságában tehetetlen délszlávság erőinek egyesítését önálló, idegen befolyástól mentes kultúra fejlesztésére, politikai életének függetlenítésére.

S ott találjuk körében Stoos Pált, Derkos Ivánt, Rakovac Károlyt, a ki Gaj hatása alatt kilép az állami szolgálatból, hogy tisztán a nemzeti munkának éljen, Smodek Mátyást, a ki a nemzeti nyelvnek az iskolákba való bevitelén fárad, Marics Józsefet, a ki folyton csak az egységes délszláv irodalmi nyelv megalkotását sürgeti, Babukics Alajost, a ki költeményekben hívja fel a délszlávokat a testvéries egyesülésre, Vakanovics Antalt, a ki 1832 jan. 5-én Károlyvárosból írt levelében hangoztatja, hogy paradicsomi gyönyör a halál annak, a kinek rabságot és »magyar gazságot«¹ kell elviselnie.¹ A jogakadémiai ifjuság 1832-ben már máglyára hordja a magyar könyveket, melyeket nem régen lelkesedéssel forgatott és áldozatok árán is megszerzett, s eljár Smodek Mátyás előadásaira, a ki az akadémia tanáraitól 1832-ben engedélyt nyert, hogy az önként jelentkezőket horvát nyelvre tanítsa; ezen előadásokat felhasználja az ifjuság arra, hogy magyar-ellenes tüntetéseket rendezzen; az ifjuság kezd politizálni: Kunder József clericus ódában üdvözli az új bánt, Vlasics Ferencz bárót és Ozsegovics Istvánt, a kit Gaj is ódában magasztal. Ezt az ifjuságot felkarolja a 60 esztendő Draskovics János gróf, a ki anyagi áldozatokkal támogatja ezt a mozgalmat, társadalmi rangjával tekintélyt kölcsönöz az ifjak lelkesedésének, mely behatol a megyegyűlésekbe és a száborba is és érezhetővé válik az 1832-iki országgyűlésen.

1830-ban még szinte tehetetlenül állanak a horvát küldöttek

¹ *Pizma* . . . 276. levél.

a pozsonyi országgyűlésen, mikor arról van szó, hogy Horvátország Magyarországnak csak része és a magyar nyelv kivívott jogainak ott is kell érvényesülniök, mi ellen csak a bán tiltakozik ; szinte közömbösen fogadják a javaslatot, hogy Zala megyének a zágrábi egyházmegyéhez tartozó része ezen egyházmegyéből kihalassék és ott csak magyarul tudó lelkész működhessek ; nem fejtenek ki küzdelmet, mikor a magyar rendek hangoztatják, hogy Horvátország és Szlavónia ezentúl ne *Regia Sociá*, hanem *Partes adnexae* néven említessenek s mikor az országgyűlés a protestánsoknak Horvátországban is birtokvásárlásra jogot akar biztosítani, még nem kelnek ki, mint a későbbi években, hanem kéri az ügynek elhalasztását, mert erre nézve nincsenek utasításaik.

1832-ben már más hangulat uralkodik a megyei és a tartománygyűléseken. Zágráb megyében 1832 szept. 11-én Dalmáciának visszacsatolását óhajtják ; hangsúlyozzák, hogy Szlavónia szorosan Horvátországhoz tartozik, Krajnát is a horvát bán hatásköre alá akarják vonni, sürgetik a Magyarországhoz való viszony rendezését, a protestánsok ügyét pedig a magyarság terjeszkedési érdekének tekintik és mint illyent ellenzik. Ugyanis ezen évben jelent meg Draskovics János gróf röpirata : *Dissertatio ili Razgovor darovan poklisorom kraljevina naših za buduću dietu odaslanim*, melyben a horvát politikai küzdelem számára programot nyújtott ; e szerint Horvátországban a horvát nyelvet illessék azok a jogok, melyeket Magyarországnak a magyar nyelv számára kivívnak ; Horvátország ne legyen Magyarországnak alárendelt királysága, hanem a magyar koronához tartozó önálló ország ; erejének gyarapítására nemcsak Szlavónia egyesítessék vele, hanem hozzá csatolandó Dalmácia, Krajna, Stájerország, sőt a török hódoltság alól felszabadítandó Bosznia is ; az ezen országokból alakítandó királyság számára külön helytartóság szervezendő ; az, hogy mily idegen nyelveket (melyek közé a magyar is tartozik) tanuljon a horvát ifjúság és hogy a magyart egyáltalában tanulja-e, azt ne a magyar országgyűlés állapítsa meg, hanem a horvátság maga ; a báni méltóság legyen ismét azzá, a mi eredetileg volt : a nemzet törekvéseinek előmozdítója, törvényeinek a magyar nádortól független védője.

Draskovics *Dissertatio*-jával egyidőben keletkezik Derkos Ivánnak latin röpirata : *Genius patriae super dormientibus suis filiis* (Zágráb, 1832.), azzal a czéllal, hogy felrázza a nemzetet százados szunyadásából és honszeretetet hirdessen, mely Horvátországnak municipális jogainál fogva Magyarországtól teljes függetlenségét, Szlavóniával és Dalmáciával való legszorosabb egyesítését, a nemzeti nyelv és irodalom fellendítését, a magyar

nyelvnek kiszorítását követeli. A magyar nyelv tanulása legyen oly magántermészetű kedvtelés, mintha valaki örömét találja a lapp nyelv tanulásában. Nemzeti kultúra csak nemzeti nyelven fejleszthető; ehhez pedig szükséges az egységes, közös irodalmi nyelv, mely a szellemi élet terén úgy fűzze egybe az egész horvát-ságot, miként a német irodalmi nyelv az egész németiséget, bármily tájszólást is beszélnek ennek egyes törzsei vidékek szerint.

A horvát hazafiság csakhamar egyértelmű lett az antimagyarismussal s a politikai és kulturális önállóságra való törekvést hirdető röpiratokat csakhamar követik tisztán a magyarság ellen lázító iratok és nyomtatványok, melyeknek terjesztésében Kollár János keze működik s eszközül Gaj Lajost és híveit használja. Kollár a *Slávy dcera*-ban a pokol kínjaira kárhoztatja a magyarokat, a kik nyelvük művelésén, terjesztésén, nemzetiségük kifejtésén fáradoznak; a leghevesebb gyűlölettel Dugonics ellen fordul, a ki *Etelká*-jában a magyar hősökre minden erényt, az idegenekre minden bünt ruházott; Kollár költeményeinek egyike, az *Acheron* című, Dugonicsot, — a kit szláv eredetűnek tekintenek, a mi haragjukat még fokozza — az alvilág emberfejú Kerberosának rajzolja: legyek, poloskák, darazsak és békák csipdesik, tehetetlen dühében maga körül harapdos és érthetetlen (magyar) nyelven ugat. 1832-ben kiadat Kollár Gajjal egy gúnyiratot: *Palma, quam Dugonics similesque Magyari Slaviae eripere attentarunt, vindicata. Opus posthumum G. R. V. D. M. in G. Comitatus Butsiensis. Zagrabiae*. Ennek főgondolata, hogy a magyar nyelvnek a szlávokra való erőszakolása méltatlan, jogtalan, sőt oktalan is, hiszen a magyar nyelv a szláv nyelvekhez képest szegény és fejletlen; szókincsének nagy részét a szláv nyelvekből vette:

Si Magyar a Slavis assumta vocabula vero
Reddiderit, certe nesciet ille loqui. (I. m. 12. l.)

Hogy ki ezen gúnyirat szerzője, hogy Kollár adatta ki Gajjal, azt felderíti Kollárnak Gajhoz 1832 márcz. 9-én Prágából írt levele: ¹ Rohoni György, glozsáni (Bácsm.) evangélikus prédikátor írta s átadta Kollárnak azzal a meghagyással, hogy szerzőjének halála után adja ki. Rohoni György a nagy kolerajárvány alkalmával meghalt s most Kollár ismételten kéri Gajt, gondoskodjék a gúnyirat kinyomatásáról.

A másik magyarellenes röpirat, melyet szintén Kollár adatott ki Gajjal és Vakanovics Antal ügyvéddel: *Sollen wir Magyarern*

¹ *Pisma* ... 94. levél.

*werden?*¹ mely rövid idő alatt 3 kiadást ért. A röpirat méltatlankodik azon, hogy a 3½ milliónyi magyarság meg akar magyarosítani 6 millió más ajkú lakosságot. Mint Sulyok Szkender 1833 júl. 1-én írja Vakanovicsnak, Pesten és Pozsonyban megbotránkozással beszéltek ezen röpiratról; a bécsi kormány támogatását gyanították abban, hogy a censura ily irat kinyomatását megengedte; bizonyos Bors J. válaszolni is akart rá, de Széchenyi István gróf lebeszélte; sokan azt is emlegették, hogy Horvátországban ily című röpirat készül: *Wir werden nie Magyaren werden.*

Nemcsak ezen röpiratok kiadása, hanem Gaj levelezése is mutatja, mennyire áll Kollárnak, Safaříknak és a panslaviszmus eszméinek hatása alatt: egyik Pestről írt, keltezetlen, de valószínűleg 1830-ból való levelében írja Safaříknak,² hogy Mikloucsicsnak a horvát irodalomra vonatkozó adatai csak a legszigorúbb kritikával használhatók fel, »weil es ihm überhaupt am Panslaviszmus fehlt«; azt szokta hangoztatni: »Dummes Zeug! Was gehen uns die Böhmen und Polen an, was will der junge Schwindelkopf (Gajt érti) mit den übrigen Slaven? Wir sind einmal Kroaten genug, wir müssen uns von den übrigen Slaven unterscheiden!« Az illyrismus fejlesztésére vonatkozólag Safařík tanácsokkal látja el Gajt; így pl. az 1831 febr. 12-én Ujvidékről írt levelében kiemeli:³ »Die Kroaten müssen nach und nach fühlen, dass sie nur ein Theil, aber wichtiger Theil des grossen Ganzen sind . . . Wir (t. i. Slaven) wollen im Geiste und in der Gesinnung einig seyn; wir wollen uns gegenseitig kennen lernen, unsere gemeinschaftlichen Schätze der Sprache und Literatur gemeinschaftlich geniessen. Es sind uns, die wir uns einer besseren Einsicht erfreuen, heilige Verpflichtungen auferlegt; vor allem die Pflicht, die bessere Einsicht unter allen unseren Landleuten nach Kräften, doch mit Umsicht zu verbreiten. Die Einsicht ist, dass dem nationalen Interesse alle andern, selbst das religiöse, untergeordnet werden müssen . . . Man muss vor allem andern dahin arbeiten, dass unter den jungen Gelehrten, die dereinst als Volkslehrer auftreten sollen, eine hellere Einsicht verbreitet wird. Hochherzige Jünglinge, von dieser Idee begeistert, sollten unter sich einen Bund schliessen und sich gegenseitig verständigen, wie man am besten mit Erfolg für diese

¹ Teljes címe: *Sollen wir Magyaren werden? Fünf Briefe, geschrieben aus Pesth an einen Freund an der Theiss von D. H. Karlstadt. Gedruckt bei J. H. Prettner 1833.* Hogy ki ennek szerzője és kiadója, azt Surmin derítette ki *Bilješke za hrvatski preporod* cz. művében (V. 18—22.).

² *Pisma* . . . 337. lap.

³ Ugyanott 187. levél.

schönen Zwecke des Lebens arbeiten könnte.« — Vraz Stankónak Gaj küldte meg Kollár *Sláwy dcera*-ját, mit Vraz 1834. ápr. 9-én azzal köszön meg, hogy nagy öröme telt benne.¹ Gaj nevét már lapjainak megindítása előtt is ismerik a panslavistikus irányban működő írók, így Franta I. W. 1834. jul. 24-én írt levelében² kéri Gajt, hogy a *Lexicon panslavicum* számára ó adja meg a felkarolt szók horvát alakját.

Gaj működésének iránya csakhamar a szomszédos megyékben is ismeretessé lesz és arra vonatkozólag, mennyire változott meg a megyei gyűléseken a hangulat a magyarság irányában, mutatja Varasd megyének magatartása. 1830-ban — mint láttuk — utasításaiban azt kívánta, hogy a magyar nyelv a magyar szent korona összes országaiban, tehát Horvátországban is a hivatalos ügyvitel és közoktatás nyelve legyen; 1832-ben pedig már pártolja Gajnak egy horvát hírlap megindítása ügyében felterjesztendő kérvényét.

És a változás érezhetővé válik az 1832—36-iki pozsonyi országgyűlésen is, hol a horvát követek váltig hangsúlyozzák Horvátország különállását, védik autonóm jogaikat, melyeket számukra az 1715 : CXX. t.-cz. biztosított, szembeszállnak minden javaslattal, mely a szabadelvű magyar követek részéről felmerül, még akkor is, ha a magyar nyelvnek csupán Magyarország határain belül való térfoglalásáról van szó; éreztetik összeköttetésüket a többi magyarországi nemzetiségekkel, a melyeket pártfogásukba akarnak venni a magyarosítással szemben. A magyar rendek V. Ferdinándban nemzeti ügyük pártfogóját vélik látni s megkísérlik, hogy a magyar nyelvet Horvátországban is a középiskolákban a tanítás nyelvvé tegyék; ismét felvetik a 10 évi terminust, mely alatt a magyar nyelvnek a horvátországi hivatalokban meg kellene honosulnia. A javaslat aggodalommal tölti el Gaj híveit: Kurelac Ferencz 1835. ápr. 12-én írja Pozsonyból Gajnak, hogy ez ellen minden erővel kell küzdeniök: »Hunc lapidem remove, hoc labor, hoc opus!«³ A javaslat élénk vitát támaszt, melyben a horvátok hangoztatják, hogy most még a latin nyelvhez ragaszkodnak, de mihelyt elérkezettnek látják az idejét, hazájukban a nemzeti nyelvüket tessik a hivatalok és közoktatás nyelvvé; végül is felterjesztéssel fordulnak az uralkodóhoz, autonóm jogaik védelmét kérve — s nem sikertelenül. A magyarokkal csak egy küldött tartott: Salopek István, Verőcze egyik követe, még Szlavónia hovatartozása kérdésében

¹ Ugyanott 313. levél.

² Ugyanott 57. levél.
Ugyanott 102. levél.

is, míg követtársa, Hegedüs Pál, csakis a protestánsok polgári jogainak Horvátországra való kiterjesztésében pártolta a magyar rendek javaslatát. A két követ eltérő magatartása abban leli magyarázatát, hogy Salopek István nem alkalmazkodott az utasításhoz.

Igy indul meg Horvátországban az illyrizmus, mely csak akkor kezd erősödni, mikor gyökerei a panslavisztikus talajáig hatolnak, mikor az antimagyarizmussal a szenvedélyeket kezdi felkavarni; már első terjeszkedésében egyúttal politikai törekvés, nem pedig — mint terjesztői folyton hangoztatták — csupán kulturális mozgalom. Virágzása akkor következik be, mikor a bécsi hatalom benne eszközt lát a magyar törekvések gyengítésére és Gaj lapokban terjesztheti eszméit.¹

DR. SZEGEDY REZSŐ

¹ Ezen korszaknak beható rajzát nyújtja Surmin a *Preporod* I. kötetében.

EGY CSEH TÖRTÉNETI FOLYOIRAT.

— MÁSODIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

A 125 oldalra terjedő irodalmi rovatban cseh, német, francia és orosz nyelven megjelent és hazánk történetét is tárgyaló műveket ismertet, néha igen részletesen, a Cseh Történeti Folyóirat.

Sok érdekes adatot közöl *Bidlo J.* a Pokrovszkij-Nikolszkij-Sztorozsév-féle »régibb korú orosz történet« cz. mű I. kötetének ismertetésénél.

A munka az orosz történet népies kézikönyve akar lenni, a mely az eddigi tudományos kutatás eredményeit nyújtja. Az az álláspont, a melyet a szerzők elfoglalnak, már régen érvényesült, különösen a monographiai irodalomban. Ők csak az utolsó következtetéseket vonták le, a melyekhez az újkori monographiai kutatás jutott. Vajjon az eddigi tudományos kutatásból levont ilyen következtetések mind teljesen helyesek-e, vagy mennyire helyesek, ezek a Pokrovszkij-féle mű alaposabb fejtegetéseinek és bírálatainak kérdései.

A mű hét fejezetre oszlik. Az utolsó kettőben két gazdasági és politikai versenytársnak, Velikij-Novgorodnak és Moszkvának a fejlődését festi, a melyek az orosz feudális szervezetek tömegében a vezérszerepért versenyeztek s a melyek közül Moszkva különféle kedvezőbb körülményeknél fogva győzött.

Felette érdekes, a mit a szerző műve negyedik fejezetében mond. Az előbbiben azt állapította meg, hogy Oroszország feudális föld, a mely termények bőségében van ugyan, de azokat kereskedelem hiányában értékesíteni nem tudja, szinte zsírjában fúl. Ebben a fejezetben azt igyekszik kimutatni, hogy a fentiekkel látszólag ellentétes jelentéseknek mi az alapjuk, a melyek ugyanis az orosz történet kezdetén virágzó városokról és viruló kereskedésről szólnak.

Ibn Dast azt meséli orosz kereskedőkről, hogy »támadásokat intéznek szlávok ellen, hajókon jönnek hozzájuk, kiszállanak a partra s foglyul ejtik a népet, hogy a khazarokhoz szállítsák és ott eladják«. Az orosz kereskedés majdnem kizárólag rabszolga-

kereskedés volt. Az orosz kereskedő — eredetileg norman-varjag-
 orosz — egyúttal rabló is volt. Rablás, háború és kereskedés úgy
 áthatják egymást, hogy az egyiket a másik nélkül elgondolni
 sem lehet s ezen az alapon nyugszik az orosz városok (várok),
 mint rakodó és egyúttal táborhelyek szervezete, a melyekben a
 legfőbb parancsnok (*az ezredes*) a kereskedelmi ügyekben is dönt.
 Az ó-orosz kereskedés eredete és jellege magyarázza meg az oly
 régi intézményt is, a milyen az *vjecs* (gyűlés), a mely az összes
 fegyverfogható felnőttekből állott. A fejedelem eredetileg nem
 más, mint a hadsereg vezére.

Sokkal jobban, mint a városi lakosság, függött a fejedelemtől
 a *szmergy*, a falusi lakosság. A *szmergy* adófizetőt jelent. A régi
 Oroszországban az adó, ha lehet így beszélni, a rendszeresített
 rablásból fejlődött. A fejedelmek előbb elvittek a szomszéd néptől
 mindent, a mit csak akartak és bírtak, később a leigázott néptől
 rendes váltságdíjat szedtek s ez volt az adó. Így kettős jog fejlő-
 dött Oroszországban: A fejedelem, a fizetett ör, a falun korlátlan
 úr volt. Az orosz »köztársaságok« kifejlődésénél az a kérdés volt
 döntő, vajjon a városi vagy a falusi jog nyer-e túlsúlyt a további
 fejlődésben.

Érdekesen világítja meg a moszkvai állam keletkezését a
 tatár szolgasággal való összefüggésben. A tatároknak legnagyobb
 ellenségei lettek ezek a demokratikus elemek, a melyekre a leg-
 súlyosabb adóterhek nehezettek. A »jobb« emberek és a fejedelem
 szövetsége a tatárokkal a »köznép« ellen, a mely már 1259-ben
 létesült Novgorodban, állandó jellegűvé lett. Az orda azzal, hogy
 a fejedelmeket a »kisebb emberekkel« való küzdelmeikben támo-
 gatta, lerakta a moszkvai absolutismus alapjait. Az egyház, a
 mely kiváló módon elősegítette a moszkva-nagyorosz nem-
 zeti állam kialakulását, kezdetben hű szövetségese volt a tatár-
 ságnak, a mely őt teljes sértetlenséggel ajándékozta meg, úgy,
 hogy e tekintetben teljesen egyenlő volt a kath. egyházzal. Azért
 az egyház Oroszországban a tatár uralomnak támasza volt.
 Pokrovszkij kiemeli, hogy mennyire egymásra voltak utalva az
 egyház és Moszkva, különösen hogy sehol sem vált annyira nyil-
 vánvalóvá a »világi kar segítségéről« szóló jelszó gazdasági alapja,
 mint a moszkvai államban.

*Simanca*s címen Chaloupecký V. rövid czikket közöl, a
 melyben a II. Fülöp spanyol királytól alapított országos levél-
 tárra hívja fel figyelmünket. Csehországban az újabkori
 történet iránt támadt élénkebb érdeklődés a hazai és külföldi
 fontos levéltárakban való kutatásra vezetett. Az utóbbiak között
 kiváló helyet foglal el az a levéltár, a melyben a spanyol-
 habsburg világbirodalom dicsősége aluszsa örök álmát, a *siman-*

casí levéltár. Már V. Károlynak szándéka volt Simancasban összpontosítani a spanyol állami archiviákat, de csak az ő fia, II. Fülöp valósította meg a tervet s rakta le annak az alapját, a mely most Simancas, vagyis a spanyol központi kormányzás bizonyos korszakaira vonatkozó egységes, szerves levéltár néven ismeretes.

1909-ben Paldus, osztrák hadi levéltári kapitány, a ki az osztrák örökösödési háborúra vonatkozó anyagot gyűjtötte, Simancasról kis füzetet adott ki e czímen : Hauptmann Paldus : Simancas.

1910-ben Kybal Vlasztimil tr.-nak következő műve jelent meg : Über die Bedeutung des General-Archivs zu Simancas für neuere Geschichte Österreichs. Ő maga bevallja, hogy füzete megírásánál csak heuristikus, gyakorlati s buzdító, s nem kritikai szándéka volt.

Vele egyidejűleg a cseh országos levéltár egyik tisztviselője, Borovička József tr. gyűjtött az 1605—1617. évi cseh országgyűlésekre vonatkozó anyagot s befejezésül »a simancasi levéltár« czímen »adalékot« írt »a spanyol követek jelentéseinek kritikájához«. Borovička könyve kiválik ez irodalmi nemben, mint a viszonylag legönállóbb felfogás, élvezetes tartalom és ízléses alak tekintetében.

Az első fejezetben a szerző a simancasi levéltár történetét adja, a melyet a mostani levéltárnak osztályozásával és a Secretaria de Estado Alemania cz. osztály 1531—1619. évi materiáliai áttekintésével fejez be. Ebből a szerző az 1592—1617. évi anyagot nézte át. A második fejezetben tisztázza a Simancasra vonatkozó kutatásokat, a mi leginkább azokra fontos, a kik újabban kutatni fognak Simancasban.

A következő két fejezetben Borovička a diplomatico-kritikai módszert alkalmazta, a melyet a középkori forrásoknál annyszor szerencsésen használtak a simancasi levéltári anyagra. Nem elégedett meg azzal, hogy egyidejű adatokat talált az eseményekről, hanem megfejtette azt a kérdést is, vajjon hogyan voltak a tudósítók informálva. Ezért szellőzteti a császári udvarnál alkalmazott spanyol követek személyi kérdéseit; kimutatja, hogy a spanyol követek nem voltak az események egyszerű szemlélői, hanem mint közvetítők a döntő pillanatokban gyakran mint vezető-személyek jártak el. Széles körű európai álláspontjuk, korlátlan befolyásuk, fölényük, a melylyel a rajnántúli részeg fejedelmek »igen németes erkölcsaire« hatottak, valamint a fináncziális eszközök, a melyekkel az apró protestáns uralkodók főminisztereit meg-megvásárolgatták, mindez oda vezetett, hogy a spanyol követet a kath. világ fejének tekintették, s az is volt

északon, s hogy háza Prágában társadalmilag a legelőkelőbb és legmérvadóbb volt. E szempontból kell megítélni az ő jelenségeiket is.

Bár a spanyol követeknek igen széles hatáskörük volt, mégis csak a Pyrenaei-hegyeken túl irányították a spanyol politikát. III. Fülöp alatt a külpolitikát illetőleg az államtanácsban döntöttek. Ott vitatták meg a XVII. század elején a csehországi viszonyokat is. Borovička az államtanács egyes tagjainak jellemzésével értékes adalékot nyújtott az államtanács-i jegyzőkönyveknek, mint történeti forrásnak a kritikájához. Döntő befolyáshoz jutott az államtanácsban 1617-ben Zuñiga, a ki azelőtt követi minőségben működött Prágában. »Ügyszólván végzetes volt ránk nézve az, — írja a szerző, — hogy e forrongó években (1618—21) a spanyol királynak oly tanácsadója volt, a ki oly kitűnően ismerte a német viszonyokat és a mieinket.« — Borovička könyve mindenesetre nemcsak szívesen látott tanácsadója lesz mindenkinek, a ki Simancasba megy, hanem értékes segédkönyve annak is, a ki II. Rudolf és Mátyás királyok uralkodását akarja megírni.

Krofta Kamil Hanušnak »Voigt Miklós Adaukt« cz. újabb művét ismerteti és bírálja. Hanuš a Csehországban felébredt tudományos élet kutatását tűzte ki tanulmányai tárgyául, különösen annak történelmi oldalát. Előbb főképviseelőinek, különösen Péter Bonaventurának és Dobner Gelasiusnak irodalmi működését tárgyalta alaposan és áttekinthetően, azután Dobner tanítványának, Voigt Adaukt tudós piaristának irodalomtörténeti jellemzését s művei részleges taglalását iparkodott adni. Legtöbb figyelmet szentel Voigt irodalomtörténeti, Effigies vagy Abbildungen, Acta literaria cz. s más kisebb iratainak s kiemeli ébresztő és hazafias tendenciájukat, a mely a bécsi II. József korabeli germanophil s radicalis felvilágosultság ellen fordul, a mellett méltatja tudományos értéküket. Rámutat arra a haladásra, a melyet Balbinnak »Bohemia docta« cz. művével szemben a Voigt-féle »Effigies« feliratú 4 kötetes műve mutat, a mely a cseh kulturának a legrégibb időktől a XVIII. századig terjedő bio-és bibliographiai képét nyújtja. Különösen érdekesen mutatja ki Hanuš, mennyire Balbin fölé emelkedett Voigt piarista létére a hussitismus és a cseh reformatió megítélésében. Hasonló jelentősége van Acta literaria cz. művének, a mely az előbbi főművét egészíti ki. Hanuš ítélete szerint Voigt volt tulajdonképp az első, a ki műveivel feltárta a világnak a cseh irodalmi és kulturai gazdagságot s vele egyenesen vagy közvetve hatalmasan belenyúlt a cseh renaissance fejlődésébe. Voigtot minden munkájánál katolikus és humanistikus elfogultsága ellenére tisztán történelmi érdek vezette.

»Über den Geist der böhmischen Gesetze« cz. műve annak

a czélatának köszönhette keletkezését, hogy a József-féle abszolutizmussal és centralizmussal szemben felelevenítse az egykori csehországi jogi szervezetet s annak egyedi fejlődését.

Heidler János több mint 9 oldalon oly művet ismertet, a mely bennünket közelebről érdekelhet, mert a mű egyik hazánkfíáról szól. Címe : Richard Charmatz : Adolf Fischhof. Das Lebensbild eines österreichischen Politikers. Stuttgart und Berlin, 1910.

Szerzője fiatal bécsi hírlapíró, a ki a socialismus és a politika tanulmányozásával foglalkozott s idevágó műveket is adott ki. Heidler Fischhof életrajzát komoly és igen értékes könyvnek mondja, a mely sok újat ad, habár történeti módszere még nem alakult ki teljesen. Charmatznak sikerült jelentékeny, eddig fel nem használt anyagot összegyűjtenie. Kár, hogy nem használhatta fel teljesen Étienne Mihálynak, a »Neue Freie Presse« kiadójának a levelezését. Az összegyűjtött anyag nagy terjedelme lehetővé tette a szerzőnek, hogy tágas képét adja a nemzetiségi kérdés fejlődésének. Ez a könyv veleje. Fischhof Adolf ugyanis ebben nagy tekintély volt s nem képviselő létére is kivette részét a monarchiánkban folyt kiegyezési tárgyalásokból, különösen az 1866—68, 1870—71. és 1878. években.

Első nagyobb politikai füzete »Zur Lösung der ungarischen Frage« czímen 1861. márczius havában jelent meg. Tárnya az a kérdés volt : »Milyen legyen az alkotmány, hogy a monarchia nyugati és keleti részei szilárd egységet alkossanak a nélkül, hogy az egyes részeknek önállóságra való jogos igényei kárt szenvednének ?« Világos okfejtéssel arra a nézetre jut, hogy erőszak nem használhat, s azt indítványozza, hogy e kérdést a német-szláv és magyar képviselők kiküldöttei együttesen oldják meg. A külügy, hadügy, pénzügy, kereskedelem és szállítás (közlekedés) legyenek közös ügyek. A szerző szerint Fischhofnak egyik hibája az, hogy a közös ügyek tárgyalására oly nehézkes eljárást indítványozott, hogy hozzá képest a jelen állapot ideálisán egyszerű ; a másik pedig az, hogy mellőzte a Lajtán inneni és tuli belső viszonyok igazgatásának kérdését.

Másodszor Fischhof 1866 januárában a »Pester Lloyd« ban közölt cikksorozatban lépett fel mint a dualismus védője. Deák Ferencznek 1865. évi husvétii híres cikke s a »Debatte«-ban megjelent, tőle sugalmazott cikkek, melyek az udvarnál nézetváltozásra és Schmerling elbocsátására vezettek, élénk hírlapi vitákra adtak alkalmat. Az alkotmányválság megoldását czélzó számos indítvány látott napvilágot. Fischhof ezek bírálatát adta a Pester Lloydban s új indítvánnyal lépett fel.

Mikor az osztrák-magyar kiegyezés befejezett tény volt, Fischhof a cislajtániai belső viszonyok kérdésére tért át.

A porosz-osztrák háború után 1866 augusztusában néhány hírlapi czikket adott ki »Sendschreiben an die Redaktion des Telegraph« czímen, a melyekben az osztrák németek helyzetét vitatta meg s arra a következtetésre jutott, hogy nem oly rossz az, mint akkor általában gondolták. Azután a nemzetiségi kérdést elemezte — igen elmésen és tárgyilagosan. Azt ajánlotta, hogy az egyes nemzetek kiváló képviselői jöjjenek össze kisebb számban közös tanácskozásra. Ezért az eszméért egész életén át küzdött s végre 1890-ben megélt némi sikert is. Azonban Fischhof igazi kora csak akkor érkezett meg, a mikor az osztrák parlamentben a Magyarországgal való kiegyezést tárgyalták. Egész erejével küzdött azért a meggyőződéséért, hogy a kiegyezés nem lesz teljes, ha nem fogadnak el igazságos nemzetiségi törvényt, a melynek teljesen világosnak, szabatosnak kell lennie s a minorítások bármily elnyomását kizárja. Maga dolgozott ki nemzetiségi (nyelvi) és autonómiai törvényjavaslatokat, a melyeket kiváló képviselők elé terjesztett. Eredetije nem maradt fenn, csak a »Politik«-ban közzétett kivonata. E javaslatok a későbbi kiegyezési kísérleteknél fontos szerepet játszottak.

1869-ben megjelent »Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes« cz. füzete. A benne foglalt elvek élénken emlékeztetnek Palackýra, némelyik szó szerint egyezik az övével. Ilyenek például: »A nagy nemzetek egyike sem biztosíthatja magában véve a monarchia fennmaradását, de mindegyik veszélyeztetheti ellenállásával.« — »Az osztrák vezéreszmének az igazságosságnak kell lennie.« — »Ha más nemzetek jogait német humanitással tisztelni, nyelvi és kulturai fejlődésüket támogatni fogjuk, nem megalázzuk, hanem megnyerjük, nem leigázzuk, hanem tanítani fogjuk Ausztria népeit; nem uraik leszünk, hanem vezetőik.« — »A nemzetiségi állam elemzése elvontan azt a meggyőződést érleli meg, hogy természetének szükségszerű követelménye a foederatio szervezése.« — »Az az állam, a mely centralisatiójával sokszorosítja az ok nélkül való ellenséges összekocczzanásokra vezető alkalmakat, nemzetiségi szenvedélyek küzdőterévé válik.« — »Csak a centralisatio teszi a népeket centrifugálisokká; mihelyt Ausztriát decentralizáljátok, a népek centripetalisokká válnak.« — »Éppen azért, hogy a népek többsége — különösen az osztrák kormány bűne folytán — szellemi fejlődésében hátra maradt, a kölcsönös megértésre, részvevő oktatásra és nevelésre kölcsönösen nagy szükség van.

Azután azt a kérdést veti fel, hogyan kell a foederalismust a kisebbségek védelmének biztosításával egyesíteni. S azt feleli: »Minthogy a foederatio az országok erősítésére vezet, a nemzetiségi kisebbségeket törvényileg kell biztosítani, meg kell határozni

a kerületeket, megadni a nyelvi törvényt és szervezni kell nemzetiségi curiákat».

E füzete hullámvásba hozta elméket. Hírlapi cikkek egész halmaza foglalkozott vele. Némely német vezető lap határozottan elítélte. A felháborodás háttere az volt, hogy az udvari körökben az a nézet győzött, hogy a csehekkel ki kell egyezkedni. Potocki kinevezésével megvirradt Fischhof legdicsőb napja. A német győzelmek folytán őt is befolyásolta a nacionalismus hatalma, úgy hogy tartózkodóbb lett nyilatkozataiban s korlátozta foederalistikus rokonszenvét; a nemzetiségi kiegyezés ügyét azonban cserben nem hagyta. Az 1870. évi cseh országgyűlésen megkezdődtek a kiegyezési tárgyalások. Abban állapotok meg, hogy a Fischhof-féle javaslat alapján nemzetiségi törvényt kell kidolgozni. Rieger felszólította Fischhofot, hogy befolyásával segítse elő a kiegyezés keresztülvitelét. Fischhof kitért az elől, hogy e kérdésbe nyilvánosan belenyúljon, de írásbeli felszólításaiban élesen megítélte a törvényjavaslat egyes rendelkezéseit. Elítélő hangját egészen az igazságtalanságig fokozta. Ez is jele annak, mennyire kellett Fischhofnak hátrálnia a nacionalismus erős előnyomulása elől. Hiába biztosította Rieger, hogy honfitársai hajlandók engedni követeléseikből a németek javára. »Én a csehektől semmit sem várok«, jegyezte meg Fischhof levelében. »Ők pártot képeznek.«

»Az egyeztető ministerium dolga, hogy elhárítson minden sérélmét, a mely a németek ellen készül.

Mert összeköttetései vannak önnek a vezető államférfiakkal, iparkodjék ezen értelemben hatni. Ha nem talál meghallgatásra, ha a németeket Cseh- és Morvaországban kiszolgáltatják a cseheknek, akkor harcz, elkeseredett harcz lesz a kiegyezés és a kiegyezés férfiai ellen.«

Akkor is, mikor gyakorlatilag nem munkálkodhatott azon, hogy egyenlő jogot adjanak a szlávoknak, hű maradt elveihez. Az orosz-török háború idejében azt írta Etienne-nek: »Ha a szláv törzseknek oly biztosított államaik volnának, mint a germánoknak és románoknak, a panslavismusról épp oly keveset beszélnének az emberek, mint a pangermanismusról. — A szlávok iránt való barátságos viselkedéssel Ausztria német, sőt nyugat-európai missiót, nagy kulturai feladatot teljesítene. Ha megmarad téves útjain, szláv lakosságát el fogja idegeníteni s Oroszország karjaiba taszítja.«

Ekkor következett Fischhof életének második dicsőséges szerepe az emmersdorfi értekezésen. 1878 jul. 25-én Rieger egyetértve a lengyelekkel azt írta neki, hogy mint a népek kibékítésének régi harczosa adjon alkalmat a foederalisták és autonó-

misták értekezésének összehívására, hogy ez közös programot dolgozzon ki. Fischhof azzal mentette magát, hogy eddigi kísérletei a szlávoknak a németekkel való kibékítésére eredménytelenek maradtak, s általában kételkedett abban, hogy az akkori körülmények között kiegyezésre kerül a dolog.

Scharf bécsi hírlapíró kezdeményezésére mégis összejöttek Fischhofnál, de csak Rieger, Etienne és az indítványozó. Tanácskozásuk eredménye az ismert »emmersdorfi memorandum« volt. Szavukat adták egymásnak, hogy ki-ki a maga pártjában azon fog dolgozni, hogy a memorandum újabb kiegyezési kísérletnek legyen az alapja. Am Herbstnek decz. 3-iki elutasító levele minden reményt meghusított. Etienne ezen igen felháborodott s a szlávoknak kedvező cikkeket közölt, de nemsokára (1879.) meghalt.

1884-ben dr. Russ nagy nemzetiségi parlamentáris vitára adott alkalmat fellépésével, mire Fischhof a »Die Sprachenrechte in den Staaten gemischter Nationalität« cz. füzetét adta ki, a mely az indiai, kanadai, délafrikai, belgiumi, svájcz, finn, magyar viszonyok gondos tanulmányozásának az eredménye volt. Fischhof itt is igen világosan osztotta fel tárgyát, s érdekes, mily óvatosan iparkodik hatni a németekre. Nagy volt az öröme, mikor 1890-ben a németek és csehek kiegyezési tárgyalásai sikerrel kezdődtek: »A mi után a haza valamennyi barátja oly régen áhított, s a miben többségük már alig hitt, most ténynyé vált!« Annál nagyobb volt csalódása, mikor e kísérletek kudarcot vallottak.

Az utolsó fejezetben a szerző Fischhofnak a német néppárt alapításában és a békemozgalomban való részvételt tárgyalja. Befejező szavaiban Charmatz összegezi munkája eredményét: Fischhof a negyvennyolcásnak ideális típusa, a ki meggyőződéséhez kora minden viharán keresztül tántoríthatatlanul hű maradt. Foederalista volt.« Ehhez Heidler ismertetésében azt a megjegyzést fűzi, hogy azt csak hinnünk kell, mert annak, hogy nézetei a federalismusról milyenek voltak, egyetlen bizonyítéka sincs egész művében, mely különben kitünő képét adja annak, mennyire törekedett Fischhof a nyelvi viszonyok rendezésére. Ilyen foederalistikus indítványokat »Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes« cz. füzetében tett közzé. Kár, hogy a szerző ott, a hol a füzet tartalmáról szól, megelégedett általános megjegyzésekkel s nem fejtegette Fischhof határozott foederalistikus indítványait.

Novák János Frigyes ismerteti s bírálja Joachimsen Pálnak »Geschichtsauffassung und Geschichtsschreibung in Deutschland unter dem Einfluss des Humanismus« cz. munkáját, a mely 1910-ben Teubnernál jelent meg. Joachimsen könyve azt kutatja, mennyire hatott a humanismus a történet felfogására.

E művet nagy haszonnal fogják olvasni mindazok, a kik tudni akarják, hogyan fejlődtek a történetről való nézetek és a történeti kritika az olasz befolyás alatt a német humanisztikus történetírásban.

Šusta József teljes 8 apró nyomású oldalt szentel Wolf Gusztáv »Einführung in das Studium der neueren Geschichte« cz. művének ismertetésére, a melytől rendkívüli elismeréssel nyilatkozik. Ismertetése elején általánosan megjegyzi, hogy oly könyvet, a mely magában elégséges volna arra, hogy belőle a kezdő a történetírói munkásság helyes módszerét elsajátítsa, tán sohasem fognak megírni. A források tudományos használatának általános elveit szabályokba lehet ugyan foglalni, de a történeti kutatás alapfeltételét, a finom érzéket s a mult időkre való helyes tekintet ajándékát elméletileg megtanulni nem lehet, ez csak a közvetlen gyakorlat útján sajátítható el. A főt említett mű szerzője, aki freiburgi egyetemi előadó, ennek teljes tudatában van s azért elérhető célra szorítkozott. A történeti módszer általános szabályait más könyvekre bízván, művében inkább arra törekedett, hogy összefoglalja az újkori történethez vezető források eddigi ismeretének lényeges részét, összefüggő egészbe gyűjtse össze az egyes csoportjairól szóló szétforgácsolt ismereteket s egyszersmind értékelje az encyklopaedikus s részletes jellegű segéd-eszközök egész sorát, a melyek jókor való és helyes használata a szakmunka fontos titkát képezi.

A szerző műve bevezetésében kiemeli ily mű megírásának nagy nehézségeit, úgy hogy le kell mondania arról, hogy a támasztandó igényeket mindenben kielégítse. A mű ismertetője teljesen méltányolva e nagy nehézségeket, nem szemrehányásként akarja megjegyzéseit megtenni, hanem inkább indítványokat akar tenni egy második kiadás kiegészítésére, a melyet rövid idő alatt vár.

A bevezető fejezetben a szerző néhány megjegyzést fűz az újkori történet kutató módszerének fejlődéséhez.

A szerző azután majdnem közvetlenül fog bele a források kategóriáinak a fejtegetésébe s a következő különböző fejezetekbe, mintha csak úgy alkalmilag tenné, beleszó megjegyzéseket, gyakran hosszas cikkeket az irodalomról, bibliographiai és más segéd-eszközökről. Ezt már nagy hiány gyanánt lobbantották szemére.

Az anyag, a melyet maga ilyen fejezet számára műve különböző részeiben egybegyűjtött, tényleg tiszteletet kelt sokoldalúságával s nagy áttekintésről tanuskodik. Itt azonban Šusta nagy hiányra mutat rá. A szerző egyáltalában nem pillantott be a szláv irodalomba. Mindaz, a mi a német világtól keletre fekszik, mintha rá nézve nem is léteznék. Ez a szempont különösen az újkori történetnél nagy hátránnyal jár a történetíróra.

Wolf az újkori történet összes forrásait régi szokás szerint két nagy csoportra osztja, a tulajdonképi emlékek és a hagyományos források csoportjára. Maga is elismeri, hogy bajos ezt a felosztást mindenütt keresztülvinni. Mielőtt a szerző áttérne a tulajdonképi történetíráásra, legelőször az újkori történetírás technikai előfeltételeit iparkodik tárgyalni. Legfontosabbnak tartja a póstaügyet, mint a gyors és biztos tudósítás eszközét; ide tartozik továbbá a sajtó, a könyvkereskedés és a nyilvános könyvtárak. Ezek mind döntően befolyanak az újkori történetíráásra. Csak azután fordul a források tulajdonképi kritikájához. Ezt tán kissé terjedelmesen teszi.

Midőn a historiographiai jellegű tulajdonképi források megbecsüléséhez fordul, fájdalmasan kell elismernie, hogy eddig egyetlen egy komoly kísérlet sem történt az újkori történetírás történetének rendszeres előadására, csak monographiákról lehet szó. Wolf nagy érdemet szerzett már avval, hogy kritikailag összeállította az idevágó főmunkákat, a melyeket az irodalomtörténeti szakba való legfontosabb gyűjteményes munkák megbíráásával s a biographikus főbb kézikönyvek áttekintésével egyesít. E jegyzékben teljesen hiányzik az idevágó szláv irodalom; azonkívül az olasz, francia s német művek egész sorozatát hozza fel Šusta, a melyeknek szerinte ott kellene lenniök.

Mindazonáltal e vázlat valóságos tudományos tett, a mely kiindulópontul szolgálhat további tanulmányokra, különösen el kell ismerni azt a szorgalmát, a melylyel a szerző az életrajzi irodalmot összegyűjtötte.

Nagyon terjedelmes és gazdag fejezetet szentel Wolf a publicistikának. Ez az első kísérlet hírlapoknak mint történeti forrásnak rendszeres megbíráására, összekötve az újabbkori journalistika fejlődésének vázlatával. A történeti szakfolyóiratokat tárgyaló fejezet inkább a bibliographiai segédeszközök alosztályába való, egyébiránt érdekes és gondos tanulmányon alapuló fejezet.

Az emlékiratoknak, a melyek a historiographiai források közül az új korra a legfontosabbak, Wolf joggal sok helyet szentelt. Felsorolja a legfontosabb e fajta műveket, a melyek Francia-, Angol- és Németországban napvilágot láttak, kivételesen megemlékszik orosz kiadású emlékiratokról is, s áttekintését oly gazdag bibliographiai megjegyzésekkel kíséri, hogy itt tapasztalt szakember is sok új adatra akad.

Különféle encyklopaediák, szótárak s hasonjellegetű más segédeszközök széles áttekintésével, a melyek keletkezéséről és elterjedéséről Wolf bőven s a tárgy bámulatos ismerésével értekezik,

fejeződik be a hagyományos források csoportja s a szerző áttér műve második részére, a szó tulajdonképi értelmében vett emlékekre. Itt majdnem egészen szűz talajon áll.

Az ő érdeme, hogy elsőnek vállalkozott az újkori oklevélananyag rendszeres diplomatikájára. Az oklevelek első nagy csoportja, a melyet Wolf fejteget, az állami szerződések. Különös csoport gyanánt emeli ki a concordatumokat; a melyekkel együtt az egyházi jog körébe való legfontosabb műveket jellemzi.

A másik nagy osztályt képezi az »innerstaatliche Gesetzgebung in Deutschland« feliratú fejezet. Itt a szerző a birodalmi gyűlés aktái mellett rendre vizsgálat alá veszi az udvari intézményeket, az országok egyházi szervezetét s az egyes német területek törvényeit. A Wolftól összegyűjtött anyag bősége éppen e részben figyelemre méltó s a kutató sok értékes dolgot talál itt. Az államkormányzat egyéb ágait kénytelen volt figyelmen kívül hagyni. Azonban a gazdasági élet különféle oldalai az újabb időben oly szorosan együtt fejlődnek a politikai viszonyokkal, hogy a tisztán politikai történetírónak sem szabad őket elhagynia. Azért óhajtandó volna, ha Wolf ezekre folyton s rendszeresen figyelmet fordítana. Így pl. nem találunk a könyvben rendszeres útbaigazítást az adó- vagy pénzügyről, a katasztrerekről, a vámügyről, kereskedelmi szerződésekről stb. Csak alkalmilag érinti meg a bureaucratia fejlődését, a mely az újkori állam csontváza. Helyén volna legalább pár szó a katonaiügyről. A XVI. század történetírója nem érti meg V. Károly és II. Fülöp politikáját, ha nem ismeri pénzügyi viszonyaikat.

Az utolsó főrészben a szó igazi értelmében vett acta politica kerülnek tárgyalásra. Wolf felosztja őket olyanokra, a melyek szóbeli, és olyanokra, a melyek írásbeli tárgyalásokból folytak s ezekhez csatolja azokat, a melyek tartós diplomatiai érintkezésből fejlődtek. El kell ismerni, hogy Wolf első kísérlete sok érdekes eredményt mutat fel. Az író itt rövid áttekintését adja az állandó követségek és az európai diplomatiai szokásos jog fejlődésének, a mely sok történetírót eddig kevésbé értékelt körbe vezet be. Felosztván és megbecsülvén a politikai iratok kategóriáit, kísérletet tesz az egyes iratok általános biológiájával, szemügyre véve keletkezésük s hatásuk különféle állapotát első fogalmazásuktól egészen az irattárba való elhelyezésükig, még pedig igen sikerült módon. A könyv az újkori politikai iratok legfontosabb gyűjteményeinek s az evvel foglalkozó társaságok jegyzékével végződik. A mű általában erőszakos befejezés benyomását teszi az olvasóra. Annyi mindenféle kérdésre marad adós. Végül az ismertető hálálkodik a szerzőnek bátor kísérleteért.

Bidlo János a grunewaldi csata 500 éves emléknapja alkal-

mából megjelent újabb műveket ismertet és bírál meg. Ezek közül kettőt akarunk itt felemlíteni.

Lyubovics N. N., varsói egyetemi tanár, »A grunewaldi csata történeti jelentősége «czímen füzet alakjában adta ki előadását, a melyet az egyetemi tudós egyesületben tartott. Irata lengyel-ellenes célzatosságot árul el, iparkodik a germán terjeszkedés megállítása körül szerzett lengyel érdemeket leszállítani. »Az a beszéd, hogy a germán világnak a szláv ellen való előnyomulását a grunewaldi csata feltartóztatta, semmivel sincs okadatolva. A lengyelek láthatólag később sem voltak annak a veszedelemnek a tudatában, a mely a németek részéről fenyegette őket. Lyubovics arra utal, hogy különben nem engedték volna meg a porosz fejedelemség alapítását. Lengyelország belsejében sem törődött azzal, hogy megszabaduljon a német elemtől, a mely benépesítette városait s áthatotta kulturáját. »Sem Grunewald előtt, sem utána nem volt Lengyelország a szlávtság védőbástyája a germanismus ellen. Az az állítás, hogy Grunewaldnál két kultúra bukkant egymásra, a mint azt sok történetíró teszi, szóra sem érdemes.« »Grunewald fényes hadi győzelem, a mely Lengyelországnak nem biztosította állandóan még azt sem mind, a mire joga volt, mikor hadat kezdett a német renddel.« E nézetével csak kevés történetíró fog egyezni. Valami nagy nemzeti tudat, vagy indok, igaz, nem volt a lengyel részen, de tárgyilagosan véve a dolgot, az nem zárja ki a grunewaldi csatának, vagy jobban mondva a lengyel-litvániai uniónak hatását a német elemnek a szláv Kelethez való viszonyára. Az kétségtelen, hogy a hódítás széles kapuja, melyen a német elem Kelet felé tódult, Lengyelország és Litvánia egyesítésével bezáródott, úgy, hogy csak mellékes, szűk bejáratok maradtak meg számára.

A jubileumi irodalomhoz való egyik legjobb adalék Oehler M. »Der Krieg zwischen dem Deutschen Orden und Pohlen-Litauen 1409—1411« cz. alkalmi irata. Az irodalom beható ismeretének s a források kutatásának alapján az egész »nagy háború« tárgyilagos történetét adja. Igen rokonszenvesen hat az olvasóra, hogy habár a német rend részén áll, mégis elismeréssel s dicsérettel nyilatkozik különösen Jagello Vladiszláv (László) királyról. »Jagello fellépése, legeslegelejétől kezdve egész eljárása rendkívüli tudatosságot árul el ; lépései a körülmények szerint a megfontoltság, tartózkodás s elszántság keveréke, a melyet a történetben gyakran siker kísér.« Oehler elég időt szentel a német lovagrend országa belső szervezetének leírására. A hadakozó felek seregének a számát némileg új módon, de egyező végeredménnyel elég alacsonyán állapítja meg (a keresztes vitézeket 15.000-re, a lengyel-litván sereget 20.000-re teszi). Jagello hadviselési módját

nem győzi eléggé dicsérni. »A lengyel-litván sereg lépései bámulatos meggondoltságot árulnak el. Tisztán észrevehető már a vezető gondolat: a rend területének belsejébe összpontosított erőkkal való vonulás, a mi nagyszabású vállalat jellegét viseli magán, s teljesen elüt e korbéli rabló berontásoktól, a melyek általában a háború nevét sem érdemlik meg. Ezért és azokért a véghetetlen nehézségekért, a melyek keresztülvitelének útjába állottak, e gondolatot genialisnak kell nevezni. Az egész közép-korban hiába keresnénk ehhez hasonló nagyszerű stratégiai tervet. Bámulatra méltó a keresztülvitele is, a mely minden kritikát kiáll.«

Minden dicsérete mellett, a melyben Oehler a lengyeleket s királyukat részesíti, a tannenbergi csatát s Marienburg védelmét a német lovagrend dicső tettének minősíti. Dicső vereség volt az, a melynek a lovagrendre tulajdonképpen semmi messzeható káros következménye nem volt.

Opečenský Hanuš (János) egy közös cikkben ismerteti 1. Obál Béla tr. »Die Religionspolitik in Ungarn nach dem westfälischen Frieden während der Regierung Leopold I.« feliratú és 2. Mayer Tivadarnak »Verwaltungsreform in Ungarn nach der Türkenzeit« cz. művét, tehát két oly munkát, a melyek hazánk vallási villongásait tárgyalják.

Mihelyt az erdélyi fejedelmek hatalma az 1657. évi lengyelországi hadjáratlal megrendült, az ellenreformatio I. Lipót alatt újra megkezdődött. E vallási harcok tárgyalásának van szentelve Obál könyve. A külföldi viszonyok megengedték a bécsi kormánynak az ellenreformatio keresztülvitelét. A bécsi kormány a vasvári békét arra is fel akarta használni, hogy újra szervezze Magyarország kormányzását. Első tervét Montecuccoli nyujtotta »L'Ungheria nell anno 1677« cz. iratában, a melyben a »lázadókkal« szemben a legnagyobb szigorúságot ajánlotta s oly adó behozását, a melyet a nemesség is fizetne. Nézetei a mérvadó helyeken visszhangra találtak.

Csak Bécs megszábadítása után fogtak újra a magyar kormányzás újraszervezéséhez. Erről szól a Mayer-féle mű. Magyarországnak a török kézből elfoglalt részét nem csatolta vissza a többi részéhez, hanem egy udvari kamara igazgatására bízta.

A szervező albizottság munkálata eredményét »Das Einrichtungswerk des Königreiches Ungarn« cz. emlékiratban nyujtotta át a főbizottságnak. E munkálatot Mayer részletesen tárgyalja nevezett iratában.

E munkálaton különösen Kinský cseh kancellár befolyása alatt sokat változtattak s korlátozták a Kolonics szellemében a papságnak szánt nagy befolyást. E főbizottságban érvényesül-

nek Kinsky érdeme folytán nagyobb mértékben az udvarnál uralkodó absolutismus és centralismus irányzatai. Sajnos, hogy éppen e részek, a melyek a bécsi udvarnál uralkodó vezető szellemet jellemzik, a Mayer-féle munkában legtömörebben vannak kidolgozva. A hiba tán abban van, hogy a szerző csak a bécsi levéltárakban talált anyagot használta fel. Kétségkívül találna értékes adatokat a császári udvarban akkor uralkodó nézetek megítélésére a Kinsky és Lobkovic családok levéltáraiban, a roudnicei és chlumeci könyvtárakban.

E munkálat levéltári anyagúl maradt, nem fogtak hozzá a benne foglalt tervek foganatosításához. A politikai viszonyok idővel változtak.

Igen részletesen ismerteti *Hoch Károly*, Wertheimer Ede »Graf Julius Andrássy« cz. művének első kötetét. A jórészt ismeretes újkori dolgok elbeszélése mellett érdekesek itt-ott közbeszótt megjegyzései, az események és személyek megvilágítása.

»Andrássy Gyula grófot Eötvös a szerencse gyermekének s a távozó Schaffle magyar királynak nevezte el. Mindkettőnek igaza van: a grófnak szerencséje volt. Az 1848. katasztrófát és számkivetését a párizsi szalónok édesítették meg, a hol az úri nők azt mondogatták neki: »le beau pendu de 1848.« Azután a Bach-restauráció végezte az ő dolgait, és a mikor szabad volt visszatérnie, törekvései kitünő támogatást találtak az osztrák külső politikában. Az 1866. év után teljes mértékben kihasználta az osztrákoknak a revanche után való vágyát; azonban a döntő pillanatban egyszersmind meg is tudta akadályozni s általában úgy találta, hogy szerencsés egyetértésben van kora legnagyobb államférfiával, a ki a magyaroknak, a kikre különben mindig rászorult, sohasem felejtette el az 1870. és 1871. évet. Azután megakadályozta a cseh-német kérdés megfejtésének utolsó kísérletét, a mi ugyan nem alkotmányosan, de politikai tekintetben állítólag befolyásolta a Magyarországhoz való viszonyt; megélte Beust bukását s elfoglalta a helyét s tehetett, a mit akart Oroszország ellen s a magyar hegemonia biztosítására. A királynál vagy a királynénál nyert kihallgatásai az ő elvei értelmében hozták meg a döntést vagy azonnal, vagy a lehető legrövidebb időn belül. Ha hozzászámítjuk ehhez azt a veszedelmet, a melybe az életírók mindig beleesnek, nem fogunk azon csodálkozni, hogy Wertheimernél a szeptemberi diploma sikertelensége óta lassan a magyar és csaknem az egész birodalmi történet majdnem tisztán Andrássy történetévé válik s hogy mellette csak igen kevés tér jut korának és munkatársainak; osztrák ellenfelei pedig pusztá árnyékok.«

Orczy és a bécsi porosz követek jelentéseikkel adnak nagyobb értéket Wertheimer műveinek, egyúttal azonban gyenge

oldalát képezik, mert mindenütt feltétlen hitelt ad nekik, ott is, a hol ellenfelekről van szó, a mikor tehát az idegen állam követe mégis csak kombinációkra van utalva. Még rosszabb, hogy Wertheimer akkor is megszólaltatja a porosz követeket, mikor közelebbi és tisztább tanúságok egész sora áll rendelkezésre. A könyv értéke tehát leginkább új források közlésében áll, melyek nagyban gazdagítják az 1866. évi hadjárat utáni külpolitikára s az 1871. évi eseményekre vonatkozó tudásunkat. Cseh történetíró szempontjából ez a mű az osztrák-magyar kiegyezés egész lefolyásának ecsetelésével mindenestre igen alkalmas könyv, a melynek kétségkívül van politikai fontossága.

Mikor Hoch Andrásy élete első szakaszát 1857. évi hazatértéig megrajzolta, csodálkozását fejezi ki azon, hogy úgyszólván semmit sem tudunk lelki életéből. Az előadó vázolja a magyarországi ötvenes évi közállapotokat, azután a hatvanas évek elején tett kiegyezési kísérleteket, különösen azokat, a melyekben Deákkal már Andrásy is kivette részét. Midőn Hoch Andrásynak a könngräzti csatát követő szereplését ecseteli, nem mulasztja el kiemelni a boldogult Erzsébet királyné kiváló közreműködését s Andrásynak az osztrák federalistikus törekvésekkel szemben elfoglalt ellenséges magatartását kiemelni.

Andrásyt mint miniszterelnököt így jellemzi: »Az ő ékes-szólásának egyrészt a külföldi helyzetre, másrészt a szlávokra, azután ismét a magyarországi közhangulatra való utalásával sikerült minden, a mit akart, s ez az volt: hogy a magyarokat nemcsak a belügyekben, hanem a monarchia külügyi politikájában is döntő tényezővé kell tenni. Kétszer győzött nagy dolgokban: visszatartotta az udvart a porosz-francia összeütközésbe való beavatkozástól s meghiúsította a cseh kiegyezést.«

Az utóbbira nézve így nyilatkozik: »Mikor a lajtáninenei ügyekről volt szó, (a magyarok) minden helyzetben korlátlan jogot formáltak maguk számára, hogy közösen döntsenek. Ez hatalmi kérdés volt, s minthogy ez nekik sikerült, hát utóvégre is megtehették. Azonban nem szabad, hogy ennek takargatása egy történetíró célja legyen. Továbbá egészen természetes, hogy Andrásy életírója értékes adatait tőle veszi. Azonban Andrásy mint politikus uralkodója előtt más érdekek mögé bújhatott, nagyíthatott, rágalmazhatott stb. s ezt egy történetírónak már csak magyaráznia szabad, ha nem akar irányzatos lenni. Wertheimer azonban irányzatos. Mindig kész nézettel lép fel, nála a tendentia nem a műből fejlődik, hanem kívülről kerül bele. Andrásynak majdnem minden sikerült, a mit akart. Wertheimer úgy ítélhetett, hogy így volt az mindig a legjobb, de bajos nélkülözni a megfontolásait, a melyeken át

oda jutott. A mi pedig ellenfeleit illeti, pártoskodása abban áll, hogy igen ritkán tudjuk meg a maga valójában, hogy tulajdonképpen mit akartak; itt mindig általános beszéd és vita támad, a mely ott, a hol a csehekről van szó, valóságos pamphlethez közeledik. Az bizonyos, hogy a Lajtán innen magyar ügyeket illetőleg szóhoz nem jutottak, és hogy akkor a tények nem adtak nekik igazat; de abból csak az következik, hogy nagy pillanatok a kérdést helytelenül oldották meg s nagy válsággá változtatták át. Ez áll úgy a közös ügyek igazgatásáról, mint a birodalom két felének alkotmányáról. Ez a magasabb szempont — nem az ellenfél, hanem a birodalom szempontja — Wertheimernél hiányzik. S mégis Andrassy oly gyakran hivatkozott rá, természetesen csak akkor, ha kapóra jött.

Andrassy minden helyzetben teljes erővel a cseh nemzet ellen dolgozott. A vele való kiegyezést a dualismus ellen való támadásnak jelentette ki, azonban tetteleg félt az osztrák szlávoktól a magyarországiak miatt. És mikor a császár meg lévén győződve Cislajtánia belső igazgatásának helytelenségéről, de leginkább Poroszországnak Napoleonnal szemben elért sikereitől nyugtalanítva a cseh királyságból oly birodalmi bástyát akart alkotni éjszakon, a minőt a lengyelek alkottak s délen a horvátok, Andrassy meghiúsította az uralkodónak ezen, a mint azt már biztosan tudjuk, kedves eszméjét.«

Sok új fényt derít Wertheimer könyve a decemberi alkotmányt követő első évi kiegyezési kísérletekre; azaz a porosz követek vezetik a világot. Wertheimer megelégszik jelentéseikkel, nem törődik a törvényhozó testületekkel, a közvéleménnyel, a sajtóval; innét van művében a színek hiánya. Azonban a porosz követek jelentései megmutatják, hogy mennyi függött itt a külföldi helyzettől.

Czikke végén Hoch részletesebben tárgyalja a cseh kiegyezést, s a Hohenwart-ministerséget s különösen az 1870. évi szept. 20-án megtartott koronatanács lefolyását, melyben Hohenwart megbukott. Nehezeére esett — úgymond — a császárnak őt elbocsátania s lemondania arról a reményéről, hogy a csehek Bécsbe jönnek. A fordulat csak másnap következett be, mikor Hohenwart és Andrassy még egyszer megjelentek közös kihallgatáson. Ennek végén Andrassy külön meghívást kapott az uralkodótól, a ki így szólt hozzá: »Beust gróf érveléseit meg nem értettem, de az Önét igen, s csak az Ön kedvéért döntöttem így.« Andrassy ezt Orczynak mondta; de az több, mint kétséges, mert a cseheket a császár egyenes óhajtására még egyszer meghívták Bécsbe. Sajnos, hogy már meg nem tudjuk, miről tárgyaltak velük, mily compromissumokat ajánlottak nekik.

Morávek János a negyedik füzetben egy nagyszabású művet, Kroess A'ajos jezsuitársasági atya »Geschichte der Böhmschen Provinz der Gesellschaft Jesu« cz. munkájának I. kötetét ismerteti, amely a cseh- és morvaországi, meg a glatzi (porosz-sziléziai) első collegiumoknak alapításoktól a cseh rendek által történt feloszlásukig (1556—1619) terjedő történetét foglalja magában. A csehországi jezsuiták történetének megírása jelentékeny nehézségekkel volt összekötve. Főoka a források megközelíthetlensége volt, a melyeket a rend gazdag levéltáraiban féltékenyen őriztek világi szakemberek szeme elől. Csak a múlt század végén maguk a jezsuiták kezdték kiadni s felhasználni, így legalább részben kártalanítva az ellenreformáció korának történeti kutatását. Ilyenek a nagy madridi »Monumenta Historica Soc. Jesu«, Canisius leveleinek Braunsberger-féle kiadása, a német jezsuiták története, melyet Duhr írt meg. Ehhez sorakozik a bécsi Leó-társaság kiadásában megjelent, főtémlyített 1007 oldalas munka.

Mint Kroess előszavában kijelenti, a Schmidl-féle mű átdolgozása akar lenni terjedelmesebb forrástanulmányok alapján. Schmidl János jezsuita ugyanis az 1747—59. években 4 kötetben megírta latin nyelven a cseh provincia történetét. Kroess műve teljesség tekintetében nagy haladást jelent az előbbiekhöz képest.

A könyv bő és értékes anyagából a nem szakember is sok hasznot meríthet, helyes képét nyeri a csehországi XVI. századbeli vallási viszonyoknak, azonban határozottan gyenge oldalát képezi a műnek az anyag szétforgácsolása s egy magasabb szempontnak a hiánya a mű megírásánál.

KRAJNYÁK EDVÁRD.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

A sárvár-jelsővidéki gróf Széchényi család története. I. kötet. 1252—1732. 1—823 lap. Budapest, Stephaneum-nyomda r.-t. 1911. Irta: *Bártfai Szabó László.*

Gróf Széchényi István — a Legnagyobb Magyar, az *ósrégi Záh (Zách) nemzetségnek a tagja.* Erre az eredményre jut B. Szabó László terjedelmes kötetében, a melyet a hírneves grófi család megbízásából írt meg. Ha B. Szabó László ezen állítása, nagymérvű kutatásainak eredménye igaz, nem érdekes véletlen-e, hogy egy teljesen a pusztulásnak szánt, egyik tagja miatt a kiirtásra kárhoztatott nemzetség egy oldalága szolgáltatta a csak nemrég letűnt századnak Legnagyobb Magyarját, a ki veszendőnek indult nemzetét, lángoló hazaszeretettől indítatva, csodálatraméltó, szinte apostoli akaraterejével, munkaképességével, a végső tespedésből kiragadva, oly irányokat jelöl ki részére, a melyek a megújodáshoz, a felvirágzáshoz vezetnek?

A Legnagyobb Magyarnek nincsen ugyan szüksége arra, hogy okvetetlenül valamely *ósrégi magyar nemzetség* sarja legyen; érdemei, s viszont a nemzet hálája, *elhervadhatatlanok!*

De maga a kérdés, illetőleg az eredmény, a melyre szerző a művében eljut, megérdemli, hogy vele behatóbban foglalkozzunk, s mindenki, a ki szerző nagy munkáját nem olvasta, vagy nem olvashatta is, ismertetésünkben legalább főbb vonásaiban, de különösen az érdekes eredményre nézve tisztán lásson.

Epen ezért — helyszűke miatt is — szerző művének főleg a család 1629-ben történt megnevesítéséig terjedő részével fogunk foglalkozni.

Beosztását szigorúan megtartva fogjuk előadását lépésről-lépésre vizsgálni és megjegyzéseinket megtenni.

Az I. fejezetben a család történetével foglalkozó irodalmat ismertetve, a család 1629. évi nemesi és az 1697. évben kelt grófi oklevél szövege között mutatózó ellentétet — az 1629. évi »statu et conditione ignobili, in qua hactenus perstitisse dicuntur« azaz nem nemesi állapotból való nemesítésről (tehát nem régi nemesség megerősítéséről szól), az 1697. évben kelt grófi oklevél

pedig a család régi voltáról (»tum familiae Széchénianae vetustatem«) szólva Sz. Mihályt, mint a család egyik dicsó, vitéz őseit említi meg — törekszik elsimítani azzal, hogy példákat idéz a kancellária következetlenségeire nézve.

Azután a Kacsics nemzetség Széchényi ágát ismerteti, s adja leszármazását is. Mert voltak, a kik a gróf Széchényi családot ezen nemzetséghez tartozónak állították.

A két idézett oklevél ellentéte nem bizonyít, de nem is ront, mert a magyar udv. kancellária következetlensége, néha elnézése, köztudomású dolog. Tehát sem az egyikből, sem a másiktól biztos következtetést vonunk nem szabad.

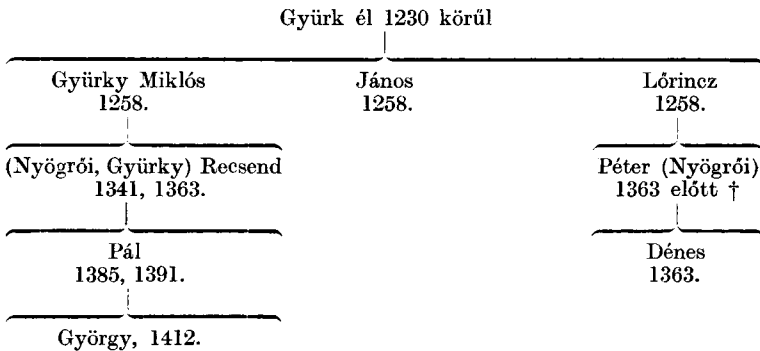
A továbbiakban az ugyancsak nógrádmegyei Szécsénykeről (később Alsó- és Felső-Szécsényke) szólva, elősorolja azon nemzetségeket, a melyeknek Nógrád vármegye volt ősi települőhelye, és Bebek István országbírónak 1361 febr. 15-iki oklevele alapján, a mely szerző szerint a Széchényiek történetére nézve fordulópontot jelez, megállapítja, hogy a *Széchényi* és a *Gyürky* család közeli rokon család, s hogy *egy nemzetségből származnak*.

Ennek alapján további kutatásai feladatát az képezi :

I. Melyik nemzetségből származtak a hontmegyei Gyürkyek ?

II. A Gyürky—Széchényi család története 1518-ig.

I. *A Gyürky család eredete*. Ebben a fejezetben szerző — nézete szerint — a rendelkezésére álló adatok alapján a család eredetét is meg tudja határozni, és ily leszármazást állapít meg :

Ha ezzel szemben a budai káptalannak 1258. évi oklevelét (Függelék, Okiratok között közölve) gondosan elolvassuk, azt kell látnunk, hogy abban nem Gyürky-ekről, hanem Gyürk birtokbeli nemesekről van szó; továbbá, hogy *Miklós*, *János* és *Lőrincz* atyja abban nem említettik; ezek apjául tehát *Gyürk*-öt senki sem tarthatja, de nem is szabad ezt állítania senkinek sem. Az itt szereplő Miklós nem Gyürky Miklós, hanem Miklós, gyürki

nemes ; mert csak Pál (Recsend fia) neveztetik először Gyürkynek. Úgy, hogy a 37. oldalon közölt leszármazás így helyesbítendő :

N. ?

Miklós 1258.	János 1258.	Lőrincz 1258.
-----------------	----------------	------------------

gyürki nemesek.

Az említett Pál fiát : Györgyöt és özvegyét 1412 máj. 27-én nem is *Ocskay István* (!), hanem *Echkendi István* biztosítja Nógrád vármegye előtt, hogy a tőlük elvitt lónak az árát megadja, vagy lovukat visszavezetteteti. (Ld. Csánki, I. 97. l. Ecskend pusztja.)

Az előbbi eset, amikor a 3 gyürki nemesnek ajánlja Gyürköt, erőszakos eljárás, ezen utóbbi pedig a legfölvületesebb oklevél-olvasásra vall, mert az *Echken* név az oklevélben minden nehézség nélkül olvasható. A továbbiakban, mivel Sáp birtokban Berende fiai is birtokosok voltak, a Gyürkyeket a Zách nembeli Berendékkel tartja rokonoknak, s ennek alapján a *Gyürkyeket, s a velük rokon Széchényieket is a Zách nemzetségből eredőknek állítja*, és hat pontban sorolja elő a — szerinte — döntő bizonyítékokat.

Ezen bizonyítékok közül az 5. végtelen gyenge alapon nyugszik, a hatodik pedig egyenesen tarthatatlan, mert az ebben elmondottak szerint alulírott bíráló is a Zách nemzetségből származom, mivel más nemzetséghez tartozásomat illetőleg számbavehető nyomra eddig nem akadtam.

Azután így folytatja (40. l.) :

»Ha tehát elfogadjuk a Gyürky—Széchényieket a Zách nemzetség tagjaiul, Gyürk fiait a Berende ágához kell kapcsolnunk, a kikhez, mint láttuk, Nagy Iván a Garábsápon élő Berendfiakat is sorozta. Az említett Gyürk-öt, ki az 1315-ben hűtelennek mondott Miklós atyja, azonosítjuk azon Gyürk-vel, kinek fia Lőrincz 1245-ben hozzájárult a hartyáni birtokrész eladásához. Már most Gyürknek Miklós és Lőrincz fiait ismervén, mi sem könnyebb annál, hogy őt az 1258-ban Sápon élő Lőrincz, János és Miklós atyjának vegyük«. S az idézett adatok alapján a Zách nemzetség Berende ágának leszármazását adja, a melyből mi csak ezt a töredéket állítjuk ide :

Berende (él 1160 körül)

Ugrin 1227.	Gyürk 1227.	Péter 1227.
----------------	----------------	----------------

Azonban kétségtelen, hogy az 1315-ben szerepelt *Gyürköt* (Gyürk, »Nicolaus filius Gurk« Anj. O. I. k. 385. l.) *azon Györével*,

kinek fia Lőrincz 1245-ben hozzájárult a hartyáni birtokrész eladásához (Á. U. O. XII. 683. l. »terre Laurentii, filii Gyure«, quod Laurentius filius Gyure de genere Zaah«, továbbá Á. U. O. VI. k. 445. l. »cum filiis Berende : Ugrino, Gyure et Petro«, *egy és ugyanazon személynek venni nem lehet és nem szabad!*

Már mostan, *Gyürknek fiát : Miklóst, Györenek fiát : Lőrinczet* ismerve, nézetünk szerint mi sem nehezebb annál, mint hogy ezen Miklóst és Lőrinczet egytestvéreknek vegyük, sőt azonosítsuk azon *Miklós, János és Lőrincz-czel*, 1258. évi gyürki nemesekkel, kiknek apját nem is ismerjük (szerző szerint : Gyürk !), ezek ismeretlen apját pedig Gyürknek mondjuk !

Úgy, hogy a Berende-ág leszármazása abban az alakjában helyes, a mint azt Karácsonyi János ismert munkájának 142. lapján adja :

I. Berende

I. Ugrin 1227.	Gyüre 1227.	II. Péter 1227.
-------------------	----------------	--------------------

A szerző művének 41. lapján adott Berende leszármazásból tehát Gyürk (1227.) utódjaival együtt kirekesztendő ; a miből azután önkéntfolyik az, hogy a *Gyürky—Széchényiek a Zách nemzetségbeli Berendéktől nem származnak!*

Lássuk már most, ezek után, miként kapcsolja be szerző a Gyürky—Széchényieket azon Gyürkyek leszármazásába, a kiket ő a Zách nemzetség tagjai közé számít ?

Az 1262. évi oklevélben (Á. U. O. VIII. 18—19. l., XI. 524. l.) vevőkként szereplő László, honti főesperest és testvérét Mihályt (35. l. és 42. l.) *hibásan* Gyürkyeknek veszi, s azután azt mondja : hogy : ezekkel »*egy időben élt az a Celén, a kit a Gyürkyek első őseként ismerünk.*

Róbert Károly királynak két, Visegrádon, 1339 júl. 20-án kelt oklevele alapján előadja, hogy az egyikben a király megengedi, miszerint a fiutód nélkül megöregedett Szelényi Villám fia András, hontmegyei nemes, Szelényben levő birtokrészeit *Celén fia Elek fia Jánosnak*, az ő *kedvelt udvari vitézének* adja. A másikban pedig a király hozzájárul ahhoz, hogy az ekként ajándékba kapott birtokrészt *Elek fia : János*, szolgáinak ajándékozhatta.

Ezen két oklevél adatai alapján szerző hozzávetőlegesen megállapítja *Jánosnak* életkorát, megállapítja, hogy atyjának *Eleknek* 1270 körül kellett születnie, *Celén* pedig a XIII. század közepe körül szereplő egyén volt ; megállapítja még azt is, hogy János mester 1339 körül a királyi vitézek egyike, *kedvelt alakja az udvarnak.*

Ez tény! Nagyon is kedves alakja volt Jánosunk az udvarnak. S hogy miért, az alábbiakban hamarosan és egyszerűen ki fogom fejteni.

De, folytatja a szerző (45. o.): »*Ha való az, hogy szintén a Zách nemzetségből eredt, egyúttal érthetővé teszi azt is, miért kímélte meg a király bosszúja Feliczián merénylete után is a nemzetség ezen ágát, a melynek birtokügyei sem szenvedtek nagyobb rázkódtatást*«.

Celént (Cselent) ma, a mikor előttünk fekszik *Karácsonyi János* kiváló munkája,¹ a *Gyürkyek első ősenek senki sem tarthatja!*

Mert fia: *Sándor* (1328—1337.), és nem *Elek*, a mint szerző az *Alex* rövidítést hibásan olvassa; ennek fia pedig az előbb említett *János*, a *kedvelt udvari vitéz — az Ákos nemzetségből — a ki, mint Szécsényi Kónya étekgómeester helyettese a királyi családot gyors és bátor fellépésével épen Feliczián rettentő támadásától megmentette.*²

Szerzőnk ezen végzetes tévedései sajnálatosak lehetnek, de egyúttal teljességgel érthetetlenek is!

Hogy is mondja a költő:

(A király:) Hamar a gazembert!... Fiaim!!... Cselényi!

(A költő:) Ott levágák Felicziánt a király cselédi³

Ezek után — bizton remélem — a szerző is el fogja hinni nekem, hogy miért kímélte meg Cselen unokáját *Jánost*, a kit bőségesen megjutalmazott tettéért, és az előbbi idézeteimből meggyőződhetik arról, hogy *János* birtokügyei nemcsak hogy nagyobb rázkódtatást nem szenvedtek, hanem tetemesen meggyarapodtak!

Utódai pedig: a (*Karacs-*) *Sághy* és *Méhy* családokban virágoztak.⁴

Mindaz tehát, a mit a szerző a 45. laptól 49. lapig ezekre nézve elmond, a föntiek szerint kellőleg javítandó; az 50—51. lapon közölt leszármazási táblázatból ez a rész:

N. 1130.

N. 1160.

N. 1220.

¹ *A magyar nemzetségek a XIV. század közepéig*, I—III. kötet, Budapest, 1900—1901.

² *Karácsonyi*, id. m. I. k. 96. l., 101. l. *Fejér*, VIII: 3. 417., VIII: 4. 56., VIII: 6. 114. l. *Károlyi Okl.* I. 77., 96., 101., 138., 168—169., 175., 217—219. ll., *Anjouk. Okm.* III. 16., 334., IV. 53., 317., V. 271., 468—80., 504—506. ll., *Zalam. Okl.* I. 444. l., *Hazai Okm.* VIII. 226.

³ *Greguss Ágost*, Arany János balladái, Budapest, 1880. XII. *Zács Klára* 95. l.

⁴ *Karácsonyi*, id. m. 96. l.

M. 1220.					
Celén 1250.	László, pap 1262.	Mihály 1262.			
Elek 1300.	Fülöp 1300.	Pál 1300.	Ugrin 1300.	Elizeus 1300.	János 1300.
Gyürky ág.		alsószécsényi ág.			

mint tarthatatlan, törlendő.

II. A Gyürky—Széchenyi család 1518-ig.

1. Gyürky Celén leszármazottai.

Ezen fejezetről az előzők után nem sok mondanivalóm lehet már.

Cselén ispánra nézve utalok Karácsonyi J. id. művére.

Elek helyett természetesen mindenütt Sándor olvasandó; Fülöp pedig nem is volt Celen fia. (53. l.) Arra nézve pedig, hogy szerző mely könnyedséggel fűzi-bogozza a leszármazásokat, csak ezt a részletet idézem:

»Már most ha Pált és Ugrint, továbbá Elizeust és Jánost *testvéreknek vesszük, s feltételezzük*, hogy Elek fiainak része volt a közösen megváltott birtok« stb. (53. l.)

Az 1361 febr. 15-iki oklevélből tudjuk ugyan, hogy törzsrokonok; azonban szerző fenti állításai, illetőleg sejtelmiei, semmivel sem igazolhatók.

Térjünk azonban át a kérdésre nézve legfontosabb fejezetre, a melynek címe:

2. Gyürky Mihály ágazata, a Széchenyiek. (58. l.)

Az, hogy az 1262-ben szereplő *László honti főesperes* és testvére *Mihály*: az Ákosnembeli Cselennek nem testvérei, az kétségtelen.

Erre nézve egyetlen oklevél-adat nem áll rendelkezésre.

Épen ezért az a rész, a melyet a szerző Celénre, Mihályra nézve elmond (59. l.), találgatásnál egyébnek nem mondható.

De tovább menve, az 1351 jún. 24-iki és 1361 február 15-iki oklevélből az, hogy az abban szereplő *Pál* az 1262. évi *Mihály fia* volna, rem tünik ki.

Merem továbbá állítani, hogy a két idézett oklevél csak ezt a leszármazást igazolja:

Pál 1351, 1361.		Ugrin	Elyzeus	János
István 1351.	János 1361.	Dezsó 1351.	Pál 1361.	Jakab 1361.

Az, hogy *Pál*, *Ugrin*, *Elyzeus* és *János* egytestvérek, és mindannyian *Mihály fiai* volnának, semmivel sem igazolható.

De, hogy a szerző összeállította nemzedékrend mindenképpen hibás, azt maga az 1361. évi oklevél is bizonyítja, a mikor azt mondja: »Cum tamen ipse (t. i. Mihály fia Máté) in una, proxima generationis *linea* existeret«, mert Máté egy ízzel, egy nemzedékkel fiatalabb.

Már azzal, hogy kimutattam, miszerint Cselen (Celén) egy az Ákosnembeli Cselennel, s így a Gyürkyek a Zách nemzetségbe nem kapcsolhatók, továbbá azzal, hogy az 1262. évben szereplő *Mihály* és testvére *László*, a honti főesperes, az említett Cselen testvérei nem lehetnek, s hogy semmivel sem bizonyítható az, miszerint *Pál* a *Mihály* fia, megdőlt szerzőnek az az állítása és következtetése: *hogy a gr. Széchényiek a Zách nemzetség tagjai lennének.*

Mindamellett tovább kísérem szerzőt egészen *Lőrinczig*, a ki 1629 nov. 26-án szerzett címeres nemeslevelet, mert az említett *Pál* és az ezen *Lőrincz* közötti egyes izek kapcsolatára nézve éppen úgy nem állottak szerzőnek rendelkezésére adatok, mint ahogyan az eddigi leszármazást is erőszakosan, tévesen építette föl. Vagyis a bennünket érdeklő, tovább ellenőrizendő leszármazás a következő (75. l.):

Pál 1300.				
János 1351.		István 1351, 1361.		András 1378.
				Jakab 1377, 1385.
				Dénes 1389, 1397.
Simon 1425.		Tamás 1425.		István 1425.
		(Toldi Dorottya)		
		Benedek 1470, 1493.		Ferencz 1470, 1478.
János	Miklós	Ferencz	Benedek 1503, 1542.	
		Tamás 1565, 1571. Szécsénykén.		Mihály veszprémi kapitány * 1530 † 1580 körül Szécsénykén.
		Széchényi (Szabó) Márton		
		György eszt. érsek		Lőrincz
		1629 nov. 26-án címeres nemeslevelet kapnak.		

Az 1300-ban szereplő *Pál* fiai az 1351 jún. 24-i, 1352 jún. 7-i és 1361 febr. 15-i oklevelek szerint, tényleg: *István* és *János*. Csakhogy az 1351 jún. 24-i oklevél *Gyürky*-eknek nevezi őket; az 1352 jún. 7-i oklevél szerint pedig *János* Pétery *Pál* fiának mondatik.

Nézetem szerint tehát az 59. lapon olvasható: »a) *Széchenyi Pál* ivadékai« legalább is önkényes megjelölés. Mert csak az 1377 jún. 10-i oklevél mondja *Jakabot* Alsouzechyni *Pál* fiának; míg az 1385 aug. 1-én kelt oklevél ugyanőt *Zechyni Pál* fiának írja; *Pál* helyes megjelölése tehát: *Pétery, Alsouzechyini, Zechyini Pál*.

Hogy *Széchenyi Dénes, Pál* fia: *Jakabnak* a fia, azt az 1389 nov. 29-i és 1397 ápr. 30-i oklevelek igazolják. Csakhogy ezen utóbbi oklevél tartalma körül a szerző erősen téved, a mikor *17 övről* beszél (decem et septem nodulos), mert itt *17 (ezüst) pitykéről*, mentegombról van szó.

Az 1425 ápr. 10-i oklevél határozottan *Gyürky Dénes* fiáról: *Simonról, Tamásról* és *Istvánról* beszél.

Az 1436 ápr. 16. körüli oklevél — a nélkül, hogy atyját megnevezné — *Széchenyi (Simon)t* említi meg; az 1438 jún. 8-i pedig — szintén a nélkül, hogy apjukat megmondaná — *Sz. Simont, Györgyöt* és *Pétert* említi.

Hogy *Tamás* fiai *Benedek* és *Ferencz* voltak, azt az 1470 jún. 21. után kelt oklevél alapján elfogadhatjuk. Éppen úgy igazoltnak veendő az is, hogy *Benedek* fiai: *János, Miklós, Ferencz, Benedek* és *Imre*. (1518 aug. 2.)

Ezen *Benedekkel* azonban, a ki 1503-ban nógrádmegyei szolgabíró volt, és Becskén lakott, holt pontra jutunk. *Mert leszármazóiról hiteles okirataink nincsenek*.

Hogy *Tamás* és *Mihály* a veszprémi kapitány fiai lettek volna, nem tudjuk; az 1565 márcz. 23-i adománylevél, az 1566 febr. 4-i iktatólevél, atyjukat *nem nevezi meg*; még azt sem mondja meg e két oklevél, hogy *testvérek* lettek volna.

Maga a szerző is egy helyt *Tamást*: *Mihály* pápai alkapitány *rokonának* mondja (16. l.), később pedig azt állítja: »Azon *Széchenyi Tamás* és *Mihály* atyjának tehát, a kiket az esztergomi káptalan 1566-ban újadomány címén bevezet Alsó-Szécsényke és Becske egy-egy birtokrészébe, *Benedeket* kell tartanunk«. (82. l.)

Es e helyt újból holt pontra érkeztünk. Szerző maga elismeri, hogy *Tamás* és *Mihály* gyermekeit *csak következtetések által tudjuk megállapítani*. (82. l.)

Alább pedig — egyéb bizonyíték hiányában — *Istvánffyra* hivatkozva, *Széchenyi Mihályt Márton atyjának* bizvást elfogadják. (82. l.) Ezt a gyenge érvelését azután egy adattal iparkodik valószínűvé tenni.

A 92. lapon azt mondja :

»Arra nézve, hogy Széchényi Mihály birtokai Széchényi Mártonra, fiára szállottak, *egyetlen biztos nyomunk van*. Becskén a legújabb időkig fennmaradt az a hagyomány, hogy a község határában fekvő *Mártonrét* egykori tulajdonosáról, *Széchényi Mártontól vette nevét*«.

A szerző szerint tehát : a hagyomány — biztos adat !

A mű további részeinek bírálatába nem bocsátkozunk. E tekintetben utalok *Görcsönyi Dénesnek* a *Katholikus Szemle* 1912. évf. II. füzetében (243—247. ll.) megjelent talpraesett ismertetésére, a melylyel mindenben egyetértek.

Röviden összegezve az elmondottakat : A középkori birtokos *Gyürky* és a vele rokon középkori *Széchényi* családnak a Záh (Zách) nemzetségből való leszármazása hitelt érdemlő módon igazolva nincsen, és ezt olyképpen, a mint a szerző megkísérlette, igazolni nem is lehet.

Az, hogy az 1300-ban szereplő *Pál*, László honti esperes testvérének, az 1262-ben szereplő *Mihálynak a fia*, bizonyítva nincsen.

Az, hogy *Pál—Jakab—Dénes—Tamás—Benedek—Benedek* (a ki 1503 és 1542-ben szerepel) *fiai* : *Tamás* és *Mihály*, a veszprémi kapitány, okiratilag, kétséget kizáró módon bizonyítva nincsen.

Végül az, hogy *Széchényi (Szabó) Márton*, az 1629 nov. 26-án czímeres nemeslevelet nyert *György* és *Lőrincz* kétségtelen edesatyja (95. l.) *Mihálynak*, a veszprémi kapitánynak lett volna a fia, illetőleg az, hogy ez a *Széchényi Szabó Márton* a középkori, birtokos nemes *Széchényi családnak*, helyesen a kétségtelen birtokos nemesnek ismert *Széchényi Benedeknek* (1503, 1542.) egyenes utóda lenne, okiratokkal, hitelt érdemlő alakban igazolva nincsen.

Úgy, hogy e tekintetben a magunk részéről a már-már elavultnak mutatkozó Nagy Iván, vagy ettől eltekintve Fraknói Vilmos nézetéhez csatlakozunk. Jóhiszeműleg ma sem tudunk a gróf Széchényiek leszármazásáról több hiteleset megállapítani, mint a mit Fraknói Vilmos : *Gróf Széchényi Ferencz* (1754—1820.) cz. 1902-ben megjelent művében állít, s a mit erről szerzőnk műve 12. oldalán kivonatossan közöl.

Es ezzel az az ábránd, a melyet a szerző a gróf Széchényiek leszármazása körül művének megjelenésekor bennünk keltett, teljességgel szétfoszlott.

De meg kell még emlékezni ezenkívül a kötet végén adott *Függelék*-ről, illetőleg az abban közölt egyes oklevelekről. Egy okmánytár mindig tükre, mértéke közlője lelkiismeretességének, tudásának, pontosságának.

A könnyebben hozzáférhetőket azért hasonlítottam össze

szerző közleményeivel, mert ezekben olvasás közben feltűnő hibákra, értelmetlenségekre akadtam. Így :

1252 ápr. 22. A kivonatban : (a Zách nemzetségbeli) helyébe Gurka (Gyürk) teendő. A kivonat maga is hibás ; a király Oszlár birtoknak nem 3 ekényi részét adományozza, hanem : a 3 ekényi lakatlan Oszlárt.

Hibák az oklevélszövegben :

- 2. sor. christifidelibus : Christi fidelibus h.
 - 7. sor. polliticis et : polliticis est h.
 - 8. sor. premys : premiis h.
 - 11. sor. obsequys : obsequiis h.
 - 18. sor. teutonicos : Teutonicos h.
 - 23. sor. alys : aliis h.
 - 26. sor. ydem : iidem (idem) h.
 - 488. o. 12. sor. distinguuntur : distinguntur h.
 - 13. sor. quorum : quarum h.
 - 14. sor. Georgy : Georgii h.
 - 15. sor. Illw : Yllw h.
 - 19. sor. terra abbatis sancti Martini de Sacro Monte Pannonie : terra (igy) abbatis s. M. de sancto (igy) M. P. h.
 - 20. sor. az »ad« egykorú betoldás.
- Az oklevél hátán XV. sz. kézzel még ez olvasható : »Privilegium regis Bele de donatione terre Ozlaar«.

1254 aug. 31.

8. sor. fidelis noster Andreas comitis filius : a comitis és filius közt hiányzik a név, hogy kinek a fia.

1258.

13. sor. nobilibus Gwrk = gyürki nemeseknek ; de nem lehet őket Gyürkyeknek nevezni.

1271 márcz. 10. (az évszám hibásan : 1274.)

493. o. 5. sor. sub arbore Tun. (?) : s. arbore Tul h.

1293 ápr. 24.

497. o. 9. sor. Joannis dicti *Wkuclerv* (?) : a név kétségtelenül hibásan olvasva.

1339 júl. 20.

4. sor. és 500. o. 5. sor. Johanne filio Alexii, filij Chelen : Johanne filio *Alexandri*, filii Chelen h.

1339 júl. 20.

500. o. 3. sor. Johannes filius Alexii, filij Celen : J. filius *Alexandri*, filii Celen h.

1340 máj. 24.

Az oklevélben többször *Cronia* ; kétségtelenül hibás névolvasás.

1351 jún. 24.

- 11. sor. parte at altera : p. ab altera h.
- 18. sor. possessionaria eidem Deseu : p. eundem Deseu h.

1361 febr. 15.

512. o. alulról 4. sor. mansionibusque pacifice permanerent ususque fruetusun . . . anno tunc preteriti : mansionibus pacifice permanerant, ususque fructus . . . anno tunc presenti h.

1361 szept. 17.

521. o. 6. sor. Johannis fily Alexy : J. filii Alexandri h.

1363 szept. 21.

522. o. 2. sor. inter ceteros quoque causidicos : inter ceteros *vsque* causidicos h.

5. sor. conscriptui : conspectui h.

7. sor. exurgens et ipsum : exurgens ipsum h.

1374 máj. 30.

4. sor. Paulus et Nicolaus, filii Nicolai de Peren : P. et N. filii Nicolai, filii Nicolai de Peren h.

7. sor. Kolenfolva : Kolenfalva h.

10. sor. occurrente : ocurente (így) h.

12. sor. denarÿs : denariis h.

13. scr. qui pro dicto : qui pro predicto h.
prcuratorÿs : prcuratoris h.

1377 jún. 10.

12. sor. quatuordecem florenis florenum, quemlibet : quatuordecim florenis, florenum quemlibet h.

14. sor. quatuordecem : quatuordecim h.

16. sor. et Jacobo pro predicta : et Jacobo pro dicta h.

17. sor. possit : posset h., habeat : haberet h.

22. sor. contra quosvis : contra omnes h.

1379 okt. 24.

1. sor. Wachyensis : Wachiensis h.

2. és 3. sor. item Georgius filius Thome : item Georgius filius Johannis h.

3. sor. Felseuzechen parte : Felseuzechen (parte) h.

8. sor. possessionariis annotati : p. anonati (így) h. per dictum Andream : predicto Andree h.

1385 aug. 1.

2. sor. . . tinuum : [con]tinuum h.

1389 nov. 29.

1. sor. Nos magister Georgius comes vicecomes ; ez már igazán teljességgel a lehetetlenségek közé tartozik. A helyes olvasás ez : Nos magister Georgius Cusarus, vicecomes ; azaz *Kosáros György* alispán.

10. sor. innocens fuisset in omnino : innocens fuisset et immunis h.

531. l. 2. sor. inuticia : nyilván sajtóhiba iustitia h.

1397 ápr. 30.

Az oklevélkivonatban a 17 *öv* hibás ; a *septem nodulos* alatt (ezüst) pityke, mentegomb értendő.

Az oklevél végén, az anno után hiányzik a : Domini.

1412 máj. 27.

536. l. 1. sor. Stephanus de Ochkou: St. de Echken h. (Ld. Csánki, I. köt. 97. l.)
7. sor. eiusdem: eysdem h.

1423 nov. 20.

Az oklevélszöveg tele van kisebb-nagyobb hibákkal.

De nem folytatom. A közölt szemelvények alapján, azt hiszem, bátran állíthatom, hogy a szerző az oklevélközlésekre nem nagy gondot fordított. S ez a mulasztása abból a szempontból hátrányos, mert az illetén hibás és gondatlan oklevélközlések nem hogy szolgálatot teljesítenének, hanem alkalmasok arra, hogy tévedéseket tovább terjeszsenek.

HORVÁTH SÁNDOR.

A királyi magyar posta története. 1528—1715. Eredeti levéltári okmányok alapján írta *Munkás László*, m. kir. posta- és táviráda-felügyelő. Egy képpel és három térképpel. Az országos iparegyesület kiadása. Budapest, 1911., nyolczadrét, 231. l. (Megjelent az Országos Iparegyesület br. Kornfeld Zsigmond könyvtára V. füzeté gyanánt.)

Midőn b. e. Baross Gábor kereskedelmi miniszter a postatanfolyamot szervezte, a postatörténelem előadásával alúlirottat bízta meg. A tanfolyam tanárainak kötelessége volt előadásaik anyagát kidolgozva, könyvmatos íveken sokszorosítva, a hallgatók rendelkezésére bocsátani. Így jelent meg tőlem 1889-ben »A postaügy fejlődésének története« (negyedré, 167. l.).

A postatörténet egészen új dolog volt még akkor. Egyetlen összefoglaló nyomtatott munka volt irodalmunkban: *Hüberth Károly* »A postaintézet Magyarországon« cz. jeles munkája, mely azonban a régebbi multtal nagyon kevésbé, leginkább a legújabb korról (XVIII—XIX. sz.) foglalkozott behatóan. Az én könyvmatos postatörténetem tehát, mely a történeti fejlődésről a legrégibb kortól a legújabbig igyekezett képet nyújtani, hézagpótló volt és a gyakorlati célnak megfelelt. A postatanfolyamon az én eltávozásom után is tanították.

A mult év folyamán illetékes hivatalos részről felszólítást kaptam, hogy munkámat sajtó alá átdolgozva, kiadásra engedjem át; a legújabbkori részt kiváló szakember írta volna hozzá. Én azonban egyéb elfoglaltatásaim miatt nem vállalkozhattam; jól tudván, hogy munkám hézagainak kitöltésére levéltári kutatást is kellett volna végeznem, a mihez időm és alkalmam nem volt.

Mindezek után örömmel értesültem arról, hogy a mire én nem vállalkozhattam, azt más elvégezte s a magyar posták története

nemrég csinos kötetben megjelent, buzgó gyakorlati szakember tollából.

Az előszóból arról is értesülünk, hogy Munkás László az 1896-iki ezredéves kiállítás postaosztálya részére kezdette gyűjteni az anyagot, az Orsz. Levéltárban és a Nemzeti Múzeumban, a kereskedelmi ministerium megbízásából. Kutatásai eredményét aztán kiadta a Magyar Gazdaságtörténeti Szemle 1897—1903. évfolyamaiban.

Időközben ugyan a bécsi udvari állami és régi kamarai levéltárakba »igaz csak n hány napra« alkalmá nyilván betekinteni, rájött — úgymond — hogy »a megjelent közlemények némelyike nem ütötte meg a mértéket s különösen az 1528—58. évek közötti időszakról közlöttek . . . tökéletlenül voltak közölve«. Ezt a részt tehát átdolgozta s a többit is pótolgatta. A kész munkát aztán felajánlotta kiadásra 1908-ban az akkori kereskedelmi ministernek, de kérése fedezet hiánya miatt nem teljesült. Most végre az Országos Iparegyesület ipartörténeti szakosztálya kiadta br. Kornfeld Móricz bőkezű elnök pártfogásával.

Mindenesetre elismerés illeti úgy az ipartörténelem áldozatkész Maecenasát a kiadásért, mint az író buzgó munkálkodásáért, melyek lehetővé tették a régen érzett hiány pótlását. Megtették, a mit tehettek. »Hogy többet, jobbat nem nyújthat« — mondja az író — arra nézve szolgáljon igazolásául hivatali teendőkkel elhalmozott volta.

Ebben az önvallomásban — úgy látszik — benne van annak a tudata, hogy a munkát maga sem tartja befejezett remekműnek, hanem inkább annak, a mit mi is constatálhatunk: *a postatörténelem adatgyűjteményének*, a mely a magyar posták fejlődéséről — habár hézagos — de mégis összefüggő és 1528—1715-ig a főbb vonásokban tájékoztató képet nyújt. Hogy inkább adatgyűjtemény, mint feldolgozott munka, már az magában elárúlja, hogy a hat fejezet közül öt nem egyéb, mint a Gazdaságtörténelmi Közlemények négy évfolyamában megjelent közleményei szó szerinti (itt-ott némi csekély betoldással) lenyomtatása.

Midőn ezt megállapítjuk, nem akarjuk azzal a különben tartalmas közlemények értékét kétségbevonni, sőt inkább készségesen elismerjük, hogy azok már első megjelenésük alkalmával is, egymást kiegészítve, összefüggő egésznek a részeiül voltak tekinthetők s összefoglalásra az együttes kiadás céljából érdemesek voltak.

Lássuk a fejezeteket egyenként, a melyek egyúttal a tartalomról is tájékoztatnak:

I. f. *A posta meghonosítása Magyarországon 1528—1558.* Ez alapvonásaiban ugyanaz, mint a M. Gazdaságtört. Szemle 1897.

évf. megjelent közlemény: *A posta meghonosítása hazánkban.* Mégis ez az egyetlen teljesen átdolgozott fejezet (9—31. l.).

A II. f. *Paar Péter és fiai, mint pozsonyi postamesterek* (1528—1619.) hasonló cím alatt szószerint megjelent a M. Gazdaságtört. Szemle 1899. évfolyamában. Pótlás benne egy féllapnyi.

A III. f. *Bornemissza István Magyarország főpostamestere és kora* (1622—1642.) megjelent a M. Gazdaságtört. Sz. 1897. évf. »Húsz év a magyar posta történetéből 1622—1642.« cz. a. Pótlásul 13 lapnyi új rész van a 63 lapnyi közleményben. A többi szószerint ugyanaz.

A IV. f. *A királyi magyar posta a pozsonyi kamara fenhatósága alatt* megjelent a M. Gazdaságtört. Szemle 1901. évf. »A m. kir. posta a XVII. század közepén 1642—64.« cz. a. szószerint. Az új kiadásban 7 oldal új. (132—139.)

Az V. f. *A kir. magyar posta a XVII. század második felében* (1664—1680.), hasonló cím alatt olvasható a M. Gazdaságtört. Szemle 1903. évf. Új szöveg nincs benne semmi sem.

A VI. f. *Az utolsó magyarországi főpostamester és kora* (1680—1716.) ugyanezen címmel közöltetett a M. Gazdaságtört. Szemle 1903. évf. Az új kiadás sem több, sem kevesebb, egy a közölt kép e vonatkozó megjegyzésen (220. l.) és a zárszó végső bekezdésén kívül.

Mindez azt mutatja, hogy ezek az elszórtan megjelent közlemények foglaltattak össze könyv alakjában.

Mindenesetre megérdemelte a ráfordított munkát és költséget így is, mert az érdeklődőknek alkalmat és lehetőséget nyújtott egységes és összefüggő kép nyerésére a magyar posták fejlődéséről.

Ennek a fejlődésnek főbb korszakait jelölik a fennebb idézett fejezet címek. Látható már abból is, hogy a postaintézmény nálunk idegen palánta volt. Habsburgházi első királyunk létesítí német mintára előbb Bécs és Budavára között (1528.), majd Pozsony és Kassa között (1558-tól állandóan), aztán Kassától Szatmárig (mikor?), 1553-ban Erdélyben is egész Nagyszebenig, de csak rövid időre. Hadjáratok alkalmával az ország más részeiben is működnek posták időközönként. Az adatok azonban ebből a korszakból nagyon hézagosak Munkás könyvében; tiszta képet abból nem nyerünk. A helynevek is annyira el vannak ferdítve a német felsorolásokban, hogy látszik, miszerint Munkás nem boldogult velök, tán már az elolvasás és leírásnál sem, de az értelmezésnél sem kevésbé. A Kassa és Sárospatak között (14. l.) említett két postaállomás egyike »Charkhusz?« valószínűleg *Szkáros*, a mai országút mentében, a másik »Vagaschka? (talán Vajdácska)«, a mai *Vágás* lehet a Hegyközön, Sárospataktól 2 mérföldnyire.

Az ez után említett »Chonoszla? Charosztó?« nem lehet más, mint Bodrog-Keresztur. »G. Capchan« nem lehet »Nagy-Kapos« (Ungban), hanem a szatrári postavonalba eső Nagy-Kálló. A »Wattenj« (Majtény) után álló »Vene vagy Veno?« esetleg *Vada* lehet, mert ez volt az azzal szomszédos postaállomás. Ezek miatt az elferdített helynevek miatt ez a postavonal (1553.) a Munkás könyvében és térképén egészen a levegőben lebeg. A Nagyenyed után említett »*Sunwer?*« is bizonyára »*Feirvar*« rosszul olvasott németes formája (15. l.), a Komárom és Esztergom között (1546.) volt postaállomás »Noger (Nyüger?)« (20. l.) rébusza alatt is valószínűleg *Neszmély* vagy *Nyerges-Újfalu* lappang.

A posta meghonosításáról írt első rövid fejezet tehát eddigi tudásunkat mindössze néhány új adattal bővíti, de tiszta képet nem nyújt. Néhány történeti tévedés is van benne. Az 1590-től uralkodó I. Miksa német császár hadi postát nem szerveztethet 1451-ben (10. l.), de igen az akkor uralkodó III. Frigyes (ld. az én postatörténetem 23. l.). »Hogy ezen postákat a közönség már eleitől fogva nagyon igénybe vette« (25. l.), megczáfolja önmaga azzal az idézettel, hogy »előfordul, hogy néha egy hónapban egyszer polgárember is küld levelet« (48. l.).

A további fejlődésről bővebb adatokat és tisztább képet nyújtanak a további fejezetek, de ezekben sok helyen túlteng a nyers anyag szószerinti közlése, mely helyénvaló volt a Nemzetgazdasági Közleményekben, de könyv alakjában mégis a dolgok velezét kellett volna átvenni és az okmányokra elég leendett hivatkozni. Tárgyalási módja pongyolaságának feltüntetésére idézem a következőket:

»Az ugyanezen évekről szóló F. csomagban van a pozsonyi kamarának egy 1623 jan. 16. kelt inform tiója« (76. l.).

»Ezen összeütközés — a mint dr. Takács Sándor úr a bécsi kamarai levéltárban tett kutatásai alapján engem értesített — abban állott« stb. (174. l.).

»Miután azonban II. Rákóczi Ferencz postáiról a M. Gazdaságtört. Szemle 1898. évi folyamában dr. Szádeczky Lajos igen alapos és kimerítő ismertetést tett közzé, elég legyen e helyen — az ő kitűnő dolgozatára utalván — a magam részéről csak oly említésre méltó részletek közlésére szorítkoznom, melyek az ő értekezésében benn nem foglaltatnak.«

Rám nézve nagyon megtisztelő lehet ez a hivatkozás, de az olvasónak alig elégítheti ki a Rákóczi postáiról való tudásvágyát. Mégis csak foglalkozni kellett volna ezzel is legalább dióhéjban.

Nem hagyhatom megjegyzés nélkül Munkás Lászlónak már az előszóban hangsúlyozott amaz állítását, mintha ő fedezte volna fel és mutatná ki legelőször, »hogy a magyar posta nem volt min-

dig osztrák, a mint azt (úgymond) mindeddig magam is gondoltam, a mint általában is az volt a közhiedelem« (5. l.). Munkáját is azzal az önérzetes nyilatkozattal végzi: »hogy azonban volt Magyarországnak önálló magyar postája, ezen tény beigazolása a jelen munka érdeme«.

Hogy mennyiben állhat meg ez az állítás, idéznem kell néhány erre való megjegyzést az én, Munkás László által is felhasznált postatörténelmemből:

»Teljesen téves az a hit — írtam 1889-ben — mely a posta-irodalomban eddigelé közkeletű volt, hogy Magyarországon az első postaszervezet a hűbéri jog alapján történt, hogy a mi első postánk a Paar-család patrimoniumát képezte« stb. (51. l.), »Paar Péter nem mint hűbérúr, de mint (a magyar) posták igazgatója szerepel« (53. l.), »a magyar posta tehát állami intézmény s nem egy család kizárólagos hűbére volt« (54. l.). »Az osztrák postatörténelem írói azzal tetszelegnek maguknak, s ez átszívárgott a magyar postatörténelembe is, hogy a magyar postákat az osztrák főpostamesterek igazgatták, hogy ezek postajogositványa kiterjedt Magyarországra is és a magyar posták ezeknek képezte volna hűbéres tulajdonát. Ez állítás alaptalan voltát a XVI. század postáira . . . levéltári bizonyítékokkal kimutattuk . . . Paar Péter és utódai nem hűbérurak, de fizetett hivatalnokai voltak a magyar államnak. Ugyanezt mondhatjuk a XVII. század folyamán működött magyar postaszervezetről is, a mely felett e században is mindvégig a magyar kamarák, mint legfelsőbb pénzügyi hatóságok rendelkeznek, a magyar királyok rendeletei alapján« (63. l.). »Postaügyekben nálunk mindig a magyar kamara, szükség esetén a fejedelem rendelkezik; az osztrák és bécsi főpostamesterek soha« (14. l.).

A mi tehát már meg volt állapítva 1889-ben, az nem lehet új felfedezés 1911-ben. »Ezen tény beigazolása a jelen munka érdeme« tehát semmiként sem lehet.

Nem is ez az érdeme Munkás László könyvének, hanem az hogy először ad *nyomtatásban* összefoglaló, áttekinthető képet a legrégebb magyar postaszervezetek felől a XVI—XVII. század folyamáról s hogy a megállapított keretekben bőszeges és nagy-részt általa felkutatott adatokat sorol fel adalékul a magyar postatörténelemhez. Használható, hézagpótló könyv ebben a formában is, ha nem is tökéletes. »Hogy többet, jobbat nem nyújthatott«, megokolja előszavában. A mit adott, azt is szívesen fogadjuk és érdemeit, gazdag anyagkészletét, a ráfordított munkát elismeréssel méltányoljuk.

SZÁDECZKY LAJOS.

TÁRCZA.

DR. BOROVSZKY SAMU

1860. okt. 25. — 1912. ápr. 24.

Egy önzetlen, melegszívű jó baráttal, egy igaz emberrel, történetirodalmunk egy kiváló munkásával szegényebbek lettünk.

A váratlan gyász, a mely Borovszky Samu elhunytával a hazai tudományos körökre borult, a Magyar Történelmi Társulatot érinti legbensőbbben. Sokoldalú munkássága révén sokan magukénak tekinthették ugyan, de valójában csak a mienk volt. Lelkének dédelgetett gondja a mi társulatunk volt, legnagyobb méltóságának, munkás élete büszkeségének titkári tisztségét tekintette. Utolsó gondolata, utolsó megszakadt szava is a Történelmi Társulatnak szólt: kezében a Századok kéziratóval hunyta le szemét.

Lelkesedni a jó, az igaz ügyért nálánál senki sem tudott jobban. Ezt az éltető, teremtő szeretetet társulatunk nagynevű alapítótól örökölte, a kiknek oldalán nevedett, a kiktől megtanulta, hogy egyetlen nemzetnek sem jelent oly sokat a hazai história ápolása, a mult megbecsülése, mint éppen a magyarnak.

A mióta titkári székét elfoglalta, mindenképpen azon igyekezett, hogy a maga köré gyűjtött fiatalok lelkébe is átvigye ezt a lángoló szeretetet, a melyet ő és a nagy örökség érdemes részesei oly igaz hévvel ápoltak, — hogy az a későbbi generációban is lelkes, odaadó gondozókat találjon.

»Mi majd elmegyünk, — szokta gyakorta mondogatni — ki korábban, ki később, ti meg itt maradtok, magatokra maradtok, de aztán mindegyikőtök egy Sándor bácsi legyen !«

Mint titkár ugyanis Szilágyi Sándort tartotta mintaképének és folyton azon töprengett, hogy miképpen növelhetné meg ő is a társulat anyagi erejét és szellemi tevékenységét. Ilyen irányú buzgólkodása eredményével soha sem volt megelégedve, noha szép siker követte fáradozását. Így a mai nehéz időkben is emelni tudta a tagok létszámát.

S most egyszerre váratlanul kiesett a toll munkás kezéből. Elment — »korábban s nem később«. Örökségül hagyta ránk az ő lángoló ügy-szeretetét, a melyet mi ittmaradtak tovább ápolni igyekezünk. Emlékét pedig odafűzzük társulatunk nagyjaihoz, a kik közé egy szép, tevékeny élet után megtért.

* * *

A vasszervezetű embert valósággal a munka őrlötte meg. Hosszú éveken át a legkisebb nyugalmat sem engedte meg magának. Szinte vakmerően visszaélt a természet ingyen, de oly becse ajándékával. Még a betegség első jelei sem térítették egészséges gondozásának útjára. Egyéb elfoglaltsága mellett hangyaszorgalommal gyűjtögette tovább az adatokat Borsod vármegye történetéhez, mignem márczius hó derekán annyira erőt vett rajta a kimerültség, hogy szanatóriumba kellett mennie. De nyolcz nap mulva már újra hazatért, mondván : Már ismét tudok dolgozni !

A javulás azonban nagyon mulékony természetű volt. Álmatlanság gyötörte, majd meg a szivét fájlalta s ereje oly rohamosan hanyatlott, hogy a Történelmi Társulat április 18-án tartott válaqztmányi ülésén már nem tudott megjelenni. Másnap maga is ágyba kívánczozott, a miről addig hallani sem akart. Állapota április 24-én oly válságosra fordult, hogy kezelő orvosa consiliu-mot kívánt tartani. De erre már nem került sor, mert délután 4 óraker a szive megszünt dobogni.

Szeretett s nagyrabecsült titkárunkat április 26-án temettük el a Kerepesi-út melletti temető halottasházából. Ravatalánál a M. Tud. Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság és a Magyar Népajzsi Tá-

saság nevében dr. Ballagi Aladár egyetemi tanár, vál. tagtársunk a következő, meglehangú szavakkal búcsúzott el :

Szeretett barátom, kedves társunk ! Oly igen korán s mindnyájunkra nézve annyira váratlanul megnyílt sírod elé járulva, tudom és érzem, hogy annak a koszorúnak, melyet a Magyar Tudományos Akadémia, a Magyar Történelmi Társulat, a Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság és a Magyar Néprajzi Társaság nevében és megbízásából helyezek el ravatalodon, a lehető legegyszerűbbnek, *minden rikító színtől mentnek* kell lennie. Mert ez való hozzád, kinek egész egyénisége maga volt a megtestesült szerénység és igénytelenség.

Mint szegény fiú jöttél közénk a fővárosba. Ernyedetlen szorgalmad és alapos tudásod híre hamarosan rád terelte a Magyar Tudományos Akadémia vezetőinek figyelmét. Tisztviselőül alkalmazva, harmincz éven át példátlanul megállottad helyedet. Azon idő alatt bárki kereste föl az Akadémiát, biztos lehetett benne, hogy téged a helyeden talál és helyt állasz, ha útbaigazítást kér tőled. Élő bizonyága voltál annak, hogy az eszményileg nagy munkakerők : Dickens posthackney-je, Laveleye cheval de renfort-ja, melyet magyar kitünőségeink rudas és csataló kifejezéssel alkalmaztak magukra, — nem csupán a világrengető nagyságok soraiban jelentkeznek. Te is azok közül való voltál a munkaösztön, a munkaszeretet és a tényleges munkateljesítés hármasság jöczimén.

Irodalmi tevékenységed is bátran mérkőzött a legnehezebb s egyúttal a legháládatlanabb feladatokkal, melyekben a reászentelt fáradság rendszerint fordított arányban áll az eredménnyel. Kezdted a dákok történetével, folytattad a langobardokéval, múltunknak legkevésbé föltárt, legsötétebb dülőire árasztva világosságot. Csanád-megye monographiájával, levéltára-pusztult vármegyének mutattad be múltját 1715-ig, vagyis addig az időpontig, a hol már könnyű róla beszélni. S ezt és több hasonló művedet végezted akként, hogy saját szavaid szerint »hivatalos elfoglaltságod miatt *éjjelt nappallá téve* kellett másolgatnod az okleveleket«.

Mikor aztán a Magyar Történelmi Társulat titkári tisztére és folyóiratának szerkesztésére, e nehéz és kényes feladatra kellett megfelelő munkaerő, könnyen érthető, hogy éppen téged hívtak föl erre a közbizalom, s nem is csalatkozott meg benned. E téren is, mint minden te dolгодban, hármasságod minden ágában, a becsületes, lelkiismeretes munka emberének bizonyultál.

Nem tartom helyesnek, a mit Voltaire mond : *on doit des égards aux vivants, on ne doit aux morts que la vérité*. Úgy hiszem, hogy éppen ellenkezőleg, az élőkkel szemben kell kimondani az igazat, s legalább a ravatalnál okvetlen elnézés illeti meg a holtak emlékét.

Ám te nálad, kedves jó társunk, *tekintetek* alkalmazására semmi

szükség. Élted nyitott könyv volt mindig, olvashatott benne akárki, s nem találhatott benne mást, mint az alapos tudós, a hű barát s mindenekfölött az *igazi jó ember* tiszteletre- és szeretetreméltó vonásait.

Isten veled. Nyugodj békében.

* * *

Társulatunk elnöksége másnap, ápr. 27-én d.-u. 5 órára rendkívüli ülést hívott össze, a melyen dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnökünk emlékezett meg az elhunyt érdemeiről, nemes lelkületéről s indítványára a választmány elhatározta, hogy annak idején emlékbeszéddel is kifejezést fog adni kegyeletének.

VÉCSEY TAMÁS

1839—1912.

A Magyar Történelmi Társulat egyik oszlopos tagja és büszksége, Vécsey Tamás választmányi tagtársunk távozott el az élők sorából. Halálával a budapesti tudományegyetem egyik ékesszavú és nagytudományú tanárát vesztette el, a kinek tanári működése a római jogi előadások fénykora volt, a ki rokonszenves és kedves személyével az előadott tárgyat is népszerűvé tudta tenni a hallgatóság előtt. Mi és még oly számosan, a kik hallottuk őt a katedrán szónokolni, sohasem fogjuk elfelejteni azokat az élvezetes, elegáns stílusú és magas szárnyalású előadásokat, a melyekkel nemcsak a jogászai gondolkodást, nemcsak a tárgy szeretetét, hanem a *történelmi érzéket* is belénk csepegtette. Mert Vécsey nem pusztán a száraz római jogot művelte, hanem — minthogy kiváló történész is volt — a római jogot főleg történeti vonatkozásaiban kereste.

Hozzánk és Társulatunkhoz nem is a római jogász, hanem a történész, a magyar jog történetének művelője állt közelebb, a ki lángoló lelkesedéssel és nagyarányú tevékenysége, elfoglaltsága közepette is soha nem lankadó buzgalommal kutatta a magyar jog multját, annak oly fényes történetét. Nálunk ő volt az első romanista, a ki a római jognak hazánkban való történetét is kutatta és ezzel főművében, »A római jog institúciói«-ban behatóan foglalkozott.

Társulatunk folyóiratában 1894-ben jelent meg első czikke, mely szintén jogirodalomtörténeti tárgyú, czíme : Werbőczy görögül, melyben az Athos hegyén lévő kolostorban őrzött görögnyelvű Hármas-könyvről értekezett.

Bár nem Társulatunkban, de még ugyanezen év őszén olvasta fel »Széchenyi és a magyar magánjog« czímen nagy feltűnést keltett tanulmányát, a mely annak idején a Századokban is kellőképpen ismeretve és méltányolva lőn. Társulatunk Annaleseiben azonban legkiválóbb helyet foglal el az az értékes, mintaszerű, tartalmilag és formailag gyönyörű emlékbeszéd, a melyet Hajnik Imre választmányi tag felett Társulatunk közgyűlésén 1903-ban tartott. Ez az emlékbeszéd méltó volt úgy az európai hírű tudóshoz, mint pedig a szerzőhöz.

Ennek az emlékbeszédnek hatása alatt a Társulat választmányi tagsággal tüntette ki Vécseyt, a ki erre a kitüntetésre mindvégig büszke volt.

Nemcsak szorgalmas látogatója volt a Társulat üléseinek, hanem már a megválasztása utáni évben, 1904-ben újabb felolvasást tartott : Tacitus és magyar fordítása czímen, a mely a Századokban is megjelent.

Utolsó dolgozata, mely szintén a Századokban látott napvilágot, 1909-ben jelent meg. Ebben az 1542. évi pozsonyi országgyűlés 43. törvénycikkéről érkezett.

Azután elhallgatott az elegáns előadású, magas szárnyalású tanár, letette a tollat a nagytudományú, ragyogó stylusú történet-tudós. Már az utolsó időben a társulati ülések szorgalmas látogatásával is felhagyott, míg végre a folyó év tavaszán szeretett »Tamás bátyánk« örökre lehunyta szemeit, eltávozván a jog tereiről az örök és tiszta szeretet honába, oda, a hol nem »ultima linea rerum«, hanem már teljesen ismeretlen fogalom a »mors«.

Elhunytával fájdalmas veszteség érte nemcsak a magyar tudományos világot, hanem Társulatunkat is, halálával ismét megfogyott azoknak a széles látókörű, fényes tehetségű, mély képzettségű tudós elméknek száma, a kiknek helyét be lehet ugyan tölteni, *azonban pótolni nehéz őket.*

DR. IVÁNYI BÉLA.

MIKA SÁNDOR

1859—1912.

A magyar történettudománynak szerény, de ritka képességű és tudományú tagja költözött el az élők sorából Mika Sándorban. Életének csak első fele volt igazán az irodalomé : kolozsvári magántanárságának és brassói tanárságának éveit. Akkor gyors egymásutánban jelentek meg dolgozatai ; akkor írta meg Weiss Mihály életrajzát is, a mely a Magyar Történeti Életrajzokban látott napvilágot. Ez a

könyv tulajdonképpen nem is élet-, hanem korrajz, a melyben Erdély és különösen Brassó város politikai viszonyait és jelentőségét festette meg. A külföldi és az erdélyi történetnek volt hivatott művelője. Eleinte főképp a középkor elejével foglalkozott, akkor írta *A pápaság jellemzése a XI. században* (1883.), *Ranke felfogása a középkor kezdetéről* (1884), *Az investitura kérdése* (1884.) című értekezéseit. Érdeklődése az egyetemes történet más korszakai iránt más tárgyakhoz is elvezette: *Richelieu líbornok-minister befolyása Franciaországra és Európára* (1879), *A francia forradalom a legújabb világításban* (1885). Brassóban főképp az erdélyi történet felé fordult. Weiss Mihály életrajzán kívül ebből az időből származnak: *Egy száz történetíró a múlt századból: Hermann Mihály* (1888), *Egy év Brassó és Erdély történetéből, 1613* (1891), *I. Rákóczi György összeköttetése Brassóval* (1893*4). Utolsó nagy munkája *A hűbériség és a keresztes hadjáratok korának története* volt (1900), a mely után már csak a történettanítás szolgálatában álló munkák szerkesztésével foglalkozott.

Áthelyezése Budapestre ugyanis életében jelentős fordulatot hozott. Csakhamar a gyakorló főgymnasiumhoz, majd a báró Eötvös József-collegiumhoz került, a hol egészen a tanárképzésnek szentelte minden idejét. Gyöngye fizikuma, folytonos betegeskedései akkor kivették kezéből a tollat. Attól az időtől kezdve már csak keveset írt, de tanítványai tisztelettel hajoltak meg nagy tudása előtt, mely az európai történet egész széles mezejét átfoglalta, s a mely sohasem maradt el kora mögött, mert még betegségében sem mulasztotta el, hogy a hazai és a külföldi történetirodalom kiváló újdonságait áttanulmányozza. A középiskolai történettanítás terén pedig összefoglaló szempontok szerint csoportosított előadásaival valósággal új utakat tört, s ha a történettanítás az utolsó évtizedekben mélyebben szántott, mint azelőtt, abban Mika Sándornak jelentékeny érdeme van.

A tanárképző-intézet gyakorló főgymnasiumában, egyetemi előadásain, de főképp a báró Eötvös József-collegiumban nagy hatással volt az ifjú történettanári nemzedék nevelésére. Valósággal magához lánczolta azokat a tanárjelölteket, a kik szomjúhozva a tudományt, tanulni és munkálkodni vágytak. Magához vonzotta őket tudásának nagy anyagával, széles mezőket áttekintő szellemével és egyszerű egyéniségének szelídségével és nemességével. Egykor maga is a Szilágyi Sándor környezetében tapasztalva, nagyon jól tudta, hogy az ifjú kutató első próbálkozásainál milyen sokat jelent a buzdító szó, az irányító vezetés. És a mint lassanként mind többen és többen kerültek ki kezei alól, írószobája valóságos középpont lett, a melyet hosszú évek multán is sűrűn és szívesen kerestek föl tanítványai. A Történelmi Társulat gyűléseire szorgalmasan eljárt s ott is rendszeren az ifjabb nemzedék tagjai közt láttuk szelíd alakját.

A Történelmi Társulat elhunytával nemcsak választmányi tagját, hanem a hazai és a külföldi történet kiváló művelőjét és a magyar történettanítás mesterét gyászolja.

VEGYES KÖZLÉSEK.

AZ AKADEÉMIA NAGYHETE. Ápr. 30-án s a következő május 1-jén és 2-dikán tartotta Akadémiánk ú. n. nagygyűléseit. Az első nap az egyes osztályok a lejárt pályázatok ügyében döntöttek s egyszersmind az ajánlott levelező, rendes és tiszteleti tagokra nézve szavaztak. A nagyjutalom az idén bölcséleti munkának volt odaítélendő, s a II. osztály javaslata alapján az összes ülés *Böhm Károly* kolozsvári egyetemi tanárt tüntette ki a 200, s *Kármán Mórt* az 50 arannyal. Böhm Károlynak *Az ember és világa* című nagybecsű munkáját, illetőleg annak harmadik részét, Kármán Mórnak pedig a *Paedagógiai dolgozatok* című két kötetét érte ez úttal a kitüntetés. A jeles bölcselkedő, Böhm Károly, sajnos, e kitüntetést meg nem érthette, s így Akadémiánk a sírjára tette azt a koszorút, a melyet életében nem nyújthatott neki.

Az első osztály körében *Palágyi Lajos*nak *Az angyalföld* című elbeszélő költeménye a Nádasdy-díjat (100 arany) nyerte; a költemény tárgya a monda és őstörténelem közös forrásából van véve, s az egész mű 28 balladai képből áll. A Gorove-díjat (100 arany) *Tankó Béla* szászvárosi tanár *Az esztetika módszertana* című művének ítélte az Akadémia; a műről Jánosi Béla jelentése kiemelte, hogy az irodalomnak valódi nyeresége. A Sámuel-díjat (15 arany) *Kertész Manó* nyerte el, *Fokos Dávid* dolgozata pedig dicséretben részesült.

A második osztályban a Vigyázó-jutalom (1200 K) nyertese *Lukinich Imre*, deési állami főgymn. tanár, társulatunk buzgó tagja és folyóiratunk dolgozótársa. Pályaművét, *Az Erdélyi-fejedelemség területi változásainak történetét*, Angyal Dávid és Szádeczky Lajos tagtársaink bírálták s készséggel ajánlották a jutalomra. A mű alapgondolata, hogy Erdélyt a területi bővülés, a magyarországi részek időnkénti odacsatolása tette fontos politikai tényezővé, a tárgyalás folyamán kellőképp kidomborodik.

A harmadik osztály körében a Kereskedelmi Csarnok pályadíját (ezer frank aranyban) *Kreutzer Lipót* és *Rácz Lajos*, a Lévy-díjat (1000 K) *Weiser István* és *Zaitsek Arthur* nyerték el, s az osztály megbízást adott *Lechner Gedeonnak*, hogy az általa választott természettudományi kérdéssel foglalkozhassék.

A Bródy Zsigmond-féle jutalmat (6000 K) *Halász Imre* ismert jeles publicistánknak ítélte oda az Akadémia. Halász mintegy félszázad óta fejt ki nagy tevékenységet e téren; alapos készülsége,

kiváló tehetsége jóval fölülemelik őt az átlagos színvonalon. Különösen a *Letűnt nemzedék* című tanulmánya érdemel igazi méltánylatot, ez indította a jelentéstevőket, hogy az ő megjutalmazását ajánlják az összes ülésnek.

A tagválasztás az idén nem járt a kellő sikerrel; több komoly tudósunk, akik már régebben megérdemelték volna az Akadémia elismerését, kisebbségben maradtak már az osztály-szavazáskor. Az I. osztály *Horváth Cirillt*, a régi magyar irodalomtörténet kiváló munkását, ajánlotta levelező tagúl, a II. osztály *Balogh Jenő, Márki Sándor* és *Medveczky Frigyes* lev. tagokat rendes tagokúl, a III. osztály pedig *Rejtő Sándor* műszaki író és *Preisz Hugó* természet-tudóst lev. tagokúl; az összes ülés így határozott. Oszintén örvendünk Márki Sándor megválasztásán, aki társulatunk régi oszlopos tagja és történetírásunk jelentékeny sikerű művelője.

A május 5-dikén tartott ünnepélyes ülés zárta be az Akadémia nagyhaték. Beöthy Zsolt másodelnök Széchenyi István újonnan fel-födözött művével kapcsolatban nemzetünk csökkenő történeti érzékéről szólt, amiben — sajnos — igaza is volt. A nagyhatású megnyitó után Heinrich Gusztáv főtítkárr beszámolt az Akadémia mult évi működéséről, Ilosvay Lajos Than Károlyról emlékbeszédet mondott, Sebestyén Gyula pedig Gárdonyi Gézának egy drámai párbeszédét olvasta fel; végül Tisza István gróf *Sodovától Sedánig* című nagyobb történelmi tanulmányának 3-dik fejezetét adta elő, a melyben Franciaország vezérszerepre jutását kitűnően ecsetelte, néhányat és Poroszország pompásan jellemezvén a főszereplőket, első sorban Bismarckot. Élénk érdeklődéssel várjuk az egész tanulmány megjelenését.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

(1908., különösen júl. 1. — decz. 31.)

1848—49.

Spiegler Gy.: *Der Freiheitskampf der ungarischen Nation.* (Lipscse, II. kiad.). Ismert.: P. Hirl. 1908. szept. 27.

Stratimirović György tábornok és szerb politikus. Nekrologok: 1908. decz. 15—16. P. Lloyd decz. 16-án; N. Freie Presse 16-án; Budap. Hirl. decz. 17.; Budapest decz. 17. (»A 48-iki szerb lázadás hőse.«). — Fontos pótlékot közölt a P. Lloyd decz. 20. (Megjegyzendő, hogy 1911. jelentek meg Bécsben, Braumüllernél *Stratimirović* tábornok *emlékiratai*: »Was ich erlebte« cz. alatt. Ismertette Wertheimer Ede a P. Lloyd-ban 1911. jun. 11.).

Szabadságharcunk költészete. Veszprémi Dezső. Szatmár és Vidéke 1908. 13. és köv. sz.

Jellasić, Windschgrätz és Radetzky. Junius. Az Ujság. 1908. decz. 25.

Kazinczy Lajos honvédtábornok emlékiratai. (1907.) Dudás Gy. nyilatkozata ezen emlékiratok hitelességét illetőleg: Zemplén, 1910. okt. 1. (V. ö. Századok 1910. 612. 1.)

Ungedruckte Briefe des Erzherz. Palatins Stefans. 1848. A Wiener Montagsrevue nyomán Pester Lloyd 1908. decz. 21. (A főherceg szól t. k. az 1848. júl. 18. a Lánchídon történt szerencsétlenségről, Jelliasic tervezett betöréséről (aug.), a szerbek első támadásairól és említi, hogy a határőrvidéki katonák velük tartanak. »En egy mindjobban feldarabolt monarchiát látok magam előtt.«)

Hatvan év előtt. Emlékeimből. Hatala Péter. P. Hirl. 1908. decz. 25. (Szól a schwechati csatáról és Pozsony környékbeli hadi eseményekről. 1848. decz.).

60 év előtt. (1848. decz.) Várad Antal. Magyarország. 1908. decz. 16. *A Branyiszközi hősök emléke Szepesváralján.* Vasárn. Ujs. 1908. 23. sz. *A vörössapkások Aradon.* Dr. Oláh Gyula. Vasárn. Ujs. 1908. 585. l. *Az aradi vár és a város 1848-ban.* Dr. Oláh Gyula. Vas. Ujs. 1908. 653. l.

A zalatnai vérfürdő tanúja. (Balos Istvánné, sz. Szutyori Irma elbeszélése.) Budapest. Hirl. 1908. decz. 1.

Casteritz József gf., aradi várparancsnok 1849-ben. Kaszás József. Budapest. Hirl. 1908. szept. 16. (A hadi foglyok levelezésének közvetítéséről.)

Egy szemtanú október 6-ikáról. Bpesti Hirl. 1908. okt. 7. (E még kiadatlan feljegyzések szerzője valószínűen az 1849. okt. az aradi várban elzárt Pfennigsdorf őrnagy, a ki a vértanúk kivonulását látta. — Az erdélyi Ereklje-múzeum tulajdona.)

Emléket Maderspach Károlynénak! — A fővárosi és vidéki hírlapok 1908. nov. 5. (1909-ben fel is avatták. V. ö. Századok 1909. 786. l.)

Madách és Haynau. Kacziányi Géza. Alkotmány. 1908. decz. 12. (Madách Imre és Károly 1849-iki pörük és ideiglenes felmentésük.)

Csiky Sándor egri követ és városi főjegyzőről. Gyöngyössi László. P. Hirl. 1908. nov. 8. (Szól t. k. Kufsteinban töltött fogságáról 1849.)

1849-TŐL NAPJAINKIG.

Was man von dem jungen Kaiser sprach. N. Freie Presse. 1908. decz. 2. (Hübner b., Ernő szász-kóburgi herceg és Hohenlohe herceg nyilatkozatai és feljegyzései az ifjú uralkodóról és udvaráról.)

A mi királynénkről. Személyes emlékeim. Porzó. Az Ujság. 1908. decz. 27. (Kihallgatásainak története.)

I. Ferencz József külpolitikája. Szokoly Kornél. Az Ujság. 1908. decz. 25-én.

I. Ferencz József. Mezei Ernő. Egyetértés. 1908. decz. 2.

Szádeczky Lajos, Bethlen Lajos gróf önéletrajza. 1782—1867. (Kolozsvár, 1908.) Ismert. Az Ujság. 1908. jan.; Budapest. Hirl. márcz. 31., Századok 42., (1908) 354.

Újabb adatok a magyar emigráció korából. V. S. — Vasárn. Ujs. 1908. 405. l.

Bach miniszter. B. M. Vas. Ujs. 1908. 634. l.

Kecskeméthy Aurél naplója. Kiadja Rózsa Miklós. (Bpest, 1909. ill. 1908. karácsonykor.) Ismert. Budapest. Hirl. és Egyetértés 1908. decz. 24. és 27-én; P. Napló 1909. jan. 2. jubil. szám (Lakatos); N. Pester Journ. 1908. decz. 20. (Peisner); Századok 1910. 320. l. (Mangold); Alkotmány 1909. ápr. 30.

25 bot 1 sajtóhibáért. Budapest. Hirl. decz. 4. (Ez a sors érte Incze nyomdászt a Bach-korszak elején.)

Az Almássy-Nedeczky-féle összeesküvés. Pesti Hirl. 1908. nov. 29.

Falk Miksa levelezéséből 1861. után. Pompéry Aurél. Budapest. Hirl. 1908. szept. 20. (Hopf János kalocsai nagyrépost, Lonovics érsekhez és többekhez intézett levelek.)

Ein Ausflug nach Sadowa. (Zur Jahreswende des 3. Juli 1866.) Balogh Pál. P. Lloyd. 1908. jul. 3.

Deák Ferencz és Andrássy Gy. (id.). Kéry Károly. Az Ujság. 1908. okt. 27. (Az utolsó években Kandó Kálmán egyenlített ki a köztük felmerült nézeteltéréseket.)

Rudolf trónörökös ajándéka. P. Lloyd 1908. decz. 25. (Édes anyjának, Erzsébet királynénak, Heinc 1839-ből való eredeti leveleit ajándékozta, melyeket Weill Sándortól szerzett.)

120 nap Kossuth Lajos életéből. Öreg politikus. Budapest nov. 4. (Szól Helfi Ign. és Simonyi Ernő látogatásáról Torinóban 1869. és a Kossuth-fiúkról.)

A félmúltból. (Ghyecz Kálmán mint Tisza Kálmán úttörője.) P. Napló 1908. okt. 28. — *Egyéb cikkek Ghyecz Kálmánról* a lapok okt. 28. számaiban.

Ghyecz Kálmán domborművé képe. Vasárn. Ujs. 1908. 44. sz.

Visszaemlékezéseim az 1875. évi fúzió történetére. Dr. Oláh Gyula. — Új M. Szemle. 1908. szept. 15. — Oláh tanulmányát a Bpesti Hirlap is ismertette okt. 11., az Alkotmány okt. 13., a P. Lloyd okt. 18., Pesti Napló okt. 18.

Az 1875. évi fúzió. Ábrányi Kornél. P. Napló 1908/9. jubil. szám. *Andrássy Gyula gf. szerepe a keleti politikában.* Budapest, 1908. decz. 24., 25. és 27. (Busch német államtitkár hátrahagyott iratai nyomán, melyek a Deutsche Rundschau-ban 1908. decz. megjelentek.)

Strnad Eugen, Reminiscenzen aus der Okkupation Bosniens u. der Herzegovina. (Pozsony 1908). Ismert. Westung. Grenzboten. 1908. okt. 18.

Bosznia és Herzegovina. Szeberényi Lajos. Huszadik Század. 1908. 11. sz. 388. sk. 1.

Bosznia története. P. Hirl. 1908. okt. 11.

Bosznia és a magyar Szt. Korona joga. (1137 óta). Budap. Hirl. 1908. okt. 11.

A keleti kérdés története. 3 közlemény. III. *Bosznia okkupációja a magyar országgyűlésen.* Pesti Napló. 1908. okt. 10.

Bosznia multja. Smičiklas Tádé. Obzor. 1908. okt. 7. Kivonatban: P. Lloyd. okt. 8. (S. szerint nem Magyarország, hanem Horvátország bírta századokon át Boszniát.)

Bosznia okkupációja. Történeti visszaemlékezések az okkupációra. Egyetértés. 1908. decz. 25.

Bosznia. Az annexió közjoga. (Névtelen cikk.) Az Ujság. 1911. okt. 11.

Völkerrechtliche Betrachtungen der Annexion von Bosnien und der Herzegovina. Vom Geh. Justizrat Prof. Jos. Kohler (Berlin). N. Freie Presse 1908. okt. 11. (és több magyar lap 12-én.)

Die Annexion und das Recht der heil. Krone auf Bosnien seit Béla III. Timon Ákos. P. Lloyd. 1908. okt. 11. — Pótlék u. ott okt. 16. és okt. 25. *Die Annexion u. die historischen Rechte Ungarns.* Schiller Félirtól.

Bosznia annexiója a jogkérdés szempontjából. Timon Ákos dr. Bpesti Hirl. 1908. nov. 8. (Több tekintetben aggályosnak tekinti és kiszámíthatatlan bonyodalmak kútforrásának). V. ö. Bp. Hirl. okt. 9.

Quid juris? (Bosznia annexiója.) Kmety Károly. Egyetértés. 1908. okt. 8. — V. ö. Kmety cikkét: *Die staatsrechtliche Seite der Annexion.* A N. Freie Presse-ben, okt. 10. (Válaszolt rá a Fremdenblattban okt. 13. egy névtelen közjogász.)

Zur Angliederung Bosniens und der Herzegovina. Dr. Lammasch Henrik bécsi egyet. tanár. — Fremdenblatt 1908. okt. 8. és budapesti lapok 9-én.

- Die Annexion.* Von einem hervorragenden österreichischen Juristen. P. Lloyd. 1908. okt. 17. (Osztrák szempont.)
- Rudolf trónörökös szobra.* (Ligeti Miklóstól.) Vas. Ujs. 1908. 42. sz. *Szülőgyi Dezső.* Fővárosi Lapok. 1908. okt. 17. és 18.
- Kossuth-szobrok.* Bányász L. Ország-Világ. 1909. 16. sz.
- Kossuth L. szobra N.-Károlyban.* Vasárn. Ujs. 1908. 23. sz. — *Kossuth szobra Rákospalotán.* U. ott 43. sz.
- Türr István.* Vasárn. Ujs. 1908. 19. sz. — Huszár Imre, Türr István. N. Pester Journ. 1908. jún. 7.
- B. Rauch Pál horvát bán.* Vasárn. Ujs. 1908. 3. sz.
- Ferdinándy Gyula. Abauj-Torna vmegye 1905—1906. évi alkotmányos ellentállásának története.* 85 okmánygyal. (Kassa 1908.) Ismert. a kassai lapok, a Magyarország és Mangold, Urkundliche Beiträge zur Gesch. des Kabinetts Fejérváry. (Lipsee, 1909. 42. sk. 1.)
- Knatchbull-Hegessen, The political evolution of the Hungarian Nation.* (2. köt. London 1908.) Ismert. : Magyarország 1908. nov. 17.; N. Pester Journal nov. 22.; Budap. Hirl. nov. 20. (Marczali), P. Lloyd nov. 17. (Leipnik), P. Napló 1909. febr. 7. (a Spectator bírálata); Budap. Szemle 1909. márcz. (Marczali).
- Gonnard René. La Hongrie au XXe siècle.* (Lyon. 1908.) Ismert. P. Lloyd 1908. nov. 28. (Ferenczi); Magyarország 1909. máj. 27.; Budapest 1909. máj. 28.; Budap. Hirl. 1908. decz. 13.; Az Ujság 1909. febr. 7.; Közgazd. Szemle 1909. jan.; Magy. Hirl. 1909. máj. 28.
- Scotus Viator* (Seton-Watson), *Racial problems in Hungary.* (London, 1908.) Ismert. Budap. Hirl. 1909. jan. 9., 12. és máj. 25.; Magy. Hirl. 1909. jan. 22. (Majláth József. gf.); u. ott máj. 12. (Szabolcs); Österr. Rundschau VIII. évf. 313. l.; Sybels Hist. Zeitschr. 1909. 103. köt. 609. l. (Uhlirz); v. ö. Alkotm., P. Hirl. és Budap. Tagblatt 1909. ápril. 4. — Czafolatúl *Majláth József gf. A vindication of Hungary. A reply to Scotus Viator and other writers.* (Páris 1908.) Ism. P. Hirl. 1909. jan. 9.)
- Majláth József gf., Hungaricae res.* (Páris 1908.) Ismert. N. Pester Journal 1908. szept. 24.
- Bovill Forster, Hungary and the Hungarians.* (London, Methuen 1908.) Ismert. Alkotmány 1908. okt. 15.; P. Lloyd nov. 20—21. (Kropf Lajos.)
- A csehokről és tótokról.* Grünwald Bélától (1884.) és Adamek Károly cseh politikus megjegyzései. Bpesti Hirl. 1908. okt. 25.
- Az »Internationale« történetéhez *Ausztria- és Magyarországnban.* Wertheimer Ede. Kiadatlan feljegyzések nyomán. P. Lloyd 1908. aug. 27. és 28. (Az első munkás-egyesületek alapítása Berrmann és Hrabje által 1867—71. Beust gf. intézkedései. — Viola Károly, Raspe és Irlinger működése. Az I. tüntetés. 1871.)
- Die Vorkämpfer der selbständigen Ungarischen Bank.* Faragó Miksa. P. Lloyd 1908. decz. 30. (V. ö. az 1807. és 1812. törvényeket. Fogarassy János és Farkas Ferencz már külön bankot sürgettek]. Fontosak Dezsewffy E. »Alföldi Leveli 1842« is; o két, kartellben levő bankot követelt, egy osztrák és egy magyart.)
- Die Bankfrage.* Scharling egyet. tanár. P. Lloyd. 1908. szept. 25.
- Gf. Zichy Tivadar, Österreich und Ungarn.* (Deutsche Rundschau 1908. okt.—nov. füzet és több hírlapban. Szól kül. a nemzetiségi kérdéstről és a magyar nyelvről, mint hivatalos nyelvről.)
- A Magyarország és Ausztria közötti közjogi viszonyról.* Gróf Apponyi Albert. Jogállam. 1908. szept. Ismert. az 1908. szept. 19—20. lapok.

Összeállította: DR. MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1912 évi ápr. hó 18-án d. u. 5 órakor tartott r. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Gróf Teleki Géza elnök elnöklete alatt dr. Csánki Dezső első és dr. Fejérpataky László második alelnökök, dr. Angyal Dávid, dr. Császár Elemér, dr. Domanovszky Sándor, dr. Dóry Ferencz, dr. Gombos Albin, dr. Hóman Bálint, Horváth Sándor, dr. Illés József, dr. Iványi Béla, dr. Komáromy András, dr. Lukcsics József, dr. Ortvas Tivadar, dr. Reiszig Ede, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja és jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Komáromy András és dr. Domanovszky Sándor vál. tagokat kéri fel.

34. Napi rend előtt elnök részvétteljes hangon emlékezik meg dr. Vécsey Tamás elhunytáról, kiben a Magyar Történelmi Társulat lelkiismeretes, buzgó vál. tagját és a magyar tudományos világ egyik előkelő bajnokát gyászolja.

A vál. a megboldogult emlékét kegyelete jeléül jegyzőkönyvében megörökíti és családjához részvétiratot intéz.

35. Napirenden a betegsége miatt távollevő titkár helyett jegyző bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak *évd. r. tagokul 1912-től:* dr. Baross Lajos ügyvéd Budapesten (aj. az elnökség), dr. Glatz Ernő keresk. akadémiai tanár Budapesten (aj. Domanovszky Sándor), dr. Tichy Margit középiskolai tanár Budapesten (aj. Relković Neda), dr. Tordai Ányos cziszt. r. főgymn. tanár Baján, Dicskei Várady Sándor földbirtokos Križovlyangrádon (mindkettőt aj. a titkár), dr. Weichhart Gabriella tanárjelölt Budapesten, dr. Tarczali Zombory Ida tanár Budapesten (mindkettőt aj. Relković Neda), a bajai cziszt. r. főgymn. »Tót Kálmán-önképzőköre«, a budapesti Julián-Egyesület, a gyulai róm. kath. főgymnasium (mindhármát aj. a titkár), a törökbecsei m. kir. áll. polgári fiu- és leányiskola, a váczi Múzeum-Egyesület (mindkettőt aj. a jegyző).

Megválasztatnak.

36. Iványi Béla dr. vál. tag részleteket olvas fel Lukinich Imre dr. r. tagnak *Az erdélyi fejedelmi cím kialakulásának története* cz. tanulmányából.

Az érdekes felolvasás köszönettel fogadtatik.

37. Jegyző előterjeszti a pénztárnok 1912 évi február és márczius hónapokról szóló kimutatását, mely szerint :

összes bevétel	10.675 kor. 19 fill.
összes kiadás	7941 » 24 »
maradvány	2733 kor. 95 fill.
Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztár- nál folyószámlán levő	7752 kor. 64 fill.
követelést, 1912. márczius 31-én összesen	10.486 kor. 59 fill.

kézpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a m. kir. testőrségtől befizetett 200 kor. alapítvány tőkésítendő.

A kimutatás tudomásul vétetvén, a jegyzőkönnyvhöz csatoltatik.

Az elnökség felkératik, hogy a tőkésítendő 200 koronán vásároltasson annak megfelelő névértékű 4%-os magyar koronajáradék-kötvényt a társulat alaptőkéjének gyarapítására.

38. Előterjeszti a Pesti Magyar Kereskedelmi Bank 1911. decz. 28-án kelt levelét, melyben a társulattól a czég jegyzésére jogosítottak névaláírásának a közlését kéri.

A vál., mivel a társulat a Kereskedelmi Bankkal azon kívül, hogy a Terray-féle részvény nála van letéve, semmiféle összeköttetésben nincsen, a czég jegyzésére jogosítottak névaláírásának közlését szükségtelennek tartja s az elnökséget felhatalmazza, hogy a Terray-féle részvényt a Pesti Magyar Kereskedelmi Bankból vegye ki és megőrzés végett a társ. többi értékpapirjait kezelő P. H. E. Takarékpénztárnál helyezze el.

39. Jelenti, hogy báró Forster Gyula a gazdasági bizottság elnökévé, dr. Békefi Remig, dr. Bleyer Jakab, dr. Császár Elemér, dr. Fináczy Ernő, Horváth Sándor, dr. Iványi Béla, dr. Szádeczky Lajos és dr. Thallóczy Lajos pedig a vál. tagjaivá lett megválasztásukért levélileg köszönetüket nyilvánították.

Tudomásul vétetik.

40. Bemutatja a gróf Zichy Nándor-emlékmű és a sárospataki Erdélyi János-szobor bizottságok felhívását adakozására.

A társulat tagjai felkérhetnek, hogy sziveskedjenek a kegyeletes czélokra szánt adományaikat a titkári hivatalhoz küldeni.

Zárt ülésen.

41. a *Századok* indexe —,

42. a Radics Vendel kérvénye —,

43. a tagdíjhátralékosok stb. ügyében intézkedett a vál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Gróf Teleki Géza s. k.
elnök.

Barabás Samu s. k.
jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Komáromy András s. k.
vál. tag.

Dr. Domanovszky Sándor s. k.
vál. tag.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1912 évi ápr. hó 27-én d. u. 5 órakor tartott rk. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: dr. Csánki Dezső ügyv. alelnök elnöklete alatt dr. Áldásy Antal, dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár, dr. Döry Ferencz, dr. Gombos Albin, dr. Hóman Bálint, Horváth Sándor, dr. Iványi Béla, dr. Lukacsics József, dr. Melich János, báró Nyáry Jenő, dr. Ortway Tivadar, dr. Szabó László, dr. Váczy János vál. tagok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja s jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Angyal Dávid és dr. Lukacsics József vál. tagokat felkérven, —

44. Megilletődött hangon emlékezik meg néhai dr. Borovszky Samu váratlan haláláról, ki rövid három éves társ. titkársága alatt is elévülhetetlen érdemeket szerzett a társulat körül és jelenti, hogy elhunytáról az elnökség a társulat nevében gyászjelentést adott ki és a társulat koszorúját Ballagi Aladár dr. vál. tag tette le beszéd kíséretében a megboldogult ravatalára.

A vál. az elnökség intézkedését jóváhagyólag tudomásul vévén, az elhunyt emlékét jegyzőkönyvében megörökíti, özvegyéhez részvétíratot intéz, emlékbeszéd tartásról egyik legközelebbi ülésén intézkedni fog s végül Ballagi Aladár dr. beszédét a *Századok*ban egész terjedelmében közzététetni rendeli.

45. A titkári tiszteletdíjnak a f. évi ápr.—juniusi évnegyedre esedékes része néhai Borovszky Samu számára, 1909. decz. 15-én kelt levele értelmében, a Zsilinszky Mihály volt ügyv. alelnök hozzá

járulásával inaugurált módon egy összegben előre kiutalványoztatván, a kiutalványozott 400 kor. összegből a hátralevő május és június hónapokra eső 266 kor. 67 fillérre nézve ügyv. alelnök javasolja, hogy tekintettel a megboldogult érdemeire, ezen összeg a költségvetésileg megállapított előre nem látható kiadások tétele alatt számoltassék el.

A javaslat elfogadtatván, a megboldogult titkár említett levele a jegyzőkönyvhöz csatolatik.

46. A társulat szellemi és anyagi ügyeinek zavartalan továbbvitele céljából az alapszabályok 25. szakasza által előírt titkári teendők a váratlanul bekövetkezett helyzet szükségéhez képest ideiglenesen, a f. naptári év tartamára úgy osztatnak meg, hogy az adminisztratív teendők lehető legnagyobb részének végzésével a vál. Barabás Samu jegyzőt, a társ. folyóirat szerkesztésével, illetve a havi felolvasó ülések tudományos részének előkészítésével pedig dr. Gombos F. Albin vál. tagot bizza meg; egyszersmind a titkár-szerkesztő tiszteletdíjával a f. évre költségvetésileg felvett 1600 kor. összegből a társ. jegyzőnek a jelzett titkári teendők végzéseért pótlékul 400 kor., Gombos F. Albinnak pedig a szerkesztői teendők végzéseért 1200 kor. illető részét állapítja meg tiszteletdíjúl; végül a szerkesztői teendők ideiglenes ellátásával megbízott Gombos F. Albin támogatására ugyanezen ideiglenesség tartamára dr. Angyal Dávid, dr. Ballagi Aladár és Tagányi Károly vál. tagokat kéri fel. A folyóirat címlapjára azonban csupán ez jön: Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye. A választmány megbízásából ideiglenesen szerkeszti dr. Gombos F. Albin vál. tag.

47. A néhai Borovszky Samu titkár hagyatékában található társulati kiadványok, kéziratok, nyomtatványok stb. átvételére dr. Gombos Albin, dr. Váczy János vál. tagok és Barabás Samu jegyző küldetnek ki.

Több tárgy nem lévén az elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső s. k.

elnök.

Barabás Samu s. k.

jegyző.

Hitelesítjük:

Dr. Angyal Dávid s. k.

vál. tag.

Dr. Lukács József s. k.

vál. tag.

FIUME A XV. SZÁZADBAN.

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

Említve van még e korban az *ágostonrendiek temploma* (*ecclesia S. Augustini*), a mai Sz. Jeromos-templom, a városháza mellett. A szerzetet 1788-ban törölte el II. József császár; ¹ a régi klostrom a vallásalapé lett s 1835-ben a városi hatóság költözött bele.² Hogy e zárdatemplom mikor épült, pontosan nem tudjuk. Kobler János többször idézett munkája szerint »*azt mondják, hogy 1315 körül épült*«, ³ de forrás nincs említve. A forrásra azonban ráakadunk *Pichler Rudolf*nak a Duino várkastélyról írt művében, melyben azt mondja, hogy a fiumei ágostonrendi klostromot és templomot *Duinói IV. Hugó* lovag (sz. 1297, † 1328), Fiume hajdani ura alapította 1315-ben. Az 1315 évi alapítólevél ugyan elveszett, de emlékét fenntartotta az előbb említett *Bauzer Márton* jezsuita Görzben őrzött kézirati műve, melyben azt mondja, hogy »*a fiumei ágostonrendi klostromot, amint mondják, Duinói Hugó alapította és Wallsee Rupert* (helyesen: Rambert) *fejezte be. Hugó alapítványának alapítólevele elveszett; Rupertét is, mely az említett évben (1408) kelt, megrontotta az idők járása. Ezt az alapítványt újította meg aztán I. Ferdinánd ő Felsége.*« ⁴

A klostrom alapítási évére vonatkozólag maga Kobler is könyvének más helyén még két más íróra hivatkozik: az egyik *Kandler*, a ki *Annali di Fiume* című közleményében a klostrom

¹ Kobler i. m. I. 99.

² Kobler i. m. II. 32.

³ »dicesi fabricata intorno al 1315« i. m. II. 98. l.

⁴ Pichler: St. Castello di Duino, Trento, 1882, 175. l.: idézve Bauzer: Rerum Noricarum et Forojulensium Narratio (kézirat). Lib. VIII. cap. 6.: »Flumine S. Viti... coenobium S. Augustini eremitis auspicatur (sic) fertur Hugo de Duius dominus, cui coenobio supremam manum imposuerat Rupertus (sic) de Walsa. Fundationis ab Hugone conceptae, tabulae disparuerunt Ruperto etiam memorato anno (1408) confecta fundatio temporis iniuria vitium contraxerat, quam fundationem a Ferdinando I Augusto innovatam inferius trademus«.

alapítását Duinói Hugó által 1315-re teszi.¹ A másik, *Pater Marian, »Austria Sacra«* cz. művében ugyanezt mondja.²

Ez évszámot annyival inkább valószínűnek tarthatjuk, a mennyiben okmányilag is bebizonyítható, hogy a fiumei ágostonrendi klastrom már fennállott a XIV. században, a Duinóiak uralma idejében. Ugyanis *Wallsee II. Rambert* egy Duinóban 1429-ben kelt okmányában megerősíti azt az adományt, melyet *anyai nagybátyja, Duinói VI. Hugó* (Pichler genealogiai táblázata szerint sz. 1344, † 1391) tett a fiumei ágostonrendi szerzet javára.³

A templom udvarának (hajdan klastromudvarnak) kereszt-folyosóján befalazva egy igen érdekes emlék maradt fenn a XV. századból. Ez egy emlékezet okéért kőbevésett szerződés 1484-ből. E szerződés szerint 1484 július 13-án Fiume akkori kapitánya, *von der Dürer Boldizsár (Baldassar de Durr)* a fiumei várkastélyban Sándor plébános, Simon bíró, András százados (rendőrkapitány) és több más tanu jelenlétében az ágostonrendi szerzetet képviselő *Gáspás priornak* ajándékozta a törvénycsarnok (*logia*) mellett levő (tehát: piaczi) *házát*, melyet a néhai Gresanus bíró megbizottaitól (*commissariis*) vett volt meg. Ezzel szemben a prior kötelezi magát és utódait, hogy a kapitány elhunyt felesége, Katalin asszony sírja fölött a Sz. Háromság kápolnájában Sz. Fábiana oltára előtt minden pénteken misét mond és a sírt temetési szertartással behinti (*exequiis aspergere*); azonkívül minden évben Sz. *Emericiana* napján, januárban megülni a mondott Katalin asszony (halála) évfordulóját,⁴ misével és este vigiliával, melyen részt vegyenek a szerzet összes barátai s azonkívül meghívandó hat vagy nyolcz kanonok, a mennyi Fiumében található, s mindnyájan celebráljanak s hintsék be a sírt; minden egyes meghívott papnak a szerzet részéről ezért hat soldó fizettetvén. A mondott oltár előtt, a sír fölött, a prior és utódai kötelesek örök lámpást égetni és saját olajjukkal ellátni. Azonkívül kötelesek még évenként egyszer misét mondani Grisanus bíró lelki üdvéért, a kié a ház azelőtt volt.

A szerződés végrehajtására biztosokul a kapitány összes utódait, Fiume mindenkori kapitányait, a bírákat és városi tanácsot nevezi meg. Ha az ajándékba adott ház idő jártával

¹ Kobler i. m. II. 94. és Pichler i. m. 175; a közlemény az 1859—60-ik Almanacco Fiumano cz. évkönyvben jelent meg. Azonkívül még Kandler: *Indicazioni per riconoscere le cose del litorale, 1315. év.*

² V. 422. l. A mű megjelenési éve nincs idézve. Kobler i. h.

³ Pichler i. m. 265. l. A jegyzet szerint az okmány eredetije Pesten van, hiteles fordítása a fiumei káptalan levéltárában.

⁴ Sz. Emerenzia, január 23. (*»facere anniversarium dicte Domine Caterine in festo S. Emericiane de mense Januarii.«*)

megrongálódnék, a biztosok adják bérbe egy vagy több évre valamely kereskedőnek s a bérösszegeből javíttassák meg s állíttassák jó karba; ha a ház ismét rendben lesz, adják vissza a szerzetnek. A ház béréből egy harmadrész a tisztelendő szerzetesek között osztandó ki ruházatra és egyéb szükségletekre, a többi maradjon a zárdának. A kapitány az Isten nevére kéri (*rogat propter Deum*) a barátokat, hogy a misét akkor is mondják, a mikor a ház javítás alatt van (tehát nem jövedelmez). Ráadásul ad még a klostrom számára egy zöld selyemből szőtt miseruhát és egy misekönyvet. A prior a maga és utódai nevében készséggel ígéri, hogy mindezeket megfigyeli és teljesíti.¹

A többi templomból már kevesebbet mondhatunk. Ezek egészen kis, kápolnaszerű templomok voltak s ma már csak egészen apró terek tartják fenn nevüket, a hol hajdan állottak.

Egyik a *Sz. Borbála temploma* volt (*ecclesia S. Barbare*).² A hasonnevű téren 1787-ig állott fenn, amikor is lebontották. Úgy látszik nem is miséztek benn állandóan, mert egy 1508-ban kelt okmány szerint az ágostonrendiek kötelezték magukat, hogy benne *évenként kétszer* misézzenek. Később is, a fumei káptalan-nak egy miselajstromában található adat szerint e templomban évenként *Sz. Miklós* napján s új hajók beszentelése alkalmából mondattak misék.³

A *Sz. Mihály temploma* (*ecclesia S. Michaelis*)⁴ a hasonnevű kis téren állott a S. Vito templomtól kis távolságra nyugatnak, egészen 1833-ig, a mikor lebontatott, hogy a körülfekvő házak több levegőhöz és viláosságához jussanak.⁵ Okmányainkból megtudjuk, hogy már létezett 1441-ben. A *Sz. Mihályról* nevezett jámbor társulat (*fraternitas S. Michaelis*) tartotta fenn, a mely a mondott évben úgy szerződött *Skolich Vida* pappal, hogy az a Mihály-templomban minden vasárnap misét mond élete fogytaig, a miért évi 40 soldó (2 líra) fizetésben és egy kert haszonélvezetében részesül.⁶ Ugyanez évben egy más okmány *Pilar Simon* fűrészmolnárt (*seccatort*)⁷ nevezi meg a jámbor társulat templom gondnokául (*gasteldio*).⁸

¹ A kőbe vésett érdekes szerződésről 1888 márczius 29-én vettem másolatot s fent ennek alapján ismertetem.

² »Datum ante eccl. S. Barb. 1457. IX. 5.

³ Kobler i. m. I. 145. l.

⁴ L. C. 740. l. 1456.

⁵ Kobler i. m. I., 142 l.

⁶ L. C. 95. l. 1441.

⁷ Ilyenül említve L. C. 437. l. 1451. év. A *Pilar* név különben is horvátul foglalkozást jelentő név s fűrészmolnárt jelent.

⁸ L. C. 116. l. 1441. — Erről tud Kobler is i. m. II. 142.

Ugyanez évben találjuk említve még *Sz. Lőrincz templomát* is (*eccl. S. Laurentii*),¹ a melyről azonban ez egy adatnál, pusztá létezésénél többet nem tudunk; azt sem tudjuk, benn volt-e a városban, vagy kint a területén. Kobler János, a ki monographiájában Fiume összes templomait ismerteti, ily nevű templomot nem említ. Talán az alközségek valamelyikében emelkedett, melyek már akkor is megvoltak (*Drenova, Cosala, Plasse*).

Többet tudunk már egy akkoriban épült új templomról, melynek védőszentje azonban nincs megnevezve. Ezt a már többszörösen említett gazdag és tekintélyes *Micolich Miklós* (több ízben bíró is) építtette a saját költségén a *székesegyház közelében*. A fennmaradt szerződés szerint a templom építése 656 lirába (109 $\frac{1}{3}$ aranyba) került. Méretei is adva vannak: igen szerények. A kikötött magasság 16 láb, hossza 13 láb, szélessége 11 $\frac{1}{2}$ láb. Tehát inkább csak kápolna. Ki van kötve, hogy a templom ajtaja hasonló legyen ahhoz, a milyen *Micolich házának* nagytermében van. Az épületet gerendával kell födni és falait bevakolni (*smaltare*). A követ és munkásokat a vállalkozók adják, minden egyéb szükségletet és felszerelést a megrendelő.²

Az okmányból kiderülvén, hogy e templomocska a főtemplom közelében épült, nem lesz nehéz megállapítanunk, melyik lehetett. Kobler monographiájában két kápolnát is találunk említve a főtemplom közvetlen közelében. Mind a kettő a templom előtt emelkedő harangtorony (*campanile*) egy-egy oldalához támaszkodott. Az egyik, *Sz. Antal apát* kápolnája, az északi oldalához, a másik, *Sz. Kozma és Demjén* kápolnája, a déli oldalhoz. Mind a kettő 1720-ban bontatott le és oltáraik a főtemplomba kerültek. Alapítási évét egyiknek sem ismeri a szerző.³

E két kápolna közül egyik lehetett az, a melyet *Micolich Miklós* bíró 1458-ban építtetett *«közel a Mária templomához»*. Tudván azt, hogy az alapító atyjának *Antal* volt a neve,⁴ valószínűnek tarthatjuk, hogy az általa épített templomot néhai atyja emlékezetére annak védőszentjéről nevezte el; — tehát a Kobler által említett *Sz. Antal apát* kápolnája lehetett.

A középkori Fiume egyéb középületeit tekintve, már kevés a mondani való. A *városházáról* pozitív adataink nincsenek. Már mondtuk, hogy föltehetőleg már akkor a nagy piac északi oldalán állott, szemben az alsó kapuval. Többször találjuk említve a *várkastélyt* vagy *palotát*. Közelebbi leírásunk e korból nincsen

¹ L. C. 118. l. 1441.

² L. C. 643. l. 1458. III. 13.

³ Kobler i. m. l. 147. l.

⁴ Nicolaus quondam Antonii, 1437. III. 5.

róla, de látjuk a város közel egykorú XVI. századi látóképéről, hogy magasan föléje emelkedett a városfalaknak, mint uralkodó fellegvár; külön is egy kis erősség, külön falakkal, bástyákkal, árokkal és kapuval. Ebben székeltek a Wallsee grófok kapitányai, nagyszámú cselédséggel és fegyveres kísérettel; a későbbi korban székhelye volt a császári kapitányoknak is, és 1728-ban vendégül látta VI. Károly császárt, a mikor lejött Fiuméba, hogy személyesen vegye ki a tanács esküjét a Pragmatica Sanctióban megállapított új örökösödési rendhez.¹

* * *

Miután ezzel befejeztük körutunkat a középkori városban, lépjünk ki a tengeri kapun oda, a hol most a mai Corso, a modern városi élet főarteriája vonúl, a hajdani falak irányában. Átkelve az árok felvonóhidján, már a tengerparton vagyunk: »*super splaygia*² *terra fluminis*«, a mint az okmányok nevezik.³ Ezt a keskeny sávban húzódó parti síkot látjuk feltüntetve a város XVI. századbéli látóképén is, építés vagy javítás alatt levő bárkakkal és csónakokkal, néhány bódészerű épülettel, egy fából való kikötőhíddal (olyanfélével, mint a milyen most is van Ika előtt, Abbazián túl) s néhány, a part előtt vagy a kikötőhídnál veszteglő hajóval. A Corso tengerfelőli túlsó házsorának s a többi modern utcának még semmi nyoma; az új városrész a tengertől elhódított, feltöltött területen terjed el.

A XV. századbéli középkori Fiume tengerpartja hasonló volt ahhoz, melyet a későbbi látókép feltüntet; csak éppen a kikötőhídról nem találunk említést. A hajóépítés már akkor is folyt a parti síkon, meghatározott építő helyeken, a milyenek voltak a fiumei tengerparton még a mult század nyolczvanas éveiben is, és *squero* vagy *cantiere* néven voltak ismeretesek. Az utolsónak maradt ilyen hajóépítő helyet, a *squero Cosulichot* (a tulajdonos neve után) a susáki sziklás parton még látta e sorok írója 1882-ben a rajta épülő nagy háromárbczos hajóval, a »*Capricorno*«-val, mely körülbelül másfél évtized után selyedt el egy nagy vihar alkalmával a *Bristol-i-öböl*ben. Ilyen squerokon épültek már a XV. században a Fiume előtti tengerparton a középkor különböző hajótípusai, melyeket lépten-nyomon találunk említve okmányainkban: a nagyobb fajta *battellók* és *navigiók*, a *caraccák* és *coccák*, a Velenczében különösen használt karcsú *marciliánák*.⁴

¹ Tomssich: Notizie Storiche sulla Città di Fiume. Fiume, 1886. 219—226 l.

² Olaszul: *spiagga*, sík tengerpart.

³ Néhol: »*in littore maris ante dictam terram fluminis*«.

⁴ »*batellum, navigium, carachia, cocha, marciliana*« az okmányokban.

Ezek a nagyobb hajótípusok már kivesztek; részben a gőzösöknek, másrészt tökéletesebb formájú vitorlásoknak adtak helyet. Ellenben megvannak még, máig is használatosak s a parthajózó kisebb járműveknek szolgáló Fiumára-csatorna kikötőjében most is láthatók a középkorban is járatos *baragozzók* (bragozzók, *barchusium*) és *brazzerák* (*brazara*), melyeket okmányaink sűrűn említenek. Ezeken kívül találunk még bennük említve egyszerűen *bárkákat* (*barca*), *saithiákat* (kisebb halászbárkákat) és *lintereket*, vagyis csónakokat.¹

Hogy ily hajók a város előtti tengerparton levő építőhelyeken akkoriban is épültek, több adat bizonyítja. (*«Una navis que est in chantero in littore terre fluminis»; — «navim quam construi fecit in littore maris ante dictam terram fluminis.»*)² Itt építették hajóikat a fiumei nagyobb kereskedők, a kik egyúttal mind hajótulajdonosok is (*patronus navigii*, *barche* stb.); így *de Barnis Miklós* és *Micolich Miklós*, a kik számos hajóval rendelkeznek, *Pertusano Péter* fakereskedő, *Fossombronei Ráfael* vaskereskedő, (marciliánája említve),³ *de Barnis Miklós* fia, *János* (bárkája van),⁴ *Donadovich Máté* bíró (navigium tulajdonosa), *Mattiuzzi Bertalan* (caracca),⁵ *Fermoi Ádám* (ugyancsak caracca),⁶ *Contovich György* polgár és háztulajdonos és *Cigantich Jakab* hajós (közösen, feliben bírnak egy marciliánát).⁷

Sűrögre folyt hát a mindennapi munka a fiumei hajóépítőtelepen, a hol nemcsak a város kereskedelmének szükségletét fedezték, hanem idegenek számára is építettek. A nagyobb hajókat, battellókat és navigiókat a pápai márka kereskedői veszik (anconai és pesaroi lakosok); a kisebb parthajózó bárkákat dalmata hajósok (Sebenicoból, Curzolából).⁸

Találunk még említést egy másik hajójavítótelepről is, mely a Fiumára mellett volt.⁹

A tengerparton valószínűleg nemcsak a hajótesteket építették, hanem itt készítették a különböző hajóalkatrészeket is; itt ácsolták az árboczokat (ma is a Fiumára mellett), itt faragták

¹ Barchusium, 1439. VII. 15, IX. 22., 1440., 80. l., 267. l., 1448, 355. l., 1445, 223. l., 1450, 417. l., 1459, 665. l.; navigium L. C. 113. l.; carachia 1438, 695. l., 1440, 82. l.; cocha 1441, 92. l.; barca 1445, 12. l.; marciliana 1449, 377. l.; battellum 1449, 395. l., 1450, 415. l. stb.

² L. C. 734. l., 1454. év és 1452. V. 27.

³ L. C. 177. l.

⁴ L. C. 619. l.

⁵ L. C. 392. l.

⁶ L. C. 695. l.

⁷ L. C. 539. l.

⁸ L. C. 80, 215, 223, 415, 417. l.

⁹ »Barcam quam fecit aptore in ripa fluvii« 750. l.

az evezőket, fonták a köteleket. Hogy ne kelljen mindig napon vagy esőben dolgozni, kisebb fabódékat, műhelyeket tákoltak össze a parton. Így tudjuk egy okiratból, hogy a Castuából beszár-mazott Spinzich Quirin bőr- és fakereskedő két munkást fogad fel Zenggből, hogy számára evezőket készítsenek s megígéri nekik, hogy deszkából műhelyt csináltat számukra, melyben kényelmesen dolgozhassanak (*»umbram de assidibus... in qua valeant apte laborare«*).¹

E műhelyeken kívül volt még a tenger partján ez időben a *mészárszék* is; valószínűleg itt vágták a környékről szállított állatokat is; a mi igen dicéretre méltó higienikus eljárás volt. (*»Extra portam terre fluminis sub macello.«*)

Más szembeötlő tárgy volt még a tengerparton egy *nagy nyárfa*, ép a kapu előtt, melyhez régi hagyományok fűződhetek. Számos fontos okmányt találunk e fa alatt kelezve.² Enyhe árnyéka alkalmas találkozóhelyévé tette a fiumeieknek s a hajókon érkezett idegeneknek. A tanácsvezgéseket valószínűleg e fa alól is kihirdették azoknak, kik a tengerparton voltak elfoglalva; hisz nappal a férfinépnek javarészt itt akadt dolga. E magányos fához nyilván régi, szentelt hagyományok fűződtek. Még e korszak elején is, 1437-ben, ősi középkori szokás szerint e fa alatt ítéelkeztek a bírák, s talán ezért volt később szükség ismételt szigorú tanácshatározatokra, hogy csakis a loggiában hozott ítéletek érvényesek.³ Ebből a régi hagyományhoz való szívós ragaszkodásból magyarázható talán, hogy a XVI. században a törvénycsarnok kikerül a városból, ép arra a helyre, — a kapuval szemben — a hol elébb e fa állott.

A parti sík innen kelet felé a Fiumara torkolatáig húzódott, mely akkor még nem a mai medrén át ömlött a tengerbe. (Az új mederbe való átvezetés munkálatai csak 1847-ben kezdődtek gróf Széchenyi István jelenlétében s az ő rendeletére.)⁴ A Fiumara akkor a mostan kikötőül szolgáló csatornán át folyt; hordalékát a nyugat felé tartó tengeri áramlat a város elé vitte s ott rakta le, kijebb építve, szélesítve a tengerparti földsávot.⁵ A folyó torkolatánál levő jobboldali földcsúcsot, egyúttal a fiumei terület

¹ L. C. 1440. X. 5.

² »sub arbore que est in littore maris ante portam terre fluminis« (1438. VII. 31.); — »sub arbore *populea* que est ante portam t. fl. (1438. VIII. 1.); — »sub arbore ante portam t. fl. a mari (1439. IX. 21.).

³ 1444. XII. 23. (207. l.) és 1445. VII. 23. (230. l.). — 1437 május 3-án a kapitány és a bírák »sub arbore quod (sic) est ante portam terre fluminis« hoznak ítéletet. L. C.

⁴ Tomssich: *Notizie storiche*, 395. l.

⁵ *Zátomyról* is találunk említést: »*Secca* que dicitur Brod xaloxaz (L. C. 732. l.)

szélső határpontját Horvátország felé, többször találjuk említve okmányainkban, hol olaszos, hol horvátos latinizált formában (*puncta*, olasz : *punta* és *ert*, horvát : *rt*). Szomszédjában zöldséges kertek terültek el; bőven volt víz az öntözésre. (A mai *Piazza Scarpa* táján; a *Piazza Űrményi* már későbbi feltöltés.)¹ A városfal vízárka mellett is több kertet találunk említve a folyó közelében.²

A Fiumara csatornának akkor még élővízű medre kikötőül szolgált a tengeri járóművek részére. Ezt nemcsak abból következtetjük, hogy a város XVI. századbéli látóképe négy ilyen hajót is feltüntet a folyó mederben, hanem pozitív adatot is lelünk rá a XV. századbéli okmányokban; egy okiratunkban világosan a folyó van kijelölve egy *harozzo* állomáshelyéül.³ Valószínű, hogy úgy, mint most is van, csak a kisebb parthajózó járóművek jöttek be a folyóba (most csatornába), míg a nagyobb típusú hajók a város előtt a szabad tengeren, a Quarneróban horgonyoztak.

A Fiumarán felfelé haladva, a völgy fenekén kétoldalt keskeny alluviális csík húzódik fel, mely a folyó hordalékából keletkezett; ezen van most a *Scoglietto* nevű sétány, az *Ilona-fürdő*, vágóhíd, több gyár és malom. A középkorban ezt az egész folyómelléket *révpartnak*, *kikötőnek* nevezték (horvátul *luka*, maig fennmaradt elnevezés) s termékeny zöldségekertek és rétek foglalták el, melyekről az okmányok sűrűen tesznek említést.⁴

A folyó mellett egy ház is találunk említve.⁵ Ebben a házban lakhatott a *révész*, a kit egy okmány *marinus* néven említ (*»Tragetarius Marinus«*).⁶ Tudjuk azt, hogy a következő XVI. században sem volt még híd a folyón; réven keltek át rajta. Az 1530-iki statutum szerint a város évenként újra adta bérbe a Fiumara révét és annak jövedelmét (*Dazio del Traghetto*).⁷ Mivel a révészt foglalkozása egy helyhez kötötte, feltehető, hogy a rév mellett ház is volt, a hol megvonulhatott és szerszámaikat tart-

¹ »ortus in loco dicto Erth« (L. C. 690, 694. l.); — »ortus na Erth« (695 l.); — »ortus positus ad *punctam*« (724, 728. l.).

² »ortus iuxta fossatum fluminis eundo ad *fluvium*« (L. C. 583 l.); — »ortus iuxta fossatum terre fluminis iuxta *fluvium*« (L. C. 599. l.).

³ »Dictus Rainaldus debeat barchusium reduci facere in *fluvium*, ubi nunc est. (247. l.)

⁴ *terrena posita na luchach* (67. l.); — ortus positus in *Luche* (149. l.); ortus in *luchi* (329, 344, 401, 485, 511, 594, 639. l.); — *muralea magna et ortus in luchi* (475. l.); — *pratus na luchach* (712. l.); — *ortus magnus in luchi* (723. l.).

⁵ »Domus que est iuxta *fluvium*« L. C. 654 l.

⁶ L. C. 318. l. 1447. év.

⁷ Stat. I. k. 15. szakasz.

hatta. A XVI. századbéli látókép a révészt bárkájával s a révhez a városból vezető úttal együtt feltünteti (a mai susáki híd táján), de a házat nem. A XVII. századbéli látóképen azonban, a mint várható is, már *csárdát* találunk e helyen, ezzel a felírással: »*Hosteria dove alogiano (allogiano) gi Scochi*«. ¹

Miután ezzel a város területének keleti határát már elértük, forduljunk vissza a mai Corso, akkor tengerpart mentén a város délnyugati sarkáig, a hol most a *Piazza Dante* terül el. Itt már kívül vagyunk a városon, szőlők és olajfaligetek kezdődnek a mai *Via del Municipion* túl elterülő lankás hegyoldalon. Ez akkor már Fiume város *kerületéhez* tartozik (*districtus terre fluminis*). Végighaladva a Corso folytatásán, a mai *Via Ciotta* elején találjuk a *Dolaz* (völgyecske) nevű dűlőt. (A régi fumeiek a *Via Ciottát* még ma is így nevezik.) A Dolazban ezidétt számos szőlőt, kertet, sőt itt-ott egy-egy kerti házat is találunk. ² Itt van (a *Via Ciotta* elején, az Osztrák-Magyar Bank fiókjának mai épülete táján) szőlők között, a *Sz. András temploma*, ³ mely csak 1876-ban bontatott le.

Ez a kis templom már akkor is régi volt. Harangja, mely lebontása után a mai *Giardino Publico*ban levő *Sz. Cecilia* kápolnába vitetett át, felírásában az 1308 évszámot mutatja: »*Anno MCCCVIII*«. ⁴ A templomot a hozzátartozó okmányilag is említett földekkkel és szőlőkkel együtt még *Duinói VI. Hugó* a fumei ágostonrendieknek adományozta; ez adományt másokkal egyetemben *Wallsee II. Rambert* erősítette meg már említett 1429-iki, *Duinóban* kelt okmányában. ⁵

Innen folytatva utunkat nyugat felé, mindig a tengerpart mentén haladva (a mai *Via Alessandrina* és *Viale Deák* mentén, a vasúti állomás felé), a *Braidának* nevezett dűlőbe érünk; — a nép száján e városrésznek ma is *Braida* a neve. Okmányaink többször említik; meghatározzák tengerparti fekvését is (*Braida*

¹ »Csárda, ahol az uszkokok szállnak meg«. — Genova 1671-iki látóképén (Kobler i. m. II. 35. l.). — uszkoknak nevezték a zenggi kalózokat, kik azonban 1671-ben már nem űzték a kalózkodást; itt tehát csak régibb időkre történik utalás, vagy csak zenggi (horvát tengerparti) hajósok értendők.

² »vinea in Dolaz« (236, 696, 742. l.); »ortus in Dolaz« (696. l.); — »Domus in D.« (361. l.)

³ vinea desuper *S. Andream* (385, 426. l.).

⁴ A felírást fascimilében közli Kobler i. m. II. 95. l. Mivel a betűk megfordítva vannak lemásolva, nem tudta értelmüket megfejteni. Ha a felírást visszafordítjuk, az évszámot egészen tisztán kivehetjük.

⁵ Hiteles másolata a fumei káptalan levéltárában. — Kobler i. m. II. 95. l.

que est iuxta mare») ¹ és szőlőkkel borított területnek tüntetik fel.²

Innen tovább haladva (a mai pályaúdvarton túl, a hadi-tengerészeti akadémia és Gorup-villa táján) a *Ponsal* nevű dűlőre érünk, a mai napig közkeletű elnevezéssel. Itt is szőlőkultúrát találunk az okmányok tanúsága szerint.³

Tovább a *Giardino Publico* tája a benne ma is meglevő ősrégi Sz. Cecilia-kápolna után *Cecilia völgyének (valis Cecilina)* van elnevezve. (A nép száján ma is: *Cecilinovo*). A templom maga is említve van mint *Sancta Cecilia*; ⁴ a Sz. András templomával együtt a hozzátartozó földekkel az ágostonrendiek tulajdonában volt, Walsee Rambertnek már említett 1429-iki adománylevelé szerint. Szőlőkkel és termőföldekkel van borítva a XV. században.⁵ A Cecilia völgyéhez tartozhatott az az egész sík, n' mely helyütt mocsaras terület, mely jelenleg *Mlaka* (horvátul = pocséta, tócsa) néven ismeretes, a mely név az okmányokban nem fordul elő. (A kivándorlólház, rizshántoló- és kőolajfinomító-gyár környéke.)

Ezután következik a torpedógyár vidéke, mely máig *Recsicze* néven ismeretes s e néven fordul elő az okmányokban is, mint jól művelt szőlőhegy.⁶ Itt emelkedett a tengerészek védőszentjének, Sz. Miklósnak kisdud temploma, a fumei ágostonrendi szerzetesek gondozása alatt.⁷

A mai torpedógyár vidékén túl, tovább nyugatra egészen Fiume város határáig (*Cantridág*, a mely névvel az okmányokban nem találkozunk), — ott, a hol jelenleg a »*Danubius*« hajógyár foglal el egyre nagyobb területeket — a mai napig *Bergudinak* nevezett dűlő terjeszkedett a tengerre néző hegyoldalon. Akkor szőlők és termőföldek borították, erősen be volt népesítve s *házcsoportok* is voltak rajta. Egy részének »*Plotz*« volt a külön neve.⁸

¹ L. C. 239. l.

² »vinea ad Braidam« (393. l.) »vinea in Braidam« (495, 522, 669. l.); »terrenum positum in districtu fluminis in loco dicto braida« (37. IX. 5.).

³ »vinea na Ponsal« (1438. III. 26.); — vinea que dicitur Draga in ponxala (327. l.).

⁴ »Vinea posita super S. Ceciliam« (L. C. 348 és 700. l.).

⁵ »Vinea de supra vallem Cecilinam« (702. l.); — »baretum (ugarföld) cum terreno iuxta vallem que dicitur Cecilina« (726. l.).

⁶ »Due vinee in loco dicto reziza in districtu terre fluminis« (1439. II. 20.); — »vinea posita na rezize« (206 l.); — vinea in *Recice*« (447 l.); — »vinea que dicitur Draga ad Rezize« (601. l.); — »vinea na rezizah« (695. l.).

⁷ Említve, mint a fumei ágostonrendi klostrom tartozéka, Walsee Rambert 1429-iki adománylevelében. Kobler i. m. I., 149. l.

⁸ »Vinea in *Borgud*« (1438. V. 18. 66, 336, 694. l. stb.); — »vinea in *Borgud* sub *Sancta Cruce*« (551. l.); — »Dolacium in *Borgud*« (736. l.); —

A tengerpart hosszában vonuló első karsztlépcsőzetnek a tenger felé lejtő oldalán tehát a következő dűlők következtek egymásra: *Dolaz*, *Braida*, *Cecilinovo*, *Reciza*, *Bergud*. (*Cantridá*-ról nincs említés; az már Castua határába esett.) Ezen első karsztlépcső fennsíkján terjeszkedik a mai alközségek határa. A tengerparttal párhuzamosan, a régi trieszti út hosszában húzódik *Plasse* alközség. Neve előfordul már okmányainkban is. Területe — úgy látszik — túlnyomóan még legelőül (*»pastinum«*) szolgál; csak itt-ott lehetett egy-egy szőlő (csak egyszer említve).¹ Itt találjuk már a XV. században, a Castua felőli határszélén, *Sz. Márton* gót stílusú kápolniját, mely romjaiban ma is megvan a vasútvonal közelében. E korban a fiumei ágostonrendi klostrom tartozéka volt, Wallsee Rambert gróf 1429-iki adománylevele értelmében.²

Plasse alközséget *Drenova* alközség fennsíkjától a mélyen bevágódott *Skurinja*-völgy választja el, a mely felé a város csak nemrégiben épített rendes országutat, hogy itt egy új városrész számára helyet nyerjen. Ez a völgy, ugyancsak *Scurigne* néven, sűrűn szerepel okmányainkban. Gondosan volt megművelve szőlőkkel, olajfákkal, termőföldekkel (a bóra ellen védett fekvésénél fogva erre igen alkalmas volt). Közepén már akkor ott állott a ma is meglevő *Mária*-kápolna.³

E völgyön túl emelkedik *Drenova* alközség fennsíkja. Ezen alközség is megvolt már a XV. században ugyanezen néven, termőföldekkel és udvarházakkal.⁴

Drenován túl a castuai határ felé van Fiume legszélő vidéke, a *Podbreg*. Ez is lakott hely volt már a XV. században; okmányaink több udvarházat említenek benne.⁵

»terrena et selo (szállás) in Borgud« (422. l.); — »vinea in loco dicto *Bergud* in *plotz* (in *Plotz*, 705. l.).

¹ »pastinum in districtu fluminis in loco dicto *Plassi*« (311. l.); — »pastinum in *Plasi*« (423. l.); — »partinum in *Plassi*« (428. l.); — »vinea in *Plassi*« (361. l.).

² Kobler i. m. I., 149. l.

³ »Vinea in *Scurigna*« (1437. VI. 26; 248, 328, 400), »due vinee in *Scurigne* (396. l.); — »pastinum in *Scurigna* (420, 735 l.); vinea in *Schurigna*« (499. l.); — »baretum cum olivariis positus in *Scurigne*« (248. l.); — vinea in *Scurigne* (732. l.); — »ab ecclesia Sce Marie in *Scurigna*« (67. l.).

⁴ »terrena posita in *Drenova*« (177. l.); — »possessio cum curia posita in *Drenova*« (248. l.); — terrenum in loco dicto *Drenova*« (253, 730. l.); — »terreni (sic) in districtu Fluminis in loco dicto *Drenova*« (371 l.); — terrena in *Drenova* (455. l.).

⁵ »terreni cum curia in loco *Podbreg* (152. l.); — terrena cum curia in *Podbreg*« (220, 400. l.).

Az innen keletre, a Recsina felé aláereszkedő hegyoldalon fekvő *Grohova* alközség is megvolt már akkor, napjainkig fennmaradt kallómalmaival.¹ Onnan átkelve Fiume felé, magasan a hegyoldalon találjuk a maig *Pulaznak* nevezett dűlőt, melyet e néven említenek már középkori okmányaink mint megmívelt vidéket, termőföldekkel és szőlőkkel.²

Innen keletnek leereszkedve a város felé, a Kalvária-hegy és mostani temető irányában találjuk a városhoz legközelebb eső, ma már igen népes *Cosala* nevű alközséget. A városhoz való közelségénél fogva ez alközség, a mely mai nevén sűrűen szerepel az okmányokban, már egész terjedelmében művelve volt; egymást érték rajta különösen a *szőlők*, melyeket okmányaink lépten-nyomon említenek az egész korszakon át.³ E helyiségnek feltűnően sűrű említéséből következtethetjük, hogy Fiume környékének ez volt leginkább benépesített helye már a középkorban is.

Cosalából, a mai temető tájáról lefelé haladva a mai kereskedelmi tengerészeti akadémia felé, a *Senicovich*-nak nevezett hegyoldalra jutunk, a mely a középkorban is e néven volt ismeretes és sűrűen be volt ültetve szőlőkkel.⁴ Azon túl van a *Rastocine* néven ma is ismert hegyoldal (*raztok* horvátul = vízválasztó). Ez is ily néven szerepel már okmányainkban; szőlők, olajfák, termőföldek terülnek el rajta.⁵

A ma még szeltében használt helynevekből ezeket tehát már mind megtaláljuk Fiume város császári közjegyző hivatalos könyvében. Ezekon kívül olvasunk azonban még az általa kiállított okmányokban számos más elnevezést és helymegjelölést, a melyeket nem sikerült azonosítanunk. Nem tartjuk fölöslegesnek azokat is közölni. Ma talán még lehetséges volna ezek egyikét-másikát megfejteni és helyhez kötni. A város azonban rohamos fejlődésnek indul; s míg 30 évvel ezelőtt még sokat megőrzött volt régi jellegéből, ma már a modern haladás évről-évre letöröl egy-egy megszokott vonást a város régi arczulatáról.

¹ »Georgius molendinarius in Grochova« (699. l.); — »molendinum in Grochova« (678. l.).

² »terreni positi na polaz« (249. l.) — »terrena na polze« (430. l.; — »terrenum na pulze« (695 l.); — »dolacium in pulce qui (sic!) dicitur vodni dol« (730. l.); — »vinea in polce« (742. l.).

³ »vinea nacoxal« (1439. II. 19.); vinea in *Coxala* (190, 251, 312, 321, 349, 364, 369, 373, 381, 489, 513, 614, 639, 725, 731, 735, 738. l.); »baretum (ugar) in Coxala« (424. l.); — »vinea in Coxala ad Ravigne« (453 l.); — »vinea cum prato in Coxala« (470. l.).

⁴ »vinea in *Senichovi*« (428, 581, 614, 635, 671, 722. l.); — »vinea in *Zenichovi*« (689, 714. l.).

⁵ »vinea in *Rastocine*« (183, 586, 722 l.); — »olivare in loco dicto *Rastocine*« (254. l.); — »baretum cum terreno in *Rastocine*« (729. l.).

Még ma lehetnek olyanok, — fiumei városi hivatalnokok, rendőrtisztviselők, mérnökök, közigazgatási tisztviselők, tanítók — a kik a néppel való érintkezéssel szerzett helyismereteiknél fogva egyik-másik ilyen középkori (a konzervatív nép ajkán tán máig is fennmaradt) elnevezést még felismerhetnek. E helyneveket tehát emlékezet okáért itt közlöm.¹

Bilicamich. — (*Ortus in districtu in loco dicto bilicamich*). A határban. Alka masint családnév.

Brdo. — (*Vinea in Bredo*).² — Talán a mai *Brdine*, Drenova határában. *Brdo* horvátul a. m. hegv.

Brod zalozac. — (*secca que dicitur Brod zalozac*). — *Secca* olaszul a. m. zátony; *Brod* horvátul a. m. hajó. A *zalozac* valami jelző lehet, a zátonyra vonatkozva. Tán: hajótévesztő, hajóvesztő vagy ilyesmi.³ Valószínűleg a tengerpart előtt volt, esetleg a Fiumara torkolata előtt.

Cele. (*Vinea in Cele*).⁴ — Talán a mai Čeleča, Drenova határában. Čelo horvátul a. m. homlok, homlokfal, hegyhomlok.

Chenesi dol. — (*nuces — diófák — in Chenesi dol*).⁵ — *Knezi dol* = Kenéz völgye, bíró völgye; tán Drenovában.

Chlevaz v. *Clevaz.* — (*vinea posita in Chlevaz*).⁶ Horvátra átírva: *Klevac*, a. m. dologkerülő. Hogyan kerül helyi jelentéshez, nem tudjuk.

Crassi. — (*baretum ed olivarii in Crassi*).⁷ Talán *hrast*, a mi horvátul a. m. tölgy, tölgyes.

Cuprivo. — (*muralea cum orto pod cuprivo in terra fluminis*).⁸ E hely a városon belül volt, különben nem *terra*, hanem *districtus* volna említve. *Pod Koprivom* horvátul a. m. csalán alatt, csalános.

Dumovich. — (*vinea cum terreno na dumovich*).⁹ — Nem tudjuk mire magyarázni; talán családnévből lett helynév, az ottani birtokos *Dumovichokról*.

Goiach. — Többszörösen említve. (*olivaria sita iuxta vineam in Goiacho*; — *ortus na Goiach*; — *pastinum na Goiach*; — *ortus in Goiacho*).¹⁰ *Gojiti* horvátul a. m. nevelni, hizlalni (marhát), legelőre adni. *Gojenje*: hizlalás, makkoltatás. Tehát: legelő, hizlaló.

¹ L. C. 712. l.

² L. C. 360, 369, 613. l.

³ L. C. 732. l. *zalaziti* horvátul a. m. tévútra jutni.

⁴ L. C. 852. l.

⁵ L. C. 579. l.

⁶ L. C. 155, 640, 743. l. (itt *Clevaz*).

⁷ L. C. 484. l.

⁸ L. C. 712. l.

⁹ L. C. 705. l.

¹⁰ L. C. 639, 695, 706, 737. l. na *Goiach* még 702. l.

Izich. — (*vinea in Izich*).¹ — Satanni Márton viczeszázadosnak (vice satnicus) volt itt szőlője. Talán a mai Iéici, Ika mellett. (Akkor nem fiumei terület; de a fiumeiek a szomszédban is bírhattak földet.)

Lizizich. — (*vinea in Lizizich*).² *Lisica* horvátul egy szőlőfaj, simalevelű szőlő, tehát családnév is.

Jesero. — (ortus cum prato in Jesero; — ortus in Jessero; — vinea in districtu fluminis in loro dicto Jesero).³ — A districtusban, Fiume város határában. *Jezero* horvátul a. m. tó. Talán a régi trieszti út mellett Plasse alközségben létezett kis tó környéke értetik rajta. Régen láttuk; azóta talán már fel van töltve.

Malinschyz. — (*ortus in loc dictus Malinschyz*).⁴ Horvát jelentése: *kis szoros*. Alig hiszszük, hogy Martinschizzára lehessen magyarázni; ott a buccarii közjegyző, Ambrus pap volt illetékes.

Nadrev anja. — (*vine aposita in districtu fluminis nadrevanja*).⁵ — A horvát nyelvből magyarázható; *na* helyrag (—n); *drvanje* a. m. fa, farakás. *Na drvanje* = a farakáson, farakás mellett.

Narvinje. — (*vinea in narvigne posita*).⁶ Ez is horvátos hangzású; megfejteni nem tudjuk.

Sparichia crast. — (*vinea posita pod sparichia craste; — vinea in loco dicto sparichia crast*).⁷ A jegyző a *pod* (alatt) horvát helyraggal használja, valószínűleg a név is horvát eredetű. *Crast* = *hrast* a. m. tölgy. *Spariti* horvátul: párcsítani. Tehát páros tölgy (?)

Sumber. — (*in loco dicto Sumber in districtu flum.*)⁸ Nem tudjuk magyarázni.

Vizich. — (*vinea in Vizich*).⁹ — Horvátos hangzású. Talán családnévből lett helynév.

Mind e régi elnevezések vagy már teljesen eltűntek, vagy már enyészőben vannak. A modern város most már rohamosan terjed s kezdi magába olvasztani a régi szőlőhegyeket. A fennsíkon fekvő Drenovát s az azon is túl eső Grokovót és Podbregét kivéve, alig van már az alközségek (Plasse és Cos la) s a város között elválasztó mezei zóna. A folyton épülő házak és villák mind följebb és távolabb szorítják a hajdani *campagnákat*. Az

¹ L. C. 384. l.

² L. C. 639. l.

³ L. C. 320, 743, 701. l.

⁴ L. C. 190. l.

⁵ L. C. 1437. év.

⁶ L. C. 1438. év.

⁷ L. C. 1444. év és 712. l.

⁸ L. C. 368. l.

⁹ L. C. 336. l.

óváros ugyan még magán viseli középkori eredete bélyegét, de nem sok idő múlva, a mikor már be lesz fejezve sokszor emlegetett szabályozása is (*sventramento della città vecchia*), s helyén tágas utcák lesznek, modern házakkal szegélyezve, alig lesz már lehetséges a város középkori életét oly elevenen elképzelni, mint a hogy lehet ma még annak, ki a várost néhány évtizeddel ezelőttről ismerte.¹

FEST ALADÁR.

¹ A helynevek magyarázásánál *Božich László* fiumei pénzügyi tanácsos, a horvát nyelv és tengerparti nyelvjárás alapos ismerője volt segítségünkre.

AZ ILLYRISMUS ÉS GAJ LAJOS LEVELEZÉSE.

— HARMADIK KÖZLEMÉNY. —

III. Az illyrismus kulturális törekvései.

A) Kulturális intézmények és irodalom.

Az illyrismus terjesztésére Gaj, alighogy letelepedett Zágrábban, hírlap kiadását tervezi. Kollár János 1832 márcz. 9-én Gajhoz intézett levelében¹ üdvözli, hogy »régí tervét«, t. i. horvát hírlap kiadását, meg akarja valósítani, és figyelmezteti, hogy abban ne karoljon fel sokat és sokfélét, semmi selejteset, hanem inkább keveset és jót; ragaszkodjék benne a »hármás egy királyság« eszméjéhez, mert külön-külön Horvát-, Szlavon- és Dalmátország gyengék nagy czélok megvalósítására; közöljön sokat csehéből, lengyelből és oroszból és éreztesse a horvátokkal, hogy szláv testvéreikhez kell szítaniok.

1832 márczius 31-én szerkeszti meg a kérvényt, melyben a helytartótanáctól *nemzeti* nyelven szerkesztendő hírlap engedélyezéséért folyamodik. A horvát megyék pártolják a kérvényt; Zágráb megyében csak Josipovich Antal Dániel, a túrmezeiek grófja, ellenzi, kiemelve, hogy *lingua patria*, melyet a folyamodó a hírlap nyelvél említ, a magyar nyelv, holott Gaj nem magyar nyelven akarja a hírlapot szerkeszteni. A helytartótanács kevésbe vette a megyéknek egyhangú ajánlatát s nem sietett az ügy elintézésével. Sulyok Sándor 1832 szept. 12-én írja Gajnak,² hogy oly kevés a kedvező elintézés reménye, hogy kár tovább is fáradoznia. Gaj 1833 jan. 5-én Bécsből Rakovac Ferenczhez intézett levelében kérdezősködik, hányadán van a megyéknél a hírlap ügye.³ Időközben megtudja, hogy a helytartótanács ahhoz a feltételhez köti az engedélyt, hogy a lap gondosan kerülje a politikát. Ily megszorítással nem kívánja Gaj az engedélyt; ezért 1833 február 14-én a bánhoz fordul azon kérelemmel, támogassa azt

¹ *Pisma* . . . 94. levél.

² Ugyanott 237. levél.

³ Ugyanott 333. lap.

a törekvését, hogy hazai nyelven *politikai és szépirodalmi* lapot indíthasson.¹ De a kérvény elintézése mindegyre késik. Ekkor a szlavofil Kolovrat Ferencz miniszterbe és Metternichbe veti bizalmát. A mindenható kancellár eddig ugyanis engedékenységre bírta az uralkodót, ha a magyarok vagy csehek a nemzeti nyelv számára új jogokat kértek; »ártatlan játéknak« mondotta a nyelv ügyét, mely eltereli a figyelmet »fontosabb dolgoktól«; most azonban már látta, mit jelent a nemzeti nyelv folytonos térfoglalása a magyarság erejének gyarapítására nézve és éppen ezen erőnek ellensúlyozására kezdte most a magyar szent korona alá tartozó nemzetiségek törekvéseit támogatni. Most már nem félti Gaj ügyét a magyarságtól, átülteti a lengyel *Jeszce Polska nie zginela*... kezdetű nemzeti dalt horvatra és ez a horvát viszonyokra alkalmazva (*Još Hrvatska ni propala, dok mi živimo...*) az illyr mozgalom idején a horvátság egyik legkedveltebb dalává lesz. Most Gaj közvetlenül a királyhoz fordul kérelmével. 1833 május 29-én személyes kihallgatást nyer az uralkodónál, a ki biztatások kíséretében ezeket az emlékezetes szavakat mondotta: »Ja, ja, die Ungarn; die machen uns wohl viele Geschichten. Sie schreiben zu viel, und wollten, dass die Croaten nichts schreiben sollten... Ja, ja, die Ungarn!... Seien Sie nur ganz getrost, ich werde schon das Nöthige thun!«²

De ezzel a kihallgatással sem nyert még az ügy végleges elintézést. A kancellária bekérte a helytartótanáctól a folyamodványt, tájékozódott Gaj személyére és a hírlap szükségességére vonatkozólag információt kért Delivuk Mirko zágrábbi

¹ Ugyanott 335. lap.

² *Pisma* 350—353. lap. Dezelics a levelekhez csatolt függelékben tisztázní igyekszik a Gaj királyi kihallgatására vonatkozó kérdést. Murko tanár Gaj lapjainak megindításáról szóló értekezésében (*Početak Gajevih Novin in Danice. Spomen cvieče iz hrv. i slov. dubrava. Zagreb 1900. 573. l.*) azt a kihallgatást, melyen az uralkodó Gajnak azt mondotta volna: »Ha a magyaroknak van hírlapjuk, miért ne legyen a horvátoknak is?« 1834-re teszi. Surmin György pedig a *Hrvatski Preporodban* (I. 158.) Sulyok Sándornak Vakanovicshoz 1833 júl. 1-én írt levele alapján, melyben említés történik arról, hogy Gaj Bécsben audientían volt, a kihallgatást 1833 első felére teszi, de szól (ugyanott 165. l.) egy második kihallgatásról is, mely 1834 márczius havára tehető. Szerinte ekkor mondotta a király a fentebb idézett szavakat. — Dezelics közli a Gaj irattárában talált napló-szerű feljegyzéseket, melyek bécsi útjára vonatkoznak. Ezek szerint 1833 május 29-én volt a kihallgatás és Gaj maga jegyezte fel a királynak fentebb idézett szavait: »Ja, ja, die Ungarn« stb. Egy második kihallgatásra vonatkozólag határozott adatok nincsenek és a Surmin könyvében idézett, a király ajkára adott szavak, úgy látszik, csak a szájhagyományban beállott módosulásai ama szavaknak, melyeket Gaj maga feljegyzett; bár nem tekinthető kizártnak, hogy az uralkodó más valaki előtt így nyilatkozott.

ügyvédtől, a ki Gajt művelt és megbízható embernek jellemezte; Zlatarics Györgytől, a ki feleslegesnek mondotta a horvát hírlapot, és Moyses István zágrábi jogakadémiai tanártól és censortól, a kinek érvei legjobban hatottak, mert a magyarok és nem katolikusok befolyásának gyengítése érdekében ajánlotta a horvát hírlap engedélyezését. A Kollárral összekötetésben álló Kolovraton és Metternichen kívül is volt Gajnak előkelő pártfogója: Károly Ferencz főherczeg, a ki akkor a horvát nyelvet tanulta.¹ A viszonyok ily állását ismerve, írhatta Gaj 1834 április 3-án Vraz Stankónak, hogy lapjának ügye, a Bécsből nyert értesülések szerint, kedvező elintézést nyer.²

1834. október első felében megkapta az engedélyt; 14-én tanácskozott barátaival az előfizetési felhívás tárgyában és 20-án már megjelenik az *Oglas* (hirdetmény).

Ezen *Oglas* a horvátokhoz, szlavenokhoz, dalmátokhoz, raguzaiakhoz, szerbekhez, krajnaiakhoz, stájerekhez, isztriaiakhoz, bosnyákokhoz s a többi szlovénekhez fordul, a kik *egy nemzetet* alkotnak és *egy nyelvet* beszélnek; tudtukra adja, hogy 1835 januárjában megindúl a hetenkint kétszer megjelenő *Novine Horvatzke, Slavonzke y Dalmatinske* című politikai hírlap, mely különösen a dalmát, horvát és szlaven királyságokat illető politikai híreket közli, de kitekint a külföldre is; és ennek szép-irodalmi melléklete, a *Danicza Horvatzka, Slavonzka y Dalmatinska*, mely hetenkint egyszer jelenik meg és szórakoztató s tanulságos czikkeket hoz nemcsak horvát, hanem más illyr táj-szólásokban is, mely czikkek különösen a szláv népek régiségével, történetével, szokásaival irodalmával foglalkoztatják az olvasót; közöl továbbá elbeszéléseket és lírai költeményeket, eredetieket és fordításokat egyaránt. Czélja a délszláv népek nyelvének, irodalmának és kulturájának fellendítése, a szlávtság öntudatának ébresztése.

A zágrábi püspök 1834 okt. 24-én kelt körlevelében (1850. sz.) az *Oglast* a clerus figyelmébe ajánlja; Draskovics János egyik keltezetlen levelében³ értesíti Gajt, hogy barátságosan meghívta a censort, a kit »elő akar készíteni«, s meghívja egyúttal Gajt is. S az »előkészítés«³ sikeres is lehetett, mert feltűnő a censura engedékenysége Gaj lapjával szemben; míg Magyarország-

¹ Surmin kétségbe vonja Horváth Mihálynak azt az állítását, hogy az engedély megadására Metternichnek is lett volna nagy befolyása, de elismeri azt, hogy az udvarban a magyarság gyengítése nagyon fontos szempont volt. (I. m. I. 163—172.) — Horváth Mihály (i. m. I. 529.) állításának alapjául az *Ost u. West* 1862 márcziusi számai szolgáltak.

² *Pisma* . . . 336. lap.

³ Ugyanott 41. levél.

ban rendkívül szigorú, addig Zágrábban elnézi a lelketlen izgatást, mely Magyarországot, a magyar állameszmét, a magyar törekvéseket allegorikusan és nyíltan támadja, rágalmakkal elhalmozza. — Surmin panasza a censura szigora miatt indokolatlan.

1835 január 6-án megjelenik a *Novine*, 10-én a *Danica* első száma.

Gaj levelezésében igen sok levél ezen hírlapokra vonatkozik. Draskovics János 1835 jan. 15-én Pozsonyból üdvözli Gajt a lap megindulása alkalmából; 1836 decz. 12-én kelt levelében ajánlja, hogy vegyen fel minél több cikket az ipar és gazdaság köréből.¹ Topalovics Máté lelkész 1835 január 24-én Bécsből üdvözli, hogy legyőzte a sok nehézséget; nagy hivatást tulajdonít a lapnak: a sors csapásaitól szétszakított délszlávság egyesítését; örömmel ajánlkozik munkatársnak s június 22-én kelt levele kíséretében küld költeményeket a *Danica* számára.² — Kollár János egyik keltezetlen levelében kifejezi örömét azon, hogy Gaj csak horvát cikkeket közöl; de sajnálja, hogy nem használja az új helyesírást, hanem a régit, mely pedig *magyar*, holott a lap szelleme *szláv*.³ — Safarik 1835 márcz. 5-én írt levelében helyesli, hogy Gaj a lapokban minden délszláv tájzsolásnak és minden latin írásmódnak helyet enged; ezzel ugyanis minden vidékről nyerhet előfizetőket és munkatársakat; tanácsolja, hogy lassan, biztos léptekkel törekedjék arra, hogy az *illyr* helyesírást általánossá tehesse és hogy lapja útján egységes délszláv irodalmi nyelv alakuljon; maga is szívesen ír majd néhány cikket a *Danica* számára.⁴ — Tordinac György, a ki később a népköltési gyűjtés terén válik nevezetessé,⁵ IV. éves theologus korában csatlakozik Gaj köréhez; 1835 április 3-án Diákóvárból üdvözli Gajt; későbbi levelei kíséretében pedig költeményeket küld a *Danica* számára.⁶ — Vraz Stanko 1835 nov. 11-én azon számokból, melyek tőle hoznak közleményt, 10—10 példányt kér; nov. 25-én pedig arra kéri Gajt, hogy ne nyomassa ki az ő (t. i. Vraz) közleményei alá a szerző nevét, mert Grácban rossz néven veszik, ha más lapok számára is dolgozik; 1837 jan. 25-én Laibachból írt levelében azt óhajtja, hogy legyen a *Danica* tartalma gazdag, változatos, hiszen az egyetlen horvát szépirodalmi folyóirat; ezért encyclopaedicusnak kell lennie; majd, ha az

¹ Ugyanott 42. és 45. levél.

² Ugyanott 242. és 243. levél.

³ Ugyanott 95. levél.

⁴ Ugyanott 192. levél.

⁵ *Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke*, Vukovár 1883.

⁶ *Pisma* . . . 258—260. levél.

olvasóközönség gyarapszik s több almanach meg folyóirat keletkezik, akkor követhet a *Danica* egy bizonyos irányt.¹ — Agjics Kajo, ferenczrendi, vukovári hitoktató, 1835 decz. 18-án méltatlankodik azon, hogy a *Novine* bőven közöl britanniai s más külföldi újdonságokat, de szlavoniat alig; ő hajlandó időnkint küldeni híreket, de rendes tudósító nagy elfoglaltsága miatt nem lehet; ilyenül ajánlja Berlics Ivánt. Ez valóban szorgalmas tudósítója is lesz: 1836 január 6-án kifejezi örömét azért, hogy Gaj lapjainak nagy a hatásuk; nov. 29-én rendelést közvetít a bajai ferencziek számára; örül, hogy oda juttathatja a horvát lapokat, hol eddig csak magyar újságot olvasnak; de rendes küldést kér, nehogy ott is úgy járjanak, mint ő Vukovárott, t. i. sokszor későn kapja a lapot és ha magyarokkal beszél az olvasott hírekről, incselkednek vele: »Te akkor olvasod a horvát lapokban a híreket, mikor azokat már a magyar verebek is csiripelik a háztetőn.«² Kukuljevics Iván 1836 január elsején írja Pozsonyból, hogy örömmel olvassa a *Danicá*-t, sajnálja, hogy eddig németül írt és horvát dalokat németre fordított; most érzi, hogy hivatása és honfiúi kötelessége is, hogy ne a német irodalmat gazdagítsa, hanem a horvátot művelje; nemcsak dalokat, hanem regényeket és színdarabokat is kellene horvátul írni.³ S ezen levél írója lett a horvát irodalom egyik legkiemelkedőbb alakja, a ki nemcsak a költészet terén, hanem a történettudományban is kiválót nyújtott. — Sok a chablonszerű levél. Régibb vagy újabb munkatársak beküldik czikkeiket: Njemics Antal 1839 márcz. 2-án küldi első kísérleteit, Ozsegovics Metell, a ki ez időben mint Varasdmegye al-, majd főjegyzője, ott terjeszti Gaj eszméit, 1838. január 30-án megyegyűlési tudósításokat küld; Sulek Bogoszláv, a ki 1839-ben mint betűszedő jön Gajhoz s itt önművelés útján képzett férfiúvá lesz, Gaj távollétében vezeti a lapok apróbb ügyeit, melyekről 1849-ig számos levelet intéz Gajhoz.⁴ Ezen chablonszerű levelektől teljesen elütnek Trnszki Ivánéi melegségükkel, közvetlenségükkel; értékesek különösen azok, melyek írójuknak, a ki az újabb kor legnagyobb horvát költői közé emelkedett, szellemi fejlődésére is világosságot vetnek. Gymnasiumi tanuló korában ismerkedett meg Gajjal, a kinek feltűnt az ifju tehetsége és különösen a régibb raguzai költők iránti érdeklődése; jogakadémiai tanuló korában egyházi énekeket fordított horvátra s ezek még most is találhatók a horvát énekes-

¹ Ugyanott 315., 317., 322. levél.

² Ugyanott 2., 3. és 6. levél.

³ Ugyanott 111. levél.

⁴ Ugyanott 137., 149—151., 227—236. levél.

és imádságoskönyvekben; Grácban egyetemi hallgató korában különösen német költőkből szeretett fordítgatni; 1839-ben Dalmáciában terjeszti az ifjúság körében az illyristmust; a forradalom előtt is dicsőíti Jelacsics Józsefet költeményekben és ostorozza honfitársainak közömbösségét. Gajjal 1838-tól kezdve élénk levelezést folytat; decz. 13-án írja, hogy leginkább Schiller alkotásaiba szeret elmerülni; 1839 márczius 2-án beküldi Schiller *Lied von der Glocke* cz. költeményének fordítását és részletesen indokolja, miért adta vissza az egyes helyeket úgy, a mint a beküldött fordításban találhatók; későbbi leveleiben különösen a nőknek a horvát irodalom iránt való érdeklődéséről szóló értesítéseket küld.¹

Az első év sikerei, az előfizetők számának folytonos emelkedése, a munkatársak sűrű jelentkezése egy fejlődő gazdag horvát irodalom reményét ébresztik Gajban; részben ennek előmozdítása érdekében, másrészt pedig, hogy a zágrábi nyomdatulajdonos szeszélyeitől szabaduljon, elhatározta Gaj, hogy nyomda és bibliographiai intézet alapítására fog engedélyt kérni.

Ezért három ízben is folyamodott az uralkodóhoz; első két folyamodványát közli Dezsélics könyve.²

Az első, mely 1835 decz. 30-án kelt, latin nyelvű. Benne hivatkozik Gaj arra, hogy ő felsége legkegyelmesebb engedélyével megindított lapjának kiadása sok nehézséggel jár, mert Zágráb egyetlen nyomdájára van utalva; ezen nehézségek elkerülésére és hogy a közügynek mennél nagyobb szolgálatot tehessen, hajlandó lenne ő felségének legkegyelmesebb engedélyével saját költségén nyomdát és bibliographiai intézetet alapítani. A részletes indokolásban kiemeli, hogy az egyetlen zágrábi nyomda amúgy is csak nagy nehezen elégítheti ki a báni hivatal, a megye, a város, a püspökség, a káptalan, az akadémia, a katonai parancsnokság, a német hírlap stb. szükségleteit; két sajtónak működése csak üdvös hatással lenne; a verseny olcsóbbá tenné a szükségletek költségeit; őt különben nem is anyagi érdek, hanem nemesebb indíték vezérli: a nemzetkulturáját akarja szolgálni. Már 40 évvel ezelőtt is két nyomda működött Zágrábban; most pedig a művelődés emelkedésével a jelenlegi egy nem elegendő.

Noha a bán, a püspök, a káptalan, a megyei és a városi hatóságok támogatták a kérelmet, mindamelllett a helytartótanács és a kancellária — Gaj értesülése szerint — nem voltak hajlandók azt teljesíteni.

Ezért 1836 június 1-én megismétli s német nyelven szerkesz-

¹ Ugyanott 261. s köv. levelek.

² *Pisma* . . . 339—345. lap.

tett folyamodványát közvetlenül ő felségéhez juttatja. Hivatkozik benne arra, hogy lapja, melyet ő felségétől »sowohl den äusseren, als inneren, der Konsistenz der Gesamtmonarchie schädlichen Einflüssen einen Damm zu setzen« engedélyt nyert, sokkal szükségesebbnek és sikeresebbnek bizonyult, mint a mennyire azt annak idején gondolta. A zágrábi nyomda, melyre utalva van, oly drágán dolgozik, hogy a lap jövedelme alig fedezi a nyomtatás költségeit. Ellenfelei is sokkal többet árthatnak a hírlapnak, mint a mennyit akkor árthatnának, ha saját nyomdája van. A bán, a püspök, a káptalan, a megye, a város és az iskolai felügyelőség mind azt igazolják, hogy a kérelem teljesítése csak a közügy érdeke. A helytartóság elkerülésével nyújtja be folyamodványát, mert az magánérdeknek tekinti ezen kérelmét. Ezen lépésre bátorítja őt azon körülmény, hogy hírlapjának kiadására is közvetlenül az uralkodótól nyert engedélyt. Ha saját nyomdája van és ezzel kapcsolatosan bibliographiai intézetet alapíthat, könnyebben megküzd ellenfeivel, a kik a fejlődésnek induló horvát-illyr nyelvet és irodalmat el akarják nyomni; a horvát kulturát pedig annál is inkább fel kellene lendíteni, nehogy a fejlődésnek induló szerb irodalom és kultura túlszárnyalják.

Feltűnő, hogy az illyrismus vezetője, a ki otthon és lapjában a horvátság és szerbség teljes egybeolvasztását hangoztatja, a felségfolyamodványban ennyire szembeállítja egymással a horvát és szerb művelődés érdekeit.

Az első folyamodvány tagadó elintézését nyer s Gaj aggódik, hogy a másodikra is ily sors vár. Ezért nem habozik, hanem szeptember 28-ikán megismétli s kérvényében megdönti mindazon érveket, melyekre a tagadó válasz hivatkozott: hogy Gaj nem tanulta a nyomdaipart, hogy a lap kiadása nem teszi indokolttá Zágrábban a második nyomdát, hogy a lapszerkesztés és nyomdatulajdon nem egy kézbe valók. Ezen érvekkel szemben kimutatta Gaj, hogy Magyarország több városában, továbbá Zágrábban és Károlyvárosban is a nyomdatulajdonos nem kitanult nyomdász, hogy Grácban és Prágában is lapszerkesztőség és nyomdatulajdon egy kézben vannak s Wigand Frigyes, a *Pozsonyi Hírlap* szerkesztője, éppen nem régen, 1836 szept. 13-án nyert engedélyt nyomdaműhely nyitására.¹

Az engedély késik; ezért 1837-ben államférfiak támogatását kéri; egyiktől azt a választ nyerte, hogy nem fogja pártolni ügyét, mert tervei gyanúsak, mert reactionarius szándékai vannak. De Gaj hosszabb beszélgetés után rokonszenves modo-

¹ Ugyanott XXXII.

rával szinte lekötelezte és megnyerte támogatását.¹ Április 9-én levélben fordul támogatásért Kolovrat miniszterhez is.²

Végre 1837 június 7-én megkapja az engedélyt és lapjai 1838 jan. 1-től a *Narodna Tiskara* (nemzeti sajtó) betűivel jelennek meg.

A *Narodna Tiskara* újabb kötelék, mely Gajhoz fűzi az illyrismus szellemében működő írókat, ha önálló munkával lépnek fel. S ezen kapocs is sűrűn jelentkezik levelezésében ; így pl. Kazanics Antal, a ki a *Zora Dalmatinska* cz. folyóiratot vezeti az illyrismus körébe és 1848-ban Jelacsics bánt költeményekben magasztalja, Mazsuranics Antal, a régi dalmát írók kiváló ismeretője, Bán Mátyás, szerb író, a ki a magyarok elleni küzdelemben a horvátok és szerbek egyesülésének híve, Seljan Károly térkép-készítő s mások műveik kiadása ügyében leveleznek vele.³

A tudomány és nemzeti irodalom fejlesztése érdekében alapítják az illyrismus vezetői az első horvát irodalmi társaságot, mely egyideig *Matica Ilirska*, később *Matica Hrvatska* néven szerepel s kis megszakítással napjainkig folytatja működését.

Gaj Lajos már Pesten, Kollár hatása alatt ;⁴ érdeklődik a Tudományegyetemi Könyvtár, a Múzeum, a Tudós Társaság szervezeti szabályai iránt, azon óhajjal, hogy ily intézmények létesítése érdekében szót emeljen Zágrábban. Láttá egyúttal, mily fontos szerepet játszik a cseh kulturális élet fellendítésében az 1818-ban alapított prágai cseh nemzeti múzeum, melylyel kapcsolatosan 1830-ban a cseh irodalmi társaság, a *Matica Česka* alakul. A mint hírlapja megindul, Draskovics Jánossal szövögeti a horvát múzeum és irodalmi társaság tervét. Draskovics 1835 február 2-án Pozsonyból írja, hogy már régi vágya (hiszen Horvátország Széchenyije akart lenni) horvát tudós társaság alapítása ; addig is, míg vissza nem jöhet Zágrádba, foglalkoztassa Gaj hívei közül azokat, a kik arra valók, ezen eszmével ; ily tudós társaság legkönnyebben oldhatná meg az egységes délszláv irodalmi nyelv kérdését és terjeszthetné az egységes helyesírást.⁵ Lapja II. évfolyamában már több cikket is közöl Gaj ezen kérdésre vonatkozólag. Gaj maga írja a *Društvo prijateljah narodne izobraženosti ilirske* (az illyr nemzeti művelődés barátjainak társasága) címűt ;⁶ társaságban kellene egyesíteni az illyr tudós férfiakat ; feladatuk lenne a theologia és politika kivételével minden

¹ *Danica* XV. 200. l.

² Ugyanott 346. lap.

³ Ugyanott 100., 128., 129., 13., 183., 184. levél.

⁴ *Danica* II. 33. szám.

⁵ *Pisma* . . . 43. levél.

⁶ *Danica* II. 33. szám.

tudományának illyr nyelven való művelése, oly könyvek kiadása, melyek az illyrismus eszméit szolgálják, régi illyr könyvek, kéziratok, néprajzi adatok gyűjtése; a társasággal kapcsolatosan múzeumot és közkönyvtárt kellene nyitni. Erre vonatkozólag tervezetet is dolgozott ki és nyújtott be, melyet 1836 aug. 26-án Varasd megye indítványára a tartománygyűlés elfogadott és jóváhagyás céljából felterjesztett, Alagovics Sándor püspök pedig erkölcsi és anyagi támogatását is ígérte.¹ A cikk hatása alatt Amerling Károly, zoológiai assistens, Laibachból 1836 július 22-én ásványgyűjteményt küld Gajnak a szervezendő illyr múzeum számára, Topalovics Máté pedig 1836 nov. 16-án Bécsből értesíti Gajt, hogy van több XVII. századbéli, Rómában megjelent illyr könyve, melyek muzeális szempontból értékesek.² Odák üdvözlük Gaj eszméjét és reménnyel tekintenek V. Ferdinánd királyra, a ki a megvalósítást elő fogja mozdítani.³ A tervezet azonban sokáig hever elintézetlenül a helytartótanácsnál és kancelláriánál, mire a tartománygyűlés 1837-ben megismétli 1836. évi határozatát. A *Danica* III. évfolyamától kezdve sűrűn közöl cikkeket, melyek szláv emlékeket ismertetnek. Alagovics püspök 1839-ben átengedi a tervezett múzeum számára gazdag régiséggyűjteményét; Vraz Stanko pedig, mint 1839 június 30-án írja Gajnak, Grácban gyűjtést indított a Zágrábban alapítandó tudós társaság céljaira.⁴ Gaj maga is utazásai alkalmával sokat gyűjt a múzeum számára. A tervezet jóváhagyása azonban tovább is késik, az illyrismus vezetői már nem is reménylenek gyors elintéztést s ezért az intézménynek valamelyes pótlásán fáradoznak.

Varasdon Ozsegovics Metell illyr olvasókört alapított; Károlyvárosban már 1838 márcz. 1-én követték a példát; Krizsevaczon márcz. 17-én alakult ily olvasókör. Draskovics János látja, hogy Zágrábban sokkal nagyobb szabású olvasókört alapíthatnak, mely a tudós társaság feladatainak pótlására vállalkozhatik. Ezért 1838 június 14-én tanácskozik Staidacher bíróval, Pogledics István plébánossal és Vrancsics Valentin megyei pénztárossal illyr olvasókör alapításáról s augusztus 14-én kibocsátja a belépésre való felhívást.⁵ Az így alapított *Narodna Čitavnica* (nemzeti olvasókör) mindjárt éreztette, hogy nagyobb feladatokra vállalkozik, mint a vidéki olvasókörök. Elnöke, Draskovics János, 1839 január 27-én pályadíjat tűz ki a gazdaság körébe vágó kérdés tárgyalására; az ipar és kereskedelem fel-

¹ Ugyanott 34. sz.

² *Pisma* . . . 8. és 246. levél.

³ *Danica* II. 49. sz.

⁴ *Pisma* . . . 325. levél.

⁵ *Danica* IV. 31. szám.

lendítését elsőrendű feladatnak tekinti, ezért nagykereskedőket és nagyiparosokat hív a tagok sorába; a társaság felkarolja az iskolaügy kérdéseit, céljául tűzi ki a tudományok ápolását, nemzeti színház alapítását.

Sporer Matics György 1839 február 25-én Gajhoz intézett levelében nyelvtudományi társaság alapítását sürgeti (*Mudroskupnost za razvicsenje jezika. Akademie der Sprachwissenschaft* címet ajánlja)¹ s ezen év márczius 7-én fel is vetik a gondolatot, hogy ha már a tudós társaság tervezetének jóváhagyása késik, alakuljon legalább oly társaság, mely a nyelvtudományra és irodalomra szorítkozik, minő a *Matica Česka* vagy pl. a pesti *Srpska Matica*. Ki is dolgozzák az ezek mintájára *Matica Ilirska* címen nevezett társaság tervezetét, de ennek jóváhagyása is késik; addig is, míg jóváhagyást nem nyer, mint a *Čitaonica* egyik bizottsága működik; céljaira a nagyközönség áldozatkészségéhez folyamodik, tagokat gyűjt s megszabja munkatervét. 150 alapító tagra számít, a kik 50—50 ezüstforinttal járulnak a társaság alaptőkájéhez és ennek fejében a kiadandó kisebb műveket díjtalanul, a nagyobbakat féláron kapják; a rendes tagsági díj évi 5 ezüstforint. Az alapító tagokul jelentkezők sorában találjuk Kukovics József diákovári püspököt 400 frttal, Obrenovics Milos volt szerb fejedelmet 25 arannyal, melyet 1842 június 25-én írt levele kíséretében küld Gajnak.² Az ügyvezetést a *Čitaonica* Gaj Lajosra, Demeter Dömére, Mazsuranics Antalra, Vakanovics Antalra és Babukics Alajosra bízta és 1842 febr. 10 és 11-i ülésén főfeladatukká a régi, főleg raguzai klasszikusok műveinek kiadását teszi.³ Gaj hívei a vidéken is gyűjtenek tagokat; ily gyűjtésről értesíti őt Topalovics Máté 1843 jan. 16-án.⁴

A tervezet jóváhagyásának további késedelmét azon körülmény is magyarázza, hogy az illyrismus a 40-es években politikai üzemekre is ráveti magát, minek következtében a kormány 1843-ban betiltotta Gaj lapjainak, melyek 1836-tól kezdve a *Novine Ilirske*, ill. *Danica Ilirska* címen jelentek meg, valamint minden más intézménynek is az *illyr* név használatát, minek következtében a politikai hírlap a *Narodne Novine*, a *Danica* pedig ismét az 1835-ben használt címet veszi fel.

S mikor a *Matica Ilirska* tervezete végre 1847-ben jóváhagyást nyer, már gazdag munkásságra tekinthet vissza.

Az olasz irodalom hatása alatt korán virágzásnak indúlt

¹ *Pisma* ... 211. levél.

² Ugyanott 145. levél.

³ *Novine* 1842. 59—60. l.

⁴ *Pisma* ... 253. levél.

dalmát, főleg raguzai irodalomra büszkén tekintettek az illyrismus vezetői s a *Danica* már I. évfolyamától kezdve sűrűn közölt szemelvényeket ezen klasszikusokból. Mint fentebb említettük, a *Matica Ilirska* egyik elsőrendű feladatának tekintette, hogy az illyrismus eszméit szolgáló új művek mellett a régi klasszikusokat, így Palmotics, Kacsics, Vitezovics, Reljkovics, Zrinyi Péter, Gundulics és Lucics műveit kiadja. Különösen Gundulics Iván (1588—1638), a raguzai irodalom legkimagaslóbb alakja, a termékeny drámaköltő és epikus, Tasso tanítványa és fordítója, a ki *Osman*-jában Tasso modorában dolgozta fel a janicsárok 1622 május 20-án kitört lázadását és szultánjuk kivégzését, számíthatott nagy érdeklődésre. A költő halálának 200-ik évfordulóját igyekeztek méltóan megünnepelni s ezen alkalomra a 20 énekes eposznak hiányzó 14. és 15-ik énekét pótoltatni. Ezen munkára a raguzai irodalomban jártas Mazsuranics Iván vállalkozott. Az évforduló ünnepet megtartották, Stooz Pál mondta az ünnepi beszédet, de a hiányzó két ének pótlásával Mazsuranics csak 1843-ban készült el. Palmotics műveinek kiadására Bán Mátyás vállalkozott, a ki ezen ügyben 1850-ben két levelet intéz Gaj Lajoshoz.¹ Raguzai írók műveinek kiadásával foglalkozik Gaj az abszolutismus korában is.

A *Čitaonica* kebelében alakul az első horvát gazdasági egyesület is. Láttuk, hogy a széchenyieskedő Draskovics János már Gaj lapjainak megindulásakor ír a gazdaság köréből vett cikkek közlése érdekében; az olvasókör megalakulásával fokozódik az érdeklődés ezen irányban: Vakanovics Antal 1839 április 12-én Károlyvárosból ír Gajnak, hasson oda, hogy Zágrábban gazdasági egyesület alakuljon; létesítsenek ösztöndíjakat gazdaságot tanuló ifjak részére, gondoskodjanak arról, hogy a tagok a nép számára észszerűbb, belterjesebb gazdaságról szóló könyveket írjanak² vagy ilyeneket németből fordítsanak.³ Sporer-Matics György a *Danicá*-ban értekezik ily egyesület alapításának fontosságáról;⁴ Draskovics pedig Haulik püspökkel lép összeköttetésbe, a kit 1841-ben rábír a *Gospodarsko Družtvo* alapítására.⁵ Ezen egyesület szakközlönyt is bocsát ki: a *Mjesečni List* címűt, mely később *Gospodarske Novine* címén jelenik meg Rakovac Károly szerkesztésében.

A *Čitaonica* felkarolta a nemzeti színház ügyét is.

¹ Ugyanott 17. levél.

² Ily munkát írt Rakovac Károly: *Predavanje za seljaka*, 3 k. 1843.

³ Ugyanott 281. levél.

⁴ VI. 40. sz. *Misli o industriji*.

⁵ Ennek alapszabályait közli a *Danica* VIII. évfolyamának utolsó száma.

A régi dalmát, főleg raguzai irodalom színművekben gazdag, hiszen az olasz vígjátékok és pásztordrámák utánzataiban és ezek fényes előadásában szerettek Ragusa gazdag polgárai gyönyörködni. A raguzai irodalom hanyatlásával a horvát dráma csupán az iskolai színművekre szorítkozik és az illyr korszak előtt csakis semináriumban volt hallható farsang idején rögtönzött színpadról horvát szó. Zágrábban csak német színház működik. Horvát írók fordítanak ugyan németből darabokat, eredetieket is írnak, de nincs alkalom ezek előadására. Rakovac Károly is 1831 január 20-án írja Pestre Gaj Lajosnak, hogy Kotzebue két darabját (*Die Kreuzführer*, *Der Taubstumme*) fordította horvátra; április 1-én pedig értesíti, hogy eredetit is írt. (*Veronika od Desenic ili Lepota od Medvedgrada*, szomorújáték 5 felvonásban.)¹

Gaj és társai a csehek és magyarok példájára, a kik a nemzetiség ápolására és nyelvük művelésére a legfontosabb eszközt a színházban látták, horvát nemzeti színház alapításával foglalkoztak. Míg ezt a tervet meg nem valósíthatják, Draskovics nemzeti estélyek és hangversenyek rendezésével, melyeken nemzeti viselet, csupán horvát szó, ének, nemzeti zene járja, igyekeznek a színház hiányát pótolni. A zágrábi német színház igazgatója, Schweigert József, cseh eredetű, és ha anyagi érdekeivel összeegyeztethető óhaj merült fel az illyrismus vezetői részéről, szívesen támogatta azt. Megengedte, hogy német színdarabban horvát ének is felhangozzék; sűrűn adatott oly darabot, mely a horvátság történetéből veszi tárgyát vagy melynek cselekvénye délszláv milieuban folyik s a német darabok lovagjainak ajkán sokszor felhangzott illyr szellemű, magyarelleses vitézi dal (davoria); sőt rábirta társulatának több tagját, hogy a horvát nyelvet is megtanulják.

Gaj lapjai is sűrűn foglalkoznak az illyr színház ügyével. A horvátságot nem érintő darabok előadására nem vet figyelmet a *Danica*, de ha davoriákat énekelték a színházban, akkor, mint pl. 1835 okt. 25-én, lelkesítő cikké lesz a tudósítás.² 1836-ban főleg Mazsuranics Iván tartja ébren az érdeklődést a színház ügye iránt, Draskovics János pedig műkedvelőkkel adat elő horvát darabot. 1838-ban Demeter Döme fejtegeti a színház fontos hatását a nemzeti művelődésre,³ u. e. évben látják a horvátok a magyarok buzgóságát, a kik a színház ügyét az országgyűlésen tárgyalják és adó kivetésével, melyet Horvátországra

¹ *Pisma* ... 179. és 180. levél.

² *Danica* I. 41. sz.

³ *Novine* 1838. 74. sz.

is kiterjesztenek, istápolják érdekeit. 1840-ben a szábor ismét foglalkozik a színház kérdésével, de eredmény nélkül; az ügyet továbbra is a *Čitaonica* gondjaira bizza.

De mindez még kevés a horvát dráma felvirágoztatására. A horvát írók könyvdramákat írnak s ezek kiadásának nehézségeivel bajlódnak. Így nem adhatja ki Sporer-Matics György sem egyik darabját s 1839 február 25-én kérdezi Gajt, hogy közölné-e darabját részletekben a *Danica*-ban.¹

Élénkebbé lesz a tevékenység ezen a téren 1839-től kezdve. Kukuljevics Iván németül megírt darabját, melyben Sziszek városának 1593-iki ostromát karolta fel, átteszi horvátra, illyr szellemben dolgozza fel: a horvát és szerb vitézeket a testvéri szeretet lánczaival fűzi egybe, hogy egyesült erővel küzdjenek a közös ellenség, a török ellen s a tábor tüzeinél illyr szellemű dalokat és davoriákat ad ajkukra; ezt a darabot: *Juran i Sofia ili Turci pod Siska* (Zágráb, 1839.) előadhatja Sziszeken műkedvelőkkel. A siker utánzásra készíti a károlyvárosi ifjúságot és erős tevékenységre indítja a *Čitaonica*-t, mely 1841 elején meghívja az újvidéki szerb színtársulatot, hogy a zágrábi színházban négy előadást tartson. Elsőnek Kukuljevics *Juran* és *Sofiája* kerül színre.² A nagy látogatottság, a tapasztalt lelkesedés arra bírja az illyrismus vezetőit, hogy a horvát nyelvű előadások állandósításának tervével foglalkozzanak: Haulik püspök 1000 frtot ajánl fel, melyet csakhamar újabb szép adományok követnek; a tartománygyűlés is foglalkozik a tervvel s végrehajtását csak a *Čitaonica* gondjaira bizza.³ A tervezetet Mazsuranics Iván az olvasókör 5. közgyűlésén, 1840 június 24-én nyújtotta be. E szerint a zágrábi színházat illyr társaságnak kellene átvennie, mely félévig Zágrábban, félévig pedig vidéken játszanék.⁴ A *Čitaonica* bizottságot küldött ki, melynek elnökekül Draskovics Jánost, ügyvezető igazgatóul pedig Demeter Dömét választotta. Draskovics 1840 nov. 30-án Resiczáról írt levelében közli Gajjal, kikkel szeretné a bizottságot kiegészíteni, kire mily teendő bízni.⁵ Ennek a bizottságnak kellene a zágrábi színtársulatot megnyernie, hogy a hét bizonyos napjain horvátul játszóék. 1841 február 2-án a *Čitaonica* közgyűlését megnyitó beszédében Draskovics már azt az óhajt is hangoztatja, hogy a városi színházban szüntetessék be a német előadás és ott csakis horvát szó

¹ *Pisma* 211. levél.

² *Danica* VI. 24—26. sz.

³ *Novine* 1840. 71. sz.

⁴ *Danica* VI. 27. sz.

⁵ *Pisma* . . . 49. levél.

hangozzék.¹ Merész óhajok, melyeknek teljesedésére az anyagi erő hiányzik; a reá irányuló következetes munkát azon körülmény is zavarta, hogy az illyrismus a 40-es években a politikai küzdelmek terére lép s üzelmel Zágráb polgárságában is visszatszést keltenek.

A *Čitaonica* ezen buzgólkodása jó hatással volt az írókra, a kik a drámai műfajra éreztek magukban tehetséget. Ezek sorából Kukuljevics Iván mellett csakhamar Demeter Döme emelkedik ki; ez maga köré gyűjti a dráma ügyét szolgálni kész ifjakat s buzdítja őket, hogy azok, a kik kiváló eredeti darab alkotására magukban elegendő erőt nem éreznek, fordítsanak idegenből előadásra alkalmas darabokat; műveik javát kiadja az *Izbor igrokaza ilrskoga kazališta* (1841.) cz. gyűjteményben, mely 10 kötetre szaporodik. Ő maga nyújtja a legjobb darabokat: *Ljubav i dužnost* (Szerelem és kötelesség), *Krvna osveta* (Véres bosszú), *Teuta és Ljubav i zloba* (Szerelem és gonoszság). Különösen a két utóbbit fogadja a közönség nagy tetszéssel. Illyr szellemű darabot akart Demeter nyújtani s ehhez tárgyat Polybiusnál az ókori illyrek, a délszlávok vélt ősei történetében keresett; Teutának, Argos kalózkirály özvegyének sorsa ragadta meg figyelmét, a ki az őt meghódolásra felszólító római követeket megöleti s ezzel felidézti az illyriai kalózháborút.² Demeter át- és átszötte a történeti eseményt szerelmi bonyodalmakkal és hatásos drámai cselekvényt alkotott. — Ezen darabjára vonatkozik 1843 aug. 3-án Bécsből írt levele, melyben értesíti Gajt, hogy a censura megengedte darabjainak kinyomatását; megmutatta Kopitárnak is, a ki nagyon alkalmasnak mondotta az illyrismusért való lelkesedés terjesztésére; sokan azt ajánlják neki, hogy a szerbekre való tekintettel ciril betűkkel is nyomassa.³ — A legzajosabb hatást azonban a *Ljubav i zloba* című opera keltette, melyet 1846-ban műkedvelők adtak elő. Az előadásra a vidékről is tódultak, a színház zsufolásig megtelt és tapsviharral fogadta a szép szöveget és zenét, az előadók ügyes játékát és énekét egyaránt s azzal a büszke tudattal hagyta el színházát, hogy ime, az illyrismus a maga erejéből már az opera terén is elsőrangú alkotást nyújtott.

Sűrűn számol be a *Danica* vidéki műkedvelő előadásokról is.

A zágrábi *Čitaonica* mintájára alakulnak a vidéki városokban is olvasókörök, melyek az illyrismusért lelkesedők gyűléshelyeiké lesznek és kulturális feladatokra is vállalkoznak. Njemics Antal 1839 július 9-én értesíti Gajt, hogy a krizsevaci

¹ Ezen tervezet iránt érdeklődik Vranicány Ambrus 1841 márcz. 7-én írt levelében. (*Pismo* . . . 289.)

² Pol. 2., 4.

³ *Pisma* . . . 60. levél.

olvasókör is az irodalom pártolását tűzte ki feladatául; ¹ a károlyvárosi kaszinó is 1841. évi harmadik közgyűlésén kölcsönkönyvtár alapítását határozta el; ² Jukics Ferencz 1846 decz. 1-én írja a boszniai Fojnikból, hogy ott lelkes hazafiak irodalmi társaság alapítását tervezik, a mihez Gaj erkölcsi támogatását kéri. ³ S ha valahol olvasókör keletkezik, mely éppen csak a szórakozást tűzi ki céljául, akkor Gaj hívei kicsinyléssel szólnak róla; így írja Galac Károly 1842 decz. 27-én Petrinjéről, hogy ott is alakult olvasókör, de — noha a 13 lapja sorában ott van a *Novine* és a *Danica* — mit sem várhatni tőle; azok a csendes polgárok és a katonatisztek, a kik oda járnak, érzéketlenek a nemesi eszmék iránt; vasárnapokon a nők is eljárnak és az ilyenkor rögtönzött tánczvigalmak rendezésében merül ki a kör legfőbb tevékenysége. ⁴

Hogy a *Čitaonica*, az ennek kebelében keletkezett múzeum, kölcsönkönyvtár, *Matica Ilirska* és gazdasági egyesület megfelelő hajlékot nyerjen, 1845-ben részvénytársaság alakult. Draskovics János maga vett az 1400 darab 25 forintos részvényből 120-at és saját házáat engedte át 28 ezer ezüst forintért. Ez a palota lett a *Narodna Kuća* (nemzeti ház).

Ily körülmények között fellendült az irodalmi élet is. A *Čitaonica* buzgólkodása az illyr színház körül színházi előadásokat látogató lelkes közönséget teremtett, a *Danica* pedig olvasóközönséget s munkatársai önálló kiadásban is nyújthatták szépirodalmi alkotásaikat. Rakovac Ferencz kötetbe fűzi a *Danicában* megjelent illyr szellemű költeményeket és így bocsátja az olvasók rendelkezésére; ⁵ önállóan jelennek meg Vukotinovics Lajos ⁶ illyr szellemű dalai és kisebb elbeszélő költeményei, Trnszki Iván dalai (1842) és szatirái, melyek a horvátok közömbösségét ostorozzák (1844), Topalovics Máté hazafias költeményei, ⁷ Vraz Stanko lírai, elbeszélő költeményei és a szlávizmust dicsőítő szonettszerű darabjai ⁸ s Blazsek Tamás politikai dalai, melyeket barátja, Njemcsics Antal bocsát közre. ⁹ Kukuljevics Iván 1845-ben ki akarja nyomtatni magyarellenes politikai dalait, de ezt a censura nem engedi meg; kéziratban azonban ezek is elterjednek.

Ezen lírában, mely az illyrismus eszméit zengi, sok a selejtes darab is; hiszen a költészet terén való működést ezen korban

¹ *Pisma* . . . 138. levél.

² *Danica* VII. 8. sz.

³ *Pisma* . . . 88. levél.

⁴ Ugyanott 58. levél.

⁵ *Presmarica* 1842.

⁶ *Pesme i pripovedke* 1839. — *Ruže i trnje* 1840. — *Pesme* 1847.

⁷ *Odziv rodoljubivog srca*, Eszék 1842.

⁸ *Gusle i tambure* 1845.

⁹ *Političke pjesme* 1848.

hazafias kötelességnek tekintették s Draskovics János gróf is, a kiben költői tehetség egyáltalában nem mutatkozik, ír a *Danica* számára lírai költeményeket, melyekben politikai elveit szedi versbe. — A népszerűekké vált alkotásokhoz dallamok is keletkeznek, melyek, miként a lírai alkotások a népköltészet lírájához, a népdalok melódiáihoz közelednek. Ezt a közeledést hangoztatta is Gaj Lajos; kívánta, hogy a dalok és dallamok legyenek népiesek, de ne oly egyszerűek, oly naivak, mint amazok, hanem finomabbak, művészebbek, esztétikaiabbak.

A líra mellett feltűnően szegény ezen kor epikája; úgy látszik, az izgatott hangulat, mely ezen kort általában jellemzi, nem kedvezett az elbeszélő költészet nyugodt méltóságának. Egészben két epikai alkotás emelkedik nagyobb nevezetességre: Demeter Döme *Grobničko polje* cz. elbeszélő költeménye,¹ mely a horvátoknak a tatárokkal vívott küzdelmét éneklé meg, és Mazsuranics Ivánnak *Smrt Smail-age Čengića* cz. éposza, mely korabeli eseményt (1840), a harácsot szedő agának a montenegróiakkal vívott küzdelemben való elesét dolgozza fel.² — Az első, figyelemreméltó horvát regényes elbeszélést, Kukuljevics *Bugarinját*, az első kiváló útleírást, Njemcsics Antalnak olaszországi útjáról szóló *Putnostnicejét*, az első elterjedtebb szépirodalmi almanachot, az *Iskrát*, az első valóban elkapkodott naptárt, Rakovac *Koledarját* (1847—50), a horvátság az illyr mozgalomnak köszönheti, melyben a Gaj *Danicáénál* magasabb színvonalon álló szépirodalmi folyóirat, Vraz Stanko *Koloja* is megindul.

Ezen korban kezd a horvát irodalom, mely eddig a papág kezében volt, átrenni a viágiak kezébe.

Az illyrismus kora ébresztett érdeklődést a horvát népköltészet iránt is. Miként láttuk, Gaj már Gráczban Karadzics Vuk hatása alatt gyűjtött közmondásokat és népdalokat; a *Danicá-*ban sűrűn közül szemelvényeket Vuk gyűjteményéből; hívei és munkatársai is sokat fáradoznak ezen a téren. Vraz Stanko 1839 jún. 30-án Gráczból ír Gajnak szlovén népköltési gyűjteménye ügyében;³ Martics Gergely, a ki Jukics Ferenczcel gyűjti a boszniai és hercegovinai népénekeket, 1843 szept. 26-án Bródból írja, hogy a folytonos lázadások nagyon megnehezítik

¹ *Kolo* I. 1—18. l.; beható magyarázatok 19—38. l.

² Az eseményről a nép ajkán keletkeztek hősi énekek; ilyet Vuk is közöl (*Srpske Narodne Pesme* 1841—66. IV. 3. sz.; *Srpski o Dalmatinski Magazin* 1845.); de Mazsuranics feldolgozása nem ezek, hanem egy szemtanu elbeszélése után indul. Az eposz a legtöbb európai nyelvre le van fordítva; magyarul Margalits Ede nyújtotta. (*Olcsó Könyvtár* 362.)

³ *Pisma* . . . 325. levél; gyűjteménye: *Narodne pesni ilirske, koje se pjevaju po Stajerskoj, Krajnskoj, Koruškoj i zapadnoj stani Ugarske*, Zagreb 1839.

munkáját ;¹ Kurelac Ferencz 1846 aug. 12-én írja Kőszegről, hogy bejárja a horvát falvakat és gyűjti a nép ajkán élő dalokat.² Kukuljevics saját dalaival együtt kiad horvát népdalokat is.³

Draskovics János gróf a női közönséget is, mely eddig olasz, francia vagy német könyveket olvasott, igyekszik az illyrismus eszméinek és a horvát nyelvnek s irodalomnak megnyerni ; ezen czélból adja ki német nyelven írt röpiratát : *Ein Wort an Illiriens hochherzige Töchter über die Geschichte und neueste Regeneration ihres Vaterlandes* (Agram, 1838). Gaj pedig örömmel közli a női szerzőktől való költeményeket a *Danicában*. A fáradozás nem volt eredménytelen ; nemcsak Horvátországban, hanem a szlovén nők körében is terjedt az illyrismusért való lelkesedés, a horvát dal és irodalom szeretete. Trnszki Iván 1839 július 7-én írja Gráczból, hogy ott a nők örömmel fogadták Draskovics röpiratát, tanulják az illyr nyelvet és szívesen énekelnek illyr nemzeti dalokat ; elbeszéli egy kalandját is : két hónappal ezelőtt kirándult a Schlossbergre és az ott emelkedő torony falára horvát illyr szellemű verset írt ; másfél hónap mulva ott az ő költeménye alatt választ talált, egy nőnek verses válaszát ezen aláírással : *Ilirkinja iz Karlovca*.⁴

A tudományos irodalom terén különösen a történetírás lendül fel. Ezt nálunk Margalits Ede ismertette.⁵

DR. SZEGEDY REZSÓ.

¹ Ugyanott 123. levél ; a gyűjtemény : *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke*, Osiek 1858, Mostar 1892.

² Ugyanott 104. levél ; a gyűjtemény : *Jričke ili narodne pjesme puka hrvatskoga u ugarskim nekim županjama*, 1871.

³ *Pjesme J. K. S. S. dodatkom narodnih pjesama puka hrvatskoga* 1847.

⁴ Ugyanott 273. levél.

⁵ *Horvát történeti repertorium* II. k. 1—9 lap.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

KÖZÉPKORI IDŐSZÁMÍTÁSUNKHOZ.

Okleveleink s egyéb történeti forrásaink középkori dátumainak feloldásánál ma is Knauznak majd négy évtizeddel ezelőtt megjelent *Kortanára* vagyunk utalva. Pedig az azóta kiadásra került oklevelek tömege sok új adatot hozott napfényre, melyek Knauz megállapításait egy s más tekintetben módosítják, vagy a melyekre nézve nála hiába keresünk felvilágosítást. Oklevélkiadványainkban is nem egy, tévedésen vagy félreértésen alapuló dátum-megoldási hibát találhatni. Ezek közül foglalunk össze az alábbiakban néhány fontosabbat.

1. *Vigilia*. A vigiliára nézve Knauz (285. l.) megjegyzi, hogy ha az ünnep előestéje vasárnapra vagy »sátoros« ünnepre esik, akkor egy nappal előbbre tétetik. Azért pl. V. István 1272. évi oklevele (W. VIII. 395.) szerinte jun. 22-én kelt, mert a *vigilia b. Johannis baptistae*, melyen az okmány kiadatott, Úrnapjára esnék, tehát az előtte való napot kell venni. Ez a felfogás Knauz után okmány-kiadásainkba is átment, és pl. a *Hazai Okmánytár* VIII. 318. l. az *in vigilia nativitatis Virginis gloriose* dátumot szept. 6-nak feloldva találjuk, mert 1292-ben szept. 8-ika hétfőre esik és így előestéje vasárnap helyett szombat lesz. Szintúgy a *Sztáray-oklevéltár* II. 380. l. az *Assumptio Marie* vigiliáját 1446-ban aug. 13-ára teszi, mert aug. 14-ike vasárnap.

Azonban Knauz e nézetének megokolására csupán a pozsonyi számkönyvekből hoz fel adatot; okleveles bizonyítéka nincs. Már pedig a külföldi kortani művek kiemelik, így Grotefend is, hogy a *vigilia áttétele* inkább csak számadási könyvekben fordul elő, melyeket szombaton szoktak zárni, míg oklevelekben ritkán szerepel. Knauz adata tehát nem jó bizonyosság.

A Kortan megjelenése óta is csak egyetlen oly adatról van tudomásunk, mely a jelzett áttételnek oklevelekben is szokásos voltát igazolhatná, de ez az adat is kétes. A *Zichy-okmánytár* VIII. 339. l. olvassuk: *Datum sabbato, in vigilia videlicet f. b.*

Mathie apostoli, a. d. 1427. Ez évben febr. 24. hétfőre esik és így a vigilia itt vasárnapról szombatra van téve. Igen, de az oklevél rubrumában a kelet szept. 20-nak van feloldva, mintha a dátum Máté apostol vigiliájáról szólna! Minthogy pedig 1427. szept. 21-ike (Mathei ap.) vasárnapra esik, ennek vigiliája csakugyan szombat. Nem tudni tehát, hogy a keletben olvasható *Mathie* sajtóhiba-e *Mathei* helyett, vagy pedig a közlő hibázta el a számítását. Az adat e szerint bizonyítékul a vigilia áttételére nézve nem szolgálhat.

Ezzel szemben az aradi káptalan 1525-iki oklevelében (*Teleki-oklevéltár* II. 457. l.) találjuk: *Datum in dominica Cantate, in profesto videlicet beate Sophie vidue.* Itt világosan vasárnap van megjelölve vigilia gyanánt, áttétel nélkül.

Okleveleink egyébként a legtöbb esetben mellőzik a vigilia említését, ha az ünnep hétfőre, vagy más ünnep után való napra esik. Így pl. a Fejér, CD. V. 3. 487. kelte: *sabbato prox. ante f. b. Philippi et Jacobi ap. 1290.* Máj. 1. ez évben hétfőre esett, s a szombat nincs vigiliaként jelezve. A *Zichy-okm.* V. 373. l. s u. o. a 477. l. pedig annak példáit látjuk, hogy az ünnep (szent Mihály, ill. Mindenszentek) hétfőre esik s a vasárnap nincs vigiliának mondva.

Úgy látszik tehát, hogy különösebb ok híján okleveleinkben a vigiliát általában az ünnepet megelőző napnak kell venni, tekintet nélkül arra, hogy a vigilia milyen napra esik. Helyesen járt el tehát Barabás, mikor a *Zichy-okm.* VII. (I.) 289. l. Péter és Pál vigiliáját jun. 28-nak veszi, holott 1388-ban jun. 29-ike hétfőre esett.

2. *A pünkösd után való vasárnapok.* A pünkösd-től Adventig terjedő vasárnapok oklevéldátumokban nem igen szoktak szerepelni, főképp szám szerint jelölve. Knauz ugyan felhossa a W. VI, 412. l. közölt 1222-iki oklevelet, mely pünkösd után az ötödik vasárnapot említi (Kortan 170. l.), erről az oklevélről azonban bebizonyult, hogy hamis (Karácsonyi, *Hamis oklevelek*, 14. l.). Pedig Knauz ennek s egy XV. századbéli kéziratnak alapján fogadja el, hogy e vasárnapokat a középkorban pünkösd-től számították. Adatai azonban, mint látjuk, nem bizonyító erejűek. Ismerünk még egy okleveles adatot e vasárnapokra nézve. A *Zichy-okm.* IX. 583. l. olvassuk: *causas . . . motas . . . ad quintam dominicam proximam post festum penthecostes . . . duxeramus pro rogandas.* Ebből azonban még mindig nem vonhatunk biztos következtetést a pünkösd után való vasárnapok számítására nézve.

Arról van ugyanis szó, hogy a *dominica prima post Penthecosten* (Domine in tua) a pünkösd vasárnapja után következő

első vasárnap-e, tehát összeesik a szent háromság vasárnapjával, mint Knauz mondja (173. l.), vagy pedig a pünkösd octavájától számították e vasárnapokat nálunk is, mint a külföldön. Grotefend szerint t. i. a középkorban a pünkösd octavája után, tehát Trinitatis után következő vasárnap volt a dominica prima post Penthecosten, míg a pünkösd vasárnapjától való számítás csak a *Missale Romanum* általános használata óta, tehát csak a XVI. század óta terjedt el.

És valóban Knauz maga hoz fel adatokat — a zágrábi és esztergomi misekönyvek alapján — arra (172. l., *Dominica Trinitatis* alatt), hogy az *első* vasárnapra szóló misekezdet a Trinitatis után, tehát *pünkösd octavája után* következő vasárnapra számít! Ez annyiban bír jelentőséggel, mert e szerint a pünkösd utáni vasárnapok jelölése a középkorban egy héttel eltér az újkori használattól, a mennyiben e vasárnapok újkori jelölése egy héttel *megelőzi* a középkori jelölést. Knauz felsorolásában is (172—177. lap) a pünkösd utáni vasárnapok egy héttel mind *előbbre* vannak téve, mint a hogy a középkorban jelölték őket.

3. *Commemoratio Mariae*. Fraknói, *Mátyás kir. levelei*, II. k. 337. l. olvassuk a következő dátumot: *Geben zu Wienn an freitag commemoratiōnis Mariae anno 1487*. A kiadó e keltezését nem oldotta föl, s Knauznál sincs említve ez az ünnep. Grotefend szerint többnyire szept. 13-án tartották. Nálunk azonban ezt az időpontot nem jelölheti. Az az 1487-iki levél ugyanis, melyet főnnebb idéztünk, Albert szász hercegnek szól a megkötött fegyverszünet tárgyában; ugyanerre vonatkozik a decz. 20-án St.-Pöltenben kelt levél is. Ennek a fegyverszünetnek azonban az eseményekből következtetve nov. végén, vagy decz. elején kellett kötetnie s így a kérdéses levél deczember közepe táján kelhetett. Ez időtájt az ismeretes Mária-ünnepek közül (*Conceptio Mariae*, *Salutatio Mariae*) egyik sem esik péntekre. Legvalószínűbb, hogy az említett dátum *deczember 14-ét* jelenti, ha csak az ünnepet Boldogasszony fogantatásával nem azonosítjuk, mely esetben a dátumot az előtte való péntekre, decz. 7-ére kellene értelmeznünk. Más adatunk ez ünnepnek okleveles alkalmazására nincsen.

4. *Sancti Johannis*. A *Károlyi-oklevéltár* II. 71. l. közölt missilis levél kelte: *in die sancti Johannis*. A kiadó deczember 27-ének veszi e dátumot, nyilván attól vezetve, hogy a levélben a disznópásztor esztendejének kiteltéről van szó. Ámde a decz. 27-iki ünnep mellől nagyon szokatlan az *apostoli et evangelistae* elhagyása, és szokatlan a *sancti* jelző is. Ellenben az egész levélnek magyaros fogalmazata valószínűvé teszi, hogy a *dies sancti Johannis* nem más, mint a magyar *szent János (Iván) napja* fordítása, tehát jun. 24-ét jelenti.

5. *Antonii confessoris*. Ez a kitétel általában január 27-ére értendő (*Antonii abbatis*), ha csak különösebb ok nem kívánja a *jun. 13-ra értelmezést*. Előfordúl ugyan okleveleinkben páduai szent Antal napja is, de rendszeren ki van téve mellette: de ordine fratrum minorum, s így is ritka. Más adatokkal való összevetés is többnyire azt igazolja, hogy jan. 17-ét jelenti az Antonii conf. Pl. a *Zichy-okl.* VIII. 93—95. oklevél dátuma: *in Gwmer, feria VI. prox. post f. b. Antonii conf. 1423*. A kiadó ezt hibásan oldja föl jun. 18-nak, mert hiszen u. o. a 95. l. olvasható, hogy Garai nádor jun. 18-án Budán datál. A *Zichy-o.* VIII. 187. számú oklevél is ezért jan. 20-ra teendő. (Ellenben kétségtelenül *jun. 13-at* jelenti a b. Anthonii conf. a *Teleki-oklevéltár* I. 518. l. és valószínűleg a *Hazai okl.* 358. l. is.)

6. *Septem fratrum*. A *Zichy-o.* V. 300—302. l. közölt oklevélben fordul elő: *in festo septem fratrum*. A közlő ezt jun. 27-ére teszi azon az alapon, hogy Knauznál hibás ez ünnepnek jul. 27-re tétele, mert nálunk az 1488-iki missale és Martonfalvai Imre naplója szerint is a »hét alvó szent atyafi« napját jun. 27-én ülték, mit igazol a közölt oklevél is, mert nem valószínű, hogy a jun. 25-én kelt országbírói parancs végrehajtásával Tolnamegye hatósága jul. 27-ig késett volna.

Erre nézve csak azt jegyezzük meg, hogy a közlő itt nyilván összezavarta a *septem fratrum*-ot a *septem dormientium*-mal. Az oklevélben a *jul. 10-iki septem fratrum* ünnepe szerepel. Jun. 27-re amúgy is kevés valószínűséggel tehetnők a 25-én kiadott vizsgálati parancs végrehajtását.

7. *Felicis papae*. A *Zichy-okm.* V. 100. l. fordul elő: *in festo beati Felicis papae et martyris*. Hogy itt (s hasonló esetekben) a különböző Felix-ünnepek közül a *jan. 14-ikit* (*Felicis in Pincis*) kell érteni, világosan mutatja az, hogy a rendelt statutiót január 23-án hajtják végre s a convent febr. 2. tesz erről jelentést.

8. *Oblatio Mariae*. A *Turul* 1911. é. 186. l. közölt adatból Závodszy Levente azt következteti, hogy e napot nov. 27-ére (helyesebben *nov. 26-ára* !) kell tennünk, mint Angliában. De már ő felveti, hogy nem kell-e itt a *Praesentatio*t gondolnunk. Valóban, az Oblationak nov. 26-ára tételét semmi sem indokolja, mert hiszen az angol gyakorlat csupán helyi szokás, míg az Oblatio másutt is, így Németországban is használatos a Praesentatio Mariae értelmében. Más adat híján tehát nálunk is nov. 21-ére kell értelmeznünk ez ünnepet.

9. *Concussio ovorum*. E népies eredetű ünnepre nézve tudvalevően boldogult b. Radvánszky Béla nyújtott felvilágosítást a *Századok* 1877. évf. 539. l. közölt adatával. E szerint a concussio ovorum napja a *Quasi modo után való hétfőt*, vagyis husvét hétfő-

jének octaváját jelenti. Sajátságos, hogy oklevélkiadványainkban mégis többször találunk erre nézve tévedést. Pl. a *Zichy-okm.* VIII. 242. l. 1425-ben ápr. 9-ére, tehát husvét hétfőjére számítja ez ünnepet. Ugyanott a X. köt. 219. l. is husvét másodnapjának (1462. ápr. 19-nek) látjuk meghatározva, eléggé érthetetlen módon, mert hiszen az inquisitio, melyről a bodrogmegyei hatóság e kelet alatt jelentést tesz, ápr. 24-én történt. Závodszy is husvét hétfőjének mondja ez ünnepet idézett cikkében (*Turul*, 1911. 186. l.), pedig ő éppen Radvánszky br. megállapítására hivatkozik. A *Zichy-okm.* V. 402. l. pedig 1405-ben a concussio harmadnapját máj. 6-ra teszi a kiadó, mi szintén félreértésen alapszik.

10. *Eleonorae*. Péter, erdélyi alvajda 1339-iki levelében (Zimmermann, *Urkundenbuch* I. 497.) fordul elő ez a teljesen szokatlan kelet: *datum dominica die proxima ante festum beatae Eleonorae* etc. A kiadó az ünnepet febr. 21-ének, s így az előtte való vasárnapot febr. 14-nek veszi. Mi azonban a dátumot egészben gyanúsnak tartjuk. 1339. febr. 21-ike Reminiscere vasárnapja, 14-ike pedig Invocavit, s így feltűnő, hogy ezek helyett ily ritka jelölést használnak. Péter alvajdasága is nehezen igazolható 1339-re. (V. ö. *Teleki okl.* II. 484. l., bár 1340 máj. 1. is állít ki oklevelet, *Hazai oklevéltár* 223. l.) Az oklevél Trauschnak ismeretlen eredetű másolatából van Zimmermannnál közölve, mi a gyanút még alaposabbá teszi. Valószínűleg hibás másolattal van dolgunk.

11. *Sabini episcopi Canusini*. Dénes, dalmát és horvát bán prisztaldusának, Dedomirnak 1183-iki okmányában olvassuk (Smičiklas, *Cod. dipl.* I. 184.): *festo sancti Savini, Canusini episcopi, quod est quinto Idus Februarii*. E szerint Sabinus püspöknek ez ünnepe, melyet sem Knauz, sem Grotefeld nem ismer, február 9-ére esik.

Megjegyezzük itt melleleg, hogy Smičiklas idézett munkája II. kötetében a *mensis astans* kifejezést következetesen egyértelműnek veszi a *mensis intrans*-szal (l. a 232., 234., 266., 294. l. stb.), holott a bolognai számítás szerint a m. astans éppen ellenkezőleg a m. *exiens*-szel egyértelmű. Az így származó hibák ugyan javítva vannak a III. kötet (horvát nyelvű) előszavában, minthogy azonban ez könnyen kikerülheti a figyelmet, itt is szükségesnek láttuk a dolgot felemlíteni.

12. *Petri apostoli*. Végül még e határozatlan ünnepre nézve jegyzünk fel néhány adatot. Már Knauz helyesen sejtette (239. l.), hogy az ilyen határozatlan megjelöléseket: *in festo b. Petri ap.* általában a jun. 29-iki Péter-Pál-napra kell értelmeznünk, de véleménye igazolására nem tud bizonyosságot felhozni. Az *Anjou-kori okm.* III. 188. l. Károly kir. 1335-iki oklevelében ez:

secunda die octavarum festi Petri okvetlenül a jun. 29-iki ünnepre vonatkozik, mint ez a káptalani jelentésből kitűnik. — A *Zichy-okm.* IX. 505. l. : *dominico die festi b. Petri apostoli 1455.* kétségtelenül szintén jun. 29., mert e nap valóban vasárnap. (A közlő a febr. 22-iki *Kathedra Petri*-re értelmezi, nem indokolhatólag.) A német oklevelek *Peterstag*-ja is jun. 29. — Ha azonban valami ok mégis úgy kívánja, akkor az aug. 1-i *Ad vincula Petri* ünnepet (pl. a *Zichy-o.* X. 83. l.) is érthetjük alatta.

SZENTPÉTERY IMRE.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Die historischen und politischen Gedichte Michel Beheims. Von Hans Gille. (Palaestra XCVI.) Berlin, Mayer u. Müller, 1910. 8-r., VII, 2, 240 l. Ára 7 M.

Gillenek most megjelent könyve Beheim Mihályról, a minket magyarokat is érdeklő német énekszerzőről nem egészen új: egy része már régebben mint doktori értekezés látott napvilágot. De most, hogy terjedelmes kötetté bővülve jelent meg, megérdemli, hogy mi is behatóbban foglalkozzunk vele, leginkább tárgyilagosságáért, melylyel a bennünket izig-vérig gyűlölt, minduntalan csepülő Beheim költeményeit s hozzáánk való viszonyát megítélni tudja. Kevés német író tud idáig emelkedni. Hogy Gillenek sikerült, azt elsősorban kitünő tudásunk, Bleyer Jakab értekezéseinek köszönheti, melyek a *Századok* 1902. és 1904-iki köteteiben és az *Archiv des Vereins für siebenbürg. Landeskunde* 1903-iki évfolyamában jelentek meg s a magyar vonatkozású históriás énekekre nézve Gillenek vezetői voltak. Gille e dolgozatok magyarját legalább nagyjában lefordíttatta s ezáltal nemcsak Bleyer adatait, nagy munkájának legalább részletes eredményeit is megismertethette a német tudományos világgal, hanem a maga dolgozatának hitelét, adatait, ítéleteinek biztonságát növelhette. A hat (magyar vonatkozású) históriás énekben — mint látni fogjuk — egészen Bleyerre támaszkodik. De nem vakon. Lelkiismeretességében nincs miért kételkednie, hypothesiseihez azonban hozzászól, ha szükségét érzi. Természetesen, s ez teszi munkáját tudományos becstűvé, nem *csak* Bleyerből merít, hanem az egész idevágó irodalomból. A mit pedig így ad, az megállapodott, elfogadható munka. Beheim kéziratait alaposan kiaknázva, politikai és históriás énekeiről egységes, nagyszabású képet fest, a mely több, eddig nem ismertetett politikai vonatkozású költemény kéziratára is kiterjedt. Még így sem teljes. De teljesebb minden eddigi munkánál — s eléggé nem méltányolható az az ígérete sem, hogy Beheimnek mind e költemé-

nyeit a *Mon. Germ.* német krónikái során mielőbb közrebocsátja.

Munkája három nagy fejezetre oszlik. Az első a históriás énekekkel foglalkozik (I. *Rein historische Gedichte*), a második a politikai vonatkozású költeményeket tárgyalja (II. *Politische Gedichte*), az utolsó Beheim egyéb érdekes munkáiról szól. (III. *Gedichte über Verschiedenes.*) E kereteken belül különösen az első részben és a második rész több pontjában jár Bleyer dolgozatai nyomán. Ezt ugyan jelzi is, de a forrás fölhasználásában szabadon jár el, leginkább abban, hogy Bleyer véleményét vagy föltevését nem egyszer a magáé gyanánt adja elő. Pl. a *von dem kung pladislau* cz. költeményben szereplő *Rednitzer* kilétéről (20. l.), a várnai csatát tárgyzó részlet történeti kútfőértékéről (29. l.), Swer ediczéről (42. l.) és még sok helyütt szó szerint, de utalás nélkül, a Bleyer véleményét közli. Magyar forrásra való utalásokat pedig átvesz a Századokból, mint a maga idézeteit. (Teleki *A Hunyadiak kora* cz. munkája is szerepel jegyzeteiben. 18. l.) De viszont, a minek lehet, német alapossággal utánajár. Bleyernek a számára is hozzáférhető utalásait maga is kikeresi (lát-szik abból, hogy *ugyanazokat* az adatokat *más formában* idézi), Fraknóit épp úgy forgatja, mint Katona István *Historia critica*-ját. Ismeri a Beheimre vonatkozó egész irodalmat Gervinustól Schullerusig és igen jól felhasználja Conduratu becses dolgozatát.

Bevezetésül Beheim életrajzát adja, nem sok új adattal. Szerinte Beheim Brandenburgi Albrecht udvarából 1454-ben távozott, míg Bleyer szerint (25. l.) nem tudjuk, hogy mikor. A vers, melyre Gille hivatkozik, inkább Bleyernek ad igazat:

Daz waz mein herr von prannenpurg marggraf albreht.
im virden iar do wart ih sicherleiche
meins herrn von pairn herczog albrechtcz kneht.

Ebből nem következik, hogy az egyik Albrechtól közvetlenül ment a másikhoz. Ellenben egész hiteles az az állítása, hogy a harmadik az osztrák Albrecht herczegtől Zsigmond tiroli herczeg szolgálatába lépett s csak azután került V. László királyunkhoz. Bleyer nem említi Beheim életrajzában (25. l.) ezt az epizódot. De világosan elmondja maga *micel pehen* egyik kéziratában (Pal. 334., Bl. 107. c.),¹ Gille másolata szerint (175. l.) ekként:

fürwar ich micel pehen
pin ains romischen kaiser und
fürsten von pairn, *herczog sigmund*
teutscher poet und tichter.

¹ » Von den, die sich der alten maister geticht annemen.«

Hogy a sorrend talán nem bizonyos, azt Gille is megengedi (175. l.). Érdekes, hogy szerinte ez az *egyetlen* adat Beheimnek Zsigmondnál való tartózkodására; utóbb pedig (190. l.) maga idézi a *dis ist von dem pom von osterreich* cz. költemény egy sorát: *herczag sigmut von dem ich dar lebin hane.* — Gillenek tehát igaza van: Zsigmondtól került költőnk V. László udvarába. 1456-ban-e, a mikorról a bécsi számadásokban már hiteles adatunk van s a mikorra Bleyer teszi, vagy 1455-ben, mint Gille mondja, az nem dönthető el egészen bizonyosan. Egy czélzás, mely Arragoniai Alfonznak a magyar trónra való igényét említi, ez utóbbit is lehetővé teszi (120. és 125. l.). Éppen ilyen kérdésesnek tetszhetik Bleyer azon föltevése, hogy Beheim Czillej Ulrik *szolgálatába lépett*. Szerzőnk csak annyit mond, hogy »hier (t. i. V. László udvarában) ist er wohl dem Grafen Ulrich von Cilli . . . nahegetreten. De alább maga is idézi (46. l.) Beheim egy sorát, hogy »zu graf ulreich von cel ich darnach kam«. — Új Gillenek az az adata, hogy Beheim közben egy darabig ismét Albrecht osztrák herczeg udvarában élt, pontos, hogy prágai tartózkodásának kezdetét 1457. szeptember 29-re teszi (Bleyer szeptember közepe tájáról beszél) s érdekes az az idézete (7. l.), mely a *Pal. 312. Bl. 156r.* kéziratból bizonyítja, hogy költőnk Ausztriát nagyon szerette. Bleyer szerint ugyanis Beheim visszakíváncozott hazájába (28. l.) s midőn alkalmá kínálkozott, azonnal távozott Ausztriából, a hova a császár kegyességén kívül úgy sem fűzte semmi. A Gille-idézete sorok ismeretével ezt már nem mondhatjuk így, mert — íme — Beheim így ír:

osterreich . . . daz lant,
 daz ich mir ewengleiche
 bis an mein end het ausserkorn.
 vor allen landen, dy ye worn,
 waz ich ir waz durchwandern,
 hot mir kains paz gevallen ny;

Mindez néhány új adat Beheim életéhez. Kevesebb új van abban, a mit szerzőnk a *históriás énekekről* mond (I. *Rein historische Gedichte*). Szorgalmasan átböngészte Huber nagy történeti művének (*Geschichte Oesterreichs*) megfelelő részleteit s az egyes históriás énekek ismertetéséhez bevezetésül ennek alapján, de elég tárgyilagosan elmondja s megvilágítja magát az eseményt, melyről szó van. Ott, a hol Bleyer, vagy éppen Karajan is föltevésekkel dolgoznak, szerzőnk is önálló véleményt mond. A *von dem kung pladislau*-ban szereplő *mügest*-et ő is magyarnak tartja (10. l.), a *wardein*-ra nézve inkább Karajan véleményét fogadja

el, de kellően méltányolja azt az érdekes eredményt, melyre Bleyer a *Nisch*-folyómenti csata kérdésében jutott.

A Giskráról szóló költemény megvilágításában új, de eldöntetlen a Giskra nemzetiségének fejtegetése (39. l.); rossz a kolostor megjelölése; pontos, Ebendorfer nyomán, a csata napja (szept. 3, Bleyernél még 7. vagy 8.) és nem jelentéktelen Giskra levelének idézése, melyben ez maga is bevallja Mátyás királynak, hogy Hunyadyt csak árulás segítségével győzte le (43. l.).

Tárgyilagossága csak a Czilley megöletéséről szóló éneknél hagyja el Gillet : szerinte *érthetetlen*, hogy az éjjel hallatszó zörejt Bleyer miért utasítja a mesék világába ; pedig Bleyer ezt alaposan megindokolja (453. l.). Ugvannél a költeménynél Hunyady László neve *weidavilasslaw* (vajdafi László) = Lasso von Vajdafi. Nem érti az elnevezést. — Nem bizonyos szerinte, hogy a *van der niderlegung* cz. költeményben Szentgyörgyi Zsigmond 1461-ben esett lakodalmáról van szó, mint azt Bleyer Wertner nyomán állítja. Nem pedig azért, mert Wertner forrása, Wisgrill csak annyit mond, hogy »Sigismunds Gemahlin war 1461 Barbara Herrin von Kreygg« és mert *hohzit* Beheimnél nem szükségképpen egy a mai *Hochzeit*-tal. Nekünk az adatok találkozása feltűnő s ezért is úgy véljük, hogy Bleyernek van igaza.

Talán a legalaposabban minden költemény közül a Drakul vajdáról szólót világítja meg szerzőnk, azt a parázs vitát is jól ismerve, mely e költemény kútfői értéke körül nálunk játszódott le s azt az irodalmat is, mely a benne foglalt események följegyzésének különböző recenzióin alapúl. Bleyerrel és Schulleruszal szemben nagyjában Conduratu véleményéhez csatlakozik ; szerinte a szentgallenli és lambachi kolostor kéziratának forrása egy, erdélyi embertől származó s 1462. nyarán terjesztett röpív volt. Ez a röpív Ebendorfer, Pius pápa és Beheim közös forrása volt. A költemény kútfői értékét pedig már csak azért sem becsüli sokra, mert adatai az L G. kéziratokban is megvannak, s ezek Beheimnél (*prózában*) talán hívebben követték főforrásukat.

A következő históriás éneket *dises ist von der von teincz her-kummen* Bleyer, a ki csak magyar vonatkozásúakról szól, nem tárgyalja. Keveset is tudunk a tárgyáról, de sőt a hőseiről is. Gille azt hiszi, hogy a *von der teincz* nevezet a *Tayn, Ritter von Tein* cseh családra vonatkozik. Föltevését ugyan nem czáfolja semmi, de nem is támogatja egy adat sem, csak az, hogy e család czímere is *hasonlit* kissé ahoz, a melyet Beheim leír. A históriás ének tárgya a család története. Minket azért is érdekel, mert egyik részlete nem egyéb, mint a *Bánk bán*, illetve a *Zách-monda* egy külföldi változata, melyet e monda kutatásában ezentúl azért sem szabad mellőzni, mivelhogy a *Zách-monda* egyik jel-

lemző motivuma is megvan benne : a boszúálló merénylő a királyi családot az *ebédelő-asztalnál* rohanja meg. — A heidelbergi egyetemi könyvtár *cod. Pal. germ. 312. (Bl. 242v.)* sz. kéziratában található ezen költeményt Gille függelékül (219—225. l.) egész terjedelmében közli. Minket is közléről érdeklő, említett részletét Gille kiadásából itt adjuk :

23—84. sor.

Da man peschraib alsa
 von cristi gocz gepürt
 ailffhundert iar und fürt
 siben und zwainczig iare,
 des geslechtez, alz ich vare
 aben vermeldet hab,
 — Die zeit sich daz pegab,
 daz ainer dises namen,
 des geslöhtes und stamen,
 ain riter lobeleich
 wanet in frankenreich :
 der was her tschan geneunet.
 Sein nam was weit herkennet,
 wann er was grosser krafft,
 Hafft streng in ritterschafft.
 davan sein lob erhal
 in dem land ublichal
 und wuchs ye mer und vester
 der selbig hat ain swester.
 dy was also gewant,
 — Daz man kain solche vant.
 an schän, zuhten und zirde
 und adelicher wurde,
 so was nicht irn geleich.
 Ain künig sas in frankreich
 und in denselben kraissen,
 der was ludweig gehaissen.
ainen iungling het er,
Der was sein pruder, ser
stalt er der iuncfra nach,
dy man preiset so hach.
 dy selben magt vil schönen
 waz er notzagn und hōnen,
 perauben irer ern.
 — Dis ding von disen mern
 kam an zu tschan alsamet,

wy er dy magt peschamet
 vnd genotzaget het.
 Her tschan petrachtet stet
 dy schand und gross verschmeht,
 so im dann was peschehen
 und allen seim gesleht.
Reht aines tages seht
der kung zu tische sass,
sein pruder mit im ass.
 her tschan was snell und frische
 und gahet pald zum tische
 und stach den iungen tot.
 — Er reschlich pald und drat
 zum kung springen pegunde
 und sprach: »swer mir zu stunde,
 dasz mir nihcz fugest zu.
 Eil reschlich oder du
 ach yecz van mir verdirbe.«
 der kung gdaht: »ee ich stirbe,
 ich tun ee dein peger.«
 Er swur im furpaz mer
 und tet im sicherhait.
 her tsan pald dannen rait
 und heit al sach geslihtet,
 sich war derauff gerihtet
 und all sein ding verkafft.

A költemény mondai vonásait tekintve, hiábavalónak tartjuk Gille kísérletét, a ki a mű vonatkozásait a történelemmel próbálja összeegyeztetni. (A históriás ének adott dátuma 1127., Franciaországban VI. Lajos kora, a kinek fivére — tulajdonképp mostohatestvére — természetes halállal halt meg.) Gille minden magyarázata erőltetettnek látszik, annál inkább, mert a költemény további tárgya sem helyezhető történelmi események lánczába s az »emberevő« ellenség tréfája is mondai vonásokat tartalmaz.

A hat históriás ének ismertetésében kiváló érdeme Gillenek az egyes fejezetek végén található, pompás, jellemző összefoglalás, melyben pontosan megállapítja, hogy melyek Beheim érdemei és hibái az illető költeményben. Velünk szemben való elfogultlanságát már kiemeltük. Tárgyilagossága azonban forrásainál sem túri még a látszólagos elfogultságot sem: visszautasítja (17. l.) Bleyer föltevését (227. l.), hogy Beheim Hunyady iránti ellenszenvből mellőzte a Nisch-folyómenti csatát megelőző szerbiai harcokat.

A politikai vonatkozású költemények tárgyalásában is (II. *Politische Gedichte*), a hol lehet, Bleyer nyomán jár. Nem érdektelen az a megállapítása (98. l.), hogy Beheim valamennyi ura közül László királyhoz volt a legközelebbi viszonyban. Tagadhatatlan, hogy Beheim csakugyan vele érez a legmelegebben együtt, állásfoglalása vele szemben a legsubjectivebb. Nem is avatkozott senkinek ügyeibe annyira, mint V. Lászlóéba. Az ő véleményét emlegeti, midőn a magyarokról szól *diss ist von meinem herrn lasslaw und von der beham trew und von der unger untrew* cz. költeményében, Bleyer szerint is (37. l.) »az egyetlenben, melyben tisztán a magyarok jellemzésével foglalkozik«. Csak az a különös, hogy ugyanitt Podjebrádot meg dicséri: »Das Lob Georg Podiebrads aus Beheims Munde is auffällig, wenn man bedenkt, dass Ladislaus in seiner letzten Zeit zu Podiebrad in einigermassen gespanntem Verhältnis stand« — mondja Gille. — Az *e*) alatt tárgyalt (107. l.) *von meines herren künig lasslaw amptleüten* szülő közlemény oroszánmeséjét nagyon kurtán fogja Gille, ellentétben avval, mely *von den hern von östereich* szól (109. l.); ennek tárgyalásában új eredményei is vannak. A Podjebrád és Mátyás király erős trónjára való hivatkozást lát a költemény azon soraiban, melyek a császár és Albrecht herczeg viszályáról szólnak:

ungarn, pehen, vil reich und lant
dy lassen sy entwanken.

Ebből következőleg a költemény dátumát is megállapítja: 1458. márcz. 2. és aug. 3-ika közt keletkezhetett. Ez utóbbi határ oka a két testvér kibékülése. A *von den von wien* Karajan véleménye szerint az 1462-iki ostromra vonatkozott. Gille szerint *csak* az 1461. augusztusi ostromról szólhat, mert Beheimnak a bécsiek ellen érzett gyűlöletéből még semmi sincs benne. Megmagyarázza ezt az a körülmény is, hogy éppen ez évben költők a bécsi polgárságtól több ízben kapott adományt.

Alapos történeti tanulmányokra vall a *dis ist aber eins von türcken* stb. cz. költeményről szóló fejtegetés. Ebben megállapítja Gille, hogy Beheim 1455-ben s nem, mint Karajan mondta, 1457-ben lépett V. László szolgálatába, illetve jött V. László udvarába. (Bleyer szerint tudvalevőleg Czilley szolgálatába lépett.) Bleyer e dátumot 1456-ra teszi; az idevonatkozó adatokat összevetve, nem lehetetlen, hogy Gillenek van igaza. Hogy a *legkésőbbi* adat, melyben Beheim idekerülhetett, csakugyan 1456, azt egy 1456-iki bécsi bejegyzés is bizonyítja, mely szerint már: »Ausgegeben nach gescheft des rats auf allerlai schenkung und erung; — Micheln Behem, künig L. tichter.« De 1455 v. 1456. mellett szól a czélzás Frigyes császár és László ellenségeskedésére is (*ir soltend*

friden machen) s 1455 mellett bizonyít ez a két sor, melylyel Arragoniai Alfonznak Beheim szemére veti

den küng von naupels du vertreibst
und küng von ungeren du dich schreibst.

Ugyanis a szász hercegek egy követe 1455. *végén* tudatja uraival, hogy Lászlót az arragoniai uralkodó igényei Magyarországra kellemetlenül érintették. (Gille ez adatot *Palacky IV. 1. 384.*-ről idézi.)

A von dem stand dez adels-nak Bleyertől nem említett magyar vonatkozása, hogy 1460-ban a törökök 60.000 magyart hurczoltak el foglyúl. Gille ezt az adatot azért is valószínűnek tartja, mert történeti főforrásából, Huberből idézi, hogy Mátyás is 1462-ben három év alatt elhurczolt 200.000 rabot emleget. De jogosan vonható kétségbe az a föltevése, hogy az

etliches kunges vater, der
nach lebet, waz ain flaischharer

sorok Podjebrádra és *Mátyásra* vonatkoznak. Mátyásról a császári politikával együtt hajló Beheim nagy tisztelettel nyilatkozik. (Bleyer 563. l.) Magyarország ez időben már szerinte is a kereszténység egyetlen védőbástyája. Érdekes azonban az a pár sora, melylyel *a von den turken auff ain patschafft* cz. versét befejezi :

auch seins kurzlichen kummen da
bei schmedre uber die *tuna* (!)
gen temespurg gerichte
uber die wasser teissa und
temesch und marusch gleich yeczund
in der zeit dis geticheze.
mit *hergen, marden, würgen*,¹
so zugen sy in schneller eil
vil mer dann vir und virczig meil
pis hin gen sibenpurgen
vir grosser meiln fur lipa auss.

Bleyer mindezt csak kósza hír reprodukálásának tartja, »bár Beheim megbízható forrásokból szokott meríteni, és — a császári udvarban tartózkodván, hol biztos értesüléseket szerezhetett — nem holmi mende-mondákból«. (563. l.) Gille, jóllehet Bleyer felfogását ismeri e sorokból, éppen ellenkezőleg, így szól : »Beheims Mitteilungen sind hier *besonders wertvoll*, da von einem Einfall der Türken in Ungarn im Jahre 1466 bisher wenig bekannt war.«

¹ Csak ötletnek vetjük fel, hogy nem-e bizonyára gyakran együttesen emlegetett szó-e a mesék tréfás *ergo, morgó, vigyorgó*-jának eredete ?

Összesen 18 költeményben keres Gille politikai czélzást. Bizonyos, hogy Beheim, különösen V. László udvarában, majd a császáréban, a politikai események iránt érdeklődött. Ámbár e politikai szálak rendszerint nagy történeti cselekményekhez vezettek, igaza van szerzőnknek, nem lehet a politikai vonatkozásokkal csupán teleszótt, de nem tisztán elbeszélő költeményeket a históriás énekekkel egy kaptafára verni. E költemények szerkezete is egészen más, mint az előbbieké, a szerző is más, subjectivebb álláspontot foglal el bennük, kidolgozásuk tekintetében viszont kevésbé typososak, de kevésbé gondosak is ezek. Különválasztásuk indokolt is. Gille művének érdemére válik. De meg kell jegyeznünk, hogy a költemények javarészt (t. i. a magyar vonatkozásúakat) azért már Bleyer is tárgyalta s voltaképpen szintén különválasztva. Mert Bleyernek

II. BEHEIM VISZONYA V. LÁSZLÓHOZ ÉS UDVARÁHOZ.

(33—46.)

III. BEHEIM ÉS A TÖRÖK VESZEDELEM. (131—138.)

fejezetei megfelelnek Gille

2. *Gedichte über böhmische und österreichische verhältnisse zur Zeit des Königs Ladislaus posthumus* (98—108.)

és 4. *Gedichte über die türkische Gefahr.* (117—144.)

fejezeteinek, avval a különbséggel, hogy Bleyer kutatásai éppen ebben a két fejezetben kimerítőbbek. Gille ugyanis a következő költeményekre egyáltalában nem volt figyelemmel:

1. Dieses getiht sagt von dreien rosen, die gab mir mein herr köng Lasslaw und sprach, ich solt im ein getiht do von machen. (Bleyer, 34. l.)

2. Dis sagt wie ein küng reigirn sol. (Bleyer, 39. l.)

3. Ein exempel von einem schalk, der mir vngnad gegen meinem herrn dem kung lasslaw macht. (Bleyer, 45. l.)

4. Dis getiht sagt von den türcken und sträufft, daz sie nit dor zu tun. (Bleyer, 133.)

5. Aber ein anders daz sagt auch von den türken vnd ist auch ein wider effen. (137. l.)

Viszont azonban kiegészíti kutatásait a *kulturhistóriai* szempont, a melyre Bleyer már csak azért sem volt nagyobb figyelemmel, mert csupán magyar vonatkozásokat keresett. Beheim is, miként nálunk Apáti, nem sokkal utóbb Heltai és Tinódi, költeményeiben ostorozza kora visszás erkölceit, a melyek úgyszólván a társadalom minden osztályát aláásták. Góg, hiúság minden bűn eredő oka. A férfiak csak külsejükre viselnek gondot. A nők

meg éppen páváskodnak : »hört, wie sie pflenczen, zirn ir köpf; mit fremden har flehten ir zöpf, und affpinden ir löck und sehöp^f alz an ungrischen rossen, sich zemen als man tut den füln.« A nemesebb szokások kivesztek. A fejedelmi udvarokban sem becsülik már az énekszót. A lantosok helyét az udvari bolondok foglalták el. Harcias kedv fogja el az embereket s a sok háborúság tönkretesz minden gazdálkodást. Nincs biztonság az országokban. Rablás, pusztítás mindennapos. Másfelől ügyesen rajzolja, hogy mi az uralkodó kötelessége, mi a kormányzás gondja. Mindebből nem hiányzik az ő nagy vallásossága ; a papság feladatát igen nagyra tartja ; annál kevésbé van meglegedve e feladat teljesítésével. Gáncsolja a fő- és az alsóbb papságot, a szerzeteseket és az apáczákat. De a világi hivatalnokokkal, a polgársággal s a paraszttal sincs meglegedve. Vallásosságának bizonyítéka, hogy a zsidókat azért kívánja üldöztetni, mert bennük látja a kereszténység legnagyobb ellenségeit.

Beheim ezen művelődéstörténeti adatait gondosan összereste, helyesen rendszerezi Gille. (A 2. függelékben, 226—240. l. szó szerint idézi is ez adatokat.) Annál becsesebb mindez, mert Beheim az egyetlen költő, a ki a XV. század általános kulturviszonyairól véleményt mond, részletesen nyilatkozik.

Az utolsó fejezetben Gille különféle költemények történelmi vonatkozású adatait gyűjti össze. (III. *Gedichte über Verschiedenes.*) Ez a rész a könyv legönállóbb kutatásokon alapuló fejezete, s a művelődéstörténeti vonatkozásokat tárgyaló pontot is (mely szintén eredeti) felülmulja alapos és kritikai fejtegetéseivel. A költemények közül, a mikre kiterjed, minket is érdekel a *von den, die sich der alten maister geticht annemen* című, melynek egy része Mügeln Henrikről szól ; Beheim *különösen* a Mügeln kizsákmányolásáról panaszkodik. Sorai azért is becsesek, mert Mügelnről úgy sem tudunk sokat,¹ nekünk azért is érdekesekek, mert Beheimnek is, Mügelnnek is van némi köze a magyar történetíráshoz, úgy hogy tulajdonképpen az utód lelkesedése az előd iránt az a részlet, melyben Beheim Mügelnről szól :²

maister hainrich,
von müglingen der lobelich,
des hercz in starken prünsten
mit kunst prann als ain zunder.
er waz ain doctor hochgelart
in dreien künsten wal pewart.

¹ L. Domanovszky jeles értekezését, *Századok*, 1907. 21. l.

² A. Pal. 334. (Bl. 107 cz.) kéziratból idézve.

darümb sa ist nit wunder,
 ob sein geticht die warheit trifft.
 wann er des grundes der geschriff
 ain doctor ist gewesen
 und aller maisterschafft erczni
 und ach der kunst astronomi:
 daz hat er als durchlesen.

A von der hohen schul zu wien keletkezése korát Gille 1458—1462-re teszi, a költeményben pedig Seemüllerrel a mesterdalnok respektusát látja a mélyebb tudományosság iránt, melyhez jómaga nem ért. Az a föltevés, hogy a *dis ist von dem pom von osterreich* adatait a császár maga adta Beheimnak (187. l.), kissé merésznek látszik, de véleményem szerint fölösleges is.

Befejezésül Gille Beheim költői sajátosságairól, stilusáról és költői technikájáról szól. Összefoglalja műfajonkint mindazt, a mit elébb részletesen elmondott. Érdekesebb eredményei közé tartozik, hogy a költemények keletkezésének okát a jutalom reményén kívül néha politikai célokban is keresi. Megállapítja azt is, hogy a költemények főhőse mindig valami kiváló személyiség, a kinek szereplése a többiét elnyomja. Egyetlen kivétel, a midőn Hunyadival szemben Ulászlót teszi költeménye főhőisévé. De (említettük) Gille ebben sem Beheim magyargyűlöletét látja, hanem azt, hogy az ifju lengyel uralkodóban Beheim a keresztény uralkodók eszményképét kereste s érte való lelkesedése az oka, hogy a költemény centrumába állítja. Kiemeli még Beheim *látszólagos* tárgyilagosságát: »Es ist bezeichnend, dass sich kein einziges grobes wort findet, das etwa auf Türken oder Ungarn gemünzt wäre. (Freilich alles dies gilt nicht für [Karajan] No. 9.)« A politikai célzatú költemények formájául Gille a példázatot jelöli meg (*beispiel*). Általában igen komoly a hangjuk, ritkán személyeskedő. Politikai viszonyok adják az alkalmat művelődési viszonyok megvilágítására is. Egyébként pedig Beheim szerinte mindent az egyház és a lovagság álláspontjáról néz. Ezt Gille röviden így jelölhette volna meg: korának, a középkornak hű fia. Vallásos és lovagias. Erzülete feltámad minden ellen, a mi az ő szempontjából nem az. — Stilusát, technikáját stilisztikai és poetikai szempontból gondosan, rendszerezve világítja meg. A humor fogalmát rosszul értelmezi, midőn azt mondja, hogy Beheimnek nincs érzéke a humor iránt, de a hol van, ott az abban nyilvánul, hogy politikai ellenfele dolgát nevetségessé tegye. Ez nem humor.

Beheim említettük jellemzéséhez közelebb jár szerzőnk, midőn végső összefoglalásában kimondja, hogy költőnk az udvari

költészet egyik utolsó epigonja, a ki mint politikus is *a lovagság régi ideáljaiért küzd.*

Gille könyvének tehát vannak érdemei. Vannak új eredményei, jó áttekintése van tárgyán, hősét és munkásságát jól ismeri, forrásait gondosan használja fel, de kritikával, lehetőleg első kézből vesz — munkája önmagában is becses munka. A mi szempontunkból azonban legfőbb érdeme, hogy Bleyer kitünő dolgozatának eredményeit a német tudományos világgal szegrőlvégre megismerteti s a mi ebből következik, hogy elfogulatlanul ítél rólunk éppen akkor, midőn Beheimről ír, a ki éppen csak elfogulatlanul nem tudott rólunk itélni. GÁLOS REZSŐ.

Die Varnhagen von Ensesche Sammlung in der Königlichen Bibliothek zu Berlin — geordnet und verzeichnet von *Ludwig Stern*. Berlin, Verlag von Behrend und Co. 1911. 923 lap; ára 15 M.

E jegyzékben állította össze Ludwig Stern Varnhagen v. Ense terjedelmes kéziratgyűjteményét. A jegyzéket Varnhagen képmásával s előszóval látta el.

Varnhagen v. Ense 1785 febr. 21-én született Düsseldorfban. Orvosi pályára lépett, Tübingenben fejezte be tanulmányait. Ausztria szolgálatába lépett, s így került Magyarországra is. Majd kilépett az osztrák szolgálatból s Tettenborn seregében harczolt. Tettenborn oldalán tanult meg az életből s korszellemből történetet írni. E hadjárat idejéből való két műve : *Geschichte der hamburgischen Ereignisse*. London 1813. és *Tettenbornsche Kriegszüge*. Stuttgart 1814. 1814 szeptember 24-én vette nőül Rahel Levint. Résztvett a bécsi congressuson, majd Poroszországot diplomatiailag képviseli Karlsruheban. Kotzebue meggyilkoltatásában részesnek gondolták. Amerikába való küldetését nem fogadta el, hanem visszavonult a magánéletbe. 1858 okt. 10-én halt meg.

Költői művei közül érdekes a »Kriegsabenteuer«, mely Buda ostromának egy epizódját mondja el (1686-iki ostrom). *Önéletrajzát* : *Denkwürdigkeiten* címén adta ki Mannheim 1837—38., Leipzig 1840—59. »Rahel, ein Buch des Andenkens für ihre Freunde. Berlin 1833. és *Galerie von Bildnissen aus Rahels Umgang*, Leipzig 1836. Rahel és barátai leveleinek kiadása és életrajza, mely utóbbit Varnhagen írta.

Varnhagen leveleinek kiadását Ludmilla Assing 1860-ban kezdte meg s Varnhagennek 1835-ből való naplóit 14 kötetben adta ki, 1861—70.

Ludmilla Assing Varnhagen nővérenek, Rosa Maria Assing s David Assing, hamburgi orvos leánya. 1821 febr. 22-én született; 1874-ben férjhez ment Cino Grimellihez. Meghalt 1820 márcz. 25-én. (O. F. Walzel: Allgemeine Deutsche Biographie).

Az előszóban elmondja Stern a gyűjtemény történetét: Varnhagen von Ense kívánta, hogy halála után kéziratgyűjteménye a berlini Königl. Bibliothek birtokába menjen át. Unokahuga, Ludmilla Assing, e gyűjtemény örököse, végrendeletileg a Königl. Bibliothekra ruházta át s nemcsak a kéziratokat, hanem Varnhagen 2841 kötetre terjedő könyvtárát is. Most külön szobában, 307 szekrényben őrzik a kéziratok osztályában.

Varnhagen húszéves korától fogva gyűjtött leveleket, ujságokat, napi- és világesemények híreit, jellemrajzokat, képeket. E több mint 50 évig tartó működésében mindenfelől támogatták, különösen felesége, Rahel, sógora, Assing, s Rahel testvére, Ludwig Robert; hozzájárult még Walter Robert-Tornow gyűjteménye.

Varnhagen kéziratgyűjteménye Európa majdnem minden országára és a XVIII. század közepéig terjed. Stern fölsorolja, kik járultak hozzá a gyűjtemény gyarapításához Németországban s kik közvetítették a kéziratokat a külföldről. A magyarok leveleit Pulszky Ferencz küldte Londonból.

Varnhagen nagy gondjal helyezte el ezeket betürendben szekrényekben vagy mappákban. Halála után Ludmilla Assing folytatta e tevékenységet s Pückler-Muskau herczeg hatalmas levéltárával gyarapította.

E százezrekre terjedő, s több mint 9000 személytől eredő levél, kézirat Varnhagen, Assing és Pückler neve köré csoportosúl. Varnhagen a legkiválóbb közöttük mint gyűjtő s mint költő is.

Varnhagen szellemi képességeinek s jellemének rajza után Rahelt, Ludmilla Assingot s Pückler herczeget jellemzi gyűjtő és írói tevékenységükre való tekintettel.

Fürst Hermann von Pückler-Muskau 1783 okt. 30-án született Muskauban. Lipcsében jogot végzett s aztán, sziléziai lovagi családból származván, a szász gárdába lépett. Mint kapitány ott hagyta a katonaságot s Muskauban, Berlinben s Dresdenben élt feleségével, Hardenberg állami kancellár leányával. Résztvett az 1813-iki szabadságharcban is. Életére és irodalmi tevékenységére jellemző a műkertészettel való foglalkozása és utazásai. Járt Olasz-, Francia- és Angolországban, Algírban, Egyiptomban, Görögországban, Kisásziában s hazánkban is. Meghalt 1871 febr. 4-én.

Andeutungen über Landschaftsgärtneri, 1834., s útleírásai, pl.: Briefe eines Verstorbenen, 4 Bde, Stuttgart 1831.; Tutti-

frutti, 5 Bde, Stuttgart 1835, említésre méltók, habár a tudományt nem vitték előbbre. Pücker hagyatékából Ludmilla Assing számos levelet adott ki e címen: Briefwechsel und Tagebücher, 9 Bde., Berlin 1873—76.

(J. Mähly: Allgemeine Deutsche Biographie).

A Königliche Bibliothek kéziratgyűjteménye, — melynek alapját Krasický gr. gneseni érsek vetette meg — gazdagabb, mint a Varnhagen-féle gyűjtemény, különösen a XVI. és XVII. század híres neveit illetőleg. Varnhagen gyűjteményét életrajzi adatok, sajátkezű megjegyzések, képek és nyomtatott emlékek teszik értékessé.

Hasznát azonban csak azóta lehet venni, a mióta L. Stern átnézte a kéziratokat, betűrendben helyezte el s egyszersmind jegyzéket készített róluk.

A gyűjteményben számos magyar eredetű kézirat van, mely irodalom és történelem szempontjából fontos. Varnhagen sok esetben maga írta a borítékra a levélíró nevét s annak életére vonatkozó adatokat.

A jegyzékben a következők érdekesek a magyar történet és irodalom szempontjából: Almássy Pál egy magyar és egy német levele Pulszkyhoz, London 1851. — Andrassy Gyula gr. (1823—1890) Pulszkyhoz intézett magyar levele, London 1851. — Apponyi Antal gr. (1782—1852) képmása 1847, Mayer metszése. — Batthyány Lajos gr. (1809—1849) Ohme és Müllertől készített képmása. — Batthyány Kázmér gr. (1807—1854) Pulszkyhoz intézett magyar levele, Kutahya (Kiutahia) 1850. — Báthori István (1533—1586) néhány parasztbirtok ajándékozása dr. Zacharias Stopiusnak, Wilna 1580, latin pergamentokirat (pecsét nélkül). — Beck Károly, magyar származású német költő (1817—1879), 2 levél Varnhagenhoz 1844, 1848. Levél Zabelhoz 1853., levél Schirgeshez évszám nélkül. — Belius Mátyás (1684—1749) magyar theologus, Bél Károly András apja, képmása Haidtól. — Bem József (1795—1850) Aleppoban bekövetkezett halálának a híre, 1850; orvosának s hadsegédének tudósítása. — Beöthy Eugen (Ödön), kézirat, London 1850. — Boetticher Lajos (Wien) magyarországi élményeinek följegyzése, Wien 1840. — Brandt Pál (Trencsén), bizonyítvány 1692. — Czetz János ezredes (szül. 1822), magyar nyelvű politikai jelmondat s annak fordítása 1851. — Dernath Lipót gr. cs. kir. kamarás (Kassa), 2 levél Pückerhez 1839. — Eötvös József br. (1813—1871) levele Manzhoz, Ostende, 1852. — Esterházy Pál Antal (galánthai herceg, 1786—1866) Kneiseltől készített képmása; levél Bülowhoz, London, 1838, 3 levél Pückerhez évszám nélkül és 1840; aláírás 1840-ból. — Esterházy grófnő levele Pückerhez 1828, s egy

levele Pücker gyűjteményében. — Esterházy Kázmér gr. levele Pückerhez 1840. — Fessler Ignác Aurél (1756—1839). Róla szóló jegyzet. Levél Heldhez, Berlin 1801; Brockhaushoz, Wolsk 1812. — Festetits Leó gr. (Pest), 6 levél Pückerhez 1839, s Festetits Betty egy levele. — Gerando (Dégérando) József br. francia philanthrop (1772—1842) néhány szava Magyarországról, ennek másolata 1849-ből. — Glatz Jakab egyházkerületi tanácsos Bécsben és Jenában (1776—1831). Levél Wilmannshoz 1821. Költemény: Süsse Erinnerung an A. Skolka in Pressburg »Bilder süßverlebter Stunden«. — Goedir György, evangélikus theologus Vadusfalván. Latin levél Danzhhoz, 1818. — Gorove István, miniszter (1819—1881). Kézirat 1851-ből. — Guyon Rikárd gr. ezredes (1812—1854), 1849-ből való német nyelven írt elismervény. — Haberern Jonathán 2 levele B. v. Arnimhoz 1850; 2 levele Varnhagenhez 1850; följegyzések Magyarországról s egy magyar nyelven írott lap, fordítással. — Hohenlohe-Waldenburg-Schillingfürst Sándor herceg, nagyprépost Nagyváradon (1794—1849), Varnhagen jegyzetei róla; 2 levél Kernerhez 1834., 1839, az első másolatban. — Irányi Dániel, ügyvéd Pesten; magyar levél Pulszkyhoz, Brüsszel 1851, annak megjegyzéseivel. — Juhász (London). Jelentés Pulszkynak, 1851. — Károlyi Alajos gr. nagykövet Berlinben (1825—1889). Levél Pücker herceghez, 1864. — Katona Miklós, honvédezredes, magyar levele Pulszkyhoz, 1851. — Kertbeny Károly Mária, író (t. k. Benkert, 1824—1882). Varnhagen feljegyzései őt illetőleg s Ed. Kaisertől készített képmása, 1856. 2 kézirat. 10 levél melléklettel Varnhagennek, 1847—56, Berlinből, Wienből, Pestről; levél B. v. Arnimhoz évsz. nélkül. Ludmilla Assinghoz, München, 1860; Pücker herceghez, 1861. Magyar népdal, »Den Hut werf auf das Aug' ich mir so wüst« és a »Wie die Sterne, sind die Bursche« cz. dal fordítása. Írásainak nyomtatott jegyzéke, 1856. »Heine in der ungarischen Literatur«, ujságkivágás 1856-ből. — Klapka György (1820—1892). Lithographált képe; kézirat 1849. — Kosuth Lajos (1802—1894). Magyar levél Pulszkyhoz, Kiutahia 1850. Jegyz. 1853; képe. — Liszt Ferencz (1811—1886). Jegyzetek és képmás, 1841. XII. 27. »Liszt am Klavier« fekete papírból kivágva; kézirat, levél Backeracktnéhoz, 1840; 5 levél B. v. Arnimhoz 1841—53; az 1842-iki Varnhagen másolata. Levél Czettritznéhoz, 1842; levél Värsthez, 1844; 4 levél Pücker herceghez, 1853 és évsz. nélkül, Pücker másolatával, 1858; levél Schlesingerhez, 1845; emléklap, 1858. Egy Lisztről szóló levél Flachsbergertől, Königsberg, 1848. Ujságból kivágva: »Liszt's Schüler und Kunstangehörige«, 1857. Az Orchesterverein ötödik hangversenyének műsora és bírálata, Berlin, 1855 decz.

6-án. Jegyzetek Liszt életrajzához, 1841. — Madarász László, rendőrminister magyar levele Pulszkyhoz, Basel 1850. — Mailáth János gr. (1786—1855) levele Heckenasthoz, 1839 ; 3 levél Puckler herceghez, 1840. — Majthényi József br., politikus, magyar levél Pulszkyhoz, Ostende 1851. — Mednyánszky Alajos br. (1784—1844) képmása. — Mészáros Lázár, hadügyminister, (1796—1858), magyar levél Pulszkyhoz, London 1851. — Petőfi Sándor (1823—1849). A »Magazin«-ban róla szólók kivágása, 1848. — Ernst v. Pfuell, porosz tábornok (1779—1860) levele Dembinski tábornokhoz, 1848, s ennek felelete; mindkettő másolat. — Pückler-Muskau gr. levelei Pestről. — Pulszky Ferencz (1814—1897), levél Varnhagenhoz, 1851; Assinghoz, 1868. Felesége, Teréz, levele Varnhagenhoz, 1850 és ennek anyjától, Henriette Waltertől, két levél Pulszkyhoz, 1834, 1850. A gyűjteményben lévő magyar emigránsok levelei Pulszkyhoz vannak intézve. — Pyrker János László egri érsek, költő (1772—1847). Képmása Kniehbertől, 1842; levél Hormayrhoz, 1837; Kleist grófhöz, 1844; töredék, 1832. — Rischel Ágost dr. (Pest). Levél egy barátjához, 1844. — Rónay Hyacinth pater, magyar író (szül. 1814.). Magyar levél Pulszkyhoz, 1851. — Saphir Zsigmond, író Pesten (1801 v. 1806—1866), levél Pückler herceghez, 1839, annak conceptusával. — Szapáry Augusztá grófnő, szül. Keglevich (szül. 1808.). Levél Pückler herceghez. — Széchenyi Lajos gr., titkos tanácsos (1781—1855). Levél Chézyhez 1828. — Széchenyi István gr. (1792—1866), 6 levél Pückler herceghez, Pest stb., 1839. — Szemere Bertalan, minister, (1812—1869) Varnhagen jegyzetei. Német levél Campehoz tervezetére vonatkozó megjegyzésekkel, 1851; magyar jelesmondás, 1851; magyar költemény »an das Schiff, welches Napoleons Asche holte«; ujságkivágás, 1853, a Kölnische Zeitunghoz intézett írásával. — Táhi Ilona, szül. Baranyay (L'Île St. Marguerite stb.), 2 levél Pückler herceghez, 1851. — Teleki László gr. (1811—1861), magyar mondat, Páris, 1851. — Veltheim Röttger gr. (1781—1848) a bábolnai ménésről szóló följegyzései. — Vukovics Sebő, minister; levél Pulszkyhoz, 1850; magyar mondat, 1851. — Wesselényi Miklós (1794—1852). Képmása. (Brandtől lithographálva). — Würde József, magyar énekes (1807—1875). Levél Mad. Baisonhoz, Hamburg, 1849.

KREGAR MÁRIA.

A mezőtúri czéhek élete. Irta *Vörös István.* Szentgotthárd, 1911. Wellisch Béla kny. 8-r. 88 l. — *A hitújítás terjedésének okai hazánkban 1541-ig.* Irta *Gedeon Gyula.* Budapest, 1911. »Élet« kny. 8-r. 129 l. — *A topuskói cziszterci apátság története az Árpádok korában.* Irta *Lakatos Dénes.* Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 79 l. — *Végváraink szervezete a török betelepésétől a tizenöt éves háború kezdetéig.* Irta *Szegő Pál.* Budapest, 1911. Rothberger és Weisz kny. 8-r. 357 l. — *Fertőző betegségek Magyarországon 1600—1650.* Irta *Arányi Erzsébet.* Budapest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 42 l. — *A francia forradalom hatása szellemi életünkre Kazinczy Ferencz levelezése alapján.* Irta *Tichy Margit.* Budapest, 1911. »Élet« kny. 8-r. 49 l. — *Magyar fegyverek 1630—1662.* Irta *Nagy László.* Temesvár, 1911. Csanádegyházmegyei kny. 8-r. 109 l.

A mezőtúri czéhek célja, mint a czéheké általában, a mester-ség védelme, a megélhetés biztosítása s a társadalmi rend fenntartása volt. Czéhleveleik vagy másolataik a XVIII. század utolsó negyedéből vagy még későbből maradtak. Először szerzett czéhlevelet és legnépesebb volt a csizmadiák czéhe. Kivüle a XVIII. században csak a kovács-lakatos-kerékgyártó czéh váltott kiváltságlevelet. A XIX. század második évtizedében alakulnak meg, helyesebben szervezkednek újból a korsós-fazekas, a szűcs-szabó-szűrszabó, a timár-szjgyártó s az ács-molnár-kőműves czéhek. A tagok számának gyarapodása a különféle iparágak mestereit egyesítő czéhek megoszlását vonta maga után s 1859 óta már 10 czéh működik Mezőtúron, melyek közül egyik-másiknak több, pl. a kovács-lakatos czéhnek 22 filiális helye is van. Szervezetük és hatáskörüik nem tér el az általánostól; czéhleveleiknek az az »érdekes és más czéhlevelektől eltérő jellemvonása«, hogy a czéh vallás-életét figyelmen kívül hagyja, onnan van, hogy a lakosság ritka kivétellel protestáns.

A czéh tagjait a privilégiumot tartalmazó czéhláda kapcsolja össze. Mint a czéhélet és czéhjogok symboluma nagy tiszteletben részesül. Nyitott czéhláda előtt szegődik az inas, itt oldja fel őt a czéhmester az »inasi hunczfut név alól« s ajándékozza meg a »becsületes mesterlegényi titulussal«, előtte esküszik az új mester. Birságot fizet, a ki a czéhláda kinyitása után érkezik a gyűlésre, vagy a nyitott czéhláda előtt az asztalhoz nyúl, rákönyököl, pipál, indulatosan, gesztikulálva beszél, vagy bármily csekély tiszteletlenséget követ el.

Vörös István munkája bővelkedik a czéhélet minden, komoly és derűs mozzanatait feltüntető adatokban és ipartörténeti érdekességekben. A bevezetésben Mezőtúr történetét vázolja röviden a krónikák, oklevelek és tudományos munkák alapján. Az anyagot

mindenütt helyesen tagolja, figyelemkeltően adja, név- és tárgymutatóval kíséri. Osztozunk óhajlásában s bár sikerülne munkájával az illetékes tényezők figyelmét »a már-már pusztulásban levő czehládák és iratok megmentésére felhívni«.

*

Gedeon Gyula nem hoz a czímben megjelölt kérdés tárgyalásába új szempontokat, inkább csak az ismert okokat mutatja erősebb világításban: az egyházi és világi hatalom versengését a javadalmak betöltése körül Mátyás és Zsigmond korában, az állásukra méltatlan, javadalmaikat cserebérlő főpapokat, a hitélet hanyatlását főleg a renaissance óta, a Mohács után vezetők nélkül maradt kath. egyházat, az ellenkirályok küzdelmében az ország megfogyatkozott erkölcsi érületét, a jobbérzésűek általános vágyakozását az egyháznak »főben és tagjaiban« való megújódása után, — másrészt a legteljesebb fogalomzavart a theologiai kérdésekben és az egyházi disciplinákban, végül azt a sok egyéb mellékkörülményt, a mit *Gedeon* röviden azzal jellemez, hogy a protestantismus »alkalmasabb időt nemzetünk történetében egész a mai napig nem talált volna terjedésére«. Bemutatja szerző a jórészt bitang jószágga lett egyházi javadalmak állapotát s birtokosaikat a mohácsi vésztől János király haláláig.

Az értekezésnek az »Egyháztörténelmi Emlékek« négy első kötete szolgált alapul. Kár, hogy szerző az időbeli határokat igen szűkre szabta s még inkább kár, hogy az irodalmat nem vette egészen figyelembe. Téves az az állítása, hogy a birtok az egyház fenállásának »nélkülözhetetlen biztosítóka«, mert ez ellen a jelenben és a multban számos példa bizonyít. Stylusa sok helyt latinus. Egyébként a munka szerzőjének világos gondolkodásáról és higgadt ítéletéről tanúskodik.

*

Lakatos Dénes kis monographiája mindenekelőtt tisztázza a topuskói apátság alapítója és az alapítás ideje körül fölmerült vitás kérdéseket. Okleveles adatokkal bizonyítja, hogy az apátságot II. Endre alapította uralkodásának első évében. A Clairvauxból behívott szerzetesek azonnal hozzáfogtak az építkezéshez. A monostor 1211-ben készült el teljesen. Lakatost ez a hétszáz éves jubileum buzdította munkája megírására, mely az apátság multjából száz évet tár föl. Az Árpádok nagy buzgalommal támogatták az apátságot minden dolgában, főleg Endre, a kit sok emlék fűzött a Drávántúlhoz. A topuskói monostor iránt való jóakarátát fiai is örökölték, a mit Béla ifjabb király, majd Erdélybe való távozása után öcscse, Kálmán, az »orosz király« — gyakran kimutattak. A szerzetesek

élete itt is szemlélődés és munka közt oszlik meg; a nyilvánosság előtt csak ritkán forgolódnak — mint békebírák, reformátorok — s ezért kevesüknek nevét őrzik az oklevelek. Lakatos 5—6 apát és rendtag nevét említi meg. A szerető gonddal írott munka felsorolja még az apátságához tartozott birtokokat (betűrendben!), s az apátság jövedelmeit és kiváltságait.

*

Szegő Pált a Hadtörténelmi Közlemények olvasgatása buzdította munkája megírására. Az volt a célja, hogy a végbeli életről »egy minden részletre kiterjedő, megelevenítő korrajzot« nyújtson. Tanulmányozta a kérdés irodalmát, kutatott levéltárakban s ebbeli fáradozásainak eredménye ez a testes kötet, mely a végbeli rendet fénykorában, a XVI. század második felében mutatja be a királyi Magyarországon és tartozékaiban.

A rendszer megalakulása a hódoltság következménye. A behódolás terjedésének meggátlására, a hódoltság határán élő lakosság életének és vagyonának védelmére, — egyszersmind a hazai pártosok és lázadók fékentartására vannak hivatva a várak, melyeknek mintegy előretolt őrtornyai a palánkok. A nyílt ütközetek lehető mellőzése óta a végvárak jelentősége egyre nagyobbodik s ezzel honvédelmünk is — sajnos — mindinkább helyhezkötté, védekezővé válik. A nagy külső nyomás következménye az is, hogy a királyi és megyei hadak szinte összeolvadnak, s a nemesi és főúri kategóriák elhalványulnak. Szegő munkája a királyi Magyarország végvárait térképen is bemutatja, mely a kerületek beosztását áttekinthetően szemlélteti. Közli a végvárak teljes névsorát 1541-től 1593-ig. Részletesen foglalkozik szerző a várak építésével, külső és belső felszerelésével, a végbeliek nemzeti, erkölcsi és társadalmi viszonyaival, anyagi helyzetével, létszámával béke és háború idején.

Szegő munkájának fő érdeme az, hogy a kérdést egybefoglalóan tárgyalja. Kár volt azonban — a tömörség és elevenség rovására — megjelent munkákat ennyire fölhasználni. Másnak a munkáját idézi olvankor is, a mikor eredeti forrásra is utalhatott volna, ha a műve elején felsorolt forrásokat csakugyan áttanulmányozta (pl. 53. l. a híradás módzatai). Hiba, hogy az eredeti források nyers adatait nem mindig hozza összhangba: pl. a 209. lapon említi, hogy Lakon mindössze 10 katona állomásozik, a 212-en pedig, hogy a laki őrség havi zsoldja 921 forintot tesz ki. Latin nyelvű forrásra utalva beszél a mérsékeltségről s a cementumról mégis azt hiszi, hogy »a mai cementanyaghoz hasonló« valami. Nincs tisztában a német forrásokban sűrűn előforduló *Rakusch* (= országyűlés) értelmével s a kornak az étkezés terén divatozó szokásaival. Furcsán hangzik az a vélekedése, hogy a szultán Mohács után csak azért nem ült

bele az ország birtokába, »mert nem becsülte sokra, nem kellett neki«. Efféle elszólásokat leszámítva Szegő könyve komoly munkának értékes eredménye.

*

A XVII. század folyamán törökön és németen kívül gyakori, járványos betegségek is erősen fogyasztották hazánk lakosságát. Ennek oka a sok kulturátlan terület, az árvizek és esőzések nyomán keletkező mocsarak ártalmas kipárolgásai, a fertőzések meggátlásának hiánya, babona és kuruzslás, melyek ellen az orvostanban Paracelsus-szal fellendülő tudományos felvilágosultság egyenlőtlen harcot vív. A mi orvosaink között még Harvey föllépésekor is akadnak, a kik tanakodnak azon, hogy fertőző betegség-e a pestis, s megegyezik-e a vallásos hittal az ellene való védekezés. Ilyenképpen könnyen érthető, hogy alkalomadtán typhus, hideglelés (»gyujtovány hideg«), vérhas, kiütéses hagymáz (a külföldön is hirhedt morbus Hungaricus), himlő stb. bőven szedte áldozatait.

Régi műveltségünk történetének ezt az éppen nem fényes lapját érdekesen mutatja be Arányi Erzsébet alapos kutatásokon felépült munkája; ismerteti a fertőtlenítésre, óvakodásra irányuló törekvéseket is, közöl egy csomó orvosi receptet és házi szerek készítésének módját. A gyógyítást illetőleg főleg a M. N. Múzeum két egykorú, kiadatlan kéziratából (Phlebotomia, Testi orvosságok könyve) merített.

*

Tichy Margit Kazinczy Ferencznek Váczy Jánostól közzétett levelezésének 12 első kötetét kutatta át, hogy ennek alapján a kor politikai vonásokkal is erősen átszótt műveltségi viszonyait megrajzolja. Az így nyert kép természetesen hiányos, inkább kaleidoskopszerű s tulajdonképpen azt mutatja, hogy a felvilágosodás irodalma Kazinczy lelkében hogyan tükröződik. Érdeme a munkának, hogy a levelezésekből kivonta a történetírást első sorban érdeklő adatokat, de sarkalatos hiba, hogy a szerző a német szövegű leveleket több helyütt nem értette meg.

*

A Békefi Remig vezetésével létesült sorozatnak utolsó, számszerint 60-ik tagja, Nagy Lászlónak a »Magyar fegyverek 1630—1662« cz. dolgozata a sikerültebbek közül való. A sorozatnak egy korábbi száma, t. i. Czuberkának (Czobor) a kurucz fegyverekről írt értékes tanulmánya alkalmas mintául szolgálhatott ugyan szerzőnek mind az anyag elrendezésében, mind feldolgozásában, de így is érdeme, hogy a mintáját megelőző kor fegyvertani tényeit a külön-

böző folyóiratokban elszórt cikkekből és önállóan megjelent értekezésekből összegyűjtötte s a M. N. Múzeumban végzett kutatásainak eredményével együtt gondosan feltárta.

Ejtett ugyan kisebb hibákat, pl. a lánczos golyó, vagy részben az espagnol és az orgonalöveg magyarázásában, de ezek részletezése helyett fontosabbnak tartjuk a szerzőt arra figyelmeztetni, hogy lehetőleg mindenkor az eredeti kútfők idézése kívánatos.

DR. PEREPATITS ISTVÁN.

TÁRCZA.

MAGYAR KULTÚRTÖRTÉNETI TERVEZGETÉS AZ ATLANTI-ÓCZEÁNON.

A »Martha Washington« fedélzetén, 1912 máj. 14-én.

A nemzeti kultúra jelentékeny érdekeiért folytatott küzdelemben vett sebek gyógyulását az óceán síkjain, — csüggedő lelkem föl-
élesztését a magán áldozatkészségnek csodálatot keltő kulturái
alkotásai között, az újvilág fővárosában keresem.

Azonban a latin költő mélyértelmű mondása, hogy »a sötét gond
a száguldó lovaszt nyergében ülve kíséri«, — a 7500 lóerővel haladó
hajó utasára is alkalmazható. Ettől a sötét gondtól csak rokon
gondolatkörben szabadulhatok.

A mikor le kellett mondanom aggkorom eszményéről, hogy az
örök városban a tudomány és művészet magyar munkásainak én
nyujtsak otthont, életemben én gondoskodjam szükségleteikről,
holtom után alapítványaimmal részt vegyek munkásságukban :
ifjukorom legelső eszményéhez tértem vissza.

Tizenhat esztendőskoromban (1859.), történeti tanulmányokkal
foglalkozva szabad óráimban, figyelmemet megragadta az Akadémia
pályakérdése, mely a magyar nemzet műveltségi állásának a vezérek
korában vázlatát kívánta. Kísérletet tettem a föladat megoldására.
Szerencsés véletlen úgy hozta magával, hogy gyenge dolgozatommal
csak egy még gyengébb versenyezett a száz aranyért, melyet én nyertem
el, azzal az értékes megokolással, hogy a sok kifogás alá eső munká-
ban szerzője »történetírói hivatást árul el«.

Az a szándék, hogy ezért hálám adóját lerőjäm és a magyar
kultúrtörténet ellen intézett merényelemért elégtételt nyujtsak,
helyet foglalt azon okok között, melyek arra készítették, hogy a mikor
vagyonom és jövedelmem nagy részét a Szent-István-Társulatnak
ajánlottam föl, a kitűzött tudományos föladatok sorozatában leg-
első helyre Magyarország középkori kultúr-történetének megíratását
állítottam.

Azt hiszem, hogy kötelességemnek eleget teszek, ha a munkának a tárgyhoz méltó megíratására és fényes kiállítására szükséges költség fedezéséről gondoskodom. Az óceánon ambícióm megnőtt. Lelkemen erőt vett az a vágy, hogy a munka létesítésének szellemi részében közreműködjem.

Igy született meg itt programja, mely, irodalmi segédeszközök felhasználása nélkül, »fejből« készülvén, sokféle módosításra és kiegészítésre szorúl, de talán már ezen »embryo«-jában is szélesebb körök érdeklődését kívánja fölkelteni. A tervezett mű ugyanis egyes részeinek megírásában a legkiválóbb szakférfiak közreműködésére számít. A következő névsor összeállításában gyönyörködöm: Áldassy Antal, gr. Andrassy Gyula, gr. Apponyi Albert, Angyal Dávid, Békefy Remig, Beöthy Zsolt, Berzeviczy Albert, Csánki Dezső, Erdélyi László, Fejérpataky László, b. Forster Gyula, Hampel József, Hanny Ferencz, Hegedüs István, Karácsonyi János, Kollányi Ferencz, Lukacsics József, Ortvyar Tivadar, Radics Jenő, Réthy László, Szabó Jenő, T. Szabó Pál, Szilády Áron, ifj. Szinnyey József, Takács Sándor, Thallóczy Lajos, Timon Ákos, Varga Damián, Wlassics Gyula. A mű ugyanis, intentióm szerint, arra van hivatva, hogy német és francia fordításban a magyar kultúra dicsőséges multjának az egész művelt világ színe előtt hírnökévé és emlékévé váljék.

*

Arra nézve nem merülhet fel kétség, hogy minta, chablon a külföldi történeti irodalomban nem található. A magyar állam és a magyar nemzet viszonyai egészen különleges kultúrai fejlődést idéztek elő, melynek párját egyebütt hiába keresnők.

Az első kérdés, a mely fölmerül, az: mi a tervezett munka feladata? Eldöntésétől függ a tartalom meghatározása. Háromféle lehet a föladat, aszerint, a mint *a*) a magyar birodalom, *b*) vagy a magyar nemzet, *c*) vagy a magyar faj kultúrtörténetét kívánjuk ismertetni.

Az első olyan tág, hogy megoldása egy könyvben lehetetlen. Ha mindazon országoknak és népfajoknak, melyek a középkor folyamán Szent István koronáját uralták, kultúráját, akár összefoglalva, akár egymás után helyezve, tárgyalni megkísérlenők, eljárásunk a tudományos módszer kellékeit nélkülöznék.

Viszont a harmadik helyen jelezett föladat olyan szűk határokat szabna, hogy ezért megoldása leküzdhetetlen nehézségekbe ütköznék. A magyar fajnak akár politikai, akár kultúrai tevékenységét a középkor folyamán külön feltüntetni nem lehetséges. Árpád hódító népétől a meghódított és később bevándorolt népeket különválasztani nem tudjuk. Ezeknek kiemelkedő egyéniségeit és névtelen tömegeit, melyeket a magyar faj az államszervezés és a kultúra terén munka-

társaivá fogadott el, a történeti méltatás köréből kizárni képtelenség volna. Ilyen volna például az az eljárás, ha Hunyadi Jánost a magyar nemzet hadi dicsőségének, Vitéz Jánost a kulturái fénynek sphaerájából kizárná azért, mert őseik nem voltak fajmagyarok.

A magyar állam megalapításával egyidejűleg alakul az a magyar nemzet, a melyben, fajbeli származásuktól függetlenül, hódítókat, meghódoltakat és bevándorlókat, a czélok és érdekek, a jogok és kötelességek közössége, a csatatereken együtt ontott vér és a közös munka verejtéke elválaszthatatlanul összeforrasztottak.

A magyar nemzetnek a mint van egyetemes, egységes politikai és egyházi története, szintűgy van egységes, egyetemes kultúrtörténete is, melynek előadására vállalkozik a tervezett mű.

Ezen megállapítás után felmerül a másik kérdés : a nemzeti kultúra milyen tényeivel fogjuk kitölteni a kultúrtörténet keretét ? Ebbe be lehetne vonni a köztörténet minden tényét, mert köztük egy sincs, a mely bizonyos tekintetben kulturái fejleményeknek szülőtte is, szülője is nem volna ; a mi nemcsak a politikai élet mozzanatairól, hanem még a háborúkról és békekötésekről is áll.

Erre az álláspontra nem helyezkedünk. Mivel azonban a művelődés, az erkölcsi érzék és a vagyonság fejlődésével felhalmozódó szellemi erők a nemzet politikai irányításában, egyházi, közjogi, honvédelmi és magánjogi intézményeinek megalkotásában érvényesülnek : a politikai, vallási, diplomatai, jogi és hadi viszonyoknak körvonalokban olyan jellemrajzait kell adni, a melyek a kulturái állapotok és irányzatok hű tükörét nyújtják.

Chronologiai kiinduló pont gyanánt Szent István uralkodását fogadjuk el. Mindazáltal a keresztény magyar nemzeti kultúra megértése és értékelése czéljából tájékoztatni kell az olvasót arra nézve, hogy a hódító magyar faj :

- a) ázsiai hazájából milyen kultúrát hozott magával, —
- b) a mai hazában milyen kultúrát talált
- c) s ez a két kultúra miképpen hatott egymásra.

Ezen bevezetés után a magyar nemzet középkori kultúrtörténete a következő részekből fog állani :

I. *A nemzeti politika új iránya.*

A magyar nemzet helyzete és hivatása az európai államrendszerben. Fennmaradásának föltételei. A kereszténység és a nyugati műveltség gyorsan és könnyen kivívott diadala. Szent István műve. Intelmei-könyvéből, törvényeiből és alapítóokleveleiből kultúrpolitikájának jellemzése. Róma és Bizancz, a német császárság és a szláv elemek befolyásának ellensúlyozása. A küzdelem a pogányság ellen Szent István utódai alatt. Az ósvallás fennmaradt nyomai a nyelvben és hagyományban.

Az államfönntartó érdekek és a nemzeti függetlenség igényeinek összeütközéséből származó kilencszázados tragikum kezdete. A német és görög császárok kísérletei fönnhatóságuk megalapítására. Házassági és diplomáciai összeköttetések az Árpádház és a külföldi dynastiák között.

Melléktartományok szerzése. Német telepítések Erdélyben és a Szepességben. Magyarország részvétele a keresztes hadjáratokban.

A keresztény kultúra válságai a tatárok betörése és a kúnok elhatalmasodása idején. A magyar nemzet és a nyugati kultúra frigyének megmentése érdekében a pápaság erőfeszítései, a Habsburgi Rudolfal kötött szövetségnek, a francia és német uralkodóházaknak hatása. Magyarország szerepe a nyugateurópai politikában és a törökök elleni küzdelemben.

Az idegenek vezetése alatt megkezdett művet a Hunyadi Mátyás által visszaállított nemzeti királyság dicsőségesen betetőzi.

II. Az egyház.

A magyarországi katolikus egyház szervezése. A viszony Rómához. A királyi kegyúri jog. Szerzetesrendek. Egyházi lovagrendek. Női szerzetek. Szent Margit legendájából a margitszigeti kolostori élet kultúrtörténeti rajza.

Egyházi javak és tizedek. Az adománylevelekben megnyilatkozó vallásos érzés és felfogás.

A b. Szűz kultusza. Magyarországi szentek. Ezeknek és kapistranói János sirjánál történt csodatételeknek kultúrtörténeti ismertetése. Ereklék szerzése. Alamizsnás Szent János testének megszerzése Mátyás által.

Magyarországban az egyházi szertartásokban és a szentségek kiszolgáltatásában meghonosodott sajátosságok. Szertartásos könyvek. Naptárak. Időszámítás az oklevelekben.

Egyházi büntetések. Inquisitio.

Magyarországi egyházi zsinatok végzéseinak kultúrbörténeti vonatkozásai. Magyarországi főpapok az egyetemes zsinatokon. Magyar bibornokok.

Magyarország állásfoglalása az egyházi szakadások idején. Pápai követek. Pápai adók kivetése és behajtása. Magyar követek Rómában és Avignonban.

Idegen származású főpapok Magyarországon. Magyarországi javadalmakat élvező római főpapok.

A Szent István által külföldön alapított zarándokházak. Zarándoklatok Jeruzsálemben, Rómába, Compostellába, Aachenbe stb.

Görög egyház. Eretnekségek. Hussiták. Zsidók.

III. *Iskolák.*

Magyarországi főiskolák, székesegyházi, monostori, plébániai és városi iskolák. Nőnevelés.

Magyarországi tanulók külföldön. Magyar »nátíók« a külföldi egyetemeken.

Magyarországban fennmaradt tankönyvek.

IV. *Könyv- és levéltárak, nyomda és könyvkereskedés.*

Királyi, főpapi, káptalani és monostori könyvtárak. A Corvina. Magyarországi scriptorok. Külföldön megrendelt és vásárolt kéziratok.

Levéltárak.

A budai nyomda.

Magyar nyomdászok külföldön.

Állítólag elveszett magyar nyomtatványok.

Magyar könyvkiadók és más megrendelők által külföldön nyomtatott könyvek.

Papir- és hártagyártás.

V. *Magyar nyelv és irodalom.*

Magyar nyelvemlékeink chronologiai sorozata. Irodalmi és nyelvtani méltatásuk. Oklevelekben előforduló magyar szók.

Idegen elemek a középkori magyar nyelvben. A magyar nyelv használata az udvarnál, az egyházban és a közéletben.

VI. *Latin nyelv és irodalom.*

Magyarországi írók latin munkái tudmányszakok szerint csoportosítva és ismertetve.

A középkori oklevelek latinsága. Sajátos magyar származású kifejezések. A magyar diplomatica sajátosságai. Oklevélhamisítók. A humanismus Magyarországon. Latin költészet. Politikai szónoklat. Irodalmi levelezés.

Magyarországi maecenások. Udvaruknál külföldi írók. Nekik dedikált munkák. Hozzájuk írt levelek. Róluk szóló magasztaló iratok.

Magyarország méltatása a középkori irodalomban.

VII. *Német, horvát, tót, ruthén, oláh* nyelvek használata és fennmaradt nyelvemlékeik Magyarországon.

VIII. *Művészet és ipar.*

1. Építészet. Templomok. Kolostorok. Királyi paloták. Főpapok s világi urak palotái. Várak. Városi építkezések.

2. Szobrászat. Egyházi szobrok és faragványok. Síremlékek. Paloták szobrászati dísze.

3. Festészet. Falfestmények. Oltárképek. Üvegfestészet. Codexek magyarországi származású miniature-jei. Czimerlevelek.

4. Ötvösség. Egyházi műtárgyak. Koronázási kincsek. Profán edények. Ékszerek.

5. Magyar művészek külföldön. Külföldi művészek Magyarországban. Magyarországi műpártolók és megrendeléseik külföldön.

6. Zene. (Czigányok.) Ének. Népdal. Színjátékok. Passiojátékok.

7. Pecsétvésés.

8. Pénzverés. Oroszország felhívása Mátyáshoz.

9. Harangöntés.

10. Fegyverkészítés.

11. Himzés. Szent István palástja. Egyházi öltönyök dísze.

12. Különféle iparágak művelése. Czéhek.

13. Érc- és sóbányászat.

IX. *Mezőgazdaság.*

Erdők irtása. Szerzetesek tevékenysége. Német telepesek munkája. Gazdasági termények. Serfőzés.

Szőlők telepítése és művelése. A magyar bor.

Gyümölcsfák az oklevelekben. Kertészet.

Állattenyésztés.

Halászat. Halastavak létesítése.

Erdészet. Vadászat.

X. *Kereskedés és közlekedés.*

Vásárok. Vámok. Révek. Kereskedelmi kiváltságok és megállapodások a béke- és szövetség-okiratokban.

Bevitel. Kivitel. Tengeri kereskedés.

Magyarországi kereskedők külföldön, külföldiek Magyarországbán.

Hitelviszonyok.

Utak. A római útrendszer maradványai.

Hajózás.

Posta.

XI. *Humanitárius és közegészségügyi intézmények.*

A kolostorok ezirányú tevékenysége. Kórházak. Szegényházak. Orvosok. Gyógyszerek. Gyógyítási eljárások. Ragályos betegségek dúlásai.

Gyógyfürdőhelyek. Várasi fürdők.

XII. *Közbiztonság és közerkölcsiség.*

Rablók. Tolvajok. Hatalmaskodások. Kihágások. Erkölctelen vétségek.

XIII. *Alkotmány.*

A vezérek korából eredő szabadság hagyományai a rendi állam alkotmányos szervezésében. Különbözése az európai szárazföldi rendi államoktól. A fejlődés rokonsága Magyarországon és Angliában.

A király. Választási és örökösödési jog. Koronázás. A rendek souverainitása. A szent korona tana. A királyi hatalom és a nemzeti szabadságok közötti ellentétek. Forradalmak, merényletek. Az aranybulla. Az 1440—53. évi interregnum.

Országgyűlések. Országos méltóságok. Királyi tanács és cancellaria. Vármegyék. Városok.

Közjövendelmek. Adók.

XIV. *Igazságszolgáltatás.*

Törvények. Bírák. Földesúri joghatóság.

A római, kánoni és germán jogrendszerek befolyása.

Istenítéletek. Törvényszéki párbajok.

Perjog. Ügyvédek. Hiteles helyek.

Pápai és császári közjegyzők.

Büntetőjog.

XV. *Hadügy.*

Európai befolyások a magyar hadszervezetre és hadviselésre.

Királyi sereg. A zászlósurak, főpapok, nemesek honvédelmi kötelességei. A sereg élelmezése.

Fegyverek. Ostromgépek.

A várrendszer. Határvédelem.

Hajóhad. Naszádosok.

XVI. *Királyi udvartartás.*

Székhelyek. Paloták. Vadászkastélyok. Udvari személyzet.

Ünnepélyek. Tornák. Sárkányrend.

A királyné. A királyi család tagjai.

XVII. *A világi társadalom tagolása.*

Ősnemzetségek. Külföldről jött családalapítók. A főrendek osztályának kialakulása. A nemesség. Egyházi nemesek. A nemes nők jogi állása. Polgárság. Jobbágypok. Rabszolgák.

A köznép lelki világa, költészete, mondái, meséi, előítéletei, babonái, kuruzsolásai. Háziipar. Ruházat.

FRANKÓI VILMOS.

BETHLEN PÉTER KÜLFÖLDI ISKOLÁZTATÁSÁHOZ.

A *Századok* mult évi folyamában (441—446. ll. és 716—18. ll.) már volt alkalmam néhány adattal megvilágítani Bethlen Péter külföldi iskoláztatását. Ebből a szempontból kétségtelen értéke van az alább közlendő, 1625 febr. 20-án kelt jegyzéknek is, melyre gr. Bethlen Gábor keresdi levéltárában eszközölt újabb kutatásaim közben, a csekély számban fennmaradt kerlési iratok közt, akadtam, mely a külföldi tanulmányútjára készülő *Bethlen Péter ruhatarának s útikészletének* részletes felsorolását tartalmazza.

»Anno Domini 1625. die 20. Februarii Szentjőbon. Adott gubernator uram (Bethlen István) ónagysága az úr Bethlen Péter ónagysága egyetmásit kezemhez, úgymint :

Magyar köntösök.

1. Zöld skárlát galléros mentét, vont arannyal bélet, kilencz száras gombok rajta. — 2. Kék skárlát galléros mentét, nesttel bélet, két öreg száras gombok rajta. — 3. Zöld skárlát vállba vágott újjú mente, vont ezüsttel bélet, kilencz száras gomb rajta. — 4. Szederjes gránát vállba vágott újjú mente, nesttel bélet, kilencz száras gomb rajta. — 5. Szederjes gránát könyökben vágott újjú mente, rókanyakkal bélet. — 6. Szederjes gránát csausz mente, róka mállal bélet. — 7. Meggyszin egy viselt bársony, vállban vágott újjú fél szer mente.

Magyar dolmányok.

Egy veres kamuka dolmány, tecczin tafotával bélet. — Szederjes dolmány viselő. — Egy viselt virágos meggyszin bársony.

Süvegek.

Veres bársony, szkofiummal varrott, nuszttal bélet. — Veres bársony Cselebi, nuszttal bélet. — Szederjes nyomtatott bársony Cselebi süveg. — Veres skárlát, nuszttal bélet viselt süveg. — Egy kék selyem ó(v), viselt. — Egy bokor veres csizma, ezüst aranyos sarkantyúval. — Egy új sárga csizma. — Egy varrott papucs kapczástól. — Egy darab veres karmasin. — Valami dirib-darab bársony és vont arany ruháktól maradt esőlék. — Egy granát köpönyeg. — Egy kolcsog-toll medályostól. — Egy gyémántos medály. — Egy kis gyönyös arany boglárocska. — Egy szkofiumos tegez ezüst lánczokkal, 23 aranyas nyállal. — Két hosszú madarászó puskák. — Egy aranyas kard. — Két derekalj. — Két vánkös. — Egy paplan. — Egy teve-

szőr kecese. — Három veres szőnyeg, egyike új. — Egy öreg pinczetok, kiben vagyon 5 palaczk. — Öntálak nr. 12. — Öntányérok nr. 11.

Német köntösök.

Egy szürke posztó palást, arany fonallal varrott, fejér bojtos bársonnyal béllett. — Egy fekete virágos atlacz palást, négy szerivel széles arany prémek körös-körül, merően vont arannyal béllett. — Egy veres angliai skárlát palást, négy sorjával arany prém rajta, merőben veres bársonnyal béllett. — Egy királyszín atlacz palást, egy sorjával körös-körül ezüst keskeny prém rajta, merőben közbársonnyal béllett. — Egy veres bársony kleder, kit felől vesznek az vaszen (igy !), ezüst arannyal szótt prémekkel elegyve prémezett. — Egy pézsmabőr torax, arany ezüst fonallal varrott. — Egy vont ezüst tabit vamesz (!) keskeny prémekkel varrott. — Egy virágos vont ezüst kaftány vamesz, keskeny prémes. — Egy meggyzsin vamesz, arany prémekkel sűrűen, meg hánt. — Egy veres bársony pludre, ezüst arany fonalas prémes. — Egy királyszín metélt pluder, sűrű keskeny prémekkel. — Egy meggyzsin bársony pluder, sűrűen arany prémes. — Egy hamuszín salavári. — Egy bokor sárga tafota térdkötő rózsástól, arany ezüst fonallal varrott. — Egy bokor kék tafota térdkötő, hasonlóképpen varrott. — Egy bokor veres tafota térdkötő, arany csipkés rózsástól. — Három német gallér, csipkés, pikkettelhez valók. — Három hant eberslabok, kéz eleire valók. — Egy ezüst aranyas mosdó medenczéstől. — Négy czápa ezüst pohárok. — Két ezüst aranyos egybejáró lábos pohárok. — Két ezüst kalán villástól. — Más, egy kis ezüst aranyos villa. — Három aranyos apró keszkenők. — Négy török himes keszkenők. — Egy ujj ing, egy lábravaló. Két viselt lábravaló. — Három viselt ing, három lábravalóban való kötők. — Három kendő keszkenők. — Két lábtörlő kendő keszkenő. — Öt asztal keszkenő. — Öt lepedők, öt abrosz, két abrosz ruhák takarni valók. — Olánban (igy !) az gazda asszonynak egy keszkenőt. — Frankofurtumban Lesinczki két comeseknek két keszkenőt s a varrott tegzet.«

DR. LUKINICH IMRE.

PALATICS GYÖRGY.

Illádiai Palatics György lugosi és karánsebesi bán illádiai Palatics János és Telegdi Katalin fia.¹ Felesége Serédy István és Várday Katalin leánya, Erzsébet.² Gyermekei : Palatics János³ (1605-ben húsz éves) és Palatics Anna,⁴ Barsay András második felesége.

¹ Pesty: Szörényi bánság I. 303. l.

² Erd. Múz. kézírattára. Kemény J. Codex insumptorum IV. 137. l.

³ Gyulaffy Lestár. (Monum. Sc. ipteres XXI.) 40. l.

⁴ Erd. Múz. kézírattára. Kemény J. Stemmatographia II.

Nagy Iván szerint Szabolcsmegyéből szakadt Erdélybe családja, melynek kimagasló történeti alakja Báthory Zsigmond szolgálatában. Négy ízben visel báni méltóságot.¹ 1598-ban Zsigmond megtérte után egyike ama férfiaknak, a kiket saját érdekében a török vezérhez küld annak jó akaratát megnyerni.² Lippa mellett csakugyan alkuozik Mehemeddel még ez évben.³ Báthory Andrásnak is kedves embere. Kolozs-szebeni útjában együtt vadászik vele Déván és Szászvároson.⁴ 1599-ben szárnysegéde a sellenbergi ütközetben. Együtt futnak vesztett csata után s Palatics Udvarhelyen száll meg.⁵ 1587-ben birtokadományozásával tünteti ki fejedelme.⁶ Három évvel azelőtt nyeri el Újszékely és Gyekefalva tizedét Udvarhelyszékben.⁷

Kemény egyik feljegyzése Palatics Györgyről 1572 táján emlékszik meg. Utal Bornemisza »Énekek-énekére«. Az itt előforduló Palatics György ugyanaz a históriás énekszerző, a kinek néhány sornyi versét ismerjük Thaly közléséből.⁸ Thaly felemlíti, hogy felesége Serédy Erzsébet volt. Tehát a mi Palaticsunkra gondolt az író személyazonosságának megállapításakor, a ki »török rabságban Budán« írta énekét. Ha csakugyan a későbbi bánról van itt szó, megoldatlan kérdés: mikor kerül török fogságba s hogyan szabadul ki onnan?

Palatics György Básta elől menekül Bánffy-Hunyadra s ott hal el pestisben 1603-ban.⁹

DR. ARDAY PÁL.

VEGYES KÖZLÉSEK.

A TURÁNI TÁRSASÁG május 17-én tartott ülésén Kmoskó Mihály »A szumir nép szerepe Előázsia történetében« cz. dolgozatát olvasta fel. Az egykoron hatalmas nemzet kulturtörténeti jelentőségét az egyiptominál jóval nagyobb hatásúnak találja. Figyelemre méltó adatokkal bizonyítja, hogy a bolthajtásos építkezés, a csatornázás, a pénz, súly s mérték használata stb. a szumirok kulturális vivmányai s mindezt tőlük vették át Európa népei.

Az 1848—49-ES HONVÉDEGYLETEK ORSZÁGOS EGYESÜLETE május 20-án tartotta meg szokásos nagygyűlését, a melyen Szegedy-Maszák Hugó igen értékes előadást tartott Budavár bevételéről. Tanulmánya,

¹ Pesty i. m. I. 302—303. l.

² Szan oskői IV. 81. l.

³ U. o. 86. l.

⁴ U. o. 107. l.

⁵ U. o.

⁶ Erd. Múz. kéziratára. M ke S. Regestrum Archivorum III. 188. l.

⁷ U. o. 189. l.

⁸ Századok 1871. 34. l.

⁹ Bathlen Farkas VII. 23. l.

a mely egykorú feljegyzéseken és szemtanúk elbeszélésén alapúl, Budavár történetéhez komoly adaléknak tekinthető.

ERDÉLYI TÖRTÉNELMI ÉRTESÍTŐ. Hazai történetírásunknak valóban jó szolgálatot tehet az a kis folyóirat, a mely 1912 április 1-én indult el »bizonytalan nagy útjára«, a mint a szerkesztő (Veress Endre) mondja az olvasóihoz intézett, bevezető sorokban. Hiszszük, hogy a munkás és fáradhatatlan szerkesztő a már is érdekes és gazdag tartalmú folyóiratot hamarosan megizmosítja s ilyképpen betölti azt az ürt, a melyet a régi »Erdélyi Múzeum« történelmi szempontból ott a szűkebb hazában maga után hagyott.

GABRIEL MONOD †. Nemcsak a francia, de az egyetemes történettudományt is érzékeny veszteség érte Gabriel Monod halálával. A mai történeti módszernek, a kutató iskolának volt Monod a megalapítója Franciaországban és egyik kitünősége az egész történetirodalomban. Halála Franciaországra annyival is nagyobb veszteség, mert éppen Párisban és éppen az elmúlt évben ez új történeti iskolát és módszert a legsúlyosabb támadások érték, a mik ma a Sorbonneon a történettudományok tanításának krízisét okozták. Monod és társai, Langlois, Seignobos, Mortet, Lanson, a mult század nagy francia történészeinek subjectiv, ékesszóló theoretikus hagyományaival szemben a Sorbonneon az objectiv kutatást, a bibliografiát, a történettudományok módszerének szigorú alkalmazását honosították meg és tették a történettánítás feladatává. E módszer, felfogás Németországból származik.

A német iskola érdemeit a francziák jó eleve felismerték és már a mult század vége felé a német egyetemekről hazatért professzorok siettek ez iskola módszereit és elveit hazájukban meghonosítani. Az első volt ezek közül az irodalomtörténetben Gaston Paris, a történetben Gabriel Monod. Működését 1867-ben az *École Normale Supérieure*-ben kezdte, melynek hét évvel azelőtt még kitüntetett tanulója volt. 1880-ban vette át az *École des Hautes Etudes* igazgatását, 1904-ben lett a Sorbonne és a Collège de France tanára. Ez időközben esik termékeny munkásságának java része. Főműve a *Bibliographie de l'histoire de France* (Paris 1888.), méltó párja *Dahlmann-Waitz* Quellenkunde-jának. Két nagy tanulmánya, az *Etude critique sur les sources de l'histoire mérovingienne* (Paris 1885.) és az *Etude critique sur les sources de l'histoire carolingienne* (Paris 1898.), az új történeti iskola legkitünőbb könyvei közé tartozik. Tökéletes forrástanulmány, csodálatos világosság, egyszerűség és mélység jellemzik Monod minden könyvét. Szigorú forrástanulmányain kívül kritikai munkákat is írt, melyekben emberszeretetről, esztétikai és erkölcsi világnézetéről tesz gyönyörű tanúságot. Ilyen a kis essaye-je: *La méthode de l'histoire* és a kegyelet tiktálta könyve: *Les grands maîtres de l'histoire* (Taine, Renan,

Michelet), melyet a francia prózairodalom remekei közé sorolnak. Monod a legjelesebb francia prózaírók közé tartozik. Ékesszólása minden retorika közül a legértékesebb volt, melynek díszét nem a bombaszt, de a görög világosság, egyszerűség és a legtökéletesebb kifejezőképesség alkották. Élete nagy munkái közé tartozik még a *Revue historique* alapítása (1876.) és szerkesztése, mely orgánuma lett az újkori tudományos francia történeti kutatásoknak, melyek ma már oly bátran felvehetik a versenyt a német kutatások értékével. Monod, mint professzor, minden tanítványának ideálja volt. A kisürűbben érintkezett vele, a kit kutatásaiban segített, az meghatva tapasztalhatta, hogy a legkivételesebb emberrel hozta őt egybe a sors; csodálatos tudásával csak szeretetreméltósága volt egyenlő. Egy nagy tudós, egy nagy író, egy ideálisan nobilis ember — szóval a francia professzor típusa — tűnik el benne.

A M. TUD. AKADÉMIA TÖRTÉNELMI JUTALOMTÉTELEI. Magyarország története a XVII. században, a bécsi békétől a karloviczi békéig. Jutalma 2000 korona. A munka tervrajza 1913 szeptember 30-ig küldendő be (Nyílt pályázat). — A középkori Szlavonia területi kialakulása és intézményei. Jutalma 2000 korona. A munka tervrajza 1913 szeptember 30-ig küldendő be (Nyílt pályázat). — Magyarország diplomáciai összeköttetése Velenczével 1458-tól 1540-ig (Újra kitűzve). Jutalma 2000 korona aranyban. Határnap: 1914 december 31. — Az erdélyi fejedelmi hatalom fejlődése 1542-től 1690 ig. Jutalma 2000 korona. Határnap: 1915. szeptember 30. — Irassék meg a soltészágok története Magyarországon. Jutalma 100 arany. Határnap: 1913. szeptember 30. — Irassék meg a vránai perjelség története. Jutalma 1000 korona. Határnap: 1913 szeptember 30. — Az állandó hadsereg története I. Lipót korától Mária Terézia haláláig. Jutalma 100 drb. cs. és kir. arany. Határnap: 1912 szeptember 30. — Kivántatik a belső vámok (száraz, vízi és vásárvámok) története Magyarországon a mohácsi vészig. Jutalma 1000 forint aranyban. Határnap: 1912 december 31. — Kivántatik báró Eötvös József »A XIX. század uralkodóeszméi« című művének kritikai méltatása szociális, politikai és történetbölcseleti szempontból. Egyúttal egész anyagának felhasználásával és Eötvös polemikus álláspontjától elvonatkozva, kísértessék meg annak a rendszernek a feltüntetése, a mely Eötvös tanaiban bennrejlik. Jutalma 200 arany. Határnap: 1912 szeptember 30 (Másodszor).

TÖRTÉNETIRODALMI SZEMLE.

»*Badics Ferencz* alapos utánjárással kiegészíti az eddig hiányosan ismert »Nay Modi« cz. költeményt, a mely korfestő voltánál fogva igen becses adalék a XVIII-ik sz. elejének művelődéstörténetéhez. Nagy Ivánnal szem-

ben bizonyítja, hogy nem Gyöngyösi a szerzője, hanem Palocsay György, a ki ezt még kurucz generalissága előtt írta s nem a szatmári béke után, a mint Thaly Kálmán hitte. (Irodalomtörténeti Közlemények, 1912. I. sz.)

Balázs Bélát a dévai Várhegy oldalain lelt óskori cseréptöredékek s az omladozó helyeken feltűnő tűzpadnyomok útmutatása vezette ásátásra, a melynek eredménye a kőkorszaki településnek kétségtelen megállapítása. A további ásátások dolga, hogy a későbbi települések nyomait is megismerjük. Római település, úgy látszik, nem volt a Várhegyen. (A hunyadmegeyi tört. és rég. társ. 1911. évkönyvében.)

Darkó Jenő. »Laonikos Chalkondyles nyelvéről« cz. értekezését a »lectu ingratus, emendatu difficilis« auctor kiadására vonatkozó, eddigi tanulmányainak eredményével vezeti be. A megvizsgált kéziratok mind ugyanazon a csapáson haladnak s így egészében Darkó sem tudja eloszlátni azokat a nehézségeket, a melyeken az előző, kevesebb kézirattal dolgozó kiadók fennakadtak. A jeles tört. mű új kiadása azonban így sem lesz felesleges. (Akadémiai Értesítő, 1912. V. sz.)

Gálos Rezső a középkori írók előtt oly kedves thémának, »A hétalvók legendájá«-nak eredetét, kialakulását és változásait kutatja, — a legenda legjelesebb tanulmányozóinak nyomán új szempontokat keresve. (Kath. Szemle, 1912. VI. sz.)

Hóman Bálint hazai s nyugati tört. forrásokra támaszkodva vizsgálja az első primitív adójelenségeket s arra a conclusióra jut, hogy az első állami egyenes adó a hódolt népek türelmi illetékéből, az idegen eredetű alsó osztályok hadmentességi adójából alakult, a mi nem szórványos hanem általános világtörténeti jelenség. (Tört. Szemle, 1912. II. sz.)

Holub József összegyűjtötte az Istvánffy Historiájában előforduló, Pannoniára s Dáciaira vonatkozó feljegyzéseket, a melyek valóban nem mondhatók értékeseknek, mert jórészt kölcsönöztek, az eredetiek pedig többnyire tévesek. (Archaeologiai Értesítő, 1912. I. sz.)

Karácsonyi János tömören összefoglalva adja az oláhok eredetét s bevándorlását a Duna balpartjára. Ám a szűk korlátok között is új megvilágításban tudja csoportosítani az adatokat. A romániai írók által szinte tudatosan öszekuszált kérdésről tisztább képet nyerhetünk e kis dolgozattól, mint akárhány terjedelmes munkából. (Erdélyi Tört. Értesítő, 1912. április 1.)

Kárffy Ödön Esztergom 1532. os. romához hat igen érdekes levelet közöl az Orsz. Levéltárból. (Hadtört. Közlemények, 1912. I. sz.)

Laban Antal. »A bécsi Teresianum« magyar ügyeire vonatkozó tudnivalókat foglalja össze. Nehány adattal kibővíti s megigazítja Guglia Jenő osztrák történetírónak a Teresianumról most megjelent művét. (Magyar Figyelő, 1912. X. sz.)

Márki Sándor gr. Gyulai Ferencz alezredes naplója Trient 1703. ostromát beszéli el, kiemelve az odarendelt hajdúezred szerepét, a miről az osztrák írók rendszeren elfeledkeznek. (Hadtört. Közlemények, 1912. I. sz.)

Munkácsi Bernát befejezi »Hunfalvy Pál emlékezete« cz. tartalmas dolgozatát, a melyben világos és minden részletében könnyen áttekinthető képet nyújt a jeles tudós munkás életéről. Nem hiszszük azonban, hogy az oláh történetírókat illetőleg már elkövetkezett volna az a »megsejttet idő«, a historiai igazság kora, a minek Hunfalvy Pál lelkes követője, Réthy László 1894-ben kifejezést adott. (Budapesti Szemle, 1912. V. sz.)

Pongrácz József személyes tapasztalatai nyomán ismerteti a cambridgei Corvin-Codexet és a Trinity College magyar vonatkozású egyéb kéziratait. A közlésből azonban meg nem állapítható, hogy milyen mértékben érdekelhetne bennünket Vitéz János váradi püspök két beszéde s a Báthoryakról szóló levél. (Magy. Könyvszemle, 1912. I. sz.)

Révai Károly vizsgálat alá veszi azt a jelentést, a melyet a nagybányai főfelügyelő hivatal 1810-ben készített Rainer főherceg részére. E jelentés nemcsak a bányák egykoru állapotáról nyújt igen érdekes képet, hanem 1347-ig visszamenőleg a történelmi eseményeket is összefoglalja a nagybányai városi levéltár adatai nyomán. (Erdélyi Múzeum, 1911. VI. sz.)

Supka Géza Evlia Cselebi útleírása alapján foglalkozik a budai Szt.-György-templom fekvésével s ezzel kapcsolatban eredeti forrásokra hivatkozva a vár topographiájával. Kár, hogy az utóbbi tekintetben fejtegetéseivel a félúton elmarad. (Archaeologiai Értesítő, 1912. I. sz.)

Szekfü Gyula »Az osztrák közp. kormányzervek történetének irodalma« cz. dolgozatában alapos áttekintéssel tárgyalja azt a minden áron tört. talajt kereső irodalmi harcztot, a mely osztrák részről a kiegyezést megelőzte s a mely később Huber Alfonz nyomán részben komolyabb irányt vett, de Tezner felléptével ismét elveszítette lába alól az objectív, tudományos talajt. Helyesen a magyar állásfoglalást is beleszővi, a mivel a dolog lényegét még jobban megvilágítja. (Tört. Szemle, 1912. II. sz.)

Takáts Sándor megkapó közvetlenséggel ír a XVI-ik sz.-beli török-magyar bajviadalokról, a melyek ilyen hívseges bemutatással valóban az első keresztesvitézekre, az igazi lovagkorra emlékeztetnek. (Budapesti Szemle, 1912. V. sz.)

Tisza István gr. »Sadowától Sedánig« cz. dolgozatában széles vonásokkal azt a nagy európai átalakulást vázolja, amelynek kiinduló pontja Sebastopol, befejezője Sedán volt. Az éles összefoglalásra fölülte alkalmas korszak rajzolatában a Bismarck alakja pompásan karakterizálódik. (Magy. Figyelő, 1912. X. sz.)

Vámbery Armin az okait keresi annak a kemény támadásnak, a mely egyidőben éri az iszlomot Perzsiában, Tripolisban s Marokkóban. A kereszt s a félhold évszázados küzdelmében most Európa egyik-másik államának területésége lobbantotta lángra a háború tüzét s az anyagi és szellemi kultúrában elmaradt muzulmán-ságot fenyegető veszedelem oly mértékben válik aktuálissá, a melyek megegyezésre jutnak az ellenükben érdekeltek politikai tényezők. (Bud. Szemle, 1912. V. sz.)

Váczy János, a Kazinczy-irodalom fáradhatatlan munkása, »Kazinczy Ferencz ősei« cz. dolgozatában a messze multba visszanyúló család eredetével és az első Rákóczyak korában először kimagasló alakjaival foglalkozik. (Turul, 1912. I. sz.)

Vértesy Jenő a XVIII-ik sz. végén keletkezett s 1860-ig működő »szomonoki műkedvelő szintársulat« történetét vázolja. Az egyesület művelődés-történeti szempontból érdekes könyv- és irattára az 1900. év folyamán a Magyar Nemzeti Múzeumba került s Vértesy valóban jó szolgálatot tett, hogy így is felhívja rá a figyelmet. (Magy. Könyvszemle, 1912. I. sz.)

Wertner Mór oklevéltári adatokból összeállított a XV-ik sz. második felében folyt néhány magyar hadjáratot. Munkájával alapot nyújt a themát rendszeresen feldolgozó történetírónak. (Hadtört. Közlemények, 1912. I. sz.)

*

A *Historische Zeitschrift* legutóbbi füzetei néhány magyar, illetve magyar vonatkozású munkáról emlékeztetnek meg. A 12-ik kötet 1-ső füzetében *K. Uhlirz* mondja el Marczali II. Józsefének angol fordításáról (*Hungary on the eighteenth century*, Cambridge, 1910.) kritikai észrevételeit. (213. l.) Aligha elfogulatlanul: sorain az ismert német ellenséges hangulat húzódik végig. Túlzottnak tartja a magyar nemesség »dicsőítését«, történeti jelentőségének értékelését, a miben pedig szerinte a mű tulajdonképpeni célzata rejlik. Viszont védelmébe veszi Marczalival szemben az alföldi németeket s még az angol fordító előszavában is megütközéssel veszi észre a »magyarische

Geschichtsauffassung«-ot, mely oda behatolt. — Evvel szemben a legteljesebb elismerés hangján ír *Loserth I.* a 2. füzetben (401. l.) *Kállay*-nak a szerb fölkelést tárgyaló művéről, melyet a szerző hagyatékából *Thallóczy Lajos* német fordításban tett közzé (B. v. K., *Die Gesch. des serbischen Aufstandes 1807—1810.* Herausg. v. L. v. Th., Wien 1910.) Nem kis részt szentel ismeretében a bevezetésnek, melyben *Thallóczy Kállay* életének és államférfiúi működésének történetét kiváló szakismerettel és tárgya iránt érzett meleg szeretettel rajzolta meg. — Három kisebb, »*XI. Incze* pápa néhány tisztelője« által kiadott munkáról (*Acsády*, *Der Entsatz Wiens von der türkischen Belagerung 1683* etc. Budapest, 1909. — *Acsády*, *Der Befreiungskrieg 1683—1699.* Budapest, 1909. — *Papst Innozenz XI. und die Stürzung der Türkanmacht in Ungarn.* Ein Zeitungsartikel mit neueren Anmerkungen und Zusätzen, Budapest, 1910.) mondja el a 3. füzetben (676. l.) *Kaindl R. F.* rövid és egyoldalúan német szempontokat kifejezésre juttató megjegyzéseit. — Ugyane füzet emlékezik meg (663. l.) *Huffelmann A. M.* »*Clemenza von Ungarn* cz. értekezéséről (Abhandlungen etc. herausg. von G. v. Below, H. Finke, Fr. Meinecke, Heft 30.) Martell Károly leányáról, a későbbi francia királynéről van szó, a kinek emlékét Dante és Petrarca is megőrizték (Parad. IX, 1—2., ill. Epist. fam. IV. 3.) — Fontosabb ránk nézve (u. itt 656. l.) *Schröder A.* »*Die Ungarnschlacht von 955.*« cz. értekezése (Archiv für die Gesch. des Hochstifts Augsburg, Bd. I. Dillingen, 1911.), mely részletes tanulmány alapján az ütközet színhelyét Untermeitingen és Augsburg közé helyezi. — A három füzet irodalmi rovatából kijegyezzük még a következő műveket: *Ruland W.*: *Gesch. der Bulgaren*, Berlin, 1911. (80 oldalas kisebb mű), *Nistor I.*: *Die auswärtigen Handelsbeziehungen der Moldau im XIV., XV. u. XVI. Jahrh.* Gotha, 1911. (Az Erdélyvel való kereskedelmi összeköttetésre is kiterjeszkedik), *Tschudi R.*: *Das Aufnahmendes Lufti Pascha nach den Handschriften zu Wien, Dresden u. Konstantinopel* z. ersten Male herausg. u. ins Deutsche übertragen, Berlin, 1910. (II. Szulejmán nagyvezérének irata kormányzati kérdésekről.), *Franz H.*: *Studien zur kirchlichen Reform Joseph II.* mit besonderer Berücksichtigung des vorderöst. Breisgaus, Freiburg, 1908., *Goosz Rod.*: *Fürstentum Siebenbürgen 1526—1690* (a Kommission für neuere Gesch. Österreichs kiadványa a »Staatsverträge« gyűjteményben), *Rubrecht O.*: *L'origine du type familial de la maison de Habsburg.* Bruxelles, 1910 és *Guillot*: *Léopold Ier Les Hongrois, les Turcs. Le siège de Vienne.* Papiers diplomatiques inédits (1681—1684.), Paris; továbbá *Brepohl F. W.* közleményét a XVI-ik századi török hódítóháborúkban szereplő cigány-muzikusokról (Journal of the Gypsy Lore Society, 1911. apr.), *Zweybrück Fr.* cikkét: »*Vom modernen Ungarn* (Preuss. Jahrb. 1911. szept.; Wertheimer Andrásy-biográfiájával kapcsolatban), *Tezertől*: *Der österr. Kaisertitel u. der Dualismus* (Zeitschr. f. Volkswirtschaft, Sozialpol. etc. 20.), *II. Ulászló* 1489-ben III. Frigyeshez intézett, a magyar háborúval kapcsolatos levelének kiadását (Mitteil. des Vereins f. Gesch. der Deutschen in Böhmen, 50. 2.) és az Österr. Rundschau 1911. decz. 15-iki füzetének közleményét, »*Aktenstücke über die Verhaftung L. Kossuths im Mai 1837.*« Összehasonlító történeti szempontból érdekelhet bennünket *Pirenne A.* tanulmánya a *franciaországi XII-ik századbeli »serviens-ekről* (Acad. des inscriptions et belle-lettres, Compte-rendus 1911, 170. l.) és *Caro*-é a *német ministerialisokról* (Nova Turicensia, Zürich 1911.)

*

Történelmi folyóirataink bizonyára bővebben fognak még foglalni — eddig a Pesti Hirlap tette — *Alter W.* »*Die auswärtige Politik der ungarischen Revolution 1848/49.* cz. hosszabb tanulmányával, mely a *Deutsche Rundschau* öt füzetében (1911 decz. — 1912 ápr.) újabb, főleg

londoni források felhasználásával igyekeznek szabadságharcunk mozgalmát az európai történet összefüggésébe beilleszteni. Négy fejezetben a februári forradalomtól 1851 szeptemberéig kíséri nyomon a magyar politikusok és emigránsok diplomáciai működését.

*

Emich Gusztáv 1843—1911. Élet- és jellemrajz. Irta és felolvasta az Országos Magyar Kertészeti Egyesület 1912. évi január 4-iki közgyűlésén *Mágocsy-Dietz Sándor*. Társulatunk érdemes volt választmányi tagjának szép emléket állít Mágocsy-Dietz Sándor felolvasása. Egy szerencsés körülmények között lejátszódott, nemes kedvtelések és sokoldalú kulturális tevékenység összhangja által ritka életpálya történetét rajzolja meg. Nem csupán az Orsz. Magyar Kertészeti Egyesület alapítóját és hosszú időn át vezetőjét méltatja, nem csupán rovar- és növénytani tanulmányait ismerteti. Emich Gusztáv érdeklődésének és munkásságának ezt az oldalát beilleszti élettörténetének egész összefüggésébe. Részletes és igaz elismeréstől áthatott képet rajzol a »könyvek és virágok barátja«-nak egyéniségéről és tevékenységéről.

Brandsch Henrik: Az erdélyi szászok falusi iskolái 1600-ig. (Értekezések a kolozsvári m. kir. Ferencz József tudományegyetem paedagogiai semináriumából, 1. szám). — A 72 lapra terjedő értekezés a források gondos felhasználásával mutatja ki, hogy az erdélyi szászoknál nem kolostori, hanem községi iskolák voltak, melyek a XVI-ik században érték el legnagyobb virágzásukat (1647-ben már panaszkodnak, hogy a magyar iskolák jobbak). Hogy »az egész világon nálunk (t. i. az erdélyi szászoknál) voltak az első általános népiskolák« (26. l.), merész állításnak látszik, a melyre nézve szerzőnek okoskodása, bár elfogadható érvekkel támogatja, még sem tekinthető döntő szónak.

Jelentés Debreczen sz. kir. város múzeuma 1911. évi működéséről és állapotáról. Függetlenül: Jelentések 1911. évben Debreczen környékén megásott halmokról. (Debreczen város múzeumának kiadványa. VI./1912. — A Múzeumok és Könyvtárak Országos Főfelügyelőségének magukat alárendelő múzeumok közül nem a debreczeni az első, a mely évkönyv helyett a Főfelügyelőséghez beadott jelentését adja ki nyomtatásban. Pedig a nagyközönséget és a szakembereket is kevésbé érdekli a sok adminisztráció, úgy, hogy szívesebben látnánk múzeumi évkönyvet múzeumigazgatói jelentésnél. A ki a debreczeni múzeumot ismeri, nem fog ebből vádat olvasni Lőfkovits Artur múzeumigazgató ellen, mert hiszen ő nemcsak atyja e múzeumnak, hanem szakértő tevékenységén kívül nagy anyagi áldozattal is támogatja szeretett alkotását. Csak azt szeretnők megmondani, hogy a múzeum személyzetéről, anyagi ügyeiről, állapotáról a jelentés szövegében elszórt adatok helyett szívesebben látnánk olyanféle összefoglalást, a milyent a Nemzeti vagy az Erdélyi Múzeum szoktak adni. Akkor legalább nem nekünk kellene kitalálnunk, hogy a jelentés érdemleges részét, t. i. a porosháti halmokban, Andaházapusztán és a monostori templomdombon végzett ásások leírását (ha nem értettük félre a jelentésnek erre vonatkozó hallgatását) Zoltai Lajos múzeumőr írta. E leírások közül legérdekesebb a monostori Árpádkori templomról szóló. Az érdekes alaprajzú (43. lap.), téglából épített templom újabb, kézzelfogható bizonyága annak, hogy a törökvilág mily virágzó kulturát semmisített meg az Alföldön. A porosháti stb. sírokról szóló leírások viszont ahhoz adnak érdekes adalékokot, hogy Kr. u. II.—IV-ik században ittlakó népek, ha nem vették is át a római kulturát, a római ipar és kereskedelem cikkeit épp úgy használták, mint ma a fejletlenebb népek a fejlettebbekéit.

Hanny Ferencz: A jegyesség- és házasságkötési forma kifejlődése a Ne temere decretumig. Jogtörténeti bevezetés a Ne temere decretumhoz. Buda-

pest, 1912. — A »Ne temere« kérdés Hanny könyvében objectiv világitásban jelenik meg. A szerző 50 tanulmányt vizsgált át, a melyek a decretummal foglalkoznak és búvárkodásának eredményét e vaskos kötetben adja át a tudósvilágnak. Három részre osztja munkáját. Az első rész a házasságkötés formájával foglalkozik az ókorban, a másik az egyházjog intézkedéseit tárgyalja a Ne temere rendeletig, a harmadik a decretumot megelőző »Provida« és »Tametsi« rendeletek jogi természetét vizsgálja. Nagyon értékes függelék zárja be a jogászt és történészt egyaránt érdeklő munkát.

Hóman Bálint: *A veszprémvölgyi 1109. évi oklevél hitelessége*. Budapest, 1912. — Nagy apparátussal és nagy szorgalommal megírt dolgozat, melyben a szerző a veszprémvölgyi apácák számára Szent István által kiadott görög szövegű alapító-oklevél Kálmán-király-féle *átíró levelével*, illetve ennek hitelességével foglalkozik. A munka négy fejezetre oszlik. Az 1-ben a két — t. i. a M. Nemz. Múzeumban és az Orsz. Levéltárban őrzött — oklevélpéldányról megjelent irodalmat öleli föl. A 2-ban magával az oklevéllel tartalmilag, a 3-ban az oklevelek szövegeinek összehasonlításával, az írásbeli és tartalombeli eltérésekkel foglalkozik és vizsgálódásának eredménye az, hogy az orsz. levéltári példány rossz hamisítvány. Végül a 4. fejezetben előadja a hamisítás célját, korát és további sorsát.

Kiss Ernő »*Dávid Ferencz*« czímen megírta az erdélyi unitarismus megalapítójának életrajzát. Alkalmat műve írására Dávid születésének negy-százados évfordulója adott; a munka az egyházi főtanács ez alkalommal hirdetett pályázatának gyümölcse. Szerzője első sorban népies formában akarja közzétenni azt, a mit a történetirodalom szempontjából már megírtak előtte mások, de e mellett bizonyos önállóságra is igyekszik s a kitűzött czélnek meg is felel.

A szabadságharc kora iránt megnyilvánuló nagy érdeklődés eredménye *Seress Lászlónak* »*Kossuth, Görgey és Szemere*« czímen a Magyar Figyelőből különlenyomatképpen megjelent füzeté. A munkácska igen érdekes levelek közlése alapján azt a tételt törekszik beigazolni, hogy a szabadságharc tragikus kimenetelének igazi okát nem árulásban, hanem a vezetők közötti nagy nézeteltérésben kell keresni. Az illusztrációul szolgáló levelek első rendű érdekességük a szabadságharc leveretését megelőző időszak történetére nézve, ha nem is nézzük azt, minő tendenciával vannak összegyűjtve.

Éble Gábor: *Az ecsedi százéves úrbéri per története*. Budapest, 1912. — A szakkörök előtt ismertnevű szerző kedélyes előadási modorban meséli el a nagyecsedieknek a gróf Károlyiakkal folytatott úrbéri perét, melynek tárgyát Kisecsed-pusztá területé képezte. Az élvezetes és tanulságos dolgozat ethnographiai szempontból is érdekes. Kitűnik minden sorából, hogy a lápi magyarság makacs, keménynyakú nép vala; ősi szokás szerint még akkor sem hagyta a maga jussát, ha az képzelt és irreális volt és inkább szuronnyok elé állt, de nem engedett. A per, a mely 1766—1877-ig tartott, az ecsediekre nézve — sok herce-hurcza és huzavona után — kedvezően végződött. A könyv végén okleveles függelék is van.

KÖNYVÉSZET.

ADATTÁR. Magyar protestáns egyháztörténeti — Szerk. Pokoly József. X. évf. Bpest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 164 l. Ára 3 kor. (A magyar protestáns irodalmi társaság kiadványai. A tudományos könyvsorozat XXIX. kötete.)

ANDERLIC VILMOS. A reformáció kezdete és terjesztése Horvát-Szlavonországban. Bpest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 84. l.

ANDRÁSSY GYULA. A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos

szabadságának okai. III. köt. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 459 l. Ára 10 kor.

ARÁNYI ERZSÉBET. Fertőző betegségek Magyarországon 1600—1650. Bpest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. VIII., 42 l. (Művelődéstörténeti értekezések. 58. szám.)

BALLA IGNÁCZ. Edison. Több forrásmunka alapján. Bpest, 1912. Budapesti Hirlap kny. 8-r. XVI, 221 l. nyolcz képpel. (Karrierek. Híres feltalálók.)

BALTAVÁRI JENŐ. A nyelvtudomány történeti fejlődése. I. Rész: Az ó-kori nyelvészet főbb problémái, megvilágítva a modern nyelvtudomány álláspontján. Sátoraljaujhely, 1911. Dani és Fischer kny. 8-r. 43 l. Ára 2 kor.

BLAU, LUDWIG. Die jüdische Ehescheidung und der jüdische Scheidebrief. Eine historische Untersuchung. I. rész. Bpest, 1911. Alkalay Adolf és fia kny. Pozsony. 8-r. 80 l. (34. Jahresbericht der Landes-Rabbinerschule in Budapest für das Schuljahr 1910—1911.)

BORSOS ISTVÁN. Görög, barbár és római érmek. Meghatározta és leírta —. Pápa, 1911. Főiskolai kny. 8-r. 288 l. (A pápai református főiskola éremgyűjteményének leírása. II.)

BROZIK KÁROLY. Jules Verne. A föld felfedezése; I. Verne.

BUZNA, VICTOR. De hymnis sancti Hilarii episcopi pictaviensis. Kalocsa, 1911. Juresó Antal kny. 8-r. 95 l.

COX GYÖRGY. Görög regék. Angolból fordította Komáromy Lajos. III. javított képes kiadás. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 443 l. Ára fűzve 6 kor.

CSERÉP JÓZSEF. Római régiségek és római irodalomtörténet vázlata. VI. kiadás. Bpest, 1912. Franklin-társ. kny. 8-r. 207 l. számos képpel és egy térképmelléklettel. Ára 3 kor. 60 fill.

CSIKY GERGELY. Görög-római mythologia. IV. kiad. Függelékül: Óskeleti, germán és szláv mythologia. A magyarok mythológiája. Irta: Latkóczy Mihály. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 328 l. A szöveg közé nyomott képekkel. Ára 4 kor. 80 fill.

CZEKE MARIANNE. Lemouton Emilia Shakespeare összes drámai műveinek első magyar fordítója. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 33 l. (Különlenyomat a Magyar Shakespeare-tár IV. k. 4. füzetéből.)

DIVALD KORNÉL. Magyarország csúcsíveskori szárnyasoltárai. Második sorozat. Bpest, 1911. Pátria kny. 4-r. 55 l. 61 képpel.

DOMANOVSKY SÁNDOR. Egyetemes történelem. A honvéd főreál- és hadapródiskolák számára. II. kötet. Az újkor története. Bpest, 1911. Pallas kny. 8-r. VI, 284 l. A szöveg közé nyomott számos rajzzal, egy műmelléklettel és egy leszármazási táblával.

ÉBER LÁSZLÓ. Régi olasz rézmetszet a nyitrai székesegyházban. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. nagy 8-r. 385—392 ll. (Különlenyomat az Archaeologiai értesítő 1911. évi 5. füzetéből.)

ERDÉLY ERNŐ. Gróf Széchenyi Ödön pasa. Bpest, 1911. ifj. Kellner Ernő kny. 8-r. 15 l. (Különlenyomat a »Tűzrendészeti Közöny« 9. és 10. számából.)

FARKAS ZOLTÁN. Bajza József élete és művei. Bpest, 1912. Franklin-társ. kny. kis 8-r. 167 l. Ára 80 fillér. (Olcsó Kányvtár. 1637—1640. sz.)

FERDINANDY GEJZA. A magyar alkotmányjog tankönyve. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 415 l. Ára 10 kor.

FOGARASI ALBERT. Az erdélyi reformátusok régi tanári értekezletei. Debreczen, 1911. Városi kny. 8-r. 25 l.

GAAL MÓZES. Napoleon a hadvezér, az uralkodó és az ember. Bpest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 235 l. 8 műmelléklettel.

GARDNER A. ERNEST. A régi Athén. Fordította Schmidt Márton. I. köt. Bpest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. X, 264 l. számos képpel és tervrajzzal. (A magy. tud. akadémia könyvkiadó-vállalata. Új folyam. 1911—1913. cyclus.)

GÁRDONYI ALBERT. Buda legrégibb pecsétje. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 4-r. 8 l. (Különlenyomat a »Turul« 1911. évi 3. füzetéből.)

GÁSPÁR FERENCZ. A fehér ember útja (Columbustól Pearyig). Eredeti kútfők nyomán. Bpest, 1912. Hornyánszky Viktor kny. nagy 8-r. I. köt. 263 l. számos szöveggép és 5 műmelléklet; II. köt. 313 l. számos kép és 5 műmelléklet. (Gáspár Ferencz munkái.)

GEDŐ SZERÉNA. Filozófiai költészetünk áttekintése a XIX. század közepéig. Bpest, 1911. Thália kny. 8-r. 48 l.

GESCHICHTE des k. und k. Infanterieregiments Freiherr von Salis-Soglio Nr. 76. 1860—1910. Esztergom, 1911. Röttig Gusztáv kny. Sopron, nagy 8-r. 247 l.

GOMBOS F. ALBIN. Észrevételek az »Ostarrichi« 976-iki keleti határvonalához, az 1030-iki német-magyar háborúskodáshoz és Péter uralkodásához. Bpest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. 34 l. Ára 2 kor.

GÖRGEI ARTHUR. Életem és működésem Magyarországon az 1848. és 1849. években. Fordította németből id. Görgey István. I. és II. köt. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. VI, 294 és VII, 423 l. egy térképpel. Ára 16 kor.

GÖRGEI ARTHUR. Gazdátlan levelek. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. kis 8-r. 58 l. (Olcsó Könyvtár. 1641—1642. sz.)

GRAGGER RÓBERT. Schiller »Bürgerschaft«-jának forrásai és rokonai. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 20 l. (Különlenyomat az Egyetemes philológiai közlöny XXXV. évf. 9. számából.)

GULYÁS JÓZSEF. Az Árgirus-mese feldolgozásai. Sárospatak, 1910. Ref. főiskolai kny. 8-r. 81 l.

GYÖNGYÖSY LÁSZLÓ. Mikszáth Kálmán. (1849—1910.) Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 105 l. 6 műmelléklettel. Ára 2 kor. 40 fillér.

HARSÁNYI ISTVÁN. Kisztei Péter élete és munkái. Sárospatak, 1910. Ref. főiskolai kny. Kis 8-r. 22 l. Mellékelve : Kisztei Péter. Űstökös csillag. Kassa. 1683. 68 l. Ára 1 kor. 60 fill.

HONÉCZY ALADÁR. Árpád sírjának kutatása. Bpest, 1912. Typographia kny. 8-r. 71 l. 10 műmelléklettel és egy térképpel.

HORVÁTH CYRIL. Tolnai világtörténelme; I. Tolnai.

HORVÁTH ISTVÁN. Ammianus Marcellinus forrásai és hitelessége, különös tekintettel a hunokra. Bpest, 1911. Pátria kny. 8-r. 48 l.

HUPKA ÖDÖN. Seneca száműzése. Bölcsészettudományi értekezés. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 58 l. egy műmelléklettel.

HUSZTI JÓZSEF. Menander és Epikuros. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 34 l. (Különlenyomat a Philológiai Közöly XXXV. évf. 8—9. számából.)

JÁRMY JÓZSEF. A magyar protestáns egyház története középiskolák VIII. osztálya számára. Sárospatak, 1910. Dani és Fischer kny. 8-r. Ára 2 kor. 30 fill. (Gimnáziumi könyvtár, XXX. köt.)

JEGYZÉKE, A kőszegi Ferencz József kath. főgimnázium ifjúsági könyvtárának —. Kőszeg, 1911. Feigl Frigyes kny. 8-r. 65 l.

KAZINCZY FERENCZ levelezése. A m. t. akadémia irodalomtörténeti bizottsága megbízásából közléteszi Váczy János. XXI. köt. 1829. január 1. — 1831. augusztus 20. Bpest, 1911. Athenaeum kny. 8-r. XLIV, 787 l.

KÉRY GYULA. A Petőfi-ház története és katalógusa. II. bővített kiadás Bpest, 1911. Kunossy Vilmos és fia kny. 8-r. 108 l. rajzokkal és egy műmelléklettel. Ára 50 fill.

KISS ALBIN. A középkor szelleme. Bpest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 80. l.

KISS ISTVÁN. (R.) Az utolsó nemesi felkelés. II. köt. Bpest, 1911. Pannonia kny. Győr, 8-r. VIII, 408 l. 5 képmelléklettel.

KOMÁROMY LAJOS. Görög regék; I. Cox György.

KÓSSA GYULA. Régi magyar gyógyszernevek. Nyelvtörténeti tanulmány. Bpest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 53 l. Ára 80 fill. (A magyar nyelvtudományi társaság kiadványai. 10. sz.)

KOVÁCH BÉLA. P. Szathmáry Károly élete és művei. Kolozsvár, 1911. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 304 l.

KOVÁCH ERNŐ (GALSAI) naplója. Aradvár és Aradváros ostroma 1848—49-ben. Bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Juhász Ferencz. Arad, 1911. Réthy Lipót és fia kny. 4-r. X., 63 l. A szöveg közé nyomott képekkel és egy melléklettel.

KURUCZ JÓZSEF. A győri ipartestület és a régi győri ipartársulatok története. Győr, 1911. Pannonia kny. 8-r. 227 l. 17 képpel és egy hasonmással.

LAKATOS DÉNES. A topuskói ciszterci apátság története az Árpádok korában. Bpest, 1911. Stephaneum kny. 8-r. 79 l. egy műmelléklettel. (Művelődéstörténeti értekezések. 56. szám.)

LAMBRECHT KÁLMÁN. A magyar szélmalom. Bpest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 64 l. 18 ábrával. (Különlenyomat az Ethnographia 1911. évi XXII. kötetéből.)

LATKÓCZY MIHÁLY. Óskeletal, germán és szláv mythologia. A magyarok mythológiája; I. Csiky Gergely.

LÖW LIPÓT élete és működése 1811—1911. Szeged, 1911. Engel Lajos kny. Kis 8-r. 16 l.

MALÁRTSIK LAJOS. Kemény János »Gilead balsamuma«. Bölcsészeti-doctori értekezés. Sátoraljaújhely, 1911. »Zemplén« kny. 8-r. 38 l.

MANGOLD LAJOS. Tolnai világtörténelme; I. Tolnai.

MARZALI HENRIK. Magyarország története. Bpest, 1911. Athenaeum kny. nagy 8-r. 724 l. 337 szöveggéppel, 24 fekete, 4 színes műmelléklettel és 2 színes térképpel. (A Műveltség Könyvtára.)

MATEIN, JON. Preotimea românească-ardeleana în veacul al XVII-lea. Nagyszében, 1911. Főegyházmegyei kny. 8-r. 60 l. (Különlenyomat a »Transilvania«-ból.)

MILETIC L. Neue walacho-bulgarische Urkunden aus Kronstadt. Brassó, 1911. Gött János fia kny. 16-r. 23 l. (Különlenyomat a »Kronstädter Zeitung« 1911. évi 176. 177., 178. számából.)

MUNKÁS LÁSZLÓ. A királyi magyar posta története 1528—1715. Eredeti levéltári okmányok alapján. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 231 l. egy képpel és 3 térképpel. (Az országos iparegyesület báró Kornfeld Zsigmond könyvtára. V. füzet.)

MYSKOVSZKY ERNŐ. A magyar festészet története. Bpest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 15 l. (»Uránia« magyar tudományos egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 144.)

NÉMÁTI KÁLMÁN. A Nimród-elmélet fölfedezett ismeretforrása. Bpest, 1912. Országos központi községi kny. 8-r. 10 l. egy műmelléklettel.

NÉMETH AMBRUS. Vaszary Kolos. Világtörténelem; I. Vaszary.

NÁBRY ALBERT. A bécsi udvar a XVII. század végén. (Lovina Ignác naplója.) Bpest, 1912. Pallas kny. 8-r. 222 l. egy facsimilével.

PEROTT JÓZSEF. A vihar és az ördögsziget a »Lovagok tükrében«. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 20 l. (Különlenyomat a Magyar Shakespeare-tár IV. k. 4. füzetéből.)

PFEIFFER IZIDOR. Az áldozatok jelentőségének történetéről a héber irodalomban. Pápa, 1911. Főiskolai kny. 8-r. 79 l.

A »PHILOLOGIAI KÖZLÖNY« (1871—1872.) Hóman Ottó levelei nyomán. Bpest, 1911. Franklin-társ. kny. 8-r. 10 l. (Különlenyomat a »Philologiai Közlöny« XXXV. évf. 8. számából.)

PINTÉR JENŐ. Nyelvtudományi törekvések a megújulás korában 1772—1831. Bpest, 1911. Számmer Imre kny. Székesfehérvár, 8-r. 22 l. (Különlenyomat a Magyar Nyelvörből.)

PONGRÁCZ JÓZSEF. Az ezezusi levél. Bevezetéstani tanulmány. Pápa, 1911. Főiskolai kny. 8-r. XI, 92 l.

RADÁCSI GYÖRGY. Emlékjelek, biznyságok. Összegyűjtött dolgozatok. II. köt. Sárospatak, 1910. Ref. főiskolai kny. 8-r. VI, 403 l. Ára 5 kor.

SÁRKÁNY ERZSÉLET. Az adó kérdése az 1825. országgyűlésen. Bpest, (1911.) Márkus Samu kny. 8-r. 46 l.

SCHLESINGER SÁMUEL. Pseudo—Bachja »Kitáb maáni al-nafs« (»Könyv a lélek lényegéről«) című művének pszichológiája. Adalék az arab-zsidó újplatonismus történetéhez. Bpest, 1911. Athenacum kny. 8-r. 86 l.

SCHWEGLER ALBERT. A bölcsélet története. Ford. ifj. Mitrovics Gyula. II. átdolgozott kiadás. Bpest, 1912. Franklin-társ. kny. 8-r. 557 l. Ára 10 kor. (Filozófiai írók tára XIX.)

SEBESTYÉN KÁROLY. Henry Morton Stanley a nagy afrikai kutató önéletírása ; l. Stanley.

SERESS LÁSZLÓ. Napoleon. Bpest, 1912. Hungária kny. 8-r. 245 l. (Karrierek. Világhódítók.)

SÖRÖS PONGRÁCZ. A tihanyi apátság története. Második korszak. Tihany mint fiókapátság. 1701-től napjainkig. Bpest, 1911. Stephaneum kny. 4-r. 991 l. a szöveg közé nyomott képekkel. (A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. XI. köt.)

STANLEY, HENRY MORTON a nagy afrikai kutató önéletírása. Átdolgozta Sebestyén Károly. Bpest, 1912. Budapesti Hírlap kny. 8-r. 220 l. (Karrierek, Híres felfedezők.)

STETTNER, JULIUS. Kurzgefaszte Geschichte der christlichen Kirche. II. kiadás. 1911. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 68 l. két műmelléklettel. Ára 60 fill. (Luther-társaság tankönyv-kiadványai. VI.)

SZABÓ LÁSZLÓ, BARTFAI. A sárvár-felsővidéki gróf Széchényi-család története. I. köt. 1252—1732. Bpest, 1911. Stephaneum kny. nagy 8-r. 823 l. sok képpel, térképpel és facsimilével. Ára 20 kor.

SZABÓ LÁSZLÓ. A trauai dóm és a jáki templom. Bpest, 1912. Pesti kny. nagy 8-r. 11 l. 5 szöveggéppel.

TÉGLÁS GÁBOR. A rómaiak kereskedelmi hajózása a Dráva, Száva és Unna folyókon. Bpest, 1911. Pátria kny. 4-r. 5 l. (Különlenyomat a Magyar mérnök- és építész-egylet közlönye 1911. évf. 40. számából.)

TOLNAI világtörténelme. Szerkesztik Mangold Lajos és Horváth Cyril. VIII. köt. Az ókor története. A római birodalom története. Bpest, (1911.) Pallas kny. nagy 8-r. 358 l. több száz képpel és műmelléklettel. Ára 30 kor.

TÖRTÉNETE, A Budapest székesfővárosi asztalos-ipartestület 25 éves —. 1886—1910. Kiadja a Budapest székesfővárosi asztalos-ipartestület. Bpest, 1911. Pátria kny. 8-r. 143 l. Képekkel.

TÓNY EMIL. Michelangelo mennyezetképzése a római Sixtus-kápolnában. Első köt. Bpest, 1912. Pátria kny. 8-r. 138 l. 46 szöveggéppel és 2 műmelléklettel. Ára 6 kor.

VÁLCZY JÁNOS. Kazinczy Ferencz levelezése ; l. Kazinczy.

FIUME A XV. SZÁZADBAN.

— ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY. —

IV. A középkori Fiume lakosszáma, népesedési mozgalma, nemzetiségi és nyelvi viszonyai.

Hogy Fiume a XV. században — pontosabban szólva: 1460 körül — mennyi lakossal bírt, azt megközelítő pontossággal meghatározni nehéz és bonyolult, de nem lehetetlen feladat. Közvetlen összefoglaló népszámlálási adat e korból természetesen nem maradt fenn. A népszámlálást tehát annyi idő (550 év) múltán a ránk maradt adatok alapján most magunknak kell elvégeznünk.

A hiteles anyagot e posthumus népszámláláshoz az akkori fiumei közjegyzőnek, *De Reno Antalnak* már ismertetett hivatalos könyve szolgáltatja — mintegy 3000 okmányával, melyekben Fiume akkori lakosai, név szerint említve, részben mint ügyfelek, részben mint tanúk, meg vannak örökítve.

Ezeknek a neveit kellett hát kiírnunk, jegyzékbe foglalunk és megszámlálnunk. Sajnos, nem állíthatjuk teljes biztossággal, hogy az okmányokban előforduló *valamennyi* nevet kiírtuk és jegyzékbe vettük; már csak azért sem, mert valamennyi előforduló név viselőjéről nem volt biztossággal megállapítható, tényleg fiumei lakos volt-e, vagy csak itt megfordult idegen? — Ily roppant terjedelmű anyagnál, a melynek tanulmányozásában a lakosság meghatározása nem volt elsőrendű vezető szempont, valamennyi név esetleg nem is került be följegyzésünkbe. Nehézséget okozott az a körülmény is, hogy Fiume lakossága ez időszakban is nagyon *mobilis*, vándor hajlamú. Idegenek polgárjogot szereznek csak azért, hogy itteni ügyeiket a polgári kiváltságok élvezetében kedvezően lebonyolíthassák; — ez meglévén, ott hagyják a várost. Jellemző e tekintetben a városi tanácsnak 1454-ben hozott ama végzése, mely szerint mindenkinek, a ki polgárjogot szerzett, esküvel kell fogadnia, hogy *legalább három évig* Fiumében fog lakni.¹ A jegyzékünkben foglalt

¹ Liber civilium, 548. l.

594 felnőtt férfilakos nevéből álló sorozat tehát nem tekinthető teljesnek. Annyiból azonban positiv alapot szolgáltat, hogy ez az 594 egyén tényleg fiumei lakos volt az 1436-tól 1461-ig terjedő negyedszázad folyamán; — kevesebb tehát nem lehet számításunk alapja.

A legalább is ugyanekkora számmal Fiumében megfordult *idegeneket* nem vettük fel e jegyzékbe. A fiumei illetőség megállapítására nézve több körülményt vettünk számításba. Némely egyént az okmányok egyes helyeken kifejezetten mint polgárt (*civis*), vagy lakost (*habitor*), vagy mint ideiglenes lakost (*ad praesens habitator*) említenek. Mások mint fiumei ház- vagy szőlőbirtokosok említetnek vagy mint városi tisztviselők; vagy éveken át megtelepedett mesteremberek, szolgák vagy cselédek. Ismét másoknak csak itteni lakos feleségük vagy özvegyük van megnevezve, s e nőkről következtetünk vissza a férfiakra.

A nevek megállapítása s az e neveket viselő egyének meghatározása, valamint illetőségük megállapítása még így is minden egyes személyre nézve külön bonyolult feladat volt. Először is a jegyző helyesírása éppen nem következetes, kivált a neki idegen hangzású szláv neveknél: ugyanegy személynek a nevét más-más módon írja. E miatt jegyzékünket alaposan kellett redukálnunk; mert pl. kétségtelen, hogy *Lucas Zamburich* és *Lucas Samburich* egy és ugyanazon személyt jelenti. Szintúgy *Zichover* és *Cichover*; *Martinus Zatanni* és *Martinus Xatanni*; *Vitus Zuanič*, *Suanič* és *Zovanič*; — *Stephanus Russevich*, *Rosevich* és *Rossovich*. E két-, sőt háromféle név is tehát csak egy-egy személyt jelöl.

Még nagyobb nehézség, hogy ebben a korban a *családnév* még egyáltalán nincs megállapodva. Tulajdonképp még csak a *keresztnev* jelöli a személyt, s ezt jobbra csak valami taláalomra odavetett jelző határozza meg közelebről: hol a *foglalkozás* (*Stefanus cappellarius*; *Vitus sarctor*; *Demetrius marinarius*); hol az élő vagy elhalt atya keresztneve (ser *Tonsa* ser *Nicole*, *Blasius quondam Antonii*, *Nicolaus quondam Doimi*, ser *Matteus quondam ser Donati*); — másszor a származási hely, ország vagy nemzet (*Christoforus de Pola*, ser *Castellinus de Pensauero*, *Jacobus de Veneciis*, *Paulus de Zagabria*; — *Anza tuotonicus*; — *Sigismundus de Alemannia*, *Paulus de Ungaria*, *Bernardus de Servia*); — ismét másszor valami gúnynev, ragadványnev vagy becéző név (*Martinus dictus Grando*, *Georgius dictus Petach*, *Johannes dictus Salomannus*, *Antonius dictus Antonaz*, *Blasius dictus Blasuta* stb.).

De ebben sincs semmi következetesség vagy megállapodottság. A keresztnevet hol egyik, hol másik, hol több jelző hatá-

rozza meg, felváltva. A szereplő személyek azonosítása így igen nagy gondot igényel. Egy és ugyanazon személy hol mint *Martinus aurifex* (Ötvös Márton), hol mint *Martinus quondam Dominici* (néhai Domokos fia Márton), hol mint *Martinus de Segna* (zengi Márton) szerepel; e szerint három külön személynek volna vehető. A három személy egybevonása csak akkor lehetséges, a mikor később mint *Martinus aurifex quondam Dominici*, majd mint *Martinus aurifex de Segna*, — végül pedig teljes nevével: *Martinus quondam Dominici aurifex de Segna* is előfordúl. Minden egyes névnél nagy óvatosságra van szükségünk, a míg teljes határozottsággal egy személyhez köthetjük.

Igen érdekes megfigyelni, miként lesz egy-egy ilyen jelző évek jártával állandóvá s miként válik mindjobban átöröklő családnévvé, mely már egyik nemzedékről átmegey a másikra. Erre is találunk példát, kivált a régi, előkelőbb gyökeres családoknál. *Cresolich* Pál bíró fia ugyancsak *Cresolich* Miklós; *Micholich* Miklós bíró fia szintén *Micholich* János; *Spinzich* Quirin tekintélyes polgárnak Márton fia ugyancsak a *Spinzich* nevet viseli. De számos a kivétel is. A fiu jelzői neve rendszeren nem azonos az apjáéval. Az adriamenti olasz partokról beszármazott lakosoknál sincs még állandósult családnév, csak kivételesen. Ellenben a miveltebb Firenzéből került családok: pl. a *Delbene*, *De Fantonis*, *Buonfoli* családok tagjai már állandóan így szerepelnek; szintígy a velencei származású *Pertusano*, *Barocci*, *Materello*, *Minio* nevű egyének. Állandó családnevük van a német származású lakosoknak is, mint: *Pernauser*, *Raunacher*, *Belsterfer*, *Burfft*, *Moderspacher* stb. Általán azt látjuk, hogy a megállapodott családnév még az előkelőbb emberek kiváltsága; természetesen először a nemes családok nyernek állandó birtokukról ily állandó nevet, míg a köznép embereit még sokáig egyénenkint változó jelzővel különböztetik meg.

További nehézsége a lakosság száma megállapításának az a körülmény, hogy a feljegyzett egyének számát nem lehet *egy időpontra* — mondjuk: az e korszak végére eső 1460-iki évre — vonatkoztatni. Sokan azok közül, a kiket a korábbi évekből feljegyeztünk, 1460-ig már elhalálozhattak. Több esetben pozitív tudomást szerezhettünk erről, mert okmányaink említik a haláleseteket (17 halálesetet jegyeztünk ki e 25 évről; azonban jóval több lehetett, mert többnyire csak előkelő emberek haláláról történik külön említés). Azonban e fogyatéket bőven pótolhatják azok a lakosok, kikről az okmányokban nem történik név szerint említés, vagy a kik időközben felnőttek s az elhaltak helyére léptek, vagy a kik esetleg — mint kétségesek — jegyzékünkben kimaradtak.

Azt hiszszük tehát, nem térünk el lényegesen a valóságtól, ha az okmányokból kijegyzett 594 felnőtt személyt minimális számnak tekintve alapúl veszszük az 1460 évre, mint Fiume felnőtt lakosságának, családfőinek akkori számát. Alig lépjük túl a valószínűség határát, ha ezen 594 felnőtt férfi után 4—4 családtagot veszünk fel (beleértve a cselédeket): a mivel az alapszám *ötshörsében*, 2970-ben — vagy kerek számmal: *háromezerben* állapítottuk meg Fiume *minimális* lakosságát az 1460-ik évben. E számba természetesen nemcsak a kerített város, hanem területe és az alközségek lakossága is beleértendő.

Ez a lakosság manapság igen csekélynek tetszhetik s most alig adná meg a városi jelleget. Azonban a középkor mértékével mérve e szám már tekintélyesnek mondható. A középkori Fiume nem sokkal maradt el az akkori *Zürich* mögött (1467-ben 4700 lakossal), vagy *Dresdennel* szemben (1491-ben 5000 l.). — *Trieszt*-nek még a következő XVI. században is csak 6000 lakosa volt; *Bázel*nek 1454-ben 8000. *Tízezeren* felüli lakossággal! akkor még kevés város dicsekedhetett: *Hamburg*nak volt 1419-ben 22.000, *London*nak 1377-ben 35.000, *Brüsszel*nek 1435-ben 56.000 lakosa. A *százezeren* felüli város akkor a mostani milliósoknak felel meg: *Velence* 1550-ben 150.000 és *Páris* (már 1300-ban!) 240.000 lakossal.¹

A háromezerben megállapított akkori lakosságot annyival is inkább minimálisnak tekinthetjük, mert Fiume a tárgyalt időszakban mint élénk forgalmú kereskedőváros sokféle keresetmóddal kínálkozott s ennél fogva nemcsak a születések többletével, hanem folyton tartó nagymértékű *bevándorlással* is egyre gyarapította lakosságát. A kikötőváros már akkor is állandó vonzó erőt gyakorolt a közelebbi és távolabbi környék vállalkozóbb és munkabíró embereire. Lakosai között a tárgyalt korszakban igen nagy számmal találunk olyanokat, kiknek nevénél a gondos közjegyző megkülönböztetésül hozzáteszi *származásuk helyét*. E származási helyekből egész pontosan megállapíthatjuk az akkori Fiume bevándorlási körzetének világos körvonalait, a melyek lényegükben összevágtnak a városnak azonkori be- és kiviteli kereskedelmének terjedtségével. Kereskedőket, iparosokat, földműveseket mindenfelől találunk itt megtelepedve; különösen a horvát tengerpartról és Karsztvidékről meg *Zágrábból*, *Dalmáciából*, *Isztriából* és *Krajnából*, — továbbá *Olaszországonconai partvidékéről* (a pápai márkából), *Apuliából*, *Velenczéből*, *Firenzéből* és más olasz városokból.

¹ Inama-Sternegg: Handwörterbuch der Staatswissenschaften II. (Bevölkerungswesen). Idézi: Juraschek, Hübner's Statist. Tabellen 1891/2. — *Triesztre* nézve l. Jacopo Cavalli, La storia di Trieste, Triest, 1887, 113. l.

Hogy ne maradjunk meg pusztán az általános állításoknál, alább adjuk a bevándorlott lakosoknak lehetőleg teljes, ha nem is egészen kimerítő sorozatát.

Közöljük először is a közeli *horvát tengerpartról* és *Karsztvidékről*, valamint *Horvátországról* s a *Balkán-félsziget* távolabbi részeiből bevándorlott lakosok névsorát.

A horvát *tengerpartról* :

Buccariból (de Bucharo) : Tamás mester evezőkészítő (*remarius*).¹

Zenggből (de Segna) : Márton ötvös, Benkó evezőkészítő, Balázs varga.²

A horvát *Karsztvidékről* :

Grobnikból (de Grobinico) : Babich János, Diminja György szabó, Ivich Márton fűrészmolnár, Svazichievich Gáspár, Deminich János.³

Hreljinből (de Cregnino) : Máté és Venezian.⁴

A vinodoli *Brebirből* (de Berberio) : Balázs polgár.⁵

A vinodoli *Drevenikből* (de Dervenico) : Gyurkó bíró (furgus iudex de D.).⁶

Ledenicéből (de Ledenice) : Lukács kőművesinas.⁷

Delnicéből (de Delnice) : Calmin István.⁸

Modrusból (de Modrussu) : Diancovich Illés, Francovich Péter, György korcsmáros, István Lajos, Cernovich István kófaragóinas.⁹

Blagajból (de Blagaia) : blagaji György.¹⁰

Gacsakából (de Gazcha) : Péter csizmadia.¹¹

Ottocsacból (de Ottocacio) : György csizmadia.¹²

Krbavából (de Corbavia) : Radoszláv timár.¹³

Zágrábból (de Zagabria, de Sagabria) : Henrik borbély, György korcsmáros, Pál timár, Benkó szőlőgazda, Demeter fia Balázs, István fazekas, Slobaz Pál.¹⁴

A horvátországi *Kőrösből* (Križevac, — de Crisevac) : Bertalan csizmadia.¹⁵

¹ L. C. 306. l.

² L. C. 88, 467, 611. l.

³ L. C. 354, 1439 II/9, 732, 730. l.

⁴ L. C. 266, 135. l.

⁵ L. C. 371. l.

⁶ L. C. 109. l.

⁷ L. C. 381. l.

⁸ L. C. 1438. VIII. 28.

⁹ L. C. 308, 726, 697, 384, 1447. év.

¹⁰ L. C. 399. l.

¹¹ L. C. 430. l.

¹² L. C. 453. l.

¹³ L. C. 1437. VII. 24.

¹⁴ L. C. 1437 V/23, 1438 XI/21, 400, 101, 666, 453, 233. l.

¹⁵ L. C. 167. l.

Pozsegából (de Posega): Repegia Miklós timár.¹

Boszniából és *Szerbiából* bevándorolt lakosokat is találunk. Boszniából való: Gergely szabó (Gregorius sarctor de Bossna) és Krupai Pál (Paulus de Crupa). Szerbiából: »*Bernardus de Servia*«. ²

Jelentős contingenst szolgáltatott a fiumei bevándorláshoz *Dalmácia* is. Fővárosából, *Zárából*, ez időben többen átköltöztek Fiuméba. Így zárai Demjén (*Damianus de Jadera*), a ki Fiumében bírói tisztségre emelkedett; továbbá a zárai Péter szabó meg zárai Mihály és Milassin hajóíszkábálók (*calafati*), mindketten »*cives*«; — Farina Simon festő, János városi alkalmazott (»*salariatus terre Fluminis*«), Antal szabó, Morganich György házbirtokos.³

Zaravecchiából való (de Starigrado): Máté, zárai Demjén bíró szolgálja.⁴

Arbeből származott be arbei Jvanulus szőlőgazda.⁵

Pago szigetéről származtak be: ser Prodanus de Pago nagykereskedő (családi nevén Radenich), továbbá pagoi Blanchus (Bianco?) és pagoi Moyse.⁶

Sebenicből: Domigna de Subinico.⁷

Spalatoból: Alegretus »*civis*«.⁸

Trauból (de Tragurio): »Magister Alegretus, *rector scholarum*«, az iskolamester.⁹

Raguzából (de Ragusio): Demeter fia Miklós kereskedő, Alegretus hajókormányos és később hajótulajdonos, Radeie Marinus (*ad praesens habitator*), Delbono Alegretus.¹⁰

Kninből (de Tinino): Pál szatócs (*merzarius*).¹¹

Curzola szigetéről való Jakab csizmadia, fiumei polgár.¹²

Cattaroból: cattaroi Bernát és Alegretus fiumei lakosok (*habitatores*).¹³

Isztriából is elég sok volt a bevándorló, kivált közelebbi vidékéről. Így a szomszédos *Casznból*: Spinzich Quirin nagy-

¹ L. C. 460, 633, 638. l.

² L. C. 1438. I. 9.

³ L. C. 1438. I/10, 191, 343, 350, 281, 1437. XII/13, 622, 519. l.

⁴ L. C. 1437. XI. 2.

⁵ L. C. 548.

⁶ L. C. 302, 370, 371. l.

⁷ L. C. 161. l.

⁸ L. C. 681. l.

⁹ L. C. 556. l.

¹⁰ L. C. 513, 458, 424, 504.

¹¹ L. C. 375. l.

¹² L. C. 88, 349. l.

¹³ L. C. 455, 658. l.

kereskedő és tekintélyes polgár, továbbá Radavich Pál, Marulich György és Schulzich Miksa fiumei polgárok.¹

Lovranából: Claudi Simon házbirtokos, Curilus, Tona fia és lovranai Mihály fiumei polgár.²

Moschienizzéből: Donatus »de Muschenizza.«³

Veprinazból: Adrianus »de Valprinazio, habitator terre Fluminis.«⁴

Veglia szigetéről: de Caldana Miklós, Lőrincz hajós és vegliai (*de Velgla*) Tamás.⁵

Polából: Kristóf kőfaragómester.⁶

Pisnóból: pisinói (*de Pisino*) Jakab.⁷

Lippából: Svetina »de Lippa«, »civis.«⁸

Trieszből (de Tergesto): Pellegrin Máté vámszedő.⁹

Krajnából, úgy mint most, akkoriban is ereszkedtek alá a most is »*cragnolín*« néven ismert bevándorlók. Az akkori lakosok közül krajnai eredetű Mihály varga (*de Carniola*); szintúgy Primus, a kapitány szolgája (*famulus*), közelebbi helymeghatározás nélkül. *Laibachi* származásúak (*de Labaco*) Tamás borbély, Márton varga, István lakatos fia György, Vidaz Matchus szőlőgazda, Rompler György polgár.¹⁰

A távolabbi *Stiriából*, *Cilliből* való Balázs mészáros (*de Ciliija*).¹¹

Találunk ezeken kívül a német bircdalom távolabbi helyeiről bevándorolt fiumei lakosokat is, kiknél a származás csak általánosságban a »*de Alemannia*« jelzővel van megjelölve. Ilyenek: Zsigmond aranyműves, Barlech János (»*Anza*«-Hans) szabó, János erszénykészítő (*bursarius*), Polnarius (Pollner?) íjjártó, Péter szabó, János szatócs (»*dictus sacomannus*«).¹²

Ám Fiume vonzó és felszívó ereje — élénk kereskedelmi összeköttetései folytán — áthatott az Adrián túl is, Olaszország szemben fekvő egész partvidékére, első sorban az anconai (pápai) márka városaira, melyekből számos kereskedő tette át üzletét Fiuméba, hogy közelebb érje a Krajnából jövő tömegárukat:

¹ L. C. '37 XII/2, 37 VI/25, 648. 1.

² L. C. 502.

³ L. C. 478.

⁴ L. C. 219, 196, 132. 1.

⁵ 1437. VIII. 26.

⁶ 1438. I. 4.

⁷ L. C. 445. 1.

⁸ L. C. 641. 1.

⁹ L. C. 666, 639, 172, 472, 370, 723, 419. 1.

¹⁰ L. C. 613. 1.

¹¹ L. C. 428, 260, 1440. III. 18, 706, 574, 312. 1.

¹² L. C. 100, 537, 460, 477, 637, '38. V/26., 444, 695, 232, 166, 525. 1.

az ottani bányákból termelt vasat s a belföldről jövő állatbőröket. Különösen *Fermo* és *Pesaro* városokból települt át számos kereskedő, továbbá *Ancona*, *Rimini*, *Fano*, *Fossombrone*, *Montalboddo* és *Ascoli* márkai városokból. Tovább délre *Apuliából*, északra pedig *Velenczéből* irányult még a bevándorlási áramlat Fiume felé.

Lássuk e bevándorlókat nevük és régi hazájuk szerint.

Fermo városának ez idő szerint egész gyarmata van Fiumében terménykereskedőkből. Ilyenek Piermarino kereskedő (»*Petrusmarinus de Firmo*«), a ki itt boltot tart bérben; Franciscus Magistri Grisostomi, a ki gabonával kereskedik; Nicolaus Cole (Cola vagyis Nicola fia, »*habitor*«); Pierpaolo (*Petrus Paulus de Firma, ad praesens habitator*); Grisostomus Nicolai de Firmo; Andreas quondam Antonuzzi; Antonius de Firmo olajkereskedő; Mattiuzzi Ádám és Bertalan testvérek; Mattiuzzi János és Gáspár; Mattiuzzi András (»*civis*«); Vanni Grisostomo, házbirtokos.¹

Pesaroból (»*de Pisauro, de Pensauro*«) ugyancsak egész kolónia van itt megtelepülve. Igy: Agnolus (Agnolo) Brusco, Benedictus (Benedetto) Zoni, Petrus (Pietro) Delconto (»*ad praesens habitator*«), Antonio Ghini kőfaragó, Andrea Ghini, Antonio Santis, ser Castellino (*civis*), Antonius Simonis, Johannes Stefani, Matteus Johannis Santi, ser Cola (Nicola) Antonii Luce.²

Anconából: Laurentius de Forachozo (Lorenzo da Foracozzo), a ki 1440-ben öt évre időleges polgárjogot nyer.³

Riminiből (de Arimino): Lambertus Jacobi (*mercator in terra Fluminis*); Petrus Matteus (Piermatteo) quondam Ugulini, »*megaciator in terra Flum.*«; Filippus Laurentii (szőlőt vásárol a város árka mellett).⁴

Montalboddoból: Antonius de Montealboddo, »*habitor*«.⁵

Fossombroneból: Rafael de Fossambruno kereskedő és fiai: Gregorius, Ambrosius és Franciscus.⁶

Fanóból: Franciscus Petri, »*habitor*«.⁷

Ascoliból: Antonius quondam Benedicti *de Esculo*.⁸

A távolabbi *Apulia* partvidékéről is kerülnek Fiuméba állandó lakosok. Igy *Sansevero* városból az előbbi fejezetekben

¹ L. C. 201, 652, 201, 1437. V. 2.

² L. C. 454, 98, 525, 98, 90, 198, 261, 446, 473, 573, 1437. XII./20.

³ L. C. 152. l.

⁴ L. C. 523, 295, 739. .

⁵ L. C. 504. l.

⁶ L. C. 533, 635, 650. l.

⁷ L. C. 463. l.

⁸ L. C. 523. l.

sokszor említett de Barnis Miklós (Zenggenát, a hol a Frangepánok helytartója volt) és Johannes (Giovanni) Rosa. *Trani*-ből: Ser Cola de Betona (»*De Trano, ad praesens habitator.*«).¹

Még nagyobb figyelmet érdemel, hogy *Firenze* is hozzájárult Fiume lakossága gyarapításához. A vállalkozó florenziek minden-hova elkerültek, a hol jó üzletre nyílt kilátás. Feltűnő számban találunk Fiumében firenzei származású lakosokat; eredetükről nem lehet kétség, mert valamennyinél ott van a világos »*de Florentia*« jelző. Így Jacobus Binocii (*ad praesens habitator*); Rizzardus Delbene (*civis*); Domenicus de Fantonis (*civis*); Bernardus de Ranaldis; Anzelinus Bonfioli.²

Kevésbé csodálhatjuk, hogy *Velenczéből* is csábított át lakosokat Fiume akkori forgalmas kereskedése. Fiume számos lakosa a »*de Veneciis*« jelzővel szerepel az okmányokban. Így: Antonio Pertusano kereskedő és fia Pietro, hajótulajdonos; Antonio Buserna íjjártó (*Balistarius*); ennek fia, »*Nicoletto*« (*Nicolettus*); Francesco Barocci (»*Franciscus Barocii*«), skurignei szőlőtulajdonos; Nicolaus quondam Jacobi; Georgius Minio (*ad praesens habitator*); Franciscus Materelo; Lodovicus Salomonis; Antonius Sperono (*civis*); Nicolaus Fercinus; Bartolomeus Trevisanus.³ Ugyancsak velenczeinek tekinthető *candia*i Miklós (»*Nicolaus de Candia, civis*«) hajótulajdonos.⁴

De Olaszország távolabbi vidékeiről is került egy-egy bevándorolt lakos, — nemcsak *Firenzéből*. Maga a közjegyző, Antonio de Rheno, *modenai* ember volt. *Milanoból* való volt (*de Mediolano*) »*Franciscus quondam Beltrami*« kőműves; *Cremonából* került ide Benedek barát, »*Frater Benedictus de Cremona*« ágostonrendi szerzetes.⁵

... A sok bevándorló közül csak egyről tudjuk, hogy *Magyarországból* vetődött Fiuméba. Ez néhai Péter fia, Pál (*Paulus quondam Petri de Ungaria*«), a ki 1444-ben a Bergudi dűlőben három évre szőlőt bérel.

Fiumének e középkori bevándorlási statisztikája igen érdekes tanulságokat szolgáltat. Látjuk belőle, hogy a fiumei bevándorlás irányai és arányai századokon át alig változtak. Egészen a jelen századig túlnyomóan az *olasz félsziget, Isztria, Dalmácia, Krajna* és *Horvátország* felől irányult a bevándorlás Fiume felé.

¹ L. C. 454, 545, 399, 454, 105. l.

² L. C. 83, 102, 91, 87, 199, 271, 454, 92, 444, 410, 119, 731. l.

³ L. C. 455. l.

⁴ L. C. 503, 118. l.

⁵ L. C. 167. l.

Magyarország csak 1900 óta kezd a bevándorlásban évről évre növekedő arányokban nagyobb szerepet játszani.

* * *

Ez a különböző irányokból folyton tartó, természetes tényezők által előidézett és hatalmi tényezők által nem akadályozott bevándorlás határozza meg a középkori Fiume *nemzetiségi* és *nyelvi* viszonyait is. A város századokon át mind a mai napig különböző fajok és nyelvek találkozó és érintkező helye. A mióta a tószomszéd *Isztriát* Augusztus (K. u. 14-ben) egészen az *Arsa* folyóig (a *Monte Maggiore* nyugati lejtőjéig) Italiába kebelezte, e tószomszéd félszigeten a latin nyelv vált uralkodóvá. A szomszédos Quarnero partvidékén lakó *liburnusok* s a beljebb eső Karsztvidék *japid* lakosai szintén nem vonhatták ki magukat a latin cultura hódító hatása alól. A latin nyelv így bizonyára elterjedt már akkor a tengerpart mentén itt is, mint a távolabbi Dalmáciában; de aligha tehetjük fel, hogy a Balkán-félsziget hegyrengetegekben tanyázó primitív őslakókat mind teljesen beolvasztotta a római nemzetbe. Úgy, mint az albán nyelv, a *japidok* nyelve is bizonyára fennmaradt a nehezen hozzáférhető belső hegyvidékeken. Úgy gondoljuk, hogy a tengerpart idegen eredetű latinizált lakói, folyton érintkezően a belföldi hegyvidék rokonszármazású lakóival is, már akkor is szükségképp kétnyelvűek voltak; viszont a belföld primitív lakóinak egy része folytonosan lehúzódván a tengerpart felé, a hol jobb kereset kínálkozott, nyelvét is magával vitte s azt a tengerparton sem hagyta egészen kiveszni. A horvátok bevándorlása csak annyiban változtathatott a helyzeten, hogy az őslakók beolvasztása után ők léptek azoknak a helyére, s ők jutottak szorosabb érintkezésbe a tengerparti latin jellegű culturával s a latin örökébe lépett olasz nyelvvel.

Hogy mikor jött a horvát elem Fiume területére, azt kutatni itt nem feladatunk. E kérdés nem is dönthető el végérvényesen. *Konstantinus Porphyrogenneta* csak annyit mond, hogy még előbb az *avarok* »elfoglalták egész Dalmáciát s ott le is telepédtek, kivéve a tengerparti kis városokat, melyek nem hódoltak be, hanem megmaradtak a rómaiak uralma alatt, mivel a tengeri kereskedelemből élnek.«¹ Dalmácia kiterjedését pedig úgy

¹ »Ex eo tempore Dalmatiam universionem occuparunt, sedemque suam illic collocarunt. exceptis oppidulis mari adjacentibus, quae se ipsas non tradiderunt, sed in Romanorum potestate permanerunt, eo quod ex mari victitantur.« De administrando imperio. XXX.

határozza meg, hogy az *Dyrrhachiumtól* (*Durazzo*) illetve *Anti-varitól* az *isztriai hegyekig* terjed. Később pedig — úgymond — a horvátok egy törzse ide jöven, már *avar* lakosságot talált itt és ezeket legyőzte. — Ha fölteszszük, hogy a horvát törzs az avarok nyomán *egész Dalmáciát*, — *az isztriai hegyekig* — megszállotta, akkor e területbe beleesnék a Quarnero vidéke is, Fiume határával együtt; s így ez a vidék már a X. század előtt nyerte volna horvát lakosságát és horvát uralom alatt is állott volna. Ezzel szemben azonban megoldatlan talány, miért nem találjuk Fiumét és területét, mióta csak említés van róla, — horvát uralom alatt? Mikor és mióta lett a Fiumara folyó a német-római birodalom határvonala Horvátország felé? Miért nem tartozott Fiume valamely horvátországi egyházmegyéhez? — Hogyan és mikor illeszkedett a német birodalom hűbéri rendszerébe? Vagy talán Fiume is azon tengerparti városokhoz tartozott, melyek Konstantinus szerint sem az avaroknak, sem a horvátoknak nem hódoltak be, hanem megmaradtak a császár — Fiume esetében a nyugat-római német császár — hűségén? — De még az is kérdés, létezett-e akkor Fiume egyáltalában? Az Antoninus itinerariuma, az ókori és kora középkori írók egész Einhardig csak Tarsaticát (Tersattót) ismerik, Fiumét nem említik.¹

Tény az, hogy Fiume amióta csak okmányilag szó van róla, sohasem tartozott politikailag Horvátországhoz. Másrészt az is tény, hogy a XV. században lakosságának jó része horvát eredetű és nyelvű.

Első támaszpontunk a nemzetiség megállapításánál az okmányokban előforduló *személynevek* jellege. A patronimikus nevek *-ich* (-ics, -ity) végződése kétségtelenül horvát eredetre vagy legalább is horvát hatásra vall. Az okmányainkban előforduló mintegy 600 névből pedig egyremásra 200 ilyen végzettel bír. (*Agabitich*, — Agapitus fia; *Benchovich* — Benkőfi; *Blasich* — Balázsfí; *Fabianich*; *Gallich* — Gálfi; *Jurjevich* — Györgyfi; *Maurich* — Mórfí; *Micholich* — Miklósfí; *Mladonich* — Mladen fia; *Papich* — Papfi; *Petrizich* — Péterfi; *Simonich* — Simonfi; *Stefanich* — Istvánfi stb.).² — Azonkívül jó számmal található az okmányokban vezetéknévvé rögződött, horvátul valami foglalkozást, tulajdonságot vagy származást jelentő név-

¹ Wesseling, *Antonini Augusti itinerarium*, Amstelodami, 1735. (273. l.) — *Plinius*, Biponti (Zweibrücken), 1783-iki kiadás L. III. c. 35. — *Ravennatis Anonymis cosmographia* (VII. sz.) L. IV. c. 22. és *Guidonis Geographia* c. 116. (Pinder-Parthey kiadása, Berolini, 1860.) — Eginhardus, *vita Karoli magni* c. 13. (Pertz, *Monumenta Germ. Hist.* II. k.)

² L. C. 652, '39. X/12. 1439. IV/13, 430, 633, 438, 294, 558, 702, 1439. II/21, 424, 503, 139. l.

jelzők, mint: Martinus *Coxar* (kozar = kecskepásztor); Simon *Pilar* (fűrészmolnár), Ambrosius *Starac* (öreg); Fabianus *Golac* (gol = csupasz); Georgius *Morlachus* (morlak = horvát törzsnév); Georgius *Plesac* (plesac = tánczos); *Jacobus Coxal* (kozal = bakkecske); Vitus *Slatovlassi* (zlatovlasi = aranyhaj); Johannes dictus *Jagnaz* (jaganjac = szopós bárány).¹ Az okmányokban előforduló *nőnevek* túlnyomóan vagy horvátok, vagy horvát változatai a latin névnek. Van köztük: *Draga* (drága), *Dobriza* (jó), *Radna* (dolgos), *Lepiza* (ljepica = szépecske); továbbá *Jelena* (Helena), *Milcha* (Milka = Emilia), *Nasta* és *Stosia* (Anastasia), *Suscha* (Zsuzsika), *Anta* (Antonia), *Cresta* (Krisztina?), *Manda* (Magdalena), *Agnia* (Janja = Ágnes); és *Smolka*, *Doda*, *Bascha*, *Persa* meg *Vasmicha*.² A nők férfinéve is gyakran horvát formában szerepel az olasz közjegyző latin okmányjaiban; így: Anta dicta *Sumberova*, Maria *Selexenichova*, Maria *Bellanichiova*, Elena *Babichiova* stb.; vagy: Aniza *postolariza* (vargáné; postolar = varga), Matea *mezarovena* (mészárosné).³ Végül pedig néhol az illető egyén származási helye van feltüntetve, s ez enged horvát nemzetiségére következtetni: de *Zagabira*, de *Crisevac*, de *Posega*, de *Modrussa*, de *Delnice*, de *Corbavia*, de *Gazcha* stb. Az e helyekről bevándorolt lakosok sem igen lehettek más, mint horvát nemzetiségűek.

Hogy e horvát lakosság képezte akkor még a város népességének alaprétegét, az abból tűnik ki, hogy a *birák* neve ez időben még csaknem kivétel nélkül szláv hangzású. Ezek pedig kétségtelenül túlnyomóan a régi, tősgyökeres, legtekintélyesebb és legtehetősebb családokból emelkedtek e vezető állásra. A korszak 25 évében sorra viselték e tisztet: két *Micholich*, két *Gla-
vinich*, két *Cresolich*; azonkívül egy-egy *Vidonich*, *Barulich*, *Rusevich*, *Blasinich*, *Toncovich*, *Misulich* (néha: Misuli). Horvát volt kétségkívül a Drveniki Jurkó bíró is (*Jurcus de Dervenico*). Inkább olasz eredetre vall a birák között *Vitus Rosso*, kinek neve horvátos formában sohasem fordul elő, valamint *Chirinus de
Grimanis* (de Grimanis Quirin). Szintúgy »*Ser Tonsa ser Nicole*« (más néven soha nem említve), kinek anyjáról tudjuk, hogy *Albonából* való volt.⁴ A *zára*inak nevezett Demjén (*Damianus de Jadera*) bíró is inkább olasznak tekinthető. A horvát néven

¹ L. C. 154, 263, 1438. III/23, 429, 739, 621, 97. 1.

² L. C. 317, 107, 129, 113, 336, 1438/V. 28, 109, 116, 305, 168, 183, 254, 374, 233, 276, 288, 323, 391.

³ L. C. 368, 378, 381, 585, 707, 670. 1.

⁴ L. C. 391. 1. — Albonát már Claudius császár (44-ben Kr. u.) telepítette meg veterán katonákkal.

*Donadovich*nak nevezett bíróról pedig tudjuk, hogy az *anconai Calleli Donátnak* volt a fia, tehát származására nézve olasz.

A káptalan papjai között azonban *csakis* horvát nevűeket találunk. A főesperes 1445-ön túl *Micholich János*; plébános 1457-ig *Cresolich Gáspár*, utána *Vidazich Sándor*. Kanonokok ez időben: *Scolich Vida*, *Lepanich Máté*, *Visignich Antal*, *Suselich János*, *Melcherich Vida*, *Vidotich Máté*, *Cersatic* Vid. Papok: *Ivanulich István*, *Staraz Ambrus*, *Repeglich Antal* stb.¹

A papok nem is igen lehettek mások, mint horvátok. Mert a fiumei székesegyház és káptalan liturgiai nyelve akkor még *szláv* volt, *glagolit* betűvetéssel. Tudjuk pl. hogy 1443-ban az isztriai *Barbana* helység plébánosa, *Orbán* pap, a fiumei székesegyháznak egy *szláv nyelven* («*sclabonica lingua*») írt breviariumot hagyományozott, melyet a káptalan el is fogadott s el is küldte érte *Scolich Vida* kanonokot, hogy az elhunyt pap hagyatékát a községtől átvegye.² A szűz Máriáról nevezett főtemplomnak 1457-ből fennmaradt teljes leltárában 7 »jó«, 3 »régic« (viseltes) és 1 »latin« misekönyv (*missale*) szerepel. Tehát latin misekönyv csak egy van — mutatóban —, s a többi után *külön* van felsorolva.³

A fiumei papok, ha mint írástudók világi ügyekben okmányokat állítanak ki, ugyancsak a szláv nyelvet használják. *Suselich János* kanonok András íjjártó (balistarius) végrendeletét 1453-ban »*in sclabonico*« írja meg.⁴ A papok a gondjaikra bízott gyermekeket is e nyelvre és írásra tanítják. Egy 1437-ből fennmaradt szerződés értelmében egy *Zorich István* nevű *bihácsi* ember (de »*Bichchia*« = Bišće = Bihács) fiát Fiuméba adja nevelőbe *Visignich Antal* kanonokhoz évi 16 líra kosztpénz mellett oly kikötéssel, hogy a kanonok ezért köteles a fiut nemcsak teljesen eltartani és saját fia gyanánt felnevelni, hanem még »*jól és szorgalmasan tanítani a szláv betűvetésre.*«⁵

Bizonyos az, hogy a város földhöz kötött alsó rétege, — a falakon kívül eső egész terület (a »*campagnák*«) népe, — az alközségek szőlőgazdái, földművelői és állattenyésztői horvát nyelvjárást beszéltek, a mely napjainkig fennmaradt az alközségek lakosságánál. A fiumei kerület akkor is használt és többnyire ma is dívó dülönevei mind horvát eredetűek. Így: *Dolaz* (völgyecske); *Braida* (brajda = szőlőlugas); *Plasse* (plastica = gyep,

¹ L. C. 413, 307, 593, 155, 1437. XII/6, 295, 387, 659, 302, 363, 601. l.

² L. C. 155. l.

³ L. C. 634. l.

⁴ L. C. 496. l.

⁵ »*ipsium bene et diligenter docere literam sclabonicam et gubernare tanquam filium.*« L. C. 1437. V. 26.

pázsit, pást);¹ *Skurinje* (v. ö. *Cetinje*, *Trebinje*, *Nevesinje* helyneveket); *Drenova* (Dren = som; tehát *Somfalu*); *Podbreg* (hegyalja); *Cosala* (Kozá = kecske, kozal = kecskebak, kozara = kecskeól); *Rastočine* (raztok = vízválasztó); *Luca* (luka = révpart, kikötő); *Erih* (rt = hegyfok, punta). A többi dülőnevek: *Ponsal*, *Bergudi*, *Recize*, *Pulaz* szintén szláv hangzásúak. Érdekes és jellemző, hogy az olasz közjegyző e helyneveket — úgy a mint a felek szájából hallja, néhol horvát helyraggal is használja okmányaiában, váltakozva a latin helyraggal. Így felváltva olvasható: »vinea in Cosala« meg »vinea na coxal«; — »dolacium in pulce« meg »terrenum na pulce«; »vinea in Recice« és »vinea posita na rezize«; »vinea in ponxala« és »vinea na Ponsal«.² Az alközségi lakosok nevei, mikor kifejezetten ilyenekül vannak megnevezve, kivétel nélkül horvát hangzásúak. Így a Drenovából való *Barbich* János (»*Johannes Barbich de Drenova*«), az ugyanonnan való *Cavertich*-ok (Lukács favágó, Jakab tengerész, Máté fűrészelő, János és Curilus); a grohovo *Golubich* zsupán (»*Xupanus Golubich*«), a cosalai *Labutich* Grisan és *Zopich* Miklós szőlőgazdák.³ Ezeknek horvát nemzetisége kétségtelen; olasz nevűt egyet sem találunk köztük.

A cselédek is, a környező horvát-szlovén falvakból kerülvén, — a Karsztról, Isztriából, Krajnából — többnyire szlávok lehetnek. Sőt, a mint látni fogjuk, ily szláv cselédek Fiumében még Anconába és Velenczébe is elszegődnek e korszakban. Hiteles bizonyosságunk van arra, hogy mikor Micholich Jakab, Miklós bíró testvére rosszra akarja csábítani Milkát, az olasz Pertusano Péter cselédjét, horvát nyelven tesz neki ajánlatot, a mint a valatlás során kitűnik.⁴

A helyi vagy bevándorolt horvát elemhez csatlakoztak még a faj- és nyelvrokon krajnai *szlovén* bevándorlók (a maig is úgynevezett »*cragnolini*«). Ezeknek folytonos bevándorlásáról is megemlékeztünk már. A dalmát bevándorlók egy része (a falusi elem), valamint a csekélyebb számú bosnyák és szerb jövevények is a lakosság szláv elemét folyton erősítették.

E szakadatlan szláv bevándorlás hatásához hozzájárult még a környező vidék szláv lakosságának állandó hatása a szomszéd-

¹ Plasse területét a XV. században tényleg túlnyomóan rétek és legelők (»*pastinum*«) foglalták el: »*pastinum in districtu Fluminis in loco dicto Plassi*« (311. l.); — »*pastinum in Plasi*« (423. l.); — »*pastinum in Plassi* (428. l.). Szőlő csak egyszer említve (361. l.).

² L. C. 190. l. — 1439. II/19, 730—695, 447—206, 327—1438. III/26.

³ L. C. 248, 102, 248, 177, 594. l.

⁴ »*ad ipsam venit prefatus Jacobus dicens: bendi rosiza*«. L. C. 1438. V. 28.

dos forgalmi érintkezésben. *De Rheno Antal*, a város közjegyzője, mivel hatásköre a szomszéd községekre is kiterjed, egyfelől *Tersattoban*, *Hreljinben*, *Buccariban* és *Zenggben*, — a másik oldalon meg *Castuában* és *Iovranában* is állít ki okiratokat.¹ Modenai olasz ember létre kénytelen szlávul megtanulni, hogy e szomszéd helységekben (nyilván papjaiktól) szláv nyelven kiállított okmányokat is megértse. Castuában egy végrendeletet ő maga fordít le szlávból latinra.² Castuai és moschenizzei lakosok, Fiuméba jöven ügyeik rendezése céljából, szláv írásokat mutatnak fel a közjegyző előtt.³ A szomszéd *Buccari* közjegyzőjéről, *Ambrus* papról tudjuk, hogy »in *Sclabonico*« állítja ki okmányait.⁴ A karsztvidéki *Ledenice* falu bírása, *Spiranzich Albert*, szláv nyelven írt levéllel fordúl *Micholich Miklós* fiúmei bíróhoz.⁵

Mind eme körülmények állandó összehatása nem engedte, hogy Fiume teljesen olaszszá váljék.

Kétségtelen pedig, hogy a város partvidékén a latinság régebb keletű, mint a szlávtság. Terjeszkedő ereje azonban megbénult a népvándorlás barbár betörései folytán, — épp abban az időben, mikor a horvátok a dalmát partvidéket megszállották. Amint azonban Itália romjaiból Velence, a nápolyi királyság és a pápai állam feltámadtak, az Adria mentén kétségtelenül új erőre kaptak a római-latin kultúra örökösei: a velencei, apuliai és márkai olaszok. Innentől kezdve — kivált a hódító velencei köztársaság által — az Adria keleti partjain is egyre jobban terjeszkedik az olasz elem és vele a nyelv is. Fiume is erősen érzi e hatást, s a mint városi és kereskedelmi jellege fejlődni kezd, *mindjobban visszahódol az olasz kultúrának*, melynek aligha is lehetett valaha teljes híjával. A városnak ez a századokon át tartó elolaszosodása a XVII. században érte el tetőpontját, — a velencei köztársaság hanyatlását és végleges bukását közvetlenül megelőző korszakban. E században már a legtekintélyesebb patriციус családok csaknem mind olasz eredetűek. A bírák nevei már túlnyomóan tiszta olaszok s a horvát származásra valló

¹ »Datum *Segne* ante portam piscarie« (1443. IV/25.); — »Castue in domo Zupani Johannis Gornisch« (1446. II/24.); — »in publica platea *Laurane*« (1447. IX/15.); — »in ecclesia S. Marie de *Cersatho*« (1449. IV. 19.); — »in castro *Cregnini* in pallatio magnificorum dom. Comitum Segne (1451. XII/1.); — »super nundinis *Bucharie*« (1452. VII/14.).

² »Uti constat ex testamento translato de *litera Slava* in literam latinam per me notarium in frascriptum.« L. C. 221. l.

³ »*Chrisana* uxor quondam Petri *Zovanich* de Moschenizze ostendebat nuam cartam scriptam *sclabonice*«; — »*Johannes Xutovich* de Castua . . . produxit unam sententiam in *Sclabonico* scriptam«. L. C. 257, 264. l.

⁴ L. C. 652. l.

⁵ L. C. 438. l., 1451. év.

—*ich* végzetű neveket mindjobban tipikus olasz nevek váltják fel: 57 horvát név mellett 93 az olasz; s a század vége felé már alig akad egy-egy horvát.¹

Fiume olasz jellegének kezdetei már nyilvánvalók a XV. században is. Az Olaszországból beszármazott nagyszámú lakosokon kívül a dalmát és isztriai bevándorlók jó része — kivált a városi elem — kétségtelenül az olaszszágot gyarapította. E bevándorlókon kívül számos oly — nyilván született — fiumei lakost találunk az okmányokban említve, kiknek neve származási helyük kitétele nélkül is olasz eredetre és nemzetiségre vall. A bírák közt említett *Vitus Rosso*, *Chirinus de Grimanis* és *ser Tonsa quondam ser Nicole* bizonyára olaszok; olasz eredetű *Donadovich Máté* bíró is — horvát neve daczára —, mint az anconai *Calleli Donát* fia. Ezeken kívül kétségtelenül olasz nevű és nemzetiségű lakosok a következők: *Jacobus Bolsagna*, *Paulus de Busana*, *Petrus Barbuda*, *Simon Bastasia*, *Johannes Bastaxi*, *Nicolaus Belamama*, *Johannes Brigada*, *Marcus Bunto*, *Marcus Bello*, *Laurentius de Calamota*, *Martinus*, dictus *Grando*, *Simon Granducei*, *Antonius Lisari*, *Tomas Mocenigo*, *Johannes Machagnanus*, *Antonius de Novelaria*, *Bernardus de Novomonte*, *ser Nicolaus a Rocha*, *Stefanus Storto*, *Jacobus Sbardelada*, *Nicolaus Tomasini*, *Marcus Cortelada*, *Leonardus de Corosana*.²

FEST ALAPÁR.

¹ 1601-től kezdve domináló nevek a bírák névsorában: *Giacomini*, *Barbaro*, *Padovano*, *Berdarini*, *Urbani*, *Bono*, *Zeladia*, *Spigliati*, *Calvucci*, *Marchesetti*, *Androcha*, *Corsi*, *Cicolini*, *Franchini*, *Zottinis*, *Zanchi*, *Tranquilli*, *Monaldi*, *Fiorini*, *Bartelli*, *Fracassa*, *Spingaroli*. — Kobler i. m. II. 150. l.

² L. C. 333, 111/1439. X/1, 95, 1438. IV/7, 476, 487, 433, 536, 596, 105, 512, 434, 548, 441, 665, 563, 689, 728, 341, 337, 318, 254. l.

AZ ILLYRISMUS ÉS GAJ LAJOS LEVELEZÉSE.

— NEGYEDIK KÖZLEMÉNY. —

III. Az illyrismus kulturális törekvései.

B) *Az illyr nyelv és helyesírás.*

Az illyrismus kulturális törekvéseiben Gajnak legnagyobb érdeme az egységes délszláv irodalmi nyelv és helyesírás megalkotása.

Az illyrismus koráig nincsen irodalmi nyelv, mely a tájszólásokat beszélő és ezekben író délszlávokat szellemi életükben valamennyire egybekapcsolná. Gaj szerette ezeket a nyelvjárástokat patakocskákhoz hasonlítani, melyek egy forrásból erednek, de részint a maguk vájta, részint pedig emberi kéz ásta medrekben mindegyik más-más irányba folyik; így még csónakot is alig vihetnek, holott egyesülve nagy hajókat is hordozhatnának. Emberi kéz munkája is járulhat egyesítésükhöz, közös mederbe terelésükhöz, melyet azután maguk vájnak mélyebbre. A patakok a nyelvjárástok, a nagy hajó az irodalom, az emberi kéz munkája a helyesírás. Ez utóbbihoz kell elsősorban látnunk. Így magyarázta Gaj azt, hogy elsősorban az egységes helyesírás kérdésével lépett a nyilvánosság elé, hogy a nemzeti kultúra munkáját szolgálja.¹

Hogy a helyesírás kérdése, melyet manap alárendeltnek szeretnek tekinteni, az illyrismus korában oly fontos, annyira érdeklő és lelkesedésre tüzezi az ifjúságot is, mely máskülönben tudományos kérdések iránt érzéketlen: ezt a jelenséget azon körülmény magyarázza, hogy itt idegen hatások kiküszöböléséről, szláv testvérek írásmódjához való közeledésről, panszlávizmusról, antimagyarizmusról is volt szó, a mit legjobban láthatunk Gaj levelezéséből.

A görög keleti délszlávok a cirilicát használják, a római katolikusok a latinicát; a latinicában pedig — mint említettük — a latin nyelvben elő nem forduló hangok jelölésére minden vidéken

¹ *Danica* I. 10—12.

más-más jegyeket használnak : vagy utánozták azon nép írásmódját, melynek kultúrája azon vidékre hatással volt, vagy pedig önkényesen alkalmazták egyes latin jegyeket : Dalmáciában az olasz, az örökös tartományokban a német, a tulajdonképpeni Horvátországban és Szlavóniában a magyar írásmód követése vált érezhetővé. Így a latin nyelvben elő nem forduló, sajátos délszláv hangok jelölésére a következő jegyek terjedtek el :

<i>ch, cs, tch, c</i> (cs)	<i>ss, sh, sch, s</i> (s)
<i>cx, dy, di, dj</i> (gy)	<i>tj, ty</i> (ty)
<i>lj, ly</i> (ly)	<i>x, zs</i> (zs)
<i>nj, ny</i> (ny).	

Ezen betűk nagy része kétjegyű, míg a cirilicában megvan minden sajátos délszláv hangnak is a maga egyjegyű betűje. Csupa egyjegyű betűket talált Gaj a latin írást használó szláv népnél is, t. i. a cseh írásban, mely latin betűre alkalmazott diakritikus jelekkel írja le a sajátos cseh hangokat ; ezt az írásmódot akarta meghonosítani a délszlávoknál is.

Nem volt ő az első, ki ezen gondolatra ébredt ; az erre irányuló kísérletek visszanyúlnak a XVI. századba s maga Gaj is hivatkozik közvetlen elődeire. A XVI. században Budinics Simon, zárai kanonok, ki a tridenti zsinat alkalmazása Husz János irataival foglalkozott, kezdte a horvát írásban is a diakritikus jeleket alkalmazni ; a XVII. században Vitezovics Pál lovag irataiban találkozunk ezen írásmóddal ; ezt látta Gaj Vrhovac püspök irataiban is, ezt alkalmazta — s nem lehetetlen, hogy Gaj rábeszélésére — Murko a szláv szótárában.¹ Hogy Gaj már Grácban kezdte ezt az írásmódot terjeszteni, arról tanuskodik Matijasics Györgynek Pettauból 1829 aug. 23-án Gajhoz intézett levele, melyben említi, hogy többeknek megmutatta Gaj tervezetét : »Einen hörte ich sagen, als ich ihm *Ihr* zuerst vorgeschlagenes *Abc* zeigte, sagen : Es gefällt mir, aber schon wieder eine Spaltung« ; a *ç* (cs) jegy sokaknak tetszik, szintűgy a *đ* (gy) vagy *ǰ* (gy), noha egy hangra kétféle jegy felesleges ; az *lj* (ly) és *ń* (ny) szintén jók.² — Pesten megmutatta Gaj a tervezetet Kollár Jánosnak, kinek biztatására ki is adta : *Kratka osnova Horvatsko-Slavenskoga Pravopisaña, poleg mudroľubneh, narodneh i prigospodarneh temeľev i zrokov. Od L. o. G. — Kurzer Entwurf einer kroatisch-slavischen Orthographie nach philosophischen, rationälen und ökonomischen Grundsätzen von L. v. G. — Vu Budimu* 1830 cz. könyvecskéjét. Miként Kopitar a *Grammatik der slavischen Sprache in Krain* (1808.) cz. munkában, úgy Gaj ezen művében

¹ *Slovenski slovar* 1828.

² *Pisma* ... 127. levél.

is hangoztatja, hogy az összes délszlávok, csehek és lengyelek egy helyesírást használhatnának. Majd megjegyzi, hogy a délszlávok rossz úton járnak, hogy nem követik a latin jegyeket használó fajrokonai írásmódját, hanem idegen népekét, végül pedig kritika alá veszi az egyes kivetendő betűket és tesz ezeknek pótlására javaslatot: az *y* teljesen felesleges jegy; magában való használatát feleslegessé teszi az *i*; a *d*, *l*, *n*, *g* mellett sem szükséges, hiszen a kétjegyű betűk mind elvethetők és diakritikus jellel ellátott jeggyel pótolhatók; így a latin nyelvben elő nem forduló hangok jelölésére a következő betűk szolgálhatnak: *č* (cs), *đ* (gy), *ḷ* (ly), *ň* (ny), *š* (s), *ť* (ty), *ž* (zs); a *d*, *l*, *t* jegyeknél a diakritikus jel lehetne a *is*, mely a betű jobb oldalán fönt, vagy pedig a betű alatt alkalmazható: *d'*, *l'*, *t'* vagy *đ*, *ḷ*, *ť*. Az *x* (zs) teljesen feleslegessé válik.

Ezen helyesírási tervre vonatkozik Gajnak Pestről Safaříkhoz írt keltezetlen, 1830-ra tehető levele. Panaszkodik benne, hogy Miklousics »Dummes Zeug«-nak nevezi a kísérletet; védi a *č*, *đ*, *ḷ*, *š*, *ž*, jegyeket: »weil durch dieses das Etymon durchgängig unverletzt erhalten wird«; reményli, hogy idővel az iskolák útján el fog terjedni ezen írásmód, hiszen Koscsak iskola-felügyelőnek és Nagy Antal zágrábi censornak tetszik. Kéri Safařík védelmét is, hiszen ezen írásmód elterjesztése *szláv érdek*: »Der unselige Magyarismus dringt nach und nach sogar in mein armes, blindes Vaterland. Seine Schritte könnten die beinahe gleiche Orthographie beschleunigen; durch die Einführung der *Slavokroatischen* hingegen wird doch diesem Strome, wenn auch nur ein kleiner Damm (vor der Hand besser, als keiner) entgegengesetzt... Was übrigens gewisse wohlbedachte anti-magyarischen Pläne für die Zukunft anbelangt, so kann ich für ihr Gedeihen in meinem dreieinigen Vaterland erst dann eine Hoffnung fassen, wenn der erste Schritt zur Wiedergeburt des Volkslebens, die Einführung der Orthographie, gelangen wird.«¹

Safařík 1831 április 7-én Újvidékről üdvözlí Gaj kísérletét és óhajtja ezen írásmód elterjedését; azt hiszi, hogy a *d'*, *l'*, *ň*, *t'* jegyek sokaknak nem fognak tetszeni; nézete szerint a magánhangzó hosszúságának ékezzettel való jelölését meg kellett volna tartani; szótárakban, nyelvtudományi művekben határozottan szükség lesz rá; a *č*, *š*, *ž* jegyek mindenesetre el fognak terjedni, mert ezekben teljesen indokolt az egyjegyűségre való törekvés, de a *d'*, *l'*, *g'*, *t'*, *ň* jegyekben már nem, mert ezekkel kell majd oly mássalhangzót jelölni, mely egyes szláv nyelvjárá-

¹ Ugyanott 337. lap.

sokban *ǰ*-ésen hangzik és ezen hangzás jelölésére a cirilica is a mássalhangzót jelölő betű mellé csonka *i*-t használt.¹

Ezen tanácsokhoz Gaj később, mikor lapjai útján elterjesztette az új helyesírást, alkalmazkodott is és megtartotta a *dj*, *gj*, *lj*, *nj*, *tj* kétjegyű betűket. Újabb időben ismételten történt kísérlet arra, hogy az írásban Gaj első tervezetéhez alkalmazkodjanak.

A tervezetet az ifjuság lelkesedéssel fogadja : Rakovac Károly 1830 jún. 28-án Zágrábból írt levelében üdvözlí a tervezetet, aug. 27-én írt levelében már maga is alkalmazza ; nov. 28-án pedig költői levélben magasztalja mint oly törekvést, mely fontos munkára, a délszlávság egyesítésére irányul és sikertelen nem maradhat ; 1831 június 1-én pedig említi, hogy Zágrábban sokan érdeklődnek Gaj egyénisége iránt ; folyóirat kiadására gondolnak, melyben ezt a helyesírást kellene alkalmazni. ² — Kurelac Ferencz 1831 ápr. 26-án értesíti Gajt, hogy örömmel fogja irataiban használni ezen írásmódot.³ — Kollár János 1832. márczius 9-én biztatja Gajt, hogy valósítsa meg régi tervét, indítson folyóiratot s karolja fel benne az új helyesírást ; a kétjegyű betűk közül csak az *lj*, *nj*-t tartsa meg, »den übrigen vernunftlosen Plunder weg !«⁴

Mikor Gaj lapjai megindulnak, nem erőlteti egyik munkatársára sem az új helyesírást ; ezt Safarik helyesli : »Ihre Toleranz in der *Danica* — írja 1835 márcz. 5-én Prágából⁵ — lobe ich gar sehr. So ist recht friedlich und freundlich neben einander illyrisch und kroatisch ; das wird die Sprache fordern. Unsere Zersplitterung ist an unserem Unglück am meisten Schuld. Sie sollten mit Umsicht dahin zielen, dass das Bedürfnis der neuen allgemeinen illyrisch-kroatischen Orthographie allgemein anerkannt wird. Lassen Sie sich (durch Artikel) von Fremden, Andern, gleichsam dazu drängen, so wie von dem Wiener Correspondenten !«

Az itt említett bécsi levelező Topalovics Máté lelkész, ki 1835 január 24-én Bécsből sürgeti az új helyesírás alkalmazását, hiszen Gaj már ezzel is némileg egyesítheti a délszlávokat ; kéri, ne engedjen azoknak, kik a latinica elejtését és a cirilica általánosítását hangoztatják ; fontolja meg, hogy a cirilica szerb írás és összeforrt a görög keleti vallással ; ne emelkedhessenek a délszlávok egyesülésében túlsúlyra a szerbek, kik műveletlenek, türelmet-

¹ Ugyanott 118. levél.

² *Pisma* . . . 175—179. levél.

³ Ugyanott 101. levél.

⁴ Ugyanott 94. levél.

⁵ Ugyanott 192. levél.

lenek s oly férfit is, minő Karadzics Vuk, a szerb nyelv- és történettudomány megalapítója, folyton gáncsolnak.¹ — Ezen levélnek első felét egészen a cirilicáról szóló részig közölte Gaj a *Danicában*.²

Ugyanezen időben ír Gajnak a cirilica általánosítása érdekében Tököli Szava, a budapesti Tökölianum alapítója, 1835 jan. 28-án Aradról; kiemeli, hogy a szlávok nagyobb része használja a cirilicát; még a római egyházhoz tartozók is alkalmazták, így egy minorita 1708-ban Paduában megjelent könyvében, azután az Officium Rakoczianum írója és a XVIII. század végén egy nasici kvardián. Helytelen eljárás volt a római katolikus délszláv papok részéről a latinica behozatala, a mikor a szlávoknak megvolt a maguk eredeti írásuk, mely nyelvüknek minden hangját szabatosan jelölte; a nagy Dobrowsky is észrevette a cirilicának nagy előnyét a latinica felett és szláv grammatikáiban a sajátos szláv hangok jelölésére akkor is, ha latinicával írt, ciril jegyeket használt, így a *ш, ѡ, ѡ, ѡ* jegyeket. Minden nép szívósan ragaszkodik a maga írásmódjához, csak épen a katolikus szlávok fogadtak el idegent.³ — A levelet Gaj nem közölte a *Danicában*, mert maga sem volt híve a cirilicának.

Safařík tanácsát mindenben híven követte: szórványosan kezdett czikkeket közölni az új helyesírásban; az első Mihanovics Antal *Ljepa naša domovina . . .* kezdetű dala, mely horvát nemzeti himnuszszá lett. Majd maga is értekezik ezen helyesírásról, a hozzá intézett levelekből pedig közölte a *Danicában* azt, a mit bármely olvasójának elidegenítése nélkül közölhetett. A maga cikkében⁴ a délszláv népek helyesírása történetének áttekintését nyújtja és bírálja a használatos írásmódokat: a délszlávok ősei részben a cirilicát, részben a glagolicát használták; amazz tartották a görög keletiek, emezt kiszorította a katolikusoknál a latinica; de a latin nyelvben elő nem forduló hangok jelölésére az egyes vidékeken más és más jegyek terjedtek el, és pedig többnyire más népek írásmódjából átvettek; ezekben minden egyes vidék a vele érintkező nép írásmódját követte. Az eljárás hibás volt, egyrészt azért, mert az idegen példára egy mássalhangzó jelölésére kétjegyű betű szolgált, másrészt meg teljesen felesleges jegyeket is használtak. Helyesebb eljárást már régebben is megkísérlettek és a cseh példát követték a diakritikus jelek alkalmazásában; így tett Vitezovics Pál lovag és Vrhovac Miksa püspök.

¹ Ugyanott 242. levél.

² I. 5. sz.

³ Ugyanott 238. levél.

⁴ *Danica* I. 10—12. sz.

Teljesen felesleges jegy az *y*, melyet Petretics Péter zágrábi püspök (Pázmány tanítványa) kezdett használni, ugyancsak ő terjesztette el a *sz* jegyet azon hang jelölésére, melyre minden »európai« nép (a magyar »ázsiai«) *s*-t használ; a dalmát írók helyes nyomokon jártak, mikor a kétjegyű *cs*, *cz*, *sch*, *sh*, *zs* és a teljesen felesleges *x* jegyeket kerülték és a *ç*, *č*, *c*, *š*, *ž* jegyekkel pótolták. A *cz* jegy használatának nincs egyéb magyarázata, mint a magyar hibás írásmód átvétele; csupán magyar írás utánzása a *gy*, *ly*, *ny*, *ty* jegyek használata, melyek a *gj*, *lj*, *nj* és *tj* jegyekkel helyettesíthetők; ezekben a kétjegyű betű indokolt, hiszen a velük jölt hang sok délszláv tájszóolásban *j*- vagy tiszta *j* is. Inkább rokon nép írásmódját kell követni, mintsem idegenét, inkább a csehet, mintsem a németet; de legkevésbé követendő a magyar írás, hiszen ezzel az Európába csak későn betelepedett ázsiai néppel a szlávság semmiféle rokonságban nincs. A latin jegyekkel író délszlávoknak a latin nyelvben elő nem forduló, azaz sajátos délszláv hangok jelölésére a következő jegyeket ajánlja: *č*, *š*, *ž*, *dj*, *gj*, *lj*, *nj*, *tj*.

Mint láthatjuk, Gaj itt már Safarik tanácsához alkalmazkodva módosította eredeti tervezetét és itt egyúttal kiélesítette a magyar hatás ellen való küzdelmet. — Stoos Pál szónoki hévvel megírt cikkben magasztalja ezt a helyesírást, mely a délszlávok egyesítését elő fogja mozdítani.¹

A *Danica* I. évfolyama 22. számához csatolt *Oglasban* már az *x* és *y* teljes elvetését igéri.

Gaj értékezésére vonatkozik Berlics Alajos cikke,² mely azt kívánja, hogy az egyesülés érdekében a szerbek is fogadják el a Gaj-féle latinicát; ha ez nem érhető el, akkor fogadják el a római katolikus délszlávok is a cirilicát; ő ugyan jobbnak találja a latinicát, de az egyesülés érdekében áldozatot is hajlandó hozni.

Berlics cikkére válaszol Babukics Alajos:³ elismeri, hogy az egyesülés a legfontosabb feladat, de a cirilica általánosítása nehézségekkel is jár, a szerbek jobban ismerik a latinicát, mint a római katolikusok a cirilicát s mégis annyira ragaszkodnak írásmódjukhoz, hogy horvát költők műveit is, mint a dalmát Gundulics *Osmanját* és Reljkovics *Satírját* ciril betűkkel nyomtatják. Újabb időben azonban a cirilica ismerete a nyugati egyházhoz tartozó szlávoknál is terjed, különösen a nyelvtudósok utalva is vannak rá. Ily körülmények között a szerbeknek a latinicát is, a horvátoknak pedig a cirilicát is kell ismer-

¹ *Danica* I. 13. sz.

² *Danica* I. 31. sz.

³ Ugyanott 31—32. sz.

niök. S a kétféle írásmódnak egyaránt való elterjedése nem baj, hiszen a németek is egyaránt használják a latin és a gót betűket. Hogy melyik emelkedik majd túlsúlyra, azt az irodalom fejlődése fogja eldönteni. Hogy a Gaj-féle tervezet mennyire tetszik, arról tanuskodik a sok levél, melyet a szlávtság ügye iránt érdeklődőktől Illyria minden vidékéről kap. De az írás történetének áttekintése is üdvös tanulságokat nyújt: az összes európai népek írása egyből, az egyiptomból fejlődött, de a közös alapon nyugvó írás a legtöbb népnél sajátos formát nyert; s mihelyt ezen sajátos forma az illető népnél elterjedt, úgy ragaszkodott hozzá, mintha saját eredeti írása volna. Megengedi, hogy az egyik írásmód lehet bizonyos tekintetben jobb, mint a másik, s mégsem terjed el, mint ahogy pl. a németeknél már sok tudós jobbnak mondotta a latin jegyeket, mindamellett ezek nem szorították ki a gót betűket, minélfogva a németeknek mind a két írásmódot kell ismerniök. Sajátítsák el a szlávok is a latinicát és cirilicát egyaránt s bízzák a jövőre, hogy melyik legyen az általános.

Topalovics Máté azonban sehogyanssem akar megbarátkozni azzal a gondolattal, hogy esetleg a nyugati egyházhoz tartó délszlávok között is elterjedjen a keleti egyházhoz tartozók írásmódja. 1835 december 28-án ismét ír Gajnak a latin betűk érdekében: ¹ ne hallgasson azokra, kik azzal érvelnek, hogy a szerbeknek már egyházi könyveik miatt is kell a cirilicához ragaszkodniök, hiszen a világi irodalom nyelvét és írását nem kell kapcsolatba hozni az egyházi irodalom nyelvével és írásával; a római egyház latin nyelvétől és írásmódjától teljesen függetlenül fejlődött a francia, olasz, német világi irodalom nemzeti nyelven, a németeknél a latin jegyeiktől eltérő írással; ne fogadja el azt az érvet sem, hogy a cirilicát azért kell általánosítani, mert a szlávtság nagyobb fele használja; ezzel az érvel szembeállítható az a tény, hogy épen a legműveltebb szláv nép, a cseh, a latin írásjegyeket használja. Különben is az egyesülés eszméjét horvátok vetették fel és így elvárhatják, hogy ezen munkában őket illesse az általánosítandó írás meghatározásában is a vezetőszerep.

Topalovics ezen levele mutatja, hogy Gaj közölte vele Tököli Szavának a *Danica*-ban nem közölt levelét.

A *Danica* I. évfolyamának utolsó számai közölték Lalics József verbászi tanító és Paulovics levelezését a Gaj-féle helyesírásról. Ebben említi Lalics, hogy megkísérelte az iskolában az új helyesírás tanítását s azt tapasztalta, hogy a gyermek sokkal könnyebben sajátítja el, mint a régít.

¹ *Pisma* . . . 244. levél.

Gaj szinte észrevétlenül tette ezt a helyesírást a lapokban uralkodóvá, a mennyiben az I. évfolyam 28. számától kezdve a munkatársak beleegyezésével mind sűrűbben ebben közölte cikkeiket, s 1836-tól kezdve, mikor Gaj lapjai is felvették a *illyr* címet, ezt a helyesírást nevezik *illyr orthographiának*.

Hívei most már ennek általánosítására törekednek. Agjics Kajo, vukovári hitoktató, ki a régi családnevekben a *ch*-t még meg szeretné tartani, 1836-ban írt leveleiben megígéri, hogy hévvel fogja szorgalmazni az illyr helyesírás elterjedését; óhajtja, hogy az iskolákban ismertessék; Szlavóniában könnyen fog terjedni, legfeljebb öreg urak fognak a régihez ragaszkodni; de szorgalmazzák Dalmáciában is; ki kellene eszközölni, hogy a censura horvát könyvekben csak ezt engedélyezze. »Fontos ügy ez — így kiált fel — mert szabadulnunk kell a magyar hatástól. Ha a régihez ragaszkodunk, utóvégre még magyarokká leszünk!« Ne elégedjünk meg az illyr helyesírással, hanem szerkeszszünk illyr naptárakat és térképeket is, nehogy lelkes horvát ember utazás alkalmával kénytelen legyen német vagy magyar térképet használni. November 29-i levelében méltatlankodik azon, hogy eddig még mi sem történt az új helyesírásnak az iskolákban való ismertetése érdekében.¹

A *Danica* II. évfolyamában már csak ezzel a helyesírással találkozunk s mikor Gaj ezen évfolyam eredményeire visszatekint, az illyr helyesírás behozatalát is említi, melyről a nagy Safařik úgy nyilatkozott, hogy rövidség s egyszerűség tekintetében nemcsak az idegen, hanem az összes szláv írásmódokat is fölülmúlja.²

Egy másik nevezetes érdeme Gajnak az egységes délszláv irodalmi nyelv megalkotása, illetve elterjesztése.

A *Danica* koráig a horvát írók tájszólásukban írtak; de már Gaj fellépése előtt is többen, mint pl. Vrhovac püspök, Sporer-Matics, érzik és hangoztatják az egységes délszláv irodalmi nyelv szükségességét. Kollár János is azon fáradozott, hogy a tót és cseh irodalmi nyelv egy legyen; ez sarkalta Gajt arra, hogy a Sporer-Maticstól hallott gondolatot megvalósítsa és már egyetemi hallgató korában megírja (1830-ban) *Über die Vereinigung der in den altilirschen Distrikten wohnenden Slaven zu einer Büchersprache* cz. művét. Ezen gondolattal foglalkozik Derkos is *Genius patriae* cz. röpiratában (1832): a megalkotandó

¹ Ugyanott 1—6, levél.

² Így nyilatkozott a *Časopis Českoga Muzeuma* cz. folyóiratban (1835. II. 228) s ismételte nyilatkozatát, mikor Babukics Alajos illyr nyelvtanárról írt (ugyanott 1837. I. 125.), továbbá az *Ost und Westben.* (1838. 17.)

egységes irodalmi nyelv, mely nélkül délszláv önálló kultúra nem fejlődhetik, legyen a folyóiratok, a műköltészet, a tudomány nyelve; csoportosítsa az értelmiséget nyelv tekintetében egy táborba, a nép is ezt sajátítsa el az iskolában. Fellendítené az egységes irodalmi nyelv az irodalmat is, hiszen akkor egy-egy könyv vagy folyóirat sokkal több olvasóra számíthat, mintha csak egy-egy vidék tájszólásában van írva. Ily egyesüléssel könyvnyebben óvhatni meg a délszláv kultúrát idegen hatásoktól is. Megalkotását Derkos úgy gondolja, hogy arra hivatott bizottság vesse ki első sorban a nyelvjárásokból az idegen, a dalmátból az olasz, a krajnaiból a német, a horvátból a magyar, a boszniai, a szlavóniai és szerb nyelvből a török szókat s pótolja ezeket egy másik nyelvjárásból vett eredeti, vagy a szláv nyelvek szellemében alkotott új szókkal; a dialektusok grammatikájában mutatkozó eltéréseket egyenlítse ki és írja meg az így megalkotott irodalmi nyelvnek grammatikáját.

Mikor Gaj lapjai megindulnak, Gaj a nyelv dolgában is ép oly türelmet tanusít, mint a helyesírásban. Safařík említett levele ezt dicséretesnek mondja s azt tartja, hogy 50—100 év múlva majd kifejlődik az egységes irodalmi nyelv.¹ — Ily terminus azonban nem Gaj temperamentumához való; megtalálja ő a módot, hogy minden rázkódtatás nélkül rövid idő alatt végrehajtsa azt, a mi elődeinek nem sikerült.

A délszláv nyelvben 3 fődialektust különböztetünk meg; ezeket a magyar *mi?* kérdő névmásnak megfelelő szavuk: *kaj?* *ča?* *što?* szerint *kaj*-szólásnak, *ča*-szólásnak és *što*-szólásnak nevezik. A *ča*-szólásnak egykori területe Isztria, a horvát tengerpart, Dalmácia és szigetei s Boszniának Dalmáciával határos része, de csak Isztriában, a horvát tengerparton és néhány dalmát szigeten tartotta fenn magát, míg Dalmáciában és Boszniában a *što*-szólás kiszorította; a *kaj*-szólást csak Varasd, Belovár, Kőrös és Zágráb megyében beszélik, míg a többi délszlávok lakta vidékeken: Dél-Magyarországban, Krajnában, Szlavóniában, Szerbiában, Boszniában, Dalmáciában és Montenegróban a *što*-szólás az uralkodó nyelvjárás. Tehát ez a legelterjedtebb; ezt használták a régi dalmát és főleg ragúzai írók, ezt használta Kacsics *Razgovorjában* és Draskovics János a *Disertatio ili Razgovor* című röpiratában.

Az illyrismus vezetői nagyrészt a *kaj*-szó'ás vidékéről valók; ezt beszélte maga Gaj Lajos is; lapjai I. évfolyamának czikkei is nagyrészt ezen tájszólásban vannak írva.

Lapjaiban az irodalmi nyelv kérdését is oly módon igyek-

¹ *Pisma* . . . 192. levél.

szik megoldani, mint a helyesírás kérdését: irat magának híveivel leveleket, melyek az egységes irodalmi nyelvet sürgetik s közli belőlük azt, mit közölhetőnek tart. Ilyen a *List iz Banata* I. Mr.-tól 1834 október 2-áról kelezve; azt kívánja, hogy legyen az összes délszlávoknak Pesttől Montenegróig közös irodalmi nyelvük, melynek szótárát és grammatikáját mielőbb meg kellene írni. Maga Gaj is az egységes helyesírásról szóló cikkben kiterjeszkedik az irodalmi nyelv kérdésére is, megemlíti azt a nézetet, hogy egy tájszólást kellene általánosítani s az íróktól ezt követelni; mások pedig a nyelvjárások összeolvasztásával akarják az irodalmi nyelvet megalkotni; az első eljárás erőszakos, a másik mód meg mesterkélty; ő az erőszaknak nem barátja, de a mesterkéltten alkotott irodalmi nyelv elterjedésében sem bízik, ennek természetesen kell alakulnia. Gaj ezen cikkére való hivatkozással szól a kérdéshez Stoos Pál a *Bratimzka rech*-ben: ¹ oly irodalmi nyelvet óhajt, minő a német, mely egybefűzi az összes német törzseket, bármily tájszólás is él ajkukon. Berlics említett cikkében ² az egységes helyesírásról szólva, sürgeti az egységes irodalmi nyelvet is. A Gajhoz intézett magánlevelekben is sokszor van szó ezen kérdésről: Tököli Szava 1835 január 28-án Aradról írt levelében ³ felveti a kérdést, mi legyen ezen nyelv alapja; szerinte élő nyelv, tájszólás nem lehet az, mert ez minden vidéken más és más; alapjául csak a régi nyelv vehető; legalkalmasabbnak kínálgozik a keleti egyház ószláv nyelve, melyet már senki sem beszél, de minden művelt szláv könnyen megért; beszéljen ezentűl is mindenki a maga tájszólásában, de az író használja az egyházi szláv nyelvet. — Topalovics Máté 1835 deczember 28-án figyelmezteti Gajt, ⁴ hogy a Budán megjelenő *Srpski Narodni List* is hangoztatja a horvátoknak és szerbeknek közös irodalmi nyelvben való egyesülését s kéri, lépjen ezen lap szerkesztőjével érintkezésbe az iránt, hogy közös nyelvet használjanak.

Míg ezen viták és levelezések folynak, addig szinte magától alakul meg az egységes irodalmi nyelv; Gaj mind sűrűbben veszi fel a *kaj*-szólásban írt költemények mellett a *što*-szólásban írottakat; egyik legszorgalmasabb munkatársa, Babukics Alajos pedig, ki sokat foglalkozott a nyelv kérdéseivel, rábeszéli a *kaj*-szólásban írókat, minők Rakovac, Stoos, Vukotinovic, Blazsek, Marics József stb., hogy térjenek át lassanként a stokavinára, hiszen ez sokkal nagyobb területű nyelvjárás, mint a *kaj*-szólás,

¹ *Danica* I. 13. sz.

² Ugyanott I. 31.

³ *Pisma* . . . 238. levél.

⁴ II. évf. 10—15. sz.

ennek van a legfényesebb szerepe is a délszláv irodalomban. A rábeszélés sikerrel járt, a *Danicában* a *što*-szólás kezd túlsúlyra emelkedni annyira, hogy Gaj az I. évfolyam 48. számában tudtúl adja az olvasóknak, hogy lapja ezentúl ezt a nyelvet fogja használni.

Hogy az olvasók megérthessék és az írók követhessék, Babukics Alajos megírja grammatikáját: *Osnova slovnice slavjanske narječja ilirskoga* s a *Danicá*-ban kezdi közölni¹, de a sokfelől érkező felhívásnak engedve, könyvalakban adja ki. Ezzel meg volt vetve az irodalmi nyelv alapja, ezentúl csak csekély módosításokról, a szókincs gyarapításáról lehetett szó.

Ezt a nyelvet nevezték *illyr nyelvnek*; ennek szókincsét állították össze illyr-német szótárakban Mazsuranics Iván és Uzsarévics Jakab.²

Ezen egységes helyesírást és irodalmi nyelvet Szlavóniában örömmel fogadták, hiszen a szlavóniai nyelvjárás erősen érvényesült benne, Horvátországban is általánosan elterjedt; a nevezetesebb írók közül egyedül Krisztianovics Ignác ragaszkodott a *kaj*-szóláshoz. Dalmáciában Kuzmanics Antal szép-irodalmi folyóiratot (*Zora Dalmatinska*) indított a régi helyesírással, de midőn ennek szerkesztését Karnanics Antal vette át, az illyrismus körébe vonta és az illyr nyelvet és helyesírást érvényesítette benne. Boszniában a ferenczrendiek Nedics, Jukics, Martics karolták fel az illyrismust és ezzel Gaj helyesírását és az illyr nyelvet; de sok kellemetlenséggel kellett küzdeniök, mert Barisics Ráfael püspök Rómában, Vedzsihi pasa pedig a horvát bánnál bevádolta Gajt, hogy a ferencziek útján forradalmat akar támasztani Boszniában. — Szerbiában ragaszkodtak a cirilicához; *illyr* irodalmi nyelvről nem akartak tudni, hiszen az a nyelv — úgy mondták — melynek Babukics megírta a grammatikáját, *szerb* nyelv. Leghevesebb volt a küzdelem Krajnában: ott Vraz Stanko és Kocsevar Mátyás fáradoztak az illyr nyelv és helyesírás terjesztésében, de Presern Ferencz költő és Kopitar Bertalan philologus hevesen küzdenek ellene; hibáztatják Gajt, hogy oly kevésbé érvényesítette lapjában a szlovén nyelv szépségeit és a »szerb« nyelvet vette át, mely pedig jóhangzás tekintetében meg sem közelíti a szlovént. Presern írói kört is akart alapítani, mely az *illyr* nyelvvel szemben a szlovént fejleszse és fenyegetőzött, hogy az *Ost und West*ben támadást fog intézini Gaj, Kollár és Safařik ellen. Kopitar Bertalant személyes okok is tették Gaj heves ellenfelévé: ő maga tervezte a délszláv népek

¹ Ugyanott 244. levél.

² *Njemačko-ilirski slovar*. 1842.

latinicájának reformálását és pedig oly módon, hogy a latin nyelvben elő nem forduló, sajátos szláv hangok jelölésére átveszi a cirilicának megfelelő jegyeit; Gajjal is beszélt ezen reformról; most rossz néven vette tőle, hogy a protestáns Kollárnak és Safaříknak lett tanítványa és ezeknek biztatására megelőzte őt a reformmal. Most Kopitar szenvedélyes temperamentuma teljes hevével küzdött Gaj ellen, azzal vádolta őt, hogy eszközül vetette magát oda Kollárnak és Safaříknak, kik vele akarják bevitetni Horvátországba a protestantismust. — Az illyr helyesírás Krajnában csak Kopitar halála után terjedhetett.

Az illyr nyelv és helyesírás terjesztése körül kifejtett munkáról szólnak a *Danicában* apróbb czikkek és Gajhoz intézett magánlevelek is. Cseh írók, mint Vaclav József és Hanka Vece-szláv örömmel látják, hogy az illyr helyesírás annyira közeledett a csehhez. Vraz Stanko 1836 november 10-én kéri Gajt, hogy vigyen az irodalmi nyelvbe mennél több elemet a szlovénból; 1838 márczius 11-én figyelmébe ajánlja a raguzai nyelvnek azt a sajátosságát, hogy az olasz nyelv hatása alatt jóhangzás érdekében kerüli a mássalhangzók torlódását; 1839 június 30-án értesíti Gajt, hogy Krempl Antal plebános lelkesedik az illyr helyesírásért és népiskolai olvasókönyvei útján akarja terjesztetni, mire a hatóságok támogatását is fogja kérni. — Dainko Péter, iskola-látogató, 1842 január 8-án Groszsonntagból értesíti Gajt, hogy imádságos könyvét az új helyesírással nyomatta; méltatlankodik azon, hogy Kopitar a régihez ragaszkodik.¹ — A *Danica* örömmel közli a hírt, hogy Zárában Vidakovics Anna *Anka i Stanko* cz. könyvét illyr helyesírással nyomatta. Kukuljevics Iván méltatlankodik azon, hogy Kuzmanics a *Dalmatinske Novine*-t és ennek szépirodalmi mellékletét, a *Zora Dalmatinska*-t régi helyesírással adja ki, a min a páduai egyetem délszláv hallgatói is megütköztek és nevükben Pucics Orsat knéz levélben fordul Gajhoz, hasson oda, hogy Kuzmanics vagy a cirilicát, vagy pedig az illyr helyesírást használja; ezen — mint Jukics F. írja — a boszniaiak is méltatlankodnak. A *Danica* mindedig elítélőleg szólt ezen lapokról, de mihelyt Kuzmanics kilép a szerkesztőségből s az illyr nyelv és helyesírás jelentkezik bennük, szeretettel üdvözl. Trnszki Iván panaszlik, hogy az örökös tartományokban lassan terjed az új helyesírás, noha Cselakovszky már 1832-ben is a legnagyobb elismeréssel szólt róla.²

DR. SZEGEDY REZSŐ.

¹ *Pisma* . . . 130., 131., 87., 321., 324., 325. és 38. levél.

² *Danica* VII. 25., IX. 29., 33., X. 11. és VII. 10. szám.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

HAZÁNKRA VONATKOZÓ KÜLFÖLDI UJSÁGHÍREK A XVI—XVII. SZÁZADBÓL.

Eberhard Buchner négy kötetben megjelenő gyűjteménye (Das Neueste von Gestern. Kulturgeschichtlich interessante Dokumente aus alten deutschen Zeitungen. Erster Band. Das XVI. und XVII. Jahrhundert.) magyar szempontból is érdekesnek ígérkezik. Felesleges megemlítenünk, hogy a »Zeitungen« szó nem veendő a mai értelmében. Németországban a XVI-dik században a nevezetesebb eseményekről koronkint egyes lapokat, — tudósításokat adtak ki »Zeitung« vagy »Neue Zeitung« címmel. Buchner gyűjteményében tizenhat kivonatot közöl a XVI. században megjelent »Zeitung«-okból. A XVII-dik században Németországban már rendes hírlapvállalatok léteztek, a melyek kezdetben természetesen csak hetilapokat adtak ki, de ezekben már nem csupán nevezetesebb eseményeket tárgyaltak, hanem a nyilvános élet legkülönfélébb mozzanataira is kiterjeszkedtek. A Buchner munkájának első kötetében közel 700 kivonatot találunk Németország különböző városaiban megjelent hírlapokból.

A kezünknel levő első kötetből csak azokat a kivonatokat és tudósításokat közöljük, a melyek Magyarországra vonatkoznak. A közlemények írmodora természetszerint mindinkább fejlődött. A XVII. század végén megjelent tudósítások egészen könnyen olvashatók, ellenben a XVI. századbeliek megértése gyakran fejtörést igényel. Mutatóul idézzük a Budavár bevételéről szóló tudósítás kezdősorait: »Item am fünfftzehenden tage Septembris hat der Türcke Offen eyngenommen, mit grosser Gewalt vnde yhr viel er-

schlagen, vnd do der Türcke ausz Offen zog, do setzte er bey zweytausent Türcken in die stadt, das sie die stadt solden bewaren« stb.
— Magyarul :

Item, szeptember tizenötödik napján a török bevette Budát nagy erőszakkal és itt sokat agyonvert ; és a mikor a török Budából kivonult, mintegy kétezer törököt hagyott a városban, hogy a várost megőrizték. Ahogy a török elment, a polgárok a törököket (t. i. az őrséget) agyonverték. Mikor a török ennek hírére vette, megint Budára vonult és a polgárokat mind agyonverte és más törököket helyezett ott el. Item a mezővárosokat vagy városkákat a Tunauon (Dunán) túl meg éppen leégette és minden népet, fiatal vagy öreget, halálra vert, némelyeket el is égetett, némelyeket a vízbe fojtott. Isten legyen valamennyinek irtalmas.

Item, mikor nemsokára azután a török Pozsony ellen indult, akkor a polgárok körülbelül tizenegyszáz szüzet küldtek a törökök elé és kegyelmet kértek a törököktől ; a török elfogadta a kérést, de a szüzeknek mind a hadseregnél kellett maradniok. Azután a török parancsot adott, hogy a hadsereghez küldjék őket ; akkor a szüzeket mind meggyalázták és a kik nem akartak az akaratuknak engedni, mind leszúrták, úgy, hogy csaknem valamennyit agyonverték. Azután a török nagy erőszakkal bevonult a városba és sokakat lefejeztetett és leszúratott és a várost megszállta a népével. Annak utána Bécsbe akart vonulni, de ez, mint mondják, abban maradt. (New Zeitung, 1526.)

A Magyarországot illető legközelebbi tudósítás már a XVII. századból való és Bécsből, márczius 20—30-ról van keelveze :

»Pozsonyban egy tüzes sárkányt láttak néhány óráig az égen, a mi a levegő megmérgezését jelentené«. (Wochentliche Ordinari Zeitung, — Zürich. 1638.)

Bécs, május 25. E hó 12-én Debreczenben, a mely a törököknek behódolt, nagy tűz támadt, miután egy ember, a kinek a nejét boszorkánysággal vádolták és elégették, ezt meg akarván boszulni, a várost fényes nappal felgyújtotta, úgy, hogy 912 ház leégett és sok ember és marha elpusztult (Sontagischer Mercurius. Berlin. 1671).

Bécs, június 8. A debreczeniek azt a polgárt, a ki a várost felgyújtotta a boszorkányság végett elégett felesége miatt, kézre kerítették és elevenen megsütötték, valamint más egyéb varázsló nőket is elégették. (Dienstagscher Mercurius. Berlin 1681).

A Buda előtti táborból, július 21—31. A mennyi asszony és hajadon van a városban, mind nagyszámú nyilakkal lő, a törökök pedig valamennyien puskáikkal. Az ellenség a legnagyobb kárt többnyire a kövekkel míveli, a melyeket kézből dob, vagy mozsárból lő, hogy

lehetetlen őrizkedni tőlük. Kirohanáskor a kardjukat használják és a fejeket mind beviszik magukkal. Az ellenség közül egyet, a ki a mi táborunkban a kútakat akarta megmérgezni, kézrekerítették, valamint egy vakmerőt is, a ki egy csomó levelet akart Budáról a török hadsereghez vinni. Egy szép török szüz Budáról átment a bajorokhoz, a császáriakhoz pedig egy született török, a kik egyhangúan azt jelentették, hogy minden, a mi a városban van, utczák és házak, alá van aknázva és ha mi berontunk, mindent fel akarnak robbantani, hogy egyik a másikkal a levegőbe röpüljön. (Dienstagischer Postilion Berlin. 1686.)

Frankfurt, augusztus 28 — szeptember 7. Tegnap délután 1 óraker egy futár érkezett ide a Buda előtti táborból, a honnét a mult hétfőn reggel utazott el; egészen fáradt és kimerült volt az erős utazástól és eleinte semmit sem akart mondani, de mikor megint lóra ült, hogy folytassa útját Brüsszelbe Vaudemont herceghez, a fogadósnak azt a nagyon örvendetes hírt mondta, hogy a megelőző napon Buda vára, hála a Mindenhatónak, a mieink ostromló kezére került és a török hadsereg megveretett; ő azonban, mivel gyöngé és kimerült, kéri, hogy ezt tartsa titokban, hogy a futárdíját el ne veszítse. Ha ez a nagyon óhajtott hír igaznak bizonyul, akkor semmi kétség, hogy legközelebb még más futárok is jönnek és a hírt meg fogják erősíteni. U. i. Éppen most megy át néhány futár, a kik a fennebbieket megerősítik. (Dienstagischer Mercurius. Berlin. 1686.)

Bécs, szeptember 5. Minekutána Scherffeberg tábornok úr a parancsa alatt levő gyalogsággal és dragonyosokkal mult hó 30-án a Buda alatti táborba érkezett, az ostromlottak és a nagyvezér rendkívül és annál inkább meg voltak döbbenne, mivel a legutóbbi actio alkalmával mintegy háromezer török maradt e csatatéren, a kiket pedig elfogtak, muskétákkal és nagy dorongokkal vertek agyon. És a mikor a keresztény tábornokok egy véleményen voltak az iránt, hogy az ellenség a várban megtámadtassék, mind a három hadoszlopból hét-nyolcezer gyalogos f. hó 2-án kora délután parancsot kapott az általános ostrom megkezdésére és noha háromszor visszaverettek, mégis, mint az oroszlanok, mohón és bátran újra kezdtek, míg végre az ellenségen kétségbeesés vett erőt és a vezér néhány törökkel a várkastélyba vonult vissza és egyezkedés okából kitűzte a fehér zászlót abban a reményben, hogy ezáltal megmentheti az életét; és ámbátor a mi vezénylő tisztjeink erre való tekintettel el voltak határozva megszüntetni az ostromot, a mely mindössze csak egy egész óráig tartott, a közkatonák mégis túlságosan fel voltak hevülve és a legnagyobb dühvel merészen betörték a városba. E közben a bajorokat a vár nagyobb részében némileg visszazoritották, de miután ötszáz emberrel erősebbekké lettek, az ostromot olyan retenthetlen elszántsággal ismételték, hogy a nagy rondellát és az ott

felállított 66 kész ágyut azonnal elfoglalták. Ennek következtében az ellenség két részre oszlott, letette a fegyvert és irgalomért és bocsánatért könyörgött, de mivel minden hiában való volt, ismét reassumálta a sereget és az utolsó emberig védekezett; ekkor a város már égett és borzasztó volt nézni a véres actiót. Mivel a keresztények bőszen haragja nem szűnt meg, összevagdaltak mindent, kicsit és nagyot, a mi csak eléjük került, sőt még a vezér lakásába is erőszakkal betörték és őt az övéivel együtt kegyetlenül lekaszabolták, de az alvezér, a kit egy Szereni (Serényi) ezredbeli muskétás elfogott, kegyelmet kapott. A legtöbb zsidó, körülbelül 400, a vízi rondellánál hajón akart menekülni, de rajtakapták őket; a kik elmenekültek, azokat Pest alatt a hajduk megfojtották és minden vagyonukat zsákmányul ejtették. Azután következett a rablás és még sok embert találtak a pinczékben. Tizennyolczsáz negyven és néhány fegyverest vágtak le a várórség emberei közül, mindössze pedig körülbelül hat ezer ellenséges lelket végeztek ki, kicsit és nagyot egyaránt. Ellenben a mi részünkről csak 2—300 ember esett el, vagy sebesült meg. A halottak közt van Spinola őrgróf alezredes úr, a ki hősiessen harczolt. Ilyen körülmények közt most már a török hadsereg a hidon át visszavonult. (Sonntagischer Mercurius, Berlin 1686.)

Bécs, szeptember 12. A Budán elfoglalt ágyúk közt van a négy u. n. Evangelista is, a melyek közül mindegyik oly nagy, mint két dupla kártány (Karthauene) és 141 fontos vasgolyót lő; ezeket egykor a keresztényektől vették el. A zsidóknak megkegyelmeztek oly feltétel alatt, hogy minden elásott kincsüket felfedezzék és éppen úgy, mint a törökök, váltságdíjat fizessenek. A várban talált élelmi- és lőszerkészlet az ostromlottaknak még egy évre elég lett volna és mivel a szökevények az ellenkezőt jelentették, részben karóba fognak huzatni, részben meg fognak nyúzatni. A foglyokat két részre osztották, az öregeket és sebesülteket, férfiakat úgy mint nőket, levagdalták és a Dunába dobták. Item a legtöbb asszonynak, a kiknek 4, 6, 10 és 12 hetes gyermekeik voltak, elevenen felvágták a hasát, beledugták a gyermekeiket és úgy hagyták leúszni a vizen. Most Budán és a környékén mindent eltakarítanak és kitisztogatnak. (Dienstagischer Postillon, Berlin 1686.).

Kivonat egy magyarországi levélből; május 9-ről. Tegnapelőtt a Palástit kőpadra vonták, de semmit se tudtak kivenni tőle, a míg csak Szt. János evangéliumát a fejére nem tették és szenteltvizet nem adtak neki inni, a mire valamennyi gonosztettét és czinkostársait is megvallotta.

A stilust igyekeztünk lehetőleg az eredetihez híven visszaadni, a mi persze nem mindig sikerült; egyébíránt magától értetődik, hogy a lényegét a formának nem áldozhattuk fel. HUSZÁR IMRE.

»DE FUSCIO« BIBOROS HUNYADI MÁTYÁS
»ROKONA«.

Beckenszläger János salzburgi érsek halála Hunyadi Mátyás magyar királyt arra indította, hogy 1490 márcz. 8-án az üresedésbe jött főpapi szék betöltése ügyében Incze pápához forduljon.¹ Levele szerint az érsek »nem régen« halt meg és bár jogosan feltételezte, hogy a pápa az érsek elhalálózásáról szóló hírt vagy jelentést már ismeri, mégis szükségesnek találta, hogy azon különös kapocsnál fogva, mely őt már régen a salzburgi érsekséghez fűzte, ez ügyben minél előbb személyesen a pápához forduljon. A különös kapocs abban keresendő, hogy az érsekség legtöbb birtoka, Mátyás véleménye szerint, teljes joggal az ő kezén van és az ő hatósága alatt áll, minek alapján magát jogosítva érezte arra, hogy az érsekség további épésében maradásáról és javáról mintegy hivatalosan gondoskodjék. A gondoskodás főtárgya természetesen az volt, hogy ezen egyház élére oly alkalmas, hasznavehető és simulékony férfi kerüljön, a ki a császár és Mátyás között már régen támadt ellenséges viszonyt nem úgy, mint Beckenszläger, táplálja s növeszsze, hanem tapintatossága s élelmessége segítségével valahogy elsimítsa. Mátyás attól félt, hogy az új érsek esetleg Frigyes császár embere lehetne s azért mindent elkövetett, hogy saját jelöltjét a pápánál keresztülvigye. E jelölt *de Fuscio biboros* volt, a kit a pápának nemcsak mint kiváló s tudós férfit, hanem mint vérbeli és sógorsági kapocs (= affinitas) által hozzá közel álló embert ajánl, a kiről feltételezi, hogy a pápa őt rátermettsége s kiváló tulajdonságai miatt eddig is nagyrabecsülte. Hogy ajánlásának nagvobb súlyt adjon, azt is kiemelte levelében, hogy esetleges egyezkedés alkalmával ő *de Fuscio* biborossal, mint rokonával, a birtokok átengedése ügyében mindenestre sokkal könnyebben és barátságosabban tudna czélt elérni, mint akár mely más, de ránézve idegen utóddal. Annyira ajánlotta véden czét a pápának, hogy még azt is kiemelte, hogy Incze a *biboros* salzburgi érsekké való kinevezése által nemcsak a nevezett érsekség javán segít, hanem egyúttal neki (t. i. Mátyásnak), valamint a *biborossal* vérbeli rokonság útján összekötött összes egyéb fejedelmeknek is szívességet tenne, melyet ő (t. i. a magyar király) a többiekkel egyetemlegesen készséges szolgálattal és megfelelő adományokkal mindig buzgón kiérdemelni akar stb.

* * *

Ezen levél a következő megjegyzésekre ad okot. »*De Fuscio*« nevű *biborost* a rendelkezésemre álló kútfőim nem ismernek és

¹ Mátyáskori diplom. emlékek IV. 144—145.

Hunyadi Mátyás király rokonai sorában ily nevű tag ki nem mutatható s így már első pillantásra tisztában vagyunk az iránt, hogy a névírásba már a levél kiállításakor vagy későbbi közzététele alkalmával értelemzavaró hiba csúszott. De következik belőle még más is.

Lényeges hiba t. i. az, hogy számos író s általában a nagyközönség is a *rokonság* és a *sógorság* fogalmát egymással felcseréli, egynek veszik s ezáltal a családtörténelmi (= genealogiai) kutatás sikeres eredményére annyira szükséges meghatározatlant megnehezítik.

A »rokonság« alatt tulajdonképpen kizárólag a vércapcon alapuló hozzátartozandóság értendő, míg minden egyéb családi kötelék az úgynevezett sógorsági viszonyon alapulónak volna tekintendő. Ennek figyelembevételével rögtön felismerhetjük, hogy de Fuscio biboros, bár Mátyás hangsúlyozza, hogy vérbeli kapocs után (sanguine) is rokona, nem a királynak, hanem inkább nejeének a rokona.

Meg is találjuk.

A mostani Ariège nevű franciaországi departement legnagyobb részét valamikor az önálló Foix-grófság képezte, melyet latinul *Fuxium*-nak neveztek és melynek urai a középkori franciaországi kisebb dynasták között nem éppen az utolsó szerepet játszották; egyik águk még a navarrai királyi koronát is elnyerte. A Foix-grófok állítólag a Carcassonne-i grófi dynastia ivadéakai; első kimutatható ősük, Bernát, 1012-ben merül fel és meghal 1069-ben. Egyik utódja, IV. Gaszton, Foix és Bigorre grófja, Bearn ura, Narbonne vicegrófja (szül. 1423-ban, † 1472), feleségül vette Eleonorát, János aragóniai király és Navarrai Blanka leányát, mely házasságból a többiek között egy Péter nevű fiú (Pau-ban 1449. febr. 7-én) született, a kit rendesen, mert a családban egy öregebb Péter nevű tag (biboros, † 1464) is élt, »ifjabb«-nak neveztek. Az öregebb Péter az ifjabbikat nagy gonddal neveltette; Páviába küldte, hol, miután Sundéénál, korának egyik legkiválóbb jogásznál a jogot tanulta, a doktori méltóságot kapta. Később az Alsó-Bretagneban lévő Vannes-i püspöki széket nyerte; 1476-ban biboros lett. Tanult és ügyes ember volt. Családja érdekében sokat tett Aragóniában és a Bretagneban; VIII. Incze pápa őt küldte Nápolyba követnek; meghalt Rómában 1490 augusztus 10-én.

Azt, hogy Mátyás levelében de »Fuscio« helyett (a mi a Fuxium-nak megfelelné) »de Fuscio« áll és hogy Mátyás védelem alatt »de Foix« értendő, Fraknoi Vilmos egyik művében már kimutatta; de mily rokonsági kapocs fűzte őt Mátyás királyhoz, erről mind eddig tudtommal nem hallottunk semmit. A következő stemmatörök megadja erre a kellő felvilágosítást.

I. Ferdinánd † 1416
Aragónia királya

V. Alfonz † 1458 Aragónia királya	II. János † 1479 neje : Navarrai Blanka † 1441
tm. Ferdinánd † 1494 Nápoly királya	Eleonora † 1479 Navarra örököse férje : IV. Gazton, Foix grófja † 1472
Beatrix † 1508 férje : Hunyadi Mátyás † 1490	ifj. Péter szül. 1459 † 1490 vannesi püspök, 1476-ban biboros

Látjuk tehát, hogy »de Fuscio« helyett »Fuscio« vagyis *Fuxio* volna olvasandó s hogy Beatrix királyné és Foix Péter biboros szülői elsőfokú unokatestvérek voltak.

Miután Mátyás király még 1490 április 6-án, tehát levelének keltezése után egy hónappal később, Péter biboros pedig öt hónappal később meghalt, valószínűnek látszik, hogy a pápa a király kérelmét nem teljesíthette. Az elhalálozott salzburgi érsek, a kit a király említ, *Beckenschläger* (magyar fordításban : Beckensloger = Beckensloer) (III.) János, a ki az eddigi adatok szerint 1482-től 1489-ig az érseki széken ült ; utódja, ugyanezen adatok szerint Schaunburgi Frigyes, 1489-től 1494-ig. Ezen utóbbi adatot azonban Mátyás levele alapján kétségesnek kell vennünk, miután szerinte a salzburgi érseki szék 1490 márcz. 8-án még betöltetlen volt. Bizonyítja ezt különben még azon körülmény is, hogy Herkules ferrarai herczeg 1490 febr. 11-én Beatrix királynénak közvetítését kéri Mátyás királynál, hogy ez az üresedésbe jött salzburgi érsekségre pályázó Gonzaga Zsigmondot ebbeli törekvésében hathatósan támogassa (Mátyáskori diplom. emlékek IV. 130—131.).

DR. WERTNER MÓR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Rimay János (1573—1631). Irta Ferenczi Zoltán. Budapest, a Magyar Történelmi Társulat kiadása, 1911; 264 l. (Magyar Tört. Életrajzok, XXVII. évf. 3—5. f.)

Mióta Radvánszky Béla b. a sajkókazai kodex kéziratából Rimay munkáit teljesebbé téve kiadta, némi érdeklődéssel fordult e XVII. századbéli költőnk felé irodalomtörténetíróink figyelme. Kisebb-nagyobb tanulmányokban foglalkoztak vele, s most Ferenczi Zoltán egész élettörténetét összeállította. Sajnos azonban, e műnek, legalább első felének majd minden lapja mutatja, hogy írója csak gyér adatokat használhatott s egyes töredékekből volt kénytelen összefüggő egészet szerkeszteni. Kísérlete alig mondható sikerültnek, a mit nem is csodálhatunk; anyag nélkül bajos építeni. Nem igen értjük: hogy kísérthette meg a töredékes adatokból egész életrajz írását, a melyhez sokkal több forrásra lett volna szükség. Rimay sem mint államférfiú, sem mint író nem oly kiváló alakja korának, hogy egész életrajzot — értve e műfajt komoly tudományos és művészi értelemben — megérdemeljen. A mi benne az átlagemberen felül található: jól megfér egy kisebb tanulmány keretében.

Magának a szerzőnek is éreznie kellett feladata nehézségét, azért próbált több apró mozaikot készíteni a meglevő adatokból, hogy aztán ezek összeillesztése az olvasó elé állítsa Rimay János államférfiúi és költői képét. Azonban, bár a mű végén maga Ferenczi megkísérli az eredmények összefoglalását: élénkebb, hatásosabb képet, a mely kissé megkapja az olvasót, csak a könyv második felében rajzol. A forrásul kínálkozó levél tartalmát nem egy helyt mindenestül kivonatolja s így természetesen sok mindennapi, teljesen érdektelen adatot is elmond, a mi kellő összefüggésben jellemző lehetne, de a hogy a szerző felhozza, sokszor semmi érdeke.

Nem tagadható azonban, hogy Rimay államférfíui működésének egy pár részletét tanulságosan megvilágítja; sőt pályájának második felét, a mely Bocskay mozgalmával kezdődik, általában érdekesen festi, noha az említett szerkesztésbeli fogyatkozások itt is észrevehetők. Különösen Rimay követi szolgálatait állítja elénk nagy részletességgel onnantól kezdve, midőn Rimay Bocskayhoz csatlakozik, megnyeri bizalmát s mint belső embere a kolozsvári, illetőleg medgyesi országgyűlésre is elkíséri s kincstartói, tanácsosi és titkári minőségben szolgálja. Ép e fontos állásában jut arra a meggyőződésre, a mely a béke ügyét mindenek közt első kérdéssé avatja. Bizonyára Bocskay számvetése összhangzásba kerül Rimay törekvéseivel, a melyeket Illésházy is hathatósan támogat. Voltakép Rimay csak Illésházy után indul, Bocskay nevében követül jár nála s a győzelem eredményeit igyekszik a német és török udvarral szemben biztosítani. Viszont Illésházy is nem egy fontos kérdés szóbeli elintézését bízta reá mind a bécsi, mind a zsitvatoroki békére nézve. E szolgálataiért némi adományt nyer Bocskaytól, de őszinte híve lesz az udvarnak s a zsitvatoroki béke pontozatainak végrehajtásában tetemes részt vesz. Első konstantinápolyi útját is ez ügyben teszi, mint Herberstein Ádám b. meghatalmazott bécsi követ társa. Megbízata s súlyos feladat elé állítja egyrészt, mivel a török kezén hagyandó falvak jegyzékét nem lehetett végleg megállapítani, másrészt, mivel a budai basa, valamint a porta mindenféle ravaszságot felhasználtak, hogy a zsitvatoroki békének a török szöveg értelméhez képest, mely a magyartól eltért, szerezenek érvényt. Huzamos ideig tart e követi utazás, ezer viszontagsággal kell Rimaynak küzdenie. Ferenczi napról-napra, pontról-pontra kíséri ez utazást és alkudozást, kiemelve a tárgyalások főnehézségeit, Esztergom, Kanizsa és Eger visszavételére irányuló kívánságaikat, a török megátalkodottságát, Rimaynak a porta hatalmas embereinél való ügyes forgolódását s a hosszas alkudozások sikertelenségét. Nem elég, hogy Rimay Konstantinápolyban oly sokáig időz, Budáról sem egykönnyen tud megszabadulni, mivel a bécsi udvar a hátralékos 50 ezer forint elküldését egyre húzza-halasztja, sőt azt kívánja, hogy annak elengedését eszközöljék a Budán tartózkodó követek. E közben Illésházy is meghal, a követek tovább tárgyalnak Budán, de kézzelfogható eredmény nélkül a hódolt terület határait nézve.

A másik nevezetes működése Rimaynak Bethlen Gábor első fölkelésével függ össze. Thurzó Imre révén, a kinek bizalmasa volt, ő is Bethlenhez csatlakozott, de — úgy látszik — csak kénytelenségből s ideig-óráig. A beszercebányai ország-

gyűlésen a magyarországi rendek a portára küldendő követjökül választják. Tulajdonkép most a török fegyveres pártfogásának megnyerése a követség célja. Bethlen részletes utasítással látja el a követeket: miként igyekezzenek a szultánt felvilágosítani, Bethlen zászlóbontásának az ő érdekeit is gyámolító fontosságáról s a császár követeinek hazabocsátásáról. Természetes, hogy Bethlennek elsőrangú érdeke a török pártfogását biztosítani, s már csak e körülmény is azt mutatja, hogy Rimay ügyességéről igen jó véleményt táplált Bethlen is, a ki főleg Vác átadását akarta elodáztatni a követséggel, hogy a magyar rendek előtt népszerűségét megőrizze. Rimay és társai azonban a budai pasával nem boldogulhattak. S midőn a követség kedvezőtlen körülmények közt végre Konstantinápolyba ér, Vác erőszakos elfoglalása megváltoztatja a dolgok folyamatát s látszólag Bethlen részére hajlítja a török politikát. Rimay és Dóczy leteszik az esküt arra nézve, hogy a porta nélkül Bethlen nem köt békét a császárral, s így a porta a magyaroknak nyújtandó segély mellett dönt, a mi az erdélyi fejedelmet a császárral megkezdett alkudozások megszakítására serkenti. Csakhogy II. Ferdinánd követe ügyesen ellensúlyozza Rimayék eredményesnek látszó működését, a mit Rimay későn vesz észre s elkedvetlenedve hagyja el a portát. Bethlen többé nem él szolgálatával, s Rimay sem sokat törődik Bethlen ügyével. Nem lehetetlen, hogy az ifjú Thurzó Imre halála is közrehatott Rimay pártállásának megváltoztatására; de az is lehet, hogy a fejedelem egyszerűen mellőzvé, Rimay elkeseredve vonult vissza alsósztrégovai magányába s nem igen érzett vágyat a nyilvános szereplés izgalmaira. Mind e mellett a szőnyi békében vármegyéjének biztosául működik közre, naplótöredéket is hagy hátra, de országos érdekű munkát többé nem végez.

Szerzőnk Rimay irodalmi műveit — úgy szólva — egyenkint ismerteti, néhány helyes észrevétellel kísérve költői és prózai darabjait, de irodalomtörténeti helyének szabatos meghatározásával adós marad. Rimay Balassának legnevezetesebb tanítványa, költői gondolatainak s versidomainak egyenes örököse. Nem méltatlan hozzá. Szerelmi, hazafias és vitézi verseiben mintegy a XVI-ik század nagy lyrikusának eszméit ápolja, vallásos és tanító költészetével pedig a XVII-ik század általános felfogását hirdeti. Működése tehát mintegy összeköti a két század irodalmi, hazafias és általános emberi törekvéseit. Nem oly kiemelkedő alak, mint Balassa vagy Gyöngyösi, hogy Zrínyit ne is említsük; de korában számot tesz, kortársai sokra becsülik, s az irodalomtörténetírók régebbi véleménye kétségtelenül nagyban módosul Radvánszky B. b. kiadása nyomán. Ez újabb

véleményt akarta Ferenczi az irodalmi köztudatban erősíteni e szóban levő könyvével. S e szempontból nem sikertelen munkát végzett.

KOVÁTS ANTAL.

Csomor Lajos, A kolozsmonostori benzés apátság és birtokai (1556-ig).
Kolozsvár, Gombos Ferencz könyvny., 1911. 8. r. 92 l.

A szerző érzi s ki is jelenti, hogy tisztább, elevenebb képet rajzolt meg a kolozsmonostori apátságról, mint a milyent azok a történetírók mutattak be, a kik korábban foglalkoztak a monostorral. Szívesen elismerjük, hogy nem volt fölösleges vállalkozás történetének újabb megírása.

Attól, hogy I. Béla királyunk megalapította, az 1556-iki saecularisatio eltörölte, sok vihar zúgott le az apátság fölött, de egy sem viselte meg annyira, hogy multjának emlékeit végleg elpusztította volna. S mivel így az apátságról aránylag sok okleveles anyag maradt ránk, története, legalább külső kereteiben, eléggé részletezhető. Sőt a belső életéről beszélő írások sem hiányzanak s arról mindenesetre bővebben lehet írni, mint a szerző tette. Általánosságban szólva úgyis abban látom a munka legfőbb fogyatkozását, hogy a mily epikai bőbeszédűséggel tárgyalja le a sok unalmas birtokpert, oly szűkszavú lesz, mikor jog-, kultúrtörténelmi vonatkozásokat foglalhatna össze, sőt részletezhetne.

Hangsúlyozom, hogy Csomor dolgozatát becses, szorgalmas és lelkiismeretes munkásság eredményének tartom, melyet érdeklődéssel tanulmányoztam. Érdeklődésem bizonyosága legyen, hogy rámutatok hiányaira, fogyatkozásaira.

Hogy az apátság történetével egészen szorosan összefüggő részletekhez siessek, csak futólag említem, hogy bajos volna bizonyítani, hogy a benzések megtelepedése a legtöbb helyen megelőzte a püspökség és egyházmegyei beosztás föllállítását s hogy a kolozsmonostori apátok rendszerint családias viszonyban voltak az udvarral. Kétségtelen azonban, hogy az udvar jóindulata vetette meg a monostor alapját s az gondoskodott további sorsáról is. Az erdélyi püspökökkel való küzdelmek, a tatárjárás okozta szenvedések után IV. Béla az apátság új megalapítója lett. A következő idők a birtokrendezés és védelem közt múlnak. Az ebben fáradozó apátok közül nem ismeri a szerző Albertet, a kinek 1293-iki szereplése nem éppen jelentéktelen.¹

¹ Balics: A róm. kath. egyház tört. Magyarországon. III/2. 180 l.

A rendezés azonban nehezen ment. Ebben jelentős része volt a XIV. század elején az apáti szék miatt támadt zavaroknak. Lázár apátnak ellenféllel kellett küzdenie. Ez magyarázza meg, hogy, noha 1314-ig apát,¹ mellette Henrik is viseli e címet, megveti lábát a monostorban s felsőbb hatóságnak kell eltávolítani. A külső, belső zavart folytatja a bitorló István kormánya; ez botrány-apát volt ugyan, de azért az abbas fatuus mégsem ennyit jelent s azt sem kell róla hinni, hogy az ugyan-csak birtokába került garapi apátság valami más, mint a grábi, garábi. Pál erdélyi püspök nem tudott, nem is akart monostori rendet teremteni. Megalkotta ezt Szigfrid garamszentbenedeki apát buzgósa s az összes magyar benczések érdeklődése, mely János apátot állította a monostor élére.²

János apát kormányának tárgyalása közben föltűnik a szerzőnek Jakab prépost. Ha a 70 s egynehány kolozsmonostori szerzetest, a kiket ismerünk, összegyűjtötte volna, meglátta volna, hogy e cízzel nemcsak ő fordul elő, hanem Miklós is (1350—1356). A prépost egyébként ekkor nem azonos a perjellel, hanem jószágkormányzóféle. Legyen megjegyezve, hogy János apátról 1344-ben is tudunk.³ Ugyancsak hátrább kell tenni László apátságát is,⁴ mikor azután azt fogjuk látni, hogy utóda, István, halála évében foglalta el az apáti széket. Míg azonban ezeknél csak kis időkülönbségről van szó, László apát, a kit már 1384-ből ismerünk,⁵ 1385-ben meg Mária királyné környezetében Pozsegavárott látunk,⁶ ismeretlen maradt Csomor előtt.

Pál apátságánál, a ki tehát 1384 táján nem lehetett a monostor feje, nem számítva, hogy az erdélyi püspökkel a Szent Benedek-kápolna miatt támadt érdekes összeütközéséről nem esik szó,⁷ nem tud róla, hogy alatta volt a konvent jegyzője az oklevélkölhő István, a ki azután máglyán fejezte be életét s minden oklevelet, melyben neve előfordult, semmisnek nyilván-

¹ Eszterházy hivatkozása helyes s a nála levő 1314-et, mint az országos levéltár: dipl. oszt. 28715. sz. oklevele mutatja, nem kell 1304-re javítani.

² A szerző arról panaszkodik, hogy a kolozsmonostori apátság levéltárának némely darabja 1898 óta elveszett. Ugy nézem, nem vészett el, hanem Budapesten van az országos levéltárban, pl. a János 1339-i apáti évére vonatkozó a dipl. oszt. 28725. sz. alatt.

³ Országos levéltár: dipl. oszt. 28727. sz.

⁴ Fejér IX/2. 594—595., 604—605 l.

⁵ Történ. Tár 1896. 727 l.

⁶ Gelcich-Thallóczy: Ragusa és Magyarország összekötéseinek oklt.

99 lap.

⁷ Országos levéltár: dipl. oszt. 28764 sz.

nítottak,¹ a konventnek új pecsétet adtak. Csak azt említem még, hogy, tudtommal, az esztergomi érsek 1402-ben nem a hadi pénztárba kért Pál apáttól 200 aranyat, hanem olasz követ-ségi útjára.²

Az apátság külső és belső viszonyának tüzetesebb ismeretehez tartozik Albeni Henrik apátságának néhány érdekes esete, melyről az apátság történetében nem olvasunk. Így a Macskásiakkal való egyezkedéskor az apát ellen elhangzott tiltakozásnak fontos részlete, hogy az nem pusztán a konvent, hanem egyben universorum aliorum fratrum Ordinis Sancti Benedicti történt, a mi a benczés magyar rendtartomány jog- és birtokvédő szerepére utal.³ A jegenyeiekkal kötött malomszerződésnek pedig becsebb és fontosabb a folytatása: az apát az itt biztosított jövedelmeket, az apátságnak Bethlen-hegyen levő szőlőjét és dézsmáját elszámolás kötelességével az órszerzetességnek (ad officium custodiatius) adta át istentiszteleti czélokra, miből XII. Benedek reformstatutumának megvalósulása s a vagyonmegosztás szokása nyer bizonyítékot.⁴

Balázs apát nem 1424-ig, hanem 1425-ig kormányozta Kolozsmonostort,⁵ mikor azután, az apátság egy breviariumát is magával vivén, más állásba ment, akárcsak Albeni Henrik, a kivel a Liber processuum stb. vezett el. Ezekről szó van Antal apát 1427-iki vagyonleltárában. A szerző említi, de, azt kell hinnem, közelebről nem ismeri, mivel lehetetlennek tartom, hogy ki ne aknázza volna a benne levő kultúrtörténelmileg rendkívül becses anyagot, mely egyben-másban még az erdélyi szokás ismeretéhez is nyújt tájékoztatót. Azt sem érthetem, hogyan kerülhette el a figyelmét az a tudósítás, mely Antal apát idejéből a póroknak Kolozsmonostor ellen való támadásáról szól s melyet keresni sem kellett volna.⁶

Hogy sokáig ne gáncoskodjam, apróbb észrevételeket nem teszek, csak fontosabb dolgokra utalok. Így Polnár előtt Lőrincz boroszlói kanonok is bírta Kolozsmonostort; ⁷ Kálnai után meg Szepetk Miklós javára történt királyi adományozás.⁸ Fráter György nem egészen mint erdélyi mindenestül vezette Kolozsmonostor ügyeit, mivel akkor nem tartotta volna szükségesnek,

¹ Hajnik: Magyar bírósági szervezet és perjog stb. 364 l.

² Országos levéltár: dipl. oszt. 28951 sz.

³ U. ott, 36896. sz.

⁴ U. ott, 28166. sz.

⁵ U. ott, 28129. sz.

⁶ Megjelent az Erdélyi Múzeum 1910-i évf.-ban.

⁷ Teleki: Hunyadiak kora. V. 261 l.

⁸ Történ. Tár. 1893. 299—300 l.

hogy birtokában I. Ferdinánddal is megerősíttesse magát.¹ Nem is volt az apátságnak utolsó feje. Utána Megyesi Ferencz következett, a ki utóbb váradi prépost lett s 1553 december 20-án a konvent színe előtt mondott le Kolozsmonostorról Ilosvai János javára.² Ilosvai utódja I. Ferdinánd adományozása értelmében Kolozsvári János dominikánus lett, a kit azonban a bekövetkezett saecularisatio megakadályozott az apátság javainak élvezetében.

Egyhez-máshoz még volna szavam, de kifejezett elismerésem után talán már soknak is látszik az észrevétel, melylyel a kis könyvet kísértem. Pedig tárgyilagos észrevételeim után is becses dolgozatnak tartom Csomor dr. munkáját, melyen a szerző érdeklődő, apróságokról sem feledkező gondnal, buzgósággal fáradozott s a melylyel, az apátság külső történetének elfogadható, közben-közben apró részletekig kidolgozott rajza mellett, a birtokügyek részletes tárgyalásával az erdélyi családügyek, jószágvándorlások, gazdasági viszonyok megismeréséhez is becses adalékokat nyújtott.

SRS.

Heltai Gáspár Dialogusa a részzegegről és tobzódásról (1552). Irta Czöbel Ernő. Budapest, 1911. Franklin társ. Ára ? 59 l.

A doktori disszertáczióknak készült kis füzet magasan kiemelkedik az egyetemi dolgozatok átlagából. Heltai Dialogusával foglalkozva, Czöbel felismerte a XVI—XVII-ik századi magyar írók munkásságának igazi jelentőségét abban, hogy ezek a gyakran nagyon csekély irodalmi értékkel bíró művek kortörténeti és pedig első sorban gazdaságtörténeti szempontokból itélendők meg. Értekezésében ennek következtében eredeti célja, a Dialogus ismertetése, háttérbe is szorult a történelmi keret megalkotása mellett. A XVI-ik században Európaszerte bekövetkezett gazdasági és társadalmi forrongások képét nagy olvasottságára támaszkodva rajzolja és ebbe a gazdaságtörténeti milieube helyezte az irodalomtörténeti ismertetést.

Művének legértékesebb része s voltaképpen az egésznek gerincze az a három fejezet, melyekben a XV—XVI-ik századi Magyarország gazdasági válságát, sülyedését és az egyházi (első sorban protestáns) íróknak evvel kapcsolatos munkásságát festi. Éles szemmel ismeri fel a nemzet hanyatlásának gazdasági okait, biztos kézzel ragadja ki az olvasmányai adta hatalmas anyagból mindazt, a mi a kor összefoglaló rajzolásához szükséges és fontos. Túlságosan meglátszik ugyan felfogásán Heltai s más protestáns vitázók hatása, a minek követ-

¹ U. ott, 1878. 256. l. Történeti Lapok. II. 1140—1141 l.

² Bunyitai: A váradi püspökség tört. III. 435 l.

keztében — úgy véljük — kissé pesszimista szemüvegen át nézi a kor képét; a közállapotokat a valóságnál romlottabbnak tartja. Nem vette figyelembe, hogy ezek az iratok hitviták céljaira s a visszásságok ostromozására készültek s így természetsszerűleg túloznak. Történeti ítélőképességének fejlettségét mutatja, hogy e téves kiindulópont mellett is hű képét adja a kornak s ellentétben forrásaival, kik mindenért az egyházat és papjait okolják, a válság szülőökát külpolitikai eseményekben, gazdasági tényekben keresi.

Érdekesen fejtegeti a városok helyzetét a lesújtó anyagi válság közepette és a magisztrátusoknak a romlás meggátlását célzó intézkedéseit. Irodalomtörténeti szempontból néhány jelentős új adattal gazdagította Heltai életéről való ismereteinket, különösen a szebeni szászokkal fennállt összeköttetéseire vonatkozólag.

DR. HÓMANN BÁLINT.

ÉSZREVÉTELEK HORVÁTH SÁNDOR BÍRÁLATÁRA.¹

A Sárvár-Felsővidéki gróf Széchényi család három kötetre tervezett monographiájának első kötete 1911 augusztusának elején jelent meg. Horváth Sándornak tehát bőséges ideje volt ahhoz, hogy a munkát alapos és a tárgy fontosságához minden tekintetben méltó tanulmány keretében mutassa be a Századok olvasóinak. E helyett azonban azt látjuk, hogy a kötetnek csupán egyetlen fejezetével foglalkozik, s arról se nyújt világos, alapos és összefoglaló képet. Már maga az a szokatlan eljárás is, hogy a munkának tartalmilag fontosabb, terjedelmére nézve nagyobb részéről egyetlen szóval se emlékezik meg, úgy gondolom, maga is eléggé jellemzi a bírálat alaposságát.

Arra kérem tehát a hazai történettudomány, de különösebben a család-történeti kutatások és a Széchényiek múltja iránt érdeklődőket, ne bízzanak meg vakon az ismertetésben, hanem a munka olvasásával alkossanak önálló véleményt az abban foglaltakról.

Mivel az ismertetés a Széchényiek származásának kérdését látszólag alapos megvitatás tárgyává teszi, engedjék meg a Századok olvasói, hogy válaszómban én is csak ezzel a kérdéssel foglalkozzam.

Hogy a Széchényi család honnan származik, a Legnagyobb Magyar nemzetiségének hol ringott a bölcsője, régóta vita tárgyát képezi; kell, hogy minden magyart érdekeljen fajunk ezen izzólelkű megtestesítőjének származása, alúlirottanak pedig a megbízásból kifolyólag foglalkoznia is kellett vele.

Hogy a kitűzött célt elérhessük, vegyük vizsgálat alá azt az öt emléket, a mely a Széchényiek származására nézve napjainkig megmaradt.

¹ Századok, 1912. évf. 378—389. l.

1. A családi levéltár legrégebbi darabja *Miksa király 1565 márczius 23-án kelt adománylevele*, a melylyel a nógrádmegyei Alsószécsényke és Becske birtokok egy-egy részében Széchényi Mihály pápai alkapitányt és Tamást új adomány czímén megerősíti, elismervén, hogy a birtokok őseik tulajdonában voltak, de az azokra vonatkozó okleveleket valami szerencsétlenség folytán elvesztették.

Az oklevél eredeti, formai hitelességéhez szó se férhet. Az a kérdés se merülhet fel, hogy nem később szerezte-e meg a család, mert a levéltárról 1730 körül készült első lajstromban is benne van.¹

Kérdés: tartalmilag megállhat-e?

A két jelentéktelen nógrádmegyei kisközség történetét összeállíthatjuk az Árpádok korától kezdve. 1254-ben Becskén monostort találunk, Alsószécsénykét meg Zerdahelynek nevezik; 1271-ben a velök szomszédos Berczeliek: Ata, Mohóny, Sixtus, Barakony és Kozma bírják, a kik a Zách nemzetség már ismert tagjai.²

A községek történetének további nyomozása azt mutatja, hogy a XIV-ik század elején azok még osztatlan nemzetségi birtokok, majd a Gyürky, Széchényi és Péteri, *azonos eredetű* családok osztják fel maguk között Gyürkivel (Hont m.) és Péterivel (Pest m.) együtt. Tehát az oklevél azon állítása, hogy Szécsénykén és Becskén megelőzőleg élt egy Széchényi család, való.

Minthogy pedig előkerült az esztergomi káptalan azon oklevele is, a mely az említett Széchényiek beiktatását jelenti a királynak, — egy 1561-ik évi oklevél tanúsága szerint szintén ott él és Szécsénykei Mihálynak nevezik szomszédai — el kell fogadnunk az oklevél azon állítását is, hogy Széchényi Mihály és Tamás a középkorban a két községben élt Széchényiek leszármazottjai.

A legszigorúbb tárgyilagossággal ebből csak arra következtessünk, hogy ezen legrégebbi, minden kétséget kizáró hiteles oklevél Alsó-Szécsénykére és Becskére utalja a kutatást.

A további kérdés: éltek-e Széchényiek később is a két helyen? — Igen, a legutóbbi időkig is éltek s ezeknek származási táblája össze is állítható. Tény az, hogy a török hódoltság beköszönésével megritkúl a két kis hely lakossága. 1542-ben Becskén Széchényi Benedeknek van két telke, Alsó-Szécsénykén Széchényi Imrének egy és Péternek is egy. (U. ő 1558. is ott él.) A mint láttuk, 1561—1565 között Széchényi Mihály és Tamás birtokosok ott, továbbá ott kellett lennie azon Széchényi Márton földjének is, a kit a Széchényiek közül ott maradtak között nem találunk, de a kiról Becskének Alsó-Szécsényke felé eső határát — a község hivatalos bizonyítása szerint — Márton-rétnek

¹ A gr. Széchényi család levéltára I. kötet, 14. sz. I. csmó, 78 db. Capsa J. 675. sorszám.

² Az ismertetés megízhatóságát talán mindennél jobban jellemzi az, hogy az egész kérdésnek ezen alapját képező tényről a bíráló mit se tud.

nevezték el. Azon tényből tehát, hogy egymást követő rövid időközökben a nevezett Széchenyieket Alsó-Szécsényke és Becske bizonyos birtokrészeinek birtokában találjuk, azt *kell* következtetnünk, hogy azok az ott élt középkori Széchenyiek leszármazottai *lehetnek* és egymással feltétlenül rokonságban *kell* állaniok. Hogy milyen fokú ez a rokonság, azt a kortan és származástan fennálló szabályai szerint kell azután eldönteni. Minthogy pedig, a legszűkebb határokat vonva, Széchenyi Mihály 1530—1580 közt élt, az említett Péternek leszármazottai, továbbá a Szécsénykén maradt családtagok is ismeretesek, Széchenyi Márton, a kinek élethatára 1560—1628 közé esik, feltétlenül egy nemzedékkel fiatalabb, tehát Mihálynak, Tamásnak, vagy a vele egyidőben élt valamelyik családtagnak *fia*.

Többre az első emlékhöz fűzött tanulmányból nem következtethetünk, de nincs is szükségünk reá. Hogy az alap, a melyre ezen következtetéseket építettük, szilárd, kitűnik abból, hogy a két község történetét, tehát az ott élt Széchenyiek származásának kérdését is 1620-ig 6 Árpád-kori, 28 XIV-ik, 42 XV-ik, 21 XVI-ik századi, mohácsi vész előtti és igen sok további, nagyjából eddig ismeretlen oklevéllel sikerült megvilágítanunk.

2. A származásra vonatkozó második emlék *Széchenyi Lőrincznek*, György érsek testvérenek *feljegyzése*, a mely szerint 1620-ban atyjával, Széchenyi Mártonnal, miután Bethlen Gábor katonái felégették szécsényi házukat, Gyöngyösrre költöztek. Az érsek által tett egyik alapítólevél szerint Széchenyi Márton tisztt volt Szécsényvár védői között és hősként csatamezőn halt meg. Mindenesetre 1620 után történt ez. Az érsek még azt is feljegyezte, hogy özvegyen maradt anyja egyideig Budán élt, de onnan a török elűzvé, visszatért Gyöngyösrre.

A feljegyzésekből kitűnik az, hogy Széchenyi Márton tisztt volt, hogy a családnak udvarháza volt, ami arra vall, hogy nem földhöz kötött szegénysorban élt. Szécsényvár történetéből látjuk azt is, hogy az érsek atyja csak 1593 decemberében állhatott be a vár védői közé, mert addig török kézen volt. A legfontosabb kérdés itt az, vajjon hol állott Széchenyi Márton ezen udvarháza?

Az egykorú emlékekből megállapítható, hogy a Szécsény nevet minden következetesség nélkül alkalmazzák az oklevelek Alsó- és Felső-Szécsénykére (gyakran Kisszécsény a kettő gyűjtőneve), továbbá Szécsény várra és falura. A Szécsény tehát *lehet* Szécsényke is. Tény továbbá az is, hogy az eddig előkerült nagy levéltári anyagban *egyetlen nyom se mutat arra, hogy Szécsényvárbán vagy faluban élt a XVI—XVII-ik században egy Széchenyi nevű család*, a melyből Széchenyi Márton és gyermekei származhattak volna. A megye meglevő XVI-ik századi adórajstromai is azt bizonyítják, hogy ott a Széchenyieknek udvarháza nem állhatott. Figyelemreméltó az egykorú összeírásokban olvasható azon tény is, hogy 1597-ben alig van Szécsénykén és Becskén

lakott udvarház, a családnak egyik ott maradt tagja, Széchényi Lajos jegyzi bele az adókönyvbe, hogy a két község lakói tömegesen hagyták el házaikat, bementek a várakba biztosabb helyre. Az is bizonyos továbbá, hogy 1622-ben egyetlen ép udvarház és telek sincs a két faluban, a melyeket tehát közvetlenül előbb érhetett nagyobb pusztulás.

Világosan szólva : a Széchényi Lőrincz által említett udvarház nem Nagyszécsényben, hanem Alsó-Szécsénykén állott. Ezt a tényt erősíti meg a primás azon megjegyzése is, hogy gyermekkorában többször járt a Szécsénykéhez közel eső Püspök-Hatvanban.

Már most tegyük fel arra nézve a kérdést : Széchényi Márton özvegye, Bán Sára, mit keresett Budán és miért ment vissza később Gyöngyösre ? — Lehetetlen elképzelni, hogy egy özvegy asszony kis-korú gyermekével (Lőrinczczel) ötletszerűen megy a töröktől birtokolt Budára. Bizonyos, hogy volt, vagy voltak ott *rokonok* a kiknek támogatására számított. Kérdés : kik voltak azok ? A Szécsénykére való Széchényiek okleveleinek átvizsgálásából kitűnik, hogy a család néhány tagja 1518-ban elcseréli gyürkii földjeit Bakócz Tamás budai házával s ott telepedik meg. Más Széchényiekről Budán nem tudunk, a miből az következik, hogy ezek *lehettek* Széchényi Márton rokonai. Hogy miért ment az özvegy Budáról Gyöngyösre, az utolsó pontban látni fogjuk.

Ime a második irány, a mely *csak* a Szécsénykén élt Széchényiek felé tereli a kérdés megfejtését.

3. II. Ferdinánd 1629 november 26-án Széchényi György bécsi papnövéndéket, özvegy anyját, Bán Sárát és testvérét, Lőrinczet, a nem nemesek rendéből kiemeli, *megnemesíti s nekik czímert adományoz.*

Kérdés : vajjon a hasonló természetű oklevelek adományozása általában kizárja-e azt, hogy az újonnan nemesített család előbb nemes volt ? A munka 14. lapján példákat sorolunk fel arra, hogy több esetből kitűnik az, hogy a király új nemességet adományozott olyan családok részére is, a melyek már előbb is kétségtelenül nemesek voltak, de azt igazolni nem tudták az oklevél kiadása alkalmával.

Keressük, vajjon alkalmazható-e ezen lehetőség a Széchényiek esetére is ?

Tény az, hogy a család levéltára főleg a származás kérdésére jóformán mit se tartalmaz. Középkori oklevél alig akad benne egy-kettő, ezek is mind a birtokokra vonatkoznak. Annak sincsen semmi nyoma, hogy 1620 körül több lett volna benne. Már most ha az 1565-ik évi adománylevél a kezei között is volt az akkor Bécsben tanuló kispap Széchényinek, sok hasznát nem vehette. Az oklevélből *formailag* az, hogy egregius Zecheni Mihály és Tamás nemesek is voltak, nem tűnik ki, tehát bizonyítani vele nem lehetett. Széchényi György tehát tudta

azt, hogy ki volt nagyatyja, s az oklevél nemesítő szövegét bizonyára azért fogadta el ilyen alakban, mert ősei nemességét *nem tudta* igazolni; birtokjogilag az oklevél akkor már szintén hasznavehetetlen volt.

Már pedig kétségbe nem vonható tény az is, hogy a nemesítés anyjára, Bán Sárára nézve is jogsérelemmel járt, mert az érsek öcscsének, Lőrincznek feljegyzéseiből megállapíthatjuk, hogy az Inarcsiakkal állott rokonságban, s a Hernádon és Inarcon nemzedékek óta birtokos és nemes Bán-családból származott.

A Széchenyiek ezen oklevele tehát egyáltalában nem zárja ki annak lehetőségét, hogy Széchenyi Mártonnak Mihály volt az atyja, s azt se olvashatjuk ki belőle, hogy Széchenyi Mihály nem volt nemes származású; csak annyit állapít meg, hogy az oklevelet kérő Széchenyi György se a saját, se szülői nemességét nem tudta igazolni.¹

4. *A család grófi oklevele* 1697 márczius 30-án kelt. Lipót király a család érdemei között sorolja fel a György gróf családjához tartozó Széchenyi Mihály katonai szolgálatait, Istvánffy munkája után Veszprém bevételénél kimutatott hősiességét emelve ki, továbbá György és Pál egyházi és hazafiui érdemeit, végül a grófi rangra emelt György vitézségét Buda, Székesfehérvár, Kanizsa és Sziget visszavételénél.

Az oklevél szövegéből határozottan megállapítható, hogy a király előtt nem lehetett kétséges az, hogy Széchenyi Mihály György gróf őse volt. A kik erőszakosan ellentétet keresnek a köznemesi és grófi oklevél között, azt vélik, hogy valamelyik nem mond igazat. Pedig tudta a család 1629-ben is és 1697-ben is, hogy ők Mihály leszármazottai; akkor senki sem vonta ezt kétségbe, ám az elődök nemesi voltát sem akkor, sem most nem tudták igazolni. Mert hát a grófi oklevél vajjon azt jelenti-e, hogy a család 1697-ben Széchenyi Mihály nemességét igyekezett bebizonyítani? — Nem, hanem mint kétségtelen ősüknek érdemeit kívánták az oklevélbe belefoglaltatni.

Hogy a család grófi rangot nyerjen, ahhoz a legfőbb indító okúl György érsek sokszoros szolgálata az ország iránt, továbbá Pál püspöknek akkor kezdődő közkedveltsége szolgált. Széchenyi Györgynek említett vitézsége, bár egyénileg tiszteltté tették, különösebb elismerésre aligha indították volna az uralkodót. A rang adományozását tehát minden esetre a két főpap közbenjárására adta meg a király. Már pedig e két kiváló egyházfőtől mi sem állhatott távolabb, mint

¹ Ismételten felmerült azon állítás, hogy Széchenyi Lőrincz atyját nem Széchenyinek, hanem Szabónak hívták, tehát Széchenyi = Szécsényből való. Mindez alap nélküli. Az egykorú iratokból, (főleg az 1654-ben kezdődő gyöngyösi anyakönyvekből) bárki meggyőződést szerezhet arról, hogy a jelen esetben a Szabó melléknév; volt Széchenyi—Szabó, Széchenyi Szénás, Széchenyi—Nagy stb. család.

az, hogy téves származási kapcsolatot engedjenek belevétetni véreik és azok utódainak szánt ezen örök emlékebe.¹

Tagadhatatlan azonban, hogy Széchényi Mihály egyénisége gyengén illeszkedik bele az oklevél keretébe. De az eddig előkerült adatok nyomán belátjuk, hogy a család tudatosan hivatkozott Istvánffy munkájára, mert az örökítette meg a legszebben Széchényi életének legkimagaslóbb pontját: a veszprémi kapitányság elvállalását, a mely állást rövid idő múlva — összeférhetetlen természete miatt — el kellett hagynia; a király kegyét elvesztette, a család tehát az ő halála után aligha jutott olyan oklevél birtokába, a mivel korábbi érdemeit bizonyíthatta volna. Egyébként, hogy a grófi oklevél kiadásánál a család reális alapra helyezkedett, az is mutatja, hogy a címertervezetbe felvétette a grófosított György anyjának, Gellén Juditnak családi címérét is, a koronáról napfelé röpülő sást. Az oklevél szövege mindamellett e tényről mit se szól.

5. A család rokonságára igen fontos részletet tartalmaz végül *György grófnak 1700 december 20-án fához írott levele*, a melyben utasítja, hogy Gyöngyösön (Heves m.) látogassa meg nagyatyja és dédatyja házát s az ott lakó atyafiakat. Nála szegényebb emberekről lévén szó, e tényt még a legtúlzóbb felfogás se minősítheti ősök keresésének.

Gyöngyösön valóban maradtak Széchényi Lőrincz eltávozása után is Széchényiek, a kik ott éltek a mult század végéig. Eredetüket meghatározni nem áll módunkban, mert a város levéltára, anyakönyvei 1654-ig, a megyei és szomszédos káptalani iratok szintén körülbelül addig mennek vissza. De az bizonyos, hogy 1654 előtt telepedtek meg a városban, nemesi jogokat gyakoroltak, részt vettek a felkelésekben, a megyei nemések lajstromaiban benne vannak, — *noha nemességet soha nem kértek*. A Gyöngyösön élő Széchényiek egyike, György városbíró, 1667-ben kér ugyan címeres levelet, de ez régi nemességét épségben tartja; a többi Széchényi a régi pecsétet használja címerül tovább is. Már pedig, ha a később gróffá lett Széchényiek emezekkel egy törzsből származnak, nemességüket 1629 előtti időben kell keresnünk. Szembeötlő az a tény is, hogy a gyöngyösi Széchényiek egyik ága 1840-ben *visszamegy* Becskére. Rövid fejtegetésünk tehát oda tér vissza, a honnan kiindultunk.

¹ Fridreich bírálata (Katholikus Szemle, 1912. 243—247. l.) abból az alapelvből indul ki, hogy a Széchényiek »az új főnemések rendes szokása szerint« *tudatosan* kerestek a grófi oklevéllel hamis ősöket. Nem tudom, azon kell-e jobban megütközni, hogy valaki a magyar főnemességet általában s különösebben a Széchényieket ilyen erkölcsileg kellőképen meg nem bélyegezhető váddal illeti, — vagy azon csodálkozni, hogy Horváth Sándor az ezen alapelvre épített ismertetéssel mindenben egyetért. Talán mindketten be tudnák mutatni az ősöket hamisító magyar grófok és bárók névsorát?

Végső eredményül a fentieket egyetlen tételbe foglalom össze : *fontos érvek szólnak a mellett, hogy a Széchényi-család már 1629 előtt is nemes volt, s az eddig előkerült adatok csak azt bizonyítják, hogy ez így is van.* Alúlirottnak tudománycs meggyőződése az, hogy a jövőben még előkerülő adatok e tételt igazolni fogják. A munka több helyén, úgy itt is kijelentem, hogy a kérdést minden részletében igazolva, pontról-pontra kidolgozva nem látom, a minek oka az ilyenféle kutatások elé gördülő akadályokban keresendő, — de a megoldást a maga egészében elfogadhatónak tartom.

Az ismertetésből viszont kiténik, hogy Horváth sem az alúlirot által követett s az imént röviden vázolt eljárási módot nem helyesli, sem az elért cél nem tartja kívánatosnak. Hogy hogyan juthatna ő helyesebb célhoz? — azt a sejtelmesség leplébe burkolózva elhallgatja.

Az oklevelekben és más hiteles adatokban foglalt tényeket nem igekeznek megczáfolni, hanem szembeállítja azokkal az ő egyéni nézetét. Már pedig a miként a szerző hiába állítaná a fenti tételek egyikét vagy másikat az oklevelek és adatok pótlására : azonképpen kell, hogy a bíráló nézete se jöhessen tekintetbe a megfelelő bizonyító anyag nélkül. Hogy a bírálatban nem kereshetünk a kérdésről megállapodott *véleményt* se, az mutatja, hogy egy helyen (379. l.) kijelenti, hogy a két oklevél (a köznemesi és grófi) ellentéte nem bizonyít semmit, de a végén (386. l.) mégis Nagy Iván és Fraknoi Vilmos nézetéhez csatlakozik, — a kik egyoldalúan az 1629-iki nemesítést fogadták el mérvadónak.

Már pedig a kérdés fontossága megkívánja, hogy világosan lássunk ez ügyben. Én tehát arra a kötelességtudásra hivatkozva, a melylyel a történeti igazságnak mindnyájan tartozunk, kérdem Horváth Sándort : van-e egyetlen hitelt érdemlő adata, oklevele vagy emléke, a melylyel az általam éveken át összegyűjtött anyagban foglalt tényeket megczáfolni tudja, vagy ilyeneket a jövőben szándékozik-e bemutatni? Bizonyítsa be : 1. hogy a család 1629 előtt valóban jobbágy-sorban élt, 2. hogy nem Szécsénykén, hanem máshol lakott, 3. hogy Széchényi Mihály veszprémi kapitány nem tartozott Széchényi György gróf családjához.

A bírálat kifogásaira általában az a feleletem, hogy a származás legkorábbi kérdéseinek megoldásánál minden segédeszközt felhasználtam. Alapúl főleg a birtokjog szolgált, mert hiszen lehetetlen feltenni, hogy a 10—20 évi időközökben ugyanazon helyen birtokos Széchényiek, Gyürkyek ne volnának rokonai egymásnak, s hogy a hasonló rövid időközben előforduló »ugyanazon keresztnevet« viselők személye nem azonos. Azt azonban e helyen is hangsúlyozom, hogy a hol a leszármazást apáról fiura nem lehet kétségtelenül kimutatni, a szövegben mindig világosan megmondom.

A bíráló ismételtén kifogásolja azt, hogy az 1258-ik évi oklevélben említett, »nobilibus Gwrk scilicet Nicolao Johanni et Laurencio«-nak nevezetteket Gyürkyeknek írom. Teszem azért, mert ezek leszármazottai Gyürkyek, s a bírálónak tudnia kellene, hogy az Árpád-kori oklevelekben ilyenféle kifejezést: de familia Gyurk stb. nem szabad keresnünk, hogy tehát ekkor a Gyürkön lakó és birtokos nemes = Gyürky. Ez eljárása következetlen is, mert viszont a Stephanus de Echken-t miért írja Ecskendinek (helyesbítve Ecskeni-nek)? . . . stb.

A származási tábla kiinduló pontjának részletes megokolásába itt nem bocsátkozom bele, miután a bírálóknak ide vonatkozó része is csak állításokat koczkaztat meg minden indokolás nélkül. A kérdés iránt érdeklődő olvasó megtalálja ezt a mű megfelelő helyén. Csupán azon szembeötlő felületességgel megtett észrevételeket utasítom vissza, hogy én az 1258-ban szereplők atyjának az 1315-ben élő Gyürköt tekintem (380. l. utolsó sora). Ekkora hibákat csak a kérdés felszínén mozgó bíráló követhet el. A Berendefakat sem azért tartom Nagy Ivánnal együtt a Zách nemzetség tagjainak, mert Garábsápon 1258-ban és 1347-ben birtokosok, hanem mert ott *nemzetségi* birtokaik vannak. Azt is kereken tagadom, hogy Széchényi Mihályt Istvánfira hivatkozva tekintem Márton atyjának stb.

A bíráló az előbbiekhöz hasonló erőszakossággal rám fogja, hogy az 1262-ik évi egyik oklevélben szereplő László honti főesperest és testvérét, Mihályt, hibásan Gyürkyeknek veszem. Ezzel szemben idézem a munka 58. lapjának következő sorait: »Mindazon bizonyítékok közül, a melyeket a Gyürkyek nemzetségének megállapítására felhasználtunk, igen kevés vonatkozik Mihályra. Róla csak azt tudjuk, hogy 1262-ben László testvérevel együtt bizonyos birtokrészt vesz Gyürkiben. Mindebből csak az bizonyos, hogy az ugyanott később is birtokosok rokonságban lehetnek vele, hogy tőle is származnak, bebizonyítottak nem vehető.«

Kérdem, fedi ez a bíráló állítását?

A bírálót, ismétlem, mindamellet az jellemzi leginkább, hogy a kifogásolt részek helyreigazításába, a műben tárgyalt személyek kilétének megállapításába, a birtokok hovátartozásának megfejtésébe nem megy bele, csak amúgy a magashól teszi meg azokra észrevételeit. Javítást egyszer kísérel meg; lássuk, kiállja-e ez a komoly kritikát.

Horváth Sándor »*végtelen tévedésnek*« minősíti (382. l.) azt, hogy alulírott a Gyürkyek első őseként ismert, már Nagy Iván kéziratáiban is megjelölt Celént, a kinek unokája János, 1339-ben *udvari katona*, külön személynek veszi attól az Ákos nembeli Celéntől, a kinek hasonló nevű unokája a királyi családot Zách Felicián merénylete alkalmával az elpusztulástól megmentette. Hogy a »*teljességgel érthetelen tévedést*« bebizonyítsa, idézi Arany Jánosnak az elemi iskolákban is ismert szép költeményét Greguss kommentárjából, s kijelenti, hogy

Karácsonyi »A magyar nemzetségek« stb. cz. munkájának megjelenése után a Gyürkyek Celenjét nem tarthatja senki »a Gyürkyek első őseinek«, mert az Ákos nemzetségbeli Celénnel azonos (megjegyzendő, hogy a Celén ősre vonatkozó oklevelek sorozata a Gyürky-levéltárból került ki s hogy az Ákos nemzetségből származó Sándor fia János leszármazottaival semmiféle kapcsolatot nem mutat!). Egyéb a bizonyításra nem lelhető a bírálathoz, de Horváth kijelenti, hogy ezen úton kimutatta, miszerint Cselen (Celén) egy az Ákos nembeli Cselen-nel s így a Gyürkyek a Zách nemzetségbe nem kapcsolhatók.« (384. l.)¹

A bíráló szerint kell, hogy egy és ugyanazon személyeket fel-
tüntesse a két család-függő:

Celén, nemzetsége ismeretlen, 1240 körül születik		
Elek (Horváth szerint Sándor) 1270 körül születik		
János 1339-ben udvari katona, Szelényben birtokos	Tamás 1342—1351-ben Gyürky-nek hív- ják és birtokos ugyanott	
Celén ispán az Ákos nemz. Születik 1260—1280 körül		
Sándor él 1328—1335 körül		
János 1335-ben csongrádi főispán, 1330—1335 közt az étekgótok mesterének helyettese	Miklós 1333-ban somogyi főesperes	Jakab él 1333—1351 körül

A hiba a bíráló szerint onnan eredt, hogy az Alex. rövidítést alulírott hibásan olvasta Alexius-nak, magyarul Eleknek, holott az : Alexander, Sándor. Ezzel szemben megállapítható, hogy az oklevelek túlnyomó nagy része az Alexandert *Alexand.* formában rövidíti; így van ez pld. Károly király 1335. márczius 12-ki eredeti oklevelében is, a melylyel az Ákos nemzetségnek birtokokat adományoz (Dl. 2888, Anjouk. Okm. III. 139—140.). Tény azonban az is, hogy a két név írása nem következetes. Az említett oklevélben Sándornak (Alexander)

¹ A Századok figyelmes olvasóját ne ejtse tévedésbe az, hogy a bíráló 382. l. 2. jegyzete a kérdésre az oklevéltárak hosszúságát idézi, mert mindaz, jobb sorrendben, ott található Karácsonyi munkájában (I. k. 96. l.) s a bíráló csak az alaposabb látszata kedvéért írta ki onnan.

nevezettet Pál országbírónak másfél hónappal később, 1335 május 8-án kelt oklevelei világosan *Alexius comes*-nek írják (Dl. 2912, 2920.). Ebből következik, hogy az Alex. megfejtése bizony nem feltétlenül Alexander. Ha az Árpádkori oklevelekben szereplő Celinust, Celyanust, Chelen-t a bíráló mind egy személynek venné, szintén furcsán járna.

De hát tegyük fel, hogy igaza van, az egy nemzedékkel korábban élő »Gyürky« Celen azonos az Ákos nemzetség hasonló nevű őseivel, hogy a fenti két családja ugyanazon egyéneket ábrázolja. Ezen esetben azonban Horváthnak a következőket kell *bizonyítania* :

1. A király kancelláriája tévedett, a mikor Alex. rövidítést írt Alexand. helyett, a mikor a már négy évvel előbb főispánt, udvari főhivatalnokot pusztán udvari katonának írja ; tévedett az esztergomi káptalan, a midőn az 1342-ik évi oklevélben Thomas filius Alexij de Gurkyt olvasott, tévedett a szerző a rövidítések megfejtésében, — csak Horváth Sándor nem téved.

2. Hogy az Ákos nemzetség 1342 előtt és után is birtokos volt Gyürkiben, Alsó-Szécsénykén, Becskén, Péteriben, Kövesden, Zoborban, Oszláron, Garábsápon, Nyögrön, Legénden, Fejéregyházán, Acsán, Rádon, Bicskén, Berényben, Varsányban, — a minék én kutatásaimban nem akadtam nyomára.

3. Hogy az Ákos nemzetségbeli Celén fia Sándornok még egy Tamás nevű fia is volt, a ki 1342-ben Gyürkiben birtokos ; hogy a két személy : Elek fia János és Sándor fia János egy személy.

4. Hogy az a Tamás, a kit az 1342-ik évi oklevél *Thomas filius Alexij de eadem Gurky*-nak nevez, eltérő személy attól a *Thomas filius Elek*-től (a latin eredeti oklevél magyaros alakban írja ismételt, tehát félre nem érthető), a ki 1351 június 24-én Gyürkiben osztályt tesz rokonaival. Ez esetben élt Gyürkiben ugyanazon időben egy Ákos nemzetségbeli Sándor fia Tamás és ismeretlen nemzetségbeli Elek fia Tamás, — Horváth szerint.

5. Végül valljon színt arra nézve, — a miről eddig mélyen hallgat, be tudja-e bizonyítani azt, hogy a Gyürky, Széchényi és Péteri azonos eredetű családok az Ákos nemzetségből származnak ? Vajjon számot vetett-e magával előre, mikor alap nélküli »felfedezését« megkoczkáztatta, hogy milyen útvesztőbe tévedett ?

Ezek után az olvasó ítéletére bízom annak megítélését, hogy a Széchényiek származásának történetéből kell-e törülni valamit, mint alaptalant, vagy inkább a Horváth Sándor alaposságának rovására irandók a tulajdon »felfedezései« ? !

Arra nézve, hogy miért vettem testvéreknek Gyürky Pált, Ugrint, Elizeust és Jánost, az érdeklődőt ismét a munka bő indoklására utalom, a melyből a bíráló éppen a legkevésbé meggyőző részt mutatja be. Teljesen szükségtelennek minősítem Horváth azon igyekezetét is, hogy »holt pontokat« fedez fel. A kérdés elé gördülő

nehézségeket nem szépítem, megoldásuk elől nem térek ki, mint az ismertetésre önként vállalkozó bíráló, s nem is tagadom, ha a megfejtés nem elégít ki teljesen. Olyanféle leszármazási táblát, a melyben minden nemzedék fel és lefelé oklevelekkel igazolható, nem a Széchényi családnál kell keresni, a melynek levéltárában egyetlen hasonló tartalmú okirat sincsen. Ha efféle túlzó követelést állítunk fel, bármelyik család történetébe beleköthetünk.

Annai kétségtelen, hogy az a nemzetség, a melyhez a középkori Gyürkyek, Széchényiek és Péteriek tartoztak, a XIV. század első felében nagy rázkódtatáson ment át; az egybegyült oklevelek között feltűnően sok a közös származást igazolni törekvő. De éppen ezeknek köszönhetjük azt is, hogy a három család különválása is tisztán áll előttünk. Már most ha a bíráló fennakad azon, hogy ugyanazon személyt Gyürkynek, Széchényinek és Péterinek nevezik az oklevelek: ezzel csak azt bizonyítja, hogy nincs tiszta fogalma a munkában tárgyaltakról. Ilyenféle következtetéseire pedig: »semmivel sem bizonyítható miszerint Pál a Mihály fia, megdőlt szerzőnek az az állítása és következtetése: hogy a gr. Széchényiek a Zách-nemzetség tagjai lennének« — a fentebbiek után, úgy hiszem, nem is lehet mit válaszolnom. Hiszen hogy az 1262-ben Gyürkinél említett Mihály nemzetsége ismeretlen, magam is elismertem. Hogy kinek van igaza, talán még sem azon fordúl meg, hogy fel tudjuk-e mutatni Széchényi Györgytől kezdve minden ős keresztlevelét, a melyben a »de genere Zach« benne van, a mi kétségtelenül a legbiztosabban eltüntetné az ú. n. holt pontokat. Azért, mert egy-két esetben nincsen oklevél az apáról fiura való származás bizonyítására: hogy tekintheti a bíráló az egész kérdést megdöntöttnek? Hogyan teheti fel, hogy a munkában összegyűjtött bizonyító anyagot a történettudomány művelői, — az övéhez hasonló felületességgel fogják tanulmányozni? A bíráló, úgy vélem, feltétlenül hasznosabb munkát végzett volna, ha e holt pontok többször ismétlődő emlegetése helyett — jobban utána néz a hibául felrótt adatoknak.

Mert abban igaza van, hogy az oklevéltár megbízhatósága tükrö a közlő gondosságának. A mennyire tehettem, gondot is fordítottam a műben kiadott oklevelek közlésére, a miről a függeléken végigvonuló következetesség és az oklevelek szövegének többszörös átvizsgálása tesznek tanúságot. Hogy itt-ott egy-egy sajtóhiba belecsúszott a szövegbe, részben annak tudandó be, hogy a korrigálás vidéken végeztem, részint pedig annak, hogy bizony a javítás után is kiesett a géppel szedett szövegből több betű, a mit úgy taláalomra pótolnak. De hogy lényeges, az oklevél értelmét zavaró hibára nem talált Horváth Sándor aprólékes megfigyelése se, az ismertetéshez csatolt lajstromból észrevehető. A sajtóhibákra, a következetességből alkalmazott írásmód (premys, obsequys stb.) ellen felhozottakra nem is

válaszolok ; az előbbtől emberi munka nem lehet ment, az utóbbit pedig rendesen a közlő érdeméül s nem hibájául szokták betudni.

1252 ápr. 22. »A kivonat maga is hibás ; a király Oszlár birtoknak nem 3 ekényi részét adományozta, hanem : a 3 ekényi lakatlan Oszlárt.« Nem áll, az oklevél *gondosabb* átolvasásából látható, hogy Oszlár nem 3 ekényi volt, mert másoknak is volt ott sokkal nagyobb birtokok. Christi fidelibus teendő christifidelibus helyébe ; a többi sok esetet miért nem írta össze, talán akkor rájön, hogy következetesen írom úgy. Teutonicos teendő teutonicos helyébe, nem áll, az oklevél fényképmásolatán (69. l.) is látható ; terra (így), miért ? de *sancto monte*, tényleg így van az eredetiben.

1254 aug. 31. — Horváth szerint hiányzik az, hogy András ispán kinek a fia ; bíz ez nem felfedezés, ha a kötet 29. lapját felüti a bíráló, ott láthatja, hogy a rendelkezésre álló adatokból igyekezem az eredeti oklevélben is hiányzó akkori zalai ispán kilétét megállapítani.

1258. — Nobilibus Gwrk = gyürki nemeseknek, de bizony legalább is a Gyürkyek egyenes őseinek.

1271 márcz. 10. — sub arbore Tun (?) helyébe teendő sub a. Tul ; a kérdőjelt én tettem melléje, mert szokatlan, de úgy van az eredetiben is, megnézte a bíráló ?

1293 ápr. 24. — Joannis dicti Wkuclerv (?) : a név kétségtelenül hibásan olvasva ; mielőtt hibának kinevezte, miért nem nézte meg az eredetiben is, a hol úgy áll.

1339 júl. 20. — itt kétszer és még máshol háromszor : Johannes filius Alexy fily Celen, Alexy helyébe Alexandri teendő. Feljebb már kimutattam, hogy nem áll.

1340 május 24. Cronia ; kétségtelenül hibás névolvasás. Dehogy az, a bíráló felületessége, hogy hibául rója fel, mikor az eredetiben is úgy van.

1351 jún. 24. — eidem helyébe valóban eundem teendő.

1361 febr. 15. Tíz oldalra terjedő oklevélben a bíráló felfedez 2 sajtóhibát és mindjárt meg is toldja egy harmadikkal (permanerant, permanerent h.).

1363 szept. 21. — quoque helyébe usque teendő ; dehogy is teendő, az eredetiben ki van törölve, egyik se kell tehát.

1374 május 30. A filii, denariis feloldás helytelen, mert az eredeti is fily-t ír stb. ; pro dicto helyébe valóban pro predicto teendő (a pecsételő szallag alatt állanak e szavak.).

1377 jún. 10. — (erősen vízfoltos, utánhúzásokkal megrongált, több helyen szétszakadozott oklevél). Az eredetiben valóban nem quatuordecem hanem quatuordecim áll, Jacobo pro predicta helyébe Horváth szerint pro dicta teendő, az eredetiben a Jacobo szó után szakadás van s egy vonás látható a pro (vagy pre) rövidítés előtt ; az eredetiben továbbá posst, hret vannak ; a quosvis szóra nyomva az orsz. levéltár bélyegzője, meglehet, hogy omnes kell a helyébe, dehát talán ez sem »tévedések terjesztésére alkalmas« hiba ?

1379 okt. 24. — (rendkívül rongált állapotban levő, rozsdafoltos, a széleken egyáltalában nem olvasható oklevél). Wachiensis, az eredetiben tényleg így van, a megelőző oklevél s a többi eredeti mind Wachyensis-t ír. Az eredetiben item Georgius filius után szakadás van, *lehet*, hogy az utána következő név inkább Johannis, mint Thomas ; a parte szót miért teszi zárjelbe ? predicto Andree, az eredetiben (alig látható), p̄d And' utána megint szöveghiány.

1385 aug. 1. — (igen rongált szövegű oklevél) ; tinuum helyett (con)tinuum ; érdekes adalék !, a többi hiányt miért nem pótolta ki ?

1389 nov. 29. — (homályos, kúszált írású oklevél!). Az eredetiben : 'carus áll; alaposan meg kell nézni s kis fantáziával lehet Cusarus-nak, Kosárosnak olvasni. Hogy a Georgius comes vicicomes nem tartozik »teljességgel a lehetetlenségek közé«, bizonyítja, hogy van rá eset, hogy az alispán is comes-nek írja magát¹; in omnino helyébe teendő et immunis, a szöveg itt olyan homályos, hogy ez is kiolvasható belőle.

1397 apr. 30. A kivonatban hibás a 17 öv; a szövegben nincs ezüst jelző, a hogy a bíráló a hiba mindkét felsorolásánál (erős tévedésnek minősítve) hozzáadja; a nodulust a kezeim közt levő Finály szótárt követve vettem övnek.

1412 május 27. — Ochkou helyett Echken olvasandó. A bírálónak igaza van; de higgye el az olvasó, hogy az oklevél kúszált vonásaiból a javított szót is ki lehet olvasni.

1423 nov. 20. — A sok hiba meg nem jelölése nyilván azt jelenti, hogy a bíráló nem akart a nehezen olvasható rozsdafoltos oklevél összehasonlításával bajlódni.

Befejezésül még csak egy ténynek leszögezését tartom szükségesnek: meggyőződésem szerint Horváth Sándor jelen ismertetésével a Széchenyiek származásának kérdését semmivel sem vitte előbbre, a család történetéhez egyetlen mozaikkal se járult hozzá.

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ.

¹ Példákat idéz Gábor Gyula: »A megyei intézmény alakítása és működése Nagy Lajos alatt« cz. műve 59. lapján.

TÁRCSA.

DR. MANGOLD LAJOS

1850. febr. 28. — 1912. júl. 8.

Társulatunkra valóban nagy gyászszal nehezedik rá ez az esztendő. Három érdemes és munkás tagtársunk után most a negyediket, Mangold Lajost, a kiváló bibliographust ragadta el a halál. A kik most meglett emberek vagyunk, élünknek már a középiskolai szakából jól ismerjük a nevét történelmi tankönyvei révén, a melyek időlegesen csaknem minden iskolában megfordultak, sőt néhányat még román, olasz s német nyelvre is lefordítottak. S ezeknek a könyveknek elsősorban is a bibliographiai jegyzetek kölcsönöztek különös értéket. Szokatlan dolog volt és szinte páratlan még a külföldi tankönyv-irodalomban is. De ő állhatatosan megmaradt a megkezdett úton s főképpen a Magyarország történetét tárgyaló kötetet ebben az irányban annyira teljessé tette, hogy történetíróink is haszonnal forgatták. Ez a ténykedése mutatja leghívebben az ő oltahatatlan munkakedvét. Először ugyanis megpróbálkozott az egész egyetemes történetet a kultur nemzetek teljes bibliographiájával feldolgozni; azonban hamarosan tapasztalnia kellett, hogy ennek nálunk egyáltalán nincs még közönsége. Így fordult aztán a tankönyvek felé, tervszerűen talán nem is számítva arra, hogy mily hasznos dolgot cselekszik abban a tekintetben, hogy a fiatalok figyelmét éppen a legfogékonyabb korban rátereli a bibliographia fontosságára. S azt az érdemét nem is vitathatja el senki sem, hogy középiskoláinkban az ő hatása alatt kezdettek a pusztá történettanítás mellett a történetirodalommal is behatóbban foglalkozni. S hogy mennyire megbecsülendő eredmény ez, azt, úgy hiszszük, fölösleges fejtegetni s most legfeljebb csak annak az óhajunknak adhatnánk kifejezést, hogy ezután se kisebbdjék a bibliographia ápolása ott, a hová ő vezette be.

Hosszú évtizedeken át hangyaszorgalommal gyűjtögette a sok apró adatot és a Századok s más folyóiratok hasábjain minden hónapban pontosan beszámolt a hazai és külföldi történetirodalom (ránk vonatkozó) termékeinek repertoriumával. A legkisebb vidéki ujság sem kerülte ki a figyelmét. Mint a Sybel-féle *Historische Zeitschrift*, a *Jahresberichte der Geschichtswissenschaft*, a müncheni *Historisches Jahrbuch*, a *Deutsche Zeitschrift für Gewissenshaft* s a lipcei *Bibliographischer Anzeiger* referensének, illetőleg munkatársának pedig ugyancsak gondja volt rá, hogy viszont a külföld is pontosan értesüljön a mi munkálkodásunk eredményéről.

Csak természetes, hogy ő, a ki olyan jó ismerője volt a hazai s a külföldi történetirodalomnak, más irányban is keresett s talált teret a munkálkodásra. Így több encyklopaedikus vállalatnak volt munkatársa és részben szerkesztője is.

Buzgó tevékenységét még a mi szűkös viszonyaink között is — a mennyiben t. i. kevés szakembernek adhatunk cselekvési teret — méltányolni tudták, nemcsak erkölcsileg, hanem valamiképpen külsőleg is: így a budapesti tud. egyetem rendkívüli tanárai sorába választotta.

Azt szokták mondani, hogy senki sem pótolhatatlan. S mégis, most, a mikor búcsúzunk a mi felejthetetlen munkatársunktól, a ki fejlődésnek indult bibliographia-irodalmunknak oly kimagasló alakja volt, szinte önkéntelenül elének tőlül a kérdés: vajjon a sok tanítvány között akadnak-e követők, a kik a mester pontos és lelkiismeretes munkáját hasonló odaadással tovább szövik?!

Hiszzük, hogy akadnak. S ezzel tiszteljük meg a legigazabban az ő jó emlékét.

BENYOVSZKY MÓRICZ GRÓF KÖRÖZÉSE.

Benyovszky, a XVIII. századnak ez a nagyszabású, mondjuk, kalandora, 1786 május végén halt meg a francziákkal való összeütközésben Madagaszkár szigetén.¹ Noha már két év elmúlt ezen esemény óta, itthon semmit sem tudtak a haláláról. Azt gondolták, hogy valamely ismeretlen helyen, külföldön tartózkodik. Felesége tehát, azt kell hinnünk, 1788 végeig szintén nem tért vissza Magyarországra, sem értesítést nem küldött férje haláláról.

Mialatt a gróf távol volt, némely tartozásai és a nála levő javak visszaadása végett — bizonyára valami anyai részről vitt hozomány szerepelt, melyet Révay Rózának, anyjának halála után nem adott

¹ Jankó János (A gróf Benyovszky-irodalom anyagáról) a *Századok*, 1891. 720. l. május 23-ára, 734. l. pedig 26-ára teszi a halálát.

vissza — Révay János báró, ebben az időben már szepesi püspök, Trencsénmegye törvényszéke előtt pert indított Benyovszky és felesége, Höncks¹ Zsuzsánna ellen. Mivel pedig a gróf távollétében nem védhette magát, a megyei törvényszék Jánossy Péter személyében ügyvédet rendelt a számára, a királyi tábla pedig elrendelte a kö-rözését.

A nyomtatott currens, melynek egyik példánya a Pannonhal-mán őrzött Guary-levéltárba került,² a következő :

Ofen von der k. ung. Appellations-Gerichts-Tafel.
Tabulae regiae iudicariae nomine consignandum.

11,026. Tabulae regiae iudicariae nomine hisce intimandum :
Liber baro Joannes de Reva coram iudicio subalterno comitatus Trenchiniensis instituit processum ad liquidationem liquidandorum et remissionem remittendorum contra comitem Mauritium Benyovszky, eiusdemque consortem Susannam Höncs et quia pars primi ordinis r(eus) c(ausae) in exteris oris commoraretur, numve adhuc in vivis ageret, aut ubi semet detineret, non constaret, erga postulatam actoris per antelatum subalternum iudicium advocatus Petrus Jánossy in conformitate § 414. n(ovae) o(rdinationis) I. periculo et impendio fati absentis comitis Mauriti Benyovszky in praecalata causa procurator ad lites constitutus est. Quod³ eo scopo notum redditur, ut modis sibi nefors pro eo, ut constitutio haec ad scientiam dicti comitis r(ei) c(ausae) pervenire valeat, cognitos adhibere non praetermittat.

Petrus Végh m. p.

Ex consilio tabulae regiae iudicariae
die 16. Decembris 1788. Budae celebrato.

Stephanus Solyom m. p.

Az alperesnek azonban már nem juthatott tudomására ez az ellene indított kereset s mindegy volt neki, hogy kárára s költségére miként viselkedik a kirendelt ügyvéd, miként intézik el a rokonától ellene megindított pert. Srs.

¹ Jankó, id. ért. 805. l. Benyovszky sógorát Henszky néven említi.

² Guary Miklós útján, aki ekkor Sopron megye vicenotariusus volt.

³ A nyomtatványban hely van hagyva, hogy a különböző megyéknek, illetve annak a hatóságnak a neve, melyhez a currens küldték, beírható legyen. A legtöbb currensen azonban nincs kitöltve ez a hely, hiszen a külső címzés megmutatta, hogy kinek kell eljárnia.

VEGYES KÖZLÉSEK.

A ZOMBORI RÁKÓCZI-SZOBOR. Bácska, a mely egykoron annyi nehéz gondot adott a dicsőséges fejedelemnek, most valamennyi kurucz vármegyét megelőzött abban, hogy közadakozásból az ő fiai állították fel az első igazán monumentális Rákóczi-szobrot. Az ünnepi beszédet a Rákóczi-kor jeles történetírója, Márki Sándor mondta, a ki minden alkalommal egy-egy újabb megvilágító sugarat tud vetni a rég elmúlt harcos időkre. A leleplezéssel kapcsolatos és a szobor történetére vonatkozó adatokat Dömötör Győző foglalta össze. [Emléklapok II. Rákóczi Ferencz zombori szobrának leleplezésére. Zombor, 1912.] — Itt említjük meg, hogy a Kölcey-Egyesület egyszerre két író szobrával [Csiky Gergely, Fábíán Gábor] ajándékozta meg Arad városát. Fábíán Gábor, a ki a múlt század második felének egyik igen tevékeny és sokoldalú irodalmi munkása volt, a história terén is eredményesen szorgoskodott. Legnagyobb munkája azonban, Arad története, jórészt kéziratban maradt. Az ünnepi beszédet, mint a M. Tud. Akadémia képviselője, ezúttal is illustris tagtársunk, Márki Sándor mondta, megengesztelőleg emlékeztvén meg arról, hogy fiatalon — egy jó emberöltővel ezelőtt — mily szigorúan ítélte meg Fábíán egyik munkáját.

BÉKEFI REMIG zirczi főapát, ig. választmányunk tagja, a magyar orvosok és természetvizsgálók ez idei, Veszprémben tartott vándorgyűlésén a »társadalomtudományi szakosztály« ülését az Árpádok korabeli orvosokat, működésüket s a kórházakat tárgyaló előadásával nyitotta meg. Annál is inkább örömmel regisztráljuk e hírt, mert bizonyságul szolgál, hogy művelődéstörténetünknek, a melynek annyi derék munkást nevelt, továbbra is buzgó munkása marad ő maga is.

FRAKNÓI VILMOS cz. püspök, ig. választmányunk tagja, június 26-án a M. N. Muzeum disztermében meghívott közönségnek »Személyes megfigyeléseim egy amerikai közkönyvtárban« czímen felolvasást tartott. Az értékes és nagyon tanulságos megfigyeléseket magában foglaló felolvasás teljes terjedelmében a »Muzeumok és Könyvtárak Értesítője«-ben jelent meg.

BERZEVICZY ALBERT v. b. t. tanácsos, ig. választmányunk tagja, a »Budapesti Szemle« augusztusi számában »Két eltűnt és újra előkerült Corvin-codextről« értekezik. E két kodex — az egyik a Didimus-kodex, a másik szintén Corvin vonatkozású, de kisebb-becsű Cicero-kodex — eladás céljából került most hazánkba, s a szerző egy felolvasás keretében (M. N. Muzeum jún. 26.) mutatta be s ismertette őket gazdag műtörténeti apparatusal. A Didimus-kodexet különösen az teszi elsőrendű nevezetessé, hogy czímáján Mátyás király és Beatrix királyné igen sikerült arcképe

foglal helyet. Valószínű azonban a szerző szerint az is, hogy e kodex, a mely 1489-ben készült el, Mátyás halála miatt sohase került Magyarországra.

A ROZSNYÓI MUZEUM MEGALKULÁSA. Hosszú és sok fáradsággal járó elmunkálat sikeres eredménye az új muzeum, a mely megnyitása első idejében is oly gazdagnak mutatkozik (többek között tizenkilenc czéh ládái, protocollumai, jelei, pecsétjei, zászlói, terítői stb.), hogy sok tekintetben már is túlszárnyalja azon vidék hasonló gyűjteményeit. A muzeum a város tulajdona, gondozója a Rozsnói Közművelődési Egylet, ügybuzgó rendezője pedig dr. Hazslinszky Rezső.

TÖRTÉNETIRODALMI SZEMLE.

Dr. Balanyi György azzal a harczczal foglalkozik, a mely a középiskolai történelemtanítás körül zajlik — nem túlságos érdeklődés mellett. Először azt mutatja ki, hogy a történettanításnak, ha nem is utilitaristikus, de nagy paedagogiai fontossága van: a jellemképzés és egy bizonyos világnézet megadása. Magát a történettanítást pedig úgy kívánja reformálni, hogy abban a művelődéstörténet és a sociologia alapelemei helyet kapjanak. (Szegedi gymn. ért. 1911/12.)

Dr. Baltavári Jenő az indogermán nyelvészet eredményeit foglalja össze. Bizonyos tekintetben a historikust is érdeklő dolgozat még nem teljes. A szerző nagyrészen a Göschenben megjelent Meringer-féle Indogermanische Sprachwissenschaftot, továbbá Muchnak, Hirtnek és Brugmannak a munkáit vette alapul. (Veszprémi gymn. értesítője, 1911/12.)

Baflé János a Brdovec község levéltárában őrzött kódex alapján röviden ismerteti a brdoveci Szent-Barbara-testvérek rendjének nevezetesebb tagjait az 1676—1757 közé eső évekből. (Vjesnik kr. hrvatsko—slavonskodalmatinskoga zemaljskoga arkiva XIV. évf. 1. és 2. f. 59—65. l.).

Bohner Ferencz a socialismus fejlődését ismerteti, — de nagyon hézagosan. Részletesen csak a communista-kiáltványra terjeszkedik ki. A Marx előtt alkotott elméletekről, a Marxt követő mozgalmakról alig esik szó. (Munkácsi gymn. 1911/12. értesítőjében.)

Bruckner Győző folytatja [Közlemények Szepes vármegye multjából. 1912. II. sz.] Oklevélgyűjteményét a Lengyelországnak elzalogosított szepesi városok levéltáraiból.

Dr. Czimer Károly kimutatja, hogy már az Árpádok korában virágzó, de a nyugatitól különböző lovagi élet volt hazánkban. Az Anjouk korában az újabb fellendülést nyomon követi a hanyatlás. Az Anjouk után Mátyás udvarában még egyszer és utóljára feltámad a régi magyar lovagok és apródok kora. (Szegedi reálisk. értesítője, 1911/12.)

Dragomir Szulviusz a lucceafáruk cz. szépirodalmi folyóirat az évi 1. számában felsorolja [a XVII-ik sz.-ból] azokat a román püs-

pököket, a kik abban a szerencsében részesülhettek, hogy a czár »magas színeté« láthatták. Ezek: a moldvai Varlaam, Barnovszki Miron vajda deputatioja élén 1629 márcz. 4-én, Jorest metropolita Erdélyből 1645 aug. 26-án, több alkalommal Brankovics Száva erdélyi metropolita, a kinek fogadásával járó szertartások leírása is fenmaradt; 1700-ban Theodosiust, »Ungrovalachia« metropolitáját fogadta a czár. — Ugyancsak *Dragomir Szulviusz* a nagyszebeni »Revista Teologica« 1911. évi 9. számában *Din istoria lup-telor noastre pentru ortodoxie* (1761—1911) (Az orthodoxiáért való harcainkból) cím alatt rövidesen elbeszéli az erdélyi gör. keleti románság harcát vallása fentartása érdekében Novakovics Dénes szerb püspök és Bukov generalis megérkezésétől a mai napig. Különösen érdekesek az eddig még kiadatlan okmányok, a melyek élénk fényt vetnek az erdélyi románok között folyó vallási egyenetlenségekre [1744—1761], s melyeket a szerző részint a karlovitzi, részint a moszkvai levéltárakból hozott napvilágra. Pl.: I. Az orthodox románok kérése Erzsébet Petrovna czárnőhöz. 1757 szept. 24. Moszkva. II. A fogarasi románok kérése Joanovics Arsenie szerb patriarchához. 1747 nov. 28. Karlovitz. III. A Brassó körüli románok kérése Nenadovics Pálhoz, Karlovitz szerb metropolitájához. 1757 máj. 21. Karlovitz. IV. A szelistei járási románok kérése a fentnevezett metropolitához. 1756 decz. 4. Karlovitz. — A jelzett folyóirat 14—18. sz.-ban pedig közléstesi *Adamovics Geraszim püspök levelezését összefüggésben a román clerus és nép emancipációja körüli mozgalmával az 1791. évben*. Ezen levelezésből erősen kidomborodik a románok 1791-iki mozgalma, a melynek írásbeli megtestesülése a »Supplex libellus Valachorum« volt.

Dudás Andor családi irattárában talált adatok és egy egykorú tanúvallomási jegyzőkönyv alapján elbeszéli Zentának 1849-ben történt bevételét. [A Bács-Bodrog vármegyei Tört. Társ. Évkönyve. 1912. I. sz.]

Dudás Gyula hagyatékából közli a »Bács-Bodrog vármegyei Tört. Társ. Évkönyve« [1912. II. sz.] a vármegye területén a XVI. század közepéig szereplő nemzetségeket. Az elhunyt szerző dolgozata — úgy látszik — befejezetlenül maradt hátra; a közlemény legalább ez irányban nem tájékoztatja az olvasót.

Dr. Endrei Gerzson egy sereg érdekes adattal mutatja be a papyrusok világát a nagyközönség számára. Részletesebben foglalkozik a görögül írott papyrusokkal, a melyeket tartalmilag ismertet és csoportosít, jóval kevesebbet szól az arameus és egyiptomi nyelven írottakról. (Losonczy gymn. értesítője, 1911/12.)

Dr. Főgel József egynehány velencei követnek II. Ulászló udvarában való fogadtatásáról és budai életmódjáról ír, majd a nálunk 1499—1503-ig élő Sabastian Zustignan követ velencei dialektusban írott jelentésének közli az eredetijét és fordítását. (Budapesti VI. ker. gymn. értesítője, 1911/12.)

Gruber Dániel dr. terjedelmesebb értekezésben kezdi ismertetni a diokleai és ragúzai érsekségnek történetét a XIII-ik század feléig. Határozott

adatok nem igen állanak rendelkezésére, ezért csak gazdag forrástanulmányon alapuló kombinációkat nyújthat, élénken éreztetve, mennyit kellett ezen érsekségnek a nyugat-római birodalom bukása, a délszlávság viszályai, az avarok támadásai s a nyugati és keleti egyház versengése folytán szenvednie a XI. századig. A szerző az értekezés folytatását igéri. (Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva, XIV. évf. 1. és 2. f. 1—42. l.).

Horn Emil a Polybiblion (Revue Bibliographique Universelle. Paris, 1912.) juniusi számában meleg hangon emlékezik meg Borovszky Samuról és Mika Sándorról, nevezetesebb munkáikat is megnevezve. Hasonló megemlékezést olvasunk ugyanott Vécsey Tamásról, mint a római jog kiváló művelőjéről.

Horváth Adám »A szentírás igazmondása« körül újabban támadt gazdag irodalmat vizsgálja és minden oldalról megvilágítani igyekszik a történelem és a biblia viszonyát. Lagrange-al úgy egészben véve egyetértően arra a megállapodásra jut, hogy a természettudományok körébe eső részletek magyarázatára is a történeti exegezis a legajánlatosabb, mert ez az igazi értelmet keresi, a mit az író gondolt s nem akarja a mai tudásunkat beleolvasni, a mai természettudományt belemagyarázni a szentírásba. [A pannonhalmi főapátsági főiskola 1911—12. évkönyve.]

Horvát Rezső dr. egy Varasdban őrzött korabeli jegyzőkönyv alapján (»Liber fassionum« 103. és 104.) közli az 1588 febr. 21-ére Varasdra egybehívott horvát gyűlés tagjainak névsorát a szállást adó gazdák jegyzékével. Az adalék fontos: Šišić Nándor u. is »Povjest Hrvatska« cz. művében (II. k. 167. l.) azt hirdette, hogy a horvát szabad városok: Varasd, Zágráb és Kőrös csak 1608-tól kezdve küldenek követeket a horvát gyűlésre; ezzel szemben ezen jegyzék arról tanuskodik, hogy már az 1588-i varasdi gyűlésre Zágráb és Kőrös polgárai is küldöttek volt követeket. (Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva, XIV. évf. 1—2. f. 102—104. l.). — U. o. [105.]. *Horvát Rezső dr.* a »Prothocollum magistratuale liberae et regiae civitatis Varasdiensis pro anno 1592—1602« (64. l.) alapján igazolja Klaić Vjekoslavnak a Vramac Antal krónikájáról írt ismertetésében hangoztatott feltevését, mely szerint Vramac A. kanonok nős volt. A jegyzőkönyv Vramac kanonok nejeire vonatkozólag több adatot tár fel: 1. neve Lucia volt, 2. 1588-ban elhunyt férjét túlélte; 3. férjhez ment Tollinger Farkashoz, 4. második férje török rabságba esett. — U. o. [113—114.]. *Horvát Rezső dr.* a horvát országos levéltár »Acta neoacquisita«-i alapján ismerteti a varasdi ferenczrendiek viszályát Ungnad Kristóf báróval, kinek atyja, János, 1559-ben elvette a rend két faluját, Felső- és Alsó-Kocsánt, és ezeket fia az 1569-i pozsonyi országgyűlés határozata és a királynak felhívása ellenére sem adta vissza; az ügyet az 1572-i pozsonyi országgyűlés újra tárgyalja és a bán s a zágrábi püspök felhívást nyernek, hogy fegyveres erővel is érvényesítsék a rend jogos igényeit. — U. o. [92—101.]. *Horvát Rezső dr.* ismerteti a polémiát,

melyet Karácsonyi János dr. jelen folyóiratban és a »Revue de Hongrie«-ben Tomašić Miklós és a horvát történétírók ellen indított (1910), és czáfolni igyekszik Karácsonyinak néhány állítását: így: 1. azt, hogy a magyarok vezették a horvátságot a nyugati kultúra körébe, 2. hogy III. István horvát király Krešimir Péternek fia és Kálmán király unokaöccse volt, 3. hogy Krešimir Péter király erőszakos halálnak esett áldozatul; helyesebben igyekszik megmagyarázni 1. a horvátok magatartását az 1096. évi keresztes hadakkal szemben s 2. a horvát belső viszályokat; végül helyesebben igyekszik megvilágítani az utolsó horvát királyoknak az Árpád-házhoz való rokonsági viszonyát.

Hritz Lajos befejezi [Közlemények Szepes vármegye multjából. 1912. II. sz.] Czelder Orbán kurucz brigadérosról szóló rajzát, a melyet abból az alkalomból írt, hogy a hős kuruczot szülőhelyén emlékkal készülnek megtisztelni.

Iványi Béla az Országos Levéltár »Urbaria et Conscriptioes« című, több mint kétszáz csomóból álló gyűjteményének átnézése alapján ismereti a Szepesség váraiban és kuriáiban a XVI—XVII. sz.-ban megemlített könyv- és képgyűjteményeket, a melyeknek legnagyobb része egészen elkallódott, avagy ismeretlenül lappang a felvidéki könyvesházakban. Ezeknek ilyen irányú átkutatására maga Iványi volna a legilletékesebb, a ki saját tapasztalatai után a legjobban tudhatná, hogy mit s hol kell keresni. [Közlemények Szepes vármegye multjából. 1912. II. szám.]

Iványi István Cothmann Antal m. kir. udvari kamarai tanácsosnak »A bácskai kamarai puszták állapotáról és betelepítéséről« 1763-ban készült jelentését közli. [A Bács-Bodrog vármegyei Tört. Társ. Évkönyve. 1911. IV. sz., 1912. I., II. sz.] A török s a kurucz idők alatt elnéptelenedett és pusztaságra jutott Bácskának és az új telepítéseknek oly kimerítő leírását tartalmazza a jelentés, hogy ismételt közlését is szívesen fogadjuk. [Előszőr a szabadkai főgymn. 1888. évi értesítőjében jelent meg.]

Kemény Lajos folytatja Abauj- és Tornavármegye története a honfoglalástól az 1648-ik évig« cz. nagyobb szabású tanulmányát [Tört. közlemények Abauj-Torna vmegye és Kassa multjából. 1912. I. sz.]. A minden tekintetben figyelemre méltó munkával, ha befejezést nyer, bővebben is fogunk foglalkozni.

Klajić Vjekoslav közöl néhány adalékot az 1712. évi ú. n. »horvát pragmatica-sanctio«-hoz, melyet a horvát nemzet történetére nézve oly fontosnak mond, hogy a reá vonatkozó legapróbb adalék is rendkívül értékes. Hogy a horvát írók ezen, a zágrábmegyei nemességnek 1712 márcz. 9-én hozott s az uralkodóhoz felterjesztett, de törvénynyé nem vált határozatnak oly rendkívüli értéket tulajdonítanak, annak oka a gyűlésen ejtett ama kijelentés, hogy Horvátország még az esetben is elismeri a dinasztia női ágának trónutódlási jogát, ha Magyarország ezt elismerni vonakodnék; vagyis: a Magyarországtól való elszakadás törekvése ebben támasztópontot talál; manap a nemzeti aspiratio táplálja ezt a törekvést,

annak idején a separatisticus törekvés oka nem nemzeti, hanem felekezeti szempont volt: t. i. a reformatio elleni küzdelem megkönnyítése; s nem horvátoktól indult ki, hanem magyar főuraktól, a mint már Erdődy Tamás bán 1607-ben is egy külön Horvátországról beszélt; »Hoc ferro — mondotta kardját rántva — si aliter fieri non potuerit, sectam istam a nobis eliminabimus; tresque nobis adsunt fluvii, *Dravus, Savus et Colapis*, e quibus unum istis novis hospitibus sorbendum dabimus«. A közölt adalékok a következők: 1. Thomas Kovachevich: Catalogus praesulum Zagrabien-sium. Arkiv jugosl. akad. II. a 70. p. 198—199. Eszterházy Imre zágrábi püspök életrajza, melyben a horvátság főleg a következő részt szereti kiemelni: »Demum in obsequium foeminei sexus unanimes quasi consensu eo modo concludatur, quod *etsi Ungariae regnum eidem renueret, se haereditario iure subiicere, Croatia tamen (cui per se corona competit, veluti quam habuerit antequam a D. Ladislao Ungariae aggregata fuisset) eiusdem haereditaria esse* vellet. A tapintatosnak egyáltalában nem mondható eljárását a király udvariasan megköszönte, de a határozatot hozó bizottságnak lelkére kötötte, »ut summo secreto tecta maneant«; a magyar cancellaria elálmélkodott, a magyar főrendek megütköztek és Eszterházy Miklós neve »ubique odiosum« lett; 2. Pattachich Boldizsár (1663—1719) diariumából az eseményről megemlékező rész; 3. Keglevich József grófnak (?) 1746-ból való feljegyzése, mely kiemeli, hogy Horvátország ura nem lehet más, mint a ki egyuttal Ausztriának, Stájerországnak, Karinthiának és Krajnának is ura. (A gondolat kapóra jön a trialista törekvéseknek, csak »Ausztriát« el szokás hallgatni!) »Caroli du Fresne domini du Cange: *Illyricum vetus et novum, Posonii 1746. p. 201—206.*); 4. Eszterházy Imre meghívó levele Keglevich Péterhez (Arkiv jugoslav. akad. Keglevichiana); 5. Rátkay Ádám gróf zengi és modrusi püspöknek a horvátországi rendekhez intézett levele, melyben — noha a Habsburgoknak rendületlen híve — tiltakozik a gyűlésnek határozata ellen (u. onnan); 6. U. ennek Patachich Boldizsár báróhoz és Erdődi Gábor grófhhoz hasonló magatartás érdekében írt levele (Arkiv jug. akad. Acta annorum 1712—1713) és végül 7. Pálffy János bánnak Keglevich Péter bánhelyetteshez intézett levele, melyből megtudjuk, hogy utóbbi a gyűlés előkészítése idején méltóságáról lemondott. (Arkiv jugosl. akad. Keglevichiana.) [Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskoga arkiva XIV. 1—2. f. 65—77. l.]

Konrád Ferencz az alexandriai kor görögösége étkezéseinek és symposionjainak adja képét egy meglehetősen száraz és eléggé ismert adathalmazzal. Az értekezés csak folytatatólagos, IV. része a szerző nagyobb, ugyanily irányú művének. (Nyitrai gymn. értesítője, 1911/12.)

Kont Ignác a Revue Historique f. é. máj.-jun. sz.-ban »Histoire de Hongrie« cz. alatt terjedelmesen és éles szemmel ismerteti a közelmúltban megjelent kiválóbb magyar történeti munkákat, a többek között gróf Andrassy Gyula (A magyar állam fönmaradásának és alkotmányos szabadságának okai), Márki Sándor (II. Rákóczi Ferencz) s Marczali Henrik

(Magyarország tört.) műveit. Meleg szavakkal emlékezik meg elhunyt titkárunkról, Borovszky Samuról is.— A *Revue Critique* aug. 17-iki sz.-ban ugyancsak Kont I. mutatja be a szemle olvasóinak a magyar történeti irodalom kisebb-nagyobb jelentőségű termékeit (Adorján, Gárdonyi, Gombos stb. munkáit). Részletesebben szól Berzeviczy Albert »*Béatrice d'Aragon, reine de Hongrie*« cz. jeles munkájának II. kötetéről, a mely az idén jelent meg Párisban a *Bibliothèque hongroise* sorozatában.

Kovács Ferencz a reformáció jelentőségéről értekezik, de a mellett, hogy semmiféle új szempontot sem tud találni, még kritikai magaslatra sem igyekszik emelkedni. Ha jobban megragadja azt a gondolatot, hogy a reformatio pusztán kulturális folyamánya a lelkekben hosszú időn át lappangó, visszafojtott harcznak, akkor legalább valamelyes eredményhez juthatott volna. (Kolozsvári ref. collegium értesítése, 1911/12.)

Laszowski E. a Desinec községházában őrzött okmányokból közöl két levelet, melyek a község privilegiumait megújítják; az egyiket 1466-ban Frangepán Márton, a másikat 1495-ben Corvin Mátyás bán állíttatta ki. (Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zem. arkiva XIV. 1—2. 114—117. l.)

Malonyay Dezső és Sági János a Budapesti Hirlap 1912 aug. 20. sz.-ban (31—40 ll.) kedves, igazi szépírói modorban elbeszéli Edvi Illés Aladárnak s barátainak a hainburgi kurgánban »Árpád sírja« czimén kezdeményezett ásátását. Tiszteletet keltő, romlatlan lelkesedésük történelmi alapját nem kívánjuk a kritika serpenyőjébe helyezni.

Noršič Vjekoslav Szamobor mezőváros levéltárából (fasc. 36. nro 13.) közli azt az adás-vevés szerződést, melylyel Auersperg József gyermekei Szamobor várát és szamobori birtokukat Erdődy Józsefnek ruházzák. A vár és a birtok 1653—1763-ig az Auersperg-család tulajdona volt. (Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zemaljskoga arkiva XIV. 1—2 f. 105—108. l.) U. o. [109—112.]. *Noršič Vjekoslav* Szamobor mezőváros levéltárából (fasc. IV. nro. 480.) közli az útmutatásokat, melyeket Zágráb megye a falusi bíráltnak a reájuk bízott nép anyagi és erkölcsi ügyeinek gondozására adott.

Oláh Imre Tubero-ról értekezik. T. életrajza után művének fejezetek szerint való tartalmát adja, majd Bonfinival összevetve megállapítja, hogy T. önállóan dolgozott. Brutus Jánossal kezdve megvizsgálja, mely magyar írók használták T.-t kútfőül. Végül jellemzi Tubero történetírását. (Podolini gymn. értesítője 1911/12.)

Páclisan Zenobiusz a balázsfalvai »Cultura Creştina« cz. egyházi folyóirat az évi 3., 6., 7., 9. számaiban behatóan foglalkozik a román egyház és a kalvinizmus egymáshoz való viszonyával, kezdve Bethlen Gábor uralkodásával egészen a Rómával való unióig (1613—1700). Élénk temperamentummal megírt cikksorozat, mely a szerző tájékozottságáról tesz tanúságot, s a mely valószínűleg külön lenyomatban is meg fog jelenni. — Ugyancsak ő az említett folyóirat 8. számában felel Karácsonyi Jánosnak »Száz ezer baj, millió jaj egy tévedés miatt« cz. értekezésére s azzal a

kérdéssel foglalkozik, vajjon láttak-e Erdélyben románok a magyarok honfoglalásakor. A »Cultura Creștina« ez évi 11. számában pedig azt kutatja, hogy *milyen részt vettek a moldvai és havasalföldi románok erdélyi testvéreiknek a kalvinizmus ellen folytatott harcaiban.* — Az első, a ki beleszól a harcba, Varlaam, a moldvai metropolita; majd Brankovics Száva püsp. letétele után Cantacuzino Serban lép összeköttetésbe az Apaffy uralma ellen Konstantinápolyban konspiráló Csáky László és Paskó Kristóffal, a kik megígérik, hogy diadalrajtásuk esetén a román egyháznak visszaadják hitbeli szabadságát. Majd Doszofteiusz jeruzsálemi pátriarcha ad ki két görög nyelvű könyvet a kalvinizmus megezáfolására, a melyeket megküld az erdélyi románoknak is. Foganatja sem egyiknek, sem a másíknak nem volt.

Páll Gyula Colbert pályáját vázolja egy kisigényű értekezésben tan-könyvszerűen; közben kitér ugyan a mercantilismus fejtegetésére, de elfeledkezik ennek hibáira is rámutatni. (Nagykállói gymn. értesítője, 1911/12.)

Pinzger Ferencz Hellnek és Sajnovicsnak wardói expedícióját írja le, a melynek czélja a Venus fogyatkozásának megfigyelése volt. A dolgozat az útnak nem annyira ethnographiai avagy linguistikai eredményével foglalkozik, mint inkább tisztázni kívánja Hellt az alól a vád alól, mely szerint Hell észlelt csillagászati adatait később korrigálta. (Kalocsai gymn. értesítője, 1911/12.)

Porcs Kálmán a vármegyék hatáskörének és szervezetének történetével foglalkozik. Tanulmánya, eléggé terjedelmes ugyan, de mégsem öleli fel az egész történeti fejlődést és ilyképpen a kérdés is csak részleges megoldást nyer. Körülményesebben tárgyalja a tisztikar és a megyegyűlés kialakulását. (Miskolczi gymn. értesítője, 1911/12.)

Pózna József az ifjúságnak szánt, lelkesítő és tüzzelteli szónoklat formájában röviden összefoglalja az 1848—49. szabadságharc történetét (Lévai gymn. értesítője, 1911 12.).

Preradović Dušan részletesen ismerteti a zágrábi orsz. levéltárban őrzött kéziratot hajózási atlaszt: 7 térképet tartalmaz, ezek *a)* az Atlanti-tenger nyugateurópai partjai, *b)* Afrika atlanti partvidékei, Portugália és Spanyolország, *c)* a Földközi-tenger nyugati, *d)* keleti partvidékei, *e)* a Fekete-tenger, *f)* az Ádria és *g)* az Archipelagus képe. Pergamentre színesen rajzolt, a földrajzi szélességet jelző ú. n. »kompasztérképek«; évszám nincs jelezve, de a technika a XVI-ik századra vall; a rajzoló vagy portugál vagy pedig velencei. (Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva 80—91. l.)

Dr. Pusch Ödön sok érdekes adattal rajzolja meg a tatai diákság életét a XVIII. század közepén. Közli az iskolai szabályzatot, melynek nem egy pontja máig is érvényben maradt, majd a tananyagot ismerteti, végül pedig az iskolai színjátékokról, akadémiákról, disputákról szól élénk és könnyed modorban. (Tatai gymn. értesítője, 1911/12.)

Ratiu János a balázsfalvai gör. kath. Szent-Vazul rend történetével foglalkozik a balázsfalvai gör. kath. érseki főgymnasium ez évi értesítőjében. Tekintve, hogy ez a rend a XVIII-ik században és a XIX-ik század elején a román nép életében jelentős kulturális missziót töltött be, a szerző hasznos dolgot cselekszik, ha ígérete szerint értekezését szélesebb alapokra fektetve, eredeti okmányokkal támogatva legközelebb könyvalakban is ki fogja adni. Akkor majd terjedelmesebben szólunk róla.

Sallay Géza Döbrentei életét ismerteti egészen 1830-ig. Felöleli Döbrenteinek minden munkáját s ebben a keretben mutatja be annak páratlan szorgalmát, a melyet Toldy óta csak újabban kezdenek értékelni. Ez a dolgozat az első nagyobb Döbrentei-életrajz. (Mármaroszigeti gymn. értesítője. 1911/12.)

Schöner Ferencz Bercsényi Miklós titkárát kiemeli abból az alárendelt szerepből, a melyet neki mint a »Bercsényi házassága« szerzőjének az irodalomtörténet juttatott. Kószeghy eddig mint a gongorismus egyszerű követője, Gyöngyösy utánzója szerepelt; a szerző szerint azonban sok tekintetben, úgy a leírás élénkségében, a jellemzés erejében, mint a vereselés könnyedségében is méltán Gyöngyösy mellé állítható. (Budapest X. ker. gymn. értesítője, 1911/12.)

Dr. Schwicker Brunó Abesszinia földjéről, népéről, történetéről, valási, kulturális és gazdasági viszonyairól ír mozaikszerűen, eléggé rendszer-telenül, de érdekesen. (Budapesti V. ker. reálisk. értesítője, 1911/12.)

Šišić Nándor folytatólag közli a Batthyány hercegek körmendi levéltárában talált és Szlavoniát érintő leveleket, melyek legnagyobb részt a XVI. század első évtizedéből valók: II. Ulászló király megbizta kincstárosát, Batthyány Benedeket, ez pedig a szlavonai dictatorokat, Batthyány Boldizsárt és Tompa Mihályt, a hadi illetékeknek a szlavonai birtokosoktól való behajtásával; hasonló megbízásokat nyernek Csáktornyai János és Kanizsai György bánok; egyes levelek illetményeket utalványoznak; egyben pedig korholja a király a szlavonai rendeket a hadi illeték hanyag befizetése miatt. (Vjesnik kr. hrvatsko-slavonsko-dalmatinskoga zemaljskoga arkiva, XIV. évf. 1. és 2. f. 43—59. l.)

Strohal R. rövidke cikkben hozzászól a sokat vitatott kérdéshez, hogy mily írást használtak a szláv apostolok: Cyrill és Method és melyik a régibb írás, a glagolit-e vagy pedig az ú. n. cyrill-e. Érvel a glagolit mellett; ezt használták szerinte Cyrill és Method, ez a régibb; mert: a) a horvátság közvetlenül a szláv apostolok tanítványaitól vette át és kizárólag s megszakítatlanul ezt használta a szláv liturgikus könyvekben; b) a pannoniai és morvaországi reánk maradt irat mind glagolit, c) a cyrill írás Simeon bolgár fejedelem udvarában keletkezett és a görög írásjegyekhez való közeledés törekvését árulja el; d) mennél régibb a cyrill írás, annál közelebb áll a glagolizhoz. — Ily állítások bizonyítást is igényelnének! (Vjesnik kr. hrv.-slav.-dalm. zem. arkiva XIV. 1—2.)

Szabó Adorján érdekes adalékot közöl II. Rákóczi Ferencz udvartartásához [Tört. közlemények Abauj-Torna vmegyec és Kassa multjából. 1912. I. sz.].

Dr. Szabó Márton gazdasági okok alapján fejtegeti a szabadságharcot előidéző eseményeket. Targyalván az akadályokat, a melyekkel a haladóknak meg kellett küzdeniök, a pesti márcz. 15-ének érdemeire tér át s főképpen azt a józanságot emeli ki, a mely a magyarságot minden nagy európai mozgalomban való részvételekor jellemezte. (Debreczeni gymn. értesítője, 1911/12.)

Szögyi Gusztáv Franciaország követeinek (1799) Rastadtban történt meggyilkoltatását vizsgálja. Magát az eseményt, a tettesekről szóló versiókat részletesen elmondja ugyan és Spahn, gráci egyetemi tanár erről szóló tanulmányát is bőven ismerteti, a kérdést azonban teljesen megoldatlanul hagyja. Még a szerző véleményét sem tudjuk e dolgozattól kivenni. (Zsolnai realisk. értesítője, 1911/12.)

Thúry Zsigmond a szombatosok 15 énekes kódexét ismerteti. A mű többi része, még 45 kódex leírása, különnyomatban jelent meg. A XVI—XVII. század énekköltészetének teljesebb megismerésére igen fontos ez énekek ismerete. (Mezőtúri gymn. értesítője, 1911/12.)

Wagner Lajos a tavasszal elhunyt érdemes írónak és jó tanárnak, Helmár Ágostnak életrajzi adataival kapcsolatban részletesen megemlékezik annak három nagyobb tanulmányáról: Bonfiniusnak mint történetírónak jellemzése és műve kútfőinek kimutatása s biralmi méltatása, Heltai Gáspár Magyar krónikája, A magyar zsidótörvények az Árpádkorszakban. [A pozsonyi áll. főreálisk. 1911—12. értesítőjében.]

* * *

Bálint Ernő: *A királyi trón betöltésének módja Magyarországon. Budapest, 1912.* — Jónévű írók munkáit követve gyűjtötte össze a kérdésre vonatkozó adatokat, a melyek nagyobbára már általánosán tisztázottaknak tekinthetők. Összefoglalása értelmes és könnyen áttekinthető; de hasznosabb dolgot cselekedett volna, ha csak egy kisebb korszakot ölel fel s ott aztán a kútforrásokban elmélyedve — a kérdés homályosabb részeit próbálta volna jobban megvilágítani.

Cziplé Sándor: *A mármárosi püspökség kérdése. Budapest, 1912.* Az erdélyi románság története annyira szoros összefüggésben van egyházának történetével, hogy az, a ki az erdélyi román egyház történetével foglalkozik, tulajdonképpen a román nép történetét írja meg. Cziplé Sándor, a ki maga is mármárosi születésű, a fenti czim alatt röviden összefoglalja a mármárosi román nép történetét a legrégebb időktől egész a Rómával való unióig, a XVIII-ik sz. elejéig. Legnagyon érdeme a »doktori értekezésnek« a könyv felét kitevő okmánytár, mely magában foglalja a szorgalmas szerző által nagy fáradsággal kiböngészett és a mármárosi megyei levéltárakból napfényre hozott okmányokat.

H. Fekete Péter: Mária királynő sírja. Nagy-Várad, 1912. — A nagyváradi vár belső udvarán az 1883-ban Rómer Flóris vezetése alatt megkezdett ásást 1911-ben tovább folytatták, a melynek eredménye volt, hogy a Szt. László által alapított székesegyház tengelyén fekvő, már kifosztott sírt találtak. A szerző Henszlmannal és Gyalokay Jenővel szemben azt vitatja, hogy ez Mária királyné sírja.

Lehoczky Tivadar: Adatok hazánk archaeológiájához, különös tekintettel Bereg megyére és környékére. II. kötet. Az őskortól a magyarok bejöveteléig. Munkács, 1912. A munka I. kötete éppen 20 éve jelent meg, s e II. kötet inkább kiegészítése, mint folytatása az elsőnek. Nem rendszeres, hanem a szerző személyes tapasztalatait, saját gyűjtésének eredményeit, saját elméleteit olvassuk benne, s ha nem is tudunk vele mindenben egyetérteni, érdemeit el kell ismernünk. Gyűjtése nemcsak értékes tárgyakat őriz meg a pusztulástól, hanem a maga vidékének jóindulatú érdeklődését is biztosítja.

Madarassy László: Nomád pásztorkodás a kecskeméti pusztaságon. Bpest, 1912. — A szerzőt Kecskemét városa megbízta volt, hogy múzeuma érdekében a város környékén néprajzi gyűjtést végezzen. Ebben a dolgozatban följegyzéseinek csak egy részét, a pásztortanyákra vonatkozókat foglalta össze. De minket éppen ennek a rég rombadőlt világnak, az egykoron oly virágzó pusztázó életnek még »megmenthető» eredetiségei érdekelnek, a melyek a megváltozott viszonyok között immáron véglegesen el fognak mosódni. — Madarassy éles és biztos megfigyelései nemcsak kiegészítik és helyenként megkorrigálják másoknak ezen a téren tett tapasztalatait, — a miknek kiválgatására szintén nagy gondot fordított — hanem új, eddig észrevétlenül maradt adatokkal is gyarapítják ismereteinket. Szerettük volna azonban, ha a »száritott hús«-nak egy kissé körülmenyesebben is utána jár. Villani Máté ugyanis kedvtelő részletességgel beszéli el [VI. 54.], hogy a magyarok az ökrök s tehének húsát nagy kondérokban megfőzik, aztán megszáritják, porrá törik, tarisznyákba teszik s hadi útjaikon főképpen ezzel táplálkoznak, olyformán, hogy forró vízzel kásaszerű pépet csinálnak belőle. A XVI. századból a világlátott Montaigne Mihály ugyanezt beszéli el [Essais] a törökökről. Ha valaki tehát nem sajnálna nagyobb figyelmet fordítani a kérdésre, szinte kétségtelen, hogy közelebbi kapcsolatot is találna a »száritott hús« és a »húspor« [carne martoriata] között.

Márki Sándor dr.: A történelem magyar szelleme. Kolozsvár, 1912. — Az író kiinduló pontja napjainknak az a szomorú jelensége, hogy a történelem nevelő hatását lekicsinyleni törekszenek, hogy így a historikust hallgatásra kényszerítsék. Pedig — mondja Camille Rousset — a szabadság ellen irányuló minden merénylet közül az a legbűnösebb, a mely a történelem szabadságát fenyegeti. A Hunyadiak korának felidézésével bizonyítja, hogy nemzetünknek mily nagy erkölcsi tőkije van a multban s hogy mindez veszendőbe menne, ha a történelem nem tanítana ben-

nünket dicső nagyjaink példáján lelkesülni, a mi kútforrása a hazafiúi önfeláldozásnak.

Mateiu: Preotimea românească-ardeleană in veacul al XVII-lea. [Az erdélyi román papság a XVII-ik században. Nagyszében, 1911.] 60 oldalra terjedő tanulmányában nem eredeti okmányok alapján, hanem a kérdéssel foglalkozó történétírókra támaszkodva tárgyalja az erdélyi román papság helyzetét a XVII-ik században. Így a papság anyagi viszonyait, művelődési állapotát, erkölcsi és társadalmi hivatásának betöltését, illetőleg be nem töltését, miután bevezetésül már előbb megrajzolta az erdélyi román papság általános helyzetét és a protestántizmushoz való viszonyát.

Schematismus cleri archidioecesis Colocensis et Bacsiensis ad ann. 1912. Colocza. — A kalocsai érseki megye egyházi és iskolai legújabb névtárát az ilyenirányú statisztikai adatok iránt érdeklődőkön kívül azok is haszonnal forgathatják, a kik archaeologiai és genealogiai téren búvárnak; a matricularis feljegyzések kiinduló éve mellett ugyanis pontosan fel van tüntetve minden parochia templomának a nagysága, építésének és esetleges átalakításának az ideje is.

Vasile Párvan: Contributii epigrafice la istoria crestimizmului Daco-román. Bucuresti, 1911. — A szerző az Al-Duna jobb- és baloldalán talált írott emlékek alapján foglalkozik a dákö-román kereszténység megalkulásával és történetével és azon következtetésre jut, hogy a duna-melléki román faj a kereszténységet nem görög hittérítőktől vette át, mint eddig általában vélték, hanem latin közvetítéssel, a melyhez aztán a szláv befolyás révén igen sok szláv elem ragadt, első sorban is a görög ritus, a melyet a szlávok használtak. A szerző evvel is bizonyítani kívánja a római elemnek Dáciában való létfolytonosságát.

Wagner Lajos dr.: Báró Prónay Gábor [1748—1811.] pozsony-tan-kerületi kir. főigazgató és unokája, báró Prónay Gábor [1812—1875.] ev. egyetemes egyházi és iskolai felügyelő. Pozsony, 1912. — Az ifj. Prónay Gábor születésének századik évfordulója adta a szerző kezébe a tollat, hogy 47 év óta öregbedő — mondhatnánk — tanítványi kegyelettel összefoglalja e két jeles férfiú életrajzát, a kik a maguk idején számottevő tényezői voltak hazánk kulturális életének. Az ifjabbik mint néprajzi író is maradandó nyomot hagyott maga után. »Vázlatok Magyarhon népeletéből. Pest, 1855.« című művét, a mely valóban megérdemelné az új kiadást, Marmier, a híres franczia utazó, a ki nálunk is megfordult, oly nagy elragadtatással fogadta, hogy az íróhoz intézett levelét ezekkel a szavakkal zárta be: Que Dieu bénisse le peuple hongrois...

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

(1908 jul. 1— decz. 30-ig.)

VEGYESEK.

A történet módszeréről. Agyal Dávid. (Beöthy Emlékkönyv). Bpesti Hirl. 1908. okt. 22. — Dienes Valéria: *A pragmatismusról* (u. ott.).

Hogy tanítják nálunk a történetet? Budapesti Napló 1908. decz. 10. *100 év a romániai magyarok életéből.* Auer Károly. M. Állam. 1909. 146. sz.

A szentmiklósi és Óvári Pongrácz család a 13. század óta. Turchányi Tihamér. Budap. Hirl. 1908. decz. 13. (Ősök a Csehországból bevándorlott Hauk Palkó.)

A Görgey nemzetség történetéből. (Görgey István művének ismertetése.) P. Hirl. 1908. okt. 4.; Budap. Hirlap okt. 10. (Kossuthal szemben kíméletlen).

Benkó Imre, Nemes családok Nagykőrösön 1848 előtt. Ismert. Magyarország 1908. nov. 5., Századok 43, 525 és Turul 1909. 89. l.

BIOGRAFIÁK.

A mi Jezabelünk. (Csejteji Báthori Erzsébet. Rexa műve nyomán.) Budapest, 1908. okt. 11.

Berzeviczy Gergely arczképe Vas. Ujs. 1908. 30. sz.

Cultru. Un empereur de Madagascar. (Benyovszky Móric.) Ezt a Párisban még 1906. megjel. munkát Kont Ignác ismert. a Budap. Sz. 1908. decz.

Benyovszky Móricz-emléktábla. (Verbón.) Bpesti Hirl. és több más lap. 1908. nov. 1.

Gróf Benyovszky Móricz. Farkas Emőd. P. Hirl. 1908. nov. 29. *Benyovszky.* N. Pester Journ. nov. 28.

Kempelen sakkgépe-redivivus. Heltai István tanulmányát (Term. tud. Közl.) ismert. a P. Hirl. 1908. nov. 29. (Bibliografiai szempontból is értékes dolgozat).

Brunsvick Teréz grófnő. Barabás M. egykorú rajzával. Vas. Ujs. 1908. 21. sz.

A két Bólyai. Bólyai Farkas halálának 52. évfordulóján. — Pogány Kázmér. Alkotmány 1908. nov. 21.

Tóth József, egy híres mathézis professor. 1822—1908. P. Hirl. 1908. okt. 13. [Jókai Mór megörökítette egyéniségét a »Mégis mozog a föld«-ben]

— *Tóth József.* Bpesti Hirl. okt. 17. — *Egy régi debreczeni professzorról.* Gyöngyössi László dr.: Budapest, okt. 23.

Klapka György emléktáblája Genfben. Vas. Ujs. 1908. 30. sz.

Pulszky Ferencz emléke. Berzeviczy A. Bpesti Szemle 375. köt. 1908. 321—357. l. V. ö. Kath. Sz. 1908. 581. l.

Myskovszky Viktor. Vasárn. Ujs. 1908. 41. l.

Szmracsányi Pál püspök. Visszaemlékezések. A. B.-tól. P. Lloyd 1908. szept. 15.

Bogdanovics Luczián karlóczai érsek és szerb patriárka. Vasárn. Ujs. 1908. 40. sz.

Eröss Lajos ref. püspök. Vasárn. Ujs. 1908. 40. sz.

Kiss Áron (igazgató). Fővárosi lapok. 1908. okt. 16—17.

Than Károly. P. Lloyd. 1908. jul. 6. (Esti lap); a jul. 7. lapok.

Dr. Böckh János geologus. (Visszalépése alkalmával.). Dr. B. A. P. Lloyd. 1908. jul. 24.

Gr. Pálffy János. Vasárn. Ujs. 1908. 24. sz. [V. ö. Századok 1911. 815. l.].

Petrássevich Géza hírlapíró. Nekrologok: Hírlapok. kül. Alkotmány. 1908. szept. 23.

KÜLFÖLDIEK.

Bayle Péter. Rácz Lajos. Budap. Szemle. 1908. szept.

Murat Joakim. Ujonnán kiadott levelei nyomán Anet Claude. P. Lloyd. 1908. jul. 12. Legérdekesebb az első konzul egyik. 1797. jun. 21. kelt levele Murathoz, melyben a vitéz, de szerföltt szerelmes lovastábornokot visszarendeli ezredéhez.

Midhat pasa. Visszaemlékezéseimből: Vámbéry Ármin. P. Lloyd. 1908. jul. 28.

Abdul Kerim magyar díszkardja. Bpesti Hirl. 1908. szept. 25. [Ez a kard az egykor ünnepezt fővezér kegyvesztése után egy ószerészhez került.]

Stein Aurél. (Képpel.) Vasárn. Ujs. 1908. 9. sz.

Jagić Vratoszlav. Asbóth Oszkár. P. Lloyd. 1908. jul. 5.

Schmoller Gusztáv. Altmann S. P. Pester Lloyd. 1908. jun. 24.

KÖNYVTÁRAK ÉS BIBLIOGRAFIA.

A magy. Nemzeti Muzzeum Széchenyi könyvtárában levő Aldinák leíró jegyzéke. Gulyás Pál. Magy. Könyvszemle. 1908. 51. és 148. s k. l. [és kül. leny.-ban].

Kassa első könyvnyomatója. Budap. Hirl. 1908. decz. 2. (Fischer János. 1610, a bártfai Klösz család rokona. Nyomdája 45 év alatt 9-szer cserélt gazdát.)

Egyleveles nyomtatványok a XVIII. századból. Hellebrant Árpád. Irod. történ. Közl. 1908. 66. és 204. s k. l.

Petrik Géza, Magyar könyvészet. 1886—1900. Ism. M. (Könyvszemle 1908. 356. l. (Gulyás Pál).

Könyvtáraink (hiányai). Gulyás és Szabó Ervin cikkei. P. Lloyd. 1908. szept. 4. és nov. 4. V. ö. a Magy. Könyvszemlében megjel. cikket (1907.).

Budapesti könyvtár-mizériák. Dr. Gulyás Pál múzeumi ór. P. Lloyd 1908. szept. 4.

A magyar könyvtárak. Gyalui Farkas. Budapest 1908. okt. 11.

IRODALOM ÉS NYELVTÖRTÉNET.

Egyetemes Irodalomtörténet. Szerk. Heinrich G. III. köt. Ism. Rácz a Deutsche Lit. Zeitungban. 39. sz., Neue Freie Presse 1908. nov. 3.

Riedl Frigyes, Die ungarische Literatur. (Megjel. a Kultur der Gegenwart cz. berlini vállalatban.). Ism. Irod. tört. Közl. 1908. 507. l.

Kont Ignace, La littérature hongroise d'aujourd'hui. (Páris 1908.) Ismert. P. Lloyd. 90. sz. A Hét. 15. sz.

Kovács Zs., Kassai írók a mohácsi vésztől máig. (Kassa, 1908.) Ism. Keller Imre. Századok, 1908. 741. l.

Az ősi magyar ritmus. Gábor Ign. művét (1908.) ismert.: Revue de Hongrie. I. 362. (György O.), P. Lloyd. 90. sz. (Mohácsi I.), és Nyugat. 521. l. (Schöpfflin A.).

A magyar nyelvújítás szótára. (Szily Kálmán érdemeiről). Alkotmány 1908. okt. 22.

A magyar memoire-irodalom. Kacziányi Géza. A Család. 1908. 3. sz.

A Pesti Napló története. Zuboly. P. Napló. 1908. jubil. szám.)

A zsidó a magyar közmondásban. Flesch Ármin. Izrael. m. irod. társ. Évk. 176. l. és külön lenyomatban (1908.).

- Das ungarische Volkslied.* Fest. A. — Die Karpathen II. 1. (1908) 549. l.
- Volkslieder der Schwaben in Ungarn.* Gabriel Jos. — Ungar. Weisskirchner Volksblatt 1908. 2. sz.
- Hazai történetünk állatregéihez.* Hanusz Istv. Kecskeméti főreáliskol. 1907/8. progr.
- A Kyffhäuser-mondafaj magyar vonatkozásai.* Heller Bern. — Ethnogr. 1908. 12. l. — Bleyer I. bírálata : 177. l., Heller replikája. 372. l.
- Igriczek — énekes koldusok.* Sztripszky Hiader. Ethnogr. 1908. 345. l.
- Laban A., Az Árpád-házi szt. Erzsébet-legendák irodalmunkban* (1907.). Ismert. Gálos R. Századok 1908. 840. s k. l.
- Árpád-házi Szt. Erzsébet és az üldözött ártatlan nő mondája.* Karl Lajos. — Ethnogr. 1908. 129. és 202. l. (Külön l.-ban is.).
- Horváth Cyrill, Joannes Vercellensis és a magyar Margit legenda.* (Akad. Értek.) Ismertették a Századok 1908. 930. l. (Gálos Rezső.)
- Alexandriai szt. Katalin cseh és magyar verses legendájának viszonya.* Kardos Gyula. — Ism. Phil. Közl. 1908. 641. (Weber) és Századok 758. l. (Lukinich).
- Egy ismeretlen magyar Katalinlegenda.* Bajza József dr. — Irod.-tört. Közl. 1908. 243. l.
- Magyar szentek életének hatása a Florence-mondára.* Akad. Értes. 1908. 411. l.
- Mária magyar királynő éneke a XVI. századból.* Jeszenszky Károly. Vas. Ujs. 1908. 462. l.
- A legrégebb magyar naptár.* Pintér Jenő. Természettudom. Közl. okt. füz. és Magyarország okt. 14. (Székely István kalendáriuma, 1538. előtt.)
- Az 1562. évi debreceni hitvallástétel népies vonatkozásai.* Barla Jenő. Ethnographia. 194—202. l.
- Egy 18. századkorabeli magyar verses krónika.* Budap. Hirlap. 1908. decz. 19. (Jelenleg Rimaszombaton őrzik. Ladányi Béla 1890. kiadta (?). Czikkiró pontosabb adatokat nem közöl róla).
- Magyar írók levelei Gf. Teleki Sámuelhez és nejehez,* sz. Bethlen Zsuzsánnához. 1769—1818. (Pataki S., Péceli J., Verseghy és Márton Józ. levelei.) Közli Szász Béla. Irod.-tört. Közl. 1908. 238. l.
- Die Honterusfeier in Siebenbürgen.* Fakler Fred. N. Freie Presse 1908. szept. 13.
- Gyöngyössy István emléktáblájának teleplezése Radváncon.* Vas. Ujs. 1908. 40. sz.
- Adatok Gyöngyössy Istv. életrajzához.* Badics Ferencz. (Beöthy-Emlékkönyv.) Bpesti Hirl. 1908. okt. 22.
- Gyöngyössy szülőhelye.* Gy-y István. Bpesti Hirl. 1908. szept. 27. (Nem Ungvár, hanem Radváncz.)
- Berzsenyi Dániel szülei életéből.* Noszlopy Tivadar. Vas. Ujs. 1908. 791. l.; *Ugyanő, Berzsenyi gyermekei.* Magyarország decz. 25.
- Kölcsey Fer. életéből.* Ábrányiné Katona Clement. Magyarország nov. 8.
- Petőfi Zoltán az atyja születéséről.* Déri Gyula. Egyetértés 1908. decz. 22. (Szerinte Szabadszálláson született).
- A Petőfi család új sírja.* Vas. Ujs. 1908. 44. sz.
- Rónai Jácint mint színészeti író.* Váradi Antal. Egyetértés 1908. decz. 11.
- Madách életrajzához.* Morvay Győző. (Beöthy-Emlékkönyv.) Bpesti Hirl. 1908. okt. 22.
- Az ember tragédiájának írójáról.* Szalay Károly. P. Hirl. 1908. szept. 18. (Elpanaszolja, hogy Madách sírja nagyon el van hanyagolva).
- Hugo Károly mint lengyel katonaorvos és élete utolsó éveiben.* 2

képpel. Vasárn. Ujs. 1908. 48. sz. (U. ott található Bernstein József, Hugo Károly atyjának képe.)

Hugo Károly. Váradi Antaltól. Magyarország. 1908. nov. 28.

Lisznjai Kálmán levelei Kovács Pálhoz. 1847—48-ból. (Kovács P. szerkesztője volt a győri magyar ujságnak). Budap. Hirl. 1908. jul. 3.

Vahot Imre. (Vahot Sándor öcseje). Váradi Antal. Egyetértés, 1908. decz. 4.

Mikszáth Kálmán diákkorában. (2 képpel) Vasárn. Ujs. 1908. 6. sz. és 18. sz.

Beöthy Zsolt. Bpesti Hirl. 1908. szept. 30. (Vezércikk).

Újabb irodalom Arany Jánosról. Összeállította Hellebrant A. Philol. Közl. 1908. 511—12. l. *Bajza-irodalom.* (u. o. 513. l.); *Balassa Bálint-irod.* (u. o. 513. l.). — ; *Csokonai* : u. o. 514. ; *Eötvös Józ.* : 515. l. — ; *Gyöngyössi Istv.* : 516. l. — ; *Katona József* : 517. l. — ; *Kazinczy-irodalom* : u. o. 517—8. l. ; *Kisfaludyak* : 518. l. *Madách* : 519. l. — ; *Pázmány-irod.* : 520. l. ; *Petőfi* : 521—3. l. ; *Révai Mikl.* : 523. l. ; *Toldy Fer.* : 525. l. ; *Tompai-irod.* : 526. l. ; *Vörösmarty.* 527. l.

Tudományos életünk. A titkos pályázatokról. Heinrich Gusztáv. Magy. Szó. 1909. jun. 25.

KÜLFÖLDI IRODALOMTÖRTÉNET.

Homerosz és Shakespeare világfelfogása. Sebestyén Károly. (Beöthy-Émlékkönyv). Bpesti Hirl. 1908. okt. 22.

A magyar Shakespeare-irodalom 1908-ban. Hellebrant Árp. Shakespeare-Tár. 239. l. — U. ott : *Shakespeare a magyar színpadon. 1867—1900-ig.* (99., 274. és 280. s k. l.)

Shakespeare mirőlünk. Bodrogi Lajos. Shakespeare-Tár. 1908. 178—209. l.

A Shakespeare-cultus Magyarországon. Berzeviczy Albert. Shakespeare-Tár. 1908. 1—7. l.

Stendhal levelei. (Correspondence. Paris, 1908). Ism. Fóti József Lajos a Pesti Naplóban. nov. 15. (Stendhal említi Magyarországot, hol egyszer követségben járt, dicséri szépségeit, borát stb. De leírása roppant felületes. (Péld. »Balra a Schneeberg«.) Ez okból Chuquet úgy vélekedik, »hogy soh' sem fordult meg nálunk; meglehet, hogy Párisban élő magyar emigránsoktól hallott Magyarországról beszélni.

Saphir und Ungarn. Kohut Adolf. Pester Lloyd 1908. szept. 2. (Szól Saphirnak Magyarországon töltött ifjuságáról, Bihari cigányprimásról és több efféle visszacmlékezés.)

Petőfi és Nietzsche. Barabás Ábel dr. — P. Lloyd 1908. okt. 3.

Literarische Fälschungen. Max Burekhard. P. Lloyd, 1908. jun. 21.

HELYTÖRTÉNET, FÖLDRAJZ.

Újonnan felfedezett erdélyi őstelepek. Orosz Endre. Erdélyi Muz. 1908. 256. l.

A Balaton első igazi ismertetői. Bpesti Hirl. 1908. okt. 6. [Nem Eötvös Károly, avagy Vas Gereben, hanem Kisfaludy Sándor és Fáy András.]

A balogvári kastély. (Széchy Mária ágya.) Vasárn. Ujs. 1908. 5. sz.

A borsi Rákóczi-kház. Matolay Ida. Magyarország okt. 11. (Az elhanyagolt ház emelete ma magtárul szolgál.)

A budai vár régi épületei. Vasárn. Ujs. 1908. 8. sz. (A kremsmünsteri apátság egykori háza. A régi városház.)

Budapester Altertümer. Jüdische Grabsteine in der Festung. Weiss M. Neues Pester Journal 1908. szept. 3.

- Die Gruft der Franziskanerkirche in Pest.* (Katakomben.) N. Pester Journal 1908. aug. 7.
- A ferenczrendiek belvárosi templomának kriptáiból.* Vas. Ujs. 1908. 35. sz.
- Die Pester Vorstädte einst und jetzt.* N. Pester Journal, 1908. decz. 27.
- Egy szemtanu a Lánchíd építéséről 1843-ban.* Székely Ödön. Vasárn. Ujs., 1908. 419. l.
- Képek Eperjes város adóajstromaiban. (XV. század.)* Szendrei János. Arch. Értes., 1908. 399—403. l.
- Esztergom és Győr vármegye története.* Budap. Hirl., 1908. decz. 13.
- (A Borovszky Samu szerkesztésében megjel. monografiák ismertetése.)
- A telesi konvent.* Vasárn. Ujs., 1908. 52. sz.
- A monoki kastély.* Vas. Ujs., 1908. 25. sz. (Gróf Andrássy Dénes adománya.)
- A Rádayak péczeli kastélyában.* Horváth Béla. Budap. Hirl., 1908. decz. 13. (Most lakatlan. Ráday Gedeon ott írta Árpádját.)
- Som István. De genere Veér.* (A XVIII. század elejéről.) Koncz Ákos. Magyarország, okt. 9. (Nagyvárad történetéből.)
- Szepesváralja.* (Vár-rom, dóm és főtere.) Vasárn. Ujs., 1908. 23. sz.
- Szigliget romjai és a reá vonatkozó népmondák.* Janka István. Balatonvidék., 21. sz.
- Történelmi utczanevek.* Zuboly. Vasárn. Ujs., 1908. 33. lap.
- Magyar harangok.* Hanusz István. Budap. Hirl., 1908. decz. 25. (Szól t. k. Fiume, Pozsony, Buda, Léva, Zólyom harangjairól.)
- Régi vendégfogadók.* Gróf Vay Sándor. Magyarország, 1908. okt. 31.
- A hétfalusi csángók eredete.* Csefkó Gyula. A hosszúfalusi polgáriisk. 1907/8. évi programjában.
- Das Banat u. seine Deutschen.* Alscher Otto. Die Karpathen, II. évf. 1. köt. 26. l.
- Spányol bevándorlók Magyarországon (a XVI. század óta.)* Sömjén Géza dr. Bpesti Hirl., 1908. okt. 2.

SZÉPMŰVÉSZETEK.

- Adatok művészetünk történetéhez.* Művészet, 1908. évf. (Czikksorozat. Szólnak t. között Benkert, Illyés, Rombauer, Horvát István, Mihály mester, Huszár Adolf, Munkácsy Mihály, Lieber festőről, stb.)
- Adatok művészetünk történetéhez.* Farkasfalvi Imre és Kenczler Hugó. Művészet, 1908. okt. 5. sz. (Ehn Bernát festő 1812—93.; Mikó Ferencz építész 1814—79.; Forster Gusztáv festő †1888.; Dunaiszky Lőrincz szobrász 1784—1837.; Donner Rafael tanítványa.)
- Régi magyar művésziskolák.* Divald Kornél. Beöthy-Emlékkönyv. 186—191. l.
- Régi magyar művészek.* (I. Daniel Konstantin. II. Maurer Hubert magyar barátja.) Bayer József. Művészet, 1908. 299—303. l.
- Die ungarische Ausstellung in Earls Court.* Pistor E. P. Lloyd, 1908. aug. 2.
- Kubelik Károly és Pulszky Károly sírja.* Egyetértés, 1908. nov. 13. (Kubelik kegyeletéről tesz tanuságot.)
- Czéhbeli képirók Kolozsvárt.* Czákó Elemér. Erdélyi Múz., 1908. 35—40. l.
- Árpádkori freszkók.* (Hetvehelyen, Baranya vm. A 12—13. sz.-ból.) Alkotmány, 1908. okt. 20.
- A késmárki Thököly-vár falfestményeiről.* Bruckner Gy. Arch. Értes., 1908. 180. l.
- Báthory László pálos-szerzetes képe.* Visegrádi János. Múz. Könyvt. Értes., 1908. 163. l.

- Lionardo da Vinci.* Cseley József. 3. cikk. Nagyszebeni Ujs., 1908. 49., 50. és 52. sz.
- Donatello és az újabb kutatás I—II.* Gerevich Tibor. Athenaeum, 1908. 206. és 339. l.
- Goya — Ausstellung és Budapest als Goyastadt.* Hevesi L. Pester Lloyd, 1908. 66. és 109. sz. — Más *Goya-czikk*: P. Hirl., 214. l. (Lakos); Nyugat 510. l. (Lengyel G.); Huszadik Század 387. l. (Popper); Vasárn. Ujs. 25. sz. (Térey Gábor).
- Munkácsy Mihály és Pállik Béla* (képeikkel). Vas. Ujs., 1908. 31. sz.
- Munkácsy Mihály.* Odry Lehel. Vasárn. Ujs. 1908. 16., 27. és 38. sz.
- Pállik Béla hagyatéka.* Bárdos A. Egyetértés, 1908. 241. sz. — Egyéb Pállik-czikk: Művészet, 384. l. (Lyka K.); Vasárn. Ujs. 31. sz.
- Rudolf Alt in Budapest. 1847 und 1881.* Levelei nyomán Hevesi Lajos P. Lloyd. 1908. aug. 2. V. ö. a P. Lloyd 1909. máj. 9. sz.: »*Ungarische Bilder von Rud. v. Alt*«. A híres festő az akkori fővárosi, kül. budai állapotokról nem igen volt elragadtatva. A cikk egyébiránt részlet az 1909-ben megjelent nagy díszmunkából.
- Broky Károly.* 6 képpel. B. Nyáry Alb. Vas. Ujs. 1908. 44. sz. — *Brocky élete.* Irta Szentkláray Jenő (1907). Ismert. Művészet 1908. 350. l. és Kath. Sz. 366. l.
- A Nagykúnság és népies építkezése.* Gyórfly Istv. — Népr. Értes. 1908. 1—18. l.
- Egykalotaszegi fatemplomról.* Kis Károly. A Ház. 1908. I. 2—3. sz.
- Igló város egykori városháza.* Vas. Ujs. 1908. 1. sz.
- A pozsonyi díszkút.* Myskovszky Viktor. Vasárnapi Ujs. 1908. 41. sz. (Lutringer András németóvári szobrász alkotása 1572).
- Donner Ráfael szoborművei hazánkban.* (5 pozsonyi szobor, ezek közül 2 jelenleg a Szépműv. Múzeumban.) Vasárn. Ujs. 1908. 27. sz.
- Klein Miksa szobrász.* 1847—1908. B. Nyáry Sándor. P. Lloyd 1908. szept. 9.
- Darázs János szobrász.* Nekrológ. Művészet. 335. l.
- Semmelweisz orvos bécsi szobra.* Vas. Ujs. 1908. 46. sz.
- Gf. Károlyi Sándor szobra* (a mezőgazdas. múzeum előtt. Strobl műve). Vasárn. Ujs. 1908. 43. sz.
- Vajda János szobra Vaálon.* (Holló Barnabástól.) Vasárn. Ujs. 1908. 39. sz.

Összeállította: DR. MANGOLD LAJOS.

HIVATALOS ÉRTEŚÍTŐ.

A MAGYAR TÖRTÉNELMI TÁRSULAT

1912 évi jún. hó 13-án d. u. 5 órákor tartott rk. vál. ülésének

JEGYZŐKÖNYVE.

Jelen voltak: Dr. Csánki Dezső ügyvezető alelnök elnöklete alatt dr. Fejérpataky László másodalelnök, dr. Angyal Dávid, dr. Császár Elemér, dr. Domanovszky Sándor, dr. Gombos Albin, a *Századok* szerkesztője, dr. Illés József, dr. Iványi Béla, dr. Lukacsics József, dr. Reiszig Ede, Tagányi Károly, dr. Váczy János vál. tagok, Cserhalmi Sámuel pénztárnok, Barabás Samu jegyző.

Elnök az ülést megnyitja és jegyzőkönyvhitelesítőkül dr. Császár Elemér és dr. Domanovszky Sándor vál. tagokat kéri fel.

Napirend előtt —

48. Elnök melegen emlékezik meg a vál. közelebbről elhunyt kötelességtudó, buzgó tagjáról, Mika Sándorról, ki a jeles történetíró érdemei mellett mint az Eötvös-collegium történettanára főleg az ifjabb történetírói nemzedék és kiváló történettanárok képzésével magának elévülhetetlen érdemeket szerzett.

A vál. elhunyt nagyérdemű tagtársa emlékét jegyzőkönyvében megörökíti, családjához részvétiratot intéz és emlékbeszédről gondoskodik, melynek egy későbbi vál. ülésen leendő megtartására a megboldogult egyik legkedvesebb tanítványát, kéri fel.

Az ülés során —

49. Jegyző mint helyettes titkár bejelenti az új tagajánlásokat, mely szerint ajánlatnak, *200 koronás alapító tagúl*: Breitner L. Zsigmond udv. tanácsos Budapesten (aj. Csánki Dezső); *évd. r. tagokúl 1912-től*: Balogh Albin benzés főiskolai tanár Pannonhalmán (aj. a jegyző), Finály Gábor dr. főgymn. tanár Budapesten, Gallovics Jenő főgymn. tanár Budapesten, Kondor Béla posta- és távirdafelügyelő Budapesten, Krajnyák Edvárd nyug. főgymn. tanár Pozsonyban, Madarassy László dr. nemzeti múzeumi tisztviselő Budapesten, Szombatfalvi Albert nyug. székesfővárosi rendőrtanácsos, szőlőbirtokos Kispesten (mind a hatot aj. Gombos Albin), Tőkés József ref. lelkész Málnáson (aj. Csutak Vilmos), a karánsebesi áll. főgym-

nasium, a késmárki ág. ev. lyceum, a kolozsvári áll. polgári leányiskola (mindhármát aj. Cserhalmi Sámuel), a pozsonyi áll. tanítónőképző intézet (aj. a jegyző), a sárospataki áll. tanítóképző intézet (aj. Cserhalmi S.), a sepsiszentgyörgyi Székely Nemzeti Múzeum (aj. Csutak Vilmos).

Megválasztatnak.

50. Előterjeszti a pénztárnok 1912 évi április és május hónapokról szóló kimutatásait. Ezek szerint:

Április havában összes bevétel volt.....	7.210 kor.	06 fill.
kiadás »	552 »	34 »
maradvány	6.657 kor.	72 fill.

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő 7.752 » 64 » követelést, 1912 ápr. 30-án összesen 14.410 kor. 36 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére. Ebből azonban a Breitner L. Zsigmond befizette 200 kor. alapítvány tőkésítendő.

Május havában összes bevétel volt	8.341 kor.	42 fill.
» kiadás »	5.598 »	08 »
maradvány	2.743 kor.	34 fill.

Ehhez hozzáadva a P. H. E. Takarékpénztárnál folyószámlán levő 18.828 » 77 » követelést, 1912. május 31-én összesen 21.572 kor. 11 fill. készpénz állott a társulat rendelkezésére.

A kimutatások tudomásul vétetvén, a jegyzőkönyvhöz csatoltatnak s az elnökség utasíttatik, hogy a tőkésítendő 200 koronán vásároltasson annak megfelelő 4%-os magyar koronajáradékkötvényt a társulat alapítójának gyarapítására.

51. Jelenti, hogy a néhai Borovszky Samu társ. titkár elhunytá alkalmával számos részvétírat érkezett a társulathoz. Részvétüket nyilvánították: dr. Károlyi Árpád, dr. Thallóczy Lajos, dr. Hanüy Ferencz, Fest Aladár, Wagner Lajos, Horn Emil, Kont Ignác, Pivány Jenő, a salzburgi benzések *Studien* cz. folyóiratának szerkesztősége, a nagyvárad kir. jogakadémia, a Budapest székesfővárosi könyvtár, a Bosnyák-hercegovinai múzeum igazgatósága, az Alsófehérmegyei tört., régészeti és természet-tud. egyesület, a bécsi cs. és kir. hadügyi levéltár igazgatósága, a Kisbirtokosok orsz. földhitelintézete, a Magyar mezőgazdák szövetekezete, a soproni m. kir. honvéd főreáliskola igazgatósága, az egeri érseki joglyceum igazgatósága, a Verein für siebenbürg. Landeskunde elnöksége, a lévai áll. tanítóképző intézet tanári kara, Máramaros és Moson vármegyék, Győr és Szatmár szabad kir. városok közönségei.

A vál. a szíves részvétért őszinte köszönetét nyilvánítja.

52. A bemutatott jegyzék és elismervény alapján előadja, hogy a vál. által kiküldött Gombos Albinnal, a társulati kiadványokat a néhai Borovszky Samu hagyatékából, az eladás végett annak idején reabizott

Thaly-plaquettekkel, továbbá a *Századokba* szánt dolgozatok kézírataival s a társulatot érdeklő egyéb irományokkal és titkári levelezéssel együtt átvette.

Tudomásúl vétetvén, a társ. kiadványok és kéziratok kiadatnak Gombos Albin szerkesztőnek, a plaquettek és egyéb iratok ideiglenesen a jegyző őrizetére bízotnak.

53. Olvassatik özvegy Vécsey Tamásné levele, melyben a férje elhunyt alkalmából a társulat által kifejezett részvétért köszönetet mond. Tudomásúl szolgál.

54. Jegyző bemutatja Budapest székesfőváros tanácsának átiratát a társulat céljaira a mult és a most folyó 1912 évre megszavazott s a társ. pénztárba be is fizetett 2—2000 kor. segélyről és jelenti, hogy az elnökség már megköszönte a székesfőváros kegyes adományát.

Helyeslő tudomásúl vétel után a vál. Budapest székesfőváros tanácsának és közönségének a kegyesen nyújtott jelentékeny anyagi támogatásért ismételten hálás köszönetét nyilvánítja.

55. Felolvassa Nyáry Vilmos aradi lakos levelét, mely szerint fivére néhai Nyáry Béla végrendeletében a társulatnak 200 (kettőszáz) koronát hagyományozott és közli, hogy a társ. pénztárába tényleg befolyt összegről Nyáry Vilmos urnak a szabályszerű nyugtatvány elküldetett.

A vál. néhai Nyáry Béla emlékét hálás kegyelettel megőrzendi.

56. Következik a Pesti magyar kereskedelmi bank értesítése, hogy a társulat javára nála letétbe helyezett Terray-féle pesti magyar kereskedelmi banki részvényt a Pesti hazai első takarékpénztár-egyesülethez átküldötte.

Tudomásúl vétetvén a PHET.-egyesület igazgatósága felkérte, hogy a részvény alapján a hír szerint újabban kibocsátandó pesti magyar kereskedelmi banki részvényekre a társulat elővételi jogát érvényesíteni sziveskedjék. Egyuttal az elnökség utasítatik, hogy a néhai Terray István f. évi május hó 6-án bekövetkezett halálával a társulat s az Orsz. régészeti és embertani társulat közös tulajdonává vált részvénynek jövőre mi módon leendő kezelése iránt az utóbbi társulat elnökségével lépjen érintkezésbe.

57. Soron van a Pesti magyar kereskedelmi bank ajánlata a társulat pénzeinek és értékeinek ingyen kezelése, s a társulatnak esetleg nála elhelyezendő tőkái után fizetendő legmagasabb kamatok tárgyában.

A vál. az ajánlatot a legmelegebb köszönettel tudomásúl vevén, kijelenti, hogy a PHET.-egyesület már több évtizede hasonló előnyökben részesítetvén a társulatot, e pénzintézettel áll ilyenmü összeköttetésben.

58. Előterjeszti jegyző, hogy az elnökség a zombori Rákóczi-szobor felavató ünnepére meghívott társulat képviselésére s hazafias üdvözlétének tolmácsolására az ünnep szónokát, dr. Márki Sándort kérte fel.

Helyeslőleg tudomásúl vétetik.

59. A szolnoki Damjanich-szobor leleplezésére meghívott társulat képviselőjére dr. Borzovai Nagy Ottó tiszaföldvári főszolgabíró tagtársunk kéretett fel.

Helyeslőleg tudomásul szolgál.

60. A Bethlen Gábor-kör zászlóavató és jubileumi ünnepén dr. Ballagi Aladár vál. tag képviselte a társulatot.

Helybenhagyólag tudomásul vétetik.

61. Az ungvármegyei közművelődési egyesület emlékoszloppal óhajtván megjelölni a Vaján község közelében elterülő »aradi mező«-t, a hol állítólag II. Béla az emlékezetes véres országgyűlést tartotta, a kérdésben a társulat véleményét kéri.

Dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, dr. Erdélyi László, dr. Karácsonyi János és dr. Márki Sándor vál. tagok véleményadásra felkéretnek.

62. A Dobozi Mihály hősi halálának színhelyét emlékoszloppal megjelölni szándékozó pilismaróti Dobozi-emlékbizottság azon tudományos nézettel szemben, mely a Nyergesujfalu határában elterülő Marótpusztának vindikálja a véres esemény dicsőségét, a kérdésben a társulathoz fordult szakavatott véleményért.

A kérvény és mellékleteinek csatolása mellett dr. Sörös Pongrácz rendes tag, mint az esemény kútforrásául szolgáló Brodaries István életrírója felkéretik, hogy a kérdést tanulmány tárgyává tévén, véleményét az emlékbizottsággal leendő közlés végett a választmányynal közölni sziveskedjék.

63. Zólyom szabad kir. város tanácsa az alapított városi közkönyvtár és múzeum számára a társulathoz könyvadományért folyamodik.

Az elnökség felhatalmaztatik, hogy a társulat kiadványaiból a mondott célra néhány művet a város rendelkezésére bocsáthasson.

Zárt ülésen —

64. a néhai Borovszky Samu társ. titkár irodai költségszámadásáról, —

65. a Századok névmutatója, —

66. a Szabó Dezső kérvénye ügyében határozott a vál.

Több tárgy nem lévén, elnök az ülést berekeszti.

Kelt mint fent.

Dr. Csánki Dezső s. k.
elnök.

Barabás Samú s. k.
jegyző.

Hitelesítjük :

Dr. Császár Elemér s. k.
vál. tag.

Dr. Domanovszky Sándor s. k.
vál. tag.

FIUME A XV. SZÁZADBAN.

— HATODIK KÖZLEMÉNY. —

A város *hivatalos nyelve* — úgy látszik — *olasz* volt már a XV. században is. Ennek megállapítását egy szerencsés véletlennek köszönhetjük. *De Rheno* közjegyző hivatalos könyvében ugyanis 550 éven keresztül megmaradt egy belefektetett papírszelvény, mely talán lapjelzőnek szolgált annak idejében, vagy más módon tévedt belé. E lapszelvény tartalmazza — *olasz nyelven* — a városi százados (*satnicus*) jelentését Donadovich Máté bíróhoz, az általa a bíró meghagyásából végrehajtott árverésekről.¹

E véleményünkben megerősít az a körülmény, hogy a jegyző 1449-ben a tanács által megállapított *haláarakat*, — a különböző halfajok népies megnevezésével és szabott áraik feltüntetésével — *olaszul* iktatja hivatalos könyvébe :² latinul bizonyára azért nem, mert a Quarnero halait maga sem tudta volna a római klasszikusok nyelvén osztályozni. A tanácsban aligha tárgyaltak latinul ; hiszen e nyelven — mint alább látni fogjuk — a fumei papok sem tudtak mindnyájan.

Már maga az a körülmény is, hogy a város jegyzője olasz jogtudós volt, arra enged következtetni, hogy hivatalos ügyeiben olasz nyelven tárgyalt a bírakkal és tanácstagokkal. A közjegyző hivatalbeli fumei elődei : *ser* Petrus de *Tergesto* (Triest),³ *ser* Christoforus de *Buleis*, 1418-ban, — *ser* Guido de *Spilimbergo* (friauli város), 1422-ben, — *ser* Jacobus de *Spilimbergo*, 1429-ben, — *ser* Dominicus de *Colalto*, 1434-ben, egytül-egyig olasz emberek voltak, kikről alig lehet föltételezni a horvát nyelv előzetes tudását. Ezekkel tehát a városi hatóság minden esetre olasz nyelven volt kénytelen érintkezni, s aligha hívta volna meg, ha nem tudta volna őket megérteni s magát velük megértetni.

¹ »Per chomandamento de zudixe (= giudice) Matio de Donato fo posto alo inchanto uno orto posto na vregneva gomila per lire 40« stb.

² L. C. 366. l.

³ Meghatározatlan időtlen (említve L. C. 1461. I. 3, 688. l.).

Ha tehát ezzel megállapítottuk, hogy az olasz nyelv Fiumében már a XV. században élt és *uralkodott*, most az a kérdés merül fel, mely olasz nyelvjárás volt akkor városunkban közkeletű?

Tekintettel arra, hogy egész Isztriában és Dalmáciában maig is a velencei dialektus uralkodik, már eleve is föltehetjük, hogy a közbeeső Fiumében is ez a nyelvjárás volt közkeletű. Azonban pl. a régi Triesztről tudjuk, hogy még a XIV. században is ott a *friauli latin* nyelvjárás uralkodott s csak később engedte át a tért a hódító velencei dialektusnak.¹ Nem fölösleges tehát a sokban analóg helyzetű Fiuméra nézve is e kérdésre bizonyítékokat keresni; annival is inkább, mert — a mint láttuk — kereskedelmi érintkezései inkább a pápai márka olasz városaihoz fűzték, s onnan jelentékeny számú bevándorlóval gyarapította lakosságát.

Vizsgáljuk meg hát az ezen korból fenmaradt olasz *nyelvelméleket*. Ilyeneket is találni — habár nem fölös számmal — *De Rheno* közjegyző hivatalos könyvének latin okmányai közé iktatva.

Ily okmányok pl. (1443 október 26-áról) egy választott békebírák által pörös ügyben létrehozott *egyezség*, melynek vezetését a közjegyző távollétében a Fermóból betelepült *Mativuzzi Ádám* kereskedő, tartalmát pedig a pesaroi de *Terenzi Antal* olasz nyelven iktatták be a jegyző hivatalos könyvébe. Szokásban volt ugyanis a középkori Fiumében, hogy a mai becsületbírótság vagy párbajozási eljárás mintájára a pörösködő felek segédül két-két békebíró (arbitri arbitratores et amicales compositores) választottak maguknak és azokra bízták ügyük eldöntését. Amiben a békebírótság megállapodott, abba a felek súlyos bírság (ez esetben 300 arany) terhe alatt kötelesek voltak belenyugodni. A békebírótság megalakulását és ítéletét rendszeren a közjegyző foglalta írásba, ez esetben azonban egy-egy írástudó békebíró vezette be — latinul nem tudván — olasz nyelven.² A pápai márkából betelepült felnőtt olasz emberektől eredvén, e nyelvemléket nem tekinthetjük irányadónak; annival feltűnőbb, hogy már ezen okmányban is teljesen azt a helyesírást és nyelvtani formákat találjuk, mint az egykorú velencei nyelvemlékekben, pl. a XIV. századi Marino Sanudo naplójegyzeteiben. Ugyancsak nem tekinthetjük bizonyító erejűnek azt a kötelezvényt, melyet a Curzola szigetéről, Dalmáciából való Deodato vezette be sajátkezűleg a hivatalos könyvbe, s mely-

¹ Jacopo Cavalli, Storia di Trieste. Triest, 1877, 158. l. Nyelvjárási példák ez időből: latin Rivum tortum: *Ristuart*; Valderivum: *Baudarin*; tu vis: *tu vos*; tu habes: *tu as*; habebis: *averas*; venies: *vigneras*. (1327-ből.)

² L. C. 278. l.

nek venezianismusai csak azt bizonyíthatják, hogy a dalmát szigeteken a velencei dialektus dívott.¹

Nagyobb figyelmet érdemel a castuai eredetű Spinzich Quirin olasz nyelven kiállított *kötelezvénye*, melyet helyette fia, — a valószínűleg már fiumei születésű — *Spinzich Márton* vezetett be 1450-ben szóról-szóra a jegyző hivatalos könyvébe. E rövid okmányban az ügyiratok általános érvénnyel megállapított latinus formuláival találkozván, nem nyerünk elég támasztékot az akkori speciális fiumei tájszólás meghatározására, noha itt-ott ennek szövegén is átcillámlik a velencei tájszólás.²

Azonban van egy teljesen hiteles egykorú nyelvemlékünk, melyből minden kétségen kívül megállapítható, hogy a XV. századbeli Fiumében közönségesen beszélt nyelvjárás lényegében *ugyanaz a velencei jellegű helyi tájszólás* volt, a melyet a város köznépe, sőt bizalmas társalgásban a tekintélyesebb polgárok is mind a mai napig használnak. E nyelvemlék a már említett 1449-iki *hal-árszabás*, mely egész terjedelmében olaszul van felvéve a közjegyző hivatalos könyvébe. Mivel ezt az árszabást kétségtelenül a nép előtt való kihirdetés végett állapították meg a városi tanácsban, bizonyos, hogy az ennek szövegében előforduló kifejezéseket és nyelvi formákat használták és értették úgy a tanács urak, mint Fiume közönsége is. E nyelvemlékekben pedig megvannak a fülbemászó és behízelt *velencei nyelvjárásnak* összes jellegzetes tulajdonságai. Megvan benne a *kettős mássalhangzók teljes hiánya* (mint a tót nyelvben; pl. vora e. h. vorrà; oto e. h. otto; sotosopra e. h. sottosopra; quatro e. h. quattro; vorano e. h. vorranno; quello e. h. quello; acusatore e. h. accusatore; pesce de trata, e. h. tratta; mezo e. h. mezzo; alo e. h. allo; ala e. h. alla). Megvan a *kemény mássalhangzók lágyítása* (pl. rede e. h. rete; dexe e. h. dieci; zoe e. h. cioé; zashadnuo e. h. ciascheduno; panza e. h. pancia; sfoia e. h. sfogliá; menudo e. h. minuto; elezere e. h. eleggere; sedexe e. h. sedici; taiando e. h. tagliando; piara e. h. piglierá). Megvan a latin *-arius* képzőnek megfelelő *-er* végzet, a toscanai és irodalmi *-iere* helyett (canzeler e. h. cancelliere; conseier e. h. consigliere). Megmarad az első igeragozás jövő idejében a szótövi *a*, mely az irodalmi nyelven *e*-vé tompul (portara e. h. porterà; piara e. h. piglierà). Más jellegzetes szóalakok: *fora* (fuori); *tignudo* (tenuto); *volgia* (voglia); *carlevare* (carnevale) *manco* (meno).³

¹ L. C. 384. l., 1448. VII/17.

² L. C. 412. l. Jellegzetes formák: *el die*; *e* helyett: *il di*; *pare* e. h. *padre*; *fiolo* e. h. *figliuolo*; *zudexe* e. h. *giudice*; *dacier* e. h. *daziaro*.

³ L. C. 366. l.

Ugyancsak a velencei nyelvjárás főbb sajátosságait tünteti fel a fiumei székesegyháznak *olasz nyelven szerkesztett* és beiktatott 1457-iki *lettára* is (melyet az előző fejezetben teljes szövegével közöltünk.)¹ Ennek helyesírásában is találkozunk a *mássalhangzók* jellegzetes egyszerűsítésével és lágyításával. (Otone e. h. *ottone*; oto e. h. *otto*; crozeta e. h. *crocetta*; ampolete e. h. *ampollette*; quatro e. h. *quattro*; — calezi e. h. *calici*; arzeno e. h. *argento*; croze e. h. *croce*; fornidi e. h. *forniti*; zoia e. h. *gioia*; pizoli e. h. *piccioli*; prinzipali e. h. *principali*). A *hangzók* változásai is megfelelnek a velencei nyelvjárásnak (*doe, do* vagy *dwi* e. h. *due*; *vinti* e. h. *venti*; *teste grande* e. h. *teste grandi*; *novo* e. h. *nuovo*; *boni* e. h. *buoni*).

A város századosának már említett hivatalos jelentése az árverésekről, bármily rövid legyen is, ugyancsak magán viseli a velencei nyelvjárás jellegét. (*Matio* e. h. *Mattio*; *alo* e. h. *allo*; *zudize* e. h. *giudice*; *fo posto* e. h. *fu posto*.) — Ezzel a kérdést teljesen eldöntöttnek tekinthetjük.

Láttuk azonban, hogy e velencei nyelvjárású olasz mellett a tengerparti *horvát* idioma is el volt terjedve, még pedig a lakosság széles rétegeiben. Fiume városa tehát minden bizonytalansággal *kétnyelvű* volt már a XV. században is, s az is maradt napjainkig. Míg azonban a külterület, vagyis az alközségek lakossága családi nyelvűl akkor is, mint mostanáig, inkább megőrizte horvát nyelvjárását, — addig magában a kerített városban, a kereskedelmi góczpontban, már akkor is mások voltak a viszonyok. Szűk területen, egymással folytonos és szoros mindennapi érintkezésben élt és dolgozott itt a horvát-szlóven és az olasz elem, egyik a másiknak nyelvét eltanulva és saját nyelvébe felvéve az eltanult nyelv egyes szavait és formáit. A városnak életet és jólétet adó nemzetközi kereskedésben szükség volt mind a két nyelvre. A fiumei üzletemberek voltak a közvetítők és tolmácsok az olaszúl nem tudó krajnai s a szlávul nem tudó olasz kereskedők között. Magasabb fejlettségénél, általános kereskedelmi alkalmazásánál fogva az olasz nyelv állott előtérben mindennemű üzleti érintkezésnél. A polgári ügyiratokra: szerződésekre, meghatalmazásokra, kötelezvényekre, fuvarlevelekre, váltókra stb. a latin nyelven kívül csak az olasz bírt már akkor is teljesen megállapodott formákkal. A jegyző hivatalos könyvében ennél fogva a latin ügyiratok mellett itt-ott találunk egy olasz okmányt; — horvátot egyet sem.

A tanács, — a mint a halak árszabása olasz szövegéből s a százados olasz hivatalos jelentéséből következtethetjük, —

¹ L. C. 634. l. (1457. XII/29.)

már a XV. században olasz nyelven hozza végzéseit; habár hiteles adatunk van arra, hogy még a XVII. század elején is akadtak tanácsosok, a kiknek fogyatékos olasz nyelvtudása miatt szükséges volt a fontosabb okiratokat »illyrül« (azaz horvátúl) is elmagyarázni.¹

A kétféle nemzetiségi elemnek ez a szoros együttléte és folytonos egymásra hatása igen érdekes jelenségekben mutatkozik. Olasz bevándorlók fiai a helyi szláv hatás alatt — legalább nevükben — elhorvátosodnak. Így Anconából betelepszik *ser Donatus Calleli*; ennek fia Máté (később bíró) az okmányokban eleinte mint *Matteus ser Donati Calleli*, később már rendszeren mint *Matteus Donadovich* szerepel.² *Ser Andregetich* pékmesternek unokája («nepos») már: *Antonius Andregetich*; — a *ser* jelzés nélkül, a mi nem egyéb, mint az olasz »messer« (= *monsieur*) rövidített alakja s így rendszeren az olasz nemzetiségnek is ösmertető jele.³ — *Bolsagnich Balázs* ácsmesterről egy okmányból utólagosan megtudjuk, hogy atyja neve még *Bolsagna* Jakab volt.⁴ — *Zaninich Márton* (néhol: *Martinus quondam Zanini*) nem más, mint »a *Zanin* fia«.⁵ (*Zannin* velencei kicsinyítő vagy becározó név, a. m. *Giovannino* az irodalmi olasz nyelvben — »*Jancsi*« —.) — Az olasz nevű *ser Bachini* néhai bíró fiából már *Bachinich* Jakab lesz (egyszer: *Jacobus Bachinich*, másszor: *Jacobus quondam iudicis Bachini*).⁶ — Lehet, hogy a sok horvát név közül több is a horvátos patronimikus végzet ragadós természetének köszönhető, mely hihetetlen módon tapad mindenféle, még foglalkozást jelentő névhez, sőt újból magában véve már patronimikus névhez is (Mikulic = Miklós fia; Mikulčić = Miklósi fia; Plobanich = plébánosfi; Papich = papfi; Kozarich = kecskepásztorfi; Barberich = borbélyfi stb.). Másrészt azonban e körülmény bizonyossága az erős horvát hatásnak is. Ily hybrid olasz-horvát családneveket különben még ma is találni Fiumében s a tengerparton, mint Scaramucich, Biondich, Tomasetovich stb.

A lakosság kétnyelvűségét s a két nyelv keveredését nagyban előmozdíthatta a kétféle népelemnek semmi faji előítélet által nem gátolt *összeházasodása*, melyre elég gyakran találunk példákat. Az említett anconai *ser Donato Calleli* feleségét a

¹ »Testimonium . . . de verbo ad verbum, prout stat et iacet, lectum et illyrice etiam interpretatum«. Tanácsjegyzőkönyv a fiumei városi levéltárban. *Protocolli Capitanei*, 1603. VIII/13.

² L. C., passim.

³ L. C. 80. és 652. l.

⁴ L. C. 138, 565, 733. l.

⁵ L. C. 97, 360, 367, 371, 408. l.

⁶ L. C. 269, 163. l.

horvátos *Nasta* (Anastasia) néven találjuk említve,¹ s így már érthetjük, miért lett fiukból — Donadovich. — Zárai Demjén bírónak — a ki bizonyosan olasz volt, mint akkoriban mind a záraiak — felesége a tősgyökeres horvát *Lepiza* (Ijepica = szépcske) nevet viseli.² — A pesaroi *ser Castellino* hitvesének neve *Dobrica* (Dobrica, — kicsinyítő, becéző név ebből: *dobra* = jó).³

A két népfajnak és nyelvnek folytonos keveredése egészen sajtáságos és különleges bélyeget nyomott a fiumai lakosság nemzetiségi öntudatára. Egészen a múlt század közepéig nem volt itt nemzetiségi ellentét. A fiumei bennszülött se olasznak, se horvátnak nem tekintette magát, hanem büszkén hangoztatta, hogy »*fiumei*«; — »*vero fiumani*«, ha olaszul beszélt; — »*pravi fiumani*«, ha horvát volt az anyanyelve. A kétféle nyelv különben, a jó szomszédság révén, jelentékeny kölcsönös engedményeket tett egymásnak; egymásba szövődött és fonódott, s egyes szavaknak és kifejezéseknek kölcsönösen vendégjogot adott. A fiumei olasz nyelvjárásba itt-ott egy-egy horvát szó, képző vagy horvátos szófűzés férközött bele; — a teknősbékát a fiumei nép olasz beszédben ma is a *žaba* szóval jelöli, *tartaruga* helyett; a pinczérnő az olasz »*cameriera*« helyett német-horvát hybrid szóval: »*skelnerizza*«; a császárzsemlye az olasz »*panetto*« helyett szintily hybrid szóval »*kaiserizza*«; az »isten vele« meg épen dualisztikus olasz-horvát kifejezéssel: »*addio bog!*« vagy csak: »*bog!*« Horvátos a visszaható ige használata: *se joghemo* (giuochiamo), *se vedemo* (ci vediamo). Míg azonban a fiumei olasz beszédbe csak egy-két ily horvátos kifejezés vagy szófűzés ment át, addig a fiumei köznép *horvát beszéde* teljesen át meg át van szöve olasz szavakkal és szólásmódokkal. Nemcsak a főnevek, de sokszor az igenevek is tisztán olaszok, horvát ragozással. Így: *oštarija* (osteria, korcsma); *peršut* (prosciutto, sonka); *punestra* (finestra, ablak); *lanzun* (lenzuolo, lepedő); *butiga* (bottega, bolt); *kumpar* (compare, koma); *perzun* (prigione dial. prison, börtön); *garzun* (garzone, boltossegéd); *palac* (palazzo, palota). Igenevek: *inkontrat* (incontrare, találkozni); *invitat* (invitare, meghívni); *spjegat* (spiegare, magyarázni); *arivat* (arrivare, megérkezni); *respondit* (rispondere, felelni); *intendit* (intendere, megérteni).⁴

A két nyelv közül mindenesetre az olasz volt a fejlettebb, előkelőbb, magasabbra értékelt nyelv, — noha a horváttal akkor

¹ L. C. 109. 1.

² L. C. 113. 1.

³ L. C. 107. 1.

⁴ Egy fiumei vádlottnak a törvényszék előtt tett vallomásából. Közli: Czink Lajos, Fiume népe (Magyarország vármegyéi és városai, Fiume 35. l.).

még egészen jól megfért. Nyelvi tekintetben mindenesetre a horvát inkább volt alkalmazkodó és szívesen tanulta s némi büszkeséggel használta az akkoriban világnyelvül szereplő olasz érintkezési és kereskedelmi nyelvet; — míg az olasz ember akkor, mint manapság az angol, elismert kereskedelmi és kulturái felsőbbsege folytán nem igen kényszerült idegen nyelveket tanulni. A több nemzedéken át Fiumében lakó családokról azonban föltehetjük, hogy bárminő származásuk mellett is egyformán beszélték mind a két nyelvet, mivel a szárazföldi kereskedelmi érintkezésben a horvát nyelv volt nélkülözhetetlen, — s a helyi érintkezésben is a horvát-szlovén bevándorlás e nyelvet folyton táplálta; míg a szintén folytonos olasz bevándorlás és tengeri kereskedelem folytán az olasz nyelv is úgy a helyi, mint a tengerentúli kereskedelmi érintkezésben ugyancsak mindennapi állandó használatban volt.

Az itt bővebben ismertetett két koordinált nyelv és nemzeti-ség mellett még a német bírt némi jelentőséggel, bár jóval kisebb arányban. Fiume ugyanis hűbéri kötelékének révén — előbb a *Duinoi* lovagok, később a *Wallsee* grófok uralma folytán — kiegészítő része volt a német birodalomnak, melyben az uralkodó nemesi osztály német nemzetiségű volt, — még a szláv-olasz-osztrák tartományokban is. A város kormányzó kapitányjai németek voltak ez időszakban is: előbb *Raunacher Jakab*, utána *Lueger András*. Ez utóbbiról hiteles értesülésünk van, hogy nem tudott olaszul. E kapitány ugyanis *Nardo de Vigiliis* olasz kereskedőt egy hajóbérlés ügyében emelt panaszával elutasította; mire a panaszos orvoslás céljából a törvénycsarnokban újra megjelent a kapitány és városi bírák előtt s előadta, hogy a kapitány nyilván nem értette meg előbb olaszul előadott panaszát, mert nem érti ezt a nyelvet.¹

Németek lévén a fiumei várkastélyban székelő kapitányok, csak természetes, hogy a kíséretükhöz tartozó személyzet: a kastély fegyveres szolgálói (*milités*) és udvarnokai (*famuli*) ugyancsak németek voltak, vagy uruk hazájából való krajnai szlávok, a kik azonban bizonyosan tudtak gazdájuk nyelvén. Néhány-nak neve is német. Név szerint említve vannak: *Moderspacher János*, *Pernauser Boldizsár*, *Rasar Péter* (szabó), *Primus de Carniola*, *Stupich Gergely* (»famulusok«), *Zichover Zsigmond* és *Cichover János* (»müles«) és *Burfl Albert* (vámszedő). Mások csak keresztnevükön vannak említve, mint *Petrus* »scriba« (az

¹ »Hoc accidit eo quod dominus Capitaneus non potuit bene intelligere petitionem dicti Nardi loquentis ytallice, eo quod ignorat idioma ytallicum i. e. linguam ytallicam. L. C. 518. l. 1454. I/II.

fródeák, kinek tudni kellett németül), *Vorichus »cappellarius«* (a kastély kalapos), *Otto »sarctor«* (a kastély szabója).¹ A várkastély tehát egész kis német gyarmat az olasz-horvát városban.

Ennek hatása alatt vándorolhattak be az osztrák-német tartományokból (Karinthiából, Stiriából, esetleg távolabbról is) az okmányokban említett német nevű vagy németországi eredetűeknek mondott fiúmei iparosok, mint: *Anza* (= Hans) *Barlech*, szabó; ugyancsak *Anza stuotonicus*, ácsmester (*civis*); *Belsterfer* János, aranyműves; Johannes Bursarius (erszénykészítő) »*de Alemannia*«; Sigismundus aurifex (aranyműves) »*de Alemannia*«; *Rompler* György polgár »*de Labaco*« (laibachi); Polnarius balistarius (íjjártó) »*de Alemannia*«; *Slemperger* Michlesius (a német »Michel« latinos formája) kőműves; Petrus sarctor »*de Alemannia*«; Johannes dictus *Sacomannus*, merzarius (szatócs) »*de Alemannia*«; Johannes *Strich*.² Arra is van több esetünk, hogy a kastély német fegyveres szolgálói és udvarnokai itt házat vagy birtokot szereztek és állandóan megtelepedve polgárjogot is nyertek.³

E csekélyebb számú németek, ha állandóan letelepültek és beházasodtak, már a második nemzedékben bizonyára beolvadtak a fiúmei olasz-horvát környezetbe; — az említett »Anza« Barlech szabómester fia már mint Acusius *Barlechovič* szerepel (építőmester).⁴ De a német birodalmi kapcsolat, a német kapitányok s német kíséretük befolyása a német nyelvet sem hagyta Fiumében egészen kiveszni.

A magyar nemzetiségnek ekkor még csak egyetlen képviselőjét találjuk Fiumében; — ha ugyanis magyar nemzetiségűnek fogadjuk el azt a »Magyarországból való Péterfia Pált« (*Paulus quondam Petri de Ungaria*), a kiról tudjuk, hogy 1444-ben három évre szállót bérelt ki Bergudiban.⁵ Neve után magyarnak lehetne még gondolni *Magas Istvánt* is (*Stefanus Magas*), Cresolich Pál bíró sógorát;⁶ de a név magyaros hangzásán és jelentésén kívül, — melyet más nyelvből alig lehet megfejteni, — erre egyéb bizonyítékunk nincsen. Fiume forgalma akkor még távol esett Magyarországtól s a magyar árúk is (állatbőrök, gabona) Krajnán át kerültek ide. A nagy távolság, a közlekedés nagy nehézségei

¹ L. C. 384, 420, 427, 639, 367, 400, 335, 369, 1439. V/8, 1441.

² L. C. 260. l., 1438. III/1, 1439. VIII/16, 1440. III/18, 428, 419, 706, 601, 574, 114, 191. l.

³ Zichover Zsigmond »miles« fiúmei malom- és szőlőtulajdonos. Név-rokona, Cichover János »miles« egy »muralea« tulajdonosa. L. C. 558, 400, 437. l.

⁴ L. C. 399. l.

⁵ L. C. 167. l.

⁶ L. C. 467. l.

az úttalan, zordon, gyér népességű horvát Karsztvidéken akkor még elzárták e várost hazánktól, a melyhez még semmi politikai kapocs sem fűzte.

5. Egyházszervezet és hitélet.

A mi Fiume akkori lakosságának *vallását* illeti, az a *római katolikus* volt, — valószínűleg a kereszténység kezdeteitől fogva. Dalmáciában a latin szertartású kereszténység terjedt el; e tartományból szent is került már a IV. században: *San Marino*, a szent életű kőműves, a róla nevezett köztársaság megalapítója. *Triesztben* már a III. században (284. Kr. u.) szenvedett vértanuhalált *San Servolo*.¹ A kereszténység első századaiból való *San Giusto* (Justus) is, Triest városa védőszentje. Fiume lakossága a XV. században egészen a római katolikus vallást követte. A Szerbiából és Boszniából idevetődött egy-két lakos közül akadhatott szórványosan görög-keleti is; de egyházközségük itt nem volt a XVIII. század második feléig; mostani templomuk (*»chiesa dei Greci«*) csak 1788-ban épült.²

A város egyházi tekintetben, valószínűleg ősidőktől kezdve, az 1802-ben megszűnt *polai püspökséghez* tartozott. Minthogy pedig Pola városa — a mely azelőtt az *aquileiai patriárkák* világi uralma alatt volt — 1420 óta *Velence* alá tartozott, az általunk tárgyalt korszakban a polai püspökök — Fiume legfőbb lelkipásztorai — már mindig velencei alattvalók voltak: név szerint *Domenico de Luschi* (1426—1451),³ *Moisè de Buffarelli* (említve 1457-ben)⁴ és *Giovanni Dremani* (1458-ban).⁵

Ez a körülmény nyilván közrehatott abban, hogy Fiumében ettől fogva az olasz hatás jobban érvényesült s a latinos műveltség inkább elterjedt.

A polai püspök *fiumei helytartója* a XV. században az itteni *főesperes* (*»archidiaconus«*) volt, egyúttal feje a fiumei Mária mennybemeneteléről (*Maria assunta*) nevezett székesegyháznak és *társas káptalannak*. Mint püspöki helynököt (*»vicarius Reverendi domini episcopi polensis«*) találjuk említve több okmányban. Az egyházi ügyeken kívül befolyt a város közigazgatási ügyeibe. Résztvett a tanácsüléseken, melyeknek jegyzőkönyvei-

¹ Don Vincenzo Scussa: Storia cronografica di Trieste (a]XVII. [századból). Kiadva Trieszt, 1886. 29—30. l.

² Kobler i. m. I. 153.

³ Kobler, I. 64. — Okmányainkban említve: 1438. VI/20, 1441. I/17. I. 17.

⁴ L. C. 623, 627, 633. l. (*»Moyses de Bufarellis«*).

⁵ Kobler, I. 64.

ben mindig a többi tanácsurakat, sőt a bírákat is megelőzve, mindigjárt a kapitány után soroltatik fel.

Ez egyházi tiszt megvolt már az előző században is. Egy 1371-iki okmányban valami *Vesselaz* fordul elő, mint fiumei archidiaconus.¹

Az itt tárgyalt negyedszázadban 1445-ig *Máté* főesperes szerepel (családi neve egyszer sincs említve);² 1445-ön túl *Micholich János*, az előző közleményekben többször említett *Miholich Miklós* bíró testvére.³

A főesperes után következett a *plébános*. E korszakban három van említve az okmányokban : 1445-ig *Máté* főesperes volt egyúttal plébános is,⁴ amely két állásnak egyesítésére a legújabb időkben is volt példa. Utána 1457-ig *Cresolich Gáspár*, Ambrus bíró fia,⁵ a ki 1457 december 29-ike előtt halt meg; őt követte még ez évben *Vidazich Sándor*, Vida szabó fia.⁶

A plébános rendszerint a *kanonokok* sorából választatott meg. A fiumei társas káptalan kanonokainak száma ez időben félannyi lehetett, mint a püspöki káptalanoké, t. i. *hat*. Erre biztos alapon következtethetünk. Ugyanis 1440-ben *Visignich Antal* kanonok a pólai püspök előtt vádat emelt *Máté* plébános (és főesperes) és négy kanonoktársa (Jakab, Gáspár, János és Vida) ellen, »*hoggy nem adják ki neki azt a részt, melyért megdolgozott.*«⁷ *E szerint egy és ugyanazon évből van már öt kanonok* — a vádló és négy bevádolt társa. A hatodik stallum a plébánosé lehetett (ez idő szerint a főesperes birtokában). A tömeges vád valószínűleg az egész testület ellen irányult. Hatnál több stallum aligha is volt; mert ez egész időszakban összesen csak tizenkét kanonokot találunk említve. Ez idő alatt egyikük főesperes, kettő plébános lett, többen elhaltak. Kettőt csak 1449 után, egyet csak 1456-ban, más kettőt csak 1458 után találunk említve. Ezek léphettek az elhaltak helyére.⁸

¹ Kobler i. m. 75. l. — Ez okmány — másolat a fiumei társas káptalan egy régi könyvéből — a friauli S. Daniele községben, Concina gróf kastélyában őrzött gyűjteményben található.

² 1437. VI. 25.

³ 1445. XI/29. — 1450-ben : 413. l.

⁴ L. C. 84. l. (1440. VIII/21.)

⁵ L. C. 307. l.

⁶ L. C. 634. l. (Lásd még 224, 239, 251, 396, 593. l.)

⁷ »quod non dant sibi partem pro qua laboravit«. L. C. 84. l. 1440. VIII/21. — A bevádolt kanonokok családi nevükkel : *Coxal* (Kozal) Jakab, *Cresolich* Gáspár (később plébános), *Micholich* János (később főesperes), *Scolich* Vida.

⁸ Névsoruk : *Coxal* Jakab (1437.), *Cresolich* Gáspár (1446-ban plébános), *Micholich* János (1446-ban főesperes), *Scolich* Vid (1440), *Lepanich* Máté (1437), *Visignich* Antal (1440), *Vidazich* Sándor (1445); —

A kanonokok mellett még számos más áldozó papot (*presbiter*) neveznek meg az okmányok. Egyesekből ez időszakban kanonokok lettek. A többiek e korban nem érték el ezt a méltóságot. Ilyet összesen *tizenegyet* jegyeztünk fel e negyedszázad folyamán.¹

E korszak végén még öt kispapról is (*clericus, subdiaconus*) történik említés.²

Úgy látszik, a fiumei iparosok fiai előszeretettel keresték fel a papi pályát. A plébános, Vidazich Sándor, Vida szabó fia; Vidotich (néha: Barberich = borbélyfi) Máté pap Vida borbély fia; János alszerpap (subdiacon) János szabó fia; Vida kispap Bertalan varga fia.

E világi papság látta el — amint látjuk, elegendő számban — az isteni tiszteletet nemcsak a káptalani székesegyházban, hanem — az ágostonrendi barátok temploma kivételével — a többi belvárosi templomban is. (A régi S. Vito, Santa Barbara, S. Michele és San Lorenzo templomokban, valamint a Micholich Miklós bíró által ez időszakban emelt — valószínűleg Sz. Antal apátról nevezett — kápolnában is.)

Úgy a káptalani székesegyháznak, mint a többi templomoknak is jelentékeny fekvő vagyona és egyéb jövedelmei is voltak.

A terménytized ugyan már a XIV. században is a hűbérúr vagyis a Duinoi lovagoké volt, a mi megerősíti azt a föltevést, hogy e hűbért annak idején a polai püspököktől, mint az egyházi tized természetes élvezőitől nyerték. De már a Duinoi lovagok is — talán régi hagyományt követve — a tizednek egy negyedrészt a fiumei társas káptalannak engedték át (másik negyedrészt a fiumei ágostonrendi klostromnak). A terménytized — mely a bor, gabona és bárányok után járt — a *Wallsee grófok* és később a *Habsburgok* hűbéruralma alatt is a hűbérúr maradt, de a káptalan tovább is élvezte annak negyedrészt.³

A káptalannak ezenkívül volt fekvő birtoka is. A fiumei határban mindenféle voltak házai, szőllei, földjei és kertjei.

1457-ben plébános), Susselich János (1449), Melcherich Vid (1449), Vidotich v. Barberich Máté (1458), Cersatich Vid (1458), Susselich Antal (1456).

¹ Belanich Antal (1440), Micholich Jakab (1438), Radolich Márk (1437), Susich György (1439), Staraz Ambrus (1437), Repeglich Antal (1456), Precherusich Simon (1455), Misotich (1459, keresztnév nélkül), Micoliza (1459, — talán azonos: Nicolaus quondam Doimi 1458-ból), Tudrovich Domokos (1458.) és presbiter *Baldasar, rector scholarum* (1456).

² Ivanulich István (még 1443 előtt, — talán meghalt vagy kilépett, mielőtt felszentelték volna); Vitus subdiacon, Bertalan Varga fia (1457); Márton kispap, Miklós fia (1457), János kispap, János Szabó fia (1457), Agabitich Domokos kispap (1459).

³ Kobler i. m. I. 65. l.

1449-ben egy cosalai szöllejét adja el *Prem* (egy közeli Wallsee-vár) kapitányának;¹ — 1450-ben egy káptalani szőlő árverésen 60 aranyért kél el;² — ugyanez évben a káptalannak egy másik szöllejét Spinzich Quirin polgár kezén találjuk;³ — 1458-ban a Máriaegyház egy szöllejét 50 aranyért adja el a káptalan;⁴ — egy 1459-iki okmány pedig a káptalannak *cosalai* és *braidai* szölleiről és folyóparti (*in luchi*) kertjéről emlékezik meg.⁵

A végrendelkezők gyakran megemlékeznek a káptalani egyházzal, jelentékeny *hagyatékokkal*. Mivel az örökösök sokszor vonatkoznak eleget tenni az ilyenmű rendelkezéseknek, a tanács — mint a fiumei egyház kegyura — végzésileg kimondja, hogy: »bármely végrendelet ezentúl mindaddig érvénytelennek tekintendő, amíg a mondott egyháznak hagyott javak ki nem adattak; — az eddig ki nem adott egyházi hagyatékok pedig egy külön e célra kiküldött bizottság által szigorúan behajtatandók».⁶

A városi tanács más módon is serényen gondoskodik a káptalani székesegyház anyagi jóvoltáról: — 1437-ben azt végzi, hogy a Mária-egyház minden adósa fizesse meg (tized?) tartozását Szent Bertalan napjáig, — augusztus 24-ig.⁷ Ugyanezt az intézkedést 1455-ben szigorított formában újítja meg, a menyinyiben már június 28-án elrendeli, hogy a Mária-egyház adósa 15 nap alatt adják meg tartozásukat; ellenkező esetben kötelesek háromszoros értékű zálogot adni, mely nemfizetés esetén el fog árvereztetni.⁸ — 1457-ben ez ügyben újra határoz a tanács; — visszatérve a régiebb szokáshoz, ismét Szt. Bertalan napját tűzi ki határnapúl a Mária-egyház hátralékos adósaiknak.⁹

Amint mondtuk, a fiumei egyház és világi papság ez időben a *polai püspök* fegyelmi hatósága alatt állott. Ez a hierarchikus függő viszonya nagyszámú okmányban nyer kifejezést és közelebbi megvilágítást.

Mindjárt a tárgyalt korszak elején, — 1438-ban — De Lusich Domokos püspök szeretetsegélyt (*»caritativum subsidium«*) követel egyházmegyéje papságától... »minden jog és szokás ellenére«, amint a fiumeiek mondják. A követelés erős ellenhatást szül; az ellenállást az egyházmegye quarneroparti részében a fiumei plé-

¹ L. C. 369. l.

² L. C. 729. l.

³ L. C. 418. l.

⁴ L. C. 639. l.

⁵ L. C. 671. l.

⁶ L. C. 515. l. (1454 I/2.).

⁷ »quilibet debitor de dicta terra Fluminis debeat soluisse ad festum S. Bartholomei« L. C. 1437. VIII. 3.

⁸ L. C. 1455. VI/28.

⁹ L. C. 1457. VIII/2.

bános szervezi, átírván e tárgyban *Castua, Klana, Veprinaz, Lovrana, Moschenizze* és *Bersez* plébánosainak¹ s alkalmasint felszólítván őket, hogy a követelt adót egyetértőleg tagadják meg.

Már ez a kezdet is arra mutat, hogy a püspök nem számíthat mindenben a fumei papság föltétlen engedelmességére. Legfőbb fegyelmi hatóságát sokszor kénytelen gyakorolni a meglehetősen féktelen fumei papokkal szemben. Igy 1440-ben november 2-án kelt levéllel maga elé idézi *Lepanich Máté* kanonokot, a fumei Sz. Borbála templom gondozóját s ez idézőlevelet magában a templomban függeszteti ki. A templom gondozását *Cresolich Gáspár* kanonok (a későbbi plébános) veszi át, jelentvén egyúttal a tanácsnak, hogy az idézőlevelet levétette a templomból, »nehogy — úgymond — *valaki onnan ellopja*«. ²

Néhány évvel utóbb a püspök már az *egész káptalannal érezteti haragját* (amint később látni fogjuk, oka lehetett rá elég). — 1449-ben maga elé idézi Polába *Cresolich Gáspár* plébánost, *Visignich Antal*, *Melcherich Vida*, *Susselich János* és *Vidazich Sándor* kanonokokat — tehát az egész káptalant. A beidézett papok, megjelenvén a városi tanács előtt, ünnepélyesen óvást emelnek az ismeretlen följelentő ellen, a ki ez idézés okozója volt, és vagyonilag felelőssé teszik uti költségeik megtérítéseért. Egymás között pedig összetartást és teljes szolidaritást fogadnak, úgy egyezvén meg, hogy ha akármelyikük esetleg *börtönbe kerül* is, a többi mind ott marad Polában, amíg társuk kiszabadul. ³

Ez a tény maga a fumei egyház akkori állapotának nagyfokú züllöttségére enged következtetni. Számos okmányban találjuk annak bizonyosságát, hogy a fumei papság akkor egészében egyáltalán nem állott magasztos hivatása színvonalán. A papok, ahelyett hogy egyetértőleg Krisztus békéjét hirdetnék s híveik előtt jó példával járnának elől, egymás közt folyton torzsalkodnak, egymást gyalázzák és becsmérlik; többen viseletükkel közbotrányt okoznak; nyílt vadházasságban élnek s teljesen megfélemeznek a vallás parancsairól, melyeket nekik kellene első sorban szem előtt tartani. Nem szeretünk általánosítani, de — sajnos — annyi példánk van ez általános züllöttségre az egykorú hiteles okmányokban, hogy alig tehetünk valami kivételt. De szóljanak maguk a tények.

Láttuk már pl. hogy *Visignich Antal* kanonok 1440-ben az egész káptalant bevádolja a püspök előtt, hogy őt jövedelmében megrövidíti. Ugyanez a kanonok 1441-ben (a következő évben)

¹ L. h. 1438. VI/20.

² L. C. 93. l. (1441. I/17.)

³ L. C. 387. (1449. VIII. 27.)

becsületsértést követ el *Zanobi Toscano* (*Toschanus quondam Zanobii*) fiumei lakos ellen, a ki emiatt vádat emel és *ezer lira* kártérítést követel;¹ — a sértés tehát elég súlyos lehetett. Ugyanezt a Visignich Antal kanonokot 1446-ban *Glavinich Péter* (előkelő fiumei család sarja) — nem tudni mi okból — *eltiltatja a misézéstől*. A pap erre a tanács elé járul, óvást emel ez intézkedés ellen és minden egyes napért, a melyen nem mondhat misét, 20 soldo (1 líra) kártérítést követel, — azzal fenyegetődzvén, hogy ha orvoslást nem nyer, föllebbez a polai püspökhöz.²

Lássuk most *Lepanich Máté* kanonoknak viselt dolgait, — kit a püspök 1440-ben elmozdított a Sz. Borbála templom gondnokságától. Az így előzményei ezek voltak: A megelőző évben (1439.) ez a kanonok a *nyílt piacon* (*in publica platea*) rátámadt *Micholich János* kanonoktársára (a későbbi főesperesre), boldogult atyja emlékéért szidalmazva a következő szakakkal: »*gonosz és hűtelen apának vagy a fia; a te apádat elcsapta a fiumei uraság, mert 2 denárnyi hitelre sem volt érdemes.*»³ Ezért a sértésért *Micholich* kanonok és testvére, a nagytekintélyű *Micholich Miklós* volt bíró és tanácsúr (kit e sértés szintén legszentebb érzelmeiben érintett), a székesegyház sekrestyéjében együtt vonták kérdőre a gyalázkodó kanonokot, a ki még ekkor sem kért bocsánatot, hanem kijelentette, hogy igenis mondta ezeket a szavakat s kész is azokat bizonyítani, hivatkozva az összes tanácstagokra.⁴

Másnap ez ügy már *Raunacher Jakab* kapitány elé kerül, ki a loggiában (törvénycsarnokban) tanukül felhívja és megesketi az összes tanácsurakat. Kiderül, hogy *Lepanich* alaptalanul rágalmazott. A tanácsurak ugyanis egyhangulag azt vallják, hogy: »*mintegy nyolcz évvel ezelőtt Glavinich Péter* (fiumei polgár) *ugyan-ezt a sértést mondta Micholich Miklósnak, azt állítva, hogy kész bizonyítani; de mikor a sértett bepanaszolta, bizonyítani nem tudott s ezért börtönbe került, a hol addig kellett maradnia, a míg bocsánatot nem nyert János pap és Miklós bíró atyjától* (Antaltól, a ki akkor még élt) *és a sértésért bírságot nem fizetett a községnek. És azonkívül mondták és tanusították, hogy az említettek atyja, a néhai Antal, jó és bizalmat érdemlő ember volt és mindenek mindig annak tartották. Továbbá Vidonich Mór bíró azt is mondtotta és tanusította, hogy a nevezett néhai való Antal a jegyző távollétében neki adott két soldót, tegye írásba, hogy a mondott (Glavinich) Péter, a ki ezt a sértést*

¹ L. C. 78. I. (1440. IV. 17.)

² L. C. 295. I.

³ »tu es filius iniqui patris et infidelis, et tuus pater fuit cassatus a dominio terre fluminis, quod non erat dignus credi duobus denariis.«

⁴ L. C. 1439. I. 22.

mondotta, fenyítést és büntetést nyert s elítéltetett a sértésért, mivel bizonyítani nem tudta és hazudságban találtatott.¹

Még az eddig jellemzett Visignich Antal és Lapanich Máté kanonokokon is túltett kötekedő és izgága magaviseletével Radolich Márk pap, — a kiből azonban nem is lett kanonok. Ezzel a pappal már 1437-ben ismerkedünk meg, egy »piszkosnak« nevezhető adóssága révén. Megtudjuk ugyanis, hogy ez évben 50 soldo (2½ líra) és 9 denárral (1 denár = $\frac{1}{12}$ soldo) tartozik Plobanich (= plébánosfi) Vidának, — Máté főesperes fiának. Mivel ezt az adósságát vonakodik megfizetni, hitelezője megfenyegeti, hogy föl-jelenti a püspöknek, — (»Reverendo in Christo patri«). Ez augusztus 26-án történt, s úgy látszik, hatással volt a konok adóásra. Már szeptember 2-án (egy hét múlva) adós és hitelező találkoznak — a Mária-templomban, s e szent helyen teszik újból szóvá az ügyet. Radolich azt állítja, hogy adóssága csak 40 soldo és 8 »sclopicvus« (a denár népszerű neve); mire a hitelező esküre szólítja fel (»iures tu, qui negas«). Radolich azonban nem mer esküdni; inkább fizet — ott helyben, a templomban.²

Még ugyanez évben ugyanez a Radolich pap nyíltan fellázad egyházi főnöke, a fumei apát ellen, fennen hirdetve, hogy az apát »igaztalan vele s a többi szegény papokkal szemben, sőt a hűbérúrral szemben is, mert ahhoz meg hűtelen.« Az apát erre az egész tanács előtt a törvénycsarnokban óvást emel s kijelenti, hogy magához a grófhhoz (Wallsee Ramberthez) folyamodik elégtételért, ezer arany kártérítést követelvé a rágalmazásért.³

Ezzel még nincs vége Radolich ellenzéki szereplésének. Tizenkét év múlva már a világi hatóság ellen támad, ezeket üzenvén Blasinich István tanácsúr által az egész tanácsnak: »Ha ugyan hű

¹ »sunt octo anni vel circa quibus Petrus Glavinich eandem iniuriam dixit iudici Nicolao quondam Antonii prefato et obtulit se probaturum; et tandem facta querela dictus Petrus probare non potuit et tandem in carceribus stetit, quamdiu gratiam a patre predictorum presb. Johannis et iudicis Nicolai habuit et condemnatus pro ea iniuria solvit comunitati. Et ultra hec dixerunt et testificati fuerunt, quod dictus olim Antonius fuit bonus vir et fidedignus et ab omnibus talis fuit semper reputatus. Et ultra hec Iudex Maurus prescriptus dixit et testificatus fuit, quod dictus olim Antonius propter defectum Cancelarii dedit sibi duos soldos, quod debeat scribere, qualiter prefatus Petrus, qui dixerat sibi iniuriam, fuit castigatus et punitus et etiam condemnatus pro dicta iniuria, quia illum probare non potuit et in mendacio inventus fuit.« — L. C. 1439. I. 23. (Megjegyzendő, hogy Vidonich Mór bírónak császári közjegyzői képesítése volt, melynek alapján illetékesen állíthatott ki ő is közhitelű okmányokat; azért nyerte a főnti megbízatást a jegyző távollétében.

² L. C. 1437. VIII/26. és IX. 2.

³ L. C. 1437. XII/22. — »dicens quod faciebat iniustitiam sibi et aliis pauperibus presbiteris et etiam domino, tanquam is, qui est infidelis domino«.

vagy uramhoz és Fiume városához, mondd meg a tanácsuraknak, hogy ti elüljárók és Fiume város kormánya (a kapitány) igaztalan és helytelen dolgot cselekedtetek, mert megszegtétek kegyelmes Urunknak rendelését és kiváltságát, a ki elrendelte, hogy semmiféle idegennek más idegen ellen való pörében nem szabad ítélkezni; ti elüljárók mindig lerontjátok a régi fiumei szokásokat; elpocsékoljátok a város javait, törvény ellenére szedtek pénzt a papoktól és özvegyektől és magatokra költitek, mikor ide-oda utazgattok. Mondd el csak bátran mindezeket az elüljáróknak, mert én valamennyiükre nem adok ennyit sem (és itt illetlen hangot bocsátott ki száján.)¹

FEST ALADÁR.

¹ »Sicut es fidelis domino meo et terre Fluminis, dicas scriptis dominis, qualiter vos seniores et regimen dicte terre Fluminis fecistis iniustitiam et indebitum, quia fregistis proclamationem et franchissiam magnifici domini nostri, qui instituit quod nulli advene contra advenam reddatur ius; vos seniores semper destruitis consuetudines terre Feuminis et expenditis bona comunis et accipitis contra ius denarios presbiteris et viduis et expenditis, quando aliquo itis. Dicas audacter hec omnia senioribus, quia pro omnibus hoc non darem (turlizando cum ore)«. L. C. 368. l. (1449. I. 22.). — A »turlizare« kifejezés nincs meg a klasszikus latinságban: obszcén jelentését az olasz »strullare« ige adja vissza, melyet már Dante használ az »Inferno«-ban.

AZ ILLYRISMUS ÉS GAJ LAJOS LEVELEZÉSE.

— ÖTÖDIK KÖZLEMÉNY. —

IV. Panszlavismus, illyrismus és antimagyarismus a „Danica“ korában.

Gaj lapjai lettek az illyrismus organumai; irányuk jelzésére csakhamar meg is változtatta címüket: a *Danica* I. évfolyamának utolsó számához csatolt *Proglasban* (hirdetmény) tudtul adja az olvasóknak, hogy a jövő évfolyamtól kezdődőleg a politikai hírlap *Ilirske Narodne Novine*, a szépirodalmi melléklet pedig *Danica Ilirska* címen fog megjelenni. Ezt a címet megtartották 1843-ig, a mikor kormányrendelet az *illyr* cím használatát betiltotta.

Az illyrismust s vele kapcsolatosan a panszlavismust és antimagyarismust költemények, elbeszélések, néprajzi, de főleg tisztán oktató irányú cikkek terjesztik, melyek a *Danicában* jelennek meg; hozzá képest ebben a tekintetben 1843-ig a *Novine* jelentősége csekély, hiszen Gaj azt az utasítást nyerte, hogy ebben csakis oly politikai híreket közölhet, melyek nagyobb és a censura szigorú ellenőrzése alatt álló politikai hírlapokban már megjelentek.

Alig indul meg a *Danica*, már a hazaszeretetnek azt a fogalmát terjeszti,¹ melyet Gaj Kollár János hatása alatt alkotott magának: szerinte nem elegendő csak szűkebb körű hazánkat szeretni, hanem ki kell terjesztenünk ezt a szeretetet mindazokra, kik velünk egy törzsből fakadtak, velünk egyeredetű nyelvet beszélnek; a horvátság csak kis része a vele egy törzsből fakadt szláv-ságnak, vele egyeredetű nyelvet beszélnek az összes szlávok, kiknek száma 80 millióra tehető. Nem ítéli el azt, ki idegen nyelvet tanul, de kárhoztatja azt, ki a közéletben idegen nyelvnek érvényesítéséért lelkesedik; elítéli a szülőket, kik gyermekeiket első sorban idegen nemzet nyelvére taníttatják s hozzá szoktatják ahhoz, hogy nemzeti nyelvüket megvessék, mert a

¹ *Danica* I. évf. 2. s 16. szám.

szegény nép beszéli; természetellenes eljárás ez s megmérgezése a hazafias érzésnek. — A cikk éle azok ellen irányúl, kik a magyar nyelvért lelkesednek s gyermekeiket erre taníttatják.

Gaj mesterei, Kollár és Safařík, készséggel felajánlják támogatásukat s közölnék a *Danicában* a panszlavismust hirdető cikkeket: ¹ hangoztatják, hogy a kulturális munka érdekében egyesüljenek a szláv törzs összes ágai; minden művelt szláv ismerje anyanyelvének főbb nyelvjárásait: az orosz, a lengyel, a cseh-tót és illyrt; ismerjék egymás irodalmát, fejlesszenek közös kultúrát, ne alkosson köztük válaszfalat a vallás vagy azon körülmény, hogy nem tartoznak valamennyien egy fejedelem alá, hiszen a németek is, noka politikailag annyira szét vannak szakítva, egy nemzetet alkotnak, közös kultúra áldásait élvezik. Szorítsák ki a szlávok nyelvükből az idegen elemeket s pótolják ezeket minden egyes tájszólásban egy más szláv nyelvjárás szókinéséből, fordulataiból. A kulturális egyesülés jó hatással lesz politikai helyzetükre is, mert a testvéries összetartás megóvhatja bármelyiküket idegen nép erőszakossága ellen.

A *nemzet (narod)* szón sokszor az egész szlávtságot érti Gaj, így pl. azon cikkben is, melyben Kollár nyomán ² a szláv óriást bemutatja: ³ Európa egyik felén fekszik egy mérhetetlen nagyságú óriás; egyik erős lába az északi Jeges-tengerig, a másik pedig a kínai falig nyúlik; erős jobbában, mely a török birodalom szívéig ér, tartja a Fekete-tengert, baljában, mely a német birodalomra nehezedik, a Balti-tengert; a meleg dél virágaival és borágával koszorúzott feje Illyria; fürtjeit az Adria hullámaiba meríti; keble Magyarország, szíve a Tátra alatt ver; gyomra Lengyelország, hasa és czombjai Oroszország virányai és hólepte mezői. »Ez az óriás a mi nemzetünk, Európa legnagyobb nemzete: a szláv nemzet.«

Kollár és Safařík tanácsait híven követi Gaj s gondoskodik róla, hogy a *Danica* olvasói mindent a panszlavismus szempontjából tekintsenek: elfordúl mindentől, mi nem szláv, de annál erősebben irányítja a figyelmet minden szláv mozgalomra: értesítéseket közöl arról, hol rendeztek szlávok bált, hangversenyt s mennyire domborodott ott ki a szláv jelleg; a szépprózai elbeszélések szláv hősookról szólnak, fordítást ritkán hoz németből, francziából vagy olaszból, de annál sűrűbben lengyel, orosz, cseh-tót költőkből; a lapszemle rovata csak szláv folyóiratokról számol be, másról csak akkor, ha a szlávtságot érintő cikket

¹ Ugyanott II. 29—31., 35—38., 44. sz.

² *Slávy dcera* III. 7.

³ *Danica* IV. 34.

hozott; könyvészeti rovata csak szláv író munkáját ajánlja, másét csak akkor, ha a szlávásgról szól; gondos figyelemmel kíséri a magyarországi szlávok minden lépését; büszkén emlegeti a szlávtság nagy számát, régiségét, erényeit, nevezetes embereit, kik közé Gutenberget, Lessinget, Leibnitzet, Fichtét, valamint a magyar történet és művelődésnek majdnem minden kiemelkedő alakját sorolja. Földrajzi és ethnographai cikkei csak szláv földet, szláv nép szokásait ismertetik.

Terjesztik a panszlavismust Gaj hívei a költészet útján is: Stooz Pál *A honfi imádságában* az összes szlávtság törekvéseire kéri Isten áldását, a *Poziv u kolo ilirsko* (Hívás az illyr körbe) cz. költeménye az egész szlávtsággal való együttérzést zengi; örömmel üdvözlö a *Bačka Vila* cz. folyóiratot, mely szintén a panszlavismust dicsóíti, hangoztatva, hogy nem kell nézni, jobbról balra veti-e valaki a keresztet (gör. kel.) vagy balról jobbra (r. k.), keresztény-e vagy mohamedán, hanem csupán azt, hogy szláv vér folyik-e ereiben.¹ Mikor Kollár 1841 szeptember 14-én Zágrábba látogat, ódával üdvözlö őt Gaj lapja; közli Kukuljevics Ivánnak *A szláv hazá cz. költeményét (Slavjanska domovina)*, melynek alap gondolata, hogy a szlávoknak hazája nem Orosz-, Lengyel-, Csehország vagy Illyria, hanem az egész földterület, hol szlávok laknak, hol szláv szó hangzik; fordításokat közöl Kollár *Slávy dcerájából*, így pl. azt az éneket, mely 3 gyásznapot emleget: a koszovói ütközetet, hol Szerbia elesett, a fehér-hegyi csatát, melyben Csehország dicsősége alászállt, és Lengyelország elestének napját.²

Ezzel a panszlavismussal találkozunk lépten-nyomon Gaj levelezésében is: Kurelac Ferencz, ki a pozsonyi liceumban tanul, 1835 április 12-én arról értesíti Gajt, mennyire terjed a panszlavismus az ifjuság körében; csak azt sajnálja, hogy a tót ifjuságot a felekezetiesség kettéválasztja; ily »fanatismus« megnehezíti a legszébb eszmék realizálását. Sőt vannak ott oly tót ifjak is, kik a magyarsághoz húzódnak; ő mindent elkövet megnyerésükre, noha tanárai ezért üldözik, carcerrel fenyegetik, a társaival való érintkezéstől eltiltják, sőt kiközösítéssel fenyegetik, mert Kollárért lelkesedik.³ — Stur Lajos, a pozsonyi liceumban a szláv nyelvek tanára, istápolja ott a panszlavismust: 1837-ben tót költeményeket küld Gajnak, hogy azokat horvátra fordítsa és a *Danicában* közölje.⁴ Más levelekben a panszláv érzelmeü ifjuság helyzetét rajzolja: az ifjak lelkesedéssel olvassák a *Dani-*

¹ *Danica* VI. 1., VI. 4., VII. 32.

² Ugyanott VII. 38., VII. 46., X. 24.

³ *Pisma* . . . 102. levél.

⁴ Megjelentek a III. évf. 22. számában.

cát; tanáraik ezért üldözik; de ő kitartásra buzdítja őket; rábeszélésére társaságot alkottak és ennek összes tisztviselői aláírták a Gajnak küldött üdvözlő levelet; értesíti Gajt, hogy szláv férfiak bejárják a szlávok lakta vidékeket; Pozsonyba nem régen csehek és szerbek látogattak; hívja Gajt, jöjjön, látogasson csehek és tótok közé. Jó hírt közöl Árva megyéből: buzgó tót tanítók bejárják a falvakat és rábeszélnek a szülőket, hogy gyermekeiket szláv szellemben neveljék; ezek a tanítók az iskolákban Kollár olvasókönyveit akarják elterjeszteni. Hasonló törekvés mutatkozik Nyitra, Liptó és Trencsén megyében is. — 1841-ben megküldi Gajnak másolatban azt a levelet, melyet Mátyás király tót nyelven intézett »Trnava« városához; közölte a levelet a magyar lapokkal is, de ezek mélyen hallgatnak róla. — 1845 április 30-án értesíti Gajt, hogy Rieglmann Miklós, orosz tudós, bejárja a délszláv vidékeket.¹ — Bonykovszky Hieronim, ki mint menekült tartózkodik Párisban és házitanitósággal tengeti életét, mint a *Revue Slave* egyik főmunkatársa, 1839 december 12-én kéri Gaj közreműködését, különösen kér a horvát kultúra haladására vonatkozó értesítéseket.² — Dajnko Péter 1840 márczius 12-én értesíti Gajt, hogy Szreznovszky Izmail, orosz literátor, bejárja a délszláv vidékeket és Gajjal személyes összeköttetést keres.³

Bármily lelkes híve is Gaj Kollárnak, — kit baráti körben nagy költőnek, tiszteletre méltó idealistának, de gyenge politikusnak mond, — reális érzéke csakhamar arra a meggyőződésre vezette, hogy a panszlavismus eszméje fantasztikus, nem realizálható, hogy pl. a lengyelek szívéből az orosz elnyomó iránti gyűlölet ki nem irtható, hogy a politika terén az összes szlávok sohasem lesznek egyesíthetők és a politikai érdekek szétágazása mindig meg fogja zavarni azt az eszményi szeretetet, melyet Kollár hirdet; alkalmasnak találta az eszmét arra, hogy ennek segítségével a kisebb szláv törzsekben nemzeti önértetet ébreszsen, hogy vele ezen kis népeknek tekintélyét emelje a rajtuk uralkodó nemzet szemében, hogy az orosz testvérhez való húzódás mindig hathatós fenyegetés minden ellenük irányuló elnyomási t rekvés ellen, hogy Oroszország is csak alkalmas eszmét lát benne, melylyel a szomszédos hatalmaknak aggodalmat okozhat. De realizálhatónak találta az egymással szomszédos, nyelvük tekintetében is egymáshoz közelebb álló kisebb szláv törzsek egyesítésének gondolatát, melyet Kollár is hangoztatott, mint

¹ *Pisma* . . . 218—220., 225., 226. levél.

² Ugyanott 24. levél.

³ Ugyanott 37. levél.

a panszlavismus munkájának kezdetét s maga is azon fáradozott, hogy a cseheket és tótokat először közös irodalmi nyelv útján egyesítse és Gajt a délszlávok egyesítésére beszélte rá. Ezt az eszmét, az illyrismust, annál is inkább karolta fel Gaj, mert a horvátság magában véve csekély számú és gyenge arra, hogy az elmagyarosítás munkájának sikeresen ellentálljon; a politikai egyesítést itt nem tartotta kizártnak, és pedig a Habsburgok jogara alatt, a magyar korona alatt, a mi védelmet biztosíthat egyrészt a magyarosítás munkája, másrészt a bécsi önkény ellen; ezeknek védelmét élvezni s mégis önálló délszláv, azaz illyr királyságot alkotni, ez lesz az illyrismus politikai törekvéseinek célja. Ily törekvés szól az illyrismus politikai röpirataiból; ez jelentkezik később politikai üzelmeiben. Ezért jelentkezik az illyrismus sokkal teljesebb erővel Gaj lapjaiban és levelezésében, mintsem a panszlavismus.

A *Danicának* már 1. számában közöl Babukics Alajos költeményt, mely felhívja az összes délszlávokat, hogy édes testvérekként Gaj lapja körül csoportosuljanak, s ily szellemű költemények, fejtegetések, leírások szerepelnek benne mindvégig. Tordinac György költeményben üdvözlí a hajnalsillagot (*danica*) mely Zágráb felől tündököl és együttes munkára hívja a délszláv testvéreket; Stoos Pálnak *Ferencz császárhoz* intézett ódája a monarchia összes szlávjainak hódolatát tolmácsolja, Topalovics Máté Bosznia keservét panaszolja a török járom miatt, melyet Szerbiának a koszovói mezőn szenvedett veresége hozott reá; Blazsek Tamás az ősillyrek maradékainak (délszlávok) szomorú sorsát, a reájuk nehezéd idegen járom súlyát panaszolja s egyetértésre szólítja a délszlávokat, rámutatva arra, hogy csakis egyenetlenkedés az oka mostoha sorsuknak.¹ Így hirdetik költemények az illyrismust már az I. évfolyamban; folytatódik s tömörül az ily szellemű költemények sora, mikor a lap az *illyr* címet is felveszi.

A *Danica* I. évfolyamában értekezik Gaj a délszlávokra alkalmazandó közös névről: az egyesült délszlávtságot egy névvel kell illetni; nem lenne helyes, ha az egyik törzsnak nevét az összes törzsekre átvinnék, mert a *szerb* nem akar *horvát* lenni, a *krajnai* tiltakoznék a *szerb* név ellen, a *dalmát* nem fogadná el a *szlovén* nevet stb. stb., de valamennyi elfogadhatja az *illyr* nevet, mint genust, melynek a *horvát*, *dalmát*, *szerb*, *krajnai*, *szlovén* stb. csak fajfogalmi. Ezen név szerinte nem is új, hiszen ezt használták a délszlávok őseire az ókori latin írók s ezek nyomán a későbbiek, idegenek és délszlávok egyaránt; Napoleon

¹ *Danica* I. 1., 6., 14., 43., 46. szám.

is *Illyriának* nevezte az itt alapított királyságot; törvényekben is sokszor szerepel ezen név.¹ Itt hirdeti Gaj azt a téves tant, melyet ekkor még Safarik is elfogadott, t. i. hogy az ókori illyrek a mostani délszlávok ősei. Régi nép, régi név — és a régiséggel való büszkélkedés határos oly korban, mikor valamely népben a jelen súlyedtségében a mult dicsőségével kell a reményt táplálni egy jobb jövő iránt. S az ósillyrek dicsőségét kiszínezte Gaj: még a görögök és thrákok előtt lakták a Balkánt, elárasztották Italia északi vidékét, a rómaiak csak súlyos küzdelmek árán győzhettek le őket; nem csak harczias, hanem művelt nép is voltak.² Kukuljevics Iván is irányzatos czikket ír: *Nagy-Illyria története*, melyben ki akarja mutatni, hogy csakis a folytonos viszály következtében nehezedhetett reá a római iga.³

Horvátországban, Szlavóniában és Dalmáciában örömmel fogadják az *illyr* nevet s Topalovics Máté 1835 december 28-án írt levelében azt ajánlja, hogy a *Danica* munkatársai nevük alá ezentúl mindig az *illyr* szót írják s melléje a vidéket, melyről valók: *Ilir iz Slavonije, Ilir iz Horvatske, Ilir iz Bosne* stb., jelezve ezzel, hogy *Szlavónia, Horvátország, Bosznia* stb. már csak földrajzi fogalmak s hogy a lokálpatriotismust teljesen alárendelik az illyrismus eszméinek.⁴ — A szokás elterjedt és ezentúl mindent, a mi a délszlávtság egyesülésének érdekeit szolgálja, *illyrnek* neveznek; az egységes helyesírást *illyr orthographiának*, az egységes irodalmi nyelvet *illyr nyelvnek*; terveznek *illyr színházat, illyr olvasóköroket, illyr irodalmi társaságot*.

Terjesztői élénk levelezést folytatnak Gajjal: Boszniában Jukics Ferencz francziskánus, *Ilir iz Bosne*, és szerzetestársa, Martics Gergely, terjesztik, kik a nép között járnak, hogy a boszniaiak és hercegovinaiak népdalait gyűjtsék;⁵ Petranovics Boldizsár 1839-ben röpiratban szólítja fel a dalmátokat a csatlakozásra;⁶ Dalmáciában fáradozik a terjesztés körül Trnszki Iván is, ki 1839 október 10-én kéri Gajt, foglalkozzék lapjaiban mennél többet Dalmáciával, hogy az illyrismus itt rokonszenvet keltsen; Kaznanics Antal is terjeszti, de Kuzmanics Antal ellene dolgozik. Krajnában és Stájerországban főleg Vraz Stanko terjeszti; 1836 november 10-én Gráczból értesíti Gajt,

¹ Ugyanott I. 47. sz.

² Ugyanott I. 34. (*Naš narod*); II. 18. (*Kratki uvod u dogodovštinu Ilirije velike*.) V. 10—13., 15. *Tko su bili stari Iliri?* 1846-ban készült el két kötetes munkájával: *Dogodovština Ilirije*, mely csak kéziratban maradt reánk.

³ Ugyanott VIII. 2—4. sz.

⁴ *Pisma* . . . 244. levél.

⁵ *Pisma* . . . 85. levél.

⁶ *Njekoliko rieči dalmatinskim Ilirima*. — *Pisma* . . . 163.

hogy ezen munkája sikeres; 1837 január 27-én Laibachból kéri, foglalkozzék lapjaiban sűrűbben a krajnai szlávok ügyével; munkatársul megnyerte Somschek Antalt, ki 1838 április 24-én cikkket is küld a *Danica* számára; az egyikben ismerteti *Felső-Illyria* vasár- és ünnepnapjait népoktatását, a másikban a szlovének életét, szokásait. Montenegróban a püspök is csatlakozott a mozgalomhoz, miről Pejakovics Istvánnak 1847 február 16-án írt levele szól.¹

A szerbek közül inkább csak a magyarországiak fogadták el az *illyr* nevet és csatlakoztak az *illyr* mozgalomhoz: innen nyer Gaj munkatársakat is: G. I. P. »*Ilir-Srb iz Bačke*« költeményt küld be, mely a horvát-szerb testvériséget hangoztatja és üdvözlő az együttes küzdelmet a közös ellenség (a magyar) ellen; hasonló szellemű, szerbektől írt költeményekkel többször is találkoztunk.² Tököli Száva 1836 január 23-án költői levélben üdvözlő Gajt, mint a délszlávok egyesítőjét;³ legbuzgóbb híve és terjesztője azonban Rajaecics József patriarcha.⁴ Szerbiából aránylag kevés munkatársat nyert Gaj, bármennyire is buzgólkodott itt Bán Mátyás, a költő, ki mint Gyorgyevics Sándor leányának tanítója, sokat érintkezett a szerb előkelő férfiakkal. Ennek Gajhoz intézett levelei tanuskodnak arról, hogy Gaj mindent megtett a szerbiaiak megnyerésére, még szerb nemzeti ruhát is öltött, családjában is azt akarta meghonosítani, de Bán csak arról értesítheti, hogy ott mindig keresnek okot a horvátokra való neheztelésre; 1848-ban pedig attól tart, hogy a feszültség a szerbek és horvátok között nagyobb lesz, mint bármikor volt.⁵ A szerb lapok, főleg a *Srpski Narodni List* és a *Novi Srpski Letopis* 1839-ben vitába is bocsátkoznak a *Danicával* az *illyr* név miatt s Brlic Antal meg 1848 május 5-én írt levelében is említi, hogy a szerbek sehogyan sem akarnak *illyr*ek lenni; ezért kéri Gajt, ejtse el ezt a nevet, akkor talán könnyebben remélhető az egyesülés.

De a szerbek iránti ellenszenv jelentkezik Gaj néhány hívé-nél is, főleg katolikus papoknál. Így az *illyr*ismus egyik legbuzgóbb híve, Topalovics Máté, csak ellenszenvvel beszél és ír a szerbokról; folyton emlegeti türelmetlenségüket; nem irigyli a belgrádi katolikus plebános helyzetét, sőt elítéli azt a törekvésüket is, hogy a magyar országgyűlésen befolyást akartak

¹ *Pisma* ... 266., 321., 322., 161. levél.

² *Danica* II. 5., 30. sz. *K'slogi Bratjo*; *Serb nazdravi Slozi Ilirskoj*.

³ *Pisma* ... 239.; közölve a *Danicában*, VI. 40. sz.

⁴ *Pisma* ... 173. és 174. levél.

⁵ Ugyanott 14. levél.

maguknak szerezni.¹ Jól sejtette Gaj, hogy a papság fogja az egyetértést megnehezíteni, azért igyekezett kezdetben arra, hogy világiakkal vétesse magát körül és dolgozzék az egyesítés munkájában; de nem utasíthatta vissza a Horvátországban annyira befolyásos klérus tagjainak jelentkezését, sőt később, mikor egyesek az evangélikus Kollárral és Safarikkal való összeköttetését rossz néven vették, meggyőződése ellenére csatlakozott azokhoz, kik küzdöttek a javaslat ellen, hogy a protestánsoknak Horvátországban birtokszerzés joga adassék. Ezzel teljesen megnyerte a klérus támogatását.

Az illyr név általánosítása már kezdettől fogva nem tetszett néhány horvát politikusnak sem, a magyarok pedig határozottan elítélték. Draskovics János 1836 október 21-én írt levelében említi, hogy a bán a kancellárral beszélve, elítélte az *illyr* név használatát, Vakanovics Antal pedig 1839 augusztus 5-én írja, hogy Pozsonyban a horvát követek és főrendek is elítélik, a magyarok pedig csak azt hajtogatják, hogy a horvátok maguk sem tudják, mit akarnak az illyrséggel.²

Mikor Gaj az illyrismust a politika terére is viszi és erőszakkal, véres kicsapongások szításával a megyei gyűléseken és a szabóban az illyr pártot többségre akarja juttatni, akkor (1843 január 11-én) kormányrendelet betiltja az *illyr* név használatát. Ez fájdalmasan éri Gaj híveit; Wiesner Livadovics Ferdinánd, ki több magyarelles költeményhez dallamokat szerzett, 1843 márczius 13-án kelt levelében írja, hogy ezen betiltást a magyarok a török követ útján eszközölték ki, mert elhitették vele, hogy az illyrismus a délszlávoknak Törökországtól, Ausztriától és Magyarországtól való elszakadását czélozza. Palacky Ferencz, a cseh történétíró, 1843 szeptember 25-én kérdezi Gajt, hogy miért nem viselik a lapok már a régi czímet és miért hiányoznak a *Danicában* a magyarság elleni támadások. Topalovics Máté pedig 1843 december 19-én írt levelében fájjalja, hogy nem találja a lapok czímében az annyira óhajtott jelzót: »Istenem — így kiált fel — hogyan nyerhetnök azt vissza! Hiszen ez volt az, ami életet adott, ez volt nemzeti voltunknak lelke, ez volt egyesülésünk alapja.«³

Jól értesült Wiesner: diplomácia közbelépésére tiltották el; jól sejtette Palacky, hogy ezen tilalom a magyarság ellen izgató cikkekkel is kapcsolatos.

A magyarság ellen való izgatás a *Danicának* már I. év-

¹ *Fisma* . . . 254. 257. levél.

² Ugyanott 44. és 284. levél.

³ Ugyanott 331., 252. és 158. levél.

folyamában jelentkezik; a censura figyelmének elterelésében követte Gaj eleinte a magyar írók példáját: a tartalomhoz egyáltalában nem illő czím elrejtette a fölszines vizsgáló szeme elől a költemény valódi célzatát; így Gaj a jelen viszonyokra vonatkozó csatadalokat, *davorijákat* a czímmel a multra vonatkozóknak tüntette fel; az olvasók azonban kiéreztek a célzatot és egyesek fel is jelentették Gajt izgatás miatt; de sikerült neki a bánnal elhitetni, hogy a vád alaptalan. Így bátran közölt tovább is *davorijákat*, melyek népszerű dallamaik útján általánosan elterjedtek és utczán s nyilvános multságok alkalmával, a színházban stb. hangzottak fel ily refrainek:

»Koj podkopa nam pravice
Neka pade od strelice,«

azaz: ki jogainkat tiporja, essék el nyilainktól.¹ A jogtiprók alatt természetesen a magyarokat értették.

Sűrűn közöl a *Danica* panaszokat a horvát nyelv elnyomása miatt már az I. évfolyamban is. A II-ban már nyiltabbá lesz az izgatás. Így közli pl. a *Razgovor pesnika i vile slavonskinje* cz. költeményt: a dalnok beszél a szláv tündérrel és kérdezi, miért bántódik; a tündér a magyarok jogtiprását, a szláv nyelv elnyomását emlegeti, mire a költő azzal vigasztalja, hogy a szlávok már védik nyelvüket.² Topalovics Máté *Zdencsanin Rodoljub, Ilir iz Slavonie* álnév alatt³ közölt *Spev prijatelju, da ilirski piše* című költeményében buzdítja társait, hogy a magyarság elnyomó törekvéseinek ellensúlyozására írjanak és énekeljenek illyr nyelven.⁴ A III. évfolyamtól kezdve mind sűrűbben találkozunk oly költeményekkel, melyek szabadságharczra, az *ördögök* elleni küzdelemre hívják a vitézeket⁵ s Radiszlav Szavo a *Pěsan junački* cz. költeményében már így kiált fel: »Ébredj, hív a haza! *Idegenek* fosztogatják. Mutasd meg nekik, mire való az erőd, puskaporod és golyód!«⁶ Így folytatódnak a *Danicában* a magyarság ellen izgató költemények 1843-ig, szenvedélyes gyűlöletet keltve nemzetünk iránt.

Izgat a *Danica* a magyar nyelv tanulása ellen: szembeállítja ezt az »ázsiai« nyelvet az »óseurópai« illyrrel (III. 10.);

¹ *Danica* I. 41.

² *Danica* II. 9. sz.

³ Ezt a nevet használja a Gajjal folytatott levelezésben is. I. Pisma ... 242., 247—249., 253. s 254. levél.

⁴ *Danica* II. 52. sz.

⁵ L. pl. Ugyanott III. 9. sz. a — *vics Ilir ir Ilirije* álnév alatt rejtező költőnek *Polazak ilirskog viteza* cz. költeményét.

⁶ Ugyanott III. 36.

inti a horvátokat, hogy tanuljanak idegen nyelvet, de csak; »európaít« és olyant, melynek gazdag irodalma van (II. 1.) emlegeti a magyar nyelv eredeti szókincsének szegénységét,¹ a szláv nyelvekből való átvételeit; legügyesebb az ily irányú czikkek közül a *Cicvara*, melyet a szerző majdnem csupa szláv eredetű magyar szóból állított össze, végigvezetve benne a gondolatot, hogy ha a magyar nyelv visszaadná a »kipusztítandó« szlávoknak a tőlük vett szavakat és fogalmakat, akkor el kellene némulnia s vad állatként az erdőben bolyongania.² Nagy férfit a *Danica* szerint a magyarság nem mutathat fel; kikkel nemzeti történetében dicsekszik, mint például Kollár Ádám, a Rákócziak, a Zrinyiek, Valaszky Pál, Benczur, Kupeczky, Kossuth, Pulszky, Mednyánszky stb. mind szlávok; a zene terén sincs ezen népnek teremtő ereje: szép dallamai szláv eredetűek, a Rákóczi-nóta is cseh szerzőnek, Ruzicska veszprémi karmesternek alkotása, nevezetes zeneszerzői Biharitól Rózsavölgyiig, ki Rosenthal volt, mind szlávok, cigányok, németek meg zsidók (XI. 23.); fajuknak összes szellemi tevékenysége kimerül az erőszakoskodásban; éjjel-nappal csak azon gondolkodnak a magyarok, hogyan magyarosíthatnák meg a szlávokat (VI. 3.); rossz szemmel nézik, ha a pozsonyi liceumban az ifjuság nem lelkesedik az »ázsiai nyelvért«, hanem szláv nyelvet és irodalmat tanul (VII. 21.); szlávok lakta vidéken, mint pl. Baján, csak magyar beszédet és éneket tűrnek a templomban, sőt még a misét is magyarul szeretnék olvastatni (VI. 4.); igazságtalanok: a pozsonyi liceumban a magyar nyelv tanárát az iskolai alaphól fizetik, de a szláv nyelv tanárát magánalaphól (VII. 27.); a közhivatalokban a szláv vagy német eredetű tisztviselőt kényszerítik, hogy bajuszt viseljen (VII. 33.); magyarrá akarják tenni a kereskedelem nyelvét, noha ezzel tönkreteszik a kereskedelmet; magyarrá a hitoktatás nyelvét, nem látva be, hogy vallásosságra a gyermek csak anyanyelvén tanulható és a közoktatás nyelvét, noha e mellett a más ajkú gyermek kénytelen tudatlanságban maradni; üldözik a papokat, kik oly nyelven prédikálnak, melyet a nép meg is ért; hangoztatják, hogy Magyarország lakói ne legyenek többé keresztények, katolikusok, görög keletiek, protestánsok vagy zsidók — hanem csak magyarok; »még pedig pogányok!« — teszi hozzá a közlő. Ha a szlávok össze nem tartanak, akkor elmehetnek nemsokára

¹ Ebben főleg Dankovszki, pozsonyi akad. tanárnak *Magyaricae linguae Lexicon critico-ethnologicum* (Pozonii, 1833.) cz. munkájára támaszkodik, melynek hatása alatt keletkezett a Rohoni-féle *Palma* is.

² *Danica* XI. 29. s köv. sz.

Pestre, magyar színházba, hallgathatnak czimbalmon Rákóczi nótát, tánczolhatnak czifra csárdást kucsmában, dolmányban, meg zsinóros nadrágban; elmehetnek magyar csizmában Árpád szobrához, foghatnak buzogányt, ostort, fokost, kipödörhetik bajszukat és teremtetézve üthetik fajrokonait, kik nem követik őket; majd kapnak ezért áldomást. (VII. 40.)

Noha Gaj sokat tanult Pesten a magyaroktól, noha Draskovics János tevékenységében Széchenyit tekintette mintaképének, mindamellett nagyon ritkán hivatkozik a *Danica* a nemes tevékenységben a magyar példára: Kollár János például tisztelettel említi Kőrösi Csoma Sándort, ki Tibetbe ment fajrokonait felkeresni (II. 30.); idézi a *Danica Századunkat* és *Athenaeumot*, mikor hirdeti, hogy valamely nemzet csakis a maga nyelvén művelhető (VI. 21.); Draskovics János az olvasókör 5. közgyűlését megnyitó beszédében, mikor a színház fontosságáról szól, magyar példára hivatkozik: ott megmutatták, hogyan virágoztathatnak fel a színház útján még »ázsiai« nyelvet is.

Gaj munkatársai figyelemmel kísérik a magyar folyóiratokat is, de ezeknek cikkeivel csak akkor foglalkoznak, ha a szlávosság ügyét érintik vagy alkalmat nyújtanak magyarelles kifakadásra: így foglalkozik a *Danica*¹ a *Századunknak* azon cikkeivel, melyek kimutatják, hogy az illyr név használata téves, hogy az illyrek nem ősei a délszlávoknak.² Magyarelles szellemeskedésre találunk alkalmat, mikor a *Századunkban* olvassák az esztergomi megyegyűlésen történt tréfás esetet: Valaki kiáltotta: »Éljen az elv!« Az egyik nemes kérdezi szomszédját, hogy látott-e már *elvet*? A kérdezett pedig felel: »Nem láttam biz én soha, de hallottam, hogy még nagyon fiatal ember és nagyon sokat beszél a világba.« S ebben a *Danica* munkatársai nem látják a tréfát, hanem csak az ostobaságot, mely szerintük meg nem eshetett volna, ha a magyarok megmaradnak a latin nyelv-nél; ezen esetre is idézi a többször emlegetett epigrammát, melyet egyesek Csaplovics tót prédikátornak, mások Szabó Pálnak tulajdonítanak:

Hactenus os asini claudebat lingua latina;
Nunc opperit rictus hungara lingua bovis.³

Nevetségessé teszik Vörösmarty Mihályt, ki a *mészáros* és a *gerencsér* szókat nem tekinti szláv eredetűeknek; ⁴ kiok-

¹ VI. 28. sz.

² 1840. 25., 32. és 33. sz.

³ *Danica* VI. 28. l.

⁴ *Tudományos Gyűjtemény* 1828. II. 54.

tatják, hogy csak az nyujtson szómagyarázatot, ki több nyelvet ismer és nem veti meg a szlávot, hangoztatva, hogy »Tót nem ember«.¹ Felhívja a figyelmét arra, hogy Csaplovics magyar folyóiratban kimutatta, hogy a német kultúra sokat köszönhet a szlávnak.² A magyar írókkal ritkán foglalkozik a *Danica*, leginkább csak akkor, ha a szlávságra vonatkozó nyilatkozatot talál náluk; gyakran kifakad Dugonics ellen; megemlékezik Horvát Istvánról, kivel Kollár János a *szláv* név magyarázatára vonatkozólag vitába bocsátkozik,³ magasztalja Széchenyit, ki akadémiai beszédében elítélte a magyar nyelv erőszakos terjesztését, továbbá Kazinczyt, ki 1812 február 5-én Musiczki Luczián archimandritához intézett levelében elismeréssel szolt a szláv nyelvekről és a *Haszan aga* című hősi énekről, melyet Goethe fordítása nyomán magyarra tett át.⁴

A magyarság ellen intézett szenvedélyes támadásokkal szemben feltűnően ritka a panasz a németek erőszakoskodása ellen,⁵ melyre pedig nem kevesebb okot vagy ürügyet találhatnának az illyrismus hívei, mint a magyarok erőszakoskodása miatt.

A magyargyűlölet jelentkezik a Gajjal folytatott levelezésben is. Stoos Pál, ki egyik keltezetlen levele kíséretében magyarelles költeményt küld be Gajnak, említi, hogy »magyar fészekben«⁶ kell tartózkodnia, a mi súlyosabb a pokoli kínoknál is; beküldött *Nevnosti suze Jozipa egipatskoga u Putifarovoju kući* című költeményében az illyr honfiúnak, ki idegen zsarnok országában kénytelen tartózkodni, fájdalmát szólaltatja meg. — Stur Lajos 1837 november 12-én a pozsonyi liceum tót ifjúságának helyzete miatt panaszodik: sokat kell szenvednie a »dühös magyaroktól«; de ezeknél is jobban haragszik a magyar érzelmű tótokra, kik önérzet nélkül való lelkek, eszközül szolgálnak idegen akarat végrehajtására és a magyaroknál is fanatikusabbak; ily elfajzás — gondolja — a horvátoknál nem található. — Topalovics Máté 1845 június 29-én írja Diákóvárból, hogy a theologiai ifjúság a júniáhszon jókedvében magyarelles dalokat kezdett énekelni; ő ugyan — mint tanáruk — szigorú tekintetet vetett rájuk; szívében azonban örült s gondolta magában, vigye az ördög a törököt és a magyart, ahány csak van; az ifjúság — úgy látszik — észrevette előljárója titkolt örömét s csak folytatta: »Pod oružje svi sada — Gadno Ture nek pada — Već

¹ *Danica* VI. 47. sz.

² *Társalkodó* 1840. 102. sz.

³ *Danica* X. 19.

⁴ Ugyanott VI. 40. sz.

⁵ Ugyanott VII. 51. sz.

gadni Magyar nek pada!« (Fegyverre most mindannyan, Pusz-
túljon ocsmány törökje, hulljon az ocsmány magyar!). Nem-
csak az ifjúság fűszerezi lakomáit ily magyarellenes dalokkal,
hanem a meglett emberek társasága is: Galac Károly 1843-
augusztus 5-én írja Gajnak, hogy Zagorjében Simunics fényes
ebédjén mindenkinek verses köszöntőt kellett mondania; sokan
megemlékeztek Gajról is; a házigazda maga így éltette:

»Bože živi Ljudevita Gaja,
Koj Magjarom dobro pos nos baja.«

(Tartsa Isten Gaj Lajost, ki sokszor megprűszkölteti a
magyaroknak!)¹

A Danicában 1843-ban szünetelnek ezek a támadások,
de 1844-től kezdve ismét jelentkeznek.

Voltak Gaj hívei sorában olyanok is, kik a *Danica* ezen
szenvedélyes gyűlőlettől vezérelt, sokszor csúfondáros cikkeit
elítélték, s sejtették, hogy Gaj az illyrismust a politika terére
fogja átvinni, hollott ők az illyrismust tisztán kulturális törek-
vésnek akarták értelmezni; köztük első sorban a szelíd lelkű
Vraz Stanko, ki 1842-ben a *Kolo* című szépirodalmi folyóiratot
alapította és ennek második kötetében Vukotinovicznak *Kroa-
tizam i ilirizam* című fejtegetését közölte, mely tiltakozott az
illyrismusnak a *politika* terére való vitele ellen.

DR. SZEGEDY REZSŐ.

¹ Ugyanott 212., 222., 223., 253., 59. levél.

A TURÓCZI MONOSTOR 1252. ÉVI ALAPÍTÓ- LEVELE HAMISÍTVÁNY.

A turóczi monostornak, illetve prépostságnak két alapítólevelét ismerjük; ezeknek egyikét, az 1251. július 15-én kiállítottat, csak Fülöp fermói püspök 1281. évi átiratából ismerjük.¹A másikat 1252-ben állították ki s ennek eredetije, úgy mint az előbbié, az országos levéltárban található.² Egyetlen egy év választja el egymástól e két okiratot és mégis, ha alakjukat, tartalmukat és a bennök foglalt valóságai ismérveket egymással összehasonlítjuk és a szigorú bírálás bonczkése alá helyezzük, nemcsak roppant különbségekre, hanem még más és nagyon is meglepő eredményre bukkanunk.

De elemezzük csak!

a) Már a bevezetés mindkét darabban eltér egymástól. Az elsőben (ez alatt mindig az 1251. évit fogjuk érteni) Béla király meglehetősen rövidséggel, tekintettel arra, hogy már a földön is jó azon tőkéket elhelyezni, melyeknek kamatait a mennyországban élvezzük, tudtul adja, hogy a tatárjárás alatt elszegényedett premontrei renden segíteni akar; egész bevezetése alig tesz ki egy pár sort. A másodikban pedig (mely alatt mindig az 1252. évit értjük), a nélkül, hogy a tatárjárást említene, általánosságban és különös tekintettel a premontrei rend jelentőségére, oly hosszadalmas, bőbeszédű s kenetteljes bevezetést találunk, hogy az illető oklevélnek egy egész nyomtatott oldalát veszi igénybe. Pedig rendesen azt találjuk, hogy nehézkességgel, bizonyos irányszerinti bőbeszédűséggel és duzzadozó stílussal az olvasó figyelmét a lényegről akarták elterelni s hogy arra számítottak, hogy a kenetteljesség az olvasóban mindig azon meggyőződést tudta felkelteni, hogy az, a mit olvasott, egyúttal igaz is.

b) Az elsőben azt olvassuk, hogy a király a nevezett rend számára a *Turul* nevű vár alján a b. Máriáról nevezett monostort

¹ Hazai oklevéltár 19—23.

² Hazai okmánytár VI. 65—75.

alapítja és ezt kellőleg megajándokozza; a másodikban már annyiban van eltérés, a mennyiben a várt *Turócz*nak nevezi.

c) Az adományozás a következő:

1. A pozsony megyei Galánta vidékén fekvő Szala révének és hídvámjának két része, a Sempte nevű várra vonatkozó vámok két része s mindkét Szala nevű helység mindkét helyen (bár némileg eltérő szövegezéssel) van említve; a különbség azonban az, hogy az első szerint Hontpázmán nb. Ivánka fia András Jákó fia Mihálylyal együttesen a fent említett területeket meghatárolta és hogy a határléírás az illető okiratban mindjárt a két kiküldött nevének felemlítése után következik. Ezzel szemben a második a fenti területtel meg nem elégszik, sőt még azt is állítja, hogy ezeket, valamint a még hozzáírt területeket nemcsak András és Mihály, hanem utóljára még Miklós nógrádi főesperes és egyeb királyi kiküldöttek is különböző időben (*diversis temporibus*) meghatárolták.

Itt találkozunk az első időrendi ellenmondással.

1254-ig az esztergomi káptalanban nem akadunk nógrádi főesperesre és akkor (t. i. 1254-ben) bizonyos Otmár az.¹ A legközelebbi nógrádi főesperes, igaz, hogy Miklós, azonban *csak 1262-ben merül fel.*²

2. Magában a határjárásban elég az eltérő sorrend és az egymással nem egyező földrajzi tárgy. Rövidség okáért csak azt akarom kiemelni, hogy az elsőben felsorolt Gyog (=Diód) és Tubruca a másodikban nincs, ebben pedig Kisnegued, Porolak, Varsató, Baltagömör, Feldögös, Macsalató, Sampsá, Szakállas Mikó (de Graz) található, melyeket az elsőben hiába keresünk.

3. Beke, Pered, Udvard és Brodnok mindkettőben van, de a második — mint már mondtuk — meg nem elégszik velök és a következőkkel szaporítja:

a) Csombaj, mely azelőtt Zochud (= Szatyod) comesé volt.
b) Csombaj, mely eddig a nyitrai várhoz tartozott, c) egy harmadik Csombaj, mely Vörös Andrásé volt és csere útján a királyra szállt.³ d) Sztrojka, mely azelőtt a nyitrai várhoz tartozott. Biztosság kedvéért hozzáteszi a második, hogy a mennyiben a királynak azon joga, melynek erejével ezen birtokok egyikét-másikát a vár kötelékéből kihalította, vagy valamely földesúrtól csere útján

¹ Wenzel: Árpádkori új okmánytár II. 247. VII. 362.

² Wenzel III. 33.

³ Ezen Vörös András a nyitramegyei Elefántiak őse. Tény, hogy IV. Béla ezért a Csombajért Vörös András fainak, Elefánti András, Tamás és Mihálynak — nem tudni, mikor — egykoron a pozsonyi várhoz tartozott Pereszlény és Bazsor nevű birtokokat cserébe adta. — Anjoukori okmánytár II. 48.

megszerezte, későbbi támadás tárgyává válnék, a monostor minden körülmények között e javak háboríthatatlan birtokában maradjon.

4. Beke, Pered, Udvard és Brodnok után az *első* a galgóczy várhoz tartozó birtokokra megy át; nem így a *második*, mely közvetlenül a határjárás leírása után következőleg folytatódik: »Contulimus etiam praedictis fratribus nobis in dei filio praedictis, quatuor mansiones vinitorum nostrorum existentes inter villam Potok et villam Oloz, quorum nomina sunt haec: Nycolaus albus, Nycolaus Niger, Bws et Vincha cum servis suis et vineis ac omnibus aliis utilitatibus perpetuo servituros; ita quod per omnia idem debitum et servicium ipsi monasterio et fratribus exhibere debeant, quod nobis antea exhibere tenebantur; quorum etiam vinitorum nostrorum terrae, prout fidelis noster Cyprianus, comes de Sarus, nobis in suis litteris intimavit, tali metarum ordine distinguntur« és erre jön a részletes határjárás.

Ezen eltérés a másodikra nézve az *első* haláldöfés!

IV. Béla 1257-ben kijelenti, hogy lelkiüdvének biztosítása czéljából a Turulon székelő sz. Ágoston-rend szerzeteseinek »quatuor mansiones vinitorum nostrorum existentes inter villam Potok et Oloz, *qui quidem his vocabulis nuncupantur*: Nicolaus Albus, Nicolaus Niger, Buus et Vyncha cum terris suis et vineis, *perpetuo duximus conferendos*; ita, quod per omnia idem debitum et servicium memoratae ecclesiae et fratribus exhibere debeant, quod nobis antea exhibere tenebantur. Quarum etiam terrarum metae, prout fidelis noster Chybrianus, comes de Sarus, nobis in suis litteris intimavit, hac ordine distinguuntur« (hiányzik a határjárás.)¹

Látjuk tehát, hogy a második darab szerkesztése IV. Bélának ezen oklevelét szolgálja s betűszerinti utánzással átvette s csak azért, hogy némi eltérésnek nyoma legyen, egy-két nevetséges, mitsem mondó stiláris változásnak adott helyet. Ily szembezőkő ellenmondásokat csak kevés régi okiratban tudunk kimutatni.

Mindenek előtt világosan mondja a király, hogy a Patak és Olasz közötti szőlőműveseket a *turóczy Ágoston-rendieknek adja*; ezt azonban a második darab elhallgatja s minden határozottsággal állítja, hogy a *turóczy premonstreieknek adta*. — De ennél sokkal nagyobb az anachronismus rovására tanúsított eljárása.

Mindenek előtt meg kell állapítanunk, hogy IV. Béla az Ágoston-rendieket csak 1257-ben ajándékozta meg és hogy ennek alapján teljesen kizárandó, hogy ő öt évvel korábban ugyanazon szöveget tartalmazó okirat erején a premonstreieknek ugyanazon

¹ Fejér, Codex diplom. IV. 2., 423—424.

szolgáló embereket adományozta volna. Ha ezt tényleg 1252-ben tette, akkor kétségbe kell vonnunk azt, hogy a premontreieket öt évvel később az Ágoston-rendiek javára előbbi adományától megfosztotta volna, mert ezt az 1257. évi oklevelében kétségkívül említésre méltónak találta volna.

A fődolog azonban itten a sárosmegyei főispán. 1247 nov. 7-étől 1249 ápr. 13-ig Tekes, a Tornai család őse, Sárosmegye főispánja. 1253-ig nem akadunk újabb főispánra s csak 1253-tól 1255-ig találkozunk Mihály nevű főispánnal. Hogy ki követte őt 1255 jul. 23-ika után, nem tudjuk, mert ezen naptól egészen 1261-ig az 1257-ben szereplő Czipriánon kívül mást nem ismerünk; 1261-ben megint Tekes a főispán. Látjuk tehát, hogy a második darab szerkesztője vagy gyártója egy szerinte 1252-re eső okiratba oly darabnak a tartalmát illesztette be betűszerinti hűséggel, mely nemcsak másnak szólt, *hanem öt évvel később állíttatott ki!*

5. Az első darab Beke, Pered, Udvard és Borodnok után előadja, hogy a király a galgóczi várhoz (most Győrmegyében fekvő) tartozó Kulcsod és Negyven lévő birtokokat a hozzá tartozó királyi néppel a turóczi prépostságnak adományozza s meg is nevezi e szolgálókat; a két helységet azonban nem határolja meg. A másik csak egy sereg egyéb birtok felsorolása után — melyeket az első nem ismer — tér át Kulcsodra s Negyvenre, megnevezi — bár nagyon is eltérőleg — a szolgálókat és adja a két helység feletti szabatos és részletes határjárását.

6. A második mondja, hogy Béla a turóczi barátoknak Turóczegegyében fekvő öt falut adományoz, melyeket a zobori apáttól, konventtől és jobbágyoktól egynéhány a nyitrai várhoz tartozó, a Kisnyitra (= Nyitricska) mentén és a Divék nemzetség területe táján fekvő birtokaiért cserében kapott és melyekbe Tamás nevű *hoscariusa* (= áldozára) a megajándékozottakat beiktatta s az erre vonatkozó határjárását a királyhoz beterjesztette. — Minderről semmit sem tud az első s csak annyit mond: *item contulimus eisdem fratribus domos praedicatorum cum terra duorum aratorum de terra sub castro Turch.*

Ezen a turóczi helységekről szóló adományozásra vonatkozó passus okiratunkra nézve *a második haláldőfés.*

IV. Béla kijelenti t. i. 1270-ben, hogy a zobori apát a monostorát Turóczban illető dézsmákat a turóczi prépostságnak évenként fizetendő bizonyos összegért örökre átengedte. Maga Béla pedig cserében kapott a zobori apáttól, konventtől és jobbágyoktól egynéhány turóczegegyei birtokot, melyeket ő az apátság beleegyezésével a turóczi Máriamonostornak ajándékozott. Ezekért odaadja most a zobori apátságnak eddig a nyitrai várhoz tartozott Szucsán, Racsicz és Udvarnok (ma Dvornik) nevű, *a Kis-*

nyitra mentén fekvő falvakat.¹ Látjuk tehát, hogy azon passus, melynek értelmében a Bélától a turóczi helységekért elcsereált birtokok a *Kisnyitra mentén* feküdtek, mindkét helyen megtalálható s ehhez még az is járul, *hogy Szucsán, Racsicz és Dvornik — a mint ezt az első darab állítja — tényleg a Divék nemzetség birtokai szomszédságában feküdtek*; kétséget nem szenved, hogy Béla az apátságnak tényleg egynéhány turóczi birtokot adományozott, *de nem 1252-ben, hanem tizennyolcz évvel később, vagyis 1270-ben!*

7. Az elsőben röviden az áll, hogy a király a turóczmegyei Solymos nevű helységet is odaadja azzal, hogy a nevezett monostor prépostja az ott lakó, illetve oda tartozó szolgáló népek szabadságát legjobb belátása szerint állapíthassa meg. A második ezt már azzal bővíti meg, hogy részletes határleírását is adja.

8. Az első három sorban mondja, hogy a monostor a Liptó-megyében fekvő két Szlécs nevű falut is kapja azzal, hogy a prépost a szolgáló nép szabadságait rendezhesse. A második megtoldja ezt részletes határjárással.

9. A második azt mondja, hogy a monostor még a Győr vidékén lévő Sokora aljához tartozó Écs, Szöllös, Megyer, Barát, Nyúl, Tarján és Nagymegyeren lakó vinczelléreket is összes tulajdonaikkal megkapta s hogy a király mindezen vinczelléreket felmentette azon kötelezettségek alul, melyekkel mindaddig a nádornak, a léghyordónak s pohárnokmesternek tartoztak. Mindezekről semmit sem tud az első.

10. Az első még egynéhány szepességi birtokról is szól. Ezekhez tartozik Zolok (= Szalók) és Szenterzsébet, melyeket Albert, a monostor prépostja² meghatározta; erről azonban hallgat a második.

11. Az első azzal végződik, hogy a király az adományozásról szóló oklevelet kettős pecsét alatt kibocsátja, a nélkül, hogy kancellárját és az országnagyokat felsorolná. A másik világosan kiemeli, hogy a királyi adománylevél *arany bulla módjára* van kiadva (= *Litteras bullae nostrae aureae caractere insignitas, vagyis arany pecséttel ellátva*).

12. Az egyházi s világi országnagyokról szóló záradék elemzése is sok kifogásolni valót mutat.

Bertalan pécsi püspök, ki az okirat szerint 1252-ben még él,

¹ Hazai okmánytár VI. 170.

² »Albertus dicti monasterii praepositus«. Már 1247 ápr. 4-én azt találjuk, hogy Albert turuli prépost a király felhívására Olasz Tamás fia Egyedet a zempléni megyei Ond nevű birtokba beiktatja. (Wenzel VII. 223.) Ebből következik, hogy a turóczi prépostság már 1251 előtt is létezett és hogy 1251-ben csak a Máriamonostor alapított.

csak 1219-től 1247-ig ismeretes. 1251-től 1252. decz. 28-ig pedig Hontpázmán nb. Achilles a pécsi püspök.¹

Ádám nyitrai püspököt csak 1244-től 1249-ig ismerjük. Sokkal több kifogásunk van a világi nagyok felsorolására nézve.

(Türje nb. Szentgróti) Dénes, ki okiratunk szerint 1252-ben a nádor, az összes egyéb kútfőkben 1251-től 1254 okt. 17-ig csak mint Szolnokmegye főispánja szerepel; 1252-ben tehát ez lehetett, de nem nádor, mert 1252-ben Rátót nb. Roland, Pozsonymegye főispánja a nádor, a ki e méltóságát 1248-tól 1259 szept. 1-ig félbeszakítás nélkül viselte. 1252-ben ráakadunk Roland nádorra: febr. 18-án, márcz. 13-án és nov. 25-én.²

(Csák nb.) Csák okiratunk szerint Sopronmegye főispánja és summus camerarius. Ez utóbbi annyi mint tárnokmester, de hazai okiratainkban szokatlan megjelölés. A vatikáni kancellária a camerarius alatt nem a mai értelemben veendő s csak a belső udvari tisztet jelölő kamarást értette, hanem a királyi kamara főnökét, a királyi jövedelmek vezetőjét, szóval a magyar tárnokmestert (= *magister tavernicorum*) értette.³ Ezen záradékot és talán az egész okiratot nem magyar ember írta, hisz a már fent említett hoscarius sem szokásos a mi okiratainkban.

Rátót nb. Roland okiratunk szerint a király senescalcusa; ezt sem magyar ember írta. Seneschall idegen kifejezés, mely a magyar tárnokmesternek (= comes dapiferorum) felel meg. 1252-ben azonban sem Roland az, mert ő 1248-tól 1259-ig félbeszakítás nélkül nádor és Pozsonymegye főispánja volt. 1252-ben Balog (»Sinister«) Miklós a király tárnokmestere.

Feltűnő továbbá, hogy ily nagykiterjedésű okirat záradéka csak négy világi országnagyot említ és utánuk csak ezt mondja: »tenentibus Regni nostri Baronatus et etiam Magistratus«, a mi szintén szokatlan mi nálunk, mert az akkori okiratok rendszeren »ac ceteris Magistratus et comitatus regni nostri tenentibus«-sal, többnyire pedig »et aliis compluribus comitatus regni nostri tenentibus et honores«-sel végződtek.

Mindezek, nevezetesen pedig az 1257. évi okirat becsempészése és az 1270. évi adományozásról szóló okirat adatainak átültetése s a záradékban felsorolt országnagyok működési idejére vonatkozó anachronismus alapján határozottan mondható, hogy a fenti, állítólag 1252-ből származó okirat (egy valószínűleg olasz paptól gyártott) hamisítvány.

* * *

¹ Fejér IV. 2., 95. — Hazai oklevéltár 24. — Wenzel VII. 320. XII. 691.

² Fejér IV. 2., 156. — Knauz, Monum. eccles. Strigoniensis I. 400. — Wenzel II. 228.

³ Példa erre Tomaj nb. Dénes, kit a pápa 1231-ben camerarium regis Hungariae-nek nevez. Theiner, Monum. Hung. I. 97.

Mikorra esik a hamisítás ?

Az, hogy az 1251. évi adománylevelet már egy évvel később egy második váltja fel, még nem volna a legfeltűnőbb a dologban. Hisz volt reá elég eset, hogy az uralkodó valakit megajándékozott, az adományokat és jogokat egy évvel később tetemesen bővítette és szaporította s az egészről már a második évben ünnepélyes, terjedelmesebb és a tavaly kiadottnak tartalmát magában foglaló újabb okiratot adott ki. Fenti kérdésre másutt kell keresnünk a választ, mert a hamisító az 1251. évi darabra való bármily néven nevezendő hivatkozástól nagyon is óvakodott.

Fülöp fermói püspök és pápai követ kijelenti 1281 jun. 26-án, hogy azon okiratot, melyet Béla király 1251-ben a premontreiek (sz. Máriáról nevezett) turóczi monostorának *kettős pecsét* alatt kiállított, átírja.¹ Itt tehát az arany pecsétéről nincs szó. Ha ez már 1252-ben létezett, felmerül a kérdés, hogy a monostor emberei, ha 1281-ben már át kellett iratniok, miért nem mutatták fel a reájuk nézve sokkal kedvezőbb és minden tekintetben értékesebb második darabot? A válasz erre az, hogy ez 1281-ben még nem létezett.

De nem sokára már megvolt !

IV. László 1288-ban a monostornak, különös tekintettel Ivánka nevű prépostjának érdemeire, a Zólyom megyében fekvő Szielnicz nevű birtokot adományozta. Az illető okirat bevezetésében azt mondja, hogy »biztos és megbízható értesítésből hallottuk és tudjuk, hogy a turóczi Máriamonostort nagyatyánk, Béla király, születésünk hírének vétele emlékezetétől alapította.«² Tudjuk, hogy IV. László 1262-ben született és így magától értetődik, hogy Lászlót, ha azt állították, hogy IV. Béla a monostort akkor alapította, tévútra vezették. Lehet azonban, hogy ezt csak azért tették, hogy a királyt a születésére emlékeztető adat alapján az adományozásra hajlandóvá tegyék.

1297 márcz. 23-án azonban már más a helyzet.

A monostor prépostja s konventje VIII. Bonifác pápához fordult azon kéréssel, hogy a IV. Bélától kapott birtokokban megerősítse. E birtokok a következők: Beke, Údvard, Pered, Palota, Csombaj, Borodnok, Wsztrojka, Szala, tehát olyanok, melyek részben az 1251. évi darabban hiányoznak, de az 1252. éviben már benne vannak. A pápa a fenti napon teljesíti a kérést, azzal a hozzáadással, hogy világosan megmondja »*prout in patentibus litteris inde confectis bulla avarae ipsius regis munitis plenius dicitur contineri.*³

A hamisítvány gyártása tehát 1281 után, de 1297 előtt történt.

¹ Hazai oklevéltár 89., 90.

² Fejér VII. 5., 473.

³ Hazai oklevéltár 155.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

ADALÉK ROZSNYAI DÁVID ÉLETÉHEZ.

A Rozsnyai Dávidról szóló életrajzok homályosan emlékeznek meg Rozsnynak Zólyomi Miklós erdélyi trónkövetelő ellenében kifejtett tevékenységéről; arról meg egyáltalán nincs tudomásuk, hogy Rozsnynak megbízatása volt az erdélyi fejedelemtől Zólyomi elpusztítására, sőt tévesen értelmezték Rozsnynak egy éppen ez irányú tevékenységére vonatkozó önéletrajzi megjegyzését. Rozsnyai 1668. július 26-hoz a következőket írja: »Ez holnaptól fogva az esztendő végéig eléggé foglalatoskodván kglmes uram parancsolatából holmi *titkos dolgokban*, melyben, mivel Istentől nem kérdettünk volt tanácsot, frusztráltattunk. Ez dologban való fáradozások alatt ígérek vala ő ngok mindent, talám arany hegyeket is.«¹) Az életrajzírók a »titkos dolgok«-at a magyarországi összekülvőknek ez időben a portán forgó ügyére vonatkoztatják. Felsorolandó adataink azonban azt bizonyítják, hogy a Rozsnyai említette »titkos dolgok« Zólyomi Miklós megmérgezésére vonatkoznak. Adataink rávilágítanak egyúttal arra a kétségbeesett küzdelemre is, a mit Apafy trónja biztosításáért kifejtett, nem riadva vissza még az orgyilkosság tervétől sem.

Az erdélyi udvarra nagyon veszedelmes volt Zólyominak a portára szökése, mert jóllehet — a hír szerint — birtokainak visszaszerzéseért ment oda, mégis napról-napra jött a tudósítás, hogy Apafy helyett Zólyomit hozzák Erdély trónjára. Az erdélyi udvar szeretett volna minden módon megmenekülni ettől a veszedelemtől, mely épp oly alkalmatlan volt, mint néhány évvel előbb Haller Gábor jelöltsége. A veszedelmet az erdélyi főurak is átértették és minden lehető készek voltak elkövetni annak elhárítására; így egy alkalommal beszélgettek arról is, hogy kirónak egymásra bizonyos összeget és a kirótt összegen végleg eligazítják a Zólyomi ügyet. Bánffy Dénes pl. 1000 aranyat ígért a terv megvalósítására.² Az

¹ M. Hung. Hist. SS. VIII. 306. l. Ugyanez idézve Elekes Mihály és Molnár István Rozsnysairól szóló életrajzaiban.

² Teleki Mihály levelezése. V. k. 24. l.

erdélyi politika itt említett célját szolgálta tehát Rozsnyainak a megbízatása, hogy Zólyomit elpusztítsa. Ez volt az a »titkos dolog«, a miben Rozsnyai 1668 júliusától a portán fáradott. De nem ez volt első törekvése ebben az ügyben. Már 1667 szept. 7-én arról értesíti Drinápolyból Telekit,¹ hogy noha egyelőre nem tudják véghez vinni a tervet, de teljességgel rajta vannak mindnyájan, hogy azt — érti alatta Zólyomi megmérgezését — becstelenség nélkül véghez vigyék.

Rozsnyait ez időben csak az aggasztotta, hogy mi történik az ő tanulmányaival, ha Zólyomi megmérgezése tényné válik, mert azt nagyon jól tudta, hogy a gyanu miatt a portán meg nem maradhat. Aggodalmát a fejedelem azon válasza oszlatta el, hogy csak vigye végbe Zólyomi megmérgezését, ha tudja és hagyja ott a portát s egyben 500 tallért utalt ki jutalmul számára.²

A terv keresztülvitelét könnyíteni látszott az a körülmény, hogy Zólyomi gyakori érintkezésben volt a portán megforduló erdélyiekkel: velük evett-ivott, sőt mulatott is. Azonban még sem volt megvalósítható Zólyomi szolgálóinak közreműködése nélkül. Egy alkalommal már annyira voltak, hogy a mérgezett ételt el is készítették a szolgálók, de Zólyomi tolmácsa észrevette a szándékot és elárulta a kajmakámnak, a ki azzal fenyegette meg a szolgálókat, hogy gályára küldi őket, ha uroknak valami baja esik.³

Az 1668. év — mint azt Rozsnyai fönt idézett elbeszélése mutatja — hasonló kísérletezések közt folyt le. Csaknem végzetessé vált az a próbálkozás, miről Székely László fejedelmi postamester 1669 máj. 20-án értesíti Telekit; ez értesítés szerint Zólyomi szakácsa a Rozsnyaival való megegyezés szerint ismét elkészítette a mérget, de az oly silány keverék volt, hogy miatta Apafy emberével együtt majdnem életüket veszítették. Székely tehát kéri Telekivel, hogy az akkor Eperjesen tartózkodott, hogy vagy az eperjesi doktorral, vagy Thökölyi István kézmárki orvosával csináltasson ételben és italban könnyen oldódó szert, minek hatása csak 2—3 napra mutakozzék az elfogyasztás után, mert még van egy legény Zólyomi környezetében, a ki Rozsnyainak megfogadta a merénylet végrehajtását. Egyúttal biztosítja a levélíró Telekit, hogy a fejedelem készséggel megtéríti a mérég árát, csak fizesse ki, ha elkészül.⁴ De a mérget Teleki alig készítette meg, mert Rozsnyainak egy nem sokkal utóbb kelt levele (1669. aug. 9.) arról tesz említést, hogy a mérég Szebenben készül. Ugyane levélben örömmel

¹ U. o. IV. 190. l.

² U. o. IV. 205.

³ U. o. IV. 296. l.

⁴ U. o. IV. 484—85. ll.

jelenti Rozsnyai, hogy Zólyomi tolmácsa, a ki eddig minden tervet meghusított, 5000 aranyért hajlandó sorsára bízni Zólyomit.¹ Rozsnyai a körülmények alakulását olyannak látja, hogy azok miatt neki újra be kell mennie a portára; csakugyan be is ment, fontos megbízással — a magyarországi összeesküvők megsegítésének ügyében; de hogy ezzel kapcsolatban a Zólyomi ügyben tett-e valamit, nem tudjuk. Annyi bizonyos, hogy Zólyomi ezután is jó egészségben élt tovább.

Nem bizonyos, de valószínű, hogy Rozsnyai kísérleteinek ez az eredménytelensége keltette Rhédey Ferencz főkövetben és Boér Zsigmond volt kapitihában azt a gyanut, hogy őt Zólyomi megvesztegette. Rhédey ajánlta is, hogy Rozsnyait valami módon mentül előbb haza kell hívni a portáról, de vigyázattal, hogy valamit meg ne sejtсен, mert »hamis astutus fiú« és nagy bajt okozhat.²

Hogy e vád alól Rozsnyai nehezen, de mégis tisztázta magát, arról már az életrajzok is megemlékeznek.

ZSINKA FERENCZ.

BEATRIX KIRÁLYNÉ EMLÉKE A DÉLSZLÁV NÉPKÖLTÉSZETBEN.

Beatirx királynéről, a kit olasz kortársai egekig magasztaltak, a kire viszont egykorú magyar feljegyzések minden elképzelhető gyarlóságot, sőt gonoszságot is ruháztak, Berzeviczy Albert életrajza (Magyar Történeti Életrajzok. XXIV. évfolyam, 1908.) útján teljes és objektív képet nyerünk.

Nem teszi ugyan teljesebbé a képet, de figyelemre méltó szempontból világítja meg néhány adalék, melyekre Berzeviczy Albert munkája nem terjeszkedik ki: Beatrix királynéről ugyanis énekek keletkeztek a délszláv nép ajkán, melyek közül néhány a XIX. századig, sőt napjainkig is fentartotta magát.

Az eddigi délszláv népköltési gyűjteményekben található énekek tudnak valamit a) Mátyás királynak Beatrix-szel való házasságáról, b) Beatrix meddségéről és c) a királyi pár egyenetlenkedéséről, melyek az utolsó években a házaselet harmóniáját zavarták.

Az idetartozó énekek közül egyik sem említi Beatrix nevét; hiszen ezen név a délszlávsnak teljesen idegen. A horvát és szerb eredetű énekek csak »budavári királyné«-nak (»kraljica budimska«) nevezik, sőt Mátyás királynak sem említik nevét, hanem csak a »kralj budimski«-ról, a »budai király«-ról szólnak; de a délszláv

¹ U. o. IV. 509. l.

² U. o. V. 456. l.

népköltészet történeti motívumainak kutatói, mint pl. Novaković Stojan¹, Kuzelja Zéno², Maretić Tomislav³ s mások rámutatnak arra, hogy Mátyás uralkodásának dicsősége mélyen vésődött a jogara alá tartozó szlávok, főleg délszláv népek emlékezetébe és sokat foglalkoztatta a népnek és énekesének fantáziáját; rámutatnak arra, hogy ha a népi vitézi énekek egy dicsőséges »budimski kralj«-ról szólnak, akkor ezen király alatt rendesen Hunyadi Mátyást kell értenünk; határozottan és kizárólagosan Mátyás király értendő oly vitézi énekben, melynek történeti magva ezen király uralkodásába való esemény. A szlovén nép énekei név szerint említik Mátyást, Magyarország királyát, de nejét nem nevezik Beatrixnek, hanem a szlovén népnél egykor nagyon kedvelt néven: Alenkának vagy fokozott becézéssel: Alencsiczának.

Mátyás királynak házasságáról is szólnak szlovén népének, melyeket a harminczas években Vraz Stanko (1810—1851), a lelkes illyrista, jegyeztet fel. A legteljesebbet, legkerekdedebbet maga vette fel »illyr« népköltési gyűjteményébe,⁴ a többi változatot pedig Strekelj közölte a szlovén népköltési gyűjteményben.⁵

Hogy éppen ezen tárgyról éppen a krajnai és stájer-szlovén népnél keletkezhetett ének, ennek magyarázatát a történeti eseményekben találjuk. Bonfini⁶ és ennek nyomán régibb és újabb magyar történetírók (Fraknoi V. »Mátyás király élete«, 248., Berzeviczy A. »Beatrix királyné« 164. l.) kiemelik, hogy a török, értesülve, merre jön a király násznépe Olaszország felől Beatrix-szel, martalócz-csapatokkal kalandozta be Krajnát és Stiriát, hogy a fejedelmi arát és kíséretét foglyul ejtve, egészen rendkívüli zsákmány birtokába jusson; a kíséretnek, mely a garázdálkodás nyomait látta, kémlelő csapatokat kellett előre küldenie, hogy útját biztonságban folytathassa.

Ennyi történeti valóság teljesen elegendő ahhoz, hogy az élénk fantáziájú és rendkívüli mértékben költői hajlamú délszlávok körében népi ének keletkezzék, mely szerint a király menyasszonya a török kezébe kerül, kit azután a király — jellemének és a róla keletkezett hagyománynak teljesen megfelelő módon — álrühában visszaszerez.

Hogy milyen lehetett az ének legrégebb alakjában, azt ma már

¹ Последни Бранковићи у историји и у народном певању 1456—1502. Летопис Матице Српске 146—148. к. (1886).

² Угорський король Патвій Корвін в славянській усній словестности, I. Записок Наукового Товариства ім Шевченка LXVIII—LXX., 1906.

³ »Naša narodna epika«, Zagreb, 1909. 149. l.

⁴ Narodne pèsnj ilirske, Zagreb, 1939. 16. l.

⁵ Slovenske narodne pesmi I. 21. l.

⁶ Dec. IV. lib. IV. 424.

nem állapíthatjuk meg; a reánk maradt változatok, melyeknek egyikét Prém József Grün Anasztázius német fordítása¹ nyomán tartalmilag ismertette,² már sok oly motivumot tartalmaznak, melyekkel más délszláv népi vitézi énekekben is találkozunk.

A Vraz Stanko közölte legteljesebb és legkerekdedebb változat az eseményt következőleg alakítja ki: Mátyás király nőül veszi a szép Alenkát; csak három napig tart zavartalan boldogsága, negyedik nap a török ellen kell indulnia; a táborban egy madárka figyelmezteti, hogy ifju neje a török kezébe került; a király hazasiet s meggyőződik arról, hogy a madárka igazat mondott; hamar török ruhát ölt és elsiet Törökországba; ott az ország mélyében egy hársfa alatt mulatozó török vitézekre akad s a nők sorában, a kikkel tánczolnak, megpillantja Alenkát; aranyokkal váltja meg a belépőt; a pénzszedő rögtön megismeri Mátyás király aranyait, mire a belépő vitéz azt hiteti el a mulatozókkal, hogy megölte és kifosztotta Mátyás királyt; tánczra Alenkát szólítja; táncz közben elárulja neki kivoltát, lovára emeli és elnyargal vele; a pasa, a ki egykor Mátyás foglya volt, sejtí a valót, a menekülők után küldi vitézeit, de a király valamennyit levágja; további útjában befordúl egy kovácshoz, visszafordíttatja lóva patkóit, megöli a kovácsot és a Száván átúsztatva, hazavezeti ifju nejét.

A név: »Alenka« és azon körülmény, hogy Mátyásnak első házassága első hónapjában is kellett a török ellen harcolnia és személyesen táborba szállania, megengedné a feltevést, hogy az ének Katalinra, Mátyás első nejére vonatkozik, csak hogy ez esetben nincs meg a történeti népelemek keletkezésénél igen fontos lokális körülmény; éppen ez a lokális körülmény, hogy török csapatok Krajnában és Stiriában lestek a Beatrixet kísérő násznépre, a mellett szól, hogy az ének keletkezését Mátyásnak Beatrix-szel kötött házasságában kell keresnünk.

Kuzelja azt a nézetet hangoztatja, hogy a Mátyás királyról szóló szlovén népelemek a szerb-horvát vitézi énekek hatása alatt keletkeztek és a Márk királyfihoz fűzött motivumokat a szlovén nép átvitte Mátyás királyra; ezért részletesen, behatóan egybeveti az idetartozó énekeket. Feltünőbb hasonlóságot énekünkhöz azonban csak egy horvát eredetű, Varasd vidékén hallott, kevésbbé elterjedt vitézi énekben találunk³; e szerint Márk királyfit az esküvőjét követő napon háborúba szólítják; alig hogy elindult, jelentkezik nejenél a sok kérő; a menyecske valamennyit elutasítja; végül

¹) Boffalieder aus Rain, Leipzig, 1850.

²) »Mátyás király a krajnai népköltészetben« — Mátyás-király Emlékkönyv, 241. lap.

³) »Kraljević Merko i tri Niemci«, Pohl-Herdvigo: Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke I. 89—91. és Kuhač, Narodne pripjevke IV. 294. l.

jön három német vitéz, a kik az asszonykát elragadják; Márk 9 évi távollét után visszatér s megtudva, mi történt nejével, elsiet a németek országába; ott egy faluban lát mulatozó német vitézeket, a kik kólót járnak és a kólóban tánczol elragadott neje; Márk neje mellé belép a kólóba, elárulja kivoltát és elragadja nejét.

Hogy a két ének közül melyik a régibb, azt nehéz eldönteni; bizonyos azonban az, hogy a szlovén énekekben van történeti elem, míg a horvát énekekben történeti motívum nincs; teljesen fantáziából vett elem a tánczvigalom; ez lehet a Mátyásról szóló szlovén énekekbe később bevitt s talán a horvát vitézi énekből vett motívum.

A Beatrixre vonatkozó délszláv népelemek egy másik csoportja a »budai királyné« meddőségéről szól.

Noha ezen szerb-horvát eredetű ének egyetlen változata sem említi sem Mátyás király, sem pedig Beatrix királyné nevét, kétségtelen, hogy ezekben a »budimski kralj« Hunyadi Mátyás, a »kraljica budimska« pedig Beatrix, hiszen egy magyar királyi családban sem okozott a királyné meddősége annyi aggodást, mint Hunyadi Mátyás hozzátartozóinál; ez az aggodalom ránehezedett a nemzet lelkére is; azután egy magyar királynak sem voltak a szerbség körében oly lelkes hívei, mint Mátyás királynak, a ki Brankovics György unokáit felkarolta, birtokokkal elhalmozta, méltóságokkal felruházta. Vukot a »despota« címmel tüntette ki, a török ellen viselt háborúban fontos feladatokkal bízta meg s a török hódoltsággá vált szerb vidékekről menekült családokat Magyarország déli vidékeire telepítette le; ezek a letelepítettek minden reményüket a Brankovicsokba és Jaksicsokba helyezték és »az ország urá«-ba — mint a hogy számos régebben feljegyzett horvát¹ és újabban feljegyzett szerb ének Mátyás királyt nevezte;² ezek mind egy Hunyadi-dynastiától vártak hathatós védelmet a török ellen, a ki nagyrészt horvát és szerb szülők elrablott gyermekeiből nevelte a janicsárokat, a kereszténység rémeit.

Beatrix királynénak egy ízben bekövetkezett várandósága rövid ideig boldog reményt keltett a király hozzátartozóiban és lelkes híveiben, melyet azonban idétlen koraszülés meghiúsított és vissza többé nem hozott. Idővel a királyné már — mint a hogy erről Beatrixnek néjéhez, Eleonora ferrarai hercegnőhöz intézett levele tanuskodik³ — orvosok kezelésére bízta magát és mindenféle gyógyszerrel várta hó óhajának teljesülését, sőt — bármily felvilágosodott nő is sok tekintetben — varázslat hatásában is hitt, hiszen mikor

¹ Bogisić V.: Народне pjesme iz starijih najviše primorskih zapsisa. Bеоград 1879. 16.

² Vuk Karadžić: Српске народне pjesme. I. 633. és V. 537., 538. é.

³ Dipl. Eml. III. k. 235. — Fraknoi V. i. m. 347.

Mátyás természetes fiának akarja biztosítani a trónt, Beatrix fondorlatokat kezd szőni a terv ellen és azzal vádolja férje anyját, hogy ez tette őt mindenféle varázslattal terméketlenné.¹

Akár tulajdoníthatunk ez utóbbi adatnak teljes hitelességet, akár nem, bizonyos az, hogy a délszláv nép is sokat emlegethette Beatrix meddőséget és egészen természetesnek gondolta azt, hogy ily esetben a királyné is csak varázslatba veti bizalmát.

A legrégebb feljegyzésű ének, mely a »budai királyné« meddőségéről szól, a Vuk-féle gyűjteményben közölt »Lijek budimske kraljice« (= »A budai királyné gyógyszere«)²; ez szerint egy pásztorleányka hallja két madárka csevegését: a budai királyné baját tárgyalják; a bajnak varázsszer véget vethetne; tizenkét Szilárdnak hajával, kilencz Mariska gyöngysor-szálával, hét szabónak sok selyemszálával, hat özvegynek hat törlőrongyával és egy mátka piros almájával fogjon a királyné arany úszószárnyas halat, cseppgetesse a hal vérét ivópohárba, keverje borral, felét igya meg egy hajtásra, másik felével mosakodjék — s hó vágya teljesül. A pásztorleányka elmondja mindezt a királynénak, s íme a varázslat segít: szép fia születik és a király hálából fogadalmi templomokat épít.

Ily befejezést az ének bizonyára csak későbbnyert és oly énekesnél, a ki hírből, vagy közvetlen látásból — hiszen Buda környékén laktak szerbek bőven — tudott valamit Mátyás király építkezéseiről, de azt, hogy Mátyásnak nem született törvényes fia, már nem tudta.

Az ének többi változatai³ — úgy látszik — annak emlékét őrizték meg, hogy Beatrix várandóssá lett, de időtlen szülés megfosztotta a szép reménytől. Valamennyi varázslatot emleget, melyet azonban csak félsiker koronáz s tragikus végre vezet: a királyné kígyót szül; ezt felneveli; évek múltán a kígyó meg akar nőszülni; királyi atyja Olaszországban keres számára fejedelmi leányt, a ki csak legyőzhetleneknek látszó akadályok leküzdése esetén ígéri oda leányát; a kígyó legyőzi az akadályokat s megnyeri a leányt; a nászéjjelen leveti kígyóbőrét és íme gyönyörű ifjúvá változik; reggel azonban ismét felveszi bőrt és visszaváltozik kígyóvá; a menyecske közli ezt a csodát a királynéval, a ki az alvó ifjú levett kígyóbőrének elcsenésével és elégetésével meg akarja szüntetni azt, hogy fia ismét kígyóvá változzék; a fiú azonban a kígyóbőr nélkül nem tud élni és aoyja s neje nagy bánatára meghal.

A motivum, melyet ezen változatok a »budai királyné« meg-

¹ Fraknói V. i. m. 354. l.

² J. gyűjt. I. k. 257. 6.

³ Vuk i. gyűjt. II. 12., 13. — Jukić-Martić: »Narodne pjesme bosanske i hercegovacke«, Osiek 1858. 11. év. — Hrvatske narodne pjesme, skupila i izdala Matica Hrvatska, I. 1. Zagreb, 1896. 32. és 33. é.

dőségéhez és varázsszereihez fűznek, indiai eredetű,¹ de a kialakításába belevittek a délszláv népének egyes valamilyes történeti elemet is, t. i. azon nehézségeknek emlékéit, melyekkel Mátyásnak meg kellett küzdenie, hogy természetes fia számára olasz hercegnőt nyerjen jegyesül.

Egy reánk maradt ének emlékéit őrzi ama egyenetlenkedésnek, mely Mátyás király utolsó éveiben teljesen feldúlta a királyi pár boldogságát. Jellemzetes benne a »budai királyné« erőszakosságának, szívós makacosságának, fondorkodásának s a »budai királyné« nevével szemben tanúsított kíméletes, de a fondorkodást fondorkodással viszonzó magatartásának rajza.

Ezen éneknek, mely Vuk gyűjteményében maradt reánk,² rövidre vont tartalma a következő: A királyné felajánlja leányát, Ikoniát, Jaksics Tódornak feleségül; Jaksics Tódor el is jegyzi a leányt, de elmulik már harmadik esztendeje s mégsem jó érte a násznép; ekkor a királyné eljegyezteti Ikoniát Zviezdics Ivánnal; a »budai király« azonban inkább Jaksics Tódort óhajtja vejéül, de nem lép fel nevével szemben nyíltan, hanem titkon értesíti Jaksicsot a királyné tervéről és felszólítja, hogy jöjjön el a leányért, ő ki fogja neki adni; mikor Tódor megjelenik a násznépével, a királyné mindenféle fondorlattal késlelteti a leány kiadását, titkon pedig rögtön értesítette Zviezdics Ivánt, hogy lesse meg vitézeivel a kíséretet és ragadja el Jaksicstól a leányt; a király értesül neje intézkedéseiről és inti Jaksicsot, hogy változtassa meg úttervét; Jaksics ezt nem teszi, hanem szemére lobbantja a királynak a nevével szemben tanúsított hátortalan magatartását; Zviezdics Iván ellen vonul, a kit egész kíséretével együtt megöl.

A tudósok, a kik a délszláv nép vitézi énekeinek történeti elemeit kutatják, ezen énekben is sejtenek történeti alapot s keresik azt a szerb férfit, a kinek a királyi pár valamelyik hozzátartozóját odaigérte. Az ötvenes évek végén közölte Vukomanović A. egy a birtokában lévő XVII. századi kéziratból »Maxim archiepiscopus«-nak életrajzát,³ melyben arról is történik említés, hogy Mátyás Brankovics Györgynek, ki később szerzetbe lépett, ott a »Maxim« nevet vette fel s végül archiepiscopussá lett, felajánlotta volt a despotai címet és neje rokonának, Izabellának kezét. Közlebbi adatokat ezen tervre vonatkozólag nem ismerünk, de tudjuk azt, hogy Izabella három évvel ezen állítólagos terv, felmerülte után, 1489-ben Francesco Gonzaga mantuai őrgróf nejévé lett. Ha a terv tényleg felmerült, magyarázatául azon körülmény szolgálhat,

¹ Maretič V, i. m. 210—211. l. — Máchal J. »O bohatýrském epose slovanokém. Čast prvni, V Praze 1804. 54.

² J. gyűjt. II, k. 93. 13. é.: »Ženidba Todora Jaksicia«.

³ Гласник Друштва Србеке Словестности XI. k. 125—129. l. 1859.

hogy Beatrix kereste Frigyes császárral a békés összeköttetést, sőt rokoni kapcsolatot; a békés összeköttetést előmozdíthatta volna azzal, ha Frigyes császárnak védencét, zsen Brankovics Györgyöt összeházasítja egyik rokonával; a terv megvalósítása azonban nehéz akadályokba ütközött, így elsősorban a felekezeti kérdés nehéz elintézésébe, a mennyiben a Brankovicsok buzgó hívei maradtak a görög-keleti vallásnak. A terv a nép körében is ismertté válhatott; az énekesek szabadon alakították a történeti alaphoz fűzött cselekvényt, Izabellát Mátyás és Beatrix leányává tették, Brankovics György helyébe egy a történetben nem ismert hős, Zviezdics Iván lépett, ennek ellenfelévé a nép énekei egy Jaksics-fiút tettek, mint a hogy egyáltalában egykoron más hősköz, mint pl. Szilágyi Mihályhoz, Brankovics-ivadékokhoz és másokhoz fűzött motívumokat a Jaksics-fiúkra szerettek ruházni. Maradt reánk szerb eredetű ének,¹ mely szerint Mátyás király egy Brankovicsnak, t. i. Vuk despotának igéri »a leányt« jutalmúl, ha a töröktől elfoglalja Szabács várát.

Az itt lappangó történeti alap még nélkülözi a felderítést; Berzeviczy A. munkája behatóan foglalkozik Izabella sorsával is, de oly adatot, mely ezen kérdést teljesen tisztázhatná, nem említ. Talán rendelkezik ő vagy a Hunyadiak korának más alapos ismerője olyan eddig nem közölt adattal, mely ezen kérdés eldöntésére alkalmas.

SZEKULICS GÉZA.

¹ Vuk i gyűjt. V. k. 537. é.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Békefi-Emlékkönyv. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanári működésének emlékére. Írták tanítványai. Budapest, 1912. N. 8-r. 437 l.
Békefi R. arczképével.

Ez emlékkönyv, a melyre Békefi mint egyetemi tanári működésének gyümölcsöző hatására mindenkor nyugodt önérzettel tekinthet, összesen harminczegy dolgozatot tartalmaz. E dolgozatok tudományos értéke nagyon különböző, de egy sincs, a mely a szakszerű képzettség nyomait ne mutatná s a szakember figyelmére érdemtelen volna. A tanítványok jó részét már egyéb dolgozatainkból is ismerjük, egyik-másik elismert névre jutott (Domanovszky Sándor, Bártfai Szabó László, Dézsi Lajos, Prónai Antal, Pintér Jenő, stb.), s így könnyen érthető, hogy e könyvbe legjobb munkáikat adván, szeretetüknek s hálájuknak maradandó emléket akartak állítani, a mi csakugyan sikerült is. A legtöbb dolgozat a művelődéstörténet keretébe tartozik, s ezek a legbecsesebbek; néhány az irodalomtörténeti ismereteket gyarapítja számbavehető módon; kettő-három inkább a politikai történet körébe vág, de bizonyos műveltségtörténeti vonatkozása ezeknek sem hiányzik.

Az első lapokat Békefi munkáinak időrend szerint összeállított bibliographiája foglalja el, s utána Perepatits István szemlét tart azon művelődéstörténeti értekezéseken, a melyeket Békefi tanítványai azon tizenöt év alatt írtak, a míg ő az egyetemen tanított. Az efféle szemle a mostanában szerkesztett hasonló jellegű emlékkönyvekben hiányzik, pedig nagyon helyén valónak találjuk. Voltaképp a tudós tanár működésének beszédes tanúja; másfelől pedig arra is alkalmas, hogy a különben szűk körben ismert dolgozatok java iránt a nagyobb közönségben is érdeklődést keltsen. Perepatits, bár a tanítvány méltányló hangját mindenütt megtartja, bizonyos józan mérséklettel szól volt társai dolgozatáról, kiemelve a mi érdemli, elnyomva a kritika gáncsát, ha ilyenről kell szólnia. Az emlékkönyv természete mindezt eléggé megmagyarázza.

A többi dolgozat írója lehetőleg arra törekszik, hogy néhány új adattal növelje ismereteinket. Talán csak Horváth Jenő és Görög Imre maradnak inkább az elmékedés körében; amaz nemzetiségeink művelődéstörténetének vizsgálatát hangsúlyozza; emez pedig a reformkorszak előzményeiről törekszik kimutatni, hogy a meginduló átalakulás csirái messzebbre nyúlnak, mint eddig hirdették. Néhány jelenségre helyes érzékkel rámutat dolgozatának első felében; de a Mária Terézia korának fejlődő szellemi és anyagi műveltségében még számos más adatot is találhatott volna, a melyek felfogását erősítik. Ép maga az iskolázás, a hírlapirodalom, a magyar játékszín mind hozzájárulnak — az írók ismertebb működésén kívül — hogy a reformkorszakra előkészítsék a nemzetet. Dolgozatának második felében Tessedik Sámuel pályáját ismerteti, s ez a tanulmány értékesebb fele. Két nemzetségtörténeti dolgozat írója egy-egy új adatot nyújt; Bártfai Szabó László János kalocsai érsek származását iparkodik tisztázni, Vargha Zoltán pedig Péter Ferencz ismeretlen család-könyvét tárgyalja, rámutatván a könyv fontosságára. Domonvsky Sándor Kézai kodexének viszontagságait beszéli el, kijelölván a nyomokat, a melyeken a további kutatás eredményel biztathat.

Az egész könyvben csak két idegen tárgyú dolgozat van. Csakó Ambró Bresciai Arnold és Abelard kapcsolatáról értekezik, rámutatván a külföldi irodalom idevonatkozó legfontosabb forrásmunkái révén Abelard ethikai elveire, a melyeket Arnold alkalmazni törekedett. Fögel József Hasisteini Lobkovic Bohuslav magyarországi tartózkodásáról mond el igen érdekes adatokat. Ez a híres cseh humanista 1502 tavaszától a következő év ősziig tartózkodott Budán, barátságot kötve az itt élő magyar humanistákkal. Mellesleg megemlítjük, a mi — úgy látjuk — az író figyelmét kikerülte, hogy a híres karlsbadi forrást is ő énekelte meg az ottani emlékkőre vésett distichonokban, a melyeket Kazinczy, Szemere, Vörösmarty s legutoljára Arany János is lefordított magyarra. Ennek az emlékkörsnek a történetét s külföldi nyelvekre fordítását méltatja a *Felsőmagyarországi Minerva* 1830. évfolyamában.

Iványi Béla *András brassai deák lefejeztetése Eperjesen 1515-ben* című dolgozatával a XVI. századbeli büntetőjoghoz szolgáltat érdekes adatot, Nagy Béni pedig az 1552-diki egri ostromot tárgyalja, igen alapos szemlét tartva Eger várának belső felszerelésén. Závodszy Levente *Sztránnyay contra Pongrácz* címmel tanulságos kurucz történetet beszél el: mikép kerül Sztránnyay Pongrácz fogságába, mikép egyezkedik ki vele s mikép fordul később ellene úgy, hogy Pongrácz minden vagyona veszélyben forog, míg

aztán utoljára bizonyos zálog fejében Sztrányay megszünteti a Pongrácz gr. elleni pörét. Molnár István a *homonnai várkastély* keletkezését, XVII. századbeli történetét tárgyalja, függelékül adva a dolgozathoz Homonna urainak nemzedékrendi táblázatát, a melyen első pillantásra szembetűnik egy — valószínűleg csak — nyomdahiba : Andrassy Gyula felesége t. i. nem gr. *Kendi*, hanem Kendeffy Katalin volt. Kiss István II. Rákóczi Ferencz erdélyi hadi élelmező bizottsága működését vázolja a radványi levéltár adatai nyomán, rámutatva a sok akadályra, a melylyel a fejedelemnek s élelmező bizottságának küzdenie kellett. Holub József Istvánffy Pál életrajzát adja legtöbnyire új adatok alapján ; dolgozata egészben véve egyike a könyv legértékesebb darabjainak. Világosan látjuk belőle, hogy Istvánffy nemcsak érdemes írója korának, hanem mint a királynak hű és odaadó tanácsosa is figyelemre méltó. Buday Károly Fesslernek a magyar művelődéstörténelemben kifejtett működését méltatja, kiemelve a viszonytagyos életű tudós legfőbb érdemeit, a melyeket a vallás és tanítás, alkotmány, igazságszolgáltatás és közigazdaság fejlődésének vizsgálásával szerzett. Buday nem ereszkedik részletekbe, de néhány nagy vonással ügyesen élénk állítja az úttörő műveltség-történetírőt.

Békefi tanítványainak lelkes seregéhez két nőíró is sorakozik : Balogh Margit és Relkovič Néda. Mind a kettő oly tárgyat választott, a melylyel csak a komoly hivatást érző női elme foglalkozhatik. Amaz a *dunai hajózás történetéhez* szed össze néhány becses adatot ; emez az újbányai városi életet rajzolja az 1664. évi török pusztítás után. Mindkét dolgozat becsületére válik írójának ; az adatok oly gazdagságát ölelik fel, a mely nemcsak szorgalomról, hanem rátermettségről is tanúskodik. Danninger József általánosságban szól a *középkori városi életről*, különösen a czéhekről, nagyrészt jól ismert oldalát szellőztetvén feladatának. Ellenben Czobor Alfréd *Hazánk és a krakói egyetem bíráskodási jogáról* annál érdekesebb és tanulságosabb adatokat mond el : mikép törekedett a krakói egyetem bíráskodni a XV. század folyamán magyar polgárok fölött, kik voltak az ítélet közegei, s mikép lépett közbe a magyar király, hogy e jogbitorlást megszüntesse. Divéky Adorján a lengyel nemzeti életre tett magyar hatásokat vizsgálja a XV. és XVI. század történetében, kiterjeszkedve a *rokosz* értelmének és származásának magyarázatára. Hóman Bálint a szent István korabeli társadalmi osztályok képződését fejtegeti, talán a kellenél jobban ízekre szedve az alakulófélben levő magyar társadalmat. Mert, hogy csak egyet említsünk, az akkori nemesség nem a későbbinek öse volna, bajos tagadni ; magának az írónak az előadása is e mellett szól, noha tiltakozik a föltevés ellen is.

A vármegyéről hirdetett felfogása is sok tekintetben új, de nem meggyőző. Bruckner Győző *A soltészség intézménye a Szepességen* című dolgozatát an leginkább a XIII. és következő századi életmódját és fontos működését vizsgálja a soltészeknek, tömör képen egyesítve, a mit forrásaiból megállapított. Marczinkó Ferencz szintén tanulságosan fejtegeti a középkori francia utazóknak hazánkról írt följegyzéseit, különösen Bertrandon de la Brocquière és De Bretagne munkáiból emelve ki a műveltségtörténeti vonatkozásokat. Emennek a Mátyás könyvtáráról papírra vetett adatát méltán fontosnak tartja s helyesen állítja szembe a humanisták adataival.

Miskolczy István dolgozata átvezet bennünket az irodalomtörténeti értekezésekhez. Ő az erdélyi vallásbeli állapotokat rajzolja Bajtay püspök korából ép oly élénken, mint alaposan. Alig van hozzá fogható tanulmány a könyvben. Legközelebb áll hozzá Madarász Flóris *Időszaki sajtónk történetéhez* című dolgozata, a mely Horváth János veszprémi kanonok, később székesfejérvári püspök folyóiratának polemiáit világítja meg. Vargha Damján kódexeink bibliafordításából ősi nyolczas sorokat állít össze, Gondán Feliczián pedig Kinizsyné Magyar Benigna életét tárgyalja és azt igyekszik kimutatni, hogy a Festetich- és Czechkódex csakugyan pálos szerzetesektől származik, és Kinizsyné valóban imakönyvül használhatta. Tordai Ányos *Kalocsay Alán* vallásos költőt méltányolja; Dézsi Lajos a czegei névtelenben Csehi Andrást mutatja ki; Pintér Jenő, a szerkesztő, Kármán irodalmán tart szemlét, kissé erős hangon szólva a vele foglalkozókról, túlozva a Goethével való összehasonlításban, de vajmi kevéssel gyarapítva eddigi ismereteinket. Végül Prónai Antal dolgozatát említjük, a mely a könyv legsikerültebb tanulmánya. Mily szerepet játszott az iskolai színjáték a XVIII. század társadalmában: e kérdésre senki sem vetett annyi világot, mint Prónai. Egy-két adatból magát e szerep fontosságát tudtuk már s alkalomszerűleg a nyilvánosság előtt is kifejeztük; de most Prónai oly élénk képet fest róla, a mely minden olvasó emlékébe mélyen belevésődik.

—Y—s.

Das Verhältnis von Bistritz zu dem Moldauer Woiwoden Peter Rares, von Professor Dr. Albert Berger. (Festgabe zur Feier der Einweihung des neuen evang. Gymnasial-, Bürger- und Elementarschulgebäudes A. B. in Besztercze am 7. Okt. 1911.)

Fönti című kis tanulmány legnagyobbbrészt a gazdag besztercei levéltár eredeti és többnyire kiadatlan oklevelei s a városi jegyző- és számadáskönyvek alapján világítja meg a kérdést, Besztercze viszonyát a moldvai vajdasággal, a mohácsi vész utáni időkben.

János király szövetségre lépett Rares Péter vajdával s hogy őt a maga részére megnyerje, a hozzá való hűségben ingadozó Beszterczére is nagy terheket rótt: Moldvának leendő adófizetésre kötelezte, sőt a vidékhez tartozó egyes területek átengedésével is elidegenítette magától. Pedig a városban különben sem volt valami erős pártja s a vidék egyik szász falúja véres fejjel üzte ki 1527 június 13-án az azt birtokba venni akaró Apafi Ferenczet. A gazdag radnai aranybányáknak a vajda kezére jutása is még jobban megapasztotta János király pártját Beszterczén, úgy, hogy már 1527 őszén a város erősen készülődött contra regem fictum Johannem Scepusiensem.

Ezzel szemben Ferdinánd mindent megtett, hogy a beszterczeieket a maga részére megnyerje s az uralomra jutott német párt orgvilkosságoktól és egyéb jogtalanságoktól sem riadt vissza, hogy az ellenpártot teljesen megsemmisítse e városban. 1529-ben azonban már létrejött a török szövetség; most a moldvai vajda is nyíltan János pártjára állott s ennek fejében többek között a németpárti Besztercze birtokát is megkapta tőle. Már júniusban megszállta Brassót és a beszterczeieket is, egy kis csata után Budak falúnál, inkább elismerték János királyt, csak hogy megszabaduljanak a moldvai uralomtól. Péter vajda azonban nem olyan könnyen akart lemondani a gazdag városról. Újabb és újabb fenyegetésekkel próbálta megadásra bírni. Besztercze azonban minden erejét megfeszítve készült a legelszántabb védelemre. 1529 őszén történt az első ostrom és szeptembertől egészen december végéig folyt tovább kisebb-nagyobb fegyverszünetekkel megszakítva, de a város erősen tartotta magát s bár súlyos veszteségeket szenvedett, nem tudták bevenni. Végre is a moldvaiak belátták, hogy minden fáradozásuk sikertelen, a fekete halál is megrémítette őket, mely a városból az egész vidékre elterjedt és békekötéssel fejezték be az ellenségeskedést.

A következő évben azonban újból »ad Walachos a civitate depellendos« készül Besztercze. A környéken kisebb-nagyobb csatározások folynak s Rares Péter ismét követségeket küld, melyek a teljes meghódolást sürgetik. Végre évi adófizetés fejében újabb békére lép egymással a két hadakozó fél s ilyen függő viszonyban marad a város Moldva vajdájával egészen 1538-ig, mikor a vajda Szulejmánnal is szembehelyezkedik és nem akar Ferdinánd ellen harcolni. Ez okozta vesztét. A törökök elől Erdélybe volt kénytelen menekülni. Itt János király kezébe került, ki aztán erdélyi birtokairól való lemondásra kényszerítette. Pétert ugyan a török 1540-ben újból kegyeibe fogadta s ő erdélyi birtokaira való igényeit ismét felújította; csakugyan már 1542-ben személyesen betört Erdélybe, hogy jogainak érvényt szerezzen. Besztercze azonban, Martinuzzi biztatására, nem volt hajlandó neki meghódolni. November 23-án már a város alatt termett, azt formális ostrom alá vette, a külvárost

felgyűjtotta. Végre néhány napi egyezkedés után 4000 forinton váltotta meg magát a szorongatott Besztercze. Az összeg egy részével azonban adós maradt s a vajda a következő évben újabb betöréssel fenyegetőzik; 1544-ben be is tört Erdélybe, de Martinuzzi kiűzte. A beszterczeiek mégis tanácsosabbnak látták megfizetni hátralékos tartozásukat s ezzel vége szakadt a Moldvával való érdekes érintkezésüknek is.

Egy kis terület szerepe az egész a kettős királyság mozgalmas időiben, de a ki e kérdést főként erdélyi vonatkozásaiban ismerni akarja, annak el kell olvasnia az elevenen megírt tanulmányt. Az a kár, hogy a helységek nevei többnyire német nevükön vannak említve, úgy, hogy a térképen való felkeresésük kissé nehéz. Együttal XVI. századi városaink belső életére vonatkozólag is sok érdekes adattal találkozunk a tanulmányban.

DR. DÉKÁNI KÁLMÁN.

Zíbrt Csenyek : Bibliografie České Historie (A Cseh Történet Bibliographiája.) A Cseh Ferencz József-Akadémia kiadánya. I—IV. Prága, 1900—1911.

A prágai cseh tudományos akadémia még nem élte meg fennállása 50. évét, azonban rövid életpályáján tekintélyes helyet vívott ki magának az európai tudós társaságok között. A költségén vagy segélyezésével megjelent történeti kiadványok között valóban sok a figyelemre méltó, de talán egyik sem felel meg oly tökéletesen feladatának, mint a főt jelzett bibliographia.

A szerkesztő az első, még az 1900-ban kiadott kötet bevezetésében elmondja, hogy ilyen mű kiadásának a gondolatát 37 évvel ezelőtt Emler J. tanár vetette fel, tervezetét pedig Kalousek J. tanár adta meg. Az anyaggyűjtést, egyes folyóiratok kivonatolását, Rezek Antal és Rezníček V. rendezték. Azonban a feldolgozásra váró óriási anyaggal szemben egyeseknek még oly önfeláldozó munkássága is elégtelennek bizonyult. Čelakovský Jarosláv levéltáros érdeme, hogy a »Történeti Társulat« (Historický Spolek) választmányára kezébe vette annak a kérdésnek végleges elintézését, hogyan lehetne a szükséges előkészítő munkát a lehető leggyorsabban elvégezni, hogy a cseh történetírásnak várva várt bibliographiáját végre ki lehessen adni. A választmány ekkor az előkészítő munkának a megállapított alaptervezet szerint való vezetését Zíbrt Csenyekre bízta. Négy esztendőn át több mint 50 gyűjtő dolgozott lankadatlan szorgalommal. Ez alatt Zíbrt arra törekedett, hogy a kiadandó Bibliographia tervezetét fővonalaiban elkészítse. Előszőr is áttanulmányozta mindazokat a műveket, a melyek elméletileg vagy gyakorlatilag a történeti bibliographiára vonatkoznak. Kiváló

útbaigazítást adott neki a Dahlmann—Waltz-féle Quellenkunde der deutschen Geschichte, a lengyel Finkl-féle Bibliographia, Jastrow »Jahresberichte der Geschichtswissenschaft« cz. kiadvány és a »Schema des Realkatalogs der Königlichen Universitätsbibliothek zu Halle« cz. munka. Az idegen minták azonban csak az általános kérdésekben tettek jó szolgálatot. Egyéb tekintetben önállóan kellett neki átgondolnia a tervet és a cseh történet sajtászerű fejlődése szerint rendeznie. Első sorban azt kellett szem előtt tartania, hogy a készülő bibliographia el ne veszítse tudományos jellegét és hogy gyakorlati célú könyv legyen: mindenki gyorsan és pontosan megtalálja benne azt, a mit keres. Tervezete egészben véve megnyerte a történeti bizottság jóváhagyását, csak némi formai részletekben kellett eleget tennie a legújabb bibliographiai álláspont követelményeinek, például, hogy az egyes művek kiadásának helye és éve stb. mellett jelentősebb bírálati is fel legyenek tüntetve s bizonyos esetekben az is, hogy mely könyvtárban található meg.

De egyébként is e munka helyenként sokkal többet nyújt, mint a mennyit a »bibliographia« megállapított fogalma sejtett. Mikor pl. valamely mű tartalma nem fűdi a címét, bővebben közli a könyv tartalmát is.

Különös figyelmet érdemel a munka származástani része. 350 lapon betűrendben felsorolja a cseh-, morvaországi és sziléziai nemesi családokat.

Nagy gondot fordított a szerző a hírlapi cikkekre is, mert meggyőződött róla, hogy néha félreeső vidéki városkában olyan cikk lát napvilágot, a mely levéltári kutatások alapján íródott meg, s a történetíróra sokszor fontosabb, mint valamely vaskos könyv, mely néhány más, már ismeretes műből készült compilatio.

Az idézésben eltér attól a szokástól, a melylyel helyet kiméliünk ugyan, de elveszszük az olvasó kedvét az utánkereséstől, ha a rövidítésekben csak úgy hemzsegnek az olyan rejtvényes betűk, melyeknek jelentését bajos volna mind emlékezetben tartani.

Az egyes kötetekhez nem csatol sem tárgymutatót, sem jegyzéket. Ezt csak az egész mű megjelenése után külön kötetben fogja adni.

Az első kötetet két nagy részre osztja. Az első rész a könyvtant és az általános részt tartalmazza, a másik a segédtudományokat. A többi kötet tartalmát úgy osztja fel, hogy először a forrásokat közli, azután pedig feldolgozásukat.

A második kötetben először a cseh történet forrásainak áttekintését adja, előbb tárgyi, azután, hogy a kutató az egyes forrásokat azonnal megtalálhassa, gyakorlati szempontból betűrendben. Mináltal szolgált neki e munkájánál Potthast Bibliotheca historica medii aevi cz. műve. Nagyon nehéz volt eldöntenie, meddig kell a cseh

történetről szóló iratokat forrásoknak, s mely időtől újabb feldolgozásoknak tekintenie. A Cseh Akadémia I. osztályában rendszerezített »történeti bizottság« végre is abban állapodott meg, hogy a betürendes áttekintés részére határul az 1792. évet kell venni. Így keletkezett e felirat: »a cseh korona országainak történetéhez tartozó források és iratok betürendes áttekintése 1792-ig«, a mely a II. kötet 485—697. oldalaira terjed ki.

A későbbi, egészen a legújabb korig terjedő eseményekre vonatkozó iratok és egész cikkek a további fejezetekben következnek. Ezt követi a cseh történetnek korszakok szerint való részleges feldolgozása. Ilyen korszak van hat. A határév, a meddig az irodalom ki van merítve, az 1900-ik; csak figyelemre méltó, mérvadó munkáknál történt kivétel.

A harmadik kötet előszavában meglelégedéssel jelenti, hogy kritikusai elismeréssel szólnak művéről, s hogy a maga részéről gondosan megvagyázta, mit kifogásoltak s mit tanácsoltak műve tökéletesítésére. Hogy e kritikáknak a jövőre is nyomuk maradjon, Zibrt a maga néprajzi folyóiratában valamennyit közzétette. A benők foglalt tárgyi okokkal támogatott indítványok szerint kéziratában számos helyen javításokat is eszközölt. Jelesen korlátozta a nyomtatványcímek terjedelmét s mellőzött kevésbbé jelentős ismeretéseket s bírálatokat stb.

A negyedik kötet, a mely egészen a harminczéves háborúnak van szentelve, az egykorú óriási irodalom teljes áttekintését nyújtja. Összesen huszonhárom nagy könyvtárból összegyűjtött énekek, gúnyiratok, szálló-lapok, újságok s hasonló egykorú alkalmi nyomtatványok így egybefoglalva és rendbeszedve most először jelennek meg, mint a harminczéves háború tanulmányozására szolgáló források, a melyek különösen a cseh száműzöttek (ekszulánsok) irodalmi és katonai tevékenységét kellő megvilágításban mutatják be.

Hogy mekkora munkát végzett Zibrt, arra, azt hiszem, elegendő felhoznom, hogy a négy kötetben 64.640 iratcímet közöl s már az ötödik kötetből is megjelent 7 füzet. A hatalmas adat-tengerben természetesen bőségesen vannak olyan vonatkozások is, a melyek hazánk históriáját nagyon is közélről érintik s a melyeket a magyar történetírók eddigelé még igen kis mértékben használtak fel. A Zibrt-féle Bibliographiát tehát, — a melyet nemcsak a cseh, hanem a német, angol s a francia történetírók is a lehető legnagyobb dícsérettel halmoztak el — mi is igaz örömmel fogadjuk, de önkéntelenül is azzal a szomorú hozzáadással: vajjon mikor készül el a miénk ?!

KRAJNYÁK EDVÁRD.

Clemenza von Ungarn, Königin von Frankreich. Von Dr. A. M. Huffelmann. [Abhandlungen zur mittleren und neueren Geschichte. Herausgegeben von G. Below, H. Finke, F. Meinecke. Berlin (-Wilmersdorf), W. Rothschild. XXX. Heft.] 1911. 8-r. 97 l. 2.50 Mk.

Dante Divina Commediája a halhatatlanság szárnyain emelte magasra magyarországi *Klementina* alakját, a kiről a »Paradicsom« IX. énekében mint barátja, *Martell Károly* méltó lányáról emlékezik meg :

»Dappoi che Carlo suo, bella Clemenza
M' ebbe chiarito, mi narrò gl'ingannie
Che ricever dovea la sua semenza«.

A Dante-komentátorok közt élénk vita tárgya volt, melyik Clemenzára céloz itt Dante, a Habsburg Clemenzára, Martell Károly feleségére, vagy annak hasonnevű leányára? De mivel kétségtelen, hogy a nagy olasz poéta víziójában mint élőről szól Clemenzáról, Habsburg Clemenza pedig már 1295-ben elhalt, tehát eldöntöttnek vehetjük harminczkilencz magyarázó egyező véleménye alapján tizenhéttel szemben, hogy az a Clemenza, kinek Dante szelleme hódol halhatatlan költeményében, senki más, mint a magyar királyleány, Martell Károly leánya s X. Lajos francia király neje, a kit Dante 1316–19-ben Párisban való tartózkodása alatt ismerhetett meg.

A mi íróink eddig keveset foglalkoztak e nemes királyi hölgy alakjával, a kit a Capet-házbeli királyok trónjára ültetett sorsa s kiben Árpád vére a Capetektől származó Bourbonokkal egyesült, pedig a barcelonai, nápolyi és párisi levéltárak gazdag forrásanyagot szolgáltatnak életéhez. A párisi Trocaderoiban megvan annak a szobornak gipszlenyomata, a melyet sírjára Johanna királyné állíttatott. Maga a sírkő azonban áldozatul esett a pusztulásnak s csak azt tudjuk, hogy ezt a feliratot viselte : »Cy gist de bonne memoire Madame Clemence de Hongrie, jadis royne de France et de Navarre, feme du roi Loys, fils du roy Philippe le Bel et fille de haut prince le roi de Hongrie laquelle trépassa au Temple à Paris XIII jour en octobre l'an de grace MCCCXXVIII. Priez pour l'ame.«

Legújabbban egy szorgalmas német történetkutatónak, *Huffelmann*-nak sikerült gondosan összegyűjtenie azokat az adatokat, melyek magyarországi *Klementina* rövid és szenvedésteljes életére vonatkoznak.

Clemenza mint legifjabb leánygyermek született abból a házasságból, melyet Martell Károly Habsburgi Rudolf szintén Clemenza nevű hatodik leányával kötött, a ki előzetesen András horvát és szlavon hercegnek volt odaigérve. Alig kötött meg a házasság, IV. László meggyilkoltatásával megnyílt a magyar koronára való igénye az Anjou-háznak, bár a magyarság egyrésze velencei András,

mint az Árpádok oldalági leszármazottja mellé állott. II. Károly felesége s László király húga, Mária királyné is érvényesítette jogát a trónra legidősebb fia, Martell Károly érdekében és sikerült is őt a pápa támogatásával Nápolyban magyar királylyá koronáztatni. Martell Károly azonban sohasem lépte túl országa határát, Firenzébe ment, az arragoniai fogságból szabadult atyja elébe, ott barátságot kötött Dantével, ki megszerette a »széptermetű és kellemes« ifjút; következő évben pedig Nápolyban, valószínűleg ifju feleségével együtt, áldozatul esett a döghalálnak. Némelyek szerint azonban megmérgezték és pedig öccse és utódja, Róbert ösztönzésére.

Három gyermeke közül Karobert Dalmáciába megy, hogy onnan folytassa a tárgyalásokat magyar királylyá koronáztatása érdekében, Beatrice már 6 éves korában János viennei dauphinnal jegyeztetett el s így Clemenza nagyanyja, Mária királynő gondjaira maradt bízva a nápolyi udvarnál.

A rendkívül hitbuzgó Mária királynő és menyee, Sanzia, Róbert nápolyi király felesége, bizonyosan teljes mértékben érvényesítették befolyásukat Clemenza nevelésében is, a ki már akkor rendkívüli szépség hírében állt. Ifjui, életvidor temperamentumán azonban nem sok nyomot hagyhatott a két rajongó asszony példája, mert bizonyos, hogy Clemenza később sem mondott le a világi örömekről és szórakozásokról, még élete végén is nem apáczaruhát kívánt magának síri lepel gyanánt, hanem azt rendelte, hogy selyemben-bíborban temessék el.

Többféle házassági terv merült fel a szép Clemenza kiházásítása tárgyában, de ezeket mind szertefújta bátyja, Karobert rendelkezése, a ki, miután III. Endre halála után 1310-ben Venczel ellenkirálylyal szemben Székesfejérvárt megkoronáztatta magát, hogy a nagy befolyású Csák Mátét a maga pártjára nyerje, elhatározta, hogy hozzá adja nőül húgát. A tárgyalások komolyan folytak ebben az irányban s hogy mégsem vezettek eredményre, az csak a hatalmas olygarcha magatartásán múlt, a ki időközben elszakadt megint a király pártjától.

Eppen úgy füstbe ment az a házassági terv is, melyet az arragoniai királylyal való összeköttetés érdekében szóttek diplomáciai kezek. A 46 éves király első neje, Blanka, Róbert nápolyi király nővére halála után most annak unokahugára vetette szemét, a kit meg is kéretett. De a nápolyi udvar politikai bonyodalmaktól tartott ez összeköttetésből kifolyólag s ezért hallani sem akart a frigyről.

Már-már Clemenza is úgy járt volna, mint Luxemburgi Mária, a ki kénytelen volt, csakhogy pártában ne maradjon, 22 évéből négyet letagadni jövődöbeli férje, IV. Károly előtt. Ebben az időben gyorsan serdültek s még hamarabb vénültek ki az eladó herczegnők. De az 1315. év döntő fordulatot hozott Clemenza sorsában, a mikor X. Lajos francia király lépett föl kérésjéül.

Előző évben ugyanis Szép Fülöp francia király három menyét vetette fogságra házasságtörés gyanuja alatt. Lajos trónörökös feleségét, Margit burgundi hercegnőt s harmadik fia, Károly feleségét a szintén burgundi Odo gróf leányát, Château-Gaillardba záratta el, míg csábítóik, D'Aunay Fülöp és Gautier testvérek, a kínpadon bevallották bűnüket s nyilvánosan kivégeztettek. A trónörökös házasságának csak egy leánygyermek volt a gyümölese, az utódról való gondoskodás annál sürgetőbb volt, mert időközben 1314-ben Lajos Franciaország trónjára lépett. Arról szó sem lehetett, hogy a nyilvános botrány után a két házastárs még kibékülhessen. Viszont azonban a fogoly trónörökösne egészsége mindeddig daczolt a börtön megpróbáltatásaival; meg kellett tehát alkudni azzal a gondolattal is, hogy a király esetleg bigámiát kövessen el. A véletlen azonban segítségül jött. Alig érkezett meg Nápolyból a kedvező válasz, mely Clemenza kezét a francia király számára biztosította, az első feleség meghalt börtönében. Azt mondták, hogy Clemenza közeledtére röviden végeztek vele, saját ágyneműivel fojtották meg; ez azonban soha sem nyert hiteles megerősítést.

Elég az, hogy a házasságnak mi sem állt többé útjában. Szép hozományt kapott Clemenza nagybátyjától, a nápolyi királytól. A mire annál nagyobb szükség volt, mert férje trónraléptekor a kincstárt üresen vette át. Mária királyné 100 unczia aranyat érő koronát ajándékozott neki emlékül. A legjobb reménységekkel kelhetett tehát útra a bájos menyasszony. De a végzet rútúl kijátszotta ezeket a reménységeket. Hajója erős vihart állott ki a tengeren, úgy hogy elsülyedt s a rajta levők csak pusztá életüket mentették meg. Hozomány, pénz, kincsek, ékszerek mind odavesztek. Mire Marseilleben kiszállt, Clemenzának nem volt egyebe a rajtalevőnél, úgy hogy a lakodalmat is St. Lieben táncz és ünnepélyességek nélkül ülték meg. Menyasszonyi dísz helyett Clemenza himzett börtönkát viselt, mely haláláig birtokában maradt.

Egy évig sem tartott házaselete. 1316 júniusban a fiatal király, a kit a történelem a meglehetősen homályos értelmű »Hutin« (hautain — gőgös, vagy mutin — néma?) melléknévvel ruházott fel, Vincennesben léte alatt labdázás közben felhevült, utána hideg pinczében mértéktelen borivással oltotta szomját, minek követkeése erős hűlés lett, mely jún. 9-én elragadta az élők sorából. Még aznap Párisba vitték holttestét s harmadnapra a St. Denis-i apátság sírboltjában temették el.

A gyerekes, léha, könnyelmű és tékozló ifju király, a kit ép e hibái miatt atyja életében ismételten keményen megfenyített, a ki azonban teljes mértékben örökölte a Hainaut-ház hercegeinek közmondásos férfiszépségét, várandós állapotban hagyta hátra fiatal özvegyét, a kinek egyúttal évi 25.000 font életjáradékot rendelt.

Halála után az uralkodást Fülöp testvére ragadta kezébe mint regens és a szerencsétlen királynő sorsa nagyon kedvezőtlenre fordult. Az új regens megvont tőle minden anyagi segílyt. A pápa közbenjárását kellett kikérni, hogy keményen lelkére beszéljen Fülöpnek s rászorítsa bátyja rendelkezései érvényben tartására. De ez sem sokat használt, az áldatlan ügyből folyó surlódások annyira aláásták szegény Clemenza egészségét, hogy komolyan kellett aggódni megszületendő gyermeke életéért is. S valóban nov. 13-dika éjjelén a királynő betegen adott életet gyermekének, a kit János névre kereszteltek s első királya lett volna Franciaországnak e néven, de már öt nap mulva elhalt, végleg átengedve most már a trónt V. Fülöpnek.

Ugy látszik a gyermek halála adott alkalmat annak a pletykának a felbukkasására, hogy már atyja, X. Lajos sem halt meg természetes halállal, hanem öcscse mérgezte meg. Ezzel kapcsolatosan évekkel később egy más fantasztikus hír is szárnyra kelt s ez az, hogy Clemenza fia nem halt meg, dajkája saját halott kisedét csempészte helyére. S valóban sokkal utóbb akadt is egy csaló, a ki ez alapon I. Jánosnak adta ki magát.

Az özvegy királyné rövid és tragikus életsorsa ezzel betelt. Igaz ugyan, hogy a pápa hathatós közbenjárására elért annyit, hogy az új király most már ünnepélyesen megerősítette elődjének felesége javára tett adományát s az ezen egyezségről felvett okmány pecsétjén ott látjuk góthikus ív alatt hajadon fővel, hosszú redős ruhában Clemenza alakját is, a mint egyik kezében lilomos kormánypálczát tart, a másikat köpenye csatján pihenteti. De ez az egyezés nem akadályozta meg, hogy a királyné hitelezőitől a legkeservesebb zaklatásokat ne szenvedje. Különösen a firenzei Bardi-bankház, mely Clemenzáat mindjárt férje halála után nagyobb összeggel segítette ki, lépett föl kiméletlenül, azt adva ürügyül, hogy tovább már nem várhat pénzére. A királyné kénytelen volt ékszereit ajánlani fel zálogul a banknak s a zálogszerződés létre is jött Aix-ben, a hol Clemenza ékszereit három kulcsal elzárt ládában a nazarethi Notre-Dame-kolostorban helyezte letétbe, összesen 14.907 font 10 solido és 4 denár felbecsült értékben. Oly feltétel mellett, hogy ha a következő 1319. év karácsonyáig ki nem váltja, a drágaságok a hitelező cég tulajdonába szállnak.

Nem igen ismerjük a királyné kinos pénzügyi zavarainak igazi okát, habár magyarázatul elfogadhatjuk azt a helyzetet, melybe sógorának önző és fukar magatartása sodorta. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a pápához ment jelentések, bár azok minden valószínűséggel elfogult részről, magától Fülöp királytól eredtek, ennek okát tékozló életmódjára, élődsi környezetére vezetik vissza, sőt odáig mennek, hogy Clemenza életére is az erkölcsstelenség árnyékát akarják

vetni. Nem könnyű ezeknek a mendemondáknak hitelt adnunk: ellene mond ennek a kortársak egyező magasztalása, a kik a jó, az erényes nőt dicsérik benne, köztük nem utolsó sorban Petrarcaé, a ki Clemenzt Avignonban való tartózkodása alkalmából, a mikor a pápai udvarban Róbert nápolyi király meghívására ennek családjával hosszabb időt töltött, maga is vendégül látta Vacluseben s leveleiben erről az episodról a méltó büszkeség hangján emlíkezik. De tudjuk azt is, hogy habár Clemenza a világról való lemondásban nem is ment el annyira, hogy a pápa tanácsát megfogadva kolostorba vonult volna, sőt ellenkezőleg a pápától engedélyt kért és kapott arra, hogy misét bárhol és a nap bármely szakában hallgathasson, de a jótékonyág gyakorlásában nem ismert határt, úgy, hogy e miatt sokszor maga is komoly zavarokba jutott. Az élete feslettségéről szóló híreknek ellentmond nagy népszerűsége is, mely többek közt abban nyilvánult, hogy mikor Szép Fülöpnek és fiainak, valamint vejének, II. Edward angol királynak a keresztes hadjáratban való részvételre vonatkozó fogadalma megszegése miatt engesztelésül huszonkét évvel később a párisi Rue St. Denis-i kórházat alapították a »Szent Sírhoz« czimezve, az alapító ünnepélyes letételénél jelen voltak közül egvedül Clemenza nevét említik a források a francia udvar képviselői közt.

V. Fülöp francia király 1322-ben bekövetkezett halálának híre a Provence-ban érte Clemenzt s ez siettetette Párisba való visszatérését, mivel utódja alatt bizvást remélhette ügyei jobbrafordulását. Egészsége azonban már annyira megrendült, hogy végakarata írásba foglalására kellett gondolnia, mely célból gyóntatóján, Cornoaille püspökön és orvosán kívül még hat bizalmas emberét hívta össze. Nyugodtan és tiszta öntudattal rendelkezett eltakarításáról, kikötve, hogy testét a párisi dominikánusoknál, szívet azonban Aix-ben helyezték örök nyugalomra s fölébe keresztformájú kápolnát emeljenek ama privilégium alapján, mely előkelő fejedelmi személyiségeknek megengedte, hogy holttestük felosztásáról intézkedjenek, s melyet VIII. Bonifác pápa ugyan eltörölt, utódai azonban visszaállítottak.

Nyolcz nap sem telt el s a kegyes életű királyasszony halálsejtelmé valóra vált. Magyarországi Klementina sokat szenvedett élete fáklóját kioltatta a halál.

Rendelkezéseit mindenben teljesítették. Hátrahagyott ingóságainak leltározása érdekesen festi egy középkorbeli fejedelmi nő személyi és háztartási viszonyait. Ékszereit és drágaságait az akkori idők híres francia ötvöse, a lille-i Simon becsülte fel, a kinek magának is ott szerepelt egy remekművű koronája az elhalt királyné tárgyai közt, rubinnal, smaragddal, gyöngyökkel diszítve, 800 font értékben. Kilencz gyűrűje közül hatot a király vásárolt meg, vala-

mint csatjaiból is tizennégyet, melyek közül egyik M, másik B formát mutatott, rajta szent János alakjával, egy pedig A-alakban Franciaország és Magyarország címerével volt díszítve.

Nagymennyiségű foglalatlan gyöngy, drágakő s négy olvasó is maradt utána. Ezek nagy részét bizonyos Pierre Neelle, minden valószínűség szerint hivatásos kereskedő vette meg, úgyszintén sok csatot, elefántcsont kazettát, egy nagyítóüveget, számos piperetárgyat, köztük egy lábán forgó ezüst állótükröt, melyhez toilette-asztalka volt erősítve s melyet két arany vagy ezüst tál egészített ki a fej és a kezek mosására s egy fésülködő-szék, mely a haj rendbehozására szolgált.

Műtárgyai közül többet Beatrice unokahúgának hagyományozott, így Keresztelő János szobrát, ereklyékkel, egy ezüstre festett szent Szűzet stb. Más ezüstműi, csöngetyű, gyertyatartó, szenteltvíztartó, tiz aranyozott serleg Francia- és Magyarország címerével stb. kótyavetyére kerültek. Jellemzi a kor kulturviszonyait, hogy a hetvenkét tárgy közt, melyek sorában három tuczat kanál is volt, villa csak egy fordult elő, igaz, hogy ez aranyból. A villát ugyanis csak akkor kezdték használni s pedig egyelőre még csak gyümölcs-evésre s Clemenzán kívül még csak IV. Károly özvegyének, Evreux-i Johannának volt villája, sőt száz évvel később még maga VI. Károly is csak három villát mondhatott magáénak.

De még érdekesebb volt ennél Clemenzának 36 könyvből álló, az akkori időkhöz képest tehát meglehetősen gazdag könyvtára, melyben vallásos olvasmányok s egy francia biblia mellett Gasse Brule szerelmi dalai, Ovid meséi, a Rózsa regénye foglaltak helyet. Egy francziául és angolul írott kis könyvből az derül ki, hogy az angol nyelv megtanulásával is megpróbálkozott. Sicilia meghódításának történetén kívül nagybátyja, a nápolyi Róbert és főleg neje, Sanzia hagyományos zsidóbarát politikájára vall a könyvek közt egy zsidó almanach, még pedig valószínűleg Berechja Makdan vagy Isak Jahuda mesekönyve, mert Róbert királyról tudva van, hogy ő hívta be a zsidókat a baleari szigetekről felesége ösztönzésére s mint nagy könyvgyűjtő őket használta fel könyvek megszerzésére is, viszont Franciaországban is Clemenza férje, X. Lajos uralkodására esik a zsidók visszalívása.

Imakönyvei közül mindennapi breviáriuma s a pápától kapott arany és kék betűs gyönyörű zsoltárkönyve a francia király birtokába került, a többi szertesztét kallódott.

VÁRNAI SÁNDOR.

Harkó Gyula: A pénz története Magyarországon. 1526—1608. Kolozsvár. Ajtai K. Albert. 1912. 8-r. 162 l.

Mint ismeretes, — főleg Acsády becses tanulmányai után, — I. Ferdinánd csak a pénzügyek terén tudott maradandót alkotni; uralkodása úgyszólván kezdettől fogva háborúskodásban telvén el, folytonos pénzügyi nehézségekkel kellett megküzdenie. Érdekében állott tehát országai pénzügyeinek olyatén rendezése, hogy az országos jövedelmek kellő kiaknázására állandó és biztos anyagi erőforrások legyenek. Az összes jövedelmek kezelésére hivatott budai királyi kamara azonban már 1530 előtt megszűnt, az 1531. júli. 21-iki királyi rendelettel új életre támasztott pozsonyi kir. kamara ellenben lassan-lassan megerősödött, sőt a szerző szerint »Ferdinánd sokáig ingadozó trónjának megerősítéséhez . . . sokkal többel járt, mint bármely más nem katonai intézmény«. Ezen általánoságok előrebocsátása után a szerző behatóan ismerteti a márkát, mint a nemes érczek általános súlymértékét, a magyar pénzlábat, mely uralkodása idején a 100 dénárból álló magyar forint, végül a pénzverőhelyeket, melyek közül legnagyobb jelentőségűvé a körmőczi vált, bár ez hosszú ideig Mária királyné kezében volt, ki teljesen függetlenül rendelkezett fölötte.

Részletesen foglalkozik a szerző I. Ferdinánd azon törekvésével, mely a magyar pénzrendszernek osztrák mintára való átalakítására, vagyis azonos pénzlábnak megteremtésére irányult. Terve szerint a nagy pénzeket Magyarországon épp úgy, mint örökös tartományokban egy szín és ötvénysúly szerint verjék, a kisebb pénzek ellenben maradjanak meg minden országban az addig szokásos külső és belső formában. Javaslatait az 1550-iki pozsonyi országgyűlés valóban el is fogadta, csakhogy a pénzláb megváltozása mégsem hozta meg a kívánatos javulást; a közviszonyok ziláltságán minden reformtörekvés meghiúsult. Nem javúl a pénzügyi helyzet Miksa alatt sem, bár tagadhatatlan, hogy a rendek és a király részéről több ízben történt kísérlet a magyar pénz forgalmi értékének szabályozására, illetőleg biztosítására. Rudolf uralkodása alatt ellenben a kormány még a kísérletig sem jutott el, sőt abszolút hatalmi törekvései még a pénzek magyar jellegét is háttérbe szorították. A dolgozat nem eléggé rendszeres ugyan s helyenként stilusa is kifogásolható, egészben véve azonban gondos és lelkiismeretes munka érdemes terméke, melyet igen használhatóvá tesznek az értékátszámítások. Örvendetes, hogy a kolozsvári művelődéstörténeti seminarium első kísérletei is már súlylyal bíró dolgozatok.

DR. LUKINICH IMRE.

TÁRCZA.

GIZELLA KIRÁLYNÉNK SÍRJA.

Azzal kapcsolatban, hogy Gizella királynénkat szentté avatják, várható volt, hogy hamarosan megjelenik Gizella királyné szigoruan tudományos alapon megírt életrajza. A megjelenés alatt természetesen azt értem, hogy magyar nyelven, magyar író tollából. Mert ez az ügy elsősorban is minket, magyarokat érdekel. S annyira csak vagyunk, hogy ezt nem bízunk idegenekre. Sőt a mi munkánkból kellene a másodsorban érdekelt németységnek is Gizella történetét megismerni. Az sem hozható fel akadályúl, hogy kegyeletlenség lett volna éppen most előállni a mi krónikáink sötétszinű híreivel, mert hiszen a legujabb kutatások kétségbe nem vonható határozottsággal kimutatják, mennyire távol állott Gizella a neki tulajdonított rít dolgoktól. De hiába, a jogosan várható munka nem jelent meg. S így átengedtük a teret idegeneknek. A bajorok siettek is felhasználni a kedvező alkalmat, hogy a passaui koholt hagyományt a maguk javára értékesítsék.

Hogy Gizella királynénk Passauban volna eltemetve, ezt a magyar írók közül már Pray kétségbe vonta Jacobus Philippus Bergomensisre ¹ való hivatkozással, a kinek a híre azonban különállóan nem szolgálhat döntő bizonyítékúl. De a dologban egyébként is az az érdekes, hogy Passau emlegetése csak a XVI. sz.-beli Aventinus nyomán kezdett elterjedni, a kiben minden valószínűség szerint éppen Jacobus Philippus kelthette fel a vágyat, hogy a niedernburgi kolostorban lévő, »Gisyla abbatissa Non. May.« felírással ellátott sírkőhöz valami új mesét koholjon.

Azóta e kérdés körül valóságos kis irodalom keletkezett, de — tisztelet a kivételnek — olyan ponyvajellegű. Igazi kutatást volta-képpen senki sem végzett.

Most aztán, hogy az ügy — hogy úgy mondjam — actualissá lett, a bajor dr. Schmid Wolfgang újból előszedte »a régi jó bizonyí-

¹ Foresta Jac. Phil.: De plurimis claris selectisque mulieribus opus prope divinum novissime congestum. Ferrarie 1497.

tékokat» és (látván, hogy nálunk senki sem törődik a dologgal) nagy erővel kimutatja, hogy Gizella királyné Aba Sámuel bukása után III. Henrik császár kíséretében elhagyta hazánkat, Passauban telepedett le s ott is halt meg mint a niedernburgi kolostor benedekrendű apáczáinak apátnője. S ezt kétségtelenné teszi az említett sírkövön kívül még az is, hogy dr. Schmid 1908-ban ugyanott megtalálta a királyné földi maradványait is.

De nem ezeket a dolgokat akarom én kritika tárgyává tenni. Schmid fejtegetéseit a passauiak házi kis ügyének tekintettem mindaddig, a míg csak báró Forster Gyula a Budapesti Hirlap 1912 szept. 7. sz.-ban Gizella sírját éppen a Schmid munkája alapján végérvényesen Passaubá nem helyezte azzal a záradékkal, hogy immáron a magyar főpapságnak és az egész országnak kegyeletes kötelessége a Passauban emelendő emlékműhöz hozzájárulni.

Hát ezt már nem lehet szó nélkül hagyni. Bizonyos kötelességet vélek teljesíteni, a mikor felhívom a figyelmet, hogy dr. Schmid semmit sem döntött el kritikailag, valamint Passau érdekében fáradozó elődei se. Schmid is az események után *ötszáz évvel később* író Aventinus feljegyzéseire építkezik. A compiler és tudatosan koholó Aventinussal pedig ma már minden történetíró tisztában van s még harmadrangú tanúnak sem invitálják szívesen.

Nem akarom most ide sorakoztatni a Passau ellen szóló érveket, mert egyik irányban sem szándékozom ítélkezni; azt azonban mégis felemlítem, hogy az *egykorú* (tehát nem ötszáz esztendővel később író!) Herimannus Augiensis, a kinek saját korára vonatkozó feljegyzéseit a történelmi hűség és igazságszeretet jellemzik, mit sem tud arról, hogy Gizellát III. Henrik magával vitte volna, sőt ellenkezőleg azt mondja: *Gisela . . . inibi* (azaz Magyarországon) *con-senuit!* (Ad annum 995.). És éppen a nagy hírű reichenau-i kolostorban ne tudta volna az akkor ott élő, képzettségéről messze földön ismert Herimannus, hogy a tőlük nem is olyan távol eső Passauban István magyar királynak az özvegye, II. Henrik római-német császárnak a nővére felvette a niedernburgi apáczák ruháját?!

Egy ilyen adat többet nyom a kritika mérlegén, mint száz Aventinus! De erre nem is szoktak hivatkozni a passau-i ügyben buzgólkodók.

AMBRÓZY FERENCZ.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

A B. HENTER-LEVÉLTÁR AZ ERDÉLYI MÚZEUMBAN. Az Erdélyi Nemzeti Múzeum családi levéltárai e nyáron a kihalt sepsiszentiványi b. Henter-család kelementelki levéltárával gyarapodtak. A levéltár mintegy 2000 darab, legnagyobbrészt birtoklevélből áll. Egyetlen Mohács-előtti darabja egy 1485-beli pergamen-oklevél, melyben Mátyás király Horváth Pálnak Mikeszásza és Szentmargita birására megegyezést ad. A XVI. századból csak néhány, a XVII—XVIII. századból ellenben igen sok birtoklevél maradt fenn a levéltárban. A legtöbb — 12 fasciculus — Csíkszentimrére, a Henterek egyik régi fészkére és szomszéd falaira vonatkozik. Tekintélyes birtoklevél-anyag van a levéltárban Désre, Désaknára és Maros-Torda, Udvarhely és Kisküküüllőmegye számos helységére. A levéltárban van a Mária Terézia által 1754-ben *Henter Ádám*, felesége *Petki Nagy Zsófia* s gyermekeik: Antal, Boldizsár, József és Ádám részére kiállított bárói diploma is. Ott volt egy Bethlen Gábor által Nagy István részére 1618-ban kiállított címeres levél, a váradi káptalannak egy 1608-beli unicum, nyomtatott hiteles nemeslevélkiadványa, a Henter-testvérek 1661-ben Rómában kelt confrateri oklevele s Mihály vajdának a csíki székelyek részére kiadott külön kiváltságlevelének egykorú magyar fordítása. A kevés missilis levél közül nagyon becses Bethlen Gábor fejedelemnek 1610-ből, csíki főtisztsége idejéből való öt darab levele, melyek pecsétteni szempontból is értékesek, a mennyiben Bethlen Gábornak egy eddig kiadatlan pecsétváltozatát tartották fenn. Köztörténeti szempontból becses Vargyasi Dániel Mihálynak az édesatyjához a széki összeesküvésről 1610-ben írt igen érdekes levele. Néhány rövid levele van Báthory Zsófiának Henter Ferenczhez, a ki udvarában főkomornyik volt, s egy levele maradt II. Rákóczi Györgynek is Henter András háromszéki alkirálybíróhoz. A levéltárat — melyben ott volt Petki Nagy Zsigmond erdélyi főkomisszárius 1702—1704-iki naplója is — b. *Szentkereszthy* György ny. főispán, hosszúaszói nagybirtokos és neje gr. *Kornis* Klementin ajándékozták az Erdélyi Múzeum levéltárának.

A CÍMER- ÉS JELVÉNYKÉRDÉS. Az ephemericus események tömkelegéből bizonyos megnyugvással emeljük ki azt a jelentős mozzanatot, hogy a nagy történeti háttérű feladatnak, a címer- és jelvénykérdésnek megoldására kiküldött bizottságban három nagynevű történetírónk, társulatunknak három kiváló tagja is helyet foglal: két alelnökünk, dr. Csánki Dezső s dr. Fejérpataky László, és dr. Thallóczy Lajos k. pénzügyminisztériumi osztályfőnök, ig. választmányunknak egyik legrégebbi tagja.

A HERALDIKAI ÉS GENEALOGIAI TÁRSASÁG f. é. szept. 27-én tartott választmányi ülésén Karl Lajos tagtársunk a keresztesháborúk idején Metzbe szakadt s ott nagy szerepet játszó Le Hongre nevű magyar családról szóló, érdekes tanulmányát mutatta be.

TÖRTÉNETIRODALMI SZEMLE.

Bálint Gábor dr. megmagyarázza, hogy miért nevezheti ő a mongol-khinaí féle őstipushoz tartozó népeket turáni népeknek s nyelvüket összefoglalóan turáni nyelveknek, noha ilyenképpen egyszótagú nyelvek és ragozó nyelvek kerülnek össze egy családba. (Földrajzi Közlemények, 1912. V. sz.)

Bellaagh Aladár összeszedte azokat az ismert adatokat, a melyek segítségével úgy-ahogy meg lehet állapítani, hogy az idegen családokból származott uralkodóink közül kik tudtak magyarul. A szerző nem végzett ugyan felesleges munkát, de a kérdést nem vitte előbbre. Az ilyen természetű adatokat egyébként is roppant éles szemmel kell vizsgálni. (Magyar Figyelő, 1912. XV. sz.)

*Beöthy Zsolt*nak 1912. máj. 5-én mondott elnöki megnyitó beszédét (Széchenyi és az Akadémia) közli az Akadémiai Értesítő jun.—jul. száma. A hatalmas szöveget, a mely betűhöz kötve sem veszített erejéből, napjaink gyorsan múltó, röpke eseményei közül a maradandók közé kell sorolnunk.

Csánki Dezső, a Hunyadiak korának avatott ismerője, a Hunyadiak történelmi jelentőségét fejtegetve Hunyadi Jánost és Mátyást kettős keretben mutatja be: a saját korukba és környezetükbe illesztve, s a mai világnézetünk megítélésében. Mindkettő egy-egy világtörténelmi eszme megtestesítője s korukhoz mérten a jelen szempontjából egy tisztultabb, demokratikusabban fejlettebb irány képviselője. (Az E. M. E. vajdahunyadi vándorj. emlékkönyve, 1912.)

Császár Elemér meleg kegyelettel bontogatja a feledésnek Garay János nemes alakja körül szövődő lepleket, a mely alig egy félszázad múltán már-már egészen eltakarja ébredésünk korszakának e tevékeny munkását. (Budapesti Szemle, 1912. aug. sz.)

Fest Aladár »Báró Eötvös József és a fiumei kérdés« cz. dolgozatában először is Fiume 1848—1866 közötti általános helyzetét vázolja s azután rátér a visszacsatolási mozgalomra, a melynek b. Eötvös József is ott állott a középpontjában. Az érdekes rajzolatból főképpen a szerző nagy tárgyismerete domborodik ki. (Akadémiai Értesítő, 1912. aug.—szept. sz.)

Gál Miklós a dési komplanáció létrejöttéről és hatásáról írt egy nem nagy igényű értekezést, melyben mindenütt kidomborítja felekezete szempontjait. Megjegyezzük, hogy a fiatal szerző már nem érte meg cikkének megjelenését. (Keresztény Magvető, 1912. 3. sz.)

Halász Imre folytatja »Bismarck és Andrassy« cz. politikai tanulmányát, érdekes megvilágításba helyezvén a königrátrai katasztrófa köz-

vetett, másodlagos hatását a magyar alkotmány helyreállítására. Az író a dolgoknak jó ismerője, élesen és tisztán lát, de a saját enjéből egy kissé talán többet ad, mint a mennyi föltétlenül szükséges. (Nyugat, 1912. XVIII. sz.)

Hampel József ez év elején a M. Nemz. Muzeumban három, vetített képekkel elevenített előadásban mutatta be a római császárság emlékeit, a melyeket az olaszok az itáliai egység félszázados évfordulójának megünneplésére hoztak össze Rómában a múlt évi világkiállítás alkalmával. A minden ízében szaktudásra valló előadások kivonatát most közzé teszi a Tört. Szemle 1912. III. sz.-ban. Minket természetesen elsősorban is az egykori római császárságnak azon része érdekel, a mely egy évezred óta a miénk s a melynek bemutatásáról nekünk kellett gondoskodnunk. S ennek a feladatnak derekasan megfeleltek megbízott szakférfiaink. Minden egyebet mellőzve, itt most csak azt emeljük ki, hogy a Finály Gábor tagtársunk által készített térkép a magyar birodalom területének ókori állapotáról — kiállításunk egyik díszje volt. Ezt a térképet legközelebb részletesen fogjuk ismertetni.

Hubert Mirand nagy elismeréssel ír a kolozsvári egyetemi s muzeumi könyvtárról, a melyet Európa legmodernebb kulturintézményei közé sorol. (Journal des Debats, 1912. szept.)

Huszár Ferencz dr. aránylag egy kis tanulmány keretében, de mégis széles irodalmi alapon foglalkozik a horvát-szlavon-dalmátországi bán közjogi állásával, a bán hatalmának történelmi fejlődésével négy korszakon át (1102—1351, 1351—1526, 1526—1848, 1848—) és záradékol annak átférfálását óhajtja. (Katholikus Szemle, 1912. VII. sz.)

Huszár Imre báró Kübeck Károly Frigyesnek, a múlt évszáz első felében szereplő osztrák államférfinak terjedelmes, de nem túlságosan tartalmas naplóját mérlegeli. (Tört. Szemle, 1912. III. sz.)

Kadlik Rudolfnak a hunyadmegyei vasbányákról szóló tanulmánya nagyon szűk határok között mozog s a jelen mellett csak a legközelebbi múltra nyujt önálló tájékoztatást. (Az E. M. E. vajdahunyadi vándorgy. emlékkönyve, 1912.)

Kont Ignác a Revue historique szept.—okt. sz.-ban (210—216. ll.) tömören és a lényeges vonások figyelmes kiemelésével ismerteti a *Budapesti Szemle*, a *Hadtörténelmi Közlemények*, a *Revue de Hongrie*, a *Századok*, a *Történelmi Szemle* és az *Ungarische Rundschau* 1912. jan. 1—jun. 30-ig terjedő számainak tartalmát.

Lukcsics József dr. tiszta, világos képben foglalta össze azokat az apró, mozaikszerű adatokat, a melyek a középkori magyar papi imatársulatokra vonatkoznak az 1092-ben tartott szabolesi zsinatnak ilyen vonatkozású határozataival kezdődőleg. (Katholikus Szemle, 1912. VII. sz.)

Márki Sándor dr. könnyed formában — hogy a tárgy idegenszerűségét így is enyhítse — gondosan összefoglalja és megvilágítja mindazon irodalmi, tudományos, vagy legalább is ilyen színezetű vonatkozásokat,

a melyek régebben s újabb időben a turáni nép nagy multjának kutatására vezettek sok jónevű tudóst s még több vállalkozó szellemű műkedvelőt. Ez utóbbiak csak ártottak a dolognak. De ma már mégis konstáltható, hogy a további kutatás apránként szigorúan tudományos mederbe terelődik. Ez a dolgozat is jó útmutatóul szolgálhat. Itt jegyezzük meg, hogy Márki Sándor tanulmánya eredetileg török nyelven jelent meg a konstantinápolyi »Türk jurdn« tud. és irodalmi szemle 1912. 14. sz.-ban. (Földrajzi Közlemények, 1912. V. sz.)

Melich János az »Irodalomtörténet« 1912. VI. sz.-ban érdekes művelődéstörténeti háttérrel mutatja be azt a két, Krakkóban 1527-ben nyomtatott, tehát eddigi ismereteink szerint a legrégebb magyar nyelvű szöveget tartalmazó nyomtatványt, a melyeknek felfedezése történetét a Magyar Könyvszemle 1912. II. sz.-ban mondja el.

Pekár Gyula, a troubadourvilág magyar írója, »A troubadourok költészete« címen nagyobb tanulmányt írt, a melynek egy része az Akadémiai Értesítő 1912. jun.—jul. sz.-ban jelent meg. Könnyen olvasható, színes, megnyerő munka, de hiányzik belőle a történetbúvár mélysége.

Rác Lajos gróf Teleki Józsefnek (1738—1796) Rousseauval való összeköttetését kutatva a M. Tud. Akadémia Teleki-kéziratai között három nagybecsű levélre akad, melyeknek tartalma alapján teljesen tisztázódik az eddig homályos kérdés. (Budapesti Szemle, 1912. szept. sz.)

Radonics János az újvidéki szerb irodalmi társaság folyóiratában (Летопис Матице Српске) élénk figyelemmel kíséri a magyar történetírást és beható tartalmi ismertetésben részesíti főleg azon monographiákat, melyek a magyarországi szerbség ügyeit is érintik. A folyóirat újabb füzetiben ismertetett magyar művek a következők: a) Márki Sándor: II. Rákóczi Ferencz. — Az ismertető különösen a XII. fejezetnek szentel több figyelmet (»Rákóczi és a szerbek«); szerinte a szerzőnek III. Arzénia patriarchának Rákóczival szemben tanúsított magatartását csak akkor sikerült volna teljesen megmagyaráznia, ha behatóan méltatta volna a szerbeknek helyzetét II. Rákóczi Ferenczig és kiemelte volna, hogy a szerbek ügyeit Bécsből mindig a magyarság megkerülésével intézték és ezzel a szerbeket tisztán Béctől tették függőkké. (Летопис 253. k. 73—76. l.) — b) Borovszky Samu: Bács-Bodrogh vármegye. — Az ismertető teljes elismeréssel adózik a monographia szerkesztőjének azért, hogy a bácskai szerbség ismertetésére Hadzsics Antalt, a »Матица« egykori elnökét kérte fel; de kifogásolja azt, hogy a bunyevácokat ismertető fejezet írója, Belosics, a politikai tendenciától máskülönben mentes munkában kiemeli, hogy az Antunovicsok, Latinovicsok, Mukicsok, Milasinok, Parcseticsok, Pijukovicsok, Rudicsok, Vojnicsok stb. szívben és nyelvben annyira megmagyarosodtak, hogy már csak nevük utal idegen eredetükre. (U. o. 258. k. 86—89. l.) — c) Szentkláray Jenő: Mercy Claudius Florimund kormányzata a Temesi Bánságban. — Az ismertető dicséri a szerző tárgyilagosságát, mely csak akkor hagyja el, mikor az ugyanezen tárgyról író,

a bécsi magyarellenes törekvésekért lelkesedő és még kevésbé objektív Schwickerrel polemizál s a másik végletbe sodródik. (U. o. 260. k. 74—80. l.) — *d*) Gábor Gyula: A megyei intézmény alakulása és működése Nagy Lajos alatt. — Az ismertető ezt az utolsó évtized egyik legjobb magyar monográfiájának mondja, s csak egy fogyatékoságot talál benne, hogy t. i. az erdélyi és horvát-szlavonországi állapotok méltatása nem eléggé kimerítő. (U. o. 261. k. 84—89. l.) — *e*) Thallóczy Lajos: Bosnyák és szerb élet- és nemzedékrajzi tanulmányok. — Teljes elismerés illeti a munkát, csupán azt sajnálja az ismertető, hogy a szerző nem karolta fel azon eredményeket is, melyek az ismertetőnek Хернер Стеван Вукић (Зборник у част В. Јагића, Берлин 1908.) cz. monográfiájában és Ruvarac J. -nél (Глас Српске краљ. акад. XVI.) találhatóak. (U. o. 266. k. 76—81.)

Roska Márton felsorolja a tűzélesztésnek hazánkban ma is divatozó néhány ősi módját. Kár, hogy forrásidézeteit a szöveg között hagyta s ezzel munkája olvasását ok nélkül nehezessé tette. (Az E. M. E. vajdahunyadi vándorgy. emlékkönyve, 1912.)

Sándor Imre (Csikszentmihályi) a Varjú Elemér által szerkesztett Bánffy-oklevéltár (I. 1214—1457) alapján röviden összeállította az első Bánffyak családtörténetét (Gen. Füzetek, 1912. 2. sz.) — Ugyancsak Sándor Imre (U. o. 4. sz.) pontosan meghatározta Dengelegi Pongrácz János erdélyi vajda 1477-ből való síremlékét, a mely jelenleg (két darabban és szélein lefaragva) a tövisi róm. kath. templomban van, a hová valószínűleg Gyulafehérvárról került.

Scherzer Iván a »Rad jugoslavenske akademije« 182. kötetében (181—224.) az ú. n. bugarsticákról értekezik, azaz a XVII. századból és XVIII. század első feléből dalmát feljegyzésekben reánk maradt horvát népi vitézi énekekről; nem foglalkozik az ezen hősi énekekhez fűződő fontos kérdésekkel, melyeket Jagić V., Novaković S. és Soerensen A. az »Archiv für slav. Philologie« egyes köteteiben felvetettek, t. i. hogy énekelték-e ezen alkotásokat, vagy csak elbeszélték, s ha énekelték, kísérték-e az éneket hangszerrel; mily viszonyban áll ezeknek verselése a ma hallható délszláv népi hősi énekek verseléséhez, a »deseterac«-hoz (tizeshez); minek tulajdonítható a bennük uralkodó előkelőbb hang; nem változtattak-e a feljegyzők a népi énekesektől hallott énekeken stb., hanem csupán külső és belső technikájukról szól, szinte statisztikai összeállításban tüntetve fel, mely kéziratban hányszor fordulnak elő 5—11||5—12 tagú sorok, hogyan alakul a két hosszú sor közé eső refraine-szerű rövid (6-os) sor, hol fordul elő rím; betürendes jegyzékbe szedi a sűrűbben használt állandó jelzőket, feltüntetve, mily jelzett szóval hányszor található az illető jelző. Lényeges kérdések fejtegetése sokkal inkább érdekelhetné itt a magyarságot, hiszen ezen bugarsticákban sűrűn szerepelnek magyar történeti hősök s ily énekekben magyar szellem uralkodik.

Soos Ferencz megírta a kudui Soos-család történetét, melyből több jeles református pap származott. A munka genealogiai része nagy után-

járással és pontossággal készült. Meg kell jegyeznünk azt is, hogy a kudui Soos Farkastól származó V. Ferenc rövid életrajzában Zalasdon említett »várkastély« csak egyszerű, Mansard-tetős, egyemeletes kuria. (Gen. Füzetek, 1912. 1. és 2. sz.)

Takáts Sándor folytatja és befejezi »A török-magyar bajviadatok«-ról szóló becses tanulmányát. (Budapesti Szemle, 1912. jul. sz.)

Vargha Zoltán (Görzsönyi) megírta és jó leszarmazási táblával látta el a Szemerjai Szász-család történetét, a melyből Szász Károly kiváló jogtudós, ref. püspök és utódai származtak. (Gen. Füzetek, 1912. 3. és 4. sz.)

Vass Miklós Homorodszentpáli Kornis György külföldi egyetemi tanulásáról értekezik. A fiatal Kornis 1587-ben ment Heidelbergbe s onnan 1591-ben Paduába, hol 1593-ban meg is halt. Az értekezés leginkább Kornis Györgynek az Erd. Múzeum levéltárában levő hét levelén épül fel, de a kor és a viszonyok rajzában már Vass Miklós szélesebb adatalapokra terjeszkedik ki. (Keresztény Magvető, 1912. 4. sz.)

Gr. Vay Péter folytatja »A latin és angolszász elemek harca Közép-amerikában« cz. igen érdekes tanulmányát (Katholikus Szemle, 1912. VIII. sz.), a melynek elsősorban is az kölcsönöz belső erőt, hogy az író nemcsak az irodalom, hanem személyes megfigyelései alapján is jól ismeri a tengerentúli dolgokat.

Welschinger H. Sir Robert Moriernek, a hetvenes évek kiváló angol diplomatájának, Bismarck ellenlásasának alakját mutatja be most megjelent emlékiratainak alapján (Revue des deux mondes, 1911. szept. 1.). Hogy Jókai Mórnak a Bismarckkal való beszélgetését (Jókai összes művei XCVII. 429. stb. II.) a külföldi írók mennyire ébren tartják még most is, ez a kis rajzolat is élénken bizonyítja. A vaskanczellár Jókai-féle, de soha meg nem czáfolt nyilatkozatához: »Ha földrajzi szempontok nem kívánták volna, soha sem csatoltunk volna Németországhoz egy arasznyi francia földet sem!« — Welschinger is hűségesen hozzá teszi: ce propes a été ropporté par Maurice Jókai.

Závodszyky Levente az adatok új csoportosításával és megvilágításával beszéli el Thurzó Imre gróf wittenbergi rektorságát, a mi nem egyedül álló jelenség ugyan, de mégis ritkaságszámba ment még az akkori diákvilágban is. (Magyar Középpiskola, 1912. VII. sz.) — Ugyanosa *Závodszyky* a Magyar Figyelő 1912. XIII. sz.-ban leírja a János király pártjára szegődött Héderváryak német fogságát. A jórészt eredeti kutatáson alapuló rajzolat eleven és tanulságos képet mutat be Jánosnak és Ferdinándnak az országra sok pusztulást hozó korából.

A *Historische Zeitschrift* (13. köt. 1. füz.) irodalmi rovata alapján a következő magyar vonatkozású tanulmányokat jegyezzük ki: *Joachim E.* (Mitteil. d. Instit. f. österr. Gesch. Forsch. 33. f.) a német lovagrendnek 1429-ben hazánkba történt letelepítéséről szól königsbergi oklevelek nyo-

mán; *Koser R.*, Nagy Frigyes legújabb életrajzírója, az Österr. Rundschau XXX, 2. füzetében Nagy Frigyes és Mária Terézia küzdelmével foglalkozik; *Texner Fr.* ismét magyar közjogi kérdéseket tárgyal *Res Hungaricae* czímen (Grünhut's Zeitschr. f. d. Privat- u. öff. Recht d. Gegenwart, 38.); *Nistor J.* a moldva vámrendszerről ír a 15. és 16. században (Schmoller's Jahrbuch f. Gesetzgebung, Verwalt. u. Volkswirtschaft. 36, 1.); a könyvek rovatából: *E. Baumgartner*, *La battaglia di Lissa, Roma*; v. *Sosnovsky*. *Die Politik im Habsburgerreiche*, 1. Bd., Berlin. — A 13. köt. 2. füzetében (342. l.) *Rietschel S.* gáncsolva emlékezik meg *Timon Akos* és *Schiller Bódog* a Brunner-féle emlékfüzetben (Festschrift, H. Br. zum 70. Geburtstag dargebracht v. seinen Schülern u. Verehrern, Weimar 1910.) megjelent dolgozatairól; a kisebb jegyzetek rovatából figyelmünkre méltók: *Jorga N.*: *Les éléments originaux de l'ancienne civilisation Roumaine*, Jassy 1911.; *Lettow-Vorbeck*: *Gesch. des Krieges von 1866 in Deutschland*, 2. köt. (Caemmerer R. által átdolgozott 2. kiadás); *Novakovič*, *Die Wiedergeburt des serbischen Staates 1804—1813*, Serajevo.

A következő közleményeket, mivelhogy belső értékük fölötte csekély, éppen csak a teljesség kedvéért regisztráljuk:

Aberdam S., Les récentes crises politiques en Hongrie Revue des sciences politiques, 1912. máj.—aug.

Duboseq A., La Réforme électorale en Hongrie. Questions diplomatiques et coloniales, 1912. jul. 1.

Henry, René, La dictature en Croatie. L'Autriche-Hongrie vue d'Agram. Ibid. jun. 1.

Loiseau, Charles. Hongrie et Croatie. Revue de Paris, 1912. jul. 15.

Br. Apor Péter: Lusus mundi. Fordította Szász Ferencz. Kolozsvár, 1912. Apor Péter családtörténeti fontossággal bíró műve latin eredetiben eddig is ismeretes volt ugyan (Művei, I—115. ll. MHH. SS. XI.), de — talán a nyelvi nehézségek miatt — kevesebb figyelemben részesült, mint megérdemelte volna. A fordítót fáradságos munkája elvégzésére az a sok rendkívül becses genealogiai anyag készítette, mely a Lusus mundiban az Apor-család történetének tárgyalásával kapcsolatosan, a XVI—XVII. századi erdélyi családokra vonatkozólag található. A család oklevéltanyagának összegyűjtését már gr. Apor István kincstartó kezdte Apor Péter sürgetésére, halála után pedig maga Apor Péter folytatta, — »innen-onnan, a mint tudta«, összeszedetve és feljegyezve »e derék familia irományait«. Munkájának célja bebizonyítani, hogy »ez egyszerű familia a Scythiából való kijövetel óta nemes volt«. Adatai természetesen sokszor nem állják meg a kritikát, de a XVIII. századi erdélyi családok családi összeköttetéseire nézve kétségtelenül becses forrásmunka. Megjegyzendőnek tartjuk, hogy gr. Apor István nem 1706-ban halt el, mint a fordító

állítja (2. l. jegyz.), hanem 1704. nov. 10-én; 1704-re teszi a dátum közé-
lebbi megjelölése nélkül maga Apor Péter is. (Művei, 139. l.)

Ferber Mihály: A pozsonyi czéhek története a XVI. században. Buda-
pest, 1912. — A jelentékeny részben levéltári kutatások alapján készült
érdemes dolgozat részletes képet ad a pozsonyi czéhek XVI. századi törté-
netéről. Czéhekben a város nem szűkölködött; a szerző kétségtelennek
tartja, hogy Pozsonyban már a XIV. század első felében voltak czéhek,
bár az első szabályok csak 1376-ból maradtak ránk. A XVI. századig vala-
mennyi czéh szabályzatát a városi bíró és a tanács adja, illetve erősíti meg,
sőt ez volt szokásban a XVI. században is; a szerző a királyi megerősítésre
csak két esetet tud felsorolni. Természetes, hogy a túlnyomóan németektől
lakott Pozsony czéhszabályai is német nyelvűek; jellemző, hogy német
volt a szabályzat nyelve a kizárólag magyarokból álló czéheknél is, minők
pl. a csizmadiák és a gombkötők czéhei. A szerzőtől név szerint is fel-
sorolt czéhek különben a város egy-egy utcáját foglalták le, illetőleg
középkori szokás szerint a város egy-egy utcájában csupán egy czéhbeli
mester lakott.

A dolgozat külön fejezetben foglalkozik a czéhszabályok vallási és
erkölcsi részeivel; megállapítja azt a tényt, hogy a XVI. századi szabály-
zatokban már jóval kevesebb a vallási vonatkozás, mint az előbbi évekéi-
ben; így pl. már és még nem mondták ki a szabályok, hogy csak katho-
likus, vagy csak protestáns mesterek lehetnek a czéh tagjai; innen van
az, hogy a mészárosok czéhében zsidó mestert is találunk. Erkölcsi vonat-
kozás természetesen több van bennük, sőt lehet mondani, hogy e tekintetben
a múlthoz képest semmit sem változtak. A dolgozat túlnyomó
részben a czéhek belső életével foglalkozik; így a czéhmester hatáskörével,
a gyűlésekkel, pecsétekkel, büntetésekkel, a hitelesítő jegyekkel stb., majd
pedig a mester, legény és az inas teendőivel, jogaival és kötelességeivel.
Függelékkel három czéhlevelet közöl. A dolgozat nagy szorgalommal
van összeállítva, bár nem mindenütt rendszeres és áttekinthető.

Főljöldy Sándor: A francia forradalom és a magyarok. Kolozsvár, 1912.
A dolgozat tulajdonképpen a kolozsvári Erdélyi Nemzeti Múzeum levéltára
rendezett részének 1789—1808. évekre terjedő francia vonatkozású iratainak
és leveleinek ismertetése. A szerző figyelmét a kérdésre egy egyetemi
pályatétel hívta fel, s mint dolgozata mutatja, az Erdélyi Múzeumnak
családi levéltárai valóban értékes és mindenképp felett jellemző adatokkal
világítják meg azt a kapcsolatot, melyet a francia forradalom iránt való
érdeklődés létesített az új köztársaság, majd császárság és Erdély között.
1789-től fogva feltűnően sok erdélyi magyar tartózkodott külföldön s
így a tanulmányúton lévő főúri ifjak, vagy a francia háborúban részt-
vevő katonák sűrű levélváltásai érdekes vonatkozásokat tartalmaznak;
bár részben, mint pl. a göttingai egyetemen tanuló gr. Rhédey Ádám is,
csak hallomás után írnak s így természetesen egészen másként ítélik meg
az eseményeket, mint a közvetlen szemlélők. A katonáktól, így Aranka

Ferenz kapitánytól, br. Bánffy főhadnagytól írt levelek már figyelemre méltó adatokat tartalmaznak nemcsak a hadak vonulási útjára és a harc-terekre, hanem a hadműveletek ismeretére nézve is. A dolgozat nagy része egyébként ifj. Wesselényi Miklós nevelőjének, magyarosi Tökés Jánosnak külföldi tanulmányútjával foglalkozik, kinek egyéniségére a közel múltban Sándor Imre hívta fel a figyelmet (Erdélyi Múzeum, 1911.), s a ki 1806—1808 közt Bécs, Prága, Drezda, Lipcse, Berlin, Hamburg, Göttinga, Kassel, Marburg, Páris nevezetességeit is megtekintette s Kasselben és Marburgban huzamosabb ideig tartózkodván, a mozgalmas korszak sok érdekes mozzanataról írt levél tudósításokat id. Wesselényi bárónak. Mindezt a szerző vonzó és tanulságos dolgozatában ügyesen csoportosítva mutatja be.

Kreszta Riza: A magyar verses legenda története. Kolozsvár, 1912. A szerző bevezetésképpen a legenda fogalmának és eredetének ismertetésével, a legendagyűjtemények rövid bemutatásával, a legendák hőseinek és az előforduló csodáknak jellemzésével, s végül a legendának, mint költői műfajnak tárgyalásával foglalkozik, majd behatóan ismerteti alexandriai szt. Katalin verses legendáját Katona Lajos és Horváth Cyrill kitűnő dolgozatai alapján, továbbá Péchy Ferencz: *Laus Sancti Nicolai pontificis* (1529) című, elbeszélő elemekkel teli himnuszát. A XVI—XVIII. századi magyar verses legendairódalomnak rövid áttekintése után sorban tárgyalja Vörösmarty, Czuczor, Garay, Tompa, Arany, Tárkányi Béla, Mindszenty Gedeon, Gyulai Pál, Fejes István, Endródi Sándor, Váradi Antal, Rudnyánszky Gyula, Gárdonyi Géza és Gyulai Ágost legendáit, illetőleg legendagyűjteményeit, igyekeztvén minden tárgyalt író jelentőségét és legendairódalomunkban megillető helyét megállapítani.

Stolcz Alfonz: A hiteles helyek és azok jelentősége a középkorban Magyarországon. Ujvidék, 1912. A szerző az egyházi hiteles helyek kialakulását a XIII. század közepére teszi, mert addig a birtokátruházáshoz csak helyszíni tanúk kellettek, a peres eljárás pedig pusztán szóbeli volt. A mindinkább szaporodó jogesetek és jogügyletek azonban már korán szükségessé tettek bizonyos írásos feljegyzést vagy emlékeztetőt, vagy a tanúk neveinek megőrzésére, esetleg az ügylet tartalmának feltűntetésére. Így jönnek létre a »libri traditionum«, a notitiák s végül az ú. n. charták, vagyis elsőszemélyben megszerkesztett bevalló levelek, melyeket nagyobb hitelesség kedvéért vagy királyi, vagy főpapi és főúri pecséttel szoktak ellátni. A pecsételést és az okiratszerkesztést utóbb a káptalanok és konventek végezték, melyek az okirat-regestrumok elkészítésével sok visszaélésnek vették elejét. Jelentőségük e tekintetben főleg a XIII. század második felétől kezdődik, midőn az írásbeliség terjedésével a pristaldusok lassanként elvesztették tekintélyüket és szerepkerüket; pecsétjük IV. Béla korától fogva feltétlenül hiteles s ezért azt csak királyi engedéllyel lehetett megváltoztatni; kiadott okleveleik pedig mindenütt jogérvényesek. A hiteles helyek számát és minőségét 1353-ban Nagy Lajos rendezte. A dolgozat túlnyomó részben a hiteles helyek hatáskörével foglalkozik; részletesen,

példákkal mutatja be a káptalanok és konventek szerepét nemcsak a fassio és alfajai (birtokbevallás, örökbehagyás, elzálogosítás, szerződés, esere stb.) körül, hanem a birtokügyletekben (beiktatás, határjárás, birtokvisszakövetelés, ellenmondás stb.) és a hosszadalmas peres eljárás minden aprólékos mozzanatában is. Végül ismerteti a hiteles helyeket, mint levéltárakat. A dolgozat a kiadott okirattárak adatainak felhasználásával készült alapos tanulmány; kár, hogy a latin szövegrészek telve vannak sajtóhibákkal.

KÖNYVÉSZET.

(1912. ápr.—jún.)

ADORJÁN ANDOR. Sorsok és pályák. Irodalmi arcképek. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 8-r. Ára 3 kor.

AMLACHER ALBERT. Rumes. Aus Vergangenheit und Gegenwart einer siebenbürgisch-sächsischen Dorfgemeinde. Nagyszeben, 1912. Krafft V. kny. 8-r. 52 l.

ANGYAL DÁVID. Gyulai Pál. (1825—1909.) Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. Kis 8-r. 106 l. Ára 60 fillér. (Olesó Könyvtár. 1654—1656. sz.)

BALANYI GYÖRGY. Újabb pedagógiai törekvések a történettanítás terén. Szeged, 1912. Endrőnyi Lajos kny. 8-r. 52 l. (A egyes-tanítórendiek vezetése alatt álló szegedi városi főgimnázium 1911—12. évi értesítője.)

BARCZA IMRE. A magyar parlamenti választói jog legújabb irodalma. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 8-r. 51 l. Ára 1 kor. 20 fillér.

BAUER ADOLF. A temesvári könyvnyomdászok 60 éves története; I. Gabriel József.

BEKE BOLDIZSÁR. Petőfi hazafias lírája. (Folytatás.) III. Nagyvárad, 1912. Nagyvárad-nyomda és újságvállalat. Nagy 8-r. 23—69 ll. (A jászóvári premontrei kanonokrend nagyvárad-i főgimnáziumának értesítője az 1911—1912. iskolaévről.)

BÉKEFI EMLÉKKÖNYV. Dolgozatok Békefi Remig egyetemi tanár működésének emlékére. Irták tanítványai. Szerk. Pintér Jenő. Budapest, 1912. Stephaneum kny. 8-r. 437 l. egy műmelléklettel.

BENEDEK. Adatok a garamszentbenedeki múzeum létesítéséhez. Esztergom, 1911. Buzárovits Gusztáv kny. Kis 8-r. 16 l.

BENEDEK. A garamszentbenedeki szent vér ereklje története. Esztergom, 1912. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 25 l.

BENEDEK MARCELL. Victor Hugó. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 8-r. 448 l.

BEÖTHY ZSOLT. A művészetek története a legrégebb időktől a XIX. század végéig. Szerk. —. III. köt. Újkor. Első rész. Az olasz renaissance. A renaissance Magyarországon. Irták: Berzeviczy Albert, Divald Kornél, Meller Simon. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. Nagy 8-r. 34 műmelléklettel és 385 szövegképpel. Ára 24 kor.

BERZEVICZY ALBERT. A művészetek története a legrégebb időktől a XIX. század végeig. III. köt. ; I. Beöthy Zsolt.

BERZEVICZY, ALBERT DE. Béatrice D'Aragon, reine de Hongrie (1457—1508.) II. kötet. Budapest, 1912. Athenaeum kny. 8-r. 295 l. (Bibliothèque hongroise. IV.)

BIRÓ VENCZEL. Az erdélyi fejedelem jogköre 1571—1690. Kolozsvár, 1912. Stief Jenő és tsa. kny. 8-r. 77 l.

BIRÓ VENCZEL. Erdély belügyi fejlődése a fejedelemség megalakulása korában. (1541—1571.) Kolozsvár, 1911. Stief Jenő és tsa. kny. 8-r. 7—54 ll. (Az erdélyi róm. kath. státus kolozsvári főgimnáziumának értesítője az 1910—1911. tanévről.)

BOCHKOR MIHÁLY. Az erdélyi katolikus autonomia. Kolozsvár, 1911. Ajtai K. Albert kny. Nagy 8-r. 643 l. Ára 12 kor.

BODNÁR, JULIUS. Pyjava. Miava, 1911. Pázsicky Dániel kny. Nagy 8-r. 525 l. a szöveg közé nyomott képekkel.

BOLOGA, VASILE. Monografia școalei civile de fete cu internat și drept de publicitate a »Asociațiunii pentru literatura română și cultura populară din Sibiu pe 25 de ani dela înființare. Nagyszeben, 1911. Gör. kel. román főegyházmegyei kny. 8-r. 162 l. 12 műmelléklettel.

BOROVSKY SAMU. Torontál vármegye. Szerk. —. Budapest, (1912.) Wodianer A. és fiai kny. Nagy 8-r. XII., 632 l. 437 képpel; ezek között 370 műnyomású autotipia, 16 szöveggép, 6 térkép és 45 czimerrajz. (Magyarország vármegyéi és városai.)

(BOTH FERENCZ.) A temesvári kegyestanítórendi főgimnázium története és az új intézet ismertetése. Temesvár, 1912. Csanádegyházmegyei kny. 8-r. 1—75 ll. (Az intézet 1911—12. évi értesítője.)

BOTTO, JULIUS. Jonáš Záborský. Nákres životopisný. Na 100-ročmi pamiatku jeho narodenia. Turócszentmárton, 1912. Turócszentmártoni kny. 8-r. 72 l. Záborsý Jónás arczképével. Ára 60 fillér.

BÖJTHE ÖDÖN. A kegyelet ünnepélye, melyet erdőcsinádi Szucsáki Ferencz és magyargyerőmonostori Kabos Klára templomépitők emlékére rendezett az erdőcsinádi gyülekezet 1911. nov. 4. és 5. napjaín. Okm. után, az egyház történetével összeállítva. Marosvásárhely, (1912.) Kossuth-nyomda. Nagy 8-r. 119 l.

BÖLÖNI GYÖRGY. Napoleon élete; I. Dumas.

BRANDSCH HENRIK. Az erdélyi százszok falusi iskolái 1600-ig. Kolozsvár, 1912. Stief Jenő és tsa. kny. 8-r. 72 l. (Értekezések a kolozsvári m. kir. Ferencz József tudományegyetem paedagogiai semináriumából. I. szám.)

BREDL ISTVÁN. Női uralom és befolyás Magyarországon. Budapest, 1912. Pallas kny. 8-r. 86 l.

BREIT, JOSEF. Der russisch-japanische Krieg 1904—1905. Nach den neuesten Quellen bearbeitet und besprochen. II. Teil: Vom Gefecht am Jalu bis einschliesslich der Kämpfe bei Wafangou. Mit den Beilagen 17—30. Wien, 1912. Márkus Samu kny. Nagy 8-r. 458 l.

BREZNAY BÉLA. Hofbauer szent Kelemen atya élete. Budapest, 1912. Stephaneum kny. 8-r. 421 l.

BUD. TIT. Date istorice despre protopopiatele parochiale și mânăstirile române din Maramureș din timpurile vechi pâna în anul 1911. Szamosújvár, 1911. Egyházmegyei kny. 8-r. VI., 104 l. Ára 3 kor.

BULLETTINO della deputazione fiumana di storia patria. Vol. II. Fiume, 1912. Mohovich E. kny. 8-r. 140 l. négy melléklettel.

CsÁKI RICHÁRD. Honterus János német iratai forráskritikai és nyelvészeti szempontból. Budapest, 1912. Krafft V. kny. Nagyszeben. 8-r. 45 l. Ára 1 kor. 50 fillér. (Német philologiai dolgozatok. II.)

CSERÉP, JOSEPHUS. De Pelasgis Etruscisque quid fabulis heroicis ac priscis nominibus doceamur. Budapest, 1912. Fritz Á. kny. Nagy 8-r. 40 l.

CSUDAY JENŐ és LÉT MÁNYI NÁNDOR. A honfoglalás. Budapest, 1912. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 26 l. (»Uránia« magyar tudományos egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 34.)

CSURA MIKLÓS. Árgirus históriája. Gyula, 1911. Dobay János kny. Nagy 8-r. 34 l. (Külön lenyomat a gyulai r. kath. főgimnázium 1910—11. évi értesítőjéből.)

CZAKÓ GYULA. A balatonkenesei református egyház története. Pápa, 1912. Főiskolai kny. 8-r. 61 l. Ára 1 kor.

CZAKÓ PÁL. Emlékezéséd Egressy Gábor fölött, arczképének leleplezése alkalmából. Budapest, 1912. Pesti kny. Nagy 8-r. 15 l.

DIAMANT GYULA. A zsidók története Horvátországban az egyenjogusításig. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. Kis 8-r. 51 l. (Különlenyomat az IMIT. 1912. évi Évkönyvéből.)

DIVALD KORNÉL. A művészetek története a legrégebb időktől a XIX. század végeig. III. köt. : I. Beöthy Zsolt.

DOBROVITS MÁTYÁS. Schmid Hugó emlékezete. Pozsony, 1912. Wigand K. F. kny. 8-r. 18 l.

DUDEK JÁNOS. A katolikus autonómia függő kérdései. Budapest, 1912. Stephaneum kny. 8-r. 79 l.

DUMÁS. Napoleon élete. Ford. Bölöni György. Budapest, 1912. Budapesti Hirlap kny. Kis 8-r. 332 l. Ára 1 kor. 90 fillér. (Világkönyvtár.)

DURAY KÁLMÁN. A váczi czéhek. Vác, 1912. Fritz Ármin kny. Budapest. 8-r. 173 l. Egy szöveggéppel, egy hasonmással, egy ötszínnyomatú és egy fametszetű képmelléklettel.

ECSEDI ISTVÁN. Karacs Ferencz térképésző élete és művei. (1770—1838.) Debreczen, 1912. Városi kny. 8-r. 127 l.

EMLÉKKÖNYVE. Az erdélyi múzeum-egyesület Vajdahunyadon. 1911. október 7—9. napján tartott hatodik vándorgyűlésének. — Szerk. Erdélyi Pál. Kolozsvár, 1912. Stief Jenő és tsa kny. Nagy 8-r. 99 l. A szöveg közé nyomott képekkel és két táblával.

ENDREI GERZSON. A papiruszok világából. Losonc, 1912. Kármán Zsigmond kny. 8-r. 28 l. Ára 60 fillér.

EROJI NOSTRI. Pagini alese din istoria neamului. Cu icoanele și poeziile lor. Războaiete între romani și daci. Traian și Decebal. Caderea Daciei. Broșura I. Szászváros, 1912. »Tipografia Nouă« kny. Kis 8-r. 78 l.

FARAGÓ MIKSA. A Kossuth-bankók kora. A szabadságharcz pénzügyei. Budapest, 1912. Nyugat kny. 8-r. VIII. 342 l. Ára 10 kor.

FARCZÁDY ELEK. Az erdélyi vajdák igazságszolgáltatási hatásköre és működése az első erdélyi unió, 1437 előtt. Budapest, 1912. Buzárovits Gusztáv kny. Esztergom. 8-r. 57 l.

FARKAS EMÖD. Magyarország nagyasszonyai. II. kötet. Illusztrálta Nemes Mihály. Budapest, 1912. Wodianer F. és fiai kny., nagy 8-r. 220 l. a szöveg közé nyomott képekkel és 4 műmelléklettel.

FEKETE MIHÁLY. A temesvári színészet története. Temesvár, 1911. Engel Jenő kny. 8-r. 200 l. Ára 4 kor.

FERENCZI ZOLTÁN. Rimay János 1573—1631. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 4-r. 264 l. A szöveg közé nyomott számos képpel, facsimilével és műmelléklettel. Magyar történeti életrajzok. XXVII. évf. II.

FLEISCHMANN GYULA. A cigány a magyar irodalomban. Budapest, 1912. »Élet« kny. 8-r. 54 l.

FORSTER GYULA. Emlékezés Benkő Kálmánra. Budapest, 1912. Horvánszky Viktor kny., nagy 8-r. 10 l.

FRAKNÓI VILMOS. »A római magyar seminárium története . . . Irta : Pannóniai Arator István 1579. július havában.« Eredeti latin kézirat a vatikáni könyvtárban. Ismerteti —. Budapest, 1912. Stephaneum kny. 8-r. 31 l.

FUCHS, EDUARD. Az erkölcsök története az újkorban. 3 kötet. Fordították Relle Pál, Vajda Ernő, Bálint Lajos, Gergely Gyózó, Karinth Frigyes. Budapest, 1912. Hedvig Sándor kny., nagy 8-r. 490, 340, 603 l.

FUSYK JÓZSEF. Mastalier Károly élete és művei. Adalék a XVIII. század német irodalomtörténetéhez. Budapest, 1912. Pátria kny. 8-r. 28 l.

GABRIEL JÓZSEF. A temesvári könyvnyomdászok 60 éves története 1851—1911. Fordította Bauer Adolf. Temesvár, 1911. Engel Jenő kny. 8-r. 72 l.

GÁL KÁLMÁN. A fehértemplomi »Társaskör« története. Kulturtörténeti adatok 1876—1912. Fehértemplom, 1912. Wunder Gyula kny. 8-r. 40 l.

GEDEON GYULA. A hitújítás terjedésének okai hazánkban 1541-ig. Budapest, 1911. »Élet« kny. 8-r. VIII, 129 l. Művelődéstörténeti értekezések 55. szám.

GELLÉRI MÓR. Hetven év a magyar ipar történetéből. Az országos iparegyesület működése 1842—1912. Budapest, 1912. Pesti kny., nagy 8-r. Ára 15 kor.

GELLÉRI SZABÓ JÁNOS 1819—1908. Emléklapok az 1911. évi november hó 26-án Budapesten rendezett emlékünnepekről. Pápa, 1912. Főiskolai kny. 8-r. 42 l.

GERGELY GYÖZÖ. Egy orosz forradalmár emlékiratai; I. Kropotkin. GESCHICHTE des K. und K. Infanterieregiments Markgraf von Baden No 23. I. Band 1672—1811. II. Band 1811—1910. Budapest, 1911. Pesti Lloyd társ. kny. 4-r. XIV. 958, X 714 l. több melléklettel.

GULOVICS TIVADAR. Az ungvári kir. kath. főgimnázium érem-régiség-tárának ismertetése. Negyedik közlemény. Az előbbi három közlemény az 1908—9., 1909—10., 1909—11. tanévi Értesítőben jelent meg. Éremtár. Angol, spanyol, svéd és norvég, dán, németalföldi, belga, francia, svájci, olasz, amerikai és ázsiai érmek. Ungvár, 1912. Ungmegeyi kny. 8-r. 1—45. l. Az ungvári kir. kath. főgimnázium értesítője az 1911—1912. iskolai évről.

GYULAI FARKAS. Petelei Istvánról. Kolozsvár, 1912. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 49 l. Petelei István arcképével.

GYÁRFÁS TIHAMÉR. Brassai címeres levelek és nemes családok. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 4-r. 45 l. színes címerképpel és szöveg-közi rajzokkal.

HALÁSZ IMRE. Egy letűnt nemzedék. Emlékezések a magyar állam kialakulásának újabb korszakából. Budapest, 1911. »Jókai« kny., nagy 8-r. 528 l. Ára 12 kor.

HALAVÁTS GYULA. A vurpódi, veresmarti, szászujfalvi és szenterzsbeti templom. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny., nagy 8-r. 10 l.

HANUY FERENCZ. A jegyesség- és házasságkötési forma kifejlődése a Ne temere decretumig. A főbb forrásszövegeknek a függelékben való közlése mellett. Budapest, 1912. Stephaneum kny. 8-r. 340 l. Ára 5 kor.

HARASZTI GYULA. Edmond Rostand. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 8-r. 255 l. Ára 4 kor. Népszerű főiskola könyvtára. VI.

HARASZTI GYULA. Nagy emberek II. Arany János. Budapest, 1912. Uránia kny., kis 8-r. 118 l. Ára 80 fill. Modern Könyvtár. 123—125. szám.

HARASZTI GYULA. Nagy emberek III. Madách Imre. Budapest, 1912. Uránia kny., kis 8-r. 51 l. Ára 40 fill. Modern Könyvtár. 128. szám.

HARKÓ GYULA. A pénz története Magyarországon 1526—1608. Kolozsvár, 1912. Ajtai K. Albert kny. 8-r. 162 l. Kolozsvári értekezések a magyar művelődéstörténelem köréből. 2. sz.

HATIEGANU, AURELIU. Istoricul bisericii române gr.-cat. din Cleveland, O. Kolozsvár, 1912. »Carmen« kny. 8-r. 160 l. 19 képmelléklettel.

HEGEDŰS ÁRPÁD. A francia irodalom története. Szentgotthárd, 1912. Wellisch Béla kny., kis 8-r. 96 l. Ára 1 kor. 40 fill. Iskolai segéd-könyvek 8/9.

HELLEN GUSZTÁV. A 2/5. számú hegyiágyuüteg története. Trebinje, 1911. »Felsőmagyarország« kny. Kassa, 8-r. 38 l. egy térképpel és négy képpel.

HERNITZ JÓZSEF. Az emberi lélek eredete dogmatörténeti szempontból. Esztergom, 1912. Buzárovits Gusztáv kny. 8-r. 147 l.

HOROVITZ MÓR. Az ungvári zsidó iskola vázlatos története. Ungvár, 1912. Gellis Miksa kny. 8-r. 24 l. Az ungvári orth. izr. hitk. elemi népiskola 1911/12. tanévi értesítője.

HORVÁTH CYRIL. Tolnai világtörténelme; I. Tolnai.

HORVÁTH EMIL. A politikai tudomány fejlődése. Első rész. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 8-r. 190 l. Ára 5 kor.

HORVATH, PETER. Die Gemeinde Honigberg und ihre Schicksale. Zur Erinnerung an die tapfere Verteidigung der honigberger Kirchenburg gegen Gabriel Báthori im Jahre 1612. Nagyszeben, 1912. Krafft V. kny. 8-r. 61 l. két melléklettel.

HUSZTI JÓZSEF. Adalékok az irodalomtörténeti módszer kérdéséhez. Lanson módszertanának kritikai ismertetése. Budapest, 1912. »Élet« kny. 8-r. 16 l. A budapesti II. ker. érseki kath. főgimnázium és a vele kapcsolatos Rákóczi-Kollegium fiunevelő-intézet 1911/12. évi értesítője.

D'ISOZ KÁLMÁN. A Liszt Ferenc emlékkiállítás lajstroma. Budapest, 1911. Fritz Ármin kny. 8-r. 35 l. 5 műmelléklettel. Magyar és német nyelven.

JANCSÓ LAJOS. A marosújvári ref. egyház rövid története. Torda, 1912. Füssy József kny. 8-r. 37 l. Ára 50 fill.

JÁSZI OSZKÁR. A nemzeti államok kialakulása és a nemzetiségi kérdés. Budapest, 1912. »A nap« kny. 8-r. XVI, 544 l. Ára 9 kor. Társadalomtudományi könyvtár. Új sorozat.

JEGYZÉKE. A magyarországi ág. hitv. ev. egyetemes egyház levéltárának — I-ső köt. 1791. évig. Budapest, 1912. Ifj. Kellner Ernő kny. 4-r. V, 184 l.

JELENTÉS a székely nemzeti múzeum 1910. és 1911. évi állapotáról. Sepsiszentgyörgy, 1912. Jókai kny. 8-r. 86 l. A székely nemzeti múzeum kiadványa. XIV.

JÓSA ANDRÁS. Honfoglaláskori temető Micske pusztán. Nyiregyháza, 1912. Jóba Elek kny. 8-r. 20 l.

KAÁN KÁROLY. Decrett József élete és erdőgazdasági tevékenysége. 1774—1841. Adatok a magyar erdőgazdaság történetéhez. Budapest, 1912. Pátria kny. 8-r. 56 l.

KARÁCSONYI JÁNOS. Százezer baj, millió jaj egy tévedés miatt. Nagyvárad, 1911. Szent-László kny. 8-r. 15 l.

KARÁCSONYI, JOHANN. Die ersten Lónyay. Eine familiengeschichtliche Studie. Vom Ungarischen ins Deutsche übersetzt von Viktor Kereszty. Pozsony, 1912. Kath. irodalmi r.-t. kny. 8-r. VII, 104 l.

KEMPELEN BÉLA. Magyar nemes családok. III. kötet. Caballini-Ezbar. Budapest, 1912. A Nap kny. 8-r. 479 l. Ára 20 kor.

KEREKES GYÖRGY. Kassa város gazdálkodási viszonyai a XVII. században. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 8-r. 55 l. Ára 60 fill. Iparosok Olvasótára. XVIII. évf. 7. szám.

KERESZTY, VIKTOR. Die ersten Lónyay; I. Karácsonyi.

KERTÉSZ ÁRPÁD. Visszatekintés a nemzeti hajósegylet ötvenéves múltjára. Budapest, 1912. Kertész József kny. 8-r. 121 l., képekkel.

KIS BÁLINT (Baczkamadarasi). Thurzó György nádor jogtalanul mellőzött örökösei. Kolozsvár, 1912. Stief Jenő és tsa kny. 8-r. 16 l. három leszámrazási táblával.

KIS CH. HENRIK. Gáoni responsumok. A m. tud. akadémia könyvtárának arab és héber kéziratai alapján kiadta, fordította és magyarázatokkal ellátta —. Budapest, 1912. Athenaeum kny. 8-r. 35 l.

KOMLÓSSY FERENCZ. Széchenyi István gróf élete. Budapest, 1911. Hornyánszky Viktor kny. 4-r. 446 l. 15 műmelléklettel és 4 facsimilével.

KONKOLY-THÉGE MIKLÓS. Gépipar Magyarorszában az utolsó negyven év alatt. Budapest, 1912. Athenaeum kny. 8-r. 36 l.

KONRÁD FERENCZ. A régi görögök lakomái és társas mulatságai. IV. Nyitra, 1912. Huszár István kny., nagy 8-r. 20 l. Külön lenyomat a nyitrai róm. kath. főgimnázium 1911/12. évi értesítőjéből.

KÓSA MIKLÓS. Feltalálók, felfedezők, nagy emberek ; I. Ostwald.

KOSSOWITZ TIVADAR BRUNO. Szellemi áramlatok a XVI. század derekán különös tekintettel az ellenreformációra. Világtörténelmi tanulmány. Budapest, 1912. Pesti kny. r.-t. 8-r. 126 l.

KÖNIG GYÖRGY. Flaubert. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. kis 8-r. 72 l. Ára 40 fill. Olcsó Könyvtár. 1657—1658. sz.

KRASSÓ-SZÖRÉNY VÁRMEGYE községei és egyéb lakott helyei neveinek megállapítása. Budapest, 1912. Pesti kny. r.-t. 4-r. 14 l.

KREMMER DEZSŐ. Apáczai Cseri János élete és munkássága. Budapest, 1912. Uránia kny. 8-r. 203 l. Ára 6 kor.

KROPOTKIN. Egy orosz forradalmár emlékiratai. Ford. Gergely Gyózó. Budapest, 1912. Budapesti Hírlap kny., kis 8-r. I. köt. 296 l. II. köt. 366 l. Ára 3 kor. 80 fillér. Világkönyvtár.

LAKOS LAJOS. A váradi zsidóság története. Hiteles levéltári adatok alapján. Nagyvárad, 1912. Nagyvárad nyomda és ujságvállalat. 8-r. 262 l. három melléklettel. Ára 5 kor.

LAURINGER ERNŐ. Közintézményeink történeti fejlődése. Szentgottárd, 1912. Wellisch Béla kny., kis 8-r. 136 l. Ára 1 kor. 40 fillér. Iskolai segédkönyvek. 6/7.

LEFFLER BÉLA. Petőfi Svédországban. Nyiregyháza, 1912. Jóba Elek kny. 8-r. 19 l.

LÉTMÁNYI NÁNDOR. A honfoglalás ; I. Csuday.

LOEWE HEINRICH. Die Juden, in der katholische Legende. Berlin, 1912. Alkalay Adolf és fia kny. Pozsony, 8-r. 93 l.

LOICHIȚA, VASILE. Ceva despre mișcareă noastră literară mai nouă în regat. I. Karánsebes, 1912. Egyházmegyei kny. 8-r. 22 l.

LUKÁCS GYÖRGY. A modern dráma fejlődésének története. Budapest, 1911. Franklin-társulat kny. 8-r. I. köt. XVI. 496 l. II. köt. 548 l. Ára 16 kor.

LUPAȘ JUON. Misiunea episcopilor Gherasim Adamovici și Joan Bob la Curtea din Viena în anul 1792. Nagyszeben, 1912. Főgyházmegyei kny. 8-r. 45 l. Ára 1 kor.

MANGOLD LAJOS. Tolnai világtörténelme ; I. Tolnai.

MARZALI HENRIK, BÁRÓ EÖTVÖS JÓZSEF. Budapest, 1912. Franklin-társ. kny. 8-r. 16 l.

MARIENESCU ATANASIU. Izvoare pentru istoria bisericească ortodoxă Făscioara a II-a. Nagyszeben, 1911. Főgyházmegyei kny. 8-r. 56 l. Ára 60 fill.

MARMORSTEIN, A. Religionsgeschliche Studien. II. Heft : Die Schriftgelehrten. Pozsony, 1912. Alkalay Adolf és fia kny. 8-r. 118 l.

MATSKÁSSY ANTÓNIA. Halmágyi István »Naplói«-nak 1752—53. és 1762—69. magyar művelődéstörténeti vonatkozásai. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 8-r. 116 l. Művelődéstörténeti értekezések. 63. szám.

MAURITZ BÉLA. A Föld története. Budapest, 1912. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 30 l. »Uránia« magyar tudományos egyesület. Népszerű tudományos felolvasások. 146.

MELLER SIMON. A művészetek története a legrégebb időktől a XIX. század végéig. III. köt. ; I. Beöthy Zsolt.

MELLINGER KAMILLA. Botond. Budapest, 1912. A Nap kny. 8-r. 51 l.

MEZEY GYULA. Dessewffy Aurél gróf. Budapest, 1912. Stephaneum kny. 8-r. 22 l.

MIHALIK SÁNDOR. A római hódoltság vidékünkön. Lugos, 1912. Sziklai Lajos kny. 8-r. 1—50 l. A budafoki m. kir. állami polgári fiu- és leányiskola 1911/12. évi értesítője.

MIKES LAJOS. Beethoven élete ; l. Rolland.

MOLITORIS KÁROLY. A lechmezei csata 955-ben. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 8-r. 24 l. Értekezések a kolozsvári m. kir. Ferencz József tudományegyetem közép- és újkori történelmi szemináriumából. 3. szám.

NAGY LÁSZLÓ. Magyar fegyverek 1630—1662. Temesvár, 1911. Csanádegyházmegyei kny. 8-r. XII. 109 l. Művelődéstörténeti értekezések. 60. szám.

NAGY RÓZSA. Magyar viselet a XVIII. század végén és a XIX. század elején. Budapest, 1912. Neuwald Illés utódai kny. 8-r. 57 l. Művelődéstörténeti értekezések. 62. szám.

NÉMETH SÁNDOR. Herondas és Theokritos. Budapest, 1912. »Élete« kny. 8-r. 49 l.

NICOLINI EUGÉNIA. Az érzelmes tündérvjáték. Raimund hatása a magyar drámairodalomra. Budapest, 1912. Neuwald Illés utódai kny. 8-r. 62 l.

NIKLAJ PÉTER. A kereskedelmi választmány jelentésének tárgyalása az 1843/44. évi országgyűlésen és előzményei. Budapest, 1912. »A Nap« kny. 8-r. 57 l.

NOVÁK JÓZSEF. A görög szabadságharc és Ypsilanti Sándor 1820—21. Budapest, 1912. Pátria kny. 8-r. 44 l.

ORTVAY TIVADAR. Pozsony város története. IV. kötet. Első rész : A város politikai szereplése a XVI-ik század első felében, a mohácsi vésztől I. Ferdinánd király haláláig 1327—1564. Pozsony, 1912. Eder István kny., nagy 8-r. XV, 446 l.

OSLWALD. Feltalálók, felfedezők, nagy emberek. Ford. Kósa Miklós. Budapest, 1912. Budapesti Hirlap kny., kis 8-r. 317 l. Ára 1 kor. 90 fill. Világkönyvtár.

OSZTROVSZKY JÓZSEF. Adatok Kevevára XVIII. századi multjából. Temesvár, 1911. Csanádegyházmegyei kny. 8-r. 12 l. Értesítő a kevevári m. kir. áll. polgári fiúiskola VII. évfolyamáról. 1910/1911.

PÁLMAI SÁNDOR. Szoblahói Pálmay József családtörténetirő magánlevéltárának anyaga 1526—1849. Maros-Vásárhely, 1911. Kossuth-nyomda nagy 8-r. 68 l.

HAZAI HIRLAPOK REPERTORIUMA.

(1908., különösen júl. 1. — decz. 31.)

ZENETÖRTÉNET.

A magyarországi rutének dalai. Szémán Istv. — M. Állam 1908. 24—25. sz.

Liszt Ferencz és ifjúkori szerelmei. Antalik Károly. Egyetértés. 1908. decz. 25.

Klein Henrik, Erkel Ferencz zenetanítója. Vasárn. Ujs. 1908. 37. sz. *Boka Károly 48-as cigányzenekarvezető (és Kossuth L. primása.)* (Megh. 1860). Életrajzi adatok : Pesti Hirl. 1908. okt. 31.

Régi urak, régi cigányprimások. Móricz Pál. Budap. Hirl. 1908. decz. 10.

SZÍNHÁZ.

Prónai Antal, A piaristák színjátéka Pesten (1907). Ismert. Gálos R. Századok, 1908. 352. l.

101 esztendő előtt. (A magy. színház megnyitása.) Váradi Antal. Az Ujság 1908. okt. 3. (Kiterjeszkedik a Nemzeti Színház megnyitására is. 1837).

A magyar színészet Erdélyben 100 évvel azelőtt. Horváth Janka. Vas. Ujs. 1908. 425. l.

Az erdélyi színészet története. Egressy Ákos nyomán. Egyetértés decz.

13. (Kocsi János társulata 1793—1820-ig.)

A régi budai színház. C. B. (1793—1865.) Magy. Hirl. 1908. okt. 1.

Kossuth Lajos színházi polémiái. (1841.) Gyulai Aladár. Budapest, 1908. decz. 27.

Temesvár magyar színésze hajdan és most. Krecsányi Ignác. Temesv. Hirl. 1907. 295. sz.

A magyar Opera pragmaticai története. Moravcsik Géza. (Beöthy Emlékkönyv.) Bpesti Hirl. 1908. okt. 22.

Egressy Ákos. (Születésnapjának 100. évfordulója alkalm.) Váradi

Antal. N. Pester Journ. — és *Kacziányi Géza.* Alkotmány nov. 3.

Egressy, Bajza és Radnótfáy. Molnár László. Budap. Hirl. 1908. nov. 1.

A nemzeti színház tagjai 1848-ban. Váradi Antal. Az Ujság 1908. szeptember 22.

A Makranczos hölgy első magyar fordítói és előadói. Bayer Józ. Shakespeare-Tár. 1908. 241. l.

Bírálat »Hamlet« előadásáról. (1815. okt. 15.) — Bayer Józ. (Beöthy Emlékkönyv.) Bpesti Hirl. 1908. okt. 22.

ALKOTMÁNY ÉS JOGTÖRTÉNET.

A magyar alkotmányjog és a külföldi tudomány. (Tezner és iskolája.) Budap. Hirl. 1908. decz. 29. (Egyúttal Timon Ákos jogtörténetének új kiadását ismerteti.)

A címér és korona (h.). Alkotmány 1908. okt. 28.

A főkegyúri jog és az autonómia. Turi Béla ily cz. művét megírta dr. F. S. (chiller) a Pester Lloyd 1908. aug. 5. számában.

Régi hazai büntetések. Vajna Károly ily cz. művét (1906.) ism. Varró Istv. az Ethnogr.-ban. 1908. 61. l.

Győrmegyei boszorkányszerek. Zoltán Vilmos. Budap. Napló. 94. sz.

Kínvallatás a régi Pesten 1754. (A kínpadra vont Vojnovich vádlott vallomásainak jegyzőkönyve.) Bpesti Hirl. 1908. okt. 28.

Diákok büntetése a 18. században. (A nagyenyedi collegium jegyzőkönyvei nyomán.) — Budap. Hirl. 1908. decz. 4. (Fogság, pénz- és botbüntetések járták.)

ETNOGRAFIA.

Adatok a fogarasmegyei oláhság néprajzához. Sebők Samu. Népr. Ért. 1908. 59. l.

Mirizsló község tárgyi néprajzához vázlata. Szilády Zolt. dr. Néprajzi Ért. 1908. 35. l.

Hódmezővásárhely néprajzához. Muzsi Ján. — Orsz. Ref. Tanáregyes. Évkönyve. VII. 113. l.

Újévi népszokások és babonák hazánkban. Beluleszko S. — A Kor 1908. 25. sz.

Vízkereszt népszokások. Csudáky Bert. Budapest, 1908. 11. sz.

A husvét és a hímestojás Losonc palócz vidékén. Fábíán Gyula. Népr. Ért. 1908. 29. l.

Karácsonyi népszokások. Budap. Hirl. 1908. decz. 25.

Iglóer Kripplein (Karácsonyi szokások). Weber Rud. — Karpathen-Post. 1908. 52. sz.

Tetétleni népszokások (folyt.). Liszt Nánd. Ethnogr. 1908. 238. l.

- Régi leánykérő-mondókák Udvarhelyszékből.* Gyórfy Lajos. Ethnogr. 1908. 317. l.
- Lakodalmi meghívó 1827-ből.* Krónikás. Nagyköri Hirl. 1908. 37. sz.
- A pesti törvényhallgatók tánczrendje 1848-ban.* Vas. Ujs. 1908. 9. sz.
- Einiges vom Aberglauben der Rumänen. Teutsch* Gyula nyomán Lucea a »Die Karpathen« folyóiratban 1908. 365. l.
- Igézés Ujbányán 1637-ben.* Bpesti Hirl. 1908. 149. sz.
- A halottlátó.* B. Nyáry Alb. Ethnogr. 1908. 91. s k. l.
- Szarvasvidéki babonák.* Mátrayné Varga Róza. Ethnogr. 1908. 159. l.
- Privigyé és vidékének babonái, házi gyógyszerei.* Sztancsek Józ. Ethnogr. 1908. 99. l.
- Orvostudakozás a 16. században.* Takáts Sándor. Bpesti Hirl. 1908. szept. 30.
- Oláhlapádi babonák és népies gyógymódok.* Pávai Fer. Ethnogr. és kül. leny. (Hornyánszky.)
- A régi magyar nők öltözte.* Prepeliczay Eleőd. Délmagy. Közl. 1908. 73. és 115. sz.
- Adatok az erdélyi férfviselet történetéhez a XVII. században.* Dr. Szendrei János. Archäol. Értes. 1908. 97—122. l.
- Sächsische Bauerntracht.* Ungar Hans. Die Karpathen. II. 1. (1908.) 118. l. — *Sächsischer Häuserschmuck* (u. ott. 710. l.). *Volkslieder* (u. ott. 481. l.).

KÖZGAZDASÁG.

- Tolna vmegye közgazdasági leírása.* Daróczy Aladár. Közgazdas. Szemle 1908. 3—5. szám (körülb. 1720 óta).
- Furnica* Demitru, *Din Istoria comerțului la Romani.* (Bukarest, 1908/9.) Ismert. a Pester Lloyd. 1908. decz. 13. (Szól részletesebben 1592—1855-ről, de megelőzőleg III. Endre és IV. Béla intézkedéseiről is szól és az oláh vajdák Erdélyvel való kereskedelmi összeköttetéseiről.)
- A magyar ipar fejlődésének története.* Csujáné-Dienes Janka. Iparvédelem. 1908 okt.
- A magyar sernevelők.* Takáts Sándor. Budap. Hirl. 1908. decz. 16. (Ezt a virágzó iparágat a XVII. század három utolsó évtizedében I. Lipót reakciója tette tönkre.)
- A vásári a régi vásárokon.* Budap. Hirl. 1908. decz. 10. (Legrégibb említés 1055, 1161 (nyitrai vásár), 1183; tov. Eperjes kérelme Zsigmond királyhoz 1435.)
- Orros-Nagy Balázs debreczeni lakos feljegyzései a zárkovácsokról a XVII. században (1696).* Bpesti Hirl. 1908. szept. 22. (A zárak és lakatok áráiról.)
- Kerekes György.* A kassai iparoscéhek életéből 1597—1647 (Iparosok olvasótára. 14. évf. 1908. 7—8. sz.); A kassai kereskedők Bécs felé fordulnak (Kereskedelmi Szakoktatás. 14. évf. 1908. 63. l.); Rákóczy Centum gravaminájának gazdasági pontjai. [u. ott 15. évf. 94. l.]; A legrégibb kereskedelmi czéhszabályok (u. ott 358. l.); Günther Mihály kassai nagykereskedő végrendelete (u. o. 403. l.); Kassa kereskedelem-történetéből (u. o. 516. l.).
- Kékessy Árpád, A magy. vasutügy története.* (1908.) Ismert. a lapok 1908. nov. 2. és 3.
- A magyar munkásság helyzete.* Nagyiványi Fekete Gyula. Budap. Szemle 1908. decz.
- A bosnyák-hercegovinai gyarmatos.* Somogyi Euthym. Budap. Szemle 1908. decz.

FIUME A XV. SZÁZADBAN.

— HETEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

Mennyi alapja volt e vádaskodásoknak, azt nem tudhatjuk. Wallsee Rambert gróf 1444-iki kiváltságlevelében az az intézkedés foglaltatik, hogy adósságot Fiumében idegentől csak akkor szabad behajtani, ha az adósságlevelben ez egyenesen ki van mondva, vagy ha az adósság Fiumében köttetett.¹ A vád első része arra látszik mutatni, hogy a fiumei kormány e tekintetben néha túllépte illetékességi hatáskörét. Tény az, hogy a szabadszájú pap ez egyszer darázsfészekbe nyúlt. A tanács az üzenet vétele után maga elé idéztette — *a S. Vito templomba* — és kérdőre vonta. Miután Radolich beismerte, hogy a terhére rótt szavakat csakugyan monddta, s e vallomást Zaninich Márton polgár, a ki az üzenet átadásánál jelen volt, mint tanu szintén megerősítette, a tanács a következő szigorú ítéletet hozta: *»tekintetbe vévén, hogy Márk pap Fiume községében lázadást szítani és meghasonlást előidézni törekszik, kétszáz arany bírság terhe alatt rögtön el kell hagynia a várost és onnan tíz mértföldnyi távolságra költöznie; visszatérnie tilos ugyanekkor a bírság terhe alatt, mindaddig, amíg arra a hűbérúrtól vagy a tanácstól engedélyt nem nyer.*²

A hevesvérű Radolich pap tehát kénytelen volt a száműzetés keserves büntetését elviselni. Csak öt hónap mulva kapott kegyelmet és engedélyt a visszatéréshez, akkor is csak feltételesén. Előbb ünnepélyesen meg kellett fogadnia, hogy: zentúl soha és sehol sem avatkozik a hatóság dolgaiba; — senkit sem fog szidalmazni, legkevésbé pedig a tanácsurakat; — nem szabad ügyvédeskednie (*advocare*) a hatóság előtt senki képviselőjében, — testvérei és cselédei kivételével;³ — semmiféle botrányt (*scan-*

¹ L. C. 174. l. A szabadságlevél kelte: 1444. V. 27.

² »considerantes quod predictus presbiter Marcus querit incitare rumores et facere desidia« (sic) stb. L. C. 368. l. 1449. I. 22.

³ Úgy látszik e feltételből, hogy valami idegen adós hozzáfordult pártfogásért, s mivel mégis elítélték, azért gerjedt a prókátorkodó pap akkora haragra a tanács ellen.

dalum) nem szabad elkövetnie; — megölt fiáért pedig se szóval, se tettel nem szabad bosszút állania.¹ Csak miután e föltételeket elfogadta, térhetett vissza ismét Fiuméba; ugyanez év május utolsó napján már ismét a városban találjuk.²

Sok tekintetben érdekes háttere van a föltételek utolsó pontjának, mely szerint Márk pap megfogadni köteles, hogy nem áll bosszút fia haláláért. Ez a fiu olyan alma lehetett, amely nem messze esett fájától: házsártos, kötekedő természetű. Az okmányok »*Antonius dictus Antonaz*» néven említik. (*Antonaz* vagyis *Antonazzo* peiorativuma, »rossz« mellékjelentéssel bíró alakja az *Antonio*-nak. Az olasz irodalmi nyelv ily jelentésű — *accio* képzőjének a velencei tájszólásban = *azzo* felel meg. V. ö. *uomaccio* = rossz ember, *ragazzaccio* = rossz gyerek, *vinaccio* = vinkó, lőre.) Ez az *Antonaz* hát amolyan falurossza, duhaj fiatal ember lehetett. Jellemére élénk világot vetnek erőszakos halálának körülményei.

Egy okmányunk ugyanis részletesen előadja az eseményt. A grófi palotában (»*in palatio domini de Valse*,« vagyis a várkastélyban) *Raumacher Jakab* kapitánynál tánczestély (*corea*) volt. Amint javában folyt a táncz (»*dum corizaretur*«), *Radolich Márk* pap fia, a mondott *Antonaz*, — a ki alig volt meghíva, — *álarczosan elfátyolozva* (*larvatus, habens vellum ante faciem*) betolakodott és nagy botrányt mívelt. Némelyek szerint *megcsókolta* a vendéglátó kapitány leányát, mások szerint csak csókot vetett feléje. Ebből, úgy látszik, nagy kavarodás támadt, melyben a merénylő, — a ki támadóival valószínűen verekedni kezdett, — életét vesztette. Megölője gyanánt *Chergnavezich Barulus* (Bertalan) fiumei polgárt emlegették. A kapitány aztán a tanácscsal együtt vizsgálatot tartott ez ügyben. A közvélemény inkább a merénylőt, mint gyilkosát ítélte el. Okmányunk szerint *Rusevich Antal* polgár, *Vida* bíró fia, úgy nyilatkozott, hogy nem volt ugyan jelen az esetnél, de ha ott lett volna, az illetőt ő is megverte, hajánál fogva czibálta s a palotából kilökte volna. *Rocca Miklós* polgár (*Ser Nicolaus a Rocha*) meg úgy vallott, hogy ő ott volt, de nem látta az esetet; mikor a mellette állók figyelmeztették, csak azt látta, hogy *Antonaz* közvetlen a kapitánykisasszony mellett van. Ha látta volna a dolgot, bizony egyikük pórúl járt volna. — A tanács a tanúk kihallgatása után a gyilkossággal vádalt *Chergnavezich Barulus* felmentette (»*pse erit liber a prescripto Antonio*«); — az azonban nincs kimondva, hogy nem volt része a dologban. A megöltnek rokonai azonban nem nyugodtak bele a fölmentésbe és az ügyet *Reichenburger János*hoz, a *Wallsee* grófok

¹ L. C. 380. I. (1449. V. 13.)

² L. C. 381. I.

duinoi és karszti főkapitányához föllebezték meg, a kit fölkértek, tegyen igazságot, majd ha személyesen eljön Fiuméba.¹

Úgy látszik, ez ügyből kifolyólag kegyelmeztek meg a száműzött apának, hogy az esetnek élet vegyék, s őt hallgatásra bírják.

Radolich Márkhoz hasonlóan rossz hírű pap volt ez időben *Susich György*, a ki mindamellett kanonoki stallumra áhítozott s igyekezett ehhez a tanácsurak pártfogását kinyerni. A káptalan azonban ez ellen tiltakozott. Négy kanonok a tanács előtt megjelenvén, ünnepélyesen kijelenti, hogy a káptalan rossz életű és rossz hírű papot (*»male condicionis aut fame«*) nem fogadhat be tagjai közé. A kapitány és a tanács arra kérték őket, vegyék fel a káptalanba kanonoknak *Susich Györgyöt*; ők ezennel kinyilatkoztatják, *»hogy semmi módon, a viláért sem bírják és nem is akarják kanonoknak befogadni, mivel erre számos közismert okból nem méltó.«*² A kapitány és a tanács erre *»megdicsérték a mondott kanonokokat, hogy ilyen papokat nem akarnak maguk közé fogadni, s helyeselték és megerősítették a mondott káptalan előírását és gyakorlatát, a mely azt akarja, hogy semilyen rossz életű vagy rossz hírű pap ne fogadtassék be a mondott káptalanba kanonoknak.«*³

A kanonokok, bár ez egy esetben dicséretre méltó egyetértéssel járnak el, egymás közt ezentúl is folytonosan viszálykodnak. Úgy látszik, két pártra oszolnak. A már ismert *Lisignich Antal*, *Scolich Vida* és *Vidazich Sándor* összetartanak és mintha végét akarnák vetni bizonyos visszaéléseknek. — 1456-ban *Suselich János* kanonoktársukat, a káptalan kincstartóját (*»camerarius«*) vádolják be a polai püspöknél; a följelentett kincstartó ellenük rágalmazásért óvást emel a közjegyző előtt, 200 arany kártérítést követel és bejelenti, hogy személyesen elmegy Polába a püspökhöz, elégtételt keresni.⁴

Ugyanez a három kanonok (egyikük, *Vidazich Sándor*, már a következő évben plébános) még ugyanez évben bevádolja *Vidotich Máté* papot is a püspöknél. A mire a bevádolt pap *atyja*, *Vidotich Pál* borbély, a vádat hamisnak állítván, a közjegyző előtt óvást emelt; bejelenti, hogy orvoslásért a püspökhöz utazik, s utiköltségei fejében 100 arany erejéig kártérítési keresetet indít.⁵

¹ L. C. 379—80. l. (1449. V. 12.)

² »quod nulla via mundi ipsum possunt vel volunt acceptare in canonicum, cum non sit dignus pluribus de causis omnibus notoriis«. L. C. 199. l.

³ »prefatos canonicos laudarunt, quod tales presbiteros in canonicos acceptare nolunt et rectificaverunt et confirmaverunt scripturam sive consuetudinem dicti capituli volentem, quod nullus presbiter male condicionis aut fame debeat in canonicum dicti capituli acceptari.« U. o. 1444. év.

⁴ »Datum ante macellum terre Fluminis.« L. C. 593. l. (1456. I/3.)

⁵ L. C. U. o.

Ugyancsak ez évben Bertalan csizmadia is, Vida alszerpap apja a székesegyház sekrestyéjében vádat emel ugyancsak (Vidotich) *Máté pap* ellen, hogy róla, nejről és kispap fiáról gyalázó híreszteléseket íratott a püspöknek. Bejelenti, hogy személyesen Polába megy orvoslásért s úti költségeiért 4 arany kártérítést követel.¹ (Mindezek daczára a következő évben Vidotich Mátét már mint kanonokot találjuk említve.)²

Két évvel utóbb *Repeglich Antal* pap az újonnan (1457-ben) megválasztott *Vidazich Sándor* plébánost gyalazza, azt híresztelvéen róla, hogy »méltatlan állapotban« misézett. A plébános a főesperes előtt óvást emel e rágalom ellen, bejelentvén, hogy elégtételért a püspökhöz megy Polába s kártérítésül utazása minden egyes napjáért 40 soldót (vagyis 2 lírát) követel.³

A káptalan kanonokai és papjai azonban nemcsak egymás közt pörölnek és civakodnak állandóan, hanem néha az ágostonrendi szerzetesekkel is háborúságba keverednek. *Domokos* ágostonrendi klerikus 1450-ben csúf és gyalázó szavakkal (*»verba turpia et vituperosa«*) illeti *Melcherich Vida* kanonokot, a ki e sértésért vádat emel Micholich János főesperes előtt, kijelentvén, hogy orvoslásért Polába megy a püspök elé s útiköltségei fejében 10 arany, — a becsületsértésért pedig 100 arany kártérítési keresetet indít.⁴

Am a világiak sem igen tartják tiszteletben a káptalan papait. Már láttuk, hogy 1446-ban Glavinich Péter (az előkelő Glavinich családból) Visignich Antal kanonokot eltiltatta a misézéstől. 1453-ban meg *Malivanich Jakab* jómódú polgár azzal vádolja meg *Susselich János* kanonokot, hogy András íjjártó mester végrendeletét *hamisan írta meg*. E miatt a káptalan a kanonokot hivatalától és javadalmaitól fel is függesztette; de utóbb a tanács fölmentette a vád alól, mire óvást emelt és kártérítési pört indított a rágalmazó ellen.⁵

Az *ágyasok tartása és családalapítás* akkor még általános a fiumei papság körében. Az okmányok mint egészen magában értetődő és rendjén levő dolgot említik az ilyen eseteket, minden teketória nélkül. Láttuk már, hogy *Máté* főesperesnek és plébánosnak Vida nevű fia volt, a kit származása alapján, az általános helyi szokást követve, *Plobanich*-nak (plébánosfnak) neveznek a hivatalos okmányok is.⁶ *Máté* plébános utódának, *Cresolich*

¹ L. C. 623. és 626. l. között.

² L. C. 659. l.

³ L. C. 663. l. (1458. XII/1.)

⁴ L. C. 413. l.

⁵ L. C. 496. l.

⁶ L. C. 1437. V/26, VIII/26.

Gáspár plébánosnak is volt elismert gyermeke. E plébános 1457-ben elhalván, *Katalin* nevű lányt hagyott hátra, a ki akkor még kis-korú lévén, *Miholich János* főesperes s a két bíró (*Toncovich Grisan* és *Tonsa ser Nicole*) gyámot rendeltek számára.¹ *Radolich Márk* papnak már nevezett *Antonaz* nevű fián kívül még egy *Dominika* nevű leánya is volt. Ez felserdülvén, a tanács — valószínűleg saját megkeresésére — kijelenti, hogy »*nagykorú lévén, szabadságában áll, akar-e apjának engedelmeskedni vagy sem*«. ² (Valószínűleg házasságról lehetett szó.) *Márk* papnak az *ágyasát* is név szerint ismerjük; *Miseniza Doda* volt a neve. A pap, ki — mint láttuk — az egész világgal pörösködött, a saját ágyasával sem tudott békén megférni; anyagi kérdések miatt pörbe szállottak egymással és ügyüket a tanácselő vitték, a mely a következő módon ítelt: »*Márk pap nem tartozik számot adni ágyasának; Miseniza Dodának ennek azon dolgairól, a melyeket ő (Márk) használt és élvezett; viszont Doda sem köteles neki számot adni (Márk pap) azon dolgairól, melyeket ő (Doda) használt és élvezett; a mit pedig zálogba kapott a paptól, azt ez csak pénzül válthatja vissza*«. ³

Más igen érdekes példa, mely e kor erkölcsi felfogását e tárgyban legjobban jellemzi, a következő: — 1445-ben megjelen a tanács előtt *György, néhai Simon pap fia*, atyai jussát követelvén. A tanács ez ügyben a következő figyelemre méltó elvi jelentőségű határozatot hozza: »*A mondott néhai Simon papnak valamennyi és minden egyes jószágja és mindaz, a mi valaha neki járt vagy hozzá tartozott, vagy bármikor neki járhatott vagy hozzá tartozhatott volna, a nevezett György, néhai Simon pap fiáé legyen és őt illesse, mint legközelebbi hozzátartozóját. Mert Fiume városának elfogadott és mindenben megtartott szokása az, és mindig is az volt: hogy t. i. törvényes házasságból nemzett fiúk vagy leányok hiányában vagy nem létében a meg nem engedett és kárhuzatos nemi közösülésből származó fiúk vagy leányok örököljenek a végrendelet nélkül elhalt atya vagy anya után; mert senki nem áll közelebb hozzájuk, mint fiúk vagy leányuk, mivel saját vérükből valók*«. ⁴

¹ L. C. 643. l. (1458. III/17.)

² »cum sit legitime etatis, sit in sua libertate, si vult obedire patri suo vel non«. L. C. 276. l.

³ »Presbiter Marcus nullam teneatur reddere rationem Dode Misenize concubine sue de bonis sive rebus ipsius Dode, quas ipse usufructavit sive gavisus est; et similiter dicta Doda nullam teneatur reddere rationem prefato presbitero Marco de bonis vel rebus ipsius presbiteri Marci, quas ipsa usufructavit vel gavisus est« etc. L. C. 276. l.

⁴ »quod omnia et singula bona dicti qd. presb. Simonis et que quando-cunque ipsi spectabant et pertinebant sive spectare et pertinere quando-cunque poterant, essent et esse deberent dicti Georgii filii qd. prefati presbiteri Simonis tanquam propinquioris eo quod consuetudo diete terre

A környéken sem lehettek más állapotok. *Belumama Miklós* fiumei polgárról okmányilag tudjuk, hogy a boldogult *veglai János papnak* volt a fia (*»filius quondam presbiteri Johannis de Vegla«*).¹ Laza erkölcsre mutat a fiumei *Micholich Jakab pap* esete, a ki egy okmányunk szerint rosszra akarja csábítani Pertusano Péter lányceselédét, Milkát, a miért ez gazdája ösztökélésére őt a bírák előtt följelentette. A beidézett tanuk — *Lepanich Máté* és *Visignich Antal* kanonokok — elég terhelőleg vallottak.²

A papok családalapításának említett számos példái különben az egész középkoron át nemcsak Fiumében és környékén fordultak elő. A coelibatus intézménye daczára a XII. század végén *Olaszországban* és *Angliában* is voltak nős papok. *Magyarországon* még a XIII. század elején is nős emberek lettek misés papokká; — vagy már mint fölszentelt papok vettek nőt s azt feleségül tartották, noha az egyház felfogása szerint csak ágyasnak volt tekinthető. Így 1210-ben *Apos* győri kanonok, *»ha az Isten fűt adna neki«*, arra hagyja néhány jobbágyát.³ A *baseli zsinat* pedig ép az itt tárgyalt korszak elején, 1435-ben, szigorú büntető intézkedéseket hozott a vad házasságban élő papok ellen,⁴ a mi arra mutat, hogy e visszaélés még a XV. században is általánosan el lehetett terjedve.

A fiumei papság fegyelmezetlenségét és szabadosságát jobban megérthetjük, ha figyelembe vesszük, hogy az alig véget ért nagy egyházszakadás még mindig érezte bomlasztó hatását, sőt ép e negyedszázadban megismétlődött az elfajult *baseli zsinaton* (1431—1449.), amely vizzályba elegyedett magával a jogszerű pápával, *IV. Jenővel*; 1439-ben kimondotta, hogy felette áll, s még ugyanez évben letette és ellenpápát választott. Mindez események káros befolyást gyakorolhattak a fiumei papság egyházi szellemére is. A meglazult egyházi fegyelmet csak későbbben állította teljesen helyre a *tridenti zsinat*.

A mi a fiumei papoknak ezenkori *műveltségét* illeti, az aligha különbözhetett sokban az akkori szerb vagy orosz pópákétól. Hiányzott benne az akkori nyugati keresztény kultúra egyik leglényegesebb eleme: *a latin nyelv ismerete*. A fiumei jezsuita kollé-

fluminis approbata et semper observata talis fuit et est: videlicet quod deficientibus vel non existentibus filiis aut filiabus ex legitimo matrimonii procreatis, filii aut filie ex illicito et damnato coitu procreati patri intestato et similiter matri intestate succedant, cum nullus sit propinquior patri aut matri, quam filius aut filia, cum sint eorum sanguis.« L. C. 293. l.

¹ L. C. 487. l. (1453.)

² L. C. 1438. V. 28.

³ Pauler Gy.: *A magyarnemzet története az Árpádok alatt*, I. k. 461. l.

⁴ Prusz u. Pfluck-Harttung: *Gesch. des Mittelalters* (Flathe: *Allg. Weltgeschichte* VI. k.) 402. l.

gium évkönyvírója még 1627-ben (*két század mulva*) is ezeket mondja: »ezen a vidéken a lelkészek — a köznép »pop« néven hívja őket — legnagyobb részét nem értenek latinúl; csakis a glagolit (ó-szláv) írást-olvasást ismerik, s a pusztá papi néven kívül a lelkési hivatalos rendes teljesítésére szükséges irodalmi készségnek teljesen híjával vannak.«¹

Okmányainkból kitűnik, hogy a fiumei papok a XV. században sem tudtak latinúl. Irni-olvasni valószínűleg csak szlávul tudtak. Már említettük azt a szerződést, melynek alapján *Visignich Antal* kanonok elvállalja, hogy a bihácsi *Zorich István* fiát a szláv betűvetésre tanítja (*»ipsium bene et diligenter docere literam sclabonnicam«*)² Említettük azt is, hogy *András* íjjártó végrendeletét *Susselich János* kanonok szlávul (*»in sclabonico«*) írta meg.³

Felhoztuk már azokat az adatokat is, amelyek amellettt tanuskodnak, hogy a káptalani székesegyháznak is szláv volt a szer-tartási nyelve. Erről teljes bizonytságot nyerünk a városi tanács 1443. évi végzéséből, a mely szerint *ezentúl* latin legyen a székesegyház és a káptalan nyelve. E rendkívül érdekes végzés szó szerint ekképen hangzik:

»Mindnyájan egy szívvel-lélekkel és teljes erejükkel azon igyekezzenek, hogy *Fiume* városa *Boldogasszony* templomának és a káptalannak is latin legyen a nyelve; senki közülök ennek soha ellene nem szólván, sem ellene nem cselekedvén, azon eskü alatt, melyet kegyelmes *Urunknak* és *Fiume* városának tettek.«⁴

¹ Plerique enim mystae harum partium — Popos vulgus appellat — litteraturae latine expertes, unius Glagoliticae lectionis et scriptionis notitia tincti, praeter inde presbyterorum nomen reliqua ad Sacerdotale munus rite obeundum supellectile litteraria destituuntur. — *Historia Collegii Fluminensis Societatis Jesu* (1628—1737. év) 6. l. — Kézirat *Fiume* város könyvtárában.

² L. C. 1437. V/2.

³ L. C. 496. l.

⁴ L. C. 156. l. — Itt közöljük az egész nevezetes ülés jegyzőkönyvét: »Die XXVIII. mensis Decembris in terra Fluminis Sancti Viti in statione mei notarii infrascripti. Per spectabilem ac generosum virum dominum *Jacobum Raunacher*, honorabilem Capitaneum, venerandum virum dominum presbiterum *Mateum*, archidiaconum et plebanum, — dominum *Mateum quondam Donati* (Donadovich) et dominum *Stefanum Blasnich*, honorabiles iudices terre Fluminis, — iudicem *Ambrosium* (Cresolich), iudicem *Stefanum Rusevich*, — iudicem *Maurum Vidonich*, — iudicem *Cosmam Radolich*, — iudicem *Vitum* (Rosso) *quondam Matchi*, — iudicem *Nicolaum Nicolich*, — iudicem *Tonsam quondam Nicole*, consiliarios dicte terre Fluminis capta fuit pars infrascripti tenoris:

Videlicet quod omnes unanimiter toto posse laborare debeant, quod litera latina debeat esse in ecclesia S. Marie dicte terre Fluminis et in capitulo; et quod aliquis ipsorum non contradicat nec huic rei erit unquam contrarius, per iuramentum quod Magnifico domino nostro et dicte terre Fluminis fecerunt.«

A hűbérúrnak tett esküre való hivatkozás arra látszik mutatni, hogy e végzés *Wallsee Rambert* gróf kívánságára hozott, — kétségtelenül a polai püspök szándéklatának megfelelően, a ki aligha nézhette jó szemmel latin egyházmegyéjében a szláv liturgiát. Ebben a föltevésünkben megerősít a városi tanácsnak egy későbbi, 1455-ben hozott hasonló célzatú végzése, melynél már határozottan ki van fejezve, hogy a gróf (akkor már *Wallsee Wolfgang*, — »*Bolfungus*«) »parancsára« hozott. E későbbi végzés értelmében »ezenül ne lehessen kanonokká az olyan pap, a ki nem tud latinul; kispapot pedig (clericus) nem szabad felszentelésre (»ad ordinis«) Polába küldeni (a püspökhöz), ha nem tud latinul olvasni.«¹

E végzések azonban nem vezettek tartós eredményre. A fiumei székesegyház liturgiája szláv maradt és az volt még 1593-ban is, a mikor az akkori polai püspök, *Claudio Sozomeno*, újból kísérletet tett a latin szertartási nyelv behozatalára, — a mi azonban ekkor már akkora ellenhatást keltett, hogy a tanács emiatt Ernő régens-főhercegnél² Fiumének a polai egyházmegyéből való kiszakítását és más püspökség alá rendelését szorgalmazta.³

* * *

A fiumei világi papság után meg kell még emlékeznünk az *ágyostonrendi klastrom* barátairól is. A klastrom alapítására nézve már elmondottuk, hogy az a megelőző századra tehető. A tárgyalt korszak okmányaiiban többször történik róla említés. Így egy 1459-iki okmányból megtudjuk, hogy a *bajor-cseh rendtartományhoz* tartozott; tartományfőnöke (»*pater provincialis*«) *Münchenben* székelt; pörös ügyeit oda föllebbezte.⁴ A mi anyagi viszonyait illeti, *Duinoi Hugó* lovag, mint a zárda alapítója, bőkezűen gondoskodott róla, s későbbi kegyurai, a *Wallsee* grófok is gondját viselték. Élvezte a tizednek egy negyedrészt (a másik negyedrészt a káptalant illette); ezenkívül jelentékeny fekvő birtoka lehetett. A Fiume város határában levő dolazi Szt. András és cecilinovoi Szt. Cecilia templomok gondozása fejében élvezte az ezekhez tartozó földbirtokokat és javadalmakat is.⁵ A város határán kívül

¹ L. C. 555. I. (1455. II/11.)

² II. Ferdinánd kiskorúsága idejében.

³ Fiume város tanácsjegyzőkönyvei a városi levéltárban: »*Protocolli capitanei*«, 1593. IV/21, V/13, VIII/26, IX/6. Bővebben ismertette: *Fesz A., Fiume és az uszkukok*. 82. l.

⁴ L. C. 670. l.

⁵ Kobler i. m. I. 94, 149, 151. l. — *Wallsee Rambert* 1429-iki adomány-megerősítő levele értelmében. Másolata a fiumei káptalani levéltárban.

a Karszton két nagyobb majorsága volt, a »villa Linda«¹ meg a »villa Studena« (Castuától északra); a közeli *guteneggi* Wallsee-uradalom négy községének (*Podgraje, Sabice, Gratos* és *Drepzak* falvaknak) tizede (a gabona, méz és bárányok után) a fiumei zárdat illette.²

A közjegyzői okmányokból a klastrom anyagi ügyeit illetőleg megtudjuk, hogy 1459-ben 50 líráért malmot vesz Grohovóban.³ Adósai is vannak: 1455-ben a laibachi Rompler Jakab felesége száz arannyal tartozik a zárdának.⁴

A mi a klastrom priorait és barátait illeti, első priorául még 1371-ben *János* barát van említve a fiumei társas káptalannak egyidejű okmányaiban.⁵ Az ez után egészen az általunk tárgyalt korszak elejéig szereplő priorok:

Pál, a ki 1417-ben *pedenai püspökké* neveztetett ki.⁶

János, 1418-ban.⁷

István, laibachi, (de Lubiana) 1427-ben.⁷

János (de Reychenbach), 1428-ban.⁷

A mi korszakunkban a közjegyző hivatalos könyvében *Albert* prior szerepel 1443-ban.⁸ Utána *Márk* prior következik,⁹ a ki 1459-ben okmányilag már mint püspöki helynök (*vicarius*) említetik¹⁰ és 1462 óta *zenggi püspök*.¹¹

Abból a tényből, hogy egy félszázadon belül e zárdának két főnöke is elnyerte a püspöksüveget, méltán következtethetjük, hogy a fiumei ágostonrendi klastrom nagy tekintélynek örvendett; a mi mellett az is szól, hogy korszakunkban *hiteles helyül* is szerepel: a zálogba vetett tárgyakat — a prior kezéhez — a klastromban helyezik letétbe.¹²

¹ A krajnai *Lippa* helységnél (*Lipa* szlávul, *Linde* németül, a. m. hárs).

² *Kobler* (i. m. I. 95. l.) említ még Fiume területén egy *Sz. Miklós* és egy *Sz. Márton* templomot, mint e klastrom tartozékait (az első a *Reccicze* nevű dűllőben, a második a terület Castua felől való nyugati határán); — okmányaink ezeket nem említik, de az 1429-iki adománylevél felsorolja, tehát a XV. században már megvoltak. — *Silvino Gigante: Gli Agostiniani del convento di San Girolamo* cz. tanulmányában (*Bullettino della Deputazione fiumana di storia patria. I. 16—95. l.*) ismerteti a zárda 1536-iki birtokállományát, mely akkor már tetemesen megnövekedett.

³ L. C. 678. l.

⁴ L. C. 584. l.

⁵ (1371 márcz. 10.); — *Kobler* i. m. I. 94. l.

⁶ *Kobler* i. m. I. 96. l.

⁷ *Gigante*, i. m. 36. l.

⁸ L. C. 142. l. — *Gigante* szerint a szerzet okmányaiban említve az 1435. és 1440. éveknél is.

⁹ L. C. 424. l.

¹⁰ L. C. 1459. III. 8.

¹¹ *Kobler* i. m. I. 96. l.

¹² L. C. 595. l. (1456. év.)

A szerzetesek közül név szerint vannak említve: György barát, Miklós barát, *pagoi* Antal és *cremonai* Benedek; mint novicius: Domokos (*Domenicus clericus*).¹ Látjuk ebből, hogy a barátok közt már ekkor olaszok is voltak, míg a káptalani papok közt egyet sem találunk. A más vidékekről jött szerzetesek Fiumében a nyugati kereszténység és latinus műveltség képviselői és terjesztői gyanánt tekinthetők, míg a világi papok inkább a helyi hagyományok és szláv jelleg őrzői voltak. Az ágostonrendi klasztrromplomát tényleg a XVI. századtól kezdve már egészen olasz templomnak tekintették, s a nagybőjti hitszónoklat olasz nyelven folyt benne.²

* * *

A fiumei papság elősorolt fogyatkozásai daczára e korszakban *eleven hitéletet* találunk Fiumében, melyet egyes papok kihágásai nem bírtak megingatni. A tanács állandóan őrködik a vallás parancsainak betartása felett. Restauráltatja a főtemplomot;³ annak jó karban tartására gondnokokat (*gastaldiones*) rendel; felügyel az ünnepnapok és vasárnapok megszentelésére: 1454-ben 2 líra bírság terhe alatt megtiltja, hogy ünnepnapokon mise előtt bárki is koetsmát nyisson; »a boltok zárva tartandók; a kereskedelmi üzleteknek, adás-vevésnek, vásárnak és szolgálai munkának szünetelnie kell, 5 líra bírság terhe alatt».⁴

Egyesek is buzgón gondolnak az egyház gyarapítására. *Micholich Miklós* bíró, — János főesperes testvére, — saját költségén renováltatja s új oltárral láttatja el a Mária székesegyház egyik kápolnáját;⁵ majd később a főtemplom közelében saját költségén különálló kápolnát épített, valószínűleg elhalt atyja védőszentjének, Antal apátnak tiszteletére. A hívők végrendeleteikben többször megemlékeznek a káptalani egyházzól, amint kitűnik az 1454-iki tanácsvégzésből, mely szerint »minden végrendelet érvénytelennek tekintendő, a míg a mondott egyházra hagyott javak ki nem adattak; az eddig még ki nem adott egyházi hagyatékok pedig egy e célra kiküldendő bizottság által szigorúan behajtandók.⁶ A székesegyház ülései (»*stallum*, — *oraculum ligneum*, — *sedes*») magántulajdont alkotnak; 1457-ben

¹ L. C. 1439. IX/11. ; 670, 262, 118, 413. l.

² L. C. Kobler i. m. I. 98. l.

³ L. C. 129. l. — 1442-ben. A javítási munkáról az előző 3. fejezetben bővebben szözlottunk.

⁴ »... nulla apoteca aperiatur, nec aliquid vendi possit, nec aliquid opus servile fiat, neque aliquid forum sive mercatum.« L. C. 516. l.

⁵ L. C. 243. l.

⁶ L. C. 515. l.

az *Andregetich* testvérek egy ily imaszék birtokáért pört indítanak *Maurich Simon* polgár, a Máriaegyház gastaldiója ellen a főesperes előtt ; a pör felkerül egészen a polai püspökhöz.¹

A hitélet legfőbb szerveiül tekintendők a különféle *jámbor társulatok* vagy *testvérségek* (*»fraternitates«*). Ezek Fiumében olasz mintára alakultak ki ; egyes templomokhoz, oltárokhöz vagy védőszentekhez kapcsolódtak s nem vették fel a germán típusú iparoszéhek formáját.² Hozzájárultak az illető templom vagy oltár fenntartásához és diszítéséhez s közös lelki gyakorlatokat végeztek. A tárgyalt időszakban legelőkelőbb ily testvérség a székesegyházzal kapcsolatos *Mária-társulat* (*»fraternitas S. Marie«*). Az okmányok sűrűn említik. Tekintélyes vagyona lehetett : egy előkelőbb fiumei család sarja *Blasinich Ivaci*us bíró, a ki 1439-ben halt el, reáhagyta összes vagyonát.³ Háza is volt a városban, melyet a gazdag *de Barnis Miklós* tartott bérben.⁴ A társulatnak egy *malmáról* egy 1439-iki okirat tesz említést.⁵ 1448-ban egy *»muraleát«* (fallal kerített mívelt telket, campagnát) ad el 40 líráért *Malivanich Jakab* polgárnak.⁶ *Szölleje* is van a külterületen a Sz. András templom mellett, melyet 1455-ben évi 15 líráért adott bérbe az arbei Ivanulusnak.⁷

A jámbor társulat anyagi ügyeit választott gondnokok (*gastaldiók*) végezték, a *seniorokból* alakult igazgatóság utasításai szerint. A társulat seniorául, igazgatójául 1447-ben *Cresolich Ambrus* bíróság viselt tanácsúr van megnevezve.⁸ Gondnokok : 1443-ban *»az összes testvérek beleegyezésével«* *Dirazich Agapitus* polgár, 1448-ban *Zatanni Márton* vice-százados, 1455-ben *Machagnan János* polgár. E tisztség viselői tehát váltakoznak ; valószínűleg évről-évre választja a közgyűlés.

Más ily jámbor társulat volt ez időszakban a *Szt. Mihály testvérsége* (*»fraternitas S. Michaelis«*), mely e szentnek temploma körül csoportosult.⁹ E társulat 1441-ben szerződést köt *Scolich Vida* pappal, mely szerint ez, a míg él, minden vasárnap misét

¹ L. C. 627, 633. l.

² Ezt a tényt kiemeli már Kobler is ; i. m. I. 153. l. Velenczében e társulatoknak *»Scuola«* volt a nevük. Híres volt a gazdag *»Scuola di San Marco«* (most kórház), a *»Scuola di San Rocco«* (társháza ma is látványosság), a *»Scuola di San Teodoros«*, *»Scuola del Cristo«* stb.

³ L. C. 292. és 300. l. közt.

⁴ L. C. 364. l.

⁵ L. C. 1439. V/8.

⁶ L. C. 353. l.

⁷ L. C. 548. l.

⁸ L. C. 292. és 300. l. között.

⁹ L. C. 1443. év ; — 364, 548. l.

¹⁰ Ezen — ma már lebontott — óvárosi templomról megemlékezünk az előző fejezetben.

mond Sz. Mihály templomában évi 40 soldó (2 líra) és egy társulati kert haszonélvezete fejében.¹ A társulat gondnokául 1441-ben és 1453-ban egyazon személy, *Pilar Simon* fűrészmolnár (»*seccator*«) említetik.²

Mint harmadik ily társulat van megnevezve a *Szent Vida testvérsége* (»*fraternitas S. Viti*«), melynek társulati házáról egy 1452-iki okmányban esik szó.³ Nyilván a város védőszentjéről nevezett régi S. Vito templom körül csoportosult.

Sűrűbben esik szó a »*castuai*« Sz. János társulatról, mely először már 1439-ben előfordul egy okmányban (mint »*fraternitas S. Johannis de Castua*«). Az 1442-ik évben egy boltot ad bérbe.⁴ 1447-ben pört indít *Radolich Márton* polgár ellen, a ki megbízást nyervén arra, hogy a társulat tulajdonát bevő juhnyáját őrizze, a bizalommal visszaélve nyájastúl megszökött.⁵ A társulat gondnokai (*gastaldói*) : 1442-ben a pagoi *Radenich Prodan* kereskedő, 1447-ben a pozsegai *Repegia Miklós* tímár.⁶ Mért nevezték e fiunei hívókból alakult társulatot »*castuainak*«, nem tudjuk; valószínű feltevés, hogy a »*castuai*« Sz. Jánost, — tán e helység védőszentjét — tisztelhettek; talán oltára is volt valamelyik fiunei templomban; arról nem tudunk, hogy e szentnek itt temploma lett volna.

E jámbor társulatok ügyeivel a városi tanács is foglalkozott s fölöttük hatóságilag intézkedett. 1454-ben e téren gyökeres reformot léptetett életbe. Elhatározta ugyanis, hogy az összes szent társulatokból csak kettőt hagy meg és ehhez képest elrendeli, hogy a Sz. János társulaton kívül (melynek Fiumében temploma nem volt) a többi mind olvadjon *bele a Mária-társulatba*; az összes testvérek ebbe veendőik fel tagokul. Az ilyképen megszünt társulatok összes vagyonát a Mária-testvériség veszi át, magára vévén egyúttal az összes terheket is. Gondoskodnia kell arról, hogy a megszünt társulatok templomaiban az istentisztelet rendesen és díszesen végeztessék ezentúl is, s hogy az illető egyházak vagy oltárok tisztességesen kivilágíttassanak. Az átvett vagyon érintetlen és elidegeníthetetlen marad.⁷

A Mária-társulat neve későbbben is előfordul. *Cimiotti Lajos József* lovag kézirati művében keletkezését tévesen 1578-ra teszi,

¹ L. C. 95. l.

² L. C. 116, 486. l.

³ »iuxta domum fraternitatis S. Viti« L. C. 453. l.

⁴ L. C. 122. l.

⁵ L. C. 301. l.

⁶ L. C. 122, 301. l.

⁷ L. C. 515. l. — »officiare bene et decenter et illuminare ecclesias vel altaria, que dicte fraternitates officiare et illuminare tenentur«.

a mi arra mutat, hogy a XVI. században is megvolt.¹ Valószínűleg ennek folytatása volt az a társulat, mely a XVII. században 1614-en innen mint »*Confraternitas Beatae Mariae de Bianchi*« említtetik és 1651-ben kegyes cselekedeteiért VII. Sándor pápától teljes bűnbocsánatot nyert. E társulat kegyhelye is a Mária székesegyházban volt; gondozta benne a *kármelhegyi Boldogságos Szűz* oltárát. Tagjai — férfiak és nők — két közös sírhelylyel birtak: az említett oltár mögött a templomon kívül s a harangtorony (*campanile*) tövében. A »*de' Bianchi*« jelző valószínűleg a testvérek fehér (olaszúl: *bianco*) kámzsájára vonatkozott.²

Újra feltámadt azonban idő jártával az 1454-ben feloszlatott *Sz. Mihálytestvérség* is; a XVII. században — már 1604-ben — újból találkozunk vele. Ez évben ugyanis e társulat szerződést köt a káptalannal, erre bízván a Sz. Mihály templomában tartandó istentiszteletek ellátását. Gondnokául *Jelicich András* említtetik.³ A többi középkori jámbor társulatról azonban nem találunk többé említést. Helyükbe idők jártával újak léptek: *Confraternita del S. Sacramento, dell' Agonia, della B. Vergine addolorata, dei Nobili sotto il titolo, dell' Immacolata Concezione, dei SS. Fabiano e Sebastiano, di S. Giuseppe, di S. Nicolò*. Ezek azonban már nem tartoznak a tárgyalt korszak keretébe.

A keresztény hívők vallásos buzgalmáról tesznek tanúságot a *zarándokutak* is, melyekre fumei lakosok ez időben vállalkoznak. Egy okmányunk szerint 1439-ben egy nő, *Schyparizza Margit* (»Margarita«) kél zarándokútra — Rómába. Elutazása előtt 55 lírányi követeléséből egy részt (egy márka dénárt, körülbelül 20 lírát) *György* barátira, a többit az ágostonrendi klostromra ruházza, az esetre, ha útközben utolérné a halál.⁴

FEST ALADÁR.

¹ Lodovicus Josephus eques a Cimiotti-Steinberg: Publico-politica Terrae Fluminis S. Viti adumbratio historice ac diplomatie illustrata, Vienna, 1869. — Ismertette: Századok XXIX. évf. 258. l.

² Kobler i. m. I. 154, 157. l.

³ U. o. 159. l.

⁴ I. C. 1439. IX/11.

AZ ILLYRISMUS ÉS GAJ LAJOS LEVELEZÉSE.

— HATODIK KÖZLEMÉNY. —

V. Az illyrismus politikai küzdelmei.

A magyar nyelv térfoglalása ellen vívott küzdelem s a municipalis jogok védelme, melyekre az illyrismus vezetői hivatkoztak, csakhamar a politika küzdőterére szólították őket.

Az illyrismusban már keletkezésekor mutatkoztak politikai törekvések is; politikai küzdelmeket vártak Gajtól hívei, mihelyt lapjai megindúltak. Agjics Kajo 1836 május 24-én írt levelében szól a horvátországi és szlavóniai állapotokról: sietnünk kell — mondja — mert az emberek magyarokká lesznek; a bácskai bunyevácz rosszabb még a kálvinistánál is; az ember át sem mehet már a Dunán, ha nem tud magyarul; ott már az egyházi ügyvitel nyelve is a magyar; Nemes-Militics szláv községnek a papja magyarul vezeti az anyakönyveket. Mennyivel jobb szlávok a szerbek, akik nem magyarosodnak el; a horvátországot csakis a velük való egyesülés mentheti meg.¹

Az 1839/40-iki országgyűlés ismét térfoglalást biztosít a magyar nyelvnek, minek következtében a pánszlavismus is erős munkához lát... Eszméi az evangélikus tót papok és tanítók között annyira hódítanak, hogy Zay Károly gróf már csak a két protestáns felekezet egyesítésétől várja a pánszláv papság és tanítóság letörését (1840.); ezek azonban Thun Leóban pártfogót találnak és felségfolyamodványban kérik a latin nyelvnek az egyházi ügyvitelben való megtartását, a szószékeken és népiskolában a lakosság nyelvének alkalmazását s a magyarnak mellőzését.

Horvátországban is erősödik az illyrismus; a katolikus klérus, melyet Gaj különösen azzal nyert meg, hogy állást foglalt a protestánsoknak Horvátországban adandó birtokvásárlási jog ellen, teljes erővel támogatta. A megyei gyűléseken az illyrismus törekvései foglalkoztatják a kedélyeket. Varasd megye Dal-

¹ *Pisma* ... 4. levél.

mácia visszacsatolását kívánja; itt és Zágráb megyében felhangzik az óhaj, hogy a horvát nyelv a gymnasiumokban és a jogakadémián rendes tanszéket nyerjen; Kőrös megyében kívánják, hogy az ügyvéd nemzeti nyelven allegálhasson; feliratban kérni akarják a királyt, hogy részesítse Horvátország municipalis jogait a magyar támadásokkal szemben hathatós védelemben; Pozsega és Zágráb megye csatlakoznak ezen óhajhoz; Draskovics még külön helytartótanácsot is kezd emlegetni, maga Vlasics Ferencz bán is kéri a municipalis jogok védelmét. Az utasítások, melyeket a szábor az országgyűlésre küldött követeknek ad, a magyar reformtörekvésekkel szemben konzervatív szelleműek és a latin nyelv védelmét írják elő.

Az országgyűlésen a horvát követek konokul küzdenek minden javaslat ellen, mely Horvátországra vonatkozólag a magyar rendek részéről felmerül: a protestánsok birtokjoga, a magyarországgal egyenlő alapú adó meghonosítása, a Nemzeti Színház fenntartására szánt adónak Horvátországra való kiterjesztése stb. szerintük oly kérdések, melyek nem a magyar országgyűlés, hanem a szábor elé tartoznak.

Mikor az illyrismus Bedekovics alkanczellárban ismét hatalmas pártfogót nyer, akkor az *Ilirske Novine* mind szabadabban politizál és izgat az illyrismus érdekében, pártjukra kel a pánszláv papoknak és tanítóknak; hol nyiltan, hol leplezetten biztatja a horvát megyéket, hogy ne fogadják el a magyar megyék magyar átíratait; sérelemnek emlegeti, ha a magyar megyék nem fogadják el a horvát megyék latin átíratait.

Az elért eredmények, a bécsi udvar, Haulik püspök és bánhelyettes, Zdencsay Miklós főispán támogatása, Gajnak és Draskovics Jánosnak királyi kitüntetése,¹ Ozsegovics Metellnek Varasd megyében hivatala útján az illyrismus terjesztésében elért sikerei elbizakodottságot keltenek és Gaj, mikor a pozsonyi országgyűlésen szóba hozzák a horvát mozgalmat, hirdetni meri, hogy a magyarság úszó sziget a szláv oceánban; nem ő az oceán s nem ő kavarja a hullámokat, de a magyarok vigyázzanak, nehogy féktelenségük felkavarja az oceánt és a hullámok elnyeljék az úszó szigetet. — Másfelől azonban a magyar nyelv folytonos térfoglalása, Szlávia hovatartozása kérdésének felvetése, a Draskovics Sándor gróf házában a magyar nyelv terjesztése érdekében alakult zágrábi magyar olvasókör működése aggodalmakat is keltenek bennük. Ezen körülmények azon elhatározásra bírják Gajt és társait, hogy a politika küzdőterére is kilépjenek,

¹ Gajt azon alkalomból, hogy a király 1839-ben írói érdemeinek elisméréséül gyémántgyűrűvel tüntette ki, levélben üdvözli Njemesics Antal 1839 szept. 25-én. (*Pisma* . . . 139. levél.)

illyr pártot szervezzenek, a megyegyűléseken és szabóiban érvényesülést keressenek és a hivatalokba az ő jelöltjeiket juttassák.

Ezt a politikai küzdelmet már élénk figyelemmel kísérik a magyar hírlapok; Kossuth a *Pesti Hírlapban* kritika és éles támadások tárgyává teszi, míg a konzervatív *Budapesti Híradó* a magát konzervatívnek valló illyr párt embereitől nyerve az értesítéseket, enyhébben ítéli meg ezen üzemeket.

Ezt a politikai küzdelmet Gajjal folytatott élénk levelezés kíséri.¹

Alkalmat a politikai életbe való beavatkozásra Gaj és hívei az 1841-iki varasdi gyűlés alkalmával kerestek. Ozsegovics útján varasdi nemesektől megbízóleveleket szereztek, s »illyr nemzeti viseletben« (surkában, piros sapkával), »illyr czimerekkel« (hold és csillag) tüntetve jöttek. Mikor Erdődy Sándor azt az indítványt tette, hogy Varasd és a többi horvát megyék az országgyűlésen való erősebb képviseltetés céljából a szlavóniai és a magyar megyék példájára két-két követet küldjenek, akkor az illyrek élénk vitát idéztek fel: ellenezték a magyar megyék módjára való képviseltetést, mely csak szorosabban fűzné Horvátországot Magyarországhoz és megkönnyítené a horvát municipalis jogok tiprását. Mikor a magyarsághoz szítók a szorosabb kapcsolatot az alkotmányvédelem érdekében mondták, akkor az illyrek azt válaszolták, hogy inkább teljes rabszolgák lesznek, mint nem szabad horvátok; különben is a kérdést a szábor elé utalják. — Felfogásuk győzött. Ezen alkalommal hangoztatták, hogy politikai programjuk a nemzetiség és a nemzeti nyelv kifejlesztése, a mit az alkotmányvédelemnél is fontosabb feladatnak mondtak, hivatkozva Széchenyire és Deákra, kik szerint az elvesztett alkotmány könnyen visszaszerezhető, de a kihalt nemzeti érzés nehezen ébreszthető újra. Ezen gyűlésről vita indul meg a *Hírnök* és a *Novine* között, melynek folyamán Gaj azt hirdeti, hogy a horvát küldötteket az országgyűlésen a magyar rendeknek Horvátországra vonatkozó javaslataival szemben *veto*-jog illeti, melynek gyakorlására nem a megyének, hanem a szábornak kell követeket küldeni.²

¹ Ennek ismertetésében már felesleges a küzdelem rajza; Horváth Mihály idézett könyve a *Pesti Hírlap* közleményei alapján behatóan rajzolja; beérhetjük tehát azzal, hogy ezen munkára utalva az olvasót, és ott nem említett fontos mozzanatokot kiemelve, azt keressük, hogyan tükröződik ezen küzdelem Gaj levelezésében. Surmin *Preporodja* is rajzolja ezt a politikai küzdelmet; adatait és felfogását a *Novine*-ből veszi; de csak 1843-ig vezet az eseményeket; a későbbi évek küzdelmeit a készülő III. kötetre hagyta.

² *Novine* 1841. 409. l. és 1842. 22. szám.

Politikai szereplésükre újabb alkalmat találnak az 1842 május végén tartott zágrábmegyei tisztújító gyűlésen, hol arra törekedtek, hogy a megyei hivatalokba illyr érzelműeket juttassanak. Sikerüket a magyarsághoz szító túrmezei és szentiváni nemesség kijátszásának köszönheték. Kérték Zdenecsay főispánt, hogy tiltsa el a fegyveres megjelenést; azután rábírtak zágrábmegyei nemeseket, hogy adjanak szerezsánoknak, kiknek fegyveresen kell járniok, megbízóleveleket. A két párt között viszály támadt, majd tettelegesség s a fegyveres szerezsánok könnyen kiszoríthatták a fegyvertelen túrmezeiket és szentivániakat. Mikor így csupán illyrpártiak maradtak a teremben, megtartatta Zdenecsay a választást, mely fényes győzelmükkel végződött. A győzelmet Gájnak tulajdonították; őt valamint Nugent Laval grófot és Zdenecsay főispánt fáklvás zenével ünnepelték.

Gaj tervei most még merészebbekké lesznek és sikerei bizalmat keltenek iránta Szerbiában, Krajnában és Stájerországban is; másfelől azonban sokan el is fordulnak tőle, így nem csak Szerémmegye, hol sok a magyarsághoz szító nemes, hanem Kőrös- és Varasdmegye és Károlyváros is. Varasdmegyében azt határozzák, hogy megbízóleveleket ezentúl nem fogadnak el.

De Gaj csak szervezi a pártot; ennek megbízásából Rakovac Károly könyvecskébe foglalja az illyrismus törekvéseit, hogy mennél szélesebb rétegekben terjessze. *Mali katekizam za velike ljude* (1843. »Kis katekizmus meglett emberek számára«) ezen könyv címe. Két pártra osztja a horvátságot: a »magyarón«, azaz magyarsághoz szító és az illyr pártra; amaz a horvátok elmagyarosítására tör, alássa Horvátország önállóságát, előmozdítja a magyar nyelv terjedését és magyar rabszolgákká akarja tenni lakóit; emez hazafias párt, felkarolja a horvát nemzetiség, nyelv és irodalom ügyét; jelenleg ugyan még a hivatalos ügyvitelben a latin nyelvnek használatához ragaszkodik, de annak idején majd a nemzetit lépteti helyébe; az *illyr* nevet használja, mely ősi és jogos, régi törvényekben is előfordul és előmozdítja az egyeredetű és egy nyelvet beszélő délszlávok egyesülését; felkarolja a nemzeti viseletet, a surkát és piros sapkát, használja az illyr czímet, a holdat és csillagot; törekvései a magyar szent korona és alkotmány alatt megvédeni Horvát-, Szlavon- és Dalmátország municipalis jogait, felvirágoztatni a nemzeti nyelvet és irodalmat.

A zágrábi tisztújításon elkövetett visszaélések miatt a túrmezeiek tiltakoznak és a magyar vármegyékhez fordulnak; a magyar megyék és lapok foglalkoznak velük, figyelmük ráirányúl az illyr üzelmekre, a *Danica* izgató költeményeire (VIII. évf. 3. sz.), Gaj illyr térképére; megütközéssel tárgyalják azt, hogy a Gollner-ezred zenekara nyilvános hangversenyen magyarelles

gúnydalokat játszott, hogy Rajacsics József patriarka az illyr mozgalomhoz csatlakozik. — Kossuth Lajos Pestmegye közgyűlésén már Horvátországnak Magyarországtól való elszakítását is ajánlja, hogy ne gátolhassa Magyarország szabad fejlődését és érezze az örökös tartományok absolutismusának súlyát, de javaslata tetszésre nem talál; Széchenyinek az Akadémiában az 1842. év végén mondott beszédét, melyben elítélőleg szolt a túlbuzgókról, kik erőszakkal terjesztve a magyar nyelvet, a nemzeti ügynek többet ártnak, mint használnak, a megyék elítélik s Wesselényi Miklós megírja a »Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében (1843.) cz. cikkét, melyben kimutatja, mily veszélyes az orosz propaganda szolgálatában álló pánszlavismus és illyrismus Magyarországra és a Habsburgok birodalmára. — A megyék a királyhoz fordultak; a török udvar, mely Boszniát a folytonos lázításoktól féltette, az orosz udvar is, mely attól tartott, hogy az illyrismus útján Szerbia még a Habsburgok fennhatósága alá kerülhet, szintén kérték a királyt, hogy tiltsa be az illyrismust. Így végre kénytelen volt a kormány közbelépni: 1842 október havában Haller Ferenc tábornokot nevezte ki a király bánná s Rudics József bács megyei főispánt királyi biztosul küldte az ügyek megvizsgálására. Az illyr párt bizakodott erejében; hangoztatta, hogy bánnak csak olyan egyén maradhat, ki az illyr párt ügyét felkarolja; az installáció alkalmával is meg akarta mutatni erejét, hirdette, hogy itt nem lázadásról, hanem csak a nemzetiség kifejtéséről van szó; hogy nem akarnak magyarokká lenni; tüntettek illyr viselettel, illyr czímerrel; a kivilágított ablakokban ily jelszavak voltak: *Recta tueri!* — *Koj nam rod i dom zatira, On pod sabljom nek umira!* (Ki fajunk és hazánk ellen tör, vesz-szen kard által!); Gaj háza ablakában horvátul volt ezen felirat: »*Védjed nemzetünket, szolgáltass igazságot, egyebet az illyrek Tőled nem kívánnak.*« Gaj hírlapja pedig emlegette, hogy Horvátországban könnyebb fegyveres erőt kiállítani, mint Magyarországnak minden lakója katona.¹ Draskovics János üdvözlő beszédében kérte a bánt, hogy védje a horvát szót és a horvát jogokat, mert csak szabad ország kormányzójának lenni dicső; Staidacher bíró a municipalis jogok védelmét kérte, Haulik püspök tiltakozott az orosz propaganda és pánszlavismus vádja ellen. — A bán a válaszban kiemelte: kötelessége a municipalis jogokat védeni, de egyúttal rendet teremteni;² de a szäborban mondott beszéde már lehagolta az illyr pártot, mert a bán gondosan

¹ *Novine* 1842. 358.

² Ugyanott 342., 345., 361.

kerülte a *Regna Croatia, Slavonia et Dalmatia* kifejezést, *provinciaról patriaról* beszélt és hangsúlyozta a magyar királysághoz való szoros tartozást, s a nemzetiség és municipalis jogok védelmét, »a mennyiben azt a törvények megengedik.«¹

Ezen kormányváltással ismét nagy erővel jelentkezik a magyar hírlapokban, vármegyéken és Szerémmegyében is a küzdelem az *illyr* név ellen; de Gaj bizakodik s az 1843-ra szóló előfizetési felhívásban önérzettel tekint vissza az illyrismus eddigi eredményeire és megszabja a jövő teendőit; 1843 január 11-én azonban már kénytelen olvasóinak tudomására hozni, hogy felségparancs betiltotta az *illyr* cím használatát, minnek következtében a politikai hírlap az évfolyam 6. számától kezdődőleg *Narodne Novine*, a szépirodalmi melléklet pedig 3. számától kezdve régi címén: *Danica Horvatska, Slavonska i Dalmatinska* címen jelenik meg.

Ezen királyi rendelet igéri a municipalis jogok védelmét, de óhajtja, hogy Magyarország és Horvátország között az ingerült és elkeseredett viszály megszűnjék; ennek eszközlésére eltiltja az *illyr*, *illyrismus*, *illyricum* stb. kifejezéseknek a lapokban, köztanácskozásokban és iskolákban való használatát, az ifjúságnak politikai tüntetésekbe való bevonását, nemzetiségeknek sértését és a magyar nemzet elleni támadásokat.²

Ugyanekkor Moyses tanárnak le kellett tennie censored hivatalát.

A váratlanul jött rendelet lehangozta Gajt és híveit, kik közül most sokan elítélték politikai szereplését. Ezek között volt Vraz Stanko is, a ki a pánszlavismusként és illyrismusként csakis mint kulturális törekvésnek volt híve s a politika napi küzdelmeibe való vitéletét barbarismusként bélyegezte, mely a nemzetnek csak ártalmára lehet.³ Draskovics János is, ki királyi kihallgatáson sikertelenül kérte az *illyr* névnek engedélyezését, éretlen vezérnek mondotta Gajt; Agjics Kajo is Berleshez 1843 márczius 17-én írt levelében hibáztatja Gajt, hogy nem elégedett meg az *illyricum hungaricum*mal, mely csakis a magyar korona alá tartozó délszlávokra terjesztette volna ki az egyesítés munkáját, hogy az örökös tartományok délszlávjainak bevonásával is akarta gyarapítani a horvátság erejét.

Ezen hívei azonban Vraz Stanko kivételével csakhamar

¹ A beszéd nyomtatásban is megjelent: *Dictio Francisci Comitiss Haller . . . Zagrabiae*, 1842.

² A rendeletet magyar fordításban közli Horváth Mihály i. m. II. k. 120. és 121. lap.

³ L. Trnszki Ivánhoz írt 1843 január 28-án kelt levelét, *Grada . . . I.* 248.

kibékülnek vele ; a magyarok ellen intézett támadások elhallgatnak, de csak rövid időre.

Az 1843-i szäborban Kukuljevics Iván horvátul szólalt fel és hirdette, hogy most az illyr név eltiltása folytán annál erélyesebben kell felkarolniok a nemzeti nyelv ügyét. Gaj és hívei pedig tovább folytatták a politika terén a küzdelmet. Főczéljuk a túrmezeiek erejének megtörése volt, hiszen ezek nem ugyan törvénybe foglalt, hanem régi szokáson alapuló jog folytán egyenkénti szavazattal vettek részt az ülésben. Nagy számuknál fogva nem juthatott volna az illyr párt felfogása uralomra. Ezért rábeszälték a bánt, hogy az április 22-ére hirdetett gyűlést halasztza addig, míg a túrmezeiek és szentivániaiak türelmüket veszítve haza távoznak ; hivatkoztak a bán előtt arra, hogy a túrmezeiek egyenkénti szavazati joga törvénybe nincs foglalva ; ezt rendezni kellene, királyi döntést kellene kérni. — A bán csakugyan halasztgatta az ülést, majd ígérte, hogy királyi döntést fog kérni ez ügyben. A túrmezeiek és szentivániaiak távoztak addigra, míg a királyi döntés leérkezik ; távollétüket az illyr párt felhasználta : kérte a bánt a választás megtartására s a maga jelöltjeit választotta meg követekül. A túrmezeiek tiltakoztak a választás érvényessége ellen, a mi újabb hosszas viszálynak magva.

A pozsonyi országgyűlésen ismét a nyelv ügyének tárgyalásakor idéznek fel a horvát küldöttek heves vitát ; 1843 január 20-án a magyar rendek azt a végzést hozzák, hogy a követek csakis magyarul szólalhatnak fel ; a horvátok tiltakoznak, majd a királyhoz fordulnak, kitől Bedekovics közbenjárására azt a végzést nyerik, hogy miként eddig, úgy ezentúl is latinúl szólalhatnak fel. A horvátok diadalmasaknak érzik magukat, Zágrábban az illyrek ujjonganak, a magyar rendek pedig decz. 1-én meg akarják újítani június 20-iki végzésüket, melyet Szerencsy királyi biztos törvényellenesnek mondott. Ozsegovics Metell ismét csak latinúl beszél ; az ezzel felidézett zaj lecsillapítására az elnök kéri, hogy beszéljen magyarul ; Ozsegovics azonban ragaszkodik a latinúl szólás jogához és küldőinek utasításához ; ettől az elnök el nem tilthatja és a nagy zaj miatt félbeszakíttatja az ülést. A horvát küldötteknek ezen diadala elkésérítette a magyar rendeket, kik újabb törvényekkel igyekeztek a magyar nyelv térfoglalását biztosítani. A nádor hathatós közbenjárására szentesítést nyertek a végzések, hogy a horvátországi hatóságoknak a magyar hatóságokkal való érintkezésben a magyar nyelvet kell használniok, hogy Horvátország iskoláiban a magyar nyelv rendes tárgy legyen, hogy a szlapon megyéknek és a magyar tenger melléknek 1850 január 1-től a hivatalos ügyvitelben a magyar nyelvet kell használniok, a mi az illyreket elkésérítette.

De nem elégítette ki a magyar rendeket az illyr zavargások ellen indított vizsgálat eredménye sem: Zdenčsary elmozdított ugyan főispáni állásából, de megmaradt kamarai igazgatónak; Kukuljevicsnek, ki a zágrábi jogakadémiai ifjúságnak a politizálást és a magyarság ellen rendezett tüntetést elnázta, le kellett mondania a kerületi iskolaigazgatóságáról, de a többi illyrpárti tisztviselők megmaradtak állásukban. Ezért a rendek tovább is foglalkoznak az illyrismussal.

Alkalmat szolgáltatott rá a túrmezeiek sérelme is; kikeltek az illyr pártot támogató Haller bán, a püspök és zágrábi tisztviselők ellen; csakhamar újabb zavargás híre érkezik; decz. 9-én a megyei gyűlésen az illyr pártiak ismét fegyveresen támadtak ellenfeleikre s a vérengzésnek csakis a katonaság közbelépése vetett véget; a rendek a királyhoz akarnak fordulni, de a főrendek házában, hol Haller bán és Teleky László között heves vita támadt, mely személyes sértésekre és párbajra is vezetett, ellenezték a felirat küldését; végre sikerült 1844 febr. 5-én oly végzést hozni, hogy a királyt — a túrmezeiek panaszáinak mellőzésével — a horvátországi kicsapongások elfojtására kéri. Az alsóház azonban tovább is foglalkozik a túrmezeiek sérelmével: június 6-án mondotta Szentkirályi Mór, Pestmegye egyik követe, azt a beszédet, melyben vonatkozással Haulik püspöknek azon állítására, hogy Horvátországban illyrismusról komolyan nem is beszélhetni, kimutatta, hogy ott már mily erőre kapott ezen mozgalom s mily veszélylyel fenyegeti politikai törekvéseivel nemcsak Magyarországot, hanem a Habsburgok birodalmának érdekeit is.

A túrmezeieknek sérelme nem nyert orvoslást; a kormány azonban ígerte, hogy a horvátországi tartománygyűlést rendezni fogja. Ezt a rendezést sürgették az illyrpártiak és türelmetlenül várták, mert biztosra vették, hogy a túrmezeiek nagy befolyásának letörését hozza. A tartománygyűlés egybehívását 1845 szept. 23-ára tűzte ki a bán. A mult országgyűlés törvényeinek felolvasatása után, szept. 25-én bemutatta a legfelsőbb leiratot, mely szerint szavazati jogot a tartományi gyűlésen annak rendezése előtt csak a báni levelekkel meghívott és személyesen megjelenő egyének nyerne. Az illyrek *zsivió*-val fogadták a leiratot, a magyarsághoz szító párt megütközéssel; hasztalanul tiltakozott ily intézkedés ellen; az illyr párt egyre csak azt hangoztatta, hogy ott, ahol írott törvény nincs, a kormányt illeti a döntés. Ezzel az intézkedéssel meg volt törve Zágrábban a köznemesség hatalma, melyet a bán a papság, tisztviselők és a kormány törekvéseit támogató egyének kezére játszhat. Az illyr párt érezte, hogy az udvar támogatja, s mind merészebb óhajokkal foglalko-

zott, többek közt azzal is, hogy Horvátországot kiveszi a magyarországi helytartótanács és a nádor hatásköre alól és külön kormányzséket eszközöl ki. Kedvezni látszott neki az az intézkedés is, hogy Haller távozásával ismét Haulik püspök lett a bánhelyettes.

A magyar megyék felkarolták a horvátországi köznemesség sérelmét: Pest, Pozsony, Trencsén és más megyék feliratok és küldöttségek útján kérték a sérelem orvoslását, de csak dorgáló leiratokat nyertek és Bécsben zárt ajtókra találtak.

A sérelmeket az 1847-i országgyűlés is tárgyalta, de elintézésüknek sürgetését egy időre elhalasztotta. Ezen az országgyűlésen léptek fel a horvát küldöttek azon óhajjal is, hogy Horvátországban a latin nyelv helyébe a nemzeti nyelv lépjen; az alsótáblán voltak az indítványnak heves ellenzői is; a felsőtáblán azonban maga Batthyány Lajos gróf támogatta; heves vita, első ízben való megtagadás után újra felvetették; az országgyűlés végre hozzájárult, de akkor a viszonyok már annyira elmérgesedtek, hogy az óhajtott béke már be nem következett.

Az illyrismus ezen politikai küzdelmét kísérő, Gajhoz intézett levelek figyelemreméltó adatokat tárnak élénk.

Szlavónia hovátartozása kérdésének felvetése élénken foglalkoztatja Gaj híveit. Kurelac 1835 április 12-én Pozsonyból írja Gajnak, hogy Szlavóniának Magyarországhoz való csatolása nagy baj lenne Horvátországra nézve; ezt minden erejükkel maguknak kell biztosítaniok; gondoskodjanak arról, hogy az illyrismus ott mennél erősebb gyökereket verjen. Maguk a szlapon megyék is tárgyalják a kérdést. Topalovics Máté 1843-ban írja, hogy Vukovárott élénk tanácskozások folynak arról, mily utasításokat adjanak a követeknek a kérdés tárgyalásakor tanusítandó magatartásukra nézve. Vitatkoznak arról, kötelesek-e a magyar nyelvű átiratokat elfogadni, vagy pedig alkalmazkodjanak a horvát megyékhez, melyek felbontatlanul visszaküldik. Sokan meg akarnak alkudni és azt indítványozzák, hogy a magyarúl tudók fordulhassanak magyar beadványokkal a hivatalokhoz; mások a latin nyelvhez ragaszkodnak és Pozsegamegyéhez fordulnak hasonló irányú utasítások érdekében. A levélírónak nézete az, hogy a Horvátországhoz való teljes csatlakozást előmozdítaná, ha a szlapon megyék Eszéken tartanának együttes ülést, ott tárgyalnák a kérdést s kimondanák, hogy Horvátországgal akarnak egyesülni és a horvát-szlavon szábor felváltva Zágórában és Eszéken tartaná üléseit.¹ Egyesek kívánatosnak

¹ *Pisma* . . . 102. és 251. levél. A gondolat, hogy a szábor Eszéken is ülésezhetnék, Horvátországban élénk visszhangra is talál; Gaj is felveti

mondják a határozatot, hogy a tisztviselőktől a szlapon nyelv ismerete megkívántassék; valaki emlegette ugyan a magyar nyelv követelését is, de lehurrogták; sőt maga az administrator is leintette.

Hogy Horvátországban a horvát nyelv lépjen a latin helyébe, azt Gaj hívei szívből óhajtják ugyan s a magyar vezető politikusknál sem találma az indítvány heves ellenzésre, de a megyéken és a száborban a gondolat nehezen propagálható; az illyi pártiak is inkább remélhetik az udvar pártfogását, ha konzervatíveknek mutatkoznak s a latin nyelvhez való ragaszkodást hangoztatják. — Agjics Kajo 1836 augusztus 2-án említi Gajnak: oda kellene hatni, hogy a horvát legyen a hivatalok nyelve, vagy egyelőre legalább azt sürgetni, hogy a hivatalokban a horvát beadványt is elfogadják; mert mégis csak nevetséges — mondja — hogy Szerém megyében a horvát ember csak latin vagy magyar irattal fordulhat a hatóságokhoz, de horváttal nem. — Vakancsics Antal 1839 augusztus 5-én írja, hogy Klobucsártól nyert értesülése szerint Pozsonyban a horvát küldöttek tárgyalják a kérdést, hogyan lehetne Horvátország hivatalaiba a horvát nyelvet bevinni; a magyar vezető politikusok, mint pl. Deák, Klauzál, Somsich s mások helyeslik az óhajt, csak azt kötik ki, hogy akkor mindenütt magyar tolmácsokat is alkalmazzanak. A szlavóniai Zsitvay és Posavac azt óhajtják, hogy a törvénykezésnél a jegyzőkönyveket és az ítéleteket horvát nyelven szerkeszszék, de a helytartótanácshoz küldendő repraesentatiókat magyarul. — Mikor végre az 1847-i tartománygyűlésen tárgyalják a kérdést, Galac Károly okt. 31-én értesíti Gajt, hogy a gyűlés elfogadta az indítványt, mely szerint Horvátországban a hivatalok nyelve a horvát legyen; a magyarság részéről nem lesz akadálya s így a legfelsőbb jóváhagyás is remélhető.¹

A visszhang, melyet Széchenyi Istvánnak az Akadémiában 1842 novemberében mondott beszéde² a nemzetiségek körében keltett, szintén jelentkezik Gaj levelezésében is: Nugent Albert báró írja 1843 július 23-án Gajnak: úgy értesült, hogy Draskovics házában tanácskoztak arról, hogy Széchenyi Istvánhoz, ki akadémiai beszédében elítélte a nemzeti nyelvnek erőszakos terjesz-

az 1843-iki tartománygyűlésre való készülődés alkalmával s különösen azért ajánlja, mert számíthatnak arra, hogy a túrmezeiek és szentivániak aligha jönnének tömegesen oda. Az 1848 márczius 25-én tartott zágrábi nemzetgyűlésen is felmerül a kívánság, hogy Horvátország, Szlavónia és Dalmácia egyesíttessék, évenként országgyűlést tartson felváltva Zágrábban, Eszéken, Zarában és Fiumében.

¹ *Pisma* . . . 5., 284. és 68. levél.

² L. *Széchenyi István gróf munkái*. II. k. 1887. 226—262. l.

tését, köszönőlevelet intézzenek-e. Szerinte Széchenyi csak kötelességét teljesítette, de ha mégis köszönőirat küldését határozzák, felhatalmazza Gajt, hogy az ő nevét is felhasználhassa.¹

Mikor Gaj a politika terére viszi a küzdelmet, számosan üdvözlik, de vannak olyanok is, kik mérséklük. Ozsegovics Metell 1842 július 23-án értesíti, hogy Varasdmegyében visszatetszést keltett az erőszakoskodás; nagy az elkeseredés az illyrpártiak ellen és keresik a túrmezeikkel az összeköttetést.²

Hogyan gondolkoznak ezen törekvésekről a bécsi körök, arról Vraniczany Ambrus küldi szorgalmasan az értesítéseket. 1844 február 22-én jelzi, hogy Zdenecsay főispán kénytelen lesz távozni, hogy a bán nem akar főispánt, hanem adminisztratort kér; a tisztújítás eredményeit nem akarják megsemmisíteni, mint ahogyan ezt a túrmezeiek grófja kívánja, de rövidesen új restauratiót várhatnak; a túrmezeiek azonban nem nyernek személyenkénti szavazatot. — Míg a nádor él, addig a horvátok nem remélhetnek külön kormány széket. A bánnak a főrendekkel indulatos kifakadásai miatt lesznek kellemetlenségei, még párbajt is kell vívnia. A horvát magistratus gyöngé, arra ne bízza az illyr párt ügyeit, csak tartsanak ki maguk a megyegyűléseken. A sok baj mellett is örvendhetnek, hogy a túrmezeiket letörhetik. Kulmer báró sok sikert remél az illyrek részére, nem lesznek a latin nyelvhez kötve, mint a magyarok gondolják; legyenek csak türelemmel, bevihetik majd nemzeti nyelvüket a hivatalokba is. — Két nap mulva már más szemmel nézi Vraniczany a helyzetet: kevés jót vár az adminisztratortól az illyrismus részére; a vezetők nem eléggé erélyesek, a tisztviselők önzők, Kulmer báró nagy optimista; kevés a kilátás arra, hogy a restauratió az illyr párt győzedelmeskedhetik, mert a kanczellár, minthogy zágrábi polgárok is a királyhoz intézett kérelemben panaszkodnak a pánszlavismus terjesztése és a párt erőszakoskodása ellen, nem ajánlja a túrmezeiek letörését. — 1841 márczius 1-én értesíti Gajt, hogy horvát küldöttség járt Ferencz Károly főherczegnél, Kolovrat ministernél és Sednitzkinél; előadta, hogy a horvátok nem nyugodhatnak meg abban, hogy a törvények ezentúl csak magyar nyelven szerkesztessenek és a horvátok ezeket a helytartótanács latin fordításában kapják; kérik Ő Felségét, hogy számukra a latin fordítást külön írja alá; kérik a túrmezeiek ügyének rendezését, hiszen egyéenkénti szavazathoz való joguk nincs törvénybe foglalva, ezt a helytartótanács adta nekik a kanczellária és legfőbb forum hozzájárulása

¹ *Pisma* . . . 143. levél.

² Ugyanott 105. levél.

nélkül; ezzel oly hatalomra tettek szert, hogy a bán és a zágráb-megyei főispán az ő grófjuk szeszélyeihez kénytelenek alkalmazkodni; figyelmébe ajánlják az uralkodónak azt is, hogy a magyarok önkényesen magyarazzák az október 21-i leiratot: úgy értelmezik, hogy az országgyűlésen a latin szólás joga csak az akkori követek személyét illeti, más horvát küldöttet a magyar nyelv használatára akarnak kényszeríteni. A főherceg megígérte támogatását. Kolovratnál és Sedlnitzkinél ezeken kívül azt is említették, hogy sajnálják Zdencsay és Kukuljevics távozását; még csak a püspököt kellene elmozdítani, hogy a magyarok öröme teljes legyen. Sedlnitzki a legnagyobb közvetlenséggel tárgyalt velük: szemükre lobbantotta ügyetlenségüket, hogy nem vásárolják meg a túrmezeieket és nem buktattatják ki mostani grófjukat, ki választás útján nyeri méltóságát; »*In einem constitutionellen Lande —* mondotta — *ist ja Geld ein erlaubtes Mittel, das beim gemeinen Adel wirksam ist.* Kolovrat említette, hogy ő mindig ellenezte azt, hogy a törvények csak magyarul szerkesztessenek. Klobucsarics említette neki a magyaroknak dicsekvését, hogy most már mindent kierőszakolhatnak, mire a miniszter azt felelte: meg kell őket majd győzni arról, hogy nagyon tévednek. Panaszkodtak az új censor erőszakoskodása miatt is. A levélíró azt ajánlja, hogy küldjenek az illyr-pártiak mennél gyakrabban bizottságot Bécsbe, itt rokonszenves fogadtatásra találnak.

Sedlnitzki tanácsának volt is foganatja: a *Pesti Hirlap* 1845 aug. 15-i számában panaszkodik, hogy az illyr párt megkísérli a túrmezeieket megvesztegetni, de sikerre nem számíthat. — Vraniczanynak márcz. 3-án írt levele szerint tárgyalt Klobucsarics Metternichhel is a horvátok ügyeiről és főleg a túrmezeiek sérelméről. Metternich helyeselte a bán szándékát, hogy a túrmezeiek erejét letörjék; a törvények nyelvére vonatkozólag pedig azt mondotta: *Ich, als Metternich, gebe Ihnen das Wort, dass Sie in lateinischer Sprache, mit königlicher Unterschrift die Gesetze bekommen werden, auch für die Zukunft*; ő is több erélyt kíván az illyrek részéről; nem látja szívesen a horvátellenes Duscheket az államtanácsban; oly horvátot szeretne ismét, minő Bedekovics volt. — 1844 márczius 19-én panaszkodik Vraniczany, hogy a bán nem eléggé erélyes, nem önálló, a nádortól várja a napi parancsokat, tőle kérdezi, mikor tartsa a tisztújítást. Úgy látszik, akkor hamarosan meglesz. Nem baj, hiszen a jelenlegi tisztviselők úgy sem érnek pipa dohányt sem; csak vigyázzanak, nehogy a »túrmezei csöcselék« irányítsa a megyét; a szentivániak talán könnyebben megvásárolhatók. Főispán alighanem Erdődy »Muki« lesz; jó lenne melléje illyr érzelmű administrator.

A zágrábi gyűlést szeptember 13-ára hívta egybe a bán, a mi az illyr pártban aggodalmat keltett, mert a túrmezeiek ügye még mindig nem nyert elintézését. Ezen aggodalom jelentkezik Vraniczanyinak 1844 szept. 28-án írt levelében: illyrek kérték a bánt, halaszsa még a gyűlést, de hiába; kérték Kulmer bárót, menjen Zágrábba és békítse ki valamiképen a pártokat; hiába volt ez is. Nehéz — mondja a levélíró — boldogulni olyanokkal, kik csak a felsőbbek kegyét hajhászzsák; pedig itt fontos ügyről van szó: a nemzet jövőjéről; nagy a veszély, mert a magyarok azt határozták, hogy a túrmezeiek útján teljesen elnyomják az illyr pártot. — November havában a bánra is panaszkodik: tőle sem várhatnak az illyrek semmit sem, mert csak az udvar kegyét keresi s ahhoz a párthoz csatlakozik, melyet az udvar pártol: *er ist froh, wenn er sich durchschwimmt und sich erhält auf seinem Posten.*

Az 1845-re tett restauración júl. 28-án a magyarsághoz szító párt jelöltje, Suvich József, nyeri el az alispáni hivatalt,¹ mire az illyr párt megrohanja ellenfeleit és a Márk-téren nagy vérengzés támad. Ezen eredményre és vérengzésre vonatkozik Vraniczanyinak 1845 augusztus 13-i levele: a kanczelláriához is eljutott a panasz, hogy a bán erélytelensége erőre kapatja a magyarsághoz szító pártot az »uralkodóházhoz rendületlenül ragaszkodó nemzeti párttal« szemben; a márkteri vérfürdőnek, hol a katonaság ártatlanokat hányt kardélre, csakis a bán az oka; elejét vehette volna, ha alkalmasabb helyre állítja a katonaságot és idején kéri a kaszabolás és lövöldözés beszüntetését; Lajos főherczeg, kinek a horvát ügy barátai elpanaszolták az esetet, vigasztaló szavakkal bocsátotta el őket; jogosult a remény, hogy az illyrek kívánságai rövidesen teljesülnek. Az udvarban már megúnták a sok panaszt a pártok részéről.²

Az illyr pártnak nehéz volt a helyzete; egy-egy jelöltje csak úgy juthatott hivatalhoz, ha a főispán nem állított neki a magyarsághoz szító pártból ellenjelöltet.³

De végre teljesült az illyr párt óhaja: a kormány megküldte a bánnak az 1845 szeptember havára egybehívandó tartománygyűlés rendezésére vonatkozó utasítást, mely a túrmezeiek erejét megtörte. Galac Károly 1845 szept. 27-én már örömhíreket ír Gajnak: a gyűlés jobban folyik, mint ahogy remélték; Josipovich és pártja elkedvetlenedett, mert a túrmezeieknek már nincs oly befolyásuk a közügyekre, mint egykoron volt; grófjuk szidja

¹ *Pesti Hírlap* 1845 aug. 5-iki sz.

² *Pisma* . . . 289—312. levél.

³ *Pesti Hírlap* 1845 aug. 8. sz.

a kormányt, a bánt és a püspököt ; a minap ¹ kifakadt : »Lám, ma nincs ott a püspök ; bizony búsul, mert az ő pénzével kellett kenni a bécsi urakat, hogy ezt az országra és nemességre sérelmes rendezést kieszközöljék«. Mikor a bán a »konzervatív pártnak kedvező, nagy szótöbbséggel hozott határozatokat kihirdette és a horvátok éljeneztek, oda kiáltotta neki : *Krepao!* (dögöljön meg!)²

1845 elején kezdődik Gaj levelezése Kulmer Ferencz báróval, a későbbi tárczanélküli horvát miniszterrel, ki most végre hozzálátott a munkához, melyre Bécsben már több ízben kérték, t. i. hogy békítse össze a horvát pártokat, nehogy a küzdelem még jobban elmérgesedjék. 1845 január 15-én Bécsből írt levele csupa békítő intést tartalmaz : Gaj és emberei mérsékeljék magukat ; ne csak szóval, hanem tettekkel is bizonyítsák, hogy bizalommal és hálával viseltetnek a kormány iránt ; béküljenek ki a magyar-horvát párttal, legyenek engedékenyek, vessenek véget a folytonos agitációnak ; tüntetések surkával, piros sapkával és illyr czímerrel nem vezetnek célhoz ; ne vigyék az illyrismust a politikába, hiszen ezzel csak diszkreditálják és teljes elfojtását érik el ; ezt pedig a nemzeti nyelv, irodalom és kultúra megsínylené ; a folytonos tüntetések csak zavarják az ország nyugodt fejlődését, főleg gazdasági erősödését ; ne csak a pártviszálynak vessenek véget, hanem a magyarságot is meg kell nyugtatniok ; adják bizonyítékát annak, hogy nem elszakadás, hanem közeledés legfőbb törekvésük ; győzzék meg a magyarokat arról, hogy csak municipális jogaikat akarják megvédeni ; mutassák ki, hogy Josipovich és emberei nem tesznek jó szolgálatot a magyar ügynek sem ; ha nem fogadják meg ezeket a tanácsokat, akkor ő és a kancellária megvonják tőlük a támogatást ; ő hazája érdekeit akarja szolgálni, nem pedig kalandos terveket istápolni és éretlen ifjak s szenvedélytől elvakúlt emberek ábrándjaihoz alkalmazkodni. — 1846 ³ január 19-én írt levelében figyelmezteti Gajt, hogy a kancellária nem tekintheti külön Horvátország érdekeit, hanem mindig csak a Magyarországhoz való tartozás és az összmonarchia érdekeinek szempontjait kell érvényesítenie. Az illyr párt helyzetét nagyon súlyosbítja azon körülmény, hogy a zágrábi konzervatívok is szembe helyezkednek vele. Egyesüljenek ezekkel vagy béküljenek legalább össze ; akkor, mint a *Budapesti Híradónak* a horvát bonyodalmakról szóló cikkeiből ⁴

¹ Szept. 25-én történt ; l. *Novine* 1845 szept. 29-iki sz.

² *Pisma* . . . 61. levél.

³ A levél dátuma nem jelzi az évet, de az a levél tartalmából megállapítható.

⁴ *Budapesti Híradó* 1846 jan. 11. 18. sz. — Gaj átveszi ezeket a *Novine*be XII. 13. 1846 febr. 14. sz.

is láthatja, a magyar konzervatíveknek támogatására is számíthatnak. Azokat a cikkeket, melyek itt Δ jegy alatt jelennek meg s a horvát ügyekben Kossuth Lajos cikkeivel polemizálnak, Széchen Antal írja. A cikk, melyet Gaj a *Novine* irányáról a *Budapesti Híradó* számára küld,¹ Bécsben tetszik; gondoskodnak arról is, hogy a *Pester Zeitung*ban is megjelenjék. Figyelmezteti Gajt a *Pesti Hírlap*nak cikkeire, melyekben Kossuth nagyon tévesen szól a horvát ügyekről;² ezen tévedésekre kíméletlenül kell rámutatni; folytassa csak a horvát állapotok ismertetését s bizonyítsa be, hogy a sok vád, mely az illyrismus ellen felhangzik, merő rágalom.³

Hiába volt Kulmer fáradozása, hiába lépett Gaj a magyar konzervatívokkal összeköttetésbe s küldte az értesítéseket a *Budapesti Híradó*ba; a *Pesti Hírlappal* való polemia tovább húzódik és elmérgesedik; Gaj lapjai az igaztást is folytatták a magyar ellenzék ellen, Josipovich és pártja nem nyugodnak meg a tartománygyűlés rendezésében és így a megye- és tartománygyűlésen sem folyhatott békés munka; a pártok továbbra is a kancelláriához fordultak panaszaikkal. Pejakovich István, Metternich kedvelt embere, 1846 április 4-én értesíti Gajt, hogy a magyarokhoz szító párt a magyarok és a nádor támogatásával az udvartól Gaj lapjának beszüntetését kérték. A kancellária már a télen foglalkozott az ügygel, melyet Zarko referendariusnak, Ozsegovics Metell titkár főnökének adtak ki; Ozsegovics megtesz mindent, a mit csak tehet Gaj érdekében. A tárgyalás alkalmával Zarko fel is olvasta Gajnak válaszát a *Pesti Hírlap* cikkeire. A kancellária azt határozta, hogy Gajt mérsékletre inti és a censort elmozdítja.⁴

A lap ellen intézett támadásokról ír Galac Károly is, ki Gaj távollétében a szerkesztő. Egyik keltezetlen, de a benne előforduló dátumok alapján 1846 október havára tehető levélben említi, hogy Péchy főispánnak is sok a kifogása Gaj lapja ellen — bizonyára azért, mert őt is bírálja; rámutat a magyarokhoz való szítására és említette, hogy a »hazafias pártnak« folyton

¹ Megjelent a *Budapesti Híradó*ban 1846 jan. 22-én.

² 1846. jan. 16. sz. *A kőrösmegyei illyr párt dühöngései*.

³ *Pisma* . . . 106—107. levél. — A kőrösmegyei illyr párt nem akart Kossuth Lajossal tárgyalni a pest—fiumei vasút tárgyában. Erre Kossuth az illyr párt makacsságáról, magyargyűlöletéről, minden haladás iránti ellenszenvéről, elszakadási törekvéseiről írt. Gaj válaszolt is; tagadta a magyargyűlöletet, melyet csupán Kossuth híveire szorít; tagadja az elszakadási törekvéseket, védi az illyrismus loyálisát, hangoztatja a magyar konzervatívokkal való egyetértését. *Odgovor L. Kossuthu. Novine XII. 4—22. sz.*

⁴ *Pisma* . . . 160. levél.

kell tiltakoznia az ő kijelentései ellen; így tartott a magyarbarátokkal, mikor ezek hangoztatták, hogy a tartománygyűlés sérelmes rendezése miatt nem küldhetnek érvényesen megválasztott követeket az országgyűlésre, és képviseltetésükre Zalamegye köveit kérik. Ily helyettesítés ellen a hazafias párt tiltakozott, de a főispán a tiltakozást nem akarta elfogadni. A hirlap közölte az ülés lefolyását s rámutatott a főispán pártosságára. Ez nem tetszett neki; elment a püspökhöz panaszra s illetlen, istentelen dolognak mondta, hogy Gaj lapja így mer írni a megye főispánjáról. Muhics censor eljött a szerkesztőségbe és azt kívánta, hogy a lap engesztelje ki a főispánt. Úgy hírlik, hogy Péchy a helytartótanáchoz is fordult azzal a kéréssel, hogy vonja Gajt felelősségre és tiltsa be a lapot. Galac kéri Gajt, hogy engesztelje ki Péchy-t néhány szép szóval; hízelegjen neki azzal, hogy őt egy második Hallernek mondja, de még Hallernél is óvatosabbnak, tapasztaltabbnak; zárójelbe teszi a levélíró, hogy tulajdonképen veszélyesebbnek kellene mondani. A püspök — úgy látszik — nem bánja valami nagyon, ha a lap olyannak mutatja be Péchy-t, a milyen valóban.

Az illyr pártot főleg az bántotta, hogy Péchy a magyar nyelvet, melyen az 1800. törvény értelmében a horvát hatóságoknak a magyarországiakkal kellett érintkezniök, Horvátországra is érvényes diplomacziái nyelvnek mondotta. Erről szól Galac Károlynak két levele: 1847 szeptember 24-én írja, hogy Péchy rászédte az illyr pártot, mikor engedékenységre bírta azzal, hogy a magyarsághoz szító pártot absurdumokba engedi keveredni és ezzel elősegíti felbomlását. Nem tette ezt, hanem támogatja és a magyar nyelvet tekinti Horvátországra nézve hivatalos nyelvnek! — Másik levele, mely 1847 szeptember 28-án kelt, a nádori méltóságra kiszemelt István főhercegnek zágrábi látogatásáról és fogadtatásáról szól. A tisztelgés alkalmával Péchyhez csak a magyarsághoz szító párt tagjai csatlakoztak; az illyr párt emberei mind valamely más küldöttségbe állottak; már el voltak készülve rá, hogy Péchy »az ő hivatalos nyelvén« (magyarúl) fogja üdvözölni a főherceget, de ilyesmit mégsem mert tenni. Beszédjére csak a magyarbarátok mondtak halk »éljen«-t.¹

Az 1847-i gyűlésre már korán készülnek az illyr pártiak: Draskovics János és Orssich György febr. 10-én hívják meg őket a febr. 18-án tartandó, a zágrábmegyei közgyűlés tárgyaival foglalkozó megbeszélésre. »Tanácskozni akarunk — így szól többek közt e levél — magyar alkotmányos testvéreink példájára *konzeratív* pártunk szervezéséről, különösen pedig a magunk helyzeté-

¹ Ugyanott 63—66. levél.

ról, vármegyénk viszonyairól és azon módról, hogyan kell valamennyiünknek a *haladás* tárgyában cselekednünk.«¹ A reformok pedig, melyeket ezen *konzervatív* párt óhajt, — mely a »magyar alkotmányos testvéreken« a magyar konzervatív pártot érti — eléggé merészek : azt kívánják, hogy Horvátország vételessé ki a m. kir. helytartótanács hatásköréből és hogy Zágrábban külön horvát helytartótanács állíttassék ; a zágrábi püspökség vételessé ki a magyar érsekség hatásköréből és emeltessék érsekségre ; a kancelláriában szerveztessék külön horvát osztály ; a latin nyelv helyébe lépjen a hivatalokban a horvát. Ezt Bécsben nem találják eléggé konzervatív programnak s egészen indokolt Ferstelnek kérdése, ki — mint Pejakovics István 1847 február 16-án írja — azt szereti kérdezgetni : »*Ob denn Gaj mit uns es redlich meint ?!*«²

Az október 18-ára egybehívott tartománygyűlésen felvetődnek a fentebb érintett óhajok ; attól, hogy a »hármass királyság« részére külön osztály szerveztessék a kancelláriában, hamar eláll ; a többi javaslat rövidesen tagadó elintézést nyer, de egy vívmányt mégis felmutathat ezen gyűlés : egyhangú határozattal elfogadja a javaslatot, hogy Horvátországban a hivatalos ügyvitel és a közoktatás nyelve a horvát legyen. Ez a nap, október 23-a örömmünneppé lett,³ az ünnep hóse Gaj Lajos. A gyűlés lefolyásáról Galac Károly 1847 október 31-én értesíti Gajt s leveléhez csatolja a Gajt dicsőítő költeményt, melyet a határozathozatal alkalmával a nők karzatáról ledobott virágok között találtak.⁴

A november 12-én megnyitott országgyűlésre felment Gaj is Pozsonyba, hogy ott Kossuth Lajossal és Szentkirályival a horvát ügyekről tárgyaljon. Galac Károlynak 1847 november 27-én írt levele említi, hogy honfitársai nagyon magasztalják őt ezen lépéseért ; Pogledics apát pl. úgy nyilatkozott, hogy mindig nagy tisztelője volt Gajnak s mindig boszankodott azokra, kik Gajnak érdemeit kétségbe merték vonni ; ezen lépése azonban örökre megszilárdította a honfiak nagyrabecsülését ezen férfú iránt.⁵

Gaj itt, majd Pesten, sokat érintkezett a magyar politikai élet vezető férfiáival, főleg Kossuth Lajossal és leghevesebb ellenfelével, Josipovich Antallal ; ezeknek az érintkezéseknek tulajdonítandó az, hogy a magyar rendek nem hozták szóba a türmezeiek megtörésével rendezett szaborban megválasztott köve-

¹ Ugyanott 53. levél.

² Ugyanott 161. levél.

³ *Novine* 1847. 102. sz.

⁴ *Pisma* . . . 67. levél.

⁵ Ugyanott 70. levél.

tek küldésének érvényességét; de megoldatlan maradt a kérdés, hogy a horvát hatóságok ezentúl is magyarul tartoznak-e a magyar hatóságokkal érintkezni és hogy a magyar nyelv továbbra is rendes tárgy maradjon-e a horvátországi középiskolákban. Ezen kérdések tárgyalásánál annyira kiélesedtek az ellentétek, hogy Kossuth ingerülten azt válaszolta Ozsegovicsnak: »Úgy látszik, köztünk már csak a kard intézi el ezt az ügyet!« — Ezen vitára vonatkozik Vakanovics Antalnak 1848 január 14-én írt levele, melyben említi, mennyire sajnálják Gaj hívei, hogy a nyelv kérdése megoldatlan maradt. »A harcz tehát tovább tart! Melyik fél fog fölülkerekedni? Bizonyára az, amelyiknek nagyobb az anyagi és értelmi ereje s jogtípró merészsége. Legszembetűnőbb példa erre az 1845-i tisztújítás!«¹

DR. SZEGEDY REZSÓ.

¹ Ugyanott 287. levél.

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

RÉGI ANGOL KÖLTEMÉNYEK THÖKÖLIRŐL.

Mint ismeretes, az angol whig-ek II. Károly uralkodása idejében élénk figyelemmel kísérték Thököli minden lépését, változó hadi szerencséje minden egyes mozzanatát. Ők igazi protestánsoknak (true protestants) nevezték magukat és már csak azért is szívesen azonosították magukat a protestantismust védő kurucz király politikájával. Bizonyos hasonlóságot láttak a maguk és a magyarországi pártok harca között: ők ép úgy ellenfelei II. Károlynak és a hozzászító tory-pártnak, mint ahogy ellenfele a protestáns magyar főúr az udvari politikának. A vallási érdek közössége elsősorban, de azonkívül más politikai motívum is mindinkább növeli érdeklődésüket a magyar felkelés iránt, úgy, hogy ellenfeleik Thökölistáknak (Tekelites) csufolták őket.

Ez a politikai surlódás heves szócstatát keltett. Újságokban, röpiratokban kiméletlenül gúnyolták egymást a pártok s nem egyszer célozgatnak a magyarországi eseményekre, melyeket whig is, tory is a maga szempontjából ítélt meg. A Századok 1906. évfolyamában Kropf Lajos¹ közölt egynehány példányt ezekből a magyar vonatkozású költeményekből, melyeket nagybárá a tory-párti Sir Roger L'Estrange alapította Observatorban talált meg. Onnan tudjuk, hogy ebben a politikai irodalomban már 1682 október havában találkoztunk Thököli nevével.

Kropf közléset két költeménnyel egészíthetjük ki. Mindkettő az oxfordi Bodleian Library-ben őrzött gyűjteményből való, mely 33 költeményt tartalmaz az 1678—84-iki évekből.²

Költeményeink elseje a török szultán egy szózata, melyet belgrádi csapatához intézett 1683-ban. (The Grand Seignior's Speech to the Ottoman forces at Belgrade, who are now at

¹ Kropf Lajos; Az angol Thökölisták. Századok 1906.

² A gyűjteményre Yolland Arthur dr. figyelmeztetett.

Wars with the Christians, 1683.) A két oldalra terjedő nyomtatott vers kiemelkedő mozzanatai — híven követve az eredetét — a következők: A szultán bízik janicsárjaiban, kik eddig is oly dicsőségesen harczoltak a keresztények ellen. Nyugat remegő királyai meghajolnak ama kéz előtt, mely Keletet meghódította. Kikel különösen Nyugat Caesarja ellen, kit császárnak hívnak ugyan, de ki valóban csak a szerencse játékszere. Korona és királyi pálcza megcsúfolják, a törvény megfenyegeti, mindegyik fejedelem leveri. Síralmas nagysága szűnjék meg ennek a bíboros fogolynak, az állam rabszolgájának. Ne kérlelhesse a császárság ifjabb ágai segítségét, a míg unalmas országyűléseken hosszas vitatkozások hangzanak el.

Ellenségünk különben is megoszlott — mondja a szultán és megoszlása győzelmünket megkönnyíti. A felkelő Thököli serénykedik barátaival, keresztények sorakoznak keresztények ellen a török javára.

(Revolted Teckley with his friends does work,

And Christians joyn 'gainst Christians for the Turk)

Egyenetlenkedésük avval biztat, hogy ugyanaz fog megismétlődni a szövetséges hadseregben is. Mert hogyan érthetnének egyet a csatában azok, a kik békés tanácskozásban sem tudnak megegyezni? Csak azt lehet sajnálni, hogy ellenségünk oly könnyen juttat bennünket a győzelemhez.

A vers második, sokkal rövidebb részében a nagyvezir válaszol a szultán szavaira. Hűséget, engedelmességet ígér, új dicsőséget remél a török fegyver számára.

A költeményt 1683-ban Londonban nyomtatták. (London, Printed for John Smith, 1683.)

A második költeményben nem fordul elő Thököli neve, de a vers menetéből és tartalmából is világos, hogy ő az az »igazi protestáns«, a ki a pokol ördögével is szövetezik, csakhogy »törvényes uralkodója és istene ellen lázadjon fel.« Dühös tory-párti poeta írhatta. A költeményt nyomban Bécsnek a török ostromi alul való felszabadulása után nyomtatták. Győzelmi hymnus, melynek szerzője nem felejt egyet-egyet suhintani a whig-ek keresztényellenes politikájára. Címe: On the Relief of Vienna. A Hymn for the True-Protestants. Printed for C. W. — Anno Domini 1683. — Az előbbi versnél jóval rövidebb és csak egy oldalra terjed. Tartalma főbb vonásokban: Az ismeretlen költő átkot szór a török whigekre, gúnyolódik rajtuk. Ime, így szól, inkább szöveteznek a pokol ördögével is, csakhogy törvényes uralkodójuk és istenük ellen lázadhassanak. Azok kiabálnak üldözésről, a kik Julianussal, régi barátjukkal a keresztény istent megtagadják. De az talált arra módot, hogy »igazi protes-

táns⁷(true Protestant) és török ellen is megküzdhessen. Igazi keresztény fejedelem volt, a ki őket arra tanította, hogy mivel tartoznak istenüknek és Caesarjuknak. (And taught the Villains what is due Both to their God and Caesar.) A vers 6-ik és 7-ik szakában pedig Isten áldását kéri Károly királyra, Jakab öcsésére, Lengyelország fejedelmére és minden keresztény királyra. Mert ez a név szent, — akaszszák fel, a ki nem szereti.

6. God bless our good King *Charles*,
 And *James* his own dear brother,
 And may They Both live long, live long
 To succour one another.

7. God bless the King of *Poland* too,
 And every *Christian King*,
 The Name is sacred; Hang the Dog
 Who do not love the Thing.)

Evvel a jámbor kívánsággal, végződik az epés kis költemény, mely ismét tanúbizonysága annak, hogy történelmünk egyes eseményei mily élénken tükröződtek vissza egyszer-máskor a távolfekvő Anglia irodalmában is.

DR. FEST SÁNDOR.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Kazinczy Ferencz levelezése. Kazinczy Ferencz Összes Műveinek harmadik osztálya. A Magyar Tudományos Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbízásából közzé tette *Váczy János*. I—XXI. kötet. Budapest, 1890—1911.

Huszonegy nagy kötetbe gyűjtve van előttünk Kazinczy Ferencz rendkívüli kiterjedésű levelezése. Mindegyik kötethez gazdag és kimerítő jegyzeteket csatolt *Váczy János*, a ki az Akadémia megbízásából e levelezést sajtó alá rendezte és kiadta. Minden kötet élére egy-egy tanulmányt is írt, a melyben összefoglalta és méltatta a kötetben levő levelek tartalmát és jelentőségét. A gyűjtemény még mindig nem teljes ugyan (*Váczy* az utolsó kötet Bevezetésének végén az időközben előkerült és a még előkerülő levelekből egy pótlékkötetet ígér), de a huszonegy kötet anyaga így is oly fontos forrásává lett az irodalom- és műveltségtörténelemnek, hogy nélküle Kazinczynak és korának tanulmányozásához hozzáfogni sem lehet. Kimeríthetetlen tárháza ez a levelezés azoknak az adatoknak, a melyekből egyrészt Kazinczy írói és agitátori egyéniségének, másfelől a kor műveltségtörténelmi alakulásainak képe összetevődik. Ezek az adatok rávilágítanak Kazinczy egyéni életére: családi körülményeire, anyagi küzdelmeire, barátaihoz és ellenfeleihez való viszonyára, irodalmi terveinek alakulásaira, politikai felfogására, vallási és erkölcsi nézeteire és mindenekfölött aesthetikai hitvallására. De a széphalmi mester csak a középpontja annak a képnek, mely a levelezésből kialakul. Mellette és körülötte az akkori magyar szellemi életnek egy egész sor kiváló alakját látjuk, írókat, tudósokat és politikusokat, a kik nemcsak Kazinczyhoz való vonatkozásukkal tudják érdeklődésünket lekötni, hanem a maguk egyéniségének jellegzetességével is, a mint hol pártolják a mester törekvéseit és buzdítják terveit megvalósítására, hol meg a szenvedélytől elragadott harczost mérsékletre intik vagy éppenséggel szembe is szállnak felfogásával. A sokféle tárgyhoz képest a levelek hangja is igen változatos. A mint

az elméletben is azt hirdette Kazinczy, hogy minden tárgyhoz és műfajhoz más-más stílus való, azonképen levelei is e tekintetben a legnagyobb változatosságot mutatják. A legvöngédebb családi érzéseknek ellágyuló hangjától a harcban elfogult kombattáns tüzes kitoréseiig, a barátnak szelid és jószágos szavától az ellenfél támadó — hol szigorú, hol meg szatirikus — hangjáig, a tisztelet és lojalitás nemes egyszerűségétől az öntudatos és érdemeire hiú vezér önérzetességéig minden hangnemet és ennek minden fokozati változatát megtaláljuk e levelekben. Előadásuk is hol novellisztikusan könnyed, lírai melegségtől áradozó, hol meg tudományosan fejtegető és logikai objektivitású.

De e nagy változatosságban is egy valami állandó marad : a mester ideális becsvágya és lankadatlan lelkesedése az irodalom és műveltség fellendítéséért, nemzetiségünk ügyének szolgálatáért.

Ha hevesebben is lobog harci tüze fiatalabb éveiben, ha nézetei az évek tapasztalatai és tanulmányai során módosulnak vagy változnak is, ha dicsőséges sikerei mellett meg is lepi az élet itt-ott keserű csalódásokkal : lelkesedése és munkakedve nemzete ügyének jobbrafordításáért, a nemzeti öntudat fölébresztéséért mindvégig ugyanaz marad. His az a meggyőződése sem változik egy percre sem, hogy e nagy cél felé úgy nyithatjuk meg legbiztosabban az utat, ha elsősorban nyelvünket és irodalmunkat emeljük a nyugati népek műveltségének színvonalára, ha kulturánkat és egész szellemi életünket belekapcsoljuk az európai szellemi áramlatok láncolatába.

E levelek gazdag tartalmából csak rámutatunk azokra a fontosabb adalékokra, a melyek az irodalomtörténet és műveltség-történelem szempontjából fontosak.

A huszonegy kötetben 5393 levél van, ebből 2836-ot írt maga Kazinczy. Mint kis gyermek kezdi a levélírást és folytatja halála napjáig. Ezzel köti magához mindazokat, a kiknek a magyar irodalom ügye szívében fekszik : írókat, költőket, tudósokat és politikusokat. Családja tagjain kívül a legsűrűbben levelezett Cserey Farkassal és Miklóssal, Dessewffy József gróffal, Dúlházy Mihálylyal, Guzmics Izidorral, Prónay Lászlóval, id. Ráday Gedeonnal, Rummy Károly Györggyel, id. Wesselényi Miklóssal. Az irodalomtörténet ismertebb nevei közül gyakran találkozunk a levélváltásban Berzsenyivel, Csokonaival, Döbrenteyvel, Fazekassal, Földivel, Helmeccyvel, Horváth Ádámmal, Kis Jánossal, Kölcseyvel, Toldy Ferenczcel, Virág Benedekkel, Zádor Györggyel és ha nem is ilyen sűrűn, ha csak ritkábban is, majdnem mindenkivel, a ki kortársai közül magyarul írt vagy az írók és irodalom dolgai iránt érdeklődött. E leveleket értékesé az teszi, hogy nemcsak személyi vonatkozásúak, hanem tele vannak a kor szellemi életé-

nek, az irodalomnak, tudománynak és politikának aktualitásaival. Ezért mondják róluk irodalomtörténetíróink, hogy valósággal a sajtó szerepét töltötték be. Kazinczy azzal a szándékkal küldte is értesítéseit barátainak, hogy azok azután azt tovább adják, a mint hogy ő is sietett egy-egy érdekesebb irodalmi hírt, a mit egyik vagy másik barátjától kapott, levelei útján az ország minden irányában terjeszteni. E levelekben ösztönzi, lelkesíti és izgatja író és költő barátait a munkára, ellátja őket gyakorlati és írói tanácsokkal, vitatkozik velük és bírálja őket, mindig azzal a céllal, hogy kiemelje elszigeteltségükből, hogy egymás között állandó érintkezés, folytonos szellemi kapcsolat keresésére és fenntartására bírja őket. Ezzel a levelezéssel sikerült is Kazinczynak az irodalomban bizonyos szervezettséget létrehozni, olyasfélé, a minőt az irodalmi társaságok vagy folyóiratok szoktak teremteni. Ez levelezésének egyik legfőbb érdeme. Az írók megtalálták egymást az ő személye közvetítésével és ebből olyan eleven és közvetlen kölcsönhatás, impulzusok keltése és eszmék ébresztése állott elő, a minőt az írók korábbi izoláltságukban sohasem tapasztaltak. Ezzel elérte Kazinczy, a minék szükségét folyton hangoztatta és leveleiben is állandóan emlegette, azt t. i., hogy a vélemények szembekerültek egymással, eszmesúrlódások, vitatkozások támadtak, a miáltal egyrészt a felfogások tisztultak, másrészt a kritikai szellem is ébredezett.

Kazinczy írói egyéniségének megértéséhez sok olyan adatot nyújt e levelezés, a melyek nélkül, pusztán egyéb műveire támaszkodva, nem tudnók elég híven rekonstruálni az ő alakját. Megismerkedünk terveivel, írói ambícióival; látjuk, hogyan ébred fel benne egy-egy nagyobb gondolat, hogyan erősödik ez, hogyan izgatja munkára és hogyan eleveníti meg vele mások szunnyadó munkaerejét is. Beletekinthetünk e leveleken keresztül írói alkotó műhelyébe is. Kazinczy, a stilbeli könnyedség és elegancia mestere, tulajdonképen nagyon lassan és nehezen dolgozott. Rendkívül szigorúan alkalmazta aesthetikai mértékét a saját alkotásaira és ezért minduntalan visszatért egy-egy munkájához, újra meg újra csiszolta vagy átdolgozta, ismét félretette, hogy bizonyos idő múlva újabb javítgatásokkal tökéletesbítse. Nagy körültekintéssel, megfontoltsággal és műgonddal dolgozott. Ez lassította munkáját. Nem bízta magát csupán írói érzékére; tanulmányainak, elmélkedéseinek minden eredményét állandóan szeme előtt tartotta, hogy mintegy ezek ellenőrzése mellett faragja és esztergályozza stílusát. Munkájának mindezen fázisairól és mozzanatairól számot ad leveleiben, valamint terveiről is. Tervek, ideák, ötletek tekintetében azonban Kazinczy igen termékeny volt, de már a kivitel, a megvalósítást — egyéb külső gátló körül-

ményeken kívül — nagyon gyakran akasztotta vagy nehezítette meg az írásain mindig érezhető számító műgond.

Érzés- és gondolatvilágához, jelleméhez is nagyon sok adattal szolgálnak e levelek. Szereti a meggyőződés nyílt és őszinte megvallását, nagy barátja a nyilvánosságnak (ezért fájlalja a cenzura szigorúságát), küzd a véleményszabadságért és — bár maga a gyakorlatban nem egyszer elfogult — türelmességet hirdet a legmesszebbmenő liberalizmusnak képviselője, a mit családi életén kívül az a baráti viszony is igazol, a melyben más felekezetű papokkal volt, de legszebb bizonyossága ennek mégis az a levélváltás, a melyben Guzmicscsal a keresztény felekezetek uniójáról folytat igen érdekes eszmecserét. (18. kötet). Barátaival szemben jósága, elismerése, áldozatkészsége nem ismer határt. Úgy gondoskodik műveik kiadásáról, mint a sajátjairól. Odaadó szeretettel támogatja őket még anyagilag is, olyankor is, a mikor ő maga sincs éppen bőviben az anyagi javaknak. Minderre számos példával szolgálnak levelei. Az elismeréssel nem takarékoskodik, bár nem kedvező véleményét sem hallgatja el, de igen érzékenyen hat rá, ha őt éri gáncs vagy elítélő kritika. Nagyon érdekesen világítják meg levelei lojalitását az uralkodóval és a dinasztiával szemben, valamint viszonyát a fennálló politikai és társadalmi rendhez is. Kazinczy, a ki az irodalomban a radikális újítás, a bátor reformtörekvések zászlóbontója és szószólója volt, politikai és társadalmi kérdésekben rendkívül óvatos és a reformmozgalmaikkal szemben tartózkodó volt. A legizgalmasabb megyei gyűléseken, a mikor a gravamenek szinte puszkaporossá tették a hangulatot, valamint leveleiben is, mindig a kiegyenlítés, a csendes és nyugodt hangú lojalitás képviselője volt. A szabadságeszmék persze mélyen gyökereztek lelkében, de mégsem jutott ezek nyomán olyan messzire, mint Berzeviczy Gergely, a kinek gazdasági és kereskedelmi reformeszméi a parasztság nyomorúságát tölték a kérdés előterébe. Berzeviczy nézeteivel szembe helyezte őt erős nemzeti érzése, mely attól féltette nemzetét, hogy e gazdasági reformok odavezetnek bennünket, hogy »austriakusokká leszünk« (6. köt.). Hogy a merészebb politikai reformoktól félt, érthető korábbi tapasztalataiból és fogságban eltöltött éveinek emlékezetéből. A nemesi felkelés is rendkívüli nyugtalansággal töltötte el. Azt írja pl. Cserey Farkasnak, hogy napokon keresztül nem tud az izgatottságtól aludni. Főképp az a sejtelem izgatta, hogy Napoleon dinasztiát akar alapítani, a mi sok baj forrása lesz. Azután a megálázó béke fájdalma gyötörte. És mindebben csak egy vígasztaló momentumot talált, hogy a nemzet hű maradt lojalitásának hagyományaihoz.

A levelezés történelmi érdekű részeiből figyelemreméltók és sok érdekes adatot tartalmaznak azok, a melyek a devalváció idejéből valók és ennek hatását festik (8—10. köt.), továbbá a melyek Napoleon hadjáratairól, orosz vereségének híreről, a lipcei csatáról, majd később (17. köt., 1820—21-iki levelek) a király budai látogatásáról, a spanyol és olasz forrongás híreiről, a megyék ellenállásáról és ennek az olasz carbonarizmussal való állítólagos összefüggéséről, majd a 25—27-iki országgyűlés eseményeiről, stb.-ről szólnak. Rendkívül érdekesek történelmi szempontból ezeken kívül Kazinczy öcsésének, Lászlónak levelei is (1. és 2. kötet), a melyek különösen József császár uralkodásáról mondanak el igen becses részleteket, nemkülönbén a szerencsétlen kimenetelű belgrádi csatáról (1787.) és Gradiska vívásáról (1788). Kazinczy László levelei között azonban azok a legértékesebbek a történetírás számára, a melyekben a tábori életet, a tisztok és legénység életmódját írja le, a mire »a mult (t. i. 18.) század két utolsó tizedéből nincs érdekesebb, hívebb és megbízhatóbb forrásunk« e leveleknél. (Váczy).

Legtöbb haszonnal persze az irodalomtörténész tanulmányozhatja e levelezést. Nemcsak azokra az írókra vet ez világot, a kikkel Kazinczy levelezett, vagy a kikről a levelekben gyakran szó van, hanem általában annak a kornak irodalmi és tudományos viszonyaira. Magunk előtt látjuk a küzdelmet először az olvasóközönség megteremtéséért, az irodalmi érdeklődés felkeltéséért és minél szélesebb körre való kiterjesztéséért, majd a mikor ez már annyira a mennyire megvan, a harczt az ízlés nemesbítéséért, az aesthetikai ítélet szempontjainak tisztázásáért és a kritika jogaiért. Látjuk azt a nehéz küzdelmet, a melyet íróinknak egyrészt az anyagi akadályokkal kellett megvívniok, hogy műveiket kiadhassák, másrészt az érdektelenséggel vagy elfogultsággal kellett folytatniok, hogy írói becsvágyuk és aesthetikai hitvallásuk elismerésre vagy legalább méltó érdeklődésre találjon. Szemünk előtt vannak a nagy és lelkes kezdeményezések, a közönyt ostromló bátor iniciatívák, tervek és tettek, a melyek akár sikerültek, akár nem, íróink becsvágyát csak fokozták. Látjuk az Akadémia tervének felbukkanását, majd megvalósulásakor az egész írói tábor lelkes munkáraindulását. Látjuk folyóiratok keletkezését, elmulását, majd ismét újabbaknak életre támadását. Figyelemmel kísérhetjük a nekilendült irodalmi élet nyüzsgését, sok érdekes és új adatot találván az egyes »irodalmi pörök« megvilágításához: az árkádiai, iliászi, conversationslexikoni pörhöz, Kazinczynak Csokonaihoz, a debreczeniekhez, a dunántúliakhoz való viszonyára, de legfőképen a nyelvújítási harcra. Ez utóbbi tekintetben különösen sok új adattal szolgálnak a leve-

lek arra, hogyan alakultak, fejlődtek és részint módosultak is Kazinczy nézetei. Megtudjuk, hogy a milyen intranzigens volt Kazinczy nyelvújítási elveiben a harc kezdetén, oly békülékenységet mutat élete vége felé. Ekkor már ő maga is kiegyeztető felfogást keres és nyelvújítási elveiből igyekszik a szélsőséges elemet kiküszöbölni, a mit már azzal is jelez, hogy felfogását *synkritismus*nak nevezi.

*

Ennek az óriási anyagnak rendezésével, jegyzetes és magyarázó kiadásával megbecsülhetetlen szolgálatot tett *Váczy János* az irodalomtörténeti kutatásnak. Jegyzeteinek gazdagsága és az a szigorú filológiai lelkiismeretesség, mely egy esetben sem hagyja az arra szoruló felvilágosítás nélkül, a legteljesebb elismerést érdemlik minden szakember részéről. Rendkívül szorgalommal gyűjtött össze mindent, a mire a levelek olvasásakor szükségünk van. Ez a szorgalom és kitartás, mely huszonöt esztendeig kötötte ehhez a munkához *Váczyt*, annak a jele, hogy *Kazinczynak* és korának szellemében sok lelkesítőt is talált. Ettől a lelkesedéstől, hozzáértéstől és szorgalmától, nemkülönben az ő nagy munkabírástól várjuk még azt a munkát, a melyre ő érezheti magát nemcsak leginkább lekötöztetnek, hanem a leghivatottabbnak is: *Kazinczynak* és korának kimerítő monographiáját.

DR. DÉNES LAJOS.

Gyárfás Tihomér: A brassai ötvösség története. (Művelődéstörténeti monographiák. I. kötet.) Brassó 1912. 8.-rét. 327 lap, 25 képes táblával. Ára szerzőnél 3 K 30 f, kereskedésben 4 K 50 f.

A hazai ötvösség eddig még meg nem írt történetéhez előmunkálatul szánta *Gyárfás* ezt a szépen kiállított, gazdag tartalmú kötetet; ha reménye beválik s hasonló kötetekben dolgozzák föl más ipari központok, helyesebben szólva czéhek történetét, az egykor nagy hírű magyarországi ötvösségről valóban lehet majd igaz képet nyújtani. Ne bántson minket az, hogy »hazai« és »magyarországi« ötvösségről beszélünk »magyar« ötvösség helyett. Hiszen jól tudjuk, hogy városaink magyarsága lassan fejlődött s még ma is vannak nagyobb városaink, a melyekben a magyarság kisebbség.

A brassai ötvösség története tulajdonképpen nem más, mint a brassai ötvösczéh története 1367-től, a legrégebb írott emlék korától (*Gyárfás* a 10. és 11. lapon 1367-nek, az 5., 9., 12. és 13. lapon 1376-nak írja) a czéh megszűnéséig. A legrégebbi meglevő, természetesen német nyelvű czéhszabályok 1511 ja-

nuárius 24-én kelt oklevélben olvashatók, 11 pontba foglalva. Érdekes az első pont kikötése: »dass man niemanden in die obgemeselte Zech Goldschmiedwerks auff soll nehmen, Er sei denn ehrlich von rechter Christlicher Geburt, von frommen ehrbaren Eltern, die da aus deutscher Zungen sein, (wenn man sonst keinen Unger in die Zech auffnimmt) gebohren« etc. A derék czéhbeliek tehát ragaszkodnak ahhoz, hogy német anyanyelvű szülők gyermekei tanulhassák meg mesterségüket, sőt az utolsó, 1656 május 17-ikén kelt czéhszabály 5. pontja is (19. lap) fentartja ezt a kikötést.

A czéhnek Brassó város történetével összefolyó történeténél érdekesebb és becsesebb része Gyárfás könyvének a III. és IV. rész, a brassai ötvösművekről és az ötvösművek jegyeiről (194—326. lap). 44 kelyhet, 23 kupát, 39 serleget, 16 tálat, 6 ostyartartó szelenczét, 2 artoforiumot, 2 ciboriumot, 11 képkeretet, 2 keresztelő-medenczét, aztán ezüst díszöveket, mellboglárokat, kösenyűket, könyvtáblákat, keresztteket, fegyvereket, koronákat (Izabella királyné Brassóban készült koronáját vele temették el 1559-ben), lámpákat, füstölőket, kanalakat, stb. vizsgált meg és írt le Gyárfás, különös figyelmet fordítva a mesterjegyekre, a melyekből 115-öt ír, illetőleg rajzol le, meghatározva lehetőleg a mesterjegyet használó mester nevét és korát is. Mint a brassai ötvösök műveiről, itt szól Gyárfás a brassai pénzverésről is (Báthori Zsigmond, Weiss Mihály, Barcsai Ákos, Apafi Mihály brassai érmei); érdekes, hogy a Barcsai-ezüsttallérokon rajta van a pénzverő Thomas Trepches mesterjegye.

A mesterjegyek jelentőségének megállapítása természetesen csak a mesterek neveinek ismerete alapján lehetséges. A czéh meglevő mesterkönyve 1614-től 1862-ig 248 mester nevét őrizte meg; Gyárfás fáradhatatlan buzgalommal 387 mester nevét gyűjtötte össze, 1397-től kezdve, a brassai adókönyvek, a czéh más iratai és más források felhasználásával. A mesterek névsora egyúttal arról is tanuságot tesz, hogy a czéh elég híven megőrizte a német nyelvhez és származáshoz való ragaszkodását: kerek 600 év alatt csak öt olyan mesternevet találunk, a melyek viselői magyarok lehettek (Árangyas Mihály 1534, Zilahi Korpás János 1540, Betay Márton 1636, Brassai Mihály 1816 és Erdélyi Elek 1817), bár a fenmaradt és leírt ötvösművek közt akárhány magyar rendelésre készült. Igaz, hogy a szintén sokat rendelő görög keleti egyháznak egy embere se lett soha ötvösmester Brassóban.

E kiragadott apró adatok méltán keltették Gyárfás könyve egyik ismertetőjében (Religio 1912, 447. lap) azt a gondolatot, hogy a czéhek egykori *magyar* királyi kiváltságai bizony sehogy

sem váltak a *magyar* nemzet hasznára. Annál örvedetesebb, hogy magyar kézből kapjuk érdekes és értékes történetét annak a műiparnak, a mely mégis a hazai műveltségnek volt megnyilatkozása.

Reméljük, hogy e szép munkának, a mely egy sorozatnak első kötete, folytatása is lesz.

jr.

MÉG EGYSZER A GRÓF SZÉCHÉNYIEKNEK A ZÁCH NEMZETSÉGBŐL VALÓ SZÁRMAZÁSÁRÓL.

(Válasz Szabó László Észrevételeire.)¹

Igazán kíváncsisággal fogtam Szabó László észrevételeinek olvasásához, mert azt hittem, hogy — a csak nagy vonásokban megírt, de az apróbb részletekre ki nem terjeszkedő — bírálatom a jobb belátás útjára térítette.

De ezen szerény reményemben is csalódnom kellett és látnom azt, hogy a mennyire tévesek, hibásak ezen végső erőmegfeszítésével írt észrevételeinek bizonyításai, e bizonyítás egész rendszere, annyira kíméletlen szerény személyemmel szemben is, a ki pedig — úgy vélem — nem vagyok hibás abban, hogy Szabó L. úgy munkájában, mint ezen észrevételeiben is botlást botlásra halmoz.

De mind a mellett sem kíméletlensége, sem pedig tájékozatlansága nem rettent vissza attól, hogy észrevételeire, sok tekintetben ráfogásaira, alaposan, bőséggel indokolt adatokkal és a bizonyítékok crejével felfegyverzett, *utolsó* válaszomat meg ne adjam.

Azért *utolsó* válaszomat, mert, ha ezek után sem érzi magát kényszerítve arra, hogy állításaim igazságát belássa, — sorsára bízom őt, s fölöslegesnek tartanék vele szemben mindennemű további kísérletet.

A mi az észrevételei legvégén *leszögezett tény*t illeti, mely szerint én bírálatommal »a Széchényiek származásának kérdését semmivel sem vittem előbbre, a család történetéhez egyetlen mozaikkal sem járultam hozzá«, — részben igaz, részben pedig épen nem áll!

Nézetem szerint ugyanis Szabó Lászlónak — mint a grófi család megbízottjának — volt kötelessége az, hogy a család történetére vonatkozó összes adatokat összegyűjtse, azokat észszerűen, kritikával felhasználva a család eredetéről tiszta, világos képet nyújtson, nemcsak a grófi család részére, hanem a hazai történettudomány, családtörténeti kutatások és a Széchényiek multja iránt érdeklődők részére is.

¹ Századok, 1912. évf. 531—543. ll.

Mert ki tagadhatná azt, hogy e kérdés tényleg »minden magyart érdekel«; csakhogy hozzáfűzöm egyúttal azt is, hogy kizárólag és csak akkor, ha — nem hamis világitás alakjában, hamis kép keretében látjuk megoldva.

Nekem tehát nem volt kötelességem, hogy a grófi család és Szabó javára a kérdést előbbre vigyem és »mozaik«-okat hordjak össze; és mégis merem állítani, hogy valami hasznosat műveltem e tárgy körül; a Szabó részéről hamis márványlapokon felépített Széchenyi-leszármazásról e hamis dolgokat eltávolítottam, helyesebben mondva, most távolítom el, és habár csak közönséges, de erős tégladarabokat rakok is helyükre, ezek — mint az igazság bástyája — biztosabb alapot fognak a későbbi továbbépítéshez szolgáltatni.

Az, hogy mennyi ideig dolgoztam bírálatomon, bőséges időm volt-e, vagy sem, nem tartozik Szabó Lászlóra. A tény mégis az, hogy a munka 1911. aug. havában jelent meg, én a Társulat boldogult szerkesztőjétől az év *őszén* kaptam csak kézhez, s többrendbeli elfoglaltságom mellett alaposan tanulmányozva Szabó munkáját — főleg az engem érdeklő középkori részt — az áprilisi füzetről is le-késtem.

Őszintén megvallom, hogy a munkának 1—120., továbbá a Függelék (Oklevelek) 483—742. lapjain kívül eső része, különösen azután már, hogy a középkori rész értékéről a kellő véleményem megvolt, no meg Görcsönyi Dénesnek a Kath. Szemle februáriusi füzetében megjelent ismertetése után igazán nem vonzott. Ne vegye ezt azért Szabó tőlem rossz néven. Már csak azért sem, mert szerintem a középkori anyagnak összehordása és jó feldolgozása minden-esetre fontosabb, nehezebb és becsesebb, mint a későbbi.

Hogy alaposságom milyen volt akkor, és milyen leend most, a t. olvasókra és nem Szabó Lászlóra bízom; de előre megjegyzem és kijelentem azt is, hogy e téren sem tudok Szabóval egyetérteni.

Nem kérem »az érdeklődőket« arra, hogy »vakon bizzanak« meg bírálatomban és mostani válaszómban, mint a hogy ő óv mindenkit, hogy »ne bizzanak meg vakon« ismertetésemben, vagy, hogy »higgye el az olvasó, hogy az oklevél kuszált vonásaiból« ez vagy az is kiolvasható volt. Mert ilyen »*captatio benevolentiae*«-re szükségem nincsen.

Bizonyítok s állításaimat eredeti, hiteles adatokra és a józan logikára építem.

Válaszómban megmaradok műve és bírálatom beosztásánál, és csak azután térek át *észrevételeiben* követett új rendszere *minden egyes* pontjának czáfolására; vagy a mennyiben válaszómban egyikkel-másikkal már behatólag foglalkoztam, az esetben egyszerűen ide utalok.

Tudtommal bírálatomban a grófi család leszármazásának az

1629. nov. 26-án czimeres nemeslevelet szerző György, illetőleg testvére, Lőrinczig terjedő részével foglalkoztam.

Ez a rész pedig valamivel túl haladja a 77—120. lapig terjedő II. fejezetet.

Ennek ellenére Szabó észrevételeiben azt állítja, hogy »a kötetnek csupán *egyetlen* fejezetével« foglalkozom.

Ezek után :

Első fejezet. I. Melyik nemzetségből származtak a hontmegyei Gyürkyek? A Gyürky-család eredete. (35. l.)

Bírálatomban nyomról-nyomra követve — nem Szabót, mert akkor igazán útvesztőbe kerülök — hanem a Szabó által idézett forrásokat, a műve 37. lapján, s bírálatomban a 379. lapon közölt helytelen leszármazást, a 380. lapon imigy helyesbítém :

N. ?

Miklós 1258.	János 1258.	Lőrincz 1258.
	gyürki nemesek.	

T. i. ezek apját nem ismerjük! És így Szabó állítása, hogy az : *Gyürk*, nem felel meg a valóságnak!

A továbbiakban azután ő ezen *nem létezett Gyürk*-nek a Zách-nemzetségben helyet keresve, Prokrustes módjára a nemzetség Berende-ágába gyömöszöli bele olyképpen, hogy az abban jogosan szereplő Gyürét (1227) kilöki s ennek helyére illeszti.

Ezt a leszármazását (41. lap) bírálatomban (380. l.) czáfolva és kétséget kizárólag bizonyítva, Karácsonyi műve alapján is¹ így helyesbítettem (381. l.) :

I. Berende

I. Ugrin 1227.	Gyüre 1227.	II. Péter 1227.
----------------	-------------	-----------------

Ezen helyesbítéseimre jegyzi meg Szabó észrevételeiben (538. l.), hogy *tudnom kellene*, »hogy az Árpád-kori oklevelekben ilyenféle kifejezést : de familia Gyürk stb. nem szabad keresnünk, hogy tehát ekkor a Gyürkön lakó és birtokos nemes = Gyürky«.

Köszönnvén a jószívű oktatást, csak azt vagyok bátor megjegyezni, hogy nemcsak ennyit tudok ; ennél valamicskével sikerült már odébb is jutnom ; és pedig, tudom azt, hogy a Szabó szerint *1230 körül élt Gyürk* a valóságban sohasem élt ; Miklós, János és Lőrincz még csak Gyürkön birtokos nemesek ; ők véletlenül *tényleg* ősei a Gyürkyeknek, de csak azért, *mert e birtokukon megültek* ; ha teszem e birtokukat 1260-ban elcserélik *Gyűgy*-gyel, s itt ülnek meg 1350—1400-ig, a birtokmegosztásig, szétválásig, akkor nem Gyürkyek, hanem

¹ A magyar nemzetségek, III. 142. l.

Gyűgyhy-ek lesznek az utódaik, daczára annak, hogy 1258-ban gyürki birtokos nemesek voltak; s ha gyűgyi birtokukat 1280-ban ismét eladták volna, és megszerzik, esetleg nem is az eladási áron, hanem királyi birtokadományképen Tesmag birtokot, s ezen ülnek meg addig, a míg a köztük való megkülönböztetés előáll, akkor bizony *Tesmaghyak* lesznek, mind a mellett, hogy 1258-ban Gyürki, és 1260—1280-ig gyűgyi birtokos nemesek voltak.

Tehát bocsánat Szabó úr! Én tudom ezeket a fejlődési viszonyokat; de úgy látom, hogy Szabó az, a ki ezekkel nincsen tisztában.

Az idézett leszármazás *kiinduló pontjának* (értsd: az a *Gyürk*, a ki nem létezett és az 1227. évi *Gyüre*) részletes megokolásába azután már nem is bocsátkozik Szabó, mert szerinte csak »állításokat kockáztatok meg, minden indokolás nélkül.« Továbbá: »csupán azon *szembeötlő felületességgel* megtett észrevételeket utasítja vissza, hogy az 1258-ban szereplők atyjának az 1315-ben élő Gyürköt tekintti«, s »ekkor hibákat csak a kérdés *felszínén mozgó bírálat* követhet el.« (538. l.)

Ezt nevezi Szabó czáfolatnak és bizonyításnak.

Nem tehetek egyebet, mint hogy művéből szószerint idézzek és ennek alapján tényleg bizonyítsak.

Műve 39. lapján ezeket mondja:

»Károly király 1315. szeptember 14-én Csobánka, *Gyürk fia Miklós*, és Zách fia Feliczián összes javait, mivel Trencsényi Mátéval szövettek, Domokos nádornak adományozta. Csobánkáról tudjuk, hogy az Aba nemzetség tagja volt, ellene a király Csák leverése után hadjáratot is viselt. Zách fia Felicziánról Karácsonyi megállapította, hogy azonos a későbbi merénylővel, *Gyürk fia Miklós* személye ellenben meghatározatlanul maradt. (Anjouk. O. I. 385. l.) Mindez azt bizonyítja, hogy a Záchok történetével még nem vagyunk tisztában.« Vagyis:

Gyürk 1315. említve

Miklós 1315.

A 40. lapon pedig:

»Ha tehát elfogadjuk a Gyürky-Széchenyieket a Zách-nemzetség tagjaiul, Gyürk fiait a Berende ágához kell kapcsolnunk, a kikhez, mint láttuk, Nagy Iván a Garábsápon élő Berendefiakat is sorozta. Az említett Gyürköt, a ki az 1315-ben hűtelennek mondott Miklós atyja, azonosítjuk *azon Gyürk-vel*, kinek fia Lőrincz 1245-ben hozzájárult a hartványi birtokrész eladásához. (Árp. u. o. XII. 682—688. l.). Már most Gyürknek Miklós és Lőrincz fiait ismervén, mi sem könnyebb annál, hogy őt az 1258-ban Sápon élő Lőrincz, János és Miklós atyjának vegyük.«

Nem tudom már most ezek után, hogyan gondolkodik Szabó arról, a mit műve idézett két helyén mond?

Mert ebből csak ez magyarázható ki :

Gyürk 1315. említve	Gyüre
Miklós 1315-ben hütlén és birtokvesztes lesz.	Lőrincz 1245-ben hozzájárul Hartvány eladásához.

A *Gyürk* és *Gyüre* Szabó szerint egy és ugyanaz a személy ; továbbá az 1258-ban Sápon élő *Lőrincz, János* és *Miklós* egytestvérek közül Miklós és Lőrincz az 1315-ben hütlén Miklóssal, és az 1245. évi Lőrinczczel azonosak.

Mert nem egyre megy az, ha kifogásolom azt, hogy az 1315-ben említett *Gyürköt* (»Nicolaus, filius Gurk« Anj. O. I. 385. l.) azon *Györével*, a kinek fia Lőrincz 1245-ben hozzájárult a hartyáni birtokrész eladásához (»terre Laurentii, filii Gyure«, Á. u. o. XII. 683. l.), *egy és ugyanazon személynek venni nem lehet*, vagy ha azt állítom, hogy az 1315-ben hütlén Miklós, *Gyürk fia*, a Hartvány eladásához 1258-ban hozzájáruló Lőrincznek testvére nem lehet ?!

Hát ezen kifogásom tényleg szembeötölő felületesség volna ? Dehogyan az.

Sőt tovább megyek. Elismerem, hogy e kérdés körül bírálatomban *magam is tévedtem*. Csakhogy ezt Szabó nem vette észre. De most még gondosabban olvasva az 1258. évi oklevelet, a következő tényeket állapítom meg :

N. ?

Gyürk,	Miklós,	János,	Lőrincz.
1258-ban Saápon lakó nemesek ; de azért sem ők, sem utódaik nem használták a Saápy nevet ; ezek a későbbi <i>Gyürkyek</i> kétségbevonhatatlan ősei.			

Tehát Szabó első tévedése az, hogy ezen Gyürköt (Gwrk) a többi három *atyjának* állítja, pedig ezt az oklevél nem mondja ; második erős tévedése pedig az, hogy ezen 1258-ban Saápon élő Gyürköt azonosítja azon Gyürével (Gyure), a kinek fia Lőrincz 1245-ben a hartyáni birtokrész eladásához hozzájárult ; harmadik tévedése ismét az, hogy ezen Gyürknek 1315-ben hütlén Miklós fiát, Gyüre fiával, Lőrinczczel (1245 !) egytestvérnek veszi.

Igaz ugyan, hogy az 1258. évi oklevél azt sem mondja, hogy Gyürk, Miklós, János és Lőrincz *egytestvérek*, mind a mellett az elősorolás módja (»nobilibus Gwrk, scilicet Nicolao, Johanni et Laurentio de villa Saap«, azaz : a saápi nemeseknek, Gyürknek, továbbá Miklós, János és Lőrincznek ; a »scilicet« a középkorban nem mindig és csak : tudniillik ; hanem gyakran folytatólágosságot is jelent) nem zárja ki azt, hogy őket testvéreknek vegyük.

S ha ez a sokkalta valószínűbb eset való, abban az esetben az 1315. évben hütlén Miklós (Szabó, 39. lap) ezen 1258-ban Saápon

élő Gyürk *fia* lehet ; az 1341-ben és 1363-ban szereplő *Recsend* pedig nem a 83 évvel előbb élt 1258. évi Miklósnak a fia, hanem az 1258. évi *Gyürk* unokája lehet.

Ebben az esetben a Szabó leszármazásán (37. l.) Lőrincz (1258.) fia Péter nem is 1363, hanem már 1339. előtt halt volna el, és fia Dénes nemcsak 1363-ban, hanem Pál nevű testvérével együtt már 1339-ben szerepelhet (ld. az 1339. évi két oklevelet).

Úgy, hogy ezek szerint Szabó leszármazását (37. l.) a következőleg vélem helyesbíthetni :

N. ?			
Gyürk,	Miklós,	János,	Lőrincz.
Miklós 1315.		(Szelényi) † 1339 előtt	
Nyögrői, Gyürky Recsend 1341, 1363.		Péter 1363. ápr. 9.	
Pál 1385, 1391.		Dénes Pál 1339. 1339.	
György 1412.		István János 1351. 1351.	
		Nyögrői 1363. IX. 21.	
		Jakab Antal, 1378.	

fratres patru-
les
1363. szept. 21.

De, hogy a fenti *Gyürk* (1258.) az 1227. évi *Gyürével* (I. Berende fia) nem azonos, az kétségtelen ; arról Karácsonyi idézett művéből (III. 142.) mindenki meggyőződhetik. Hogy továbbá Gyürky Elek (1300), Fülöp és Mihály (»a Széchenyiek őse«), miként állítandó ezen leszármazásba, nem lehet tudni.

Ebből tehát újólag is csak azt állíthatom, hogy *a Gyürky-Széchenyiek a Zách nembeli Berendéktől nem származnak !*

Tehát adtam javítást, a melyre köteles nem lettem volna ; de látva Szabó vergődését, ennek végét akartam vetni. A továbbiakban azt kell bizonyítanom, hogy bírálatomban (381., 382. l.) *nem alap nélkül*, hanem *kellő indokolással* állítom, miszerint az a mód, a melylyel szerző a Gyürky-Széchenyieket azon Gyürkyek leszármazásába kapcsolja, a kiket ő a Zách nemzetség tagjai közé sorol, erőszakos, és egyenesen képtelenség.

Mielőtt ezen való és megdönthetetlen ténynek teljes részletességgel való bizonyításába belefognék, engedje meg Szabó, hogy egy újabb tévedése felől világosítsam fel. A kérdést nem Arany Jánosnak idézett két verssorával bizonyítottam. Ez egy kissé naiv dolog lett volna részemről. Költőnk e két jól ismert sorával csak Szabó Lászlót szerettem volna nehéz állapotából kiemelni. Dehát nem akart

megérteni! És merészen állítja, hogy bírálatomban egyéb a bizonyításra nem leheto.

Észrevételeiben (539. l.) *jegyzet* alatt külön figyelmezteti a Századok figyelmes olvasóit, hogy oklevéltári idézeteim őket tévedésbe ne ejtsék, mert azokat csak az alaposág *látszata* kedvéért a jó Karácsonyiból írtam ki. Ezalatt bátran azt érthetni, hogy én a t. olvasók megtévesztésére törekszem. Nem Szabó! Erre az eljárásra sem testem, sem lelkem nem kapható!

Szeretem az okmánykiadásokat, szeretek azokban olvasgatni, de mihelyt arról van szó, hogy valamely közölt oklevéllel bizonyítani kell, hacsak lehet, saját szememmel nézem át az *eredeti oklevelet*, mert egy kissé bizalmatlan vagyok okmánytáraink közléseivel szemben. Ezért kértem is ki a M. Nemz. Múzeum törzsgyűjteményéből a főbbeket, s vettem elő az Orsz. Levéltáréit is, a melyeket azután össze is olvastam Szabó közléseivel; nem is volt fölösleges fáradozás.

Azt állítottam tehát: Téved Szabó, a mikor az 1262. évi oklevélben (Á. O. U. VIII. 18—19. l., XI. 524. l.) vevökként szereplő László, honti főesperest és testvérét Mihályt (35. l. és 42. l.) hibásan Gyürkyeknek veszi; az előző, helyesbített leszármazásba ugyanis, a mint azt most már látjuk, sem László, sem Mihály nem illeszthető be; ezek a későbbi Gyürkyek őseitől vad-idegen egyének. Azt is állítottam továbbá, — s ez a fontos része az egész kérdésnek — hogy Szabó azon állítása, mely szerint (42. l.): »Ezen Gyürkyekkel egyidőben élt az a Celén, a kít a Gyürkyek első őseként ismerünk«, merő lehetetlenség és képtelenség!

Azt vágja vissza észrevételeiben Szabó (539. l.), hogy hiszen »a Celén ősrre vonatkozó oklevelek sorozata a Gyürky-levéltárból került ki, s hogy az Ákos nemzetségből származó Sándor fia János leszármazottaival semmiféle kapcsolatot nem mutat!«

Ámde felütve a Szabó műve 46—47. lapjai között mellékletként közölt 1339. évi július 20-iki oklevelet, s magam elé képzelve a Gyürkyek középkori oklevelesládáját, fölvetem a kérdést:

1. Hogyan is kerülhetett ez az oklevél a másikkal együtt a Gyürkyek levelesládájába?

2. És ha egyszer belekerült, akkor az oklevélben szereplők közül kiknek kell a Gyürkyek őseinek lenniök?

A két feltett kérdésre a választ megadja a két 1339. évi oklevél. Az elsőben (499—500. l.) ez van:

R. Károly király előtt *Szelényi Villám fia András*, mivel magva szakad, Szelény nevű birtokát *János mesternek* (hogy ez kinek a fia, Sándoré vagy Eleké, az most mellékes) adja.

A másodikban (500—501. l.) pedig ez:

Ugyancsak a király előtt *ugyanaz a János mester*, ugyanazt a Szelény birtokot hú szervicsainak: *Péter fiai: Dénes és Pálnak* ajándékozta.

Ezek után tehát a felvetett kérdésekre csak ez lehet a válasz :

Ad. 1. A két oklevél azért került és maradt a Gyürkyek leveles-ladáijában, mert ez az ő őseiknek, a Szelényieknek szólt!

Ad 2. *Szelényi András* magtalanul halt el ; különben is e reménytelensége miatt ajándékozta Szelényt a félhaszonélvezet kikötése mellett *János mesternek* ; ő tehát nem lehet Gyürky-ős ; János mester meg azért nem lehet Gyürky-ős, mert ő a két oklevelet s vele együtt Szelény birtokot hú servienseinek : *Péter fia : Dénes és Pálnak* adja tovább ! *Ezek is*, mint szintén Szelényiek, kétségtelen ősei a későbbi *Gyürkyeknek*, daczára annak, hogy 1363-ban (ápr. 9.) Szelényinek írják *Dénest*, a mikor a két 1339-iki oklevelet átiratja, és a ki későbben 1363. szept. 21-én Nyőgró-i-nek nevezve Miklós fia : Recsenddel pörösködik. És viszont ezek mind utódai az 1258. évi oklevélben felsoroltaknak, csak a közelebbi kapcsolatot nem ismerjük. Ennek tudatában mertem az előző helyesbített leszármazást adni ; de *ennek alapján* újból és határozottan állítom azt is, hogy *János mester* semmiképpen sem lehet őse a Gyürkyeknek, akárhogy hívták volna is az apját.

De ne hogy azt gondolja Szabó, hogy az *Elek és atyja Celen* kérdése elől meghátrálok ! S hogy a napnál is világosabban bebizonyítsam, hogy nem szoktam a mások idézeteit elcsenni, különböző levéltárakból közölt okleveleken kívül *eredeti oklevelekből* egy döntő Alexius, Elek, Alexander-sorozatot állítottam össze, *főleg az ő — ha lehet — okulására.*

Ezen sorozat alapján Szabó részére megoldom az Alexius—Alexander kérdését, helyesebben szólva bebizonyítom azt, hogy mi a palaeographia írásmódja az Alexiusnak és az Alexandernek.

S így fog kidőlni Szabó hamis *Celen-mozaijkja* a Zách-nemzetség genealogiájából is.

Alexius (Elek) a latin alakjában elég ritkán szereplő név.

1. 1201. »prestaldus *Alexius*, filius Gude . . .« *Wenzel*, I. 91. l. (Er. a pannonhalmi főap. ltárában.)
2. 1268. »*Alexio* et *Detrico*« . . . *Wenzel*, III. 194. (Er. a kékkői ltárban.)
3. 1272. *körül, máj.* 3. »magister Elek, filius *Alexy* (így). Haz. Okmt. VIII. 146. (Er. Vidos letét, Múz.)
4. 1290. »quod Elekws, filio *Alexi* (így) de Honwa«. Haz. Okmt. VII. 215. (Er. Hanvay lt. Múz. 1479-i átiratban.)
5. 1292. » . . . comes Elek, filius *Alexii* de villa Meger . . .« jóval később . . . »item comes *Alexander* nobilis de Elyay . . .« *Wenzel*, X. 107. Knauz : M. Sion III. 844. l. nyomán, aki az eredeti alapján közli.
6. 1295. » . . . et *Alexi*, servientes sui . . .« *Wenzel*, X. 199. (Er. br. Révay ltár.)
7. 1324. » . . . Georgio, filio *Elekus* de Pristarcosy . . .« *Anj. O.* II. 166. (Er. a gyulafejf. kpt. lt. OL.)
8. 1325. »Alexandro, filio *Elekus*«. *Anj. O.* II. 186. (Er. DL. 2292.)
9. 1325. »magistri *Eleek*, comitis de Hung« *Anj. O.* II. 210. (Er. *Csicsery lt. OL.*)

10. 1327. »Elek dicto rufo . . .« *Anj. O. II. 279.* (Er. Erd. Múz. kéz-irattára.)
11. 1329. »a Nicolao et Johanne, filii *Elekus* . . .« *Anj. O. II. 429. l.* (Er. DL. 2559.)
12. 1332. »Johannes, filius *Elekus* . . .« *Anj. O. II. 594.* (Er. DL. 2714.)
13. 1333. »Georgii, filii *Elekus* de Pyscarkos« *Anj. O. III. 55.* (Er. DL. 2798.)
14. 1334. »Lorandus, filius *Elek* . . .« *Anj. O. III. 63.* (Er. Erd. Múz.)
15. 1334. »Ekch, filii *Elek*« *Anj. O. III. 88.* (Er. DL. 2837.)
16. 1334. »Stephanus, filii *Elek* . . .« *Anj. O. III. 107.* (Er. DL. 2864.)
17. 1335. »Johannem, filium *Elekus*« *Anj. O. III. 190.* (Er. Hanvay let. Múz.)
18. 1340. »Jacobum, filium *Elek*« *Anj. O. IV. 42.* (Er. Hanvay let. Múz.)
19. 1343. »Jacobum, filium *Elek*« *Anj. O. IV. 384.* (Er. Hanvay let. Múz.)
20. 1347. »vel *Elek* de eadem.« *Anj. O. V. 131.* (Er. DL. 3935.)
21. 1352. »Jacobi, filii *Elek* . . . Laurentii, filii eiusdem *Elek* de Hanva.« *Anj. O. V. 565.* (Er. Hanvay let. Múz.)
22. 1354. »per Lorandum, filium *Elek*« *Anj. O. VI. 243.* (Er. Bölöny es. lt.)

A gróf Károlyi Okmánytár I—II. kötetében (1253—1489.), a Hazai Oklevéltárban 1234—1536., a gróf Zichy-család Okmánytárának I—VI. kötetében (1093—1420.) a gróf Apponyi Okmánytárban (1241—1526) nem találtam Alexiusokat.

Azonban az itt elősorolt esetekből is megállapítható az, hogy az Alexius név inkább a XIII. században szerepel; a XIV. században helyette a magyar *Elek* (Elekes) szerepel.

Cappelli, *Lexicon Abbreviaturarum* cz. műve (Lipscse, 1091.) az *Alexius*-ra nem ismer rövidíté-t (1—25. l.).

A 3. és 4. alatt elősorolt esetekben (Hanvay letét a M. Nemz. Múzeum-ban) az *Alexius* név *tényleg rövidítés nélkül* iratik a két eredeti oklevélben.

Ennélfogva Szabó Lászlóról kétségtelen, hogy az Alexius és Alexander nevek palaeographiai írásmódjával nincsen tisztában.

Cappelli idézett műve is (12. l. első oszlop fent!) így adja az Alexander rövidítését: *Alex̄*. De, hogy ez tényleg így van, azt az alábbi oklevélkivonatokkal, a melyek alapján egy lehetőleg teljes és részletezett *Chelen fia — Sándor fia — János* leszármazást is óhajtok adni, is tudom bizonyítani.

Vagyis, hol, mikor és milyen körülmények között szerepel az *Akos nembeli Chelen*, ennek fia *Sándor*, és ennek fiai: *János mester*, *Miklós* és *Jakab*? Hogyan írják az eredeti oklevelek Sándor (Alexander) nevét? Fia: János mester, a kedvelt udvari vitéz *egy személy-e*, az 1339-ben Szelényben birtokos *Jánossal*, a kedvelt udvari katonával? Vagy pedig attól különböző személy, mint ezt Szabó állítja?

a) 1282. Az egri káptalan előtt Zágráb unokái: Mátyus, Bors stb. gömörmezei birtokaikon megosztóznak, »mediantibus viris idoneis, videlicet *comite Chelen* . . . stb. Er. a M. N. Múz. Dancs-letetében; egy 1351 ápr. 3-i oklevélben átírva. Hazai Okmt. VIII. 226.

b) 1329. aug. 1. R. Ká oly király Sándor fiát Jánost és népeit az ország rendes biráinak hatalma alól kiveszi; »in quibus Joannes, filius Alexandri, vices magistri dapiferorum domine regine . . . gerens.« Fejér, VIII: 3. 417.

c) 1330. jún. 17. Szécsényi Konya és Tamás erd. vajda, a nógrádm. Wryn (Illy) birtokot Jánosnak, és testvéreinek: Miklós és Jakabnak adja; »meritis Johannis, filii Alexandri, servientis eorum«; később: »eidem Johanni, filio Alexandri, Nicolao et Jacobo dictis ac fratribus suis.« A váci kápt. 1330. évi átiratából, Fejér, VIII: 6. 114.

d) Visegrád, 1332. jan. 20. R. Károly király Zách Feliczián nógrád- és gömörmegyei birtokait azon kiváló szolgálatokért, a melyeket Celen unokája: János mester, a kné főétekgója helyettese a kir. család védelmében Zách Fel. támadása alkalmával tett, neki és testvéreinek: Miklós és Jakabnak adja. »quod magister Johannes, filius Alexandri, filii Celen vices gerens magistri dapiferorum domine regine.« Kár. O. I. 77. 1. Er. Károlyi lt. fasc. 14. No 1.

e) Visegrád, 1333. ápr. 24. Pál országbiró előtt az Ákos nembeli Chelen fia Sándor fiai: János, Miklós és Jakab, Edelényi László fiaival Borsod és Lutra nevű borsodmegyei birtokok iránt egyezségre lépnek. Az eredeti oklevél szövege: » . . . inter Johannem magistrum, Nicolaum archidyaconum Symigiensem et Jacobum, filios Alexandri (így!, teljesen kiírva!), filii Chelen, de genere Akus, actores.« (folyt.) . . . »standem prenominitis magistris Nicolao archidyacono, Johanne et Jacobo, filiis Alexandri (az er. szöveg szerint: Ale^x.), filii Chelen, pro se personaliter, pro ipso neve Alexandro (az er. sz. szerint: Ale^x.) patre eorum.« (folyt.) . . . »quoslibet ipsos Alexandrum (az er. szöv. szerint: Ale^m), filium Chelen . . . (folyt.) . . . »eodem Alexandrum (az er. szöv. szerint: Ale^m), filium Chelen.« — DL. 2780. Anj. O. III. 16.

f) 1333. jún. 26. R. Károly királynak Jezte birtok tban »dicit . . . magister Johannes, filius Alexandri, filii Celen, dilectus et fidelis familiaris noster.« — R. Károly kir. 1334. jan. 13-iki okl. átírva; ld. ott is. — Kár. O. I. 80. 1.

g) Visegrád, 1334. jan. 13. R. Károly; Jezte birtok tárgyában, . . . »Johanni, filio Alexandri et suis fratribus, pro meritoriis eorum servitiis et fidelitatibus eo specialiter, quia eundem Felicianum . . .« — Kár. O. I. 83. 1. Er. gróf Károlyi lt. fasc. 14. No 3.

h) Visegrád, 1335. márcz. 12. R. Károly király elrendeli, hogy a Chelen fia Sándor fia: János, a kné főétekgó helyettese által Detrefia Benedek fiai és Bebek Domokos fiaii ellenében felmutatott Zách Feliczián-féle oklevelek érvénnyel bírjanak.

Az eredeti szöveg szerint: » . . . obsequiis speciali laudedignis Johannis, filii Alexandri (a szöv. szerint: Alexand.) vicedapiferi domine consortis nostre Karissime . . .« — I. Lajos kir. 1354. febr. 22-iki okl. átírva. Ld. ott is. Anj. O. III. 139—140.

i) 1335. máj. 25. R. Károly király az elkobzott Zách-birtokokat adományozza, »magistri Joannis, filii Chelen, vices gerentis magistri dapiferorum domine regine«; később: prefato magistro Joanni et per eum Nicolao et Jacobo fratribus suis.« — Fejér, VIII: 4. 56., 1336-iki átiratból.

j) 1335. okt. 18. Az esztergomi kápt. R. Károly királynak Visegrádon, 1335. máj. 25-én kelt parancsára jelenti, hogy a Zách-családnak összes nógrádm. birtokaiba és pedig: Kodorzó, Ethes, Bénatelke, Zanás, Pauli, Harkány, Ujfalú, Ság, Ludvég, Dályó, Berendefölde, Torencz stb. birtokokba Celen fia Sándor fia: János mestert új határjárás alapján beiktatta. . . . »digna merita filiorum comitis Alexandri, filii Celen.«
»meritis Johannis, filii Alexandri, filii Celen.«

»prefato magistro *Johanni*, et per cum *Nicolao et Jacobo, fratribus suis.*«
Kár. O. I. 101. l. R. Károly 1336. febr. 31-iki átíratából, ld. ott.

k) 1336. febr. 29. R. Károly király részletesen előadva *familiarisának* Celen fia Sándor fia: *János mesternek* a Zách-merénylet alkalmával tett szolgálatait, az összes Zách-birtokokat (ld. 1335. okt. 18.) Folkustelke és Keszi kivételével neki és testvéreinek adja.

»magistri *Johannis, filii Alexandri, filii Celen, vices gerentis magistri dapiferorum domine regine . . .*«

»prefato magistro *Johanni, filio Alexandri, filii Celen, fideli et familiari nostro*, tamquam bene merito, et per eum *Nicolao ac Jacobo dicto Az, fratribus suis uterinis . . .*« — Kár. O. I. 117—121. l. Er. fasc. 14. No 2.

l) 1337. márcz. 23. R. Károly király Jezte és Hartyán birtok tárgyában, »comes *Alexander, filius Chelen*, de genere Akus, et magister *Joannes*, filius eius, *aule nostre miles*, vicedapifer Kone, magistri dapiferorum ser. principisse.«

»et magister *Jacobus*, frater eiusdem uterinus, *iuvenis aule nostre*, fideles nostri *familiares.*« Gróf Apponyi O. I. 102. l. Az esztergomi kápt. 1395. rebr. 2-iki oklevelében átírva. Ezen oklevél eredetije *Körmenden*, a hg. Batthyány Itárban.

m) Visegrád, 1337. márcz. 27. Drugeth Villermus nádor előtt az Ákos nb. Bebekek *Celen* fia *Sándorral* és ennek fiaival: *János és Jakabbal* a Gömör vármegyei Alsópányit birtok tulajdonjoga fölött megegyeznek.

»comiti *Alexandro* (az er. szöv. szerint: *Ale₂*), filio *Chelen.*« — Gróf Forgách lt. (ghymesi ág), M. N. Múzeum. *Anj. O.* III. 334—337.

»quod . . . pro comite *Alexandro* (az er. szöv. szerint: *Alexandro*, kiírva!) filio *Celen, Johanne et Jacobo*, filiis eiusdem comitis *Alexandri*« (az er. szövegben *Ale₂*); tehát *nem lehet Alexii* (Elek)!

. . . »prefatis comiti *Alexandro* (az er. szöv. szerint: *Ale₂*)«

. . . »eisdem comiti *Alexandro* (*Ale₂*)«

. . . »per ipsos comitem *Alexandrum* (*Ale₂*)«

. . . »ipsos comitem *Alexandrum* (*Alexandrü*)«.

DL. 3052. Anj. O. III. 337. o. jegyzetében.

Ime ezen oklevélben az *Alexander* mindennemű változatban!

Azoknak, a kik értenek a dologhoz, ennyi is elég volna már! De Szabó L. okulására legyen szabad az *Alexander* palaeographiai declinációját már itt összeállítanom:

Nom. *Alexander*, *Alexander*; v. *Alex*, v. *Alexand* alakban rövidítve vagy egészen kiírva.

Gen. *Alexandri*; *Ale₂*. v. *Alexātri* alakban rövidítve, v. *Alexandri* alakban kiírva.

Dat. *Alexandro*; *Ale₂* alakban rövidítve.

Acc. *Alexandrum*; *Ale₂*, *Alexandru* alakban rövidítve. vagy *Alexandrum* alakban egészen kiírva.

Ab!. *Alexandro*; *Ale₂* alakban rövidítve.

n) 1339. júl. 20. R. Károly király előtt Szelény birtok elajándékoztatik. Két oklevél.

Az elsőben: »magistro *Johanne, filio Alexandri* (a szöv. szerint: *Ale₂*), filiili *Chelen, fidele aule nostre militis.*«

»prefato magistro *Johanni, filio Alexandri* (a szöv. szerint: *Ale₂*).«
N. Lajos kir. 1363. ápr. 9-iki oklevelében átírva. M. N. múzeum törzsgy.

A másodikban: *Chelen* fia Sándor fia: *János mester*, udvari vitéz, Szelény birtokot *servienseinek* Péter fiai: Dénes és Pálnak ajándékozta.

»quod magister *Johannes, filius Alexandri* (az er. szöv. szerint: *Ale₂*), filii *Chelen, fidelis aule nostre miles.*«

Eredetiben (1339. júl. 20.) és N. Lajos kir. idézett 1363. ápr. 9-iki átíratában, a M. N. Múzeum törzsgyűjteményében.

Az Alexander-declinatio alapján e két oklevél föltétlenül ezen sorozatba való. De ettől eltekintve, tovább bizonyítok :

o) 1340. nov. 19. A váczy káptalan jelenti R. Károly királynak, hogy a Celen fia Sándor fiai : *János és Jakab* javára Somkut és Rozsosna birtokba megkísérelt beiktatás alkalmával a szomszédok ellentmondottak.

»quod Jacobus clericus pro magistris *Johanne et Jacobo*, filiis *Alexandri* (az er. szöv. szerint : *Alexādi* alakban), filii *Celen*.«

»quod iidem filii *Alexandri* (a szöv. *Ale₂*) filii *Celen*.«

»pro parte predictorum magistrorum *Johannis et Jacobi*, filiorum *Alexandri* (a szöv. *Ale₂*).« — DL. 3326. Anj. O. IV. 53. l.

p) Visegrád, 1340. decz. 19. R. Károly király előtt Losonczy István meghatalmazottja : Simon, egy Dályó melletti birtokrészt, a mely a Zách nembelieké volt, Sándor fia *János mester*, reucsaai várnagynak, ura nevében átad.

»magistro *Johanni*, filio *Alexandri*, castellano de *Ryuche*, personaliter astanti.« — Kár. O. I. 138. l. Er. fasc. 14. No 14.

q) 1343 ápr. 4. Erzsébet kné előtt Béjai Simon fia Dezső fiai, Taplocza nevű gömör. birtokukat Celen fia Sándor fiai : *János és Jakabnak* Tórincs nevű nógrádm. birtokáért elcserélik.

»et magistris *Johanne et Jacobo*, filiis *Alexandri* (az er. szöv. szerint *Ale₂*), filii *Celen*.« Többször így ! — D.L. 3568. Anj. O. IV. 317. l.

r) Buda, 1346. decz. 15. Miklós nádor, Szentgróti Fülöp fiai és Szentlászai Baas fiai között a Zala-folyó mellett fekvő Boksafölde, máskép Zerenche nevű birtok tban folytatott perben ítéletet hoz. Az ítélet hozatalánál jelen van »*Johanne filio Alexandri, de Gumur comite*.« — Zalai O. I. 444. l. Er. M. N. Múzeumban, a veszprémi kápt. ? évi átíratábgbn.

Hogy ez az adat el van temetve, az néhai jó Nagy Imre pontatlan-ságán múlik.

s) Buda, 1348. júl. 6. I. Lajos kir. előtt Tamás, Keve és Krassó megyék főispánja Enderfalván birt vásárjogot Celen fia Sándor fia : *János mesternek, gömőri és csongrádi* főispánnak, *szegedi várnagynak*, nógrádm. Ság falujára ruhazza át.

»et magistro *Johanne*, filio *Alexandri*, filii *Celen*, comite *Gumuriensi* et *Changradiensi*, castellano de *Zeged*« . . . in memoriam revocatis preclaris meritis predicti *magistri Johannis*, filii *Alexandri* . . .« — Kár. O. I. 175. l. N. Lajos kir. 1354. febr. 22-iki okl. átírva. Id. ott.

t) Buda, 1349. márcz. 20. Csanád esztergomi érsek *Chelen* fia Sándor fiainak : *János és Jakab mesternek* kérelmére Panyiton egy kőkápolna építésére engedélyt ad.

». . . quod *magistri Johannes* et *Jacobus*, filii *Alexandri* (az er. szöv. *Ale₂*), filii *Chelen* . . .« — Miklós, eszterg. ér. 1364. jún. 24-iki átíratában ; ld. ott. Anj. O. V. 271.

u) Buda, 1351. ápr. 3. Tamás országbíró a Zágráb és Korpás nbeli Dancs fia Domokosnak Malahi János fia és Haripáni Herbord fia ellen több gömör. birtok tban folytatott perében ítéletet hoz.

». . . unde prefatus magister *Villermus* cum magistro *Dominico*, vice-comite suo, *Pangraccio*, filio *Stephani*, *Alexandro* (az er. szöv. szerint : *Ale₂*) filio *Chelen*, quatuor iudicibus nobilium de predicto comitatu t. i. Gömör).« — Ered. *Dancs lt.*, M. N. Múzeum. Anj. O. V. 439—453. (442. l.)

v) Buda, 1351. máj. 12. Tamás országbíró *Chelen* fia Sándor fiai közt

egyrésztől, Székely György és Mihály közt másrésztől, Somkut stb. birtokok tban ítéletet hoz.

»pro magistris *Johanne et Jacobo*, filiis *Alexandri* (az er. szöveg szerint: *Alex*), filii *Chelen*.« (Többször így!) — DL. 4197. Anj. O. V. 468—480. l.

x) 1351. jún. 27. N. Lajos kir. átírja az egri kápt. 1349. jún. 2-iki jelentését, melynek értelmében Tellesprunni Otto fiai és leánya Annus (Angly), *János*. gömöri és csongrádi főispán felesége, az abaujm. Somogyi nevű birtokba beiktattattak.

»quod magister *Johannes* (így!), filius *Alexandri* (így! teljesen kiírva!), filii *Celen*. comitis Gwmwryensis et Chongradyensis ac nobilis domine Annus alio nomine Anglis nuncupate, filie eiusdem Othonis (t. i. Tellyesprunni) consortis sue . . .«

Az átírásban: »magistri *Johannis*, filii *Alexandri* (az er. szöveg szerint: *Alex*), filii *Celen*.« — DL. 4042. Anj. O. V. 504—506. l.

y) 1354. rebr. 22. N. Lajos kir. 1348. júl. 6-iki oklevelét privilegialis alakban átírja.

»quod magister *Johannes*, filius *Alexandri*, filii *Celen*, comes *Chengradiensis*, dilectus nobis et fidelis . . .« — Kár. O. I. 217—220. l. Er. fasc. 15. Na 24.

z) 1354. febr. 22. N. Áajos kir. átírja Chelen fia Sándor fia: *János*, kérésére a R. Károly kir. által 1335. III. 12-én kiállított oklevelet.

»quod magister *Johannes*, filius *Alexandri* (az er. szöveg szerint: *Alexand*) filii *Chelen*, comitis comitatus *Chengradiensis*«; később még kétszer így! — DL. 2888. Anj. O. III. 140. l. jegyzet.

aa) Buda, 1354. ápr. 20. I. Lajos kir. a magvaszakadt Kudurzói Gergelynek noგრádm. Kudurzó nevű birtokát Chelen fia Sándor fia *János* mesternek, udvari vitéznek, adja.

»quod magister *Johannes*, filius *Alexandri*, filii *Chelen*, aule nostre miles dilectus.« — Kár. O. I. 223. l. Er. fasc. 14. No 9.

bb) 1364. jún. 24. Miklós esztergomi érsek, Chelen fia Sándor fia *Jakab* mester kérelmére átírja a *néhai testvére, János* mester részére Csanád eszt. érsek által 1349. III. 20-án kiállított oklevelet.

». . . quod magister *Jacobus*, filius *Alexandri* (az er. szövegben így! *kiírva*!) *de Chelen*. . .«

»exhibuit nobis quasdam litteras patentes . . . *sibi et condam magistro Johanni*, fratri suo facta emanatas . . .« — DL. 25133. Anj. O. V. 271. l. jegyzetében.

Végül:

cc) Megnéztem alaposan a Szabó L. által észrevételeiben (540. l.) az Orsz. Levéltárból idézett két DL. 2912. és 2920. jelzetű oklevelet is.

Az egyik (a DL. 2912.) 1335. máj. 8-án kelt; kis »litterae expeditoriae«, a melyben az Ákos nembeli *Celen*, *Chelyn* rokonairól, az Ákos nembeli *Csetneky*-ekről van szó.

Már ennek alapján is tisztában kellene lennie Szabó Lászlónak azzal, hogy az oklevélben *Chelyn* (kérem, ez azonos a mi *Celen-Chelen*ünkkel!) *fia* *Elek* (*Alexius*)-ről szó sem lehet; de mivel Szabó László »világosan« látja benne az *Alexius comes*-t, kénytelen vagyok — Szabó László kioktatására — ezen oklevélnek vonatkozó helyeit is közölni:

». . . comiti *Alexandro* (az er. szöveg szerint: *Alex*), filii *Chelyn*, *Nicolao*, *Johanni et Jacobo*, filiis eiusdem.«

Kivül : Pro Petro, filio Benedicti contra *Alexandrum* (Ale^m), *filium Chelyn.* et filios suos, super solutione iudicii unius marce. *Expeditorie.*

Tehát ezek *ugyanazok* a személyek, mint az 1335. márcz. 12-ikiek (DL. 2888.)

A *másik* (a DL. 2920.) 1335. máj. 29-én kelt (Szabó L. ezt is máj. 8-áról keltezteti!) és porogatoria-levél, azon »pena calumpnie« tárgyában, amelybe ugyancsak a Csetnekyek estek a Chelenfi-ekkel szemben!

». . . contra comitem Allexandrum (Alle^m), filium *Chelen, Nicolaum archidiaconum, Johannem et Jacobum, filios suos.*«

Az előzőkben *a—z), aa), — cc)* alatt felsorolt egykorú, hiteles, idevágó adatok alapján (a mely oklevelekből a szükséges részek palaeographiai írását is közöltem), a következő Celen (Chelen—Chelyn) — fia Sándor — fiai: János, Miklós és Jakab — leszármazást állítottam össze: ¹

Chelen (Celen, Chelyn) comes, az Ákos nembeli.

1282. személyesen jelen.	1343. ápr. 4. eml.
1332. jan. 20. említve.	1348. júl. 6. eml.
1333. ápr. 24. eml.	1349. márcz. 20. eml.
1333. jún. 26. eml.	1351. ápr. 3. eml.
1335. máj. 25. János az ő fiának mondatik.	1351. máj. 12. eml.
1335. okt. 18. eml.	1351. jún. 27. eml.
1336. febr. 29. eml.	1354. febr. 22. eml.
1337. márcz. 23. eml.	1354. febr. 22. eml.
1337. márcz. 27. eml.	1354. ápr. 20. eml.
1339. júl. 20. eml.	1364. jún. 24. Fia: Sándor már <i>de Chelen</i> -nek iratik. Lassau a leszármazás feledésbe merült.
1340. nov. 19. eml.	

Sándor (Alexander).

1329. aug. 1.	1343. ápr. 4.
1330. jún. 17.	1346. decz. 15.
1332. jan. 20.	1348. júl. 6.
1333. ápr. 24. felperes.	1349. márcz. 20.
1333. jún. 26.	1351. ápr. 3. gömörüm. szolgabíró.
1334. jan. 13.	1351. máj. 12.
1335. márcz. 12.	1351. jún. 27.
1335. okt. 18. comes.	1354. febr. 22.
1336. febr. 29.	1354. febr. 22.
1337. márcz. 23. comes.	1354. febr. 22.
1337. márcz. 27. comes.	1354. ápr. 20.
1339. júl. 20.	1364. jún. 24. Már <i>de Chelen</i> -nek mondatik.
1340. nov. 19.	
1340. decz. 19.	

János,

Miklós,

Jakab,

¹ Ezen leszármazás a Karácsonyiénál is teljesebb; nevezetesen Karácsonyi csak 1337-ig kíséri Sándort; holott tudjuk, hogy 1351-ben még gömörmegyei szolgabíró. Miklós, a somogyi főesperes 1336. febr. 29-én is szerepel; meghalt 1343. ápr. 4. előtt. A híres Jánost öccs-cs: Jakab 1364. jún. 24-én már néha-nak mondja. Jakab 1364. jún. 24-én még életben van. Mikor halt meg, nem tudjuk.

János	Miklós	Jakab
1329. aug. 1. a kné étekg. hely.	1330. jún. 17.	Az dictus.
1330. jún. 17. Széchenyi Konya serviense.	1332. jan. 20.	1330. jún. 17.
1332. jan. 20. mester, a kné étekf. h.	1333. ápr. 24. somogyi főesperes.	1332. jan. 20.
1333. ápr. 24. mester.	1335. máj. 25.	1333. ápr. 24.
1333. jún. 26. familiaris.	1335. máj. 25.	1335. máj. 25.
1334. jan. 13.	1335. okt. 18.	1335. okt. 18.
1335. márcz. 12. főétekg. hely.	1336. febr. 29.	1336. febr. 29. Az dictus
1335. máj. 25. Chelen fiának mondatik, főétekg. hely.	1343. ápr. 4. előtt halt meg!	1337. márcz. 23. aule juvenis, familiaris.
1335. okt. 18. mester.		1337. márcz. 27.
1336. febr. 29. mester, familiaris.		1340. nov. 19.
1337. márcz. 23. mester, aule miles, főétekg. hely., familiaris		1343. ápr. 4. mester.
1337. márcz. 27.		1349. márcz. 20. János-sal Panyiton kőkápolnát épít.
1339. júl. 20. fidelis aule miles.		1351. máj. 12. mester.
1340. nov. 19.		1364. jún. 24. Még él. Jánost ekkor már néhainak mondja.
1340. decz. 19. mester, reucsai várnagy.		
1343. ápr. 4. mester.		
1346. decz. 15. gömöri főispán.		
1348. júl. 6. mester, gömöri és csongrádi főispán; szegedi várnagy.		
1349. márcz. 20. Panyiton kőkápolnát épít.		
1351. máj. 12. mester.		
1351. jún. 27. mester, gömöri és csongrádi főispán; fel. Tellyesprunni Annus (Ánglis).		
1354. febr. 22. mester, csongrádi főispán.		
1354. febr. 22. mester, csongrádi főispán.		
1354. ápr. 20. mester, aule miles dilectus.		
1364. jún. 24. öcsese Jakab már néhainak mondja.		

És, ha e leszármazás nem is olyan, mint egy Uher Ödön-féle szines fénykép, úgy vélem, arra épen elegendő, hogy vele a Szabó László-féle merőben hibás leszármazást (539.) szembe állíthassam, a mely szembesítésből ki kell tűnnie annak, hogy a Szabó által az 50—51. lapon közölt leszármazási táblázatból ez a rész :

N. 1220.							
Celén 1260.		László, pap 1262.		Mihály 1262.			
Elek 1300.		Fülöp 1300.		Pál 1300.		Ugrin 1300.	
				Elizcus 1300.		János 1300.	
Gyürky-ág.				alsószécsényi-ág.			

teljesen tarthatatlan.

Celénről (Celen, Chelen, Chelyn) fölösleges több szót vesztegetnünk; mert mást e korból, mint az Ákos nembelit nem ismerünk.

Az 1240. év körül születhetett; nem pedig 1280 körül, mint Szabó László állítja, mert különben 1282-ben talán még sem lehetett volna jelen az a) alatti 1282. évi osztóztatásnál!

De nem bizonyítható semmivel az sem, hogy László és Mihály nevű testvérei lettek volna.

Fia: *Sándor*, 1280 körül születhetett; így is 71 éves lett volna 1351. ápr. 3-án, a mikor még mint gömörmegeyi élő szolgabíró említetik. Mikor halt meg, nem tudjuk.

Hogy tehát ez a *Sándor* a Szabó László *Elek*-jével (Alexius) nem lehet egy, azt már az előzőkben is bizonyítottam, az Alexandernek palaeographiai declinációjával; de bizonyítja az a körülmény is, hogy azon két 1339. évi oklevél, a melyben Szabó László először követi el az Alexius-féle végzetes botlást, a Gyürky-ek levél-tárából került elő. E két oklevél 1339. júl. 20-ától kezdve képezte *Péter serviensnek*, illetőleg fiainak: *Dénés* és *Pálnak* jogos tulajdonát. Ezek tehát — a Gyürkiek kétségtelen ősei — mint serviensek természetesen *egyszerűbb*, nem olyan gazdag, jómódú és hatalmas egyének voltak, mint az ő uruk, *János*, a *hű udvari vitéz*, a ki már 1329 aug. 1-én a királyné főtekefogójának helyettese, 1333. jún. 26-án már familiaris a kir. udvarban, és már 1337 márcz. 23-án is »*aule miles*«, udvari vitéz volt; 1340 decz. 19-én már reucσαι várnagy, 1346 decz. 15-én pedig már gömörmegeyi főispán, 1348 júl. 6-án gömöri és csongrádi főispán, szegedi várnagy, de azért 1354 ápr. 20-án is »*aule miles dilectus*« marad. És a kit az oklevelek 1329—1354-ig állandóan »*magister Johannes, filius Alexandri, filii Chelen (Celen, Chelyn)* (de genere Akus) jelzéssel különböztetnek meg.

De kétségtelen az is, hogy *Jánosunk* »aule miles« az 1337 márczius 23. és 1354. ápr. 20. közötti időben, Szabó László 1339. júl. 20-iki oklevele *nélkül is*. Valamint tarthatatlan Szabó azon érvelése is, mely szerint valami nagy lehetetlenséget lát abban, hogy *János* négy évvel előbb, 1335. III. 12-én *főispán legyen* és 1339. júl. 20-án *csak udvari vitéz* (aule miles). A minthogy ma lehet valaki cs. és kir. *kamarás*, anélkül, hogy főispán lenne, épp úgy lehet *főispán*, a nélkül, hogy cs. és kir. *kamarás* is legyen; de az meg éppen nincs kizárva, hogy valaki *előbb főispán* és csak évekkel később lesz *cs. és kir. kamarás!* Vagy egyáltalában soha!

De pontosabban szemlélve és vizsgálva Szabó L. állítását, ismét arra a tapasztalatra kellett ébrednem, hogy e nagyfontosságúnak vélt állítása közben megint csak téved. (Már igazán magam kérek bocsánatot — az ő *folytonos* tévedéseieért!) T. i. Szabó L. ezen adata megint hamis adatokon nyugszik! Az ő 2. táblázatán 539. l.) *János* alatt nagy garral szereplő adat ugyanis merőben hamis! Két külön oklevél dátumát, 1335. és 1354. és a két külön keltű oklevélben szereplő adatokat nem képes külön tartani, egybefolynak nála, miközben velük dolgozik. T. i. az 1335. márcz. 12-iki oklevélben (Anj. O. III. 139—140. l.) *János* még csak *visedapifer!* Ugyanezt az oklevelet az 1354. febr. 22-iki átírja, s *csak az ezen 1354. febr. 22-iki átíró oklevélben* neveztetik *János* »comes comitatus Chengradiensis«-nek!

Hic Rhodus! Hic salta!

Ezzel szemben: *Elek*, mint a Gyürky-család egyik ágának kétségtelen őse, szerepel:

1. 1342. aug. 19-én, a mikor a váczy káptalan előtt Gyürky Ugrin fiaitól Gyürki birtokuk egy harmadát megveszi. »*parte vero ab altera Thomus, filius Alexii de eadem Gurky.*« Semmi hivatala, tisztsége nincsen.

2. 1351. jún. 24-én, a mikor *Gyürky* (nézetem szerint tulajdonképen Szelényi az 1339. évi oklevél alapján) *Pál, Elek fia Tamást* rokonának vallja, és gyürkii birtokrészeit megosztják. »*Thomas, filius Elek*«, »*Thomam, filium Elek*«.

3. 1425. ápr. 10. Szabó L. 545. l. »*Georgii, filii Thome de dicta Gyurky.*«

4. 1490. márcz. 16. Szabó L. 600—601. l. »*Nicolai filii condam Michaelis, filii Georgii, filii olim Thome, filii Elek de Gyurky.*«

Vagyis, az ezek alapján összeállítható leszármazást:

Elek de Gyurk

Tamás, 1342. aug. 19.

György

Mihály, 1490 már †

Miklós, 1590. III. 16.

az Ákos nembeli Celén ispán leszármazottjaival összetéveszteni lehetetlen. Ettől különböző, más ismeretlen nembeli Celént pedig

okleveleink nem ismernek. De ezek után igazán nem értem, mit is akarhat még Szabó holmi Celinus és Celyanusokkal? Világos ezekből, hogy a Szabó László által (539. l.) adott első genealogiából Celén, az ismeretlen nemzetségű fia Elek, törlendő. Az itt említett nem létezett Elek fia: *János*, csak palaeographiai ismeretek hiánya folytán válhatott e nem létezett Elek fiává. A leszármazásból az egyetlen *Tamás* marad, a kinek atyja *Elek de Gyurk*. De, hogy Tamásnak még egy János bátyja is lett volna, egyetlen egy oklevéllel sem bizonyítható. Ez az *Elek de Gyurk* szintén őse a Gyürky-család egyik ágának. Továbbá, az 1339 júl. 20-án említett *Péter*, az 1363 ápr. 9-iki oklevélben *Szelényinek* mondatik (»quod Dionisius, filius Petri de Scelen«); fiai *Dénes* és *Pál*. Ezek közül *Dénes* az 1363 ápr. 9-iki oklevélben harmadiknak átírt oklevélben (1359 okt. 26. és decz. 6.) szintén *Szelényinek* jeleztetik (»Dionisius de Scelen, quod eadem possessio sua Scelen.«) Ugyanezen *Dénes* 1363 szept. 21-én Nyögróinek is neveztetik.

A Szabó László által műve 37. lapján adott ebbeli leszármazás tehát ezek szerint módosítandó és az előzőkben általam adott teljesebb leszármazás szerint helyesbítendő.

Mivel továbbá az Ákos-nembeli Celén (Chelen, Chelyn)-ről tudjuk, hogy csak Sándor nevű fia volt, az 1—4. alatt ismertetett *Elek de Gyurk*, a kinek apját nem, de utódait jól ismerjük, továbbá *Fülöp*, a kinek atyját szintén nem ismerjük és a kiről szintűgy nem tudjuk, hogy ezen *Elek de Gyurk* testvére volt-e vagy sem, s a kinek leszármazottjait Szabó is (74—75. l.) helyesen tünteti föl, a Szabó László műve 50—51. és 74—75. lapjain, ismeretlen ősüktől N. (1220) kezdve, mint tarthatatlan, egyszer s mindenkorra törlendő.

A Szabó László észrevételeiben (539. l.) nyújtott hibás és hiányos Celen-leszármazás helyett utalok az általam lehetőleg bőven felszerelt pontos leszármazásra.

De újból kérdezem, nem »végzetes tévedése-e« ez Szabó Lászlónak?

Valamint azt is: Nem-e *Szabó Lászlóra* nézve áll az, a mivel engem kísérelt megvádolni (észrevételei 541. l.), hogy *ő az, a kinek a saját munkájában tárgyaltakról nincsen tiszta fogalma?!*

Ezek után pedig áttérhetek immár a másik kérdésre.

II. A Gyürky—Széchényi-család 1518-ig.

1. Gyürky Celén leszármazottjai. (52., 53. laptól.)

Azt hiszem az elmondottakból most már *Szabó* is láthatja, hogy *Gyürky Celén* nem volt, nem létezett soha.

Leszármazottjairól tehát nem beszélhetünk.

Nekem pedig nem kell többet bizonyítanom sem, a mint Szabó László az 540. oldalon 1—5. pontokban fogas kérdések elé vél állíthatni, mert:

1. A király kancelláriája nem tévedett; az Alexander palaeographiai declinatioja után kétségtelen, hogy az Alexandernek és nem Alexiusnak olvasandó. Az Alexius nevet nem rövidítették, hanem teljesen kiírták. *Jánosunk* csak 1346-ban lett gömöri, 1351 óta pedig gömöri és csongrádi főispán; 1339-ben még csak vice-dapifer.

Az esztergomi káptalan az 1342. évi oklevélben nem tévedett. Mert Tamás tényleg Elek (Alexius) fia. Nem tévedtem jó magam sem. Ellenben a *szervő* tényleg alaposan tévedett.

2. Minthogy az Ákos-nembeli Chelen fia: Sándor fia: János-féle és a Gyürky-leszármazás (Elek de Gyurk stb.) tényleg nem egy, hanem erősen kettéválasztva tartandó, a Szabó által felvetett ezen kérdésben nincsen mit bizonyítanom.

Az általam a lehető teljes pontossággal összeállított Celen-leszármazás és az idézett oklevelek alapján kétségtelen lévén, hogy Celen fia: Sándornak Tamás fia nem volt, nem kell bizonyítanom, hogy ez Gyürkiben birtokos lett volna.

3. Azzal, hogy odavezettem *szervőt* a Gyürky-levelesládához és a két 1339 júl. 20-iki oklevél keletkezését, világos tartalmát érthetően előadtam, de meg az Alexandernek palaeographiai declinatioja folytán is kétségtelen, hogy itt csak *egy* személyről van szó, és pedig: Sándor fia: Jánosról.

4. Az 1342. évi oklevél Tamása és az 1351. évi Tamás (egyszer Thomas filius Alexii de eadem Gurky, azután meg Thomas filius Elek) egy és ugyanazon személy. Gyürkiben az Ákos-nembeli Sándor fia Tamás (mivel ilyen nem létezett) nem élt soha. Hanem igenis élt egy de genere Gurka (Gyurk) Elek fia Tamás.

5. Hogy a kétségtelenül azonos eredetű (Szelényi, Nyögrői) Gyürky, ezzel rokon középkori Széchényi és Péteri nevű azonos családok az Ákos-nemzetségből származának, azt csak hamisított oklevelekkel lehetne bizonyítani; mert nem az Ákos-nemből valók!

Kik hát akkor a középkori Gyürky-Széchényi-családnak ősei? Mert ez az a kérdés, a melyet Szabó biztossággal megmondani nem tud, és a mely tekintetben valamelyes tudásra annyira epedez; és a mely kérdésnél jószívű emberbarátként felveti a kérdést (540. lap): »Számot vetettem-e én (a bíráló) magammal előre, mikor alapnélküli »*felfedezéseimet*« megkoczkáztattam, hogy milyen *útvesztőbe* tévedtem?»

Engem ne féltsen az útvesztőktől! Csak magára vigyázzon.

Nem akadtam én fenn továbbá azon, hogy az oklevelek ugyanazon személyt Gyürkynek, Széchényinek, és Péterinek is nevezik.

De Szabó László volt az, a ki az *Alexius* és *Alexander* névnek egyszerű és világos, palaeographiai írásmódjába belebotlott! Ezért

kellott azután nekem annyit fáradnom, hogy az *Alexander* palaeographiai declinációját összszéböngészszem.

Valamint megtettem ezt, úgy megmondom hát neki, kik a keresett és igazi ősök?

a) Az 1252. ápr. 22-iki oklevélben említett

Péter, de genere Gurka comitis.

1252.

Oltumán.

1252.

Oszlár birtokban.

A kiket Szabó műve 85. jegyzetében (753. l.) helytelenül Ákos nembelieknek tart!!

β) Az 1258. évi oklevélben említettek, és pedig a következő helyes módon:

N. ?

Gyürk, Miklós, János, Lőrincz.

1258-ban *Saápon* lakó nemesek.

Ennélfogva a Gyürkyek, és a velük rokon középkori Széchenyiek *nem a Zách*-, hanem a Gyürk-nemzetségből származnak.

Az pedig, hogy a ma élő gróf *Széchenyiek* csakugyan ezen Gyürk-nembeli középkori nemes, birtokos Széchenyiektől származnak, az izról-ízre, hiteles oklevelekkel bizonyítandó marad ezután is.

2. *Gyürky Mihály ágazata, a Széchenyiek.* (58. l.)

Szabó László az ő észrevételeiben (540. l.) azt állítja, hogy bírálatomban épen a legkevésbé meggyőző részt mutattam be s ezért az érdeklődőket munkája bő indoklására utalja.

Mint hogy bírálatomban a hibákra, tévedésekre pontosan reámutattam, s Szabó László ténybeli czáfolatokba nem bocsátkozik, az általam elmondott kifogásokat fentartom, s így utalok bírálatom 2. pontjára.

Csak pár rövid megjegyzést kell még tennem arra nézve, a min Szabó észrevételeit elkezdette.

Az 1—5. pontban tárgyal bizonyos tényeket. És mivel olyképen csoportosította azokat, hogy az 1. alattiban 1565 márcz. 23-án a *Becske*-birtokba történt beiktatásról van szó, s az 5. pont végén megemlíti, hogy: »Szembeötlő az a tény is, hogy a gyöngyösi Széchenyiek *egyik* ága 1840-ben(!) *viszszamegy* Becskére. Rövid fejtegetésünk tehát oda tér vissza, a honnan kiindultunk,« azt hiszi, hogy ez valamelyes fontos bizonyítási rendszer.

Lássuk magukat az okleveleket.

I. Az 1565. évi iktatólevél kifogástalan; az oklevél azon állítása azonban, hogy az abban nevezett oklevelek valami szerencsétlenség folytán elvesztek, megint a chablonszerű oklevélkifeje-

zések közé tartozik ; az lehet igaz is, nem is. Az oklevél egyébként tartalmilag meg is áll. Csakhogy Szabó Lászlónak az a nagy hibája, hogy a mikor *családtörténetet*, tehát nyugtalan, lakóhelyüket, foglalkozásukat stb. gyakran változtató egyének történetét, életét, kutatja, azt úgy véli helyesen megoldhatni, hogy azon község vagy birtok történetét, tulajdonosait kutatja, a melyben az ő családja *egy időben* kétségtelenül lakott vagy birtokolt ; s azt hiszi, hogy mindazok, a kik az illető birtokban az ő érdekeltjeit *megelőzték*, azok egyúttal az illetők ősei is. Egy község, birtok, természetesen állandó, — már a mennyire ezt is egyáltalában állítani lehet, mert elvégre ez is elpusztúlhat — vagy mondjuk úgy, hogy állandóbb, mint annak birtokosa ; és a mennyire kétségtelen, hogy egy és ugyanazon birtokrészt, birtokot, csak egy és ugyanazon család bírhatja egy és ugyanazon időben, annyira nem állítható ez az idő egymásutánjára nézve is. A birtoklás — az emberi természet, szerencsétlen körülmények, változó viszonyoknál fogva — állandó hullámnzásnak volt és van ma is alávetve.

Épen azért nem bizonyít azzal semmit a *Széchényiek* leszármazására nézve, ha azt állítja Szabó László, hogy a *két község történetét* ennyi meg ennyi oklevéllel sikerült megvilágítania. (533. l.)

Ne a község történetét világítsa meg ; hanem keresse állandóan azt a családot, és annak egyes kétségtelen tagjait — tekintet nélkül arra, hogy hol birtokoltak — kövesse lépten-nyomon ; mert csak ekkor ír *családtörténetet* ; egyébként pedig községtörténetet ad.

Minthogy a 2., 3., 4. és 5. pontokban elmondottak jóval 1526 utáni tényeket, eseményeket tárgyalnak, ezekkel nem óhajtok foglalkozni, mert bírálatomnak is csak mellékesebb részét képezték. Mérkőzzék itt más Szabó Lászlóval ; különben a végtelenségig nyúlnék ezen válaszom.

De egy furcsa eljárását semmiképpen sem hagyhatom szó nélkül. Ez a 4. ponthoz az 536. lapon adott jegyzet.

Ebben egyenesen a főnemesség, különösebben pedig a gróf Széchényiek védőpánczéjliként óhajt szerepelni, s őket egy meg nem történt sértésből kifolyólag megvédelmezni.

Legyen nyugodt Szabó László. Egy gróf Széchényi — ha sértés érte — maga is elégtételt tud magának szerezni ! Nem kell ahhoz Szabó László. Viszont Göröcsöni Dénest sem kell, hogy Szabó Lászlóval szemben én vegyem védelmembe. De mivel Szabó László ezen jegyzetében azt olvasom, hogy : »Friedreich bírálata abból az alapelvekből indul ki, hogy a Széchényiek« — az új főnemesek rendes szokása szerint — *studatosan* kerestek a grófi oklevéllel *hamis ősök*, magam is megdöbbsentem, hogy ilyen kissé erős és nem bizonyítható állítással egyetérték, és elővettem Friedreich bírálatát, hogy meggyőződjem arról, mit is mond tulajdonképen Friedreich ?

Se többet, se kevesebbet, mint ezt: »akkor (t. i. a mikor meg-
gazdagodtak, grófok lettek) próbálkoznak meg az új főnemesek ren-
des szokása szerint »ősök« kikutatásával.« És ezzel az állítással ma
is egyetértek! Mert ebben vád, rágalmazás nincsen, nem is lehet.

Hát az ősök kutatása erkölcsileg megbélyegzendő eljárás? Ez
legfeljebb Szabó László új elmélete szerint lehet az.

Bizonyítható tény, hogy a mióta léteznek oklevelek, léteznek
hamisítványok is, s így oklevélhamisítók is.

De mindenki tudja azt is, hogy különösen, a régibb időkben
egyes nagy, tekintélyes intézmények, hatalmas családok körül bi-
zonyos, legendába illő keletkezés, leszármazási történet fejlődött
ki; mindig akadt egy-egy hegedős vagy tányérnyaló, a ki azzal
iparkodott az intézmény fejének, vagy az illető családnak kedves-
kedni, hogy nem létezett alapokleveleket, ősöket koholt. A csa-
lád sokszor tán maga mulatott legjobban a hazugságokon; az írás,
vagy írások pedig megmaradtak a levéltárban.

Csak emlékezetből idézem a Collectio Pseudo-Isidorianát, az
osztrák hercegi okleveleket, a babenbergiek családok okleveleit, a hg.
Batthyányok körmendi levéltárában lévő, Eurs vezérről szóló ha-
mis oklevelet, a Trophaeum domus Estorasiae-gyűjteményt, Mattai
Visa Márton oklevelét 1009-ből, a br. Bálintt-család levéltárában
lévő hamisítványt, a Blagay levéltárban őrzött 1200. évi czimer-
adományozó hamis oklevelet.

De azért az elősorolt esetekből folyólag senkinek sem juthat
eszébe, hogy a hamisításokért a pápákat vagy a pápaságot, az osz-
trák hercegeket, a gróf és hercegi Batthyányok őseit, a br. Bálintt
család őseit, a gróf Blagay-család őseit oklevélhamisítással vádolja.

A hamisításokat nem ezen tisztelt intézmények viselői, csalá-
dok vitéz és minden tiszteletre méltó ősei készítették, hanem a
mindenre kész és hajlandó udvaroncok — kellő jutalom fejében.

És ezzel befejeztem volna Szabó László észrevételeire adott
válaszomat, ha nem kellene még a Szabó lajstromára kiterjeszke-
nem és az újabban eszközölt összeolvasásaim alapján Szabó László
feltűnő olvasási botlásaira ismételten rámutatnom.

1271. márcz. 10. Megnéztem bizony! A *Tun* tényleg így áll, csakhogy
nem az eredetiben, hanem az 1744. márcz. 10-én kelt hiteles másolatban!
Mely megrontott szöveg ez?!

1293. ápr. 24. Nem Wkuclerv áll! Hanem Wkuclero! És megint nem
az eredetiben, hanem csak az előbb idézett 1744. márcz. 10-iki rontott szö-
vegű hiteles másolatban.

1339. júl. 20. És az egyéb esetekben utalok az általam kifejtett Alexan-
der palaeographiai declinációra.

1340. máj. 24. Cronia. Tényleg így; de nem az eredetiben, hanem az
1744. márcz. 10-iki, rontott szövegű hiteles másolatban! Kétségtelenül
Thoma vagy más névből rontva.

1363. szept. 21. Leadott kéziratomban így szerepelt: sinter ceteros

usque causicidos h. . . ; az usque expungálva és törölve. Minthogy az usque alá az expungálás jelét (. . . .) kitettem, a szedő cursiv szedte, s a többit elhagyta. Nem tehetek róla.

1389. nov. 29. Cusarus (Kosáros) az bizony fantázia nélkül is ; csak olvasni kell tudni ! Csakhogy azt, hogy a Nos magister Georgius comes vicecomes kitétel igazán a lehetetlenségek közé tartozik, azt nem engedem Szabó L. naiv védekezésével ellapítani. Nem arról van szó, hogy az alispán néha comes-nek is írja magát ; meg azután az az eset is lehetséges, hogy egy comes alispán legyen (Nos comes N. vicecomes comitatus N.) ; hanem arról, hogy egy és ugyanazon időben, egy és ugyanazon személy *nem lehetett* »comes vicecomes« ! főispán és alispán ! Azonkívül e két állást kifejező szó egymás mellett így soha sem fordul elő ! Ez a bökkenő itt !

És végül, minthogy az Alexander palaeographiai declinációja miatt a M. Nemzeti Múzeum levéltárába is el kellett mennem, alkalmam nyílt arra, hogy Szabó Lászlónak még több izben is elkövetett palaeographiai tévedését, rossz olvasását megállapítsam és pedig :

1339. júl. 20. (499—500. l.)

»filii Chelen, fidelis aule — fidele aule h.

»liberam haberet facultatem — l. habeat f.« h.

»suam Scelem vocatam — s. Sc. nominatam« h.

1339. júl. 20. (500—501. l.)

»confessum extitit — confessus extitit« h.

»Dyonysio — Dyonisyo« h.

Hátán a pecsét helyén : assecuratio comitis Leonardi Paulus (?) modo tali. Mondja Szabó László. De tudós legyen az, aki ezt megérti. De meg ebből az időből *Paulus (?) Lénárd* comest se én, sem más nem ismerhet ! Az eredetiben ez áll : »Assecuratio comiti (így !) Leonardi post ¹ relationem Cosme modo tali.«

Azután : »*Régi írással*« : »Regi zelenj level mykinth attok Szelent hw szolgálatokert Zeleni Dienesnek és Peternek azert leani agat nem illet.«

Helyesen : *XVII-ik sz. kézírással* : »Szenelj lewel, mykinth attak hiw solgalatiokert Seleni Dienesnek es Peternek. Ezert leanj agat nem illet.«

1361. febr. 15.

»Matheus, filius Michaelis de Gyurky — Mathias f. M. de Gy.« h.

»necnon Paulum, filium Flysey — necnon Palum (így), f. E.« h.

»anno . . . in presentibus superius annotatis — anno in pr. s. annotato« h.

1377. nov. 25.

»et universorum civitatum — et universarum c.« h.

»ecclesie Tytulensis — e. Tytuliensis« h.

»de partium ; nem kétszer írva, hanem : »de partium procuratorum« h.

Az oklevél hátán : »Solvit b.«

1425. ápr. 10.

»Valentinus filius Mathei — V. f. Matthie« h.

1439. okt. 30.

»christi — Cristi« h.

»Andree Bothos de Harapk per eos maiestati nostre et nostre corone . . — »A. Bothus de H., per eos m. n. et sacre corone ymmo« h.

»in comitiva (?) et familiaritate duorum servorum prescriptorum« — »in comitiva et familiaritate dominorum suorum« h. Mert hisz ezek *két urát*, a kiknek szolgálatában állottak, néhány sorral följebb elő is sorolja !

¹ p' alakban Ld. *Cappelli* id. m. 239. l. jobboldali hasáb felülről a 4. tétel. Ezt a munkát újból Szabó L. figyelmébe ajánlom.

»Orodiensi habitas condam . . . Michaelis woywode (?) suam prefuisse«
Érthetetlen ! E helyett : »Orodiensi habitas, que alias Michaelis woywode
Rasciani prefuisse«, világosan érthető és jól olvasható szöveg !

»ad coronam regni nostri« — a nostri nincsen sehoh !

»maiestatem devenire« — »m. devolvere« h.

»vocatis« — »vocitatis« h.

»et Georgio Baki de Paznad (?)« — »et Georgio Baky de Paznad«,
kérdőjel nélkül ; t. i. a Páznádi Baky család. ld. Csánki I. 738. Baki család.

»vel Fabianus de Pachoth«, helyesen F. de Pathoch ; mert a család
Patócsy. Lásd Csánki I. 786.

»Nos igitur . . . Ladislao de Apacha« — Nos igitur . . . L. de Apacza»h.

»in filios filiorumque suorum per heredes« — »in f. filiorum, heredumque
per heredes« h.

»legittimis . . . in eisdem« — »legittimis diebus et horis in eisdem« h.

Én tehát nem arra kérem a t. olvasót, hogy »nekem higgyen«,
vagy, hogy Szabónak »ne higgyen«.

Ezen utolsó válaszom alapján bátran intézem a t. olvasóhoz
a férfias felszólítást : Tessék ítélni.

HORVÁTH SÁNDOR.

A SZÉCHÉNYI-MONOGRAPHIA KÉRDÉSÉHEZ.

Szabó László Horváth Sándor bírálatára írt feleletében meg-
emlékezett arról az ismertetésről is, melyet könyvéről több mint
félesztendővel ezelőtt írtam a Katholikus Szemlében, ahelyett
azonban, hogy kifogásaimat megczáfolta vagy helybenhagyta volna.
a valóságnak meg nem felelő állítással is abból levont pathetikus
következtetéssel próbálta az ügyet elintézni. Azt állította, hogy én
műve bírálatánál abból az alapelvből indultam, hogy a Széchenyiek
az új főnemesek rendes szokása szerint tudatosan kerestek hamis
ősöket s rögtön fel is háborodott, hogy miként lehet a magyar fő-
nemességet ilyen erkölcsileg kellőképen meg nem bélyegezhető
váddal illetni. Együttal felszólított engem is, Horváth Sándort is,
hogy mutassuk be az ősoket hamisító magyar bárói és grófi csa-
ládok névsorát.

Igen felületesen olvashatta Szabó az én ismertetésemet, mert
figyelmes olvasás mellett azonnal észre kellett volna vennie, hogy
az az alapelv, mely után indulva könyvét a történelmi igazsággal
ellenkezőnek találtam, nem a Széchenyiek őskeresése, hanem az
volt, hogy ő *be nem bizonyított, valószínűtlen, sőt logikus gondol-
kodás és valamelyes kritikai érzék segítségével azonnal megczáfolható jól-
tevésekből vonta le oklevelekkel ellenkező végeredményét.* A Széchenyiek
őskeresését szintén megemlítettem, mert csak ez magyarázza meg
a grófi diplomának Széchenyi Mihályra való hivatkozását, ezzel azon-
ban olyasmire hivatkoztam, a mit a grófi diplomát szerző Széchenyiek
magnáskortársai nem tarthattak olyan erkölcsileg megbélyegzendő

cselekedetnek, mint Szabó, mert hiszen lépten-nyomon gyakorolták. S csudálom a genealogus Szabó kívánságát, hogy mi állítsuk neki össze az ősoket hamisító grófok és bárók jegyzékét, mert a ki a régebbi genealogiai irodalomba épen csak bele tekintett is, a kinek például Nagy Iván családtörténeti munkája csak egyszer volt a kezében, annak nagyon jól kell tudnia, hogy ez a csúfondároskodásból kívánt névsor majdnem azonos lesz a mágnások névsorával. Alig van régebbi grófi vagy bárói család, a melynek családfáján ne szerepelt volna, ha nem is mindig római vagy bibliai, de legalább is Szent István vagy az Árpádok korában vitézkedő ős. A különbség ezen régi családfakészítés és a mai Szabó László-féle családtörténetírás között csak annyi, hogy azokat a régi családfákat pénzért hazudozó gézengúz humanisták és hízelkedő udvari káplánok csak úgy találmokra gyártották, ma pedig tudós genealogusok oklevelekkel felfegyverkezve s a nemzeti történet érdekeit hangoztatva fognak a családok három-négyszáz esztendővel való megöregítéséhez. S ne mondja Szabó, hogy azok a régi genealogiák nem az urak, hanem a hízelgő írók lelkiismeretét terhelik, mert az alkalom teszi a tolvajt, s a czikornyásan kieszelt ős-mesék sohasem azért készültek, mivel az így előkelőbbé tett utódok haragudtak az effélékéért. A rendi világ a családok régiségében azok jobb, nemesebb, előkelőbb voltának leg-erősebb bizonyítékát látta, Isten csudája s az emberi természettel ellenkező jelenség volna tehát, ha a hatalomra felkapott és gazdag emberek nem igyekeztek volna per fas et nefas ősoket szerezni.

Szabó kívánságának tehát, hogy állítsuk össze az ősoket hamisító mágnáscsaládok névsorát, ezen okokból nehéz volna eleget tenni, mert akkor e füzetben ezen az összeállításon kívül bajosan kapna más czikk is helyet, mutatónak idézhetek néhány esetet.

Nagy Iván családtörténeti munkájában a *Bebek*-családnál (I. 256.) szóról szóra ezt olvasom: »Ott, hol a történelem hiteles adatai megszakadnak, rendszeren — úgy nemzeteknél, mint egyes családoknál — a mese világa kezdődik. Régi nemzedékrend szerkesztőink nem elégedvén meg a történeti valóság netovábbjával, hogy minél távolabbról, az ősidőkből szakadatlanul szöhecsék családfáikat, okadatlan névkapcsolások hosszú során Róma, Hellas, Babylon vagy épen a Paradicsomból származtatták ki a törzsatyát. A *Bebek*-családnak is akadt ilyen genealogusa, ki Ádámtól ízről ízre egy sereg római vezéren át a római birodalomból vezetni be hazánkba a családot. (Hevenesi MSS. G. G. tom. XXVIII.)« Ugyancsak Nagy Iván írja a Serényi családról, hogy »a XVII. században talált a család íróra — mintha csak a XX. századról volna szó! — ki származási fáját valami Temnevitus armata vagy lengyel férfiúig vitte fel, ki 965 körül keresztelkedvén meg, kapta volna a Serenus nevet.« (X. 157.) Az Almássy-család egyik őseit egy kéziratban maradt genealogiai munka már Salamon király korában szerepelteti s azután is minden nagyobb háborúba állít egy-egy Almássyt, a mi az újabb kutatások világánál mind mesének bizonyul (Nagy Iván I. 18., 19.), s Nagy Gyula a Sztáray-család oklevelét publikáló klasszikus kiadványában még olyan jónévű történetírót is kénytelen családtörténeti ha-

misítás miatt pellengére állítani, a minő Koller volt, a pécsi püspökség historikusa. Koller azt állította, hogy a Sztárayoknak wasserburgi Wenczelintől való származását a család levéltárában őrzött eredeti oklevelek igazolják, Nagy Gyula szerint pedig nyoma sincs olyan iratnak, melyre téves tudományát alapíthatta volna. (Sztáray-oklevéltár I. k. XI. l.) Orbán Balázs a székelyföld leírásában Katona, Fejér és Nagy Iván nyomán emlékezik meg az Andrássyaknak Szent István korában szereplő őséről, »a Scythiából kijött vezérektől származó Andrásról«, a ki egy torna alkalmával minden magyar leventét legyőz, azután egy gúnyolódó külföldi bajnoknak sisakos fejét s páncélos vállát egyetlen kardcsapással leszeli s ezért a királytól Erős melléknevet s címert kap, idővel Erdély kormányzója lesz s derék és névszerint is megnevezett fiaikat nemz (II. kötet 35. l.); s valószínűleg hallott Szabó László is Bonfinius mesterkedéséről, a ki a trónra jutott Hunyadiak őseit a római Corvinus nemzetségben találta meg. Ismeretes Forstall Márknak, Zrínyi Miklós papjának és titkárának Stemmatographiája, mely a Zrínyieket a gens Sulpiciával s Galba császárral hozta kapcsolatba (Széchy K. Gr. Zrínyi Miklós a költő. I. 3.), s római eredetet, az Anicia-nemzetségből való származást tulajdonítottak a Frangepánoknak is, míg a Bánffy-családnál beérték Thonuzaba családalapító voltával. Esterházy nádor is maga ültette Atilláig és Nimródig felmenő családfáját s a *Tropheum Domus Esterasiana* egymagában! elegendő arra, hogy Szabó Lászlónak állításom folytán keletkezett nagy megütközését lecsillapítsa.

S vajjon ha a vagyonhoz jutott nemesembereknek évszázadok óta nem lett volna állandó törekvése a vagyon mellé ősök szerzése is, vajjon mi vitte volna romlásba a szerencsétlen »Átkos emlékü« óta a tavaly elcsapott vármegyei levéltárnokig azoknak túlnyomó többségét, a kik jó pénzért készített hamis oklevelek és nemesi bizonylatok segélyével vágtak eret sok hiú gazdagnak erszényén. S nem találkozunk-e a mai demokrata világban is egész sereg olyan emberrel, a ki kiemelkedve elődei szerény helyzetéből egyszer csak nemesi előnevet kezd használni anélkül, hogy diplomáját valaha bárki látta volna?

Nem állítottam azonban egy szóval sem, hogy az őshajhászat magyar specialitás lett volna. Nyugaton talán még jobban virágzott, mint nálunk. Franciaországban a restauratio után felállított nemesi törvényszékek százával tiltottak el meggazdagodott családokat és kalandorokat a nemesi és mágnásczímek és címerek használatától s Franciaország történetében a híres Colbert esetében találkozunk az összerzésnek talán az egész világ történetében legtipikusabb példájával. Ez a híres államférfi a cseri-barátok rheimsi templomából egy éjjel elvitette nagyatyjának, a Long-vetu-höz címzett gyapjukereskedőnek síremlékét s helyére másikat állíttatott, a melyre ódon nyelven rávésette a skót eredetű nemes lovagnak, Colbertnek tetteit. Mikor azután az udvar nemsokára Rheimsben tartózkodott, fiával és vejeivel a templomhoz hajtattott s tüntetőleg ájtatoskodott állítólagos ősének síremléke előtt. (Ballagi Aladár: Colbert I. 23.)

Az új főnemesek azon szokása tehát, hogy címükhöz s állásukhoz ősöket is keresnek, a történelemnek egyik legközönségesebb jelensége s e jelenség constatalását csak olyan észjárás mellett lehet erkölcsi megbélyegzéssel fenyegetni, mely a mult emlékeiből csak okleveleket, betűket, neveket lát, de annak szellemét, jellemét meg nem érti. S még taktikának is rossz a mágnás családotok mellett ilyen könnyen megczáfolható pathetikus felszólalásokkal állani ki a síkra. Legyen nyugodt Szabó, a magyar főnemesség igazi érdemeiből mit sem von le az a tény, hogy eleik hódoltak a rendi világban mindenütt elterjedt szokásoknak, a tudománynak azonban nem válik becsületére, ha ilyen szerecsenmosdató szerepre alacsonyítják.

Hanem hát mindez mellékes kicsiség ahoz a főkérdéshez képest, hogy Széchenyi György megnemesítésével kezdődik-e a Széchenyi-család nemessége, vagy pedig — mint Szabó állítja — századokkal előbb. S bírálatom és e cikkem megírásában is nem az a cél lebegett előttem, hogy Szabó könyvének a gyengeségeit kimutassam, hanem az, hogy az általa hirdetett történeti valótlanágnak köz tudattá válását megakadályozzam. A Horváth Sándor cikkére adott feleletből azt látom, hogy Szabó görcsösen ragaszkodik leszármaztatása eredményéhez, érvelése azonban minket egyáltalában nem győz meg. Kívánatos azonban, hogy épen a Széchenyi-család származását tisztán láthassa történetírásunk, ajánlom tehát, hogy terjeszszük ezt az ügyet egy tudományos jury elé. Az eldöntendő kérdés csupán csak az lenne, hogy helyes-e az a kapcsolat, melylyel Szabó László az 1629-ben megnemesített Széchenyieket a régi Széchenyiekhez fűzi, mert ha ebben igaza van, akkor a családnak 1629-nél régibb nemessége az ő középkori adatainak helytelensége daczára sem vitatható. Nevezzen meg mind-egyikünk három-három történettudóst, azok majd választanak maguknak elnököt s hiszem, hogy az ő lelkiismeretes vizsgálatuk el fogja dönteni a vitás kérdést. Ítéletüket természetesen mind-egyikünk közli ott, a hol álláspontját kifejtette: én a Katholikus Szemlében, Szabó László pedig a monographia következő kötetében.

FRIEDREICH ISTVÁN.

TÁRCZA.

DÓCZI PÉTER A DÉLSZLÁV KÖLTÉSZETBEN.

Endrői Sándor összegyűjtött munkái III. kötetében ¹ »A váradi bán« címűen nyújt »horvát monda után« szép költeményt *Dojcsin* Péterről: Mátyás király korholja a borozgató, költekező váradi bánt; ez meg azt válaszolja a királynak:

De ha te is azt a jó bort
Innád, a mit én,
S ölelne a csárdás lánya:
Fölmenne rá Buda vára,
Pétervárad, Pest rónája
Meg a fél Szerém.

Az itt szereplő *Dojcsin* Péter történeti alak: *Dóczi* Péter *nagyváradi* bán, Mátyás király korának egyik nevezetes hőse, ² kiról a horvát és szerb nép ajkán énekek is keletkeztek.

Alkalmat erre *Dóczi* Péternek később viselt jaijai báni méltósága, a Mátyás király szolgálatába szegődött szerb vezérekkel való összeköttetése és délszlávok lakta vidékeken való hősködése szolgált; így 1476 nyarán megverte a temesi bánságot pusztító török csapatot; hat évvel később *Kinizsi* Pál társaságában győzelmet arat a szendrői pasán, miután már 1480-ban is *Héderváry* László horvát bán és *Brankovics* *Vuk* szerb despota társaságában jan. 3-án *Jajca* környékén szétverte a török pasa seregét; ezen győzelemről ők hárman értesítést küldnek Mátyás királynak. ³

A délszláv népköltészet eddig összegyűjtött alkotásaiban azonban nem fűződnek ezen győzelmek »*Dojcsin* *Petar*«-hoz, »*Tucipetar*«-hoz, »*Turčin* *Petar*«-hoz, »*Lucipetar*«-hoz, — a mely nevek mind a *Dóczi* Péter névnek délszláv elferdítései; — egy epikai népének ⁴

¹ 1898. 111. l.

² *Fraknoi* *V.* »Mátyás király élete«, *Maretić* *T.* »*Naša narodna epika*«. Zagreb, 1909. 127. l.

³ *Novaković* *Stojan*: *Последњи Бранковичи, Летописе Матинце Српске* 147. k. 16. l.

⁴ *Vuk* »Српске народне пјесме II. Беч« 81. é.

emlegeti őt, de csak keresztnevén megnevezve (Petar, varadniski ban) Hunyadi János (Sibinjainin Janko) hősei sorában; teljes nevén szerepel egy lyrai alkotásban, melynek sok változata keletkezett és ezek közül sok még ma is hallható a nép ajkán; fennmaradásukat az ének kedves dallama is biztosította. Mindezekben úgy szerepel a váradi bán, mint *Endrődi Sándor* feldolgozásában: borozgat a csap-székben; elitta egy nap alatt háromszáz aranyát, arany buzogányát s szög szín paripáját; Mátyás király korholja, ő meg megfelel Mátyásnak.

Az ének első közlője *Vuk*; a *Vuk* közölte énekhez igen közel álló változatnak fordítója *Radics György*, a zombori áll. gymnasium néhai igazgatója, ki több délszláv népköltési alkotást átültetett magyarra; fordításait azonban nagyon szűk körben ismerték: csak addig terjedtek, a meddig ezeket a »Bácska« című hetilap és a Zomborban megjelent apró füzetes kiadások elvihették. Fordítása, mely kissé magyartalan, az eredetinek alakját is követi és arra a melódiára, melyet *Kuhač F.* közöl,¹ énekelhető. Épen azért, mert oly szűk körben ismeretes és nehezen megtalálható, közöljük itt a fordítást teljes terjedelmében.²

Dojcsin Péter.

Borozgatott Dojcsin Péter
A váradi bán;
Száz aranyat költött ő el
Egy nap mulatván —
Rádásul ment szög szín lova
S arany buzogány!

Korholta őt e föld ura
Jó Mátyás király:
»Istenemre, Dojcsin Péter
Te váradi bán
Hogy költöttél száz aranyat
Egy nap mulatván?
Hogyan ment rá szög szín lovad
S arany buzogány?»

Visszafelel Dojcsin Péter,
A váradi bán:
»Istenemre, földünk ura,
Jó Mátyás király, —
Ha te innád azt a jó bort,
Melyet iszom én.
Ölelnéd a kocsmárosnét.
Kit ölelek én,
Beinnád a széles Pestet,
Egész Budavárt,
Rádásul fél Szerémet
S Péterváradát.«

A *Vuk* közölte változattól ezen fordítás csak abban tér el, hogy amaz háromszáz elköltött aranyat emleget, ez pedig csak százat, továbbá hogy a befejezést két sorral megtoldja; amaz csak Pestet és Budát említi, ez a fél Szerémséget és Péterváradot. Ezen utóbbi eltérés magyarázata az, hogy *Radics* a Pétervárad környéken elterjedt éneket fordította. *Endrődi Sándor* bizonyára ezen éneket vagy for-

¹ »Južno-slovenske narodne popijevke« IV. 1472. sz. é. 242—243 l.

² »Tarkaságok«, Zombor, 1881. 62. l.

dítást ismerhette vagy teljes szövegében vagy pedig csak tartalmilag.

Az ének többi változatai¹ alig térnek el a *Vuk*-féléétől ; legtöbb eltérés jelentkezik még a *Vraz*-félében, melyet szintén *Radics* fordított magyarra :

*Tucipeter bán és Mátyás király.*²

Kivírt a szőlővessző,	»Ne korholj te, Mátyás király
Zöld a levele ;	E földnek ura !
Termett rajta piros bogyo,	Ha látnád a kocsmárosnót,
Édes a leve,	A szép Katiczát,
Méri azt a kocsmárosné,	Beinnád a Pest városát,
A szép Katicza ;	Be a fél Budát !
Tucipeter váradi bán	Beinnád a szögszím lovat,
Az, a ki issza.	Ezüst patkoltat,
Öt korholja Mátyás király,	S mind nem lenne elegendő
E földnek ura.	Ez egy nap alatt.«

Talán Dóczi Péter lappang a *Vuk*-féle gyűjtemény egy másik énekében,³ melynek dallama s kezdősorai nagyon emlékeztetnek a Dóczi Péterről szóló énekre s melyben »Péter mester« szerepel *Vuk* despota társaságában ; ezen ének szerint Mátyás király borozgat úgy, mint amabban Dóczi Péter ; elköltötte már száz aranyát, arany buzogányát és pejlovát ; borozgatva eldicsekszik, hogy a Duna partján már elfoglalt minden várat, csupán egy van még idegen kézen ; felszólítja Brankovics *Vuk* despotát, hogy ostromolja ezt ; *Vuk* despota kér bőven puskaport és ólmot, három gályát, ágyút, bombát, tüzszerszámot és segítségül »Péter mestert«, ki jól ért a váríváshoz. A mit kért, azt megkapja ; »Péter mester« háromszor támad s a vár elesik.

Hogy itt Szabács viadaláról van szó, noha Szabács nincs említve, arra vall az éneknek egy változata, melyet szintén *Vuk* közöl ;⁴ ezen változatban megnevezi Mátyás király verbis expressis Szabács várát és jutalmúl igéri a despotának »a leányt«, ha elfoglalja Szabács várát. Ezen változatban nem szerepel »Péter mester«.

A délszláv népköltészet tehát — mint itt láthatjuk — Szabács viadalát nem Kinizsi Pál nevéhez fűzi, hanem *Vuk* despotához, a ki ezen vár ostroma idején szintén nevezetes szerepet játszott, t. i. Mátyás király megbízásából Boszniába vezetett csapatot ;⁵ az ének eredetileg talán Kinizsi Pálhoz fűzte az eseményt és csak idővel

¹ *Itić* : »Slovenski običaji«, Zagreb, 272. l., *Kukuljević* : »Pesme« IV. Zagreb, 1847. 277. l., *Phohl-Hervigov* »Hrvatske narodne pjesme i pripoviedke, Varasdin 1868., *Vraz St.* : Narodne pesme ilirske.« 83. h.

² I. m. 64. l.

³ I. m. V. k. 538. é.

⁴ U. ott. 537. é.

⁵ *Ivić Alexa* »Из историје Срба у Угарској« I. Годише Матице Српске 254. k. 27. l.

lépett Kinizsi helyébe Vuk despota, kinek Mátyás »a leányt« igéri feleségül. Ezen kitételnek van történeti alapja : vagy annak emléke lappang itt, hogy Mátyás király összeházasította Brankovics Vuk despotát Frangepán Zsigmond leányával, Barbarával, a miről régi horvát népi vitézi énekek is megemlékeznek,¹ vagy pedig annak emléke, hogy Mátyás király Beatrix egyik rokonát, Izabellát szánta egy Brankovicsnak, még pedig Gergelynek, ki azonban szerzetessé lett² és a népköltészetben csak mint szerzetes szerepel ; ez lehet oka annak, hogy a népköltészet a tervezett házasságban nem őt, hanem unokatestvérét szerepelteti.

A Dóczy Péterről szóló, *Vuk* közölte ének műköltészeti alkotások keletkezésére is adott alkalmat : *Okručić Illés*, az 1897-ben elhunyt péterváradai apátplébános, kedvelt költő, ki számos lyrai alkotást nyújtott, kinek néhány darabját sűrűn adták szerb színpadokon, ki az epika terén is tett kísérleteket, előbb drámában szerepelteti Dóczy Pétert, később pedig egy epikai alkotásában. Foglalkozott azzal a gondolattal, hogy Dóczy Pétert horvát nemzeti hőssé teszi, ki Mátyás korholó szavaira kiönti lelke minden fájalmát s megmutatja neki, hogy a »szerémi bor« szeretete, a »fruskagóriai« leányok társaságának keresése korántsem korholásra méltó bűn s szemére lobbantja Mátyásnak sokkal nagyobb bűneit. Drámáját, melynek címe »Dojčin Petrova ljubav« (Dóczy Péter szerelme) elküldötte volt *Šapčanin*-nak, hogy előadassa a belgrádi színpadon ; de *Šapčanin* még a darab színrehozatala előtt meghalt és a kézirat elveszett. *Okručić* hagyatékában barátja, *Hranilović János* a darabnak egy fogalmazványát megtalálta ugyan, de oly állapotban, annyi változtatással, törléssel és javítgatással, hogy az előadásra szánt darabról képet már nem alkothatott magának. — Később *Okručić* epikai formában dolgozta fel ezt a tárgyat, »Obrana Dojčin Petra, varadinskog bana« (»Dóczy Péter, váradai bán védelme«), 860 rímes nyolcztagú sorban. Az elbeszélő költeményt beküldötte a Szarajevóban megjelenő »Nada« című szépirodalmi folyóiratba, de a folyóirat szerkesztője a boszniai mohamedánokra való tekintetből nem közölhette, bármennyire is tetszett neki máskülönb az alkotás. Csak 1906-ban jelent meg belőle néhány szemelvény a péterváradai »Fruškagorá«-ban. Az olvasók nagy része örömmel vette, csupán néhány hypermoralista talált benne gáncsolandót.

Az egész époszt a költő hagyatékában talált kézirat alapján

¹ *Božićić* »Народне пјесме из старијих највише приморских записа« 12. é., *Novaković St.* Последњи Бранковићи, Летописе Мат. Срп. 148. к. 27. л.

² *Ivić Alexa* i. m. Летописе 254. к. 34. л. és *Novaković* i. m. u. ott. 147. к. 23. л.

belatón ismertette *Hranilović*.¹ A kis éposz jellemzetes költőjének erős nemzeti érzésére és lelkes localpatriotismusára; ezen localpatriotismusból kifolyólag péterváradi bánná teszi Dóczi Pétert, ki lelkesedik Szerém szépségeiért, szereti a szerémi bort, szereti a horvát vitézkedő népet, szívesen hallgatja a fruskagórai leányok ajkáról a horvát nép énekeit s szemébe vágja az őt korholó Mátyásnak a keserű igazságokat: *a)* hogy nem törődik a horvátokkal s midőn ezek nála segítséget kerestek a török pusztításai ellen, azt a választ nyerték: »Védekezetek magatok!«; *b)* hogy nem védi meg az országot a török ellen, hanem koronáért küzd a nyugati szomszédokkal s a pénzt, melyet a pápától a török ellen viselendő háborúra kapott, a Frigyes császár ellen viselt hadjáratra költötte; ezért nem is lelkesednek érte a horvátok; *c)* a király Faraóéhoz meg Salamonéhoz hasonló fényes udvart tart, a szegény nép és a vitézek pedig éheznek; *d)* nincsen oka neki szemére vetnie a kocsmárosné leányát, az tisztességes; ő maga sem oly erkölcselen, mint Mátyás, ki sem Katalinnak nem volt, sem Beatrixnek nem hű férje; *e)* a király csak alattomos hízalgókre hallgat, kik háta mögött emlegetik hibáit, és haragszik az őszinte emberekre, minő pl. ő, vagy pedig Vitéz János, kit őszintesége miatt üldöz; végül morális praedicationt nyújt a királynak.

Mindez a király fényes budai palotájában történik; hogy ezt és Mátyás korát lehetőleg híven rajzolja a költő, elmerült Bonfini, Palma és Fejér munkáiba.

Előadása könnyed. A helyek, melyekben a localpatriotismus megszólal, mint pl. a szerémi hegyek, Pétervárad környékének dicsérete, szinte elragadók.

SZEKULICS GÉZA.

VEGYES KÖZLEMÉNYEK.

† **MAGYAR GÁBOR**nak, a magyarországi piaristák ny. rendfőnöke-
nek, társulatunk egyik legrégebb tagjának tiszteletre méltó emlékét
folyóiratunk hasábjain is meg kell örökítenünk, — ámbár erejének
javarészét nem a történetírás mezején fejtette ki. De a történelem-
nek hosszú évtizedeken át izig-vérig lelkes tanára volt, rajongó
pártolója, támogatója a mások históriai munkálkodásának, segítője
a fiataloknak, a kikben történetírói hivatást vélt felfedezni. Mely
nemes lelkület kellett hozzá, hogy mind halálig javára cselekedhessék
annak az irodalomnak, a melynek tollal való művelésétől egyből
fontos kötelmei oly hamar elvonták.

¹ Окружиев нештампани ен о Дожини Петру. Летописе Матице Српске, 257. к. 1—16. 1.

Az E. M. E. VII. VÁNDORGYŰLÉSE. Az E. M. E. mind nagyobb jelentőségre jutó vándorgyűlései közül a hetediket az idén a régi fejedelmi székhelyen, *Gyulafehérvárt* tartotta meg. Természetes, hogy a gyűlés színhelyének nagy emlékei túlnyomólag történeti programot szabtak az egyesület és vendéglátó közönsége elé. Mi épen ezen pontokról emlékezünk meg. Bodrogi János Alsófehérmegye *honfoglaláskori leleteiről* értekezett s kimutatta, hogy a már régebb ismert marosgombási leleteken kívül Alsófehérmegyében Miriszlón, Magyarlapádon és Gyulafehérvárt újabban számos honfoglaláskori sír került elő. Csutak Vilmos az 1704 júl. 5—12-iki fejedelmválasztó gyűlésről olvasott föl s megismertette annak általa fölfedezett teljes végzéseit. Szádeczky Béla Apafy Mihály udvartartásáról rajzolt értékes képet. Zlamál Ágoston Ötvös Ágoston történetíró működését méltatta. A történeti előadásokhoz sorolhatunk még három nagybecsű magyarázó előadást is. Az egyiket Cserni Béla tartotta a gyulafehérvári múzeumban, a hol 25 évi gyűjtőmunkája szép és gazdag eredményét mutatta be. A másikat Möller István adta a gyulafehérvári székesegyházról. Különösen két megállapítása nagyjelentőségű. Az egyik az, hogy a megkezdett restaurálási munkálatok folyamán megtalálták a Szt. István-kori teljesen kerek *keresztelőkápolna alapfalait*, s ezzel eldőlt a vitás kérdés, hogy a székesegyház mikor kezdett épülni. A másik az, hogy az általánosan Hunyady Jánosnak tulajdonított szentélyen egy 1228 körül élt mesternek a mesterjegyei vannak, s ezzel kiderült, hogy az a templom-rész a felett gótikának legrégibb magyarországi *emléke*. A harmadik előadást a Batthyány-könyvtárban Szentiványi Róbert igazgató tartotta a vándorgyűlés alkalmából rendezett kódex-könyvkötészeti és exlibris-kiállítás nagy készültségű megmagyarázásával. A Batthyaneumban legújabban egyházművészeti múzeumot is állítottak fel, mely a székesegyház kincstárának egy részéből és a gr. Majláth Gusztáv püspök által falusi plébániákról becserélt régi egyházi emlékek gyűjteményéből áll. A becses gyűjteményt Léstyán József magyarázta meg. — A vándorgyűlés vendégeinek egy része kirándult Zalatnára, a hol Buday Árpád egy. m. tanár «Ampelumi vonatkozások» czímen Zalatna római koráról tartott előadást s kegyeletesen emlékezett meg Reinbold Ignác zalatnai orvosról, a ki a Zalatna-vidéki feliratok megmentésével a szaktudomány háláját érdemli ki. Az előadások emlékkönyvben jelennek meg.

A SZENT ISTVÁN-TÁRSULAT tudományos és irodalmi osztálya okt. 24-én tartott ülésén Chobot Ferenc a romhányi plébánia történetéről értekezett, Velics László pedig a magyarországi jezsuiták multját vázolta.

AZ IRODALOMTÖRTÉNETI TÁRSASÁG nov. 2-én tartott felolvasó-ülésén Kristóf György bemutatta Madách és Széchenyi cz. dolgozatát. Fel-

olvasása során rámutatott pályájuk azonos pontjaira s hogy az »Ein Blick« s »A civilizátor« tartalmi megegyezése nem a véletlen műve.

TÖRTÉNETIRODALMI SZEMLE.

Ivić Alexa az újvidéki szerb irodalmi társaság közlönyének 1909. évfolyamában terjedelmes értekezést kezd közölni a magyarországi szerbek történetéből. A közlemények, melyek — úgy látszik — tekintélyes kötetre szaporodnak, még egyre jelennek meg. Figyelemre méltóvá teszi az értekezést egyrészt azon körülmény, hogy az író a magyarországi szerbekről szóló, a legújabb időben is megjelent magyar monographiák eredményeit is felhasználja, másrészt az, hogy gondosan felkutatta a bécsi Hof-, Haus- u. Reichsarchiv »Hungariacá«-it s ezen kutatás eredményének segítségével sok, eddig nem ismert tényt állít az olvasó elé. (Литерни Материју Црпке 254. s köv. ff.)

Kelemen Lajos kimutatta, hogy a Szolnok-Doboka megyei Szászensécs község oláh lakóinak elődjei moldvai és havasalföldi bujdosók voltak s 1615 és 1640 között telepedtek az előbb szász faluba. (Erd. Múz. 1912. 244—46.)

Körbler György dr. a zágrábi Délszláv Akadémia 1911. évi értesítőjében ismerteti Gradić István, a XVII. századi Ragúza egyik legtekintélyesebb polgárának és diplomatájának levelezését, melyet már Bogišić Boldizsár kiadásra ajánlott volt a Délszláv Akadémiának. Bogišićöt a halál akadályozta meg a reá bízott feladat teljesítésében és most újra Körbler veti fel a tervet. Részletesebben ismertette Gradićnak a ragúzai nagy földrendés (1667.) után eső leveleit, csupán ezeknek kiadását óhajtja; ezeknek jelentőségét emeli azon körülmény, hogy az említett időből kevés ragúzai emlék maradt a levéltárakban s hogy ezen levelek mutatják legjobban, mily kísérletek történtek város újraépítése érdekében. Ajánlata oda irányul, hogy a Délszláv Akadémia ezen leveleknek közzétételével írójuk életrajzával, irodalmi és diplomáciai tevékenységének méltatásával ünnepelje Gradić születésének (1613 márc. 6.) háromszázadik évfordulóját. (Ljetopis Jugoslovenske Akademije, XXVI. 230—254.)

László Ferencz számos háromszék-megyei praemykenei telepet ismertet, melyeknek lakossága az újabb kőkor végén, midőn az ember már a fémeket is kezdi megismerni, a föltárt telephelyeken élt. A dolgozatot egy térkép és 62 kép díszíti és magyarázza. (Dolgozatok stb. 1911. 175.—226.)

Orosz Endre a Kis-Szamos völgyében gyakorolt régi szigonyos halászatról kimutatja, hogy azt Szamosfalvától Alsósószúrig mintegy 25—30 évvel ezelőtt még gyakorolták. Mivel a szigonyos halászat központja, Nemeszúrk, csaka XVII. század végéről, Kővárvidékéről való oláh település, nem volna érdektelen tudnunk, hogy a halászat említett módját vajjon a telepések vitték-e magukkal, vagy új lakóhelyükön tanulták? A cikk azonban erre nem terjeszkedik ki. (Erdély 1912. 55—59.)

Persian Kálmán. »A Gutin vidékéről« czímen, tulajdonkép Kapnikbányáról írt történeti alapon egy könnyebb lélegzetű cikket, melyben a lucrum camerae természetéről vaskos tévedés van. (Erdély 1912. 35—41.)

Roska Márton ismerteti a dezmeri (Kolozs m.) római villa kiásott maradványait s beszámol a pécska—szemlaki határban lévő Nagy-Sánczon végzett ásataisáról. A pontos megfigyelésekkel s jó fölvételekkel végzett ásítás eredményeül a telep korát a hazai bronzkor elejére teszi. (Dolgozatok stb. 1911. 106—108. és 1912. 1—58). Ugyanő kimutatta a diluviális ember nyomait a csoklovinai (Hunyad m). Cholnoky-barlangban s közli a leletek képeit. Ma eldöntött dolog, hogy a moustieri ember Magyarország területén is élt. Ennek művelődési emlékeivel állanak részben rokonságban a Cholnoky-barlang leletei, míg más részük aurignaci ízlést árúl el. A cikkek végén nem szorosán vett szakembereket is igen jól tájékoztató összefoglalás van a magyarországi paleolith-leletekről. (Dolgozatok 1912. 201—37.)

* * *

A Gyöngyösi Irodalmi Társaság Évkönyve. II. kötet, 1909—1912. Ungvár. 1912. — A 12 ívre terjedő, tartalmas kötetet Deák Gyula vezeti be, beszámolván a tagok irodalmi munkálkodásáról és a társaság tevékeny működéséről Ungvárt és Ungváron kívül. Az évkönyvben közölt dolgozatok közül a mi szempontunkból a Mihalik József (*Thököly Imre egy régi arcképe*) s a Deák Geyzáé (*Az ungvármegyei Tiszahát és a geregyével való halászat*) különösebb figyelemre is érdemesek. Mihalik az ungvári görkath. székesegyház levéltárának egyik fiókjában akadt rá Thököly Imre arcképére, a mely élte virágjában (övig ábrázolva) állítja élénk a fedelmet. Az összevisszahajtogatott vászonról a festékréteg már jórészt lepatogzott. A kép hátára ragasztott papirszelet, a mely a képen már olvashatatlanná vált felírást mutatja, azt látszik bizonyítani, hogy a festmény már ilyen megrongált állapotban került a székesegyház gyűjteményébe, valószínűleg Mária Terézia idejében. — Deák Geyza a Tiszahát kipisztított őserdőségeivel és az eltűnt morotvák, ingoványokkal együtt veszendőbe indult ősi népszokásokat igyekszik megmenteni, »a hogy szerény anyagi helyzete engedte«. Ennek a kis bemutatónak az anyaga, az anyag feldolgozása világosan mutatja, hogy Deák dologértő ember és munkálkodásában minden támogatást megérdemelne. Az ilyen feladatok megoldásával nem szabad várni addig, a míg lassacskán elhalnak mindazok, a kik még ott nőttek fel az ingoványok és morotvák világában, a már elpusztult őserdőkben.

Laurentzi Vilmos: Magyarország oknyomozó története hetvenöt kérdésben. Brassó, 1912. Az oknyomozó történelemből az érettségim olyan követelményekkel állanak elő, a milyeneknek a jötehetségű tanulók is csak alig-alig tudnak megfelelni. Így pl. megkövetelik, hogy az egyes intézmények fejlődését oknyomozó célzattal dolgozzák fel. A szerző a tanulónak s a tanárnak ezt a nehéz munkáját akarja megkönnyíteni az előre kidolgozott

hetvenöt kérdéssel. Elismerjük, hogy jó munkát végzett, de ezt a feladatot csak a tankönyv keretén belül lehet eredményesen megoldani. A részletek összefüggő ismerete nélkül mit sem érnek az összefoglalások. Már pedig a tanárnak örülnie kell, ha 7—8 hónap alatt sikeresen átesik a részletek összefüggő, oknyomozó ismeretközlésén; a még rendelkezésére álló 3—4 hetet meg akkor használja fel a leghasznosabban, ha az összefoglalásokat illetőleg a tanulókat némi támogatással szabad szárnyra eresztí. Hadd dolgozzanak önállóan és ne járjanak valamennyien egy kaptafára! A külső eredmény persze nem lesz olyan fényes, de bensőleg annál értékesebb. Laurentzi könyvét inkább a felnőttek olvassgathatják igazi haszonnal s e helyen inkább ezért foglalkoztunk vele szívesen.

Márki Sándor: Száz esztendő. Kolozsvár, 1912. A szerző nem fogadja ugyan el Lorenz Ottokár ajánlatát, hogy az egyetemes történelemnek három nagy korszakra való felosztás helyett a nemzedékek, generációk szerinti felosztás alkalmazandó, de azt elismeri, hogy minden történelmi érték a családiasságban gyökerezik és a történetírónak egy bizonyos keretben az egyént kell kutatnia. Ezzel kapcsolatban felvonultatja a múlt század nagy alakjait és rájuk vonatkozólag megvilágítja az apai házban nyert azon benyomásokat, a melyek irányt adtak hatalmas egyéniségük fejlődésének.

Sztripszky Hiador: Adalékok Szabó Károly Régi Magyar Könyv'ár cz. munkájának I—II. kötetéhez. Pótlások és igazítások. 1472—1711 (Kézirat gyanánt száz példányban készült.) Budapest, 1912. — A ki az órák vállára kapaszkodik, az messzebb láthat, mint maga az óriás, — mondja a szerző a bevezető sorokban. Az óriás alatt Szabó Károlyt, a magyar bibliographia megteremtőjét érti, a maga munkáját pedig nem valami nagy igények kielégítésére szolgáló compendiumnak tekintí, a mely csupán ideiglenes szükségnek akar megfelelni. S ebben a tekintetben valóban nem végzett fölösleges munkát. Mert most már még sem kell az érdeklődőknek a Könyvszemle 34 évfolyamát, az Irodalmi Közlemények 21 kötetét stb. stb. végig lapozgatniok, ha olyan nyomtatványok felől óhajtanak értesülést szerezni, a melyek Szabó Károly i. munkájának megjelenése óta merültek fel. Ilyent 732-t gyűjtött össze a szerző. Nem hagyhatjuk azonban szó nélkül a nyomás technikáját. Ilyen könyvomat láttára valóban óvakodni kell hasonló eljárástól.

Szemere Miklós: Gentry. Budapest, 1912. — Megállapítja, hogy a »gentry«-t a nagyok találták ki gúnynévnek. Hogy nálunk voltaképen kit értenek alatta, azt szinte meg sem lehet már határozni. A nemességet csak csúfolni lehet vele. A kérdés tisztázása kedvéért mindjárt meghatározza az arisztokrata, a főrend s a mágnás szók fogalmi körét is és arra a conclusióra jut, hogy ezeknek lényegben semmi közük sincs egymáshoz. Megjegyezzük, hogy érdekes fejtegetése fonalába némileg hibásan fűzi bele az 1687. országgyűlést, a mennyiben a korlátlanul szabad-királyválasztásnak elvileg már az 1547. orszgy. V. t.-cikke véget vet: »az ország rendei nemcsak ő Felségének (t. i. I. Ferdinándnak), hanem örökösei uralmának is alávetették magukat«.

Más szóval: a szabadválasztás a Habsburgokra korlátozódott az ország önállósága és alkotmánya sértetlenségének biztosítása mellett. 1687-ben az utóbbi föltételek további biztosítása mellett ezt a korlátozott szabadválasztást a fiörökösödés váltja fel. Tehát a magyar nemesség 1547. és 1687 között bizonyos mértékben választotta ugyan a királyt, de maga nem volt választható, mint Szemere Miklós mondja.

Vélics László: Vándorelőadásaim az egyházi művészetről. Budapest, 1912. A szerző, a ki művészettörténeti tanulmányai terén immáron harmincéves multra tekinthet vissza, szívesen fogadott művészeti előadásáiból mintegy harmincz szemelvényt adott ki a fenti czímen. A díszes kiállítású, kilencz képtáblával illusztrált munkában egy egészen önálló fejezetet juttatott a magyar szent koronának és koronázási palástnak; a hozzá fűzött történelmi fejtegetés első része azonban épen nem mondható pragmaticusnak.

Závodszyk Levente: Báró Pongrácz Imre egri kanonok római útja és iskolázása. Budapest, 1911. — 1675 augusztus vége felé kelt útra a fiatal Imre báró Pongrácz György váci püspök társaságában és Velenczén, Páduán, Ferrarán, Bolognán, Flórenczen át szeptember utolsó napján érkezett Rómába, a hol azonnal belépett a Collegium Apollinareba. Tanulmányait 1678-ban végezte be. Utazásáról és római tartózkodásáról szóló levelei sok és érdekes kulturtörténeti adatot tartalmaznak. A szerző néhány ponton Pongrácz Imrere vonatkozólag megkorrigálja Kollányi Ferencznek »Esztergomi kanonokok« című művét, a melyet egyébként dolgozatához forrásul használt.

KÖNYVÉSZET.

(1912. ápr.—jún.)

(Folytatás.)

PÁTEK BÉLA. Flavius Claudius Julianus. Nagykároly, 1912. Köleseynyomda r.-t. 8-r. 1—47 l. A nagykárolyi m. kir. állami polgári fiúiskola 1911—12. tanévi értesítője.

PENCZA MIKLÓS. Román-Petre (Petrovoselló) község monografiája 1808—1908. Oraviczábanya, 1911. »Progresul« kny. 8-r. 108 l. a szöveg közé nyomott képekkel. Ára 2 kor.

PENTIA, NICOLAE. Monografia comunei Román-Petre (Petrovosello) 1808—1908. Oraviczábanya, 1911. »Progresul« kny. 8-r. 113 l. a szöveg közé nyomott képekkel. Ára 2 kor.

PERÉNYI JÓZSEF. Dugonics András trinumusa. Adalék az iskoladráma történetéhez. Veszprém, 1911. Egyházmegyei kny. 8-r. 37 l.

PETHŐ SÁNDOR. Politikai arcképek. Az Új Magyarország vezéregyéniségei. Budapest, 1911. »Élet« kny. 8-r. 148 l.

PINZGER FERENCZ. Hell és Sajnovics vardői útja. Kalocsa, 1912. Juresó Antal kny., nagy 8-r. 53 l. egy képmelléklettel. Külön lenyomat a Jézus-társasági kalocsai érseki kath. főgimnázium 1911—12. értesítőjéből.

PISKITELEP történeti adatai 1862—1911. Kiadta a piskitelepi róm. kath. egyház-tanács egyházának 25 éves fennállása emlékére három füzetben (egy drb). Déva, 1911. Kröll Gyula kny. 8-r. 79, 94, 59 l. Ára 3 kor.

PODEA, JOAN. Monografia comunei Săcădate. Nagyszeben, 1911. Gör. kel. román főgyházmegyei kny. 8-r. 68 l.

POLGÁRY ISTVÁN. Marcus Aurelius. Irodalomtörténeti és filozófiai tanulmány. Budapest, 1912. »Élet« kny. 8-r. 44 l.

PRECUP EMIL. Creangă János élete és munkái. Tanulmány a román irodalomtörténet köréből. Besztercze, 1912. Matheiu György kny. 8-r. 72 l.

PUSCH ÖDÖN. Tatai diákélet a XVIII. század közepén. Tata, 1912. Engländer és Tsa 8-r. 12 l. A magyarországi kegyes tanítórend tatai főgimnáziumának 1911—12. tanévi értesítője.

RĂȚIU, JOAN. Din ordului Bazilitan. Balázsfalva, 1912. Gör.-kath. szeminárium kny. 8-r. I—LXIV. l. Anuarul institutelor de învățământ gr.-cat. din Balázsfalva pe 1911—12.

RICHEŢ, CHARLES. A háború multja és a béke jövője. Fordította Szmik Antal. Budapest, 1912. Stephaneum kny. 8-r. 337 l. Ára 4 kor.

ROCHLITZ ZOLTÁN. Thukydides stílusa. Budapest, 1911. Fritz Ármin kny. 8-r. 30 l.

ROLLAND, ROMAIN. Beethoven élete. Fordította Mikes Lajos. Budapest, 1912. Athenacum kny. 8-r. 78 l. Beethoven arcképevel.

ROȘIU, JUON. Trumul creștinismului. Căteva reflexiuni actuale la aniversarea 1600-a dela emanciparea religiunii creștine 313—1913. Balázsfalva, 1912. Gör.-kath. szeminárium kny. 8-r. 27 l.

RUBINYI MÓZES. A hangutánzás problémájának történetéhez. Budapest, 1912. Franklin-társ. kny. 8-r. 19 l.

SALLAY GÉZA. Döbrentei Gábor élete és működése. Máramarosziget, 1912. Berger Miksa utóda kny. 8-r. 67 l.

SCHLEMMER, ANTONIO CARLO. Francesco Liszt. Cenni biografici con illustrazioni. Fiume, 1911. Mohovich E. kny. 8-r. 128 l.

SCHÖNER FERENCZ. Kőszeghy Pál. Budapest, 1912. Fritz Ármin kny. 8-r. 34 l. A budapesti X. ker., kőbányai m. kir. állami főgimnázium 1911—12. tanévi értesítője.

SCHULTZ IRÉN. Női viselet a kurucz korban 1670—1700. Budapest, 1912. Pesti kny. 8-r. X, 120 l. Művelődéstörténeti értekezések. 61. szám.

SCHUSTLER EMILIA. Magyar társadalmi és családi élet 1570—1600-ig. Budapest, 1912. Pátria kny. 8-r. 111 l. Művelődéstörténeti értekezések. 65. szám.

SCHWICKER BRUNÓ. Afrika utolsó független állama. Budapest, 1912. Légrády testv. kny. 8-r. 30 l. A budapesti V. ker. m. kir. állami főreáliskola XL-ik értesítője.

SIGRAY PÁL. Emlékbeszéd boldog Báthory László pálosrendi szerzetes zugligeti remete barlangjának ünnepélyes megnyitása alkalmával 1911. évi augusztus hó 6-án. Budapest, 1911. Franklin-társulat kny. 8-r. 16 l. egy műmelléklettel.

SIMKÓ ENDRE. Az emberiség jötevői. Nevesebb felfedezők a természet-tudományok és az ipar terén. Jelesebb kútfők nyomán. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 8-r. 83 l. Ára 1 kor. 20 fill. Iparosok Olvasótára. XVIII. évf. 8—9. szám.

STOLCZ ALFONZ. A hiteles helyek és azok jelentősége a középkorban Magyarországon. Ujvidék, 1912. Ivkovic György kny. 8-r. 69 l.

SZABÓ MIHÁLY (G.) Szenczi Molnár Albert (a zsoltárfordító) 1574—1638. Budapest, 1912. Hornyánszky Viktor kny., kis 8-r. 19 l. A magyar prot. irodalmi társaság népies kiadványai. Koszorú. 92. szám.

SZÉKELY JOLÁN. Thököly Imre udvartartása. Budapest, 1912 »A Nape« kny. 8-r. VII, 83 l.

SZELÉNYI OSZKÁR. A pozsonyi képzőművészeti egyesület huszonöt éves multja. Pozsony, 1911. Angermayer Károly kny. 8-r. 20 l.

SZMIK ANTAL. A háború multja és a béke jövője ; I. Riehet.

SZMOLÉNY NÁNDOR. A szegedi színművészet kritikája. Művelődéstörténeti tanulmány. Szeged, 1912. Endrényi Imre kny. 8-r. 25 l. Ára 50 fill.

SZOLGA JÓZSEF. Remonstrans és contraremonstrans vizsályok Németalföldön. Theologiai magántanári vizsgálatra. Kassa, 1911. Vitéz Á. utóda kny. 8-r. 103 l.

SZÖKE ILONA. Ludovicus Cervarius Tubero emlékiratainak művelődéstörténeti adatai. Budapest, 1912. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 50 l. Művelődéstörténeti értekezések. 64. szám.

THIENEMANN TIVADAR. Német és magyar nyelvújító törekvések. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 8-r. 62 l. Ára 1 kor. 50 fill. Német philologiai dolgozatok. I.

TICHY MARGIT. A francia forradalom hatása szellemi életünkre. Kazinczy Ferenc levelezése alapján. Budapest, 1911. »Élet« kny. 8-r. Művelődéstörténeti értekezések. 59. szám.

TOLNAI világtörténelme. Szerk. Mangold Lajos és Horváth Cyril. IX. kötet. A legújabb kor története. Budapest, 1912. Pallas kny., nagy 8-r. 432 l. több száz képpel és műmelléklettel.

TÖRTÉNETE. A kismartonhegyi kálvária és bucsujáráhely —. Irta több győregyházmegyei pap. Győr, 1911. Egyházmegyei kny. 8-r. 110 l. a szöveg közé nyomott képekkel.

VÁRADI ANTAL. Régi magyar színészvilág. Budapest, 1911. Franklin-társulat kny. 8-r. 484 l.

VARGA ZSIGMOND. Az ótestamentumi zsoltárköltészet assyr-babyloni vallástörténeti megvilágításban. Kolozsvár, 1911. Stief Jenő és tsa kny. 8-r. 96 l.

VERESS ENDRE. Berzeviczy Márton 1538—1596. Budapest, 1911. Athenaeum kny. 4-r. 228 l. a szöveg közé nyomott számos képpel, faesimilével és műmelléklettel. Magyar történeti életrajzok. XXVII. évf. I.

VÉRTES JÓZSEF. Emlékkönyv a székesfehérvári kereskedelmi társulat kétszázéves fennállása ünnepéről. Székesfehérvár, 1912. Számmér Imre (Heckenast Kálmán) kny., nagy 8-r. 50 l.

VÍTORISZ JÓZSEF. A görögök szobrászata. Nyiregyháza, 1912. Jóba Elek kny. 8-r. 23 l.

VINCZE FRIGYES. Az oszman irodalom főirányai. Budapest, 1912. Stief Jenő és tsa. kny. 8-r. 140 l.

VULCU, JOAN M. Viata mea. Szászváros, 1911. »Tipografia Nouă« kny. 8-r. 12 l.

WEBER ARTHUR. A hűtlen özvegy történetének egy ismeretlen alakja. Budapest, 1912. Athenaeum kny. 8-r. 24 l.

ZÁVODSZKY LEVENTE. Héderváry István és a szigetköziellenreformáció. Budapest, 1912. Stephaneum kny. 8-r. 10 l.

ZICHY GÉZA. Emlékeim. I. kötet. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 8-r. 210 l. 19 melléklettel.

ZSÁMBOKI GYULA. Magyarazatok a művészettörténeti faliképekhez. Harmadik sorozat. Budapest, 1912. Franklin-társulat kny. 8-r. 44 l.

ZSEDÉNYI ALADÁR. Szabadságharcunk 1848/49-ben. Budapest, 1912. Hornyánszky Viktor kny. 8-r. 23 l. »Uránia«. Népszerű tudományos felolvasások. 51.

Br. Forster Gyula »Gizella királynénk sírja« cz. cikkünkre (okt. sz.) választ küldött, amelyet azonban már a nov. sz. tördelése után kaptunk kézhez s azért csak a decemberi számban hozhatjuk. Szerk.

A TÖRÖK-MAGYAR LESVETÉS MÓDJA.

A természet ébredésével a végbeli élet is minden évben újra ébredt. A kalandos élet szerete, a nemzeti hiúság, a dicsőség után való vágyakozás és a zsákmány reménye a török s a magyar vitézeket a zöldbe borult mezőkre csalta. Madárdalos tavaszidő van. A rózsza kivirágzásának ideje is elérkezett. Rezgelődés, mozgás, készülődés mindenfelé. A félhúson való s erőre kapott paripikat a f. velő mezőkről a patkoló helyekre hajtják. Vége a f. velésnek! Kezdődik a harcok izgató gyönyörűsége. A végházak s a vigyázó kastélyok emelvényei kapui és sorompói megnyílnak s a leventék a vitézpróbák helyére indulnak. Derék lovag és gyalog csaták (csapatok) járják az utakat s ha ellenséget látnak a kedvök egyszerre öröme fordúl. Megvetik a lest, s ha az ellenség reá megy a kelepczére: hír, dicsőség és bő zsákmány vár a lesvetőkre. E három kellett minden végbelinek; e három nem hagyta őket pihenni. Mindenki a mezőre vágvott. Semmi törvény, semmi tilalom otthon nem tartja őket. Megy mindenki a maga veszedelmére; vakon viszi a lelkes dése oda, a hol a borostyán és a halál karöltve járnak...

Minden dicsőség mulandó. A keménység is meglágyul idővel, a márványkőbe metszett írás is elkopik. S nekünk mégis úgy tetszik, hogy a XVI. század itézi élete és lelkesedése élni fog, a míg a magyarság nemzeti élete meg nem szűnik. Próbált dolog ugyanis, hogy az igazi nemzeti lelkesedés, az eszményi küzdelem s a vitézi erény megnyilatkozása sohasem veszi el értékét és hatását, bármilyen irány ragadja is el a századok gondolkozását. Ezek a jelenségek ugyanis minden nemzet életében maradandó tőkét teremtenek. S így volt ez nálunk is. Hiszen tudjuk, hogy állami fenmaradásunk a XVI. században válságosra fordult. S ha nemzetünk s országunk még sem bukott el, azt első sorban a végházak önfeláldozó küzdelmének, el nem alvó lelkesedésének köszönhetjük. Az a szellem, a mit a végházak hadi népe teremtett, az egész országra kifogyhatatlan szellemi tőke lett, melyből sok-sok nemzedék merített és táplálkozott.

A magyar történetírás bőven foglalkozik a nagy török háborúkkal. Töviről-hegyire ismerteti a császári hadak működését, de a török magyar végházak kétszázados apró küzdelmeiről, azoknak messzeható jelentőségéről, tanulságos voltáról s eredetiségéről alig ejt szót. Pedig hát jól tudjuk, hogy az idegen zsoldos hadak nem a magyar népért, nem is a magyar földért, hanem a császár érdekeiért harcoltak. A császári hadak szemében a magyar majdnem olyan ellenség volt, mint a török! A mi végbeli vitézeink, a mi kis csatáink (csapataink) ellenben a magyar földért, a magyarság becsületeért küzdöttek. Az ő örökös küzdelmeiknek kős önhetjük a magyar szellem, a nemzeti érzés és lelkesedés ébrentartását, a hódoltság korlátozását, a magyar hadakozási mód fejlődését, a magyar vitézség terjedését, majd a törökségnek hozzánk való közeledését is. Igen! a végbeliek a magyar szellem, a magyar érzés lankadatlan harcosai voltak; ők a mi vágyainkért küzdöttek, a mi nyelvünket terjesztették, a mi hírünket növelték. Minden küzdelmükbe belévitték nemzeti sajátosságainkat, jó és rossz tulajdonságainkat. Ezért az ő küzdelmeik úgy nemzeti, mint műveltségtörténeti szempontból egyaránt tanulságosak és érdekesek. Róluk kell tehát írunk, az ő dolgaikat kell föltárunk. S ha egyszer ez meglesz, s ha a XVI. század történetét a maga valóságában ismerni fogjuk, ez a kor a magyar íróknak valóságos Mekkájává leszen, a hová egyaránt örömmel vándorol a történetíró, a nyelvtudós, a szépíró és a nemzet lélek kutatója. Mert magyar műveltségünk, nemzeti életünk mozgalmasabb, erősebb s eredetibb ritkán volt, mint a XVI. században.

A XVI. századi harcok egyik legérdekesebb, legizgatóbb s legkedveltebb formája a lesvetés vagy leshányás volt. A végházak és a kastélyok népe ezt a harci játékot nagy kedvteléssel űzte. A mint a mező kiszöndült, a török és a magyar végházak sorompói megnyíltak s a vitéz k lelkesedéssel és reménnyel eltelve siettek a csaták (csapatok) vonulási útjára, hogy ott szerencsét próbáljanak. Otthon csak az maradt, a kire föltétlenül szükség volt. A többiek éhséget, szomjúságot és fáradságot leküzdve éjjel nappal lesték a közeledő ellenséget. S ha sikerült azt a lesre csalniok, vágyuk, örömük s céljuk egyszerre teljesült. Annvira mindennapi foglalkozásuk volt ez a lesvetés, hogy majd mindegyik végház népének megvolt a maga útja, a maga leshelye — messze, sok mérföldnyire az otthonától. S az ilyen utak és leshelyek mindenkor kemény harcok színhelyei voltak. Balassy Bálint, ki maga is résztvett az efféle harcokban, csak a tiszta valót írta, mikor így énekelt:

A nagy széles mező
S a szép liget-erdő

Sétáló palotájok ;
Az utaknak lese
 Kemény harcok helye,
 Tanuló oskolájok ;
 Csatán való éhség,
 Szomjúság s nagy hévség,
 Fáradtság, — mulatságok.

S vajjon mi volt az a lesvetés? Vadászat volt ez az ellenségre, még pedig ravaszúl megvetett törrel. S ha az ellenség belémet a kelepczébe, a fogát biztosan otthagya. Persze, nagy ügyesség, agyafúrtság és körmönfonság kellett ahhoz, hogy a lest jól megvethessék. Még több türelem, óvatosság és fáradtság kívántatott ahhoz, hogy az ellenséget a lesre csalhassák. Mert hát az ellenségnek is volt ám magához való esze s úgy vaktában nem ment a kelepczére. De ha győzött az ügyesség és a ravaszság s az ellenség csakugyan a lépre ment, akkor kisebb erővel és kevés kockázattal is nagyobb sikert s több zsákmányt arathatott a leshányó fél. Épen ez volt az ok, a miért a végbeliek a ha cznak ez izgató, de fáradtságos módját oly gyakran s oly szeretettel üzőgették.

Ismertes dolog, hogy a rég letúnt időkben, mikor eleink új hazát kerestek maguknak, pompásan értették a leshányást és a cselvetést. A görög császárok tudósítása szerint a magyarok sikerük jó részét ép e harczolási módjuknak köszönhették. Az új hazájukban azonban idők folytán ők is a frank és a német lovagkor hatása alá kerülvén, a harcz terén is fölhagytak régi, keleti szokásaikkal s mindenben a nyugatot utánozták. A könnyű lovasságuk, melynek oly sok sikerüket köszönhették, nehéz lovassággá alakul. Ezzel aztán vége volt a régi fürgeségnek, a mely pedig elengedhetetlen föltétele minden sikerült lesvetésnek! A nyílt tömegharcz kapott divatra s nem az ügyesen kieszelt cselfogás, hanem az erő győzött.

A törökök nem utánozták a nyugati népek harczmódját. Ők Európába költözésük után is megtartották régi, könnyű fegyvernemeiket s régi, keleti harczolási módjukat. A hadakozásban nekik ősi fogásuk volt a ravaszúl kieszelt cselvetés és leshányás. Mesterek voltak e téren. Hiszen legnagyobb sikereiket ügyes cselvetéseiknek s fegyvernemeik különbségének köszönhették! A törökök mindent, de mindent fölhasználtak arra, hogy az ellenséget tévedésbe ejtsék. Még meg sem indultak hazánk felé, már is rászédtek a mieinket. Ugyanis ők maguk a legképtelenebb híreket terjesztgették nálunk hadi erejük felől, hogy a mieinket jó eleve megrémítsék. Tízszor, húszszor akkorának hirdették a hadukat, mint a mekkora a valóságban volt! S a mieink ezt jobbára készpénzül vették. Így magyarázható, hogy történeti

könyveinkben ma is két-háromszázezer török harcos szerepel ott, a hol negyvenezer sem volt!

S hogy a hamis hírek ki ne tudódjanak, a török hadak mindenféle fegyvertelen csőcseléket magukhoz vontak. A tevéikre vászonra festett emberalakokat helyeztek, a lovasaik kopjáira két-három lobogót kötöttek, hogy minél többnek vélje őket az ellenség. Így volt ez például a mohácsi csatában, így a hosszú török háborúban.

A ravasz megtévesztést, a mesteri módon kieszelt kelep-czé'kedést aztán harczközben is folytatták. Egész sereg magyar történetíró leírta már a mohácsi csatát; tücsköt-bogarat össze-írt k e vereség okairól; de a valódi okkal: a törökök cselvetésével eddig senki sem foglalkozott. Pedig a konstantinápolyi jelentések világosan megírják, hogy a törökök Mohácsnál lest vetettek a magyaroknak és ezek reá is mentek a kelepczére. Barnabás pap és oltármester 1529-ben például azt írja Konstantinápolyból, hogy a törököknek bevett szokásuk az első támadás után való megszaladás. Ravaszul csinálják ezt, hogy az ellenséget maguk után c alják a lövészerszámokkal felfegyverzett csapa ok közé. *Így történt ez a mohácsi csatában is!*¹

Lasky Jeromos ugyancsak Konstantinápolyból 1541-ben terjedelmes l írását küldi a mohácsi csatának. Elmondja, hogy a török sereg két szárnyát kellett volna a magyaroknak meg-támadniok. E helyett engedték magukat a sereg közepé e csalni, a hol a lövészerszámos dandár állott, a mely ha akart volna sem hátrálhatott, mert az összekötött teve- és koci-sereg elzárta az útjokat. A magyar sereg tehát reáment a törökö kelepczéjére. E bajhoz járult még, hogy a magyar sereg jó része nehéz lovas volt, melyet a fürge s könnyű török hadak halálra fáraszthat ak. *»Non est certandum cum Gallis — kiáltja Lasky — sed hostibus nudis!»*² A örökök könnyű lovasságát csak hasonlival lehet megsemmisíteni, tehát ilyet kell velük szembeállítani.

A törökö a lesvetést későbbi harczaikban is nagy sikerrel alkalmazták. Nem egy győzelmet köszönhettek ravaszul kieszelt s jól keresztülvitt cselvetéseiknek. A tapasztalt és sokat látott Huszain bég (Gergely diák) a szultán udvarából írja 1593-ban a magyaroknak: »Török hit nek ne higyjetek. Vegyétek eszetek-

¹ Csász. s kir. áll. ltr. Turcica, 1529 ápr. 9. Ex Constantinopoli: »Item consu tudo acervuit inter turcas, quod tempore primi confictus fugam facere studiose simulant, ut host m post sese alliciant, quom cetera turba ingeniosa in gyrum convehat« etc.

² U. o. 1541. juni 10. Ex Constantinopli. »Fundamentum victoriae — írja — consistit primum in domini dei benignitate, deinde in hoc, ut hostiles alae frangantur« etc.

ben magatokat, hogy *török soha hatalmával semmit nem vett, hanem csalárdóságával*. Erősen vigyázzatok, hogy meg ne csalatkozzatok!«¹

Ahoz, hogy a mieink a törökök minden ravaszságát és csel-fogását eltanulják, természetesen idő kellett. Eddig a nyílt, egyenes és személyes küzdelemhez voltak szokva, most egyszerre az eddig lenézett álnok és ravasz fogásokhoz kellett nyulniok, ha boldogulni akartak. A kényszerűség erre is rászoktatta őket. Azonban sok áldozatba, sok vérbe került, míg az új mesterséget eltanulták. A XVI. század első felében bizony még napirenden volt a mieink veresége, ha a törökök cselvetéseit nem ismerték. Az egykorú jelentések világosan megmondják, hogy az ilyen vereséget a mieink a törökök harczmódjában való járatlanságuknak köszönhatték. Azaz hogy még nem ismerték a török ravasz fogásait és lesvetéseit.²

A XVI. század másik felében azonban már az ilyenről nem hallunk. A mieink is megtanulták a törökök csalárd fogását. A cselre aztán ők is csellel feleltek, s agyafútság s ravaszság dolgában még a örökön is túltettek. A nagyobb harczok hadi taktikájával is megismerkedtek, s a törököknek immár ismert harczmódját úgy igyekeztek hatástalanná tenni, hogy a maguk seregét rendszeren ökörszarv alakban állították föl. Azaz visszatértek az őseik hadakozási módjához és taktikájához. Ennek köszönhatték aztán, hogy helytállhattak a törököknek, s hogy kisebb erővel is sikert arathattak.

A törökök harczmódjának eltanulása természetesen sok véráldozatba és sok időbe került. S a mieink nem ok nélkül tartották nagyra az e téren szerzett ismereteiket, s nem is a nemzeti hiúság szólalt meg bennük, mikor a XVI. században hozzánk küldött idegen zsoldosokról azt mondták, hogy kevés hasznukat vehetni, mert nem ismerik a törökök harczolási módját! A dolog valósággal így volt!

A mint említők, a XVI. század másik felében a lesvetés és a leshárítás módját már a legkisebb végházunk őrsége is pompásan értette és rendszeresen űzte. Nemcsak a z egykorú magyar levelek, de a török basák panaszos levelei telve vannak a magyar vitézek les-

¹ Hadi ltr. Feldaeten, 1593. I. 8.

² Az 1540. évben például Keglevics Péter bán jelenti, hogy a törökök az ő népet Szentgyörgyvár mellett megverték, mert azoknak ravasz fogásait és cselvetéseit nem ismerték. »Familiares mei insecuti sunt eos, qui aotum et fraudem ipsorum turcarum hujusmodi ignorantes, dum ad eum ubi *ipsae copiae latitabant insidiosque tetendissent ipsi familiares mei pervenissent.*« (Cs. és k. áll. ltr. Hung. 1540. nov. 19. ő felségéhez.) Ily módon verték meg a törökök ez évben Zrínyi János seregét is. (Ü. o. Zrínyi levele Ungnád Jánoshoz 1540. juni 19.)

vetéseinek leírásával. A budai basák számtalanszor írják a leveleikben, hogy nincsen nap száguldás, lesvetés, útállás és kóborlás nélkül. Arról persze mélyen hallgatnak, hogy a törökök ép oly kedvvel űzték e harci játékokat, mint a mieink.

Minél ravaszabbul eszelték ki a lesrehozás módját és a les helyét, annál nagyobb volt a siker. Minden lesvetés az ellenségnek váratlan meglepésével és zavarba hozásával járván, ha sikerült, a bő zsákmány elmaradhatatlan volt. Ezért űzték a vitézek a lesvetést oly nagy kedvvel, kora tavasztól késő őszig.

A lesnek legjobb ideje akkorra esett, a mikor a kévegabonát kalangyába rakták. Ilyenkor ugyanis mind a magyarnak, mind a töröknek bő alkalmá nyílt a sarlóját más búzájába vágni. A kánikula beálltával aztán egyidőre megzúnt a les és a harc. A vitézek ilyenkor elhagyták a végházakat, s kiki övéhez birtokára rándult. De az őszi napok beálltakor, a mikor a csatának ideje ismét megjött, kiki újra elfoglalta a helyét. A nyári szünetnek a tömérdek szűnyog és a légy volt az oka. A lesvetések alkalmával ugyanis néha napokig halálcsendben és egy helyben kellett a vitézeknek állaniok. A bogárzáskor és a szűnyogjárás idején ezt sem ember, sem állat ki nem bírta. Zichy István uram, Nádasdy Tamás nádorispán főhadnagya írja 1555-ben július 12-én: *»most az csatázásnak nincs oly ideje, mert az bogárnak miatta sokáig nem állhatnak lesbe«*. Ezért — úgymond — a vitézek haza kérezkedtek. De ha csatának ideje lenne, ismét megjönnék.¹

A lesre indulás és a lesvetés imígyen történt. A hosszú tél fergeteges napjain mindent jó előre meghánytak, vetettek és megállapítottak. Egy-egy lesnek előkészítése néha hónapokig tartott, s hogy sikere legyen, a ravaszágnak és a cselszövésnek minden csinyját-binját elő kellett venniök. Tudjuk például, hogy a törökök hónapokig áltatták a nagy Túry Györgyöt; barátságot színleltek s gyakran összejöttek vele; a bég megígérte neki, hogy fölveszi a keresztény hitet. S mikor Túry György már teljesen bízott bennök, a végső találkán vette észre, hogy lesre hozták őt. És ott veszett a kanizsai mezőn, legjobb vitézeivel együtt.

A lesre indulás majd mindig éjjel történt. A legnagyobb óvatossággal, halálcsendben indultak. Éjjel lovakon kimegyünk — írják a vitézek — s nap-nap után lónak hátán virradunk! Nappal rendszeren az erdőkben és a nádasokban rejtőzködtek, s csak éjjel álltak ismét seregbe. A sereg előtt járt a csatavezető (csapatvezető) hadnagya. A hátuljárókat a sereghajtó igazgatta. A kalauzokat, a nyomjárókat vagy a nyomnéző katonákat a

¹ O. L. Nádasdy level.

czirkálókkal együtt messze maguk előtt jártatták. Menetközben arra is vigyázniok kellett, hogy nyomot ne hagyjanak maguk után. Ezért rendszeren a legelhagyatottabb helyeken mentek.

Ha a kitűzött helyre megérkeztek, a jól megválasztott rejtkehelyen a lesbe beállottak. A leshely az utak mentén mindig oly helyen volt, a merre az ellenség csapatai vonulni szoktak. Az ilyen hely a magyar végházaktól rendszeren óriási távolságra esett. A győri huszárokról olvassuk, hogy Tolna alatt vetnek lest. A komáromiak örökké Buda és Fehérvár kö ül ólalgattak. A veszprémiek s a balatoni végházbeliek Pécs vidékét járogatták. Az egriek Szegedig is lementek s ott vadászgattak a török csapatokra.

A nagy távolság miatt oda-vissza a vitézeknek száguldvá kellett menniök. Innét van, hogy a lesvetések alkalmával mindig sok ló pusztult el. A fáradt lovakat a falvakban hagyták s később mentek értök. A végbeli szokástörvény szerint a jobbágyok kötelesek voltak az illetén lovakat ápolni, gondozni és visszaszolgáltatni.

Rendkívüli gonddal és előrelátással megválasztott és jól elrejtett helyen megvetvén a lest (a lesbe beállottak), minden nyomot eltávolítottak, vagy pedig szándékosan megtévesztő nyomot hagytak. Az idő és a körülmény szabta meg, melyiket kellett tenniök. Ha nagyobb sereggel voltak, nem egy, hanem két vagy három helyen vetették meg a lest. A hol a dandár állott, azt nevezték derék lesnek. A kisebb lesnek aztán az volt a föladata, hogy a nagyobbhoz csalja az ellenséget. Miután alkalmas helyeken vigyázó strázsákat és czirkálókat helyeztek el, teljes fegyverzetben várták a híreket. Már ez a várakozás is nagy megpróbáltatás volt, mert néha napokig tartott. Ezét akárhányszor megesett, hogy a vitézeken rettenetes fáradtság vett erőt s a lovak hátán elaludtak. De egyszerre jeladással vagy szóval jelentik, hogy török csata közeledik. A fődolog most az volt, hogy a törököt lesre hozzák. Erre a célra jó iramló lovakon azonnal kibocsátották a *martalékot*. Néha csak két-három, máskor meg tizenöt-husz jó lovag volt ez a martalék. Rendeltetése az volt, hogy a közeledő ellenséget csipdesse, egyet s más elragadjon tőle, aztán futásnak eredvén, ügyes mozdulatokkal a lesre csalja. Veszedelemes foglalkozás volt ez! A kibocsátott martaléokra — a mint a szó is mutatja — sokszor halál, ritkábban rabság várt. Csak a csatákon forgott, kitanult s gyorslovú martalék tudta a biztos veszedelmet elkerülni. De azért szó nélkül vállalkozott mindenki, hogy martalékul a török elibe menjen.

Minél ügyesebb s önfeláldozóbb volt a martalék, annál könnyebben csalta a törököt a leshelyre. Hogy az ellenség gyanút

ne fogjon, a martalékon kívül még kisebb lovas csapatot is bocsátottak ki. Ez arra szolgált, hogy az ellenség figyelmét elvonja a dandárban álló deréklesről.

A mint az ellenség — mohón üldözve a martalékot — a lesre ment, egyszerre megszólalt a tárogató síp, pergett a dob s minden oldalról hangzott a csatakiáltás: Jézus! Jézus! Hozzá vitézek, hozzá!

A meglepett török csata egy pillanat alatt megrezzen és megbomlik. Ijedtében és zavarában azt sem tudja, mihez fogjon. Menekülni próbál, de hasztalan; mert minden oldalról ellenség áll vele szemben. Tehát harcolnia kell, míg el nem pusztul, vagy míg rést nem sikerül nyitnia.

Hogy a lesvetés teljesen sikerüljön, a leshelyből való kiütést pillanatra ki kellett számítani. Akár siettek, akár késtek a kiütéssel, minden veszve volt, mert a lesre hozott ellenség kiszabadult a kelepceből. 1585-ben a komáromi vitézek a váli törököknek vetettek lest. A váliak ki is jöttek a lesre, de a mieink elrontották a dolgot, mert korán kiütöttek a lesből s így csak néhány törököt foghattak el, bár az úzésben halálra fáradtak a lovaik. »Ha az uraim — írja Trombitás Pálffy Miklósnak — ki nem jöttek volna hirtelen (a lesből), hát a váli lovas mind elveszett volna mostan; de az mieink igen forgottak és békével jártak!«

Az is baj volt, ha a lesvetők akkor ütöttek ki a leshelyből, mikor a léprecsalt ellenfél már észrevette s menekülni kezdett. A török lovasok például 1557-ben Oláh-Újvárra jöttek »lesni lessel«. A lest a perbetei és bajcsi harasztosban megvetvén, martalékul néhány lovast bocsátának Újvár felé. A martalék elkap néhány szénarakó magyar katonát, s a les felé visszavonul. Az újvári lovasok kijönnek s utánuk száguldanak. Azonban még idejekorán észreveszik a deréklest s visszafordulnak. Így aztán nem sokan veszték el bennök.¹

Mind a két fél a maga kárán tanulván, a lesből való kiütést, valamint a lesbe való beállást rendszeren oly ügyesen csinálta, hogy az ellenség meg nem szabadulhatott. Azaz hogy a lesvetések legtöbbje sikerült. Ha az ilyen sikerült lesvetés éjjel történik, a meglepettek zavara és félelme még nagyobb. Akárhányszor egymást tiporják és vagdalják a sötétben. Innét van, hogy ha csak lehetett, — úgy a mieink, mint a törökök — sötét és viharos éjjeleken vetettek lest. Az ilyen éjjeli küzdelemben ugyanis az ellenség majdnem teljesen elpusztult, a leshányók között pedig legfőbb sebesültek akadtak.

¹ Szalay: Négy száz magyar levél: 256—257. l. Gicz György levele Paksy Jánoshoz.

Ha a közeledő ellenség túlnyomó erővel rendelkezett, s ha a nyomjárók és nyomnézők ezt idejében jelentették: a lesvetésből semmi sem lett. Ilyenkor a végbeliek azt szokták mondani, hogy nem nekik való! És szép csendben ők maguk vonultak félre!

Mivel a leshányást a török ép úgy értette és ép oly kedvvel űzte, mint a magyar: természetesen a mieink is sokszor bajba kerültek. Az 1556. év őszén például Takaró Mihály tihanyi kapitány a következőket írja Miksa királynak: »Ez elmúlt napokban küldtem vala 24 lovagot innend, hogy nyelvet fogjanak. Voltanak oda alá tizenhatod napig szerencse-kísértésben; de semmiképpen nem találja az szerencse, hanem találkoznak egybe az deveceseriekkel s gyóriekkel, úgy mennek aztán Tolna végre. Ott sok tüzeket látnak; ottan vélik, hogy törökök vannak benne. Onnan indulnak el, Tolna-Szentgyörgy között és Pakos között állanak be (lesbe). Az törökök is immár hogy megvirrad és az nyomot látják, azonnal *martalékul* az törökök bocsátanak két lovon való törököt. Mely két törököt im ezek azonnal megfognak. Az törököktől immár kérdezik volt, ha jönnek-e többen? Azok azt mondják, hogy im jönnek valami kevesen, de nem sokan vannak. Azonban egyszerre csak környülveszik őket. Ott volt az váczai bég, ott volt Velicsán bég, Hamza bég. Voltanak másfél-ezeren. Oztán azki hová mehetett, elment. Mégis tíz lovon való embör az sik mezőn szállott el bennök, az nélkül, kik az erdőre szaladtak bennök. Elannyira, hogy az idevalókban tizenegy vagyon oda bennök. Az deveceseriekben tíz vagyon oda, az gyóriekben azt nem tudom, mennyi vagyon oda. Mondják még, hogy az erdön és falukon búdosnak bennök. Im azokért érte küldtem!«¹

Ime ilyen volt a rosszul sikerült lesvetés. Túlnyomó erővel szemben persze nem sokat ért a lesvetés sem. Néha azonban még ilyenkor sem maradt el a siker. Kerecsényi Lászlónak száz jó huszárja például 1561 április végén, Szeged alatt, Ferhát aga 300 lovasát megsemmisítette. A magyarok Ferhát aga fejével és zászlójával tértek vissza Gyula várába. Ugyanez a Kerecsényi szigetvári főkapitánysága idején is gyakran mívelt ilyesmit. Az 1554. évben például ő maga jelenti a nádorispánnak: »Az terek sem i békességet nem tart, hanem mindennap száguld az város alá, s amit elk p'at, elviszi. Én igen irok az bégeknek, hogy megtartsák az békességet. Nem türhetem tovább! *Lest vetettek* vala nekem Patonnál, ott megverém őket. Űgy adá az Isten.

¹ O. L. Lymbus III. sor. 13. és 14. csomó, 1556 okt. 11. — Takarónak egy másik jelentése is van e vereségről a Nádasdy-levelek között. Ez utóbbi levél szerint 80 lovat veszettek a mieink e lesvetés alkalmával.

hogy mind lesestül megverém őket és mind az gerezgáli kapuig úzém és az kaput is felvonatom velök».¹

A hős Horváth Markó jelenti 1556-ban, hogy a törököknek három lesbeli népét megveré és Istennek kegyelmességéből tiszt s-séggel hasznos nyereségre juta.²

A derék Mágóc y Gáspár 1566 április elején a legravasabb és egyúttal legvitézebb törököt: Dsáffer vajdát csalta lesre. Ez a Dsáffer vajda a basák és bégek legkedvesebb vitéze volt. Ő fogta el Nádasdy Farkast és Bánya Jánost; ő dicsekedhetett egyedül azzal, hogy Tury Györggyel bajt vívott — és élve távozhatott a viadal színhelyéről. Ez a Dsáffer vajda az egrieknek tömérdek kárt okozott Hatvan várából. Ezért Mágócsy mindent elkövetett, hogy őt lépre csalja. Az 1566. év áprili havában ez sikerült is neki. Mágócsy husvét napján tizenkét jó lovasat küldött ki martalékkül. Dsáffer azt hívé, hogy a martalékot csak olyan kisebb fajta leshelyről bocsátották ki, a várból kijött s úzóbe vette a martalékot. A leshelyen azonban Mágócsy és Figedy János ötszáz egri huszárral és 140 hajdúval várt reá. Kemény csata fejlődik. Dsáffer vajda a hősök módjára küzd, de hiába. A seregét megsemmisítik, őt magát pedig súlyos sebekkel borítva Egerbe viszik. Maga Mágócsy jelenti Bécsbe, hogy a nagy vitézzel emberségesen bánt, s barátságosan kérdezte tőle, mi a tervük a törököknek.³

A magyar végbeliek különösen akkor vetettek sikerült lest, mikor egyik-másik török végházba új basát vagy bége helyeztek. Jól tudták, hogy az ilyen esetben az új bég fényes kísérettel és — a mi legfőbb volt — egész vagyonával indul új állomására. Ha tehát ennek híre a mieinknek fülébe jutott, néha hónapokon át lestek reá, s több helyen vetettek neki lest, hogy valahogy el ne kerülhesse őket. Az 1576. évben Musztafa budai basa jelenti Bécsbe, hogy a füleki tiszt megváltozván, mikor Haszán basát az új tisztbe kísérték volna, az egriek lesre vették őt. Haszán és kísérete Újszásznál ráment az egriek lesére, s mint a budai basa írja, mindenét elveszté. Öszvéreit, kincseit, marháit és pénzét elragadták. Két fővajdáját elvitték, a többit pedig levágták.⁴

¹ O. L. Nádasdy level. 1554 novemb. 18. Ugyanez a Kerecsényi írja 1555 november 21-én: »Ez éjjel elmenék Szentlőrincz alá és lest veték nekik, mert az budai basa az terekkekhez, kik itt laktanak, száz válogatott deliákat adott volt. Úgy adá az Isten, hogy lesre hozók őket . . . Négy aga és két vajda népe volt az viadalban.«

² U. o.

³ Cs. és k. áll. ltr. Hung. 1566 ápr. 17. Mágócsy jelentése: »Erat in arce Hatvan. quidam insignis et inquietus miles turca nomine Dzsáffer wayda« etc.

⁴ U. o. Turceica, Musztafa jelentése 1576 decz. 2-án Budáról.

Igy járt 1593-ban az új palotai bég is. Hatszáz válogatott vitézzel s tömérdek jószággal indult ez Palota várába. Arról a szegény nem is álmódott, hogy Huszár Péter négyszáz derék pápai huszárral már hetek óta vár reá a leshelyen. És a szerencsétlen bég ráment a lesre. Ő maga is, meg a serege is ott veszett.¹

A lesvetésnek természetesen az eddig említetteken kívül még más módja is dívott. Úgy a töröknek, mint a magyarnak bevett szokása volt az ellenséges végházak alá való száguldás. Ez arra való volt, hogy a bentlévők kedvet kapjanak a kijövetelre. illetőleg a harcra. Az efféle száguldás mindig lesvetéssel járt. A mint ugyanis az ellenséges végház közelébe értek, a dandárt jól megválasztott helyen a lesbe beállították. Aztán 20—25 jó lovast bocsátottak ki, hogy az ellenséges vár alját megszáguldják, a kezükbe eső embert s marhát elkapkodják. A várban lévőket ezt látván, kijöttek, s a száguldókat úzóbe vették. Ezek az ellenséget természetesen a lesben álló dandár felé csalták. S ha közel értek oda, »a les kiütött«, s az ellenségre támadt.

Az ilyen lesvetés leírása roppant számmal található a XVI. és XVII. száz d írott emlékei között. Ha az idő kinyílt, s a vizek megszálltak, késő őszig alig múlik el nap ilyen lesvetés nélkül. Itt a törökök tesznek próbát, amott a magyarok igyekeznek kicsalni török szo szédaikat. »Szüneti nincsen az nagy csatázásnak, utállásnak, leshányásoknak« — írja 1570-ben Musztafa basa.² S ezt hangoztatja a többi budai basa is. »Várak alá száguldanak, csatáznak, utakat állanak, lesöket hánytanak, emböreket fognak, barmokat hajtnak, mikoron módját ismerik... Nem tudjuk mire vélni, az Istentül nem félnék-e, vagy az császári méltóságtul.«³

A budai basák azonban nemcsak ilyen általánosságot irogatnak. Elmondják ők töviről hegyire a lesvetéseket. Musztafa basa például 1576 augusztus 24-én írja M'ksa királynak: A palotaiak, böszpöremiek, pápaiak és a környülvaló végbeliek nagy haddal elkészülvén, *Fejervár környül leseket hánytanak* és délkor száguldót bocsátának, kik az maradék barmot elragadták. Erre a fejerváriak kijöven, *a lesre vitettenek*, a hol sok jó bezlia és iszpai veszté el az életét és sok rabbá esett.⁴

Néhány nappal később Musztafa a komár miakról és a lévaiakról írja, hogy Sámbeék nevű török palánk közelébe menvén, Tök nevű falu mellett lest vetettek. Hogy a törököt »lesre rögyék«, 25 lov got száguldóban bocsátottak. Erre a törökök

¹ Hadi ltr. 1593. 13. 2. Wahrhafter Bericht.

² Cs. és k. áll. ltr. Turcica. 1570 jan. 26, Buda.

³ U. o. 1579 jul. 1. Buda.

⁴ U. o.

csakugyan kijöttek, de észbe vevén a csalárd lest, hamar megint visszaszaladtak a várba.¹

Ugyanez a Musztafa jelenti 1577 áprili havában: »Im ez holnapnak tizenegyedik napján az egiiek Jászberinhöz közel lest vetötenek és az palánk alá száguldót bocsátanak. Az mieink utánnok lévén, az *lesre möntenek*. Kit elfogtak, kit levágtak bennök.«²

Két hét mulva ugyanez a budai basa így önti ki panaszát a bécsi udvar előtt: »E holnapnak 25. napján az tataiak, gyóriek, veszprémiek, pápaiak hétszáznál többen fölkészültenek és az sámbokiakat *lesre vötték*; kit elvittenek bennök s kit levágtanak.«³

Az eféle panaszoknak se hossza, se vége. Az 1578. évben (szept. 18-án) Musztafa leírván a tataiak száguldását, több lesvetésről is megemlékezik: »Szalátta alá ismét az szendőröiek és az környül való végbeliek száguldót bocsátának. Az mieink t lesre akarták vönni, de (ezek) eszökben vevén az csalárdságot, ki nem möntenek... Az újváriak, lévaiak lesben lévén, az esztergomi béget szömelye szerint bajra hívták. Jól lehet az bég kész volt volna hozzá, de azonban alattomban az bégnek megjelöntik az csalárdságot és így nem mönt ki« stb.⁴

Musztafa basa utódainak a levelei is tömve vannak az eféle lesvetés és leshárítás leírásaival.⁵ A mi nagyon természetes dolog, mert hiszen a mieinknek is, meg a török vitézeknek is kedves foglalkozásuk volt a lesvetés, s így nyakfa-főre üzték azt.

A míg a budai basák levelei nap-nap után ilyen hírekkel szolgálnak a mieinkről, addig a magyar tisztok levelei meg a török vitézek leshányásait rogatják. Hosszúthoty János írja például 1574-ben B tthyány Boldizsárnak, hogy a törökök által jöven a berken, Szepetnekre, Sármasra és Esztegnyére mentek rablani. A kanizsaiak meghallván ezt, kimennek, hogy a rabló törököt elűzzék. »Hogy utjokban mentek a rabló török

¹ U. o. 1576 szept. 17.

² Nemzeti Múzeum: Személy szerinti iratok, 44. sz. Musztafa basa Ernő főherceghez 1577 ápr. 14. Buda.

³ U. o. 1577. ápril 26.

⁴ U. o.

⁵ Cs. és k. áll. ltr. Turcica: Vejsz basa írja például 1579 május 31-én Ernő kir. hercegnek: »Ennek előtte Zrínyi György és Nádasdy kétezer lovaggal s gyaloggal fölkészültenek s Börzönce alá száguldottanak. Az béget akarták *lesre vinni*; de hogy eszökbe vették (a lest), ki nem möntenek.« — Ugyanez a budai basa írja 1579-ben az egierekről: »Sárközy Mihály előttük járó lévén, az kíséreknek utokat megállván, *lesöket hányat*. Ismét megértvén az dolgot hirálevüt lönek (t. i. a törökök); azonban az *lesből kijűnek*« stb.

után — írja Hosszúthoty — *rája csalták a török lesre*, hogy sem te sem tova nem mehettek, hanem vivniok kellett. « A győzelem a töröké lón. Csupán egy verembe másfélszáz magyar holttestét vetették be s temetetlenül több maradt ott másfélszáz testnél.¹

Három évvel később a győrieket is úgy csalta a török lesre, mint a kanizsaiakat. Csakhogy a győriek közül még többen estek el.

Bár télen a harcز rendesen szünetelt, a lesvetést még fagyos időben is gyakran úzték. A téli lesvetésnek ugyanis megvolt az az előnye, hogy hófúvás alkalmával, no meg fagyos földön a lovak nem hagytak nyomot. Ezért úgy a török, mint a magyar az ilyen időt is fölhasználta lesvetésre. A törökök például nagyon óhajtván Veszprém elfoglalását, még téli napokon is egyik lest a másik után vetették a veszprémi vezéreknek. Még a ködöt is fölhasználták, hogy a veszprémieket rászedjék, de minden eredmény nélkül.²

A sok lesvetés, leshányás miatt természetesen az utasok és a vásárosok dolga is meggyült. A szegények hol itt, hol amott bukkantak egy-egy lesre, s bizony megkopasztották őket itt is, ott is. Még a lakodalmas néppel is megesett, hogy török lesre akadt. 1575-ben például a törökök egy magyar főúri lakodalmas népnek vetettek lest. A násznép azonban észrevette a törökök lesét s kardot vonván, bátran reájok ütött. S csodák csodája, a magyar lakodalmasok szétverték a 300 törököt s huszonhat rabbal nagy vígan mentek a lakodalomra!³

Ugyanez év őszén Bornemissza János kanizsai kapitány hírt vett, hogy a török lovasok a »*Wienerstrassen*« környékén fosztogatnak. Október 19-én tehát hajnal előtt huszárokat bocsátott utánuk. Mivel éjjel erősen havazott, a törökök hamar megtalálták. Aztán egy szoros út mentén lest vetettek. A szemfüles törökök azonban észrevették a huszárokat s vágatva rohantak reájok. Kemény harcز támadt köztük, de a törököknek nem sikerül keresztülvágniok magokat. A győzelem a huszároké lón. Az elfogott törökök mind sebekkel voltak borítva. Mivel néhány kiskomáromi huszár is résztvett e »*mezei munkában*«, hat rabot ők is kaptak. A kanizsaiak meg 29 páncélba öltözött elevennel, 40 lóval, tömérdek zsákmánnyal s török fejjel vonultak be Kanizsára. Ágyudurrogással és puskalövéssel fogadták a diadalmenetet Kanizsán.⁴

¹ Körmendi ltr. Missiles 1574 aug. 28. Rohonc.

² Cs. és k. áll ltr. Turcica: Anno 1568. Annotatio depraedationum, rapinarum etc. per Turcas factorum.

³ U. o. 1575 okt. 15. Damna, quae turcae . . . fecerunt.

⁴ Stájerországi tört. ltr. Kriegswesen 1566. fasc. 1575. okt. 21.

E sikert a kanizsaiak tern észetesen az előzetes híradásnak köszönhették. Az efféle hírnek vagy kémjelentésnek tehát nagy jelentősége volt. Ezért a végbeli kapitányok, ha a törökök lesvetéséről valamit megtudtak, sietve közölték a veszélyeztetett végházzal. Zrinyi György írja például 1584-ben: Ez órában egy kémünk juta ki. Iván odaba a másfél száz gyaloggal fölment, »hogy az szentpéterieket lesre kivigyé. Azért kegyelmed adja tudtokra az szentpéterieknék ezt az dolgot, hogy reá gondoljanak és vigyázzanak.«¹

Mivel a török és a magyar végbeliek már nagyon ismerték egymás fogásait, hiába bocsátottak száguldókat marta'ékúl a várak alá, hiába üvöltötték a sorompó előtt: jöjjetek ki, ha van szívetek! Bizony nem jöttek ki. Ezért hát újabb fogáshoz kellett nyúlniok, hogy a várban lévőket a lesre kicsalhassák. Ismeretes dolog, hogy a magyarországi török vitézek ruházata alig külö bözött a magyarétól. A török vitézeket jobbára csak a thombókról (turbánról) és a kápáról (fezről) lehetett fölismerni. A mieink tehát thombókat és kápát raktak a fejükre s mint törökök indultak a török végházak alá. Aztán törökül szózatot adtak be, mondván, hogy ők ebből és ebből a török végházból való vitézek; siessenek ki, mert itt és itt kevés magyar van, könnyű velük végezni.

Ha a törökök hallgattak az ilyen szózatra és kijöttek, a törököknék öltözött magyarok mindjárt megtámadták őket.

Mondanunk sem kell, hogy az efféle átöltözéshez a törökök is értettek. Akárhány egykorú levélben olvashatjuk, hogy a török vitézek magyar süvegben támadtak a mieinkre.

A vitéz Ferhát basa írja Budáról 1590-ben Ernő főherczegnek: »Vannak ott is, itt is leventék, kik egynéhányan összeütik magukat, magyar süvegben öltöznek, úgy mennek ki. Onnan (t. i. magyar részről) í: még török süvegben az hatalmas császár várai alá jönnek, ha hol mit csalhatnának; kik mondják: mi Hamza bég szarájabeliek² vagyunk, hamar jöjjetek segítségre, kevés az magyar és itt és ott vannak! Kik pedig más várbelieknek mondják magokat és azképpen akarják kicsalni őket.«³

Magesett az is, hogy a mieink török kereskedőknek öltöztek s árúval megrakodva szekereken mentek be a török végházakba. Ott aztán előrántván fegyvereiket, nagy öldöklést vittek véghez Hollókot például úgy foglalták vissza a törököktől.

Az sem volt szokatlan dolog, hogy a vetésre marhát haj-

¹ Kőrmendi ltr. Missiles, 1584 júl. 12. Zalatnoki György kapitánynak.

² Kastélybeliek.

³ Cs. és k. áll. ltr. Turcica, 1590 ápr. 23. Buda.

tottak csalétkül s éjjel köröskörül lesben állottak. Libestey Kristóf írja például 1567-ben a törökökrül: »Ilyen csalárdsággal akartak minket veszedelemre vinni: zabba, búzába hajtották az barmot s ők magok éjjel köröskörül lesben állottanak«.¹

Hamis hírmondókkal, félrevezető levelekkel és megtévesztő kémjelentésekkel is igyekeztek a lesvetés sikerét előmozdítani. Bebek György gyönyörű hadát például a törökök hamis kémjelentésekkel csalták tőrbe Fülek mellett. Thúry Györgyöt megnyájas levelekkel tévesztették meg. Egyszóval minden lehetőt kieszeltek az ellenfél rászédésére.

A lesvetések természetesen még a nagy háborúk alkalmával sem szüneteltek. Olykor még a külföldiek is gyönyörködtek ez izgató harci játékban. Az 1597. évben például Mátyás főherczeg maga küldte Dersffy Ferenczet, Nádasdy Ferencz és Kollonits Szigfridet Pápa aljának a megkísérlésére. A vitézek el is mentek s egy gyümölcsös kertben lesbe állottak. A következő napon kétszáz török lovas jött ki a várból és egyenest a lesnek ment. A mieink 87-et elfogtak közülök, a többinek meg javát levágták.²

Ilyen és ehhez hasonló lesvetéssel igen sokszor találkozunk Thurzó György és Nádasdy Ferencz levelezésében. A kiadatlan levelek is bőven szólnak a sikerült és nem sikerült leshányásokról. Napirenden voltak azok, mivel a nagy fizetlenség miatt a vitézek sokat szenvedtek s folyton az utakon leskelődtek, várván, honnét közeledik a szerencse. Különösen akkor tették ezt, ha a kémektől megtudták, hogy ez vagy amaz a basa vagy bég a vagyonával együtt költözőben vagon. Az 1696. évben például 195 hajdú hat mérföldre Buda alatt állott lesbe, hogy a távozó beglerbég holmiját megszerezze. Ez azonban nem sikerült; mert 500 török lovas fölfedte és elhárította a lest.³ Jobban járt az a 35 hajdú, a kik Szolnoktól két mérföldre vetettek lest, hogy Bektis basa kincsét megkaparítsák. A basa 17 rakott szekérrel csakugyan arra jött s a hajdúk kíséretével együtt levágták.⁴ Ilyen módon szerezte meg a Báta hadai számára küldött zsoldot a török is.⁵

Bár a XVII. században a lövő fegyverek használata évről-évre nagyobb tért hódított s így a személyes viadatok jelentősége folyton csökkent, bár maga a harcsmód is változik: azért a vég-

¹ Cs. és k. áll. ltr. Hung. 1567.

² Orsz. ltr. Akadémiai iratok: Dersffy levele Thurzó Györgyhez 1597 aug. 13-án a pápai táborból.

³ Pálffy Miklós jelentése 1596 febr. 13.

⁴ Hadi ltr. Feldakten: Kollonits jelentése Mátyás főherczeghez Komáromból 1605 május 12-én.

⁵ Rimay János levele u. ott. 1604 decz. 6.

beliek híven ragaszkodnak a régi szokáshoz, s kedvvel űzik a lesvetést és a leshárítást. A katona-nyomorúság is arra kényszerítette őket. Ha ugyanis otthon ültek, éhhel veszhettek. Helyesen írta a hős Koll nits Szigfrid: »a csaták járását — ha az erdő és a bokor kizöldül — e nagy nyomorúságban megakadályozni másképen nem lehet, csak gyors fizetéssel!«¹ De mivel a fizetés rákhaton járt, a végbeliek szabályjukkal igyekeztek kenyeret keresni. A harcz tehát a békesség idején is szünet nélkül folyt. Egyik lesvetés a másikat érte. A budai basák levelei a XVII. században is ra' va vannak a lesvetések leírásával. Gázy vezér Haszán budai basa például egyetlen levelében² egész csomó lesvetést sorol föl. ' magyarok — írja — Vál alá száguldván, azoknak a mennyi lábas marhájukat eleikben vehették, mindnyáját elhajtották. A szandzsákbéget Adony alatt meglepték s mindenét elragadták; a kihajának is fejét vették s a szandzsákbéget magát mezítelen lábbal s fővel csak egy gatyában hatták. Píry basát Fehérváron túl »90 katona lesben állván«, levágták del'áival együtt. ' lesdksi basát, »Pakson túl lesben állván a katonák«, szintén levágták.

Ugyanez a Gázy vezér Haszán ugyanez évben írja: »Az mi magunk *deli basánk* is egynéhány magával lévén, három helyen lest vetettek nékiek és reájok ütven, az deli basánknak fejét vötték.«³ Valamivel későbben meg azt jelenti, hogy az ónodiak szemlátomást megeresztett, öreg seregzászlóval és trombitával Szent Miklós alá száguldtak s a törököket a *leshelyre* kicsalván, sokat közülök levágtak s 35 lovat elvitték.⁴

Haszán basa ugyane levelében még több lesvetést is leírván, a levelét e fölkiáltással végezi: »Jó barátom ez nem tükön való dolog, hanem mint az szép napfény nyilván vagyon... Ennek-utánna immár nem tudjuk, ha minden cikkölyöket ugyan a napnak nevezeti sz rint köll-e megiratnunk, mely nap mi történt?«

Szefer budai basa 1614-ben amiatt panaszkodik, hogy a dunántúliak Koppány körül lest vetettek s a törökökre »szép barátságosan szölván nékiök az lesből reájok ütöttek«. Egynéhány fő záymot és iszphaiát levágván, a két szand sákbéget elevenen elfogták.⁵

Ez év tavaszán a szemfüles végbeliek megtudták, hogy a székesfehérvári törököknek zsoldfizetésre való pénzt hoznak. Nosza rajta, azonnal készen voltak a tervvel. Szép sorjával föl-

¹ Fadi ltr. Feldakten: Kollonits ó felségéhez 1609 ápr. 8-án.

² Cs. és k. áll. ltr. Turcica 1612 nov. 26. A budai basa levele Molarthoz

³ U. o. 1612 nov. 12.

⁴ U. o. 1613 ápr. 7. Buda. Thurzó nádorispánhoz.

⁵ U. o. 1614 febr. 26.

állították a leseket Fehérvár körül, s úgy várták a török vitézek zsoldját, mintha egyenest nekik hozták volna! A zsold meg is érkezett, s a mieink — mint a basa jelenti — 300-nál többen ütöttek ki a lesből, a kísérőket levágták s a szegény fehérvári törökök zsoldját elvitték.¹

A lovagias Ali basa írja 1616-ban Budáról, hogy a böszörményi hajdúk — Borbély Ambrus és Gombos András lévén előttük járó — Temesvár alá mentek lovakat és marhát elvenni. A törökök kijöttek, de a hajdúknak »lesők volt s az lesből kiütvén, majd hatvan embőrig kit levágtak, kit elevenen elvittek.«²

Az efféle jelentés a végbeliek lesvetéséről a XVII. századból annyi maradt ránk, hogy könyvet tölthetnénk meg vele. Akadt ezek között olyan is, a mely miatt a törökök mód nélkül megharagudtak. Így például 1644-ben a tataiak sikerült lesvetése annyira fölingerelte a basákat, hogy magát a szultánt kérték, engedje meg Tata teljes elpusztítását.³

Még a XVII. század végén is jó kedvvel úzik a mieink a lesvetést. S még akkor is a régi fogásokkal s a régi mód szerint vetik és háritják a leseket.

Az 1677. év február 8-án például Koháry István jelenti Esz'erházy Pálnak: »Egerhez nem messzire bé is állottunk, de az elbocsátott martalékot, minthogy semmit nem kaphatott, meg nem üzte az török s így haszontalan lón járásunk, s a mint elmentünk, úgy is jöttünk vissza!«⁴

Az 1682. évben Bakács Sándor írja, hogy ő maga ment Újvár alá »mar'alékban«. Dandárt is csinált, s azt távolabb lesbe állította. Aztán a vár alatt »lödözködött« és több törököt levágott. Mikor a martalék szép zsákmánnyal visszatérőben volt, a dandár megszaladt. Ezt látván, a törökök sokat közülök levágtak és elfogtak.⁵

Jaklin Péter kapitány írja 1686-ban, hogy a kanizsai török éjjel után egy vagy két óraker kijött, s Dobronok tájára ment rablani. A Hosszúhídnál 300 válogatott török lovas dandárt vetett. Ezt a lesben álló dandárt Jaklin Péter az alsólendvai végbeliekkal megtámadta, és »álló helyéből« kipuskáztatta.⁶

Niczky Sándor 1688-ben Batthyány Ádámmal intézett leveleiben szintén több lesvetésről ad hírt. Az egyik ily jelen-

¹ U. o. Szefer budai basa Molart Jánoshoz 1614 ápr. 4.

² U. o. Ali basa Molarthoz 1616 jan. 13. Buda.

³ U. o. Relatio Johannis Dietz, Buda, 1644 ápr. 27.

⁴ Tört. Tár, 1903. 70—71. lap.

⁵ Körmendi ltr. Missiles, 1682 okt. 2.

⁶ U. o. 1686 márczius 15. Batthyány Ádámmal.

téséhez hozzáteszi: »az strázsát egynéhány *lovas martalékkal* meglúdította.«¹

E jelentések mind azt hirdetik, hogy a török és a magyar a XVII. század végéig nagy kedvvel űzte a lesvetést, s hogy az egyik csak úgy tudott a harczmód fogásaihoz, mint a másik. S mivel hogy két egymáshoz méltó ellenfél hányogatta a leseket, annál izgatóbb, annál keresettebb vitézi játék volt ez mind a két fél számára. Abban az időben, mikor a vitézek csak a kardjukkal kereshettek kenyeret, mikor kaptak a veszedelmen s étlen-itlan napokon át a legnagyobb izgalomban lesték az alkalmat, hogy jó hírt, szép nevet, zsíros zsákmányt szerezhessenek maguknak, abban az időben a szolgáló nép állandóan a lesvetésen, a leshányáson törte a fejét. S minél furfangosabb módon kieszelt lest sikerült valakinek vetnie, annál több zsákmány jutott a kezére, annál többet beszéltek róla a török és a magyar végházakban. Ennél szebb sikert, ennél nagyobb jutalmat pedig egyetlen végbeli vitéz sem ismert.

Szóval a hódoltság korában a lesvetés a vitézeknek mindennapi mulatságuk volt, a hol zsákmányt és nevet szerzhettek maguknak. Szántszándékkal mondjuk e veszedelmes harczmódot mulatságnak. A török-magyar végbeli szokás ugyanis a »*mezei munkát*« (harczot) mulatságnak és szórakozásnak tartotta, bár igen gyakran halál volt annak a vége! De ki törődött akkor a veszedelemmel és a halállal? Vigán mentek elébe! Még a leshelyben is, ha elunták a várakozást, mulatásra és ivásra fogták a dolgot. S a mieink e szokását a török vitézek is mohón utánozták. Tárcsai István jelenti például 1555-ben a lesben álló törökökről: »mind estig tegnap Zechben ittanak, ott mulattak. Jánossi erdőben volt lesek, ha valaki reájok megyen. Estvére ismét Fülekre mentenek.«²

Mindenféle lesvetésnek megvolt az ellenszere. Ezt leshárításnak hívták; mert ezzel háritották el a les veszedelmét. Valamint a lesvetésnek, úgy a leshárításnak is megvolt a maga veszedelme és izgató gyönyörűsége. Ezért a végbeliek mind a kettőt egyforma kedvvel űzték. A leshárítás nem volt egyéb, mint a leshelynek fölfödése. Ha ez megtörtént, a leshely népe hamar szaladásra fogta a dolgot. A leshárítóknak aztán nem akadt egyéb dolguk a szaladók üldözésénél.

A leshárításnál a legfontosabb szerepet a kémek, a nyomjáromok, a nyomnézők és az ügyes kalauzok játszották. Ha ezeknek a jelentései megbízhatók voltak, akkor minden rendjén volt.

¹ Körmendi ltr. Missiles, 1688. szept. 18. Szent-Gróth.

² Szalay: Négyszáz magyar levél.

A nyulat könnyű volt a bokorból kiugratniok! Persze gyakran megesett, hogy egy les helyett háromra bukkantak s mind a háromban fölös nép lévén, nem ezek, hanem a leshárítók fogták a dolgot szaladásra!

A leshárítás akkor volt legkönnyebb, mikor a nyomnézők a harmatos fűvön, a sáros vagy a poros utakon könnyen megismerték a nyomokat és ezekből az ellenség számát s mineműségét. Ilyenkor a leshárítóknak semmiféle meglepetéstől nem kellett tartaniok, tehát bátran ugraszthatták ki a leshelyből az ellenséget.

Mivel minden sikerült leshárítás a lesvetők megszaladásával végződött, a leshárításnál mindig kevesebb ember veszett el, mint a sikerült lesvetésnél. Az utóbbinál ugyanis a lesre csalt ellenséget teljesen körülzárták, míg az előbbinél csupán megszalasztották. Különösen könnyű volt a leshárítás, ha a lest gyalogság vetette s ha a leshárítók lovasok voltak. Ilyenkor a lesvetők be sem várták a támadást, hanem idejében szaladtak — az erdőbe. Itt már a lovasság kevés sikerrel üldözhetette őket. Valószínűleg ez az oka, a miért a gyalogos lesvetők a leshelyt mindig az erdők közelében választották.

Mind a lesvetés, mind a leshárítás tömérdek jó vitéz életébe került. Pusztult a magyar végbeli csak úgy, mint a török. S mindég a javanép, a legjobb és a legmerészebb vitéz maradt a leshely fűvén. S mégsem únta meg egyik fél sem a küzdelmet. Minden tavasszal megújult az. A mint a mező zöldbe borult s a fák rügyei fakadásnak indultak, a török és a magyar végbeliek újra előszedték a pajzstollakat, újra megszólaltatták a tárogató-sípot. A virággal együtt a vitézek lelkesedése is újra sarjadzani kezdett. Megnyíltak a végházak sorompói s csatákkal népesültek be az utak és a zöld ezők. S a vitézek éjjel-nappal csataviseléssel lankadtak, fáradtak. Vitézi bátorságuk, a harc izgató gyönyörűsége és a zsákmány reménye üzte, kergette őket. Tudták, hogy sok les várja őket; sejtették, hogy nem sok lábolja meg a küzdelmet, de azért ki maradt volna otthon?

TAKÁTS SÁNDOR.

AZ ILLYRISMUS ÉS GAJ LAJOS LEVELEZÉSE.

— HETEDIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY. —

VI. Levelek a szabadságharc korából.

Értékesek azok a levelek is, melyeket Gaj hívei vezetőjükhöz a szabadságharcz éveiben intéztek. Ezen küzdelem minden mozzanata a magyar történet iránt érdeklődők előtt sokkal ismertebb, mintsem hogy a reája vonatkozó levelek ismertetése kapcsán megvilágítást is igényeljen, — kivéve az illyr mozgalom néhány nálunk nem általánosan ismert eseményét.

A párisi forradalom híre és a márcziusi események élénk tevékenységre bírják Gajt is : Grácza siet s kéri Nugent grófot, hogy mutassa be János főherczegnek ; feltárta neki a horvát viszonyokat és kérte, közvetítse az uralkodónál Jelacsics Józsefnek bánná való kineveztetését. Mikor hallotta, hogy Metternich menekült, hogy a király kénytelen volt a magyarság összes óhajait teljesíteni, ezek pedig Horvátországra vonatkozólag nem fedezik az illyr párt kívánságait, továbbá hogy már a magyar miniszterium is megalakult, akkor kérte Mazsuranics Ivánt, a későbbi bánt, ismertesse röpiratban a horvátok kívánságait ; maga pedig felsietett Bécsbe, hogy ott előmozdítsa Jelacsics kineveztetését s részt vett a szlávok bécsi kongresszusán, melyen a horvátságot képviselte. Ezen kongresszus felhívást küldött a horvátokhoz¹ : felhívja őket, mint tanuit a márczius 13., 14. és 15. dicső napjainak, melyek a monarchia összes népeinek meghozták a szabadságot, hogy ezen mozgalmas időben, mikor országukat és nemzetiségüket veszély fenyegeti, tegyenek félre minden belső viszályt és sorakozzanak a szent egyesség zászlója alá. »Ti, kedves testvérek, — mondja a felhívás — erősök vagytok ; ne nézzétek tétlenül, hogy sok évi fáradozástok gyümölcstelen maradjon. Van körötökben oly férfiú, kinek nevét nemcsak az összes szlávtság, hanem egész Európa is tisztelettel említi ; ki 1842-ben megmutatta, mit tehet az egyesség ; oly férfiú, ki büszkeségtek lehet,

¹ *Novine*, 1848. márcz. 28-iki szám.

mert ő rázza fel nemzetét az aléltásból, szította benne a lelket, erejének és erejének tudatára ébresztette és azt a meggyőződést érlelte benne, hogy egyetértéssel mindent elérhet, egyetlenkedéssel pedig mindenét elvesztheti. Ezen férfiú alkalmas arra, hogy nemzetét természetes jogaihoz juttassa. Tehát őt kövessétek tántoríthatatlanul! Erre szólítunk ismételten fel Benneteket, mert csak így s nem másként leszen dicső feltámadástok; csak így foglalhatjátok el a nemzetek sorában azt a helyet, melyet Isten is nektek szánt.» — Ezen férfiú Gaj Lajos.

Visszatérve Zágrábba, márczius 25-ére nemzetgyűlést hívott egybe, melynek feladata megállapítani, mit kíván a horvát nemzet. A kívánságok megállapításában és összeállításában különösen Kukuljevics Iván és Vraniczany Ambrus voltak segítségére.

A gyűlésen Jelacsics Józsefet ajánlotta a hármás királyság bánjául, a mit a tömeg nagy tetszéssel fogadott; majd felolvastatta Kukuljevicsessel a nemzetnek 30 pontba foglalt kívánságait, melyek szerint a horvát nemzet továbbra is a magyar szent korona alatt akar maradni, de a Magyarországhoz való kapcsolatot a kívánságok egész sora nagyon meg akarja lazítani: kíván május 1-ére országgyűlést Zágrábban, Szlavóniának és Dalmáciának teljes hozzácsa olását Horvátországhoz, a magyartól teljesen független miniszteriumot, évenként országgyűlést felváltva Zágrábban, Eszéken, Zarában és Fiumében, a katonaságnál horvát vezényszót, minden közügyben a horvát nyelv használatát, a nemzeti alapítványoknak kivevését a magyar miniszterium kezéből, Jelacsics Józsefnek a bánóságban való megerősítését.

Márczius 26-án 100 tagú küldöttséget vezetett Gaj Bécsbe; 29-én átnyújtották a horvát nemzetnek kívánságait és azt a választ nyerték, hogy nemzetiségük, nyelvük és municipális jogaik épségben tartatnak, de oly irányt, mely a Magyarországgal való kapcsolat gyengítésére törekszik, a fejedelem csak kárhozzat. Jelacsics ekkor már kinevezett bán is volt és ennek örömeiben elhallgattak azok, kik a király válasza miatt elégedetlenkedni kezdtek.

A Magyarországhoz való viszony szabályozására tervezetet Mazsuranics Iván akart készíteni, ki közrebocsátotta horvát és magyar nyelven megírt röpiratát: *A horvátok a magyaroknak. Felelet az 1848 márczius és áprilisi magyar hirdetésményekre.* (Zágráb, 1848.) — Szemére lobbantja a magyarságnak, hogy Horvátországgal és a magyarországi nemzetiségekkel szemben tanúsított magatartása ellentmond azon elveknek, melyeket hirdet: hangoztatja az egyenlőséget és szabadságot és elnyomja a nemzeti-

séget és ezeknek nyelvét. Törvényben ki kellene mondani, hogy a magyar korona alá tartozó országokban nincs sem uralkodó nemzet, sem uralkodó vallás, mert az egyik nemzetnek vagy vallásnak uralkodóvá tétele kizárja az egyenlőséget és testvériséget. Miért élvezzen egyiknek nyelve minden jogot, a másik pedig, ha saját nyelvén szól vagy ír, miért vádoltassék törvényszegéssel és vonja magára az ítélet minden szigorát? Saját nyelvét használhassa magánügyeiben és közgyűléseiben a magyar, a német, a tót, a horvát, a szlapon, a szerb és az oláh egyaránt; az országgyűlésen szólhasson mindenki az országban leginkább elterjedt nyelven, de ne tiltassék el senki attól, hogy akár saját anyanyelvén is szólhasson. Tévedés, ha a magyarok azt hiszik, hogy ezzel a magyar szent korona alá tartozó országok kapcsolata lazul; ráczáfol erre Svájc példája. Horvátország, Szlavónia és Dalmácia fűződjének teljes egységbe és ne tekintessenek gyarmatországoknak, hiszen ezeket nem gyarmatosította be Magyarország. A gondolat, hogy Szlavónia Magyarországhoz tartozik, teljesen elejtendő, hiszen a horvát bán hatásköre kiterjed reá és a horvát szeptemberbe küldi követeit. Dalmáciában csak azért nem lelkesednek úgy a Horvátországhoz való tartozásért, mint Szlavóniában, mert ott a magyar korona alá tartozással az erőszakos magyarosítástól félnek. Bosznia, Szerbia és Bulgária csak azért nem akarnak egysülni fajrokaikkal, mert kerülnek a kapcsolatot oly nemzettel, mely csupán a maga nemzetiségét és nyelvét fejleszti, másokét pedig eltiporja. Különbséget kellene tenni *Ugrin* és *Madjaria* között; *Ugrin* legyen a magyar korona alá tartozó országok összessége, *Madjaria* pedig azon ország vagy országrész, melynek lakossága tisztán magyar és ennél fogva joga: ült benne a közügyekben a magyar nyelv kizárólagos használatára; a magyar korona alá tartozó országok nem alkothatnak *Madjariát*, hiszen a népesség egy harmadrésze sem magyar; nem is tarthat a magyar faj jogosultságot arra, hogy a többi fölött uralkodjék, hiszen sem műveltség, sem erő, sem bensűet, sem szív dolgában vagy más tekintetben nem mulja fölül a többit: nem hivatkozhatik a foglalás jogára sem, »mert a ki a foglalás jogára hivatkozik, az az erősebb jogára hivatkozik; a ki pedig az erősebb jogára hivatkozik, fegyverre hivatkozik és annak, a ki a fegyverre hivatkozik, higyjétek, fegyverrel is meg fognak felelni, ha kell. És jaj akkor a gyengébbnek! 1 . . . »Ne csináljatok magatoknak Horvátországból és Szlavóniából Schleswiget és Holsteint s még sokkal rosszabbat, mint Scheswig és Holstein! Mert íme esküszünk az Istenre, sohasem volt Schleswig és Holstein

¹ I. m. 18. l.

oly veszélyes Dániának, minő veszélyes Szlavónia és Horvátország nem Magyarországnak, hanem a ti *Madjariátoknak* ! Bízások hazánkra, hogy a maga kedve szerint s régi jogainál fogva válaszsza magának a bán ! Ezen választást erősítse meg a *horvátok királya*, ki egyúttal magyar király is, de minden magyar miniszteri befolyás nélkül ! Mert mi egyenesen kimondjuk, hogy mi nemzetiségünket tekintőleg a magyar kormány iránt semmi bizalommal nem viseltetünk, míg látjuk, hogy Magyarországnak a magyar faj által, a maga nemzetiségét kivéve, minden nemzetiség és nyelv összet portatik. . . . És a bán legyen nálunk minden polgári és katonai hatóságok főnöke . . . A magyar nádor hatósága a Dráván túl ne terjedjen és a bán legyen a nádornak tisztvársa, ne pedig alárendeltje . . . A mi országgyűlésünk a magyar kormányzástól teljesen független legyen.«¹

Ily tervezetet a magyarság nem fogadhatott el ; ily merész óhajok elutasítása után az »illyrek« teljesen Jelacsics karjaiba vetik magukat, a ki bécsi parancsszóra cselekszik ; a maguk sajátos feladatának a magyarországi nemzetiségekkel való szövetkezést, ezeknek a magyarok elleni lázítását tekintik.

Küzdelmükről Gajhoz intézett több levél szól.

Bécsben való szereplése alkalmával üdvözlük a bécsi nem szlávok nevében 1848 május 31-én Purkinje Henrik, nyugalmazott polytechnikai tanár, Ceszner Ferencz jurista és Cappilleri Albert vasúti tisztviselő.²

Jelacsics József, kit Trnszki Iván már régebben (1842) is magasztalt költeményekben, bánná való megválasztásától kezdve az abszolútismus koráig dicsőítés tárgya lesz ; a róla szóló költemények több kötetre is terjednek, maga is költő, németül írt költeményeit horvátokra fordította Demeter Döme és közölte a *Danicában* (1849.). Egyik lelkes dicsőítője Stoos Pál, ki három levélben is (mind a három keltzetlen) ír ezen költeményeiről Gajnak : kinyomatásukat kéri ; említi, hogy az egyik költeményhez melódiát is szerzett, mely annyira tetszik, hogy éjjel-nappal azt dudolgatják ; panaszkodik, hogy a magyarokhoz szítók üldözik azokat, kik Jelacsicsot dicsőítő dalokat énekelnek ; a bán maga hálás ezen költeményekért, szép köszönőlevelet írt neki.³

Gaj Bécsből mint királyi tanácsos tért vissza ; Jelacsics kineveztetését a horvátok Gaj érdemének tulajdonították ; ez annyira emelte tekintélyét, hogy Horvátországban őt tekintették a helyzet urának és minden teljesíthető és teljesíthetetlen kéréssel

¹ Ugyanott 19. és 20. l.

² *Pisma* . . . 172. levél.

³ Ugyanott 212—214. levél.

fordultak hozzá. Topalovics Máté pl. április 19-én a papi nősülés kivívása érdekében fordul hozzá és kéri, hasson oda, hogy az istentisztelet nyelve is a horvát legyen. Figyelmezteti egyúttal, hogy ne közöljön a *Novine*ban németellenes czikkeket, mert ez törekvéseikre veszélyt hozhatna.¹

A magyarországi szláv nemzetiségeket felizgató munkáról beszámol Kurelac Ferenc április 20-án Pozsonyból írt levelében: bejárta Moson megyét; derék horvát népet talált itt, mely azonban az antimagyarismus iránt érzéketlen; csodálkoznak itt azon, hogy a horvátok elégedetlenek a magyarokkal, itt minden igyekevése sikertelen maradt; több szerencsével járt a papoknál és tanítóknál, ezek már úgy ítélnék Josipovichról, mint akár az illyrek; nagyrabecülik Ozsegovicsot, noha csak a magyar hírlapok nyomán ismerik. A papokat és tanítókat — úgy hiszi — meg lehetne nyerni annak a tervnek, hogy a zágrábi országgyűlésre jöjjenek; a tanítók azonban csak akkor jöhetnek, ha minden költségükről gondoskodás történik. Ozsegovics azt ajánlja, hogy ezek a mosoniak forduljanak valamely peticzióval a zágrábi gyűléshez; Gajhoz fordulnak Ozsegovics és a levélíró a kérdéssel, hogy mi legyen ezen peticzió tárgya, mit kérjenek in specie a mosoni horvátok; talán azt, hogy horvátok lakta vidéken csak horvát pap, csak zágrábi praeparandiából kikérült tanító legyen alkalmazható, hogy népiskoláikban horvát legyen a tanítás nyelve. — Itt az iskolákban illyr olvasókönyveket kellene használni s ily úton a népet is fogékonyvá tenni az illyrismus iránt. Ezen olvasókönyveket eleinte a mosoni tájszólásban kellene nyujtani és csak lassan, fokozatosan kellene a népet hozzászoktatni az illyr nyelvhez.²

Mikor Jelacsics hozzálátott a Bécsben reábízott aknamunka végrehajtásához, öröm szól a Gajhoz intézett levelekből: Vraniczany április 28-án írja, hogy olvasta Jelacsics bán proklamációját; sokat vár tőle; kéri Gajt, hogy nyomasson még ezekből és küldje szét Szlavóniában. — Május 20-án említi, hogy Batthyány Lajos (zárójelbe teszi: »vigye az ördög!«) terveket sző a bán ellen; Bécsben és Prágában tetszik Jelacsics erélyessége, de az már nem tetszik a levélírónak, hogy Obrenovics Milos ki akarja zsákmányolni a zavaros helyzetet és visszanyerni trónját; Zágrábba is akar utazni; még abba a gyanuba találja keverni a horvátokat, hogy vele egyetértenek.³

Brlics András május 5-én írt bizalmas levelében említi,

¹ Ugyanott 257. levél.

² Ugyanaz 105. levél.

³ Ugyanott 307. és 308. levél.

hogy beszélt a nunciussal a zágrábi püspökség ügyében : Haulikot, kit nem tartanak eléggé erélyesnek, el fogják mozdítani s Strossmayer Józsefet püspöki jogkörrel administratornak kinevezni. — Biztos forrásból értesült, hogy a magyar miniszteriumból felhívás ment az Olaszországban állomásozó magyar ezredekhez, hogy térjenek vissza és Bécsből érkező parancsnak ne engedelmeskedjenek ; Galicziából és Morvaországból már vissza is tértek a magyar ezredek. — A tótok hajlandók a magyar kormány ellen fellázadni, ha a horvátok kezdik a támadást. Aggódik, hogy a bán nem lesz eléggé erélyes. — Május 8-án írt levelében közli a legújabb bécsi híreket : Batthyány Lajos ott járt, hogy kieszközölje a bán elmozdítását ; lemondással fenyegetőzik, ha a bán megmarad. Jelacsics kapott legfelsőbb parancsot, hogy ne tegyen oly lépést, mely a Magyarországtól való elszakadásra vezetne, mert ilyenek megengedése ellenkeznek a király esküjével. Bedekovics Ferencz elment Károly főherczeghez, ki a szlávok ügyei iránt érdeklődik ; ott azt az ígéretet nyerte, hogy a főherczeg mindent el fog követni a bán megmaradása érdekében. A magyarok most, hogy céljuk, t. i. Jelacsics elmozdítása nem sikerül, mindent elkövetnek, hogy a horvátokkal egyességre léphessenek ; hallik, hogy Haulik egyezkedik velük ; azt híresztelik Bécsben, hogy a horvátok orosz zászlókat tűznek ki.¹

Május 6-án írja Ferencz Lajos Varasdból Gajnak, hogy városukban megütközéssel fogadták a hírt, hogy a bán Lentulaj Miklóst vizsgálóbiztosul küldte hozzájuk ; nem tudják, ki ellen akar itt vizsgálatot indítani, hacsak nem olyanok ellen, kik a magyarsághoz való szítást kiirtották a horvátok szívéből ; a bán iránti bizalom lohadásával ott ismét gyökeret verhet a *magyarománia* s támadhat új viszály a horvátok között, holott most fontos és egyetértést kívánó feladatok várnak megoldásra, így a muraközi és a Magyarország különböző vidékein lakó szlávtság megnyerése. — Azért fordul ezen levéllel Gajhoz, mert tudja, mily befolyása van a bánra és jól ismeri a varasdiak megbízhatóságát : itt mindenki örült a beállott változásoknak, kivéve azt a néhány embert, kik ezzel vesztettek.²

Vakanovics Antal egyik keltezetlen (május 20-ika tájára tehető) levelében »sietve«³ értesíti Gajt, hogy a császár a zavargó Bécsből, hol folyton küldöttségeket kell fogadnia, Tirolba menekült. Azt ajánlja, hogy a horvátok küldjék oda deputációjukat, mely előterjesztené Horvátország kívánságait és országukat menedékhelyül ajánlaná fel. Szerinte 4—6 tagú bizottságot kel-

¹ Ugyanott 25. és 26. levél.

² Ugyanott 56. levél.

lene küldeni Klobucsarics vezetése alatt; Kulmer báró elmenne Innsbruckba és ott bevárná a deputációt; a bán is emlegethetné a horvátok kívánságait, megbízhatóságát, törhetetlen hűségét az uralkodóház iránt s kieszközölhetné Dalmáciának Horvátországhoz való csatolását; most esetleg Krajnát és Isztriát is meg lehetne szerezniök. Kéri mindezekre vonatkozólag Gaj nézetét; ismételten hangsúlyozza, hogy a császár most nagy szorultságban van, most meg kell ragadniok a kedvező alkalmat s megkaphatnak mindent.¹

Május 22-én írja Brlics András Bécsből, hogy a magyarok erélyes munkához láttak: a szlávok szétválasztására törekednek, a bán élete ellen is törnek, az izgatókat elfogják: Hurbán, ki Trencsénbe akart menni, Szentmiklóson, Brozik és Sulek Pesten vannak fogságban; Kurelacot Óváron elfogták és le akarják löni, mihelyt a horvátok átlépik a Drávát. A németek és magyarok kölcsönös rokonszenve Bécsben napról-napra emelkedik; lássanak az illyrek erélyes munkához, keressék az összeköttetést a csehekkel és lengyelekkel.²

Május 23-án Vraniczany értesíti Gajt, hogy az Innsbruckba menekülő császár Thunnal azt izente a cseheknek, hogy az ő hűségükre bizza trónját. A levélíró elítéli az ausztriai németeket, kik Germánia-zászlókkal tüntetnek. »Mit várnak Germániától? Egy 36 dinasztíás szövetséghez akarnak csatlakozni!« A magyarok azt híresztelik Bécsben, hogy a bán illyr királyságot akar alapítani s elszakadni az uralkodóháztól. Ajánlatos, hogy Gaj lapja megczáfolja ezt a hírt. — A bán jelentette a hadügyminiszternek, hogy már összeállított három zászlóaljat. Az olaszországi csapatok, melyeket Batthyány Pestről küldött Észékre, a pesti »radikálisokkal« tartanak és bosszut akarnak állani a horvátokon olaszországi kegyetlenkedéseikért. — Bécsben azt tartják, hogy a királyi irat, melyet a magyar miniszterelnök ezen hónap 7-én a bán ellen kierőszakolt, érvénytelen, mert nincsen rajta a felelős miniszter ellenjegyzése.³

Rövid időre Gaj és Jelacsics bán között is támadt némi elhidegülés, a mi Gaj híveit aggasztotta. Az elhidegülés oka Obrenovics Milos, a trónjáról való lemondásra kényszerített s Bécsben élő szerb fejedelem volt, ki a zavaros viszonyokat trónja visszanyerésére akarta felhasználni. Gaj hívei ellenszenvvel szólnak róla: Vraniczany 1848 május 23-án írt levelében⁴ említi,

¹ Ugyanott 288. levél.

² Ugyanott 27. levél.

³ Ugyanott 309. levél.

⁴ Ugyanott.

hogy Milos Batthyányval tárgyal, majd Zágrábban, Boszniában és Szerbiában akar híveket szerezni; veszedelmes embernek mondja, kitől óvakodni, kinek minden cselekedetét gyanuval kell fogadni, s minden lépését meg kell figyelni. Gaj Lajos a bánhoz jún. 11-én írt levelében szól róla s markáns vonásokkal jellemzi erőszakosságát, ármánykodását. Az ügy, melyre a levél vonatkozik, homályos; valószínű, hogy Milos Gajt politikai célokra, megvesztegetésre szánt pénz elsikkasztásával vádolta. A bánhoz intézett levélben említi Gaj, hogy egy bizottság — csak így említi a levélíró — állítólag a bán megbízásából felelősségre vonja és hat homályos kérdést terjeszt eléje, melyekre feleletet követel. Gaj tiltakozik az ellen, hogy ezen bizottság beleavatkozzék a felső diplomácia ügyébe és határozottan megnevezett vád és vádló nélkül léphessen fel ellene; tiltakozik egyúttal az ellen, hogy őt, a királyi tanácsost, a haza törvényeivel ellenkező ügyekbe vonja. Itt intrikusokkal, gonoszságtól vezérelt, fejtetlen társasággal van dolga. Úgy látszik, Obrenovics Milosnak van panasza ellene, annak az embernek, kit a bán szavai szerint szigorúan meg kell figyelni; embertelen és istentelen zsarnok, kinek bestiális indulatossága és vérszomja egész Európában ismeretes; százakat is legyilkoltat orvúl, ha gonosz terveinek útjában állanak; ármánykodik és hazudik, társadalmi és diplomáciai bűneit halmozza, hogy alattomos céljait elérje. Most ellene (Gaj ellen) fordul. A mit ő (Gaj) Obrenovicscsal a bán megbízásából tett, az csak azért történt, hogy leleplezze ezen gonosznak a magyar miniszteriummal és a török diplomáciával való összejárását; ezzel pedig hálára kötelezte az egész délszlávságot, főleg azonban Horvátországot és Szerbiát, hiszen ez az Obrenovics az illyrismus ellen szövi ármányait. S ennek a hírhedt vérszopónak levelére akarja őt az a bizonyos bizottság kérdőre vonni és a bánra is hivatkozik! Oly férfiú, minő Milos, — kiről utódja, Mihály fejedelem is nyíltan mondotta, hogy bestiális dühében kompromittálja azokat, kikről azt hiszi, hogy megsértették, — meri vádolni őt (Gajt), a kiről ugyanazon fejedelem úgy nyilatkozott, hogy teljesen megbízható és soha sem tőle, sem atyjától pénzt el nem fogadott! Az alaptalan vádat, mint rágalmat, visszautasítja és elvárja magától a bántól is, hogy ily aljas rágalmak terjesztését megakadályozza.¹

Az ügy elintézése is homályos; bizonyos csak az, hogy az egyetértés Gaj és a bán között helyreállott s 1849 február 25-én, mikor Zágrábban Jelacsics bánságának évfordulóját ünnepelték, Gaj volt az ünnepi szónok.²

¹ Ugyanott 347. lap.

² A beszédet közli Dezsélics. Ugyanott 357—360. lap.

1848 június 29-én értesíti Pacel Vinkó Zágrábból Gajt, hogy a nemzetgyűlés a bonyolult viszonyokra való tekintettel diktatori hatalommal akarja a bánt felruházni és tanácsának megválasztását is teljesen reá bizza.¹

1848 július 13-án értesíti Galac Károly Gajt, hogy horvát ezredek nem fogadják el a magyar miniszterium utasításait, hanem egyedül a bán parancsait követik.²

Július havától kezdve ritkulnak az események alakulásáról szóló levelek, hiszen a történetek már gondolkodóba kezdik ejteni az illyrismus híveit is, s talán maga Gaj is fogékonyvá lett az igazságok iránt, minőket Tomaseo Miklós, horvát születésű, olaszszá lett író, Károly Albert piemonti királynak 1849 márczius havában tett kísérletei és Velenceze szívós ellentállása idején emleget Gajhoz intézett levelében. A figyelemreméltó levél fordításban a következő :

»Uram! Tudja, hogy a szlávtságot szeretem. Tudom, hogy Önök lelkesednek minden nép szabadságáért, függetlenségeért. Abban valamennyien, horvátok, magyarok és olaszok egyaránt, megegyezhetünk, hogy a német mindannyunknak ellensége ; csak eszközül tekint bennünket, nem pedig testvérnépeinek. Hagyjuk hát magára, császárkodjék a maga erejéből ! Ismerjük jól a német megbízhatóságot. — Uram ! Az Ön befolyása még megóvhatná a horvátokat attól a szomorú sorsától, mely a magyarokra és olaszokra nehezedik, és munkálkodhatnék nemzetének szabadsága és dicsősége érdekében. Ezen reménnyel és szívem tiszta szeretetével vagyok testvére Tomaseo.«³

Ezen levélhez csatolva találtak Gaj irattárában egy horvát nyelvű felhívást :

»Horvát testvérek ! A török meg akarja támadni a Ti Krajnátokat és pedig Ausztriának, a Ti németeknek és zsarnoktoknak tudtával. Gondoljatok hát, Testvérek ! felprédált országtokra, égő házaitokra, lemészárolt családtagjaitokra ! Azt, a mit Ausztria parancsára az olaszokon műveltetek, most mások fogják rajtatok elkövetni. Ez az Isten büntetése. Ausztria nektek Olaszországban prédát ígér. Nem kapjátok meg ! És ha meg találnátok kapni, mind az a pénz, mind az a fegyver és ruha csak átok, csak gyalázat lenne reátok nézve s minden csepp olasz vérnek, melyet Ti önttek, átka a Ti fiaitok fejére szálland. Mert mit vétettünk mi nektek ? Isten nevében kérdezzük ezt, nem mi irántunk, hanem saját lelketek és fiaitok iránt való irgalmat keresve.

¹ Ugyanott 157. levél.

² Ugyanott 74. levél.

³ Ugyanott 241. levél.

A Ti Uratok, a mi ellenségünk ellensége a Szent Atyának is, ki a földre küldötte Jézust, megváltónkat, mindannyunknak bíróját. Forduljatok meg hát és térjetez haza, hogy a török ellen védhesétek családtagjaitokat. Az üldözött nemzet átka iszonyúbb a fegyvernél! Testvéreink legyetek hát és ne ellenségeink!«

*

Igy kísérik ezen levelek az illyrismus küzdelmét.

Értekezésem nem karolja fel az összes nevezetes adatokat, melyeket ezen levelezésben találunk, de a felkaroltaknak ezen bemutatása is bizonyítja, hogy a Délszláv Tudományos Akadémia Gaj levelezésének kiadásával értékes szolgálatot tett a történetírás érdekeinek; érezteti azonban egyúttal azt is, hogy ily levelezésnek kiadásában nem elégedhetünk meg a száraz leközléssel; tudományos akadémiától tudományos kiadást várunk: a levelezésben érintett ügyeknek minden oldalról való bható megvilágítását, a mi csak hosszas, alapos munka eredménye lehet s talán a kitűzött terminus: Gaj születése 100. évfordulójának ünnepe magyarázza, hogy Gaj Lajos levelezése 1909-ben csak ily kiadásban jelenhetett meg.

DR. SZEGEDY REZSŐ.

ADATOK II. RÁKÓCZI FERENCZ ÉS KORA TÖRTÉNETÉHEZ.

(Márki Sándor monographiája kapcsán.)

HARMADIK ÉS BEFEJEZŐ KÖZLEMÉNY.*

Az előző közlemény megírása és megjelenése között annyi idő telt volt el, hogy Márki Sándor munkájának közben már a második kötete is napvilágot látott, a mely az 1707—1708. év eseményeit foglalja magában.

Ebben a kötetben Rákóczi politikai tevékenységének tárgyalása aránylag nem sok teret foglal el, e helyett inkább a belső állapotok szélesen megfestett képével, Rákóczi »országának« viszonyaival s az 1708. év háborús eseményeivel foglalkozik részletesebben. Ezen az okon ezek a pótló adalékok is, a melyeket itten nyujtunk, csak »A függetlenség és Európa« című ötödik fejezetre szorítkoznak; jobban mondva, az 1707-dik esztendő legfőbb eseményét kívánják megvilágítani, t. i. Rákóczinak a lengyel trónra való második jelöléséhez fűződő dolgokat.

Bibliographiai jegyzetek. Az 1707-ik évhez azokon kívül, a melyeket első közleményünkben adtunk, nem sokat lehet hozzáadni; de azért a szerző előtt egy-két fontos dolog ösmertlen maradt. Néhány lengyel *naplóíraton*¹ felül, a melyek az említett évre vonatkozólag egy-két részletet tartalmaznak, főképen néhány orosz forrásmunka tartozik ide. Golikov,² Szolovjev³ és Usztrjalov⁴ iratai kisebb jelentőségűek; annál fontosabbak azonban *Nagy Péter levelei*,⁵ valamint — legalább részben — *Bantys-Kamenszki*⁶ munkája, a mely Oroszországnak a többi államokkal való összeköttetéseit tárgyalja. Szintén kár

* Az első közleményt l. a Századok 1912. II. sz.

¹ *E. Otwinowski*, Dzieje Polski pod panowaniem Augusta II. — 1849 és Pamiętniki Wawrinca Rakowskiego 1860.

² *Golikov*, Dziejania Petra Vel. tom II. és Dopolnenija tom VII.

³ *Solovjev*, Istorija Rossziji, tom XIV.

⁴ *Usztrjalov*, Istorija Petra Vel. tom IV.

⁵ Pisjma i bumagi Petra Velikavo, eddig 5. köt. Speterburg 1907. Az ötödik kötet az 1707-es évnék csak a felét foglalja magában.

⁶ *Bantys-Kamenszki*, Obzor vnjesnich snošenij Rossziji. I. rész 1894, II. r. 1902.

volna hallgatással mellőzni az afféle régi kiadványokat, mint a minő pl. a svéd *Nordberg*¹ könyve, azután a *Theatrum Europaeum* stb. Végül csudálkozom, hogy a szerző sehol sem idézi *Nedeczky Gáspárnak* A Nedeczky-család (Budapest, 1891.) című igen fontos könyvét, a mely magában foglalja Rákóczinak a lengyel és orosz követek számára adott utasításait.

Oroszország és a magyar forradalmárok összeköttetése. Ennek kezdetei az 1707 előtti időre esnek, még pedig három esztendővel azelőttre. Ime *Ogilvy*² orosz generális levelének egy töredéke, a mely levelet Menjšikovhoz 1704 november 1-én intézett: »Czár őfelsége rendelkezéséből... írtam Forgách grófnak Magyarországra; meg akartam tudni, vajjon bírna-e ő mintegy 2000 németet az orosz határra állítani, a kikből aztán két dragonyos ezredet szervezhetnénk. Igérttem, hogy minden ember után 12 jefimkit fogok neki Kievből fizetni, a lovakon kívül, ha őket ide szállítaná. Magát a grófot külön is kértem (mert ő igen jó generális és szlávul is eleget tud), nem volna-e kedve egy-két esztendei szolgálatra hozzánk átjönni? Tudom, hogy ő nincsen jóban a többi főkolompokkal; ezért nemsokára ki fog derülni, lehet-e ő reá számítani...«³

Mit válaszolt Forgách a muszka generálisnak, nem tudjuk; annyit azonban bizonyosan tudunk, hogy mit nem tett meg amaz, mert nem is tehetett meg: igen rossz hazafi lett volna t. i. a gróf, ha azokban a nehéz időkben efféle hadianyagnak külföldre való szállítására vállalkozik vala, vagy akár maga is odaállott volna szolgálatba.

Muszkaországnak a független Magyarországgal való emez első összeköttetési kísérletéből azonban nem kell már arra következtetnünk, hogy a czár a magyar szabadságharcznak barátja lett volna. Londonban nemsokára ajánlatot tesz, hogy »a nagy szövetségbe« való fölvétele fejében kész a császárnak hadi erőt bocsátani rendelkezésére a magyarok ellen: »Czár ő felsége megsejtheti őket (a coalitiós államokat) hadaival, a hol épen szükség lesz reá, jó és könnyű feltételek mellett, különösen pedig azért, mivel ilyes összeköttetésükben a magyar forradalom igen sokat árt, a francziának pedig könnyebbséget okoz; így hát czár ő felsége a forradalom leverésére kész ő császári felségének rendelkezésére elegendő katonaságot bocsátani a királyné (Anna, angol k.) óhajára előnyös és kényelmes föltételekkel.«⁴

¹ *Leben Karls XII.* (1745).

² *Oroszország szolgálatában* volt 1704 júniusa óta.

³ *Ustrjalov*, IV², 322—323.

⁴ Matvjejev A. követ számára adott utasítás 1706 okt. 30 (6-kalend. sz.). *Pisjma i bumagi* No 1401; *Ustrjalov* IV², 446.

Mindazonáltal hiábavaló volt a csárnak a Bourbon-ellenes koalícióba vetett reménykedése. Segíteni a csárnak XII. Károlylyal való kibékülésében — ez annyit jelentett volna, mint a svédeknek a francziák segítségére vonni; a koalíciónak pedig épen az volt az érdeke, hogy a svéd-lengyel-muszka háború a végtelenségig tartson.³ Nagy Péter, úgy látszik, nem is igen reménykedett a császári szövetségeseiben, mert ezeknek még idejük sem volt valami válaszára s máris a francziákkal iparkodott összeköttetésbe jutni és pedig Magyarország közvetítésével. Az 1707. év márcz. 31-én (ápr. 10.) Jean Dupré orosz szolgálatban álló francia őrnagyot küldte ki a Rákóczi mellett tartózkodó francia residenshez, marquis Des Alleurs-höz azzal a kívánsággal, hogy XIV. Lajos békéltesse ki a czárt és a svéd királyt, az ő (a czár) előnyére szolgáló föltételekkel. A residens teljes készséggel ígérte meg, hogy uránál közbenjár, mindazonáltal a dologból semmi sem lett.⁴ Ámbár Dupré-nek ez a küldetése nem szólt egyenest Rákóczihoz, mégis meglátszik belőle a Rákóczi souverainségének közvetett elismerése. Sőt, a mint látni fogjuk, lényegében igen jó bevezetőnek bizonyult ez a követség a csárnak amaz előterjesztéseihez, a melyeket Corbe követje útján közvetlenül juttatott a fejedelemhez. Másrészt pedig a fejedelem ettől az időtől kezdve arra a meggyőződésre vagy inkább hitre jutott, hogy neki módjában áll a francziák királyát a czár pártjára téríteni. Ezt diplomatai tevékenységének egy darab ideig programjába is vett. Abban az időben a csárnak kissé túlzott ismeretei voltak a fejedelem erejére nézve. Igy pl. Apraxinhoz és Safirovhoz 1707. jan. 8. írt leveleiben azt mondja, hogy »hitelt érdemlő« hírek szerint 15.000 török jött Rákóczi segítségére.⁵

A lengyel trón jelöltjei 1707-ben. 1704 óta Lengyelországban két király állott egymással szemben: II. Ágost és Leszczyński (Lescsinyszki) Stanislaw, a kik két ellentétes nagy pártra támaszkodtak, t. i. a varsói és sandomiri conföderatiókra. A mikor

¹ Nagy Péternek emez ajánlatát, a melyet Bécsben követe, Urbich, terjesztett elő, ministeri tanács tárgyalta Bécsben 1707. jul. 8. Az erről szóló *Relatio conferentiae inter principem Salmensem et baronem de Seiler, die moscovit. allianz betreffend* cz. jelentésben a császári politikának motívumait egész teljességükben olvashatjuk, a melyek egyébként ebben a mondatban concentráálódnak: *Ew. kais. Majt. ist daran gelegen, dasz der Fried zwischen Schweden und Moscau noch zur Zeit aufgehalten werde...* (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Russica.)

² Pisjma i bumagi Petra Velik. V. 556—557; *Bantyš-Kamenskij*, *Obzor* I. 159, IV. 86; *Solovjev*, XV.

³ Pisjma i bumagi No 1499, 1501.

XII. Károly 1706. szept. 24. Altranstadtban arra kényszerítette Ágostot, hogy a lengyel koronáról Leszczyński javára monjon le, Ágost pártja (a sandomiri confoederatio) ilyen alternatíva előtt állott: vagy kitartani tovább is Ágost mellett és megsegíteni őt a koronának újból való megszerzésére, vagy pedig Szaniszlót királynak elismerni. Volt ugyan szó új királynak a választásáról is, de ezt nem vették komolyan. Nagy Péter látván azt, hogy igen sok úr megy át a sandomiri confoederatióból Szaniszló pártjára, minden erejével azon igyekezett, hogy a kettészakadást Lengyelországban továbbra is fentartsa; mert így legalább Károlytól volt nyugta, a kinek a lengyel dolgok igen sok bajt okoztak s így nem mehetett Muszkaország ellen. A mikor Ágost a svédeknek Szászországban való léte miatt nem tudta támogatni a sandomiri confoederátusokat, a czár energikus propagandát indított abban az irányban, hogy interregnumot hirdessenek és új királyt válasszanak. A jelölteket kikeresni, tárgyalásokat folytat velük s a konföderáltakkal saját kényekedve szerint bánik. A mikor pedig 1707 nyarán elhagyták a svédek Szászországot és Ágost keze újból szabad lett, egyenest a czár ellen fordultak. Ekkor már senki se gondolt új király választására, mert hiszen ez senkinek se kellett. Az 1707. évi királyválasztás ügye egyáltalában nem volt komoly; sejtették ezt maguk a jelöltek is.

A czár és a confoederáltak actiójának eme komolytalansága volt inkább a legfontosabb oka annak, hogy Rákóczi olyan tartózkodóan viselkedett, mintsem az, a miről emlékirataiban szól. Más körülmények között ilyen királyválasztás reá nézve és az egész magyar ügyre is igen előnyös lett volna; t. i. a *hazafisság* parancsolta volna a fejedelemnek, hogy a lengyel koronát fogadja el a legnagyobb kedvvel.

Mikor merült föl Rákóczi jelöltségének terve?

Érthető dolog, hogy a fejedelem nevét azonnal emlegették, mihelyt Lengyelországban az új királyról beszélni kezdtek. Hiszen az ő neve 1704-ben már politikai forgalomban volt, persze az ellenkező pártnak, a varsói confoederationak, propagálása következtében. Ezzel tudjuk megmagyarázni azt a jelenséget, hogy Bécsben már 1706 végén és 1707 elején kezdettek beszélgetni a lengyel korona magyar jelöltségéről. Magában Lengyelországban ez a jelöltség csakis 1707 februárjától kezdve szolgálhatott az urak tanácskozásainak tárgyául, t. i. a confoederáltak Lembergbe történt összejövetelének idejétől kezdve. Rákóczi jelöltségének formális emlegetése azonban csak április közepe táján történt. Dolgoruki Vaszil muszka követ április 3 (14)-n Lembergől ezeket írja Golovkin ministernek: »Dön-

hoff kardhordó¹ megérkezvén ma a belzi vojvodánétól (Sieniawskinétól), többek között Rákóczit ajánlatta a lengyel trón betöltésére; nyilván meglátszik, hogy ez az asszonyoság akarata.«²

Rákóczin kívül akkoriban jelöltek gyanánt még a következőket emlegették: a Sobieski-királyfiakat, kiváltképen pedig az idősebbiket, Jakabot; azután Savojai Eugen herceget, Nassau-Siegen herceget, Sieniawski koronai hetmánt és Wisznewecki litván hetmánt. Ezeket felül szó volt még Alexej cárevicrsről és Menjşikovról is.

Ezen jelöltek közül 1707 közepén csak kettő maradt felszínen: Rákóczi és Sieniawski; a többiek lemondottak, vagy kevésbé voltak alkalmasak. A császár mind a két jelölttel külön folytatott tárgyalásokat, csak hogy Rákóczi első helyen volt jelölt, Sieniawski pedig másodikon: »Czár őfelsége azt is megengedi, hogy a belzi vojvoda (palatinus) óméltósága aláírassa a korona elfogadására vonatkozó tractatust azzal a föltétellel, hogyha császár őfelségének és a respublicának a svédekkel nem sikerülne megbékülnie és ha Rákóczi vagy valamely más jelölt nem léssen...«³ Itt van annak magyarázata, hogy Sieniawskinét, a ki eleintén talán valósággal pártolta és napirendre is hozta magyar barátjának jelöltségét, miért viselkedett későbbben olyan barátságtalanul Rákóczinak a csárral folytatott tárgyalásai dolgában, különösen pedig Beresényinek Warszwába történt küldetése tekintetében.

A lengyel korona jelöltjeinek kiválogatásában a császár nyilván a saját politikai érdekeire ügyelt legelső sorban. A Savojai Eugen hercegnek adott propositionnak az volt a rendeltetése, hogy a Habsburg-coalitionnak rokonszenvét a császár számára megnyerje abból a czélből, hogy ezen az úton a svédekkel leendő előnyös békekötés közvetítését biztosítsa magának. Ugyanilyen előnyök elérésére volt hivatott a Rákóczi jelöltsége is, persze a versaillesi udvar segedelmével. A mikor pedig a coali-

⁶ A sandomiri confoederatio marsallja (elnöke).

⁷ Pisjma i bumagi, V. 448. Ez a nézet általánosan elterjedt volt. Petrasch császári ezredes 1707 nyarán a Szepességből írja: »So ist auch gewiss, dass alle polnische Familien grösserer consequenz vom Ragozi schon so viel corrumpiert und ihme die meiste anhängig gemacht, dass die Synavskyn mit ihrem anhang durch ihre practiquen sogar suchet, ermelten R. inter candidatos polonicos zu bringen, wie sie dann gar nachdenklich an Mr. Denhoff mit zweien zeilen wissen lassen, dass die sache zu Lublin vor ihre partei wohl ausgeschlagen seie, quod pro Ragozio per domesticas interpretatur. (Hofkriegsrat, Exp. 1707. VIII. No 75.)

¹ A Sieniawskival való tárgyalások nyomtatásban megjelentek a Bibliotheca Ossolinskich 1843. VI.; részben a Pisjma i bumagi-ban is, V. 696. június 14 (25) dátum alatt.

tiónak maga számára való megnyerése nem sikerült, a czár annál jobban pártolta Rákóczi jelöltségét.

A lengyel-muszka-magyar érintkezések chronológiájához.

Márki professor előadásából Rákóczinak a lengyel trónra való jelöltségéhez fűződő eseményeknek, a melyek a Lengyelországba történt nagy követküldést megelőzték, illetén chronológiáját lehet összeállítani:

1. jun. 23-án Wiszniowecka herczegnő (és nem Viszniovszka) a litván társasággal Szerencsen (II. 39.), — 2. jun. 28-án a fejedelem Ottlyk Pált Lengyelbe küldi (40. l.), — 3. jul. 21-én érkezik Volinszki lengyel követ Munkácsra (53. l.), — 4. július 23. Nedeczey Sándor visszatérése Lengyelből (53. l.), — 5. jul. 24. Corbe muszka követnek ünnepélyes fogadtatása Ungváron (54. l.), — 6. jul. 29. a két követ elutazása Lengyelbe (59. l.), — 7. aug. 19. Utasítás a követség számára Lengyelbe (61. l.).

A szerző főképen Beniczki naplója nyomán halad s keveset beszél arról, hogy *mivel* jöttek a követek, milyen *választ* kaptak, miféle *utasításokat* hozott magával a magyar követ stb.; őt kielégíti maga a dolog. Jól sejtí, hogy Sieniawska herczegnének Szerencsre való jötte nem pusztá udvariaskodás dolga volt, hanem politikai actus, a mely a lengyel interregnummal összefüggésben állott.¹ Pedig a Katona előtt is ismert Kolinovics Gábor chronikájában olvassuk, hogy Rákóczi mindjárt a lengyel urak látogatása után körülbelül ezeket mondotta tanácsosainak: »Nem akarom előttetek titokban tartani azt, hogy mit végeztem eddig a *muszka fejedelemmel*; sőt nyiltan megvallom, hogy a mult napokban (elapsis diebus) elküldötte hozzám ide Szerencsre egyik emberét és *megkínált a lengyel koronával*. Ebből az alkalmából én is elküldtem hozzá egyik emberemet, épen csak a tisztesség kedvéért (nonnisi officii gratia), mindazonáltal a nagyfejedelem nyilvános követnek ismerte őt el s olyan tisztességgel fogadta, a milyen ilyen nagynevű uralkodóknak megfelel. Azt írtam a nagyfejedelemnek, hogy az az óhajtságom, miszerint erről a lengyel rendeknek tudomásuk legyen, magam pedig nem szünöm meg abban az igyekvésemben, hogy legelső sorban

¹ Mindazonáltal szerző hibásan írja, hogy »Rákóczit vendégei arról értesítették, hogy a lublini országgyűlés junius 8-án Ágost lengyel *királyt örökre megfosztotta a tróntól* . . . s új királyválasztást rendelt el«. (II. 40.) Először is a lublini gyűlés nem tette le Ágostot, mert ő önként tette le a koronát 1706. IX. 24., a gyűlésen pedig csupa párthívei voltak jelen; ezenkívül Ágost választott király volt és nem örökös. Másodsor, az interregnumot Lengyelországban csak július 11-én hirdették ki, tehát a lengyel és litván uraságok eme látogatásánál későbbben.

confoederált nemzetemnek legyenek hasznára; még ha tíz koronát is hoznának elém, inkább haljak meg, semmint hogy valami kárt okozzak szülőföldemnek. Ezért tehát határozni kell ebben a dologban. A confoederatio fontos érdekei pedig azt kívánják, hogy várjunk a válaszra, a mely biztosítani fogja Magyarország számára az ellenség ellen való segedelmet.« Erre Bercsenyi a maga és mások nevében azt mondotta: »Senki sem vonhatja kétségbe, hogy minél jobbak a mi confoederatióknak összekötetései, annál több haszna lehet belőlük. Csak meg kellene tudakolni, nem az osztrák ház keze jár-e itt a dologban, hogy minket a fejedelemtől elszakítsanak és a magyar nemzetet annál könnyebben elnyomhassák.« Rákóczi őt így szakította félbe: »Erről is gondolkoznunk kell és megvárni az időt; mindazáltal legyetek bizonyosak valamennyien, hogy a nagyfejedelem nem áll olyan kapcsolatban az osztrák házzal; ezt a dolgokból jól lehet látni, sőt Szaniszló már az ország elhagyására készül, *Wisniewecka hercegnő pedig azért jött ide, hogy felajánlja neked két fiának 40.000 fönyi haddal való segítségét.*«¹

A fent idézetekből látható, hogy nemcsak Wisniewecki felesége jött át Magyarországra politikai missióval, hanem, hogy ezt még megelőzően ott járt a czár követe is a korona fölajánlásával. A szerzőnél azonban az olvasható ki, hogy a lengyel korona fölajánlását Rákóczi csak júl. 24-én kapta a muszka czár követétől, Corbetől.² A valóságban ebben az ügyben már régebben folytak nagy titokban tárgyalások, Corbe és Volinszki követsége pedig Ungváron nyílt, formális meghívó volt, a mikor Rákóczi már beleegyezett a lengyel korona elfogadásába.

Ebből az derül ki, hogy a czár abban az időben legalább is kétszer küldött követet Rákóczihoz, és pedig legelőször valamikor 1707 május hava táján. Mind a két esetben pedig senki más, mint maga Corbe járt nála, csakhogy első ízben titokban, másodszer pedig nyíltan.

A szerző csudálatosan egybevonta ezt a két követjárást, noha a fejedelem emlékirataiból nyilván meglátszik, hogy ilyen kettő volt. Ime egy ilyen említés: »*A mon retour de Transilvanie, je rencontra un Grec habitué dans ce pays, appellé Corbé. Il etait devenu Conseiller du Czar et m'aient demandé une audience secrette, il me delivra une lettre de créance de ce Prince. Je députai, autant que je m'en souviens, Paul Raday, le Di-*

¹ *Resum Hungaricarum libri XIII. lib. II. p. 67—68. Kézirat Haus- u. Hof- u. Staatsarchiv Bécsben.*

² II. 54.

recteur de ma Chancellerie de Transilvanie, *pour écouter ses propositions et me les rapporter*. Elles contenoient en abrégé : Que le Roi Auguste . . . etc.¹ Továbbá pedig : »Ainsi je le renvoyai avec réponse, que je remerciois comme je devois Sa Majesté Czarienne etc . . . je le chargeois de prier le Czar de ma part de *tenir sa mission et ma résolution secrète et comme non avenue, jusq'au tems que le Primat et le Grand-Conseil me fisse cette proposition.*«² Még alább ez olvasható : »Corbé de retour auprès de ce Prince, lui aiant exposé ma réponse, il la trouva raisonnable . . . etc . . . on me députa un Gentilhomme pour *minformer de la résolution* du Conseil ; député que je voulois recevoir à Munkacz.«³

Ezekből teljesen kiviláglik, hogy Rákóczi először Corbe titkos küldetéséről beszél, a kivel Ráday útján egyezett meg ; másodsor pedig Volinszkinék nyilvános küldetéséről, a kit követ gyanánt a lublini tanács küldött ki. Igaz, a fejedelem nem emlékezik meg irataiban, hogy Corbe ekkor is eljött, a kit Ungváron még Volinszkinál is ünnepiesebben fogadtak ; mindazáltal abban semmi kétség se lehet, hogy itt két, egymástól jelentékeny időközzel elválasztott külön követjárásról van szó és nem egyről.⁴

Mikor volt Corbe első követsége ?

A fejedelem világosan írja : a mon retour de Transilvanie, Koljnovics pedig Szerencset mondja annak a helynek, a hol a muszka követet fogadták ; ez tehát nem történhetett meg máj. 8. előtt, mert a fejedelem épen ezen a napon érkezett Szerencsre. Ez tehát terminus, non ante quem. Hogyha pedig azt vesszük figyelembe, hogy a Corbe utasítása máj. 2-ról van keltezve, akkor a követnek a fejedelemhez való érkezési napját valamilyen későbbre kell tennünk. Más részről viszont tudjuk, hogy a fejedelem elbocsátván Corbét, maga is küldött követet a csárhoz. Ez a követ pedig senki más nem vala, mint Nedeczky.

¹ Mémoires, 122.

² U. o.

³ U. o. 123.

⁴ Ennélfogva hibásan gondolja szerző az 54. l. jegyzetében, hogy »Rákóczi tehát nem jól emlékezik, hogy előterjesztései meghallgatását egyenesen Ráday Pálra bízta ; ez csak a részletekre vonatkozhatott, de szóbeli előterjesztést Corbe először ő neki tett«. Első ízben épen úgy volt, mint a hogy azt a fejedelem írja, s csakis a második ízben fogadta nyilvános kihallgatáson a követet. Már most hogyan kérhette a fejedelem július 24-én a czárt, hogy »tekintse a dolgot meg nem történtnek, a míg ezt az ajánlatot Lengyelország primása és nagy tanácsa forma szerint meg nem teszi« (59), holott a lengyel követ épen forma szerint jött meg s a fejedelem őt igen hangosan fogadta !

Ismerjük két utasítását is: az általános máj. 24-iki keltezésű, a részletes pedig 26-áról, s mind a kettő nem egyéb, mint pontos felelet a czár által Corbenak adott instructiora.¹ Ez tehát a terminus non post quem. Ennélfogva Corbe első követsége máj. 8. és 24. közé esik, legvalószínűbben pedig 15—20 körülre.

Egy magyar követről — nyilvánvalóan Nedeczky volt ez — orosz forrásból is van értesülésünk, hogy június közepén Varsóban járt. Dolgoruki György herceg muszka miniszternek Dolgoruki Vaszilij herceg követhöz írott levelében ugyanis olvashatjuk: »A Rákóczi-párti küldött szóbelileg készségesen kijelentette, hogy mindenben követi ő felségének (a czárnak) óhaját; de mikor aztán ennek írásba való foglalására került a dolog, már másképen beszélt: saját érdekében többet is kért, t. i. embereket segítségül a császár ellen, pénzt, puskaport és egyémmunitiót; azután azt is, hogy a czárral és a herceggel személyesen is találkozhassék. Magától érthető persze, hogy abból semmi sem lehet.«²

Nedeczky a fejedelemhez, mint Beniczkitől tudjuk, július 23-án tért vissza; ez az első követjárása tehát teljes két hónapig tartott.³ Reá néhány napra, július 28-án, már készen volt az új utasítás,⁴ július 29-én pedig ismét visszaindult Lengyelbe Corbenak és Volinszkinak társaságában.⁵ Egy héttel utóbb, augusztus 6-án, megadták neki és Klobusiczkinak a további utasítást, a mely megelőzte Bercsényinek Varsóba való ünneplés követségét.⁶

Ilyenformán a diplomatiiai tárgyalásoknak, a melyek Rákóczinak trónjelöltsége ügyében folytak, chronologiai rendje eképen mutatkozik: 1. május 2. a czár instructiója Corbe számára, — 2. május 15—20. Corbe Szerencsen, — 3. május 23.—július 9. a lublini országgyűlés, — 4. május 24—26. utasítás Nedeczki számára, — 5. június közepén Nedeczki Varsóban, — 6. június 23. Visnevecka hercegné Szerencsen, — 7. június 28. Ottlyk Pálnak Lengyelbe való küldetése, — 8. június 29. Rákóczi a tanácsosok előtt feltárja a czár előterjesztéseit, — 9. július 11. az interregnum kihirdetése Lengyelben, — 10. július 21. Volinszki

¹ Mind a két utasítást magyar fordításban l. *A Nedeczey-család* 237—248. l.

² Pisjma i bumagi, V. 691.

³ Mivel küldték Ottlyk Pált Lengyelbe, azt nem tudjuk; lehetséges, hogy Nedeczey számára vitt valami megbízásokat.

⁴ *A Nedeczky-család*, 248—251. l.

⁵ Beniczki naplója 32. l.

⁶ *A Nedeczki-család* 251—275. l.

Munkácson, — 11. július 23. Nedeczki visszatérése, — 12. július 24. Corbe Ungváron, — 13. július 28. utasítás Nedeczki számára, — 14. július 29. a lengyel és muszka követek elindulása, — 15. augusztus 6. utasítás Nedeczkinék és Klobusiczkinak, — 16. augusztus 9. a lublini országgyűlés folytatása, — 17. augusztus 19. Bercsényi követsége Lengyelbe, — 18. szeptember 15. (és nem 14!) tárgyalás a cszárral.

Corbe Dávid követségéhez. Márki professzor a csárnak erről a követéről a fejedelem emlékiratai és Beniczki naplója alapján ezeket írja: »Nagy fénynyel fogadta előbb am azt, utóbb a hatlovas aranyos hintón érkező Corbe (Csorbe) Ivánovics Dávid orosz papot, a csár belső tanácsosát. Az erdélyi származású görög-gel egy óra hosszat magánosan tárgyalt.«¹

Itt egyet-mást meg kell igazítanunk.

Mindenekelőtt a Csorbe névalak (Beniczkinél) teljesen hibás, a melyet nem kell használni. Azután mit se tudunk a követnek papi jellegéről. Nemzetisége is nagyon bizonytalan: Rákóczi őt erdélyi görögnek mondja, viszont az orosz források oláhnak állítják. Annyi bizonyos, hogy 1707 előtt Brankován Konstantin oláh vajdánál politikai szolgálatban állott (csausz). Ilyen minőségben többször is volt követségben a csárnál; legutoljára a hoszpodár alázatos levelét a csár számára márczius 14. (25.) táján hozta Lembergbe és azonnal vissza kellett volna fordulnia Valachiába a csár barátságos levelével. Mindazonáltal nem tért vissza; a csár válaszáat más valaki vitte el, Corbe pedig a csárnál udvari tanácsosi szolgálatba lépett (és nem belső tanácsosiba, mint a hogy Beniczki után a szerző írja) »a multán és oláh dolgok meg levelezések ügyében«, 70 rubel havi fizetéssel.² Mindazonáltal első megbízatása nem az oláh vojvodákhoz szólt, hanem Rákóczihoz. Április 21. (május 2.) keltezésű utasítása ez vala:

Utasítás Corbe Dávid udvari tanácsos úr számára. El kell utaznia Magyarországra, oda, a hol Rákóczi fejedelem tartózkodik. Ha megtalálja, titkos ministere útján adja elő a fejedelemnek, hogy csár ő felségétől igen fontos dolgokkal jön s kérjen tőle titkos kihallgatást. Ezt megnyervén, mutassa be megbízó levelét s adja elő a következőket:

¹ II. 54.

² Czári pátens, Zsovka, 1707 ápr. 20. (ó-napt.). *Piszma i bumagi* No 1670. A csár még 1706 elején szerette volna magának megnyerni Corbét s ezért Golovin kancellár írt is az oláh hoszpodárhoz ebben a dologban. De viszont a csárnak április 30-án (ó-napt.) a hoszpodárhoz írott leveléből (u. o. No 1699) úgy tűnik föl, mintha Brankován maga kérte volna a csárt arra, hogy Corbét vegye szolgálatába, mert attól fél, hogy ómiatta gyanút von magára. (Nyilvánvalóan a portától félt, azért, mert Corbe Péternek is bizalmasa volt a török ügyekben.)

1. Czár ő felsége igaz rokonszenvvel lévén a fejedelem személyéhez és hallván vitézi tetteiről, méltóztatott őt, udvari tanácsosát elküldeni ilyen propositiókkal: mivel a respublica a római kalendárium szerint való május 23-ra kitűzött és Lublinba összegyűlendő generalis tanácsban szavazással új királyt szándékozik választani a lemondott Ágost helyébe (a lemondási okmány másolata a követnél), minthogy ők a svéd nyomás ellenére sem akarják királyuknak elfogadni Lescsénszkit (és hogy milyen kötelezvénytadtak erről czár ő felségének, annak is megvan a másolata a követnél) s épen ezért czár ő felsége az ő, a respublica és a fejedelem közös érdekeire ügyelve, tekintettel a szomszédságra, a lengyel trónra sok más jelölt megelőzésével Ő felségét ajánlotta, a mit a respublicának legnagyobb urai igen szívesen fogadtak. És ezért czár ő felsége megismerni óhajtja a fejedelem ő felsége szándékát, el akarja-e fogadni ezt az önként kínálgató szerencsét. Ha akarja, akkor haladéktalanul el kell küldenie arra az országgyűlésre teljes hatalmú megbízottját a czár ő felségéhez és a respublicához szóló okmányokkal a tárgyalásra és akkor czár ő felsége a maga tekintélyével és erejével keresztül viszi Lengyelországban, hogy nemcsak valamennyien fogják őt királyuknak megválasztani és a koronázásra meghívni, hanem czár ő felsége kötelezi magát arra is, hogy a fejedelmet a királyi székben hadseregével meg is fogja tartani.

2. Arra az esetre, hogyha a fejedelem szabadkozni kezdene, hogy a korona elfogadása neki nehéz dolog volna, mert ezzel felbőszítené a svédeket, a francziák királynak és neki magának is szövetségeseit, a fejedelem előtt ki kell jelenteni, hogy ha a svéd fenn akarná tartani Lescsénszki királyságát Lengyelországban, akkor nem tud a franczia királynak segítségére lenni a birodalomban; mert mihelyt bevonulna czár ő felségének hadai ellen Lengyelbe, kénytelen volna megújítani a franczia-ellenesekkel való barátságot s a franczia érdekeltséget teljesen elejteni: ebben az esetben pedig miféle haszna volna a francziának tőle és Szaniszlótól? Mert ha neki szándéka lesz a francziák megsegítése és az imperiumba hadaival bevonúl, akkor ő, a svéd, lesz kénytelen elejteni Szaniszlót s czár ő felségével békére lépni, még ha nagy engedmények árán is, hogyha épen valamennyi földjét a legnagyobb pusztulásnak nem akarja kitenni. A francziának pedig mind a két esetben, minden politikai gondolkodás szerint, az volna a legszükségesebb, hogy a hatalmas, hadakkal rendelkező és a lengyelek előtt is tekintélyes Rákóczi legyen a király és ne a gyöngge, egyetlen lengyeltől se tisztelt Lescsénszki; mert ezt az utóbbit a lengyelek sohasem akarják látni a lengyel trónon, hanem mást választanak, esetleg a császáriak közül valakit, a mihez van

elegendő jelölt. Ekkor pedig nemcsak a francia járhatna rosszul, hanem legelső sorban maga Rákóczi is, a császár és Lengyelország két tüze közé szorulna. Ezt pedig a korona elfogadásával megelőzheti. Ezzel pedig olyan veszedelmessé válhatnék a császárra, hogy ez szívesen fogja keresni a velük való békeséget Magyarországon és Erdélyben, a mire czár ő felsége erőteljes közbenjárásával, háborúval való fenyegetőzéssel, szintén reá-kényszeríthetné. Rákóczinak tehát nem szabad elszalasztania ezt a szerencsés alkalmat, hanem lássa be necsak a francziák érdekét, hanem a saját magáét is; mert ha elfogadja a lengyel koronát, hasznára fordíthatja az alanti módok bármelyikét is.

3. És pedig, hogyha rá tudná venni a svédet a francziák közvetítésével arra, hogy ő (a svéd) czár ő felségével és Rákóczival jó föltételek mellett megbékülne, (a miben a czár ő felsége is mérsékelten közbenjárna) akkor a czár ő felsége a francziák királyát és Rákóczit megsegítené tekintélyes haderőnek átengedésével, valamint a császárnál való közbenjárásának jelzésével abban, hogy előnyös békét kössön Magyarországgal s czár ő felsége igéri, hogy Rákóczival és a francia királylyal szövetségre lép.

4. Ha pedig a svéd nem volna békére hajlandó és a czár ő felsége ellen vonúl, akkor is bárkinél is hamarabb tudna Rákóczi érdekében a császárnál hathatósan közbenjárni a béke tekintetében, mert a császár és szövetségesei szívesen látnának a lengyel trónon nem svéd erővel odaültetett királyt, a milyen reájuk nézve mindenképen baj volna. Mert a czár ő felsége a Magasságbelinek irgalma által reményli, hogy igazságos fegyverével és jó hadaival (a melyeknek kimutatását az udvari tanácsos által küldi), — ha a maga erejét és tanácsait a fejedelem ő fenségével egyesíti — ezt a háborút hamar, szerencsével s a saját, valamint ő fenségének a hasznára fognák befejezni; azután pedig a szomszédi barátság és szövetség révén együttesen még sok hasznos dolgot tehetnek a kereszténység javára.

5. Ha Rákóczi a pénzbeli segítséget kezdi emlegetni, adja elő, hogy a czár ő felsége igéri ennek minden lehetőség szerint való megtevését, csak küldje el haladéktalanul miniserét az okiratokkal és teljes hatalommal a respublicához, valamint a czár ő felségéhez, hogy idővesztegetés okából ne legyen a czár ő felsége kénytelen megengedni a lengyeleknek, hogy mást válaszszanak; az a megbízott aztán czár ő felségével együttesen minden a közös érdekre vonatkozó szükséges dolgot megjelölhet és a szövetséget megkötheti.

6. Ha Rákóczi semmiféle érvel nem volna rábírható a lengyel korona elfogadására, utolsónak elő kell terjeszteni, hogy saját érdekében is vegve rá a francziát arra, hogy ez közben-

járásával beszélje rá a svédeket a czár ő felségével leendő békekötésre, minden további vérontás nélkül; hogy ne csak a svédekben legyen hatalmas szövetségese a coalitio ellen, hanem hogy abban a háborúban a czár ő felsége is előterjeszthesse közbenjárását a francziák és a császár szövetségesei között és a francziák érdekében járasson el s Rákóczi számára is előnyös békét eszközölhessen ki, akár jó módon, akár pedig hadainak átengedésével az ő és a francziák számára; későbbben pedig czár ő felsége Rákóczira nézve a béke jótállója és a török erőszakoskodások ellen védelmezője lehetne.

7. Ha Rákóczi őt, az udvari tanácsost, kérdezni fogja czár ő felsége szándékai felől, hogy milyen föltételekkel békülhetne ki a czár ő felsége a svédvel, nyilatkozzék általánosságban, hogy ha a czár ő felsége meg tudja tartani positioját a Balti-tengeren, a mely méltóság és örökség szerint őt, a czárt illeti s a melyet most fegyveres erővel visszaállított, akkor ebből valamit kész a svédnek átengedni, a miről a tárgyalások alkalmával részletesebben is lehet majd beszélni; ezen felül a czár ő felsége még csak gondolni sem hajlandó a békére.

A fent mondott összes dolgokban a többit a czár ő felsége reá, az udvari tanácsosra bizza, az ő hűséges, ösmert és okos vezetésére meg ügyességére, s csak arra emlékezteti, hogy igyekezzék Rákóczitól minél hamarább választ nyerni, hogy elfogadjae a koronát és hogy erről haladéktalanul adjon hírt. Ha maga nem tudna sietősen visszatérni, külön futárral titkos írásban adja jelentését, hogy a czár ő felsége a fejedelem szándékát okvetlenül még az új naptár szerint május 23. előtt megösmernje; a fejedelem követje pedig, a korona elfogadása esetén, ugyanabban az időben a megjelölt helyen megbízásával jelenjék meg. Egyébként pedig ki kell jelenteni, hogy az idő elvesztegetődik.

8. Kérje föl (Corbe) a czár ő felsége nevében Rákóczit, hogy ha czár ő felségének valamely tisztjei, avagy katonái császári vagy lengyel területeken keresztül utaznának ő felségéhez, avagy ő felségétől, ezeket bocsássák át szabadon; ebben a czár ő felsége a fejedelemmel szemben kölcsönös eljárást ígér.

9. A szerbetről titkosan javasolni, hogy a czár ő felsége őket a fejedelemmel megbékélteti s az ő pártjára hozhatja, hogyha valamiben tapasztalni fogja a fejedelemnek a czárhoz való barátságát.

Kelt Zsolkva, 1707 április 21. Aláírás: Safirov Péter titkos secretarius, Jurjev Iván.¹

A bécsi udvar állásfoglalása Rákóczi jelöltsége dolgában. Márki

¹ Pisjma i bumagi V. 591—595.

professor azt írja: »A bécsi udvar tehát napirendre tért a czár fölkinált szövetsége fölött, a melynek ára Rákóczi lengyel királysága lett volna.¹ Ebből az következtethető, hogy a czárnak ama kívánsága között, mely szerint a bécsi udvart közvetítésre bírja és a között, hogy Rákóczit lengyel királylyá tegye, összefüggés volt. A valóságban semmi efféle nem volt.

Mint a hogy fönnebb már mondtam, a czár kész volt a császárt még segíteni is a magyarok ellen és hogy a császár a czár propositióit nem a magyarok miatt vetette el, hanem egészen más okokból.

Rákóczinak esetleges lengyel királylyá való választásában a bécsi udvar meglehetősen semleges állásponton volt s a maga részéről nem pártfogolta a korona elérésében sem Savoyai Eugént, sem Szobjesszkit. A Salm herczegből és Seiler báróból álló miniszteri tanács 1707 augusztus 8-án a czári propositiók között ezt a dolgot is megbeszélte s a császár elé megerősítésre ilyen véleményt terjesztett elő: »Nebst diesem, weil . . . verlautet, dasz der czar, wan er nicht den Printz Eugenium oder den Ragotzky, da andere Pohlen die crohn anzunehmen sich nicht getrawen, bewegen kann selbige anzunehmen, zu frieden greifen werde, were dem h. Urbich² so viel zu bedeuten . . . (hogy Eugen herczeg most nem tudja abbahagyni a kampányt, későbbben a császár nem fog a jelöltségnek útjában állani). Den Ragotzky anbetreffend hette E. Kais. Mt. sich nichts auszulassen, sondern, weilen der h. Urbich gesagt, dasz der czar den vergleich mit den hungarischen malcontenten mit besserem success als die mediatoren befördern könnte, so mögte E. K. Mt. dem Urbich bedeuten lassen, was gestalten sie die nachricht hetten, alsz ob der czar mit dem Ragotzky tractieren liesze die crohn Pohlen anzunehmen, dahero er sich gründlich informiren möchte, was hieran seye, damit E. K. Mt. der mediation halber sich besser entschlieszen konten. Inmittelst vermeinen obg. beyde ministri, dasz E. K. Mt. zwar nicht anständig sein könne, dasz der Ragotzky könig in Pohlen werde, ihro aber nicht schaden könne, wan er (sich) ohne dero zutthuen zu annehmung der crohn Pohlen erklehren wolte.«

A császár jóváhagyta ezt a véleményezést.³ Belőle azt látjuk, hogy Bécsben nem olyan rossz szemmel nézték Rákóczi jelöltségét, noha azt nagyon is figyelemmel kísérték.

Ha azokat keressük, a kik a fejedelem jelöltségét nem szívesen látták, úgy ezeket a *franciák és svédek* táborában fogjuk meg-

¹ II. 57.

² A bécsi muszka követ.

³ Relatio conferentiae . . . die moscovit. allianz betreffend. (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Russica).

találni. A svéd politikusok állása ebben az ügyben érthető; ¹ a francziák viszont attól féltek, hogy Rákóczinak lengyel királylyá való választása kibékíti a magyarokat Ausztriával. Ezért intrikált Des Alleurs a fejedelem ellen; ² ő és Bonac azt írják jelentésükben Versaillesba, hogy a bécsi udvar dolgozik legjobban abban, hogy Rákóczi lengyel királylyá lehessen. Bonac előtt ilyent mondott a fejedelemasszony maga is.³

S ezzel egyelőre befejezem a monographia 5-ik fejezetéhez tartozó megjegyzéseimet. Már idézett munkámban részletesebben is megtalálhatja ezt az olvasó. A harmadik kötet majd alkalmat ad arra, hogy ezeket a megjegyzéseket tovább is vigyem.

DR. TOMAŠIVSKYJ ISTVÁN.

¹ Megjegyzem, hogy Nordberg eléggé pontosan beszéli el azon levelek tartalmát, a melyeket Rákóczi XII. Károlyhoz intézett Besenval útján, valamint Renskjöld generálishoz, úgyszintén Ráday követtségét és a svéd király álláspontját. Érdekes híradások vannak ott Sieniawska herczegnéről is.

² Lubomirszkinak, a szepesi sztarosztának titkára, Kauffer, a ki osztrák ügyvivő volt, Podolinból 1708 febr. 4-én azt írja: »Mit dem Liceburg schreibt der franz. abgesandte Des Alleurs an sie (Sieniawska), dasz ihme der Rackozy alle briefe aufmachte und nicht mehr in der vorigen convidenz mit ihme lebete und weren die Hungarn sehr hoch intoniret, auf was sie ihr fundament setzeten, wüsste er nicht, da sie doch durch die abgesandschaft zu den moscovitern, welche er jederzeit widerraten, sich in einem schlechten stand gesetzt hatten, daher er bittete die aus Frankreich ankommende briefe nicht durch die ordinary post, sondern durch eine extraordinary ihme zu überschicken. (Hofkriegsrat, 1708. Exp. III. No 53.) Lásd Des Alleurs Versaillesbe küldött sürgőnyeit is, a melyeket idéz *Lefavre A.*, *L'insurrection magyare sous François II. Rákóczi.* (Revue des questions historiques, t. LXIX [XXXV], pag. 518—586.)

³ Des Alleurs-re nézve lásd *Nordberg*, II. 23; idézetek Bonac sürgőnyeiből *Magyar- és Lengyelország* című munkámban. Itt jegyzem meg, hogy még a magyar dolgoktól távol álló körökben is az volt a fölfogás, hogy a bécsi udvar nagyon szívesen látná Rákóczit a lengyel trónon. Még 1704-ben, a mikor a varsói confederatio első ízben kínálta meg Rákóczit a királysággal, az ösmert Johann Reinhold Patkul, akkor a császár szolgálatában, május 31-én Lengyelből ezt írta Muszkaországba: »Sie (a confederáltak) haben dem fürst Ragotzki aus Ungarn Vorschläge zur Crone thun lassen, welcher den König (Ágost) ersuchet, jemand zu ihm zu senden, damit er höre, was die Polen dort fortbringen. Ich weisz nicht, ob der Kays. Hof und andere alliirte, um vor der Hand die Unruhe in Ungarn zu heben, nicht etwa auf die Gedanken kommen möchten, solch Werk zu favorisiren, welches die Zeit lehren wird«. (Patkul's Berichte an das czaarische Cabinet, Berlin 1792—7, No XXIX.)

KISEBB KÖZLEMÉNYEK.

AZ ARADI »VÉRES« ORSZÁGGYÜLÉS ÉS DOBOZI HALÁLA HELYÉNEK MEGÁLLAPÍTÁSÁRA VONATKOZÓ SZAKVÉLEMÉNYEK.

Az Ungvármegyei Közművelődési Egyesület a II. Béla uralkodása alatt tartott aradi „véres“ országgyűlés, a Pilismaróti Dobozi-émlék Bizottsága Dobozi halála helyének megállapítását kérte társulatunktól. Ig. választmányunk f. é. jún. 13-án tartott ülésén dr. Angyal Dávid, dr. Domanovszky Sándor, dr. Erdélyi László, dr. Karácsonyi János, dr. Márki Sándor és dr. Sörös Pongrácz ig. vál. tagokat kérte fel véleményadásra. A beérkezett szakvéleményeket az ig. választmány határozata alapján ezenel közléteszszük. E közlés egyszersmind válaszul szolgál az érdeklődő egyesületeknek.

I.

A II. Béla uralkodása kezdetén történt vérengzés színhelyének a régi magyar történetírás Arad városát tekinti. Pauler Gyula (a Magyar Nemzet története az Árpádházi királyok alatt. I. k. II. kiadás. Budapest, 1899.) valószínűbbnek gondolja, hogy a tömeges gyilkosság az Ungvár közelében fekvő Aradon hajtattott végre. Paulert ugyanis e föltevésre az a gondolat vezette, hogy a Képes Krónika kettős elbeszélése a Béla ellen törő pártosok leöletéséről egynek veendő. Az ő felfogása szerint e kettős elbeszélésnek egyik fele, az aradi véres nap, csak kis részben igaz. Az Arad név, az áldozatok száma helyes, de a többi részlet, mint Ilona beszéde stb., későbbkori czífrázó betoldás, ellenben a Sajó mellett történt vérengzés körülbelül megfelel a valóságnak. A két részt tehát úgy akarja egy ezteni, hogy a krónikából előadott aradi vérengzést II. Béla 1132-iki hadjárata idejére teszi, arra az időre, mikor a király észak felől a Sajóhoz vonult Pauler. ezért érzi szükségét annak, hogy az ungmegyei Aradot tegye meg a hatvannyolcz Borisz pártjához tartozó úr legvilkolásának színhelyévé.

Azt hisszük, hogy nincs okunk a Képes Krónika kettős elbeszélésének ilyen egyesítésére. A belső valószínűség a mellett szól, hogy itt valóban két különböző vérengzés történt. Nagyon könnyen érthető az, hogy II. Béla, vagy az a párt, mely atyjához ragaszkodott, nem sokkal a trónra lépés ideje után érkezettnek látta az időt a boszúállásra. A magyar történetben nem ritkaság az a jelenet, hogy a felülkerekedett párt mohón keresi az alkalmat a legyőzött pártnak minél súlyosabb megalázására, sőt kiirtására is. Az aradi nap teljesen érthető még Borisz pártjának támadó fellépése nélkül is. És bár nem követhetjük a krónika minden fordulatát, többet fogadhatunk el belőle, mint a mennyit Pauler elfogadott. Elfogadhatjuk belőle azt, hogy ha nem is éppen a királyné, — a mi különben nem lehetetlen — de maga a király, vagy az új híveiből és az atyja híveiből alakult párt kereste az alkalmat a boszúra még III. Boleszló betörése előtt, a mi nem zárja ki azt, hogy e betörés után is kitört a viszály Borisz és Béla hívei közt. Már pedig ha a hatvannyolcz úr leöletése — a szám pontosságáért ki vállalhatna felelősséget? — már III. Boleszló betörése előtt történt, nem szükséges a vérengzés színhelyéül az ungmegyei Aradot föltennünk. Ekkor az esztergomi Arad még valószínűbbnek látszik, de nincs okunk eltérni a történetírók által elfogadott Arad városától. Különben maga Pauler is az ungmegyei Aradot csak mint határozatlan kombinációt említi. »*Talán az Ungvár közelében fekvő Aradon*« — írja id. m. 241. lapján. Mivel ő maga is érzi, hogy föltevése ingatag alapon nyugszik s mivel e föltevés valószínűségét forrásaink nem is támogatják, az Ungvármegyei Közművelődési Egyesületnek véleményem szerint, nem ajánlhatjuk, hogy az «aradi mezőn» emléket állítson az aradi vérengzésnek.

ANGYAL DÁVID.

II.

Ung vármegye közönsége emlékoszloppal akarja megjelölni a helyet, ha Pauler állítása, hogy a gyűlés az ungmegyei Orod, Arad helységben folyt le, szavahihetőnek bizonyulna. E helyen tehát Pauler állításával, illetve főképp forrásával kell foglalkoznom.

Pauler az egész eseményt, a mint azt a jegyzetben maga is említi, a Bécsi Képes Krónika alapján mondja el.¹

A Bécsi Képes Krónika azonban két különböző elbeszélést tartott fenn. Az egyik megvan a Budai Krónika családjában is. Ez szól az aradi gyűlésről, Ilona királyné fölhívásáról és a 68 nemes lemeszárlásáról.

A másik a Bécsi Képes Krónika interpolatiója. Ez a Borics

¹ Pauler: A magyar nemzet története I. 311—316. l., második kiadás I. 240—244. l. és 438. jegyzet.

ellen folyt küzdelmet beszél el : a hadbaszállást, hogy a király hogyan akart meggyőződni emberei hűségéről, a Borics-pártiak lemészárlásáról és arról az inzultusról, a melyet Sámson a király ellen elkövetett.

A két elbeszélés bizonyára egy és ugyanazt az eseményt tárgyalja. A Bécsi Képes Krónika és a Budai Krónika szövegének viszonyával foglalkozva,¹ rámutattam, hogy a Képes Krónika interpolatiói sokkal hitelesebb elbeszélést tartottak fenn, mint a Budai Krónika családja ;² hogy ezek a följegyzések egykorúak vagy közel egykorúak ;³ hogy a Bécsi Képes Krónika scriptora tulajdonképen szintén azt a szöveget írta le, a melyet a Budai Krónika családja főtartott, a hol azonban ezeknek az egykorú följegyzéseknek a szövege is előtte feküdt, az volt a rendes eljárása, hogy az illető eseményt először a Budai Krónika szavaival írta le, majd utána fűzte másik forrásának sokkal értékesebb elbeszélését is.⁴

A két krónika viszonya ugyan már magában is eldönthetné, hogy a két elbeszélés közül melyik a hiteles, de nézzük magukat az elbeszéléseket.

Az interpolatio hitelét emeli, hogy a megöltek közül a főbbeket névszerint is ismeri. Ez az interpolatiókban főtartott följegyzéseknek különben is jellemző sajátysága ; s a bennök előforduló személyek történeti szerepéről többnyire oklevelek is tanuskodnak.⁵ Pauler ezt a helyet illetőleg is összeállította az okleveles anyagot, a melyben az elbeszélés szereplői előfordulnak.⁶

Az interpolatio elbeszélésének hitelét megerősíti azonkívül Freisingi Ottó is, a ki krónikájában szintén arról teszi említést, hogy az árulókat, az ellenséggel czimborálókat mérsárolták le : »quidam ex illis, qui ex parte Belae aderant, sed hostilius suos perfide tradiderant, iusto iudicio fraudis suae poenas solventes occubuerunt.«⁷

Ezzel szemben a Budai Krónikában is elmondott elbeszélés erősen kihívja a kritikát. Huber, a mikor azt a véleményt állította föl, hogy krónikánk nem származhatik II. Géza, tehát a II. Bélához közelfekvő időkből, többek közt éppen az aradi gyűlés elbeszélése ellen is kifogást emelt, nevezetesen az ellen a passzus ellen, hogy »insuper omnis illorum possessio ecclesiis cathedralibus est divisa, et sic omnes ville conditionales de Hungaria donationes Regum nominantur.«⁸

¹ A Budai Krónika. Századok 1902. 615, 729 és 810 l.

² U. ott 729—752 és 810—831. l.

³ U. ott. 814—816, 818—819 és 823—824. l.

⁴ V. ö. n. ott különösen 745—747. l.

⁵ U. ott 814, 821 stb.

⁶ Pauler d. mű I. 613—614. l., második kiadás I. 477—478. l.

⁷ Chronicon. VII. 21. Mon. Germ. Script. XX. 259. l.

⁸ Mittheilungen de; Imtitus f. österr Geschichtsforschung. IV. 134. l.

Ez az elbeszélés nem is ismeri a mészárlás igazi okait. A boszút emlegeti a megvakításért. Azonban az ilyen boszú éppen trónviszály idején a legoktalanabb dolog lett volna és nem is egyeztethető össze Béla politikájával. Éppen Pauler emelte ki róla, hogy a saját csata után »a boszú politikájára nem vetemedett»,¹ és hogy »nem történtek oly nagymértékű elkobzások, mint az aradi gyűlés egyik leírásából következtethetnők.»² Marczali pedig arra hívta föl a figyelmet, hogy nem valószínű, hogy az aradi gyűlésen hatvannyolczan lettek volna jelen, a kik részesek voltak Béla megvakításában.³

A vérengzés helyéül azonban éppen ez a kevés hitelt érdemlő, kétségtelenül jóval későbbi időből származó elbeszélés mondja Aradot, Orodot.

Ezzel szemben az interpolatio közel egykorú és hitelt érdemlő elbeszélése úgy adja elő a dolgot, hogy Borics híveivel betört a Sajóhoz. Béla ennek következtében megindította ellene seregeit és nyílt gyűlésben kérdést intézett híveihez Borics származását illetőleg, hogy hűségükéről meggyőződjenek. Akkor mészárlták le a Borics-pártiakat. Majd, a mikor a király a Sajónál tábort ütött, történt Sámson inzultusa, a mely után már a csata leírása következik.

E szerint az elbeszélés szerint tehát a mészárlás a Sajó közelében történhetett, mindenestre útban a Sajó felé.

Ez pedig nyilvánvalóan kizárja, hogy a gyűlést az ungmegyei Aradon tartották volna meg.

Pauler maga is észrevette a Budai Krónika előadásának gyöngeit, de a helymeghatározást meg akarta menteni, s hogy a dolgot a hitelesebb verzióval összeegyeztesse, azt írta, hogy II. Béla »úgy látszik először Oroszország, a vereczkei szoros felől várta a támadást.»⁴ Így helyezte a gyűlést az ungmegyei Aradra, a honnan a királynak vissza kellett vonulnia a Sajóhoz. És csodálatos, hogy Pauler előadása szerint a visszavonulás után mégis a magyar sereg jutott a Sajó jobb partjára, Borics a balra.⁵

Ez a visszavonulás azonban erőltetett, semmikép sem valószínű. Ung akkor még jelentéktelen, nagyrészt műveletlen terület, a melyen nincs sok védeni való. Stratégiai szempontból sem nyújt olyan helyet, a mely különös előnyt biztosítana. A Sajó vonala e tekintetben sokkal fontosabb. Ha Béla nem is tudta volna, hogy Borics merről szándékozik támadni, sem lett volna észszerű olyan messzire a határszélre vonulni, a hol a műveletlen területen az élél-

² Id. mű. I. 315. l., második kiadás I. 243. l.

³ Id. mű. I. 614. l., második kiadás I. 478.

⁴ Szilágyi: A magy. nemz. története II. 268. l.

⁵ Id. mű. I. 312. l., második kiadás I. 241. l.

⁶ Id. mű. I. 313. l., második kiadás I. 242. l.

mezés is nagyobb nehézséggel járt. A hitelesebb elbeszélés szerint azonban a király seregei csak Borics betörése után indultak meg egyenesen a Sajóhoz.

Hogy a nevezetes gyűlés hol folyt le, azt ez az elbeszélés nem mondja meg. Nem zárja ki, hogy a Sajó közelében, de kétségtelenül útban a Sajó felé, tehát tőle nyugatra. Hogyha tehát a másik elbeszélés helymeghatározása: Orod, Arad helyes, úgy csak a Pauler említette esztergommegei Aradról lehet szó. E mellett bizonyítana Ranzanus is: »apud Albam.«¹ Pauler véleménye szerint Ranzanus állítása »csak kombináció a valószínűtlennek látszó Arad helyett«,² s Ranzanus tényleg a Budai Krónika nyomán beszéli el ezt az eseményt, de azért a »iuxta Arad« fölcserélése »apud Albam«-mal talán még sem kombináció. Ez a hely, a mai Arad puszta már 1295-ben oklevélben is szerepel³ és Esztergomhoz közel, Kisújfalu mellett fekszik. Nem lehetetlen tehát, hogy Ranzanus tradícióra támaszkodott.

Szerény véleményem szerint azonban mindenesetre elhibázott dolog lenne Ungban emlékoszlopot állítani s ezzel a történeti fordítések számát szaporítani. Pauler az előtte fekvő két elbeszélést akarta összeegyeztetni s ebbeli törekvésében követte el azt a bal-lépést, a mely őt az ungmegyei Aradra vezette. Semmikép sem követünk el azonban tiszteletlenséget, ha a kiváló tudóst ebben a kis tévedésében nem követjük.

DOMANOVSKY SÁNDOR.

III.

II. Béla a Képes-krónika és rokonai szerint *Arad mellett* tartott »*congregatio generalis*«, a melynek összehívója tulajdonképen a királyné »a király és hú báróinak tanácsával«, s a melyen maga a királyné is jelen volt két fiával (Gézával és Lászlóval), mert a szájába adott beszéd szerint Isten a megvakított királynak két szeme helyett négyet adott. — Ranzanus Indexei (XV) meg azt mondják, hogy az »*optimatum conventus*«, tehát királyi tanács, a melyen a mérsárlás történt, »*Alba*« mellett volt.

Leglényegesebbnek látszik a Képes-krónika elbeszélésében az, hogy a gyűlésen maga a királyné is jelen van két kis fiával. (Szinte csecsemőknek kellett lenniök a fiúknak, mert csak két fiú van még, kik Wertner szerint 1130—1131 körül születtek, a harmadik 1132 körül (?). A gyűlésnek tehát 1132-ben kellett lennie, a mikor Ilona királyné fiai 1—2 évesek.

¹ Florianus: Fontes Dom. IV. 207. l.

² Id. mű. I. 612. l., második kiadás I. 477. l.

³ Fejér Cod. Dipl. VI. I. 386. l.

Paulernek a gondolata, hogy a 68 úr lemeszárllása hadi gyűlésen, azon a hadjáraton történt, a melyen eléje mentek III. Boleszló lengyel seregének (1132), *nagyon tetszetős*. A 68 úr lemeszárllása egész királypárti hadsereg jelenlétét föltételezi, mely a pártos urak hadi népét is ártalmatlanná tudta tenni. Az is tetszetős, hogy az orosz földről lengvel sereggel érkező Boricsot a magyar király a Hernád völgyén vagy a vereczkei szoros felől egyformán várhatta, azért Ungvár megyéje délnyugati szélén az *aradi-vajáni vámszelő helynél*, régi nagy úton foglalt állást seregével.

De a tetszetős kombinációval szemben meggondolni való kérdés, vajjon *híhető-e, hogy az ellenség és a nyilván ismert pártitűtő urak nagy száma közé, mint két tűz közé, odavigyék a vak királyt és feleségét két csecsemő fiával*. Azt hiszem, ez példátlan hiba lett volna a király tanácsosai részéről. (Egészen más Mária Terézia megjelenése a hű urak között Pozsonyban, noha német tanácsosai még ettől is óvták őt.)

A pozitív források, nevezetesen a Képes-krónika és rokonai *congregatio generalis*-ről szólnak. Ez elég kései műszó, a Képes-krónika korába illő neve az egyes vidékek, országrészek közgyűléseinek. II. Béla koráig csak főtisztviselőkből, ispánokból, püspökökből, apátokból álló királyi tanácsot, zsinatokat látunk törvényhozó gyűlésekként működni, körülállva a diáki rendtől (klérustól) és a néptől.

Ilyen gyűlést tarthattak Aradnál is, az ismertebb Aradnál, a melynek váráról vármegyét neveztek el. Ilyen biztonságos helyen érthető a vak király és feleségének meg két fiörökösének, a két kis fiúnak jelenléte.

Az Esztergomnál volt Arad jelentéktelensége, szinte ismeretlen volta valószínűtlenné teszi, hogy, ha itt tartanak oly híres gyűlést, ezt az Aradot ne határozták volna meg közelebbről a krónikában.

Ugyanezen ellenvetéssel élhetünk *az Ung-melléki Arad*-dal szemben is, hol a főnehézség, mint föntebb rámutattam, az, hogy a vak királyt és két szemefényét, két kis csecsemő örökösét nem volt szabad a királynéval, ha ez még oly férfias is, a legnagyobb veszedelembé vinni: a trónkövetelő orosz lengvel serege és 68 pártos főúr s hadinépe közé.

Bármily tetszetősnek lászik tehát első pillanatra *Pauler Gyulának szép előadása és új gondolata* az aradi gyűlés helyéről és körülményeiről, ezt kénytelen vagyok a magam részéről *legfőlebb pusztán lehetőségnek* tartani. Mert éppenséggel lehetséges az egész királyi család életének kockáztatása oly erkölcsi hatás kedvéért, a minőt elért Mária Terézia Pozsonyban. *De nem valószínű. A valószínűség azon Arad mellett szól, a mely királyi váráról és káptalanáról ismertebb volt, s a melyet a krónikás további magyarázatás nélkül említhetett.*

(A Ranzanusnál említett *Alba* vagy íráshiba, az idegen írónak tévedése, vagy talán — de nem valószínű — az Aradtól délre, a Maroson túl Vingánál feküdt Fejéregyházat, Alba ecclesiát, a mai Félégyházat jelentené.)

Hogy miért tartatott a királyné a Maros-melléki Aradon *congregatio generalis* vagy királyi tanácsot, erre épp oly nehéz felelni, mint arra, hogy miért tartott Sz. László 1092-ben Szabolcsváron, és Kálmán király 1100 táján Tarczalon zsinatszerű törvényhozó királyi tanácsot. Az kétségtelen, hogy az ily gyűlések helyének az összehívókra nézve a legbátorságosabbnak kell lennie. Az Ung-melléki Arad pedig Vak Béla családjára nézve éppen nem volt bátorságos.

* * *

Teljes biztosságot elérni a fölvetett kérdésben nem lehet, mert pozitív forrásaink alapján csupán valószínűséget formálhatunk, mely nem zárja ki teljesen az Ung-melléki Arad fölvetelésének lehetőségét.

DR. ERDÉLYI LÁSZLÓ.

IV.

Pauler abbeli véleményét, hogy az aradi véres országgyűlés színhelye az ungmegyei Arad lett volna, el nem fogadom.

A Laborcz völgye, melyben ez Arad fekszik, a XII—XIII. századokban teljességgel nem volt hadak útja. Továbbá ez Arad 1133 táján még kívül esett az ország gyepeűn, Zemplén lévén még akkor a végvár. Hihetetlen tehát, hogy oda országgyűlést hívtak volna.

A királyi családnak, ha kérdőre akarta vonni a vakításban részes urakat, mindenestre biztos, a meglepetésektől elzárt várban kellett lennie. Ez pedig csak a marosmenti aradi vár volt.

Biztos most már, még pedig III. Béla okleveléből, hogy az aradi prépostsági egyházat II. Béla építette. Kellott, hogy valami oka legyen ily gazdag egyház létesítésére. Ez az ok volt a véletlenül történt gyilkolás kiengesztelése. Verancsics Antal, a ki Gyula-Fehérvárról Budára menet az aradi egyházat többször érintette, 1550-ben világosan írja: *Templum Orodienae ultione Belae caeci regis nominatissimum.*

Ebből én biztosnak tartom, hogy az aradi véres gyűlés, az aradi vár mellett épült prépostsági egyház helyén történt.

DR. KARÁCSONYI JÁNOS.

V.

Pauler Gyula volt az első magyar történetíró, a ki 1893-ban »A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt« cz. munkájában (I. 312. és 612. l.) azt állította, hogy a hírneves aradi gyűlés helye »talán az Ungvár — a Laborcz vize — közelében fekvő Arad«.

mert »nehéz elképzelni, hogy oly válságos helyzetben, mint akkor (a marosmelléki) Arad volt, tartottak volna gyűlést, vagy jött volna össze a hadsereg. *Valószínűbb* volna a maig is létező Arad puszta Esztergom megyében a Duna balpartján, melyről 1295-ben van szó (CD. VI. 2. 286.). A *legvalószínűbb* az ungmegyei Orod (HO. VII. 286.), Arad (Anj. Ok. II. 209.), melynek fekvésére nézve I. Csánki D. magyar tört. földr. I. 388. Ranzanus állítása »juxta Albam« (Fl. IV. 207.) *úgy látszik*, csak kombináció a valószínűtlennek látszó »Arad« helyett.« Pauler tehát »íróink általános véleményével« szemben csak *föltevésekkel* dolgozik; nagy nevének tekintélye azonban elegendő volt reá, hogy felfogása utat találjon a történetirodalomba, a nélkül, hogy állítását valaki bírálta vagy bizonyította volna.

A kérdésnek ilyen állapotában még nagyon korai az ungvármegyei közművelődési egyesületnek az a hazafias szándéka, hogy a Vaján község mellett levő aradi mezőn emlékoszlopot állítson a véres országgyűlés megörökítésére.

A mennyiben a tekintetes választmány tölem, mint Arad vármegye és város egyik történetírójától ez iránt véleményt kívánt, én őszintén megvallom, hogy mást most sem mondhatok, mint a mit 1892-ben »Arad Története« című munkámban (I. 77—82. l.) megírtam, hogy t. i. a hírneves országgyűlés mégis csak a marosmenti Aradon történt meg, s nem is 1132-ben, hanem 1135-ben.

Bartal (Commentarii II. 74.) az aradi gyűlést 1132-re, az esztergomit (75. l.) 1136-ra teszi. A legtöbb történetíró (*Horváth, Szalay* stb.) mindjárt Béla trónralépése után említi az aradi véres eseményt. Azonban *Thuróczy* szerint is (II. 64. fej.) a gyűlést már akkor tartották, mikor az ország megerősödött Béla király kezében, mit csak 1136 táján lehet elmondani. A gyűlés idején Bélának — szerinte és Márk krónikája szerint — négy gyermeke volt, holott 1130-ban házasodván, 1132-ről vagy éppen 1131-ről ilyesmit mondani képtelenség. *Katona* (Hist. Crit. III. 500.), a kronológiai nehézségeket tekintetbe véve, már az 1136. évet fogadta el az aradi gyűlés idejéül. *Szalay* szerint (I. 248.) »ha az aradi gyűlés 1136-ban tartatott volna, Borisz kísérletei Béla végéveire esnének; már pedig melyik komoly történetíró vetné Borisz és Boleszláv vállalatát 1132—4-nél későbbre?« De ha, *Szalay* szerint, azon fordul meg a dolog, hogy az Aradon lemeszároltak rokonai Boriszot az ország elfoglalására hitták meg, ott van bizonyosságul egy, a történetek után csak 80—90 esztendővel író férfiú, *Boguchval* poseni érsek (Monum. hist. Poloniae, II. 516.), ki szerint 1135 után (tehát 1136-ban) a halicsiak s a magyarok közösen kérték Boleszlávot az »elűzött« Borisz »király« visszahelyezésére. Vak Béla s a lengyelek valóban csak 1137-ben kötöttek békét. Egyébiránt az aradihoz hasonló jelenet a Sajó mellett is történt volna; valószínű, hogy a saji véres és zajos tábori gyűlést utánozta az

aradi országgyűlés, a mely, annyi belviszály után, kíméletlen példát akart nyújtani. S ha 1136—1146 között Borisz eltűnik előlünk, az éppen azt bizonyítja, hogy a példa hatott s a pártosok megfélemlettek.

A délvidéket II. Béla éppen azért választotta vagy legalább választhatta az országgyűlés helyéül, hogy közelebb legyen szerb rokonaihoz, kiktől Borisz ellenében támogatást remélhetett; de azért is, mert éppen Arad főispánja, *Ottmár* szerezte meg számára II. István kegyelmét s vele a trónt, úgy hogy a vezetése alatt levő vármegyében mindenesetre biztosan érezhette magát.

Arad akkor már körülbelül száz esztendő óta castrum és egy vármegye középpontja volt; ha tehát pl. Thuróczy azt írja, hogy »regina helena... fecit congregationem generalem in regno iuxta Arad«, csak erre a jól ismert castrumra gondolhatott s nem az ungvári Aradra, mely 1325-ben egyszerű possessio (Csánki, I. 388.) s 1439-ben predium inter possessionem Iske et predium Lukaháza (u. o.) »Iuxta Arad« alatt a néphagyomány Őthalmot (Glogováczt) érti; s az ottlakó svábok is fentartották azt a hitet, hogy a felkonczolt urakat, »az óriás *vak király* fiait« a glogováczi öt halom alá temették. Ugyanott 1810-ben Béla király korából való ezüst-pénzeket találtak. Ranzanus szerint (Epitome rerum Hung. Schwandtnernél, Script. I. 334.) Bélát az általa épített aradi templomban, oláh néphagyomány szerint azonban Arad és Őthalmot közt a mikelakai erdőben egy kövekkel kirakott üregben temették el. Az adat ugyan téves, mert Bélát Székesfehérvárott temették el; de jellemző a néphagyományra nézve, hogy az aradi gyűlés áldozatainak és a királynak sírjait egymás közelében, a Maros mellett keresi.

II. Béla nevével a mai Arad város története mindenesetre egybeforrt, mert bizonyos, hogy az aradi prépostságot mint világi papok társaskáptalanát (capitulum collegiatum) ő alapította. Bőkezű volt és Imre királynak 1197. évi oklevele szerint »fölötte hosszasan« sorolta fel a prépostságnak és káptalannak adott kiváltságokat. Imre király oklevele *NRA.* fasc. 1686. nro 2. jegy alatt volt meg az orsz. levéltárban, honnan azonban már a *NRA.* tomi XCV. 117. lapján tett jegyzet szerint is hiányzik. Közölte azonban *Fejér*, Codex Dipl. I. 228—229., *Teutsch* és *Firnhuber*, Urkundenbuch, 5. l. és *Wenzel*, Árpádkori új okmánytár, I. 85. Végtelenül sajnálhatjuk, hogy II. Bélának itten említett alapító oklevelét Imre király ötven esztendő mulva fölötte hosszúnak tartván, egész terjedelmében nem írta át; ha azonban a könyvalakban írt privilegium, melynek ma csak csekély töredékét ősmérjük, valamikor előkerül, fényt hozhat magára a híres országgyűlésre is; mert alig képzelhető, hogy az és az alapítás közt valami vonatkozás nem volna. Vagy olyképen, mint *Karácsonyi* János már történetírói

pályájának kezdetén gyanította (A pesti növendékpapság emlékkönyvében, 1881., 86. l.), hogy a templom építésével foglalkozva, az országgyűlést egyéb okoknál fogva is Aradra hitta össze; vagy úgy, hogy a levágott uraknak az egyházak javára elkobzott vagyonát elsősorban éppen az aradi templom építésére fordította. Karácsonyi ügyekszik is helyreállítani II. Béla privilégiumának (egyúttal alapító-levelének) Zsigmond király 1399. évi egyik oklevelében fenmaradt töredékét; de még nem ösmerte a káptalan ősi birtokaira nézve az orsz. levéltárban Dl. 31121. sz. a. levő fontos okiratot, mely az alapító-leveléből szintén közöl két pontot. Zsigmond határozottan »quoddam privilegium domini *Belae secundis* felől beszél, a mi tárgyalanná teszi *Fábián* (Arad vármegye leírása I. 93—99.) föltevését, hogy az Imre oklevelében említett Béla III. Béla. Hiszen 1156-ból már ösmerünk egy aradi prépostot, a kinek szokatlan neve Primogenitus. (*Knauz*, Monum eccl. Strig. 108.)

Arad történetében (I. 175—180. l.) részletesebben bizonyítottam s utóbb *Karácsonyi* mint Békés vármegye és *Szenkláray* mint a csanádi egyházmegye történetírói is elfogadták, hogy Arad nem Glogovácson feküdt, mint a néphit és az irodalom tartja, hanem — mint ezt az oklevelek világa mellett a helyrajzi nyomozások eléggé megmutatják — a mai Arad város helyén. 1343-ban maga a káptalan jelentette ki, hogy Boldog Márton hitvalló tiszteletére emelt temploma Vonuk (Vomuk) faluban (Arad mai Sarkad kül-városában) épült. Itt, az Óvártéren, az idén hatalmas (középkori?) épületnek alapfalaira akadtak. Rendszeres ásatások bebizonyíthatnák, a II. Béla idejében kezdett s 1224-ben fölszentelt, vagy pedig a Savoyai Jenő várában annak romjain emelt s 1781-ben lebontott templomnak alapfalai-e ezek. De mindenképen inkább ide, vagy Glogovácra való az az emlék, a melyet az ungvármegyei közművelődési egyesület Vaján község aradi mezején akar felállítani.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

VI.

Szíves volt a Tek. Választmány a pilismaróti Dobozi-emlékbizottság megkeresését hozzám juttatni, hogy megokolt véleményét mondják róla, hol volt az a Marót, mely Dobozi és felesége halálának színhelye.

Azt hiszem, Tek. Választmány, helyesen cselekszem, ha az emlék-bizottság iratával nem vitatkozva, a rendelkezésünkre álló történelmi források alapján igyekezem részletesen megokolni azon állításom, melyet Brodariesről írt kis munkám 62. l. 1. jegyzetében nyilvánítottam: A hely a mai Pusztamarót.

A kérdés eldöntésénél Brodariesnak a mohácsi ütközetről írt munkája s a Verancsics művei közt kiadott magyar krónika jöhet-

nek számba; Zermegh és Istvánffy, kik szintén foglalkoznak az eseménynyel, a hely megállapításához nem nyújtanak meghatározó, illetve új adalékokat.

Mint Brodarics írja, a magyarok és törökök összeütközése az esztergomi érsek Marót nevű vadászkastélyánál, kirándulásra, mulatságra is használt birtokánál volt. Marót fekvését közelebről meghatározza a Verancsics munkái közt kiadott magyar krónika, mely szerint a magyarok Heregy és Marótnál, vagyis e két hely közt egy tónál táboroztak. Ez utóbbi tudósításban azonban a tó említését nem tarthatjuk lényegesnek. Ismételten találkozunk oklevelekben, történelmi művekben tavak említésével oly helyeken, hol ma azok nyomát sem látjuk.

A két tudósításból tehát az derül ki, hogy a maróti ütközet színhelye — ez a megállapítás szempontjából elsőrendű argumentum, mivel a birtokos határozott megnevezése döntő abban, kinek a Marótjánál, tehát hol volt az összecsapás — az esztergomi érsek Marótja. Erről az Oláh-féle urbárium azt mondja, hogy Süttővel együtt pusztult falu, melynek határát a lábatlaniak élik, mit a nyergesújfalusiak rossz szemmel néznek. Pázmány urbáriumá szerint Marót puszta, melyért a nyergesújfalusiak 4 forint évi bért fizetnek; egykoron falu volt.

Az esztergomi érsekség Marótja tehát úgy feküdt, hogy a lábatlaniak, nyergesújfalusiak használhatták. Ha most ehhez az urbáriumokból meríthető, máris eléggé világos képet adó topographai tájékozódáshoz hozzáadjuk az említett magyar krónika Heregy-ét, a mai komárommegyei Hereget, nem maradhat semmi kétségünk, hogy az az esztergomi érseki Marót birtok, melyen Dobozi, hitvese és sok magyar vére hullott, a mai esztergomgyei Pusztamarót.

Sörös Pongrácz.

TÖRTÉNETI IRODALOM.

Emlékbeszéd Huber Alfonz k. tag felett. Károlyi Árpád r. tagtól.
(Emlékbeszédek XV. köt. 9. sz.) Budapest, 1912; 8-r. 24 lap.

Károlyi Árpád emlékbeszéde egyike az utóbbi időben megjelent legalaposabb magyar történelmi tanulmányoknak, a mely egyaránt méltó ahhoz is, a kiről mondva volt, ahhoz is, a ki tartotta. Nem holmi apró-cseprő-életrajzi adatok halmaza, mint sajnos, nem egy akadémiai emlékbeszéd. Károlyi az életrajzból igen helyesen s művészi érzékkel csak annyit olvaszt bele tanulmányába, a mennyi Huber Alfonz történetírói pályája fejlődésének s hatásának megértéséhez okvetetlenül szükséges. Végigkíséri az emlékszőnok Hubert összes munkássága főpontjain, kiemelve, mit köszönhet neki a magyar történettudomány. Különösen méltányolja benne a történelmi igazság szeretetét és a temperamentum bizonyos fokú higgadságát, a melyekkel nem művészi hatásra törekedett ugyan, de »a realis igazság világos és szabatos előadását« minden művében feltalálhatni. Nagy munkásságának magyarázatát az emlékszőnok abban találja, hogy »lelki és testi épsége közt ritka harmóniát adott neki ajándékkul a végzet«. Az idegen történetbűvárok közt, kik hazánk történetével foglalkoznak, a legszebb helyek egyike minden bizonynyal Hubéré, a ki oly nagy szolgálatokat tett a magyar történetkutatásnak, a minőket alig valaki az utóbbi évtizedekben. —s.

Bessenyei akadémiai törekvései. Szélfoglaló értekezés. Irta Császár Elemér l. tag. Budapest, kiadja a M. Tud. Akadémia, 1910. (Értekezések a nyelv és széptudományok köréből, XXI. köt. 7. sz. 8-r. 78 l.)

A Bessenyei-irodalom Császár Elemér értekezésében becses adalékkal gyarapodott. Az értekező Bessenyeinek a magyar tudós társaság megalkotására vonatkozó törekvéseit vizsgálva, arra a meggyőződésre jut, hogy a törekvések csirája benne él a lelkes izgatásban már akkor, midőn Bécsbe jut, s ottani környezetében s

tanulmányai alapján egyre jobban izmosodik, míg aztán a hetvenes évek vége felé eléggé érett arra, hogy testet öltjön. Császár fokról-fokra kíséri Bessenyei vezérgondolatának kialakulását, talán kissé messziről kezdve vizsgálódását, a hazafi érzésből vezetve le az akadémiai eszme kivillanását, a mi akkori írónkat általában irányozta; de a mint Bessenyeinek a tudomány terjesztésében keresett nemzetboldogító célját meglátja, már biztosan és az érlelő hatások okos számbavételével viszi olvasóját az első magyar tudós társaság bölcsőjéhez.

Császár a Bessenyei bécsi tartózkodásában tagadja az ott végbenemő színi reformok hatását, s ebben igaza lehet. De hisz azt bajos is állítani, hogy drámáival meg akarta teremteni a magyar színpadot. Nem tudjuk, mire céloz; de azt tudjuk, hogy Bessenyei nem vonhatta ki magát azon hatás alól, a melyet a francia színi előadásokat felváltó német színi előadások tettek reá; nem azért, hogy magyar színpadot alkosson — Bécsből, hanem hogy egyáltalán drámái, még pedig részben magyar tárgyú drámái művel terjeszsze a fölvilágosodás eszméit, utat törjön a nemzeti haladásnak.

Másik megjegyzésünk az, hogy helyesnek találjuk ugyan az akadémiai eszme európai útjának megjelölését, de kissé szélesnek az ösvényt, a melyen Bessenyei törekvéséig jutunk. Ez azonban nem von le semmit a szerző érdeméből; alaposága kárpótol a szerkezet némi terjengősségeért. Különösen sikerült a tanulmány harmadik fejezete; de itt egy futópillantás nem ártott volna az előzményekre, a melyeknek Császár csak a forrására hivatkozik. Csaplárrel szemben meggyőzően mutatja ki, hogy az 1779 ben alakult társaság nem Horányi, hanem Bessenyei műve.

KOVÁTS ANTAL.

VÁLASZOM HORVÁTH SÁNDORNAK ÉS FRIEDREICH ISTVÁNNAK.¹

Egy régi közmondás szerint ha a bábák elejtik a gyereket, leány lesz belőle. Így jártunk most is. A Széchényi-monographia megjelenése után két hivatásos bíráló is jelentkezett a bemutatására, írtak hosszú cikkeket a közérdek czégére alatt, a melyekben a kérdés lényegéről, a Széchényiek származásáról most már alig esik szó, annál többit foglalkoznak a szerzővel, nagyon rajta vannak, hogy meggyanusítsák személyvét, lerontsák hitelét, kétségbe vonják képzettségét stb.

Bár tehát azon sajnálatos körülmény, hogy a személyes hajsza nyiltan álló célja az ellenem intézett támadásoknak, a vita folyta-

¹ Századok, 1912. évf. 690—716. l.

tását teljesen feleslegessé teszi, s engem, úgy érzem, a vitatkozás hangja és iránya felmentenek attól, hogy a meddő szóharcot újra felvegyem, kérnem kell mégis a Századok olvasóinak elnézését rövid időre már csak azért is, hogy Horváth Sándor második válasza visszhang nélkül maradván, az igazság látszatát ne öltse magára. Feleletemben pontosan és lehetőleg szűkre szabva követem a válasz menetét; hangját és modorát nem, hiszen gorombáskodni nem mindenki tud, és ez nem az a mód, a melylyel tudományos kérdést tisztázni lehet. Ha Horváth eddigi vitáira visszaemlékezünk, bárki megállapíthatja, hogy azokat mindvégig a vitázó gorombasága és a polemiák eredménytelensége jellemzik.

Mindenek előtt a két közlemény között fennálló *lényeges* különbségre hívom fel az érdeklődők figyelmét. Az elsőben azt erősíteti Horváth, hogy az 1258-ban szereplő Gyürkök Miklós, János és Lőrincz nem Gyürkyek (379. l.), most ő bizonyítja, hogy a Gyürkyek első ősei (709. l.); 1912 májusában azt látja a napnál világosabban, hogy Celén fia (Alexander) Sándor és a Gyürkyek (Alexius) Elek nevű őse egy személy, novemberben pedig annál is ragyogóbban áll előtte, hogy a kettő nem egy. Akkor kétségbe vonja a Gyürky-Széchenyi és Péteri családok azonos származását, most *velem szemben* erősíteti (mintha nem saját nézetét döntené meg vele), hogy bizony vérrokonok. Nem mondja el, hogy kutatásaim első stadiumában én is a Gyürk nemzetségre utalok, a hova most ő is, mintha az valami újszerű volna, eljutott (l. a monographia 30—35. lapjait).

Hát bizony ez is siker, ha a bíráló nem ismeri is el ilyen nyíltan.

Horváth ezen második válaszában azonban, kétségtelenül észrevette ezt minden figyelmes olvasó, *egy szembeötlő nagy hiánya van: a lényegről nem mond egyetlen szót se.* Világosan feltettem pedig neki a kérdéseket, hivatkozva a történeti igazság iránti kötelességünkre, tehát a legszentebbre, a mi a történeti kutató előtt állhat, — be tudja-e bizonyítani azt: 1. »hogy a Széchenyi család 1629 előtt valóban jobbágysorban élt, 2. hogy nem Szécsénykén, hanem máshol lakott, 3. hogy Széchenyi Mihály veszprémi kapitány nem tartozott Széchenyi György gróf családjához« (Századok, 1912, 537. l.). Mert, előbb ő is elismerte, *ez a kérdés lényege*, ha ezen tételeknek az ellenkezője igaz, a család nem tekinthető a középkorban élő Széchenyiek leszármazottjának.

Erre a három kérdésre Horváth mély hallgatással válaszol.

Hogy miért tettem én az ő feladatává éppen ezek kérdések tisztázását, az magyarázza meg, hogy Horváth önként, ismételten éppen azzal a kijelentéssel kérte ki magának mások elől a mű ismertetését, hogy a leszármazásra nézve érdekes anyaga van. Ebből arra következtettem, hogy a kérdés iránt már előbb is érdeklődéssel viseltetett, tehát az úgy tisztázása érdekében alkalmat kell neki

adni, hogy ezen fontos bizonyítékokat előmutathassa. Arra, hogy a mű szerzője iránt való jóakarát bírja az ismertetés elvállalására, nem számítottam, hiszen eddigi bírálataiban sem mutatott senki iránt elismerést.

1. A Gyürky-Gyügyhy-Tesmaghy elméletre (692—693. l.) nincs semmi válaszolni valóm, önmagát megmagyarázza, mert Horváth ezzel föladta előbbi álláspontját.

2. 1315-ben nem Gyürk, hanem az ő fia Miklós szerepel (693—694. l.), apjának tehát *korábban kell* élnie, tehát *azonos lehet* azzal a Gyürkkel, a ki 1245- és 1258-ban szerepel. A műben tehát Gyürköt nem szerepeltetem 1315-ben; ellenben 1245- és 1258-ban igen, mert a két datum 1245., 1258 nem zárja ki egymást. (1315-ben csak mint a szereplő atyját említik.)

3. »Gyürk, Miklós, János, Lőrincz 1258-ban Saápon lakó nemesek; de azért sem ők, sem utódaik nem használták a Saápy nevet.« Az »elősorolás módja nem zárja ki azt, hogy őket testvéreknek vegyük« (694. l.).

Egyik állítása sem áll meg. Ime egyetlen példa mindkettőnek ellenkezőjére: 1283-ban »Johannes filius Petri nobilis de Sapé sápi birtokrészét eladja a nyúlzigeti apácáknak (Wenzel IX. 361.). A Gyürky-Péteryek 1264—1270 közt sokat pereskednek a Sápon és Oszláron fekvő birtokaik miatt az apácákkal (Wenzel VIII. 276., XII. 676.), tehát a személyek azonosak.

4. Minden változtatás nélkül írom le a Széchényi monographiában közölt Gyürky-családfának Horváth készítette javítását (695. l.):

	Lőrincz	
(Szelényi) † 1339 előtt	Péter 1363 ápr. 9.	
	Dénes 1339	Pál 1339
Szelényi 1363 IV. 9.	István 1351	János 1351
Nyögrői 1363 IX. 21.	Jakab	
	Antal 1378	

Az első látásra azt hittem, hogy sajtóhibákkal van tele, de azután két helyen is olvasván az összeállítás (695, 697. l.) indokolását, komolyan kellett elfogadnom.

Kérdem az olvasótól, van-e egyetlen ember, a ki ezt a badarságot elfogadhatónak tartja? Nem a családfelelősségvilág rekordja az, hogy valaki 1339—1378 között, tehát *39 esztendő alatt öt ivadékot: fűt apát, nagypapát, dédapát, szepapát akar szerepeltetni*, és egy tudományos folyóirat olvasói elé mer állítani? A leghatározottabban tiltakozom az ellen, hogy valaki az igazság ezen »bástyáját« valaha a munkámmal kapcsolatba hozza!

A Gyürkyek összekapcsolására a Szelényiekkel Horváth (a fenti »erős tégladarabokon« kívül (691. l.) semmi alappal nem rendelkezik, s ez teljesen önkényes eljárás. A Szelényiek történetét, jórészt kiadatlan Árpád-kori oklevelekből, egybeállítottam a monographia 45—47. lapjain. Ez semmi-féle kapcsolatot nem mutat a Szelényiekkel, s a Gyürkyeknek Szelényben sohase volt birtokuk.

5. Arra, hogy az 1262-ben Gyürkön birtokos Mihály őse-e a középkori Széchényi-Gyürky-Péteri családnak, már megfeleltem, most nem ismétlem (Századok 1912., 518. l.).

6. Horváth válaszában lényege annak a bizonyítására törekszik, hogy a Károly Róbert király 1339-ben kiadott két oklevelében szereplő

Celen fia Elek (szerinte Sándor) fia János az Ákos nemzetség tagja, tehát a Gyürkyeknek nem őse. Megelőzőleg az 1342—1352 közt Gyürkön élő Tamás atyjával Elekkel (Alexius) egynek vette azon alapon, hogy az 1342-ik évi oklevél hibásan írt Alexandri helyett Alexii-t, de a származásról határozottan nem nyilatkozott. Most, miután Arany balladájával nem tudott bizonyítani, összeállít az 1201—1351 közti időből (697—698. l.) Alexiusokat és Elekeket, majd az Ákos nemzetség Celen-ágára vonatkozólag 1282—1364 közt (698—704. l.) kivonatokat annak kimutatására: a) hogy az Alexius név ritkán fordul elő, b) hogy az oklevelek a két név írását megkülönböztetik, helyesebben, hogy a középkori oklevelek az Alexius nevet nem rövidítik, c) hogy az Árpád-korban csak egy Celén szerepelvén, az 1339-ben említett csak az Ákos, nemzetségbeli lehet. Bár ez a kérdés a Széchenyi ügyben teljesen jelentéktelen részletkérdés, arra pontonként válaszolok.

Az a)-ra. Az állítás elfogadhatatlan. Magában a Wenzelhez készített mutatóban van még vagy 30 Árpád kori Alexius azon a négyen kívül, a melyeket Horváth közöl. Az oklevéltárakat nem nézte át jól. Azt mondja, nem talált a Hazai Oklevéltárban 1234—1536 (698. l.); ime csak az Árpád-korból kettő is: 1242. Alexio, Vidus et Christophoro, 9. l.; 1271. Alexio et Chepano, 61. l.

A b)-re. A Századok jelen évfolyamának 539. lapján azt mondtam, hogy az Alex. rövidítést döntő érvnek nem lehet felhasználni, mert az Alexander nevet az oklevelek túlnyomó nagy része Alexand. formában rövidíti és hogy a két név: Alexius és Alexander írásában nem következtesek. Se többet, se kevesebbet. Horváth azt mondja, hogy nem áll, s az ellenkezőre két hosszú sorozatot állít össze a nevek írásmódjára. Nézzük csak meg figyelmesen ezen eseteket.

Az Alexiusra felhozott 22-ből 16 nem számít, mert azokban csak Elek alakban fordul a név elő; marad 6, ebből négy nem számít, mert azok eredetijét a bíráló nem látta. A megmaradó kettőből az 1272. évi oklevél (3. szám) eredetijében Alexij van, a kiadásban Alexii. Hazai okmt. VIII. k. 196. l.

A másik számítható eset a 4-ik, 1290-ből. A szövegben a név két különböző alakban fordul elő, s nem egyszer, a hogy Horváth közli (ha ilyen aprólékos kérdésről van szó, *pontosnak kell lenni!*). Még pedig . . . quod Elekws filio Alexi de Honwa ex una, lejjebb . . . ipsius Elekws pro se et pro Thoma Alexo et Nicolao ac Paulo fratribus suis. Az első eset Alexii helyett áll, a második Alexio helyett (tehát rövidítve), s az oklevél kiadásában ki is javítják Alexio-ra, Hazai okmt. VII. 215—216. l. Az oklevelet Mátyás király írja át 1479-ben a Hanvayak perében Hegyföld gömörmegyei birtok miatt.

Ugyanott egyéb oklevelek közt átír a király egy 1298. évi oklevelet is, a melyben a bennünket érdeklő részek a következők: pro Thoma Alexo Nicolao et Paulo fratribus suis, alább . . . Nicolai filij Johannis ab Elekws filio Alexi precio . . . ; a kiadás itt meghagyja a neveket ebben az alakban (Hazai okmt. VII. 267—268. l.), és úgy Wertner mint Karácsonyi Eleknek olvassák.

A szöveg gondos összehasonlítása tehát azt mutatja, hogy az Alexius rövidített formában is előfordul és pedig Alexi és Alexo alakban, a hogy Horváth az Alexander genitivusban, dativusban és ablativusban levő és ugyanígy rövidített alakjait mindig Alexandri vagy Alexandro-nak olvassa.

Az Alexander olvasását Horváth az Ákos nemzetségbeli Celén fia Sándor esetein mutatja be. A tárgyat jól választotta meg, mert ugyanazon személyek neveit az oklevelek változtatás nélkül írták át, s így nála az átírt és átíró oklevelek külön jönnek számításba (holott csak az átíró

írasmódját mutatják), tehát többszörösen nyomnak a latban. Ha különböző kiadóktól credő és más-más személyekre vonatkozó okleveleket vett volna sorra, merem állítani, az eredmény még kedvezőtlenebb lett volna.

A felhozott 30 esetből 10 elesik, mert csak a kiadásban látta őket Horváth, vagy vitás esetek, marad 20. Ezekből 9 esetben a nevet csak kiírják; 4-ben ugyanazon oklevél a nevet kiírja, Alexand. Alex° vagy egyéb alakban rövidíti, máskor rövidítés nélkül hagyja ugyanazon oklevél. Az Alexand. forma magában 3 oklevélben fordul elő, a rövidítettebb alak Alex° Alex° ugyanazon oklevélben *egymagában csak négyszer*. Vagyis, Alexander-t a legbiztosabban akkor olvashatunk az oklevélben, ha 1. ki van írva, 2. ha ugyanazon oklevélben ki van írva és rövidítve, vagy 3. Alexand alakban fordul elő, — a mely eset a túlnyomó többség, 20 esetből 16 (ezt állítottam én, és ez tűnik ki most is), valamint az is beigazolódtott, hogy a név kiírásában az oklevelek nem járnak el következetesen. Ha tehát az oklevélben csak Alex° alak egymagában fordul elő, ha egyéb segédeszköz (más eredeti oklevél) nem áll rendelkezésre, az oklevélből Alexandro-t nem lehet kétségtelen bizonyossággal kiolvasni.

Nem hallgathatom el azonban azon észrevételemet, hogy Horváth túlmerészen járt el, a mikor az említett néhány esetből általános következtetést vont le. Hogy ilyen kérdésben biztosan, kellő súlylyal nyilatkozhassék valaki, az eseteknek lehetőleg mindegyikét meg kell vizsgálnia. E nélkül csak kijelentés az illető észrevétele, mely belefut az általános-ságba. Hogy mennyire *nem biztosak* Horváth esetei, még egy érdekes példával igazolom. 1272-ben Sixtus mester esztergomi olvasókanonok, mint a király által kiküldött bíró Tükörcz birtok ügyében ítélezzik a Ják nemzetség tagjai között. Bennünket az oklevél következő szavai érdekelnek:

az eredeti nobilibus viris Alex° et Chepano szavait Wenzel Alexandro el Chepano-nak (VIII. k. 400. l.) Kubinyi, a ki Wenzelt javítja, nobilibus viris Alexio et Chepononak olvassa, (Árpádkori oklevelek, I. k. 83—85), és az eredetiben alább következő predicti Alex (röv. nélkül) et Chepanus-t Wenzel Alexander-nek, Kubinyi ellenben Alexius-nak olvassa. Wertner a nevet Sándornak és Eleknek veszi, Karácsonyi csak Sándornak. A név még egy másik, 1271-ben kelt oklevélben fordul elő, . . . Alexio et Chepano filius Laurencii, a közlő Nagy Imre (pedig az is tudott oklevelet olvasni,) tehát szintén Alexiusnak olvasta (Hazai oklt. 61—62. l.).

De a jelen esetben azért se lehet az olvasással érvelni, mert a főleg vitás 1342-ik évi oklevél nem maradt fenn eredetiben, még csak 1778-ból való hiteles másolatában sem, hanem a garamszentbenedeki konvent protocollumában. Ennélfogva, a míg egyéb eredeti oklevél elő nem kerül, nem lehet megállapítani azt, vajjon az eredetiben Thomas filius Alexij de eadem Gurkij, vagy Th. f. Alexandri állott-e? Ez az egész kitérés tehát, a jelen esetben teljesen hiábavaló. *Kár volt vele a kérdés lényegétől a figyelmet elvonni*. Az egyetlen lényeges bizonyíték a mellett, hogy Celén fia Sándor nem azonos a Gyűrkyek ezen ágának Elek őseivel, csak az lehet, hogy az Ákos nembeli Jánost később is udvari katonának írja egy oklevél.

Ad c) Nem áll, hogy az Árpád-korban csak egy Celént ismerünk: 1265. Celinus; Wenzel XI. k. 122. l.; 1270 Celyanus u. ott VIII. k. 328. l., 1300 Chel (Nagy Imre Cselénnel egynek veszi) Hazai oknt. VIII. 419. Fejérben is van több.

7. Az esztergomi káptalan 1342-ik évi oklevelében tehát Horváth szerint is Alexiust kell olvasni, a hogy a monographiában közöltem, mégis azt mondja: »Ellenben a *szerző* tényleg alaposan tévedett. Ez a kijelentés abszolte érthetetlen.

8. Az Ákos nemzetség helyett Horváth most a Szelényieket kapcsolja össze a Gyürkyekkel (708. l.), a megelőző válaszomban felvett kérdéseket tehát most erre a részletre nézve kellene megismételnem, de nem teszem, úgy se mennék vele szembe.

9. A válasz tetőpontja: Horváth azt akarja tudomásomra adni, hogy az 1252-ben élő Péter, de genere Gurka comitis a Gyürky-Széchényi és Péteri családok őse.

Hát biz' ez nagy esemény. Csak az a baj, hogy alulírott a Széchényiek oklevéltárát éppen a fenti oklevéllel kezdi, azt fényképmásolatban is közli (69. l.), Péter urat mindenhol szerepelteti a családfákon, tehát tökéletesen érthetetlen, miért szeretné ezt újdonságnak feltüntetni? Lehet-e a legkisebb tárgyilagosság ebben az eljárásban? A monographiában hosszú lapokat szentelek Gyürky Péter kiletének meghatározására, megmondom azt is, hogy a Gyürky nem lehet nemzetségnév, se a Pétery, néha Petruxy (nobles de Petruxy, Oszlárón 1270, Wenzel XII. 676. l.), máskor Pateri (nob. de Patery Oszlárón, 1264, Wenzel VIII. 276), se a Széchényi, mert az elnevezés ugyanazon egyénre nézve a szerint változott, hogy melyik birtok miatt pereskedett, tehát ezek csak helynevek. Azt is kimutattam, hogy a különböző elnevezés alatt előfordulók közül az 1274-ben Szécsénykén élő Mohóny fiai Gyürk István és Péter, Gyürk fia István, Sixtus fia Péter, Barakony fia Herbart, Kozma fia Mátyás csak a Zách nemzetség tagjai lehetnek. Erről Horváth megint hallgat, pedig különösen figyelmeztettem rá!

Az a megjegyzése, hogy én ezen Gyürky Pétert és fiát az Ákos nemzetség tagjának teszem meg, félrevezetés (709. l.), mert az idézett helyen egészen más Oszlári családról van szó.

10. Arra az észrevételre, hogy nem Szécsényke és Beecske történetét kellett volna megírnom, az a válaszom, hogy nem is tettem. A családi levéltár középkori okleveleinek híjával lévén valamihez kellett ragaszkodnom, mint vezető fonalhoz, s ez csak a község, illetőleg az abban élő Széchényiek nemzedékrendje és birtokai lehettek. Próbálja meg csak a bíráló egy olyan hely történetét tisztázni az Árpád-kortól kezdve, a melynek nevét se ismertük eddig a középkorból, majd belátja akkor, hogy nem akar ez a végzett munka emlegetése lenni, csupán szerény mentegeződés azokkal szemben, a kik mások munkáját becsülni nem szokták.

11. A hibák újabb összeállítására (711—713) megjegyzem, hogy az első sorozat javításait Horváth nagyrészt tudomásul veszi, tehát elismeri, hogy ő hibázott a revideálásnál; több esetben azt kérdeztem, megnézte-e az eredetét, mielőtt a hibát rám fogta, erre azt feleli, hogy az illető oklevél nem eredeti (a mit én sohase állítottam). Az olvasó láthatja, hogy néhány oklevél már az első sorozatban is szerepel, most újabb hibával kerül elő. Önként felmerül itt az a kérdés, vajjon az első összehasonlítás volt-e hibás, vagy a mostani nem alapos? Horváth azon állítása, hogy a monographiában a Nemzeti Múzeum okleveleiből közöltek csak most hasonlíthatta össze, nem fedi a valóságot, mert az elenyésző csekély számú családi letéti daraboktól eltekintve, a többi (hivatalos iratokból) megállapíthatja bárki) az első közlemény megjelenése előtt heteken át rendelkezésére állott.

Elkezdtem az újabb sorozat felülvizsgálását is, de azután abbahagytam. Sajnáltam tőle az időt, itt meg a helyet. A figyelmes szemlélő úgy is láthatja, hogy ez újabb szemelvény is csak kákán csomókeresés.

12. A minduntalan ismétlődő »alapos, végzetes, megdöbbentő« stb. szertelen jelzőkkel ellátott tévedésekre az a válaszom, hogy azokat Horváth korábbi és mostani polemiáiban már úgy megszoktam olvasni, hogy — fel se veszem.

* * *

Friedreich felszólalása elején csodálkozását fejezi ki azon, hogy a Katholikus Szemlében közölt ismertetésére nem válaszoltam. Megmondom miért; mert a közlemény hibás alapelvűből indult ki, mert tényeket tagadott le benne, mert hibáztatott a műben mindent, annak egész tartalmát, felfogását, eszmemenetét, az írás módját, az eredményeket, egy szóval mindent. A munka megírása előtt, meg azóta is, — hiába kerestem volna olyan művet, a melyben Friedreich a bírálathoz hangoztatott elveket megvalósította, tehát a mit én mintának használhattam volna fel, — a monographia megjelenése után pedig semmi szükségét nem láttam, és most sem látom annak, hogy azt egészben, vagy csak részben is az ő légből kapott ideái szerint átalakítsam.

Hiába erőlteti azt, hogy engem a Széchényiek védője gyanánt tüntessen fel, erre a családnak, jól mondja Horváthtal együtt, nincs eszébe. Kijelentéssel, hogy Friedreich felfogását erkölcsileg megbélyegzendőnek tartom, a saját álláspontomat körvonaloztam. Mert hiszen a Colbertről szóló mesét hallottam én már előbb is, azon kísérletezésekről is van némi tájékozottságom, a melyekkel bizonyos családok családfájokat a régibb időre visszavinni igyekeztek, a monographiában magam is közlök kettőt is, — de hát Colbert nem volt a francia főnemesség tagja, és nagy különbség van a között, hogy *valakit felültetnek* és tájékoztatlanságból elhiszi azt, hogy az ő ősei Róma, Hellas és Babilon, vagy Judea kiválóságai közt éltek; elvégre az utóbbit nekünk keresztényeknek csakugyan el kell fogadnunk, ha másban nem, hát Noéban, — és a között, hogy *azokat mondja őseinek, a kikről tudja, hogy nem azok voltak.*

Mert a Széchényiek esete az utóbbiak közé tartozik. Nem jó-hiszemű tévedésről van itt szó! Széchényi György érseknek nagyatyja lehetett Széchényi Mihály, más nem, a ki 10 évvel az ő születése előtt húnyt el. Az oklevél kiadásakor élő, abba névszerint is belefoglalt Pál érseknek és a grófositott öcscsének dédatyja. Hogyan teheti fel azt valaki, hogy amaz nem tudta, ki volt a nagyatyja, emezek, hogy ki a dédatyjuk? Ha pedig tudták, akkor tudatosan csapták be a királyt, meghamisították leszármazásukat! De aztán mit is értek el azzal, hogy az ismeretlen származású, kegyvesztett, vagyontalan őst megfogták? Arany mázzal vonták be származásukat? Igazolták a nemesi eredetet? Vagyonhoz jutottak? Századokkal visszamenőleg kiegészítették a családfát? Mi lett volna tehát az ellenértéke ennek a nagy erkölcsi botlásnak?

Nem tagadom el, a család múltjának tanulmányozásából én azt a meggyőződést merítettem, hogy ennek a feltevése teljes lehetetlenség.

De nem osztom Friedreich abbéli nézetét sem, hogy az előkelő állásba jutott embereknek minden esetben tulajdonsága, »az emberi

természetből« eréd törekvése a »per fas et nefas« öskeresés. Ez csak egyesek bűne lehet, de ez elszórt esetekből egész társadalmi osztályt hasonlóval vádolni, vagy egyeseket kellő ok nélkül meggyanusítani, könnyelmű, kellőképen nem hibáztatható eljárás. Azért, hogy mások hibás informálásának felült, feltétlenül méltatlan eljárásnak tartom a nagyérdemű Koller Józsefet a hamisítók közé sorozni. Mert tévedni és hamisítani, két egymástól távol álló erkölcsi fogalom ám!

Végül nem fogadhatom el Friedreich azon előzékeny ajánlatát sem, hogy bízzuk a kérdés eldöntését holmi jury-ra. Az ilyenféle bizottság működése rendszerint semmit sem ér, meg azután helytelennek tartom azt, hogy a kérdés eldöntésével járó munkát mások nyakába varrjuk, és azok háta mögé bujjunk.

Mert hát gáncoskodni, kritizálni, valakinek a kész munkájában hibát találni, bíráló urak, nem tartozik a nehéz feladatok közé. Úgy látom, itt a legjobb alkalom annak bebizonyítására, — a mit mindketten váltig hangoztatnak, — hogy a Széchényi család származásának kérdését csakugyan a szívükön viselik, közérdeknek tekintik. Ugyis megalakítottak már valami albizottság-félét, kérem önöket, fogjanak tovább is kezét a nemes czél érdekében, kutassanak. Alkalomadtán majd én is közölni fogom a gyűjtött adatokat, — máris van néhány érdekes oklevelem, — s álljanak szintén elő az eredménynyel. Mert eddig, parolámra mondom, csak beszéltek, de üres volt a tarisznyájok.*

BÁRTFAI SZABÓ LÁSZLÓ.

GIZELLA KIRÁLYNÉNK SÍRJA.

(Válasz Ambrózy F. cikkére.)

Legyen szabad Ambrózy Ferencznek, ki a Századok okt. 15-én megjelent számában (629. l.) meglehetősen élesen — mi, úgy vélem, talán indokolatlan — kijelenti, hogy Schmid müncheni kir. conservatornak fejtegetéseit, melyekkel igazolni kívánja, hogy Gizella királyné Passauban temettetett el, a passauiai házi kis ügyének tekintette mindaddig, míg Gizella sírját éppen Schmid munkája alapján én végérvényesen Passauba nem helyeztem azzal a záradékkal, hogy immáron a magyar főpapságnak és az egész országnak kegyeletes kötelessége a Passauban emelendő emlékműhöz hozzájárulni. »Hát ezt már nem lehet szó nélkül hagyni . . . Herimannus Augiensis . . . mit sem tud arról, hogy Gizellát III. Henrik magával vitte volna, sőt *ellenkezőleg* azt mondja : gisela . . . inibi (azaz Magyarországon) consenuit ! (Ad annum 995). És éppen a nagyhírű reichenauai kolostorban ne tudta volna . . . Herimannus, hogy a . . . nem is olyan

* Folyóiratunk hasábjain a vitát befejezettnek tekintjük. *A szerk.*

távol eső Passauban István... özvegye... felvette a niedernburgi apácák ruháját?!

Egy ilyen adat többet nyom a kritika mérlegén, mint száz Aventinus! De erre nem is szoktak hivatkozni a passauai ügyben buzgólkodók.

Bevallom, valóban nehéz feladat reám nézve vitába bocsátkoznom azzal, ki Ambrózy Ferencznek kikölcsönzött és leeresztett sisakja alatt támad azért, mert oly merész vagyok azokhoz csatlakozni, kik azt hiszik, hogy Gizella Passauban halt meg és ott temették el. Nehéz feladat nekem, ki a MG. SS., a MG. LL., a Th. M. Sl. M. és nem tudom még hány kabalisztikus betű labirintjeiben járatlan vagyok és a mindennapi munka nem enged időt, hogy tanulmányokat tegyek és a történetírók arzenáljához folyamodjam védelemért. Úgy vagyok, mint a készületlen török rég felfegyverzett elleneivel szemben.

Szerepem ugyan csak abból állott, hogy bátor voltam a »ponyvajellegű irodalmi« jelzővel megtisztelt, »a valami új mesét koholó« Aventinus véleményében osztozók közé sorakozva Schmid kir. conservator művéről szólni. Ambrózy Ferencz azonban arról a nagy magaslatról, melyre a »nagyhírű reichenauai kolostor nagyképzettségű Hermann« tanuságának aeroplánján felemelkedett, ledobja Hermannus bombáját, mely azzal az argumentummal van megtöltve, hogy Gizella »megöregedett«, mi szerinte világosan *ellentétben* áll azzal a lehetőséggel, hogy Gizella Passauban halt meg, és ez a bomba egyszerre nemcsak 100 Aventinust semmisít meg, hanem mindazokat, kik vele és azokkal is, kiknek értesítéseiből Aventinus merített, bátorságot vesznek maguknak azt hinni, hogy Gizella azon amoenitások elől, melyekben István halála után bő része volt (maga Péter, az ő pártfogoltja záratta be és rabolta ki őtet), a mint illő és kedvező alkalom kínálkozott, visszament Németországba.

Nehéz feladat védekezni, mert nem tudom, hogy az Ambrózy leeresztett sisakjával takart fej az ő arzenáljában még hány bombával rendelkezik, hogy lesujtsa azokat, kik úgy vélekednek, hogy talán Koller veszprémi püspököt sem a »ponyvajelleg« (bár sokszor a ponyva becseset tartalmaz), sem nem »az új mese koholása« indította arra a szándékra, hogy Gizella hamvainak Passauból Veszprémbe hozatala iránt tegyen lépéseket.

Mindazáltal — beismerve gyöngeségemet — válaszolok a leeresztett sisakú tudósnak az általa kijelölt alapon.

Válaszom a következő. Azért, mert akadnak Passauban és Magyarországon is, kik ahhoz a véleményhez csatlakoznak, mely szerint Gizella Passauban temettetett el, hol egy sírkő azt mondja, hogy Gizella *itt van eltemetve*, úgy gondolom, szemrehányás őket nem illetheti meg, még ha az a passauiak »házi kis ügye« lenne is.

Inkább sajnós az, hogy mi pedig Gizellának veszprémi eltemetetését még »házi kis ügynek« sem tekintettük. Azt is gondolom, hogy a véleményszabadság az ember ősjoga és szabadságunkban áll kijelenteni, hogy nézetünk szerint Gizella még Ambrózy Ferencz ellenkező döntése ellenére is Passauban nyugszik.

En azonban Gizella sírját »végérvényesen« nem helyezhettem Passaubá sem záradékkal, sem e nélkül. Sőt hivatalos jelentésemben előadtam, hogy a tudósok közt ez a kérdés végleg eldöntve nincs; sőt a Budapesti Hirlapban közölt ismertetésemben is, mely ellen Ambrózy Ferencz türelmetlen fölényvel tiltakozni helyesnek találta, azt mondtam, hogy a kérdéssel foglalkozó két tudós magyar jezsuita közül egyik Veszprém, másik Passau mellett foglal állást. Ezt a kérdést azonban szavazással eldönteni nem lehet. És éppen ezért úgy vélem, hogy engemet nem érhet megrovás még Ambrózy Ferencztől sem azért, hogy Veszprém helyett most már én is — bevallom, Schmid fejtegetései szolgáltatták erre nekem az alkalmat — Passau mellé állok és Koller veszprémi püspököt is követem, ki erről annyira meg volt győződve, hogy Gizella hamvait Passauból az országba vissza akarta hozatni. Nem érhet megrovás és vád, ha Veszprém helyett Passaut mondom én is Gizella temetési helyének Ambrózy Ferencz ellenére és az ő ellenvéleményt kizáró határozatával idézett Herimannus Augiensis ellenére is, ki a nagyhírű reichenai kolostorban élve és képzettségéről messze földön ismerve a 995. évre (!) vonatkozó feljegyzésében azt az értesítést tartja fenn a késő nemzedékeknek, hogy István király felesége is »megöregedett«, mi Ambrózy Ferencz szerint ellenmondást nem tűrő argumentum a mellett, hogy Gizellát Veszprémbe temették el!

De »hát már nem lehet szó nélkül hagyni«, hogy azt merje valaki mondani, hogy a főpapság és egész ország kegyeletes kötelessége a Passauban emelendő emlékműhöz hozzájárulni. Ismertetésemben csakugyan mondtam, hogy kegyeletes kötelesség a *kápolna méltó* karba helyezéséhez hozzájárulni és ennek elsősége nem vehető el püspökeinktől.

Ebben a szerény véleményemben sem látok olyast, min megbotránkozni, mit elítélni lehessen.

Passauban van egy sírkő, mely azt mondja, hogy »itt van eltemetve« az első magyar szent király hitvese, és van egy kápolna, hol valaha a hozzá zarándokló magyarok megfordultak. Vajjon mi megróni való van azon, ha magyar püspök annak a királynénak sírkövét kívánja gondolni, kinek férje oldalán igen nagy része volt a magyaroknak a keresztény hitre térítésében és a magyar püspökök megalapításában és kinek hamvait maga, Veszprém egykori püspöke, Koller akarta a hazába visszahozatni. Miért lenne megrovást érdemlő, hogy Gizella boldoggá vagy szentté avatásával és

tiszteletére kápolna szentelésével magyar püspök a püspökségét alapító magyar király hitvese irányában adományával mutassa ki kegyeletét?

És miért lenne egyáltalán kifogásolható az, hogy magyar emlékeknek külföldön megtartásához magyarok hozzájárulhassanak?

Annak idején én jártam utána, hogy Salamon király sírköve Polában kikerestessék és az ezredéves kiállításon bemutattassék. Brazza szigetén is kutattattam — sajnos, eredmény nélkül — egykoron ott létezett magyar emlékek iránt. A makranczi emléket, melyet Isualies reggiói érsek¹ és a veszprémi püspökség kormányzója állíttatott Gizella királynénak, éppen én mentettem meg, nem egyszer, hanem talán kétszer is az elpusztulástól; ámde a Veszprém mellett buzgólkodókat közönyösen hagyta az, hogy — ha töredékeiben is — de megvan az emlék.

Ha Nagy Lajos, Mátyás emlékét Máriazellben, Aachenben, Boroszlóban vagy egyebütt megörökítő művek fentartásáról lenne szó, megbotránkoznánk azon, hogy fentartásukhoz magyar járulna? Említsem a Rákóczi-emlékeket is?

Aventinust — azt mondja Ambrózy — nem invitálják tanunak sem szívesen. Pauler — legyen szabad megemlítenem — nem szégyenlette reá hivatkozni. A mi pedig a mende-mondát illeti, hivatkozik Pauler Herimannusnál is mende-mondára. A kérdés csak az, hogy Aventinus honnan merített. Merített többek között éppen az Annales Altahensesből, melyeket pedig Pauler bőven idéz.

A vitát Ambrózy Ferencz Herimannus Augiensisre való hivatkozással eldönti. Roma locuta, Causa finita. Az okoskodás ez: Herimannus szerint Gizella Magyarországon »megöregedett«, és ebből világosan következik, hogy »Veszprémben eltemették«. Ne vegye rossz néven Ambrózy Ferencz, hogy az okoskodást hiányosnak találom és azt el nem fogadhatom és nem járulhatok ahhoz a lekicsinyléshez sem, melylyel azok véleménye fölött mond döntő ítéletet, kik oly merészek Gizellának Passauban történt eltemettetését állítani.

Ismertetésem Herimannust nem említette. Igaz. De ez az én bűnöm, mert Schmid az ő munkájában nagyon is hivatkozik reá, mint erről, ha akart volna Ambrózy Ferencz, meggyőződést is szerezhett volna, mely esetben nem emelt volna oly vádat, melynek alapja nincs. Vád tehát Schmidet semmiféleképen sem érheti. Én pedig, ki III. Béla király emlékkönyvében hivatkoztam Herimannusra, midőn azt mondtam, hogy »a kérdésre — úgy hiszszük — Pauler Gyula szerint »az egykorú reichenai Hermann rövid, de

¹ A veszprémi püspökség alapításának kilencszázados évfordulójára 1909-ben kiadott schematismus Petrus Isualies-nek, a korábbi schematismus Isualy-nak nevezi.

teljesen megbízható adata . . . a döntő, Schmid munkája ismeretése alkalmából azért nem láttam szükségesnek őt újból idézni, mert — és inkább — csak általánosságban említettem azokat az adatokat, melyek Gizellának Veszprémben vagy Passauban elhalálózása, illetőleg eltemetése mellett hozhatók fel. Hermannus azonban csak azt mondja, hogy Gizella Magyarországon jó tetteket gyakorolva *megöregedett*. Azt nem, hogy *meghalt*. Ez különös. Pauler ismétlen idézi Hermannust, Hermannus-Aug-ot, Herimannust, reichenai Hermannt és Hermannus Contractust és pedig úgy, hogy ki a forrásokkal nem foglalkozik, Herimannust és Hermannus Aug-ot és reichenai Hermannt bizvást két személynek veheti.

Paulernél Gizella halálára nézve Hermann szava a döntő, midőn ezt mondja (108. l.): »az öreg királyné még az országban volt (Aba idejében), ott is maradt, ott öregedett meg és sírját — *legalább* még századok mulva ott mutatták emlékkövét — a veszprémi székesegyházban találta«. Valóban nem szerencsés fogalmazás. *Az öreg királyné megöregedett, még az országban volt*. A megöregedés ellen észrevétel valóban nem tehető, hiszen Istvánal együtt öregedett meg, de Pauler adós maradt annak bebizonyításával, hogy Gizella az országban halt meg és sírját a veszprémi székesegyházban találta. Sőt állítását gyöngíti a *még* szóval és azzal a mondásával, hogy *legalább* ott mutatták emlékkövet«.

Szabad legyen kimondanunk, hogy Pauler nem hívható tanu gyanánt Gizellának Veszprémben történt eltemetése mellett.

Az is valóban különös, hogy Hermannus a megelőző félszázadra visszamenő régi eseményekhez — melyeket ő is csak másoktól vett át, a 995. évre vonatkozólag mondja, hogy Gizella Magyarországon megöregedett. Igen, és pedig még István oldalán. Hiszen már István halálakor lehetett róla mondani, hogy jótetteket gyakorolva Magyarországon megöregedett.

Ámde Hermannus később az ő saját maga idejéből való eseményeket ismerteti 1043-tól 1054. évig. Miként van az, hogy ha ő oly jól volt értesülve, mégis elégnék találja »István magyar királynak az özvegyéről, II. Henrik római-német császárnak a nővéréről« összes tudósításképen a 995. évnél annyit mondani, hogy midőn ő félszázad multán tudósításait írta, Gizella már megöregedett! Hiszen sokkal fonotsabbak történetek azokban az időkben, mikről maga Hermannus ír. Miért nem mond Gizelláról mást, mint hogy megöregedett és miért nem említi meg, jól értesültsége ellenére, hogy István özvegyével, a római-német császár nővérével mily galádul bántak Péter — kibe István és Gizella reményüket helyezték — és Aba: István utódai, kik az özvegy királynét kegyetlenül kifosztották és szorongatták.

Én hajlandó lennék azt a magyarázatot is elfogadni, hogy Hermannusnak a 995-ik évhez — félszázad multán bekövetkezett tényre vonatkozólag — csatolt »megöregedett« szava tulajdonképen azt is jelenthetné, hogy Gizella Magyarországon meg is halt. De ez lehetetlen, mert ha meghalt volna, akkor a jól értesült Hermann bizonyára nem elégedett volna meg »István özvegyénél, a császár nővérénél« a »consenuit« szóval. De ezzel különben is ellentétben áll az, hogy midőn Hermannus feljegyzéseit megkezdte, Gizella még élt, és ennyit bizonyára kellett is tudnia, mert különben nem elégszik meg azzal, hogy a 995. évre vonatkozólag Gizella férjhezmenetelét említse és egyszerűen hozzátegye, hogy azóta »megöregedett«.

Ambrózy nagy súlyt helyez arra, hogy Hermannus mint hallgathatta volna el, hogy apácza lett az, ki István özvegye és a római-német császár nővére volt. De szabad legyen kérdezni, hogy miért szólott volna erről Hermannus, midőn elhallgatja a sokkal fontosabbat, azt, hogy miként bántak vele, miként fosztották őtet ki a királyi széken férjének utódai. Ha minderről még sem szól, annak egyszerű magyarázata az, hogy mindezt egyszerűen nem tudta.

Sokkal nagyobb fontosságú és következményű események forogtak koczán a trónért folytatott harcokban, mintsem hogy Gizellának most már súlylyal nem bíró személyisége és vagyoni érdekei figyelemre tarthattak volna számot.

Miként van az, hogy Hermannus meg nem említi Aba esküjét, melylyel megígérte Henrik császárnak, hogy visszaadja Gizellának mindazt, mit István neki hagyott és a miből őtet kegyetlenül kifosztották. Miért nem említi, hogy a császár Péter és Aba ellen védelmezte István özvegyét, II. Henrik császár nővérét? E helyett azt említi, hogy megöregedett. Ezt Hermannus és csakugyan 100 Aveninus nélkül is tudjuk és azt is tudjuk, hogy a szent király oldalán az ő szent művében szent cselekedetekkel állott!

A hallgatásnak más oka nem lehet, mint hogy Gizella személyisége a trónért való harcokban — melyekhez szava már nem lehetett — teljesen háttérbe szorult az akkori zavarokban. Jelentősége már semmi sem volt, mert különben Hermannus bizonyára nem szorított volna a Gizelláról szóló tudósításában arra, hogy a 995. évre visszamenjen és ennél az évnél mondja, hogy Gizella férjhez ment és meg is öregedett.

Fölösleges a hivatkozás arra, hogy Reichenau nem is oly távol esik Passautól. Először is megjegyezzük, hogy az akkori időkben és viszonyok közt bizony nagyon távol volt, másodszor pedig meg kell említenünk, hogy Gizellának kolostorba menetelénél bizonyára sokkal fontosabb volt az, hogy élete István utódai alatt veszélyben forgott és hogy védelme iránt III. Henrik császár a magyar királyokkal szerződést kötött. És mindezt Hermannus meg sem említi!

A vasút, a villany, a telefon mai korszakában is, midőn az egész világon azonnal tudomásra jutnak az események, hányszor és hányszor megesik, hogy többé már nem szereplő egyénekről azt sem tudják sokszor, hogy élnek-e még? Mint kellene tehát érthetetlen jelenségnek tekinteni, hogy Hermannus nem tudta, hogy mi történt Gizellával és mi történt egy női zárda belsejében, melynek lakói akkor még inkább el voltak zárva a külvilágtól való érintkezéstől, mint ma.

Ha azonban Ambróznak szabad csodálkozni a fölött, hogy a nagyhírű Reichenauban a nagyképzetségű Hermannus mit sem tud és mond Gizellának apáczavoltáról (bár az erről való értesültség semmiféle okozatos kapcsolatban sincs Reichenau nagy hírével és Hermannus nagy képzetségével), talán viszont Ambrózy nekünk is megengedi, hogy mi is csodálkozhassunk és pedig — még inkább — a fölött, hogy miként lehetséges az, hogy Magyarországon az István által alapított püspöki vagy apáti székeken nem akadt püspök, nem akadt apát, ki tudott volna arról, ki feljegyezte volna, hogy mi történt Magyarországon István király özvegyével, II. Henrik császár nővérevel, kinek döntő része volt a magyaroknak a keresztény hitre térítésében!

Bármily pusztuláson mentek is át a levéltárak, nem maradt volna fenn egyetlen egy adat a püspökségek, az apátságok feljegyzéseiben, hogy a magyar királyságot, a magyar keresztény egyházat megalapító nagy királynak özvegye meghalt, hogy eltemettetett, hogy sírhelyet Veszprémben adtak neki?!

Nem hallgathatjuk el a következőket sem. István és Gizella kétségtelenül azért jelölték a trónra Pétert, mert benne látták azt, ki biztosíthatja a kereszténység művét és ezzel a magyar királyság létezését. A többi királyi hercegben nem bíztak, vajjon nem fog-nak-e megtévelyedni. »A nagy, bölcs és szent« államférfiú, ki Pauler szavai szerint »minden ízében magyar volt«, ki erős kézzel és megfontoltság után hajthatatlan akarattal vitte keresztül nemzete fennállásának biztosítására az ország új szervezését, nem vonakodott — az akkori idők felfogása szerint — attól az elhatározástól, hogy az Árpád-fiúk sérelmével és a rokonság kötelékeinek felrétételével Péter trónrajutását az által biztosítsa, hogy egyik unokafivére Mihály fiának, Vazulnak szemeit kitolassa, másik unokafivére, Szár László fiait pedig száműzze. Ámde Péter semmi részben sem váltotta be a reményeket, melyeket hozzá fűztek. Teljesen elidegenítette magától a magyarokat s kegyetlen viselkedésével, mely Gizellát és a püspököket sem kímélte, kik közül kettőt elkergetett, hozzájárult ahhoz, hogy a pogányság újra felütötte fejét, hogy az elégedetlen magyarok Aba Sámuelben új királyt választottak, majd visszahívták Szár László számkivetett fiait.

Vajjon számíthatott-e kíméletre a trónért folytatott harcokban, a kereszténység és pogányság küzdelmeiben az az özvegy, kit nemcsak Aba, hanem Péter is, Gizella pártoltja kirabolt?

Számíthatott-e kegyelemre a feltámadt magyarok előtt az István utódai által javaitól és a védelemtől megfosztott az az özvegy királyné, kit Istvánnal együtt a kereszténység és az új szervezet megalapítójának tekintettek és ki Istvánnal együtt Pétert trónra juttatta? Számíthatott-e kegyelemre, midőn pártfogoltját, Pétert, a felkent királyt elűzték és megvakították? Remélhetett-e kíméletet, midőn a száműzött hercegek, Endre, Levente visszajövetelével az volt a kiadott jelszó, hogy meg kell ölni minden papot, püspököt, vissza kell állítani a régi hitet és midőn az Endre és Levente üdvözlésére Fehérvárról Pestre menő Gellértet és püspöktársait legyilkolták?

Vajjon ki hiszi, hogy midőn már közvetlenül István halála után, midőn a nagy királyért a 3 éves gyászidő még le sem telt, magának Istvánnak királyutódjai üldözték Gizellát, a gyászos özvegy Magyarországon akart volna maradni azok között a harcok között, melyeket egyrészt Péter és az Árpád-hercegek közt a trónkövetelés, másrészt a kereszténység és pogányság összeütközése felidézett? Ki nyujthatott neki menedéket? A vértanuságra váró püspökök?

Vajjon nem volt-e természetes, hogy Gizella, midőn III. Henrik Magyarországon volt, felhasználta a kedvező és illő alkalmat, hogy méltó módon vonulhasson vissza szülőföldjére, hol ha nem is talált hercegségre, melyet állítólag II. Henrik halála után István óhajtott számára elnyerni, de mindenesetre nyugalmat lelt öreg napjaira.

Természetes volt az akkori idők szerint, hogy kolostorba vonuljon. Ott találhatta csak a nyugalmat, mint anyja, ki a regensburgi Niedermünster-kolostorban halt meg; vagy mint nővére, Brigida, ki szintén Regensburgban lett apácza; vagy mint sógornője, II. Henrik császár özvegye. Arra, hogy Gizella Niedernburgot választotta kolostorul, indító oka valószínűleg az lehetett, hogy itt volt apátnő az ő és fivérének, II. Henriknek nagynénje és ezen kolostor számára tett II. Henrik nagy adományokat és alapítványokat.

Végül még egy megjegyzést. Ha Magyarországon valakinek eszébe fog jutni, hogy akár a reggioi érsek által a XVI. században Gizellának szentelt emlékkövet újra elhelyezze vagy neki új emléket állítson, a Passau mellett buzgólkodók között bizonyára egy sem fog akadni, ki ezen kegyeletes eljárás ellen türelmetlen és fölüeny kifogást merne tenni, hanem ellenkezőleg azt a legnagyobb örömmel üdvözölné, mert a Passauban tanusított kegyelet éppenséggel nem zárja ki a Veszprémben tanusítandó kegyeletet.

Ezzel befejezhetem válaszomat. Legyen szabad remélnem, hogy Ambrózy Ferencz ha nem is felmentő indokokat, de legalább enyhítő

körülményeket fog találni azok eltévelyedésének jóakarató magyarázatára, sőt tán megbocsátására is, kik oly merészek, hogy Gizellának a természet rendje szerint való megöregedésével szemben is, melyből Ambrózy Ferencz az ő megfellebbezhetetlen döntő ítéletét meríti, továbbra is azok véleményében osztoznak, kik szerint Gizellának István oldalán megöregedése és Péter és Aba királyok alatt még az országban tartózkodása nem perdöntő azon föltevés ellen, hogy Gizella visszament Németországba és ott halt meg és pedig Passauban a niedernburgi kolostorban, hol az övének tartott temetkezési hely fölött két sírkőből állított emlék áll. Az egyik, az egykorú sírkő azt mondja, hogy ott Gizella apátnő nyugszik, a másik, a XV. század elejéről származó sírkő pedig azt mondja, hogy ez a Gizella apátnő István király hitvese volt és itt van eltemetve. Megbocsát nekünk, ha azok véleményéhez csatlakozunk, kik egykor Magyarországból Passauba zarándokoltak, Koller veszprémi püspökhöz, ki egykor Passauból az ott levő hamvakat Veszprémbe kívánta hozatni.

Legyen szabad arra is kérnem Ambrózy Ferenczet, hogy a történetírói ítékezés jogosultságának bármily nagy magaslatáról se ítélje el azokat, kik más krónikáirók véleményéhez csatlakoznak és ne gyakoroljon felettük oly kritikát, mely úgy formailag, mint tartalmilag az ellenkritikát megengedetté teszi.

* * *

Az az ismertetés, melyet Schmid munkájáról a »Budapesti Hírlap«-ban közöltem, már korábban felszólalást idézett fel Veszprém mellett. A »Budapesti Hírlap« 1912. szept. 10-éről szóló számában a következőket közölte:

„*Gizella királyné sírja.* Lapunk szombati (szept. 7.) számában Forster Gyula báró cikkét közölte első királyunk hitvesének sírjáról. Csete Antal dr. úr veszprémi ügyvéd és városi főügyész ebben a tárgyban *érdekes helyreigazítást* küld be a »Budapesti Hírlap«-nak. Hivatkozik Csete Antal egykori veszprémi kanonoknak 1862-ben megjelent dolgozatára, a melynek egy példányát szintén rendelkezésünkre bocsátja. A tanulmány *igazolja*, hogy Gizella királynét nem Passauban temették el, mint Forster báró Schmid nyomán írja, hanem Veszprémbe. Bonfini Magyarországról szóló művében említést tesz egy töredezett sírkőről, a melyet a veszprémi templomban látott, és a melynek fölíratát el is olvasta. A fölírat magyarul így hangzik: Pannónia szent királyai hitveseinek csontjai nyugszanak itt. Bonfini azt állítja, hogy a sírkő Gizella és Olheit (Adelaida), tehát Szent István és Szent László nevének hamvait fedi. Egy másik sírkő, a mely a háborús idők viharaiiban Veszprémből eljutott a Kassa közelében fekvő Makrancz faluba, a szent veszprémi templom alapítójának, Gizellának emlékét őrizte. Hartvig krónikája is Gizellát

tartja a veszprémi székesegyház alapítójának. Gizella tehát magyar földön öregedett el, itt halt meg és itt temetkezett el. A passzai sírkő egy 1095-ben elhunyt Gizelláról beszél; az pedig az 1038-ban elhalt Szent István felesége nem lehetett, annál kevésbbé, mert a történelem minden kútfeje szerint első királyunk túlélte nejét. Mind-ebből az következik, hogy a passzai sír nem az első magyar királyné porait takarja; a magyar főpapok tehát nem a kellő helyen mutatnák meg áldozókészségüket, ha a passzai emlék mennél nagyobb díszére adakoznának.“

Első alkalommal van szerencsém igénybe vehetni a »Századok« hasábjait. Talán az összefüggésnél fogva, mely az érdekes helyreigazítás és a »Századok« bírálata közt tárgyánál fogva van, megbocsátható, ha azt a kérésemet terjesztem elő, hogy legyen szabad nem az érdekesség, hanem a »helyreigazítás« ellen következő észrevételeimet közölni a »Századok«-ban.

1. Bonfini a fölött töprenkedve, hogy László király házas volt-e, ez előtte mégis »elég bizonyos«-nak tűnik fel már csak »*valamely* a veszprémi bazilikában azon sírra írt epitaphiumból is, melybe *valamely* püspök Gesla és Olhait királynék csontjait összeszedte. A vers így szól: »... László, Pannonia szent királyai hitveseinek itt nyugsznak csontjai«. Ime ez Bonfininak, a László házas vagy nem házas voltára vonatkozólag mellékesen tett megjegyzéséből merített döntő bizonyíték!

Kronikáink mit sem tudnak István, mit sem László feleségének sírjáról. De Bonfini »*valamely*« csonka epitaphiumról (nem tudjuk, megvolt-e, látta-e vagy csak hallott róla), melyen azonban nincs sem István, sem László felesége megemlítve, következett a sírra (nem tudjuk, megvolt-e még az, látta-e a sírt vagy csak hallott róla), melybe »*valamely*« püspök tette a Fehérvárt eltemetett István és a Váradon eltemetett László feleségének »összeszedett« csontjait.

Tehát Magyarország legnagyobb királyai hitveseinek Veszprém-ben eltemetéséről, sírjairól, csontjaiknak később történő összeszedéséről csak egy állítólag létezett későbbi epitaphiumnak már Bonfini idejében nem létezett töredéke, melyet senki nem látott, melynek szövegét senki nem olvasta, az ellenmondást nem engedő bizonyíték!

Azt hiszszük, hogy a nagy megbízhatóságra igényt különben sem tartó Bonfininek az az állítása, hogy már nem létező és általa nem látott kódarabokon Gizella és Olhait nevei lettek volna, mint ezt később Pray is elfogadja, nem bizonyíték az ellen a passzai sírkő ellen, melyen az áll, hogy Szent István felesége itt van eltemetve.

2. A mi a makranczi, nem sírkövet, hanem emlékkövet illeti, erről is van tudomásom, mert ezt a követ én mentettem meg az enyészettől, boldogult Myskovszky és Fodor Sándor, ez idő szerint kassai

prépost-kanonok úr útján, ki — akkor még sepsii plébános — kiment a helyszínére és a templom romjai között az elhányt emlék hét darabját kikereste, melyeket azután a kassai muzeumba küldtettem.

Ezt az emléktáblát a calabriai reggiói érsek, ki a veszprémi püspöki széket 1503-ban in commendam kapta és 1511-ben Olaszországban halt meg, készíttette a két szent király hitvesének emlékére.

Ez az emléktábla nem bizonyíték a passauai sírkő ellen, mely Gizella királynét »itt eltemetettnek« világosan kijelenti.

3. Annak a két évszámnak szembeállítására, hogy István király 1038-ban halt meg s Gizella 1095-ben, csakugyan nem bizonyíték a passauai eltemetetés ellen. Ha pedig a czikkíró arra helyez súlyt, hogy »a történelem minden kútfeje szerint első királyunk túlélte nejét«, ezt az állítást a közismert tényállással szemben kívánatos lenne be is bizonyítani; ámde ez magában véve még mit sem bizonyítana a passauai sírkő ellen.

4. Lehet, hogy a czikkíró, bár nem említi, netán Gizella magas kora miatt tesz kifogást a passauai sírkő ellen, melynek felirata a halálozás évét 1095-re teszi, úgy hogy Gizella e szerint 100 éven felüli kort ért volna el.

Ám ez sem bizonyíték a hamvakuak passauai eltemetése ellen. A borodinói csata százados emlékünnepeénél, melyet az oroszok és francziák most ültek meg, látjuk, hogy hányan voltak jelen, kik még tanui voltak az 1812. évi eseményeknek.

Miért ne lehetett volna Gizella 106—110 éves?

Ámde maga Schmid müncheni kir. conservator mondja munkájában, hogy Gizella halálát az 1060 körüli időre és így korát körülbelül 70 évre teszi.

Az 1095. év a sírkőre téves feljegyzés útján és a kőfaragó hibájából is kerülhetett. Téves évszám vagy más hibák azonban nem czáfolják meg a ténytet. A végtelen sorozatból csak néhány példát hozunk fel.

I. Lipót rendkívüli díszes diplomát állított ki a bozóki prépostságra nézve márczius 33-áról. Ez a tévedés nem volt bizonyíték a diplomának tényleges kiállítására és végrehajtására ellen.

Egyik törvényünk külön vallás- és közoktatásügyi minisztert említett. Azért mégis csak egy minister volt.

Thaly Kálmánt ezren kísértük nyughelyére. A megjelent gyászjelentések különböző napot mondanak a halálozás idejéről. Ám ez nem változtat az elhalálozás és temetés tényén.

Rákóczi és hívei, Zrínyi Ilona és Thököly hamvait százezrek kísérték az egész országon át, míg nyugvóhelyükre Kassára és Késmárkra értek. Ez október 29-én és 30-án történt. És az elsőrangú szakférfiak közreműködése mellett kiadott törvénycikkek gyűjte-

ménye, *néhány hét múltán* mégis november 5-ére, illetőleg november 6-ára teszi a temetést.

A Szent-István-Társulat Encyclopaediája Koller Ignácot teszi meg a *Historia Episcopatus Quinqueecclesiensis* (helyesebben : *ecclesiarum*) nagynevű írójának. Ez azonban nem változtatja meg a tényt, hogy Koller József volt a mű szerzője.

Miért ne hibázhattak volna feljegyzéseikben évszázadokkal előbb a krónikaírók és miért ne faraghattak volna tévesen a kőfaragók ?

5. A különben sem mindenben megbízható Hartwig krónikájára való az a hivatkozás, hogy Hartwig Gizellát tartja a veszprémi székesegyház alapítójának, valóban nem bizonyítotték a passzai sírkő ellen.

6. A mi végre a czikkírónak azt a megjegyzését illeti, hogy a magyar főpapok nem a kellő helyen mutatnák meg áldozatkészességüket, ha a passzai emlékre áldoznának, legyen szabad megjegyeznünk, hogy ennek megítélését hagyjuk a főpapokra. Ha Magyarországon e célra nem áldozhatnak, ennek oka az, hogy Koller Ignác veszprémi püspöknek nem sikerült a hamvak hazahozatala Passauból és így Gizellának nincs hazánkban kápolnája.

Ha a boldoggá vagy szentté avatást azok, kiket illet, indokoltanak fogják megindítani és keresztülvinni, akkor lesz bizonyára Gizellának Magyarországon is kápolnája ; de addig, míg ez be nem következik, ne kifogásoljuk, hogy ha magyar püspök annak a kápolnának megfelelő karba-helyezéséhez adományával kíván járulni, a melyben létező síremlékek felirata azt mondja, hogy ott van eltemetve Gizella királyné : hitvese annak a szent királynak, ki az ő püspöki székét, melyet elfoglalt, alapította.*

BR. FORSTER GYULA.

* Folyóiratunk hasábjain a vitát befejezettnek tekintjük.

A szerk.

TÁRCSA.

MAGYARORSZÁGI KLEMENTINA SÍRSZOBRA SAINT-DENISBEN.

A Századok tekintetes Szerkesztőségének.

Várnai Sándor, ki Huffelmannak művét Magyarországi Klementináról, X. Lajos francia király második feleségéről a »Századok« október 15-én megjelent számában ismerteti, azt írja, hogy »a párisi Trocadérobban megvan annak a szobornak gipszlenyomata, a melyet sírjára Johanna királyné állíttatott. Maga a sírkő azonban áldozatul esett a pusztulásnak s csak azt tudjuk, hogy ezt a feliratot viselte . . .«

Legyen szabad ezt az értesítést a következőkben helyreigazítanom hivatkozással arra, mit már »III. Béla magyar király Emlékezeté«-ben (1900, 341—342 l.) közöltem. Ennek a könyvnek megjelenése a szerző előtt nem volt ismeretlen. Művének előszavában köszönetet mond „az ismert francia történetirónak, E. Berger-nek, ki legelőkényebb módon némi felvilágosítást adott neki. A III. Béla és hitvesére vonatkozó magyar díszmű, mely Clemenza szobrának másolatát és felőle talán egyéb feljegyzéseket is tartalmazna, nem volt reám hozzáférhető.«

Ezen csodálkoznom kell, mert III. Béla emlékkönyvéből több tiszteletpéldányt küldtem Párisba, j lesen ép:n Elie Berger-nek, az Ecole des Chartes tanárának is. Azonban ha a könyvhöz Huffelmann nem is juthatott, ez mégsem mondható az ő műve ismertetőjéről, kinek alkalmá lehetett volna az emlékkönyvbe betekintenie.

Klementina hamvai Párisban a domokos-szerzeteseknek Jakobinusok nevéen ismert templomában nyugodtak. A síremlék, illetőleg Klementinának sírszobra nem pusztult el, mert különben gipszöntvény sem lenne róla. Sajnos, a francia forradalom pusztításai-ban nem volt idő és alkalom a megsemmisítendő emlékekről gipszöntvényeket készíteni. Sajnos, igen sokszor, ma sem.

A nagyérdemű Lenoir Sándor a forradalom viharainak elmul-tával összegyűjtötte a megmaradt emlékeket, ezek között Klemen-tinát és 8 napos korában elhalt fiának, a csecsemő I. János király-

nak szobrát is. Lenoirnak köszönhető a Musée des Monumens Français, melynek alapítója és igazgatója volt. Nagy művet írt a megmentett emlékekről. A II-ik kötetben (1801) szól X. Lajosról és második feleségéről, Klementináról, ki nővére volt Róbert Károly királyunknak s vele együtt Árpád- és Habsburg-unoka. Klementina szobra St-Denisben, a francia királyok egykori temetkezési templomában ma is látható.

Akkor, midőn királyunk ő Felségének saját legközvetlenebb kezdeményezésére és legközvetlenebb kegyeletes intézkedésére III. Béla és hitvese számára a koronázó templom külön kápolnájában síremlék állíttatott, szükségesnek láttam mint a koronázó templom építési bizottságának elnöke a síremlék és kápolna tervezési munkálatainak megkönnyítésére némely francia emlékekről gipszöntvényeket készíttetni. Ezek közt volt Magyarországi Klementina sírszobra is, melyről még nem létezett másolat, mert sem művészetileg, sem történelmileg nem birt a szobor oly jelentőséggel, mely a gipszöntvények trocadéri muzeuma számára arról külön másolat készítését indokolta volna. A francia kormány készséggel megengedte, hogy az eredeti szoborról gipszöntvényt vétessek. Ily alkalmal azonban, úgy mint más másolatok készítésénél is, az illető kormány gondoskodik arról, hogy másolatot saját gyűjteménye számára is szerezzen. Klementináról két öntvény készült. Az egyiket én kaptam, a másikat pedig a gipszöntvényeknek a Trocadérobban elhelyezett muzeuma számára tartották vissza. Ez a Klementina szobráról készített és a trocadéri muzeumban látható »gipszlenyomat« elhelyezésének története.

A Klementina szobráról és kérésemre más emlékekről is készített öntvényeket később a M. N. Muzeumba vittem át.

Fogadja a tekintetes Szerkesztőség őszinte köszönetem és kitünő tiszteletem nyilvánítását.

Nyittrakoros, 1912. október 31.

BR. FORSTER GYULA.

VEGYES KÖZLÉSEK.

SÍREMLÉK ÉS EMLÉKTÁBLA BENKŐ JÓZSEFNEK. Az egykor nagyhírű, tudós székely papnak, Benkő Józsefnek sírja elhagyatva süppedez a középjaitai temetőben. Lelkes emberek már rég azon fáradoznak, hogy a sírt jókarba hozva, korhadó fejfája helyett díszes emlékkövel s Benkő köpeczi lakását márvány emléktáblával jelöljék meg. E célra a középjaitai (Háromszék vm.) Benkő-bizottságnál évek alatt akkora összeg gyűlt, hogy 2—300 korona további gyűjtéssel az emlékkervek 1914-re, Benkő halála 100 éves fordulójára megvalósíthatók. A gyűjtés támogatására legújabbán

Kolozsvárról az Erdélyi Múzeum-Egyesület 50 kötet Benkő-életrajzot ajánlott fel (gr. Mikó Imrétől). A Benkő könyvmatú képét is tartalmazó, 345 lapra terjedő könyvet az E. M. E. titkári hivatala — majdnem féláron — 2 koronáért, bérmentve küldi meg azoknak, a kik a kegyeletes czélra ezen az úton áldozni akarnak. A megrendelések Kelemen Lajos titkár czímére (Kolozsvár, Egyetemi Könyvtár) küldendők.

TÖRTÉNETIRODALMI SZEMLE.

Andrássy Gyula gr. egynémely osztrák író hibás felfogásával szemben vita tárgyát nem képezhető érvekre támaszkodva mutatja ki, hogy Magyarországnak 1526 és 1715 között is törvényekben gyökerező önállósága volt. Az osztrák írókat, ha a jóhiszeműséget feltételezzük, az a törekvés tévesztheti meg, a mely a jelzett időszakban szinte állandóan ezen önállóság megsemmisítésén munkálkodott. (Ungarische Rundschau, 1912. II. sz.)

Angyal Dávid a történelmi tények mérlegelése mellett pszichológiai alapon kutatja gróf Teleki László öngyilkosságának okát. A megfejtésre oly bonyolultnak mutakozó problémát az akkori politikai állapotoknak, gróf Teleki László szereplésének és az ő érzékeny, költői, ingadozásra hajló lelkületének megvilágításával, az egymásra ható tényezőknek, a kapcsolatos okoknak és okozatoknak előtérbe állításával oly megnyugtató módon egyszerűsíti, hogy a megoldás már önként kínálkozik. (Ungarische Rundschau, 1912. I. sz.)

Bayer József a magyar dolgokról sokszor tudatosan, olykor a kellő megismerés híján hamisan író Bauernfeld válogatott műveinek új olcsó kiadása alkalmával találóan mutat rá arra a ferdén kialakult külföldi közvéleményre, a melynek megalapozásához Bertrandon de la Brocquière-től egész Scotus Viatorig csaknem minden ittjárt és rólunk író idegen hozzájárult. Ezen felületes és rosszakaratú tudósítások illusztrálására keresve sem lehetne jobb példát találni Bauernfeldnek gróf Széchenyi Istvánhoz fűződő véleménynyilvánításánál. Bayer József megjegyzi, hogy nem helyes dolog, ha az ilyenféle ferdítéseket, hazugságokat, hajmeresztő tájékoztat-lanságot figyelmen kívül hagyjuk. (Akadémiai Értesítő, 1912. okt. sz.)

Bervaldszky Kálmán a kérdésre vonatkozó irodalom teljes felhasználásával megírta a II. Rákóczi Ferencz korabeli hadi mozgalmakat Szepesség földjén. Az akkori háborus mozgalmakra vonatkozó szétszórt adatokat lelkiismeretesen összegyűjtötte és alapos hozzáértéssel úgy csoportosította, hogy dolgozatából a Rákóczi korabeli Szepességről világos, könnyen áttekinthető képet nyer az olvasó. (Scepusia. Első évf. 1912.)

Boretzky—Bergfeld igen érdekes tanulmányt közöl a Revue de Hongrie márcziusi számában ezen a czímen : Oroszország és az 1848/49-iki magyar forradalom. I. Miklós, »le gendarme de l'Europe«, egész gondolkodásmódjá-

ban az önkényuralom eszméivel telve el már csirájában heves és reális gyűlöletet érzett minden szabadabb mozgolódás iránt. Így a magyarországi beavatkozás már eleve el volt határozva. »Bizonyynyal nem avatkoznám be — írja a czár Paskevicsnek, — ha nem látnám Bem és más gonosztevők személyében . . . nemcsak Ausztriának ellenfeleit, hanem minden rend, az általános biztonság ellenségeit, a gonoszság megtestesülését . . . szóval olyanokat, a kiket a saját nyugalomunk érdekében ki kell irtani.« Ezután az orosz emlékiratok felhasználásával igen érdekesen jellemzi a hódítók lelki állapotát. Az orosz politika, hogy a katonaság előtt némileg igazolja a hadjáratot, a magyarországi szlávok elnyomását hozta fel okul. Azonban közlegény és tisztikar egyaránt tisztában voltak azzal, hogy csak egy felsőbb akaratnak engedelmeskednek. A történeti igazság kedvéért meg kell jegyezni — írja a szerző —, hogy a szláv hazafiság egyáltalán nem szerepelt a katonaság lelki állapotában s midőn Görgey a körülmények kényszerítő erejének engedve letette a fegyvert, mindnyájan tisztában voltak, hogy csak Ausztriának tettek szolgálatot. Az emlékiratok szinte úgy emlékeznek meg a fegyverletétel utáni viszonyról orosz és magyar közt, mint amilyen a szövetségesek s barátok között szokott lenni. Ezt lélektanilag a katonaság fentebbi gondolkodásmódjával, az osztrákok embertelenségével, a magyar foglyokkal való személyes érintkezéssel s az általános emberi részvétellel magyarázza. — A szabad eszmékkel való közvetlen érintkezés az orosz reakciós politikára mindig veszedelmet jelentett. Ezek a tisztai emlékiratok pedig valóban oly meleg és részvételtjes hangon szólnak a meghódított ellenfélről, hogy szinte megértjük Miklós czár félelmét, midőn Paskevicsnek azt írta, hogy rögtön vonja ki seregét Magyarország határai közül, «a forradalomnak ebből a tüzfészkből».

Domanovszky Sándor, Árpád-kori tört. kútfoink fáradhatatlan bűvárlója, alapos tanulmány keretében foglalkozik azon kapcsolatokkal, a melyek a Kézai Simon munkáját összefűzik a vele rokon krónikákkal. (Ungarische Rundschau, 1912. I. sz.)

Fóti Lajos a Gog és Magog körül szövődő monda elterjedésével, történelmi és földrajzi értékével foglalkozik azzal kapcsolatban, hogy hogyan jutott hozzá Béla király névtelen jegyzője. (Ungarische Rundschau, 1912. III. sz.)

Gálos Rezső részletesen kimutatja, hogy Jókai Cserei Mihály Historiájának mely részeit használta fel »Erdély aranykora« cz. regényében. (Erd. Múzeum, 1912. 239—43.)

Gombos Albin Péter magyar király trónraléptének és bukásának körülményeit vizsgálja a kútfoék és az általános viszonyokból levonható következtetések alapján. (Ungarische Rundschau, 1912. II. sz.)

Heißborn Ernő a Deutsche Rundschau 1911. évi áprilisi számában (271. l.) Novalis-Reliquien czímen a romantikus német költőnek egy pár eddig ismeretlen levelét közli. Ezek közül az egyik érdekesen jellemzi Charpentier Juliát, Hardenberg későbbi jegyesét és báró Podmaniczky Károly

fiatalon elhunyt feleségét. Charpentier Juliáról Kazinczy is megemlékezik leveleiben (L. 6: 101.). A Charpentier család nemességéről l. a Freiburger Gemeinnützige Nachrichtent. (1819. évf. 105. old.).

Hellebrant Árpád az Akadémiai Értesítő 1912. okt. sz.-ban Kriza Jánosnak a M. Tud. Akadémia kézirattárában levő, Toldy Ferenczhez intézett leveleit közli, a melyek sok érdekes adatot tartalmaznak és festőien mutatják be a régi világ irodalmi embereinek bensőséges érintkezését, a mi oly hatással van az új nemzedékből való olvasóra, mintha az a szellem velük együtt sírba szállt volna.

Kovács István az apahidai (Kolozs m.) ásatási területen talált őskori és La-Tène ízlésű temetőt ismerteti s arra a következtetésre jut, hogy az utóbbi azon kultúra emlékeit őrizte meg, a mely északról jutott a Kiszamos völgyébe s a La-Tène kulturának az Alpoktól északra elterülő zónájához csatlakozik. (Dolgozatok stb. 1911. 1—56.). Ugyanő feldolgozta a Marosvásárhely szomszédjában, Marosszentannán talált népvándorláskori temetőt, mely valószínűleg a Kr. u. III. század végéről vagy a IV. század elejéről származik s 74 sírt tartalmazott. A nagy pontossággal végzett ásatások eredményét az író két térképen és 108 képen mutatja be. (Dolgozatok az E. N. Múzeum Érem- és Régiségtárából, 1912. 250—342.)

Helyreigazítás. A Századok 9. füzetének 690—713. lapjain között válaszmában a nyomda a sápi nemesség leszármazását (695. l.) javításom ellenére is hibásan szedte. Nehogy e miatt félreértés támadjon és kellemtelen megtámadtatásnak legyek kitéve, kénytelen vagyok azt ezennel helyreigazítani. A helyes leszármazás a következő:

N. ?			
Gyürk	Miklós	János	Lőrincz
	1258-ban Szápon birtokos nemesség		
Miklós 1315.		Péter † 1339 előtt Szelényinek mondatik 1363 ápr. 9.	
Nyögrői, Gyürky Recsend 1341, 1362.	→ <i>patres patrue- les</i> 1363 szept. 21.	Dénes Szelényi né- ven 1363 IV. 9.	Pál István János 1351. 1351.
Pál 1385. 1391.		Nyögrői né- ven 1363 IX. 21.	Jakab
György 1412.			Antal 1378.

HORVÁTH SÁNDOR.

F1922/23-431.